

Софиюррахмон Муборакпурий

АР-РАҲИҚ АЛ-МАХТУМ

**Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам сийратларига
бағишланган асар**

ИСЛОМ НУРИ 2020

Муаллиф: Софиюрраҳмон Муборакпурий
Таржимон: Муҳаммад Исмоил Ёқуб ва бошқалар
Нашрга тайёрловчи: Абу Закариё Маданий
Ношир: «Ислом Нури»
Саҳифаловчи: Саид Аҳмад
Нашр: Иккинчи
Ислом Нури: 3
Тарих: 1441 ҳ. – 2020 м.
E-mail: admin@islamnuri.com
Web саҳифа: <http://www.islamnuri.com/>

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

НОШИРДАН

Аллоҳ таолога беҳад ҳамду санолар, Пайғамбаримизга ва у зотнинг аҳли оилалари ҳамда асҳоби киромларига беадад саволату саломлар бўлсин.

Аммо баъд...

Ақида машъаласини бошлари узра баланд кўтарган, нубувват ворислари бўлмиш барча даврдаги авлодлар учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сийратлари энг бирламчи тарихий манба, улар учун асосий йўл озиғи, уларнинг давомийлиги ва ҳаётийлигини таъминловчи асл асос бўлиб қолаверади.

Зеро, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам тарихларини инсоф назари билан чуқур ўрганиб чиққан инсон қаршисида тарихнинг ажиб бир қисми намоён бўлади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва У Зотнинг этакларини тутган мукаррам мўминлар моддиятнинг қуруқ унсурлари ҳамда ернинг тортиш кучини енгиб ўтиб, шундай юксакликка кўтарилдиларки, инсоният ҳали ҳеч қачон ва ҳеч қаерда бу қадар олий мартабага кўтарилмаган эди.

Агар сиз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳаракатларини диққат билан кузатсангиз, У зот сизга: «Мен шундай бир умматни тарбия қиламанки, ер тарихи минбаъд унга тобе бўлиб ўтади», деяётгандек бўлади.

Балоларга сабр қилишда, ҳақ устида собит туришда, дунё силкинишларига ирода ва хотиржамлик билан жавоб беришда, меҳрибонликда, мулојимликда, нозик қалблиликда ва умуман

ерга хос бўлган барча тушунчаларнинг чўққисида туришда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мисли бўлмаган. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам воқеа — ҳодисалардан устун келиш, моддият устидан ғолиб туриш учун яратилган эдилар.

Шу боис Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бутун инсоният тарихи ва унинг энг саҳиҳ фикрлари учун ҳамиша асосий манба бўлганлар.

Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қалбларига илоҳий муҳр босиб, У Зотни ҳавойи нафснинг тойилишлари ва инсоний табиатнинг ғолибликларидан йироқ қилди. Бинобарин, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам сийратларини, сифатларини ва ҳадисларини ўқиб-ўрганаётган ҳар бир инсон ҳар бир нуқтада ўша илоҳий муҳрнинг изларини изламоғи лозим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сийратлари изоҳида унга маълум бўлади-ки, дунё ўзининг олий аҳлоқ хусусидаги ғояларини фақат Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳаётларидагина амалда кўришга муваффақ бўлган.

Инсон фарзанди бўлган бу Зот айни пайтда инсоният юксалишидаги ҳаракат ҳам эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мўъжизаларидан бири сифатида қуйидагиларни ҳам таъкидлаш жоиз:

Башарият бутун тарихи мобайнида ожиз қолиб келган нуқтани Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўз сийратларида амалда кўрсатиб кетдилар. У зотнинг барча ишлари илоҳий илҳом билан тартиб этилган бўлиб, бамисоли ҳаёт давом этмоғи учун самога қуёш илиб қўйилганидек улар ҳам ҳаёт мазмун-моҳияти учун тарихга муҳрлаб қўйилган олий сифатлардир.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳадислари билан танишар экансиз, беихтиёр ҳаёт нафаси уфуриб турган, кўриниши хаёлни қитиқлайдиган, хуш бўйлари томирлардаги қонни гупиртирадиган ва айни пайтда ором, сакинат ва хотиржамлик туйдирадиган бир гўзал боғ кўз олдингизга келади. Сўнг сиз ҳам ана шу нурдан Аллоҳ марҳамат қилганлар қатори баҳраманд бўласиз. Ҳадислар баёнининг завқи шунчалар тот-

лики, гўё саҳифалар ортидан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг овозларини эшитгандай бўласиз.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг каломларига назар ташлаш ана шундай бўлади. Бу калом хусусида қанчалик кўп фикр қилсангиз, шунчалик кўп маъно топасиз. Бу каломнинг изоҳи дилларга яқин. Худди танадаги жон каби бизларга яқин, айни пайтда танадаги жоннинг илоҳий сирлилиги каби узоқ ҳамдир. Хуллас, сиз унга қанчалик яқин бўлсангиз, у ҳам сизга шунчалик яқин бўлади. Агар сиз маълум масофада тўхтаб қолсангиз, у ҳам тўхтади. Унга қараб интилсангиз, у ҳам сизга қараб интилади. Сўзингиз ишингиз билан қанчалик бир эканлигига қараб, у сизга яқинлашаверади. Дунёнинг сўзга чечан бандалари одат қилган ҳуда-беҳуда гап-сўзлар, суяксиз тилнинг керак-нокерак луғатлару маъноларни қалаштириб ташлайверишлари ва ҳоказо нуқсонлар Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам тилларига мутлақо ётдир. Чунки бу Зотнинг сўзлари маъноларни ҳақиқатга айлантириш учунгина айтилган эди. Бу сўзлар фикр, қалб, иймон ва Аллоҳ субҳанаҳу ва таолонинг илҳоми билан айтилган сўзлардир. Бу сўзлар мажмуаси Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг муборак вужудларидан отилиб чиққан бир дунё эдики, у ўзининг ҳақ йўлида ҳеч қандай хилоф ёхуд адоватга заррача ўрин қолдирмаган.

Нима учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сийратлари ва сўзлари мўминлар учун танадаги қалб вазифасини адо этишининг лозимлиги, инсон қалбининг ақлни кузатиб туришидек мўминни кузатиб туришининг зарурлиги ана шу ўринда ёрқин кўринади. Токи танлар моддиятнинг кишанларини ва ернинг тортиш кучини парчалаб ташлаб юксак-юксакларга парвоз қилсин.

Бироқ моддиятнинг таъсиридан холи бўлмаган инсонга бу юксакликка кўтарилиш маҳол саналади. Бунинг учун у ўзининг узоқ тарихий асосларига таяниб, дунёга аслида нима учун келганлигини англамоғи керак. Аслида ушбу юксак ғояни ҳали ҳеч қайси уммат ислом уммати каби амалга оширолган эмас: «Бизни Аллоҳ таоло Ўзининг ҳоҳлаган бандаларини инсонларга қуллик қилишдан инсонларнинг Раббига қуллик қилишга,

ботил динларнинг жабру зулмидан Исломнинг адлу адолатига, дунёнинг танглигидан дунё-ю охират кенглигига олиб чиқмоғимиз учун жўнатди.»

Иймон билан тўлиб-тошган, нурлари кўзни қамаштирувчи мазкур жумлалар умматнинг энг биринчи устози ва раҳнамоси Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўлларида тарбия топган чин мўминнинг сўзлари эди. У ўзининг нима учун бу дунёга келганлигини англаган ва англаган нарсасини амалга оширишга киришган мўмин эди. Узоқ сафарда чин мўминлар карвонидан узилиб қолмасликни мақсад қилган ҳар бир киши ана шундай йўл тутмоғи керак.

Ўтмишда ҳам, ҳозирда ҳам мусулмонлар ҳаётида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сийратлари муҳим ўрин тутгани боис, бу хусусда услублари ва йўналишлари турлича бўлган кўп асарлар битилган. Улардан баъзилари ўзининг кенг қамровлиги, тўғри услуби ва комиллиги билан ажралиб туради.

Албатта, бундай сийрат китоблари Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тарихларини батафсил ва саҳиҳ тарзда ўрганиб чиқишда ўқувчига анча енгилликлар беради.

Ҳиндистонлик олим Софиюрраҳмон Муборакпурий қаламига мансуб ушбу «Ар-раҳиқ ал-махтум» асари Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг муаттар сийратларини чуқур ва айна пайтда енгил услубда баён қилиши, баъзи сийрат китобларида учрайдиган ботил ва асоссиз ривоятлардан холилиги билан ана шундай мумтоз асарлар сафидан ўрин олган. Мазкур асарни мутолаа қилган ҳар бир ўқувчи ўзи қидирган нарсасини топади, ин ша Аллоҳ.

«Ар-раҳиқ ал-махтум» асари Робитатул Оламил Исломий томонидан жорий қилинган пайғамбаримиз сийратларига бағишланган мусобақада биринчи мукофот билан тақдирланган.

Биз ер юзининг машриқу мағрибидаги биродарларимизга мазкур асарни тақдим этар эканмиз, Аллоҳдан унинг фойдасини мўл-кўл қилишини сўраб қоламиз.

МУҚАДДИМА

Ўз пайғамбарини ҳидоят ва ҳақ дин билан барча динларга ғолиб қилиш учун юборган, У Зотни қиёмат кунида барча умматлар устида гувоҳлик берувчи, мўминларга жаннат ҳақида хуш-хабар элтувчи ва кофирларни дўзах азобидан огоҳлантирувчи ҳамда Аллоҳнинг изни-иродаси билан Унинг динига даъват қилувчи ва Ҳақ йўлини кўрсатувчи нурли чироқ қилиб юборган ҳамда Аллоҳга ва охират кунига ишонувчи ва Аллоҳни кўп зикр қилувчи мўминлар учун гўзал намуна қилиб қўйган Аллоҳ таолога ҳамду санолар бўлсин!

Эй Аллоҳ, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга, У зотнинг аҳли оилалари, асҳоби киромлари ва Қиёматга қадар У Зотга чиройли суратда эргашган ислом аҳлига баракотлар ато этиб, салоту саломлар ёғдиргин ва улар учун раҳмат ҳамда розилик чашмаларини оқизиб қўйгин.

Аммо баъд...

Ҳижрий 1396-йилнинг Рабиъул аввал ойида Покистонда бўлиб ўтган Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сийратларига бағишланган анжуман сўнгида Робитатул Оламил Исломиё мусулмон олами бўйлаб набавий сийрат мавзусида мусобақа уюштиришини эълон қилгани жуда қувонарли ва хайрли иш бўлди. Уламоларни руҳлантирадиган, уларнинг фикрий қувватларини маълум бир йўналишга йўналтирадиган бу хайрли баҳснинг эълон қилиниши, менимча, мақтовга сазовор ишлар сирасидан бўлди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сийратлари ва ибратлари агар чуқур мулоҳаза қилиб кўрилса, Ислом оламининг ҳаёт булоқлари ва инсоний жамиятнинг саодати қайнаб чиқадиган ягона манба эканлиги ойдинлашади.

Мазкур муборак мусобақада менинг ҳам иштирок этишим, ҳеч шубҳасиз, Аллоҳнинг менга кўрсатган фазлу марҳаматидир. Бироқ мен қайда-ю, аввалгилару охиргиларнинг саййиди бўлмиш Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳаётларини ёритиб бера олиш қайда?! Камина токи зулматлар ичида ҳалокатга юз тутмасдан, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам умматлари сафида яшаб, умматлари сафида жон таслим қилмоқни ва Пайғамбаримиз шафоати билан Аллоҳнинг мағфиратига ноил бўлмоқни мақсад қилган, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам нурларидан озгина бўлса-да баҳраманд бўлмоқни тенгсиз бахт деб биладиган ожиз бир банда, холос.

Энди асарни ёзишда қандай йўл тутганим ҳақида икки оғиз гапириб ўтсам. Мен ўқувчини малоллантириб қўядиган узундан узоқ қисса қилишдан ҳам, воқеа-ҳодисаларни юмуқ қолдирадиган қисқаликдан ҳам йироқ бўлишга ҳаракат қилдим. Токи асар ўрта ҳажмда бўлсин. Бироқ воқеалар тартиби ёки уларнинг жузъий тафсилотлари борасида кўпгина манбаларда ихтилофларга дуч келдим. Ана шундай ўринларда масалани имкон қадар чуқур ва атрофлича ўрганиб, сўнг саҳиҳ деб топганим ривоятларни баён қилдим. Китобнинг ҳажми каттайиб кетмаслиги учун далилларни ва манбалар номини зикр қилмадим. Фақат ўқувчига ғариб туюладиган ёки аксарият муаллифлар ўзгача йўл тутган ўринлардагина далилларга ишора қилиб ўтдим.

Эй Аллоҳ, дунё-ю охиратда менга фақат яхшиликни тақдир этгин. Албатта, Сен улуғ Арш эгаси бўлган Кечиримли, Меҳрибон Зотсан!

Софиюрраҳмон Муборакпурий
Банорас, Ҳиндистон

АРАБ ДИЁРЛАРИ ВА ҚАВМЛАРИ

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сийратлари — ҳаёт йўллари моҳият эътибори билан рисолат тарихидан иборатдир. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу рисолатни инсонларга етказдилар ва уларни ана шу рисолат орқали зулматлардан нурга, бандаларга қул бўлишдан Аллоҳга қуллик қилишга олиб чиқдилар.

Бинобарин, рисолатнинг комил суратини тўлиқ чизиб кўрсатмоқ учун рисолатдан аввалги ва ундан кейинги ҳолатлар қиёслаб кўрилмоғи лозим. Шунинг учун даставвал арабларнинг қавмлари ва уларнинг исломдан олдинги ҳолатлари хусусида, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам рисолат нуруни олиб келганларида арабларнинг қай аҳволда эканлиги хусусида сўз юритамиз.

Араб диёрлари

«Араб» калимасининг луғавий маъноси саҳролар, чўллар, гиёҳунмайдиган, сувсиз ерлар демақдир. Худди шу ном қадим-қадимдан Араб жазираси — Арабистон ярим оролининг номи бўлиб келган. Арабистон ярим оролини ватан тутиб, шу ерда ҳаёт кечирган қавмга ҳам юқоридаги ном берилган.

Арабистон ярим ороли ғарбдан Қизил денгиз ва Сайно ярим ороли билан, шарқдан Араб кўрфази ва жанубий Ироқ ерларининг катта қисми билан, жанубдан Ҳинд денгизигача чўзилган

Араб денгизи билан, шимолдан Шом ерлари ва Ироқнинг бир қисми билан чегараланган. Унинг майдони миллион мил квадратдан бир миллион уч юз минг мил квадратгача деб тахмин қилинади.

Ярим орол ўзининг табиий ва жўғрофий ўрни билан етук аҳамиятга эга. Оролнинг ичкарасига назар ташласангиз, у тўрт томондан саҳролар ва қумликлар билан қуршалган. Ана шундай табиий тўсиқлар туфайли у мустаҳкам қўрғонга айланган ва бегоналарнинг босқинчиликларидан омонликда бўлган. Шунинг учун ярим орол аҳолиси қадим-қадимдан ўзининг барча ишларида эркин бўлган. Ҳолбуки, улар икки улкан империяга қўшни яшашган. Юқорида тилга олинган табиий тўсиқлар бўлмаганида араблар бу икки империянинг ҳужумларига дош беролмасдилар.

Ташқи эътибор билан эса Арабистон ярим ороли қадимги дунёнинг маълум ва машҳур қитъалари ўртасида жойлашган ҳамда улар билан қуруқлик ва сув йўллари орқали боғланган. Ярим оролнинг шимолий ғарбий томони кўҳна Африка дарвозалари билан туташади. Шимолий шарқий томони Европа қитъасининг калити бўлса, шарқий томони Ажам — Ўрта Осиё, Жанубий Осиё ва Узоқ Шарқ дарвозаларини тақиллатади. Шунингдек, барча қитъалар ярим орол билан денгиз йўли орқали туташади. Турли давлатларнинг кемалари ярим орол бандаргоҳларида лангар ташлайди.

Ана шундай жўғрофий қулайлик боис унинг шимолий ва жанубий қисми кўп миллатлар келиб қўнадиган манзил, тижорат, маданият, илм-фан ва динлар учрашадиган ўзига хос бир марказ эди.

Араб қавмлари

Муаррихлар арабларни келиб чиқиш сулолаларига кўра уч қисмга бўлганлар:

Биринчи: Боида (йўқ бўлиб кетган) араблар. Улар батамом йўқ бўлиб кетган ва тарихлари ҳақида етарли даражада маълумотлар топиш имконсиз бўлган Од, Самуд, Тасм, Жадис,

Имлок, Умайм, Журхум, Ҳадур, Вабор, Абил, Жосим, Ҳазрамавт ва бошқа қадимги араб қавмларидир.

Иккинчи: Ориба (соф) араблар. Улар Яшжуб ибн Яъруб ибн Қахтоннинг авлодлари саналади ва Қахтонийлар деб аталади.

Учинчи: Мустаъраба (араблашган) араблар. Исмоил авлоди саналадиган бу араблар Аднонийлар деб аталади.

Ориба араблари ёки Қахтон шаъбининг^[1] асл ватани Яман ерлари ҳисобланади. Улар Сабаъ ибн Яшжуб ибн Яъруб ибн Қахтондан тарқалган ва ўндан ортиқ қабилаларга бўлинган бўлиб, улардан асосан иккитаси — Ҳимяр ибн Сабаъ ва Қахлон ибн Сабаъ қабилалари машҳур. Сабаънинг қолган уруғларига — ўн битта ёки ўн тўртта уруғ — “Сабаийлар” дейилади, уларнинг Сабаъдан кейин қабилалари йўқ.

а) Ҳимярнинг машҳур уруғлари:

1. Қудоъа (فضاعة) уруғи: ундан Бахроъ, Балий, Қайн, Калб, Узра ва Вабаралар тарқалган.

2. Ас-Сака-а-сик (السكاسك) уруғи: улар Зайд ибн Воила ибн Ҳимярнинг авлоди бўлиб, “Сака-а-сик” Зайднинг лақабидир. У Қахлон авлодларида келадиган Кинда Сака-а-сикидан бошқадир.

3. Зайдул Жумхур уруғи: ундан кичик Ҳимяр, кичик Сабаъ, Ҳадур, Зу-Асбаҳлар тарқалган.

б) Қахлоннинг машҳур уруғлари:

Ҳамдон, Алҳон, Ашъар, Той, Мазҳиж (Мазҳиждан: Анс (عنس) ва Нахъ), Лахм (Лахмдан: Кинда, Киндадан: Бану Муовия,

¹ Арабларнинг насаб тартиби қуйидагича: Шаъб (халқ, миллат яъни бош) — қабила (бош суягининг бир-бирига киришган бўлаклари) — амора (кўкракдаги аъзолар улардан бири юрак)-батн (қорин) -фахиз (сон) -фасийла (тизза) — ашийра (тиззадан қуйиси). Улар насабларини худди инсон танаси каби тақсимлаганлар. Шундай бўлсада, қабила катталашиб уруғларга бўлиниб кетгани сайин ҳар бир уруғ ўзидан кейингиларга нисбатан қабила ва ундан таралганлар уруғлар деб аталаверади. Яъни ҳар бир уруғ ўз ҳолида қабила, ўзидан аввалгиси билан зикр қилинганда уруғ деб аталади. Китобларда буни фарқламасдан ҳаммасини қабила ҳам дейилади. Масалан, Қурайш қабила унинг уруғларидан бўлган Бану Тайм, Бану Хошим, Бану Умайялар буларнинг ҳар бири қабила деб аталади.

Сакун, Сака-а-сик), Жузом, Омила (عاملة), Хавлон, Маъофир, Анмор (Анмордан: Хасъам ва Бажила, Бажиладан : Аҳмас), Азд (Азддан: Авс, Хазраж, Хузоа ва Оли Гассон номи билан машхур Шом подшоҳлари бўлмиш Жафна авлоди).

Каҳлон Уруғи Яман ерларини ташлаб чиқиб Арабистон ярим оролининг турли томонларига тарқалиб кетди. Уларнинг улкан кўчишлари Арим селидан бироз олдин содир бўлган. Ўшанда Румликларнинг сиқуви ва денгиз савдо йўлига эгалик қилишлари, Миср ва Шомни босиб олганларидан сўнг қуруқлик йўлини ҳам йўққа чиқаришлари Каҳлон Уруғининг тижоратига катта зарар бўлиб тушган эди.

Баъзи муаррихлар уларнинг кўчишини ўша сел уларнинг экин-тикин ва мол-ҳолларни ҳалок қилиб, тижоратлари катта зарар кўрганидан ва тирикчилик воситаларидан маҳрум бўлганларидан сўнг бўлганини айтадилар. Қуръон оятлари сиёқи ҳам буни қувватлайди^[1].

¹ «**Аниқки Сабаъ** (қабиласи) **учун** (ўз масканларида Аллоҳнинг фазл-марҳаматига далолат қиладиган) **бир аломат бор эди** — **ўнг томон ҳам, сўл томон ҳам боғ-роғ бўлиб**, (Биз уларга) «**Парвардигорингиз** (берган) **ризку-рўзидан баҳраманд бўлинглар ва У зотга шукр қилинглар!** (Шаҳрингиз) **покиза шаҳардир**, (Парвардигорингиз) **мағфират килувчи Парвардигордир**», (деган эдик). ❁ **Улар** (Бизга шукр қилишдан) **юз ўгиришгач**, **Биз уларнинг устига тўғон билан** (тўқиб қўйилган) **селни** (очиб) **юбордик ва уларнинг боғларини аччиқ-тахир мевали, юлғунзор ва яккам-дуккам бутазор «боғлар»га алмаштириб қўйдик.** ❁ **Кофир бўлганлари сабабли уларни мана шу** (жазо билан) **жазоладик.** **Биз фақат кофир бўлган кимсагагина** (мана шундай) **жазо берурмиз.** ❁ **Биз улар билан Ўзимиз баракотли қилган** (Шом) **қишлоқ-шаҳарларининг орасида кўришиб турадиган** (яъни бир-бирига яқин) **қишлоқларни барпо қилиб** (қўйган) **ва, улар орасида юриш** (масофаси) **ни ҳам ўлчаб-яқинлаштириб** (уларга): «**Бу** (қишлоқларда) **кечалари ҳам, кундузлари ҳам тинч-омон юраверинглар**», (деган эдик). ❁ **Улар эса** (бу неъматларга ношукурлик қилиб): «**Парвардигоро, сафарларимиз орасидаги** (масофани) **йироқ қилгин**», дейишиб, **ўзларига зулм қилдилар**, **Биз уларни** (одамлар гапириб юрадиган) **чўпчак-ҳикояга айлантириб қўйдик ва бўлак-бўлак қилиб** (ҳар томонга тирқиратиб юбордик). **Албатта бунда ҳар бир** (балоларга сабр-қаноат қилувчи, неъматларга) **шукр қилувчи учун оят-ибратлар бордир**» (Сабаъ:15–19 оятлар).

Каҳлон ва Ҳимяр уруғлари ўртасидаги кураш Каҳлоннинг кўчишига сабаб бўлган, деган фикр ҳам тўғри бўлиши мумкин. Каҳлон кўчганидан кейин ҳам Ҳимярнинг ўз жойида қолавергани бу фикрни қувватлайди.

Кўчиб келган Каҳлон уруғларини тўрт қисмга бўлиш мумкин:

Биринчи: Азд

Уларнинг кўчиши саййидлари ва улуғлари бўлмиш Имрон ибн Амр Музайқиёъ фикрига кўра бўлди. Яман ерларида кўчиб юрар эканлар, олдинга ўз даракчиларини жўнатишарди. Сўнг шимол ва шарқ томон юрдилар. Пировардида улар қуйидаги ерларга ўрнашиб қолишди:

- Имрон ибн Амр ва унинг авлоди Умонни ватан тутди. Улар Умон Аздларидир.
- Наср ибн Азд авлоди эса Тихомада яшаб қолишди. Улар Шануа Аздларидир.
- Саълаба ибн Амр Ҳижоз сари юрди. У Саълабия ва Зу-Қор ўртасини ватан тутди. Фарзандлари улғайиб маълум куч қудратга эга бўлгач, Мадина томон юрди ва ўша ерда жойлашиб қолди. Авс ва Ҳазраж Ҳориса ибн Саълабанинг икки ўғли бўлиб Саълаба ибн Амрнинг авлодларидир.
- Ҳориса ибн Амр (у Ҳузоадир) ва унинг авлоди Ҳижоз ерларида кўчиб юриб, Марруз-Заҳронга қўнишди. Сўнг Ҳарамни фатҳ қилиб, Маккадан Журҳумларни қувиб чиқаришди ва шу ерда ўрнашиб қолишди.
- Жафна ибн Амр Шомга қараб юрди ва авлоди билан ўша ерда ўрнашиб қолди. У Ҳассон шоҳларининг отаси ҳисобланади. Ҳассонийлар Шомга кўчишларидан олдин Ҳижоздаги Ҳассон номли қудуқ бўйида яшаганлари боис ана шундай номланиб кетганлар.
- Каъб ибн Амр, Ҳорис ибн Амр, Авф ибн Амр каби майда уруғлар Ҳижоз ва Шомга кўчиш асносида мазкур қабилаларга қўшилиб кетдилар.

Иккинчи: Лахм ва Жузом

Улар шарқ ва шимол тарафга кўчишди. Ҳийрадаги Мунзирий шоҳларининг отаси саналмиш Наср ибн Рабиъа ҳам Лахмий эди.

Учинчи: Бану Той

Азддан сўнг улар ҳам шимол томон юриб, Ажо ва Салмо номли икки тоғга келиб жойлашишди. Шу боис бу икки тоғ кейинчалик Той тоғлари номи билан танилди.

Тўртинчи: Кинда

Улар дастлаб Баҳраинга қўнишди. Сўнг уни ташлаб Хазрамавтга кўчишга мажбур бўлдилар. Бироқ бу ерда ҳам Баҳраиндаги аҳвол такрорлангани боис Наждга келдилар. Кинда қавми Наждда кучли давлат тузишга муваффақ бўлсалар-да, уларнинг бу давлати узоқ турмасдан таназзулга юз тутди.

Ҳимярликларга мансублиги ихтилофли бўлган яна бир қабила — Қудоа Ямандан кўчди ва Ироқ теварагидаги Сомова чўлини ватан тутди.^[1] Унинг баъзи уруғлари Ҳижознинг шимоли ва Шомнинг теварагига жойлашди.

Мустаъраба араблари — уларнинг бобокалони саййидимиз Иброҳим алайҳис-салом асли Ироқнинг қадимги Аршаҳридан бўлган. Кўфа яқинидаги бу шаҳар Фурот дарёсининг ғарбий соҳилида жойлашган. Мазкур ҳудудларда олиб борилган қазилма ишлари натижасида шаҳардаги диний ижтимоий ҳолат ва Иброҳим алайҳис-салом оиласи ҳақида бир қанча маълумотлар қўлга киритилди.

Иброҳим алайҳис-салом Аршаҳридан Ҳорон ёки Ҳарронга, сўнг у ердан Фаластинга ҳижрат қилган ва Фаластинни ўз давлати учун марказ қилиб танлаган. Иброҳим алайҳис-салом Фаластин ҳудудлари ва унинг тевараги бўйлаб сафарлар қилган. Бир сафар аёли Сора билан бирга зўравон ҳукмдорлардан бири ҳузурига келганида Соранинг соҳибжамоллигини кўрган ҳукмдор унга кўз олайтирмоқчи бўлди. Шунда Сора Аллоҳга дуо қилди, Аллоҳ золимнинг макрини даф қилди. Ҳукмдор Соранинг Аллоҳ ҳимоятидаги солиҳа аёл эканига амин бўлгач, унинг фазлу фазилатини эътироф этиб ёки Аллоҳнинг азоби-

¹ Албатта, қавмларнинг кўчган пайтлари ва кўчиш сабаблари манбаларда турлича берилган. Биз манбаларни ўрганиб чиқиб юқоридаги тўхтамга келдик. Тўғриси билувчи Аллоҳдир.

дан қўрқиб Ҳожарни унинг ҳизматига берди^[1]. Сора Ҳожарни Иброҳим алайҳис-саломга ҳадя қилди.^[2]

Иброҳим алайҳис-салом Фаластинга қайтди. Аллоҳ таоло Иброҳим алайҳис-саломга Ҳожардан Исмоил исмли ўғил ато қилди. Соранинг рашки сабабли Иброҳим алайҳис-салом Ҳожар ва унинг эмзикли гўдаги Исмоилни Ҳижозга олиб бориб қўйди. Ҳожар ва унинг ўғли Аллоҳнинг уйи жойлашган қуп-қуруқ водийда қолишди. У пайтда ҳали бу ерлар бир тепалик бўлиб, ўнгу сўлидан селлар келарди. Иброҳим алайҳис-салом Ҳожар ва Исмоилни ҳозирги Масжиднинг юқори қисмида Зам-зам тепасидаги бир катта дарахт ёнида қолдирди. У пайтларда ҳали Зам-зам булоғи йўқ эди. Маккада на бир тирик жон, на бир қултум сув топилмасди. Иброҳим алайҳис-салом уларга бир халта қуритилган хурмо ва мешда сув қолдириб Фаластинга қайтиб кетди. Орадан бир неча кун ўтгач, Ҳожар билан Исмоилнинг егулиги ҳам, суви ҳам тугади. Ана шунда Аллоҳнинг фазли билан Зам-зам булоғи отилиб чиқди. Зам-зам суви Ҳожар ва Исмоил учун ҳам сув, ҳам егулик ўрнини босди. Ушбу воқеалар тафсилоти ҳадис китобларида баён қилинган.^[3]

Яманлик бир қабила — Иккинчи Журҳум — Маккага келиб Ҳожарнинг рухсати билан шу ерда яшаб қолишди. Айтишларича, улар шунгача Макка атрофидаги водийларда яшашган эди. Имом Бухорий ривоятларига кўра, бу қабила Маккага Ис-

¹ Манбаларда мазкур зўравон ҳукмдор Миср фиръавнларидан бири бўлиб, Ҳожар унинг чўриси бўлгани айтилади. Бироқ машҳур аллома, қози Муҳаммад Сулаймон Мансурпурий “Раҳматан лил-олабийн” асарида аҳли китоб тадқиқотчиларнинг ёзганларига суяниб, Ҳожарнинг чўри эмас, балки озод аёл ва Фиръавннинг қизи бўлганлигини таъкидлаган. Шунингдек Ибн Халдун “Тариху ибн Халдун” асарида Амр ибн Ос розияллоҳу анҳу билан Миср аҳли ўртасида бўлиб ўтган бир суҳбатни келтиради. Унда айтилишича, мисрликлар унга: “Ҳожар бизнинг подшоҳларимиздан бирининг аёли бўлган, биз билан Айнишамс аҳли ўртасида бўлиб турадиган урушлардан бирида уларнинг қўли баланд келиб, подшоҳни қатл қилиб, Ҳожарни асира қилишган, охир-оқибат у боболарингиз Иброҳимнинг чўрисига айланган” дейишади.

² Қаранг: “Саҳиҳул Бухорий: Пайғамбарлар китоби” (2217, 2635, 3357, 3358, 5084, 6950) Саҳиҳу Муслим (2371).

³ Саҳиҳул Бухорий (3364, 3365).

моил алайҳис-саломдан кейин келган ва у пайтда Исмоил ҳали балоғатга етмаган. Улар авваллари ҳам бу водийдан ўтиб туришган.^[1]

Иброҳим алайҳис-салом Маккада қолдириб кетган аёли ва ўғлининг ҳолидан хабар олиш учун бу ерга келиб турарди. Биз Иброҳим алайҳис-саломнинг Маккага аниқ неча марта келиб кетганини билмаймиз. Эътимодли манбаларда у кишининг Маккага тўрт марта сафар қилганликлари зикр этилган:

1) Аллоҳ таоло Қуръони Каримда ҳикоя қиладики, Иброҳим алайҳис-салом тушида Исмоилни сўяётганини кўради ва ана шу ишни амалга оширишга тутинади: **«Бас, қачонки иккиси ҳам (Аллоҳнинг ваҳийсига) бўйсуниб, (энди Иброҳим ўз ўғли Исмоилни қурбон қилиш учун) пешонаси билан (ерга) ётқизган эдики, Биз унга нидо қилдик: «Эй Иброҳим, дарҳақиқат, сен (кўрган) тушингни бажо қилдинг». Албатта Биз чиройли амал қилувчиларни мана шундай мукофотлаймиз. Албатта бу (яъни, Иброҳимнинг ўз ўғлини қурбон қилишга буюрилиши) очиқ-равшан имтиҳондир, холос. Биз (Исмоилнинг) ўрнига (Иброҳимга) катта бир (қўчқор) сўйишни — қурбонликни эваз қилиб бердик (яъни, катта бир қўчқорни жаннатдан туширдик)»** (Вас-Соффат: 103–107).

(Инжилнинг) “Сифрут-таквин” китобида Исмоил алайҳис-саломнинг Исҳоқ алайҳис-саломдан ўн уч ёш катта бўлгани айтилган. Қуръондаги қисса сиёқига қараганда юқорида зикр этилган воқеа, яъни, Исмоилнинг қурбонлик учун келтирилиши Исҳоқ туғилишидан олдин бўлган. Чунки Исҳоқнинг туғилиши ҳақидаги башорат қурбонлик воқеасидан кейин зикр қилинган.

Мазкур қисса Исмоил вояга етмасдан Иброҳим алайҳис-саломнинг Маккага энг камида бир марта келганлигига далил бўлади. Иброҳим алайҳис-саломнинг яна уч марта Маккага келганликлари ҳақида Имом Бухорий Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоху анҳумодан марфуъ ривоятлар нақл қилган. Ушбу ривоятларнинг қисқача мазмуни қуйидагича:

¹ Саҳиҳул Бухорий (3364).

2) Исмоил алайҳис-салом вояга етиб Журҳум қабиласидан араб тилини ўргангач, уни ёқтириб қолган Журҳум қабиласи Исмоилни ўзларидан бир аёлга уйлантиришди. Хожар вафот этди. Иброҳим алайҳис-салом уларнинг ҳолидан хабар олиш учун келганида, Исмоил уйда йўқ эди. Иброҳим алайҳис-салом Исмоилнинг хотинидан ҳол-аҳвол сўради. Келин турмушининг оғирлигидан шикоят қилди. Иброҳим алайҳис-салом аёлга: «Исмоил келса, айтинг, эшигининг остонасини ўзгартирсин» деб тайинлаб кетди. Исмоил отасининг нима демоқчи бўлганини тушуниб етди ва хотинини талоқ қилиб, бошқа аёлга уйланди. У аксар тарихчиларга кўра Журҳум қавмининг улуғи ва саййиди Мудод (مضاض) ибн Амрнинг қизи эди.

3) Иброҳим алайҳис-салом Исмоил иккинчи марта уйланиданидан кейин яна Маккага келди ва яна ўғлини топа олмади. Пайғамбар келинидан ҳол-аҳвол сўради. Келин Аллоҳга шукр қабилида жавоб берди. Иброҳим алайҳис-салом Фаластинга қайтиб кетар экан, келинига қуйидагича тайинлади: «Исмоил келса, айтиб қўйинг, эшигининг остонасини мустаҳкамласин».

4) Иброҳим алайҳис-салом Маккага тўртинчи марта келганида, ўғлини Зам-зам ёнидаги катта дарахт остида камон ўқларини учлаб ўтирган ҳолда топди. Исмоил отасининг истикболига турди. Улар узоқ фироқдан кейин учрашган ота-болага хос равишда кўришишди. Иброҳим алайҳис-салом билан Исмоил алайҳис-саломнинг кўришмаганига кўп вақт бўлган эди. Фарзандига меҳрибон, юмшоқ кўнгил кекса ёшли отага ҳам, ота-онага ғамхўр, солиҳ ва қобил фарзандга ҳам айрилиқ кунлари осон кечмаганди. Мана шу сафар Каъба қурилди. Ота-ўғил уни тиклашди ва Иброҳим алайҳис-салом Аллоҳ амрига мувофиқ одамларга ҳаж ибодатини эълон қилди.^[1]

Исмоил алайҳис-салом иккинчи аёлидан ўн иккита ўғил кўрди: Нобит ёки Набоют, Қайдар, Адбоил, Мибшам, Мишмаъ, Давмо, Мийшо, Ҳудад, Таймо, Ятур, Нафис ва Қайдумон.

¹ Сахиҳул Бухорий, «Китобул-анбиё» (3364, 3365).

Ўн икки ўғилдан ўн икки қабила тарқалди. Маълум муддат уларнинг барчаси Маккада яшашди. Бу қабилаларнинг асосий тирикчилиги Ямандан тортиб Шом ва Мисрга қилинадиган тижорат эди. Сўнг улар ярим оролнинг ҳар томонларига ҳатто унинг ташқарисига сочилиб кетишди. Замонлар ўтиши билан Нобит ва Қайдор авлодидан ташқари ҳаммаси тарих қоронғуликларида йўқ бўлиб кетишди.

Нобит авлоди бўлмиш Нобитийлар маданияти Ҳижознинг шимолий қисмида гуллаб-яшнади. Улар кучли давлат тузиб, қўшни ерларни ўзларига бўйсундирдилар. Нобитийларнинг пойтахти Урдуннинг жанубидаги таниқли Батроъ шаҳри эди. Улар ҳеч кимга бўйин эгмадилар. Фақат румликларгина уларнинг давлатини парчалаб ташлашга муваффақ бўлишди.

Бир гуруҳ насабшунос олимлар тадқиқотлардан сўнг қуйидаги хулосага келганлар: Ғассон сулоласининг шоҳлари, шунингдек, Авс ва Ҳазраждан бўлган ансорлар Нобит ибн Исмоил оиласи ва уларнинг шу ерларда қолган бошқа вакилларига мансубдирлар.

Имом Бухорий раҳимаҳуллоҳ ҳам ўз «Саҳиҳ»ида шу фикрга мойил бўлган ва «Яманнинг Исмоил алайҳис-саломга нисбатланиши» деган боб остида бир неча ҳадислар келтирган, Ҳофиз ибн Ҳажар бу ҳадислар шарҳида Қаҳтон Нобит ибн Исмоил авлодидан, деган фикрни тўғри санаган.^[1]

Қайдор ибн Исмоил авлодлари Маккада яшаб қолишди. Уларнинг насли давом этиб, Аднон ва унинг ўғли Маадга етиб келди. Адноний араблар ўз насаблари тарихини Аднонгача таниқ ёдда сақлаганлар. Аднон Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг йигирма биринчи боболари ҳисобланади. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам насабларини санасалар Аднонга келиб тўхтар ва: «Насабчиларнинг (Аднондан юқориси ҳақидаги) гаплари нотўғри» деб, ундан нарига ўтишдан тийилар эдилар.^[2]

¹ Саҳиҳул Бухорий, «Китобул-маноқиб» (3507-х).

² Тарихут-Табарий, 2 : 272-276с.

Мазкур ҳадисни заиф санаган айрим уламолар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг насабларини Аднондан кейин ҳам давом эттириш мумкинлигини айтишган. Бироқ, улар насаби шарифнинг бу қисмида анча чигал ихтилофларга боришган. Улкан муҳаққиқ, аллома, қози Муҳаммад Сулаймон Мансурпуррий Ибн Саъд, Табарий, Масъудий ва бошқалар айтган фикрни — яъни, чуқур таҳлил ва тадқиқотларнинг кўрсатишича, Аднон билан Иброҳим алайҳис-салом ўртасида қирқта ота бўлган, деган фикрни тўғрироқ санаган.^[1]

Маъаднинг авлоди унинг Назор исмли ўғлидан тарқалган, Маъаднинг ундан бошқа фарзанди бўлмаган ҳам дейилади.

Назорнинг тўрт фарзанди бўлиб, улардан тўртта улкан қабила тарқалган: Иёд, Анмор, Рабиъа ва Мудар (مضر).

Рабиъа ва Мударнинг уруғ-аймоғи кўп бўлди. Рабиъадан Дубайъа (ضبيعة) ва Асад, Асаддан Анза ва Жадила, Жадиладан Абдул Қайс, Намир, Тағлиб ибн Воил, Бакр ибн Воиллар, Бакрнинг фарзандларидан Бану Қайс, Бану Шайбон, Бану Ҳанифа ва бошқа уруғлар тарқалди.

Мудар қабилалари икки катта қисмга бўлинди: Қайс Айлон ибн Мудар ва Илёс ибн Мудар уруғлари.

Қайс Айлондан Бану Салим, Бану Ҳавозин, Бану Сақиф, Бану Саъсаъа, Бану Ғатофонлар тарқалди. Ғатофондан Абс, Зубён, Ашжаъ ва Аъсурлар тарқалди.

Илёс ибн Мудардан Тамим ибн Мурра, Ҳузайл ибн Мудрика, Бану Асад ибн Ҳузайма ва Кинона ибн Ҳузайма уруғлари тарқалди. Кинонадан Қурайш тарқалган. Улар Фихр ибн Молик ибн Назр ибн Кинонанинг фарзандлари ҳисобланади.

Қурайш ҳам бир қанча қабилаларга бўлинади. Уларнинг машҳурлари қуйидагилар: Жумаҳ, Саҳм, Адий, Махзум, Тайм, Зуҳра ва Қусой ибн Килобнинг уруғлари. Қусой ибн Килоб уруғлари: Абдуд Дор ибн Қусой, Асад ибн Абдул Уззо ибн Қусой ва Абду Маноф ибн Қусойдан иборат.

¹ Ибн Саъд Табақотул Кубро, 1:56, Тарихут-Табарий, 2:272, 273, Масъудий Муружуж-заҳаб, 2:273, 274.

Абду Манофдан тўрт қабила вужудга келди: Абду Шамс, Навфал, Муттолиб ва Ҳошим. Саййидимиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳошим оиласига мансублар: Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) ибн Абдуллоҳ ибн Абдулмуттолиб ибн Ҳошим.

Восила ибн Асқаъ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтганлар: «Аллоҳ таоло Иброҳим авлодидан Исмоилни, Исмоил авлодидан Бану Кинонани, Бану Кинонадан Қурайшни, Қурайшдан Бану Ҳошимни ва Бану Ҳошимдан Мени танлаб олди.»^[1]

Аббос ибн Абдулмуттолиб розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Аллоҳ таоло махлуқотларини яратиб, мени уларнинг энг яхши (яъни, инсон) жинсидан ва икки тоифанинг (яъни, араб ва ажамнинг) яхшисидан қилди. Сўнг қабилаларни танлаб, мени энг яхши қабиладан қилди. Сўнг хонадонларни танлаб, мени энг яхши хонадондан қилди. Мен уларнинг ҳам ўзи, ҳам хонадони эътибори билан энг яхшисиман.»^[2]

Адноннинг авлодлари кўпайгач, серёмғир, серўт яйловларни қидириб, араб ерларининг турли бурчакларига ёйилиб кетишди.

Абдул Қайс, Бакр ибн Воил ва Тамим уруғлари Баҳрайнга кўчиб, ўша ерда яшаб қолишди.

Бану Ҳанифа ибн Али ибн Бакр Ямомага кўчиб, Ҳужр қасабасига қўнди.

Бакр ибн Воилнинг қолганлари Ямомадан Баҳрайнга, Козима соҳили бўйларида денгизга ва Ироқ атрофларигача чўзилган узундан узок жойларни сўнгра Убулла ва Ҳийтни макон тутишди.

Тағлиб Фуротия оролида яшаб қолди. Унинг айрим уруғлари Бакр билан бирга яшади. Бану Тамим Басра чўлини макон тутди.

¹ Имом Муслим: 4/1782, Имом Термизий: 5/544.

² Имом Термизий: 5/545.

Бану Салим Мадина яқинида Водиюл Қуродан Хайбаргача, Мадинанинг шарқигача, Жабалайн чегараларигача, Ҳарра худудларигача бўлган масофада яшарди.

Сақиф Тоифда, Ҳавозин Макка шарқидаги Автос томонларда яшаб қолди. Автос — Макка билан Басра ўртасидаги йўл устида жойлашган.

Бану Асад Таймо шарқи ва Кўфа ғарбини макон тутди. Улар билан Таймо ўртасида Тойнинг Бухтур ери бор эди. Улар билан Кўфа ўртаси беш кунлик йўл бўлган.

Зубён Таймо яқинидан Ҳавронга қадар бўлган ерларда яшарди.

Тихомада Кинона уруғлари яшаб қолди.

Макка ва унинг атрофини Қурайш уруғлари ватан тутишди. Қурайш уруғлари бирлашмасдан, алоҳида-алоҳида яшашарди. Сўнг Қусой ибн Килоб чиқиб уларни бирлаштирди. Қурайш уруғлари бирлашганларидан кейин уларнинг обрўси ва кадрқиймати ошди.

АРАБЛАРДА ҲУКМ ВА БОШҚАРУВ СИЁСАТИ

Арабларнинг исломдан аввалги ҳаёти ҳақида сўз юритар эканмиз, уларнинг ҳукумати, бошқарув тизими, миллатлари ва динлари хусусида ҳам тўхталиб ўтмасак бўлмас. Фикри ожизимизча, ана шунда Ислом зоҳир бўлган фурсатда юзага келган вазиятларни тушунишимиз янада осонроқ кечади.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам даъватлари бошланганида Арабистон ярим оролининг ҳукмдорлари икки қисмдан иборат эди:

1. Тож кийган ҳукмдорлар. Бироқ бу тождорлар аслида мустақил ҳукмдорлар эмасди. Улар Яман ҳукмдорлари, Ғассон шоҳлари ва Ҳийра ҳокимлари эди.

2. Қабила ва уруғларнинг бошлиқлари. Улар худди шоҳлар каби ҳукм ва имтиёзларга эга бўлишган. Қабила оқсоқолларининг аксарият қисми томомила мустақил ҳаракат қилишарди. Фақат айримлари тождор ҳукмдорларга тобе эдилар. Яман, Ғассон ва Ҳийра шоҳларидан ўзга барча бошлиқлар қабила оқсоқоллари — тож киймаган ҳукмдорлар эди.

Яман шоҳлиги

Ориба арабларидан Яманда умргузаронлик қилган энг қадимий қавм Сабаъ қавмидир. Ур шаҳрида олиб борилган қазилма ишлари натижасида Сабаъ қавмининг милоддан ав-

валги 15-асрдаги излари топилди. Сабаъ қавмининг нуфузи кучайиб, ҳукмронлиги кенгайиб, маданияти гуллаб-яшнаган даври милоддан аввалги 11-асрларга тўғри келади. Қавм тарихини қуйидаги босқичларга бўлиш мумкин:

1. Милоддан аввалги 1300-650 йиллар оралиғидаги давр:

Бу даврларда уларнинг давлатлари «Маийнийлар давлати» деб аталар, Нажрон ва Ҳазрамавт оралиғидаги Жавф текисликларида жойлашган эди. Сўнг улар тараққий этиб, ҳукмронликлари кенгайиб, сиёсий нуфузлари Ҳижознинг шимолидаги Уло ва Маонгача етиб борди.

Айтишларича, Сабаъ салтанати шунчалик кучайганки, ҳатто улар араб ерларининг ичкарасида ва унинг ташқариларида ўз мустамлакаларига эга бўлган.

Асосий тирикчиликлари тижорат бўлган. Яман тарихида муҳим ўрин тутган, кейинчалик уларни Ердаги нознеъматларнинг аксари билан таъмин этган Маъриб тўғони ўша пайтда қурила бошлаган.

У пайтларда Сабаъ ҳукмдорлари «Сабаъ Макраби» деб аталган. Уларнинг пойтахти Сирвоҳ шаҳри бўлган. Пойтахт харобалари Маъриб шаҳрининг шимолий ғарбий қисмидан 50 км, Санъо шарқидан 124 км узоқликдаги масофада учрайди ва «Хурайба» деб аталади. Ҳукмдорларининг сони 22 билан 26та ўртасида бўлган дейилади.

2. Милоддан аввалги 650-115 йиллар оралиғидаги давр:

Бу пайтга келиб уларнинг давлати «Сабаъ давлати» аталиб, Сабаъ ҳукмдорлари Сабаъ шоҳлари номини олишди ва Сирвоҳ ўрнига Маърибни пойтахт қилишди. Маъриб шаҳри қолдиқлари Санъо шарқидан 192 км узоқликдаги масофада учрайди.

3. Милоддан аввалги 115-йилдан милодий 300-йилга қадар бўлган давр:

Бу даврда Ҳимяр қабиласи Сабаъ мамлакатини босиб олиб, пойтахтни Маърибдан Райдонга кўчирди ва давлат «Ҳимярийлар давлати» номини олди, подшоҳлари эса «Сабаъ ва Зу-Райдон шоҳлари» деб аталадиган бўлди. Кейинроқ Райдон шаҳри Зуфар номини олди. Шаҳар қолдиқлари Ярийм яқинидаги Мудаввар тоғида учрайди. Айнан ана шу муддатда уларнинг салтанатида

емирилиш ва таназзул бошланди. Аввало Ҳижоз шимолида Нобитийларнинг ҳукмронлиги кенгайгани, иккинчидан Румликлар Миср, Сурия ва Шимолий Ҳижоз ерларини қўлга киритганидан сўнг денгиз савдо йўлларини эгаллаб олишгани ва учинчидан қабилаларнинг ўзаро қирпичоқ бўлишлари сабабли уларнинг савдо ишларига путур етди. Ана шундай сабаблар оқибатида Қаҳтонийлар узоқ-узоқ ерларга бош олиб кетиб, чор-атрофга сочилиб кетишди.

4. Милодий 300-йилдан Яманга Исломнинг кириб келгунига қадар бўлган давр:

Бу даврда давлат «Иккинчи Ҳимярийлар давлати» номи олдиди, ҳукмдорлари эса «Сабаъ, Зу-Райдон, Хазрамавт ва Ямант шоҳлари» деб аталди. Бу давлат бошига турли-туман ҳодисалар, эврилишлар, инқилоблар ва ички урушлар кетма-кет ёғилди. Оқибат миллат чет эл босқинчиларига нишон бўлиб, мустақиллигидан айрилди. Румликлар Аданга кириб келишди. Ҳамадон ва Ҳимяр қабиласи ўртасидаги низодан фойдаланиб, ҳабашлар румликлар ёрдамида милодий 340-йилда Яманни биринчи марта босиб олишди. Улар милодий 378-йилгача мамлакатни эгаллаб туришди. Сўнг Яман яна мустақилликка эришди. Лекин бу пайтга келиб Маъриб тўғонида ёриқлар пайдо бўлган эди. Милодий 450 ёки 451-йилда Қуръони Каримда «Арим сели» деб айтилган улкан тошқин юз берди. Бу сел мамлакатни хароб қилиб, аҳолисини чор-атрофга сочиб юборган даҳшатли зарба бўлди.

Милодий 523-йилда яҳудий Зу-Нувос Нажрон элидаги масиҳийлар бошига қирғин солиб, уларни куч билан ўша пайтдаги соф масиҳийликдан чиқармоқчи бўлди. Улар бўйин товлашгач, Зу-Нувос чуқурлар қаздириб, уларнинг ичини ўт-олов билан тўлдирди ва мўминларни ана шу чуқурларга ташлашга буюрди. Қуръони Каримнинг «Буруж» сурасидаги: **«чоҳ эгалари лаънат қилинганлар»** оятида мазкур воқеага ишора қилинган.

Бу ҳодиса насронийларнинг Рум ҳукмдорлари раҳнамолигида араб ерларига интиқом юришини уюштиришларига сабаб бўлди. Насронийлар ҳабашларни гиж-гижлаб, улар учун денгиз қўшинлари тузиб беришди. Оқибатда, ҳабашларнинг етмиш

минг кишилик қўшини соҳилга тушиб, Яманни иккинчи маротаба босиб олишди. Бу воқеа милодий 525-йилда ҳабашларнинг Арёт исмли қўмондони бошчилигида амалга оширилди. Арёт Абраҳа ибн Сабоҳ ал-Ашрам исмли бир ҳабаш саркардаси томонидан 549-йилда хиёнаткорона ўлдирилгунга қадар Ҳабашистон шоҳининг Ямандаги ноиби бўлиб турди. Абраҳа Ҳабашистон шоҳининг ризолигини олиб, Арётнинг ўрнига тахтга ўтирди. Каъбани вайрон қилиш учун Маккага қўшин тортиб келган ҳам шу Абраҳа эди. Абраҳа ва унинг қўшини Қуръони Каримда «Асҳабул фил», яъни «Фил эгалари» деб зикр қилинган. Санъога қайтганидан кейин Аллоҳ уни ҳалок қилди ва ўрнига ўғли Яксум тахтга ўтирди. Кейин эса иккичи ўғли Масруқ ҳоким бўлди. Айтишларига қараганда улар яманликларни эзиш ва ҳорлашда оталаридан кўра ёмонроқ бўлишган экан.

Машҳур «Фил» воқеасидан кейин яманликлар форслардан мадад сўрашди ва ҳабашларга қарши курашиб, ниҳоят уларни ўз ерларидан қувиб чиқаришди. Улар милодий 575-йилда Маъдийкариб ибн Сайф Зу-Язин Ҳимярий бошчилигида мустақилликка эришди. Яманликлар уни тахтга ўтқизишди. Маъдийкариб ўзининг хизматкорлари ва хос навкарлари сафида бир гуруҳ ҳабашийларни ҳам сақлаб қолган эди. Ана шу ҳабашийлар бир куни унга суиқасд қилишди. Маъдий Карибнинг ўлими билан Зу-Язин хонадони ҳукмронлиги ҳам барҳам топди. Шундан кейин Яман форсларнинг мустамлакасига айланди ва унга форсий ноиблар тайинланди. Уларнинг биринчиси Ваҳраз кейин Марзубон ибн Ваҳраз кейин унинг ўғли Тийнжон кейин Хисрав ибн Тийнжон. Уларнинг охиргиси милодий 628-йилда Исломни қабул қилган Бозон эди. Бозоннинг Исломга кириши билан форсларнинг Яман ерларига ҳукмронлик қилиши ниҳоясига етди.

Ҳийра ҳокимлиги

Милоддан аввалги 557-529 йилларда ҳукм юритган Буюк Қуруш форсларни бирлаштиргандан буён улар Ироқ ва унга чегарадош ерларга эгалик қилиб келишарди. Форсларнинг кучли давлатига ўз даврида ҳеч ким бас кела олмасди. Фақат

милоддан аввалги 326-йилда тарих саҳнасига чиққан Искандар Мақдуний (Александр Македонский) форсларнинг шоҳи Доро биринчини мағлубиятга учратиб, уларнинг шавкатини синдирди. Пировардида форс ерлари бир неча бўлақларга бўлиниб, бир неча ҳокимлар қўлида қолди. Ана шундай тарқоқ ҳукмронлик милодий 230-йилгача давом этди. Тарқоқ ҳукмдорлар даврида Қахтонийлар кўчиб келиб, Ироқнинг чегара ўринларидан бири-ни эгаллаб олишди. Кейин Аднонликлар кўчиб келишди. Улар Қахтонийлар билан рақобатга киришиб, охир-оқибат Фурот оролининг бир қисмини қўлга киритишди.

Форсларнинг иккинчи маротаба кучга тўлиши милодий 226-йилда Сосонийлар давлатига асос солган Ардашер ибн Бобак даврига тўғри келди. Ардашер форсларни бирлаштирди ва мамлакати худудида яшовчи арабларни бўйсундирди. Бу Қузоанинг Шомга бош олиб кетишига сабаб бўлди. Ҳийра ва Анбор аҳли эса Форс ҳукмдорига тобе бўлди.

Ардашер Ҳийра ва Ироқ саҳросининг аҳолиси ҳамда ярим оролдаги Рабиъа ва Музор қабилалари устига Жузайма Ваззоҳни ҳоким қилиб тайинлади. Ардашер арабларни тобе қилиб туриш ва ўз чегараларини уларнинг ғоратидан сақлаш учун арабларнинг устига қавм-қариндоши қўллаб-қувватлайдиган ва ҳимоя қиладиган араб кишисини ҳоким қилиб қўйишни маъқул кўрди. Боз устига унинг давлатига ҳамиша хавф солиб турадиган румликларга қарши араблардан фойдаланмоқчи эди. Ардашернинг тахминига кўра, Ироқ араблари румликларнинг қаноти остига кирган Шом арабларига қарши қўйиларди. Ардашер Ҳийра ҳокими қўли остида форс қўшинининг бир бўлагини қолдирди. Мазкур қўшин ҳокимга қарши чиққан саҳройи арабларни тинчитиш учун керак эди. Жузайма тахминан милодий 268-йилда вафот этди.

Унинг вафотидан кейин Ҳийра ва Анбор ҳокимлигини Амр ибн Адий ибн Наср Лахмий (268-288) эгаллади. Бу Кисро Собур ибн Ардашер ҳукмронлиги даврида юз берди. Амр ибн Адий Лахмий ҳокимларнинг биринчиси эди. Шундан кейин то форс тахтига Қубоз ибн Файрўз (448-531) келгунга қадар Ҳийрага Лахмий ҳокимлар ноиб бўлиб туришди. Собур ибн Ардашер

даврида Маздак деган кимса чиқиб, ўзининг бузуқ ғоясини тарғиб қила бошлади. Унинг ғояси ҳар қандай бузуқлик, ярамас иш ҳалол деган ақида асосига қурилган эди. Форсийларнинг аксарият қисми каби Қубоз ҳам Маздак ғоясини қабул қилди. Сўнг у Ҳийра ҳокими Мунзир ибн Маус-Самога (512-554) маздакийликни қабул қилишни буюриб чопар жўнатди. Бироқ Ҳийра ҳокими форс шоҳининг динига киришдан ор қилиб ва ҳамияти келиб, унинг кўрсатмасини рад этди. Натижада Қубоз Мунзирни Ҳийра ҳокимлигидан четлаштирди. Унинг ўрнига Кисронинг таклифини қабул қилиб маздакийлик йўлини тутган Ҳорис ибн Амр ибн Ҳажар Киндийни ҳоким этиб тайинланди.

Қубоздан кейин форс тахтига Кисро Ануширвон (531-578) ўтирди. У маздакийларни жуда ёмон кўрарди. Ануширвон Маздакни ва унинг издошларининг кўпчилигини қатл қилди. Мунзирни Ҳийра ҳокимлигига қайтарди ва Ҳорис ибн Амрни тутиб келишни буюрди. Ҳорис Калбийлар ерига қочиб кетди ва вафотига қадар ўша ерда яшади.

Мунзир ибн Моус-Самодан кейин Ҳийра ҳокимияти Нўъмон ибн Мунзирга (583-605) қадар унинг авлодида қолди. Зайд ибн Адий Ибодий уюштирган тухмат сабабли Нўъмон ибн Мунзир форс шоҳининг ғазабига йўлиқди. Кисро Нўъмонни ўз ҳузурига чорлади. Нўъмон форс шоҳи ҳузурига йўлга чиқди. Бироқ у йўлда яширинча Шайбон уруғининг саййиди Ҳоний ибн Масъуднинг манзилига қўниб, аҳли-оиласи ва мол-давлатини унинг олдида қолдириб кетди. Кисро Нўъмонни зиндонбанд этди. Нўъмон тутқунликда ўлди. Ҳийрага унинг ўрнига Иёс ибн Қобиса Тоий ҳоким қилиб тайинланди. Кисро Иёсга Ҳоний ибн Масъуднинг қўлида қолдирилган Нўъмоннинг омонатини талаб қилиб олишни буюрди. Ҳоний Нўъмоннинг омонатини уларнинг қўлига топширишдан бош тортди. Икки ўртада уруш бошланди. Иёсга кўмак бериш учун Кисронинг волийлари ва лашкарлари етиб келди. Зу-Қорда рақиблар ўртасида қаттиқ жанг бўлиб ўтди. Жангда Шайбон уруғи ғалаба қозониб, форсларни шармандали мағлубиятга учратди. Бу арабларнинг ажамлар устидан қозонган биринчи ғалабаси эди. Мазкур

воқеа Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам таваллудларидан озгина фурсат ўтиб юз берган эди. Росулулоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Иёс ибн Қабисанинг Ҳийрага ҳокимлигининг саккизинчи ойида таваллуд топганликлари айтилади. Бу жанг пайғамбарликдан бироз аввал дейилган қавл ҳам бор, мана шу ҳақиқатга яқинроқ.

Кисро Иёсдан кейин Ҳийрага Озодбах ибн Моҳбиён ибн Маҳробандод исмли бир форсни ҳоким қилиб тайинлади. У 17 йил (614-631) ҳокимлик қилди. Милодий 632-йилда Ҳийра ҳокимлиги Яна Лахмийлар қўлига ўтди. Лахмийлардан «Маърур» лақабли Мунзир ибн Нўъмон исмли киши ҳоким бўлди. Унинг ҳокимлигига саккиз ой тўлмасдан Ҳийрага Ислом лашкари билан Холид ибн Валид ташриф буюрди.

Шом подшоҳлиги

Араб қабилалари чор-атрофга кўчишга тушган даврда Қузоъа уруғлари Шом тепаликларига келиб ўрнашиб қолди. Улар Бану Сулайх ибн Ҳулвон қавмидан эдилар. Тарихда (الضجامة) Дажъамийлар номи билан танилган Бану Дажъам ибн Сулайх қавми Сулайх ибн Ҳулвон қавмига мансуб саналади. Саҳройи араблар босқинидан сақланиш ҳамда форсларга қарши қўшимча кучга эга бўлиш мақсадида румликлар уларни ўз қанотлари остига олишди. Улар қавмнинг ўзидан бир кишини ҳоким қилиб қўйдилар. Йиллар давомида қавм устида ана шундай ҳокимлик ҳукм юритди. Уларнинг энг машҳур ҳокимларидан Зиёд ибн Ҳабулани зикр қилиш мумкин. Қавмнинг ҳокимияти тахминан милодий иккинчи асрнинг бошларидан аср ниҳоясига қадар давом этди. Ҳассон сулоласи уларнинг ҳокимиятига чек қўйди ва ерларини босиб олди. Румликлар энди бу қавми Шом араблари устига ҳоким қилиб тайинлашди. Ҳассонийлар Бусро шаҳрини пойтахт қилишди. Ҳассонийлар Рум шоҳларининг ноиби сифатида Шом ерларига ҳижратнинг 13 йили бўлиб ўтган Ярмук жангига қадар эгалик қилиб келишди. Уларнинг сўнгги вакили Жабала ибн Айҳам амирул мўъминин Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу даврида Исломга бўйсунди.

Ҳижоз амирлиги

Исмоил алайҳис-салом Макка ҳокимиятини ва Каъбага эгадорликни вафотларига қадар ўз қўлларида ушлаб турдилар. У киши 137 ёшда вафот этдилар.^[1]

Сўнг у кишининг ўғилларидан иккитаси — Нобит, кейин Қайдор бошлиқ бўлишди. Айримлар аксинча бўлган дейишадди. Бу иккисидан кейин Макка ҳукмдорлиги уларнинг боболари (яъни, Исмоил алайҳис-саломнинг қайнотаси) Музоз ибн Амр Журҳумий қўлига ўтди. Макка ҳокимияти ана шу тарзда журҳумларга ўтди ва уларнинг қўлида қолиб кетди. Оталари Байтуллоҳни қургани учун Исмоил алайҳис-салом авлодлари иззат-эътибор эгалари бўлсалар-да, ҳеч қандай мансаб-ҳукм қўлларида йўқ эди.

Узоқ давр Исмоил алайҳис-салом авлодларининг айтарли ҳеч қандай имтиёз-имконияти бўлмайд келди. Бухтунассар чиқишидан биров олдин Журҳумнинг иши орқага кета бошлади. Ана шу асрдан Макка осмонида Адноннинг юлдузи порлашга тушди. Бунга далил шуки, Бухтунассар арабларга қарши Зоту Ирқда юриш қилганида арабларнинг лашкарбошиси журҳумлардан эмас, Адноннинг ўзи эди.

Милоддан аввалги 587-йилда Бухтунассар иккинчи маротаба қўшин тортиб келганида Аднон қавми Яманга сочилиб кетди. Армиё пайғамбарнинг саҳобаси бўлган Бархиё Адноннинг ўғли Маъадни ўзи билан бирга Шомдаги Ҳаррон шаҳрига олиб кетган эди. Бухтунассар босқини тугагач, Маъад Маккага қайтиб келди. У шаҳарда журҳумлардан фақат Жавшам ибн Жулҳумани топди. Маъад унинг қизи Муъонага уйланди ва уларнинг никоҳидан Низор дунёга келди.

Шундан сўнг Журҳумнинг Маккадаги ишлари ёмон томонга юз бурди. Аҳволи танг бўлган Журҳум Маккага келганларга зуғум ўтказди, Каъбанинг молига хиёнат қилди. Албатта бу ишлар Аднонийларни ғазаблантирарди. Марруз-Заҳронга

¹ «Сифрут Таквин» ва «Тарихут Табарий» асарлари.

келиб қўнган Хузоа Аднонийларнинг Журхумга нисбатан нафратларини кўриб, бу қулай фурсатдан фойдаланиб қолди. Улар Аднонийларнинг Бакр ибн Абдуманоф ибн Кинона уруғи ёрдамида Журхумга қарши уруш очиб, Журхум қабиласини Маккадан ҳайдаб чиқаришди ва милодий 2-аср ўрталарида Макка ҳокимиятини қўлга киритишди.

Маккани ташлаб чиқишга мажбур бўлган Журхумийлар кетишларидан олдин Зам-зам қудуғини кўмиб, ўрнини яшириб кетишди. Улар шу ерга бир қанча нарсаларни ҳам беркитиб қўйишди.

Ибн Исҳоқ ёзади: Амр ибн Ҳорис ибн Музоз Журхумий (бу Исмоил алайҳис-салом қиссасида зикр қилинган Музоз эмас) Каъбанинг икки (олтиндан ясалган) кийигини ва Ҳажарул-асвадни олиб чиқиб Зам-зам қудуғига кўмиб ташлади¹. Журхумийлар Яманга йўл олишди. Улар Макка ҳукмдорлигидан маҳрум бўлганларига жуда қаттиқ куйдилар. Ана шу ғам ҳақида Амр қуйидаги мазмунда шеър айтган эди:

«Гўё бу атрофда бир меҳрибон дўст бўлмагандек. Гўё Маккада тонгга қадар чўзилган суҳбатлар қурилмагандек. Ҳа, биз унинг эгалари эдик, бироқ тунларнинг алмашиши ва кунларнинг адолатсизлиги бизни ҳалокатга маҳкум этди.»

Исмоил алайҳис-салом даври тахминан милоддан аввалги йигирманчи асрларга тўғри келади. Демак, Журхумийлар Маккада йигирма бир аср яшашган ва йигирма асрга яқин вақт мобайнида у ерга эгалик қилиб келишган.

Хузоа Маккага эгалик қилишда Бану Бакрни бир четга суриб қўйди. Бироқ, Мудар қабилаларининг учта имконияти бор эди:

Биринчи: Одамларни Арофатдан Муздалифага йўналтириш ва Нафр (Минодан тушиш) кунни уларга ижозат бериш. Бу ҳуқуқ Илёс ибн Мудар қавмига мансуб бўлган Бану Ғавс ибн Мурра уруғига тегишли эди. Бану Ғавс «Сувфа» деб аталарди. Ижозат-

¹ Масъудий ёзади: Форслар ўша пайтларда Каъбага турли ҳадя ва жавҳарлар жўнатиб туришган. Сосон ибн Бобак Каъбага олтиндан ясалган икки кийик, жавохирлар, қиличлар ва кўп олтин ҳадя қилган эди. Амр уларни Зам-зам қудуғига ташлаб юборди. «Муружун захаб».

нинг маъноси шуки, нафр куни то Сувфадан бир киши тош отмагунга қадар одамлар тош отишмасди. Тош отиш тугаб одамлар Минодан кетиш тараддудига тушганларида Бану Ғавс тоғдаги тушиш йўлининг ҳар икки четини эгаллаб оларди. То улар ўтиб бўлмагунича ҳеч ким ўтмасди. Бану Ғавсдан кейин бу имтиёз Тамим қабиласига мансуб Бану Саъд ибн Зайд Манотга ўтди.

Иккинчи: Наҳр (қурбонлик) куни тонгида Муздалифадан Минога қараб юриш. Бу ҳуқуқ Бану Адвонда эди.

Учинчи: Уруш ҳаром қилинган ойларни кечиктириш. Бу ҳуқуқ Бану Кинонага мансуб Бану Фуқайм ибн Адий уруғида эди.

Хузоанинг Макка ҳокимиятини эгаллаб туриши уч юз йилга чўзилди. Хузоа ҳукмронлиги даврида Наждда, Ироқ ва Баҳрайн тарафларда Аднонийлар тарқалди. Макка теварагида Қурайш уруғлари тарқоқ ҳолда яшаб қолди. Қусой ибн Килоб келгунга қадар на Макка ишида ва на Каъба ишида Қурашийлар ҳеч нарсага эга эмас эдилар.^[1]

Айтишларича, Қусой онасининг қўлида эканида унинг отаси вафот этади ва Бану Узралик Рабиъа ибн Ҳаром деган киши унинг онасини никоҳига олиб, Шом теварагидаги ўз юртига кўчириб кетади. Қусой ибн Килоб улғайганидан сўнг Маккага қайтиб келади. Бу пайтда Макканинг волийси Хузоалик Ҳулайл ибн Ҳабшийя эди. Қусой Ҳулайлнинг қизи Ҳуббага оғиз солади. Ҳулайл рози бўлиб, қизини унга турмушга беради. Ҳулайлнинг вафотидан кейин Хузоа билан Қурайш ўртасида уруш бошланади ва бу уруш Қусойнинг Макка ва Каъба эгалигини қўлга киритиши билан ниҳояланади.

Мазкур урушнинг сабаби хусусида уч хил ривоят бор:

Биринчи ривоят: Фарзандлари ва мол-давлати кўпайиб, эл ичида обрў қозонган Қусой Ҳулайлнинг ўлиmidан кейин Каъба ва Макка эгалигига Хузоа ҳамда Бану Бакрдан ўзини ҳақлироқ деб билади. Ахир Қурайш Исмоил алайҳис-салом авлодининг энг тоза, бош бўғини ҳисобланарди. Қусой Қурайш ва

¹ Сийрату Ибн Хишом: 1/117.

Бану Кинона кишиларига Хузоа ҳамда Бану Бакрни Маккадан чиқариб юбориш ҳақида гап очди. Улар Қусойнинг таклифини маъқул кўришди.^[1]

Иккинчи ривоят: Хузоанинг даъвосича, Ҳулайл Каъба ва Макка эгалигини Қусойга васият қилиб кетган. Бироқ, Хузоа бу васиятни амалга оширишдан бош тортгани боис икки ўртада уруш чиқди.^[2]

Учинчи ривоят: Ҳулайл Каъба эгалигини қизи Ҳуббага бериб, Абу Ғубшон Хузойни қизининг вакили қилган. Абу Ғубшон Ҳуббанинг вакили сифатида Каъба хизматига бош бўлди. Бироқ, у ақли норасороқ одам эди. Ҳулайлнинг ўлимидан кейин Қусой Абу Ғубшонни алдаб, ундан Каъба эгалигини бир нечта туяга ёки бир меш шароб эвазига сотиб олди. Бундай битимдан норози бўлган Хузоа Қусойнинг йўлини тўсишга уринди. Натижада Қусой Хузоани Маккадан қувиб чиқариш учун Қурайш ва Бану Кинона кишиларини тўплади. Улар Қусойнинг таклифини қўллаб-қувватлашди.^[3]

Хуллас, нима бўлганда ҳам Ҳулайл вафот этиб, Сувфа қиладиганини қилгач, Қусой Қурайш ва Бану Кинона кишилари билан Ақабага келди ва уларга: «Биз бу ишга сизлардан кўра ҳақлироқмиз!» деди. Сувфа Қусойга қарши урушди. Уруш Қусойнинг ғалабаси билан тугади. Ўша пайтларда Хузоа ва Бану Бакр Қусойдан ўзини тортди. Қусой ўз тарафдорларини тўплаб, уларга қарши жангга чиқди. Икки ўртада қаттиқ уруш бўлди ва ҳар икки томондан бир қанча қурбонлар берилди. Сўнг томонлар сулҳга рози бўлиб, Бану Бакрлик Яъмур ибн Авфни ўзларига ҳакам қилишди. Ҳакамнинг чиқарган ҳукми қуйидагича бўлди: Каъба ва Макка эгалигига Қусой Хузоадан ҳақлироқ. Қусой тўккан қонлари учун товон тўламайди. Хузоа ва Бану Бакр тўккан қонлари учун хун тўлайди. Қусойга Каъба топширилади. Яъмур ўша кундан Шуддох деб атала бошлади.^[4]

¹ Сийрату Ибн Ҳишом: 1/117, 118, Табарий: 2/255, 256.

² Сийрату Ибн Ҳишом: 1/118.

³ Тарихул-яъкубий: 1/239, Фатхул борий: 6/634, Ал-Масъудий: 2/58.

⁴ Ибн Ҳишом: 1/123, 124.

Шундай қилиб, Ҳузоанинг Каъбага эгалиги 300 йил давом этгач, милодий 5-аср ўрталарида, яъни 440-йилда Қусой Макка ва Каъба эгалигини қўлга киритди. Қусойдан кейин бу эгалик ҳуқуқи Қурайшга ўтди. Ярим оролнинг тўрт томонидан араблар зиёратга келадиган Каъбанинг диний бошлиғи Қурайш бўлиб қолди.

Қусой қавмини Маккага кўчириб келиб, Маккани уларнинг ўртасида тақсимлаб чиқди. Қурайшнинг ҳар бир уруғини уларнинг ўзлари қўнган ерга жойлаштирди. Насъа, Савфон, Адвон ва Мурра ибн Авфларни ўз мансабларида қолдирди. Чунки Қусой юқоридаги ишларни ўзгартириш мумкин бўлмаган дин деб биларди.^[1]

Қусой амалга оширган тарихий ишлардан бири — Каъбанинг шимолий қисмида Дорун-Надва (йиғин ўтказиладиган бино)га асос солди ва унинг эшигини масжидга қаратди. Энди бу уй Қурайш тўпланиб, муҳим ишларни ҳал қиладиган йиғин жойига айланди. Дорун-Надва Қурайш учун хайрли бўлди. Чунки ана шу йиғин уйи гапларнинг бир жойдан чиқишини ва муаммоларнинг чиройли ечилишини таъмин этарди.

Қусой қуйидаги шарафли раҳбарлик кўринишларига эга эди:

1. Дорун-Надва раислиги. Қурайш ўзининг муҳим масалаларини ана шу уйда муҳокама қилар ва шу ерда қизларини турмушга берар эди.

2. Ливоъ (байроқ). Қурайшнинг ҳарб байроғи фақат Қусойнинг қўли билан тикиларди.

3. Қиёдат (карвонларни бошқарув). Қурайшга тегишли ҳар қандай карвон фақат унинг ё фарзандларининг бошқаруви билан йўлга чиқарди.

4. Ҳижобат (эшик оғаси). Каъба ҳижобатига Қусой масъул эди. Каъба эшигини очиш, унинг ишларини саришта қилиш Қусойнинг вазифаси эди.

5. Сиқоят (Ҳожиларни сув билан таъминлаш). Яъни, ҳожилар учун ҳовузларни сувга тўлдириб, ширин қилиш учун

¹ Ибн Ҳишом: 1/124, 125.

сувга хурмо ва майиз ташлаб қўйишарди. Маккага келган ҳожилар ана шу ҳовузлардан сув ичишарди.

6. Рифодат (Ҳожиларни егулик билан таъминлаш). Ҳожилар учун меҳмондорчилик сифатида егулик ҳозирланар эди. Қусойнинг буйруғига кўра, Қурайш ҳаж мавсумида мол-давлатидан бир улуш ажратиб, унга топширарди. Ана шу йиғилган нарсалар асосида ҳожилар учун егулик ҳозирланарди. Егулиги ва мол-давлати йўқ бўлган ҳожилар мазкур егуликлардан қорин тўйдиришарди.

Юқоридаги шарафли вазифаларнинг ҳаммаси Қусойники эди. Абдуманоф ибн Қусой отаси ҳаётлигидаёқ обрў-эътибор топиб, саййидлар сафига қўшилди. Абдуддор Қусойнинг тўнғичи эди. Қавм сендан шарафда ўзиб кетган бўлсалар ҳам, албатта сени уларнинг мартабасига етказиб қўяман, дерди Қусой ўғли Абдуддорга. Қусой ана шу ўғлига ўзининг шарафли вазифаларини васият қилди. Энди Дорун-Надва, ҳижобат, ливоъ ва ҳожиларни едириб-ичириш вазифалари Абдуддорники эди. Қусой қавмида шунчалик обрў-эътиборли эдики, ҳеч ким унга қарши чиқмас, гапини икки қилмас ва унинг буйруғини хатто ўлимидан кейин ҳам муқаддас деб биларди. Қусойнинг ўлимидан сўнг фарзандлари рози-ризалик билан унинг васиятини адо этишди. Лекин Абдуманоф вафот этгач, унинг болалари амакиваччалари Абдуддорнинг фарзандларидан юқоридаги мансабларни талаша бошлади. Қурайш иккига бўлиниб, хатто уруш чиқишига оз қолди. Охир-оқибат сулҳ тузилди ва юқоридаги мансаб-вазифалар тақсимлаб олинди. Тақсимотга кўра сиқоят, рифодат ва қиёдат Абдуманоф уруғига берилди. Дорун-Надва, ливоъ ва ҳижобат Бану Абдуддорда қолди. Абдуманоф уруғи сиқоят ва рифодатни Ким олиши масаласида қуръа ташлашди. Қуръа Ҳошим ибн Абдуманофга чиқди. Ҳошим вафотига қадар ана шу икки мансабнинг эгаси бўлиб турди. Ҳошимдан кейин укаси Муттолиб ибн Абдуманоф, ундан кейин Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг боболари Абдулмуттолиб ибн Ҳошим ибн Абдуманоф ва ундан кейин Абдулмуттолибнинг болалари сиқоят ва рифодатга масъул бўлиб келишди. Ислоҳ келганида бу ҳуқуқ Аббос ибн Абдулмуттолибда эди.

Қурайшнинг ичкарасида юқоридагилардан бошқа вазифа-мансаблар ҳам бўлган. Улар ана шу тартиботлари билан кичкина давлат тизимини, аниқроқ айтганда кичкина демократик давлат тизимини вужудга келтиришган. Бугунги кунда парламент ва унинг мажлислари ролини уларда маълум ташкилот ва йиғинлар бажарган. Қуйида уларнинг айримларини келтириб ўтамыз:

1. Ийсор: Ниманидир тақсимлашда ишлатиладиган санамларнинг фолчўпларига эгалик қилиш. Бу ҳуқуқ Бану Жумаҳда эди.

2. Таҳжирул амвол: Санамларга қилинган қурбонлик ва назрларни тартиблаш, шунингдек хусуматлар ва шикоятларни ажрим қилиш. Мазкур ишлар Бану Саҳмнинг зиммасида эди.

3. Шўро: Маслаҳат ва кенгашлар ўтказиш. Бу Бану Асадда эди.

4. Ашноқ: Хун пули ва жарима-товонларни тартибга солиш. Бу Бану Таймда эди.

5. Уқоб: Миллий байроқни кўтариш. Бу ҳуқуқ Бану Умайяда эди.

6. Қубба: Аскар тартиботи ва отлик қўшин етакчилиги. Бу ҳуқуқ Бану Махзумда эди.

7. Сифорат: Элчилик. Бу вазифа Бану Адийга тегишли эди.

Бошқа арабларнинг ҳукм юритиш тизими

Биз Адноний ва Қаҳтоний қабилаларнинг кўчишлари, уларнинг араб ерларини ўзаро тақсимлаб олганликлари ҳақида юқорида сўз юритган эдик. Ана шу қабилаларнинг Ҳийрага яқин жойлашганлари Ҳийрадаги араб шоҳларига, Шом соҳросида жойлашганлари эса Ғассонийларга тобе бўлишган. Бироқ бу тобелик номига бўлиб, амалда ҳеч нарсага дахл қилмасди. Ярим орол ичкарасидаги саҳроларда яшовчи араблар эса тамомила эркин эдилар.

Сахро ичкарасидаги қабилаларни қабила оқсоқоллари бошқарарди. Қабила ўзига хос кичик бир ҳукумат бўлиб, уни тутиб турадиган нарса қавмпарастилик, ўз ерини ҳимоя қилиш ва ундан душманни даф этишдаги муштарак манфаатлар эди.

Қабила оқсоқолларининг қавмдаги мавқеи шоҳларнинг мавқеига тенг саналарди. Қабила тинчлик пайтида ҳам, уруш пайтида ҳам саййидининг сўзига бўйсунар ва ҳеч қачон унинг гапини икки қилмас эди. Ҳукм ва сўзини ўтказиш масаласида қабила оқсоқоллари бамисоли кучли диктаторга ўхшаб кетишарди. Ҳатто уларнинг дарғазаб бўлиши минглаб қиличларнинг чақинига сабаб бўлар ва оқсоқолнинг нима учун ғазаблангани ҳатто суриштирилмасди. Бироқ, амакиваччалар ўртасида саййидлик мартабаси талаш бўлгани боис улар одамлар билан чиройли муносабатда бўлишда, саховатда, меҳмоннинг иззатини жойига қўйишда, фазлу карамда, ҳалимликда, мардлик-шижоатда ва бировларни ҳимоя қилишда бир-бирлари билан мусобақалашар эдилар. Албатта, бундан кўзланган мақсад одамларнинг, хусусан, ўша даврда қабиланинг тили ҳисобланган шоирларнинг кўзига яхши кўриниш бўларди. Ана шунда улар саййидликка номзод саналган бошқа рақибларидан ўзиб кетган ҳисобланарди.

Саййидлар ва оқсоқоллар хос имтиёзларга эга эдилар. Мирбоъ, сафийй, нашийта ва фузул каби ўлжадан олинадиган имтиёзлар бошқаларда йўқ эди. Мирбоъ — ўлжанинг тўртдан бири, сафийй — қабила оқсоқли ўлжа тақсимланишидан олдин ўзига танлаб оладиган нарса, нашийта — қўшин юришга чиққанида қавм қароргоҳига етгунга қадар йўлда қабила оқсоқолининг қўлга киритган нарсалари, фузул — ўлжа тақсимотидан ортиб қолган ва барча аскарларга тарқатиб беришнинг имкони йўқ бўлган туя, от ва ҳоказо нарсалардир.

Сиёсий аҳвол

Араб ҳокимлари ҳақида маълум тасаввурга эга бўлганимиздан кейин энди уларнинг сиёсий аҳволига назар ташлаш фурсати етди. Ажнабийларга қўшни бўлган уч тараф-худудда сиёсий аҳвол беҳад ёмон эди. Бу чиндан-да емирилиш ва таназзул ҳолати дейиларди. Одамлар хожалар ва қулларга ёхуд ҳокимлар ва маҳкумларга ажралган эди. Хўжайинлар, айниқса, ажнабийлари ёғ ютиб, қора халқ қон ютиб яшарди. Бошқача айтганда

раъият ҳукуматга маҳсулот етиштириб берувчи экин майдони ўрнида кўриларди. Ҳукмрон табақа оддий халқ етиштириб берган маҳсулотларни ўзининг айш-ишрати, инжиқликлари ва жабру-зулми йўлида исроф қиларди. Раъият эса ҳеч қандай ёруғлик кўрмай, тўрт томонини ўраган қуюқ зулмат ва зулм ичида яшарди. Улар ҳеч кимга шикоят ҳам қила олмасдилар. Мудом ғам-алам ва жабр-зулм чекиб, турли азобларга нишон бўлиб унсиз ҳаёт кечирарди. Ҳукмронлик зўравонларники, ҳақ-ҳуқуқлар поймол эди.

Мазкур ҳудудларга қўшни қабилалар эса беқарорлик, турли мақсад ва ҳавойи хоҳишлар ичида адашиб-улоқиб яшарди. Гоҳ Ироқ аҳлига қўшилсалар, гоҳ Шом аҳли таркибига кирардилар. Ярим орол ичкарасидаги қабилалар ўзаро низо, жанжал, диний ва қавмий ихтилофлар гирдобиде тарқоқ қолда кун кечирарди. Ўша замон кишиларидан бири ўзининг дунёқарашини қуйидагича баён қилади:

Ғазийя нима бўлса, мен ҳам айни ўшаман

У тузалса тузалиб, адашса адашаман.

Уларнинг мустақилликларини таъминловчи ўз ҳукуматлари ёки оғир кунларда эътимод қилинадиган, куч олинадиган асл асослари йўқ эди.

Ҳижоз ҳукуматига келсак, араблар бу ҳукуматга эҳтиром кўзи билан қараб, уни етакчи ва диний марказ ҳимоячиси сифатида кўришарди. Аслида бу ҳукуматда дунёвий, давлатий ва диний жиҳатлар қоришиб кетган эди. У араблар ўртасида диний етакчи исми билан, Ҳарам ва унинг теварагида Каъба зиёратига келувчиларнинг таъминотини назорат қилувчи ҳукумат исми билан ҳукм юритарди, Иброҳим алайҳис-салом шариятининг ҳукмини жорий этарди. Юқорида айтиб ўтганимиздек, унинг ҳудди парламент мажлислари каби йиғинлари, ташкилотлари бор эди. Лекин бу ҳукумат оғир кунларга чидаш бера олмайдиган заиф ҳукумат эди. Унинг заифлиги ҳабашлар босқинида шундоқ сезилиб қолди.

АРАБЛАРНИНГ ДИНЛАРИ

Арабларнинг аксарияти одамларни Иброҳим алайҳис-саломнинг динига чақираётган Исмоил алайҳис-саломнинг даъватини қабул қилишди. Улар Аллоҳга ибодат қилиб, Уни бир деб ва Унинг динига итоат қилиб яшашар эди.

Бироқ орадан йиллар ўтиши билан ўзларига эслатма қилиб берилган нарсалардан кўп қисмини унутишди. Ана шу ҳолатда ҳам то Хузоанинг оқсоқоли Амр ибн Луҳай чиққунга қадар араблар тавҳид устида туриб, Иброҳим алайҳис-салом динининг бир қанча кўрсатмаларига амал қилишарди. Амр ибн Луҳай яхшилик, хайр-садақа ва диний ишларга муҳаббат руҳида вояга етган, одамларнинг муҳаббатини қозонган ва халқ назарида улкан уламо, машҳур авлиё бўлиб танилган киши эди. У Шомга сафар қилиб, ўша ерда одамларнинг бут-санамларга ибодат қилаётганини кўрди. Мазкур ширк Амр ибн Луҳайнинг кўзига кўп яхши ва ҳақ нарса бўлиб кўринди. Ахир Шом пайғамбарлар ва илоҳий китоблар юрти эди-да! Хуллас, Амр ибн Луҳай Шомдан Ҳубал номли бутни кўтариб келди ва уни Каъба ичкарисига ўрнатиб қўйди. Амр Макка аҳлини Аллоҳга ширк келтиришга чақирди, улар унинг чақирғини қабул қилдилар. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмасдан Ҳижоз аҳли Макка арабларига тақлид қилишга тушди. Чунки Макка аҳли Каъбанинг эгалари ва Ҳарам аҳли ҳисобланарди.

Ҳубал инсон суратида қизил ақиқдан ясалган бўлиб, унинг ўнг қўли синган эди. Қурайшликларга у шу ҳолда келган, улар

унга тиллодан қўл қилишган. Бу мушрикларнинг энг биринчи ва энг буюк ҳамда муқаддас бути эди.

Уларнинг энг биринчи санамларидан бўлган Манот Қизил денгиз соҳилида жойлашган Қудайд яқинидаги Мушаллал деган тепаликда эди. Сўнг Тоифда Лотни бут қилиб олишди. У Сақифга тегишли бўлиб, Тоиф масжидининг чап минорасининг ўрнида бўлган. Нахла водийсида Уззо пайдо бўлди. У Қурайш, Баун Кинона ва бошқа кўплаб қабилаларинг бути эди. Мазкур уч санам уларнинг энг катта бутлари саналарди. Кейин ширк томир ёйиб, Ҳижоз бутларга тўлиб кетди.

Айтишларича, Амр ибн Луҳайнинг бир жини бўлиб, унга Нуҳ қавми сиғинган — Вадд, Сувоъ, Яғус, Яъуқ ва Наср номли — санамлар Жиддага кўмилганини хабар қилган эмиш ва Амр ўша ерга бориб бутларни қазиб олиб, Тихомага келтирган экан. Ҳаж мавсумида санамларни қабилаларга тарқатган, қабилалар уларни ўз юртларига олиб кетишган экан.

Вадд — Шомнинг Ироқ тарафидаги Давматул-Жандал деган жойидаги Калб қабиласининг бути эди. Сувоъ — Ҳижознинг Маккага яқин соҳил қисмидаги Рухот деган жойда яшовчи Ҳузайл ибн Мудрикага тегишли, Яғус — Сабаъдаги Журф деган жойдаги Бану Мурод қабиласидан бўлган Бану Ғутойф қабиласининг, Яъуқ — Яман еридаги Хайвон деган қишлоқдаги Ҳамадон қабиласининг, Наср — Ҳимяр еридаги Зул-Килоъ хонадонининг бут-санами эди.

Араблар мана шу бут-санамлари учун алоҳида уйлар қуриб, уларни худди Каъбани улуғланганидек улуғлайдиган бўлишди. Бу бутхоналар учун махсус ёпқичлар, алоҳида хизматчилар тайинланар, уларга ҳам худди Каъбага қилинганидек ҳадя-қурбонликлар қилинар, шу билан бирга Каъбанинг уларга нисбатан фазлини ҳам эътироф қилишарди.

Бошқа қабилалар ҳам айни шу йўлни тутиб, ўз бутлари учун махсус бутхоналар қуришди. Араб ўлкаларининг ҳар ерида ўнлаб шундай ибодатхоналар пайдо бўлди. Ана шу ибодатхоналардан Яман ерларида Давсники Зул-Халса, Хатъам ва Бужайла, Той ва уларга яқин бўлган Салмо ва Ажаъ тоғлари ўртасидаги жойлашган қабилаларники Филс деб номланарди.

Яман ва Ҳимярликлар учун Санъондаги Райём, Рабийъа ибн Каъб ибн Саъд ибн Зайд учун Ризо, Воил ўғиллари Бакр ва Тағлиб қабилалари учун Каъбот ибодатхоналари бор эди.

Давснинг ҳам ўзига хос бути бўлиб уни Зул-Каффайн деб аталарди. Кинона авлодлари Бакр, Молик ва Малконнинг Саъд исмли, Азраликларнинг Шамс, Хавалоннинг Умёнис отли санамлари бўлган.

Шундай қилиб, аввалига ҳар бир қабиланинг, кейинчалик ҳар бир уйнинг ўз санами пайдо бўлди. Жоҳиллар Масжидул Ҳарамни санамлар билан тўлдиришди. Макка фатҳ қилинганида Каъба атрофида 360та бут-санам бор эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни асолари билан туртиб бирма-бир ерга қулатдилар, сўнг бу санамлар ул зотнинг амрлари билан Масжидул— Ҳаромдан олиб чиқиб ёқиб юборилди. Каъбанинг ичида ҳам бут-санам ва суратлар бор эди. Ҳатто Иброҳим алайҳис-салом ва Исмоил алайҳис-саломнинг қўлларида азлом ушлаб турган ҳолдаги суратлари бор эди. Бу санам ва суратлар ҳам Фатҳ куни йўқ қилинди.

Одамлар бу каби залолатларга шу қадар ботиб кетишган эдики, ҳатто Абу Ражо ал-Уторудий розияллоҳу анҳу шундай дейди: «Биз бир тошга сиғиниб юриб, ундан кўра чиройлироқ бошқа тош топсак, наригисини улоқтириб, бунисига сиғиниб кетаверардик. Агар тош топилмаса, бир ҳовуч тупроққа эчкини соғиб, лойини қотириб, сўнгра шуни тавоф қилардик.»^[1]

Хуллас, ана шу тарзда ширк ва санамлар ибодати жоҳилият аҳли динининг энг асосий қисмига айланди. Ҳолбуки, улар ўзларини Иброҳим алайҳис-салом динида деб билишарди.

Бут-санамларга сиғиниш ва ширк кўринишларининг илк пайдо бўлиши қуйидагича бошланган эди: Одамларда қачонки фаришталар, пайғамбарлар ва Аллоҳнинг солиҳ бандалари бўлмиш авлиё ва тақводор зотларни Аллоҳга энг яқин кишилар, уларнинг Аллоҳ ҳузурида даражалари юксак, мартабалари олий, деган ишонч пайдо бўлгач ва улардан баъзи мўъжиза ва

¹ Имом Бухорий ривояти.

кароматлар зоҳир бўлганини кўришгач, Аллоҳ Ўзига хос ишлардан баъзиларининг тасарруфини уларга бўйсундириб берган, улар мана шу тасарруфлари ва Аллоҳнинг олдидаги обрў-эътиборлари туфайли Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло билан оддий бандалари ўртасида шафоатчи бўлишга муносиблар, ҳеч бир кимса Аллоҳга бўлган ҳожатини бевосита уларсиз арз қилмаслиги лозим, чунки улар бандаларнинг Аллоҳга воситачиларидир, Аллоҳ уларнинг воситасида қилинган дуоларни асло рад этмайди, шунингдек Аллоҳга бўлган ибодат ҳам улар воситасида адо этилиши лозим, улар юқори мартаба эгаси бўлганлари боис бандаларни Аллоҳга яқинлаштира оладилар, деган фикр ўрнашди. Мана шу эътиқодларидан келиб чиқиб уларни ўзлари билан Аллоҳ ўртасида воситачи қилдилар ва қўлларидан келганча уларга яқинлик ҳосил қилишга ҳаракат қилдилар. Кўпларининг ҳақиқий ёки хаёлий сурат ва ҳайкаллари ясаб, ибодатларида рўпараларига қўйиб оладиган бўлдилар. Мана шу сурат ва ҳайкаллар санамлар деб номланарди.

Баъзан эса уларнинг ҳайкал ва суратларини ясамасдилар, балки қабр ва мазорларини, айрим қароргоҳ ва тушиб ўтган, дам олишган жойларини муқаддас санаб, у ерларга қурбонлик ва назрлар келтиришар, ҳар хил кўринишдаги ибодатлар билан сиғинишарди. Муқаддас саналувчи шундай ўринлар васанлар деб аталарди.

Бут-санамлар ибодатида бир қанча маросим ва удумлар мавжуд бўлиб, уларнинг аксариятини Амр ибн Луҳай ўйлаб чиқарган эди. Жоҳиллар Амрнинг бу ишини Иброҳим алайҳиссалом динини ўзгартириш эмас, балки бу динга яхши бир одатни қўшиш деб билишарди. Қуйида ўша маросимларнинг баъзисини айтиб ўтаимиз:

1. Улар санамларга юкинишар, илтижо қилишар, муножотлар айтиб оғир кунларда улардан мадад сўрашар ва ҳожатларини раво этишини тилашар эди. Уларнинг эътиқодига кўра, бу санамлар Аллоҳ олдида шафоатчи бўлиб, одамларнинг тилакларини рўёбга чиқарар эди.

2. Ана шу бут-санамлар зиёратига келиб, уларни тавоф қилиб, олдида ўзларини хор тутиб саждалар қилишар эди.

3. Бут-санамларга атаб турли қурбонликлар қилинар, уларнинг пойқадамларида жонлиқлар сўйишар ва қаерда бўлмасин жонлиқ сўйсалар уларнинг номини зикр этишар эди. Жоҳилиятнинг ана шу икки амали Қуръонда қуйидагича зикр қилинган:

«Ва бутларга атаб сўйилган ҳайвонлар (гўштини истеъмол қилиш сизларга ҳаром қилинди)» (Моида: 3).

«Аллоҳнинг номи зикр қилинмаган нарсалардан емангиз!» (Анъом : 121).

4. Улар ўзларича санамларига атаб айрим емак-ичмакларни, шунингдек экин-тикин ва чорва молларидан ҳам маълум насибани хослаб, қурбонликнинг бир турини амалга оширишарди. Қизиғи шундаки, улар Аллоҳга ҳам юқоридагилардан маълум хиссани ажратиб қўйиб, кейин кўпинча қайсидир сабаб билан Аллоҳга ажратган хиссаларини санамларига бағишлар эдилар. Бироқ санамларига ажратилган насибани ҳеч қачон Аллоҳга атаб юбормасдилар.

«(Мушриклар) Аллоҳ учун Унинг Ўзи яратган экин ва чорваларидан бир улуш ажратиб, ўзларича: «Бу Аллоҳ учун, бу (қолгани) эса шерикларимиз-бутларимиз учун», дедилар. Энди бутлари учун бўлган улуш Аллоҳ (улушига) қўшилмайди. Аллоҳ учун бўлган улуш эса бутларига қўшилаверади. Нақадар ёмон ҳукм чиқарадилар-а!» (Анъом: 136).

5. Экинлар ва чорваларни ҳам назр қилиб, ўзларича санамларга қурбат ҳосил қилган бўлардилар.

«Улар ўзларича: «Мана бу ҳайвон ва экинлар ҳаром, уларни фақат биз хоҳлаган кишиларгина (яъни бутхона хизматчилари ва эр кишиларгина) ейдилар. Бу ҳайвонларни эса миниш ҳаром қилинган», дедилар. Улар ҳайвонларни (сўйишда) Аллоҳнинг номини зикр қилмайдилар, (балки бутларининг номини айтадилар ва мана шу қилмишларини Аллоҳ амри деб) У зотга тухмат қиладилар» (Анъом: 138).

6. Уларнинг яна бир одати баҳийра, сойба, васийла ва ҳомийларни жорий этиш бўлди.

Саид ибн ал-Мусайяб айтадилар: «Баҳийра — сути фақат бутларга аталган, ҳеч ким соғиши мумкин бўлмаган туя, Сойба — олиҳаларга атаб қўйиб юборилган, устига юк ортилмайдиган

туя, Васи́ла — кетма-кет иккита урғочи бўталоқ туққан туя, уни ҳам бутларига атаб қўйиб юборишарди, Ҳомий — пуштидан ўн бўталоқ туғилган эркак туя, уни ҳам ўз ишини қилиб бўлган деб ҳисоблаб, бутларга атаб қўйиб юборишар эди.»

Ибн Исҳоқ ёзади: «Агар туя кетма-кет ўнта урғочи бўталоқ туғса ва уларнинг орасида биронта эркаги бўлмаса, уни бўш қўйиб юборишарди. Бу туяни минишмасди, жунини олишмасди, сутини ҳам меҳмондан бошқага ичиришмасди. Ана шундай туя «соиба» дейиларди. Соиба туя кейин яна урғочи бўталоқ туғса, бўталоқнинг қулоғини кесиб онаси билан бирга қўйиб юборишарди. Энди уни ҳам миниш, жунини олиш ва сутини меҳмондан ўзга кимсанинг ичиши мумкин бўлмай қоларди. Бундай туя «бахийра» деб аталарди. Демак, бахийра соибанинг боласи экан. Васийла: Агар қўй кетма-кет беш марта эгиз туғиб, қўзичоқларининг ҳаммаси урғочи бўлса, уни етди, деб «васи́ла» қилиб қўйишарди. Василанинг кейин туққан болалари аёлларга ҳаром бўлиб, фақат эркакларга ҳалол ҳисобланарди. Агар ўлик бўлса, унинг гўштини аёллар ҳам ейиши мумкин бўларди. Ҳомий: Пуштидан кетма-кет ўнта урғочи бўталоқ бўлган эркак туяни «ҳомий» аташар, уни ҳам минишни, жунини олишни ман қилишар эди. Ҳомий туяларнинг ичига қўйиб юборилар ва ундан фақат насл қолдиришдагина фойдаланишар эди. Аллоҳ таоло Қуръонда бу ҳақда шундай дейди:

«Аллоҳ на «бахийра», на «соиба», на «васийла» ва на «ҳомий» қилишга (буюргани) йўқ. Лекин кофир кимсалар Аллоҳ шаънига ёлғон тўқимоқдалар. Уларнинг кўплари ақлсиздирлар» (Моида : 103).

«Улар: «Мана бу ҳайвонларнинг қоринларидаги нарсалар фақат эркакларимиз учундир, хотинларимизга эса ҳаромдир», дедилар. Агар у нарса (яъни, ҳомила) ўлик бўлса, у ҳолда ҳаммалари шерикдирлар (яъни, эркак-хотин ҳаммалари ейишаверади)» (Анъом: 139).

Юқорида номи зикр қилинган ҳайвонларга бошқача изоҳлар ҳам берилган.

Саид ибн ал-Мусайяб бу ҳайвонлар арабларнинг тоғутлари-санамлари учун бўлганини айтган, Бухорий ривоят қилган

саҳиҳ ҳадисда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Амр ибн Луҳайни жаҳаннамда ичакларини судраб юрганини кўрганларини айтганлар. Чунки у энг биринчи бўлиб Иброҳим алайҳис-саломнинг динини ўзгартирган, бутларни ўрнатган, со-иба, баҳийра, васийла ва ҳомийларни қўйган одамдир.

Араблар бу ишларини санамлар учун қилар эканлар, санамлар бизларни Аллоҳга яқинлаштиради, етказди, деган эътиқодда бўлганлар. Қуръонда айтилганидек:

«Биз (ўша «худо»ларимизга) фақат улар бизни Аллоҳга яқин қилишлари учунгина ибодат қилурмиз (дерлар)» (Зумар: 3).

«Улар Аллоҳни қўйиб, ўзларига зиён ҳам, фойда ҳам еткази олмайдиган нарсаларга ибодат қиладилар ва: “Ана шу (бизлар сиғинаётган) нарсалар Аллоҳ ҳузурида бизларнинг қўлловчиларимиз бўлади”, дейдилар» (Юнус: 18).

Араблар азлом (камон чўплари) билан фол кўришар, бу ўқлар уч турли бўларди:

1. Бир чўпга «Ҳа», иккинчисига «йўқ» деб ёзилган учинчисига ҳеч нарса битилмаган уч хил чўплар. Улар ана шу чўплар билан ўзлари хоҳлаган бирон ишни — масалан, сафар ёки никоҳни — қилиш-қилмасликни ҳал этишарди. Агар «ҳа» чиқса, ўша ишни қилардилар, «йўқ» чиқса, бу йилча тўхтатиб, келгуси йили яна бир фол очиб кўришарди. Бўши чиқса, то «ҳа» ё «йўқ» чиққунича қайта фол очаверишар эди. Бу турдаги фолчўплари ҳар бир хонадонда бўлиши мумкин эди.

2. Бу хилида сувлар, товонлар ва хун пулларининг ечими бўларди.

3. «Сизлардан», «сизлардан эмас» ва «ёпишган» деган ёзувли чўплар. Бу турдаги фолчўплар фақат ҳокимлар ё қоҳинларда бўлар, араблар кимнингдир насл-насабида шубҳаланиб қолишса, ўша киши билан бирга юз дирҳам ва битта туяни Ҳубалнинг олдига олиб келиб, пул ва туяни фолчўплар эгасига беришарди. Агар «сизлардан» чиқса, ҳалиги одам уларнинг ўзидан ўртачаси бўларди. «Сизлардан эмас» чиқса, уларга ҳалиф-иттифоқдош бўларди. Агар «ёпишган» чиқса, қавм орасида тутган мартаба-сида қолар, на насаб ва на иттифоқдошлик зикр қилинмасди.

Қиморнинг бир кўриниши бўлган майсир ва қидоҳ чўплари ҳам шунга ўхшаб кетарди. Улар қиморга тикилган туя гўштини шу чўплар ёрдамида тақсимлаб олишарди. Бунинг сурати шундайки, кўплашиб бир туяни насияга сотиб олишар ва унинг гўштини 28 ёки 10 бўлакка бўлишар, сўнгра фолчўпларни тортишар, кимга «ютди» ёзувли чўп чиқса, улушига эга бўлар, бўш чўп чиққан одам пулига куйиб, маҳрум қолаверарди.

Улар коҳин, арроф-фолбин ва мунажжимларнинг хабарига ишонишарди. Коҳин-келажакда бўладиган ишларни, махфий сирларни биламан, деб даъво қилувчи кимса. Баъзи коҳинлар: «Менинг хабар ташувчи жиним бор» дейишса, баъзилари: «Мен ғайбни идрок қиладиган фаҳмга эгаман», дерди. Яна кимлардир ўзларича турли сабаб ва ишоралар орқали махфий ишларни билишини даъво қиларди. У сўровчининг сўзи, феъли ёки ҳолатини асос қилиб оларди. Халқ тилида бундайларни арроф деб аташарди. Аррофлар одатда ўғирланган ёки йўқолган нарсаларнинг қаердалигини айтиб бериш даъвосини қилишарди. Келажакда бўладиган ҳодиса ва ҳолатларни билиш учун юлдузларнинг ҳаракати ва чиқиш-ботиш вақтларига қаровчи кимсаларни мунажжим дейишарди.

Мунажжимларнинг хабарларини тасдиқлаш моҳият эътибори билан юлдузларга иймон келтиришнинг ўзгинасидир. Шунинг учун жоҳиллар: «Кўкдаги фалон-фалон юлдузлар сабабли бизга ёмғир ёғди»^[1], дейишарди.

Арабларда бир нарсадан шумланиш одати ҳам кенг тарқалган эди. Унинг асли қуйидагича бўлган: Улар қуш ёки кийикни қўйиб юбориб, қараб туришарди. Агар ўша қуш ёки ҳайвон ўнг томонга йўналса, буни яхшилик аломати ҳисоблаб, қасд қилган ишларига киришардилар. Агар чап томонга юрса, буни ёмонлик аломати санаб, кўзлаган ишларидан воз кечардилар. Шунингдек, улар йўлларида учраган ҳайвон ёки қушларга қараб, ёмон ёки яхши аломат топишарди.

¹ Имом Бухорий ривояти.

Айрим кунлар, ойлар, жониворлар, уйлар ва аёлларни бехосият санаш ва бойўғли ҳақидаги эътиқодлар ҳам ана шулар сирасига кирарди. Уларнинг эътиқодига кўра, мақтул-ўлдирилган кишининг руҳи то қасоси олинмагунича ором топмайди. Унинг руҳи бойўғлига айланиб, саҳроларда учиб юради ва «Ташнаман, ташнаман» ёки «Мени қондирунглар, мени қондирунглар» деб қичқиради. Ўчи олингандан кейингина мақтулнинг руҳи ором топади.

Жоҳилият аҳлида Каъбани улуғлаш, уни тавоф қилиш, ҳаж, умра, Арафа ва Муздалифада туриш, қурбонликлар келтириш каби Иброҳим алайҳис-салом динининг айрим кўринишлари сақланиб қолганди. Улар бу амалларга ҳам бидъатлар киритган эдилар. Қуйида ана шу бидъатларни баён қилиб ўтамиз:

1. Қурайш аҳли ўзларини «Хумс» дейишарди, «Биз Иброҳим болаларимиз, Ҳарам аҳлимиз, Каъбанинг эгалари ва Маккада яшовчилармиз, арабларнинг ҳеч бири ҳақ-хуқуқ ва мартабада бизга тенг эмас, бинобарин, бизнинг Ҳарамдан ташқарига чиқмоғимиз номатлубдир!» деб (бошқалар қатори Ҳарамдан ташқарида жойлашган) Арафада турмасдилар, Арафадан тушмасдилар. Улар (Ҳарам ҳудудидаги) Муздалифадан тушишарди. Аллоҳ таоло улар ҳақида шундай оят нозил қилди: **«Сўнгра одамлар тушган томондан тушинглар»** (Бақара: 199).

2. Ҳил аҳли, яъни Ҳарамдан ташқарида яшовчилар ҳаж ёки умра зиёратига келсалар, Қурайш қонунига кўра ўзлари билан Ҳарам ташқарисидан олиб келган егуликларни ейишлари мумкин эмасди.

3. Эҳромдалиқ пайтларида Хумс кишиларига пишлоқ қилишлари, ёғ эритишлари, жундан қилинган чодирга киришлари жоиз эмас, дейишарди. Эҳромда эканликларида улар фақат теридан тикилган чодирлар билан сояланар эдилар.

4. Қурайш талабига кўра Ҳарам ташқарисидан келганлар биринчи тавофларини албатта хумснинг кийимида қилишлари шарт эди. Эркаклари эркакларга, аёллари аёлларга кийимларини беришар, шу билан тавоф қилишарди. Агар ҳеч нарсалари бўлмаса, эркаклар ялонғоч тавоф қиларди. Аёллар эса ҳамма кийимларини ечиб ташлаб, фақат битта этаги йирмочли либосда тавоф қилар ва шундай дерди:

Бугун унинг ҳаммаси ё бир бўлаги фош бўлади
Фош бўлганин кўрганларнинг кўзларига тош бўлади

Аллоҳ таоло қуйидагича амр қилди: **«Эй одам болалари ҳар бир сажда чоғида зийнатланингиз** (яъни, авратларни беркитингиз!)» (Аъроф : 31).

Агар бирон эркак ёки аёл олийжаноблик қилиб ҳарам ташқарисидан кийиб келган кийими билан тавоф қиладиган бўлса, тавофдан кейин кийимларини ечиб ташлар ва ҳеч ким улардан бошқа фойдаланмасди.

5. Улар эҳромдалик пайтларида уйларига эшиклардан киришмасди. Уйнинг орқасини тешиб, ўша ердан кириб чиқишарди. Ўзларича шу аҳмоқликларини яхши иш деб билишарди. Қуръон уларни бундан қайтарди: **«Уйларингизга орқа томонидан киришингиз яхшилик эмас, балки Аллоҳдан кўрққан киши яхшилик қилувчидир»** (Бақара: 189).

Ана шу — ширк, бутпарастлик, турли хурофот ва тўқима эътиқодлардан таркиб топган дин аксарият арабларнинг дини эди. Яҳудий, насроний, мажусий ва собий динлари ҳам Араб ерларига кириш учун йўл топдилар.

Араб жазирасида яҳудийларнинг пайдо бўлиши камида икки босқичга бўлинади:

Биринчи босқич: Фаластиндаги Ошурий ва Бобилийларнинг фатҳлари замонида яҳудийларнинг кўчиши. Милоддан аввалги 587-йилда Бухтунассар қўшини яҳудийлар юртини хароб қилиб, уларни таъқиб остига олди. Кўпчилигини Бобилга ҳайдаб кетди. Ўшанда яҳудийларнинг бир қисми Фаластин ерларини ташлаб Ҳижозга кўчди ва унинг шимолий ҳудудларида яшаб қолди.

Иккинчи босқич: Милодий 70-йилда румликларнинг Фаластинга бостириб кириши билан бошланади. Яҳудийлар юрти яна талон-тарож қилиниб, харобага айлангач, бир қанча яҳудий қабилалар Ҳижоз ерларига кўчишди Ясриб, Хайбар ва Таймога ўрнашиб, ўзларининг қишлоқлари, қўрғонлари ва қалъаларини бино қилишди Шу тариқа араблар орасида яҳудий дини ҳам тарқалди.

Ислом келишидан олдин ва Ислом даврида кўп сиёсий ҳодисаларда уларнинг иштироки бўлди. Ислом келганида араб ерларида яҳудийларнинг қуйидаги машҳур қабилалари бор эди: Хайбар, Назийр, Мусталақ, Қурайза ва Қайнуқоъ. Самхудий «Вафоул-вафо» асарида: Ясрибда вақти-вақти билан яшаган яҳудий қабилаларининг сони йигирмадан ортиқ эди, дейди.

Яман ерларига яҳудийлик Туббон Асъад Абу Караб орқали кириб келди. У Ясрибга уруш қилиб борганида ўша ерда яҳудийликни қабул қилади ва Яманга Бану Қурайзининг икки диний олимани олиб келади. Оқибат, бу ерларда ҳам яҳудийлик томир отиб, кенг тарқала бошлайди. Абу Карабдан кейин Яман тахтига ўтирган унинг ўғли Юсуф Зу-Нувос Нажрон аҳли насронийларига хужум қилиб, уларни яҳудий динига киритмоқчи бўлди. Бош тортишгач, мўминлар учун оловли чуқурлар тайёрлатиб, уларни ўтда ёқди. На аёл, на эркак, на гўдак ва на кексага раҳм қилмади. Айтишларича, ўшанда ҳалок бўлганларнинг сони 20.000 билан 40.000 киши ўртасида бўлган экан. Бу воқеа милодий 523-йилнинг октябрида юз берган. Қуръони Каримнинг «Буруж» сурасида мазкур воқеага ишора қилиб ўтилган:

«(Ўзига итқитилган одамларнинг таналаридан иборат бўлган) **«ўтин»ли олов** — (ўша олов ловуллаб ёнаётган) **чоҳ эгалари лаънат қилинганлар!** **Ўшанда улар ўша (чоҳ)нинг устида ўтириб олган ва мўминларга қилаётган ишларига ўзлари гувоҳ бўлган эдилар**» (Буруж : 4-7).

Насроний дини араб ерларига Ҳабаш ва Рим босқинчилари орқали кириб келган. Ҳабашларнинг Яманни биринчи марта босиб олишлари милодий 340-йилга тўғри келади. Улар 378-йилгача Яманни мустамлака қилиб турдилар. Шу муддат давомида Масихийлик Яманга кириб келди. Ана шу даврга яқин фурсат ичида дуолари ижобат, ўзи соҳиби каромат бўлган Фемион исмли бир зоҳид Нажронга келди ва одамларни Ийсо Масих динига тарғиб қила бошлади. Ийсо Масих динининг ҳақлигини, зоҳиднинг ростгўйлигини кўрган Нажрон эли масихийликни қабул қилди.

Зу-Нувоснинг қилмишига жавоб қабилада ҳабашлар Яманни иккинчи марта эгаллаб, Абраҳа ҳукумат тепасига келгач, қуйидаги воқеалар юз берди:

Абраҳа барча имкониятини ишга солиб жон-жаҳди билан масиҳийликни тарғиб қилишга тушди. Унинг масиҳийлик учун куйиб-пишиши шу даражага етдики, у Яманда Ямоний Каъба номли бир муҳташам черков бино қилди ва арабларнинг ҳаж зиёратини Каъбадан ана шу черковга кўчиришни ҳамда Маккадаги Аллоҳ уйини вайрон қилишни хоҳлади. Аллоҳ таоло уни дунё ва охират азоби билан ушлади.

Фассон араблари, Тағлиб, Той ва румликларга қўшни бўлган бошқа қабилалар, шунингдек, Ҳийранинг айрим ҳокимлари насроний динига ўтишди.

Мажусийлик арабларда асосан форсларга қўшни ерларда тарқалди. Араб Ироқида, Баҳрайнда, Ҳажар ва унга қўшни бўлган Араб кўрфази соҳилларида мажусийлик ақидаси бор эди. Форслар мустамлака қилган даврда яманлик одамлар ҳам мажусийликни қабул қилишди.

Собейлик юлдузларга сиғиниш ва юлдузларнинг коинот ишларига таъсир ўтказишига эътиқод қилишга асосланган дин бўлиб, Ироқ ва бошқа ерлардаги қазилма ишлари далолат қилишича, у Иброҳим алайҳис-саломнинг қавми саналмиш Калдонийларнинг дини бўлган. Қадим замонда Яман ва Шом аҳлининг аксарият қисми ана шу динга эътиқод қилган. Яҳудий ва насроний динлари пайдо бўлгач, одамлар ўртасида собей динига бўлган қизиқиш йўқолди. Бироқ Араб кўрфази соҳиллари ва Араб Ироқида, мажусийларга аралашиб ёки уларга қўшни бўлиб собейларнинг қолдиқлари яшаб қолди.

Баъзи арабларда даҳрийлик ҳам бўлган, бу уларга Ҳийра орқали етиб келган. Шунингдек форслар билан тижорат алоқасида бўлгани боис Қурайшда ҳам оз-моз даҳрийлик бўлган.

Диний аҳвол

Ислом келганида арабларнинг динлари юқорида зикр қилинган динлар эди. Бу динлар аслидан мутлақо бузилиб, йўқолиш арафасида турарди. Ўзларини Иброҳим алайҳис-салом динида деб билувчи мушриклар аслида Иброҳим шариатининг кўрсатмаларидан анча йироқ ва унинг гўзал ахлоқларига бут-

кул беътибор эдилар. Маъсиятга берилган қавм орасида йиллар ўтиши билан бутпарастларнинг одатлари ва диний маросимлари пайдо бўлди. Мазкур хурофотлар ижтимоий, сиёсий ва диний ҳаётда ғоят катта таъсир қолдирди.

Яҳудийлик эса риё ва мансабпарастлик динига айланди. Дин кишилари худо даражасида бўлиб халқ устидан ҳукмронлик қилар ва одамларни қалб кечинмалари-ю лабнинг пичирлашигача сўроқ-савол қилишар эди. Уларнинг асосий мақсади молдунё ва мансаб-мартаба бўлиб, Аллоҳ таоло тарғиб қилган ва ҳар бир шахс муқаддас деб билиши лозим бўлган таълимотлар беътибор ташланса ҳам, дин зое бўлиб, куфр ва даҳрийлик чоратрофга ёйилса ҳам улар учун бунинг қизиғи йўқ эди.

Насроний дини бутпарастликка юз буриб, Аллоҳ билан инсон ўртасидаги ғалати қоришиқ бир ҳолатни вужудга келтирди. Аслида араблар насронийликдан унчалик ҳам таъсирланишмаган. Чунки араблар кўниккан ва воз кечишлари жуда оғир бўлган уларнинг ҳаёт тарзлари бу дин таълимотларидан жуда узоқ эди.

Араблар орасида тарқалган ўзга динлар хусусига келсак, бу динларга эътиқод қилувчи кимсалар мушрикларга ўхшаб кетарди. Қалблар бир-бирига ҳамоҳанг, ақидалар бир-бирига ўхшаш, урф-одат ва маросимлар ўзаро муштарак эди.

ЖОҲИЛИЯТДАГИ АРАБ ЖАМИЯТИНИНГ КЎРИНИШЛАРИ

Араб ярим оролидаги сиёсат ва динлар таърифидан сўнг у ердаги ижтимоий, иқтисодий ва хулқий аҳвол хусусида бироз тўхталиб ўтамыз:

Ижтимоий аҳвол:

Арабларнинг ичида турли доиралар мавжуд бўлиб, улар бир-бирларидан анча фарқ қиларди. Юқори табақа вакиллари ўз аҳли аёлига нисбатан жуда маромига етказиб муомала қиларди. Мазкур табақа аёллари ўз хоҳиши ва ўз сўзларига эга бўлиб, зарурат туғилса бу муҳтарама хоним ҳимояси учун қиличлар қинидан суғурилиб, қонлар тўкиларди. Ўзининг фазли-карами ва шижоати билан қавм ичида мақтов қозонмоқчи бўлган киши аксарият ҳолатларда аёлга мурожаат қиларди. Кўпинча бир аёлнинг хоҳиши билан қабилалар тинч-тотувликка эришар ва баъзан аёлнинг қўли билан қавмлар ўртасида уруш гулханлари ёқиларди. Шунга қарамасдан оила бошлиғи ва унда ҳал қилувчи сўз эгаси ҳеч шубҳасиз эр киши саналарди. Аёллар валийлари назорати остида турмушга узатиларди. Аёл валийларга қарши чиқмасди.

Бироқ бунинг ҳаммаси юқори табақа ичидаги гаплар. Арабларнинг орасидаги айрим доиралар ичида аёл билан эркакнинг шундай бир алоқалари мавжуд эдики, бу алоқаларга бузуқлик,

беҳаёлик, шармандалик ва юзсизликдан ўзга ном бериш қийин. Абу Довуд ривоятида Оиша розияллоҳу анҳо жоҳилиятдаги никоҳнинг қуйидаги тўрт кўринишини санаб берган:

Биринчи: Бугунги кундаги никоҳ каби никоҳлар. Яъни, йигит қизнинг валийси ҳузурига одам жўнатиб, белгиланган маҳрни бериб қизни никоҳига олади.

Иккинчи: Киши ҳайздан покланган хотинини бировнинг олдига жўнатиб, ундан бола орттиришни буюрарди. Хотини ўша кимсадан ҳомиладор бўлмагунга қадар унга яқинлашмасди. Ҳомиладорлиги аниқ бўлганидан кейингина хоҳласа, яқинлик қиларди. Мазкур никоҳ тури аслзодалардан фарзанд кўриш учун қилинар ва у «истибзоъ никоҳи» деб аталар эди.

Учинчи: Беш-ўн киши бирикиб бир аёлнинг олдига кириб, у билан яқинлик қиларди. Аёл ҳомиладор бўлиб кўзи ёригач, бир неча кунни ўтказиб ҳалиги кишиларни чақиртирарди. Уларнинг ҳеч бири келишдан бўйин товлай олмасди. Ҳамма йиғилгач, аёл: «Сизлар нима иш қилганингизни биласиз. Мана, энди бола туғилди. Бу сенинг ўғлинг, эй фалончи» деб, ўзи хоҳлаган бир кишининг номини айтарди ва бола ўшаники бўлиб қоларди.

Тўртинчи: Бир аёлнинг тўшагига кўп киши кириб чиқарди. Аёл ҳам кирган кишига йўқ демасди. Бундай аёллар фоҳишалар бўлиб, хоҳловчилар учун белги бўлсин деб, эшикларига байроқ қадаб қўйишарди. Аёл ҳомиладор бўлиб кўзи ёригач, ҳалиги кимсалар йиғилар ва қофа — қиёфага қараб ҳукм чиқарувчини чақириб келинар эди. Қофа кимни айтса, бола ўшаники бўлиб қоларди ва ҳеч ким бундан ўзини четга тортолмасди. Аллоҳ таоло Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламни Ислом рисолати билан жўнатгач, мазкур жоҳилият никоҳларини йўқ қилиб, фақат бугунги ислом никоҳини қолдирди.^[1]

Баъзида аёлнинг қайси эркак қўлида қолишини қиличлар тиғи-ю, найзаларнинг ўткир учлари ҳал қиларди. Қабилалар ўртасидаги урушларда ғолиб томон мағлубнинг аёлларини чўри

¹ Имом Бухорий ривояти.

қилиб, уларнинг тўшагини ҳам ўзига ҳалол санарди. Бироқ бу аёлдан туғилган болаларга бир умрлик номус тамғаси ёпишган бўларди.

Жоҳилият аҳли ўртасида хотинлари сонини истаган миқдорга етказиш, опа-сингилни бир кишининг никоҳида жамлаш, оталари вафот этса ёки хотинларини талоқ қилса, улар (дан ўз онаси бўлмаганлари) га уйланиш маълум ҳол эди. Эркакларнинг қўлида бўлган талоқ ҳуқуқи ҳам ҳеч қандай сон билан чекланмаган эди.^[1]

Зинокорлик жамиятнинг барча доирасида кенг тарқалган эди. Бу ерда бирон-бир синфни мазкур иллатдан холи деб бўлмасди. Фақат бундай разолатдан нафрат қилган айрим эркак аёлларгина ўзларини пок тутишарди. Албатта озод аёлларнинг аҳволи яхшироқ бўлиб, мусибатнинг асосий қисми чўриларда эди. Маълум бўлишича, жоҳилиятда жуда кўпчилик ўзининг ана шу бузуқликка мансуб этилишидан ор ҳам қилмаган. Абу Довуд Амр ибн Шуайбдан, у отасидан, отаси бобосидан ривоят қилади: «Бир киши туриб деди:

— Ё Расулulloҳ! Фалончи менинг ўғлим бўлади. Жоҳилиятда мен бир чўри билан бузуқ ишни қилган эдим!

— Ислонда (биронини ўз отасидан бошқага нисбатлашга) чақириқ йўқ! Жоҳилият иши ўтиб кетди. Бола тўшакники, бузуқлик қилганга эса тош!— дедилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам».

Саъд ибн Аби Ваққос розияллоҳу анҳунинг Абдуллоҳ ибн Замъа билан Замъанинг чўриси туққан бола — Абдурахмон ибн Замъа хусусида даъволашгани тарихдан яхши маълум.

Кишининг болаларига нисбатан муносабати ҳам турлича эди. Кимдир фарзандига муносабатини қуйидагича ифодаларди:

Шак йўқким, ана шу болаларимиз

Ерда юрган жигар пораларимиз.

¹ Муфассирлар «Талоқ икки мартадир» (Бақара:229) ояти шунинг учун нозил бўлган, дейишади.

Кимдир келажакда уятга қолмаслик ва тарбия қилмаслик учун қизларини кўмиб ташларди. Айримлар фақирлик ва йўқчиликдан қўрқиб ўз болаларини ўлдирарди. (Куръондаги Анъом сураси 151-оят, Наҳл сураси 58-59 оятлар, Исро сураси 31-оят ва Таквир сураси 8-оятлар).

Бироқ бу ёмон одат араблар ўртасида кенг тарқалмаган бўлиб, ҳамма ҳам шундай қилавермасди. Ахир улар душмандан ҳимояланиш учун ҳам фарзандга жуда муҳтож эдилар.

Кишининг ўз оға-инилари, амакиваччалари ва қавми билан бўлган алоқасига келсак, арабларда бу алоқа жуда кучли бўлган. Улар қон-қариндошларини деб ҳатто ўлимга ҳам тайёр эдилар. Қабила ичида кучли бўлган бирдамлик руҳи қабилавий мута-ассиблик билан яна кучайган эди. Уларнинг ижтимоий низомининг асоси қабилавий ва қариндошлар ичидаги бирдамлик саналарди. Араблар «Биродаринг золим бўлса ҳам, мазлум бўлса ҳам унинг ёнини ол» жумласига тўғридан-тўғри амал қилишарди. Ислом уларнинг ана шу шиорига ўзгартириш киритиб, золимага ёрдам бермоқ деганда зулмдан тўсиш тушунилиши лозимлигини ўргатди. Афсуски, саййидликка кўтарилиш ёхуд шараф топиш учун бир отадан тарқалган қабилалар ўртасида қонли урушлар қилинарди. Авс билан Ҳазраж, Абс билан Зубён, Бакр билан Тағлиб ўртасида кечган жанглари бунга мисол бўла олади.

Қабилаларнинг бир-бирлари билан бўлган алоқалари жуда заиф эди. Уларнинг бутун куч-қувватлари ички урушларда йўқ бўлиб кетарди. Фақат дин билан хурофот аралашмасидан ташкил топган айрим урф-одат ва маросимлардан чўчишгина ўртадаги вазиятни бироз юмшатарди. Баъзи ҳолатларда иттифоқдошлик, ўзаро дўстлик ёки қарамлик турли қабилаларнинг бирлашишига сабаб бўларди. Уруш ҳаром қилинган ойларнинг ҳурматига қаттиқ риоя қилганларидан бу ойлар уларнинг ҳаёт кечиришлари ва тирикчилик қилишлари учун чиндан-да раҳмат ойлари эди.

Хуллас калом, ижтимоий аҳвол заифлик ва кўрликнинг энг авж нуқтасида турарди. Жаҳолат ҳукмрон, хурофот кучга тўлган, халқ чорвалар каби кун кечирар, аёл сотилар, сотиб олинар ва ҳатто унга жонсиз буюм каби муомала қилинар, ки-

шилар ўртасида муносабатлар тарқоқ ва узук-юлуқ, мавжуд ҳукуматларнинг ягона қайғуси раъиятини талаб ҳазинасини тўлдириш ёхуд рақибларига қарши қўшин тортиш эди.

Иқтисодий аҳвол

Иқтисодий аҳвол ўз ривожини йўлида ижтимоий ҳолатга тобе эди. Биз арабларнинг тирикчилик сабабларига қарасак, буни янада очикроқ кўрамиз. Уларнинг энг асосий тирикчилиги тижорат саналган. Бироқ тижорат учун тинчлик-хотиржамлик керак. Араб жазирасида эса фақат уруш ҳаром қилинган ойлардагина тинчлик деган неъматни топиш мумкин бўлар ва ўшанда арабларнинг Укоз, Зулмажоз, Мажанна ҳамда бошқа машҳур бозорларига жон кириб қоларди.

Ишлаб чиқариш масаласига келсак, араблар бу соҳадан анча йироқ бўлишган. Улардаги тўқимачилик, тери ошлаш ва бошқа ҳунарлар ҳам асосан Яман, Ҳийра ва Шом томонларда учрар эди. Тўғри, ярим орол ичкарасида ҳам деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланишар, араб аёлларининг деярли ҳаммаси ип йигирарди. Лекин одамларнинг қўлидаги нарсалар урушларга нишон бўлиб, эл орасида фақирлик, очлик ва ялонғочлик ҳукм сурарди.

Хулқий аҳвол

Жоҳилият аҳлида соғлом ақл инкор қиладиган, тоза виждонни нафратлантирадиган паст ва жирканч одатлар билан биргаликда шундай мақтовли сифатлар ҳам бор эдики, уларни кўриб ҳар қандай инсон ҳайратга тушиши, лол қолиши шубҳасиз эди. Қуйида ана шундай мақтовли хислатлар хусусида сўз юритамиз.

Биринчи: сахийлик. Араблар қўли очикликда ўзаро мусобақа қилиб, ана шу хислатлари билан фахрланишган. Улар битган шеърларнинг ярми саховат ҳақида экани ҳам бежиз эмас. Бу ишларда умуман айтганда саховат ва сахий кишилар улуғланган. Қаттиқ совуқ ва муҳтожлик кунларида меҳмон эшик қоқиб келса-ю, уй соҳибининг туясидан бошқа ҳеч нарсаси

бўлмаса ва унинг ҳамда оиласининг асосий тирикчилик манбаи ана шу туя бўлса ҳам, саховат туйғуси билан тўлиб-тошган мезбон ўша ягона туясини сўйиб, қўноғига таом ҳозирлаб келарди. Арабларнинг қон тўкилмаслиги учун катта-катта хун пуллари ва оғир қарзларни зиммаларига олишлари ҳам уларнинг қўли очиклигидан эди. Қабила оқсоқоллари ва саййидлар ўртасида бу хислат мақтанишга, фахр қилишга арзигулик иш саналарди.

Арабларнинг бўзаҳўрлик билан мақтанишлари ҳам уларнинг саховатига бориб тақалади. Улар хамр-шаробнинг ўзи билан эмас, балки унинг саховатга ундаши ва катта сарф-харажатни осон қилиб қўйишни назарда тутишган. Шунинг учун узум дарахтини карм, узум шробини эса бинту карм (кармнинг қизи) деб аташган ва уни карам-саховатга боғлашган. Сиз жоҳилият шеърлари тўпланган девонларни варақласангиз, ана шу нарсанинг фахр ва мақтов бобларидан бир боб бўлганини кўрасиз.

Қимор ҳам худди шу туфайли машҳур эди. Араблар қиморни саховат йўлларида бири деб билиб, ютиб олган фойдалари ёки ютганларининг тегишидан ортганлари билан очяланғочларнинг қорнини тўйғазишарди. Қуръони Карим хамр ва қиморнинг араблар наздидаги ана шундай манфаатини назарда тутган эди: **«Буларнинг гуноҳи фойдасидан каттароқдир.»** (Бақара: 219).

Иккинчи: аҳдга вафодорлик. Араблар берган сўзларини жуда муҳим деб билганларидан аҳдга вафодорлик йўлида ҳатто ўз фарзандларининг ўлимига, юртларининг хароб қилинишига ҳам рози эдилар. Ҳоний ибн Масъуд Шайбоний, Самавъл ибн Одиё ва Ҳожиб ибн Зирора Тамимийлар қиссаси бу масалада уларнинг не чоғлик эътиборли бўлганларини билишга кифоя қилади.^[1]

¹ Ҳонийнинг ҳикояси «Ҳийра ҳокимлиги» бўлимида ўтди.

Самавъл воқеаси қуйидагича бўлган: Имруул-Қайс унинг ҳузурида бир қанча совутларни омонат қолдирган, Ҳорис ибн Абу Шаммар ал-Ғассоний уларни ундан олиб қўймоқчи бўлганида беришдан бош тортиб, ўзининг Таймодаги қасрига маҳкам ўрнашиб олган, Ҳорис унинг қаср ташқарисида қолган бир ўғлини ўлдириш билан таҳдид қилганда ҳам совутларни топширишдан бош тортган, шунда ўғли кўз олдида ўлдирилган эди.

Учинчи: мағрурлик ва ўз шаънини қаттиқ ҳимоя қилиш.

Улар ҳақорат ва камситишга асло сукут қилмаганликлари туфайли ҳам ҳаддан ташқари жасур, жўшқин ва ғайрат-шижоатли эдилар. Ҳақорат ёҳуд хорлик ҳидини сезишлари билан қўллари беихтиёр қилич-найзаларга югурарди. Оқибат, қонли жанглар бошланарди. Улар шаънларини ҳимоя қилиш йўлида бемалол жонларини қурбон қилардилар.

Тўртинчи: кўзлаган мақсадидан чекинмаслик. Араблар бир ишда фахр ва улуғлик бор деб билсалар ва унга қасд қилсалар, жонларини хатарга қўйиб бўлса ҳам мақсадлари сари олға юрардилар. Уларни энди ҳеч нарса тўхтата олмасди.

Бешинчи: ҳалимлик, мулойимлик ва сабр-бардош. Араблар ана шу сифатлари билан мақтанишар эди. Бироқ ўзлари ғоят шижоатлик, қўллари жуда югурик бўлганлиги боис ҳалимлик каби ҳислатлар уларнинг орасида нодир саналарди.

Олтинчи: саҳройи соддалик, тараққиёт кирликлари ва унинг макрларидан саломатлик. Шунинг учун ҳам араблар ўзларининг ростгўйликлари, омонатдорликлари ва алдов-фирромликлардан нафрат қилишлари билан танилганлар.

Арабистон ярим ороли дунёнинг кесишган нуқтасида жойлашиши билан бир қаторда юқоридаги қимматли ҳислатлар ҳам рисолат юкини кўтариш ва инсоният етакчилигини қўлга киритиш масаласида арабларнинг танланишига сабаб қилинган бўлса, ажабмас. Чунки мазкур ҳислатларнинг айримлари ёмонликка олиб бориб, аламли ҳодисаларга сабаб бўлса-да, моҳият эътибори билан улар қимматли ҳислатлар саналиб, агар бир оз ислоҳ қилинса, башариятга улкан фойдалар келтирар эди. Худди ана шу ислоҳни Ислом амалга оширди.

Ҳожиб воқеаси тафсилоти: Ҳожибнинг қавмига қурғоқчилик етганида у Кисродан изн сўраб қавмини унинг ерларига олиб келганида Кисро уларнинг ғорат ва бузғунчиликка қўл уришларидан хавфсираб қафлат талаб қилади. Ҳожиб қафлатни бўйнига олиб, камонини гаровга қолдиради. У ваъдаси устида туриб, вафот этади. Қурғоқчилик ўтиб, қавми ўз ерларига қайтгач, унинг ўғли Уторуд ибн Ҳожиб розияллоҳу анҳу Кисродан отасининг камонини қайтаришини сўрайди, Кисро ҳам Ҳожибнинг аҳдга вафосини қадрлаб, камонини ўғлига топширади.

Мазкур хислатлар ичида аҳдга вафодорликдан кейин энг қимматбахоси, эҳтимол, мағрурлик ва кўзланган мақсаддан чекинмаслик бўлгандир. Зеро, ёмонлик ва фасоднинг олдини олиб, адолат ва хайр низомини ўрнатмоқ учун мана шундай қоҳир қувват ва метин қатъият зарур эди!

Албатта, арабларда юқорида зикр қилинганлардан бошқа мақтовли сифатлар ҳам топиларди. Биз улардан айрим мисоллар келтириш билан кифояландик.

РАСУЛУЛЛОҲ СОЛЛАЛЛОҲУ АЛАЙҲИ ВА САЛЛАМНИНГ НАСЛ-НАСАБЛАРИ ВА ОИЛАЛАРИ

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам насаблари

Муҳаммад соллalloҳу алайҳи ва саллам насабларини уч қисмга бўлиш мумкин: Муаррихлар ва насабшунослар билитти-фоқ тўғри деб топган қисм (Аднонғача бўлган шажара), саҳиҳлиги хусусида кимдир сукут қилиб, кимдир салбий фикр билдирган қисм (Аднондан Иброҳим алайҳис-саломғача бўлган шажара) ва орасида носаҳиҳ ўринлар борлиги шубҳасиз бўлган қисм (Иброҳим алайҳис-саломдан Одам алайҳис-саломғача чўзилган шажара). Биз юқорида уларнинг баъзиларига ишора қилиб ўтган эдик. Қуйида мазкур қисмларни тўлиқ санаб ўтамыз:

Биринчи қисм: Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ибн Абдул Муттолиб (исми Шайба) ибн Ҳошим (исми Амр) ибн Абдуманоф (исми Муғийра) ибн Қусой (исми Зайд) ибн Килоб ибн Мурра ибн Каъб ибн Луай ибн Ғолиб ибн Фихр (Қурайш унинг лақаби бўлган ва қабила Фихрнинг ана шу лақаби билан аталиб кетган) ибн Молик ибн Назр (исми Қайс) ибн Кинона ибн Ҳузайма ибн Мудрика (исми Омир) ибн Илёс ибн Музор ибн Низор ибн Маъад ибн Аднон.

Иккинчи қисм: Аднон ибн Удад ибн Ҳамайсаъ ибн Саламон ибн Авс ибн Бувз ибн Қомвол ибн Убай ибн Аввом ибн Ношид ибн

Ҳаззо ибн Балдос ибн Ядлов ибн Тобих ибн Жоҳим ибн Ноҳиш ибн Мохий ибн Ийз ибн Абқар ибн Убайд ибн Даъа ибн Ҳамдон ибн Санбар ибн Ясрибий ибн Яҳзан ибн Ялҳан ибн Аръаво ибн Ийз ибн Дийшан ибн Айсар ибн Афнад ибн Айҳом ибн Муқсир ибн Ноҳис ибн Зориҳ ибн Самий ибн Музий ибн Авза ибн Аром ибн Қайдор ибн Исмоил алайҳис-салом ибн Иброҳим алайҳис-салом.

Учинчи қисм: Иброҳим алайҳис-салом ибн Торах (исми Озар) ибн Нохур ибн Соруъ (ёки Соруғ) ибн Роуъ ибн Фолах ибн Обир ибн Шолах ибн Арфахшад ибн Сом ибн Нух алайҳис-салом ибн Ломик ибн Матушалха ибн Ахнух (Ахнухни Идрис алайҳис-салом деювчилар ҳам бор,) ибн Ярд ибн Маҳлаил ибн Қайнон ибн Онуш ибн Шис ибн Одам алайҳис-салом.

Пайғамбар хонадони:

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам боболари Ҳошим ибн Абду Маноф номидан олинган Ҳошимийлар сулоласига ман-субдирлар. Бинобарин, биз Ҳошим ва ундан кейингилар ҳаётига ҳам бир қур назар ташлаб ўтамыз.

1. Ҳошим. Бану Абду Маноф билан Бану Абду-д-Дор Байтуллоҳга тегишли хизматларни ўзаро тақсимлаб олишгач, Абду Маноф тасарруфига ўтган рифодат ва сиқоятга Ҳошим эгаллик қиладиган бўлди. Қавми орасида обрў-эътибори кучли ва бадавлат киши бўлган Ҳошим Маккада биринчи бўлиб ҳожилар учун сарид¹ тайёрлатди. Ана шу егуликни тайёрлатиш учун нонни майдалагани боис Ҳошим (майдаловчи) номини олган. Унинг асл исми Амр эди. Қурайш ичида машҳур бўлган қиш ва ёз сафарини ҳам Ҳошим жорий қилган. (Қурайш қишда Яманга, ёзда Шомга тижорат сафарига чиқарди).

Шомга тижорат сафарига чиққан Ҳошим Мадинага келгач, Бану Адий ибн Нажжор қабиласидан Салмо бинти Амрга уйланди. Салмонинг олдида бироз тургач, уни ота-онасининг қарамоғида

¹ Қайнатилган гўшт сувига нон бўлаклари солиниб тайёрланадиган овқат тури

қолдириб ўзи Шомга йўл олди. Ўшанда Салмо Абдул Муттолибга ҳомиладор эди. Ҳошим Фаластиннинг Ғаззо деган ерида вафот этади. 497 милодийда Салмонинг кўзи ёриб, Абдул Муттолиб дунёга келди. Гўдакнинг бошида оқ соч борлиги учун унинг исмини Шайба (оқлик, қарилик) деб қўйишди. Шайба Ясриб (Мадина) да бобоси Амрнинг уйида тарбия топди. Шайбанинг Маккадаги ота уруғлари у ҳақда ҳеч нарса билмасди. Ҳошимнинг Шайбани қўшиб ҳисоблаганда тўрт ўғли ва беш қизи бор эди. Ўғиллари: Асад, Абу Сайфий, Назла ва Шайба (Абдул Муттолиб). Қизлари: Шифоъ, Холида, Заифа, Руқайя ва Жанна.^[1]

2. Абдул Муттолиб. Сиқоят ва рифодат Ҳошимдан кейин унинг укаси Муттолиб ибн Абду Маноф қўлига ўтди. Муттолиб қавми ичида жуда катта обрў-эътиборга эга бўлиб, одамлар уни очиқ қўллиги учун Файёз (тўлиб-тошган) деб атарди. Шайба Мадинада улғайиб, етти ё саккиз яшар бўз бола ёшига етганида Муттолиб унинг борлигидан хабар топди. У акасининг ўғлини излаб йўлга отланди. Муттолиб жияни Шайбани кўрганида кўзларида ёш билан уни бағрига босди ва туясига ўтиргизди. Шайба онасидан бесўроқ Маккага кетолмаслигини айтди. Муттолиб Салмодан Шайбани Маккага олиб кетишга изн сўради. Она рози бўлмади. Муттолиб: «У отасининг мулкига, Аллоҳнинг ҳарамига боради!» дегандагина Салмо розилик берди. Муттолиб жияни Шайбани туясининг орқасига ўтқизиб Маккага келганида одамлар: «Бу Абдул Муттолиб (яъни, Муттолибнинг қули)», дейишди. У: «Ҳой, ҳам ютгурлар, ахир бу акам Ҳошимнинг ўғли-ку!», деди. Шундай қилиб, Абдул Муттолиб Маккада яшаб қолди. Муттолиб Ямандаги Радмон деган жойда ҳаётдан кўз юмгач, унинг ўрнига Абдул Муттолиб ўтирди. Оталари ишини давом эттирган Абдул Муттолиб шаън-шарафда барча аждодларидан ўзиб кетди. Қавми уни яхши кўрар ва қаттиқ ҳурмат қиларди.^[2]

Муттолибнинг вафотидан кейин Навфал Абдул Муттолибнинг қўлидагиларни куч билан тортиб олди. Абдул Муттолиб

¹ Ибн Ҳишом: 1/107.

² Ибн Ҳишом: 1/137, 138.

амакисига қарши Қурайшдан ёрдам сўради. Қурайшликлар: «Биз сен билан амакинг ўртасига тушмаймиз», дейишди. Абдул Муттолиб Бану Нажжорлик тоғаларига байтлар битиб, улардан кўмак сўради. Унинг тоғаси Абу Саъд ибн Адий саконта суворий ҳамроҳлигида йўлга чиқди. Улар Абтоҳга етиб келишганда Абдул Муттолиб пешвоз чиқиб, отдан тушишга таклиф қилди. «Йўк», — деди Абу Саъд — «Аллоҳга қасамки, Навфал билан кўришмагунимча тўхтамайман». Абу Саъд Навфални Ҳижрда, Қурайш улуғлари билан ўтирган ерида топди ва қиличини суғуриб шундай деди:

— Каъбанинг Эгасига қасамки, тортиб олганларингни синглимнинг ўғлига қайтариб бермасанг, мана шу қилич билан чопиб ташлайман!

Навфал «Қайтариб бердим!», деди ва ўз сўзига Қурайш улуғларини гувоҳ қилди. Абу Саъд Абдул Муттолибникида уч кун турди, сўнг умра қилиб Мадинага қайтиб кетди. Ана шу воқеалардан кейин Навфал Абду Шамс ибн Абду Маноф уруғи билан Бану Ҳошимга қарши иттифоқ тузди. Бану Нажжорнинг Абдул Муттолибга ёрдам берганини кўрган Ҳузоа «Абдул Муттолиб сизларга қандай фарзанд бўлса, бизларга ҳам худди шундай фарзанд, биз унинг ёнини олишга ҳақлироқмиз!», дейишди. Чунки Абду Манофнинг онаси Ҳузоадан эди. Шундай қилиб, Ҳузоа Дорун-Надвага кирди ва Абду Шамс ҳамда Навфал Уруғига қарши Бану Ҳошим билан иттифоқ тузди. Айнан мана шу иттифоқ кейинчалик Макка фатҳига сабаб бўлдики, бу ҳақда ўз ўрнида тўхталамиз.^[1]

Абдул Муттолиб даврида Каъба ишига боғлиқ икки муҳим воқеа бўлиб ўтди:

Биринчиси: Зам-зам қудуғининг қазилиши

Иккинчиси: Фил воқеаси

Биринчи воқеанинг қисқача баёни: Абдул Муттолибга тушида Зам-замнинг ўрни кўрсатилади ва уни қазишга буюрилади. Қазишга киришган Абдул Муттолиб у ерда Журхум

¹ Каранг: Тарихут-Табарий: 2/248-251.

қабиласи Маккани ташлаб чиқишларидан олдин кўмиб кетган нарсаларни: қиличлар, совутлар ва олтиндан ясалган икки кийикни топади. Абдул Муттолиб қиличларни Каъбанинг эшигига ишлатди. Тилла кийикларни эса Каъбанинг эшигига қоплама қилдирди. Ҳожиларга Зам-зам сувидан улашишни йўлга қўйди. Зам-зам қудуғи қазилгач, Қурайш Абдул Муттолибга «Бизни ҳам шерик қиласан» деб даъво қилди. Абдул Муттолиб: «Бундай қилмайман, бу иш менга хослаб берилди», деди. Қурайш уни тинч қўявермаганидан кейин ҳаммалари муҳокама учун Бану Саъднинг қоҳини ҳузурига йўл олишди. У Шомда эди. Йўлда борарканлар, сувлари тугаб қолди. Шунда Аллоҳ таоло Абдул Муттолибни ёмғир билан сийлади, Қурайшга эса бир томчи ҳам сув тушмади. Улар буни Зам-замнинг фақат Абдул Муттолибга тегишли эканини билдирувчи аломат деб кўриб, ортларига қайтишди. Ана шунда Абдул Муттолиб «Аллоҳ менга ўнта ўғил берса ва улар мени ҳимоя қиладиган ёшга етишса, уларнинг бирини Каъба олдида қурбонлик қилиб сўяман», деб назр қилди.^[1]

Иккинчи воқеанинг қисқача баёни: Нажошийнинг Ямандаги ноиби ҳабаш Абраҳа ибн Саббоҳ арабларнинг Каъбага ҳаж қилишларини кўриб, Санъода улкан черков қурди ва арабларнинг ҳажини шу ерга кўчирмоқчи бўлди. Бундан хабар топган Бану Киноналик бир киши тунда черковга кириб, унинг меҳробини нажосат билан булғаб кетди. Ана шу ишдан кейин Абраҳа дарғазаб бўлиб, олтмиш минг кишилиқ улкан қўшин билан Каъбани вайрон қилишга отланди. Унинг ўзи энг катта филни танлаб олганди. Абраҳа қўшинида тўққиз ёки ўн учта фил бор эди. Абраҳа Муғаммасга етиб келгач, қўшинни кўздан кечирди, филини ҳозирлади ва Маккага киришга шайланди. Муздалифа билан Мино ўртасидаги Муҳассир (яйдок) водийсида фил чўккалаб олди ва Каъба томон юришдан бош тортди. Филни жануб, шимол ёки шарққа қаратсалар, у ўрнида туриб югуришга тушарди. Каъбага бурганларида эса чўкиб оларди. Абраҳанинг

¹ Ибн Ҳишом: 1/124, 147.

одамлари фил билан машғул пайтларида Аллоҳ таоло уларнинг устига тўп-тўп қушларни жўнатди. Сополдан бўлган тошларни қушлар қўшинга қарата отди. Аллоҳ таоло Абраҳанинг лашкари-ни чайнаб ташланган сомон каби қилиб ташлади. Қалдирғочдек келадиган бу қушларнинг ҳар бири тумшуғида битта ва панжаларида иккита нўхотдек тошни кўтариб олган эди. Кимга тош келиб тегса, ўша кимсанинг аъзолари узилиб туша-туша ҳалок бўларди. Тош уларнинг ҳаммасига келиб тегмаган. Абраҳанинг қўшини бир-бирини босиб, янчиб қочишга тушди. Улар йўлларда қолдиқларини қолдириб, ҳар ерда жонсиз жасадларини ташлаб кетардилар. Аллоҳ таоло Абраҳага шундай бир дард бердики, бу дард туфайли унинг бармоқ учлари узилиб туша бошлади. Санъога етмасларидан Абраҳанинг жуссаси жўжадек бўлиб қолди. Охири кўкси ёрилиб, жон таслим қилди.

Абраҳанинг қўшинидан қўрқиб тоғ дараларига тарқалиб кетган, баланд-баланд жойларга чиқиб олган Қурайш лашкар ер билан яксон бўлгач, тинч-омон ўз уйларига қайтиб келди.^[1]

Мазкур воқеа муҳаррам ойида, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам таваллудларидан 50 ёки 55 кун олдин бўлиб ўтди. Бу милодий 571-йилнинг феврал ойи охирига ёки мартнинг бошларига тўғри келади. Аллоҳ таоло ўзининг Пайғамбари ва Уйига ана шундай марҳамат кўрсатди. Байтул Мақдис атрофида мусулмонлар яшаса-да, Аллоҳ душманлари бўлган мушриклар у ерга бостириб киришган. Милоддан аввал 587-йилда Бухтунас-сар қўшини ва милодий 70-йилда румликлар Байтул Мақдисни босиб олишган. Бироқ Каъбанинг атрофида мушриклар яшаса ҳам, ўша пайтнинг мусулмонлари саналмиш насороларни Аллоҳ таоло Каъбага қўймади.

Мазкур воқеа овозаси ўша кунлардаги вазият эътибори билан ҳам олис-олисларга етиб борарди. Чунки ҳабашларнинг румликлар билан алоқаси жуда кучли бўлгани боис, форслар улардан кўз узмай туришарди. Форслар учун румликлар ва уларнинг иттифоқдошлари бошига тушган ҳар бир нарса муҳим эди.

1 Ибн Ҳишом: 1/43, 56.

Шунинг учун мазкур воқеадан кейин форслар тезда Яманга етиб келишди. Аслида бу икки кучли давлат — Рум ва Форс империяси ўша пайтда тараққий топган дунёнинг асосий қисми саналарди. Бинобарин, Фил воқеаси бутун оламини Байтуллоҳнинг муқаддас ва шарафли жой сифатида танланганига амин қилди. Демак, ҳамманинг кўз ўнгида турган ана шу Каъба аҳлидан кимдир пайғамбарлик даъвоси билан чиқса, бу айнан Фил воқеаси тақозо қилган ва иймон аҳли бўлган насороларга қарши араб мушриклари учун нима сабабдан фавқулодда илоҳий нусрат берилганини изоҳлайдиган ҳақиқат бўлар эди.

Абдул Муттолибнинг ўнта ўғли бўлган: Ҳорис, Зубайр, Абу Толиб, Абдуллоҳ, Ҳамза, Абу Лаҳаб, Ғайдоқ, Муқаввим, Зирор ва Аббос. Баъзилар ўғиллар сонини ўн битта деб, Қусамни ҳам киритишган. Ўғилларни ўн учта деювчилар эса Абдул Каъба ва Ҳажлни ҳам қўшишган. Абдул Каъба деб Муқаввим, Ҳажл деб Ғайдоқни айтилган, Абдул Муттолибнинг Қусам исмли ўғли бўлмаган, дейилади. Абдул Муттолибнинг қизлари олтита бўлган: Уммул Ҳаким — яъни Байзо, Барра, Отика, Софийя, Арва ва Умайма.^[1]

3. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг оталари бўлмиш Абдуллоҳ ибн Абдул Муттолиб. Унинг онаси Фотима бинти Амр ибн Оиз ибн Имрон ибн Махзум ибн Яқзо ибн Мурра эди. Абдуллоҳ Абдул Муттолибнинг энг яхши, покиза ва суюкли ўғли эди. Ўғилларининг сони ўнтага етиб, уларнинг ҳимоясига таяниш мумкинлигига амин бўлгач, Абдул Муттолиб ўғилларига ўзининг бир вақтлар қилган назрини маълум қилди. Ўғиллар отанинг иродасига бўйсунди. Абдул Муттолиб ўғилларининг исмларини қуръа ташланадиган ўқларга ёзиб Ҳубал ходимига берди. Қуръа ташланганида Абдуллоҳнинг номи чиқди. Абдул Муттолиб қўлига ўтқир тиғ олиб, Абдуллоҳни етаклаб Каъба томон юрди. Бироқ Абдуллоҳнинг сўйилишига Қурайш, хусусан, унинг Бану Махзумлик тоғалари ва оғаси Абу Толиб қарши чиқди.

¹ Ибн Ҳишом: 1/108, 109. Талқиҳу фухуми аҳлил-асар: 8, 9-с.

— Ахир, мен назр қилганман-ку?! — деди Абдул Муттолиб. Улар Абдул Муттолибга аррофа — қоҳин аёл олдига боришни маслаҳат беришди. Абдул Муттолиб аррофанинг ҳузурига келди. Қоҳин аёл унга Абдуллоҳ ва ўнта туяга қуръа ташлашни, агар Абдуллоҳнинг номи чиқса, то Робби рози бўлгунга қадар туялар сонини ўнтага ошираверишни маслаҳат берди. Абдул Муттолиб қайтиб келиб аррофа ўргатганидек иш тутди. Бироқ қуръа ҳар сафар Абдуллоҳга чиқарди. Ота ҳар гал туялар сонига ўнта туя қўшиб бошқатдан қуръа ташларди. Ниҳоят, туяларнинг сони юзтага етганида, қуръа Абдуллоҳга эмас, туяларга чиқди. Абдул Муттолиб ўғлининг эвазига юзта туя қурбонлик қилди-да, уларни на бир инсон ва на бир ҳайвон ман қилинмайдиган гўшт сифатида ташлаб кетди. Дия, яъни хун пули шу пайтгача Қурайшда ҳам, бошқа арабларда ҳам ўнта туя эди. Абдуллоҳ воқеасидан кейин хун пули юзта туяга чиқди ва буни Ислом ҳам ўз ўрнида қолдирди. Росулулоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Исмоил алайҳис-салом ва оталари Абдуллоҳни назарда тутиб: «Мен икки қурбоннинг ўғлиман», деганлари ривоят қилинган.^[1]

Абдул Муттолиб ўғли Абдуллоҳга Омина бинти Ваҳб ибн Абду Маноф ибн Зухра ибн Килобни келин қилиб танлади. Отаси Бану Зухранинг бообрў саййиди бўлган Омина Қурайшнинг насл-насабда ва фазл-фазилатда энг олди қизи эди. Абдуллоҳ Омина билан Маккада қовушди. Орадан бир оз вақт ўтгач, Абдул Муттолиб Абдуллоҳни хурмо ғамлаш учун Мадинага жўнатди. Баъзилар Абдуллоҳ Шомга тижорат сафарига чиққан эди, дейишади. Қурайш карвони билан йўлга чиққан Абдуллоҳ касал ҳолида Мадинага кириб келади ва шу ерда вафот этади. Уни Нобиға Жаъдийнинг ҳовлисига дафн қилишади. Ўшанда Абдуллоҳнинг ёши йигирма бешда эди. Аксарият муаррихлар Абдуллоҳ вафот этганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳали туғилмаган эдилар, дейишади. Баъзилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам икки ойлик чақалоқ эканликлари-

¹ Ибн Ҳишом: 1/151, 155. Тарихут-Табарий: 2/240-243.

да оталари вафот этган, деб айтишади.^[1] Абдуллоҳнинг вафоти ҳақидаги хабар Маккага етиб келганида Омина унга атаб дилларни эзадиган марсиялар айтди:

Ҳайҳот, Батҳо водийлари бугун ундан йироқларда
Ибн Ҳошим лаҳаддан жой топди, юриб фироқларда.

Ўлим келмиш хитоб айлаб, олиб кетмиш шитоб айлаб,
Борми унингдек бир йигит, куярман мен сўроқларда.

Тунда тобутин дўстлари издиҳомда узатдилар,
Кузатдилар уни, аммо зикри қавму қўноқларда.^[2]

Абдуллоҳ ибн Абдул Муттолибдан бор-йўқ қолган нарса бешта туя, бир қанча қўйлар ва Барака исмли ҳабаший жория бўлди. Умму Айман куняси билан танилган бу аёл Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга энагалик қилди.^[3]

¹ Ибн Ҳишом: 1/156, 158. Тарихут-Табарий: 2/246.

² Табақот Ибн Саъд: 1/ 100.

³ Саҳиҳу Муслим: 3/1392 (1771-х).

РАСУЛУЛЛОҲ СОЛЛАЛЛОҲУ АЛАЙҲИ ВА САЛЛАМНИНГ ТАВАЛЛУДЛАРИ ВА РИСОЛАТГАЧА БЎЛГАН ҚИРҚ ЙИЛ

Таваллудлари

Пайғамбарлар саййиди Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам Кисро Ануширвон ҳукмронлигига қирқ йил тўлганида, Фил ҳодисасининг биринчи йилида робийбул аввал ойининг тўққизинчи куни душанба тонгида Маккада, Бану Ҳошим оиласида дунёга келдилар. Улкан олим Муҳаммад Сулаймон Мансурпурий аниқлашига кўра, бу мелодий 571-йилнинг йигирманчи ёки йигирма иккинчи апрелига тўғри келади.^[1]

Ибн Саъд Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг оналари Оминанинг қуйидаги сўзларини келтиради: «Уни туққанимда (тушимда) фаржимдан бир нур чиқиб, Шом қасрларини ёриштириб юборди». Имом Аҳмад ҳам Ирбоз ибн Сориядан шунга ўхшаш ривоятни нақл қилган.^[2]

Нубувватдан дарак берувчи аломатлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам туғилган пайтларида ҳам рўй берган. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам туғилганларида Кисро

¹ Эски мелодий тақвим бўйича 20 апрел, янги мелодий тақвим бўйича 22 апрел. Батафсил маълумот учун қаранг: «Раҳматан лил-Олабийн» : 1/38, 39, 2/360, 361.

² Муснаду Аҳмад: 4/127, 128, 185, Сунануд-Доримий: 1/9, Ибн Саъд: 1/102.

кўшкининг ўн тўртта улкан устуни қулаб тушган, мажусийлар сиғинадиган олов ўчиб қолган ва Сова кўли қуриб қолгач, унинг атрофидаги канисалар қулаб тушган. Табарий, Байҳақий ва бошқалар ривоят қилганлар.^[1] Бироқ бу ривоятларнинг исноди собит эмас, ёзиб қолдирилишга лойиқ ушбу воқеалар ҳақида мазкур халқлар тарихида бирон нарса ёзилмаган.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам туғилганларида оналари Омина боболари Абдул Муттолибга севинч хабарини жўнатди. Набирасининг дунёга келганидан қувонган Абдул Муттолиб келиб гўдакни Каъбага олиб кирди. Аллоҳга дуо қилиб, шукроналар айтиб набирасига Муҳаммад деб исм қўйди — Араблар одатда бундай исм қўйишмасди — Абдул Муттолиб араблар одатига кўра, набирасини еттинчи куни хатна қилдирди.^[2]

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни оналаридан бир ҳафта кейин энг биринчи эмизган аёл Абу Лаҳабнинг чўриси Сувайба бўлган. Ўша пайтда унинг ҳам Масруҳ исмли гўдаги бор эди. Сувайба бунгача Ҳамза ибн Абдул Муттолибни ва кейин Абу Салама ибн Абдул Асад Махзумийни эмизган.^[3]

Бану Саъдда

Арабларда шундай одат бор эди: Шаҳар аҳли болалари соғлом, бақувват, шаҳар касалликларидан саломат бўлиши ва тоза араб тилига бешикдан оқ тиллари ўрганиши учун гўдакларига саҳройи аёллардан эмизувчилар қидиришарди. Абдул Муттолиб ҳам набираси Муҳаммадга эмизувчи қидирди. Унинг набирасини Бану Саъд ибн Бакр қабиласидан Ҳалима бинти Абу Зувайб эмизишга олди. Ҳалиманинг эри ҳам мазкур

¹ Байҳақий, «Далоилун-нубувват»: 1/126, 127; Тарихут-Табарий: 2/166, 167; Ал-Бидая ван-Ниҳая: 2/268, 269.

² Баъзи муаррихлар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам хатна қилинган ҳолда туғилганлар, дейишади. Ибн Қаййим «Зодул-маод»да: «Бу ҳақда саҳиҳ ҳадис собит эмас» дейди.

³ Саҳиҳул Бухорий: 2645, 5100, 5101, 5106, 5107, 5372— ҳадислар; Тарихут-Табарий: 2/158.

қабиладан бўлиб, унинг исми Ҳорис ибн Абдул Уззо, куняси эса Абу Кабша эди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Бану Саъддаги эмикдошлари: Абдуллоҳ ибн Ҳорис, Аниса бинти Ҳорис ва Ҳузофа ёки Жузома бинти Ҳорис (Унинг Шаймо деган лақаби исмидан кўра машҳурроқ бўлган). У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ва у кишининг амакиваччалари Абу Суфён ибн Ҳорис ибн Абдул Муттолибни катта қилган.

Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амакилари Ҳамза ибн Абдул Муттолиб ҳам Бану Саъдлик бир аёлга эмизигга берилган эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам эмизувчи оналари Ҳалиманинг қўлида эканликларида Ҳамза розияллоҳу анҳунинг Бану Саъдлик онаси бир куни Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламни эмизади. Шу сабабли Ҳамза розияллоҳу анҳу ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам икки томонлама — Сувайба ва Бану Саъдлик аёл томонидан сутдош ҳисобланади.^[1]

Ҳалима Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламни тарбия қилар экан, бу муборак гўдакнинг баракоти ва шарофатига кўп бора гувоҳ бўлди. Келинг, ана шу ҳақиқатни Ҳалиманинг ўзидан эшитайлик:

Ибн Исҳоқ ёзади: Ҳалима шундай ҳикоя қилади: «Мен эмизикли боламни олиб, эримнинг ҳамроҳлигида Бану Саъдлик аёлларга қўшилиб эмизигга бола олгани йўлга чиқдим. Ўша йили қурғоқчилик бўлиб, бизнинг ҳеч вақомиз қолмаганди. Мен оқиш эшагимни миниб олгандим. Бизнинг бир қари туямиз ҳам бўлиб, унинг елини бўм-бўш эди. Гўдакларимизнинг очликдан чирқирашлари сабабли тун бўйи ухлаёлмасдик. Кўкрагимда уни жим қиладиган, туямизда эса тўйдирадиган ҳеч нарса йўқ эди. Биз ёмғир ёғиб, аҳволимиз ўнгланишини умид қилардик. Хуллас, ўша эшагимда имиллаб юриб, ҳолсизлик ва очлик сабабли ҳамроҳларимнинг ҳам жонига тегиб кетдим. Ниҳоят, Маккага етиб келдик. Биз билан келган ҳар битта аёлга Расулуллоҳ

¹ Зодул-Маод: 1/19.

соллаллоҳу алайҳи ва салламни эмизишга олишни таклиф қилишди. Бироқ ҳамма бу болани олишдан бош тортди. Чунки у етим эди. Биз асосан, боланинг отасидан бирон нарса ундиришни умид қилардик. «Бу бола ўзи бир етим бўлса, унинг онаси билан бобоси нима ҳам қилиб берарди», деб уни олишни истамасдик. Мен билан келган ҳамма аёл эмизишга бола олди. Битта ўзим қолдим. Қайтиб кетмоқчи бўлганимизда, хўжайинимга шундай дедим: «Аллоҳга қасамки, ҳамроҳларимнинг ичида ёлғиз ўзим боласиз қайтишни истамайман. Энди бориб, ўша етим болани оламан.» У: «Шундай қила қол. Эҳтимол, Аллоҳ ўша болани бизга баракотли қилар!», деди. Бориб ўша болани эмизишга олдим. Мен фақат бошқа бола топа олмаганим учунгина шу ишга жазм қилдим. Болани олиб нарсаларимиз ёнига қайтдим. Уни бағримга олишим билан икки кўкрагимга тўлиб сут келди. Бола тўйгунича эмди. Кейин унинг эмикдоши ҳам тўйгунича эмди. Сўнг ҳар иккиси ухлаб қолишди. Шу пайтгача боламиз туфайли ухлаёлмасдик. Эрим туямизнинг олдига бориб унинг елини сутга тўлиб турганини кўрди. У сут соғиб келди. Иккаламиз ҳам сут ичиб, тўйиб-қониб, тунни яхши ўтказдик. Тонг отгач, хўжайиним деди:

— Билгинки, эй Ҳалима, Аллоҳга қасамки, сен бир муборак болани олдинг.

— Мен ҳам шундай деб умид қиламан.

Сўнг эшагимга миниб, болани қўлимга олиб йўлга тушдим. Аллоҳга қасамки, эшагим шундай йўрғалашга тушдики, ҳамроҳларимдан биротасининг эшаги ундай юра олмасди. Хатто улар менга бақира бошлашди:

— Эй Абу Зувайбнинг қизи! Ҳолингга вой бўлгур, бизни ҳам кутиб тур! Бу уйингдан миниб чиққан ўша эшагингми?!

— Ҳа, ўша, ўша! — дедим.

— Аллоҳга қасамки, унга бир нарса бўлибди!

Сўнг Бану Саъд ерларига — ўз уйимизга келдик. Мен Аллоҳ ерининг бирон бир қисми мана шу ер каби қуриб-қақшаган эканини билмайман. Биз Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни Бану Саъдга олиб келганимиздан кейин қўйларимиз кеч кирганда қоринлари тўйиб, елинлари сутга тўлиб қайтиб

келарди. Биз уларни соғиб ичардик. Бошқа ҳеч ким бир томчи сут соғмас, елинларда сут ҳам топмасди. Ҳатто қавмдагилар ўз қўйчивонларига: «Ҳой ғам юткурлар, сизлар ҳам Абу Зувайб қизининг чўпони қўйларни боқадиган ерга ҳайдасаларинг-чи?», деб тайинлашарди. Барибир уларнинг қўйлари оч қайтиб, бир томчи ҳам сут бермас, бизнинг қўйларимиз эса тўйиб, сутга тўлиб келарди. Аллоҳнинг ана шундай фазлу-баракотлари билан икки йил ўтди. Мен болани сутдан ажратдим. У бошқа болаларга ўхшамасди. Икки ёшга тўлмасидан аломат бола бўлди. Болани онасининг олдига олиб келдик. Биз унинг баракотини кўрганимиз учун уни ўзимизда олиб қолишни истар эдик. Онаси билан гаплашиб, унга шундай дедим: «Ўғлимни (яъни, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламни) катта бўлгунга қадар бизда қолдирсангиз. Мен унга Макканинг вабоси тегишидан қўрқяпман.» Хуллас, охири онасини кўндирдик ва у болани бизга бериб юборди.»^[1]

Шундай қилиб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Бану Саъда қолдилар.

Кўксининг ёрилиши

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам таваллудларининг тўрттинчи ёки бешинчи йилида «Шаққу содр» (кўксининг ёрилиши ва ундан шайтоннинг улушини чиқариб ташланиши) воқеаси бўлиб ўтди. Имом Муслим Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилишича, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам болалар билан ўйнаб юрганларида, Жибрийл келиб у кишини ерга ётқизади ва кўкракларини ёриб юрагини чиқариб олади. Юракдан бир қуюқ қонни олиб ташлаб: «Бу шайтоннинг сиздаги улуши эди», дейди. Сўнг тилла тоғорадаги Зам-зам суви билан юракни ювиб, ўнглаб-яхшилаб кейин жойига солиб қўйди. Болалар онанинг, яъни, Ҳалиманинг олдига югуриб келиб: «Муҳаммадни ўлдиришди», дейишди. Улар Набий соллаллоҳу алайҳи ва сал-

¹ Ибн Ҳишом: 1/162-164; Тарихут-Табарий: 2/158, 159; Ибн Саъд: 1/111.

ламни қаршилаганларида, у зотнинг ранглари ўзгариб кетган эди. Анас розияллоҳу анҳу айтади: «Мен у зотнинг кўксиларида ўша тикилган ип изларини кўрар эдим».^[1]

Мушфиқ она бағрига

Ана шу воқеадан кейин қўрқиб кетган Ҳалима бу муборак болани онасига олиб бориб берди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олти ёшларига-ча оналарининг бағрида яшадилар. Омина эрининг хотирасига вафо қилиб, Ясрибга, унинг қабрини зиёрат қилишга отланди. Маккадан тақрибан беш юз километрлик масофага сафар қилар экан, унинг ёнида етим ўғли Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам, ходимаси Умму Айман ва қаровчиси Абдул Муттолиб бор эди. Омина Ясрибда бир ой тургач, изига қайтди. Йўлда касалга чалиниб, сафарининг бошларидан дарди оғирлашди ва Макка билан Мадина оралиғидаги Абво деган жойда вафот этди.^[2]

Меҳрибон бобо қарамоғида

Абдул Муттолиб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни Маккага олиб келди. Эски жароҳатлари яна бир мусибат билан тирналган бу етим набирага нисбатан Абдул Муттолибнинг қалби меҳрга тўла эди. Бинобарин, у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ҳеч қайси фарзандига қилмаган меҳрибонликларини қиларди. Етим набирасини кутилганидек ёлғизликка ташлаб қўймасдан, ҳатто ўз болаларидан ортиқ кўрарди.

Ибн Ҳишом ёзади: Каъба соясига Абдул Муттолиб учун тўшак тўшаб қўйиларди. Абдул Муттолиб чиққунга қадар фарзандлари тўшакнинг теварагидан жой олар ва отасининг ҳурмати учун ҳеч бири тўшакка ўтирмас эди. Ўша пайтда ёш-

¹ Саҳиҳу Муслим: 1/147 (261-ҳадис).

² Ибн Ҳишом: 1/168; Талқихул-фухум: 7-саҳифа.

гина бола бўлган Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам келиб, тўшакка ўтириб олардилар. Амакилари пайғамбаримизни тўшакдан четлаштирмоқчи бўлишарди. Агар Абдул Муттолиб бунни кўриб қолса: «У ўғлимга тегинманглар. Аллоҳга қасамки, у улуғ одам бўлади!» дер, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ёнига ўтирғизиб, елкаларини силар ва қилаётган ишидан қувонар эди.^[1]

Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам таваллудларидан саккиз йил, икки ой ва ўн кун ўтгач, Абдул Муттолиб Маккада вафот этди. Ҳаётдан кўз юмар экан, Абдул Муттолиб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарашни Абдуллоҳ ибн Абдул Муттолибнинг туғишган акаси Абу Толиб ибн Абдул Муттолибга васият қилиб кетди.^[2]

Ғамхўр амаки хонадонида

Абу Толиб укасидан қолган ёдгорга астойдил ғамхўрлик қилди, уни ўз болалари қаторига қўшиб, улардан-да муқаддам қўйди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга алоҳида бир меҳр-муҳаббат билан қараган Абу Толиб қирқ йилдан зиёдроқ вақт мобайнида Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни ҳимоя қилиб, ёнларини олиб ва Пайғамбаримизни деб кимнидир дўст, кимнидир душман тутиб яшади. Ин ша Аллоҳ, бу ғамхўрликнинг айрим кўринишлари билан ўз ўрнида танишиб ўтамиз.

Хосиятли бола

Ибн Асокир Жалҳума ибн Урфутадан ривоят қилади: Қурғоқчилик йили Маккага келган эдим. Қурайш Абу Толибга шундай деди:

— Эй Абу Толиб, водийлар қақшаб, бола-чақа сувсиз қолди. Кел, ёмғир тилагин.

¹ Ибн Ҳишом: 1/168.

² Ибн Ҳишом: 1/169; Талқиҳул-фухум: 7-с.

Абу Толиб бир болани етаклаб келди. Бамисоли қуёшдек бўлган бу боладан кучли нур тараларди. Унинг атрофида ёш болалар бор эди. Абу Толиб болани олиб, елкасини Каъбага қилиб қўлларини болага чўзди. Осмонда бир парча ҳам булут йўқ эди. Бирдан ҳар ер, ҳар ердан булут йиғилиб келиб қаттиқ ёмғир қуйди. Водийлар тўлиб-тошиб чор-атроф кўм-кўк бўлди. Абу Толиб ана шу воқеага ишора қилиб қуйидаги байтни айтган эди:

Порлоқ юзин восита қилиб,
Булутлардан ёмғир сўралур.

Етимларнинг суянчиғию,
Беваларнинг ҳомийси эрур.

Роҳиб Баҳийро

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўн икки ёшга кирганларида — баъзилар 12 ёш, икки ой ва ўн кун бўлган дейишди — Абу Толиб у зотни олиб Шомга тижорат сафарига чиқди. Улар Бусрога етиб келишди. Бусро Шом ерларидаги Ҳавроннинг бош шаҳри. Ўша пайтларда у румликлар ҳукми остидаги араб ерларига кирувчи қасаба-шаҳар саналарди. Хуллас, ўша шаҳарда Баҳийро номи билан танилган Георгий исмли роҳиб яшарди. Қурайш карвони келиб қўнғач, роҳиб уларнинг олдига чиқди. Баҳийро авваллари уларнинг олдига чиқмасди. Карвон аҳлини оралаб, улар ичидан Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдларига келди ва у кишининг қўлларидан тутиб: «Бу оламларнинг саййиди, Уни Аллоҳ оламларга раҳмат қилиб жўнатади!» деди.

— Сиз буни қаердан биласиз? — сўрашди.

— Сизлар тепалиқдан ошганларингизда барча тош ва довдарахтлар сажда қилди. Улар фақат пайғамбарларгагина сажда қилишади. Мен уни кураги остидаги нубувват муҳридан танийман. Биз уни китобларимизда ўқиганмиз.

Баҳийро карвон аҳлини меҳмон қилди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга Шомдаги яҳудийлар ва румликлар

зарар етказишидан қўрқиб Абу Толибдан уни Шомга олиб бор-масликни ва орқага қайтариб юборишни ўтинди. Абу Толиб Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни ғуломларидан бирига қўшиб Маккага қайтариб юборди.^[1]

Ҳарбул фижар

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам йигирма ёшга кирганларида Қурайш — Киноналиклар улар билан бирга эди — билан Қайс Айлон ўртасида Сувқи Укозда уруш бўлиб ўтди. Урушнинг сабаби — Киноналик Барроз исмли бир киши Қайс Айлонлик учта одамни ўлдириб қўйган эди. Қурайш ва Кинонанинг саркардаси қавмнинг ёшда ва шарафда улуғи саналмиш Ҳарб ибн Умайя бўлди. Эрталаб Қайснинг қўли баланд келса-да, кун ўрталарига бориб зафар Кинона қўлига ўтди. Сўнг Қурайшнинг ташаббуси билан икки тараф сулҳга чорланди. Сулҳ шартига кўра, икки томоннинг ҳам ўликлари санаб чиқилиб, ортиқчасига хун пули тўланадиган бўлди. Уруш ҳаром қилинган ой поймол этилгани боис, бу уруш «Ҳарбул фижар», яъни қонунсиз уруш номини олди. Ана шу жангда пайғамбаримиз ҳам қатнашганлар, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам амакиларига камон ўқи ҳозирлаб бериб турганлар.^[2]

Хайрли иттифоқ

Ҳарбул фижардан сўнг Зул-қаъда ойида хайрли бир иттифоқ тузилди. Мазкур иттифоққа Қурайшнинг қуйидаги уруғлари бош қўшди: Бану Ҳошим, Бану Муттолиб, Асад ибн Абдул Уззо, Зухра ибн Килоб ва Тайм ибн Мурра. Улар ёши ва обрў-эътибори улуғ бўлгани учун Абдуллоҳ ибн Жудъон ат-Таймийнинг ҳовлисида тўпланишди. Иттифоқ аъзолари Маккада шу ерлик

¹ Жомеут-Термизий: 5/550, 551 (3620-х); Тарихут-Табарий: 2/278, 279; Ибн Аби Шайба: 11/489.

² Ибн Ҳишом: 1/184-187; Ибнул Асир, Ал-Комил: 1/468-472.

ёки бошқа жойдан келган бирон кишига зулм қилинса, унинг ёнини олишга ва ҳақини ундириб беришга ўзаро аҳд қилишди. Мазкур иттифоқда Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам бўлганлар. Аллоҳ таоло пайғамбаримизни рисолат билан мукарам этганидан кейин У зот шундай деган эдилар: «Мен Абдуллоҳ ибн Жудъоннинг ҳовлисида шундай бир иттифоқнинг гувоҳи бўлган эдим-ки, бу иттифоқнинг эвазига мен учун қизил туялар берилишини-да истамасдим. Агар унга исломда чақирилсам ҳам, албатта жавоб берардим!»^[1]

Аслида бундай иттифоқ руҳи қавмпарастиликни тарғиб қиладиган жоҳилий ҳамиятга мутлақо тўғри келмасди. Ушбу иттифоқнинг тузилишига қуйидаги воқеа сабаб бўлган дейишадди: Зубайдлик бир киши Маккага мол олиб келади. Унинг нарсаларини Ос ибн Воил Саҳмий сотиб олади-ю, лекин ҳақини ушлаб қолади. Зубайдий ёрдам сўраб Абдуд Дор, Махзум, Жумаҳ, Саҳм ва Адий уруғларига мурожаат қиладди. Бироқ улар қулоқ солишмайди. Шунда у Абу Қубайс тоғига чиқиб, кўрган зулмини баён қилиб баланд овозда шеър ўқийди. Зубайр ибн Абдул Муттолиб Зубайдийнинг додига қулоқ тутиб, унга ёрдам беришга киришадди. Оқибат юқорида зикр қилинганлар ана шундай иттифоқ тузишадди ва Ос ибн Воилнинг олдига бориб, Зубайдлик кишининг ҳақини олиб беришадди.^[2]

Оғир ҳаёт

Улғайгунларига қадар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг тайин бир ишлари бўлмаган. Ривоятларнинг бир овоздан таъкидлашига қараганда Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўй боққанлар. Аввал Бану Саъдда, кейинчалик эса маълум ҳақ эвазига Маккада Макка аҳлининг қўйларини боққанлар. Улғайганларидан кейин тижорат билан шуғулланганлар. Ривоятларда айтилишича, Соиб ибн Абу Соиб ал-Махзумий билан шерик

¹ Ибн Ҳишом: 1/154, 155.

² Табақот Ибн Саъд: 1/126-128.

бўлиб тижорат сафарларига чиққанлар. Бу одам ҳалол-тўғри шерик бўлган экан. Фатҳ куни Соиб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларига келганида уни чиройли кутиб олдилар ва: «Марҳабо, биродарим ва шеригим», деб саломлашдилар.^[1]

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам йигирма беш ёшларида Ҳадича розияллоҳу анҳонинг молларини олиб Шомга тижорат сафарига чиққанлар.

Ибн Исҳоқ ёзади: Ҳадича бинти Хувайлид розияллоҳу анҳо бообрў ва бадавлат савдогар аёл эди. У одамларни ёллаб ишлатар, маълум ҳақ эвазига улар Ҳадича розияллоҳу анҳонинг савдосини юргизишарди. Умуман, Қурайш тижоратчи қавм саналарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ростгўйликлари, омонатдорликлари ва гўзал ҳулқларидан хабар топган Ҳадича розияллоҳу анҳо Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга одам жўнатди. Ҳадича розияллоҳу анҳо Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга Майсара исмли ғуломи ҳамроҳлигида Шомга тижорат сафарига чиқишни ва эвазига бошқа савдогарларга берадиган маблағдан ошириб ҳақ беришни таклиф қилди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳадижанинг таклифини қабул этдилар ва унинг молини олиб, Шомга тижорат сафарига чиқдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга Ҳадича розияллоҳу анҳонинг Майсара исмли қули ҳамроҳ бўлди.^[2]

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Ҳадича розияллоҳу анҳога уйланишлари

Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Шомдан Маккага қайтиб келдилар. Молида авваллари кўрилмаган омонатдорлик ва бараканинг гувоҳи бўлган, ғуломи Майсарадан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ажиб садоқатлари, карим хислатлари, ўткир фикрлари, рост сўзлашлари ва ҳалол иш юриштишлари ҳақида эшитган Ҳадича бинти Хувайлид розияллоҳу

¹ Сунан Абу Довуд: 2/611; Ибн Можа: 2/768; Муснад Аҳмад: 3/425.

² Ибн Ҳишом: 1/187. 188.

анҳо кўнгилдагидек одамиани учратганига амин бўлди. Кўп саййид ва улуғ кишилар Хадижа розияллоҳу анҳога уйланишга орзуманд бўлсалар-да, аёл уларга розилик бермай келарди. Хадижа розияллоҳу анҳо юрагидаги гапни дугонаси Нафиса бинти Мунаббихга сўзлаб берди. Нафиса эса Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб, У кишига Хадижа розияллоҳу анҳога уйланишлари ҳақида гап очди. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам розилик бердилар ва бу ҳақда амакилари билан сўзлашдилар. Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амакилари Хадижа розияллоҳу анҳонинг амакиси олдига совчиликка боришди. Шундай қилиб никоҳ бўлди. Никоҳ аҳдида Бану Ҳошим кишилари ва Музор оқсоқоллари иштирок этишди. Бу иш Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Шомдан қайтиб келганларидан сўнг икки ой ўтгач амалга ошди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Хадижа розияллоҳу анҳонинг маҳрига йигирмата ёш урғочи туя бердилар. Ўшанда Хадижа розияллоҳу анҳонинг ёши қирқда бўлиб, қавмининг энг оқила, насл-насабли ва бой аёли эди. Хадижа бинти Хувайлид Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг биринчи уйланган аёлларидир. У вафот этгунга қадар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам бошқа аёлга уйланмаганлар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Иброҳимдан бошқа барча фарзандлари Хадижа розияллоҳу анҳодан туғилган. Қосим Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг тўнғичи эди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ана шу ўғиллари номи билан Абул Қосим деб куняланганлар. Қосимдан кейин Зайнаб, Руқайя, Умму Кулсум, Фотима ва Абдуллоҳлар дунёга келишди. Абдуллоҳни Тоййиб ва Тоҳир деб ҳам аташарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўғиллари гўдаклигида вафот этиб кетишган. Қизлари эса Исломгача яшаб, Исломни қабул қилиб, хижрат ҳам қилишган. Бироқ Фотима розияллоҳу анҳодан бошқа барчалари Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳаётликларида вафот этганлар. Фотима розияллоҳу анҳо Пайғамбаримиздан кейин олти ой яшаб вафот этган.^[1]

¹ Ибн Ҳишом: 1/189-191; Фатҳул Борий: 7/105.

Каъбанинг қайта қурилиши

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам таваллудларининг ўттиз бешинчи йили Қурайш Каъбани қайтадан қуришга киришди. Шу пайтгача Каъба одам бўйидан баландроқ қилиб тошлардан тикланган, Исмоил алайҳис-салом замонидан буён баландлиги тўққиз зир^[1] эди. Каъбанинг томи йўқ эди. Ўғрилар Каъба ичидаги хазинасини ўғирлаб ҳам кетишди. Шунингдек, узоқ йиллардан буён турганидан турли ҳодисалар унинг биносини анча тўкиб қўйган, деворларига ёриқлар туширган эди. Рисолатдан беш йил олдин Маккага кучли сел келиб, Байтул Ҳаромгача кирган эди. Шу боис, Каъба қулай-қулай деб қолганди. Каъбанинг қадрини яхши билган Қурайш энди уни бузиб, янгидан қуришга мажбур эди. Улар Каъба қурилишига фақат ҳалол молларидан ажратишга, фоҳишаликдан, рибодан ҳамда бировга зулм қилиб топилган маблағдан Каъба қурилиши учун ишлатмасликка қарор қилишди. Қурайш Каъбани бузишдан қўрқарди. Каъбани бузишни Валид ибн Муғийра Махзумий бошлаб берди. У чўкични қўлига олиб: «Парвардигоро, бизнинг ниятимиз фақат яхшилик» деди ва икки рукн ўрнашган томонни бузишга киришди. Валидга ҳеч нарса қилмаганини кўргач, эртасига бошқалар ҳам унга эргашишди. Улар Иброҳим алайҳис-салом қурган пойдеворгача етишди. Кейин қурилишни бошлашди. Қурайш Каъбани қисмларга бўлиб олиб, ҳар бир уруғ ўзига тегишли бўлган қисмни қуриш учун алоҳида тош тўплаб, девор тиклашга киришди. Каъбанинг қурилишига Боқум исмли румлик уста раҳбарлик қилди.

Каъбанинг тикланиши Ҳажарул асвад ўрнига етганида, қора тошни жойига қўйиш шарафига ким ноил бўлиши хусусида тортишиб қолишди. Тортишув тўрт ёки беш кунга чўзилди. Вазият тобора таранглашиб, Ҳарамда қонли уруш бошланишига бир баҳя қолди. Абу Умайя ибн Муғийра Махзумий қонли

¹ Бир зир^о — тирсакдан ўрта бармоқ учигача бўлган узунлик, 46.2 см.

низонинг олдини олди. У Байтул Ҳаром эшигидан биринчи бўлиб кирган кишини ўзларига ҳакам қилишни таклиф этди. Қурайш бу таклифга рози бўлди. Аллоҳнинг хоҳиши билан ана шундай ҳакам Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бўлиб чиқди. Қавм Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўришлари билан: «Бу Муҳаммад, бу Амин (ишончли киши). Биз унга розимиз!» деб хитоб қилишди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам бўлиб ўтган гаплардан хабар топганларидан кейин бир ридо сўраб олиб, Ҳажарул Асвадни унинг устига қўйдилар. Сўнг талашиб-тортишаётган уруғларнинг оқсоқолларини чақириб, уларга ридонинг четларидан ушлаб кўтаришни буюрдилар. Ҳаммалари биргаликда кўтариб қора тошни олиб келганларидан сўнг, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни ўз қўллари билан жойига қўйдилар. Қавм бундай мурасали ечимдан рози бўлди.

Қурайшнинг қурилишга ажратган маблағи камлик қилиб қолгач, улар шимолий тарафдан тахминан олти зироъни қурилишдан чиқариб ташлашди. Мазкур қисм Ҳижр ва Ҳатим номини олди. Каъбага фақат ўзлари хоҳлаган кишиларни киритиш мақсадида Қурайш унинг эшигини баланд қилиб қурди. Каъбанинг баландлиги ўн беш зироъга етгач, олти устун ўрнатиб, томини ёпишди.

Қайта қурилгандан кейин Каъба тўрт бурчак шаклида бўлиб, баландлиги тахминан 15 метр, Ҳажарул асвад турган томон билан унга қарши томонининг узунлиги 10 метр, қора тош тавоф қилинадиган ердан бир ярим метр баландликда эди. Каъба эшиги ўрнатилган томон билан унинг қаршиси 12 метр, эшикнинг ердан баландлиги 2 метр эди. Уни ташқаридан пастак девор ўраб туриб, ўртача баландлиги 25 см, кенлиги эса 30 см эди. Шозурвон деб аталувчи бу қисм ҳам Байтул Ҳаромдан бўлса-да, Қурайш уни чиқариб ташлаганди.^[1]

¹ Ибн Ҳишом: 2/192-197; Тарихут-Табарий: 2/289; Саҳиҳул Бухорий: «Макканинг фазли ва қурилиши ҳақидаги боб» : 1/215

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг рисолатдан аввалги умумий сийратлари

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўз давридаги энг яхши хислатларни жамлаб улғайдилар. Ўткир фикрли, тўғри назарли бу инсон закийлик, тафаккур, восита ва мақсаднинг тўғрилиги борасида кўп насибадор эди. У зотнинг узоқ сукут қилишлари тааммул ва тафаккур юритиб ҳақиқатнинг аслини топишлари учун хизмат қиларди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзларининг оқилликлари ва тоза табиатлари билан ҳаёт саҳифаларни, инсонларнинг ишлари ва ҳолатларини мутолаа қилиб, ўзга хурофотлардан йироқ юрганлар. Одамлар орасида ўзларини ҳам, ўзгаларни ҳам кузатиб яшар эканлар, уларнинг яхши ишларига шерик бўлдилар, ёмон ишлардан узоқ турдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳамр ичмасдилар, бут-санамларга атаб сўйилган жонлиқлар гўшtidан емасдилар, санамларга аталган маросим ва тантаналарда иштирок этмасдилар. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам ёшликларидан бу ботил маъбудларни ёмон кўриб, улардан қаттиқ нафрат қилганлар. Сохта маъбудларни жуда ёмон кўрганликлари боис, Лот ва Уззо номига ичилган қасамни эшитишга тоқатлари йўқ эди.^[1]

Ҳеч шубҳасиз Аллоҳнинг белгилаган тақдири ҳам Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни ана шундай ёмонликлардан тўсарди. Баъзан нафс дунё матоларига бўйлашни хоҳлаб қолса, номаъқул тақлидларга тақлид қилмоқчи бўлса, Аллоҳнинг илоҳий инояти Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бундай хоҳишларнинг ўртасига тўсиқ бўлиб тушарди. Ибнул Асир Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан қуйидагиларни ривоят қилади: «Жоҳилият аҳли қиладиган ишларга фақат икки марта майл билдирганман. Ҳар сафар Аллоҳ мен билан ўша ишлар ўртасини тўсган. Шундан кейин Аллоҳ мени рисолат билан мукаррам этгунга қадар уларга майл бил-

¹ Ибн Ҳишом: 1/128; Тарихут-Табарий: 2/161.

дирмаганман. Бир кеча Макка юқорисида бирга қўй боқадиган болага «Қўйларимга қараб турсанг. Мен ҳам Маккага бориб тунни ёшлар каби ўтказардим», дедим. «Маили, бора қол», деди у бола. Йўлга чиқиб Макканинг биринчи уйига етганимда, куй-қўшиқ овозини эшитдим.

— Бу нима? — деб сўрадим.

— Фалончи билан фалончихоннинг тўйи, — дейишди. Эшитмоқчи бўлиб ўтирдим. Шунда Аллоҳ таоло қулоқларимга урди, ухлаб қолдим. Мени қуёшнинг тафти уйғотди. Шеригимнинг ёнига қайтдим. Сўраган эди, (бўлган воқеани) гапириб бердим. Сўнг яна бир кеча шундай деб Маккага кирдим. Яна аввалги кечадаги нарса юз берди. Шундан кейин номаъқул ишга майл билдирмадим.»^[1]

Имом Бухорий Жобир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анҳудан ривоят қилади: «Каъба қурилаётганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан Аббос тош ташишарди. «Изорингизни бўйнингизга ташлаб олинг, тошнинг ботишидан сақлайди», деди Аббос Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шундай қилгандилар ерга йиқилдилар ва кўзлари осмонга қараб қолди. Сўнг ўзларига келиб: «Изорим, изорим» дедилар ва изорларини маҳкамлаб тақиб олдилар.» Яна бир ривоятда шундан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг авратлари кўрилмагани ай-тилган.^[2]

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам Қурайшнинг ичида ўзларининг мустаҳкам садоқатлари, гўзал хулқлари ва мукаррам сифатлари билан ажралиб турганлар. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам қавмнинг энг мурувватли, чиройли хулқли, кўп иззатли, ҳалим, ростгўй, азиз, мулойим, покиза, карим, саховатли, солиҳ, вафодор ва омонатдор кишиси эди. Шунинг учун қавми у кишини “Амин” деб атарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва

¹ Табарий ривоят қилган, Имом Ҳоким ва Заҳабий ушбу ҳадисни саҳиҳ деб топган бўлсалар, аллома Ибн Касир «Ал-бидоя ван-ниҳоя» асарида уни заиф деган.

² Саҳиҳул Бухорий: 1582-ҳ; Фатҳул Борий: 3/513.

саллам Ҳадижа розияллоҳу анҳо айтганларидек, йиқилганни суяйдиган, йўқнинг ҳолидан хабар оладиган, меҳмонни иззат-икром қиладиган, мусибатланганларга ёрдам берадиган бағри кенг инсон бўлганлар.^[1]

¹ Саҳиҳул Бухорий: 3-х.

НУБУВВАТ ВА РИСОЛАТ СОЯЛАРИДА

Ҳиро ғорида

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёшлари қирқни қоралар экан, йиллар давомида кўрган-кечирганлари у киши билан қавми орасидаги маънавий жарликни яна ҳам кенгайтирган эди. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам ёлғизликни хуш кўрар, толқон билан сув олиб, Маккадан икки мил узоқликда жойлашган Нур тоғидаги Ҳиро ғорига чиқиб кетардилар. Бу бир кичик ғор бўлиб, узунлиги тўрт зироъ, кенлиги эса салкам икки зироъ эди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Рамазон ойида Ҳиро ғорида туриб, вақтларини ибодат билан, мавжуд борлиқ ва унинг ортидаги ажиб бир ижодкор қудрат хусусида тафаккур қилиб ўтказардилар. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам қавмларининг йиртиқ-ямоқ ширк эътиқодларидан ва уларнинг ожиз-тўқима тасаввуротларидан қониқмасдилар. Бироқ узотнинг ўзларида ҳам на равшан йўл, на маълум дастур ва на кишини қаноатлантирадиган, рози қиладиган очиқ-ойдин йўналиш йўқ эди.

Аслида Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг узлатга чекинишларида ҳам у зотни кутиб турган улуғ иш учун муқаддима бўлажак Аллоҳнинг бир тадбири бор эди. Чунки башарият ҳаётига чуқур таъсир кўрсатиб, унинг воқелигини ўзга томонга буриб юборадиган азим руҳ учун маълум вақт хилват, узлат,

одамларнинг майда-чуйда ташвишлари-ю, ҳаётнинг икир-чирларидан узилиш зарур саналарди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни улкан омонатни кўтаришга, ер юзини ўзгартиришга ва тарих ғилдирагини буриб юборишга тайёрлаш учун Аллоҳ таоло ана шундай тадбир қилди. Шу тариқа рисолат омонати юкланишидан уч йил олдин Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг узлатга чекинишлари бошланди. Мазкур бир ойлик узлатларда Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам эркин руҳ билан яшаб, мавжуд борлиқ ортидаги сирли ғайб хусусида фикр қилардилар. Ушбу ҳолат Аллоҳ изни билан ўша ғайб эшиклари очиладиган соатга қадар давом этди.^[1]

Жибрийл ваҳий олиб тушди

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам камолот ёши — қирқ ёшга тўлганларида ҳаёт уфқлари ортидан нубувват шуълалари кўрина бошлади. Айтишларича, пайғамбарлар ана шу ёшда юборилар эканлар. Бу шуълалардан бири Маккадаги бир тошнинг у зотга салом бериши бўлса, яна бири рост тушлар эди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тушларида тонг ёришишини кўрар эдилар. Ана шу ҳолат олти ой давом этди. Нубувват муддати йигирма уч йил бўлиб, мазкур тушлар унинг қирқ олтидан бир бўлаги эди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Ҳиро ғоридаги узлатларининг учинчи йилида Рамазон ойида Аллоҳ таоло ер аҳли устидан Ўз раҳматини мўлкўл сочиб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни нубувват билан мукаррам этди ва Жибрийл Қуръон оятларини олиб тушди.^[2]

¹ Саҳиҳул Бухорий (3-х), Ибн Ҳишом (1/235) ва бошқа тафсир, суннат ва сийрат китоблари асосида.

² Ибн Ҳажар «Фатҳ»да ёзади: «Байҳақий рост тушлар олти ой давом этганини айтади. Шунга кўра Нубувватнинг тушлар билан бошланиши Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қирқ ёшга тўлганларидан кейин — У кишининг туғилган ойлари Рабибул-аввалда, уйғоқликда ваҳийнинг келиши эса Рамазон ойида бўлган.»

Ривоят ва далилларни таҳлил ва тадқиқ қилиб Қуръон оятлари нозил бўла бошлаган кунни қуйидагича белгиладик. Бу Рамазон ойининг йигирма биринчи кечаси, душанба куни бўлиб, милодий 610 йилнинг 10 августига тўғри келади. Ўшанда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам таваллудларига қамарий ҳисоб билан 40-йил, 6 ой ва 12 кун, шамсий ҳисоб билан эса 39 йил, уч ой ва 20 кун бўлган эди.^[1]

¹ Нубувват ва ваҳийнинг нозил бўлиши айнан қайси ойда бошлангани хусусида муаррихлар турлича фикр билдиришган. Уламоларнинг катта бир гуруҳи Рабиъул-аввал ойини айтган бўлса, бошқалари Рамазон ойини кўрсатишган. Ражаб ойи деганлар ҳам бўлган. Биз Аллоҳ таолонинг қуйидаги оятларига асосланиб, иккинчи фикр эгаларига қўшилаемиз ва Рамазон ойини нубувват ва ваҳий нозил бўлган ой деб кўрсатамиз: «**Рамазон ойики, унда Қуръон нозил қилинган**» (Бақара:185). «**Албатта Биз у (Қуръон)ни Қадр кечасида нозил қилдик**» (Қадр:1). Маълумки, Қадр кечаси Рамазон ойида бўлади. «**Албатта Биз Уни бир муборак-барокатли кечада нозил қилдик**» (Духон:3). Муборак-барокатли кечадан мурод Лайлатул Қадр кечасидир. Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳиро ғорига Рамазон ойида чиққанлар. Жибрийлнинг тушиши ҳам ўшанда бўлган эди.

Ваҳийнинг нозил бўлиши Рамазонда бошланган, дегувчи уламолар айнан қайси кунда ваҳий бошлангани хусусида ихтилоф қилишган. Еттинчи, ўн еттинчи ва ўн саккизинчи кунлари айтилган. Ибн Исҳоқ ва бошқалар унинг ўн еттинчи кун бўлганини таъкидлаган. Биз эса йигирма биринчи кун деган фикрга тўхтадик. Чунки барча сийрат уламолари ёхуд уларнинг аксарият қисми Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг нубувват билан юборилишлари душанба куни бўлганини айтишган ва бу фикрни ҳадис имомлари ривоят қилган Абу Қатода ривояти ҳам қўллаб-қувватлайди: «Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан душанба кунининг рўзаси ҳақида сўрашди. «Ўша куни туғилдим, ўша куни менга ваҳий туширилди», дедилар. Бошқа бир лафзда шундай дейилган: «Ўша кунда туғилдим, ўша кунда (Пайғамбар қилиб) жўнатилдим ёки ўша кунда менга нозил қилинди.» (Муслим, Аҳмад, Байҳақий ва Ҳоким ривоятлари). Ўша йилнинг Рамазон ойидаги душанба куни еттинчи, ўн тўртинчи, йигирма биринчи ва йигирма саккизинчи кунларга тўғри келади. Саҳиҳ ривоятларда Лайлатул Қадрнинг Рамазондаги охириги ўн кунликнинг тоқ кечаларида бўлиши ва у мана шу кечалар ўртасида кўчиб юриши нақл қилинган. «**Албатта Биз у (Қуръон)ни Қадр кечасида нозил қилдик**» ояти, Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг юборилишлари душанба кунда бўлгани ҳақидаги Абу Қатоданинг ривояти ва ўша йилнинг Рамазондаги душанба куни нечанчи кунларга тўғри келиши хусусидаги илмий тақвим ҳисоб-китоблари бир-бирига солиштирилса, қуйидаги хулоса келиб чиқади: Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Рамазон ойининг йигирма биринчи куни тунда Пайғамбар қилиб юборилганлар, валлоҳу аълам.

Мазкур илоҳий нурнинг ерга тушиши ҳақидаги ҳикояни Сиддиқа Оиша розияллоҳу анҳодан эшитайлик. Куфр ва залолат зулматларини ёриб ташлаб, ҳаёт йўналишини ўзгартирган ва тарих ғилдирагини буриб юборган ушбу воқеани онамиз шундай ҳикоя қиладилар:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ваҳийнинг даставвал бошланиши уйқудаги солиҳ тушлар эди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам қандай туш кўрсалар, ўша тушлари бамисоли тонг ёришишидек ўнг келарди (ёки тушларида тонг ёришаётганини кўрардилар, уйқуларидан турганларидан кейин ҳам шундай ёруғликни кўрардилар). Аҳли оиласининг олдига келиб, хилватлари учун озиқ-овқат ғамлаб олардилар-да, Ҳиро ғорида ёлғиз қолиб бир қанча тунларни таҳаннус — яъни ибодат билан ўтказардилар. Сўнг Ҳадичанинг ёнига қайтиб, яна шунча кунга етарли озиқ-овқат олардилар. Бу ҳолат Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳиро ғорида эканликларида У Зотга ҳақ келгунга қадар давом этди. (Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтадилар:) Фаришта келиб «Ўқинг!» деди. «Мен ўқишни билмайман» дедим. У мени ушлаб қисди, ҳатто менга қийинчилик етказди. Сўнг қўйиб юбориб, «Ўқинг» деди. «Мен ўқишни билмайман» дедим. У мени ушлаб қисди, ҳатто менга қийинчилик етказди. Сўнг қўйиб юбориб, «Ўқинг!» деди. «Мен ўқишни билмайман» дедим. У учинчи марта мени ушлаб қисди, сўнг қўйиб юбориб шундай деди: «(Эй Муҳаммад алайҳис-салом, Сиз ўзингизга нозил бўладиган Қуръонни барча мавжудотни) **яратган Зот бўлмиш Парвардигорингиз номи билан** (бошлаб) **ўқинг! У инсонни лахта қондан яратган** (Зотдир). **Ўқинг! Сизнинг Парвардигорингиз** (инсониятга) **қаламни** (яъни, ёзишни-хатни) **ўргатган ўта Карамли Зотдир. У Зот инсонга унинг билмаган нарсаларини ўргатди**» (Алақ: 1-5 оятлар). Бу воқеадан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг юраклари титраб, уйларига қайтдилар. Хадижа бинти Хувайлид розияллоҳу анҳонинг олдига кириб: «Мени ўраб қўйинглар, мени ўраб қўйинглар!» дедилар. Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қўрқувлари тарқагунга қадар У Зотни ўраб қўйишди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Менга нима

бўлди ўзи?» деб, Хадижа розияллоҳу анҳога бўлиб ўтган воқеани сўзлаб бердилар ва «Ўзимдан кўрқдим!», дедилар. «Ҳаргиз! Аллоҳга қасамки, Аллоҳ Сизни ҳеч қачон хор қилиб қўймас! Ахир Сиз яқинларингиз билан силаи раҳм қиласиз, оғирликни кўтарасиз, йўқсилнинг ҳолидан хабар оласиз, меҳмонни иззат-икром қиласиз, мусибатдорларга ёрдам берасиз!» — деди Хадижа розияллоҳу анҳо.

Хадижа бинти Хувайлид Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламни амакисининг ўғли Варақа ибн Навфал ибн Асад ибн Абдул Уззонинг ҳузурига бошлаб борди. Жоҳилиятда насроний динини қабул қилган Варақа иброний (қадим яҳудий) ёзувидан хабардор бўлиб, ибронийчада Инжилдан Аллоҳ хоҳлаганча ёзарди. Варақа кекса ёшли бўлиб, кўзлари кўр бўлиб қолганди.

— Эй амакимнинг ўғли, биродарингизнинг ўғлига қулоқ беринг, — деди Хадижа розияллоҳу анҳо Варақа ибн Навфалга.

— Эй жиян, нималарни кўрдингиз? — сўради Варақа.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам кўрган нарсаларини гапириб бердилар.

— Бу Аллоҳ таоло Мусога туширган Номус (Жибрийл). Қанийди, ёш бўлганимда, қанийди, қавмингиз сизни хайдаб чиқарганида тирик бўлсам.

— Нима, улар мени хайдаб чиқарадиларми?

— Ҳа. Сиз келтирган каби нарсани олиб келган кишига албатта тажовуз қилинган. Агар сизнинг кунларингизгача яшасам, сизга ёрдам берган бўлардим.

Сўнг кўп ўтмай Варақа вафот этди, ваҳий эса узилиб қолди».^[1]

Ваҳийнинг тўхтаб қолиши

Ваҳийнинг узилиб қолиш муддати ҳақида бир неча хил ривоятлар айтилган. Ибн Саъд Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан келтирган ривоятда ваҳийнинг узилиб қолиш

¹ Саҳиҳул Бухорий: 3-х; Саҳиҳ Муслим: 25-х.

муддати бир неча кун деб кўрсатилган^[1] ва бу гап, агар атроф-лича таҳлил қилиб чиқилса, саҳиҳ қавлдир. Ваҳийнинг тўхтаб қолиши икки ярим йил ёки уч йилга чўзилган деган гаплар саҳиҳ эмас.

Ривоятлар ва аҳли илмларнинг сўзларини текшириб чиққанимдан сўнг менга қизиқ бир нарса равшан бўлди. У ҳам бўлса, бу ривоят ва сўзларга кўра, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳирода ҳар йили бир ой — яъни Рамазон ойида турардилар. Бу эса нубувватдан олдин қаторасига уч йил давом этган. Нубувват йили мазкур уч йилнинг охиригиси эди. У зотнинг ғорда туришлари Рамазон ойи тамом бўлиши билан ниҳоясига етар ва шундан сўнг Шаввол ойининг биринчи куни тонг пайтида уйларига қайтардилар.

«Саҳиҳайн»да келган ривоятда айтилишича, ваҳий узилиб қолганидан сўнг яна қайта нозил бўлиши у зот ғорда бир ой турганларидан сўнг уйларига қайтаётганларида содир бўлган.

Демак, бундан келиб чиқадики, ваҳийнинг узилиб қолганидан сўнг яна қайта тушиши у зот соллаллоҳу алайҳи ва саллам нубувват билан мушарраф бўлган Рамазон ойининг ниҳоясида, Шаввол ойининг биринчи куни бўлган. Чунки, бу у зотнинг Ҳирода охириги йил туришлари эди. Агар ваҳий илк бор Рамазон ойининг йигирма биринчиси, душанба кунида тушган десак, бу дегани ваҳийнинг узилиб қолиши фақат ўн кун давом этганини англатади. Ваҳийнинг қайта тушиши нубувватнинг биринчи йили, биринчи Шаввол, пайшанба кунига тўғри келади. Рамазон ойининг охириги ўн кунини эътикофга хосланиши, шунингдек Шавволнинг биринчи кунини ийд-байрам қилиб белгиланишининг сири ҳам шу бўлса ажаб эмас, валлоҳу аълам.

Ваҳий тўхтаб қолган кунларда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳайрат ва даҳшат ичра ғам ютиб, маҳзун бўлиб юрдилар. Имом Бухорий ривоят қилади:

«Ваҳий бир муддат узилиб қолди. Бизга маълум бўлишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам кўп сиқилиб, ҳатто тоғ

¹ Табақоту Ибн Саъд: 1/196.

чўққисидан ташлаб, ўзларини ҳалок қилиш учун бир неча маротаба йўлга тушганлар. Ҳар сафар тоғ тепасига кўтарилганларида Жибрил кўришиб, «Эй Муҳаммад, сиз чиндан-да Аллоҳнинг Расулисиз!» дерди. Шундан кейин Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қалблари ором олиб, хотиржам тортар ва ортларига қайтардилар. Бироқ ваҳийнинг узилиш муддати у кишига узоқ бўлиб кетса, яна шундай қасд билан йўлга чиқардилар. Тоғ тепасига кўтарилганларида, яна Жибрил кўришиб юқоридаги сўзларини такрорларди.»^[1]

Жибрил иккинчи марта ваҳий олиб тушди

Ибн Ҳажар ёзади: «Бу иш (яъни, ваҳийнинг бир неча кун тўхтаб қолиши) Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламда пайдо бўлган кўрқувни тарқатиш ва у кишида ваҳийнинг қайтишига соғинч уйғотиш учун қилинди.^[2] Ҳайрат булутлари тарқалиб, ҳақиқат нишонлари равшанроқ кўринди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзларининг Улуғ ва Олий Аллоҳнинг элчиси қилиб танланганликларига, у кишининг олдига Келувчи эса само хабарини олиб тушадиган ваҳий элчиси эканлигига амин бўлдилар. Бинобарин, ваҳийни соғиниш, уни орзиқиб кутиш ҳисси кейинги сафар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг собит туришлари ва тўғри қабул қилишларига сабаб бўлди. Жибрил иккинчи марта ваҳий олиб келди. Жобир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анҳудан ваҳийнинг тўхтаб қолиши ҳақида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қуйидаги сўзлари ривоят қилинган:

«Ҳирода бир ой турганимдан сўнг, тушиб келаётиб, водийга етганимда мени чақирган бир бир овозни эшитдим. Ўнг томонимга ҳам, чап томонимга ҳам, олдимга ҳам, орқамга ҳам қараб, ҳеч кимни кўрмадим. Тепага қарасам, Ҳиро ғорида олдимга келган фаришта осмон билан ер оралиғида курси устида ўтирибди.

¹ «Саҳиҳ ул-Бухорий, китоб ут-таъбир» (6982-ҳ).

² «Фатҳ ул-Борий» 1/27.

Қаттиқ қўрққанимдан ерга ётиб қолдим. Сўнг Хадижанинг олдига келиб: «Мени ўраб қўйинглар, мени ўраб қўйинглар, бошимдан муздек сув қуйинглар» дедим. Мени ўраб қўйишди, бошимдан муздек сув ҳам қуйишди. Шунда: **«Эй (либосларига) бурканиб олган зот, туринг-да, (инсонларни охират азобидан) огоҳлантиринг! Ёлғиз Роббингизни улуғланг! Либосларингизни пок тутинг! Бутлардан йироқ бўлинг!»** (Муддассир: 1-5), оятлари нозил бўлди. Бу намоз фарз бўлишидан олдин эди. Сўнг ваҳий кўпайиб, кетма-кет туша бошлади.»^[1]

Аллоҳ даъвати билан қоим бўлишга буйруқ ва унинг асослари

Аллоҳ субҳанаҳу ва таолонинг ушбу сўзлари билан Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир қанча илоҳий амрларни қабул қилиб олдилар:

«Эй (либосларига) бурканиб олган зот, турингда, (инсонларни Охират азобидан) огоҳлантиринг! Ёлғиз Парвардигорингизни улуғланг! Либосларингизни пок тутинг! Бутлардан йироқ бўлинг! (бераётган нарсангизни) кўп санаган ҳолингизда эҳсон қилманг! Ёлғиз Парвардигорингиз (Юзи) учун (кофирлар томонидан етадиган озорларга) сабр қилинг!» (Муддассир: 1-7).

Бир қарашда соддагина бўлиб кўринган мазкур буйруқлар, аслида, жуда чуқур ва кенг маъноли, қудратли таъсир ва амал кучига эга бўлган илоҳий амрлар эди.

1. Барча-барчани огоҳлантириш. Борлиқда Аллоҳ таоло розилигига хилоф юрадиган биронта кимсани қолдирмасдан, уни кутаётган ҳалокатли оқибатдан огоҳ этмоқ лозим эди. Токи, бундай кимсалар қалбига титроқ ва зилзилалар кириб борсин!

2. Фақат Аллоҳ таолони улуғламоқ. Ер юзида кибр қилиб, ўзларича ғурурга кетган кимсаларнинг ғурурларини синдириб,

¹ Имом Бухорий (8/445-447) ва имом Муслим (1/144) ривоятлари.

кибр салтанатларининг оёғини осмондан қилиб, чин улуғликни фақат ва фақат Аллоҳ таолога мансуб деб билмоқ!

3. Либосларни пок тутмоқ ва нопокликлардан-ширкдан йироқ бўлмоқ. Аллоҳ таоло раҳматининг қуюқ сояси, ҳифзи-ҳимояти, нури ва тарбияти остида бир инсон қанчалик камолга етиши мумкин бўлса, ўша даражада жами кирлик ва нопокликлардан нафсни пок тутмоқ лозим эди. Токи у инсоний жамиятда энг олий намуна бўлсин, соғлом қалблар унга интилиб, адашган нафслар унинг ҳайбати улканлигини ҳис қилсин, токи дунё ҳар қандай ҳолатда тамомила унинг атрофида жамлансин.

4. Ҳеч қачон хайрли амални кўп санамаслик. Ўз фаолияти ва меҳнат-машаққатига урғу бермасдан, тўхтовсиз амал кетидан амалга киришмоқ, заҳматларга рози бўлиб, фидойилик билан қурбонликлар бериб, сўнг дарҳол уларнинг барчасини унутмоқ, янада аниқроғи Аллоҳни ўйлаганда қилган ва сарфлаган барча-барча нарсалари хотиридан ўчиб кетадиган бўлиши лозим эди.

5. Охирги оятда қайсар мушриклар томонидан етадиган озорлар, истехзолар, масхаралар бўлиши, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ва у кишининг асҳобларига суиқасдлар қилинишига, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам атрофларида тўпланган мўминларни тарқатиб юборишга уринишлар бўлишига ишора қилинган. Аллоҳ таоло мазкур машаққатларнинг барчасига бирон бир дунёвий манфаат учун эмас, балки фақат Аллоҳ розилигини истаб сабр-тоқат қилишга буюрди.

Аллоҳу Акбар! Буилоҳий амрлар зоҳирий суратида қанчалар оддий, сокин ва соҳир оҳанглари билан қанчалар мафтункор, иш-амал майдонида қанчалар улкан, буюк ва қаттиқ! Уларнинг таъсирида қўзғалган қудратли шамол борлиқнинг тўрт томони ни қамраб олиб, уни бир-бирига қориштириб юборди.

Мазкур оятлар даъват ва ҳақни кишиларга етказиш моддаларини ўз ичига олган. Биргина охират азобидан огоҳлантиришнинг ўзи унинг ортидан келадиган ва даъват эгаларининг бошларига ёғиладиган таъна-маломатлар, хунук аломатлардан дарак бермоқда. Унутманг, демоқда у, бу дунё барча амалларга мукофот бериладиган жой эмас ва кўпинча бунинг имкони-

яти ҳам йўқ. Охират азобидан огоҳлантириш тушунчаси жазо мукофот учун бошқа бир Кун белгилаб қўйилганини тақозо қилади. У Кун Қиёмат кунидир, жазо ва ҳисоб кунидир. Бинобарин, биз яшаб турган дунёдан ўзга бир дунё — Охират дунёси ҳам бўлиши керак.

Кейинги оятлар инсонлардан соф тавҳидни, барча ишларни Аллоҳ ҳукмига топширишни ва нафс розилигини — одамларнинг розилигини Аллоҳ розилиги йўлида бир четга суриб қўйишни талаб қилмоқда. Демак, ушбу асослар қуйидагиларда ўзининг қисқа ифодасини топган:

- а) тавҳид;
- б) охират Кунига иймон;
- в) ўзни покламоқ. Яъни, ёмон оқибатларга олиб борадиган мункар ва нопок ишлардан четланмоқ, яхшилик, хайр ва фазл амаллари билан машғул бўлмоқ;
- г) барча ишларни Аллоҳ таоло ҳукмига ҳавола қилмоқ;
- д) юқоридагиларнинг ҳаммасини Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам рисолатларига иймон келтиргандан кейин, У Зотнинг раҳбарликлари ва тўғри кўрсатмалари остида амалга оширмоқ.

Оятлар аввалида баланд пардада айтилган бир илоҳий нидо бор. Бу илоҳий нидо мазкур улуғ иш учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг танланганликларини, У Зотнинг иссиқ ўриндан, либосларга бурканиб ётишдан ва уйқудан суғуриб олиниб, жиҳод, машаққат ва меҳнат майдонига ташланганликларини маълум қилмоқда:

«Эй (либосларига) бурканиб олган зот, туринг-да, (инсонларни Охират азобидан) огоҳлантиринг!»

Мазкур оятлар замирида гўё шундай бир нидо бор; Фақат ўзи учун яшайдиган кимсаларгина роҳат қучоғида ётишлари мумкин. Бироқ мана шундай улкан вазифани елкасига олган сиздек инсон учун ғафлатда ухлаб ётиш мумкинми?! Роҳат мумкинми?! Иссиқ тўшак, тинч турмуш, кишига хуш ёқадиган дунё матолари мумкинми?! Туринг, сизни кутиб турган улуғ вазифани қаршиланг, сиз учун тайёрланган оғир юкни елкангизга олинг. Туринг, машаққат, меҳнат, қийинчилик ва заҳмат сари

юринг. Туринг, уйқу вақти, роҳат-фароғат даври ўтди. Бугундан бошлаб сиз учун узлуксиз бедорлик, оғир ва узоқ жиҳод даври бошланди. Туринг, ана шу иш учун ҳозирлик кўринг, ўзингизни шайланг.

Бу жуда қўрқинчли ва улкан сўз эди. Ана шу сўз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ғавғолар ва савдолар гирдобига, инсонлар қалбида ҳам, ҳаёт воқелигида ҳам бирдек оғир курашлар бўронига ташлаш учун тинч уйларидаги иссиқ тўшақларидан, тафтли оғушлардан суғуриб олди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўринларидан турдилар ва йигирма йилдан зиёдроқ вақт мобайнида қоим бўлдилар. Роҳат кўрмасдан, тиним билмасдан, на ўзлари ва на аҳли аёллари учун яшамасдан ўтдилар. Турдилар, Аллоҳга даъват учун бел боғладилар. Чарчоқ нималигини билмасдан ана шундай оғир, залворли Юкни, ер юзидаги энг улкан Омонат юкини, бутун башарият юкини, Ақида юкини, турли майдонлардаги турли курашлар ва машаққатлар юкини елкаларига олдилар. Йигирма йилдан зиёдроқ вақт давомида узлуксиз ва кескин муҳорабалар ичида умр кечирдилар. Ана шундай узоқ йиллар мобайнида ҳам ҳеч нарса у кишини чалғитиб қўймади. Улуғ илоҳий нидони эшитган соатларидан бошлаб, беҳад оғир масъулиятни зиммаларига олганларидан буён худди шундай тик туриб ўтдилар. Аллоҳ таоло У Зотни ўзлари учун ҳам, бутун башариятга қилган хизматлари учун ҳам энг яхши мукофотлар билан сийласин.

Келгуси варақлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам йигирма йилдан зиёдроқ вақт давомида комил суратда адо этган мазкур оғир ва узоқ меҳнатнинг энг кичик ва оддий лавҳаси, холос.

ДАЪВАТ ДАВРЛАРИ ВА УЛАРНИНГ БОСҚИЧЛАРИ

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Аллоҳ таоло нубувват ва рисолат билан мушарраф этганидан кейинги ҳаётлари бири биридан тамомила фарқли бўлган икки даврга бўлинади. Улар:

- 1) Макка даври — тақрибан 13 йил;
- 2) Мадина даври — тўла 10 йил.

Ҳар икки давр бир неча босқичларга бўлинади ва ҳар бир босқичнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, улар даъватнинг ҳар икки босқичини чуқур ўрганиб чиқилса, янада равшанроқ кўринади.

Макка даврини уч босқичга бўлиш мумкин:

- 1) Яширин даъват босқичи — 3 йил;
- 2) Макка аҳлига даъватни ошкор қилиш босқичи — нубувватнинг тўртинчи йилидан тортиб Мадинага ҳижрат қилгунларигача бўлган давр;
- 3) Даъватнинг Макка ташқарисига ёйилиш босқичи — нубувватнинг ўнинчи йили охирларидан бошланиб Мадина даврини ҳам ўз ичига олиб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам умрларининг охиригача уланиб кетган.

Мадина даври босқичлари ўз ўрнида батафсил баён қилинади.

ДАЪВАТ ЖИҲОДИНИНГ БИРИНЧИ БОСҚИЧИ

Ваҳийнинг турлари

Ушбу жиҳод мавзусига киришишдан олдин ваҳийнинг турлари ва босқичлари ҳақида ҳам маълумот бериб ўтиш фойдадан холи бўлмаса керак. Ибнул Қаййим раҳимаҳуллоҳ ушбу босқичларни қуйидагича санаб ўтади:

Биринчи: Рост (яъни ўнгидан келувчи) тушлар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ваҳий ана шу тарзда бошланганди.

Иккинчи: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг кўзларига кўринмаган ҳолда фаришта ваҳий олиб келиб, у кишининг диллари ва кўнгилларига солиши. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўзлари айтганларидек: «Руҳул Қудус дилимга солдики, ҳеч бир жонзот ўзининг ризқини тўла қилиб олмагунча асло ўлмас. Шундай экан, Аллоҳдан қўрқинглар ва (ризқ) талаб қилишда ўртача бўлинглар! Ризқнинг кечикиши уни Аллоҳнинг маъсияти билан талаб қилишингизга олиб бориб қўймасин! Зеро, Аллоҳнинг ҳузурдаги нарсаларга фақат Унинг тоати билангина эришилади»^[1].

¹ Албоний, Ас-силсилатус-саҳиҳа: 6/865.

Учинчи: Фаришта Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга инсон суратида кўриниб, хитоб қилар ва у киши унинг сўзларини ёдда сақлаб қоларди. Ваҳийнинг бу турида баъзан уни айрим саҳобалар ҳам кўришарди.

Тўртинчи: Ваҳий у кишига худди қўнғироқ жарангидек овоз билан келарди, бу ваҳийнинг энг оғир тури бўлиб, фаришта у кишидан ажралмас, қаттиқ совуқ кунда ҳам ваҳийнинг зўридан пешоналаридан тер оқиб кетарди. Агар туяга минган ҳолда бўлсалар, туялари ҳам чўкиб қоларди. Бир марта ана шундай ваҳий келганида у кишининг тиззалари Зайд ибн Собитнинг тиззаси устида бўлиб, оғирликдан Зайднинг тиззаси узилиб кетгудек бўлган эди.

Бешинчи: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам фариштани ўзининг асл суратида кўрардилар ва фаришта у кишига Аллоҳ истаганича нарсани ваҳий қиларди. Бу ҳолат «Нажм» сурасида зикр қилинганидек, у кишида икки бор содир бўлган эди.

Олтинчи: Аллоҳ таоло меърож кечаси у кишига самовот олами узра ваҳий қилган намоз ва бошқа нарсалар.

Еттинчи: Аллоҳ таолонинг у кишига худди Мусо ибн Имрон алайҳиссаломга сўзлагани каби бевосита сўзлаши. Ваҳийнинг бу тури Мусо алайҳиссаломга Қуръон ояти билан, пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламга эса «Исроъ» ҳадиси билан собит бўлган.

Айримлар саккизинчи турни ҳам зиёда қилиб, Аллоҳ таоло у киши билан юзма-юз ва ҳеч қандай пардасиз сўзлашган, дейдилар. Бироқ, бу салаф ва халаф уламолари ўртасида ихтилоfli масалалардан саналади.^[1]

Махфий даъватнинг дастлабки уч йили

«Муддассир» сурасининг юқоридаги оятлари нозил бўлгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Аллоҳ субҳанаҳу ва таолога даъват қилишни бошладилар. Қавмлари бут-санамларга сиғинишдан бошқа динни билмайдиган ва ота-боболаримиз

¹ Зодул-маод: 1/18.

қилиб келган ишни маҳкам ушлаймиз, дейишдан бошқа далил-хужжатлари бўлмаган тўпори ва дағал кишилар эди. Уларнинг бор ахлоқлари ҳамият ва ғурурни маҳкам тутишдангина иборат бўлиб, муаммоларини фақат қилич ёрдамида ҳал қилиб ўрганишган эди. Шу ҳолда яна улар Араб жазирасида диний жиҳатдан етакчиликни даъво қилишар ва асосий диний марказни қўлларида сақлаб туришарди. Ана шундай шароитда Макка аҳлининг ғалаёнига сабаб бўладиган ишни бирданига ошкор этмасдан, даставвал даъватни махфий суратда олиб бориш ҳикматдан бўлар эди.

Биринчилар

Табиийки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Исломни аввало ўзларининг яқинларига, аҳли оилаларига ва ёр-дўстларига таклиф қилдилар. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзлари яхши биладиган ва у кишини ҳам яхши танийдиган, хайр-яхшиликлари кўриниб турган кишиларни даъват қилдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу инсонларда Аллоҳнинг ҳақ муҳаббати ва хайр бор деб билсалар, ўз навбатида улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ростгўй ва солиҳ киши сифатида танирдилар. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг улуғликларига, жалолатларига ва хабарларининг ростлигига асло шубҳа қилмаган ана шу инсонларнинг бир гуруҳи Исломни қабул қилди ва Ислом тарихида “Ас-собиқийна ал-аввалийн” “Пешқадам Собиқлар” номини олди.

Уларнинг аввалида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг завжаи муҳтарамалари, мўминларнинг онаси Ҳадича бинти Хувайлид розияллоҳу анҳо, Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мавлолари, яъни, озод қилган қуллари Зайд ибн Ҳориса ибн Шураҳбил Калбий^[1], ўша кунларда Расулуллоҳ

¹ Зайд ибн Ҳориса асир олиниб, қул қилинган киши эди. Хадижа розияллоҳу анҳо қули Зайдни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга тортиқ қилади. Вақт ўтиб Зайднинг отаси ва амакиси уни ўз қавм-қариндошлари олдига олиб кетиш учун келганида, Зайд отаси ва амакиси билан кетишдан бош тортиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни танлайди. Ана шунда

соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг тарбияларида бўлган ёшгина бола — у зотнинг амакиваччалари Али ибн Аби Толиб ва чин дўстлари Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳумлар турарди. Улар даъватнинг биринчи кунида иймон келтиришди.

Исломни қабул қилган Абу Бакр розияллоҳу анҳу Ислом даъвати йўлида кўп жонбозликлар кўрсатди. Суюкли, киришимли, муомалали, таниқли ва гўзал хулқли Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг олдига яхши суҳбати, илми ва тижорати учун кўп кишилар келиб, яқин бўлишни истарди. Сиддиқ розияллоҳу анҳу ҳузурига келган қавми орасидаги ишонган кишиларини иймонга даъват қиларди. У кишининг даъватлари сабабли Усмон ибн Аффон ал-Умавий, Зубайр ибн Аввом ал-Асадий, Абдурахмон ибн Авф аз-Зухрий, Саъд ибн Аби Ваққос аз-Зухрий ва Талҳа ибн Убайдуллоҳ ат-Таймийлар Исломни қабул қилишди. Исломга биринчилардан бўлиб кирган мазкур саккиз нафар инсон Исломнинг биринчи қалдирғочлари, Собиқийнлар эди.

Кейин ушбу умматнинг амини^[1] Абу Убайда Омир ибн Жарроҳ (Ҳорис ибн Фихр Уруғидан), Абу Салама ибн Абдуласад ал-Махзумий, Арқам ибн Абу Арқам ал-Махзумий, Усмон ибн Мазъун ал-Жумаҳий ва унинг Қудома ҳамда Абдуллоҳ исмли икки иниси, Убайда ибн Ҳорис ибн Муттолиб ибн Абдуманоф, Саид ибн Зайд ал-Адавий ва унинг хотини Умар ибн Хаттобнинг синглиси Фоти-ма бинти Хаттоб ал-Адавийя, Хаббоб ибн Арат ат-Тамимий Жаъфар ибн Аби Толиб ва унинг аёли Асмо бинти Умайс, Холид ибн Саид ибн Ос ал-Умавий, унинг аёли Амина бинти Халаф ва иниси Амр ибн Саид ибн Ос, Ҳотиб ибн Ҳорис ал-Жумаҳий, унинг аёли Фотима бинти ал-Мужаллал ва иниси Хаттоб ибн Ҳорис, унинг

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам арабларнинг одатига мувофиқ Зайдни ўзларига ўғил қилиб оладилар. Шунинг учун уни Зайд ибн Муҳаммад дейишарди. Ислом келиб, бундай ўғил қилиб олишни бекор қилганидан сўнг у яна Зайд ибн Ҳориса исмини олди. Саккизинчи ҳижрийнинг Жумодул-увло ойида бўлиб ўтган Муъта жангида мусулмон лашкарининг амири бўлган ҳолида шаҳид бўлган.

¹ Ушбу лақаб билан номланиши ҳақида «Саҳиҳул Бухорий»нинг «Абу Убайда ибн Жарроҳнинг манотиби» бобида қаранг.

аёли Фукайҳа бинти Ясор, яна бир иниси Муаммар ибн Ҳорис, Муттолиб ибн Азҳар аз-Зухрий, унинг аёли Рамла бинти Аби Авф, Нуайм ибн Абдуллоҳ ибн Наҳҳом ал-Адавий иймон келтирганлар сафига қўшилишди. Ана шулар энг биринчи собиқлар бўлиб, улар Қурайшнинг ҳамма уруғларидан эди.

Қурайшдан бошқалардан Исломга энг биринчи бўлиб кирганлар Абдуллоҳ ибн Масъуд ал-Ҳузалий, Масъуд ибн Рабиъа ал-Қорий, Абдуллоҳ ибн Жаҳш ал-Асадий, унинг иниси Абу Аҳмад ибн Жаҳш, Билол ибн Рабоҳ ал-Ҳабаший, Сухайб ибн Синон ар-Румий, Аммор ибн Ёсир ал-Ансий, унинг отаси Ёсир ва онаси Сумайя, Омир ибн Фухайра бўлдилар.

Юқорида зикри ўтган аёллардан ташқари яна Умму Айман Барака ал-Ҳабашийя, Аббос ибн Абдулмуттолибнинг аёли Уммул Фазл Лубоба ал-Қубро бинти Ҳорис ал-Ҳилолийя, Асмо бинти Абу Бакр Сиддиқ ҳам Исломни илк қабул қилган аёллар бўлдилар.^[1]

Мазкур зотлар “Аввалийн” ва “Собиқийн” номи билан маъруфдирлар. Чуқур текшириб, ўрганишлардан сўнг маълум бўлишича, собиқийнлар адади эркак-аёл бўлиб бир юз ўттиз нафарга етади. Бироқ, уларнинг ҳаммаси даъватнинг яширин пайтида Исломни қабул қилганми ёки айримлари даъват ошкор қилингандан сўнг қабул қилганми, буниси аниқ маълум эмас.

Намоз

Энг аввал нозил қилинган ҳукмлардан бири намозга буюриш бўлди. Ибн Ҳажар Асқалоний ёзади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Исроъдан олдин ҳам аниқ намоз ўқиганлар. Асҳоби киромлар ҳам шундай қилишган. Бироқ беш вақт намоздан олдин ҳам бирон намоз фарз қилинганми ёки йўқми, шу масалада турлича фикрлар айтилган. Қуёш чиқиши ва ботишидан олдин намоз ўқиш фарз бўлган, дейилади.»

¹ Батафсил маълумот олиш учун «Сийрату Ибн Ҳишом»га қаранг: 1/245-262.

Ҳорис ибн Аби Усома Зайд ибн Ҳориса розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда айтилишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қилинган илк ваҳийда Жаброил тушиб, у кишига таҳоратни ўргатди. Таҳорат қилиб бўлгач, бир ҳовуч сув олиб фаржига қуйди. Ибн Можа ҳам шу мазмундаги ривоятни келтирган. Бароъ ибн Озиб ва Ибн Аббосдан ҳам шунга ўхшаш ривоятлар бор. Бу дастлабки фарз амал эди.^[1]

Ибн Ҳишом ёзишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва асҳоблари намоз вақтларида тоғ-тошларга чиқиб кетиб, қавмларидан яширинча намоз ўқишган. Бир сафар Абу Толиб Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва Али розияллоҳу анҳуларнинг намоз ўқишаётганини кўриб, у ҳақда сўраб-суриштиради. Намознинг нималигини билгач, уларга намозда собит туришни буюради.^[2]

Мўминларга буюрилган ибодат шу эди. Уларга намозга таллуқли бу ҳукмдан бошқа бирон бир ибодат ёки буюрилган ва қайтарилган ишлар бўлгани маълум эмас. Нозил бўлаётган ваҳийлар уларга тавҳиднинг турли қирраларини баён қилиб берар, нафсларини поклашга тарғиб қилар, макорими ахлоққа буюрар, жаннат ва дўзахни кўз билан кўргандек қилиб сифатлаб берар, дилларини очадиган ва руҳларини озиқлантирадиган етук панд-насихатлар билан насихат қилар, уларни ўша даврдаги инсоний жамият яшаб турган муҳитдан бутунлай бошқача бир муҳит сари етакларди.

Шундай қилиб, уч йил ўтди. Даъват эса ҳануз якка шахсларга чекланган, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳали уни йиғин ва мажлисларда ошкор қилмаган эдилар. Бироқ, содир бўлган турли воқеалардан хулоса қилинадиган бўлса, даъват — ўзининг ана шу босқичида — яширинча ва якка тартибда олиб борилган ҳолатида ҳам Қурайшдан махфий қолмаган. Маккада Исломнинг хабари ёйилган, одамлар у ҳақда гапиришар, айримлар гоҳо уни инкор ҳам қилишар, баъзи бир мўминларга

¹ Шайх Абдуллоҳ ан-Наждий : «Мухтасар ас-сийра».

² «Сийрату Ибн Ҳишом» : 1/247.

тажовузлар ҳам қилишган, бироқ Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг динларига тегинмаганлари ва олиҳалари ҳақида бирон сўз айтмаганлари учун Қурайш Ислом даъватига ортиқча эътибор бермади.

ИККИНЧИ БОСҚИЧ. ОШКОРА ДАЪВАТ

Даъватни ошкор қилиш ҳақидаги биринчи илоҳий амр

Уч йил давом этган даъватнинг яширин босқичи мобайнида биродарлик ва ҳамжиҳатлилик асосига барпо бўлган, рисолатни етказиш ва уни мустаҳкамлаш юкини кўтара оладиган бир жамоат вужудга келди. Шундан сўнг Аллоҳ таоло ваҳий нозил қилиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга даъватни ошкор этишни, ботилга яхшилик билан юзланишни буюрди.

Бу хусусда биринчи нозил бўлган оят: **«Ва яқин қариндош-уруғларингизни (Аллоҳнинг азобидан) огоҳлантиринг»** (Шуаро: 214), ояти бўлди.

Мазкур оят ворид бўлган «Шуаро» сурасида аввал Мусо алайҳис-саломнинг Пайғамбар қилиниши, Бану Исроил билан хижратга чиқиши, уларнинг Фиръавн ва унинг қўшинидан нажот топишлари ҳамда Фиръавннинг ўз қўшини билан ғарқ этилиши ҳикоя қилинган. Ушбу ҳикояда Мусо алайҳис-саломнинг Фиръавн ва унинг қавмини даъват қилиш давомида бўлиб ўтган барча босқичлари тасвирланган.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ўз қавмини Аллоҳга даъвт қилиш буюрилган пайтда Мусо алайҳис-саломнинг қиссаси батафсил зикр этилишида, менимча, ўзгача бир маъно бор. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва

асҳоби киромлар очик даъват йўлига чиққанларида қандай тухмат ва тазйиқларга учрашлари, даъватнинг дастлабки кунларидан нималарга рўпара бўлишлари Мусо алайҳис-саломнинг Фиръавн билан бўлган қиссасида айтиб қўйилмадими?!

Бошқа томондан «Шуаро» сураси Фиръавн ва унинг қавмига етган ҳалокат тафсилоти билан биргаликда Пайғамбарларни ёлғончи қилган Нуҳ қавми, Од қавми, Самуд қавми, Иброҳим қавми, Лут қавми ва (Шуайб қавми бўлмиш) дарахтзор эгаларининг оқибатини ҳам ҳикоя қилган. Токи Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни ёлғончи қилган кимсалар ўзларини нима кутаётганини билиб қўйсинлар. Агар ана шу ёмон ишларида давом этсалар, Аллоҳнинг қаттиқ азобини кутсинлар. Токи мўминлар ҳам аниқ билсинларки, хайрли хотима мушрикларга эмас, албатта мўминларга аталган.

Яқин қариндош-уруғларни даъват қилиш

Юқоридаги оят нозил бўлганидан кейин Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Бану Ҳошимни тўпладилар. Улар билан бирга Муттолиб ибн Абду Маноф уруғининг кишилари ҳам бор эди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига қирқ беш киши тўпланди. Абу Лаҳаб Набий соллalloҳу алайҳи ва салламдан олдин гап бошлади:

— Булар сенинг амакиларинг ва амакиларингнинг болалари. Қани гапир, диндан қайтганларни тарк қил! Шунини билки, қавминг бутун арабларга қарши тура олмайди. Мен сени тутганлардан ҳақлироқмон. Агар сен шу ҳолатингда турадиган бўлсанг, сенга қарши ота Уруғларинг ўзи кифоя қилади ва бу улар учун сенинг устингга Қурайшнинг бошқа Уруғлари ташланишидан энгилроқ бўлади! Уларни араблар ҳам қўллаб-қувватлайди. Ота уруғининг бошига сендек ёмон иш олиб келган бирон кимсани кўрмадим!

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам сукут қилдилар ва бу йиғинда ҳеч нарса деб гапирмадилар.

Сўнг Муҳаммад соллalloҳу алайҳи ва саллам уларни иккинчи марта тўплаб, шундай сўз бошладилар:

— Алҳамдулиллах, Унга ҳамдлар айтаман, Ундан мадад тилайман, Унга иймон келтириб, Унга таваккул қиламан. Гувоҳлик бераманки, Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ, У ёлғиз ва шериксиздир! — сўнг сўзларида шундай давом этдилар: — Йўлбошчи ўз аҳлига ёлғон гапирмайди. Ундан ўзга барҳақ илоҳ йўқ бўлган Аллоҳга қасамки, мен сизларга хос, одамларга эса умумий суратда Аллоҳнинг Пайғамбариман. Аллоҳга қасамки, ухлаганингиз каби жон таслим қиласизлар, уйғонганингиз каби албатта қайта тириласизлар ва қилган амалларингизга қараб ҳисобга тортиласизлар. Албатта унинг натижаси абадий жаннат ёки абадий дўзах бўлади.

Абу Толиб шундай деди:

— Сизга ёрдам беришни истаймиз. Сизнинг насиҳатингизга иқбол қилдик. Сизнинг сўзларингиз ҳаққу рост. Мана, отангизнинг Уруғи йиғилган. Мен ҳам уларнинг бириман. Фақат мен улар ичида сиз яхши кўрган нарсага энг шошилувчиरोқман. Сиз ўзингизга буюрилган ишни давом эттираверинг. Аллоҳга қасамки, ҳамиша сизни ҳимоя қилиб, ёнингизни олиб тураман. Фақат нафсим Абдул Муттолиб динидан ажралишни истамайди.

— Аллоҳга қасамки, бу яхшилик келтирмайди, — деди Абу Лаҳаб — Бошқалар тутмасдан туриб, сизлар унинг қўлидан тутиб, тўхтатиб қолинг.

— Аллоҳга қасамки, то тирик эканмиз, уни ҳимоя қиламиз, — деди Абу Толиб.^[1]

Сафо тоғи устида

Одамларни Аллоҳ йўлига чақираётган Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Толибнинг у кишини ҳимоя қилиш ҳақидаги сўзларини эшитганларидан сўнг бир куни Сафо тоғига кўтарилиб, баланд овозда қавмини чорладилар. Қурайш уруғлари у кишининг олдига йиғилиб келди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни тавҳидга, ўз рисолатлари

¹ Ибн Асир, «Комил»: 1/584, 585.

ва охират кунига иймон келтиришга чақирдилар. Имом Бухорий мазкур воқеани Абдуллоҳ ибн Аббос ривоятида шундай нақл қилади:

«Яқин қариндош-уруғларингизни (Аллоҳнинг азобидан огоҳлантиринг!» ояти нозил бўлгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Сафо тоғига чиқиб «Эй Бану Фихр, эй Бану Адий, эй Бану Абдуманоф, эй Бану Абдулмуттолиб, эй Бану Фулан!» дея Қурайш уруғларини чақира бошладилар. Қавм йиғилиб келди. Келолмаганлар нима гаплигини билиш учун одам жўнатди. Абу Лаҳаб Қурайш билан бирга келди. Ҳамма йиғилгач:

— Агар мен сизларга шу тоғнинг этагидаги водийда отлиқлар устингизга бостириб келмоқчи бўлиб турибди, десам, менга ишонар эдингизми? — дедилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам.

— Ҳа! — дейишди улар. Биз сизнинг ёлғон сўзлаганингизни билмаймиз, сиздан фақат рост сўз эшитиб келганмиз.

— Мен сизларучун қаттиқ азоболдидан огоҳлантирувчиман. Мен билан сизларнинг мисолимиз душманнинг (бостириб келётганини) кўриб, баландликка кўтарилган ва душман ундан олдинроқ етиб боришидан қўрқиб, қавмига қараб қичқира бошлаган бир кишининг мисолига ўхшайди — дедилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам.

Сўнг уларни ҳаққа чорладилар, Аллоҳнинг азобидан огоҳлантирдилар, умумий ва хусусий равишда даъват қилдилар:

«Эй Қурайш жамоаси, ўз жонингизни Аллоҳдан сотиб олингиз, ўзингизни дўзахдан қутқарингиз! Зеро, мен Аллоҳ томонидан сизларга келувчи бирон зарар ёки фойдани даф қилишга эга эмасман. Мен Аллоҳ тарафидан келувчи бирон нарсада сизларга асқота олмайман.

Эй Бану Каъб ибн Луай, ўзингизни дўзахдан қутқарингиз! Мен сизларга бирон фойда ҳам, зиён ҳам етказишга қодир эмасман.

Эй Бану Мурра ибн Каъб, ўзингизни дўзахдан қутқарингиз!

Эй Бану Қусай жамоаси, ўзингизни дўзахдан қутқарингиз! Мен сизларга бирон фойда ҳам, зиён ҳам етказишга қодир эмасман.

Эй Бану Абдуманоф, ўзингизни дўзахдан қутқарингиз! Зеро, мен Аллоҳ томонидан сизларга келувчи бирон зарар ёки фойдани даф қилишга эга эмасман. Мен Аллоҳ тарафидан келувчи бирон нарсада сизларга асқота олмайман.

Эй Бану Абдушшамс, ўзингизни дўзахдан қутқарингиз!

Эй Бану Ҳошим, ўзингизни дўзахдан қутқарингиз!

Эй Бану Абдулмуттолиб жамоаси, ўзингизни дўзахдан қутқарингиз! Зеро, мен Аллоҳ томонидан сизларга келувчи бирон зарар ёки фойдани даф қилишга эга эмасман. Мен Аллоҳ тарафидан келувчи бирон нарсада сизларга асқота олмайман. Мол-давлатимдан истаганингизча сўранг, аммо сизларга Аллоҳ томонидан келувчи бирон нарса тўсишга қодир эмасман.

Эй Аббос ибн Абдулмуттолиб, мен сизга Аллоҳ тарафидан келувчи бирон нарсада асқота олмайман.

Эй Расулуллоҳнинг аммаси Софийя бинти Абдулмуттолиб, мен сизга Аллоҳ тарафидан келувчи бирон нарсада асқота олмайман.

Эй Аллоҳнинг пайғамбари Муҳаммаднинг қизи Фотима, мол-давлатимдан истаганингизча сўра, бироқ мен сенга бирон фойда ҳам, зиён ҳам етказишга қодир эмасман. Мен сенга Аллоҳ тарафидан келувчи бирон нарсада асқота олмайман.»

Ушбу огоҳлантирув тамомига етгач, одамлар тарқалдилар, уларнинг ҳеч бирларидан бирон жавоб айтилгани маълум эмас, фақат Абу Лаҳаб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ёмон муомалада бўлди ва: «Ҳе, қуриб кетгур, бизни шунинг учун тўпладингми?», деди. Ана шунда Аллоҳнинг қуйидаги каломи нозил бўлди: **«Абу Лаҳабнинг қўллари қуригай — ҳалок бўлгай!»**. (Масад сураси.)^[1]

Бу олий нидо бағоят тушунарли эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзларининг энг яқин кишиларига ўзи билан улар ўртасидаги алоқага ҳаёт бағишлаб турадиган нарса бу — рисолатни тасдиқлаш эканини, араблар ўртасида жуда кучли

¹ Саҳиҳул Бухорий (2753, 3525-3527, 4771-х), Саҳиҳ Муслим (1/114), Жомеут-Термизий: Шуаро сураси тафсири.

бўлган қариндош-уруғчилик таассуби Аллоҳ ҳузуридан келган ана шу огоҳлантиришнинг ҳароратида эриб кетишини очиқ-ойдин баён қилдилар.

Ана шу овоз Макканинг тўрт томонида акс-садо бериб турар экан, Аллоҳ таолонинг: **«Сиз ўзингизга буюрилган ишни (яъни, ҳақ динга даъват қилишни) ошкор қилинг ва мушриклардан юз ўгилинг!»** (Ҳижр: 94), ояти нозил бўлди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Қурайшнинг йиғин ва мажлисларида Исломга очиқ-ошкор даъват қила бошладилар, уларга Аллоҳнинг Китобини тиловат қилар ва барча пайғамбарлар ўз қавмларига айтган: **«Эй қавмим, Аллоҳга ибодат қилинглр, сизлар учун Ундан ўзга илоҳ йўқдир»** деган сўзларни айтар эдилар, уларнинг кўз олдида Аллоҳга ибодат қилардилар, куппа-кундузлари Каъбанинг олдида ошкора намоз ўқирдилар.

У кишининг даъватларига қулоқ солувчилар кўпая бошлади, одамлар битта-битта Аллоҳнинг динига кира бошладилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ширк хурофотлари ва унинг тўқималарига қарши гапира бошладилар. Бутсанамларнинг аслида нималигини, уларнинг ҳеч қандай қадрқимматга эга эмаслигини баён қилдилар. Сохта олиҳаларнинг ҳеч нарсага ярамаслигини мисоллар орқали тушунтириб, ушбу олиҳаларга сиғинган ва уларни ўзлари билан Аллоҳ ўртасида воситачи қилган кимсаларнинг очиқ-равшан залолатини исботлаб бердилар.

Макка қаҳр-ғазабдан ёрилиб кетай дерди. Мушриклар ва бутпарастларнинг залолати ҳақида очиқ айтилган сўзларни эшитганида Макка аҳли ҳангу-манг бўлиб қолди. Гўё кўкда чақмоқ чаққандай бўлди. Момақалди роқ гулдираб, яшин чақнаб, тинч-сокин муҳит зилзилага тушди. Қурайш бехосдан бош кўтарган ва унинг урф-одатларига ҳамда ота меросларига таҳдид солаётган бу кўзғолонни бостиришга уринди. Чунки улар иймон калимасининг маъноси Аллоҳдан ўзганинг илоҳлигини инкор қилиш эканини, рисолат ва охират кунига ишонишнинг маъноси эса бошқалар нари турсин, ҳатто ўзларининг молу жонларида ҳеч қандай ихтиёр қолмасдан буткул Аллоҳ ҳукмига тобе ва

таслим бўлиш дегани эканини яхши билардилар. Бинобарин, уларнинг дин номи билан ўзга араблардан юқори туришлари ҳам барҳам топиб, Аллоҳ ва Расули розилиги қаршисида Қурайшнинг розилиги ҳеч нарса бўлмай қоларди. Шунингдек, уларнинг ҳимоясиз кишилар устидан қилаётган зўравонликлари ва эрта-ю кеч асосий юмушлари бўлган ёмонликлар силсиласига ҳам чек қўйиларди. Ана шу маъноларни англаб етган Қурайш бундай «шармандали ҳолат»га асло рози бўлолмасди. Хайр ёки муқаррамлик учун эмас, **«Балки инсон олдинда (келгуси ҳаётида ҳам) фисқ-фужур (гуноҳ амалларни) қилмоқни истар!»** (Қиёмат: 5).

Қурайш юқоридагиларнинг ҳаммасига жуда яхши тушуниб турса-да, ота-боболарининг узоқ тарихи давомида на мисли ва на назири кўрилмаган, гўзал ҳулқлар ва инсоний қадриятларнинг олий намунаси бўлган содиқ ва амин кишига қарши нима қилар эди?! Хўш, улар қандай йўл тутсинлар?! Қарши кураш масаласида Қурайшнинг боши қотди. Дарҳақиқат, вазият бошни қотириб қўядиган эди.

Ҳожиларни даъватга қулоқ солишдан тўсиш учун маслаҳат мажлиси

Шу кунларда бошқа бир масала Қурайшнинг боши-ни қотирарди. Даъват ошкор қилингандан сўнг бир неча ой ўтиб ҳаж мавсуми яқинлашиб қолди. Қурайш ҳаж зиёратига чор-атрофдан араблар келишини яхши биларди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг даъватлари ҳожиларга таъсир қилмаслиги учун Қурайш Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам хусусида бирон нарса ўйлаб топиши керак эди. Улар Валид ибн Муғийранинг ҳузурига маслаҳат учун йиғилишди.

— Унинг хусусида бир гапга келишиб олинглар. Тағин ҳаммангиз ҳар хил гапириб бир-бирингизни ёлғончига чиқариб, бирингизнинг гапи иккинчингизникига тўғри келмай юрмасин, — деб маслаҳат берди Валид.

— Сиз бирон гап айтинг, бизга бирон жўяли йўл кўрсатинг — дейишди Валидга.

— Йўқ, сизлар гапиринглар, мен эшитаман.

- Биз уни қоҳин, фолбин деймиз.
 - Йўқ, Аллоҳга қасамки, у қоҳин эмас. Биз қоҳинларни кўрганмиз. Бу қоҳиннинг замзамалари ва қофияли сўзлари эмас, — деб инкор қилди Валид.
 - Мажнун деб айтамыз.
 - Йўқ, у мажнун эмас. Биз мажнунлик нималигини яхши биламиз, мажнунликни кўрганмиз. Бу мажнуннинг талвасалари, телбаликлари ёки васвасалари эмас.
 - Шоир деб айтамыз.
 - Йўқ, у шоир эмас. Биз шеърни; унинг ражази-ю, ҳажазини (шеър баҳрлари), назмини, унинг катта-ю кичигини жуда яхши биламиз. Бу шеър эмас.
 - Сеҳргар деб айтамыз.
 - Йўқ, у сеҳргар эмас. Биз сеҳргарларни ҳам, сеҳрни ҳам кўп кўрганмиз. Бу сеҳргарларнинг куф-суфлари ёки тугун туғишлари эмас.
 - Унда нима деймиз?
 - Аллоҳга қасамки, унинг сўзида ҳаловат бор. Унинг асли бир-бирига боғланган, шохчалари эса серҳосил. Сизлар нима десангизлар ҳам, ёлғонлиги билиниб қолади. Яқинроқ келадигани сеҳргар деб айтишингиздир. У шундай бир сўзни олиб келдики, бу сеҳр ота-ўғил, оға-ини ва эр-хотин ва киши билан қавми ўртасини ажратиб юборади, — деди Валид.
- Қурайш шу қарорга келиб тарқалди.^[1]
- Баъзи ривоятларда қуйидагича қўшимча бор: «Валид ибн Муғйра қавми таклиф қилган барча гапни инкор қилгач, Қурайш унга деди:
- Унда ҳеч қандай нуқсони бўлмаган фикрингизни айтинг.
 - Менга муҳлат беринглар, ўйлаб кўрай.
- Валид ибн Муғйра ўйлай-ўйлай юқоридаги қарорга келди. Аллоҳ таоло «Муддассир» сурасида Валид ибн Муғйра хусусида ўн олти оят (11-26) нозил қилди. Уларда Валиднинг қандай фикр қилганлари ҳам баён этилган:

¹ Ибн Ҳишом : 1/271, Байҳақий, Абу Нуайм ва бошқалар ҳам ривоят қилганлар.

«Чунки у (Қуръонни эшитгач, бу Илоҳий Китобга қандай тухмат қилиш тўғрисида) ўйлади, режа тузди. Ҳалок қилингур, қандай режа тузди-я?! Сўнгра у (ўйлаган режаларига) қаради. Сўнгра (Қуръондан бирон айб топа олмагач, пешонасини) тириштирди ва афтини буриштирди. Сўнгра (Ҳақдан) юз ўгирди ва кибр-ҳаво қилди. Бас, у: “Бу (Қуръон Аллоҳнинг Сўзи эмас, балки) фақат (аввалгилардан) нақл қилинаётган бир сеҳрдир. Бу фақат башарнинг сўзидир”, деди».

Хуллас, Қурайш маслаҳатни бир жойга қўйиб, ишга киришди. Улар ҳажга келганлар ўтадиган йўл бўйига ўтириб олиб дуч келган йўловчига Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам хабарларини бериб, уни огоҳлантирар эдилар.^[1] Бу ишда Абу Лаҳаб қаттиқ жонбозлик кўрсатди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳаж мавсумида зиёратчиларнинг қўнган манзилларига, Укоз, Мажанна ва Зул-мажоз каби бозорларга бориб одамларни даъват қилсалар, Абу Лаҳаб Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ортларидан юриб: «Унга эргашманглар, у диндан қайтган ёлғончи» дерди.^[2] Бунинг натижаси шу бўлдики, ҳаж мавсумида араблар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг хабарларини олиб қайтишди ва бутун араб ерларига Пайғамбар чиққанлиги ҳақидаги хабар тарқалди.

Қурайшнинг даъватга қарши қўллаган турли услублари

Қўллаган чора-тадбирлари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни даъватдан тўхтата олмаганини кўриб, Қурайш яна бир бор фикр қилиб кўрди. Улар даъватга қарши турли услубларни ўйлаб топишди. Қуйида уларнинг қисқача баёни билан танишамиз:

¹ Ибн Ҳишом: 1/172.

² Муснаду Аҳмад: 3/294, 4/341, Ал-бидая ван-ниҳая: 5/75, Канзул-уммал: 12/449, 450.

1. Масхаралаш, ҳақоратлаш, истехзо, ёлғонга чиқариш

Мушриқлар ана шу тариқа мусулмонларни заифлаштириб, уларнинг маънавий қувватларини синдирмоқчи бўлишди. Қурайш Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга турли масхараомуз лақаблар тўқиб, ҳақоратлашга тушди. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни мажнун деб аташди: **«Улар (яъни, Макка кофирлари Муҳаммад алайҳис-саломни масхара қилишиб): «Эй ўзига эслатма-Қуръон нозил қилинган, (деб даъво қилаётган) киши, дарҳақиқат, сен мажнунсан, дедилар»** (Ҳижр: 6-7).

Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни сеҳргар ва ёлғончи дейишди: **«(Макка мушриқлари) уларга ўзларидан (яъни, башар авлодидан) бўлган бир огоҳлантирувчи — Пайғамбар келганидан ажабландилар ва у кофирлар дедилар: «Бу бир ёлғончи сеҳргардир»** (Сод: 4).

Мушриқлар қаҳр-ғазабга тўлиб, оч ва адоватли кўзлари билан еб қўйгудек бўлиб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни қарши олишар, кузатиб қолишарди. **«(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам), албатта кофир бўлган кимсалар Эслатма-Қуръонни эшитган вақтларида сизни кўзлари билан йиқитаёзурлар ва (Муҳаммад) шак-шубҳасиз, мажнундир, дерлар»** (Қалам: 51).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам камбағал-бечора асҳоблари билан ўтирганини кўришса: **«Бизларнинг орамиздан ана ўшаларга Аллоҳ инъом қилган эмишми?!»** (Анъом-53) дейишарди мушриқлар. Аллоҳ таоло уларга шундай жавоб берди: **«Ахир шукр қилувчиларни Аллоҳ яхшироқ билувчи эмасми?!»** (Анъом: 53).

Қуръони Карим мушриқларнинг мўминларга қилган ёмон қилмишларини қуйидагича ҳикоя қилади: **«Дарвоқеъ, жинояткор-кофир кимсалар иймон келтирган зотлардан (масхара қилиб) кулувчи бўлдилар. Қачон (мўминлар) уларнинг олдидан ўтсалар, улар бир-бирларига кўз қисишиб имо-ишоралар қиладилар. Қачон уйларига қайтсалар, (мўминларни масхара қилиб озор берганларидан) шодланиб қайтардилар.**

Қачон (мўминларни) кўрсалар: «Ана улар шак-шубҳасиз, йўлдан озувчи кимсалардир», дердилар. Ҳолбуки, улар (мўминларнинг) устига қўриқчи қилиб юборилган эмасдилар» (Мутоффифун: 29-33).

Уларнинг масхараю истехзолари, таънаю озорлари кундан-кун зиёдалашиб, охир-оқибат бу Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қалбларига ўз таъсирини кўрсатди. Аллоҳ таоло бу ҳақда: «**Шак-шубҳасиз, Биз улар** (сизни масхара қилиб) **айтаётган сўзлардан дилингиз сиқилишини билурмиз**» (Ҳижр: 97) оятини нозил қилди, сўнг у зотнинг дилларига таскин бериб, бу сиқилишни кетказадиган нарсага буюрди: «**Сиз Парвардигорингизга ҳамд айтиш билан** (У зотни «шерик»лардан) **покланг ва сажда қилувчилардан бўлинг** (шунда Аллоҳ дилингиздаги ғам-аламни кетказур! Шунингдек) **то сизга аниқ-нарса** (яъни, ўлим соати) **келгунича Парвардигорингизга ибодат қилинг!**» (Ҳижр: 98–99). Илгарироқ эса у масхараловчиларга Ўзи кифоя қилишини хабар берганди: «**Албатта, Биз Ўзимиз сизни масхара қилувчиларни** (ҳалок этиш учун) **кифоя қиламиз. Улар Аллоҳга яна бошқа “илоҳ”ларни** (шерик) **қиладилар. Яқинда** (Қиёмат Кунида бу қилмишларининг оқибатини) **билиб оладилар**» (Ҳижр: 95–96), шунингдек уларнинг бу қилмишлари охир-оқибат ўз бошларига бало бўлишини хабар берди: «**Сиздан аввал ўтган пайғамбарларнинг устидан ҳам кулинган. Сўнг уларни масхара қилган кимсаларни ўша кулгилари ўраб,** (домига тортиб) **кетган** (яъни ҳалок қилган)» (Анъом: 10).

2. Шубҳалар қўзғаш, ёлғон даъволарни кўпайтириш

Мушриклар Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам олиб келган илоҳий таълимотни қоралаб, у ҳақда турли бўҳтонлар ва шубҳа-гумонлар тарқатишди. Халқни даъватдан ва даъват моҳияти ҳақида тафаккур юритишдан буткул тўсиш учун қўлларидан келган ҳамма чораларни кўришди. Улар Қуръон ҳақида:

«(Муҳаммад ваҳий деб даъво қилаётган сўзлар — кечаси уйқусида кўриб, кундузи тиловат қилаётган) — **алоқ-чалок тушлардир**» дейишди;

«**Балки** (бу сўзларни) у ўзи тўқиб олган» (Анбийё: 5) дейишди;

«**Албатта унга** (Қуръонни) **бирон одам ўргатмоқда**» (Наҳл: 103) дейишди;

«(Бу Қуръон) **фақат** (Муҳаммад) ўзи тўқиб олган бир ёлғондир. Унга бу (ёлғонни тўқишда) **бошқа бир қавм** (айрим аҳли китоблар) **ёрдам қилган», дейишди**» (Фурқон: 4);

«(Бу) **аввалгиларнинг афсоналаридир**, (Муҳаммад) **уларни кўчириб олган. Бас**, (бу афсоналар бировлар томонидан) **унга эрта-ю кеч ўқиб берилур», дедилар**» (Фурқон: 5).

Гоҳо улар: «Муҳаммаднинг ҳам бошқа коҳин-фолбинларга ўхшаб ўз жини ё шайтони бор», дейишди. Аллоҳ таоло уларнинг бу сўзларини рад қилиб, шундай деди: «(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам,) **айтинг: «Мен сизларга жинлар кимларга тушиши ҳақида хабар берайми? Улар барча гуноҳга ботган товламачиларга тушади**» (Шуаро: 221–222). Яъни, улар гуноҳлар билан булғанган, фожир ва каззоб кимсага тушади, сизлар менинг на бирон ёлғон сўз айтганимни биласиз ва на менда бирон фисқу фужурни кўргансиз. Шундай экан, қандай қилиб Қуръонни шайтонлар туширган деб айтасиз?!

Гоҳо улар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳақларида: «Унга жунун етган, шоирлар каби хаёлига келган нарсаларни чиройли ва жозибатор сўзларга айлантириб ўқийди, у шоир, айтаётган сўзлари эса шеър» дейишди. Аллоҳ таоло уларнинг бу сўзларини ҳам рад қилди: «**Шоирларга йўлдан озганлар эргашур. Уларнинг (сўз водийларидан) ҳар водийда дайдишларини ва ўзлари қилмайдиган нарсаларни айтишларини кўрмадингизми?!**» (Шуаро: 224–226). Шоирларда бўладиган мазкур учта сифатдан бирортаси Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламда кузатилмаган эди: у зотга эргашган кишилар ҳидоятланган ва ўзгаларни ҳам ҳидоятга бошловчи, тақводор, динда ҳам, хулқ-атворда ҳам, иш-ҳаракатларида ҳам солиҳ зотлар эди, уларда залолатнинг асари ҳам йўқ эди. Сўнг Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам шоирларга ўхшаб ҳар водийда дайдимас, фақат ягона Аллоҳга, битта дин ва битта йўлга даъват қилардилар. Яна У зот фақат ўзлари амал қиладиган сўзларни

айтардилар, айтганларига амал қилардилар. Шундай экан, у зот қаердалар-у, шеър ва шоирлар қаёқда?!

Ҳоказо, Аллоҳ таоло мушрикларнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга, Қуръонга ва Исломга қарши ўйлаб топаётган ҳар қандай шубҳаларини шу каби қаноатлантирарли жавоблар билан парчалаб ташлади.

Уларнинг асосий шубҳалари аввало тавҳид ҳақида, сўнг Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг рисолатлари ҳақида, сўнгра ўлгандан сўнг Қиёматда қайта тирилиш ва ҳисобкитоб учун жамланиш ҳақида эди. Қуръон уларнинг тавҳид борасидаги барча шубҳаларига жавоб айтибгина қолмай, бу масалани ҳар томонлама изоҳлаб берадиган қўшимчаларни зиёда ҳам қилди, уларнинг олиҳаларининг нақадар ожиз эканини баён қилди. Мушрикларнинг қаҳр-ғазаблари алангаланишига сабаб шу бўлса ажаб эмас.

Уларнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам рисолатлари хусусидаги шубҳаларига келсак, улар у зотнинг ростгўй, омонатдор, ғоятда солиҳ ва тақводор эканларини эътироф қилишса-да, бироқ нубувват ва рисолат мансабини инсон зотига берилишдан улуғ ва юқори нарса деб эътиқод қилишарди. Уларнинг эътиқоди бўйича, одамзот расул-элчи бўлолмас, расул инсон зотидан бўлиши мумкин эмасди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам пайғамбарликларини эълон қилиб, ўзларига иймон келтиришга чақиргач, улар ҳанг-манг бўлиб қолдилар ва у зот ҳақларида: **«Нега бу Пайғамбар (оддий одамлардек) таом ейди ва бозорларда юради?!»** (Фурқон: 7) дейишди;

«Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) бир инсон, Аллоҳ башарга ҳеч нарса нозил қилган эмас», дейишди. Аллоҳ таоло уларнинг бу сўзларига жавобан деди: **«Айтинг: «Одамлар учун нур ва ҳидоят бўлган ҳолида Мусо келтирган... Китобни (Тавротни) ким нозил қилган эди?!»** (Анъом: 91). Улар Мусонинг инсон эканини билишар ва эътироф этишарди. Уларга яна шундай жавоб бердики, ҳар бир қавм ўзларига келган пайғамбарнинг пайғамбарлигини инкор этаркан: **«Сизлар ҳам ҳудди ўзимизга ўхшаган одамларсиз»** дейишганди, шунда **«Пайғамбарлари уларга айтдилар: «(Ҳа), биз ҳам ҳудди**

сизларга ўхшаган одамлармиз, лекин Аллоҳ Ўзи хоҳлаган бандаларига (пайғамбарлик) инъом қилур» (Иброҳим: 10–11). Демак, пайғамбар ва расуллар одамлардан бўлади, пайғамбарлик билан инсонлик ўртасида зиддият йўқ.

Улар Иброҳим, Исмоил ва Мусо алайҳимус-саломнинг пайғамбар ва инсон бўлганликларини эътироф этишлари боис бу шубҳаларида қайсарлик билан қаттиқ тураверишдан наф йўқлигини тушуниб, бошқа томондан шубҳа қўзишди: «Аллоҳ ўзининг элчилигига шу бир етим ва мискиндан бошқасини тополмабдими, Макка ва Тоифнинг зодагонлари қолиб, шу мискинни элчи қиладими?! **«Бу Қуръон икки қишлоқ(яъни Макка ва Тоифнинг бири)дан бўлган улуғ одамга нозил қилинганида эди»,** дедилар» (Зухруф-31). Аллоҳ таоло уларга жавобан нозил қилди: **«Парвардигорингизнинг раҳматини ўшалар тақсимлайдиларми?!»** (Зухруф-32). Яъни, рисолат ва ваҳий Аллоҳнинг раҳмати, **«Аллоҳ Ўз рисолатини қаерга қўйишни яхшироқ билувчидир»** (Анъом-124).

Шундан сўнг бошқа бир шубҳани ўртага ташлашди: Дунё подшоҳларининг элчилари дабдаба-ю асъасалар ичра, бир гуруҳ хизматкорлар ҳамроҳлигида юришади, ҳаётнинг ҳамма қулайликлари улар учун муҳайё, Муҳаммад Аллоҳнинг элчиси бўлса, унда нима учун тирикчилик ғамида бозорларга чиқади?! **«Нега бу пайғамбар (оддий одамлардек) таом ейди ва бозорларда юради?! Унга (пайғамбарлигини тасдиқлайдиган) бирон фаришта туширилиб, у билан бирга қўрқитувчи бўлса эди. Ёки унга (осмондан) хазина ташланса (ва у бозорларда савдо-сотик билан тирикчилик ўтказмай, ўша хазинадан сарф қилиб юрса) эди, ёхуд унинг учун бир боғу-бўстон бўлиб, у (фақат ўша боғдан) еб-ичса эди»,** дедилар. Бу золим кимсалар (мўминларга): **«Сизлар фақат бир сеҳрланган — ақлдан озган кишига эргашмоқдасиз»,** дедилар» (Фурқон:7-8). Уларнинг бу шубҳаларига жавобан айтилдики: Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам элчидир, яъни унинг вазифаси Аллоҳнинг рисолатини катта-ю кичик, кучли-ю кучсиз, бою камбағал, озоду қулга, ҳамма-ҳаммага етказишдир, агар у дунё подшоҳларининг элчилари каби дабдаба ва ҳашаматлар билан, хизматкору қўриқчилар

орасида юрса, заиф ва бечора кишилар унинг ҳузурига етиб боришолмас ва ундан фойдаланиша олмас эди, ҳолбуки халқнинг асосий қисми ўшандай кишилар бўлади, демак у ҳолда рисолат-элчиликдан кўзда тутилган мақсад ҳосил бўлмай қолар ва у деярли фойда келтирмас эди.

Ўлгандан кейин қайта тирилишни инкор қилишлари ажабланиш, узоқ санаш ва ақлга сиғдиролмаслик жиҳатидан эди. Айтишардики:

«Бизлар ўлиб тупроқ ва суякларга айланиб кетган чоғимизда ростдан ҳам яна қайта тирилар эканмизми?! Аввал ўтиб кетган ота-боболаримиз ҳам-а?!» (Соффат: 16-17).

«Бу жуда узоқ (ақл бовар қилмайдиган) қайтишдир!» (Қоф:3) дейишарди.

Қайта тирилишни узоқ санаб: **«Сизларга (қабрларингизда чириб) титилиб бўлак-бўлак бўлиб кетган вақтингизда шакшабҳасиз яна янгитдан яратиласизлар, деб хабар берадиган бир кишини кўрсатайликми? У Аллоҳ шаънига ёлғон тўқиб олдимми ёки жинни бўлиб қолдимми?»** — дедилар (Сабаъ: 7-8).

Мана бундай мазмунда шеър ҳам айтишганди:

Ўлгандан сўнг тирилиш?!

Маҳшаргоҳда терилиш?!

Бу гаплар бари чўпчак,

Эски афсона, эртак!

Бу шубҳаларига дунёда жорий бўлаётган ишларни уларнинг кўз олдиларига олиб келиш билан жавоб берди. Чунончи, золим ўзи қилган зулмлар жазосини кўрмай ўлмоқда, мазлум ўзига зулм қилган кишидан интиқом ололмай ўлиб кетмоқда, муҳсин, солиҳ инсон солиҳлиги ва эҳсонининг мукофотини кўрмай дунёдан ўтмоқда, фожир, ёмон кимсанинг қилган ёмонликлари жазосиз қолмоқда. Агар ўлимдан сўнг қайта тирилиш, ҳисоб-китоб, дунёда қилинган ҳар бир ишнинг жазо ва мукофотини бериш бўлмаса, ҳамма баробар қолаверар, балки золим ва фожир кимсалар мазлум ва солиҳ инсонлардан кўра бахтлироқ бўлган бўлур эдилар. Бу эса мутлақо ақлга тўғри келмайдиган

бир иш. Аллоҳ таоло Ўзи яратган халқларнинг низомини бундай фасод устига бино қилиши асло мумкин эмас. Аллоҳ таоло айтди:

«Ахир Биз мусулмонларни жинойтчи-кофир кимсаларга баробар қиламизми?! (Эй мушриклар), сизларга нима бўлди? Қандай ҳукм чиқармоқдасизлар?» (Қалам: 35-36).

«Биз иймон келтирган ва яхши амаллар қилган зотларни ерда бузғунчилик қилиб юрган кимсалар каби қилиб қўямизми?! Биз тақводор зотларни фисқу-фужур қилиб юрган кимсалар каби қилиб қўямизми?! (Йўқ! Асло ундоқ бўлмас!)» (Сод: 28).

«Балки ёмонлик-гуноҳлар касб этган кимсалар Биз уларни ҳам иймон келтирган ва яхши амаллар қилган зотлар каби қилишимизни ва ҳаётлари ҳам, мамотлари ҳам (яъни дунёлари ҳам, охиратлари ҳам мўминлар билан) баробар бўлишини ўйлагандирлар?! Нақадар ёмон (ноғўри) ҳукм қиладилар-а?!» (Жосия: 21).

Қайта тирилишни ақлга сиғдирилмасликларига жавобан Аллоҳ таоло шундай оятлар нозил қилди:

«(Эй мушриклар), сизларни яратиш қийинроқми ёки осмонними?!» (Ван-нозиот: 27).

«Ахир улар (охиратда қайта тирилиш ҳақ эканини инкор қилувчи кимсалар) осмонлар ва Ерни яратган, уларни яратишга ожизлик қилиб қолмаган зот — Аллоҳ ўликларни тирилтиришга ҳам қодир эканлигини (ўйлаб) кўрмадиларми?! Йўқ, албатта (Аллоҳ ўликларни тирилтиришга ҳам қодирдир). Зеро У зот барча нарсага қодирдир» (Ахқоф: 33).

«Дарвоқеъ сизлар дастлабки пайдо бўлишларингиз (қандай бўлгани)ни билдинглар-ку! Бас, эслатма-ибрат олмайсизларми?!» (Воқеа: 62).

Ақлий ва урфий жиҳатдан маъруф бўлган нарсани баён қилди, яъни қайта тирилтириш аввал бошда яратишдан кўра осондир:

«У аввал бошда Ўзи яратиб, сўнгга (қиёмат кунда) Ўзи яна қайта яратадиган зотдир. (Қайта яратиш — тирилтириш) У зотга жуда осондир.» (Рум: 27).

«Биринчи марта қандай яратган бўлсак, (ўша ҳолга қайтарурмиз.» (Анбиё: 104).

«Ахир Биз аввалги яратишга (яъни йўқдан бор қилишга) ожизлик қилдикми? Йўқ, (ожизлик қилмадик, демак тупроққа айланган жасадларга қайта жон ато этишга ҳам ожизлик қилмаймиз)» (Қоф: 15).

Ҳоказо, уларнинг барча шубҳаларига ақли бор ҳар қандай одамни қаноатлантирадиган мана шундай кучли ва мантиқий жавоблар билан раддиялар берди. Бироқ, улар ер юзида зулму зўравонлик қилишни ва халқларга ўз фикрларини мажбуран ўтказишни истайдиган жанжалкаш, мутакаббир кимсалар бўлганидан ўз туғёнларида адашиб-улоқиб юрганча қолаверишди.

3. Одамларни Қуръонга қулоқ солишдан тўсиш ва аввалгиларнинг афсоналарини Қуръонга қарши қўйиш

Мушриклар шубҳалар қўзиш билангина чекланиб қолмай, балки қўлларидан келган ҳар қандай йўл билан одамларни Қуръонга ва Ислом даъватига қулоқ солишдан тўсишга уришишарди. Агар Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни даъват қилишга ҳозирланаётганларини ёки у зотнинг намоз ўқиётганларини ва Қуръон тиловат қилаётганларини кўришса, одамларни узоқроққа ҳайдашар, шовқин-сурон кўтаришар, куй-қўшиқлар билан ўйин-кулгилар бошлаб юборишар эди. Аллоҳ таоло айтади: **«Кофир бўлган кимсалар** (бир-бирларига: «Муҳаммад тиловат қилаётган вақтда) **сизлар бу Қуръонга қулоқ солманглар ва** (уни ўзгаларга ҳам эшиттирмаслик учун оғизларингизга келган гапни) **жаврайверинглар** (шунда) **шояд ғолиб бўлсангизлар», дедилар»** (Фуссилат: 26). Ҳатто, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг йиғин ва мажлисларида уларга Қуръон оятларини тиловат қилишга фақатгина бешинчи йилнинг охирларига келибгина қодир бўлдилар. Шунда ҳам уларга ўз қасдларини олдиндан билдирмасдан, бирданига бошлаб юборардилар.

Қурайш шайтонларидан бири бўлган Назр ибн Ҳорис Ҳийрага бориб, у ердан форс шоҳлари ҳақидаги, Рустам ва

Исфандиёр ҳақидаги ривоятларни ўрганиб келди. Қачон Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам одамларга Аллоҳни эслатиб, уларни Аллоҳ азобидан огоҳлантирмоқчи бўлсалар, Назр ибн Ҳорис ҳам Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ортларидан етиб келарди.

— Аллоҳга қасамки, Муҳаммад менчалик яхши гапира олмайди,— деб одамларга форс шоҳлари, Рустаму Исфандиёр ҳақида гапира бошларди. Сўнг «Муҳаммад нимаси билан менадан яхшироқ гапиради?!», дерди.^[1]

Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳумо ривоятида айтилишича, Назр ибн Ҳорис қўшиқ айтадиган жория сотиб олиб, кимнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга мойиллик билдирганини эшитиб қолса, уни етаклаб жориясининг ёнига олиб келар, жорияси ҳалиги одамга таом узатиб, шароблар қуйиб бериб, қўшиқлар куйлаб, унинг Исломга мойиллиги йўқолмагунга қадар машғул бўларди. Аллоҳ таолонинг қуйидаги ояти Назр ибн Ҳорис хусусида нозил бўлган: **«Одамлар орасида шундай кимсалар ҳам борки, улар билимсизлик билан (ўзгаларни) Аллоҳнинг Йўлидан оздириш учун ва у (Йўлни) масҳара қилиш учун беҳуда сўз(лар)ни сотиб олур»** (Луқмон: 6).^[2]

Мўминларга қилинган зулмлар

Нубувватнинг тўртинчи йили бошларидан ошкор қилинган даъватга қарши Қурайш мушриклари юқоридаги услубларни бирма-бир қўллаб кўрдилар. Ҳафталар, ойлар шу зайлда ўтди. Мушриклар ҳали таъқиб ва тазйиқ йўлига ўтишмаган эди. Бироқ улар юқоридаги чора-тадбирлари даъватга қарши ҳеч қандай фойда бермаётганини кўргач, яна бир бор маслаҳат учун йиғилдилар. Ўзаро маслаҳат ва мунозарадан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва у кишининг асҳобларига қарши қатъий қарорга келишди. Улар Исломга қарши кураш, Набий

¹ Ибн Ҳишомдан қисқартирилган ҳолда келтирилди.

² «Ад-дуррул-мансур»: Луқмон сурасининг тафсири.

соллаллоҳу алайҳи ва салламга озор бериш, динга кирганларни қийноққа солиш ва уларга қарши турли жазо чораларини қўллаш йўлида ҳеч нарсани аямасликка қарор қилишди.

Қурайш ана шу қарорнинг татбиқига киришди. Ҳар бир қабила бошлиғи ўз қабиласидан Исломни қабул қилган кишиларини ўзи турли-туман қийноққа сола бошлади. Ҳар бир саййид ўзининг иймон йўлини танлаган қулига азоб берарди.

Табиийки, зодагон ва оқсоқолларнинг думлари ва малайлари ҳам ўз хожаларини рози қилиш учун ҳар қандай разилликдан қайтишмасди, мусулмонларга, айниқса, улар ичидаги ожизу нотавон кишиларга нисбатан даҳшатли азобларни қўллашар, улар қилган ваҳшийликларни эшашдан кишининг эти сесканади.

Абу Жаҳл бирон-бир обрўли ва ҳимоячилари бор одамнинг Исломга кирганини эшитиб қолса, унга қаттиқ дашномлар бериб, обрўсини тўқар ва мол-давлати ҳамда обрў-эътиборини йўқотиб юбориши билан таҳдидлар қиларди. Агар Исломга кирган киши заиф-ҳимоясиз мўминлардан бўлса, уни урар, бошқаларни ҳам унга қарши гиж-гижларди.^[1]

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуни ўзининг амакиси хурмо баргларида тўқилган бўйрага ўраб, тагидан тутун тутатарди.^[2]

Мусъаб ибн Умайр розияллоҳу анҳунинг онаси ўғлининг мусулмон бўлганини билгач, унга овқат бермай қўйди ва уйдан ҳайдаб чиқарди. Илгари яхши еб-ичиб юрган Мусъаб розияллоҳу анҳунинг терилари қуруқшаб, илон терисига ўхшаб қолди.^[3]

Суҳайб ибн Синон ар-Румий ўзига берилган азобнинг зўридан ҳушидан айрилиб, нима деяётганини билмай қоларди.^[4]

Билол розияллоҳу анҳу Умайя ибн Халафнинг қули эди. Умайя унинг бўйнига арқон боғлаб, ёш болаларнинг қўлига бериб қўяр, улар Билол розияллоҳу анҳуни Макка тоғларида арқон билан етаклаб юришар, у эса “Аҳад! Аҳад!” дерди. Қаттиқ тортиш-

¹ Ибн Ҳишом: 1/320.

² «Раҳматан лил-аламийн»: 1/57.

³ «Усдул-ғоба»: 4/406, «Талқиҳу фуҳуми аҳлил-асар»: 60-с.

⁴ «Ал-исоба»: 3,4/255, Ибн Саъд: 3/248.

ганидан бўйнида арқон излари кўриниб турарди. Умайя Билол розияллоху анҳуни маҳкам боғлаб қўйиб калтаклар, қуёшнинг тиғида ўтиришга мажбур қилар ва оч қолдирар эди. Энг қаттиқ азоби-айни кун қизиган пайтда Билол розияллоху анҳуни Макка дараларига олиб чиқиб, ерга ётқизар ва устидан катта тошни бостиришга амр қиларди. «Аллоҳга қасамки, ё шу ҳолатда ўлиб кетасан ёки Муҳаммадга куфр келтириб, Лот ва Уззога ибодат қиласан», деб зуғум қиларди Аллоҳнинг душмани. Кўкрагидан улкан тош босиб ётган Билол розияллоху анҳу эса: «Аҳад! Аҳад!», яъни Аллоҳ бир, ягона дер, «Агар бундан кўра ҳам ғазабингизни кўзғовчироқ бирон сўз билсам, албатта айтган бўлардим», деб қўшиб қўярди.

Бир куни Билол розияллоху анҳуни яна шундай қийнаб турганларида Абу Бакр розияллоху анҳу ўтиб қолди. Сиддиқ розияллоху анҳу Билол розияллоху анҳуни бир қора қул бадалига сотиб олди. Баъзилар беш ёки етти уқия кумуш эвазига сотиб олиб, озод қилган дейишади.^[1]

Бану Махзумнинг мавлоси (озод қилинган қули) бўлган Аммор ибн Ёсир^[2] розияллоху анҳу ота-онаси билан биргалликда Исломни қабул қилган эди. Мушриклар Абу Жаҳл бошчилигида бу мўмин оилани кун қизиган пайтда Макка дараларига олиб чиқиб, унинг қайноқ ҳарорати билан азобларди. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам азобга солинган Аммор ва унинг ота-онаси ёнидан ўтар эканлар, шундай дедилар: «Эй Ёсир оиласи, сабр қилинглар, сизларга ваъда қилинган жой жаннатдир!» Ёсир қийноқ остида жон берди. Амморнинг онаси Сумайяни эса Абу Жаҳл остидан найза тикиб ўлдирди. Сумайя

¹ Ибн Ҳишом: 1/317,318. Ибн Касир тафсири: «Наҳл» сураси 106-ояти тафсири. Бир уқия 37.44 гр га тўғри келади.

² «Усдул-ғоба» да Аммор ибн Ёсирнинг ҳақларида шундай дейилади: Ёсир ибн Омир Ансий икки оғаси билан Ямандан ўз акасини излаб Маккага келади. Икки оға Яманга қайтади Ёсир эса шу ерда қолиб Бану Махзумдан бир чўрига уйланади. Ундан Амморни кўради. Кейинчалик чўрининг саййиди Абу Ҳузайфа ибн Муғийра чўрисини озод қилиб юборади. Аммор онаси Сумайяга қўшилиб озод бўлади. Шундай қилиб Бану Махзум Амморнинг валийсига, Ёсирнинг эса иттифоқчисига айланиб қолади.

Исломдаги энг биринчи шаҳида саналади. У Сумайя бинт Хайёт Абу Ҳузайфа ибн Муғийра ибн Абдуллоҳ Махзумийнинг озод қилган чўриси бўлиб шаҳид қилинганда ёши улуғ, нимжон аёл эди. Мушриклар Аммор розияллоҳу анҳуга бир сафар қаттиқ иссиқ билан, бошқа сафар кўкрагига қип-қизил тош бостириб ва яна бир гал эса сувга пишиб, қаттиқ азоблар беришди. «Муҳаммадни ҳақорат қилмагунингча ёки Лот ва Уззо ҳақида яхши гап айтмагунингча сени тинч қўймаймиз», дейишарди мушриклар. Қийноқ остида уларнинг айтганларини қилишга мажбур бўлган Аммор ибн Ёсир розияллоҳу анҳу кўзларидан ёш оқизиб, узр сўраб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларига келди. Шунда Аллоҳ таоло қуйидаги оятни нозил қилди: **«Ким Аллоҳга иймон келтирганидан кейин (яна қайтиб) кофир бўлса, (Аллоҳнинг ғазабига дучор бўлур). Лекин ким қалби иймон билан ором олгани ҳолда (куфр калимасини айтишга) мажбур қилинса (унинг иймонига зиён етмас)»** (Наҳл: 106).^[1]

Абу Фукайҳа — исми Афлаҳ — Бану Абдуд Дорнинг мавлоси, асли Азздан эди. Мушриклар унинг оёқларига темир кишан солиб, кун қизиб авжига чиққан пайти олиб чиқишар, кийимларини ечиб, ёткизиб, устига катта харсангтошни қўйиб қўйишар, қимир этолмасдан шу ҳолда ётавериб, хушини йўқотар эди. Бир марта оёғини арқон билан боғлаб, судрадилар, сўнг қизиган қумтошлар устига ташлаб, қаттиқ бўғдилар, ҳатто ўлди деб гумон қилишганди, ўлмай қолган экан. Шу пайт Абу Бакр розияллоҳу анҳу ўтиб қолиб уни сотиб олдилар ва Аллоҳ йўлида озод қилдилар.^[2]

Хаббоб ибн Арат Умму Анмор бинти Сибая Ҳузойянинг қули эди. У темирчи бўлган, исломни қабул қилгач, хожаси унга ўт билан азоб берди, қиздирилган темирни унинг орқаларига ва бошига босиб, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга

¹ Ибн Ҳишом: 1/139,320. Табақоту Ибн Саъд: 3/248,249. Ад-дуррул-мансур: «Наҳл» сураси 106-оят тафсири.

² Усдул-ғоба: 5/248, Ал-Исоба: 7,8/152.

куфр келтиришга мажбурлар, бу эса унинг иймон ва Исломига заррача путур етказолмас эди. Мушриклар ҳам уни жуда қаттиқ қийнашди. Сочларидан ушлаб куч билан тортишди, бўйнини бураб-бураб қийнашди. Бир марта ёниб турган ўт устига ётқишишди, сўнг устидан тош бостиришди, ҳатто баданидан эриб оққан ёғ ўтни ўчириб қўйди.^[1]

Зиннира румлик жория эди. У ҳам исломи сабабли қаттиқ азобга дучор бўлиб, кўзи кўрмай қолди. Мушриклар унга: «Лот ва Уззо сени кўзингдан маҳрум қилишди», дейишганда: «Йўк, Аллоҳга қасамки, ундай эмас, бу Аллоҳ тарафидандир, агар Аллоҳ истаса Ўзи шифо беради», деди. Эртаси эрталаб кўзи тузалган ҳолда уйғонди. Шунда Қурайш: «Бу Муҳаммаднинг сеҳрларидан биттаси», дейишди.^[2]

Бану Зухранинг жорияси Умму Убайс Иломни қабул қилганди. Мушриклар, хусусан ўзининг хожаси Асвад ибн Абду Яғус уни қийноққа соларди. Бу кимса Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ашаддий душманлардан ва у зотни масҳара қилувчилардан бири бўлган.^[3]

Бану Адий уруғидан бўлмиш Умар ибн Муаммалнинг жорияси Иломни қабул қилганди, ўша кунларда мушрик бўлган Умар ибн Хаттоб уни чарчагунга қадар урарди. Уриб чарчагач, «Сени инмондан ноумид бўлмагунингча тек қўймайман», дерди. Шунда у: «Раббинг сени ҳам худди шундай қилади», дерди.^[4]

Наҳдия ва унинг қизи ҳам Иломни қабул қилгани туфайли азобга йўлиққан жориялардан эди. Улар Бану Абдуддорлик бир аёлнинг чўрилари эди.^[5]

Қийноққа солинган қуллардан бири Омир ибн Фуҳайра эди. У ҳам қийноқнинг зўридан ўзидан кетиб, нима деяётганини билмай қоларди.^[6]

¹ Усдул-ғоба: 1/591, 592. Талқиҳул-фухум: 60-с.

² Табақоту Ибн Саъд: 8/256, Ибн Ҳишом: 1/318.

³ Ал-исоба: 7,8/258.

⁴ Ибн Ҳишом: 1/319, Табақоту Ибн Саъд: 8/256.

⁵ Ибн Ҳишом: 1/318, 319

⁶ Табақоту Ибн Саъд: 3/248.

Мазкур жория ва қулларни Абу Бакр — Аллоҳ уларнинг ҳаммаларидан рози бўлсин — мушриклардан сотиб олиб озод қилди. Отаси Абу Қуҳофа уни бу иши учун койиб: «Сен фақат заиф қул-чўриларни озод қилаяпсан, бунинг ўрнига куч-қувватли эркакларни озод қилсанг, ўзингни ҳимоя қилишар эди», деганида Абу Бакр розияллоҳу анҳу: «Мен бу ишим билан Аллоҳ юзини истаяпман» деб жавоб берди. Аллоҳ таоло Абу Бакрни мақтаб, душманларини эса маломат қилиб, қўйидаги оятларни туширди:

«Бас, (эй инсонлар), Мен сизларни ловуллаб ёниб турган оловдан — дўзахдан огоҳлантирдим. Унга фақат (Ҳақни) ёлғон деган ва (иймон-эътиқоддан) юз ўгирган бадбахт кимсагина кирур!» (Вал-лайл: 14-16). Бу кимса Умайя ибн Халаф ва унинг ҳамтовоқларидир.

«Ўзи покдомон бўлиб, мол-давлатини (яхшилиқ йўлида) сарф қиладиган тақводор киши у (дўзах)дан йироқ қилинур. У (тақводор киши) ҳузурда — зиммасида бирон кимсага қайтариладиган неъмат йўқдир. (Яъни, у бирон кимсанинг ўзига ўтказиб қўйган яхшилигини қайтариш учун хайр-саховат кўрсатмайди). У фақат энг олий зот бўлмиш Парвардигорининг юзини истаб (мол-давлатини сарф қилур). Ва яқинда (Парвардигори унга ато этадиган мукофот — жаннат неъматларидан) рози бўлур» (Вал-лайл: 17-21). У Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудир.

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг ўзига ҳам озорлар етди. Навфал ибн Хувайлид ал-Авфий у билан Талҳа ибн Убайдуллоҳни намоздан ва диндан тўсиш учун иккисини бириктириб битта арқонга боғлаб қўйди, бироқ бунинг фойдаси бўлмади. Улар ундан кўрқмадилар, шу ҳолатда ҳам биргаликда намоз ўқийвердилар. Мана шу воқеа сабабли бу икковлари қаринайн (боғланганлар) деб аталдилар. Баъзи ривоятларда уларни боғлаб қўйган одам Талҳанинг акаси Усмон ибн Убайдуллоҳ эди, дейилади.^[1]

¹ Усдул-ғоба: 2/468.

Хуллас, мушриклар бирон кишининг Исломга кирганини билишди дегунча унга озор ва қийноқларни ёғдиришар, бу иш мусулмонларга, хусусан, уларнинг заиф-бечораларига нисбатан жуда осон эди. Зеро, уларнинг тарафини оладиган ва ҳимоялайдиган киши йўқ эди. Аммо Исломни қабул қилган бообрў ва эътиборли кишиларга нисбатан иш бироз қийинроқ эди. Чунки, улар қавмлари тарафидан ҳимоя ва кучга эга эдилар. Шу боис уларга озор етказиш учун қавмнинг оқсоқолларигина журъат қила олар, бу ҳам қаттиқ эҳтиёткорлик билан бўларди.

Мушрикларнинг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга бўлган муносабатлари

Муҳаммад соллalloҳу алайҳи ва салламга нисбатан аҳвол қандай эди?! Зеро, Набий соллalloҳу алайҳи ва саллам дўстудушман ҳурмат кўзи билан қарайдиган, нодир табиатли, ажиб виқорли улуғ инсон эдилар. Фақат ҳурмат ва иззат-икромга муносиб бўлган бундай Зотга қарши разиллик қилмоқ ёлғиз нодон ва ўта паст кимсаларнинг қўлидан келарди. Бунинг устига Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Макканинг таниқли кишиларидан бўлмиш Абу Толибнинг ҳимоясида эди. Насл-насаб ва одамлар ўртасидаги ҳурмат-эътибор борасида юқори мавқега эга бўлган Абу Толибдек кишининг ҳимоясини бузиб, унинг жигарига қарши қўл кўтаришга ҳеч кимнинг ҳадди сиғмасди. Шунинг учун Қурайш нима қилишни билмай қолди. Юзага келган вазият уларни бу боши берк кўчадан оқибати ёмон бўлмайдиган равишда чиқиб кетишлари учун соғлом фикр юритишга мажбур қилди. Ўйлаб-ўйлаб, ниҳоят энг катта масъул шахс — Абу Толиб билан келишув йўлини тутишга, бироқ у билан сўзлашувда ғоят ҳикмат ва жиддийликни лозим тутишга, шу билан бирга уни ўз фикрларига бўйсиндириш учун бироз махфий таҳдиду пўписа билан чўчитишга қарор қилишди.

Қурайш вакиллари Абу Толиб ҳузурида

Ибн Исҳоқ ёзади: «Қурайш улуғларининг бир неча нафари Абу Толибнинг олдига келиб шундай дейишди:

— Эй Абу Толиб, жиянингиз олиҳаларимизни ҳақорат қилди, динимизни ёмонлади. Бизни нодонга чиқариб, ота-боболаримизни адашганлардан деди. Сиз жиянингизни тўхтатинг ёки у билан бизнинг ўртамызни очиб қўйинг. Ахир сиз ҳам худди биз каби унинг йўлига юрмагансиз-ку! Ўзимиз сизга уни тинчитиб берамиз!

Абу Толиб уларга юмшоқ гапириб, чиройли муомала қилди. Қурайш вакиллари қайтиб кетишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўз йўлларида собит туриб, Аллоҳ динини ёйиш ва унга даъват қилишда давом этдилар.^[1]

Қурайш Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўз даъватларида давом этаверишларини кўргач, бунга узоқ чидаб туролмади ва Абу Толибга иккинчи маротаба мурожаат қилишга, бу сафар аввалгисидан қаттиқроқ муомала қилишга қарор қилди.

Қурайш Абу Толибга пўписа қилади

Қурайш улуғлари Абу Толибнинг олдига келиб, шундай дейишди:

— Эй Абу Толиб, сиз бизнинг ёши улуғ, обрўли, эътиборли кишимизсиз. Биз сиздан жиянингизни тийиб қўйишингизни талаб қилдик, сиз ундай қилмадингиз. Аллоҳга қасамки, биз энди оталаримизнинг ҳақорат қилинишига, муқаддас туйғуларимизнинг топталишига, олиҳаларимизнинг айбланишига сабр қила олмаймиз. Ё сиз уни тўхтатасиз, ёки унга қўшиб сиз билан ҳам уришамиз. Майли, икки томоннинг бири ҳалок бўлсин.

Бу таҳдид ва қаттиқ талаб Абу Толибни ғамга солди. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни чақиртириб келиб деди:

— Эй жияним, қавмингиз келиб менга шундай-шундай деб кетди. Менга ҳам, ўзингизга ҳам раҳмингиз келсин. Мен кўтара олмайдиган нарсани устимга юкламанг.

¹ Ибн Ҳишом: 1/256.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам, амаким мени ҳимоясиз қолдирмоқчи, у менга ёрдам беришдан ожиз қолибди, деб ўйладилар.

— Эй амаки, Аллоҳга қасамки, шу ишни тарк қилгин, деб эвазига ўнг қўлимга қуёшни, чап қўлимга ойни қўйсалар ҳам, то Аллоҳ шу динни ғолиб этгунга қадар ёки шу йўлда ҳалок бўлгунимгача уни тарк қилмасман.

Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тўлиб кетиб, йиғлаб юбордилар ва ўрниларидан турдилар. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам бурилиб кетар эканлар, Абу Толиб у кишини чақириб ўзига қаратди ва шундай деди:

— Боринг эй жияним, хоҳлаган гапингизни гапиринг. Аллоҳга қасамки, сизни ҳеч қачон ҳеч нарса учун ташлаб қўймайман.^[1]

Сўнг қуйидаги мазмунда шеър ўқиди:

То тупроқни ёстик қилиб, қаро ерни кучгунча,
Қасам ичиб айтаманким, мен уларни тўсгайман.

Ошкор айтинг сўзингизни, маҳзун бўлиб юргунча
Қувнанг, токи кўзингизда доим шодлик кўргайман.^[2]

Қурайш яна Абу Толиб ҳузурида

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг даъват йўлида давом этаётганларини кўрган Қурайш Абу Толибнинг ўз жиянидан воз кечмаганини тушунди. Демак, у жиянини деб қавмидан ажралишга ва улар билан душман бўлиб қолишга рози. Шундан сўнг Қурайш Валид ибн Муғийранинг Аммора исмли ўғлини олиб Абу Толибнинг олдига келди.

— Эй Абу Толиб, мана бу Қурайшнинг энг етук ва кўркам йигити. Сен шу йигитни ол. Унинг ақли ва кучи сеники. Уни ўзингга фарзанд қилиб ол, у сеники бўлади. Сенинг ва отала-

¹ Ибн Ҳишом 1/165, 166.

² Далоил ун-нубувва лил-Байҳақий: 2/188.

рингнинг динига қарши чиққан, қавмингнинг бирлигига путур етказган ва уларни нодонга чиқарган анави жиянингни эса бизга топшир. Биз уни ўлдирамиз. Ўшанда жон бошига жон бўлади.

— Аллоҳга қасамки, сизлар менга нақадар ёмон таклиф айтдингиз. Сизлар менга фарзандингизни берасизлар, мен уни сизларнинг ўрнингизга едириб-ичирайин-да, сизларга ўз ўғлимни берайин, сизлар уни ўлдириңлар?! Йўқ, Аллоҳга қасамки, бу ҳеч қачон бўлмайдиган иш.

Шунда Мутъим ибн Адий ибн Навфал ибн Абдуманоф гапга аралашди:

— Эй Абу Толиб, Аллоҳга қасамки, қавмингиз сизга инсоф қилди. Улар сиз ҳам ёмон кўрадиган нарсадан қутилишмоқчи. Сиз эса, кўриб турибманки, уларнинг ҳеч бир таклифини қабул қилмоқчи эмассиз.

— Йўқ, Аллоҳга қасамки, улар менга нисбатан инсоф қилишмади. Бироқ сен мени кўмаксиз қолдиришни ва менга қарши уларнинг ёнини олишни истаяпсан. Бор, билганингни қил! — деб жавоб берди Абу Толиб.^[1]

Қурайшнинг Абу Толиб билан олиб борган ҳар икки музокараси муваффақиятсиз тамомлангач ва Абу Толибни Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни даъватларидан тўсишга кўндириша олмагач, Қурайш шу пайтгача қўл уришга ботинмай келган ишни қилишга — Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга қарши очикдан-очик тажовуз йўлини тутишга қарор қилди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга қарши тажовузлар

Қурайш Ислom даъвати майдонга чиққанидан бери ўзи улуғ санаб ва эҳтиром қилиб келган одобу андишаларнинг ҳаммасини бир чеккага суриб қўйиб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга қарши ўзининг тажовузкорона ҳаракатларини бошлади.

¹ Ибн Ҳишом: 1/266, 267.

Албатта бу разилликнинг бошида ҳам Абу Лаҳаб турарди. Аслида Абу Лаҳаб ҳали Қурайш бундай қарорга келишидан анча илгари ўз «фаолият»ини бошлаган эди. Биз унинг Бану Ҳошим йиғинида ва Сафо тоғида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қандай муносабатда бўлганини юқорида айтиб ўтдик. Бир ривоятда Сафо тоғида Абу Лаҳабнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни уриш учун кўлига тош олганлиги нақл қилинган.

Абу Лаҳаб Утба ва Утайба исмли икки ўғлини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг икки қизи — Руқайя ва Умми Кулсумга уйлантирган эди. Рисолатдан кейин Абу Лаҳаб ўғилларидан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қизларини талоқ қилишни қаттиқ туриб талаб қилди. Утба ва Утайба Руқайя ва Умми Кулсумнинг жавобини берди.^[1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг иккинчи ўғиллари Абдуллоҳ вафот этганида Абу Лаҳаб қувончга тўлиб, ўз ҳамтовоқларидан «Муҳаммад абтар-насли давом этмайдиган бўлди!» деб суюнчи олиш учун югурганди.^[2]

Абу Лаҳаб ҳаж мавсумида ва бозорларда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ортларидан изма-из юриб у кишини нафақат ёлғончига чиқарарди, балки Ториқ ибн Абдуллоҳ Муҳорибий ривоят қилишича, тош отиб Пайғамбаримизнинг товонларини қонга бўярди.^[3]

Абу Лаҳабнинг хотини — Абу Суфён ибн Ҳарбнинг синглиси Умму Жамил Арво бинти Ҳарб ибн Умайя — Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга душманлик қилишда эридан қолишмасди. У кечаси тикан ташиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг йўлларига ва эшикларининг олдига сочиб кетарди. Умму Жамил тили ёмон хотин бўлиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга турли бўҳтон ва тухматларни тўқир, фитна оловига мой сепиб, Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарши имкони борича одамларни қайрарди. Шунинг

¹ Табароний Қатодадан ривоят қилган. Ибн Исҳоқ ривоятига кўра, Қурайш ҳам бунга қаттиқ уринган. Ибн Ҳишом: 1/652.

² Атодан ривоят қилинган, Ибн Касир тафсири: Кавсар сураси.

³ Канзул-уммол: 12/449.

учун ҳам Қуръони Каримда бу аёл «حمالة الحطب», яъни «тинмай ўтин орқалайдиган аёл» деб таърифланди. Умму Жамил ўзи ва эри ҳақида нозил бўлган илоҳий оятларни эшитгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни излаб келди. Пайғамбаримиз Масжидул Ҳаромда Абу Бакр билан ўтирган эдилар. Қўлини тошга тўлдириб олган Умму Жамил у иккисининг олдига келиб тўхтади. Аллоҳ таоло унинг кўзини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўрмайдиган қилиб қўйди. Мушрика аёл фақат Абу Бакр розияллоҳу анхунигина кўрарди.

— Эй Абу Бакр, соҳибинг қани? Эшитишимча, у мени ҳажв қилибди. Аллоҳга қасамки, агар уни топсам, оғзига мана шу тош билан ураман. Мен ҳам шоираман, — деди-да, Умму Жамил қуйидаги мазмунда шеър ўқиди:

Музаммамга осий бўлдик,
Унинг ишин инкор қилдик,

Динини ҳам ёмон кўрдик.

Сўнг Умму Жамил кетди. «Ё Расулуллоҳ — деб сўради Абу Бакр, — у сизни кўриб турувди-ку?»

— У мени кўрмади, — дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам — Аллоҳ унинг кўзини мендан тўсди.^[1]

Абу Бакр ал-Баззор ривоятида мазкур қисса қуйидагича берилган:

— Эй Абу Бакр, соҳибинг мени ҳажв қилибди, — деди Умму Жамил.

— Асло ундай эмас! Мана шу уйнинг Эгасига қасамки, у шеър тўқимайди, шеър ўқимайди.

— Сен ростгўй одамсан, — деди Умму Жамил.^[2]

¹ Сийрату Ибн Ҳишом: 1/335, 336. Муҳаммад-мақталган, Музаммам эса қораланган дегани. Мушриклар адоватлари туфайли Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам исмланинг тескарисини айтиб, у зотни ўзларича пастга урардилар (Ат-Тарих лил-Бухорий: 1/11, Саҳихул-Бухорий маъал фатҳ: 7/162, Муснаду Аҳмад: 2/244, 340, 369.)

² Бу қиссани Ҳоким, Табароний, Абу Яъло, Абу Нуайм ва бошқалар бироз фарқли кўринишда ривоят қилганлар.

Абу Лаҳаб расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амакиси ва ён қўшниси бўла туриб худди Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг бошқа қўшнилари каби у кишига уйларида турган ҳолларида озор берарди.

Ибн Исҳоқ ёзади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ўз уйларида ҳам озор берувчилар — у кишининг қўшнилари бўлган Абу Лаҳаб, Ҳакам ибн Абул Ос ибн Умайя, Уқба ибн Аби Муийт, Адий ибн Ҳамро Сақафий ва Ибнул Асдо Ҳузалийлар эди. Улардан фақатгина бир нафари — Ҳакам ибн Абул Ос кейинчалик Исломни қабул қилди.^[1] Бу кимсаларнинг бири Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам намоз ўқиётганларида у кишининг устиларига қўйнинг бачадонини олиб келиб ташласа, бошқаси Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам учун осилган қозонга уни ташлаб кетарди. Ҳатто Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам намоз ўқиётганларида улардан сақланиш учун тўсиқ қилиб оладиган бўлдилар. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг устларига қўйнинг бачадонини ташлаб кетишса, уни бир чўпга илиб олиб чиқардилар-да, эшикларининг ёнида туриб: «Эй Бану Абду Маноф, бу қандай қўшничилик бўлди?!» дердилар. Сўнг уни бир четга ташлаб юборардилар.^[2]

Айниқса Уқба ибн Аби Муийт ўзининг бадбахт ва ярамаслиги билан ажралиб турарди. Имом Бухорий Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Каъбада намоз ўқиётганларида Абу Жаҳл ва унинг ҳамтовоқлари ҳам шу ерда ўтирганди. Улар: «Қай бирингиз фалончи сўйган туянинг қоғоноқ^[3]ини олиб келиб Муҳаммад сажда қилганда унинг устига ташлайди?» — дейишди бир-бирига. Шунда қавмнинг энг бадбахти — Уқба ибн Аби Муийт ўрнидан қўзғалиб, ўша нарсани олиб келди ва кутиб турди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сажда қилганларида уни икки елкалари ўртасига ташлади. Мен ҳаммасини кўриб турсам-да,

¹ У Умавий халифа Марвон ибн Ҳакамнинг отаси эди.

² Ибн Ҳишом: 1/416.

³ Қоғоноқ — бачадонда болани ўраб турадиган парда, йўлдош.

ҳеч нарса қилолмасдим. Қанийди, менинг ҳимоям бўлганида! Улар бундан роҳатланиб кулганларидан бир-бирларига суяниб қолишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳамон сажда қилиб турардилар. Фотима келиб елкаларидан ўша нопокликни олиб ташлагунга қадар саждадан бош кўтармадилар. Сўнг бошларини кўтардилар.

— Эй Аллоҳ, Қурайшнинг жазосини Ўзинг бергин! — деб уч марта дуоибад қилдилар. Бу уларга оғир келди. Чунки улар бу шаҳарда қилинган дуо ижобат бўлади, деб билишарди.

Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам «Эй Аллоҳ, Абу Жаҳлни, Утба ибн Рабиани, Шайба ибн Рабиани, Валид ибн Утбани, Умайя ибн Халафни, Уқба ибн Аби Муийтни Ўзинг жазолагин!», деб номма-ном санадилар — Еттинчисининг исмини ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам санаганлар, лекин саҳобий уни эслай олмади — Жоним қўлида бўлган Зотга қасамки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам номма-ном санаган кишиларнинг жасадини Бадр чоҳига ташланганини аниқ кўрдим.»^[1]

Умайя ибн Халаф Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўрганида ҳақоратлаб, айбларди. Қуйидаги оятлар унинг ҳақида нозил бўлди: «**Барча** (кишиларга дилозорлик қилиб, уларнинг обрўларини тўкиб юрадиган) **бўхтончи-ғийбатчига ҳалокат бўлмай**» (Хумаза:1).

Ибн Ҳишом ёзади: Хумаза — кишини ошкора ҳақорат қилиб, кўзларини қисиб, ғамза-ишоралар қилувчи кимса. Лумаза эса одамларга орқаваротдан айблаб, озор берувчи кимса.^[2]

Умайя ибн Халафнинг укаси Убай ибн Халаф Уқба ибн Аби Муийт билан қалин дўст эди. Бир сафар Уқба Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан ўтириб, у кишини тинглаганида, бундан хабар топган Убай Уқбани қаттиқ койиди ва ундан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг юзларига

¹ Саҳиҳул Бухорий: Китобул вузӯъ: 1/37х. (Еттинчиси Аммора ибн Валид экани 520-ҳадисда очиқ айтилган).

² Ибн Ҳишом: 1/356, 357.

туфлашни талаб қилди. Уқба унинг талабини адо этди. Убай ибн Халафнинг ўзи эса чириган суякни майдалаб, сўнг уни шамолда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам томон учирди.^[1]

Ахнас ибн Шарик Сақафий ҳам Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга ёмонлик қилувчилар сафида эди. Қуръони Карим уни тўққизта сифат билан сифатлади. Бу сифатлар унинг қандай ярамас кимса бўлганлигини кўрсатиб туради: «(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам), **яна Сиз ҳар бир тубан, қасамхўр, ғийбатчи-ю, гап ташувчи, яхшилиқни ман қилувчи-бахил, тажовузкор, гуноҳга ботган, қўпол ва булардан ташқари бенасаб-ҳароми кимсага итоат этманг!**» (Қалам: 10-13).

Баъзида Абу Жаҳл Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳузурларига келиб, Қуръон эшитарди. Сўнг иймон келтирмасдан, итоат қилмасдан, одоб олмасдан, Аллоҳдан кўрқмасдан кетарди-да, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга тили билан озор бериб, Аллоҳ йўлига тўсқинлик қилиб, боз устига гўё зўр иш қилган кишидек ана шу қилмишидан ғурурланиб, қўл урган гуноҳидан фахрланиб юрарди. Қуйидаги оятлар унинг хусусида нозил бўлди: «**На** (Қуръон ва Пайғамбарни) **тасдиқ этди ва на намоз ўқиди! Балки у** (Қуръонни) **ёлғон деди ва** (иймондан) **юз ўгирди! Сўнгра** (мана шу қилмишларидан уялиш ўрнига) **гердайданича ўз аҳли томон кетди!...**» (Қиёмат: 31-33).

Абу Жаҳл Ҳарамда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг намоз ўқиётганини кўрган илк кунлариданоқ у зотни намоздан қайтармоқчи бўларди. Бир сафар Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мақоми Иброҳимда намоз ўқиб турганларида Абу Жаҳл «Эй Муҳаммад, сени бундан қайтармаганмидим?!» деб таҳдидлар қилди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга қаттиқ гапириб уришиб бердилар.

— Эй Муҳаммад, нимангга ишониб менга таҳдид қилаяпсан? Аллоҳга қасамки, мен шу водийнинг энг ёрдамчиси-жамоаси кўп кишиси бўламан — деди. Шунда Аллоҳ тао-

¹ Ибн Ҳишом: 1/361, 362.

ло қуйидаги оятни нозил этди: **«Бас, у ўзининг жамоасини (ёрдамга) чақираверсин! Биз эса азоб фаришталарини чақиражакмиз!»** (Алақ:17).

Яна бир ривоятда айтилишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Жаҳлнинг бўйнидан ушлаб, силкитиб шундай деганлар: **«Ўлим бўлсин сенга, ўлим! Сўнгра яна ўлим бўлсин, ўлим!»** (Қиёмат: 34-35).

Шунда Аллоҳ душмани деди: «Эй Муҳаммад, менга таҳдид қиляяпсанми? Аллоҳга қасамки, сенинг ҳам, Робингнинг ҳам қўлидан ҳеч нарса келмайди. Ахир мен Макканинг икки тоғи ўртасида юрган кишиларнинг энг қудратлиси бўламан.»^[1]

Ана шу қайтариқдан кейин ҳам Абу Жаҳл эсини йиғиб олмади. Аксинча, унинг бадбахтлиги яна ҳам зиёда бўлди. Имом Муслим Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Абу Жаҳл: — Муҳаммад сизларнинг олдингизда ҳам юзини тупроққа берайдими? — деб сўради.

— Ҳа! — дейишди.

— Лот ва Уззога қасамки, агар уни кўрсам бўйнидан босиб, юзини ерга ишқайман! — деди Абу Жаҳл. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам намоз ўқиётганларида у кишининг бўйинларини оёғи билан босиш учун келди. Бирдан орқасига тисланиб, қўллари билан ўзини ҳимоя қилди.

— Сенга нима бўлди, Эй Абул Ҳакам! — сўрашди мушриклар.

— У билан менинг ўртамда оловли чоҳ ва даҳшатли қанотлар (пайдо бўлди)! — деди Абу Жаҳл.

— Агар менга яқинлашганида, — дедилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам — фаришталар уни бўлак-бўлак қилиб ташларди.»^[2]

Бу айтиб ўтилганлар ўзларини Аллоҳнинг хос бандалари ва Унинг Ҳарами аҳли ҳисобловчи золим мушриклар тарафидан

¹ Ибн Жарир тафсирида, шунингдек, Термизий (5/414х) ва бошқаларда келтирилган.

² Сахиҳул Муслим: 4/2145, 38-х.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва мусулмонлар устига ёғдирилган азобу уқубатларнинг кичик бир парчаси эди.

Тўхтовсиз давом этаётган ана шундай тазйиқлар мусулмонларни бошларига ёпирилиб келаётган бу балодан қутқариб қолиш ва имкон қадар унинг босимини камайтириш учун Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қатъий чоралар ихтиёр қилишларига сабаб бўлди. У зот даъватни ўз йўлида давом этишига катта таъсир кўрсатган иккита ҳикматли режани қабул қилдилар:

1. Арқам ибн Абу Арқам ал-Махзумийнинг ҳовлисини даъватнинг маркази ва тарбия ўчоғи қилиб танладилар;
2. Мусулмонларни Ҳабашистонга ҳижрат қилишга буюрдилар.

Арқам ҳовлиси

Мазкур ҳовли Сафо тоғи этагида жойлашган бўлиб, ёмонларнинг назаридан четда эди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни мусулмонлар билан яширинча учрашув жойи қилиб танладилар. У зот бу ерда мусулмонларга Аллоҳнинг оятларини ўқиб берар, уларни тарбиялар, Қуръону Суннатни ўргатар, мусулмонлар у ерда ибодатларини адо этишар, Аллоҳ пайғамбарига нозил қилган ваҳийни у зотдан хотиржам ва хавф-хатардан холи қабул қилиб олишар, Исломни қабул қилишни истаганлар зolimларга билдирмай, шу ерга келиб қабул қилишар эди.

Шубҳасиз, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам саҳобаларга Исломни ошкор қилмасликни буюришлари ва улар билан фақат яширинча учрашишлари айни ҳикмат эди. Чунки Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мўминлар билан ошкора учрашсалар, мушриклар албатта у кишининг кўзлаган мақсадларига — мўминларни поклаш, уларга Қуръон ва суннат таълимини бериш ишларига тўсқинлик қилган бўлишарди. Эҳтимол бу икки томоннинг тўқнашувига ҳам олиб келиши мумкин эди. Ҳатто худди шундай бир иш бўлиб ҳам ўтди: Саҳобалар тоғ этақларида тўпланиб, яширинча намоз ўқишарди. Қурайш кофирларининг бир нечтаси уларни кўриб қолиб, ҳақоратлар қилди ва уришди. Шунда Саъд ибн Аби Ваққос розияллоҳу анҳу

бир мушрикни уриб, қонига бўяди. Бу Ислом йўлида тўкилган биринчи қон эди.^[1]

Маълумки, бу хил тўқнашувларнинг такрорланиши мусулмонларнинг мағлубияти ва ҳалокатига олиб борарди. Бинобарин, ҳикмат тақозоси билан даъват махфий тутиларди. Саҳобаларнинг аксарияти ўзларининг Исломларини, ибодатларини, даъватларини ва йиғилиб туришларини яширишарди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам эса мушрикларнинг орасида даъватларини ва ибодатларини ошкора қилардилар. Набий соллalloҳу алайҳи ва салламни Аллоҳ йўлидан ҳеч нарса тўса олмасди. Бироқ Пайғамбаримиз саҳобалар ва Исломнинг фойдасини ўйлаб, мусулмонлар билан яширинча учрашардилар.

Ҳабашистонга қилинган биринчи ҳижрат

Нубувватнинг тўртинчи йили ўрталарида ёхуд охирларида заиф тарзда бошланган тазйиқлар кундан-кунга кучайиб бориб, бешинчи йилнинг ўрталарига келиб бағоят қаттиқлашди. Ҳатто мусулмонлар учун Маккада яшаш имконсиз бўлиб қолди ва саҳобалар бундай аламли азобдан қутилиш чорасини излай бошладилар. Ана шу оғир кунларда ҳижрат йўлини тутишга ишора қилиб, Аллоҳнинг ери кенг эканини эълон қилиб, «Зумар» сураси нозил бўлди: **«Бу дунёда чиройли амал қилган зотлар учун (Охиратда) чиройли (оқибат-жаннат) бордир. Аллоҳнинг ери кенгдир. Ҳеч шак-шубҳа йўқки, сабр-тоқат қилувчиларга ажр-мукофотлари ҳисоб-китобсиз тўла-тўқис қилиб берилур»** (Зумар: 10).

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ҳабаш шоҳи Асҳама Нажошийнинг одил подшоҳ эканини ва унинг юртида бировга зулм қилинмаслигини билардилар. Шу боис асҳобларига динларини фитнадан сақлаш учун Ҳабашистонга ҳижрат қилишни буюрдилар.^[2]

¹ Ибн Ҳишом: 1/263.

² Ас-сунаан ал-кубро лил-Байҳақий: 9/9.

Нубувватнинг бешинчи йили ражаб ойида саҳобаларнинг биринчи гуруҳи ҳижрат йўлига чиқди. Ўн икки эркак ва тўрт аёлдан иборат бу гуруҳнинг раиси Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу бўлиб, у билан бирга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қизлари саййида Руқайя ҳам бор эди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Усмон билан Руқайя ҳақида шундай дедилар: «Бу иккиси Иброҳим ва Лут алайҳимас-саломдан кейин Аллоҳ йўлида ҳижрат қилган биринчи оиладир.»^[1]

Муҳожирлар Қурайш сезиб қолмаслиги учун тун қоронғусида Маккадан пинҳона чиқиб, денгиз томон — кемалар лангар ташлайдиган қирғоқ томон шошилишди. Уларга икки тижорат кемасига ўтириш насиб қилган экан. Кемалар муҳожир мўминларни Ҳабаш юртига йўл олди. Воқеадан хабар топган Қурайш мушриклари ортларидан қувиб келганида улар эсон-омон қирғоқдан жўнаб кетган эдилар. Мусулмонлар Ҳабашистонда Нажошийнинг яхши ҳимояси остида яшадилар.^[2]

Мушрикларнинг мусулмонлар билан бирга сажда қилишлари ва муҳожирларнинг қайтиши

Шу йилнинг Рамазон ойида Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳарамга чиқдилар. У ерда Қурайшнинг кўп кишилари ўтирган бўлиб, улар орасида қавмнинг улуғлари ва оқсоқоллари ҳам бор эди. Баногоҳ, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг олдига келиб «Ван-нажм» сурасини тиловат қила бошладилар. Бу бадбахтлар шу пайтга қадар Аллоҳ каломини эшитишмаган эди. Чунки уларнинг бир-бирларига тайинлаб айтадиган услублари қуйидагича бўлганди: **«Кофир бўлган кимсалар** (бир-бирларига «Муҳаммад тиловат қилаётган вақтда) **сизлар бу Қуръонга қулоқ солманглар ва** (уни ўзгаларга ҳам эшиттирмаслик учун оғзингизга келган гапни) **жаврайверинглар** (шунда) **шояд ғолиб бўлсангизлар»**, деди (Фуссилат: 26).

¹ Зодул-маод 1/24.

² Зодул-маод 1/24.

Ана шунда — Қуръоннинг таърифига тил ожиз бўлган мафтункор, ажиб оятлари мушрикларнинг қулоқларини ёриб кирганда, Илоҳий Калом Аллоҳнинг чин Пайғамбари томонидан тиловат қилинаётганида мушриклар ўзларини унутиб, жим қулоқ солиб қолишди. Уларнинг хаёлига бошқа ҳеч нарса келмасди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сура охирларидаги қалбларни титроққа соладиган қаттиқ-қаттиқ оятларни тиловат қилиб, сўнг «**Бас, сизлар ёлғиз Аллоҳга сажда ва ибодат қилинглар**» (Ван-нажм: 53), дея саждага бош қўйганларида, мушрикларнинг биронтаси ўзини саждадан тўхтатиб қололмади. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қўшилиб саждага бош қўйишди. Ҳақиқатан, кибр ва истехзо қилувчи мутакаббир мушрикларнинг саркашлигини Илоҳий Каломнинг илоҳий босими парчалаб ташлаган эди. Шу боис, улар Аллоҳга сажда қилиб йиқилишдан ўзларини тўхтата олмадилар.^[1]

Аллоҳ Каломининг жалолати қаршисида ўзларини йўқотиб қўйиб, шу пайтгача ўзлари уни йўқотиш ва ўчириб ташлашга бор кучларини сарфлаб келган ишни қилиб қўйганларини сезиб қолишгач, талмовсираб, нима қилишларини билмай қолишди. Ушбу воқеада иштирок этмаган мушриклар Аллоҳга сажда қилган қавмдошларини қаттиқ маломат қилганларида эса улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шаънларига туҳмат тўқишди. Яъни, Муҳаммад бизнинг санамларимизни яхши сўз билан тилга олди, «Булар олий санамлардир ва уларнинг шафоатига кўз тикилади!» деб айтди, қабилида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга туҳмат қилиб, ўзларининг У Зотга қўшилиб саждага бош қўйганларини бошқа мушриклар олдида оқламоқчи бўлишди. Аслида, касби ёлғончилик бўлган, игво ва туҳмат қилишга меҳр қўйган мушриклардан бундан ўзга нарса кутилмасди ҳам.

Бу хабар Ҳабашистон муҳожирларига ҳам етиб борди. Бироқ тамомила ўзгариб, яъни, Қурайш Исломни қабул қилибди, деб

¹ Имом Бухорий ушбу сажда ҳикоясини Ибн Масъуд ва Ибн Аббослар ривояти билан мухтасар шаклда келтирган. Қаранг: «Ван-Нажм» саждаси ҳақидаги боб.

етиб борди. Муҳожирлар шу йилнинг ўзида Шаввол ойида юртларига қайтишди. Фақат Маккага жуда яқин қолгандагина ҳақиқий аҳволдан бохабар бўлишди. Кимлардир яна Ҳабашистонга қайтиб кетди. Қолмоқчи бўлганлар эса Маккага яширинча ёхуд қурайшлик бирон кишининг ҳимояси остида киришди.^[1]

Кейин Ҳабашистондан қайтиб келганларга ҳам, бошқа мусулмонларга ҳам Қурайшнинг зулми ва тазйиқи янада кучайди. Иймон келтирганларни ўз қариндошлари ўртага олишди. Нажошийнинг мусулмонларга яхши муносабатда бўлаётгани Қурайшга жуда алам қилганди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳобларига яна Ҳабашистон ҳижратини тавсия қилишга мажбур бўлдилар.

Ҳабашистонга қилинган иккинчи ҳижрат

Мусулмонлар иккинчи бор, бу сафар кенгроқ кўламда ҳижратга ҳозирланишди. Лекин бу сафарги ҳижрат аввалгисидан оғирроқ бўлди. Чунки мусулмонларнинг ҳижрат қилишидан хабар топиб қолган Қурайш имкон қадар уларни ушлаб қолишга уринарди. Бироқ мўминлар мушриклардан эпчиллик қилишди. Аллоҳ таоло мусулмонларнинг сафарини Ўзи осон қилди. Саҳобалар Қурайш етиб келмай туриб Нажошийнинг юртига бориб олишди. Ушбу ҳижратда муҳожирларнинг сони Аммор розияллоҳу анҳуни ҳам қўшиб ҳисоблаганда — унинг ушбу ҳижратда қатнашганлиги ихтилофли — саксон уч эркак ва ўн саккиз ёки ўн тўққиз аёл эди.^[2]

Қурайшнинг Ҳабашистон муҳожирларига қарши макр қилиши

Муҳожирларнинг ўз жонлари ва динлари учун омонлик ери топгани мушрикларга сира тинчлик бермасди. Шунинг учун

¹ Ибн Ҳишом: 1/364, Зодул-маод: 1/24, 2/44.

² Зодул-маод: 1/24.

улар икки қаттиқ ва ичидан пишган кишини — Амр ибн Ос ва Абдуллоҳ ибн Аби Рабиъани (улар ҳали Исломни қабул қилмаган эдилар) танлаб олиб, Нажоший ва унинг арбобларига аталган қимматбаҳо совғалар билан Ҳабашистонга жўнатишди. Қурайш элчилари аввало Нажошийнинг аъёнлари билан учрашиб, уларга совға-саломлар топшириб, уларни мусулмонларга қарши далил-у, ҳужжатлар билан «қуроллантириб», улардан «Нажошийга мусулмонларни қувиб юбор деб маслаҳат берамиз» деган ваъдани олиб, Нажошийнинг ҳузурига киришди. Шоҳга ҳам қимматбаҳо совға-саломлар топшириб, сўнг муддаога кўчишди:

— Эй подшоҳ, — дейишди улар, — бир гуруҳ нодон ёшлар сизнинг юртингизга қочиб келибди. Улар ўз қавмларининг динини тарк қилишган, сизнинг динингизга ҳам кирганлари йўқ. Улар ўзларича бир дин ўйлаб топишганки, бу динни на биз ва на сиз биласиз. Хуллас, қавмнинг улуғлари — ўшаларнинг оталари, амakilари ва қариндош-уруғлари уларни қайтариб юборишингизни сўраб, бизни ҳузурингизга жўнатишди. Албатта, улар бу нодонларни яхшироқ биледи, уларнинг айби нима ва нима учун маломатга қолганлар, барчаси қавмнинг улуғларига яхшироқ аён.

— Бу иккиси тўғри гапираяпти, эй шоҳ! — деб маъқуллашга тушди аъёнлар. — Уларни мана шу кишиларга топширинг, ўз қавмлари ва юртларига олиб кетишсин.

Лекин Нажоший масалани атрофлича ўрганиб чиқишга ва ҳар иккала томонни эшитишга қарор қилди. У муҳожирларни ҳузурига чорлаб чопар жўнатди. Мусулмонлар етиб келишди. Улар нима бўлса ҳам фақат ҳақиқатни сўзлашга келишиб олишганди.

— Қавмингизнинг динини тарк этиб, на менинг ва на бошқа бирон миллатнинг динига кирмаслигингизга сабаб бўлган сизларнинг динингиз нима ўзи? — деб сўради Нажоший саҳобалардан.

Мусулмонлар номидан уларнинг хатиби Жаъфар ибн Аби Толиб жавоб берди:

— Эй подшоҳ, биз жоҳилият аҳли бўлган қавм эдик. Бутсанамларга ибодат қилардик, ўлимтик ердик, бузуқликлар қилардик, қариндош-уруғчиликни узардик, ёмон кўшничилик

қилардик, кучлиларимиз заифларимизни ерди. Ана шундай ҳолатда эканимизда Аллоҳ таоло бизга ўз ичимиздан Пайғамбар юборди. Унинг насл-насабини, ростгўйлигини, омонатдорлигини ва покизалигини яхши биламиз. Пайғамбар бизни Аллоҳга — Уни Бир деб билишга, Унга ибодат қилишга, биз ва ота-боболаримиз сиғинадиган тошлар ва бутларни тарк қилишга чақирди. Бизни ростгўйликка, омонатни адо қилишга, силаи раҳмга, яхши қўшничилик қилишга, тақиқланган ишлардан ва қон тўкишдан тийилишга буюриб, бузуқликлардан, ёлғон сўздан, етимнинг молини ейишдан ва покиза аёлларга туҳмат қилишдан қайтарди. Ёлғиз Аллоҳга ибодат қилишни ва Унга ҳеч нарсани шерик этмасликни буюрди. Намозга, закотга ва рўзага буюрди. — Жаъфар розияллоҳу анҳу бир қанча Ислом амалларини санаб ўтди. — Биз уни тасдиқладик, унга иймон келтирдик ва У олиб келган Аллоҳнинг динига эргашдик. Ёлғиз Аллоҳга ибодат қилдик, Унга ҳеч нарсани шерик қилмадик. Аллоҳ бизга ҳаром қилган ишларни ҳаром, ҳалол қилган ишларни ҳалол деб билдик. Ана шунда қавмимиз бизга ташланди. Бизни Аллоҳ таолонинг ибодатидан бутларнинг ибодатига қайтариш учун, илгари қилиб юрган нопок ишларни яна қилишимиз учун қийноққа солиб, динимиздан фитналадилар. Бизга қаҳр, зулм ва тазйиқ ўтказиб динимиздан тўсмоқчи бўлганларида сизнинг юртингизга қочиб чиқдик. Ўзгалардан сизни афзал кўриб ҳимоянгизда яшашга рағбат билдирдик ва умид қилдикки, сизнинг олдингизда зулм кўрмаймиз, эй подшоҳ.

— Пайғамбарингиз Аллоҳдан олиб келган нарсдан (яъни, Қуръондан) бирон нарсани биласизми? — сўради Нажоший.

— Ҳа, — деди Жаъфар розияллоҳу анҳу

— Уни менга ўқиб беринг-чи?!

Жаъфар розияллоҳу анҳу «Марям» сурасидан ўқиди. Аллоҳгу қасамки, Нажоший йиғларди. Кўз ёшларидан соқоллари хўл бўлиб кетди. Унинг усқуфлари (яъни, диний арбоблари) ҳам йиғлашди. Тиловат қилинаётган оятларни эшитиб, кўз ёшлари билан олдидаги китобларини хўл қилиб юборишди.

— Бу (Қуръон) билан Ийсо олиб келган нарса бир манбадан чиққан. Сиз иккинги эса кетинглар. Аллоҳга қасамки, бу киши-

ларни сизларга топширмайман, уларга ёмонлик қилинмайди, — деди Нажоший.

Қурайш элчилари Нажошийнинг ҳузуридан чиқишганида Амр ибн Ос Абдуллоҳ ибн Аби Рабиъага шундай деди:

— Аллоҳга қасамки, эртага мен уларнинг томирларини суғириб ташлайдиган бир гапни айтаман.

— Қўй, унақа қилма, — деди Абдуллоҳ, — Улар бизга қарши чиққан бўлсалар ҳам, барибир қариндошларимиз-ку.

Бироқ Амр ибн Ос ўз фикридан қайтмади. Эртаси куни Нажошийнинг ҳузурига кириб деди:

— Эй подшоҳ, улар Ийсо ибн Марям ҳақида жуда ёмон гап айтишади.

Нажоший мусулмонларнинг Масиҳ ҳақида нима дейишларини билиш учун уларга одам жўнатди. Муҳожирлар қўрқиб кетишди. Сўнг нима бўлса ҳам ростини айтишга қарор қилиб, Нажошийнинг ҳузурига киришди. Нажошийнинг саволига Жаъфар розияллоху анху қуйидагича жавоб берди:

— Биз Ийсо ҳақида Пайғамбаримиз айтганларини айтамыз: Ийсо Аллоҳнинг қули, расули, руҳи ва бокира Марямга туширган калимасидир!

Шунда Нажоший ердан бир чўпни олиб деди:

— Аллоҳга қасамки, Ийсо ибн Марям сен айтган сўзлардан мана шу чўпчалик ҳам ташқарига чиқмайди.

Буни эшитган сарой аъёнлари ғала-ғовур кўтариб юборишди.

— Ҳа, Аллоҳга қасамки, сизлар ғала-ғовур қилсангиз ҳам барибир шундай! — деди Нажоший ва мусулмонларга юзланди, — Бораверинглар, сизлар менинг еримда меҳмондирсизлар. Сизларни ҳақорат қилган кимса жазога тортилади, сизларни ҳақорат қилган кимса жазога тортилади, сизларни ҳақорат қилган кимса жазога тортилади. Сизлардан бирон кишига озор бериш бадалига ҳатто олтин тоғи берилишини ҳам истамайман.

Сўнг ходимларига деди:

— Бу иккисининг ҳадяларини ўзларига қайтариб беринглар. Уларнинг менга кераги йўқ. Аллоҳга қасамки, Аллоҳ менга мулкимни қайтариб берганида мендан пора олмаганки, мен энди

Унинг йўлида пора олсам. Аллоҳ менинг хусусимда одамларга итоат қилмадики, мен энди Унинг хусусида одамларга итоат қилсам!

Умму Салама розияллоҳу анҳо мазкур қиссани ривоят қилиб, айтади: «Қурайш элчилари келтирган ҳадялари ўзларига қайтарилиб, хор бўлиб чиқиб кетишди. Биз эса Нажошийнинг юртида — яхши жойда яхши қўшни билан яшаб қолдик.^[1]

Бу Ибн Исҳоқнинг ривояти. Бошқа манбаларда Амр ибн Оснинг Нажоший ҳузурига жўнатилиши Бадрдан кейин бўлгани айтилган. Баъзилар Қурайш Нажоший ҳузурига икки марта элчи жўнатган, деб мазкур ривоятлар ўртасини жамламоқчи бўлишди. Бироқ Нажоший ва Жаъфар розияллоҳу анҳу ўртасида кечган савол-жавоблар уларнинг ривоятида ҳам, Ибн Исҳоқ ривоятида ҳам бир хил. Боз устига ривоятдаги савол-жавоблардан бу Нажоший билан қилинган биринчи мусоҳаба экани кўриниб турибди.

Азобни кучайтириш ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни йўқ қилишга уриниш

Қурайшнинг макр-ҳийласи иш бермагач ва муҳожирларни ортга қайтариш режаси барбод бўлгач, ғазабдан ёниб кетай дейишди, янада ваҳшийлашиб, бутун ғазабларини қолган мусулмонларга соча бошлашди. Энди улар фақат ўз ҳудудларидагина тазйиқ ва таъқибларини ўтказа олардилар.

Маккада қолган мусулмонлар нисбатан озчилик бўлиб, айримлари шарафли кишилар бўлса, айримлари кимнингдир ҳимояси остига кирган, бунинг устига исломларини яширишга ва золимлар кўзига имкон қадар кўринмасликка мажбур бўлишар, шу ҳолда ҳам озор ва жавру зулмдан тўла саломат эмасдилар.

Аммо Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам золимларнинг кўзида очиқ-ошкор намозларини ўқир, яширину ошкор даъватларида давом этар, у зотни бундан ҳеч ким ва ҳеч нарса

¹ Ибн Ҳишом: 1/334, 338.

тўса олмас эди. Зеро, Аллоҳ таолонинг: **«Сиз ўзингизга буюрилган ишни (яъни, ҳақ динга даъват қилишни) ошкор қилинг ва мушриклардан юз ўгилинг!»** (Хижр: 94) ояти нозил бўлганидан бошлаб, ҳар қандай ҳолат ва шароитда ҳам рисолатни етказиш у зотнинг вазифаларига айланган эди. Шу боис мушриklar истаган пайтларида у зотга суиқасд қилиш имконига эга бўлишса-да, уларни бу жирканч истакларидан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳайбатлари ва у кишининг Абу Толибдек шарафли кишининг ҳимоясида эканликлари тўсиб турарди. Яна улар бундай ёвузликка қўл ургудай бўлишса, оқибати ўзлари учун яхши бўлмаслигини, Бану Ҳошим уруғи уларга қарши жамланиши мумкинлигини ҳам ҳисобдан қочиришмасди. Бироқ, бора-бора уларнинг сабр косалари тўлиб, бу нарсалар ҳам кўзларига кўринмай қолди

Бинобарин, уларнинг ёвуз қалбларида янги бир ёвуз истак туғилди. Қурайш бу «мусибат»дан қутилишнинг ягона йўли Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни даъватдан буткул тўхтатиш ёки уни йўқ қилиш деган фикрга келди.

Ҳадис ва сийрат китобларида келтирилган ривоятлар ўша кунларга тааллуқли айрим ҳодисалардан хабар беради:

Абу Лаҳабнинг ўғли Утайба бир куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб: **«Мен «Ботиб кетаётган юлдузга..»** ҳам (Ван-нажм:1), **«Сўнгра яқинлашиб пастлади»** (Ван-нажм: 8) деганига ҳам куфр келтираман» деди-да, Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга ташланди. У Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг либосларини йиртиб ташлади, юзларига қараб туфлади. Бироқ унинг туфлагани Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга етиб бормади. Шунда Пайғамбаримиз **«Эй Аллоҳ, унга итларингдан бирини жўнатгин»**, деб дуоибад қилдилар. Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг дуолари ижобат бўлди. Утайба Қурайш кишилари билан сафарга чиқиб Шомнинг Зарқоъ деган ерига қўнганда, тунда уларнинг атрофида бир шер пайдо бўлди.

— Шўрим қурсин, Аллоҳга қасамки, бу шер Муҳаммад дуоибад қилганидек мени егани келди. Муҳаммад Маккада туриб Шомда турган мени ўлдирди.

Ҳамроҳлари уни ўртага олиб ётишди, бироқ шер қавм орасидан унга ташланиб, бўғизлаб ташлади.^[1]

Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга қилинган зулмларнинг яна бири қуйидагича бўлди: Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам сажда қилганларида Уқба ибн Аби Муийт у зотнинг муборак бўйниларида босиб турди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг кўзлари косасидан чиқиб кетай деди.^[2]

Қурайш тоғутларининг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга суиқасд қилиш ҳақидаги ниятлари тобора етилиб келарди. Ибн Исҳоқ Абдуллоҳ ибн Амр ибн Ос розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

«Мушриклар Ҳижрда тўпланганларида мен ҳам бор эдим. Улар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳақларида гапириб шундай дейишди: «Биз ҳеч бир ишга бу кимсанинг ишига сабр қилгандек сабр қилмаган эдик. Дарҳақиқат, унинг жуда ёмон ишига сабр қилдик.» Шу пайт Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам кўриндилар. У зот келиб рукни истилом қил (сила) дилар-да, Каъбани тавоф этар эканлар, мушрикларнинг ёнидан ҳам ўтдилар. Мушриклар нимадир деб у киши ҳақида ёмон гапиришди. Мен буни (яъни, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мушрикларнинг қилиғидан норози бўлганликларини) у кишининг юзларида кўрдим. Мушрикларнинг ёнидан иккинчи марта ўтганларида улар яна пичинг отишди. Мен буни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг юзларида кўрдим. Учинчи марта ўтганларида ҳам улар пичинг қилишди. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тўхтаб дедилар: «Эшитаяпсизларми, эй Қурайш жамоаси! Жоним қўлида бўлган Зотга қасамки, мен сизларга бўғизланиш (ўлим) олиб келдим.» Мушриклар гап-сўзни тўхтатишди. Уларнинг ҳар бири худди бошига қуш қўнгандай жим бўлиб қолди. Ҳатто энг ашаддийлари ҳам яхши гаплар билан Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни хотир-

¹ Далоилун-нубувва: 2/585, Абдуллоҳ Наждий, Мухтасар ас-сийра: 135-с.

² Мухтасар ас-сийра: 113-с.

жам қилишга тушишди: «Боравер, эй Абул Қосим, Аллоҳга қасамки, сен жоҳил кимса эмассан-ку?!» Эртаси куни мушриклар йиғилиб яна Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳақларида гаплашиб ўтирганларида Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам кўриндилар. Мушриклар худди бир кишидек Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ташланиб, У Зотни ўраб олишди. Бир мушрикнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёқаларидан ушлаб олганини кўрдим. Абу Бакр ўртага тушди. У «Роббим Аллоҳ дегани учун бир кишини ўлдирасизларми?» деб йиғларди. Кейин мушриклар тарқалдилар. Бу мен кўрган Қурайшнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга етказган энг қаттиқ озори эди.»^[1]

Бухорий Урва ибн Зубайрдан ривоят қилади: «Абдуллоҳ ибн Амр ибн Осдан сўрадим: «Мушрикларнинг Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга қилган энг қаттиқ ишлари ҳақида сўзлаб беринг.» У деди: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Каъба ёнида намоз ўқиётганларида Уқба ибн Аби Муийт келиб, кийимини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг бўйниларига ташлади ва У Зотни қаттиқ бўғди. Шунда Абу Бакр келиб унинг икки елкасидан ушлаб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан четлаштирди. «Бир кишини «Роббим Аллоҳ» дегани учун ўлдирасизларми? — дерди у.»^[2]

Асмо розияллоҳу анҳо айтади: Кимдир Абу Бакрнинг олди-га келиб «Соҳибингнинг ёнига етиб бор», деб кетди. Абу Бакр бизнинг олдимиздан чиқиб кетганда бошида тўрт ўрим кокили бор эди. У «Кишини Роббим Аллоҳ дегани учун ўлдирасизларми?» дея чиқиб кетди. Мушриклар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни қўйиб, Абу Бакрга ташланишди. Абу Бакр қайтиб келганида унинг қайси соч ўрими-кокилини ушласак, узилиб туншарди.»^[3]

¹ Ибн Ҳишом: 1/289, 290.

² Саҳиҳул Бухорий: 1/544.

³ Абдуллоҳ Наждий, Мухтасар ас-сийра: 113-с.

Ҳамза ибн Абдул Муттолибнинг Исломни қабул қилиши

Зулм ва зўравонликнинг қуюқ булутлари билан қопланган ана шундай оғир соатларда мазлумлар йўлини ёритиб бир чакмоқ чақди. Билингки, бу нур Ҳамза ибн Абдул Муттолибнинг Исломга кириши эди. Ҳамза розияллоҳу анҳу нубувватнинг 6-йили охирида, кучли қавлга кўра зулҳижжа ойида Исломга кирди.

Ҳамза розияллоҳу анҳунинг Исломга киришига қуйидаги воқеа сабаб бўлди: Бир куни Абу Жаҳл Сафо тоғида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларидан ўтаётиб, у кишига озорлар берди, азиятлар етказди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳеч нарса демасдан сукут қилиб турдилар. Сўнг Аллоҳ душмани у зотнинг бошларини тош билан уриб ёрди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг бошларидан қон оқди. Кейин Абу Жаҳл Каъба ёнида ўтирган Қурашийлар даврасига бориб ўтирди. Абдуллоҳ ибн Жудъоннинг чўриси Сафодаги уйида туриб бу воқеанинг гувоҳи бўлди. Ҳамза ибн Абдул Муттолиб розияллоҳу анҳу камонини тақиб овдан келганида, чўри Абу Жаҳлнинг қилмишини унга айтиб берди. Қурайшнинг энг мағрур ва азиз йигитларидан бўлган Ҳамза ғазабга миниб, шошилиб чиқиб кетди. У ҳеч кимнинг олдида тўхтамасдан Абу Жаҳлни жазолаш учун уни қидириб келди. Ҳарамга кириб Абу Жаҳлнинг тепасида тўхтади-да, «Ҳой кетида ҳуштак чаладиган, мен жиянимнинг динида бўлсам-у, ҳали сен уни ҳақорат қиласанми?!» деб Аллоҳнинг душманини камон билан уриб, қаттиқ жароҳатлади. Абу Жаҳл Уруғи бўлмиш Бану Махзум кишилари ўрниларидан сапчиб туришди. Бану Ҳошим, яъни Ҳамзанинг Уруғи ҳам сакраб турди.

— Абу Амморага тегманглар, — деди Абу Жаҳл — Ҳақиқатан, мен унинг жиянини қаттиқ ҳақорат қилган эдим.^[1]

Даставвал жигарининг хорланишига қарши туриб Исломни қабул қилган Ҳамза розияллоҳу анҳу кейин Аллоҳ инояти билан

¹ Ибн Ҳишом: 1/291, 292.

қалби Исломга астойдил мойил бўлиб, Аллоҳнинг мустаҳкам арқонини ушлашга мушарраф бўлди. Мусулмонлар у туфайли анчагина азизлик кўрдилар.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг Исломга кириши

Ана шундай зулм ва туғён булутлари қуюқлашган кунларда аввалгисиданда кучлироқ ва ёрқинроқ яна бир чақмоқ чақди — Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу Исломни қабул қилди. Бу нубувватнинг 6— йили Зул-ҳижжа ойида^[1], Ҳамза розияллоҳу анҳу Исломга кирганидан сўнг уч кун ўтгач содир бўлди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг мусулмон бўлишини сўраб Аллоҳ таолога дуо қилган эдилар. Термизий Ибн Умар розияллоҳу анҳудан, Табароний Ибн Масъуд ва Анас розияллоҳу анҳулардан шундай ривоят қилади: Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эй Аллоҳ, шу икки киши — Умар ибн Хаттоб ва Абу Жаҳл ибн Ҳишомнинг қай бири Сенга суюклироқ бўлса, ўшаниси билан Исломни қувватлагин!» деб дуо қилдилар. Иккисидан Аллоҳга суюклиси Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бўлди!^[2]

Умар розияллоҳу анҳунинг Исломга кириши ҳақидаги барча ривоятлар ўрганиб чиқилса, Ислом у кишининг қалбига тадрижий суратда — аста-секинлик билан кириб келгани аён бўлади. Бироқ, охирги хулосани айтишдан аввал Умар розияллоҳу анҳунинг қандай ички кечинмаларни бошидан кечирганлиги ҳақида тўхталиб ўтсак:

Умар розияллоҳу анҳу ўзининг ўткир табиати ва мағрурлиги билан машҳур эди. Кўпинча, қаттиққўл Умарнинг турли озорли зарбалари мусулмонларга келиб тегарди. Аслида, Умар розияллоҳу анҳуни бир-бирига қарама-қарши туйғулар қийнади. Ота-боболари жорий этган урф-одатларга эҳтиром, кўнгилга хуш ёқадиган ўйин-кулгу ва маст-аластликлар

¹ Ибнул Жавзий, Умар ибн Хаттоб тарихи: 11-с.

² Термизий, Умар ибн Хаттоб манотиби, 5/576, (3681-х).

муҳаббати бир томонда турса, мусулмонларнинг собитлиги ва ўз ақидалари йўлида бало-мусибатларни кўтаришларига маҳлиё бўлиш иккинчи томонда турарди. Боз устига Ислом даъват қилаётган нарсанинг бошқа нарсалардан улуғроқ ва покизароқ экани хусусидаги ўйлар ҳар бир оқил киши каби Умар розияллоху анҳуга ҳам тинчлик бермасди.

Умар розияллоху анҳунинг мусулмон бўлиши ҳақидаги ривоятларни бир-бирига мувофиқлаштириб, қуйидагича мазмунда хулоса яшаш мумкин: Бир кеча Умар розияллоху анҳу ўз уйдан бошқа жойда тунашига тўғри келди. Ўша кеча у Ҳарамга келиб, Каъба ёпинчиғи орасига кирди. Набий соллаллоху алайҳи ва саллам намоз ўқиётган эдилар. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам «ал-Ҳааққо» сурасини ўқий бошладилар. Умар розияллоху анҳу Қуръоннинг таълифи-ички мутаносиблиги ва тузилишидан ҳайратга тушиб, унга қулоқ тутарди. Умар розияллоху анҳу айтади: Мен ичимда «Аллоҳга қасамки, бу Қурайш айтганидек шоир!» дедим. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам қуйидаги оятларни ўқидилар: **«У (Қуръон) шак-шубҳасиз, улуғ Пайғамбарнинг (Аллоҳ даргоҳидан келтирган) сўзидир! У Бирон шоирнинг сўзи эмасдир. Сизлар камдан-кам иймон келтирурсизлар.»** (Ал-ҳаққа: 40-41). «Бу фолбин!» дедим ўзимча. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам қуйидаги оятларни ўқидилар: **«Ва бирон коҳин-фолбиннинг сўзи ҳам эмасдир. Сизлар камдан-кам панд-насиҳат олурсизлар. (У) барча оламлар Парвардигори томонидан нозил қилинган (Китобдир)»**, (Набий соллаллоху алайҳи ва саллам сурани охиригача ўқидилар). Ўшанда қалбимга Ислом кирди.»

Бу Умар розияллоху анҳунинг қалбига ташланган Исломнинг дастлабки уруғи эди. Бироқ жоҳилий ҳаёт, тақлидий мутаассиблик ва ота-боболар динини муқаддас деб билишнинг қалин пардаси қалбнинг қаъридан элас-элас таралаётган ҳақиқат овозини тўсиб турарди. Шунинг учун Умар розияллоху анҳу қалин парда ортида милтиллаётган туйғуларга унчалик эътибор бермасдан, ҳамон Исломга қарши ҳаракатида фаол эди.

Жаҳлдорлиги ва Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва салламга адовати кучлилиги боис бир куни Умар қиличини тақиб На-

бий соллаллоху алайҳи ва салламни ўлдиргани отланди. Йўлда Нуъайм ибн Абдуллоҳ Наҳҳом Адавий ёки Бану Зухралик бир киши ёхуд Бану Махзумлик бир киши (ривоятларда ихтилоф бор) унинг қаршисидан чиқди.

— Эй Умар, қаерга кетяпсан?

— Муҳаммадни ўлдирмоқчиман!

— Муҳаммадни ўлдирсанг, Бану Ҳошим билан Бану Зухранинг қўлидан қандай омон қоласан?

— Кўриб турибман-ки, сен ҳам ўз динингни тарк этиб, диндан қайтибсан!

— Эй Умар, сенга бундан-да қизиқроқ нарсани айтайми?! Синглинг билан куёвинг ҳам диндан қайтиб, сенинг динингни тарк этишган!

Умар ғазаб билан синглисининг уйига йўл олди. У ерда Хаббоб ибн Арат розияллоху анху бор эди. Унинг қўлида «Тоҳа» ёзилган саҳифа бўлиб, уни Умарнинг синглиси ва куёвига ўқиб бераётганди, — Хаббоб уларникига келиб, Қуръондан таълим берарди, — Умарнинг шарпасини сезган Хаббоб уйга яширинди. Фотима бинти Хаттоб эса Қуръон ёзилган саҳифани яширди. Бироқ Умар розияллоху анху уйга яқинлашаётиб қироатини эшитиб қолганди.

— Сизларникидан бир гўнғиллаган овоз чиқаётган эди. У нима ўзи? — сўради Умар.

— Ҳеч нарса. Биз иккимиз гаплашиб ўтирган эдик!

— Эҳтимол сизлар ҳам диндан қайтгандирсизлар?!

— Эй Умар! Агар ҳақ сенинг динингдан бошқа нарсада бўлса-чи! — деди унинг куёви. Шунда Умар куёвига ташланиб, уни қаттиқ эзгилаб ташлади.

Синглиси келиб Умарни эридан ажратиб олмоқчи бўлганида, синглисини қўли билан уриб юбориб юзини қон қилди — Ибн Исҳоқ ривоятида уриб, юзини ёриб юборди, дейилган — Шунда синглиси ҳам дарғазаб бўлиб: «Эй Умар! Агар ҳақ сенинг динингдан бошқа нарсада бўлса-чи! Гувоҳлик бераманки, Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ ва гувоҳлик бераманки, Муҳаммад Аллоҳнинг расулидир!» деди.

Ҳафсаласи пир бўлган Умар розияллоху анху синглисининг юзидаги қонни кўриб қилган ишидан афсусланди ва уялди.

— Қани ўша саҳафангизни беринглар-чи, мен ҳам ўқиб кўрайин, — деди Умар.

— Сен нопоксан. Уни фақат покиза кишилар қўлига олиши мумкин. Тур, ювиниб кел! — деди синглиси Фотима.

Умар розияллоҳу анҳу бориб ювиниб келди. Сўнг саҳифани қўлига олиб ўқиди: **«Меҳрибон ва Раҳмли Аллоҳ номи билан»**. «Покиза ва тоҳир исмлар!», деди у ва «Тоҳа» сурасини қуйидаги оятигача ўқиди: **«Дарҳақиқат, Мен Аллоҳдирман. Ҳеч қандай ҳақ илоҳ йўқ, фақат Мен ҳақдирман. Бас, сен Менгагина ибодат қил ва Мени зикр қилиш учун намозни тўқис адо қил!»**

— Бу калом нақадар гўзал ва нақадар мукаррам! Мени Муҳаммаднинг олдига бошланглар! — деди Умар розияллоҳу анҳу. Умарнинг сўзларини эшитган Хаббоб розияллоҳу анҳу уйдан чиқиб келди.

— Суюнчи, эй Умар! — деди Хаббоб розияллоҳу анҳу — Умид қиламан-ки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг пайшанба кечаси: «Эй Аллоҳ! Исломни Умар ибн Хаттоб ёки Абу Жаҳл ибн Ҳишом билан қувватлагин!» деб қилган дуолари сенга насиб этибди! Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Сафо тоғидаги ҳовлидалар!

Умар розияллоҳу анҳу қиличини олиб тақди ва айтилган ҳовлига етиб келиб, эшикни қоқди. Бир киши эшик тирқишидан қараб қилич таққан Умарни кўрди ва келиб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга хабар берди. Ичкаридагилар бир жойга тўпланди.

— Сизларга нима бўлди? — деб сўради Ҳамза розияллоҳу анҳу

— Умар! — дейишди.

— Умар бўлса ҳам эшикни очинглар! Агар яхши ниятда келган бўлса, ниятига етказамиз! Ёмон мақсадда келган бўлса, ўз қиличи билан ўлдирамиз! — деди Ҳамза розияллоҳу анҳу. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ичкарида эдилар. У кишига ваҳий тушаётган эди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Умарни қаршилагани чиқдилар ва хонада унга дуч келдилар. Пайғамбаримиз унинг либосининг кўкрагидан ва қиличининг тасмаларидан тутиб қаттиқ силтадилар.

— Эй Умар! Аллоҳ таоло Валид ибн Муғйиранинг бошига солган хорлик ва жазони сенинг ҳам бошингга солмагунга қадар тўхтамайсанми?! Эй Аллоҳ, мана Умар ибн Хаттоб. Эй Аллоҳ, Умар ибн Хаттоб билан Исломни қувватлагин! — дедилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам. Умар розияллоҳу анҳу: «Гувоҳлик бераманки, Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ ва сиз Аллоҳнинг Расулисиз!» деб Исломни қабул қилди. Шунда ҳовли ичидаги мусулмонлар «Аллоҳу Акбар!» деб қичқиришди ва бу такбирни Ҳарамдагилар ҳам эшитди.^[1]

Умар розияллоҳу анҳу биров дахл қила олмайдиган ҳайбат эгаси эди. Унинг Исломни қабул қилиши мушриклар ўртасида хорлик ва зиллат қичқириғини қўзғаган бўлса, мусулмонларни иззат, шараф ва шодлик либосига буркади.

Ибн Исҳоқ Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилади: «Мусулмон бўлганимдан кейин Макка аҳлининг қай бири Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга энг қаттиқ душман, деб ўйладим. Абу Жаҳл деган тўхтамакга келиб, уникага йўл олдим. Абу Жаҳлнинг эшигини қоқдим. У чиқиб келди ва: «Хуш келибсан, хизмат?» деди. Мен Аллоҳга ва Унинг расули Муҳаммадга иймон келтирганимни ва У Зот (Аллоҳ ҳузуридан) олиб келган динни тасдиқлаганимни сенга айтиб қўйгани келдим, дедим. Абу Жаҳл юзимга эшикни ёпди ва шундай деди: «Ўзингни ҳам, олиб келган хабарингни ҳам Аллоҳ кўтарсин!»^[2]

Ибн Жавзий ёзади: Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу айтади: Ким мусулмон бўлса, одамлар унга ёпишиб кетарди ва икки ўртада қаттиқ муштлашув бўларди. Мусулмон бўлганимдан кейин тоғам Осий ибн Ҳошимнинг олдига бориб, Исломни қабул қилганимни айтдим. Тоғам уйига кириб кетди. Сўнг Қурайшнинг кибор кишиларидан бирининг — эҳтимол, Абу Жаҳлнингдир — уйига бордим. Унга ҳам мусулмон бўлганимни айтган эдим, уйига кириб кетди.^[3]

¹ Ибнул Жавзий, Умар ибн Хаттоб тарихи: 7,10,11-с. Ибн Ҳишом: 1/343-346.

² Ибн Ҳишом: 1/349, 350.

³ Ибнул Жавзий, Умар ибн Хаттоб тарихи: 8-с.

Ибн Ҳишом ва Ибн Жавзийлар мухтасар ривоят қиладиларки, Умар розияллоҳу анҳу мусулмон бўлгач, Жамил ибн Муаммар Жумаҳийнинг — У Қурайшнинг хабарчиси эди — олдига бориб, унга мусулмон бўлганини айтади. Жамил баланд овоз билан: «Ибн Хаттоб диндан қайтибди», деб қичқиради. Унинг орқасида турган Умар эса: «Ёлғон айтаяпти, мен мусулмон бўлдим» дейди. Шунда мушриклар Умарга ташланишади. Умар розияллоҳу анҳу билан мушриклар то қуёш тепаларига келгунга қадар муштлашишди. Охири, Умар розияллоҳу анҳу чарчаб ўтириб қолди. Мушриклар у кишининг тепасида туришарди.

— Қўлларингдан келганини қилинглар! — дерди Умар — Аллоҳга қасамки, агар уч юз киши бўлганимизда шу ерни сизларга ташлаб кетардик ёхуд сизлар уни бизга қолдириб кетардингиз!

Кейин мушриклар Умар розияллоҳу анҳуни ўлдирмоқчи бўлиб, унинг уйини ўраб олишди. Имом Бухорий Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳумодан ривоят қилади: «Умар розияллоҳу анҳу уйда хавф ичида ўтирганида унинг олдига Абу Амр Ос ибн Воил Саҳмий келди. Оснинг эғнида юпқа яманча чопон ва ипак ҳошияли кўйлак бор эди. Ос Саҳм Уруғидан бўлиб, улар жоҳилиятда бизнинг иттифоқдошларимиз саналарди.

— Нима бўлди? — деб сўради Ос.

— Қавминг мусулмон бўлганим учун мени ўлдиришмоқчи.

Ос: «Сен омонлик топдинг, сен томон (уларга) йўл йўқ», деб ташқарига чиқди. У водийни тўлдирган одамларга дуч келди.

— Қаерга кетаяпсизлар? — деб сўради Ос.

— Диндан қайтган анави Ибн Хаттобнинг олдига, — дейишди.

— У томон йўл йўқ! — деди Ос.

Мушриклар орқага қайтди.^[1] Ибн Исҳоқ ривоятида: «Аллоҳга қасамки, улар гўё унинг устидан сиририб ташланган кийимдек бўлдилар» (яъни, худди шундай қайтиб кетишди) дейилган.^[2]

¹ Саҳиҳул Бухорий, Умар ибн Хаттобнинг Исломига кириши ҳақидаги боб, 1/545.

² Ибн Ҳишом: 1/349.

Бу мушрикларнинг билдирган муносабати эди. Келинг, энди гапни мўминлардан эшитайлик. Мужоҳид Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анхумодан ривоят қилади: «Умар ибн Хаттобдан: «Нима учун Форук деб аталгансиз?» деб сўрадим. Умар розияллоҳу анҳу қуйидагича жавоб берди: «Ҳамза розияллоҳу анҳу мендан уч кун олдин Исломни қабул қилган эди — Сўнг Умар розияллоҳу анҳу ўзининг Исломга кириш тарихини ҳикоя қилиб берди ва охирида деди — Исломга кирганимдан сўнг: «Ё Расулуллоҳ, биз ўлсак ҳам, яшасак ҳам ҳақ устида эмасмизми?!», деб сўрадим. «Ҳа, — дедилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам — Жоним қўлида бўлган Зотга қасамки, сизлар вафот топсангизлар ҳам, яшаб қолсангизлар ҳам ҳақдасизлар». «Унда беркинишнинг нима кераги бор? Сизни ҳақ билан юборган Зотга қасамки, (очиқ даъватга) чиқамиз!» — дедим. Икки саф бўлиб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни олиб чиқдик. Сафларнинг бирида Ҳамза, иккинчисида мен борардим. Унинг эгнини чанг босган эди. Шу ҳолда Ҳарамга кирдик. Қурайш менга ва Ҳамзага қаради. Мушрикларга ҳеч кўрилмаган бир ғам тушди. Ўша кун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мени Форук (ҳақ билан ботилни ажратувчи) деб атадилар.»^[1]

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу айтади: То Умар розияллоҳу анҳу Исломни қабул қилгунга қадар Каъбада намоз ўқий олмасдик.^[2]

Суҳайб ибн Синон ар-Румий айтади: Умар розияллоҳу анҳу мусулмон бўлганидан кейин Ислом ошкор этилиб, унга очиқ даъват қилинди, Каъба атрофида давра қуриб ўтирдик, Каъбани тавоф қилдик, бизга қўполлик қилганлардан ҳақимизни олиб, уларга қилмишига яраша жавоб қайтардик.^[3]

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу айтади: Умар Исломни қабул қилганидан бошлаб азиз бўлдик.^[4]

¹ Ибнул Жавзий, Умар ибн Хаттоб тарихи: 6, 7-с.

² Абдуллоҳ Наждий, Мухтасар ас-сийра: 103-с.

³ Ибнул Жавзий, Умар ибн Хаттоб тарихи: 13-с.

⁴ Саҳиҳул Бухорий, Умар ибн Хаттобнинг Исломга кириши ҳақидаги боб, 1/545.

Қурайш вакили Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларида

Ҳамза ибн Абдул Муттолиб ва Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳулар Исломни қабул қилганидан кейин муслмонларнинг бошидаги қуюқ булутлар тарқала бошлади. Мўминларни қийноққа солиш ва азоблаш билан маст бўлган мушриклар аста-секин ўзларига келиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни даъватдан тўхтатиш учун имкониятларидаги бор нарсани беришга рози бўлиб, келишиш ҳаракатига тушишди. Бироқ бу бечоралар билмасдиларки, ер юзининг жамики матоси Аллоҳнинг дини ва ҳақ даъвати қаршисида пашша қанотига ҳам арзимаёди. Шунинг учун ҳам мушрикларнинг бу уриниши ҳеч қандай самара бермади.

Ибн Исҳоқ ёзади: «Язид ибн Зиёд Муҳаммад ибн Каъб ал-Қуразийдан нақл қилди: Менга айтишларича, Қурайш улуғларидан Утба ибн Рабиъа бир куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳарамда ёлғиз ўтирганларида қавмининг даврасида шундай дейди:

— Эй Қурайш жамоаси, Муҳаммаднинг олдига бориб гаплашиб кўрайинми? Унга бир неча нарсани таклиф қиламан, эҳтимол, уларнинг бирини қабул қилар. Шунда унинг хоҳлаган нарсасини берардик ва у биздан тийиларди.

Бу пайтга келиб Ҳамза ибн Абдул Муттолиб Исломни қабул қилган ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳоблари тобора кўпайиб, кучайиб бораётганини мушриклар ҳам кўриб турарди.

— Майли, эй Абул Валид, унинг олдига бориб гаплашиб кўр, — деди Қурайш.

Утба ибн Рабиъа ўрнидан туриб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларига келиб ўтирди.

— Эй жиян, сен бизнинг тагли-тахтли ва насл-насабли кишимизсан. Қавмининг бошига оғир бир иш олиб келиб, унинг бирлигига путур етказдинг, муқаддас туйғуларини топтадинг. Олиҳалари ва динини қораладинг, ўтиб кетган ота-боболаримизни кофирга чиқардинг. Қулоқ сол, сенга бир неча таклиф айтаман. Қараб кўр, эҳтимол, уларнинг бирини қабул қиларсан.

— Гапиринг, эй Абул Валид, эшитаман, — дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам.

— Эй жиян, агар сен шу олиб келган ишинг билан бойлик топмоқчи бўлсанг, биз сенга молларимиздан йиғиб берайлик. Токи ичимиздаги энг бой-бадавлат киши бўлгин. Агар шараф истаётган бўлсанг, сени улуғимиз деб билиб, сенсиз ҳеч бир ишни ҳал қилмайлик. Агар мулк-шоҳлик истаётган бўлсанг, сени ўзимизга подшоҳ қилиб кўтарайлик. Агар сенинг олдингга келаётган жин бўлиб, сен ундан қутула олмаётган бўлсанг, мол-давлатимиздан сарфлаб, сени бу дарддан халос қилайлик. Чунки киши даволанмас экан, одатда, жин унинг устига ғолиб бўлиб олади, — деди Утба — ёки шунга ўхшаш гапларни айтди. Утба ибн Рабиъа гапириб бўлгунга қадар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қулоқ солиб турдилар.

— Эй Абул Валид, гапириб бўлдингизми? — сўрадилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам.

— Ҳа.

— Унда менга қулоқ солинг.

— Хўп.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сўз бошладилар:

— **«Меҳрибон ва Раҳмли Аллоҳ номи билан. Ҳа. Мим.** (Ушбу Қуръон) **Меҳрибон ва Раҳмли (Аллоҳ) томонидан нозил қилингандир. У биладиган қавм учун (мўминларга) хушхабар берувчи ва (кофирларни азобдан) огоҳлантирувчи — арабий Қуръон ҳолида (нозил қилиниб), оятлари муфассал баён қилинган Китобдир. Бас, (кофирларнинг) кўплари (унинг оятлари ҳақида тафаккур қилишдан) юз ўғирдилар, демак, улар «эшитмаслар». Улар (Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламга) дедилар: «Дилларимиз сен бизларни даъват қилаётган нарсадан пардаланган»** (Фуссилат: 1-5).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тиловат қилишда давом этдилар. Қуръон оятларини эшитган Утба жим қотди. У икки қўлини орқага тираб, уларга суянган кўйи қулоқ соларди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам саждагача ўқидилар ва сажда қилдилар.

— Эй Абул Валид, — дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам кейин — Мана эшитдингиз, энди ўзингиз биласиз!

Утба қавмдошларининг олдига қўзғалди. Уни кўрган мушриклар ўзаро шундай дейишди: — Аллоҳга қасам ичиб айтамизки, Абул Валид кетганидан бошқача ҳолатда қайтиб келаяпти.

Утба ибн Рабиъа келиб ўтиргач, ундан «Нима гап, эй Абул Валид?» деб сўрашди.

— Гап шуки, мен бир сўзни эшитдим. Аллоҳга қасамки, мен ҳеч қачон бундай сўз эшитмаганман. Аллоҳга қасамки, бу на шеър, на сеҳр ва на фолбинликдир. Эй Қурайш жамоаси, сўзимга киришлар ва унинг ишини менга қўйиб беринглар. Бу одам билан олиб келган нарсаси ўртасини тўсманг. Уни тинч қўйинглар. Аллоҳга қасамки, унинг айтаётган бу сўзлари учун келажакда албатта, улуғ бир хабар бўлади. Агар уни араблар тинчитсалар, ундан бировлар орқали қутулган бўласизлар. Агар у арабларнинг устига ғолиб бўлса, унинг мулки сизнинг ҳам мулкингиз, унинг азизлиги сизнинг ҳам азизлигингиз ва сизлар у туфайли энг саодатманд кишиларга айланасизлар.

— Эй Абу Валид, у сени тили билан сеҳрлаб қўйибди, — деди Қурашийлар.

— Менинг фикрим шу. Билганингизни қилинглар, — деди Утба.»^[1]

Яна бир ривоятда шундай дейилган: «Утба Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан Қуръон эшитаркан, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам қуйидаги оятни ўқидилар: **«Бас, агар улар** (яъни, Макка мушриклари мана шу тафсилотдан кейин ҳам Ёлғиз Аллоҳга иймон келтиришдан) **юз ўгирсалар, у ҳолда айтинг: «Мен сизларни худди Од ва Самуд** (қабилаларини урган) **чақмоққа ўхшаган бир чақмоқ — ҳалокат** (келиши)дан **огоҳлантирдим»**. Ана шунда Утба қўрққанидан ўрнидан туриб кетди ва қўлини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг оғизларига қўйиб: «Бас, бас, Аллоҳ ҳаққи, қариндошлигимиз

¹ Ибн Ҳишом: 1/293, 294. Бир қисми Табаронийнинг «Ал-муъжамус-сағир»ида ҳам келтирилган.

ҳаққи» дея Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламдан тўхташларини ўтинди. Чунки у оятда айтилган ваъид-тахдиднинг содир бўлишидан қўрқиб кетган эди. Сўнг Утба қавми олдига қўзғалди ва юқоридаги сўзларни айтди.»^[1]

Қурайш бошлиқлари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан музокара олиб боришади

Афтидан, Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Утбанинг таклифларига берган жавобларидан Қурайшнинг умиди батамом узилмаган эди. Чунки, у зот на ҳа, на йўқ деб очиқ айтмаган, балки Қуръон оятларини тиловат қилиб берган, Утбанинг боши қотиб, қандай келган бўлса ўшандай қайтиб кетган эди. Шундан сўнг Қурайшнинг оқсоқоллари кенгашиб, масалани ҳар тарафлама чуқур ўйлаб, ҳолатни яхшилаб ўргандилар. Бир куни оқшом пайти Каъбанинг олдига йиғилишиб, Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни чақиртирдилар. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам яхши умид билан тезда етиб келдилар. Уларнинг олдиларига келиб ўтиргач, у зотга Утба айтган гапларнинг айни ўзини такрорладилар ва Утба ўртага ташлаган таклифларни қайтадан таклиф қилдилар. Гўё гумон қилишдики, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Утбанинг гапларини унинг шахсий фикри деб жиддий қабул қилмаган бўлсалар, мана энди бутун қабиланинг фикри шу эканини билгач, унинг жиддийлигига ишонч ҳосил қилиб, таклифларни қабул қилсалар. Лекин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга: «Сизлар нима деяпсизлар ўзи, мен сизларга келтирган нарсаларни на сизларнинг мол-дунёларингизни қўлга киритиш истагида, на шон-шуҳрат ва на подшоҳлик талабида олиб келдим. Балки Аллоҳ мени сизларга элчи қилиб юборди, менга Китоб нозил қилди ва мени сизларга хушхабар берувчи ва огоҳлантирувчи бўлишимга буюрди. Мен сизларга Раббимнинг рисолати-элчилигини етказдим ва сизлар учун насихатчи бўлдим. Агар олиб келганларимни мендан қабул қилсангиз, бу

¹ Ибн Касир тафсири: 4/95, 96, мазкур оят тафсири.

сизларга дунё-ю охиратда саодат бўлади, агар рад этсангиз то сизлар билан менинг ўртамдаги Аллоҳнинг ҳукми келгунича сабр қиламан», дедилар ёки шу мазмунда сўзладилар.

Шундан сўнг Қурайш иккинчи нуқтага ўтди: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: Раббингдан сўра, мана бу тоғларни биздан узоқроққа суриб, юртларимизни кенгайтирсин, унда анҳорлар оқизсин, бизларга ўлганларимизни — ва хусусан Қусай ибн Килобни — тирилтириб берсин, агар ўшалар сени тасдиқласалар, биз ҳам иймон келтирамиз, дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга юқоридаги жавобларининг айна ўзини қайтардилар.

Сўнг учинчи нуқтага ўтишди: Раббингга дуо қил, сенинг пайғамбарлигининг тасдиқлайдиган бир фаришта туширсин, биз унга мурожаат қилиб ҳақиқатни билайлик, яна сенга боғлар, хазиналар, олтин-кумушдан қилинган қасрлар қилиб берсин, деб талаб қилишди. Бу талабларига ҳам айна жавобни қайтардилар.

Сўнг тўртинчи нуқтага ўтишди: У зотдан азобни талаб қилишди ва: «Агар сен айтаётган азоб ва ваъидлар борлиги рост бўлса, қани осмоннинг бир бўлагини устимизга ташлаб юбор-чи», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Бу Аллоҳнинг қўлидаги иш, У ўзи хоҳлаган ишини қилади», деб жавоб бердилар. Улар: «Раббинг бизнинг сен билан бирга ўтиришимизни ва сендан шу нарсаларни талаб қилишимизни олдиндан билиб, сенга бизни чекинтирадиган жавобларни ўргатмадимми, агар қабул қилмасак, бошимизга не кунлар тушишини айтмадимми?!» дейишди.

Охирида у зотга қаттиқ таҳдидлар қилиб: «Қасамки, сени асло тинч қўймаймиз, икки ўртада ё сени ҳалок қиламиз ё ўзимиз ҳалок бўламиз», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам улардан қилган умидлари пучга чиққанидан афсусланиб, ғамгин ҳолда уйларига қайтдилар.^[1]

¹ Ибн Исҳоқ ривоятдан қисқартма (Ибн Ҳишом: 1/295-298), Ибн Жарир, Ибн-нул-Мунзир, Ибн Абу Ҳотам (Ад-дуррул-мансур: 4/365, 366).

Абу Жаҳлнинг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни ўлдиришга қасд қилиши

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам улар ҳузуридан кетгач, Абу Жаҳл деди:

— Эй Қурайш жамоаси, кўриб турганингиздек Муҳаммад динимизни қоралашни, ота-боболаримизни ҳақорат қилишни, бизни нодонга чиқариб, олиҳаларимизни хорлашни мақсад қилган. Аллоҳни ўртага қўйиб сўз бераманки, кўтаришга кучим етадиган бир тошни олиб ўтираман-да, Муҳаммад сажда қилганида ўша тош билан бошини янчаман. Кейин мени ҳимоя қиласизларми ёки ташлаб қўясизларми, менга барибир. Абду Маноф уруғи қўлидан келганини қилсин.

— Аллоҳга қасамки, сени ҳеч қачон ташлаб қўймаймиз. Мақсад қилган ишингни амалга оширавер! — деб жавоб беришди мушриклар.

Эртасига Абу Жаҳл ўзи айтганидек, бир тошни олиб Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни кутиб ўтирди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ҳар галгидек эрталлаб келиб намоз ўқий бошладилар. Қурайш ҳам йиғиладиган жойига келиб ўтириб, Абу Жаҳл нима қиларкин, деб кутиб турди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам саждага бош қўйганларида Абу Жаҳл тошини кўтариб Пайғамбаримиз томон юрди. Бироқ Муҳаммад соллalloҳу алайҳи ва салламга яқинлашиши билан ранглари ўчиб, кўрқиб, орқага чекинди. Қалтираб қўлидаги тошини ташлаб юборди. Қурашийлар унинг олдига келиб сўрашди:

— Сенга нима бўлди, эй Абул Ҳакам?

— Мен кеча сизларга айтган ишимни қилмоқчи эдим. Муҳаммадга яқинлашганимни биламан, уни тўсиб бир буғро-эркак туя пайдо бўлди. Аллоҳга қасамки, мен унингдек боши, бўйни ва тишлари бор туяни ҳеч қачон кўрмаганман. Ўша буғро мени еб қўймоқчи бўлди.

Ўшанда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтган эканлар: «У Жибрил алайҳис-салом эди. Агар (Абу Жаҳл) яқинлашганида уни тутган бўларди».^[1]

Савдолашиш ва ён беришлар

Қурайшнинг алдову қизиқтириш ҳамда таҳдиду қўрқитиш асосига қурилган музокараси барбод бўлгач ва Абу Жаҳлнинг дағаллиги, хиёнаткорона ҳаракатлари билан ҳеч нарсага эришилмаслигига кўзлари етгач, уларда муаммонинг ечимига оқилона тадбир орқали етиб бориш истаги туғилди. Аслида, улар Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни ботил устида дейишга жазм қилишмас, балки Аллоҳ таоло айтганидек: «**...ундан шак-шубҳада**» (Шўро-14) эдилар. Шу боис дин ишида у зот билан савдолашмоқчи, ўзларича йўл ўртасида Ислом билан жоҳилиятни учраштирмоқчи — бирлаштирмоқчи бўлишди. Уларнинг савдосига кўра, мушриклар айрим эътиқодларидан, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам айрим эътиқодларидан воз кечишлари керак эди. Агар Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) даъват қилаётган нарса ҳақ бўлса, биз ҳам шу йўл билан ҳаққа эришамиз, деб гумон қилишди улар.

Ибн Исҳоқ ёзади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Каъбани тавоф қилаётганларида Асвад ибн Муттолиб ибн Асад ибн Абдул Ҳазо, Валид ибн Муғйра, Умайя ибн Халаф ва Ос ибн Воиллар — Улар қавмининг оқсоқоллари эди — У кишининг қаршиларига келиб шундай дейишди:

— Эй Муҳаммад, кел, сен ибодат қилаётган зотга биз ибодат қилайлик, сен ҳам биз ибодат қилаётган нарсаларга ибодат қилгин. Агар сен ибодат қилаётган Зот биз ибодат қилаётган нарсадан яхшироқ бўлса, Ундан биз ҳам насибадор бўлиб қоламиз. Агар бизнинг ибодат қилаётганимиз сен ибодат қилаётгандан яхшироқ бўлса, сен ҳам ундан насибадор бўласан. Ўшанда Аллоҳ таоло «Кофирун» сурасини нозил қилди: «(Эй Муҳаммад

¹ Ибн Ҳишом: 1/298, 299.

соллаллоҳу алайҳи ва саллам), **айтинг: «Эй кофирлар! Мен сизлар ибодат қилаётган нарсаларга ибодат қилмасман»**^[1]

Абд ибн Ҳумайд ва бошқалар Ибн Аббосдан ривоят қилишларича, Қурайш: «Агар бизнинг олиҳаларимизни истилом (тавоф) қилсанг (қўлинг билан силаб улуғласанг), сенинг Илоҳингга ибодат қиламиз» дейишганда Аллоҳ таоло «Кофирун» сурасини нозил қилди.^[2]

Ибн Жарир ва бошқалар ривоятида мушриклар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга «Бир йил бизнинг олиҳаларимизга сиғин, бир йил сенинг Раббингга ибодат қиламиз» деганларида Аллоҳ таоло «(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам, у мушрикларга) **айтинг: «Ҳали сизлар мени Аллоҳдан ўзгага ибодат қилишга буюрасизми, эй нодонлар!»** (Зумар: 64).

Аллоҳ таоло мушрикларнинг кулгили таклифларини ана шундай кескинлик билан рад қилиб ташлагач ҳам Қурайш бутунлай умидсизликка тушмади, балки Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзлари олиб келган таълимотга баъзи ўзгартиришлар киритиши эвазига улар ҳам кўпроқ ён беришга розилик изҳор қилишди. **«Бу Қуръондан бошқа бир Қуръон келтиргин ёки буни ўзгартиргин»**, дейишди. Аллоҳ таоло бу йўлни ҳам кескинлик билан рад қилди: **«Айтинг: «Мен учун уни ўз томонимдан ўзгартириш дуруст эмасдир. Мен фақат ўзимга ваҳий қилинган оятларгагина эргашурман. Чунки мен агар Парвардигоримга исён қилсам, улуғ Куннинг (Қиёматнинг) азобидан қўрқаман»** (Юнус: 15). Ва бундай ишнинг оқибати ғоят хатарли экани билан огоҳлантирди: «(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам, мушриклар) **сизни Бизнинг шаънимизга, (ваҳийдан) ўзга нарсаларни тўқиб чиқаришингиз учун — Биз сизга ваҳий қилган оятлардан алдаб-буриб юборишларига оз қолди. У ҳолда (яъни, уларнинг йўриқларига юрсангиз), сизни дўст қилиб олган бўлар эдилар. Агар Биз сизни (ҳақ йўлда) қилмаганимизда, сиз уларга бир қадар мойил бўлишингизга**

¹ Ибн Ҳишом: 1/362.

² Ад-дуррул-мансур: 6/292.

оз қолди. У ҳолда албатта Биз сизга дунё (азобини) ҳам, охират (азобини) ҳам икки ҳисса қилиб тоттирган бўлар эдик, сўнгра ўзингиз учун Бизга қарши бирон мададкор топа олмаган бўлар эдингиз» (Исро: 73-75).

Қурайшнинг боши қотиб, ўйга толиши ва яҳудлар билан алоқа боғлаши

Мазкур музокара, келишувга уриниш ва ён беришлар ҳеч қандай самара бермагач, Қурайш йўлини йўқотган одамдек гангиб, нима қилишини билмай боши қотиб қолди. Қурайш шайтонларидан бири бўлмиш Назр ибн Ҳорис уларга насиҳат қилиб шундай деди: «Эй Қурайш жамоаси, Аллоҳга қасамки, бошингизга бир иш тушди ва сизлар ҳалигача унинг чорасини топа олмадингиз. Муҳаммад сизларнинг орангизда ёш йигит эканида сизларнинг энг яхшингиз, ростгўйингиз ва омонатдорингиз эди-ку?! Энди икки чаккасига оқ тушганида мана бу ишни олиб келгани учун уни сеҳргар дейсизлар. Йўқ, Аллоҳга қасамки, у сеҳргар эмас. Биз сеҳргарларни ҳам, уларнинг куф-суфлари-ю, тугунларини кўп кўрганмиз. Коҳин дедингиз. Йўқ, Аллоҳга қасамки, у коҳин эмас. Биз коҳинларни биламиз, уларнинг талвасаларини кўрганмиз, қофияли сўзларини эшитганмиз. Шоир дедингиз. Йўқ, Аллоҳга қасамки, у шоир эмас. Биз шеърни яхши тушунамиз, унинг ҳамма турини, ҳажазини-ю ражазини эшитганмиз. Мажнун дедингиз. Йўқ, Аллоҳга қасамки, у мажнун эмас. Биз жунун нима, унинг тутқаноқлари, васвасалари ва алаҳсирашлари нима, кўрганмиз, биламиз. Эй Қурайш жамоаси, аҳволингизни яхшилаб бир ўйлаб кўринг. Аллоҳга қасамки, бошингизга улкан бир иш тушди.»

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ҳар қандай таҳдид ва пўписаларга қарши матонат билан туришларини, қизиқтирувчи ва йўлдан урувчи ҳар қандай таклифларни қатъиян рад этишларини, ўз йўлларида сабот билан давом этишларини, шунингдек у зотнинг ростгўй, покиза ва улуғ ахлоқ эгаси эканликларини кўрган Қурайш пешволари у ростдан ҳам пайғамбар бўлса-чи, деган гумонга ҳам борди ва улар-

да яҳудийлар билан боғланиб, уларнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳақларидаги фикрларини билиш истаги пайдо бўлди. Назр ибн Ҳорис уларга юқоридаги гаплари билан насихат қилгач, унинг ўзини бир неча кишилар билан бирга-ликда Мадина яҳудийлари ҳузурига бориб, улар билан сўзлашиб келишга юбордилар. Яҳудий руҳонийлари уларга шундай йўл кўрсатишди: «Сизлар ундан уч нарса ҳақида сўранглар. Агар жавоб бера олса, ҳақиқатан пайғамбар бўлади, акс ҳолда ундай кимса ўлимга маҳкум: Ундан аввалги замонда (узоқ вақт йўқ бўлиб) кетган йигитларнинг иши қандай бўлган, деб сўранглар. Чунки, уларнинг иши жуда қизиқ кечган. Яна ундан ерни кезиб, унинг машриқу мағрибларига етиб борган бир киши ҳақида сўранглар, нима биларкин. Сўнгра ундан руҳ нима, деб сўранглар.»

Маккага қайтишгач, Назр : «Биз сизларга Муҳаммад билан бизнинг ўртамизни узил-кесил ажрим қилиб берадиган нарсани олиб келдик» деди ва яҳудларнинг гапларини Қурайшга етказди. Қурайш Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан юқоридаги саволларни сўрагач, орадан бир неча кун ўтиб, «Каҳф» сура-си нозил бўлди. Ушбу сурада мазкур йигитлар — «Асҳобул-Каҳф»нинг ҳикояси ва ернинг машриқу мағрибини қўлга киритган Зул-қарнайн ҳақидаги қисса бор эди. Руҳ ҳақидаги савол-нинг жавоби «Исро» сурасида нозил бўлди. Қурайшга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳақ пайғамбар эканликлари маълум бўлди, бироқ бу билан золимларнинг куфрлари заррача камаймади.^[1]

Абу Толиб ва яқин қариндошларнинг муносабати

Воқеалар оқими ўзгарди. Вазият ва ҳолатлар ўзгача тус олди. Бироқ Абу Толиб ҳамон суюкли жиянини ўйлаб безовта эди. У бўлиб ўтган ҳодисаларга назар ташлади: Мушриклар унга қарши уруш очамиз деб таҳдид қилишди. Сўнг Аммора ибн Валиднинг эвазига Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни

¹ Ибн Ҳишом: 1/299-301.

олиб ўлдирмоқчи бўлишди. Абу Жаҳл жиянининг бошини тош билан янчмоқчи бўлди. Уқба ибн Аби Муъийт ридоси билан у зотни бўғиб, ўлдиришига сал қолди. Умар ибн Хаттоб уни ўлдираман деб қилич кўтариб чиқди. Ана шу ҳодисаларнинг барчасини таҳлил қилиб чиққан Абу Толиб амин бўлди-ки, мушриклар унинг ҳимоясини бузиб, жиянини ўлдиришга қасд қилганлар. Қурайшнинг бир бўлиб жиянига ташланаётганини кўрган Абу Толиб Абду Маноф авлодини — Бану Ҳошим ва Бану Муттолиб уруғини йиғиб, уларни ҳам худди ўзи каби жиянини ҳимоя қилишга чақирди. Арабларда кучли ривожланган қариндош-уруғчилик ҳамиятидан келиб чиқиб ҳар иккала уруғнинг мусулмони-ю кофири Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ҳимоя қилишга рози бўлди. Фақат Абу Толибнинг ўз иниси Абу Лаҳабгина улардан ажралиб, Қурайш мушриклари ишига бош қўшди.^[1]

Алоқаларнинг батамом узилиши. Зулм ва зўравонлик битими

Бану Ҳошим ва Бану Муттолиб уруғларининг барча киши-си — мусулмони-ю кофири Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламни ҳимоя қилишга аҳд қилиши Қурайшнинг бошини қотириб қўйди. Шундан кейин мушриклар Муҳассаб водийсидаги Бану Кинона ерида тўпланиб, Бану Ҳошим ва Бану Муттолибга қарши қўйидагича иттифоқ қилишди: Қурашийлар бу уруғ кишилари билан қуда-андачилик ва савдо-сотик қилмайди, улар билан бирга ўтирмайди, уларга аралашмайди, уйларига кирмайди ва улар билан гаплашмайди. Токи бу икки уруғ Қурайш мушрикларига Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни қатл этиш учун топширмагунга қадар уларга қарши ана шундай муносабатда бўлинади. Мушриклар ўзларининг аҳду-паймонларини бир саҳифага ёзиб ҳам қўйишди: «Бану Ҳошим Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)ни қатл қилиш учун топширма-

¹ Ибн Ҳишом: 1/269.

гунча улардан ҳеч қандай битим-келишув қабул қилинмайди ва уларга ҳеч қандай раҳм-шафқат қилинмайди.»

Ибнул Қаййим ёзади: «Баъзилар мазкур саҳифани Мансур ибн Икрима ибн Омир ибн Ҳошим ёзган десалар, баъзилар Назр ибн Ҳорис ёзган дейишади. Бироқ саҳиҳ гап шуки, бу саҳифани Бағиз ибн Омир ибн Ҳошим ёзган. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уни дуоибад қилганларида, қўли шол бўлиб қолган.»^[1]

Қурайш ана шундай аҳд-паймон қилиб, уни бир саҳифага ёзиб Каъба ичига осиб қўйди. Бану Ҳошим ва Бану Муттолибнинг Абу Лаҳабдан бошқа барча кишилари — мусулмони-ю кофири нубувватнинг еттинчи йили Муҳаррам ойи ҳилоли кечасида Абу Толиб дарасига кўчиб ўтди. Қамал кунлари бошланди.

Абу Толиб дарасида уч йил

Қамал кучайди. Дарадагиларнинг озиқ-овқати узилди. Мушриклар Маккага келган ҳар қандай егулик ёхуд савдо молларини зудлик билан сотиб олиб қўйишарди. Оқибат дарадагиларнинг ҳоли танг бўлди. Улар оч қолганликларидан барглар ва териларни ейишга мажбур бўлишди. Дарадан аёллар ва гўдакларнинг очликдан чирқираб йиғлаётгани эшитилиб турарди. Уларга фақат яширинча у-бу нарса келиб турарди, холос. Қамалдагилар эҳтиёжларини бутлаш учун фақат уруш ҳаром қилинган ойлардагина ташқарига чиқа олардилар. Улар четдан келган карвонлардан нарсалар сотиб олишарди, бироқ Макка аҳли қамалда қолганлар сотиб ололмаслиги учун молларнинг нархини атай ошириб юборишарди.

Ҳаким ибн Ҳизом аммаси Хадижа розияллоҳу анҳога буғдой обориб турарди. Бир сафар Абу Жаҳл унинг йўлини тўсди. Уларнинг ўртасидаги тортишувга Абул Бухтарий аралашди ва Ҳакимга донни аммасига олиб боришга имкон яратди.

¹ Қаранг: Саҳиҳул Бухорий, Фатҳ: 3/529 (1589, 1590, 3882, 4284, 4285, 7479-ҳадислар), Зодул-маод: 2/46.

Абу Толиб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўйлаб кўрқарди. Уйқуга ётиш пайтида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ўз ўринларига ётишни буюрар ва нияти ёмон кимсалар ҳам буни кўрсин дерди. Сўнг ҳамма ухлагач, бирон ўғли, иниси ёки амакиваччасига Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўринларига ётишни буюриб, Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни бошқа жойга ётқизарди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва саҳобалар ҳаж мавсуми кунлари дарадан ташқарига чиқиб одамлар билан кўришар ва уларни Исломга даъват қилар эдилар. Биз ўша кунларда ҳам Абу Лаҳабнинг нималар қилгани ҳақида юқорида ёзган эдик.

Битимнинг бекор қилиниши

Дарадагилар икки ё уч йил ана шундай аҳволда яшадилар. Нубувватнинг ўнинчи йили Муҳаррам ойида^[1] Қурайш тузган зулм битими бузилди, қамал бекор қилинди. Чунки Қурайшнинг бу қарорига кимлардир рози ва яна кимлардир норози эди. Айнаман мана шундай норози кишилар саҳифани йиртиб ташлашга ҳаракат қилишди. Бу ишнинг бошида Ҳишом ибн Амр турди. Бану Омир ибн Луай уруғидан бўлган Ҳишом дарада ётган Бану Ҳошим уруғига тунда яширинча егуликлар етказарди. Хуллас, Ҳишом ибн Амр Зухайр ибн Аби Умайя ал-Махзумийнинг олдига келди — Зухайрнинг онаси Абдул Муттолибнинг қизи Отика эди — ва унга шундай деди:

— Эй Зухайр, тоғаларинг мана шундай аҳволда ётса-ю, сен еб-ичиб ўтираверасанми?!

— Сени қара-ю, бир ўзимнинг қўлимдан нима ҳам келарди?! Аллоҳга қасамки, агар ёнимда яна биров бўлганида бу битимни бузишга уринардим.

¹ Бунга далил — Абу Толиб зулм саҳифаси йиртиб ташлангандан кейин олти ой ўтгач, вафот этган. Саҳиҳ қавлга кўра, Абу Толиб Ражаб ойида жон таслим қилган. Абу Толиб Рамазонда ўлган, деювчилар у зулм саҳифаси йиртилгач, саккиз ой-у бир неча кундан сўнг вафот этган, дейишади.

— Ўша бировни топдинг.

— Ким экан у?

— Мен.

— Уччинчи кишини ҳам топ, — деди Зуҳайр.

Ҳишом Мутъим ибн Адийнинг олдига борди. Бану Ҳошим ва Бану Муттолиб уруғларининг унга ҳам қариндошлигини эслатиб, уни Қурайшнинг ана шу зулмига бош қўшгани учун айблади.

— Сени қара-ю, мен нима ҳам қила олардим. Бор-йўғи бир ўзим бўлсам, — деди Мутъим.

— Иккинчи кишини ҳам топдинг.

— Ким у?

— Мен.

— Уччинчи кишини ҳам топ?

— Аллақачон топиб қўйганман.

— Ким у?

— Зуҳайр ибн Аби Умайя.

— Тўртинчи кишини ҳам топ.

Ҳишом ибн Амр Абул Бухтарий ибн Ҳишомнинг олдига келиб, унга ҳам Мутъимга айтганларини айтди.

— Бу ишда ёрдам берадиган яна бирон киши борми?

— Ҳа.

— Ким у?

— Зуҳайр ибн Аби Умайя, Мутъим ибн Адий ва мен сен билан биргамиз.

— Бешинчи кишини ҳам топ.

Ҳишом ибн Амр Замъа ибн Асвад ибн Муттолиб ибн Асаднинг олдига борди. Унга ҳам дарадагиларнинг қариндошлигини ва ҳақларини эслатди.

— Мени даъват қилаётган бу ишингга яна бирон киши қўшилганми?

— Ҳа, — деб жавоб берди Ҳишом ва юқоридагиларнинг номларини айтди.

Улар Ҳажунда йиғилиб, саҳифани бекор қилишга келишишди.

— Мен бошлайман! — деди Зуҳайр — Энг биринчи бўлиб гапираман.

Эртасига эрталаб йиғилиб ўтирадиган жойларига келишди. Ҳулла (араблар либоси) кийиб олган Зуҳайр ҳам келиб, Каъбани етти марта тавоф қилди-да, сўнг одамларга юзланди:

— Эй Макка аҳли, Бану Ҳошим ҳалокатга ташлаб қўйилиб, савдо-сотикдан тўсиб ташланган бир аҳволда биз еб-ичиб, либослар кийиб юраверамизми? Аллоҳга қасамки, орани узадиган манави золим саҳифа йиртиб ташланмагунга қадар ўтирмайман.

Ҳарамнинг бир бурчагида ўтирган Абу Жаҳл унга эътироз билдирди:

— Бекор айтибсан. Аллоҳга қасамки, у йиртилмайди.

— Аллоҳга қасамки, сен ўзинг бекор айтибсан! — деб гапга аралашди Замъа ибн Асвад. — Биз бу саҳифа ёзилаётганда рози бўлмаганмиз.

— Замъа рост айтаяпти, — деди Абул Бухтарий — Биз унда ёзилган нарсаларга рози эмасмиз ва уларни тасдиқламаймиз.

— Сиз иккингиинг гапингиз ҳақ ва бундан бошқа гапни айтган кимса бекор айтибди, — деди Мутъим ибн Адий — Биз Аллоҳни ўртага қўйиб айтамызми, бу саҳифадан ҳам, унда ёзилган нарсалардан ҳам безормиз.

Ҳишом ибн Амр ҳам уларни қўллаб-қувватлади.

— Бу иш кеча пиширилган, — деди Абу Жаҳл — Бошқа жойда олдиндан келишиб олинган.

Абу Толиб Ҳарамнинг бир четида ўтирарди. Унинг Ҳарамга келишининг ўз сабаби бор эди. Аллоҳ таоло Расулини саҳифанинг ишидан бохабар қилди ва билдирдики, Аллоҳ бу саҳифага термитларни жўнатди. Улар саҳифадаги зулм, адоват ва орани узиш ҳақидаги жойларини еб ташлаб, фақат Аллоҳ номинигина қолдиришди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам бу хабарни амакиларига айтдилар. Абу Толиб Қурайш ҳузурига келиб жиянининг шундай-шундай деганини, агар у ёлғон гапирган бўлса, мушриклар билан унинг ўртасини очиб қўйишини, рост гапирган бўлса, уларга қилинаётган қамал ва зулмни тўхтатишни таклиф қилди.

— Адолатли гап, — дейишди мушриклар.

Саҳифани йиртмоқчи бўлганлар билан Абу Жаҳл ўртасида юқоридаги мунозара бўлиб ўтгач, Мутъим уни йиртиб ташлаш

учун қўзғалди. Қараса, унда «Эй Аллоҳ, Сенинг Исминг билан» деган жойгина қолибди. Саҳифанинг бошқа қисмини термитлар еб битирибди. Фақат Аллоҳ исми ёзилган жойгина соғ қолибди.

Шундай қилиб, саҳифа йўқ қилинди. Қамалдагилар очиққа чиқишди. Мушриклар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам нубувватларининг чин аломатларидан бирини кўрсалар-да, ҳамон ўз кўрликларида қолишди. Ахир Аллоҳ таоло улар ҳақида шундай демаганми?!

«Агар улар (Қурайш кофирлари Муҳаммад соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ҳақ Пайғамбар эканликларига далолат қиладиган) **Бирон оят-мўъжиза кўрсалар** (ҳам у Пайғамбарга иймон келтириш ўрнига) **юз ўғирурлар ва: “(бу) ҳар доимги сеҳр-ку!» дерлар”»** (Қамар: 2).

Худди шундай! Мушриклар бу оят-аломатдан ҳам юз ўғириб, ўз куфрларида зиёда бўлишди.^[1]

Қурайшнинг Абу Толибга жўнатган охириги вакиллари

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам дарадан чиққанларидан кейин яна аввалгидай даъват ишини давом эттирдилар. Қурайш гарчи алоҳида ажратиб қўйишни тўхтатган бўлса-да, ҳамон мусулмонларга тазйиқ қилиш ва одамларни Аллоҳ йўлидан тўсиш билан машғул эди. Жиянини авайлаб-асрашга қаттиқ эътибор берадиган Абу Толиб ҳам ёши саксондан ошиб, кейинги йилларда, хусусан, дарадаги қамал кунларида бошига ёғилган кетма-кет аламлар ва қийинчиликлар юки остида қадди букчайиб, бўғимлари бўшашиб, анча ҳолдан тойди. Абу Толиб дарадан чиққанига бир неча ой бўлгач, бетобланиб қаттиқ оғриб қолди. Ана шунда мушриклар Абу Толиб ўлганидан кейин Муҳаммаднинг таъзирини берсак, араблар орасида ёмон отлиқ бўлиб қоламиз, деб хавфсирашди ва амакисининг кўзи очиқлигида яна бир марта Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва

¹ Мазкур воқеа тафсилотини Саҳиҳул Бухорий: 1/216, 1/548, Зодул-маод: 2/46, Ибн Ҳишом: 1/ 350, 351, 374, 377 ва бошқа манбалардан жамладик.

саллам билан музокара юритмоқчи бўлишди. Улар шу пайтгача рози бўлмаган баъзи шартларни қабул қилишга ҳам тайёр эдилар. Шундай қилиб, Абу Толибнинг олдига Қурайш вакиллари охирги марта келишди.

Ибн Исҳоқ ва бошқалар ёзади: «Абу Толиб дардга чалиниб, унинг оғирётгани ҳақида Қурайш хабар топгач, ўзаро шундай маслаҳат қилишди: Ҳамза ва Умар Исломни қабул қилди. Муҳаммаднинг иши Қурайшнинг барча уруғларига ёйилиб бўлди. Юринглар, Абу Толибнинг олдига борайлик. Жиянини айрим нарсаларга кўндирсин. Майли, биздан ҳам у-бу нарсага ваъда олсин. Аллоҳга қасамки, улар бизнинг ишимизга ғолиб бўлиб кетишлари мумкин.»

Яна бир ривоятда шундай дейилган: «Биз қўрқамизки, манави шайх ўлганидан кейин унга бир нарса бўлса, араблар бизни маломат қилишади. Амакиси тириклигида тегинишмасди, амакиси ўлгандан кейин унга ташланишди, дейишади.»

Хуллас, қавмнинг улуғлари — Утба ибн Рабиъа, Шайба ибн Рабиъа, Абу Жаҳл ибн Ҳишом, Умайя ибн Халаф ва Абу Суфён ибн Ҳарблар таркибида бўлган йигирма бештача киши Абу Толибнинг олдига келишди.

— Эй Абу Толиб, сен бизнинг обрўли кишимизсан. Бугун оғирлашиб қолибсан. Сендан хавотирдамиз. Жиянинг билан бизнинг ўртамиздаги ишлардан хабаринг бор. Жиянингни чақиртир. Биз баъзи нарсаларга рози бўлайлик, у ҳам баъзи нарсаларга рози бўлсин. Бизни тинч қўйсин, биз ҳам уни тинч қўяйлик. Бизни ва динимизни ўз ҳолига қўйсин, биз ҳам уни ва динини ўз ҳолига қўяйлик.

Абу Толиб Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга одам жўнатиб чақиртириб келди.

— Эй жиян, мана қавмингизнинг улуғлари йиғилиб келишибди. Сиз учун айрим нарсаларга рози бўлиб, сизни ҳам баъзи нарсаларга рози қилишмоқчи.

Кейин Абу Толиб Қурайш айтган таклифни батафсил баён қилди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Мен сизларга бир оғиз сўзни таклиф қиламан. Агар шу сўзни айтсан-

гизлар, арабларга ҳоким бўласизлар ва ажам (араб бўлмаган барча халқлар) сизларга тобе бўлади».

Бир ривоятда Расулulloҳ соллалллоҳу алайҳи ва салламнинг Абу Толибга юзланиб шундай деганлари нақл қилинган: «Улардан бир оғиз сўзни айтишларини сўрайман. Шу сўз сабабли араблар уларга бўйсуниб, ажам жизя тўлайдиган бўлади.»

Яна бир лафзда шундай дейилган:

— Эй амаки, уларни ўзлари учун яхшироқ бўлган бир нарсага даъват қилсам-чи?

— Уларни нимага чақирасиз?

— Мен уларни бир оғиз сўз айтишга чақираман. Шу сўз билан араблар уларга бўйсуниб, ажам устидан ҳоким бўлишади.

Ибн Исҳоқ ривоятида шундай дейилган: «Бир оғиз сўзни беринглар, шу сўз билан арабларга эгалик қиласизлар ва ажам сизларга тобе бўлади».

Қурайш улуғлари ҳайрон бўлиб туриб қолишди. Ахир шу қадар фойдали бўлган бир оғиз сўзни айтишдан қандай бош тортсинлар?!

— Нима экан, у? — деди Абу Жаҳл — Отанг ҳаққи-ҳурмати ўша сўзни ва унга ўхшаган яна ўнта сўзни сенга берамиз!

— Ла илаҳа иллаллоҳ дейсизлар ва Аллоҳдан ўзга маъбудларингизни тарк қиласизлар! — дедилар Набий соллалллоҳу алайҳи ва саллам.

Қурайш (ажабланганидан) қўлларини бир-бирига уриб қарс чиқаришди.

— Эй Муҳаммад, — дейишди улар — Сен шунча илоҳларни битта илоҳга айлантирмоқчимисан?! Бу ишинг жуда ғалати-ку?

Сўнг ўзаро шундай дейишди:

— Аллоҳга қасамки, бу одам сизлар хоҳлаган нарсанинг биронтасига кўнмайди. Боринглар, оталарингиз динидан қолманглар. Сиз билан унинг ўртасида Алоҳнинг Ўзи ҳукм қилар!

Қавм тарқалди. Аллоҳ таолонинг қуйидаги оятлари улар ҳақида нозил бўлди:

«Сод. Шаъну-шараф соҳиби бўлган Қуръонга қасамки, (албатта Қуръон илоҳий мўъжизадир ва албатта, Сиз,

эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам, Аллоҳнинг ҳақ Пайғамбаридирсиз). **Балки кофир бўлган кимсалар** (бу ҳақиқатни қабул қилишдан) **кибру-ҳавода ва** (Аллоҳ ва Пайғамбарга) **муҳолифликда собитдирлар. Биз улардан илгари ҳам қанча аср авлодни** (иймонсизликлари сабабли) **ҳалок қилганимизда улар** (бошларига азоб тушганида ёрдам сўраб) **нидо-илтижо қилганлар,** (аммо бу вақт азобдан) **қочиб қутулиш вақти эмас эди.** (Макка мушриклари) **уларга ўзларидан** (яъни, башар авлодидан) **бўлган бир огоҳлантирувчи — Пайғамбар келганидан ажабландилар ва у кофирлар дедилар:** «Бу бир ёлғончи сеҳргардир. (Шунча) худоларни битта худо қилиб олибдими?! Ҳақиқатан, бу жуда қизиқ нарса!» Улардан катталари (бир-бирларига шундай дея тарқалиб) **кетдилар:** «**Юринглар ва ўз худоларингизга** (сиғинишда) **қаноат қилинглр** (яъни, устивор бўлинглр)! **Албатта бу** (яъни, «Ла илаҳа иллаллоҳ» дейиш билан бизлардан) **исталадиган** (талаб қилинадиган жуда катта) **нарсадир. Бизлар бу ҳақда** (яъни, Аллоҳнинг Якка-ю Ягона эканлиги ҳақида) **сўнгги миллат-динда**(ги одамлардан ҳам, яъни, Исломдан аввалги сўнгги дин бўлмиш Насроний динидаги одамлардан ҳам) **эшитган эмасмиз. Бу фақат бир уйдирмадир, холос»** (Сод: 1-7).

Маҳзунлик йили. Абу Толибнинг вафоти

Абу Толибнинг дарди оғирлашиб, орадан ҳеч қанча вақт ўтмасдан вафот этди. Абу Толиб нубувватнинг ўнинчи йили Ражаб ойида — қамалдан чиққанидан сўнг олти ой ўтгач жон таслим қилди.^[1] Баъзи муаррихлар Абу Толиб Ҳадижа розияллоҳу анҳо вафотидан уч кун олдин Рамазон ойида вафот этган, дейишади.

Имом Бухорий Мусайибдан ривоят қилади: «Абу Толиб ўлим тўшагида ётганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва сал-

¹ Абдуллоҳ Наждий, Мухтасар ас-сийра: 111-б.

лам унинг ҳузурига кирдилар. Абу Толибнинг олдида Абу Жаҳл ҳам бор эди.

— Эй амаки, — дедилар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам — «Ла илаҳа иллalloҳ», денг, ана шу калимани Аллоҳ ҳузурисида сиз учун ҳужжат қиламан.

— Эй Абу Толиб, — дейишди Абу Жаҳл билан Абдуллоҳ ибн Аби Умайя — Абдул Муттолиб динидан юз ўгирасанми?!

Бу иккиси тинмай гапираверганидан кейин Абу Толибнинг охирги айтган сўзи «Абдул Муттолиб динида» дейиш бўлди.

— Модомики қайтарилмас эканман, сиз учун мағфират сўрайвераман, — дедилар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам. Шундан сўнг қуйидаги оятлар нозил бўлди:

«На Пайғамбар ва на мўминлар — агар мушриклар қариндошлари бўлса ҳам — уларнинг дўзах эгалари эканликлари аниқ маълум бўлганидан кейин, у мушриклар учун мағфират сўрашлари жоиз эмасдир» (Тавба: 113).

«(Эй Муҳаммад соллalloҳу алайҳи ва саллам,) аниқки, Сиз ўзингиз суйган кишиларни ҳидоят қила олмассиз, лекин Аллоҳ Ўзи хоҳлаган кишиларни ҳидоят қилур» (Қасос: 56).^[1]

Абу Толибнинг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни нечоғлик авайлаб, нечоғлик ҳимоя қилгани ҳақида сўзлаш ортиқча! У Ислом даъвати учун катта-кичик мушрикларнинг ҳужумларидан тўсувчи бир қўрғон эди! Шундай бўлса-да, Абу Толиб оталарининг динида қолди ва саодат йўлини топмади.

Аббос ибн Абдул Муттолиб розияллоҳу анҳу Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга деди: «Амакингизга қандай фойда бердингиз? Зеро у сизни ҳимоя қилар ва ёнингизни олар эди!» «У дўзахнинг саёз-юза бир ерида. Агар мен бўлмаганимда, дўзахнинг энг қаърида бўларди!» — дедилар Набий соллalloҳу алайҳи ва саллам^[2].

«Абу Саид ал-Худрий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ҳузурларида

¹ Саҳиҳул Бухорий: «Абу Толиб қиссаси» боби 1/548.

² Саҳиҳул Бухорий: «Абу Толиб қиссаси» боби 1/548.

Абу Толиб зикр қилинганида Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам шундай дедилар: «Шояд қиёмат куни унга менинг шафоатим фойда берар ва у тўпиқларигача (дўзах ўти) етадиган дўзахнинг юза бир ерида қилинар!»^[1]

Хадижа розияллоҳу анҳонинг вафоти

Абу Толиб вафотидан икки ой ёки уч кун вақт ўтгач — ривоятлар турлича келган, Уммул муъминин Хадижаи Кубро розияллоҳу анҳо ҳам вафот этди. Мўминларнинг онаси нубувватнинг ўнинчи йили рамазон ойида олтмиш беш ёшида Аллоҳ раҳматига риҳлат қилди. Ўшанда Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёшлари элликда эди.

Хадижа бинти Хувайлид розияллоҳу анҳо Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга берилган Аллоҳнинг улуғ неъматларидан бўлиб, чорак аср давомида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қийин кунларда меҳрибонликлар кўрсатиб, оғир соатларда далда бериб, рисолатни етказишларига кўмакчи бўлиб, жиҳоднинг аччиқ қурбонликларини бирга тотиб, у зотга моли-ю жони билан фидокорликлар кўрсатиб яшади.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Хадижа розияллоҳу анҳо ҳақида шундай деганлар: «Одамлар менга куфр келтирганида, у менга иймон келтирди. Одамлар мени ёлғончига чиқарганида у мени тасдиқлади. Одамлар мени (молларидан) маҳрум қилганида, Хадижа мени мол-давлатига шерик қилди. Аллоҳ менга ундан фарзанд берди, ўзга аёлдан фарзанд бермади.»^[2]

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Жибрил Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам хузурларига келиб деди: «Ё Расулуллоҳ, ана, Хадижа келмоқда. Унинг қўлида бир идиш бор. Идишда нонўрак ёки таом ёхуд ичимлик бор. У олдингизга келганида, унга Раббидан салом айтинг ва жаннатдаги

¹ Саҳиҳул Бухорий: «Абу Толиб қиссаси» боби 1/548.

² Имом Аҳмад, Муснад: 6/118.

ичи ғовак марвариддан қурилган, унда на шовқин, на машаққат бўлмаган бир уй башоратини беринг.»^[1]

Кетма-кет ғам қайғулар

Саноқли кунлар ичида ана шундай икки улкан мусибатни бошидан кечирган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қалблари ғам қайғу билан тўлди. Шундан кейин ҳам қавмларидан кетма-кет мусибатлар келиб турди. Абу Толиб вафотидан кейин Қурайш жуда ҳаддидан ошиб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга очикчасига озор-азиятлар бера бошлади. Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ғамлари зиёда бўлди. Қурайшдан бир яхшилик чиқишидан умидларини узган Пайғамбаримиз даъватга қулоқ солишларини ёхуд у кишига бошпана бериб қўллаб-қувватлашларини умид қилиб, Тоифга бордилар. Бироқ на ҳимоячи ва на кўмакчи топмадан, қавмларидан кўрмаган азиятларни кўриб, озорлар чекиб қайтдилар.

Макка аҳли Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга тажовуз қилганидек, саҳобаларга ҳам тазйиқни кучайтирди, ҳатто Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг меҳрибон йўлдошлари Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудек киши ҳам Маккани ташлаб чиқишга мажбур бўлди. Ҳабаш юртига йўл олган Абу Бакр Баркул-Ғимодга етганида Ибн Дуғунна уни ўз ҳимоясига олиб, орқасига қайтарди.

Ибн Исҳоқ ёзади: «Абу Толиб вафотидан кейин Қурайш унинг тириклигида хаёлига ҳам келтира олмайдиган озорларни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга етказа бошлади. Ҳатто Қурайшнинг тентакларидан бири Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг йўлларига чиқиб, бошларидан тупроқ сочи. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам бошларидаги тупроқ билан уйларига кириб келдилар. Қизларининг бири йиғлаб-йиғлаб отасининг

¹ Саҳиҳул Бухорий: «Ҳадижага уйланишлари ва унинг фазилатлари» боби 1/539.

бошини тупроқдан тозалаб ювишга тушди. «Эй қизалоғим, қўй, йиғлама, — дедилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам — Аллоҳ отангни ҳимоя қилади. Абу Толиб вафот этгунга қадар Қурайш менга бирон кўнгилсизлик етказа олмаганди.»^[1]

Бу йил мана шу каби аламлар кетма-кет келгани боис, «Маҳзунлик йили» деб аталди ва у тарихда ана шу ном билан қолди.

Савда розияллоҳу анҳога уйланишлари

Шу йили яъни, нубувватнинг ўнинчи санаси шаввол ойида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Савда бинти Замъа розияллоҳу анҳога уйландилар. Савда розияллоҳу анҳо анча олдин Исломни қабул қилганлардан бўлиб, Ҳабашистонга қилинган иккинчи ҳижратда қатнашган. Унинг эри Сакрон ибн Амр Исломни қабул қилиб, аёли билан бирга ҳижрат қилган ва Ҳабашистонда ёки Маккага қайтиб келгач, вафот этган. Савда розияллоҳу анҳонинг иддаси тугагач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга совчи қўйиб уйландилар. Савда розияллоҳу анҳо Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Хадижа розияллоҳу анҳо вафотидан кейин биринчи олган ва охириги пайтларида ўз навбат кунини Оиша розияллоҳу анҳога берган аёлларидир.^[2]

Сабр ва матонат омиллари

Ана шу кунлар тарихини яхши ўрганган ҳалим табиатли киши ҳайратда қолади, оқил инсонлар қалбида қуйидагича савол туғилади: Мусулмонларнинг бунчалар қаттиқ матонат, сабр-тоқат билан туришларига олиб борган омил ва сабаблар нима экан?! Эшитганда баданлар жимирлаб кетадиган, қалблар титроққа тушадиган бундай оғир қийноқларга, таъқиб ва

¹ Ибн Ҳишом: 1/416.

² Талқиҳу фухуми аҳлил-асар: 10-б.

тазийқларга улар қандай сабр қилишди экан?! Қалбни ҳайратга солаётган ана шу саволлар қаршисида бироз тўхталиб, сабр ва матонат омиллари ҳақида қисқача сўз юритиб ўтамиз:

1. Аллоҳга бўлган иймон

Ҳеч шубҳасиз, бу масалада энг аввало бош ва асосий сабаб ёлғиз Аллоҳга иймон келтириб, Уни ҳақиқий таниш саналади. Зеро, қалблар чин иймон нури билан мунаввар бўлганида унинг салобати тоғлардан-да вазминроқ ва собитроқ бўлиб кетади. Ана шундай мустаҳкам иймон ва қатъий ишонч эгаси дунё ғам-ташвишлари қанчалик кўпайиб, тўлиб-тошиб, улканлашиб, оғирлашмасин, — иймони туфайли — уларни мустаҳкам тўғон ва метин қалъаларни бузмоқчи бўлиб келган селнинг юзидаги хас-чўпларчалик кўради. У топаётган иймон ҳаловати, мусулмонликнинг таровати ва мустаҳкам ишончнинг қаршисида дунёнинг ҳар қандай ғам-ташвишлари ана шундай безътибор нарсага айланади: «(Сел бетида келган) **Кўпик-чиқинди ўз-ўзидан йўқ бўлиб кетур. Одамларга фойдали бўлган нарса эса ер юзида қолур**» (Раъд: 17).

Ана шу ягона сабабдан иймон эгасининг сабр ва саботини янада кучайтирадиган бошқа сабаблар бўлиниб чиқади.

2. Кўнгилларни асир этган раҳнамолик

Нафақат Ислому умматининг, балки бутун башариятнинг олий раҳнамоси бўлмиш Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам қалбларни ром қиладиган, жонлар унинг йўлида фидокор бўладиган мислсиз сифатлар, олий хислатлар ва гўзал ахлоқлар соҳиби эдилар. Кишиларни мафтун этувчи бундай камолот ул зотдан бошқа ҳеч кимга берилмаган. Шараф, улуғлик, яхшилик, фазилат, иффат, омонатдорлик ва ростгўйлик каби сифатлар, умуман барча яхши хислатлар у кишида ўзининг энг олий кўринишида мужассам эди. Бу борада дўстлари ва мухлислари у ёқда турсин, ҳатто душманлари ҳам шубҳа қилмасди. Улар ҳаммаси Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг оғизларидан чиққан ҳар бир сўзнинг аниқ рост эканлигига ич-ичларидан ишонишарди.

Қурайшнинг уч кишиси жамланиб қолди. Улар бир-биридан яшириб Қуръон тиловатига қулоқ солишган эди. Гап орасида бу сирлари маълум бўлиб қолгач, уларнинг бири иккинчисидан — Абу Жаҳлдан сўради:

— Муҳаммаддан эшитган нарсанг ҳақида қандай фикрдасан?

— Мен нимани эшитибман?! Биз Бану Абдуманоф билан шараф талашдик. Улар таом едиришди, биз ҳам едирдик. Улар қийналганларга ёрдам беришди, биз ҳам ёрдам бердик. Улар саховат кўрсатишди, биз ҳам саховат кўрсатдик. Қачонки, бу жараёнда тенглашиб, худди бир аравани тортаётган икки от каби баб-баробар бўлиб қолганимизда улар: «Биздан пайғамбар чиқди, унга самодан ваҳий келмоқда», дейишди. Энди бунга қандай қилиб эриша оламиз?! Аллоҳга қасамки, ҳеч қачон унга иймон келтирмаймиз ва уни тасдиқламаймиз, — деди Абу Жаҳл.

Абу Жаҳл Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга айттарди: «Эй Муҳаммад, биз сени ёлғончига чиқараётганимиз йўқ, балки сен олиб келган нарсани ёлғон деяпмиз.» Ўшанда Аллоҳ таоло қуйидаги оятни нозил қилди: **«Зотан, улар Сизни ёлғончи қилмайдилар, балки бу золимлар Аллоҳнинг оятларини инкор қиладилар»** (Анъом: 33).^[1]

Бир куни мушриклар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни уч марта масхаралашди. Учинчи мартасида Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам: «Эй Қурайш жамоаси, мен сизларга сўйилиш-ўлим олиб келдим!», дедилар. Бу сўз уларга жуда қаттиқ таъсир қилди. Энг ашаддий душманлар ҳам имкон қадар яхши гапириб, Набий соллalloҳу алайҳи ва салламнинг кўнгилларини олишга тушди.

Набий соллalloҳу алайҳи ва саллам сажда қилганларида мушриклар У зотнинг устиларига сўйилган туянинг бачадони ташлашди. Пайғамбаримиз уларни дуоибад қилдилар. Шунда мушрикларнинг қаҳқаҳалари ўчиб, ғамгин бўлиб саросимага

¹ Имом Термизий Анъом сураси тафсирида ривоят қилган, 5/243 (3064-х).

тушиб қолишди ва ўзларининг аниқ ҳалок бўлишларига барчалари ишонишди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Утба ибн Аби Лаҳабни дуоибад қилганларида, бу мушрик Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг дуоибадлари унга тегишига асло шубҳа қилмаган. Утба Шом ерида шерни кўриши билан: «Аллоҳга қасамки, Муҳаммад мени Маккада туриб ўлдирди», деган эди.

Убай ибн Халаф Пайғамбаримизга ўлдираман, деб таҳдид қиларди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Аксинча, ин ша Аллоҳ, мен сени ўлдираман» дедилар. Уҳуд куни Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Убайни бўйнидан жароҳатладилар. Унинг бўйни тирналгандек жароҳат олган эди, холос. Ўшанда Убай шундай деди: Муҳаммад Маккада менга «Мен сени ўлдираман» деган эди. Аллоҳга қасамки, агар у туфлаганида ҳам мени ўлдирган бўларди.^[1] (Убайнинг ҳалок бўлиши тафсилоти ин ша Аллоҳ, ўз ўрнида батафсил баён қилинади.)

Саъд ибн Муоз Маккада Умайя ибн Халафга шундай деди: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мусулмонлар Умайяни ўлдиради, деганларини эшитдим.» Шунда Умайя қаттиқ қўрқиб кетди ва Маккадан чиқмасликка аҳд қилди. Бадр куни Абу Жаҳл уни қаттиқ қистовга олди ва эй Умайя, сен Водий аҳлининг саййидисан, биз билан бир ё икки кун бирга юр, акс ҳолда водийликлар биз билан бирга чиқмайдилар, деди. Унинг қистови билан юришга отланар экан, қочишга қулай бўлсин, деб Маккадаги энг югурик туяни сотиб олди.

— Эй Абу Сафвон, — деди унга хотини — Сиз ясриблик биродарингизнинг нималар деганини унутдингизми?

— Йўқ, — деди Умайя — Аллоҳга қасамки, мен улар билан бормоқчимасман. Озгина юраман, холос.

Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам душманларининг аҳволи шунақа эди. Энди асҳоблари — содиқ ёрлари хусусига келсак, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам улар учун ўз жонларидан-да азиз, қалбларидан-да яқин, кўзларидан-да

¹ Ибн Ҳишом: 2/84.

ардоқли эди. Улар сув қияликдан оққандай Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга талпинишарди. Мўминлар бамисоли темир оҳанрабога тортилгандек Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам томон тортилиб-интилиб туришарди.

Асҳоби киромлар Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни шу қадар қаттиқ яхши кўрардилар-ки, улар учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга бир тикон кириши ёки бирон жойларининг шилинишидан кўра ўзларининг бошлари янчилгани афзалроқ эди.

«Бир куни Маккада мушриклар Абу Бакр ибн Аби Қуҳофа розияллоҳу анҳуни ўртага олиб, қаттиқ калтаклашди. Утба ибн Рабийъа Абу Бакр розияллоҳу анҳуни чипта ковушлари билан урар ва уларни Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг юзларига ишқар, унинг қорнига чиқиб сакрар эди, ҳатто Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг юзини таниб бўлмай қолди. Бану Тайм Сиддиқ розияллоҳу анҳуни бир матога солиб уйига кўтариб келишди. Улар Абу Бакрнинг ўлганига шубҳа қилишмасди. Фақат кечга бориб Сиддиқ розияллоҳу анҳу тилга кирди ва унинг биринчи гапи «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нима қилди?», деган савол бўлди. Қавми Абу Бакрга қаттиқ таъна-дашномлар бериб, сўнг онаси Уммул Хайрга «Унга қараб туринг, бирон нарса едириб-ичиринг», деб тайинлашди. Абу Бакр розияллоҳу анҳу онасининг парваришида холи қолгач, яна «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нима бўлди?» деб сўрай бошлади.

— Аллоҳга қасамки, соҳибингдан сира хабарим йўқ,— деди онаси.

— Сиз Умму Жамил бинти Хаттобнинг олдига бориб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳақида сўранг.

Абу Бакрнинг онаси ўғлининг талабига кўра Умму Жамил бинти Хаттобнинг олдига келди.

— Абу Бакр сиздан Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ҳақида сўраяпти?

— Мен Абу Бакрни ҳам, Муҳаммад ибн Абдуллоҳни ҳам танимайман. Истасангиз, сиз билан бирга ўғлингизнинг ёнига ўзим боришим мумкин.

— Хўп, — деди Уммул Хайр.

Улар Абу Бакр розияллоху анхунинг олдига келишганида, Сиддиқ оғир аҳволда тўшакка михланиб ётарди. Умму Жамил Абу Бакрнинг ёнига келиб қичқириб юборди:

— Аллоҳга қасамки, сизни бу аҳволга солган қавм фосиқ ва кофир кимсалардир. Аллоҳнинг Ўзи сиз учун улардан интиқом олсин!

— Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга нима бўлди? — сўради Абу Бакр.

— Ахир, онангиз эшитиб турибди-ку?!

— Онамдан хавотир олманг.

— Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам соғ-саломатлар.

— Қаердалар?

— Ибн Арқамнинг ҳовлисидалар.

— Аллоҳни ўртага қўйиб айтаманки, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг олдиларига бормагунимча емайман ҳам, ичмайман ҳам.

Умму Жамил билан Уммул Хайр Абу Бакрни бир оз сабр қилишга чақиришди. Ҳамма ёқ тинчиб одамлар уйларига кириб кетгач, Абу Бакрни икки қўлтиғидан суяб Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг олдиларига олиб боришди.»^[1]

Саҳобаларнинг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга бўлган чин муҳаббатлари ва фидоийликларининг нодир намуналари билан ин ша Аллоҳ, ўз ўрнида батафсил танишамиз. Ҳали олдинда Уҳуд воқеаси, Хубайб қиссаси ва бошқалар турибди.

3. Масъулиятни ҳис қилиш

Башарият зиммасига нақадар улкан оғир масъулият юкланганини, бу масъулиятдан ҳеч қачон юз ўгириш ёки ўзни четга тортиш мумкин эмаслигини саҳобалар жуда чуқур ҳис қилардилар. Мазкур масъулиятни зиммага олишдан қочмоқ улар бошидан кечираётган тазйиқ ва таъқибга қараганда оғирроқ ҳамда ёмонроқ оқибатларга олиб боришини, агар масъулиятдан қочиладиган бўлса, бугун масъулиятни зиммага олганликлари туфайли дуч

¹ «Ал-бидоятун ван-нихоя»: 3/30.

келаётган қийинчиликлари у кунда нафақат уларнинг, балки бутун башариятнинг бошига тушадиган улкан йўқотиш олдида ҳеч нарса бўлиб қолишини ҳеч ким саҳобаларчалик яхши ҳис қилмаган.

4. Охиратга ишониш

Мазкур иймон масъулият туйғусини янада кучайтиради. Саҳобалар бутун оламлар Раббининг ҳузурида туриб, катта-ю кичик барча ишларига жавоб беришларини, оқибат абадий неъмат ёки жаҳаннам оташида мангу азоб бўлишини аниқ билардилар ва ишонардилар. Уларнинг ҳаётлари хавф-у ражо яъни қўрқув ва умид ўртасида кечарди: Раббиларининг азобидан қўрқиб ва айни пайтда Унинг раҳматидан умидвор бўлиб яшардилар. Улар «(Қиёмат кунда ҳисоб-китоб учун) **Раббиларига қайтувчи эканликларидан диллари қўрқиб турган ҳолда** (камбағал-бечораларга) **садақалар берадиган кишилар**» (Мўминун: 60) эдилар. Саҳобалар дунё ўзининг барча лаззатлари-ю азоблари билан охират қаршисида пашша қанотичалик ҳам қадрга эга эмаслигини яхши билардилар. Шунинг учун ҳам дунё машаққатлари, қийинчиликлари ва оғриқ-аламлари уларга анча енгил эди. Асҳоби киромлар ўткинчи дунёнинг ўткинчи мусибатларига бир ўткинчидек муносабатда бўлиб, уларга кўп эътибор бермасдилар.

5. Қуръон

Ана шундай оғир, даҳшатли ва зулматли даврда даъватнинг ҳақиқий маъноси бўлган Ислому асосларининг ҳақлигига гўзал услублар билан ҳужжат-далиллар келтириб оятлар нозил бўларди. Ушбу оятлар ва суралар дунёдаги энг чиройли ва мисли кўрилмаган инсонлар жамиятига пойдевор бўлиши тақдир этиб қўйилган асосларни мўминларга тушунтириб, уларни сабр ва саботга чақириб ажойиб мисоллар келтирар ва унинг тагида қандай ҳикматлар борлигини баён қилар эди:

«Ёки (эй мўминлар), сизлардан илгари ўтган зотлар мисоли — ибрати сизларга келмай туриб жаннатга киришни ўйладингизми? Уларга бало ва мусибатлар (устма-уст) ке-

либ, шундай ларзага тушган эдиларки, ҳатто Пайғамбар ва иймонли кишилар: «Ахир қачон Аллоҳнинг ёрдами келади?» дейишган эди. (Шунда уларга бундай жавоб бўлган эди:) «Огоҳ бўлингизким, Аллоҳнинг ёрдами яқиндир» (Бақара: 214).

«Алиф, Лам, Мим. Одамлар: «Иймон келтирдик», дейишлари билангина, имтиҳон қилинмаган ҳолларида, қўйиб қўйилишларини ўйладиларми?! Ҳолбуки, Биз улардан аввалги (иймон келтирган барча) кишиларни имтиҳон қилган эдик-ку!! Бас, (шу имтиҳон воситасида) албатта Аллоҳ («Иймон келтирдик», деб) рост сўзлаган кишиларни ҳам, ёлғончи кимсаларни ҳам аниқ билур» (Анкабут: 1-3).

Мазкур оятлар саркаш кофирларга ҳеч қандай ҳийла-йўл қолдирмайдиган, инкор қилиб бўлмас кучли раддиялар билан келди. Аллоҳ таолонинг Ўз дўстлари ва душманлари билан қандай муносабатда бўлишига далолат қилувчи тарихий ҳодисалар ҳамда ўтган ибратли кунларни далил қилиб туриб, агар мушриклар ана шу залолат ва саркашликларида қотиб турарвалар уларни нечоғлик ёмон оқибатлар кутиб турганлиги ҳақида очиқ-равшан сўз юритади. Қуръони Карим мушрикларнинг очиқ залолатдан қайтишлари учун уларга яна бир бор лутфан мурожаат қилади ва жуда етук суратда ҳақни баён этиб, комил тарзда тушунтириб беради.

Аллоҳ каломи мўминларни ўзга бир оламга олиб киради. Борлиқнинг ажиб манзараларини, рубубиятнинг гўзал жамолини, улуҳиятнинг камолини, раҳмат ва хайрнинг очиқ-ойдин кўриниб турган изларини ва Аллоҳ ризолигининг жилларини кўрган солиҳ зотлар унга шу қадар интиқлик билан талпинадилар-ки, бу муҳаббат оқими қаршисида ҳеч қандай тўғон туриш беролмайди!

Ана шу оятлар ичида мўминларга хитоблар бор: Раббилари уларга Ўз раҳмати ва ризолигининг, абадий неъматлар макони бўлмиш жаннатларнинг хушхабарини беради. Ҳукмга тортиладиган, ҳасратда қоладиган, сўнгра юз тубан ҳолда дўзахга судралиб, «Жаҳанам азобини тотинглар!», дейиладиган золим, кофир тоғутлардан иборат душманларининг сурати чизиб берилади.

6. Муваффақият ва нусрат башоратлари

Саҳобалар тазйиқ ва таъқибга учраган биринчи кунлариданоқ, балки ундан-да олдинроқ Исломга киришнинг маъноси фақат мусибатлар чекиб, ўлим топмоқ эмаслигини яхши билишарди. Зеро, Ислом даъвати ўзининг илк кунларидан кўр жоҳилият ва унинг баттол низомини йўқотиб, ерда ўз нуфузини ўтказиш ва сиёсий оламга раҳбарлик қилишни мақсад қилган эди. Токи бутун инсониятни — башарий жамиятни Аллоҳ ризолиги сари бошлаш ва уларни инсонларга ибодат қилишдан Аллоҳ ибодатига олиб чиқилсин.

Қуръон гоҳ ошкора, гоҳ ишоралар орқали ана шундай башоратларни олиб келарди. Ер юзини мусулмонларга тор қилиб, мўмин бандаларни бўғиб, жонларини суғуриб олай деб турган шундай ҳалокатли кунларда илоҳий оятлар аввалги пайғамбарлар билан уларни ёлғонга чиқарган кофир қавмлари ўртасида нималар бўлиб ўтганини ҳикоя қиларди. Мазкур оятларда зикр қилинган ҳолатлар Макка мусулмонлари билан кофирлари ўртасидаги ҳолатга жуда-жуда ўхшарди. Сўнг ояти карималар ана шу ҳолатларнинг якуни — кофир ва золим кимсаларнинг ҳалок қилиниб, Аллоҳнинг ери Унинг мўмин бандаларига берилишини эълон қиларди. Мазкур қиссаларда келажакда Макка мушрикларини шармандали мағлубият, мўминларни эса нажот — Ислом даъватининг ғалабаси кутаётганига ишоралар бор эди.

Худди шу кунларда мўминларнинг ғолиб бўлиши ҳақидаги башоратни Илоҳий оятлар очик-равшан айтди:

«Аниқки, Бизнинг пайғамбар бўлган бандаларимиз ҳақида: «Шак-шубҳасиз, улар қўллаб-қувватланувчилардир ва шак-шубҳасиз, Бизнинг қўшинимиз (яъни, пайғамбарлар ва уларга иймон келтирган кишилар) ғолиб бўлувчилардир,» деган Сўзимиз ўтган-собит бўлгандир. Бас, (эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам,) Сиз улардан (яъни, Макка кофирларидан маълум) бир вақтгача юз ўғиринг! Ва уларни (яқинда мағлуб бўлганларида) кўринг! Бас, яқинда улар (куфрларининг оқибатини) кўражаклар! Ҳали улар Бизнинг азобимизни шоштирмоқдамилар?! Бас, қачон (Бизнинг азоби-

миз) **уларнинг ҳовлиларига (яъни, устларига) тушганида ўша огоҳлантирилган кимсаларнинг кунлари жуда ёмон бўлур**» (Вас-Соффат: 171-177).

«Яқинда ўша жамоат энгилиб, ортларига қараб қочиб қолурлар» (Қамар: 45).

«(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам, Макка мушриклари) **ўша ернинг ўзида энгилиб битувчи ҳизблардан-фирқалардан бир тўдадир, холос**, (бас, Сиз улар айтаётган беҳуда сўзларга парво ҳам қилманг!)» (Сод: 11).

Ҳабашистонга ҳижрат қилганлар хусусида қуйидаги оятлар нозил бўлди:

«Зулму қийноқларга дучор бўлганларидан сўнг, Аллоҳ Йўлида ҳижрат қилган зотларни албатта бу дунёда ҳам гўзал (гўшаларга) жойлаштирурмиз. Энди Охират ажри-мукофоти янада каттароқ эканини (одамлар) билсалар эди!» (Наҳл-41).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан Юсуф ҳақида сўрашди. Аллоҳ таоло Юсуф алайҳис-салом қиссасини баён қилиб, жумладан шундай деди:

«Дарҳақиқат, Юсуф ва унинг оға-инилари (ҳақидаги қисса)да сўровчилар учун оят-ибратлар бордир» (Юсуф: 7).

Сўровчилар, яъни, Макка аҳли ҳам худди Юсуфнинг оға-инилари каби оқибатда ҳасрат чекиб, бўйсунишга мажбур бўладилар.

«Куфр йўлини тутган кимсалар ўзларига келган пайғамбарларга: «Албатта биз сизларни еримиздан ҳайдаб чиқарамиз ёки сизлар бизнинг динимизга қайтасизлар», дедилар. Шунда Парвардигорлари уларга (яъни, пайғамбарларга) «Албатта Биз бу золимларни ҳалок қиламиз ва улардан сўнг шу ерни сизлар учун маскан қиламиз. Бу (ваъда Қиёмат кунинда) Менинг ҳузуримда (сўроқ-савол бериб) туришдан қурқувчи ва Менинг (кофирларни дўзахга гирифтор қилиш хусусидаги) ваъдамдан хавф қилувчи кишилар учундир», деб ваҳий юборди» (Иброҳим: 13-14).

Форслар билан румликлар урушганида кофирлар мушрик бўлгани учун форсларнинг ғалаба қозонишини, мусулмонлар эса ваҳийга, илоҳий китобларга ва охират кунига иймон

келтирадиган румликларнинг ғалаба қозонишини иштарди. Дастлаб форслар ғалаба қозонишди. Аллоҳ таоло бир неча йилдан кейин румликларнинг ғалаба қозониши ҳақида хабар берди. Бу башорат фақат румликларнинг ғалабаси ҳақидагина эмас, балки яна бир башорат — Аллоҳ таолонинг мўминларга нусрат бериши хусусида ҳам эди: **«Ўша кунда мўминлар Аллоҳ ғолиб қилгани сабабли шодланурлар»** (Рум: 4-5).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам Аллоҳ марҳамати билан ана шундай башоратлар берар эдилар. Ҳаж мавсумида, Укоз, Мажанна, Зул-мажоз каби бозорларда одамларга рисолатни етказар эканлар, уларга нафақат жаннат башоратини берардилар, балки қуйидаги ҳақиқатни ҳам баралла айттардилар: «Эй одамлар, «Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ», деб айтинглар, нажот топасизлар. Шу сўз билан арабларга ҳоким бўласизлар ва ажам сизларга бўйсунди. Агар иймон келтирсангизлар, жаннатда подшоҳлар бўласиз...»^[1]

Биз Утба ибн Рабиъанинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан музокара қилиб, У зотга дунё матоларини таклиф этганида Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг унга нима деб жавоб қайтарганларини ва Утбанинг Исломнинг ғалабаси ҳақида умид қилиб қолгани ҳақида юқорида айтиб ўтган эдик.

Шунингдек, Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Абу Толиб ҳузурига келган Қурайшнинг охирги вакилларига нима деб жавоб берганларини бир эсланг. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Қурайшдан бир сўз талаб қилдилар ва шу биргина сўз билан уларнинг арабу-ажам устидан ҳоким бўлишларига ваъда бердилар.

Хаббоб ибн Арат розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Каъбанинг соясида чопонларини ёзиб устида ётар эканлар, у кишининг ёнларига бордим. Мушриклар томонидан қаттиқ машаққатлар кўргандик. “Аллоҳга дуо қилмайсизми?” — дедим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам юзлари қизариб, ўтириб олдилар: “Сизлар-

¹ Ибн Саъд: 1/216.

дан аввал ўтганлардан бир кишининг гўшти аралаш терисини темир тароқ билан суягига қадар тарашар, бу нарса уни динидан қайтаролмасди. Аллоҳ албатта ушбу ишни камолига етказди, ана шунда отлиқ одам Санъодан Хазрамавтгача ҳеч нарсадан қўрқмасдан боради, фақат ёлғиз Аллоҳдангина қўрқади ва қўйларини ўйлаб бўридангина хавфсирайди, холос».^[1] Яна бир ривоятда: «Лекин сизлар шошилаяпсизлар»^[2] дедилар.

Мазкур башоратлар махфий бўлмасдан, балки ҳаммага маълум ва машҳур эди. Улардан мушриклар ҳам яхши хабардор бўлишган. Шунинг учун Асвад ибн Муттолиб ўзининг ҳамтовоқлари билан ўтирганида саҳобаларни кўриб қолишса, пичинг қилиб «Ҳузурингизга ер юзининг шоҳлари келди, улар ҳали Кисро ва Қайсар шоҳлигини мағлуб қилишади» дейишардида, ҳуштак ва қарсақлар чалардилар.

Ҳаёти дунёдаги ана шундай нурли ва гўзал келажак башоратлари олдида, пировардида жаннатга эришиш ҳақидаги улуғ ва яхши умид қаршисида саҳобаларни чор атрофдан қуршаб олган мусибатлар, бошларига кетма-кет ёғилаётган қийноқлар уларнинг кўзига «бир зумда тарқалиб кетадиган ёз булути» бўлиб кўринар эди.

Айни пайтда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам саҳобаларнинг руҳларини иймон озуқаси билан тўйдириб, нафсларини ҳикмат ва Қуръон таълими билан поклаб, уларга нозик ва чуқур тарбия берардилар. Асҳобларини руҳнинг олий манзилатлари, қалбнинг мусаффолиги, хулқнинг покизалиги, моддият сиқувидан озод бўлиш, шаҳват хоҳишларига қарши қурша олиш ва осмонлару ер Раббига қул бўлиш сари бошлардилар. Уларнинг қалбларидаги иймон ўтини алангалатиб, зулматлардан нурга олиб чиқиб, озорларга сабр қилишга, кечиримли бўлишга ва нафсни жиловлаб олишга ўргатардилар. Натижада саҳобалар динда янада мустаҳкам, шаҳватлардан узоқ юрадиган, Аллоҳ розилиги йўлида жонини берадиган, жаннатга муштоқ,

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/543.

² Саҳиҳул Бухорий: 1/510.

илмга муҳаббат қўядиган, динни тугал тушунадиган, ўзларини ҳисоб-китоб қилиб турадиган, ҳавойи-хоҳишларини жиловлаб, ҳис-туйғуларига эрк бермайдиган, ҳаяжон ва туғёнларини бо-сиб оладиган сабр, сокинлик ва виқор билан ажралиб турадиган чин мўминларга айланишди.

УЧИНЧИ БОСҚИЧ. ИСЛОМ ДАЪВАТИ МАККА ТАШҚАРИСИДА

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Тоифда

Нубувватнинг ўнинчи йили шаввол ойида (милодий 619-йилнинг май ойи охири ёки июн ойининг бошларида) Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Тоифга бордилар. Тоиф Маккадан олти миш милча узоқликда жойлашган. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам озод қилган қуллари Зайд ибн Ҳориса билан ана шунча масофага пиёда бориб қайтдилар. Йўлда қайси қабила манзилидан ўтсалар, уларни Исломга даъват қилардилар. Бироқ бу даъватга жавоб берувчи топилмади.

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам Тоифга кириб Сақиф қабиласининг улуғларидан бўлмиш уч оға-ини билан учрашдилар. Улар Амр ибн Умайр ас-Сақафийнинг Абдуёлил, Масъуд ва Ҳабиб исми уч ўғли эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам улар билан ўтириб, бу кимсаларни Аллоҳга ва Ислом хизматига чақирдилар.

— Агар сени Аллоҳ жўнатган бўлса, Каъбанинг пўшини парча-парча қилиб йиртиб ташлайман, — деди уларнинг бири.

— Аллоҳ сендан бошқани топмабдими? — деди иккичиси.

— Аллоҳга қасамки, сен билан асло гаплашмайман. Агар чиндан Пайғамбар бўлсанг, сенга бир гап қайтармоқ хатарли.

Агар Аллоҳнинг номидан ёлғон гапираётган бўлсанг, сен билан гаплашишимнинг ҳожати йўқ, — деб жавоб берди учинчиси.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам «Қилар ишни қилдингиз, энди менинг хабаримни сир тутинглар», деб уларнинг олдидан қўзғалдилар. Сўнг Тоифда ўн кун туриб, шаҳарнинг барча таниқли кишилари билан учрашиб, гаплашиб чиқдилар. Улар: «Бизнинг еримиздан чиқиб кет» дейишди ва нодон-паст кимсаларини у зотга қарши қайрашди. Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Тоифдан жўнаб кетаётганларида ўша жоҳиллар ва қуллар у зотнинг ортларидан эргашиб, ҳақоратлар қилиб, қичқиришга тушдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам атрофларига одам йиғилди. Улар икки қаторга бўлиниб, у зотни тошга тутдилар, ҳақоратлар қилишди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг оёқларини тош билан уриб қонатдилар, ҳатто оёқ кийимлари қонга бўялди. Зайд ибн Ҳориса розияллоҳу анҳу Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўзининг гавдаси билан тўсарди. Зайд розияллоҳу анҳунинг боши бир неча жойидан ёрилди. Ярамас кимсалар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни Тоифдан уч мил узоқликдаги Утба ва Шайба ибн Рабиъаларнинг боғ-қўрғонигача шу тариқа таъқиб қилиб бориб, у зотни қўрғонга киришга мажбур қилишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўрғонга кирганларидан кейингина улар ортларига қайтиб кетишди. Пайғамбаримиз бир узум дарахтининг соясига келиб ўтирдилар. Деворга суяниб тин олиб ўтирганларида, ўзларининг машҳур дуоларини айтдилар. Бу дуо Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг озор-азиятлардан диллари нечоғлик оғриганини, бирон кимсанинг иймон келтирмаганидан қанчалар афсус қилганларини кўрсатиб беради.

— Эй Аллоҳ! — дедилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам — Қувватимнинг заифлигидан, чора-тадбиримнинг камлигидан ва одамларга хор бўлганимдан Сенга шикоятлар қиламан. Эй Меҳрибонларнинг Меҳрибони, сен заифларнинг Хожасисан, Сен Роббимсан, мени кимларга ташлаб қўйдинг?! Мени нохуш қаршилайдиган бегоналарга қолдирдингми? Ёки ишимни душманимга топшириб қўйдингми? Менга Сен ғазаб қилмасанг, бас, парво қилмасман, лекин Сенинг офиятинг мен учун кенг-мўл-

ку!! Зулматларни ёритган, дунё ва охират ишини ислоҳ қилган Юзингнинг Нури билан менга ғазабинг тушишидан ёхуд нори-золигинг нозил бўлишидан паноҳ сўрайман. Рози бўлгунигга қадар танбеҳинг устимгадир. Куч ҳам, қувват ҳам фақат Сенинг биландир.»

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ушбу ҳолатларини кўриб, Утба ва Шайба ибн Рабиъаларнинг қариндошликлари ҳаракатга келиб, Аддос исмли насроний қулини чақиришди ва унга «Бир бош узум олиб анави кишига обориб бер» дейишди. Аддос Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг олдиларига узумни қўйгач, Набий соллalloҳу алайҳи ва саллам «Бисмиллаҳ» деб қўл чўзиб ея бошладилар.

— Ушбу сўзни бу юрт аҳли айтмайди, — ажабланди Аддос.

— Сен қаерликсан, дининг нима? — сўрадилар Набий соллalloҳу алайҳи ва саллам

— Мен насронийман, Найнаво аҳлиданман.

— Юнус ибн Матто исмли солиҳ киши юртиданми?

— Сиз Юнус ибн Маттони қаердан биласиз?

— У менинг оғам. У пайғамбар бўлган, мен ҳам пайғамбарман.

Шунда Аддос Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг бошларидан, қўлларидан ва оёқларидан ўпишга тушди. Рабиъанинг икки ўғлидан бири иккинчисига шундай деди:

— У ғуломингни ҳам йўлдан урди.

Аддос келгач, «Ҳой қуриб кетгур, бу нима қилганинг?» деб сўрашди.

— Эй саййидларим, ер юзида мана шу инсондан хайрлироқ ҳеч нарса йўқ. У менга фақат пайғамбаргина билиши мумкин бўлган бир ишни айтди.

— Ҳой қуриб кетгур Аддос, у сени динингдан айнитмасин. Сенинг дининг унинг динидан яхшироқ, — дейишди Рабиъанинг ўғиллари.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам қўрғондан чиққанларидан кейин маҳзун бўлиб, ғамга тўлиб синиқ қалб билан Макка йўлидан қайтдилар. Қорнул-Манозилга етганларида Аллоҳ таоло Жибрил алайҳис-саломни жўнатди. Жибрилнинг

ёнида Малакул Жибал (тоғлар фариштаси) ҳам бор эди. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан Макка аҳли устига икки тоғни ёпиб ташлашга изн сўради.

Имом Бухорий Оиша розияллоҳу анҳудан ривоят қилади: «Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан: «Бошингизга Уҳуд кунидан-да оғирроқ кун келганми?» деб сўрадим. «Қавмингдан кўрадиганимни кўрганман. Улардан кўрганларим ичида энг қаттиғи Ақбакунида бўлди. Мен ўзимни қилишларини Ибн Абдиёлил ибн Абду Кулолга таклиф қилдим. Улар мен истаган нарсага жавоб бермадилар. Ғамга тўлиб йўлимга кетдим. Ўзимга келсам, Қорнус-Саолибда (яъни, Қорнул-Манозилда) эканман. Бошимни кўтарсам, бир булут устимга соя ташлаб турибди. Қарасам, унда Жибрил бор. Жибрил менга нидо қилиб шундай деди: «Аллоҳ таоло қавмингизнинг сизга айтган сўзини ва берган жавобини эшитди. Аллоҳ улар хусусида истаган нарсангизни буюришингиз учун сизнинг хузурингизга Малакул Жибални жўнатди.» Малакул Жибал ҳам менга нидо қилиб салом берди, сўнг деди: «Эй Муҳаммад, худди шундай. Нима истайсиз? Истасангиз, уларнинг устига икки ахшабни — Макканинг бир-бирига қараб турган Абу Қубайс ва Қуайқон номли икки тоғини — қоплаб қўяман.» «Аллоҳ азза ва жалла уларнинг пушти камарларидан ёлғиз Аллоҳ азза ва жалланинг Ўзига ибодат қилиб, Унга ҳеч нарсани шерик қилмайдиган кишиларни чиқаришини умид қиламан», дедилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам.»^[1]

Ана шу улуғ жавобда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг улуғ шахсиятлари, туби кўринмайдиган улуғ хулқлари ўз ифодасини топган.

Аллоҳ таолонинг етти осмон тепасидан туриб қилган мана шундай ғайбий марҳаматидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзларига келиб хотиржам тортдилар. Сўнг Макка йўлига тушиб, Нахла водийсига келдилар ва шу ерда

¹ Саҳиҳул Бухорий, «Китобу бадъил холқ»: 3231, 7389-х. Фатҳул Борий: 6/360, Муслим: 2/109.

бир неча кун турдилар. Нахла водийсида яшаса бўладиган сув ва ҳосилдор ерли икки жой — Сайлул Кабир ва Займа бор. Биз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг айнан қаерда турганликлари ҳақида манбаларда ҳеч нарса топмадик.

Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Нахла водийсида эканларида Аллоҳ таоло у кишининг ҳузурига бир гуруҳ жинларни жўнатди. Бу воқеа Қуръоннинг икки жойида зикр қилинган:

«(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам,) эсланг, **Биз Сизнинг олдингизга бир гуруҳ жинларни Қуръон тингласинлар, деб юборган эдик. Бас, қачонки улар** (Қуръон тиловатига) **ҳозир бўлишгач,** (бир-бирларига): **«Жим туринглар», дедилар. Энди қачонки** (тиловат) **тугатилгач, улар ўз қавмлари олдига огоҳлантирувчи бўлган ҳолларида қайтиб кетдилар. Улар дедилар: «Эй қавмимиз, дарҳақиқат, бизлар Мусодан кейин нозил қилинган, ўзидан олдинги** (Илоҳий Китоб)ларни **тасдиқ қилувчи бўлган, Ҳақ (дин)га ва Тўғри Йўлга ҳидоят қиладиган бир Китобни — Қуръонни тингладик. Эй қавмимиз, Аллоҳга даъват қилувчи** (Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг даъватини) **қабул қилинглари ва унга иймон келтиринглар,** (шунда Аллоҳ) **сизларнинг гуноҳларингизни мағфират қилур ва сизларга аламли азобдан паноҳ берур»** (Ахқоф: 29-31).

«(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам,) айтинг: **«Менга ваҳий қилиндики, жинлардан бир гуруҳи** (менинг Қуръон тиловат қилганимни) **эшитишиб,** (ўз қавмларига қайтиб боришгач,) **дедилар: «Дарҳақиқат, бизлар Ҳақ Йўлга ҳидоят қиладиган бир ажиб Қуръонни эшитдик ва дарҳол унга иймон келтирдик. Бизлар** (энди) **Парвардигоримизга бирон нарсани шерик қилмасмиз»** (Жин: 1-25-оятлар).

Оятлар сиёқидан, шунингдек, мазкур воқеа шарҳ қилинган ривоятлар сиёқидан ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг бу жинлардан беҳабар эканликлари, фақат Аллоҳ таоло Ўз оятлари орқали билдирганидан кейингина ҳузурларига жинлар келиб кетганидан боҳабар бўлганликлари тушунилади. Бу жинларнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келган биринчи вакиллари эди. Ривоятлар сиёқи

кейинчалик уларнинг яна бир неча бор келганликларига далолат қилади.

Аллоҳтаолонинг ёлғиз Ўзига маълум бўлган лашкарлари ила махфий ғайб хазиналаридан яна бир бор қўллаб-қувватланган Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам учун бу ҳодиса чиндан-да улуг воқеа бўлган. Мазкур ҳодиса ёритилган оятлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам даъватларининг ғалаба қозониши ва борлиқдаги ҳеч қандай куч-қудрат унинг ғалабасига тўсиқ бўла олмаслиги ҳақидаги башоратлар билан келди.

«Ким Аллоҳга даъват қилувчи (даъвати)ни қабул қилмаса, бас, у ер юзида (Бирон жойга) қочиб қутулувчи эмасдир ва унинг учун (Аллоҳдан) ўзга (Унинг азобидан қутқарувчи) «дўстлар» ҳам йўқдир. Ана ўшалар очиқ залолатдадирлар» (Аҳқоф: 32).

«Албатта бизлар (Қуръонни эшитганимиздан сўнг) билдикки, ер юзида ҳаргиз Аллоҳни ожиз қила олмасмиз (яъни, фақат Аллоҳ ирода қилган ишгина бўлур) ва У Зотдан (яъни, Унинг жазосидан) қочиб ҳам қутула олмасмиз» (Жин:12).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Тоифдан хўрланиб, қувланиб чиққанларидан буён у кишининг бошларига қуюқ соя ташлаб турган ғам-алам, маҳзунлик ва тушкунлик булути ана шундай нусрат ва башоратлар қаршисида парча-парча бўлиб кетди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам яна Маккага, Исломни тарқатиш ва Аллоҳнинг абадий рисолатини бандаларга янги куч, янги қувват билан етказиш учун яна аввалги ишларини давом эттиришга қайтмоққа қарор қилдилар. Ана шунда Зайд ибн Ҳориса: «Улар сизни чиқариб юборишдику, қандай қилиб кирасиз?», деб сўради. «Эй Зайд — дедилар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам — Аллоҳ таоло бу кўриб турганларингга бир ёруғликни ва чиқар йўлни пайдо қилур. Зеро, Аллоҳ динига нусрат бериб, Пайғамбарини олий қилувчидир.» Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маккага яқин келиб, Ҳирога қўндилар ва хузолик бир кишини Ахнас ибн Шурайхнинг олдига ўзлари учун ҳимоя сўраб жўнатдилар. «Мен ҳалиф, яъни иттифоқдош кишиман. Ҳалиф ҳимоясига ололмайди», деб жавоб берди Ахнас. Суҳайл ибн Амрнинг олдига

жўнатдилар. «Бану Омир Бану Каъбга қарши туриб ҳимоясига олмайди», деб жавоб айтди Суҳайл. Мутъим ибн Адийнинг олдига жўнатдилар. Мутъим рози бўлди. У қуролланиб, ўғиллари ва қавмини чақирди. «Қурол-аслаҳаларингизни тақиб, Каъба рукнлари олдида турунглари. Мен Муҳаммадни ҳимоямга олдим», деди Мутъим Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга «Кираверинг» деб одам жўнатди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Зайд ибн Ҳориса ҳамроҳлигида Маккага кириб Ҳарамгача келдилар. Мутъим ибн Адий Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг роҳила-уловлари олдида туриб: «Эй Қурайш жамоаси! Мен Муҳаммадни ҳимоямга олдим, уни ҳеч ким безовта қилмасин!» деб қичқирди. Расулulloҳ рукнни истилом қилиб, икки ракаат намоз ўқиб, уйларига кетдилар. Мутъим ибн Адий қуролланган ўғиллари билан Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўраб, уйларига қадар кузатиб қўйди.

Айтишларича, Абу Жаҳл Мутъимдан: «Сен ҳимояга олувчимисан ёки эргашувчи яъни, муслим?» деб сўраганида: «Ҳимоясига олувчи!» жавобини эшитиб: «Сен ҳимояннга олган кишини биз ҳам ҳимоя қиламиз!» қабилда жавоб берган экан.^[1]

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мутъимнинг бу хизматини унутмаганлар. Пайғамбаримиз Бадрда асир олинган мушрикларни кўрсатиб шундай деганлар: «Агар Мутъим ибн Адий ҳаёт бўлиб, манави бадбўйлар ҳақида менга илтимос қилганида, уларни унга берган бўлардим!»^[2]

Исломни қабилалар ва шахсларга таклиф қилиш

Пайғамбарликнинг ўнинчи йили Зул-қаъда ойида (619 милодий июннинг охирлари ё июлнинг бошларида) Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маккага қайтиб, Исломни қабилалар ва шахсларга таклиф қилишни қайтадан бошладилар. Ҳаж мавсуми яқинлашиб қолгани туфайли одамлар ҳаж фарзини

¹ Ибн Ҳишом: 1/381, Зодул маод: 2/46, 47.

² Сахиҳул Бухорий: 2/573.

адо этиш, муайян кунларда Аллоҳни зикр қилиш ва ўзлари учун бўлган диний ва дунёвий манфаатларни қўлга киритиш учун ҳар тарафдан кела бошладилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу фурсатни ғанимат билиб, худди пайғамбарликнинг тўртинчи йилидан бери қилиб келаётганлари каби улардан ҳар бир қабилани алоҳида-алоҳида Исломга даъват қила бошладилар. Ушбу — ўнинчи — йилдан тортиб энди улардан Аллоҳнинг рисолатини етказиш йўлида ўзларига мадад, қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя ҳам сўрай бошладилар.

Исломга таклиф қилинган қабилалар

Зухрий айтади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бирма-бир бориб, Исломга даъват қилган қабилалар қуйидагилар эди: Бану Омир ибн Саъсаъа, Муҳориб ибн Хосфа, Фазора, Ғассон, Мурра, Ҳанифа, Салим, Абс, Бану Наср, Банул-Бакко, Кинда, Калб, Ҳорис ибн Каъб, Узра, Хазорама. Аммо улардан биронтаси ҳам у зотнинг даъватларини қабул қилмади».

Зухрий номларини келтирган бу қабилалар Исломга бир йилнинг ёки бир мавсумнинг ўзида даъват этилмаганлар. Уларнинг даъват этилиши Пайғамбарликнинг тўртинчи йили билан ҳижратдан олдинги охирги мавсум оралиғида бўлиб ўтган. Муайян бир қабила ҳақида у аниқ фалон йили даъват этилган, дея олмаймиз. Тўғри, аллома Мансурпурий бир неча қабилалар ҳақида улар Исломга ўнинчи йилнинг мавсумида даъват этилганлар, дея қатъий айтган. Ибн Исҳоқ мазкур даъват ва унинг рад этилиши тарзини ҳикоя қилган. Қуйида шу ҳақда қисқача айтиб ўтамиз:

1. Бану Калб. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг Бану Абдуллоҳ номли бир уруғига бориб, уларни Аллоҳга даъват қилдилар ва уларни ўзларига ҳимоячи бўлишга таклиф қилдилар. Ҳатто уларга: «Эй Бану Абдуллоҳ, Аллоҳ отангизнинг исмини гўзал қилди», деган гапни ҳам айтдилар. Аммо улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг таклифини қабул қилмадилар.

2. Бану Ҳанифа. Уларни қўнимгоҳларига бориб, Аллоҳга даъват қилдилар ва уларни ўзларига ҳимоячи бўлишга таклиф

қилдилар. Араблардан бирортаси у зотга булардан кўра хунукроқ жавоб қилмаган эди.

3. Бану Омир ибн Саъсаа ҳузурига бориб, уларни Аллоҳга даъват қилдилар ва уларни ўзларига ҳимоячи бўлишга таклиф қилдилар. Улар ичидан Буҳайра ибн Фаррос деган шахс: «Аллоҳга қасамки, агар мен қурайшлик мана шу йигитнинг қўлидан маҳкам тутсам, у билан бутун арабларга ғолиб бўлардим», деди. Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан: «Агар шу ишингда сенга байъат берсак, кейин Аллоҳ сени муҳолифларинг устидан ғолиб қилса, сендан сўнг иш (ҳокимият) бизнинг қўлимизга ўтадимми?» деб сўради. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Иш (ҳокимият) Аллоҳникидир, уни Ўзи хоҳлаган ўринга қўяди», деб жавоб бердилар. Шунда у: «Биз сени деб ўзимизни арабларга қурбон қилайликми?! Аллоҳ сени ғолиб қилганидан кейин ҳокимият биздан бошқасининг қўлига ўтадиган бўлса, бизга бу ишнинг кераги йўқ», деди. Шу билан улар ҳам юз ўгиришди.

Бану Омир қайтиб боргач, бўлган воқеани кексалиги туфайли ҳажга келолмаган бир қарияга айтишди ва: «Қурайшнинг Бану Абдулмуттолиб уруғидан бир йигит олдимизга келиб, пайғамбарман, деб даъво қилди, бизга, мени ҳимоя қилинглари, мен тарафга ўтинлар ва мени ўз юртларингга олиб кетинглари, деб даъват қилди», дейишди. Шунда қария қўлларини бошига қўйиб: «Эй Бану Омир, бу нақадар улкан талофат, ахир бошга қўниб турган бахт қушини учириб юборибсизлар-ку! Фалончининг жони Унинг қўлида бўлган Зотга қасамки, Исмоил авлоди бўлган ўша йигит бу гапни асло тўқиб чиқармаган, унинг гаплари ҳақ, мияларинг қаёқда эди ўзи?!» деди.

Маккалик бўлмаган мўъминлар

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қабилалар ва вакиллар билан бир қаторда якка шахсларни ҳам Исломга даъват қилдилар. Уларнинг айримлари тарафидан ижобатлар кўриниб, мавсумдан бироз кейинроқ бир нечалари мусулмон бўлишди. Қуйида улардан баъзиларини айтиб ўтамиз:

1. Сувайд ибн Сомит. У Ясриблик бўлиб, зукко шоир эди. Қавми уни обрўси, шоирлиги ва насабини эътиборга олиб «Комил» деб атарди. У ҳаж ёки умра қилиш учун Маккага келган эди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уни Исломга даъват қилдилар. Шунда у: «Эҳтимол, сиздаги нарса мендаги нарса билан бир хилдир», деди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам: «Сиздаги нарса нима ўзи?» дедилар. У: «Луқмоннинг ҳикмати», деб жавоб берди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам: «Қани, уларни менга айтиб берингчи», дедилар. У айтиб бергач, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам: «Булар шубҳасиз, гўзал сўзлар, аммо мендагиси улардан яхшироқ, у Аллоҳ менга нозил қилган Қуръондир, ҳидоят ва нурдир», деб унга Қуръон ўқиб бердилар ва уни Исломга даъват этдилар. Шундан сўнг у: «Ҳақиқатан, булар ғоят гўзал сўзлар экан», деди ва Исломни қабул қилди. Мадинага қайтиб келганидан сўнг кўп ўтмай Буос воқеасидан сал олдин Авс ва Ҳазраж ўртасидаги жанглардан бирида ўлдирилди. Устунроқ гап шуки, унинг Исломга кириши пайғамбарликнинг 11— йили бошларида бўлган.

2. Иёс ибн Муоз. У Ясриблик ўспирин йигит бўлиб, Авс вакиллари орасида келганди. Улар Ҳазражга қарши Қурайш билан иттифоқ тузиш мақсадида келишганди. Бу иш Буос урушидан сал олдинроқ пайғамбарликнинг 11— йилида бўлиб ўтганди. У пайтда Ясрибда уруш олови ёнарди. Авс Ҳазражга нисбатан кам сонли эди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уларнинг келганидан хабар топгач, олдиларига бориб ўтирдилар ва: «Сизларга ўзингиз истаб келган ишдан кўра яхшироқ бир ишни айтайми?» дедилар. Улар: «Нима иш экан?» дейишди. Шунда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам: «Мен Аллоҳнинг бандаларига юборган пайғамбариман, уларни ёлғиз Аллоҳгагина ибодат қилишга, Унга ҳеч нарсани шерик қилмасликка даъват қиламан, Аллоҳ менга Китоб нозил қилган», дедилар ва уларга Исломни тушунтириб, Қуръондан тиловат қилиб бердилар. Иёс ибн Муоз: «Эй қавм, Аллоҳга қасамки, бу нарса сизлар истаб келган нарсадан кўра яхшироқ», деди. Шунда вакиллар ичидан Абу Ҳайсар Анас ибн Рофеъ деган кимса Батҳо тупроғидан бир сиқим олиб, Иёснинг юзига сочиб юборди ва: «Қўй бу гап-

ни, қасамки, биз бу иш учун келмаганмиз», деди. Иёс жим бўлиб қолди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам туриб кетдилар. Вакиллар Қурайш билан иттифоқ туза олмасдан Мадинага қайтиб кетишди.

Ясрибга қайтганларидан кейин ҳеч қанча ўтмасдан Иёс вафот этди. Ўлими олдидан ҳамд, такбир, таҳлил ва тасбеҳ айтганди. Унинг мусулмон бўлиб ўлганига шубҳа қилмайдилар.

3. Абу Зар Ғифорий. У Ясриб атрофида яшарди. Сувайд ибн Сомит ва Иёс ибн Муоз воситасида Ясрибга етиб келган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳақидаги хабарлар унинг қулоғига ҳам етиб борган ва шу нарса унинг Исломга киришига сабаб бўлган бўлса ажаб эмас.

Бухорий Ибн Аббосдан, у Абу Зарнинг ўзидан ривоят қилади: Мен ғифорлик бир одам эдим. Бизга Маккада ўзини пайғамбарман, дейдиган бир одам чиқибди, деган хабар келди. Укамга: «Бор, ўша одам билан гаплашиб, нима гаплигини билиб кел», дедим. У кетди. Бориб учрашди. Қайтиб келгач, «Нима гап?» деб сўраган эдим, у: «Аллоҳга қасамки, яхшиликка буюриб, ёмонликдан қайтарадиган бир одамни кўрдим», деди. Унга: «Бу гапинг мени қониқтирмади», дедим-да, сафар халта ва асони олиб Макка сари йўлга тушдим. Ўзим уни танимас эдим. У ҳақда сўрашни истамадим. Замзамдан ичиб, масжидда бўлиб турдим. Олдимдан Али ўтиб қолди ва: «Мусофирга ўхшайсиз», деди. Мен: «Ҳа», дедим. «Ундай бўлса, юринг бизникига», деб уйига олиб кетди. У ҳам мендан ҳеч нарса сўрамади, мен ҳам ҳеч нарса демадим. Тонг отгач, масжидга қайтдим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳақида сўрай дегандим, у ҳақда бирон гап айтадиган одамни топа олмадим. Олдимдан яна Али ўтиб қолиб: «Ҳали ҳам борар жойингизни топа олмадингизми?» деди. Мен: «Ҳа, топа олмадим», дедим. У яна уйига таклиф қилиб: «Бу юртларга нима иш билан келган эдингиз?» деб сўради. «Агар сир сақласангиз, айтаман», дедим. У: «Шундай қиламан», деди. Мен: «Шу ерда ўзини пайғамбарман, дейдиган бир одам чиқибди, укамни у ҳақда билиб келишга юборган эдим, унинг олиб борган хабари мени қониқтирмади, шунинг учун у билан ўзим учрашмоқчи бўлиб келдим», дедим. У: «Муродингиз ҳосил бўладиган бўпти, ҳозир

ўша ёққа кетаётган эдим, ортимдан бориб, мен кирган жойга кириб бораверинг, агар бирор сизга нисбатан хавфлироқ одамни кўриб қолсам, девор остига бориб, оёқ кийимимни тўғрилагандек бўламан, сиз эса ўтиб кетаверасиз», деди. Унинг ортидан бориб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг олдиларига кирдим. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга: «Менга Исломни тушунтиринг», деган эдим, у киши тушунтирдилар. Мен ўша турган жойимда дарҳол мусулмон бўлдим. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам менга: «Эй Абу Зар, бу ишни сир тутиб, шахрингизга қайтиб кетинг, бизнинг ғолиб бўлганимиз ҳақида эшитсангиз келарсиз», дедилар. Мен: «Сизни ҳақ билан юборган Зотга қасамки, мен буни уларнинг орасида қичқириб айтаман», дедим. Сўнг масжидга келдим. Қурайш ҳам ўша ерда эди. Ҳаммага эшиттириб: «Эй Қурайш жамоаси, мен Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқлигига ва Муҳаммад Унинг пайғамбари эканлигига гувоҳлик бераман», деб қичқирдим. Улар: «Туринглар, бу муртадни уринглар», дейишдида, мени ўласи қилиб калтаклашди. Аббос келиб, устимга ётиб олди ва уларга қараб: «Ғифорлик одамни урасизларми, ахир савдо билан Ғифордан ўтасизлар-ку!», деди. Шунда улар мендан четланишди. Эртаси куни яна кечагидек ишни қилдим. Яна ўша гапни айтдим. Улар: «Туринглар, бу муртадни уринглар» дейишдида, мени яна ўласи қилиб калтаклашди. Яна Аббос келиб, устимга ётиб олди ва кечаги гапини қайтарди.

4. Туфайл ибн Амр Давсий. Бу одам шарафли инсон, Давс қабиласининг бошлиғи, зукко шоир эди. Унинг қабиласи Яманнинг айрим тарафларига бошчилик ёки яримбошчилик қилган. У Маккага пайғамбарликнинг 11— йилида келди. Шаҳарга етмасиданоқ Макка аҳли унинг истиқболига чиқиб, иззату ҳурматини жойига қўйишди, сўнг: «Эй Туфайл, ичимиздан чиққан мана бу одам бизни оғир аҳволга солиб қўйган, жамоамизни бўлиб, ишимизни чалкаштириб юборган бир ҳолатда сиз бизнинг юртимизга келдингиз, у гапириб туриб, одамни сеҳрлаб қўяди, кишини отасидан, ака-укасидан, хотинидан ажратиб юборади, бизга тушган бу бало сизнинг ва қабилангизнинг бошига ҳам тушиб қолмаса, деб қўрқамиз, шунинг учун у билан гаплашманг, унинг гапига қулоқ солманг», дейишди.

Туфайлнинг ўзи ҳикоя қилади: Бу ҳақда шу қадар кўп гапиришдики, у билан гаплашмасликка ва унинг гапини эшитмасликка қатъий қарор қилдим ва ҳатто масжидга борган пайтимда беихтиёр унинг сўзлари қулоғимга тушиб қолмасин деб қулоғимга пахта тиқиб олдим. Бир сафар масжидга борсам, у киши Каъбада намоз ўқиётган эканлар. Унинг яқинроғида турган эдим. Аллоҳ унинг гапини эшитмаслигимга йўл қўймади. Ўша гўзал ибораларни тингладим. Кейин ўзимга ўзим, бундан кўра ўлганим яхши, нима учун энди мен унинг гапини эшитмаслигим керак экан, ахир мен зукко шоир бўлсам, нима гўзалу нима хунуклигини ажрата олсам, эшитиб кўрай, агар яхши бўлса, қабул қиламан, бўлмаса, рад этаман, дедим. Шу ўй билан у киши уйларига қайтгунларича кутиб турдим. Қайтаётганларида ортларидан эргашдим. Уйларига кирган эдилар, ортларидан кирдим ва келганимдан буён бўлаётган ишларни, одамларнинг мени қўрқитганлари, қулоғимга пахта тиқиб олганим, кейин у кишининг айрим гапларини эшитиб қолганим, ҳамма-ҳаммасини ҳикоя қилиб бердим ва бошқаларга айтаётган гапингизни менга ҳам айтинг, дедим. У киши менга Исломни тушунтирдилар ва Қуръонни тиловат қилиб бердилар. Аллоҳга қасамки, ҳеч қачон унингдек гўзал ибораларни эшитмаганман ва шу ишдек тўғрироқ ишни кўрмаганман. Дарҳол мусулмон бўлиб, ҳақ шаҳодатни келтирдим. Кейин у кишига: «Менга қавмим итоат қилади, қайтиб бориб, уларни Исломга даъват этаман, Аллоҳга дуо қилинг, менга бир белги-аломат берсин», дедим. У киши дуо қилдилар.

Унинг белги-аломати шу бўлдики, қавмига яқинлашган пайтида Аллоҳ унинг юзида худди чироқдек бир нурни пайдо қилди. У: «Эй Аллоҳ, юзимдан бошқа жойда бўлса эди, одамлар мусла^[1], деб ўйлашларидан қўрқаман», деб дуо қилганди, нур қамчисига кўчди. Шундан сўнг у отасини ва хотинини Исломга даъват қилди, улар мусулмон бўлишди. Қавми эса Исломга киришда сустлик қилди. Лекин у даъватда бардавом бўлди. Хандақ

¹ Айб-нуқсон, песга ўхшаш.

жангидан кейин ҳижрат қилган пайтида ўзи билан бирга етмиш ёки саксон хонадонни олиб кетди. У Ислондаги синовлардан гўзал тарзда ўтди ва Ямома кунда шаҳид бўлди.

5. Зимод Аздий. Бу одам Яманнинг Аздишануасидан бўлиб, дам солиш билан шуғулланарди. У Маккага келиб, у ердаги қаланғи-қасанғилардан «Муҳаммад жинни» деган гапни эшитди. Олдига борсам, эҳтимол Аллоҳ унга мен сабабли шифо бериб қолар, деб ўйлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан учрашиб: «Эй Муҳаммад, мен дам соладиган одамман, бирон касалингиз борми?», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ҳамд Аллоҳникидир, Унга ҳамд айтаман, Ундан ёрдам сўрайман. Аллоҳ кимни ҳидоятга бошласа, уни ҳеч ким адаштира олмас, кимни адаштириб қўйган бўлса, уни ҳеч ким ҳидоятга бошлай олмас. Гувоҳлик бераманки, Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқдир, У Ягонадир, Шериксиздир, яна гувоҳлик бераманки, Муҳаммад Унинг бандаси ва пайғамбаридир. Аммо баъд...» деб энди гап бошлаётган эдилар, Зимод: «Шу сўзларингизни яна бир қайтаринг», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтган гапларини уч бора қайтардилар. Шунда Зимод: «Мен коҳинларнинг, сеҳргарларнинг, шоирларнинг гапларини эшитганман, аммо сизнинг гапларингизга ўхшаганини эшитмаганман, улар уммон тубига қадар етиб борибди, қўлингизни беринг, сизга байъат бериб, мусулмон бўлай» деди ва байъат бериб, мусулмон бўлди.

Ясриблик олти нафар солиҳ кишилар

Пайғамбарликнинг 11— йили ҳаж мавсумида — 620— милодийнинг июлида — Ислоний даъват майдонида сермахсул уруғлар вужудга келиб, улар тезда самога ўрловчи улкан дарахтларга айландилар. Мусулмонлар уларнинг сояларига ўтиб, йиллар мобайнида давом этиб келаётган зулму туғён зарбаларидан ҳимояландилар, воқеа-ҳодисалар бошқача тус олиб, тарихнинг йўналиши бутунлай ўзгарди.

Макка аҳлининг ёлғончига чиқариш, Аллоҳнинг йўлидан тўсиш каби озорларини кўрган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳикмат билан иш юритганларидан Макка мушриклари

халақит қилмаслиги учун қабилаларни даъват қилишга кечасида чиқардилар.

Ана шундай кечаларнинг бирида у зот Абу Бакр ва Али билан бирга Зухл ва Шайбон ибн Саълабанинг қўналгалари ёнидан ўтиб қолдилар. Уларга Ислом ҳақида гапирдилар. Абу Бакр билан зухллик бир киши ўртасида ажойиб бир савол-жавоб ҳам бўлиб ўтди. Бану Шайбоннинг жавоби умид қилса бўладиган жавоб бўлди. Лекин улар Исломни қабул қилишдан тўхтаб турдилар.

Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Минодаги Ақаба деган жойдан ўтаётиб, гаплашиб ўтирган одамлар овозини эшитдилар ва улар ёнига бордилар. Улар Ясриблик олти нафар ёш йигитлар бўлиб, ҳаммалари Хазраж қабиласи вакиллари эди:

1. Асъад ибн Зурора (Бану Нажжордан).
2. Авф ибн Ҳорис ибн Рифоа ибн Афро (Бану Нажжордан).
3. Рофеъ ибн Молик ибн Ажлон (Бану Зурайқдан).
4. Қутба ибн Омир ибн Ҳадида (Бану Саламадан).
5. Уқба ибн Омир ибн Нобий (Бану Ҳаром ибн Каъбдан).
6. Жобир ибн Абдуллоҳ ибн Риоб (Бану Убайд ибн Ғанмдан).

Ясрибликларнинг бахти шунда эдики, иттифоқдошлари бўлмиш ясриб яҳудийлари билан ўрталарида гап қочган пайтларда улар яҳудийлардан: «Яқинда бир пайғамбар чиқади, биз унга эргашамиз ва у билан биргаликда сизларни худди Од ва Эрамдек қириб ташлаймиз» деган гапларни эшитиб юрардилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам улар билан учрашганларида:

- Сизлар кимсизлар? — деб сўрадилар.
- Хазражликлармиз, — жавоб беришди улар.
- Яҳудларнинг иттифоқдошларимсизлар?
- Ҳа.
- Ўтириб, бир гаплашсак нима дейсизлар?
- Майли.

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга Исломнинг моҳиятини тушунтирдилар, Қуръон тиловат қилиб бердилар ва уларни Улуғ, Буюк Аллоҳга даъват қилдилар. Улар

бир бирига: «Аллоҳга қасамки, бу одам ўша яҳудийлар кутаётган пайғамбардир, бас, улардан олдин отни қамчилаб қолайлик, унинг таклифини қабул қилиб, мусулмон бўлайлик», дейишди.

Улар Ясрибнинг оқил кишиларидан эдилар. Яқинда бўлиб ўтган ички урушлар уларнинг тинкасини қуритган, бу урушнинг яна аланга олиш хавфи бор эди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг даъватлари зора урушнинг олди олинишига сабаб бўлса, деб умид қилдилар. Кейин Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга: «Бизнинг ортимизда шундай қавмлар борки, улар орасидаги адоватчалик адоват ҳеч жойда йўқ, сиз туфайли Аллоҳ уларни бирлаштириб юборса ажаб эмас, энди юртимизга қайтиб, уларни сизнинг ишингизга даъват қиламиз, ўзимиз қабул қилган мана шу таклифингизни уларга ҳам таклиф қиламиз, агар уларни Аллоҳ сизга бирлаштириб берса, сиздан азизроқ одам бўлмайди», дейишди.

Улар Мадинага қайтишгач, у ерда Ислом рисолатини кўтариб чиқишди. Ҳатто Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ҳақида гапирилмаган биронта хонадон қолмади.

Мавзудан бироз четга чиқиш

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг Оиша розияллоҳу анҳога уйланишлари

Шу йили — пайғамбарликнинг 11— йили — Шаввол ойида Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Оишаи Сиддиқа розияллоҳу анҳога уйландилар. Бу пайтда Оиша розияллоҳу анҳо олти ёш эдилар. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам бу аёли билан Мадинада ҳижратнинг биринчи йилида Шаввол ойида қўшилдилар. У пайтга келиб, Оиша розияллоҳу анҳо тўққиз ёшга киргандилар.

Исро ва Меърож

Набий соллalloҳу алайҳи ва саллам мана шу босқични босиб ўтаётган, даъват қувғиннинг ўртасида муваффақият билан

турган ва узоқ-узоқлардан умид юлдузлари элас-элас кўрина бошлаган бир пайтда Исро (тунда сайр қилдириш) ва Меърож (юқорига кўтарилиш) ҳодисаси юз берди.

Бу ҳодиса юз берган вақт хусусида турли қарашлар бор:

1. Бир қавлда Исро Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам пайғамбарлик шарафига муяссар бўлган йиллари юз берган, дейилган. Табарий шу фикрни ихтиёр қилган.
2. Яна бир қавлда пайғамбарликдан беш йил ўтиб юз берган, дейилган. Бу гапни Нававий ва Қуртубийлар қувватлироқ санашган.
3. Яна бир қавлда пайғамбарликнинг 10— йили 27— Ражаб кечасида юз берган, дейилган. Бу аллома Мансурфурийнинг гапи.
4. Яна бир қавлда ҳижратдан ўн олти ой олдин яъни, пайғамбарликнинг 12— йили Рамазонида юз берган, дейилган.
5. Яна бир қавлда ҳижратдан бир йилу икки ой олдин яъни, пайғамбарликнинг 13— йили Муҳаррамида юз берган, дейилган.
6. Яна бир қавлда ҳижратдан бир йил олдин яъни, пайғамбарликнинг 13— йили Рабиул-аввалида юз берган, дейилган.

Ҳадижа розияллоҳу анҳо пайғамбарликнинг ўнинчи йили Рамазонида вафот этган ва бу пайтда ҳали беш вақт намоз фарз қилинмаган эди. Беш вақт намознинг фарз қилиниши Исро кечасида юз бергани хусусида эса ҳеч қандай ихтилоф йўқ. Демак, шу билан олдинги уч қавл рад этилади. Кейинги уч қавлдан қайси бирини таржеҳ қилишни билмадим. Бироқ, Исро сурасининг оқими ҳодиса жуда кеч юз берганлигига далолат қилади.

Ҳадис олимлари бу воқеани тафсилотлари билан ривоят қилишган. Қуйида уни қисқача айтиб ўтамыз:

Ибнул Қаййим айтади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Жаброил алайҳиссалом билан бирга Масжидул-Ҳаромдан Байтул-Мақдисга Буроқда сайр қилдирилганлар. Сайрга фақат руҳлари эмас, жасадлари ҳам чиққанлиги тўғрироқ. Ўша ерга

тушиб, буроқни масжиднинг ҳалқасига боғлаб, пайғамбарларга имом бўлиб намоз ўқидилар.

Кейин у киши шу кечада Байтул-Мақдисдан дунё осмонига олиб чиқиб кетилдилар. Жаброил алайҳиссалом эшикни қоқдилар ва эшик очилди. Бу осмонда инсоният отаси Одам алайҳиссаломни кўриб, салом бердилар. Одам алайҳиссалом Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг саломига алик олиб, пайғамбарлигини тан олиб, марҳабо, деб илиқ кутиб олдилар. Аллоҳ таоло у кишига Одам алайҳиссаломнинг ўнг тарафидан бахтиёрлар руҳларини, сўл томонида эса бахтиқароларнинг руҳларини кўрсатди.

Кейин у зот иккинчи осмонга олиб чиқилдилар. У ерда Яҳё ибн Закариё ва Исо ибн Марямни кўриб, уларга салом бердилар. Улар саломга алик олишиб, пайғамбарликларини тан олишиб, марҳабо, дея илиқ кутиб олишди.

Кейин у зот учинчи осмонга олиб чиқилдилар. У ерда Юсуф алайҳиссаломни кўриб, салом бердилар. Юсуф алайҳиссалом саломларига алик олиб, пайғамбарликларини эътироф этиб, марҳабо, дея илиқ кутиб олдилар.

Кейин у зот тўртинчи осмонга олиб чиқилдилар. У ерда Идрис алайҳиссаломни кўриб, салом бердилар. У киши ҳам пайғамбарликларини тан олиб, марҳабо, дея илиқ кутиб олдилар.

Кейин бешинчи осмонга олиб чиқилдилар. У ерда Ҳорун ибн Имронни кўриб, салом бердилар. У киши ҳам пайғамбарликларини тан олиб, марҳабо, дея илиқ кутиб олдилар.

Кейин олтинчи осмонга олиб чиқилдилар. У ерда Мусо ибн Имронни учратиб, салом бердилар. У киши ҳам пайғамбарликларини тан олиб, марҳабо, дея илиқ кутиб олдилар.

Унинг ёнидан ўтиб кетган пайтларида Мусо алайҳиссалом йиғладилар. «Нима учун йиғлаяпсиз?» дейишганида, «Мендан кейин пайғамбар бўлган боланинг менинг умматимдан кўра кўпроқ уммати жаннатга кираркан, деб йиғлаяпман», деб жавоб бердилар.

Кейин у зот еттинчи осмонга олиб чиқилдилар. У ерда Иброҳим алайҳиссаломни учратиб, салом бердилар. У ҳам пайғамбарликларини тан олиб, марҳабо, дея илиқ кутиб олди.

Кейин у зот Сидратул-мунтаҳога кўтарилдилар. Унинг мевалари Ҳажар^[1] кўзаларидек, барглари эса филларнинг қулоқларидек экан. Уни зар капалаклар (парвоналар) ўраб олар, турли-туман ранглар ва нурлар чулғаб олар ва ҳар хил кўринишда товланар, гўзаллигидан Аллоҳнинг махлуқотларидан ҳеч кимса унинг васфини келтиришга қодир бўлмас экан.

Ундан кейин эса Ал-Байтул-Маъмур^[2]га кўтарилдилар. У шундай бир уйки, ҳар куни унга етмиш минг фаришта киради, сўнг яна қайтиб кирмайди.

Сўнг жаннатга киргизилдилар. Жаннатда инжу-марварид шодалари осилган, тупроқлари мушкдан экан.

У зот яна кўтарилиб, ҳатто (ёзаётган) қаламларнинг қитирлаши эшитиладиган ўрингача етдилар.

Кейин Буюкликда тенги йўқ Жаббор Зотнинг қошига кўтарилиб, қош билан қовоқчалик ёки ундан ҳам яқинроқ жойгача яқин бордилар. Шунда У Зот бандасига Ўзи истаган нарсани ваҳий қилиб, унга эллик маҳал намоз ўқишни фарз айлади.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қайтаётиб, Мусо алайҳиссаломнинг ёнидан ўтаётганларида у киши:

Раббингиз Сизни нимага буюрди, — деб сўрадилар.

Эллик маҳал намоз ўқишга, — деб жавоб бердилар
Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам

Умматингиз бунга тоқат қила олмайди, қайтиб бориб, умматингиз учун енгиллатишини сўранг.

Бу гапни эшитган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам маслаҳат сўрагандек Жаброил алайҳиссаломга қарадилар. У зот ҳам истасангиз шундай қилишингиз мумкин, дегандек ишора қилдилар.

Шу билан у кишини Жаброил алайҳиссалом яна Жаббор Зотнинг қошига олиб чиқдилар. Бу пайтда У Зот Ўз ўрнида эди. (Баъзи ривоят йўлларида мана шу гап Бухорийга қарашли). Сўнг Аллоҳ ўн маҳалини олиб ташлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу

¹ Мадина яқинидаги жой номи

² Самовот оламидаги малоикалар қибласи бўлган муқаддас уй, масжид.

алайҳи ва саллам тушаётиб, Мусо алайҳиссаломнинг ёнидан ўтдилар ва бўлган гапни айтиб бердилар. У киши, яна қайтиб бориб, енгиллатишини сўранг, дедилар. Шундай қилиб, у зот Мусо алайҳиссалом билан Аллоҳ азза ва жалла ўртасида то У Зот намозларни беш маҳалга туширгунига қадар қатнайвердилар. Шундан кейин ҳам Мусо алайҳиссалом қайтиб бориб, енгиллатишини сўранг, дедилар. Бунга жавобан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Парвардигоримдан уялиб кетдим, бўлди энди рози бўлиб, таслим бўламан», дедилар. Узоқлашган пайтлариди жарчининг: «Фарзимни белгиладим, бандаларимга енгиллик қилиб бердим», деган нидоси янгради.

Шундан кейин Ибнүл Қаййим Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Улуғ ва Буюк Аллоҳни кўрганлари хусусидаги ихтилофга тўхталиб, шу борадаги Ибн Таймийянинг гапни келтиради. Хулоса шуки, кўз билан кўрганлари ўз исботини топмаган гап. Бу гапни биронта саҳоба айтмаган. Ибн Аббосдан ривоят қилинган “қатъий кўрганлар”, деган гап билан “қалб билан кўрганлар”, деган гап орасида қарама-қаршилик йўқ.

Кейин Аллоҳ таолонинг **“Сўнгра яқинлашиб, пастлади”** (Нажм:8), деган ояти хусусида тўхталиб, шундай дейди: Бу оятдаги яқинлашиш Исро қиссасидаги яқинлашиш эмас. Нажм сурасидаги яқинлашиш Жаброил алайҳиссаломнинг яқинлашишидир. Оиша ва Ибн Масъуд розияллоҳу анҳумо шундай дейишган. Оят оқими ҳам шуни кўрсатиб турибди. Исро қиссасидаги яқинлашиш ва пастлашиш эса Улуғ ва Буюк Аллоҳнинг яқинлашиши ва пастлашиши экани аниқ. Нажм сурасидаги маъно унга зид эмас. Аксинча, унда Сидратул-мунтаҳода манзил қурганда уни яна бир бора кўрганлиги айтилган. Бунинг мазмуни шуки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Жаброил алайҳиссаломни икки марта ўз суратида кўрганлар. Бир марта ерда, яна бир марта Сидратул-мунтаҳода. Яна Аллоҳ Билувчироқ.

Баъзи ривоятларда айтилишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг кўксиларини ёриш ҳодисаси бу сафар яна бир бора рўй берган. У зот бу сайр чоғида бир неча ишларнинг гувоҳи бўлдилар:

У кишига ароқ ва сут таклиф қилинганда сутни танлади-лар. Шунда: «Фитратга (асл нарсага) ҳидоятландинг ёки фитрат-ни топдинг, ароқни танлаганингда умматинг адашиб кетарди», дейилди.

Сидратул-мунтаҳонинг остидан оқиб чиқувчи тўрт дарёни кўрдилар. Иккитаси зоҳирий, иккитаси ботиний. Зоҳирийлари Нил ва Фурот дарёлари, ботинийлари эса жаннатдаги икки дарёдир. Нил ва Фурот дарёларини кўрганларининг маъноси шу икки дарёнинг суви жаннатдан келиб чиқади, дегани эмас, балки, у кишининг рисолатлари шу икки дарё атрофидаги унумдор водийлар бағридан жой олади ва уларнинг аҳолиси авлодма-авлод Исломни дунёга олиб чиқиб, тарқатади, деганидир, валлоҳу аълам..

Дўзахга посбонлик қиладиган фариштани кўрдилар. У кулмас, чехрасини очмас экан. Шунингдек жаннат ва дўзахни ҳам кўрдилар.

Етимларнинг молини ноҳақ еюувчиларни кўрдилар. Уларнинг худди туяларникидек лаблари бўлиб, оғизларига муштдек тошлар каби олов бўлаклари отиларкан ва у олов ортларидан чиқиб кетаркан.

Судхўрлик қиладиганларни кўрдилар. Уларнинг улкан қоринлари бўлиб, шу туфайли ўринларидан қимирлай олмас эканлар. Фиръавн аҳли дўзахга рўбарў қилинганларида уларнинг устларидан босиб ўтарканлар.

Зинокорларни кўрдилар. Уларнинг олдиларида ҳам семиз, янги гўшт ва ҳам ориқ, сасиган гўшт тураркан. Улар семиз, янги гўштни қўйиб, ориқ, сасиган гўштни ер эканлар.

Ўз эрларига бошқа эркаклардан (ҳаромдан) орттирган болаларни олиб кирадиган аёлларни сийналаридан осилган қолларида кўрдилар.

Бораётган ва қайтаётганларида Маккаликлар карвонини кўрдилар. Уларни қочиб кетган бир туяларига йўллаб қўйдилар. Ўша ерда бир ёпиқ идишдаги уларнинг сувидан ичдилар. Бу пайтда улар ухлашаётган эди. Идишни яна ёпиқ ҳолида қолдирдилар. Мана шу ишлари Исро кечасининг тонгида ўз даъволарининг тўғрилигига далил бўлди.

Ибнул Қаййим айтади: Тонг отгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қавмига Улуғ ва Буюк Аллоҳ кўрсатган катта аломатларни сўзлаб бердилар. Шунда уларнинг ёлғончига чиқаришлари, озорлари янада кучайди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан Байтул-Мақдисни тавсифлаб беришни талаб қилишди. Аллоҳ уни кўз олдиларида намоён қилди ва у киши унинг белгиларини унга қараб туриб айтиб бердилар. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг биронта ҳам сўзини инкор қила олмадилар. Уларга бориб қайтаётганларида кўрган уларнинг карвонлари ҳақида ҳам гапириб, унинг қачон етиб келишини, карвон бошида қайси туя келаётганигача айтиб бердилар. Карвон худди ўша пайтда келди. Бироқ, бу ҳам уларни хидоятдан янада узоқлаштирди, холос. Золимлар кофирликдан бошқа нарсани истамадилар.

Айтишларича, Абу Бакр розияллоҳу анҳу шу воқеани одамлар ёлғон деб турган бир пайтда иккиланмай тасдиқлагани учун Сиддиқ деган номни олган экан.

Бу сафарнинг сабаби хусусидаги энг лўнда ва энг буюк ворид бўлган ҳужжат Аллоҳ таолонинг мана бу оятидир. «**...унга оят-мўъжизаларимиздан кўрсатиш учун**» (Исро: 1). Бу Аллоҳ таолонинг пайғамбарлар борасидаги қонуниятидир. У Зот айтади: «**Шундай қилиб Иброҳимга** (ўзи учун ҳужжат қилиб олиши) **ва аниқ ишонувчилардан бўлиб қолиши учун осмонлар ва Ер малакутларини кўрсатурмиз**» (Анъом: 75). Яна Мусо алайҳиссаломга айтади: “Биз сенга буюк мўъжизаларимизни кўрсатиш учун (шундай қилдик)”. Бу кўрсатишдан кўзланган мақсад “**аниқ ишонувчилардан бўлиб қолиши учун**”, деган гапда ўз ифодасини топиб турибди. Пайғамбарларнинг билимлари ояту аломатларни кўришга таянганидан кейин исон ақли билан тасаввур қилиб бўлмайдиган аниқ ишонч, билим ҳосил бўлади. Зеро, эшитиш бошқа, кўз билан кўриш бошқа. Шунинг учун ҳам пайғамбарлар бошқалар кўтара олмайдиган азобу уқубатларни кўтара оладилар. Улар учун дунёнинг ҳамма кучлари чивиннинг қанотичалик ҳам бўлмай қолади.

Бу сафарнинг, сайрнинг жузъий сирлари, ҳикматларининг ўрни бошқа китобларда эсада, бу сайрнинг булоқларидан шун-

дай ҳақиқатлар отилиб чиқиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сийратларига қуйилганки, уларнинг айримларини қисқача бўлса ҳам айтиб ўтмасликнинг иложи йўқ.

Исро сурасини ўқиган ўқувчи Исро қиссаси фақат бир оятда ҳикоя қилинган, кейин яҳудларнинг жиноятлари, шармандаликлари хусусида, ундан кейин эса бу Қуръоннинг энг тўғри йўлга бошлаши ҳақида гап кетган, деб ўйлаши, бу икки оят ўртасида боғлиқлик йўқ, деб гумон қилиши мумкин. Аслида эса ундай эмас. Аллоҳ таоло мана шу услуб билан яҳудийлар кўп гуноҳлар қилиб юборганлари туфайли инсониятга етакчилик қилишдан четлаштирилганлари боис Исро ҳодисаси рўй берганига ишора қиляпти. Улар шу қадар кўп гуноҳ қилган эдиларки, етакчи бўлишларига ҳеч қандай асос қолмаганди. Шунинг учун Аллоҳ бу мансабни улардан олиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга берди ва шу билан Иброҳимий даъватнинг ҳар икки марказини у кишига жам қилди. Маънавий етакчиликнинг бир умматдан бошқа умматга ўтадиган даври етиб келди, тарихи хиёнатга бевафолик, гуноҳу тажовузкорликка тўлган умматдан яхшилигу олийжаноблик сари отилиб борадиган бошқа умматга. Умматки, унинг пайғамбари энг тўғри йўлга бошлайдиган Қуръоннинг ваҳийси билан иш юритади.

Лекин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам одамлар томонидан рад этилиб, Макка тоғларида юрган бир пайтида бу етакчилик қандай қилиб у кишининг умматлари қўлига ўтсин? Бу савол яна бир ҳақиқат юзидаги пардани кўтаради. Яъни, Исломий даъватнинг бир даври тугаб, янги бир даврга ўтиш арафасида турганини кўрсатади. Шунинг учун айрим оятларда мушрикларга нисбатан кескин огоҳлантириш, қаттиқ ваидлар^[1] кўринади.

Аллоҳ таоло айтади: **«Биз қачон бирон шаҳарни ҳалок қилишни истасак, унинг боёнларини (Ўзимиз юборган пайғамбарларга итоат этишга) буюриб, улар итоатсизлик қилишгач, у шаҳар (аҳолиси) устига Сўз (азоб тушиши)**

¹ Ваид — ёмон оқибатдан огоҳлантириш.

**вожиб — муқаррар бўлур. Бас, биз уни вайронага айлант-
рурмиз. Нуҳ (қавмидан) кейин ҳам қанча асрларни (авлодлар-
ни) ҳалок қилдик. (Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам),
Парвардигорингизнинг Ўзи бандаларининг гуноҳларидан
етарли хабардор, огоҳдир» (Исро: 16-17).**

Яна шундай оятлар ҳам борки, уларда гўё мусулмонлар бир жойга бориб, жипслашган бирликни ҳосил қилиб бўлгандек, уларга Исломиё жамиятнинг негизлари бўлмиш ҳазорат қоидалари, бандлари, асослари баён қилинган. Мана шу нарсада ҳам яқин кунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга бир бошпана бўлиши, у ердан туриб, бутун дунёга рисолатни тарқатиш имкони туғилишига ишора бор. Бу муборак сайрнинг яна бир сири мана шунда. Бу сир бизнинг тадқиқотимизга алоқадор бўлгани учун уни айтиб ўтишни лозим топдик.

Мана шу каби ҳикматлардан келиб чиқиб, биз Исро ҳодисаси биринчи ақаба байъатидан сал олдинроқ ёки икки байъат ўртасида бўлган, деган фикрга келдик. Яна Аллоҳ билувчи роқ.

БИРИНЧИ АҚАБА БАЙЪАТИ

Ясриблик олти нафар киши пайғамбарликнинг 11— йили ҳаж мавсумида мусулмон бўлганлари хусусида айтиб ўтгандик. Улар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга рисолатни ўз қавмларига етказишларини ваъда қилиб кетишганди.

Шунинг натижаси ўларoқ, кейинги мавсумда яъни, пайғамбарликнинг 12— йили ҳаж мавсумида 621— милoдийнинг июлида ўн икки киши келди. Улардан бештаси олдинги йилги мавсумда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам билан учрашган кишилар эди. Яъни, олдинги йили келганлардан фақат Жобир ибн Абдуллоҳ ибн Риобгина келмаганди. Қолган еттитаси қуйидагилар:

1. Муоз ибн Ҳорис ибн Афро. Бану Нажжордан (Хазраж).
2. Зақвон ибн Абдулқайс. Бану Зурайқдан (Хазраж).
3. Убода ибн Сомит. Бану Ғанмдан (Хазраж).
4. Язид ибн Саълаба. Бану Ғанм иттифоқдошларидан (Хазраж).
5. Аббос ибн Убода ибн Назла. Бану Солимдан (Хазраж).
6. Абулҳайсам ибн Тайяҳон. Бану Абдул-ашҳалдан (Авс).
7. Увайм ибн Соида. Бану Амр ибн Авфдан (Авс).

Демак, охирги иккитаси Авсдан, қолганлари ҳаммаси Хазраждан.

Улар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам билан Минадаги Ақаба (тоғ йўли, дара)да учрашдилар ва у кишига аёллар байъатини яъни, Макка фатҳидан илгарироқ Қуръонда нозил бўлган аёллар байъатига ўхшаш байъатни бердилар.

Бухорий Убода ибн Сомитдан ривоят қилишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шундай деганлар: «Келинлар, Аллоҳга ҳеч нарсани шерик қилмасликка, ўғирлик, зино, тухмат, бўҳтон қилмасликка, болаларингизни ўлдирмасликка, яхши ишга буюрган пайтимда менга осий бўлмасликка байъат беринглар. Кимки менга берган байъатига вафо қилса, унинг мукофоти-ни Аллоҳнинг Ўзи беради. Кимки унинг қайсидир бандини бузса ва шу дунёда жазосини олса, олган жазоси гуноҳига каффорат бўлади. Кимки қайсидир бандини бузса ва унинг айбини Аллоҳ яширса, унинг иши Аллоҳга ҳавола бўлади. Аллоҳ истаса жазолайди, истаса кечиради». Ровий айтади: Бас, шу нарсаларга байъат бердим. Яна бир нусхада “байъат бердик”, дейилган.

Ислоннинг элчиси Мадинада

Байъат бўлиб, мавсум тугагач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам байъат қилганларга бир одамни қўшиб юбордилар. Бу одам Ясрибдаги биринчи элчи бўлиб, у ердаги мусулмонларга Ислон шариатларини ўргатар, диний таълим берар ва ҳалигача мушриклигида қолганларни Ислонга даъват этарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу ишга собиқинлардан — энг аввал мусулмон бўлган Ислон йигитларидан бири — Мусъаб ибн Умайр Абдарий розияллоҳу анҳуни танладилар.

Орзу қилинган муваффақият

Мусъаб ибн Умайр Асъад ибн Зуроранинг уйига тушди. Иккиси биргаликда ясрибликларга Ислонни берилиб, жўшқинлик билан тарқата бошладилар. Мусъаб «Муқриъ» (Қуръон ўргатувчи устоз) деб танилди.

Унинг даъват ишида қозонган муваффақиятларнинг энг ажойиби шу бўлдики, бир куни Асъад ибн Зурора у билан бирга Бану Абдил-Ашҳал ва Бану Зафарнинг ҳовлисига бормоқчи бўлди. Иккаласи Бану Зафарнинг бир қўрғонига кириб, Марақ номли бир қудуқнинг олдида ўтиришди. Уларнинг атрофига мусулмон бўлган кишилар тўпланишди. У пайтда ўз қавмларининг

хожаси бўлган Саъд ибн Муоз билан Усайд ибн Ҳузайрлар ҳали мушрик ҳолларида эдилар. Уларнинг қудуқ олдида атрофларига одам тўплаб ўтиришганидан хабар топган Саъд Усайдга: «Бизнинг заифларимизни лақиллатиш учун келган анави иккаласининг олдига бориб, тийиб қўй, бизнинг ҳовлимизга келмайдиган қилиб қўй, Асъад ибн Зурора холамнинг ўғли бўлмаганида бу ишни ўзим қилган бўлардим», деди.

Усайд найзасини олиб, улар томонга кетди. Уни кўрган Асъад Мусъабга: «Мана бу одам ўз қавмининг саййиди, сенинг олдинга келяпти», бу одамни мусулмон бўлишини Аллоҳдан сидқидилдан сўра, деди. Мусъаб: «Агар ўтирса, гаплашардим», деди. Усайд келиб, уларнинг устида ўдағайлаб: «Нега келдинглар?! Заифларимизни лақиллатмоқчи бўляпсизларми?! Агар жонларингдан умидларинг бўлса, бу ердан кетинглар», деди. Мусъаб унга: «Ўтириб, гапимизни эшитиб кўрмайсанми, маъқул кўрсанг, қабул қиласан, ёқтирмасанг, биз кетамиз», деди. Усайд: «Тўғри айтасан», деди. Кейин найзасини санчиб қўйиб, ўтирди. Мусъаб унга Исломни тушунтириб, Қуръонни тиловат қилиб берди. Мусъаб айтади: Аллоҳга қасамки, у гапирмасидан олдин унинг юзида Исломни (мусулмон бўлганини) англадик. Унинг юзи ёришиб кетганди. У: «Нақадар гўзал, нақадар чиройли!» деб хитоб қилди. Кейин: «Бу динга кирмоқчи бўлган одам нима қилиши керак?» деб сўради.

Унга: «Ғусл қиласан, кийимларингни поклайсан, кейин калимаи шаҳодатни айтасан, ундан сўнг икки ракаат намоз ўқийсан», дейишди. У туриб, ғусл қилди, кийимини поклади, калимаи шаҳодатни айтди ва икки ракаат намоз ўқиди. Шундан сўнг: «Менинг ортимда шундай бир одам борки, агар у сизларга эргашса, қавмидан биронтаси ҳам қолмасдан ҳаммаси эргашдилар. Ҳозир уни сизларнинг ҳузурингизга йўллайман», деди ва найзасини олиб, Саъднинг олдига қараб кетди. Саъд ўзининг қавми орасида ўтирганди. Усайдни кўриб: «Аллоҳга қасамки, мана бу одам бу ердан чиқиб кетаётган пайтидаги кўринишидан бошқача бўлиб келяпти», деди.

Усайд жамоанинг олдига боргач, Саъд ундан: «Нима қилдинг?», деб сўраган эди, у: «Иккаласи билан гаплашдим,

Аллоҳга қасамки, уларда ҳеч қандай ёмон нарсани кўрмадим, уларни қайтарган эдим, айтганингни қиламиз», дейишди, деб жавоб берди, сўнг: «Бану Ҳориса Асъад ибн Зурорани ўлдирмоқчи бўлиб чиқишгани ҳақида ҳам эшитдим, улар Асъад сенинг холаваччанг эканини билишади, шу боис сенинг шарафингни булғашмоқчи», деб қўшиб қўйди. Бу гапдан Саъд ғазабланиб, найзасини олиб, уларнинг олдига чиқиб кетди. Уларни хотиржам ҳолда кўргач, Усайднинг мақсадини, яъни, уни Мусъабларнинг сўзини эшитиши учун атай шундай йўл тутганини англади. Саъд уларни ҳақорат қилиб, сўнг Асъад ибн Зурорага: «Аллоҳга қасамки, эй Абу Умома, агар ўртамизда қариндошчилик бўлмаганида мендан кўрадиганингни кўрардинг, сен бизнинг ичимизга биз ёқтирмайдиган нарсани олиб келдингми?!», деди.

Асъад Мусъабга: «Аллоҳга қасамки, олдинга бир саййид келди, унинг ортида қавми турибди, агар у сенга эргашса, қавмидан биронтаси ҳам қолмасдан ҳаммаси эргашадилар», деб айтиб қўйганди. Шу боис Мусъаб Саъд ибн Муозга: «Биз билан ўтириб, гапимизни эшитиб кўрмайсанми, маъқул кўрсанг, қабул қиласан, ёқтирмасанг, ёқтирмаган нарсангни олдиндан олиб кетамиз», деди. Саъд: «Тўғри айтасан», деди-да, найзасини ерга санчиб ўтирди. Мусъаб унга Исломни тушунтириб, Қуръон тиловат қилиб берди. Мусъаб айтади: Аллоҳга қасамки, у гапирмасидан олдин унинг юзида Исломни (мусулмон бўлганини) кўрдик. Унинг юзи ёришиб кетганди. Кейин: «Бу динга кирмоқчи бўлган одам нима қилиши керак?», деб сўради. Унга: «Ғусл қиласан, кийимларингни поклайсан, кейин калимаи шаҳодатни айтасан, ундан сўнг икки рақоат намоз ўқийсан», дейишди ва у шу ишларнинг ҳаммасини бажарди.

Кейин найзасини олиб, қавмининг олдига кетди. Уни кўрган қавми: «Аллоҳга қасамки, у бошқача кўринишда қайтиб келяпти», дейишди.

Қавмининг олдига бориб:

Эй Бану Абдул-Ашҳал, мени ўзингиз учун ким деб биласизлар, — деди.

Сени бизнинг саййидимиз, энг яхши фикрлайдиганимиз, раҳбарликка лойиқроғимиз, деб биламиз, — дейишди улар.

Ундай бўлса, то Аллоҳга ва Пайғамбарига иймон келтиргунларингга қадар сизларнинг эркагу аёлларингиз билан гаплашиш мен учун ҳаром.

Шу куниёқ уларнинг эркагу аёли ҳаммаси мусулмон бўлишди. Фақат биргина Усайрим деган киши анча кеч, Уҳуд жанги кунида Исломга кирди ва ўша куни жанг қилиб, жангда ўлдирилди, Аллоҳга бир марта ҳам сажда қилмади. Ўшанда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Оз амал қилиб, кўп ажр олди», деган эдилар.

Мусъаб Асъад ибн Зуроранинг уйида яшаб туриб, одамларни Исломга даъват қилди. Охир-оқибат ансорлар ичида Ислом кириб бормаган биронта хонадон қолмасдан, эркагу аёл ҳаммаси мусулмон бўлишди. Фақат Бану Умайя ибн Зайд, Хотма, Воил хонадонларигина қолди. Уларнинг орасида шоир Қайс ибн Аслат бўлиб, унга итоат этишарди. У уларни ҳижратнинг бешинчи йилгача, то Хандақ жанги пайтигача Исломдан тўхтатиб турди.

Кейинги ҳаж мавсуми, яъни, пайғамбарликдан сўнг ўн учинчи ҳаж мавсуми келишидан олдин Мусъаб ибн Умайр Маккага қайтиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга муваффақиятлар ҳақидаги суюнчли хабарни етказди ҳамда Ясриб қабилалари билан юз берган воқеаларни, у ердаги неъматларни, куч ва ҳимояни ҳикоя қилиб берди.

ИККИНЧИ АҚАБА БАЙЪАТИ

Пайғамбарликнинг ўн учинчи йили ҳаж мавсумида — 622 милодийнинг июнида — ясрибликлардан етмишдан ортиқроқ мусулмон қавмдошлари бўлмиш мушриклар билан бирга ҳаж ибодатларини адо этиш учун келдилар. Улар Ясрибдалик пайтла-рида ҳам, йўлда ҳам ўзаро бир-бирларига, қачонгача Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни Макка тоғларида қувғинга уч-раб, хавфсираб юришларига тек қараб турамиз, деган гапларни айтишарди.

Маккага келишгач, улар билан Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўрталарида махфий алоқалар ўрнатилиб, охир-оқибат ҳар икки томон ташриқ кунларининг ўртасида Ақабадаги дарада, яъни, Минодаги биринчи тош отиш жойи ёни-да учрашишга ва бу учрашув атрофдан батамом сир сақланиб, тун қоронғусида бўлиб ўтишига келишилди.

Гапни ансорийларнинг бир етакчисига — Каъб ибн Молик ал-Ансорий розияллоҳу анҳуга қўйиб берайлик. У бизга бутпа-растлик билан Ислом ўртасидаги кураш оқимини буриб юбор-ган мана шу тарихий учрашувни тавсифлаб беради:

«Ҳажга бордик. Ташриқ кунларининг ўртасида Ақабада Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан учрашишга ваъ-далашдик. Биз билан бирга саййидларимиздан бири Абу Жобир Абдуллоҳ ибн Амр ибн Ҳаром ҳам бор эди. Аслида биз қилаётган ишимизни ўзимиз билан бирга келган мушриклардан яширган-дик. Унга эса бор гапни айтиб: «Эй Абу Жобир, сен саййидлари-

миздансан, улуғларимиздансан, биз сенинг эртага жаҳаннамга ўтин бўлишингни истамаймиз», дедик. Кейин уни Исломга даъват қилиб, Ақабада Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бўладиган ваъдани, учрашувни ҳам айтдик. У мусулмон бўлиб, биз билан бирга Ақабада қатнашди ва 12 раҳбардан бири бўлди».

Каъб сўзида давом этади: «Ўша тун қавмимиз билан бирга ўз қўнимгоҳимизда ухладик. Кечанинг учдан бири ўтганидан кейин қўнимгоҳдан билдирмай чиқиб, оёқ учида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан ваъдалашилган ерга етиб бордик ва Ақабада тўпландик. Биз етмиш уч эркак ва икки аёл эдик. Аёллар Нусайба бинти Каъб — Умму Аммора (Бану Мозин ибн Нажжордан) ва Асмо бинти Амр — Умму Маниъ (Бану Саламадан) эди.

Биз дарада тўпланиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни кутиб турдик. У киши амакилари Аббос ибн Абдулмуттолиб билан бирга келдилар. Бу пайтда у ҳали ўз қавмининг динида эди. Шунга қарамасдан жиянининг ишида қатнашиб, ишонч ҳосил қилиб кетишни хоҳлабди. Биринчи бўлиб гапирган одам ҳам у бўлди.

Музокаранинг бошланиши ва Аббоснинг масъулиятнинг нақадар улканлигини тушунтириши

Ҳамма тўплангач, диний ва ҳарбий битим тузиш учун музокаралар бошланди. Биринчи бўлиб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амакилари Аббос ибн Абдулмуттолиб сўзлади. У шу битим туфайли улар ўз бўйинларига нақадар катта масъулиятни олаётганларини очиқ-ойдин тушунтириб, шундай деди:

«Эй Ҳазраж жамоаси (араблар ансорларни хазражлигини ҳам, авслигини ҳам «Ҳазраж», деб атарди), Муҳаммад бизнинг ичимизда қандай мақомда эканини биласизлар. Биз уни қавмимиздан, қавмимиз ичидаги ўзимизга ўхшаганлардан ҳимоя қилиб келяпмиз. У ўз қавми орасида азиз, ўз диёрида ҳимояга эга. Шундай бўлса-да, у сизларга бориб қўшилишни

истаяпти. Агар сизлар бераётган аҳдларингга вафо қилиб, уни мухолифларидан ҳимоя қила олсангизлар, сизлар айтганча бўла қолсин. Лекин у сизлар билан кетганидан кейин уни ёрдамсиз ташлаб, душманларига бериб юборадиган бўлсангизлар, ҳозирданоқ бу ишни тўхтатинглар. Чунки у шундоқ ҳам ўз қавми орасида азиз ва ўз диёрида ҳимояга эга».

Каъб айтади: Биз унга: «Айтган гапингни эшитдик. Энди эй Алллоҳнинг пайғамбари, ўзингиз гапиринг, ўзингиз учун ва Парвардигорингиз учун биздан ўзингиз истаган аҳдни олинг», дедик.

Бу жавобда уларнинг шу улкан масъулиятни ва унинг ортида турган хавфу хатарни кўтариш борасида нақадар қатъият, ишонч, иймон ва ихлос билан турганликлари ўз ифодасини топиб турибди.

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзларининг гапларини айтдилар. Сўнг байъат берилди.

Байъатнинг бандлари

Бу ишнинг тафсилотини Имом Аҳмад Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилади. Жобир розияллоҳу анҳу айтади: Биз: «Ё Расулуллоҳ, сизга қайси ишларга байъат берайлик?», деган эдик, у киши шундай жавоб бердилар: «Фаолликда ҳам, эринчоқлик пайтларида ҳам қулоқ солиб, итоат этишга. Қийинчилик пайтларида ҳам, фаровон кунларда ҳам (бойлигу камбағалликда) инфоқ қилишга. Яхшиликка буюриб, ёмонликдан қайтаришга. Аллоҳ йўлида мустаҳкам туриб, бу йўлда маломатчининг маломатига қулоқ солмасликка. Сизларнинг диёрингизга борганимдан кейин менга ёрдам беришингизга, мени ўз жонларингни, аёл ва фарзандларингни ҳимоя қилгандек ҳимоя қилишларингизга байъат беринглар, шунда сизларга жаннат бўлади».

Ибн Исҳоқ ривоят қилган Каъбнинг ривоятида фақат охирги банд айтилган. Унда шундай дейилади: «Каъб айтди: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам гапирдилар, Қуръон тиловат қилдилар, Аллоҳга даъват этиб, Исломга тарғиб қилдилар. Кейин: «Сизлар билан мени ўз аёлларингиз ва фарзандларин-

гизни ҳимоя қилгандек ҳимоя қилишингизга байъатлашаман», дедилар. Шунда Баро ибн Маърур у кишининг қўлларидан тутиб: «Худди шундай, сизни ҳақ билан (пайғамбар қилиб) юборган Зотга қасамки, албатта сизни ўз жонимиз ва молимизни ҳимоя қилгандек ҳимоя қиламиз. Байъатлашаверинг эй Расулуллоҳ, зеро биз Аллоҳга қасамки, уруш фарзандларимиз, жанг майдонида катта бўлганмиз, бу нарсани ота-боболаримиздан мерос қилиб олганмиз».

Ровий сўзида давом этади: Баро Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга гапириб турган бир пайтда Абулҳайсам ибн Тайяҳон сўзга аралашиб: «Эй Аллоҳнинг пайғамбари, биз билан айрим одамлар ўртасида бир ришта бор, агар биз бу риштани, яъни, яҳудийлар билан алоқани узсак, сизни Аллоҳ ғолиб қилганидан кейин бизни ташлаб, қавмингизга кетиб қолмайсизми?», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам табассум қилиб: «Аксинча, қонга-қон, жонга-жон, мен сизларданман, сизлар мендансизлар, ким билан уруш қилсангиз, мен ҳам у билан уруш қиламан, ким билан тинч-тотув яшасангиз, мен ҳам у билан тинч-тотув яшайман», дедилар.

Байъат масъулияти нечоғли улканлигини яна бир бор таъкидлаш

Байъат шартлари атрофидаги сўзлашувлар тугаб, байъатни бошлашга қарор қилинган, нубувватнинг 11— ва 12— йиллари ҳаж мавсумида Исломни қабул қилган энг биринчи мусулмонлардан икки киши бирин-кетин ўринларидан туриб, қавмга масъулиятнинг нақадар улканлигини яна бир бор таъкидладилар. Токи, қавм нимага байъат бераётганини билиб, кейин байъат берсин. Бу билан улар қавмнинг ўзни фидо қилишга қанчалик тайёр эканликларига ишонч ҳосил қилиб олишни ҳам ўйлашганди.

Ибн Исҳоқ айтади: Энди байъат беришга келишиб туришган эди, Аббос ибн Убода ибн Назла: «Бу кишига нимага байъат бераётганингизни биласизларми?», деб қолди. Одамлар: «Ҳа, биламиз», дейишди. Шунда у: «Сизлар унга қизилу-қорага, барча-

барчага қарши уруш қилишга байъат беряпсизлар, агар сизлар молингизга шикаст етиши ва улуғларингизнинг ўлдирилишидан қўрқиб, бу одамни душманларига топшириб юборадиган бўлсангиз, яхшиси ҳозирданоқ бу ишни тўхтатинглар. Чунки бундай қилиш дунёю охират шармандалигидир. Агар молингизга шикаст етса ҳам, улуғларингиз ўлдирилса ҳам аҳдингизга вафо қила олсангиз, Аллоҳга қасамки, бу иш дунёю охират яхшилигидир», деди.

Одамлар: «Молларимизга шикаст етишию улуғларимизнинг ўлдирилишидан ҳам қўрқмасдан аҳд берамиз. Аҳдимизга вафо қилсак, бунинг эвазига бизга нима тегади, эй Расулуллоҳ?» дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Жаннат», деб жавоб бердилар. «Ундай бўлса, қўлингизни узатинг», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўлларини узатдилар ва улар байъат беришди.

Жобирнинг ривоятида бундай дейилади: Туриб байъат беришга киришаётган эдик, етмиш кишининг ичидан энг ёши бўлган Асъад ибн Зурора у зотнинг қўлларидан ушлаб олиб: «Эй Ясриб аҳли, бироз шошманглар, биз бу кишини Аллоҳнинг пайғамбари эканликларини билганимиз учун ҳузурларига интилиб келдик, бугун уни бу ердан олиб чиқиб кетиш дегани ҳамма араблардан ажралиш, энг сараларингизнинг ўлдирилиши, сизларга қарши қиличлар қинларидан суғурилиши демакдир, агар шунга сабр қила олсангизлар, унинг қўлини ушланглар ва шу билан Аллоҳнинг ажру савобига сазовор бўлинглар, агар ўзларингиздан қўрқсангизлар, уни ўз ҳолига қўйинглар, шунда Аллоҳнинг олдига борганда узр айтишларингиз осонроқ бўлади», деди.

Байъатнинг ижро этилиши

Байъатнинг бандлари тан олиниб, юқорида айтилган таъкидлашлару ишонч ҳосил қилишлар амалга ошиб бўлгач, қўл бериб байъатлашиш бошланди. Жобир Асъад ибн Зуроранинг гапини ҳикоя қилиб бўлганидан кейин шундай дейди: «Шунда одамлар: «Эй Асъад, ол қўлингизни, Аллоҳга қасамки, биз бу байъатни тарк ҳам қилмаймиз, кечга ҳам сурмаймиз», дейишди».

Ана шунда Асъад қавмнинг шу йўлда ўзини қурбон қилишга қанчалар тайёр эканини билди ва шунга ишонч ҳосил қилди — Мусъаб ибн Умайр билан биргаликда асосий даъватни у қилганди — Шундан сўнг, биринчи бўлиб у байъат берди. Ибн Исҳоқ айтади: Бану Нажжорликларнинг айтишларича Абу Умома Асъад ибн Зурора биринчи бўлиб қўлини узатди. Шундан кейин умумий байъат бошланди. Жобир айтади: Битта-битта бўлиб у кишининг ёнига бордик ва у киши биздан байъат олдилар. Бунинг эвазига бизга жаннат бериладиган бўлди.

Шу воқеада қатнашган икки аёлдан байъат олиш сўз орқали бўлди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳеч қачон бегона аёлнинг қўлини ушламаганлар.

Ўн икки раҳбар

Байъат тугаганидан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўн икки киши раҳбар этиб сайланишини талаб қилдилар. Улар шу байъатнинг бандлари ижро этилишида ўз қавмлари устидан жавобгар бўлдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ўзларингиздан менга ўн икки раҳбарни чиқариб берингларки, улар ўз қавмлари устидан жавобгар бўлсинлар», дедилар.

Сайлов дарҳол амалга оширилди. Тўққиз киши Ҳазраждан, уч киши эса Авсдан сайландилар. Қуйида уларнинг номларини келтирамиз.

Ҳазраж раҳбарлари

1. Асъад ибн Зурора ибн Адас
2. Саъд ибн Рабиъ ибн Амр
3. Абдуллоҳ ибн Равоҳа ибн Саълаба
4. Рофеъ ибн Молик ибн Ажлон
5. Баро ибн Маърур ибн Сохр
6. Абдуллоҳ ибн Амр ибн Ҳаром
7. Убода ибн Сомит ибн Қайс
8. Саъд ибн Убода ибн Дулайм
9. Мунзир ибн Амр ибн Хунайс

Авс раҳбарлари

1. Усайд ибн Ҳузайр ибн Симок
2. Саъд ибн Хайсама ибн Ҳорис
3. Рифоа ибн Абдулмунзир ибн Зубайр

Бу раҳбарлар сайлаб бўлингач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам улардан масъул раҳбарлар сифатида алоҳида аҳд олиб: «Сизлар қавмингиз устидан худди ҳаворийлар Исо алайҳиссаломга кафил бўлганларидек кафил бўласизлар, мен эса ўз қавмим — яъни мусулмонлар — устидан кафилман», дедилар. Улар: «Хўп бўлади», дейишди.

Битимни фош қилган шайтон

Битим тузилиб, қавм энди тарқалмоқчи бўлиб турганида уни бир шайтон фош қилиб қўйди. Фош қилиш охирги лаҳзаларда рўй берди. Қурайшнинг катталарига бу хабарнинг махфий суратда етиб бориши мумкин эмасди. Шунинг учун улар дарада тўпланиб турганларга қўққисдан бостириб келмадилар. Бу хабарни бир шайтон тарқатди. У бир баландликка чиқиб, ҳамма эшитадиган овоз билан: «Эй халойиқ, сизларга Музаммам (айбланган, мазаммат қилинган мушриклар Муҳаммад-мақталганни аксини қасд қилиб шундай дейишарди) ва у билан бирга диндан қайтганларни кўрсатайми, улар сизлар билан жанг қилиш учун тўпланиб турибдилар», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Бу Ақабанинг Азаб номли ажинаси, эй Аллоҳнинг душмани, ҳозир сенга кўрсатаман» дедилар. Кейин уларга тарқалиб, манзилларига қайтиб кетишга амр этдилар.

Ансорларнинг Қурайшга зарба беришга тайёрликлари

Шайтоннинг жари эшитилган пайтда Аббос ибн Убода ибн Назла: «Сизни ҳақ билан юборган Зотга қасамки, агар истасангиз, эртагаёқ Мино аҳлининг устига қиличларимиз билан бостириб борамиз», деди.

Бунга жавобан Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам: «Биз ҳали бундай қилишга буюрилмадик, ўз жойингларга қайтиб кетинглар», дедилар. Улар қайтиб кетишиб, тонг оттирдилар.

Қурайш Ясриб раисларига ҳужжат тақдим этади

Бу хабар Қурайшнинг қулоғига етиб боргач, уларнинг тинчи бузилди. Чунки улар бу байъатнинг оқибати ўз жонлари ва молларига нисбатан нималарга олиб бориши мумкинлигини жуда яхши билардилар. Шунинг учун тонг отиши билан Макка раҳбарларидан тузилган катта бир гуруҳ ясрибликларнинг чодирларига боришиб, шу шартнома хусусидаги ҳужжатларини тақдим қилишиб, бундай дейишди: «Эй Хазраж жамоаси, эшитишимизча, сизлар мана бу одамнинг олдига уни бизнинг орамиздан олиб кетиш ва бизга қарши уруш қилиш учун унга байъат бергани келибсизлар. Аллоҳга қасамки, араб қабилалари орасида биз кўпроқ сизлар билан ўртамизда уруш чиқишини истамаймиз».

Байъат тун қоронғусида махфий тарзда бўлиб ўтгани учун Хазраж мушрикларининг ҳеч нарсадан хабарлари йўқ эди. Шунинг учун улар Аллоҳнинг номига қасамлар ичишиб, ҳеч нарса бўлгани йўқ, ҳеч нарсадан хабаримиз йўқ, дейишди. Улар Абдуллоҳ ибн Убай ибн Салулнинг олдига ҳам келишган эди, у: «Бекор гап, бундай иш бўлгани йўқ, қавмим менинг буйруғимсиз бундай ишларни қилмайди, агар мен Ясрибда бўлганимда қавмим мен билан маслаҳатлашмай туриб, бундай қилмаган бўларди», деди.

Мусулмонлар эса бир-бирларига қарашиб, индамай тураверишди. Улардан биронтаси бу гапни тасдиқлагани ҳам йўқ, унга эътироз ҳам билдирмади.

Қурайш раҳбарлари мушрикларни тасдиқлашга мажбур бўлишиб, ноумид бўлган ҳолда қайтиб кетишди.

Қурайшнинг хабар тўғрилигини аниқлаши ва байъат берганларнинг ортидан қувиши

Қурайш катталари бу хабарнинг ёлғонлигига ишониб-ишонмай қайтишди. Лекин бу ишни яна ҳам чуқурроқ текши-

ришиб, унинг тўғрилигини, байъат ҳақиқатан бўлиб ўтганини аниқлашди. Бу иш ҳожилар ватанларига қайтиб кетишганидан кейин рўй берди. Отлиқлар ясрибликларни қувиб кетишди. Вақт ўтиб бўлганди. Бироқ улар Саъд ибн Убода билан Мунзир ибн Амрни кўриб қолишиб, ортларидан қувишди. Мунзир уларни доғда қолдириб кетди. Саъдни эса ушлаб олишди. Отининг айили билан икки кўлини бўйнига боғлашиб, уриб, судраб, сочидан тортиб, Маккага олиб боришди. Мутъим ибн Адий билан Ҳорис ибн Ҳарб ибн Умайялар келиб, Саъдни уларнинг қўлларидан қутқариб олишди. Чунки Саъд уларнинг Мадинадан ўтадиган карвонларини ўз ҳимоясига оларди. Ансорлар уни йўқотиб қўйиб, орқага қайтиш ҳақида маслаҳатлашиб турган эдилар, қарасалар, кутилмаганда у кўриниб қолди. Шу билан қавмнинг ҳаммаси Мадинага етиб борди.

Катта Ақаба байъати, деб номланадиган иккинчи Ақаба байъати — мана шу. Бу байъат турли мўминлар ўртасидаги ўзаро муҳаббат, ҳамкорлик, ишонч ва шу йўлдаги шижоат, жасорат ва дўстлик руҳида ўтди. Маккадаги мустазаф (ёрдамга муҳтож) мўминни ўйлаб, Ясрибдаги мўминнинг ичи ачишарди. Унга зулм қилаётганлардан нафратланарди. Аллоҳ учун ғоибона яхши кўрган шу биродарига нисбатан ич-ичидан яқинлик туйғулари тошиб чиқарди.

Бу туйғулар кунлар ўтиши билан йўқолиб кетадиган ўткинчи туйғулар эмасди. Улар Аллоҳга, Пайғамбарга, Қуръонга бўлган иймон манбаидан тошиб чиққан туйғулар эди.

Иймонки, зулму тажовузкорликнинг ҳар қандай кучи уни эга олмайди.

Иймонки, шабодалари эсан пайтида эътиқод бобида ҳам, амал бобида ҳам кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ажойиботларни юзага келтиради. Мана шу иймон билан мусулмонлар тарих зарварақларига ўхшаши ўтмишда ҳам юз бермаган, келажақда ҳам юз бермайдиган қаҳрамонликларни битдилар.

ИЛК ҲИЖРАТЛАР

Иккинчи Ақаба байъати амалга ошиб, Ислом куфру жаҳолатга тўла саҳро ичидан ўзига бир ватан ҳосил қилиш имкониятига эга бўлгач — бу нарса даъват бошланганидан буён Ислом қўлга киритган энг катта ютуқ эди — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мусулмонларга шу ватанга ҳижрат қилишларига рухсат бердилар.

Ҳижратнинг маъноси манфаатлардан воз кечиш, молу дунёни қурбон бериш, ёлғиз жоннинг ўзинигина асраб қолиш дегани эди. Ҳатто шу жоннинг ўзи ҳам йўлнинг бошидами, охиридами бой берилиши эҳтимолдан узоқ эмасди. Ҳижрат бу — номаълум тарафга йўл олиш, оқибат нима бўлишини билмасдан таваккалига қадам ташлаш эди.

Мусулмонлар мана шуларнинг ҳаммасини билганлари ҳолда ҳижрат қила бошладилар. Мушриклар бу иш ортидаги хавфни сезганлари боис уларнинг ҳижратларига тўсқинлик қилардилар. Қуйида ана шулардан айрим намуналарни келтирамиз:

1. Дастлабки муҳожирлардан бири Абу Салама эди. Ибн Исҳоқнинг айтишича, у Катта Ақабадан бир йил олдин хотини ва ўғли билан бирга ҳижратга отланди. Чиқиб кетишга қарор қилган пайтида қайнағалари «Сен оилангни эмас, ўз жонингни ўйлаяпсан, бу қизимизни сенга қўйиб берсак, уни юртмаюрт олиб юриб, сарсон қиласан», дейишиб, хотинини ундан тортиб олишди. Абу Саламанинг хонадони бундан ғазабланиб,

Ўғлимиздан қизларингни тортиб олдингларми, тамом, энди унинг ўғлини ҳам қизларинг билан яшашига йўл қўймаймиз, дейишди ва боласини талашиб, тортиб (бу аснода унинг қўлини чиқариб ҳам олдилар) олиб кетдилар. Абу Саламанинг ёлғиз ўзи Мадинага ҳижрат қилди. Умму Салама эри кетиб, ўғлидан ажралиб қолганидан кейин ҳар куни эрталаб чўлу биёбонга чиқиб кетиб, кечгача йиғлаб юрарди. Бир йилга яқин шу алфозда яшади. Қариндошларидан бирининг унга раҳми келиб, келинглари, шу бечорани кетказиб юборайлик, уни эри ва боласидан ажратиб, қийин аҳволга солиб қўйдинглар, деди. Шундан сўнг унга: «Иста-санг эрингнинг олдига кетавер», дейишди. Ўғлини ҳам қайтариб олгач, Умму Салама тақрибан беш юз километр узоқликдаги Мадинага қараб тоғу-тошлару ҳалокатли саҳролар ичра ёлғиз ўзи йўлга чиқди. Танъим деган жойга етганида Усмон ибн Талҳа ибн Аби Талҳани учратиб қолди. Усмон унинг аҳволидан хабардор бўлгач, уни Мадинагача кузатиб борди. Қубо кўринадиган жойгача етганларидан кейин «Эринг мана шу шаҳарда, Аллоҳнинг баракаси ила боравер», деб ўзи Маккага қайтиб кетди.

2. Суҳайб ибн Синон Румий ҳижрат қилмоқчи бўлганида Қурайш кофирлари: «Бизнинг олдимизга камбағал, ялангоёқ бўлиб келгандинг, энди мол-давлатинг кўпайганидан кейин бу ерда орттирган давлатингни олиб кетмоқчи бўляпсанми, йўқ, бунақаси кетмайди», дейишди. Шунда Суҳайб: «Агар мол-давлатимни сизларга берсам, мени қўйиб юборасизларми», деди. Улар рози бўлишди. Шундан сўнг у мол-давлатини мушрикларга бериб, ўзи юртдан чиқиб кетди. Бу воқеадан хабар топган Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Суҳайб фойда қилибди, Суҳайб фойда қилибди», дедилар.

3. Умар ибн Хаттоб, Айёш ибн Абу Рабаиа ва Ҳишом ибн Ос ибн Воиллар эрталаб Сарифдан юқорироқдаги Танозуб деган жойда кўришиб, у ердан Мадинага ҳижрат қилишга ваъдалашдилар. Умар билан Айёш учрашдилар. Аммо Ҳишом ушланиб қолди.

Иккалови Мадинага келишиб, Қубога тушдилар. Ортларидан Абу Жаҳл билан унинг укаси Ҳорис Айёшнинг олдига келишиб, (бу учаласи она бир ака-укалар бўлиб, оналари Асмо бинти

Мухарриба эди) «Онамиз то сени кўрмагунча бошимга тароқ ҳам урмайман, қуёшдан сояга ҳам ўтмайман, деб назр қилди, унга раҳминг келсин», дейишди. Шунда Умар: «Эй Айёш, Аллоҳга қасамки, қавминг сени динингдан оздирмоқчи бўляпти, холос. Улардан эҳтиёт бўл, Аллоҳга қасамки, агар онангинг сочини бит босиб кетса, уни тарайверади, Макканинг қуёши қиздириб юборса, сояга ўтаверади», деди. Айёш Умарнинг гапига қулоқ солмай, онасининг қасамини оқлаб қўйиш учун ака-укалари билан йўлга чиқмоқчи бўлди. Унинг қарори қатъийлигини кўрган Умар: «Ҳамонки, бу шаштингдан қайтмас экансан, менинг мана бу туямни ол, у яхши, итоатли туя, унга миниб ол, агар бирор шубҳали ҳаракатни сезгудек бўлсанг, улардан қочиб қутулишинг осон бўлади», деди. Айёш ака-укалари билан йўлга чиқди. Анча йўл юришгач, Абу Жаҳл унга: «Эй ука, менинг туям дағаллашиб қолди, мени ҳам ўз туянга мингаштириб олмайсанми», деди. Айёш рози бўлиб, туясини чўктирди. Ерга тушганларидан кейин мушрик акалари унга ташланишди ва чандиб боғлаб ташлашди, сўнг кундуз кунда Маккага кириб боришиб: «Эй Макка аҳли, ораларингиздаги ақлсизларни мана бундай қилиб, бизга ўхшатиб, ақлини киритиб қўйинглар», деб жар солишди.

Мана сизга Макка мушрикларининг ҳижрат қилмоқчи бўлганларни билиб қолишса, уларни не кўйларга солганларидан уч намуна. Лекин шунга қарамасдан одамлар бирин-кетин, тўп-тўп бўлиб, юртдан чиқиб кетдилар. Катта Ақаба байъатидан икки ою бир неча кун ўтиб, Маккада мусулмонлардан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам, Абу Бакр ва Алийдан бошқа ҳеч ким қолмади. Абу Бакр ва Али Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг буйруқлари билан қолишганди. Булардан ташқари мушриклар мажбурлаб олиб қолганлар ҳам бор эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам йўл ҳозирлигини кўриб бўлган, фақат чиқиб кетиш ҳақидаги буйруқни кутиб турардилар. Абу Бакр ҳам йўл ҳозирлигини кўриб қўйганди.

Имом Бухорий Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мусулмонларга: «Мен сизлар ҳижрат қиладиган диёрни кўрдим, у икки тошлоқ ўртасидаги хурмозор экан», дедилар. Мадинага

ҳижрат қилганлар ҳижрат қилдилар. Ҳабашистонга ҳижрат қилганларнинг ҳам кўпчилиги Мадинага қайтишди. Абу Бакр ҳам Мадинага кетишга отланиб турган эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга: «Шошмай турунг, менга ҳам рухсат этилишини умид қилиб турибман», дедилар. «Ота-онам сизга фидо бўлсин, сиз ҳам шуни умид қияпсизми?», деди Абу Бакр. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ҳа», деб жавоб бердилар. Абу Бакр Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ҳамроҳ бўлиш учун тўхталиб турди. Ўзининг ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг туяларига самар (акас) дарахтининг баргларидан бериб, уларни емлаб турди. Бу ҳолат тўрт ой давом этди.

Дорун-надвада

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг саҳобалари йўл ҳозирлигини кўриб, мол-дунёларию бола-чақаларини олиб Авс ва Ҳазражга қараб кетишаётганини кўрган мушриклар тинчини йўқотдилар, олдин ҳеч кузатилмаган талвасага тушиб қолдилар. Ҳа, уларнинг қаршисида ҳақиқий хатар бўй кўрсатаётган эди. Уларнинг бутпарастликларию иқтисодларига нисбатан таҳдид аломатлари кўрина бошлаганди. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг одамларга таъсир кўрсатиш қувватлари нақадар улканлигини, йўл кўрсатишу бошқарувчиликда ҳам ўта моҳир эканликларини, саҳобалардаги қатъият, барқарорлик ва фидоийликни, шу билан бирга Авс ва Ҳазраж қабилалари қанчалар катта кучга, ҳимояга эгалигини, бу икки қабиланинг оқиллари узоқ йиллардан буён давом этиб келаётган ички урушлардан бешиб, тинчлик, тотувлик йўлларини астойдил ахтараётганларини жуда яхши билардилар.

Шунингдек, улар Ямандан Шом сари боришда Қизил денгиз соҳилидан ўтадиган савдо йўлларига нисбатан Мадина қанчалар стратегик аҳамиятга эгалигидан ҳам хабардор эдилар. Маккаликлар Шом билан йилига чорак миллион олтин динорлик савдо алоқаларини йўлга қўйгандилар. Маълумки, бу савдонинг амалга ошиши йўлдаги хавфсизлик билан чамбарчас боғлиқ.

Хуллас, Исломиё даъватнинг Ясрибда марказлашуви жуда улкан хавф туғдириши Қурайш учун сир эмасди.

Мушриқлар ўз вужудларига, давлатларига нисбатан туғилган хавфнинг тобора улканлашиб бораётганини хис қилишиб, бу хатарни даф қилишнинг энг муваффақиятли усуллари қидира бошладилар. Бу хавфнинг ягона манбаи Исломга даъват қилиш байроғини юқори кўтариб чиққан Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам эдилар.

Пайғамбарликнинг 14— йили 26— Сафариди — 622— милодийнинг 12— Сентябриди — пайшанба куни яъни, Катта Ақаба байъатидан тахминан икки ярим ой ўтиб, Макка маслаҳат кенгаши (Дорун-надва) куннинг биринчи қисмида ўз тарихидagi энг хатарли йиғинни ўтказди. Исломиё даъват байроғини кўтариб чиққан шахсни бартараф этиб, унинг нурини батамом сўндириш режасини тузиш учун бу йиғинга Қурайшнинг ҳамма қабилаларидан вакиллар келди.

Вакиллар ичида энг кўзга кўринганлари қуйидагилар эди:

- 1) Абу Жаҳл ибн Ҳишом (Бану Махзум қабиласидан).
- 2, 3, 4) Жубайр ибн Мутъим, Туайма ибн Адий ва Ҳорис ибн Омир (Бану Навфал ибн Абдиманофдан).
- 5, 6, 7) Рабианинг икки ўғли Шайба ва Утба ҳамда Абу Суфён ибн Ҳарб (Бану Абдишамс ибн Абдиманофдан).
- 8) Назр ибн Ҳорис (Бану Абдиддордан).
- 9, 10, 11) Абулбухтарий ибн Ҳишом, Замъа ибн Асвад ва Ҳаким ибн Ҳизом (Бану Асад ибн Абдилуззодан).
- 12, 13) Ҳажжожнинг икки ўғли Нубайх билан Мунаббих (Бану Саҳмдан).
- 14) Умайя ибн Халаф (Бану Жумаҳдан).

Белгиланган фурсатда Дорун-надвага келган пайтларида уларга ёши улуғ мўйсафид суратида шайтон қарши чиқди. Эгнида дағал кийим бўлиб, эшик олдида турарди. Келганлар «Бу мўйсафид ким бўлди?», деб сўрашган эди, «Ваъдалашганингизни эшитиб, гапларингга қулоқ солиш учун келган Наждлик бир оқсоқолман, эҳтимол менинг ҳам бирор фикр ва тавсиям асқотиб қолар», деб жавоб берди. Улар: «Маъқул, киравер», дейишди. Шундай қилиб, шайтон ҳам улар билан бирга кирди.

Кенгашнинг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўлдириш ҳақидаги энг ёвуз қарорни қабул қилиши

Ҳамма йиғилиб бўлгач, таклиф ва ечимлар ўртага ташлана бошлади ва улар устида узоқ муддат мунозара олиб борилди.

Абул-Асвад: «Уни юртимиздан чиқариб юборамиз, орамиздан ҳайдаймиз, қаёққа кетишию қаёққа бориши билан ишимиз бўлмайди, кейин ўзимизнинг ишларимизни йўлга солиб, боягидек яшайверамиз», деди.

Бунга жавобан наждлик чол шундай деди: «Йўқ, Аллоҳга қасамки, бу фикр тўғри эмас, унинг чиройли гапиришини, ширинсуханлигини, одамларнинг қалбларини ўзига мойил қила олишини билмайсизларми? Аллоҳга қасамки, агар шундай қиладиган бўлсангизлар, у арабларнинг бирон қавмига бориб, уларни ўзига тобе қилади-да, сизларнинг устингизга бошлаб келади ва хоҳлаган ишини қилади. Хуллас, бу фикр бўлмайди, бошқасини топинглар».

Абулбухтарий: «Уни темир кишанга солиб, бир уйга қамаб қўйиб, ўлгунича шу ерда қолдириш керак, шунда у ҳам олдинги Зуҳайр ва Нобиғадек ўзига ўхшаган шоирлар каби адабини ейди», деди.

Бунга жавобан наждлик чол шундай деди: «Йўқ, Аллоҳга қасамки, бу фикр ҳам тўғри эмас. Уни қамаб қўядиган бўлсангизлар, у қамалган жойида туриб ҳам саҳобаларига ўз буйруқларини етказаверади. Уларнинг устингизга бостириб келиб, уни сизларнинг қўлингиздан қутқариб кетишлари, кейин кўпайишиб, сизларни мағлуб этишлари ҳам эҳтимолдан холи эмас. Хуллас, бу фикр ҳам бўлмайди».

Кенгаш бу икки таклифни рад этгач, ҳаммага мақбул бўладиган энг қабиҳ, энг ёвуз таклифни Маккадаги энг ёвуз, энг қабиҳ кимса — Абу Жаҳл ибн Ҳишом ўртага ташлади:

— Аллоҳга қасамки, менда шундай бир фикр борки, ҳам-маларингиз унга рози бўлсангизлар керак, деб ўйлайман.

— У қандай фикр экан, эй Абул Ҳакам? — деб сўрашди.

— Ҳар бир қабиладан кучли, насабли, ўрта ёшли бир йигитни олиб, уларнинг ҳар бирига биттадан ўткир қилични бера-

миз. Ҳаммаси бирданига қилич уриб, уни ўлдирадилар. Шу билан биз ундан қутуламиз. Шундай қилинса, унинг қони ҳамма қабилаларга сочилиб кетади-да, Бану Абдуманоф уларнинг ҳаммасига қарши уруш очолмайди ва товон пули олишга рози бўлади ва биз уни тўлаб қўя қоламиз.

Бунга жавобан наждлик чол: «Бу одам тўғри айтди, шундан тўғрироқ фикр бўлмаса керак, деб ўйлайман», деди. Шу билан Макка маслаҳат кенгаши мана шу энг ёвуз, энг қабиҳ қарорни қабул қилди. Вакиллар шу қарорни зудлик билан амалга ошириш режасини тузиб, уйларига қайтиб кетдилар.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ҳижрат қилишлари

Бундай махфий йиғилишлардан кейин унинг исини чиқармаслик ва бирор кимсанинг дилида шубҳа уйғониб қолмаслиги учун кундалик одатга зид ишлар қилинмайди. Қурайш ҳам шундай қилди. Аммо унинг бу иши Аллоҳ таолога қилган макри эди. Шунинг учун Аллоҳ унинг найрангини, режасини ўзи сезмайдиган тарафдан пучга чиқарди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни ўлдириш ҳақидаги бу ёвуз қарор қабул қилинганч, Улуғ ва Буюк Парвардигор Жаброил алайҳиссалом воситасида у кишини Қурайшнинг хуфёна режасидан хабардор қилди ва чиқиб кетишларига изн берди. Жаброил алайҳиссалом ҳижратнинг вақтини белгилаб, Қурайшнинг макрини барбод қилиш режасини баён қилди, сўнг: «Бу кеча одатда тунайдиган жойингизда ётманг», деди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам қандай ҳижрат қилишга келишиб олиш учун кун қизиган пайтда Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг уйига бордилар.

Оиша розияллоҳу анҳо айтади: Биз куннинг қаттиқ қиздирган пайти Абу Бакрнинг уйида ўтирган эдик. Кимдир Абу Бакрга: «Ие, мана бу юзини ўраб олган одам Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам-ку», деб қолди. У киши одатда бизникига бундай пайтда келмасдилар. Абу Бакр розияллоҳу анҳу: «Ота-онам унга фидо бўлсин, шундай пайтдаки келибдиларми, демак қандайдир муҳим иш чиқиб қолган», деди.

Оиша розияллоҳу анҳо сўзида давом этади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам келиб, киришга изн сўрадилар. Рухсат этилгач, ичкарига кирдилар. Кейин Абу Бакрга: «Уйдагилар чиқиб туришсин», дедилар. Абу Бакр: «Ё Расулуллоҳ, ота-онам сизга фидо бўлсин, улар ўзингизнинг аҳлингиз-ку», деди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Менга чиқиб кетишга изн берилди», дедилар. Абу Бакр: «Ота-онам сизга фидо бўлсин, мен сизга ҳамроҳ бўламанми?», деб сўради. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ҳа», деб жавоб бердилар.

Абу Бакр билан ҳижрат режасини тузиб олганларидан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уйларига қайтиб, кеч киришини кутиб турдилар. Ҳижратга ҳозирланаётганларини биров сезиб қолмаслиги учун одатий кундалик ишлари билан машғул бўлдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг уйлари қуршаб олиниши

Қурайшнинг энг катта жиноятчилари кунни эрталаб кенгаш қабул қилган энг қабиҳ, энг ёвуз қарорни амалга оширишга тайёргарлик кўриш билан ўтказдилар. Бу иш учун ўша жиноятчилар орасидан ўн бир раисни сайладилар. Улар қуйидагилар:

1. Абу Жаҳл ибн Ҳишом.
2. Ҳакам ибн Абул Ос.
3. Уқба ибн Аби Муайт.
4. Назр ибн Ҳорис.
5. Умайя ибн Халаф.
6. Замъа ибн Асвад.
7. Туайма ибн Адий.
8. Абу Лаҳаб.
9. Убай ибн Халаф.
10. Нубайҳ ибн Ҳажжож.
11. Мунаббиҳ ибн Ҳажжож.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам одатда хуфтондан кейин туннинг аввалги қисмида ухлаб олиб, ярим кечаси бўлганида тунни ибодат билан ўтказиш учун Масжидул-Ҳаромга

чиқиб кетардилар. Ўша куни Алийни ўз ўринларида ётишга ва ўзларининг яшил ҳазрабий чопонларини ёпиниб олишга буюриб, унга ҳеч қандай зарар етмаслигини айтдилар.

Ибн Исҳоқ айтади: Тун қоронғулашиб, атрофга сукунат ҳукмрон бўлган ва одамлар ширин уйқуга чўмган пайтда мазкур кимсалар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг уйлари олдида тўпланишди, у кишини ухлаб ётган гумон қилишиб, туриб чиқиши билан босамиз-да, режамизни силлиққина амалга оширамиз, деб пойлаб ўтиришди.

Улар ўзларининг бу разил режалари амалга ошишига тўла ишонч ҳосил қилгандилар. Ҳатто Абу Жаҳл атрофни қуршаб турганларга кибр ва истехзо билан: «Муҳаммаднинг даъвосига кўра, агар сизлар унга тобе бўлсангиз, арабу ажамга подшоҳ бўлар эмишсиз, ўлганингиздан кейин қайта тирилиб, Иордания боғлари каби жаннатларга кирармишсиз, агар унга тобе бўлмасангиз, қайта тирилганингиздан кейин дўзахда ёнармишсиз», дерди.

Бу режани амалга ошириш вақти этиб ярим тундан сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уйларида чикадиган пайтни белгилашган эди. Улар тун ярим бўлишини кутиб, уйғоқ турардилар. Лекин Аллоҳ Ўз ишига Ғолиб, еру осмонлар мулки Унинг қўлида, У истаган ишини қилувчи Зот, ҳамма Унга муҳтож, У эса ҳеч кимга муҳтож эмас. У Зот Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга кейинроқ мана бундай деб хитоб қилган ишни қилди: «(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам), **Кофирлар сизни ҳибс қилиш ё ўлдириш, ёки (Маккадан) чиқариб юбориш учун сизга макр қилган пайтларини эсланг! Улар макр қилурлар, Аллоҳ ҳам «макр» қилур. Аллоҳнинг макри кучлироқдир**» (Анфол: 30).

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўз уйлари тарк этадилар

Қурайш ўз режасини амалга оширишга ўта пухта ҳозирлик кўрганига қарамай у шармандаларча муваффақиятсизликка учради. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ташқарига чиқиб, уларнинг сафларини ёриб ўтарканлар, ердан бир сиқим

тупроқ олиб, уларнинг бошларига сочиб, **«Ва Биз уларнинг олдиларидан ҳам, ортларидан ҳам бир тўсиқ — парда қилиб, уларни ўраб қўйдик. Бас улар кўра олмаслар»** (Ясин: 9) оятини ўқиб боравердилар. Аллоҳ таоло уларнинг кўзларини олди ва улар ҳеч нарсани кўрмай қолдилар. Уларнинг орасида бошига тупроқ тегмаган одам қолмади. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Абу Бакрнинг уйига бордилар. Иккаласи тунда Абу Бакрнинг ҳовлисидаги дарчадан чиқишиб, Яман йўлидаги Савр ғорига етиб бордилар.

Қамал қилиб турганлар ҳал қилувчи фурсат келишини кутиб турардилар. Тун ярим бўлишига бироз вақт қолганида уларнинг режаларидан хабарсиз бир киши келиб қолди, эшик олдида туришганини кўриб, улардан:

— Кимни кутяпсизлар?, — деб сўради.

— Муҳаммадни, жавоб беришди улар.

— Ҳолларингга вой бўлсин! Аллоҳга қасамки, ҳозиргина у бошларингга тупроқ сепиб, ёнгиналарингдан ўтиб, ўз юмушига кетди.

— Аллоҳга қасамки, биз уни кўрганимиз йўқ. Шундай деб улар бошларидаги тупроқни қоқа бошладилар.

Лекин барибир эшикнинг тирқишидан қарашиб, Алийнинг ухлаб ётганини кўришди ва: «Аллоҳга қасамки, мана шу ухлаётган Муҳаммад, устида унинг чопони турибди», дейишиб, эрталабгача турган жойларидан кетмасдан тураверишди. Ўриндан Али туриб чиққач, уларнинг қўлтиқларидан тарвузлари тушди. Ундан Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ҳақида сўрашган эди, у: «Билмайман», деб жавоб берди.

Уйдан ғоргача

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам пайғамбарликнинг 14-йили 27-сафарда, милодий сана билан 622-йилнинг 12- ё 13-сентябрида ўз уйларини тарк этиб, қадрдон дўстлари ва энг ишончли кишилари бўлмиш Абу Бакр розияллоҳу анҳунинг уйига келдилар. Кейин иккаласи орқа эшикдан тонг отмасидан олдин шошилини тарзда Маккадан чиқиб кетишди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ортларидан Қурайш қувиб боришини билганлари боис биринчи бўлиб диққат қаратиладиган тараф, яъни, шимол томондаги Мадинага олиб борувчи асосий йўл қолиб, унга батамом қарама-қарши бўлган тарафга яъни, жанубдаги Яман сари йўл олдилар. Шу йўлдан беш милча юриб, Савр тоғига етиб бордилар. Бу улкан тоғ бўлиб, йўллари эгри-бугри, тошлари кўп бўлганлигидан унга чиқиш қийин эди. Шунинг учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг оёқлари оғриб, юришга ярамай қолди. Яна бир қавлда айтилишича, излари билинмаслиги учун оёқларининг учлари билан юрганликлари учун шундай бўлган. Нима бўлганда ҳам тоққа етиб борганларида у кишини Абу Бакр кўтариб олган. Унга ҳам оғирлик қила бошлаган пайтда тоғ чўққисидаги Савр ғорига етиб борганлар.

Ғорда

Ғорга етиб борганларида Абу Бакр: «Аллоҳга қасамки, сиз кирмай турасиз, олдин мен бир кириб чиқаман, агар у ерда бирор (зиён қиладиган) нарса бўлса, сиздан олдин менга тегсин», деб ичкарига кириб, супуриб тозалади. Бир тешикни кўриб қолган эди, изоридан бир парча йиртиб уни беркитди. Яна икки тешик бор эди, уларни оёқлари билан тўсди. Шундан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: «Кираверинг», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам кирдилар ва бошларини Абу Бакрнинг қучоғига қўйиб ухлаб қолдилар. Тешикдан нимадир чиқиб, Абу Бакрнинг оёғини чақди. У эса Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг уйғониб кетишларидан қўрқиб, қимирламай тураверди. Кўз ёшлари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёноқларига оқиб тушди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Сизга нима бўлди, эй Абу Бакр?», дедилар. У: «Ота-онам сизга фидо бўлсин, мени нимадир чақиб олди», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўша жойга туфлаб қўйган эдилар, оғриқ йўқолди.

Ғорда уч кеча — Жума, Шанба ва Якшанба кечалари беркиниб ётишди. Абу Бакрнинг ўғли Абдуллоҳ улар билан бирга тунарди.

Оиша розияллоҳу анҳо айтади: У тарбияли, зукко бола эди. Тонг отишидан аввал ғордан чиқиб кетар, саҳарда Қурайшнинг олдида бўлиб, ўзини худди Маккада тунагандек қилиб кўрсатарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарши тузилаётган найранглар ҳақида нимани эшитса, қоронғу тушиши билан келиб етказарди. Абу Бакрнинг озод қилиб юборган қули Омир ибн Фухайра уларнинг олдида қўй боқиб юрарди. Хуфтондан бир соат ўтганидан кейин қўйларни уларнинг олди-ларига олиб келарди. Улар соғин қўйларнинг сути билан тонг оттирардилар. Эрталабки ғира-ширада Омир қўйларни ҳайдаб кетарди. У уч кечанинг ҳаммасида шундай қилди. У Абу Бакрнинг ўғли Абдуллоҳ кетганидан кейин унинг изларини йўқотиш учун ортидан қўйларини ҳайдаб борарди.

Бу ёқда режалари энди амалга ошай деб турган бир пайтда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қутулиб кетганига ишонч ҳосил қилган Қурайш ўзини қўярга жой топа олмайганди. Бу борада улар дастлаб Алийни дўппослашди, Каъбага судраб бориб, бир мунча вақт қамаб қўйишди. Ундан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва Абу Бакр ҳақида бирон хабар билармиз, деб умид қилишганди. Алийдан ҳеч гап чиқмагач, Абу Бакрнинг уйига келишиб, эшикни қоқишди. Эшикни Абу Бакрнинг қизи Асмо очди. Ундан: «Отанг қаерда?», деб сўрашган эди, у: «Аллоҳга қасамки, отамнинг қаердалигини билмайман», деб жавоб берди. Абу Жаҳл пасткаш, ифлос одам эди. Аёл кишига қўл кўтариб, Асмонинг юзига шапалоқ тортиб юборди, зарбанинг зўридан унинг сирғаси учиб кетди.

Қурайш шошилинич мажлис чақириб, бу икки кишини тутишнинг ҳамма воситаларини қўллашга қарор қилди. Маккадан олиб чиқадиган ҳамма йўлларга қаттиқ қуролли назорат ўрнатди. Шунингдек, уларни тирик ёки ўлик ҳолда тутиб келган кишига ҳар бири учун юзтадан туя мукофот ваъда қилишди.

Мукофот ваъда қилинганини эшитган отлиғу пиёдалар уларнинг изларига тушишиб, тоғлару водийларга, қирлару дарраларга ёйилиб кетишди. Лекин бу бефойда уриниш эди.

Қувиб борувчилар ғорнинг оғзигача боришди. Лекин Аллоҳ Ўз ишига Ғолибдир. Бухорий Анас розияллоҳу анҳудан,

у Абу Бакр розияллоҳу анҳудан ривоят қилади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга ғорда эдим. Бошимни кўтариб қарасам, одамларнинг оёқлари кўриняпти. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: «Эй Расулуллоҳ, агар улар шундоқ пастга қарасалар, бизни кўрадилар», дедим. У киши: «Жим бўлинг эй Абу Бакр, икки кишининг учинчиси Аллоҳдир», дедилар. Яна бир қавлда: «Учинчиси Аллоҳ бўлган икки киши ҳақида нима деб ўйлайсиз», деганлар.

Шунда Аллоҳ таоло Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни бир мўъжиза билан сийлади. Қувиб келаётганлар уларга етиб олишларига бир неча қадамлар қолганида ортга қайтиб кетишди.

Мадинага йўл олишлари

Уч кун тиним билмай қувишда давом этган Қурайш учинчи куни бироз ҳовуридан тушди. Қувиш олови ўчиб, қидирув ишлари анча пасайди. Шундан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўз ҳамроҳи, саҳобаси билан бирга Мадинага кетишга ҳозирлик кўрдилар.

Улар йўл кўрсатишга моҳир бир одамни, Абдуллоҳ ибн Урайқит Лайсийни ёллагандилар. У Қурайш кофирларининг динида эди. Шундай бўлса ҳам унга ишонишиб, туяларини беришган ва уч кундан кейин Савр ғорида кўришишга ваъдалашишганди. Иккинчи кечада яъни, ҳижрий биринчи сананинг биринчи Рабиул-аввалида — милодий сана билан 622-йилнинг 16-сентябрида — уларнинг олдига Абдуллоҳ ибн Урайқит икки туяни олиб келди. Илгарироқ Абу Бакрнинг уйида сафар маслаҳатини қилаётганларида у: «Отам сизга фидо бўлсин, эй Аллоҳнинг пайғамбари, бу туялардан бирини олинг», деб, туяларнинг яхшироғини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга тақдим қилган эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Пулини тўлаш шарти билан оламан», дегандилар.

Абу Бакрнинг қизи Асмо уларга сафар халтасини олиб келди. Унга боғич қилишни унутибди. Йўлга чиқаётган пайтларида халтани осиб қўяй деса, боғич йўқ. Белбоғини иккига бўлиб,

бири билан халтани боғлади, иккинчисини ўзига белбоғ қилиб олди. Шу сабаб бўлиб, у «зотун нитоқайн» «икки белбоғли» деган номни олганди.

Кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан Абу Бакр йўлга чиқдилар. Уларга Омир ибн Фуҳайра ҳам қўшилди. Ўзлари билан бирга йўл бошловчи Абдуллоҳ ибн Урайқитни ҳам олдилар.

Гордан чиққанларидан кейин олдинга жанубга — Яман тарафга, кейин ғарбга — соҳил томонга юрдилар. Одамлар юриб ўрганмаган йўлга етганларидан кейин Қизил денгиз соҳилига яқин жойдан шимолга қараб бурилдилар. Жуда ҳам кам одам юрадиган йўллардан юриб борардилар.

Ибн Исҳоқ Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шу йўлда босиб ўтган жойларни қуйидагича айтиб ўтади: Йўл бошловчи уларни Макканинг қуйи тарафига бошлади. Кейин соҳилга қараб юрдилар. Усфоннинг қуйи қисмидаги бурилишга келиб, Амажнинг қуйи тарафига бурилдилар. Қудайддан ўтгандан кейинги бурилишга келиб, Харрор томонга юрдилар. Ундан сўнг Марра тепалигига, кейин Ликфга, ундан Ликф қудуғига бордилар. Кейин Мажоҳ қудуғига ўтиб, ундан Маржиҳ Мижожга кириб боришди. Ундан Маржиҳ Зул-ғузвайн томонга ўтишиб, ундан Зу-кашрга, ундан эса Жадожидга, кейин Ажрадга, ундан Зу-саламга, ундан Абобидга, ундан Фожага, ундан Аржга, ундан Ракубанинг ўнг томонидаги Оир тепалигига, ундан Риъмга, ундан эса Қубога кириб боришди. Қуйида йўлда бўлиб ўтган воқеалардан айрим лавҳаларни келтираамиз:

1. Бухорий Абу Бакр розияллоҳу анҳудан ривоят қилади: Ўша кеча ҳам, эртаси кундузи ҳам то кун тиккага келиб, йўл холиланиб, ҳеч ким ўтмайдиган бўлиб қолгунига қадар юрдик. Кейин бир узун харсанг тошнинг соясига манзил қурдик. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга жой тайёрлаб, бир чопонни ёздим-да, эй Аллоҳнинг пайғамбари, ухлаб олинг, мен сизни қўриб тураман, дедим. У киши ухладилар. Мен қўриб турдим. Қарасам, бир чўпон қўйларини ҳайдаб ҳарсанг сари келяпти. У ҳам бизга ўхшаб унинг соясидан фойдаланмоқчи бўлди, шекилли. Ундан:

— Кимнинг қулисан, — деб сўрадим.
 — Мадиналик ёки Маккалик бир одамнинг қулиман, — деб жавоб берди у.
 — Қўйингнинг сути борми?
 — Ҳа, бор.
 — Соғиб беролмайсанми?
 — Майли, соғиб бераман — Шундай деб у бир қўйни ушлади.
 — Олдин елинини тупроқ, қил ва кирлардан тозала, дедим.
 У бир ёғоч косага тўлдириб сут соғиб берди. Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам таҳорат қилишлари ва ичишлари учун бир идишда сув олиб олган эдим, у киши ухлаётган эканлар. Уйғотгим келмади. Ўзлари уйғонишларини кутдим. Кейин сутга озгина сув қўшган эдим, унинг остки қисми совида. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга, ичинг, деб узатдим. У киши сутдан шунчалик ичдиларки мен буни кўриб хурсанд бўлдим. Сўнг: «Жўнайдиган пайтимиз бўлдимми?», деб сўрадилар. Мен: «Ҳа», деб жавоб бердим. Шу билан яна йўлга тушдик.

2. Одатда Абу Бакр розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ортларидан юрарди. Абу Бакр кўринишдан ёши улуғ, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам эса ёш кўринганлари боис уларни кўрган киши Абу Бакрдан: «Олдиндаги бу одам ким?», деб сўрарди. Бундай саволга у: «Бу одам менга йўл кўрсатади», деб қўярди. Сўраганлар юрадиган йўлни тушунардилар. Абу Бакр эса эзгулик йўлини назарда тутиб, шундай дерди.

3. Иккинчи ё учинчи кун деганда улар Умму Маъбад ал-Хузойя деган аёлнинг чодирни ёнидан ўтишди. Бу жой Маккадан 130 км чамаси узоқликдаги Қудайд ноҳиясидаги Мушаллал деган ерда эди. У ўрта яшар, дуркун аёл бўлиб, чодирнинг панасида туриб, ўтган-кетганларга емак-ичмак бериб ўтирарди. Ундан: «Бирон нарсанг борми?, деб сўрашди. У: «Бўлганда сизларни меҳмон қилган бўлардим. Қўйлар узоқ яйловда, бу йил қурғоқчилик йили бўлди», деб жавоб берди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг кўзлари чодирнинг ёнида турган бир қўйга тушиб қолди. Аёлдан:

— Бу қанақа қўй, эй Умму Маъбад? — деб сўрадилар.
 — Заифлигидан подадан қолиб кетган — жавоб берди аёл.
 — Унинг сути борми?
 — Сут қаёқда дейсиз.
 — Рухсат берсанг, мен уни соғиб кўрардим.
 — Бемалол, ота-онам сизга фидо бўлсин, агар унда сут бор, деб ўйлаётган бўлсангиз, бемалол соғаверинг.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўйнинг елини-ни силаб, Аллоҳнинг номини айтиб, дуо қилган эдилар, бирдан елин сутга тўлди. Бир идиш сўраб олиб, унга тўла сут соғиб, аёлга узатдилар. Аёл сутни ичиб тўйди. Ҳамроҳларига ҳам узатдилар. Улар ҳам ичиб тўйишди. Ўзлари ҳам ичдилар. Кейин яна бир марта идишни тўлатиб соғиб, сутни аёлга қолдириб, сўнг яна йўлга тушдилар.

Бир оздан сўнг ориқ, нимжонлигидан судралиб қадам босадиган эчкиларни ҳайдаб аёлнинг эри Абу Маъбад келди. У сутни кўриб ҳайратланди.

Бу сут қаердан келди? Уйда сут берадиган қўй йўқ эди-ку, — сўради аëлидан.

Аллоҳга қасамки, бир муборак одам ўтиб қолди. Ўзи мана бундай, гапиришлари мана бундай. — Аёл Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни шундай тавсифладик, тингловчи уни ўз кўзи билан кўриб тургандек бўлади. (Бу тавсифларни китобнинг охирида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тавсифларига доир бўлимида берамиз).

Аллоҳга қасамки, бу ўша Қурайш айтаётган одам. Унга саҳоба бўлмоқчи бўлиб юргандим. Йўлини топишим билан шу ишни қиламан.

Маккада кимнингдир шеър ўқиган овози янгради. Унда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва ҳамроҳлари Умму Маъбад чодирда бўлганлари ва у ерда бўлиб ўтган воқеа хусусида ҳикоя қилинарди. Уни ҳамма эшитарди. Аммо уни айтаётган одамни ҳеч ким кўрмасди.

Асмо айтади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қайси тарафга кетганларини билмасдик. Жинлардан бири келиб, Макканинг қуйи томонидан кириб мана шу байтларни

ўқиганча унинг юқори томонидан чиқиб кетди. Одамлар унинг овозини эшитишарди лекин ўзини кўришмасди. Унинг гапидан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Мадина томонга кетганини билиб олдик.

4. Йўлда уларга Суроқа ибн Молик эргашди. Суроқа айтади: Қавмим Бану Мудлижнинг бир йиғинида ўтирган эдим. Бир киши ўтирган жойимизга келиб: «Эй Суроқа, мен ҳозир соҳилда бир қорани кўрдим, Муҳаммад ва унинг шериклари бўлса керак», деб қолди. У кўрган қора ўшалар эканини билдим. Лекин унга: «Сен кўрган улар эмас, сен бизнинг олдимиздан боя кетган фалончи, фалончиларни кўргансан», дедим. Бир соатча ўтириб, уйимга келдим-да, чўримга чодирнинг орқа томонидан отимни олиб чиқиб, ушлаб туришини буюрдим. Найзамни ҳам олиб унинг орқа томонидан чиқиб кетдим. Отимни миниб, уларга яқин жойга борганимда отим тойилиб кетиб, унинг устидан йиқилиб тушдим. Ўрнимдан туриб қўлимни садоғимга узатдим. Ундан камон ўқларимни олиб, уларга зарар етказа оламанми, йўқми, деб фол очдим. Фолимдан мен ёқтирмаган иш чиқди. Ўзим очган фолимга қарши бориб, отимга миниб, уларнинг яқинига бордим. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қироатларини эшитдим. У киши ҳеч қаёққа қарамасдилар. Абу Бакр эса атрофга аланглаб қарарди. Шу пайт отимнинг олдинги оёқлари тиззаларигача ерга ботиб, мен яна йиқилиб тушдим. Отимни мажбурлаб тургиздим. У оёқларини ердан чиқариб ололмасди. У ўзини тиклаган пайтида оёқлари остидан чиққан чанг худди тутундек самога ўрлади. Кейин яна камон ўқларим билан фол очдим. Яна мен ёқтирмаган иш чиқди. Шундан кейин омонлик, омонлик, деб бақирдим. Улар тўхташди. Мен отимга миниб, уларнинг олдига бордим. Уларни ушлаш имконсиз эканини англагач, кўнглимдан яқинда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам албатта ғолиб бўлсалар керак, деган хаёл ўтди. Мен у кишига: «Қавмингиз сизни ушлаб келтирган одамга мукофот тайин қилган», дедим ва одамлар у кишини нима қилмоқчи бўлаётганлари ҳақида гапириб бердим. Кейин уларга йўл озуқаси ва бошқа керакли нарсаларни таклиф қилдим. Улар мендан ҳеч нарса олишмади. Фақат: «Бизнинг хабаримизни яшир», дейиш-

ди, холос. У кишидан менга омонлик хати ёзиб беришларини сўрадим. Омир ибн Фухайрага буюрган эдилар, у бир парча те-рига ёзиб берди. Сўнг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам яна йўлга тушдилар.

Яна бир ривоятда Абу Бакр айтади: Биз йўлга тушдик, қавм эса бизнинг изимиздан келарди. Лекин бизга улардан фақат Суроқагина оти билан ета олди, шунда мен Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга эй, Расулulloҳ мана бу одам бизга етиб олмоқда, дедим. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам «Маҳзун бўлманг албатта Аллоҳ биз билан биргадир» дедилар.

Суроқа ортига қайтганда одамлар Пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва саллам ва соҳибининг изидан келмоқда эдилар. У уларга: мен сизларга хабар бераман, бу ёқдаги иш ҳал бўлди, дедим. У куннинг аввалида бу иккиларини инкор қилган бўлса, куннинг охирида уларни қўриқловчига айланди.

5. Йўлда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга Бурайда ибн Хусайб ал-Асламий саксонга яқин оила билан учради. У ҳам шериклари ҳам Исломни қабул қилишди. Пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва саллам хуфтонни ўқидилар, улар ҳам ортларида туриб намоз ўқидилар. Бурайда ўз қавмининг ерида Уҳуддан кейингача қолди, кейин Пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва саллам ҳузурига келди.

Абдуллоҳ ибн Бурайдадан ривоят қилинади Пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва саллам яхши фолни суярдилар, шумланмас эдилар. Бурайда оиласидан етмишта одам билан Пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва салламга учрашди. У зот:

- «Қайердансиз» деб сўрадилар.
- Асламдан.
- Абу Бакрга қараб: «Саломат бўлдик, (кутулдик)» дедилар.
- Қайси қабиладансиз?
- Бану Саҳмдан. (Саҳм— улуш маъносида).
- Улушингиз чиқди, дедилар.

6. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Жухфа билан Ҳаршанинг оралиғидаги (Арж) Қаҳдувот номли жойда Абу Тамим Авс (ёки Абу Авс Тамим) ибн Ҳажар Асламийнинг олди-дан ҳам ўтдилар. Пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва салламнинг

туялари чарчаб қолганидан Абу Бакр розияллоҳу анхунинг туяларига мингашиб олгандилар. Буни кўрган Авс Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўз туяларидан бир нортуяга миндириб юборди ва уларга Масъуд исмли қулини қўшиб бера туриб қулига: сен буларни ўзинг билган яширин йўллардан олиб бор ва то Мадинагача улардан ажралма, деди. У уларни Мадинагача олиб бориб қўйди. Сўнгра Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни ҳожасига қайтариб юборарканлар шундай деб тайинладилар: «Сен ҳожангга бориб айт туяларининг бўйнига занжирнинг икки халқаласи шаклида тамға босиб қўйсин, бу уларнинг белгиси бўлади.»

Мушриклар Уҳуд куни келганида Авс қули Масъуд ибн Ҳунайдани Арждан Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига мушрикларнинг хабарини етказиш учун пиёда юборди.

Ибн Мокуло Табарийдан нақл қилишича, Авс Аржда яшарди, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага келганларидан кейин Исломни қабул қилган.

7. Йўлда — Батни Риъмда — Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Зубайрга ҳам дуч келдилар. У мусулмонлар тарафида эди. Савдогарлик билан Шомдан келаётганди. Зубайр Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва Абу Бакрга оппоқ кийим кийдирди.

Қубога тушиш

Пайғамбарликнинг 14-йили, (ҳижратнинг биринчи йилига тўғри келади) Рабиул-аввалнинг саккизида, — милодий сана билан 622-йилнинг 23-сентябрида — душанба куни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Қубога тушдилар.

Урва ибн Зубайр айтади: Мадинадаги мусулмонлар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Маккадан чиққанларини эшитиб, ҳар куни эрталаб Ҳаррага бориб, то кун қизигунига қадар кутардилар. Бир куни узоқ кутганларидан кейин уйларига қайтгандилар. Шу пайт бир яҳудий ўз иши билан томга чиқибди ва Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам

билан шекрикларини оқ кийимда, саробда кўриниб-кўринмай келаётганларини кўриб қолибди. Кейин ўзини тутолмай бор овози билан: «Эй араблар, ана сизлар кутаётган бобонгизлар келяпти», деб юборибди. Буни эшитган мусулмонлар қуролларига қараб югурдилар ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни Ҳаррада қаршиладилар.

Ибнул Қаййим айтади: Бану Амр ибн Авфда шовқин ва такбир овозлари эшитилди. Мусулмонлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг келганларидан хурсанд бўлиб, такбир айтдилар ва у кишини кутиб олишга чиқдилар. Кўрганки одам у кишига салом берар, атрофида айланиб, у зотдан кўзини узмасди. Шу пайт ҳамма ёқни сокинлик эгаллади. У зотга ваҳий нозил бўлаётганди: **«Аллоҳнинг Ўзи ҳам, Жаброил ҳам, аҳли солиҳ мўминлар ҳам унинг мададкоридир. Яна булардан кейин фаришталар ҳам (Пайғамбарга) ёрдамчидир»** (Таҳрим: 4).

Урва ибн Зубайр айтади: Одамлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни кутиб олишди. Ўнг томонга бурилиб, Бану Амр ибн Авф ерига тушдилар. Бу Рабиул-аввалнинг душанба кунда эди. Одамлар билан алоқа қилишга Абу Бакр ўрнидан турди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам эса жим ўтирардилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни танимаган айрим ансорлар Абу Бакрнинг олдига кела — бир ривоятда салом бера — бошладилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қуёш тушиб қолганда, Абу Бакр у зотга соя қилиш учун ўз ридосини кўтарганидан кейингина одамлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни танидилар.

У кишининг истиқболига бутун Мадина кўчиб чиққанди. Мадина бутун тарихи мобайнида бундай ҳодисанинг шоҳиди бўлмаганди. Яҳудлар Ҳабқуқ пайғамбарнинг: «Аллоҳ Таймондан келди, Қуддус Форон тоғидан», деган гапи рост эканлигига амин бўлишди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Қубода Кулсум ибн Ҳадмнинг уйига тушдилар. Яна бир қавлда Саъд ибн Хайсаманинг уйига, дейилган. Биринчи гап тўғрироқ.

Алий ибн Аби Толиб Маккада уч кун туриб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бериб кетган омонатларни эгала-

рига топширди. Кейин пиёда ҳижрат қилиб, уларга Қубода етиб олди ва у ҳам Кулсум ибн Ҳадмнинг ҳовлисига тушди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Қубода тўрт кун: душанба, сешанба, чоршанба, пайшанба кунлари турдилар ва Қубо масжидига асос солиб, у ерда намоз ўқидилар. Бу масжид нубувватдан кейин тақво асосига қурилган биринчи масжид бўлди. Бешинчи куни яъни, жума куни Аллоҳнинг буйруғи билан туяларига миндилар. Абу Бакр орқага минди. Бану Нажжорга — тоғаларига — одам юборган эдилар, улар қиличларини таққан ҳолда етиб келишди. Сўнг Мадина сари юрдилар. Бану Солим ибн Авфга етиб борганларида жумъа вақти бўлди. Одамлар билан водийнинг ўртасидаги масжидда жумъа намози ўқидилар. Улар юз киши эдилар.

Мадинага кириш

Жумъа намозидан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам йўлга чиқиб, Мадинага кириб бордилар. Шу кундан бошлаб, Ясриб «Мадинатур-Расул» (Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг шаҳри), қисқароқ қилиб айтганда Мадина, дейила бошлади. Бу кун Мадина тарихининг энг ёрқин куни эди. Уйлар ва кўчаларда ҳамд ва тасбеҳ садолари янграрди. Ансорларнинг қизлари шоду ҳуррам бўлиб, мана бу байтларни хиргойи қиларди:

من ثنيات الوداع	طلع البدر علينا
ما دعا لله داع	وجب الشكر علينا
جئت بالأمر المطاع	أيها المبعوث فينا

Гарчи ансорлар бой-бадавлат бўлмасалар-да, улардан ҳар бири Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўз уйига туширишни истарди. У зот қайси бир ансорнинг ҳовлиси ёнидан ўтмасинлар, ҳовлининг эгаси дарҳол туяларининг тизгинидан ушлаб: «Сизга қалқон, химоя бўладиган уйга марҳамат қилинг», дерди. Бунга жавобан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Туяни ўз ҳолига қўйинглар, унга (қаерда тўхташи ҳақида) буйруқ

берилган», дердилар. Туя бориб-бориб, бугунги Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам масжидлари жойлашган ерга бориб чўкди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг устидан тушмаган эдилар, ўрnidан туриб, бироз юрди, кейин у ёқ бу ёққа қараб, яна ўша биринчи чўккан жойига қайтиб келиб чўкди. Шундан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг устидан тушдилар. Бу жой Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам тоғалари Бану Нажжорнинг ери эди. Аллоҳнинг Ўзи шунга муваффақ қилди. Негаки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўзлари ҳам тоғалариникига тушиб, шу билан уларга бўлган ҳурматларини изҳор қилиб қўймоқчи эдилар. Одамлар яна Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўз уйларига тушишга қистай бошладилар. Абу Айюб дарҳол Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг юкларини ўз уйига олиб кирди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Киши юклари қаерда бўлса, ўша ерда бўлади», дедилар. Асъад ибн Зурора келиб, туянинг тизгинидан ушлади. Шундан сўнг туя унинг уйида турди.

Имом Бухорий Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Қариндошларимиздан қай бирларининг хонадони яқинроқ?», деб сўрадилар. Абу Айюб: «Мен яқинроқман, эй Расулуллоҳ, мана бу менинг ҳовлим, мана бу эшигим», деди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ундай бўлса, боринг, бизга дам олиш учун жой ҳозирланг», дедилар. У бориб жой ҳозирлаб қайтиб келди ва: «Аллоҳнинг баракаси ила турунглар, жой тайёр», деди.

Бир неча кундан кейин аёллари Савда, қизлари Фотима ва Умму Кулсум ҳамда Усома ибн Зайд, Умму Айманлар келишди. Улар билан бирга Абу Бакрнинг ўғли Абдуллоҳ ҳам Абу Бакр оиласи билан бирга чиққанди. Улар орасида Оиша розияллоҳу анҳо ҳам бор эди. Яна бир қизлари Зайнабни Абул Ос ушлаб қолди. Чиқиб кетишнинг имкони бўлмади. У Бадр жангидан кейин ҳижрат қилган.

Оиша розияллоҳу анҳо айтади: Мадинага келганимизда у энг ваболи жойлардан бўлиб, Бутҳоннинг суви ҳидланиб кетган эди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага келганларида Абу Бакр билан Билол розияллоҳу анҳумо оғриб

қолишди. Уларнинг олдига кириб: «Отажон, аҳволингиз қалай, Билол, сизнинг аҳволингиз қалай?», деб сўрадим. Абу Бакрни безгак тутган пайтида мана бу байтни ўқирди:

Тинчгина юргандек бўласан, бироқ,
Ўлим сенга боғичингдан яқинроқ.

Билол эса безгак кетган пайтида овозини баланд кўтариб, мана бу байтларни ўқирди:

Ўт-ўланлар ичра тунармиканман,
Мижанна сувларига борармиканман,
Туфайлу Шомани кўрармиканман,
Бирор тун, бирор кун қувнармиканман.

Оиша розияллоҳу анҳо айтади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларига келиб, бўлган гапларни айтиб бердим. Шунда у киши: «Эй Аллоҳ, Шайба ибн Рабиъа, Утба ибн Рабиъа ва Умайя ибн Халафга Сенинг лаънатинг бўлсин, улар бизни ўз еримиздан ваболи ерга чиқишга мажбур қилишди» дедилар. Сўнг: «Эй Аллоҳ, бизга Мадинани худди Маккадек ёки ундан ҳам суюмлироқ қилиб қўйгин, уни тузатгин, соъию муддига^[1] барака бергин, унинг безгагини Жухфа^[2] томонларга ўтказгин», деб дуо қилдилар.

Аллоҳ таоло Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг дуоларини ижобат қилди, у зот тушларида сочлари тўзғиган бир қора аёлнинг Мадинадан чиқиб, Жухфадаги Маҳьяа деган жойга бориб ўрнашганини кўрдилар. Бунинг таъбири Мадинанинг вабоси Жухфага кўчиши деб кўрилди. Шундан сўнг муҳожирлар Мадинада тортаётган безгак ва дардлардан халос бўлдилар.

Шу ерда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳаётларининг нубувватдан кейинги даврининг бир қисми яъни, Макка даврининг баёни ниҳоясига етди. Қуйида энди у зотнинг Мадинада ўтказган даврларини қисқача ҳикоя қилинади.

¹ Соъ, муд — ўлчов бирликлари

² Жухфа — Маккаи мукаррама билан Мадинаи мунаввара ўртасидаги жой номи.

МАДИНАДАГИ ДАВР — ДАЪВАТ, ЖИҲОД ВА ЗАФАРЛАР ДАВРИ

Мадинадаги давр: даъват ва жиҳод босқичлари

Мадинадаги даврни қуйидаги уч босқичга бўлиш мумкин:

1. Ислом жамиятига асос солиш ва Ислом даъватини мустаҳкамлаш босқичи. Ичкарида юз берган фитналару ғовлар, ташқаридан эса душманларнинг Исломий давлатни пишиб етилмасидан олдин таг-томири билан қўпориб ташлаш учун бостириб келишлари. Бу босқич ҳижратнинг 6-йили Зулқаъда ойида бўлиб ўтган Ҳудайбийя сулҳи воқеаси орқали мусулмонларнинг ғалабага эришишлари ва вазиятни қўлга олишлари билан якунланади.

2. Энг катта душман билан келишув ва ер юзи подшоҳларини Исломга даъват қилиш учун қулай фурсатни қўлга киритиш босқичи. Бу босқич 8-ҳижрийнинг Рамазонида бўлиб ўтган Макка фатҳи билан якун топади.

3. Вакилларни кутиб олиш ва одамларнинг Аллоҳ динига тўп-тўп бўлиб киришлари босқичи. Бу босқич 11-ҳижрийнинг Рабиул-аввалигача яъни, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг вафотларигача давом этади.

БИРИНЧИ БОСҚИЧ. МАДИНА АҲОЛИСИ ВА УЛАРНИНГ ҲИЖРАТ ПАЙТИДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Ҳижратнинг маъноси фитналанишу масхара бўлишдан қутулишгина эмас, осойишта юртда янги бир жамиятни барпо қилиш йўлида бир ёқадан бош чиқариш ҳам эди. Шунинг учун шу янги ватанни барпо қилишга ўз улушини қўша оладиган ҳар бир мусулмонга уни тиклаш ва шаънини кўтариш йўлида ҳижрат қилиши фарз бўлиб қолганди.

Бу жамиятни барпо қилишда табиийки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам етакчи, бошлиқ, раҳнамо эдилар. Шунинг учун ҳам юк кўпроқ у кишининг елкасига тушарди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга Мадинада дуч келган қавмлар уч синф эди. Улардан ҳар бири бошқасидан яққол ажралиб турарди, бинобарин улар рўбарў келаётган муаммолар ҳам турлича эди. Бу уч синф қуйидагилардир:

1. Саҳобаи киромлар. (Аллоҳ улардан рози бўлсин)
2. Ҳалигача иймонга келмаган мушриклар. Улар асл мадиналиклар эдилар.
3. Яҳудийлар.

а) Саҳобаи киромга нисбатан Мадинадаги шароит Маккадаги шароитдан тубдан фарқ қиларди. Маккада саҳобаларни гарчи бир ғоя бирлаштириб турган бўлса-да, лекин улар ўз уйларида тарқоқ ҳолда яшардилар. Боз устига душманлар томонидан хорланиб, қувғинга учраб кун кечирардилар. Ўз ишларига ўзлари

молик эмасдилар. Ҳокимият диний душманларининг қўлида эди. Мусулмонлар ўзларича жаҳондаги инсоний жамият каби том маънодаги бир жамиятни барпо қилишга қодир эмасдилар. Шунинг учун ҳам кўрамизки, Маккада нозил бўлган суралар Исломий асослар ва якка шахсларгина амал қила оладиган шаръий амалларни баён қилиш ҳамда яхшиликка, эзгуликка, улуғ хулқларга ундаш, пасткашликлар ва разилликлардан қайтариш билангина чекланган.

Мадинада эса мусулмонлар биринчи кунданок ўзларига ўзлари хўжайин бўлдилар. Ҳеч ким уларга ҳукмини ўтказа олмасди. Шунинг учун уларнинг қаршисида ҳазорат, маданият, ободончилик, иқтисод, сиёсат, ҳокимият, тинчлик, уруш каби соҳаларга доир қатор масалалар турарди. Ҳалол, ҳаром, ибодат, ахлоқ каби масалаларда ҳам аниқ бир тўхтамга келиб олиш зарур бўлиб қолганди.

Мусулмонлар учун янги бир жамиятни, ҳаётнинг ҳамма соҳаларида жоҳилият жамиятидан, дунёдаги барча жамиятлардан тубдан фарқ қиладиган Исломий жамиятни ташкил қилиш вақти етиб келганди. Бу жамият мусулмонлар унинг йўлида ўн йиллаб турли хил азобу уқубатларга дучор бўлган Исломий даъватни намोён этиши керак эди.

Бундай жамиятнинг бир кунда, бир ойда ёки бир йилда ташкил бўлиб қолмаслиги кундек равшан. Қонунларни ишлаб чиқиш, уларни татбиқ қилиш, таълим-тарбия соҳалари буларнинг ҳаммаси секин-аста такоммилашиб бориши учун узоқ давр керак бўларди. Шундай қонунни чиқариб беришга Аллоҳнинг Ўзи Кафил эди. Уни ижро этиш, унга одамларни йўллаш, мусулмонларга таълим-тарбия бериш каби ишлар билан эса Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам шуғулланардилар. «У (Аллоҳ) **омийлар** (яъни, аҳли Китоб бўлмаган илмсиз кишилар) **орасига ўзларидан бўлган, уларга (Қуръон) оятларини тиловат қиладиган, уларни (ширк ва жаҳолатдан) поклайдиган ҳамда уларга Китоб — Қуръон ва ҳикмат — ҳадисни ўргатадиган бир Пайғамбарни** (яъни, Муҳаммад соллalloҳу алайҳи ва салламни) **юборган Зотдир**» (Жумъа: 2).

Саҳобалар шариат ҳукмларини дил-дилларидан қувониб

базарардилар. «Уларга Унинг (Аллоҳнинг) оятлари тиловат қилинса, иймонлари яна ҳам зиёдалашади» (Анфол: 2).

Бу масалаларнинг тафсилоти мавзуимиз сирасига кирмайди. Шунинг учун улардан мавзуимизга хос ўринларига тўхталиб ўтамиз.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам мусулмонларга нисбатан дуч келаётган энг катта иш ҳам, умуман исломий даъват ва Муҳаммадий рисолатдан кўзланган энг олий мақсад ҳам мана шу эди. Маълумки, бундай ишлар шошма-шошарлик билан қилинмайди, улар учун узоқ муддат керак бўлади. Тўғри, тез ва соз ҳал қилиниши лозим бўлган масалалар ҳам йўқ эмасди. Уларнинг энг эътиборлиси шундан иборат эдики, ўша пайтда мусулмонлар икки қисмга ажралиб қолгандилар.

Бир қисми ўз уйида, ўз юртида яшаётган ансорлар эдилар. Уларнинг ташвиши ўз уйида тинчгина яшаётган одамнинг ташвишидан фарқ қилмасди. Уларнинг ўрталарида узоқ пайтдан буюн давом этиб келаётган мустаҳкам адоват бор эди.

Яна бир қисми бу нарсалардан жудо бўлиб, ўз жонини асраб Мадинага келган муҳожирлар эдилар. Уларнинг бошпанаси ҳам, тирикчилик ўтказадиган бирор иши ҳам, ўзини тиклаб оладиган мол-дунёси ҳам йўқ эди. Уларнинг сони оз эмасди. Боз устига кундан кунга кўпайишиб борардилар. Негаки, Аллоҳ ва Пайғамбарга иймон келтирган ҳар бир одам учун ҳижрат қилишга рухсат этилганди. Мадина катта бойликка эга бўлмаганлиги сабабли унинг иқтисодий мезонига путур етганди. Мана шундай оғир дамларда Исломга қарши кучлар Мадина билан иқтисодий алоқаларини деярли уздилар. Шу туфайли кирим камайиб, ҳолат оғирлашди.

б) Иккинчи қавм яъни, асл мадиналик мушриклар эса мусулмонларга ҳукмини ўтказа олмас эдилар. Улардан айримлари отабоболарининг динини тарқ қилишга иккиланиб турарди. Мушрик эдилару аммо Ислом ва мусулмонларга адоватлари йўқ эди. Ҳеч қанча ўтмасдан булар ҳам мухлис мусулмонга айландилар.

Уларнинг орасида Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга ва мусулмонларга нисбатан ичида кек-адоват сақлайдиганлари ҳам бор эди. Аммо бевосита қарши чиқишга имко-

ни бўлмаганидан шароитга қараб, сиртдан ўзини дўст қилиб кўрсатарди. Уларнинг бошида Абдуллоҳ ибн Убай турарди. Буос урушидан кейин Авс билан Хазраж уни ўзларига бошлиқ қилиб олмоқчи бўлишганди. У энди Мадинага подшоҳ бўлай деб турган бир пайтда дафъатан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам келиб қолиб, қавм у зот томонга оғиб кетди. Унинг назарида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам худди ундан подшоҳликни тортиб олгандек бўлиб қолдилар. Шунинг учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нисбатан ичида кучли адовати бор эди. Мушриклигича қолишига шароит йўл қўймагач, қолган иззат, обрўсию улар шарофатидан келиб турадиган дунёвий манфаатлардан ҳам маҳрум бўлиб қолиш хавфи туғилгач, Бадр жангидан кейин ўзининг мусулмон бўлганлигини изҳор қилди. Лекин ботинда кофирлигича қолди. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва мусулмонларга қарши ҳийла, найранг қилишнинг қандай йўли очилиб қолса, дарҳол ундан фойдаланарди. Шериклари у подшоҳ бўлиб қолса, бизга ҳам бирор мансаб тегиб қолар, деган умидда юрган кимсалар бўлиб, унинг бу найранглари қўллаб-қувватлар, режалар тузишар, ҳатто айрим ҳолларда тузган режаларини амалга ошириш учун баъзи бир содда мусулмон ёшларни ўзига билдирмасдан ишлатишарди.

в) Учинчи қавм — яҳудлар эса юқорида айтиб ўтганимиздек, Ашурийлар ва Румонийлар қувғинидан қочиб, Ҳижозга келиб қолишганди. Улар аслида ибронийлар эдилар. Ҳижозга келганларидан кейин тил борасида ҳам, кийим борасида ҳам, ҳазорат ва маданият борасида ҳам араблашиб кетгандилар. Ҳатто ўзларининг ва қабилаларининг номлари ҳам арабча бўлиб қолганди. Араблар билан қиз олиб, қиз бериш, қудачилик алоқаларини ўрнатишгача ҳам бориб етишганди. Шундай бўлса-да, уларда миллатчилик жуда кучли эди. Арабларга мутлақо қўшилиб кетмагандилар. Аксинча, ўзларининг исроилийликлари-яҳудийликлари билан фахрланиб, арабларни ҳаддан ташқари ерга урардилар. Ўзларича, арабларнинг мол-дунёлари бизга ҳалол, дейишиб, қандай хоҳлашса шундай ердилар. Аллоҳ таоло айтади: **«Аҳли китоб орасида шундай ки-**

шилар борки, унга беҳисоб молни омонат қўйсангиз, хиёнат қилмай сизга қайтаради. Уларнинг орасида яна шундайлари ҳам борки, унга бир динорни ишониб берсангиз, то устида туриб олмагунингизча сизга қайтиб бермайди. Бунинг боиси — уларнинг «омий-китобсиз кимсалар учун бизнинг устимизга ҳеч қандай йўл йўқ», дейишларидир» (Оли Имрон: 75). Улар ўз динларини тарғиб қилишга қизиқмасдилар. Уларнинг диний матолари фол очиш, сеҳргарлик қилиш, дам солиш каби ишлардан нарига ўтмасди. Яна шу ишлари билан ўзларини олим, фозил, раҳнамо, руҳоний, деб билардилар.

Улар касб-ҳунар қилиш, тирикчилик ўтказиш каби ишларда жуда моҳир эдилар. Дон, хурмо, ароқ, кийим савдоси уларнинг қўлида эди. Кийим, дон ва ароқни ташқаридан олиб келсалар, хурмони ташқарига сотардилар. Уларнинг бундан бошқа ишлари ҳам кўп эди. Ҳамма араблардан бир неча баробар фойда олардилар. Шу билангина чекланмасдан судхўрлик ҳам қилардилар. Шоирларнинг мақташларини, одамларнинг олқишлашларини касб этиш учун арабларнинг бошлиқлари ва шайхларига катта-катта қарзлар беришарди. Қарз олган катталар ўз уйлари ва ерларини гаровга қўярдилар. Олинган қарзларни беҳуда сарфлаш оқибатида бир неча йил ўтиб, гаровга қўйилган жойлар уларнинг мулкига айланиб қоларди.

Улар фитна уюштиришга, одамларнинг ўрталарини бузишга, жанжал чиқаришга уста эдилар. Бир-бирига қўшни араб қабилалари ораларига низо солиб қўярдилар. Билдирмасдан, сездирмасдан бирини иккинчисига қарши қайраб қўярдилар. Шу билан урушлар авж оларди. То яҳудлар аралашмагунига қадар бу урушларнинг олови ўчмасди. Бечора арабларни бир-бирлари билан уриштириб қўйиб, ўзлари бир чеккада уларнинг қийналаётганларидан лаззатланиб турардилар. Уларни шу қадар қарзга ботириб ташлардиларки, натижада бечораларнинг боши урушдан чиқмасди. Шу йўл билан улар икки катта ютуқни қўлга киритардилар. Биринчиси ўзларининг яҳудийлик вужудини сақлаб қолиш бўлса, иккинчиси судхўрлик бозорини авж олдириб, бир неча баробар фойда олиш эди.

Ясрибда уларнинг учта машҳур қабилалари бор эди. Улар

қуйидагилар:

1. **Бану Қайнуқоъ:** Улар Хазражнинг иттифоқдошлари бўлиб, диёрлари Мадинанинг ичида эди.
2. **Бану Назир:** Булар ҳам Хазражнинг иттифоқдошлари бўлиб, диёрлари Мадинанинг атрофида эди.
3. **Бану Қурайза.** Улар Авснинг иттифоқдошлари бўлиб, диёрлари Мадинанинг атрофида жойлашганди.

Узоқ йиллардан бери Авс билан Хазраж орасига низо солиб, уруш оловини ёқиб келаётганлар мана шу қабилалар эди. Буос урушида уларнинг ўзлари ҳам ҳар қайсиниси ўз иттифоқдоши билан бирга қатнашганди.

Яҳудийларнинг Исломга адоват, ҳасад кўзи билан қарашлари табиий бир ҳол эди. Негаки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг миллатидан эмасди. Улар учун эса миллатчилик ҳар қандай ақлдан, маънавиятдан устун эди. Боз устига Ислом дилларни бирлаштирадиган, уруш оловини ўчирадиган солиҳ амалларга, омонатдор бўлишга, ҳаромдан ҳазар қилиб, ҳалолдан касб қилишга чақирарди. Бу эса Ясрибдаги араб қабилаларининг бирлашиши ва натижада яҳудлар чангалидан чиқиши, шу билан яҳудлар савдосининг касодга учраши, бойлик дея аталмиш тегирмон тошини айлантириб турган судхўрлик фойдаларидан маҳрум бўлиш дегани эди. Ҳатто бу қабилалар уйқудан уйғониб, судхўрлик оқибатида бой берилган уй-жойларини яҳудлардан яна қайтариб олишлари ҳам мумкин эди.

Яҳудлар мана шуларнинг ҳаммасини ҳисобга олиб, Исломиё даъват Ясрибда қарор топишга ҳаракатни бошлаганидан буён дилларида Исломга нисбатан ҳам, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нисбатан ҳам кучли бир адоватни тугдилар. Лекин маълум муддат ўтгунига қадар уни изҳор қилишга журъат этолмадилар.

Ибн Исҳоқ уммулмуъминин София розияллоҳу анҳодан ривоят қилган ҳадисда яҳудларнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нисбатан бўлган адоватлари яққол кўзга ташланади. Ибн Исҳоқнинг айтишича, Ҳуяй ибн Ахтабнинг қизи София шундай дейди: Мен отамнинг энг суюкли фарзанди эдим. Ама-

ким Абу Ёсир ҳам мени жуда яхши кўрарди. Улардан қай бири бўлмасин, қўлида ўз боласи билан менга йўлиқиб қолишса, албатта қўлидаги болани қўйиб, мени кўтариб оларди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага келиб, Қубода Бану Амр ибн Авфнинг уйига тушган пайтларида отам Ҳуяй ибн Ахтаб билан амаким Абу Ёсир тонг қоронғусида чиқиб кетишиб, кун ботганидан кейин қайтиб келишди. Улар ҳориб, чарчаб, ҳолдан тойиб, судралиб кириб келишди. Мен одатдагидек хурсанд бўлиб, уларнинг олдиларига бордим. Аллоҳга қасамки, ғамга ботганларидан иккаласи ҳам менга қарашмади. Мен улар ўртасида бўлиб ўтган суҳбатни эшитиб қолдим.

— У ўшами? — сўради амаким Абу Ёсир отам Ҳуяй ибн Ахтабдан.

— Ҳа, ўша — жавоб берди отам.

— Уни аниқ танидингми?

— Ҳа.

— Ичингда унга нисбатан нима бор?

— Аллоҳга қасамки, модомики, тирик эканман, унга нисбатан ичимда фақат адоват бор.

Бухорийнинг Абдуллоҳ ибн Салом розияллоҳу анҳунинг Исломга кириши ҳақидаги ривояти ҳам шунга гувоҳдир.

У яҳудларнинг буюк олимларидан бири эди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Мадинага келиб, Бану Нажжорга тушганларини эшитиб, тез етиб келди ва у кишига фақат пайғамбаргина била оладиган саволларни берди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг жавобларини эшитиб, ўша заҳоти, ўша жойнинг ўзида мусулмон бўлди.

Кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: «Яҳудлар бўҳтончи халқ, менинг мусулмон бўлганимни эшитишса, сиз улардан мен ҳақимда сўраганингизда менга тухмат қилишади», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам одам юбориб, яҳудларни чақиртириб келдилар. Улар келишган пайтида Абдуллоҳ ибн Салом уйга кириб турди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам:

— Абдуллоҳ ибн Салом сизларнинг орангизда қандай одам? — деб сўрадилар.

— Ўзи ҳам, отаси ҳам энг билимдонимиз, энг яхшимиз, — жавоб беришди улар. (Яна бир қавлда ўзи ҳам, отаси ҳам саййидимиз, дейишган бўлса, бошқа бир қавлда, ўзи ҳам, отаси ҳам энг яхшимиз ва энг афзалимиз, дейишган).

— Абдуллоҳ исломни қабул қилган бўлса-чи? Унда нима дейсизлар?

— Уни бу ишдан Аллоҳ асрасин. (Бу гапни икки ёки уч марта такрорладилар)

Шунда Абдуллоҳ уларнинг олдига чиқиб: «Гувоҳлик бераманки, Аллоҳдан ўзга барҳақ илоҳ йўқдир ва яна гувоҳлик бераманки, Муҳаммад Аллоҳнинг пайғамбаридир», деди.

Буни эшитган яҳудлар: «Ўзи ҳам, отаси ҳам энг ёмонимиз эди», дейишиб, унга тухмат қила бошлашди.

Яна бир қавлда Абдуллоҳ: «Аллоҳдан қўрқинлар, Ундан ўзга барҳақ илоҳ йўқ бўлган Аллоҳга қасамки, сизлар бу одамнинг Аллоҳнинг пайғамбари эканини ва у ҳақиқатни олиб келганини жуда яхши биласизлар», деди.

Бунга жавобан улар: «Ёлғон гапиряпсан», дейишди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Мадинага кирган кунлари яҳудлардан олган илк тажрибалари мана шу бўлди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага тушган пайтларида мана шундай ички шароитлар ва муаммоларга дуч келгандилар.

Ташқарида эса Мадинани Қурайшнинг динидагилар қуршаб турарди.

Ислом ва мусулмонларнинг энг ашаддий душмани Қурайш эди.

У ўн йил давомида яъни, мусулмонлар ўзининг қўл остидалигида мусулмонларни динидан қайтариш учун қўрқитиш, таҳдид солиш, сиқувга олиш, азоблаш, алоқани узиш, оч қолдириш каби барча воситаларни қўллаб кўрганди. Уларга қарши одамнинг тинкасини қуритадиган, бардошини емирадиган маънавий жанг қилганди. Айни пайтда кенг кўламда ва тар-

тибли тарзда ташвиқот ишларини ҳам олиб борганди.

Мусулмонлар Мадинага ҳижрат қилганларидан кейин эса уларнинг уй-жойларини, мол-мулкларини мусодара қилиб, хотини ва фарзандларидан айирганди. Ҳатто кучи етганларини қамаб, азоблашгача борганди.

Шунинг ўзи билан қаноатланмасдан даъват соҳиби Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўлдириб, у зотнинг даъватларига барҳам бериш учун тил бириктирганди ва бу режани амалга ошириш йўлида кучини аямаганди.

Шундай бўлгач, мусулмонлар улардан қутулиб, беш юз километр нарига бориб олганларидан кейин улар ўз сиёсий ва ҳарбий мавқеларидан фойдаланиши, ўзларининг араблар орасида Байтуллоҳнинг ходимлари, Ҳарам аҳолиси сифатидаги дунёвий устунликлари ва диний бошқарувчиликларидан фойдаланиб, Жазиранинг бошқа мушрикларини Мадина аҳолисига қарши қайрашлари табиий бир ҳол эди. Худди шундай бўлди ҳам.

Натижада Мадинани хавфу хатар ўраб олди. Атрофдан деярли узилиб, кирим камайиб кетди.

Боз устига қочиб келувчилар сони кундан кунга ортиб борарди. Шу билан Макка золимлари ва уларга эргашганлар билан янги ватанга келган мусулмонлар ўртасида “уруш ҳолати” юзага келганди.

У золимлар мусулмонларнинг мол-мулкларини тортиб олганлари, уларни қийнаганлари, ҳаётларини заҳарга айлантирганлари каби энди мусулмонлар ҳам уларнинг мол-мулкларини тортиб олиш, уларни қийнаш ва ҳаётларини заҳарлашга ҳақли эдилар. Токи, улар мусулмонларни бешигидаёқ бўғиб ташлашга қодир бўлмай қолсинлар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага келган пайтларида у кишининг қаршисида мана шундай ташқи муаммолар турарди. Бу муаммолардан чиқиб кетиш учун уларни етук ҳикмат билан ҳал қилиш лозим эди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу муаммоларнинг ҳар бирини Аллоҳнинг тавфиқи ва мадади ила энг пухта тарзда ҳал этдилар.

Ҳар бир қавмга ўзига муносиб равишда муомала қилдилар.

Мулойимлик қилиш керак бўлган жойда мулойимлик қилдилар, қаттиқ туриш керак бўлган жойда қаттиқ турдилар. Шу билан бирга одамларни тарбиялаш, йўлга солиш, уларга Қуръону ҳикматни таълим бериш ишларини ҳам олиб борардилар.

Шубҳасизки, қаттиқ туриш, куч ишлатиш каби омиллардан кўра тарбиялаш, таълим бериш, мулойим ва меҳрибон бўлиш омиллари кўпроқ қўлланарди.

Шундай қилиб бир неча йиллар ичида ҳамма иш Ислом ва мусулмонларнинг қўлига ўтди. Сиз бунинг тафсилоти билан кейинги саҳифаларда танишасиз.

Янги жамият барпо қилиш

Юқорида айтиб ўтганимиздек, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Мадинага келиб, Бану Нажжорга тушишлари 1-ҳижрийнинг 12-Рабиул-Аввалига, 622-милодийнинг 27-сентябрига тўғри келади.

У киши Абу Айюб ҳовлиси олдидаги ерга борганларида, Инша Аллоҳ, мана шу ерга манзил қурамыз, дегандилар.

Кейин Абу Айюб розияллоҳу анҳунинг уйига ўтгандилар.

Масжиди набавияни қуриш

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг шундан кейинги биринчи қилган ишлари масжиди набавияни қуриш бўлди.

Бунинг учун туялари чўккан жойни танладилар. Жойни унинг эгалари бўлган икки етим болалардан сотиб олдилар.

Масжид қурилишига бевосита ўзлари қатнашиб, ғишт ва тош ташиб, шундай дердилар:

Бу юклар Хайбарнинг юклари^[1] эмас,

Бу юклар савоби битмас-туганмас.

¹ Хайбардан келувчи хурмо, майиз каби озиқ-овқат ва тижорат моллари кўзда тутилган. Фатхул Борий.

Яна шундай дердилар:

Худоё, чин ҳаёт фақат охират,
Муҳожир, ансорни этгин мағфират.

Бу нарса саҳобаларнинг ғайратларига ғайрат қўшарди.
Улардан бири шундай деганди:

Пайғамбар ишласа, бизлар ўтирсак,
Асло тўғри келмас бизга бу маслак.

Ўша жойда мушрикларнинг қабрлари, харобалик, хурмолар ва ғарқад дарахти бор эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг буйруқлари билан мушрикларнинг қабрлари қўчириб юборилди, харобалик текисланди, хурмо ва дарахтлар кесилиб, масжиднинг қибла тарафига териб қўйилди. Масжид қибласи Байтул-Мақдис томонга бўлди, эшик кесакилари тошдан қилинди, деворлари ғишт ва лойдан тикланди, шифти хурмо баргларидан, устунлари хурмо танасидан қилинди. Оёқ остига қум ва майда тошлар тўшалди. Масжидга учта эшик қилинди. Узунлиги қибладан тортиб охиригача юз газ, икки тарафи ҳам шунча ёки сал камроқ, пойдевори уч газга яқин бўлди.

Масжид ёнида тош ва ғиштдан қурилиб, шифти хурмо барглари билан тўсилган хоналар бино қилинди. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам аёлларининг хужралари бўлиб, қуриб битказилгач, у зот Абу Айюб хонадонидан уларга кўчиб чиқдилар.

Мазкур масжид ёлғиз намоз ўқиладиган жойгина бўлиб қолмади, балки у мусулмонлар Ислому таълимотлари ва йўл-йўриқларини оладиган олийгоҳ, жоҳилий талотўп ва жангу-жадаллар ўрталарини бузиб юборган турли қабилалар бир-бирлари билан учрашиб, ораларини тузатиб оладиган мунтадо (клуб), барча ишларни бошқариб ва келди-кетдиларни тартибга солиб туриладиган марказ, маслаҳат ва ижройи мажлислари ўтказиладиган парламент вазифасини ҳам ўтарди. Шу билан бир қаторда у уй-жойи, мол-мулки ва бола-чақаси бўлмаган қочқин ва камбағал муҳожирларни ўз бағрига жойлаган маскан ҳам эди.

Ҳижратнинг бошларида азон машруъ бўлди, уфқларни тўлдириб ва борлиқни ларзага келтириб ҳар куни беш марта ягона Аллоҳдан ўзга барҳақ маъбуд йўқлигини ва Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам Унинг элчиси эканини эълон қилувчи ҳамда борлиқдаги Аллоҳнинг буюкликидан бошқа барча буюкликни, вужуддаги Муҳаммад Расулуллоҳ олиб келган диндан ўзга барча динларни рад қилувчи олий нидо чоратрофга тарала бошлади. Азон калималари улуғ саҳобалардан Абдуллоҳ ибн Зайд ибн Абду Роббуҳ розияллоҳу анҳуга тушида билдирилди. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг туши ҳам унинг тушига мувофиқ келди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам ушбу калималарни тасдиқладилар. Бунинг қиссаси ҳадис ва сийрат китобларида тўлалигича ривоят қилинган.^[1]

Мусулмонларни бир-бирлари билан оға-ини тутинтириш

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам мўминларни жамловчи ва қалбларни бир-бирига боғловчи марказ бўлмиш масжид қуриш билан бир қаторда тарихда мисли кўрилмаган яна бир ажойиб ишга ҳам қўл урдилар. Яъни, муҳожирлар билан ансорларни бир-бирига биродар тутинтирдилар. Ибнул Қаййим айтади: «Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Анас ибн Моликнинг ҳовлисида муҳожирлар билан ансорларни бир-бирларига биродар тутинтирдилар. Улар тенг ярми муҳожирлар, тенг ярми эса ансорлардан иборат жами тўқсон киши эдилар. Уларни жонажон дўст ва ўлганидан сўнг меросига қариндошларидан кўра ҳақлироқ бўлган биродар қилдилар. То Бадр ҳодисасига қадар мана шу ҳукмга амал қилиб келинди. Аллоҳ таоло: **«Аллоҳнинг Китобида қон-қариндошлар бир-бирларига (меросхўр бўлишга) ҳақдорроқдирлар»** (Анфол: 75) оятини нозил қилганидан кейин биродарлик аҳди сақланиб

¹ Термизий ривояти: Намоз китоби, азоннинг бошланиши ҳақидаги боб: 1/358, 359 (189-ҳадис), Абу Довуд, Аҳмад ва бошқалар ҳам ривоят қилганлар.

қолгани ҳолда уларнинг бир-биридан мерос олишлари бекор бўлди.

Баъзи қавлга кўра, муҳожирларнинг ўзларини ҳам бир-бирларига биродар тутинтирган эканлар... Бироқ, аввалгиси собитроқ. Чунки, муҳожирлар Ислом биродарлиги, ватандошлик биродарлиги ва насл-насаб жиҳатидан қариндошликлари туфайли яна ўрталарида алоҳида биродарлик аҳди тузилишидан беҳожат эдилар. Муҳожирлар ва ансорлар ўртасидаги ҳол ундай эмас эди».^[1]

Бу биродар тутинтиришлари маъноси — қабила-уруғчилик руҳи эриб йўқ бўлиб кетиши, насаб, ранг, ватанга боғлиқ бўлган фарқлар орадан кўтарилиши, дўстлик ва душманлик фақат Ислом асосига барпо бўлиши дегани эди.

Биродарини ўзидан афзал кўриш, яхши кўрган нарсасини унга илиниш, улфат ва ҳамдард бўлиш ҳис-туйғулари ушбу биродарлик ичига сингиб кетган ва янги жамиятни ҳайратомуз намуналар билан тўлдирган эди.

Имом Бухорий Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилади: «Муҳожирлар Мадинага келганларидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абдурраҳмон ибн Авф билан Саъд ибн Рабиъни биродар тутинтириб қўйдилар. Саъд Абдурраҳмонга: «Мен Мадинанинг энг бой кишилариданман. Мол-мулкимнинг тенг ярмини сизга бўлиб бермоқчиман. Иккита аёлим бор, улардан истаганингизни танланг, мен уни талоқ қилай, иддаси чиққанидан кейин сиз унга уйланинг», деди. Абдурраҳмон: «Аллоҳ оилангизга ва молингизга баракот берсин. Мени бозорга йўллаб қўйинглар», деди. Шундан сўнг уни Бану Қайнукоъ бозорига йўллаб қўйдилар. Шу куниёқ у (олди-сотди қилиб) бир оз қурут ва сарёғ кўтариб келди. Сўнг эртасига ҳам бозорга йўл олди. Бир куни у кийимида суфра (хушбўй модда) излари кўринган ҳолда келиб қолди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Нима гап?», деб сўрагандилар, Абдурраҳмон: «Уйландим ё Расулуллоҳ», деди. «Унга қанча маҳр бердингиз?», деди-

¹ Зодул маод: 2/56.

лар. «Беш дирҳам оғирлигида олтин», деб жавоб берди. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Бир қўй сўйиб бўлса ҳам, зиёфат беринг», дедилар.^[1]

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинишича, ансорлар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламга: «Хурмозорларимизни биз билан биродарларимиз ўртасида тақсим қилинг», дедилар. У зот: «Йўқ», дедилар. Шунда улар: «Ундай бўлса, сизлар меҳнатига қаралашинглар, ҳосилига сизларни шерик қилайлик», дедилар. Улар ҳам: «Хўп», дейишди.^[2]

Бу ансорларнинг муҳожир биродарларига нисбатан ўта самимий муносабатда бўлганликларига, уларга бутун борлиқларини фидо қилишга тайёр бўлганликларига ва шу билан бир қаторда муҳожирларнинг ҳам ансорларнинг бу меҳмоннавозликларини кадрлай билганликларига, уни суистеъмол қилмасдан, фақат эҳтиёжларига яраша миқдордагисини қабул қилишган эканига далолат қилади.

Дарҳақиқат, бу биродар тутинтириш мислсиз ҳикмат, доно сиёсат, мусулмонлар юзланиб турган кўпгина муаммоларга энг тўғри ечим бўлган эди.

Исломий иттифоқ битими

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мўминларни бир-бирларига биродар тутинтиришдан ташқари, улар ўртасида яна бир аҳдлашув битимини ҳам тузиб, бу билан улар орасида жоҳилият давридан қолган хусуматларни бекор қилдилар ва қабилавий низоларга бутунлай барҳам бердилар ҳамда шу битим туфайли кенг қамровли исломий бирликни вужудга келтиришга эришдилар. Қуйида мазкур битим бандлари келтирилади:

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/553.

² Саҳиҳул Бухорий Фатҳул Борий билан биргаликда: 4/337 (2049, 2293, 3781, 3937, 5072, 5148, 5153, 5155, 5167, 6082, 6386-ҳадислар). Ушбу биродар тутинтириш ҳақидаги ҳадислар Саҳиҳ Муслим (2529), Сунан Аби Довуд (2926), Ал-адабул-муфрад (561), Муснад Аби Яъло (4/366) ва бошқа ҳадис тўпламларида ҳам ривоят қилинган.

«Бу Муҳаммад Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам томонларидан Қурайшлик ва Ясриблик мўмин-мусулмонлар ҳамда уларга эргашган, уларга қўшилган ва улар билан бирга жиҳод қилган кишилар ўртасида (амал қилиниши учун) тузиб берилган келишув бандларидир:

1. Улар бошқалар қаршисида ягона умматдирлар;
2. Қурайшлик муҳожирлар бир-бирлари билан ўзларининг (Исломдан олдинги) ҳолларида боғланишда давом этадилар. Ўз асирларини яхшилик ва мўминлар ўртасидаги адолат билан қутқариб оладилар. Ансорларнинг ҳар бир қабиласи ҳам ўзларининг аввалги ҳолларида бўлиб, илгариги алоқаларини давом эттирадилар. Улардан ҳар бир тоифа ўз асирларини яхшилик ва мўминлар ўртасидаги адолат билан қутқариб оладилар.
3. Мўминлар фидя ва тўлов кабиларни яхшилик билан бериб, ўрталарида оғирликларни қолдирмайдилар.
4. Тақводор мўминлар зулм қилган ёки мўминлар ичида зулм, гуноҳ, адоват ва бузуқлик ёйилишини истаган кишиларга қарши турадилар.
5. Унга (яъни, тажовузкорга) қарши — гарчи улардан бирининг фарзанди бўлса ҳам — улар бир тану бир жонга айланадилар.
6. Мўмин киши кофирнинг муқобилида мўминни ўлдирмайди.
7. Мўмин киши мўминнинг зиддига кофирга ёрдам бермайди.
8. Аллоҳнинг зиммаси (ҳимояси) ягонадир, энг қуйи даражада бўлган мўминнинг (бировга берган) ҳимояси ҳам барча мўминларга жорийдир.
9. Яҳудлар ичидан бизга эргашган кишиларни ўрнак қилинади, уларга ёрдам берилади, улар қаршисига ёрдам берилмайди, уларни мазлум ҳолда қўйилмайди.
10. Мўминларнинг силми (иттифоқи) ягонадир, мўмин киши Аллоҳ йўлидаги жангда барча мўминлар билан баробар ва адолатли иттифоқда бўлади.
11. Мўминлар Аллоҳ йўлида қонларига етган нарсаларда бир-бирларини ҳимоя қиладилар (яъни, бир-бирлари учун қасос оладилар) .

12. Мушрик кимса Қурайшнинг молини ҳам, жонини ҳам ҳимоя қила олмайди, мўминни ундан тўса олмайди.
13. Кимда-ким бир мўминни ноҳақ ўлдирса, ундан қасос олинади. Фақатгина ўлдирилган шахснинг валийси (эгаси) рози бўлсагина (қасос олинмайди).
14. Мўминларнинг ҳаммаси унга қарши бўладилар, унга қарши туришдан бошқа нарса уларга ҳалол бўлмайди.
15. Мўмин киши учун бирон бидъатчига ёрдам бериш ва унга паноҳ бериш ҳалол бўлмайди. Кимда-ким унга ёрдам берса ёки ўз паноҳига олса, қиёмат кунини унга Аллоҳнинг лаънати ва ғазаби бўлади, ундан тавба ҳам, тўлов ҳам қабул қилинмайди.
16. Сизлар нимаики нарсада ихтилоф қилсангизлар, уни Аллоҳ азза ва жаллага ва Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга қайтариш (лозимдир).^[1]

Мазкур маънавий тадбирларнинг жамиятга таъсири

Мана шундай ҳикматли ишлар ва доно тадбирлар билан Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам янги жамиятнинг пойдеворларини ўрнатдилар. Бу жамият Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга саҳоба бўлиш шарафига муяссар бўлган улуғ зотлар қалбларига ўрнашган маъноларнинг ташқи сураати ва уларнинг ҳаётдаги инъикоси эди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга таълим-тарбия берар, нафсларини тозалар, улуғ ахлоқларга чорлар, биродарлик, меҳр-муруват, оғанилик, шараф ва тоат-ибодат одоблари билан одоблантирар эдилар.

Бир киши у зотдан: «Ислом (амаллари)нинг энг яхшиси қайси?» деб сўраган эди, «Таом едиришинг ҳамда таниган ва танимаган кишиларингга салом беришинг» деб жавоб бердилар.^[2]

¹ Ибн Ҳишом: 1/502, 503

² Саҳиҳул Бухорий: 1/6,9.

Абдуллоҳ ибн Салом розияллоҳу анҳу айтади: Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага ҳижрат қилиб келганларида мен у кишининг олдиларига келдим. Юзларига зеҳн солиб, ёлғончининг юзи эмаслигини билдим. У зот аввало, шундай дедилар: «Эй одамлар, саломни ёйингиз, таом едирингиз, қариндошлар билан алоқа қилингиз, тунлари одамлар ухлаётганда намоз ўқингиз, жаннатга саломатлик ила кирасиз».^[1]

У зот яна айтганлар: «Озор-азиятидан қўшниси хотиржам бўлмайдиган кимса жаннатга кирмайди».^[2]

Яна айтганлар: «Мусулмон — мусулмонлар унинг тилидан ва қўлидан саломат бўлган кишидир».^[3]

Яна айтганлар: «Сизларнинг бирортангиз то ўзи учун яхши кўрган нарсани биродарига ҳам яхши кўрмагунича иймонли бўлмайди».^[4]

Яна айтганлар: «Мўминлар битта одамга ўхшашки, агар унинг кўзи оғриси ҳамма ери оғрийди, боши оғриси ҳамма ери оғрийди».^[5]

Яна айтганлар: «Албатта, мўмин мўмин учун бир-бирини маҳкам тутиб турувчи бино (қисмлари) кабидир».^[6]

Яна айтганлар: «Бир-бирингизга нафрат қилмангиз, бир-бирингизга ҳасад қилмангиз, бир-бирингиздан юз бурмангиз, ўзаро биродар бўлинг эй Аллоҳнинг бандалари! Мусулмон киши биродари билан уч кундан ортиқ гаплашмай қўйиши дуруст эмас!»^[7]

Яна айтганлар: «Мусулмон мусулмоннинг биродаридир. Унга зулм қилмайди, душманига топшириб қўймайди. Ким биродарининг ҳожатини чиқариш йўлида бўлса, Аллоҳ унинг ҳожатини чиқариш йўлида бўлади. Ким мусулмон кишидан

¹ Термизий, Ибн Можа ва Доримий ривоятлари, Мишкотул масобийҳ: 1/168.

² Имом Муслим ривояти, Мишкотул масобийҳ: 2/422.

³ Саҳиҳул Бухорий: 1/6.

⁴ Саҳиҳул Бухорий: 1/6.

⁵ Имом Муслим ривояти, Мишкотул масобийҳ: 2/422.

⁶ Муттафақун алайх, Мишкотул масобийҳ: 2/422.

⁷ Саҳиҳул Бухорий: 2/896.

битта ғам-ташвишини аритса, Аллоҳ ундан Қиёмат кунининг ғамларидан бир ғамни аритади. Ким бир мусулмоннинг айбини яширса, Аллоҳ унинг айбини Қиёмат куни яширади».^[1]

Яна айтганлар: «Ердагиларга раҳм қилинлар, осмондаги Зот сизларга раҳм қилади».^[2]

Яна айтганлар: «Ён қўшниси оч-наҳор бўла туриб, ўзи тўқ юрадиган одам (комил) иймонли эмас».^[3]

Яна айтганлар: «Мусулмонни сўкиш фосиқликдир, у билан жанг қилиш куфрдир».^[4]

У зот йўлдан озорни четлатишни садақа деб, иймон бўлакларидан бир бўлаги деб санар эдилар.^[5]

Саҳобаларни инфоқ-эҳсон қилишга тарғиб қилиб, унинг фазилатларини таъсирчан сўзлар билан қалбларга жойлаб қўярдилар.

Бир ҳадисларида айтганлар: «Садақа гуноҳни худди сув ўтни ўчирганидек ўчиради».^[6]

Яна айтганлар: «Қайси бир мўмин кийимсиз биродарини кийинтирса, Аллоҳ таоло уни жаннатнинг яшнаб турган либосларидан кийинтиради. Қайси бир мўмин оч биродарини таомлантирса, Аллоҳ таоло унга жаннат меваларидан едиради. Қайси бир мўмин чанқаган биродарига сув ичирса, Аллоҳ таоло унга раҳиқул махтум (яъни, соф ва қўл тегмаган, муҳрланган жаннат шаробидан)дан ичиради»^[7].

Яна айтганлар: «Яримта хурмо (садақа қилиш) билан бўлса-да, у ҳам топилмаса, бир оғиз яхши сўз билан бўлса-да дўзахдан сақланингиз!».^[8]

¹ Муттафақун алайҳ, Мишкотул масобийҳ: 2/422.

² Сунаи Аби Довуд: 2/335, Жомиъут-Термизий: 2/14.

³ Байҳақий «Шуъабул-иймон»да ривоят қилган, Мишкотул масобийҳ: 2/424.

⁴ Саҳиҳул Бухорий: 2/893, Термизий: 4/311.

⁵ «Саҳиҳайн»да бу ҳақда кўплаб ҳадислар ривоят қилинган, Мишкотул масобийҳ: 1/12, 167.

⁶ Аҳмад, Термизий, Ибн Можа ривоятлари, Мишкотул масобийҳ: 1/14.

⁷ Сунаи Аби Довуд, Мишкотул масобийҳ: 1/169, Жомиъут-Термизий: 4/546 (2449-ҳ).

⁸ Саҳиҳул Бухорий: 1/19, 2/890.

Шу билан бир вақтда у зот соллаллоҳу алайҳи ва саллам сўраниш ва тиламчиликдан покланишга қаттиқ тарғиб қилардилар, сабру қаноатнинг фазилатларини баён қилардилар, қаттиқ эҳтиёжсиз сўраниб юришни сўровчининг юзига етадиган тирналиш ва нуқсон деб санардилар.^[1]

Яна уларга ибодатларнинг фазилатларини ва ибодатлар учун Аллоҳ ҳузурида бериладиган ажру савобларни баён қилиб берардилар, уларни ўзларига самодан нозил бўлаётган ваҳий билан чамбарчас боғлаб қўярдилар, уни уларга ўқиб берардилар, улар ҳам бу каломи илоҳийни ўқишарди. Бу билан у зот асҳоблари даъватнинг ҳаққини ва рисолатнинг масъулиятини англашларини ва тадаббур қилишларини, нафақат англаш ва тадаббур қилиш, балки бу борада ўз зиммаларида бўлган бурчларини ҳис қилишларини истар эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мана шу йўллар билан уларнинг дунёқарашларини тарбиялар, маънавиятларини юксакликка кўтариб, иқтидорларини уйғотар, уларга энг олий ўлчов ва мезонларни тақдим этардилар. Шу билан улар башарият тарихида пайғамбарлардан кейинги ўринда турадиган энг юксак камолат чўққиларини эгалладилар.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу айтади: «Ким эргашмоқчи бўлса, дунёдан ўтганларга эргашсин, чунки, тирик жон фитнадан омонда бўлмайди. Улар (яъни, дунёдан ўтиб кетганлар) Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳобларидир. Улар бу умматнинг афзаллари, қалби поклари, билими чуқурлари ва такаллуфи камлари бўлиб, Аллоҳ у инсонларни ўз пайғамбарига ҳамсуҳбат бўлиш ва ўз динини ўрнатиш учун танлагандир. Уларнинг қадрини, фазлини билингиз, изларидан эргашингиз! Қодир бўлганингиз қадар уларнинг ахлоқ ва сийратларини маҳкам тутингиз! Чунки улар тўғри йўлда бўлганлар».^[2]

Қолаверса, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам буюк йўлбошчи сифатида шундай маънавий ва зоҳирий сифатлар,

¹ Абу Довуд, Термизий, Насоий, Ибн Можа, Доримий ривоятлари, Мишкотул масобийх: 1/163.

² Разин ривояти, Мишкотул масобийх: 1/32.

олий фазилатлар, юксак иқтидор ва камолот, чиройли ахлоқ ва гўзал амалларни ўз шахсиятларида мужассамлаштирган эдиларки, мазкур сифатлар инсонларнинг қалбларини у зот сари интиладиган ва садоқат изҳор этадиган қилиб қўйган эди. Асҳоблари у зотнинг бир оғиз сўзларини бажаришга ошиқишар, бирор кўрсатма ёки тавсия берсалар, унга амал қилишга ўзаро мусобақалашар эдилар.

Ана шундай қилиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинада инсоният тарихида мисли кўрилмаган янги бир жамият барпо қилишга, замона гирдоблари ва жаҳолат зулматлари ичра қолиб келаётган инсониятнинг муаммоларига ечим топиб беришга қодир бўлдилар. Давр йўналишини ва тарих чархпалагини бутунлай бошқа йўналишга буриб юборган бу жамиятнинг асоси мана шундай юксак маънавиятлар билан такомиллашган эди.

Яҳудлар билан битим тузилиши

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мусулмонлар ўртасида ақидавий, сиёсий ва низомий бирликни вужудга келтириш орқали янги жамият ва янги исломий уммат пойдеворларини ўрнатиб олганларидан сўнг, энди мусулмон бўлмаган қавму қабиалар билан алоқаларни тартиблашга киришдилар. Бундан мақсадлари минтақада ягона келишувга эришиш ва унда яшаб турган барча инсонлар учун тинчлик-омонлик, бахт-саодат ва эмин-эркин ҳаракат қилишга имкон яратиб бериш эди. Бунинг учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ирқий ва шахсий ғараз ҳамда таассубга тўла бўлган дунё ҳали кўрмаган бағрикенглик ва кечиримлилиқ асосидаги қонун-қоидаларни йўлга қўйдилар.

Мадинага энг яқин бўлган ғайри мусулмон қўшнилари аввал айтиб ўтганимиздек, яҳудийлар эди. Уларнинг дилларида гарчи, мусулмонларга нисбатан адоватлари бўлса-да, ҳозирча бирон душманлик ёки хусуматни изҳор қилган эмасдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам улар билан битим тузиб, бу битимда улар учун яхшилик ва насихатни қарор топтирдилар. Уларнинг

диний ва дунёвий эркинликларини тўлалигича қолдирдилар. Унда сургун, мусодара ёки адоват сиёсатига юз тутмадилар.

Қуйида ушбу битимнинг энг муҳим бандлари билан танишасиз:

1. Бану Авф яҳудийлари мўминлар билан бирга (яшаб турган) халқдир. Яҳудийлар учун ўз динлари, мусулмонлар учун ўз динлари бўлиб, уларнинг молу жонлари омондадир. Шунингдек, бу бошқа яҳудийларга ҳам тааллуқлидир.
2. Яҳудийларнинг нафақалари ўз зиммаларида, мусулмонларнинг нафақалари ҳам ўз зиммаларида.
3. Бу битим аҳлига уриш очган кимсаларга қарши улар бир-бирларига ёрдам беришлари лозим.
4. Гуноҳ бўлмаган ишларда улар ўртасида бир-бирига нисбатан холис муносабат ва насиҳат ҳукм суради.
5. Бирон киши ўз иттифоқчисига қарши жиноятга қўл урмайди.
6. Мазлумга ёрдам берилади.
7. Уруш ҳолатида яҳудийлар ҳам мусулмонлар билан бирга сарф-харажат қиладилар.
8. Ясриб тупроғида ушбу битим аҳлига тажовуз қилиш ҳаромдир
9. Бу битим аҳли ўртасида содир бўлган ҳар қандай ҳодиса ёки оқибати хатарли бўлган низолар ҳукми Аллоҳ азза ва жаллага ва Унинг элчиси бўлмиш Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга ҳаволадир.
10. Қурайшга ҳамда унга ёрдам берганларга ҳимоя берилмайди.
11. Ясрибга босқин уюштирганларга қарши улар бир-бирларига ёрдам кўрсатадилар.
12. Бу битим бирон золим ёки жиноятчини жазодан тўсиб қололмайди.^[1]

Ушбу битим сабабли Мадина ва унинг атрофи тинч-тотув давлатга айланди, унинг пойтахти Мадина шаҳри, давлат

¹ Ибн Ҳишом: 1/503, 504.

бошлиғи эса — агар таъбир жоиз бўлса — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бўлдилар, ундаги нуфуз ва ҳукмронлик мусулмонлар қўлида бўлди.

Кейинчалик Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам минтақа тинчлиги ва осойишталиги йўлида бошқа қабилалар билан ҳам шароит тақозосига кўра шу каби битимлар туздилар. Улар ҳақида кейинроқ, ўз ўринларида айтиб ўтамиз.

ҚОНЛИ КУРАШ

Қурайшнинг пўписа (провокация)лари ва Абдуллоҳ ибн Убай билан боғланишлари

Мусулмонлар Маккада эканларида Макка кофирлари уларнинг бошига солган кўргулик ва азоб-уқубатлар, ҳижратга мажбур бўлганларида эса уларнинг мол-мулкларини зўрлик билан мусодара қилганликлари ҳақида юқорида айтиб ўтилганди. Кейин ҳам улар ўз туғёнларидан қайтишмади, тажовузларидан тийилишмади. Мусулмонлар уларнинг қўлларидан қутулиб, Мадинада ўзлари учун хавфсиз қароргоҳ топишгач, улар ғазабдан ўзларини қўйгани жой топа олмай қолишди. Мадинанинг ҳижратдан олдинги раиси сифатида Абдуллоҳ ибн Убай ибн Салулга мактуб йўллашиб — маълумки, у пайтда у мусулмонлик даъвосини қилмаган мушрик эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳижрат қилиб келишлари ва у зотга иймон келтиришлари бўлмаганда эди, Ясриб (Мадина) аҳли уни ўзларига подшоҳ қилиб кўтаришга ва бошига тож кийдиришга иттифоқ қилишганди — унга ва бошқа мушрик дўстларига кескин талаблар қўйишди: «Сизлар бизнинг қавмдошимизга жой бердингиз, биз қасамёд қиламизки, ё унга қарши урушга кирасизлар ё уни чиқариб юборасизлар ёки бўлмаса биз сизнинг устингизга юриш

қиламиз, жангчиларингизни ўлдириб, аёлларингизни асира қиламиз»^[1].

Ушбу мактуб етиб келиши билан Абдуллоҳ ибн Убай Маккалик мушрик оғайниларининг буйруқларини бажо келтириш учун ҳаракатини бошлади. Зеро, унинг ўзида ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарши чуқур нафрат ўрнаган, сабаби, подшоҳликка етишолмай қолганига фақат у зотни айбдор деб биларди. Абдуллоҳ ибн Убай атрофига йиғилган бутпарастлар билан бирга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарши урушга ҳозирлана бошлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бундан хабар топгач, улар билан учрашиб: «Қурайшнинг пўписалари сизларга қаттиқ таъсир қилган кўринади. Бироқ, улар қилмоқчи бўлаётган фириб-найранг сизлар ўзингизга қилмоқчи бўлаётган фириб-найранг олдида ҳолва бўлиб қолади. Сизлар ўз фарзандларингиз ва қариндош-уруғларингизга қарши урушмоқчи бўлаяпсизлар», дедилар. Шундан сўнг улар у зотнинг сўзларидан таъсирланиб, тарқалиб кетишди.^[2]

Абдуллоҳ ибн Убай ибн Салул ўз ҳаммаслақларининг бўшашиб қолганини кўриб ўша пайтда урушдан тўхталган бўлсада, унинг ҳаракатларидан Қурайш билан келишиб иш қилаётгани кўриниб турар, қулай фурсат бўлди дегунча мусулмонлар билан мушриклар ўртасига адоват оловини ёқишга уринарди. Бу ишда у яҳудийларни ўзига асосий ёрдамчи қилиб олганди. Лекин Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳикмат билан иш тутишларигина уларнинг ёмонликлари алангасини ўчириб турарди.^[3]

Ал-масжид ул-Ҳаромдан ман қилиш қарорининг эълон қилиниши

Орадан кўп ўтмай ансорлар бошлиқларидан Саъд ибн Муъоз умра учун Маккага бориб, Убай ибн Халафнинг уйига туш-

¹ Абу Довуд (2/154) ривояти.

² Абу Довуд (2/154) ривояти.

³ Қаранг: Саҳиҳул-Бухорий: 2/655, 656, 916, 924.

ди. Умайяга: «Холи пайт бўлганида айтгин, Байтуллоҳни тавоф қилиб олай», деди. Қоқ пешин пайти Байтуллоҳга қараб боришаркан, йўлда Абу Жаҳлга дуч келиб қолишди. Абу Жаҳл: «Эй Абу Сафвон, ким бу ҳамроҳинг?», деб сўради. Саъд эканини билгач, Абу Жаҳл унга: «Қандай қилиб сен Маккада хотиржам айланиб юрибсан, ҳолбуки сизлар динбузуқиларга жой бериб қўйибсизлар, яна уларга ёрдам беришни ҳам зиммангизга олибсизлар?! Қасамки, агар Абу Сафвон ёнингда бирга бўлмасайди, уйингга соғ қайтмаган бўлардинг!» деб пўписа қилди. Саъд ҳам унга овозини кўтарди: «Аллоҳга қасамки, агар сен мени бундан ман қиладиган бўлсанг, мен сени бундан ҳам каттароқ нарсадан — Мадина устидан ўтувчи йўлдан ман қиламан!»^[1]

Қурайш муҳожирларга таҳдид қилади

Афтидан, Қурайш бундан ҳам каттароқ ёмонликни дилига туккан, мусулмонларни янчиб ташлаш, хоссатан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни йўқ қилиш ҳақида ўйлаётган эди.

Буни қуруқ хаёл ёки ваҳима деб бўлмас, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам Қурайш ушбу шум режасини амалга оширмоқчи эканига ишонч ҳосил қилган, шу боис кечаларни бедорликда ёки саҳобалар қўриқчилигида ўтказаетган эдилар. Имом Бухорий ва имом Муслим «Саҳиҳ»ларида ривоят қилишларича, Оиша розияллоҳу анҳо айтадилар: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага келган пайтлари бир кеча: «Кошки, асҳобларимдан бир солиҳ киши мени бу кеча қўриқлаб чиқса», дедилар. Шу ҳолда эканмиз, бирдан қуролнинг шарақлаган овози эшитилиб қолди. У зот: «Ким бу?» дедилар. «Саъд ибн Аби Ваққосман», деган овоз келди. «Нима қилиб юрибсиз?», деб сўрадилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам. «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга бирон хавф йўқмикин, деган фикр хаёлимни чулғаб олиб, у зотни

¹ Саҳиҳул-Бухорий: 3/563.

қўриқлагани келдим», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг ҳаққига дуо қилиб, ухлагани ётдилар».^[1]

Бу қўриқчилик баъзи кечаларгагина чекланган бўлмай, бир қанча вақт тартибли равишда давом этди. Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни тунлари қўриқлардилар, бир кеча **«Аллоҳ Сизни одамлар (зарари)дан сақлагай»** (Моида: 67) ояти нозил бўлгач, у зот ҳужрадан бошларини чиқариб: «Эй одамлар, кетаверинглар, мени Аллоҳ азза ва жалланинг Ўзи сақлашга ваъда берди», дедилар».^[2]

Хатар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўзларигагина чекланган эмасди, балки у барча мусулмонларга хавф солиб турарди. Убай ибн Каъб ривоят қилади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва асҳоблари Мадинага келиб, ан-сорларнинг ҳимоясига киргач, араблар уларга қарши бирлашишди. Шундан сўнг улар қурол билан тунаб, қурол билан тонг оттирадиган бўлдилар».

Жангга изн берилиши

Мадинадаги мусулмонлар вужудига таҳдид солиб турган ва Қурайшнинг фириб-найранглардан бир зум ҳам тинмаётганидан хабар бериб турган ана шундай хатарли шароитда Аллоҳ таоло мусулмонлар учун жангга изн берди, бироқ жангни уларга фарз қилмади. Аллоҳ таоло деди: **«Хужумга учраётган зотларга мазлум бўлганлари сабабли (жанг қилиш) изни берилди. Албатта Аллоҳ уларни ғолиб қилишга қодирдир»** (Ҳаж: 39).

Бу оят билан бирга ушбу изн фақат ботилни суриб ташлаш ва Аллоҳнинг қонунларини ўрнатиш учунгина эканини баён қилувчи оятлар ҳам нозил бўлди: **«Уларни (яъни мусулмонларни) агар Биз ер юзига ғолиб қилсак — улар намозни тўқис**

¹ Саҳиҳул-Бухорий: «Китабул-жиҳад» (2885), Саҳиҳул-Муслим: «Китабу фазоилис-сохаба» (4/1875).

² Жомеъут-Термизий: Тафсиру суратил-Моида 5/234, (3046х).

адо этадилар, закотни (ҳақдорларга) ато этадилар, яхшиликка буюрадилар, ёмонликдан қайтарадилар. (Барча) ишларнинг оқибати Аллоҳнинг (измидадир)» (Ҳаж: 41).

Изн фақат Қурайш билан жанг қилишга чекланган эди. Кейинчалик шароитлар ўзгариши билан жанг ҳақидаги ҳукм ҳам босқичма-босқич ривожланиб, охир-оқибат вожиблик даражасига етди ва Қурайшдан бошқаларга ҳам умумийга айланди. Воқеалар ривожига киришишдан аввал ана шу босқичларни қисқача баён қилиб ўтиш фойдадан холи бўлмаса керак:

1. Қурайш мушрикларини уруш ҳолатидаги душман деб эътибор қилиш. Чунки, душманликни улар биринчи бўлиб бошлашди, шу боис мусулмонлар бошқа араб мушрикларидан фарқли ўлароқ уларга қарши уруш қилишга ва мол-мулкларини мусодара қилишга ҳақли бўлдилар.

2. Қурайш сафига ўтган ва у билан бирлашган араб мушрикларидан ҳар бирига қарши уруш қилиш, шунингдек, Қурайшга алоқаси бўлмаган ҳолда ўзи мустақил равишда мусулмонларга тажовуз қилган ҳар бир кишига қарши урушиш.

3. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан ўрталарида битим ва (урушмасликка) аҳду паймонлари бўлган яҳудлардан хиёнатга қўл урганлари ёки мушрикларни қўллаб-қувватлаганлари билан жанг қилиш ва улар билан тузилган аҳду паймонларни бекор ҳисоблаш.

4. Мусулмонларга биринчи бўлиб адоватни бошлаган насоро каби аҳли китобларга қарши то улар хорланган (мағлуб) ҳолларида ўз қўллари билан жизя (солиқ) тўламагунларича жанг қилиш.

5. Исломга кирган кишилардан қўл тортиш, илгари мушрик бўлганми, яҳудийми, насронийми, бошқами, фарқи йўқ, уларнинг жони ва молига дахл қилинмайди — Исломнинг ҳаққи бундан мустасно — уларнинг ҳисоб-китоби Аллоҳга ҳавола қилинади.

Урушга изн берувчи оятнозил бўлгач, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Қурайшнинг Макка-Шом йўналишидаги асосий тижорат йўлига ҳукмронликни қўлга киритишга қарор қилдилар. Бунинг учун эса иккита режа ишлаб чиқдилар:

Биринчи: Мазкур йўлнинг яқин атрофларида яшовчи, шунингдек ушбу йўл билан Мадина оралиғида турувчи қабилалар билан тинчлик битимлари тузиш. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам жанговар ҳаракатлар бошлашдан олдин Жухайна қабиласи билан битим туздилар, уларнинг маскани Мадинадан уч босқич узоқликда эди. Шунингдек, ҳарбий ҳаракатлари асосида бошқа битимлар ҳам туздилар, улар ҳақида қуйироқда айтилади.

Иккинчи: Ушбу йўлга кетма-кет кичик гуруҳлар юбориб туриш.

Бадр жангидан олдин бўлиб ўтган ғазот ва сарийлар^[1]

Жангга изн берувчи оят нозил бўлгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам юқорида айтилган икки режани амалга ошириш учун амалий ҳарбий ҳаракатларни бошладилар. Бу ҳаракатлар қидирув (разведка) ҳаракатларига ўхшаш бўлиб, улардан мақсад, айтиб ўтганимиздек:

1. Мадина атрофидаги ва Маккага олиб борувчи йўлларни текшириш, улардан бохабар бўлиб туриш.

2. Шу йўллар бўйида яшовчи қабилалар билан битимлар тузиш.

3. Ясрибдаги мушрик ва яҳудийларга, шунингдек атроф қишлоқлардаги аъробийларга мусулмонлар куч-қувватга эгалликларини ва илгариги заифликдан халос бўлганликларини сездириб қўйиш.

4. Қурайшни чуқур ўйламай қилинган ҳаракатлари оқибатидан огоҳлантириш, токи улар тобора чуқур кириб бораётган адоват ва тажовузларидан тийилсинлар ҳамда ўз иқтисодлари ва тирикчилик сабабларига бўладиган хатарлар-

¹ Муаррихлар Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам шахсан иштирок этган юришларни — унда жанг бўлиб ўтганми, бўлмаганми, фарқсиз — ғазот деб атаганлар, ўзлари иштирок этмасдан бошқаларни юборган юришларни сарийя деб атаганлар.

дан огоҳланиб, тинчликка мойил бўлсинлар, мусулмонлар устига бостириб келиш, Аллоҳнинг йўлидан тўсиш фикридан қайтсинлар, Маккада қолган заиф-ночор мўминларни азоблашдан тийилсинлар, охир-оқибат мусулмонлар ҳам Аллоҳнинг ри-солатини Араб жазирасининг чор-атрофига етказиш имкония-тига эга бўлсинлар.

Куйида ушбу сарийялар ҳақида қисқача маълумотлар бе-рамиз:

1. Сайфул-бахр сарийяси

623–мелодий йилнинг март ойига тўғри келувчи ҳижрийнинг 1–йили рамазон ойида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳамза ибн Абдулмутталиб амирлигида ўттиз кишилик муҳожирлар жамоасини Қурайшнинг Шомдан келаётган Абу Жаҳл ибн Ҳишом бошлиқ уч юз кишилик карвонини қарши олиш учун юбордилар. Улар Қизил денгиз бўйидаги Янбуъ билан Марва оралиғида жойлашган Ийс ноҳиясининг Сайфул-бахр деган жойига етиб бордилар. Ҳар икки гуруҳ сафланиб, жангга ҳозирланган пайтда иккала гуруҳнинг ҳам иттифоқчиси саналган Маждий ибн Амр ал-Жуханий ўртага тушиб, жангнинг олдини олди, натижада жангсиз тарқалдилар.

Бу Ислом тарихидаги биринчи ҳарбий амалия ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тиккан биринчи байроқ эди. Ҳамза учун тикилган бу байроқнинг ранги оқ бўлиб, уни Абу Марсад Канноз ибн Хусойн ал-Ғанавий кўтариб олган эди.

2. Робиғ сарийяси

Ҳижрий 1–йил шаввол ойида — мелодий 623–йил апрел ойига тўғри келади — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Убайда ибн Ҳорис ибн Мутталиб бошлиқ олтмиш кишилик муҳожирлар жамоасини ҳарбий амалия учун юбордилар. Улар Батни Робиғ деган жойда Абу Суфён бошлиқ икки юз кишилик гуруҳга дуч келдилар. Икки тараф бир-бирига камон ўқлари узишди, бироқ жанг бўлмади.

Мана шу сарийяда Макка лашкаридан икки киши — Миқдод ибн Амр ал-Баҳроний ва Утба ибн Ғазвон ал-Мозиний

мусулмонлар сафига келиб қўшилди. Улар аслида мусулмон бўлиб, мусулмонлар сафига қўшилиб олиш мақсадида кофир лашкар ичида йўлга чиққан эдилар. Убайданинг байроғи оқ рангли бўлиб, уни Мистаҳ ибн Усоса ибн Мутталиб ибн Абдуманоф кўтариб олганди.

3. Харрор сарийяси

Ҳижрий 1-йил зул-қаъда ойида — мелодий 623-йил май ойига тўғри келади — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Саъд ибн Аби Ваққос бошлиқ йигирма кишилик гуруҳни Қурайш карвонини қаршилаш учун юбордилар ва уларга Харрордан уёғига ўтмасликни буюрдилар. Улар яёв ҳолда, кундузлари яшириниб ётиб, тунлари йўл босиб, бешинчи кун деганда Харрорга етиб бордилар. Бироқ, маълум бўлишича, карвон бир кун олдин ўтиб кетган экан.

Саъд розияллоҳу анҳунинг байроғи оқ рангли бўлиб, уни Миқдод ибн Амр кўтариб олганди.

4. Абвоъ ёки Ваддон ғазоти

Ҳижрий 2-йил сафар ойида — мелодий 623-йил август ойига тўғри келади — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзлари етмиш кишилик муҳожирлар гуруҳига бош бўлиб, Қурайш карвонини қаршилашга чиқдилар. Ваддон деган жойгача етиб бордилар, бироқ бирон ёмонликка дуч келмадилар. Ўринларига Мадинага Саъд ибн Убода розияллоҳу анҳуни қўйиб кетдилар.

Ушбу сафарларида Амр ибн Махший аз-Зомрий билан битимга эришдилар, у ўша даврда Бану Зомра қабиласининг раиси эди. Битим қуйидагича тузилганди: «Бу Муҳаммад Расулуллоҳдан Бану Зомрага берилган хат (битим) бўлиб, уларнинг моллари ва жонлари омондадир, улар ўзларига қарши қасд қилганлар устидан (Расулуллоҳдан) ёрдам олишга ҳақлидирлар, шарти шуки, Аллоҳнинг динига қарши ҳеч қачон урушмасликлари керак. Набий уларни ёрдамга чорласа, унга ижобат қиладилар»^[1].

¹ Ал-маваҳибул-ладуния: 1/75.

Бу Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг биринчи ғазотлари эди, унда ўн беш кун Мадинада бўлмадилар. Байроқлари оқ рангли бўлиб, уни Ҳамза ибн Абдулмутталиб кўтариб олганди.

5. Бувот ғазоти

Ҳижрий 2-йил рабиул-аввал ойида — мелодий 623-йил сентябр ойига тўғри келади — Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳобларидан икки юз киши ҳамроҳлигида Қурайшнинг Умайя ибн Халаф ал-Жумаҳий бошлиқ юз кишилиқ, икки минг беш юз туядан иборат карвонига қарши йўлга чиқдилар. Разво ноҳиясининг Бувот деган жойигача бордилар, бирон ёмонликка дуч келмадилар.

Бу ғазотларида Мадинага Саъд ибн Муозни бошлиқ қилиб кўйиб кетдилар. Байроқлари оқ рангли бўлиб, уни Саъд ибн Аби Ваққос розияллоҳу анҳу кўтариб олганди.

6. Сафавон ғазоти

Ҳижрий 2-йил рабиул-аввал ойида — мелодий 623-йил сентябр ойига тўғри келади — Курз ибн Жобир ал-Фихрий бошлиқ мушрикларнинг кичик бир гуруҳи Мадина яйловларига босқин уюштириб, чорва молларидан бир қисмини ҳайдаб кетди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам етмиш киши ҳамроҳлигида унинг ортидан қувиб чиқдилар ва Бадр ноҳиясининг Сафавон водийсигача бордилар. Бироқ, Курзнинг гуруҳини топа олмай, жангсиз қайтдилар. Бу ғазот биринчи Бадр ғазоти деб аталади.

Ушбу ғазотларида Мадинага Зайд ибн Ҳорисани бошлиқ қилиб кўйиб кетдилар. Байроқлари оқ рангли бўлиб, уни Али ибн Аби Толиб розияллоҳу анҳу кўтариб олганди.

7. Зул-ушайра ғазоти

Ҳижрий 2-йил жумодул-увло ва жумодул-охира ойларида — мелодий 623-йил ноябр-декабр ойларига тўғри келади — Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир юз эллик кишилиқ — бир қавлда икки юз кишилиқ — муҳожирлар

жамоаси билан ўттизта туяга навбатлашиб минган ҳолларида Қурайшнинг Шомга йўл олган карвонига қарши ғазотга отландилар, ушбу карвоннинг Маккадан чиққани ҳақида хабар келган эди. Ҳеч кимни ушбу жангга чиқишга мажбурламдилар. Зул-ушайра деган жойга етганларида карвон бир неча кун олдин ўтиб кетгани маълум бўлди. Бу — Шомдан қайтишида мусулмонлар унинг йўлига чиққан ва катта Бадр ғазотига сабаб бўлган карвон эди.

Ибн Исҳоқнинг сўзларига қараганда, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг йўлга чиқишлари жумодул-увлонинг охирларида, қайтишлари эса жумодул-охиранинг бошларида бўлди. Тарихчиларнинг ушбу ғазот бўлиб ўтган ойни белгилашда ихтилоф қилишларининг сабаби шунда бўлса керак.

Ушбу ғазотда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Бану Мудлиж ва уларнинг иттифоқчилари Бану Зомра қабиалари билан урушмаслик ҳақида битим туздилар.

Мадинага Абу Салама ибн Абдуласад ал-Махзумийни бош қилиб кетгандилар, байроқларининг ранги оқ бўлиб, уни Ҳамза ибн Абдулмутталиб розияллоҳу анҳу кўтариб олганди.

8. Нахла сарийяси

Ҳижрий 2-йил ражаб ойида — мелодий 624-йил январ ойига тўғри келади — Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абдуллоҳ ибн Жаҳш ал-Асадийни муҳожирлардан ўн икки кишига бош қилиб Нахлага юбордилар, улар икки киши биттадан туяга миниб кетдилар. Унинг қўлига бир мактуб бериб, уни фақат икки кундан кейингина очиб ўқийсан, деб буюрдилар. Абдуллоҳ икки кун йўл юрганларидан сўнг мактубни очди. Унда шундай дейилган экан: «Мактубимни очиб ўқигач, йўлда давом этиб, Макка билан Тоиф ўрталигидаги Нахлага бориб тушасан ва Қурайш карвонини пойлаб, бизга уларнинг хабарини билиб келасан». Абдуллоҳ: «Бош устига» деди ва шерикларига бу ҳақда хабар берди, уларни боришга мажбур қилмаслигини, ким шаҳидлик истаса йўлга тушиши, ўлимни ёмон кўрган киши ортига қайтиши мумкинлигини айтиб, ўзи йўлга отланишга тайёрлигини билдирди. Улар барчалари йўлга тушдилар, фақат йўл

асносида Саъд ибн Аби Ваққос ва Утба ибн Ғазвон мингашиб келаётган туяларини йўқотиб қўйиб, уни излаш билан овора бўлиб, ортда қолиб кетдилар.

Абдуллоҳ ибн Жаҳш жамоаси йўлда давом этиб, Нахлага бориб тушди. Шу орада Қурайшнинг майиз, тери ва тижорат моллари юкланган карвони ўтиб қолди. Уни Амр ибн Хазрабий, Абдуллоҳ ибн Муғйиранинг икки ўғли — Усмон ва Навфал, Бану Муғйиранинг озод қилган қули Ҳакам ибн Кайсон кузатиб борарди. Мусулмонлар ўзаро маслаҳатлашиб, ҳозир шаҳри ҳаром (яъни уруш ҳаром қилинган ой) ражабнинг охири кунида турибмиз, агар жанг қилсак шаҳри ҳаром ҳурматини бузган бўламиз, агар шу кеча уларни қўлдан чиқарсак Ҳарам ичкарасига ўтиб кетишарди, дейишиб, жанг қилишга қарор қилишди. Улардан бирлари отган ўқ Амр ибн Хазрабийга тегиб, уни ўлдирди, Усмон ва Ҳакамни асир олдилар, Навфал эса қочиб қутулди. Сўнг карвонни иккала асир билан Мадинага олиб келдилар, ундан хумус (яъни жангда олинган ўлжанинг бешдан бирини) ажратиб олгандилар, бу Ислондаги биринчи хумус, Ислондаги биринчи мақтул (ўлдирилган шахс) ва Ислондаги дастлабки икки асир эди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг бу қилган ишларини маъқулламадилар ва: «Мен сизларни шаҳри ҳаромда жанг қилишга буюрмаган эдим», дедилар, карвон ва иккала асир ҳақида тасарруф қилишдан тўхталиб турдилар.

Мушриклар юз берган бу воқеани мусулмонларни Аллоҳ ҳаром қилган нарсаларни ҳалол қилганликда айблаш учун ғанимат билдилар, бу ҳақда гап-сўз ва миш-мишлар кучайди. Бироқ, кўп ўтмай бу гап-сўзларга нуқта қўйиб ва мушрикларнинг қилиб турган қилмишлари мусулмонлар қилган бу ишдан анча оғир ва гуноҳи каттароқ эканини хабар бериб ваҳий нозил бўлди: **«Сиздан «шаҳри ҳаром» — уруш ҳаром бўлган ойда жанг қилиш ҳақида сўрайдилар. Айтинг: «У ойда жанг қилиш катта гуноҳдир. Аллоҳнинг йўлидан тўсиш, Унга ишонмаслик ва Масжид-ал-Ҳаромдан (яъни Маккадан) тўсиш ва ундан аҳллари қувиб чиқариш Аллоҳ наздида улуғроқ гуноҳдир. Фитна (ширк) ўлдиришдан-да каттароқ гуноҳдир»** (Бақара: 217).

Ушбу ваҳий очиқдан-очиқ баён қилиб бердики, мушриклар мусулмон жангчилар хулқ-атворини шубҳа остига олиш учун қўзғатаётган гап-сўзлар ва авж олдираётган шовқин-суронлар бутунлай ўринсиз. Муқаддас ҳурматлар аслида Исломга қарши курашиш ва унинг аҳлини қувғин қилиш билан поймол қилинган. Ахир мусулмонларнинг мол-мулкини тортиб олиш ва пайғамбарларини ўлдиришга қарор қилишганда улар Баладул Ҳаромда эмасмидилар?! Нега энди бирданига бу ҳурматларнинг муқаддаслиги қайтиб қолди, уларни поймол қилиш шармандалик ва ор саналадиган бўлиб қолди?! Шубҳасиз, мушриклар тарқатаётган бу овозалар сурбетлик ва ифлосликка қурилган даъволардан бошқа нарса эмасди!

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам иккала асирни бўшатиб юбордилар ва ўлдирилганнинг эгаларига дия — хун пули тўладилар.^[1]

* * * *

Бадр ғазотидан олдин бўлиб ўтган бу ғазот ва сарийяларнинг биронтасида одамларни ўлдириш, молларини ўлжа қилиш ҳолатлари бўлмади, фақат мушриклар Курз ибн Жобир ал-Фихрий бошчилигида қўл урган жиноятдан кейингина бу нарса содир бўлди. Мушрикларнинг ўзлари буни биринчи бўлиб бошлаб бердилар, ундан ташқари уларнинг аввалдан қилиб келаётган қилмишлари ҳам охир-оқибат шунга олиб келди.

Абдуллоҳ ибн Жаҳшнинг сарийясида юз берган воқеадан кейин мушриклар ҳақиқий хавфни ҳис қилишди, хатар уларнинг кўз олдида аниқ-тиниқ кўриниб қолди. Уларнинг қўрқиб юрган ишлари содир бўлди. Маълум бўлдики, Мадина ғоят огоҳлик билан уларнинг ҳар бир хатти ҳаракатларини, тижорат йўналишларини кузатиб, пойлаб турган экан, мусулмонлар тақрибан уч юз мил масофага ҳаракатланишга, уларнинг одам-

¹ Ушбу сарийя ва ғазотлар тафсилотини Ибнул Қаййимнинг «Зодул-маод»идан (2/83-85) ва Ибн Ҳишомдан (1/591-605) олдиқ, манбаларда бу ғазот ва сарийяларнинг тартиби, уларда иштирок этган кишилар сонини таъйин қилиш борасида ихтилофлар бор, биз бунда Ибнул Қаййимнинг таҳқиқларига суяндик.

ларини ўлдириш ва асир олишга, молларини ўлжа олиб, соғ-саломат уйларига қайтишга қодир эканлар. Мушриклар Шомга бўлган тижоратлари давомий хатар остида қолганига ишонч ҳосил қилишди. Лекин бу нарса уларни ғафлатдан уйғонишга, Жуҳайна ва Бану Зомра қабилалари қилгани каби тузалиш ва ярашиш йўлини тутишга олиб келиш ўрнига адоват ва нафратларини бадтар кучайтирди, Қурайшнинг зодагон ва арбоблари илгаридан айтиб келишаётгани каби мусулмонларни ўз уйларида янчиб ташлаш ҳақидаги таҳдид ва пўписаларини яна-да қаттиқроқ оҳангда айта бошлашди, уларни Бадрга етаклаб келган нарса ҳам мана шу ҳовлиқмаликлари бўлди.

Абдуллоҳ ибн Жаҳш сарийяси воқеасидан кейин Аллоҳ таоло ҳижрий 2— йил шаъбон ойида мусулмонларга жангни фарз қилди, бу ҳақда очиқ-равшан оятлар нозил қилди: **«Сизларга қарши урушувчилар билан Аллоҳ йўлида жанг қилингиз ва тажовузкор бўлмангиз! Шубҳасиз, Аллоҳ тажовузкорларни севмайди. Уларни (сизлар билан уруш олиб бораётганларни) топган жойингизда ўлдилингиз ва сизларни (қувиб) чиқарган жой (яъни Макка)дан уларни ҳам қувиб чиқарингиз! Фитна (яъни, Куфр, ширк ва Исломдан тўсиш сизлар уларни) ўлдириш(ингиз)дан ёмонроқдир. Ўзлари уруш бошлагунча улар билан Масжид-ал-Ҳаром олдида урушмангиз! Бас, агар ўзлари уруш бошласалар, у ҳолда уларни ўлдилинглар! Кофирларнинг жазоси шундай бўлади. Энди агар тўхтасалар (куфрдан кечиб, Исломга кирсалар), албатта Аллоҳ кечирувчи, раҳмлидир. То фитна тугаб, бутун дин Аллоҳ учун бўлгунга қадар улар билан урушингиз! Энди агар тўхтасалар, у ҳолда сизлар ҳам тўхтангиз! Зеро, фақат золимларга қарши душманлик қилиш мумкин»** (Бақара: 190-193).

Шундан сўнг ҳеч қанча ўтмай Аллоҳ таоло мусулмонларга жанг қилиш йўлини ўргатувчи, унга тарғиб қилувчи ва уруш ҳукмларидан баъзиларини баён қилиб берувчи бошқа турдаги оятлар нозил қилди: **«Бас, (эй мўминлар), қачон сизлар (жанг майдонида) кофир бўлган кимсалар билан тўқнашганларингизда бўйинларига урингиз — ўлдилингиз! Энди қачон уларни(нг кўпларини) қириб** (мағлуб қилганингиздан кейин

уларни асир олиб) **арқонлар билан боғлангиз! Сўнг ё** (уларни озод қилиб юбориш билан) **марҳамат кўрсатурсизлар ё** (уларни қўйиб юбориш учун) **фидя-товон олурсизлар. Токи уруш юқларини қўйгунича** (яъни тўхтагунича сизларга буюрилган иш) **мана шудир. Агар Аллоҳ хоҳласа улардан** (жанг-жадалсиз ҳам) **ғолиб бўлур** (яъни уларни йўқ қилиб юборур) **эди, лекин У зот сизларнинг айримларингизни айримларингиз билан имтиҳон қилиш учун** (сизларни жангга буюрди). **Аллоҳ йўлида ўлдирилган зотларнинг амалларини ҳаргиз зое кеткизмас. Уларни** (жаннат йўлига) **ҳидоят қилур ва ишларини ўнглур. Уларни** (Аллоҳнинг) **Ўзи уларга танитган жаннатга киритур. Эй мўминлар, агар сизлар Аллоҳга ёрдам берсангизлар** (яъни Унинг йўлида жиҳод қилсангизлар), **У зот ҳам сизларга ёрдам берур ва жанг майдонида қадамларингизни собит-барқарор қилур»** (Муҳаммад: 4-7).

Кейин Аллоҳ таоло жангга бўлган буйруқни эшитиб, юраклари қалтираб, бесаранжом бўлиб қоладиган одамларни мазаммат қилди: **«Энди қачон аниқ бир сура нозил қилиниб, унда жанг зикр этилса дилларида мараз бўлган кимсаларни, сизга ҳудди** (келиб қолган) **ўлимдан** (қўрқиб) **беҳуш бўлиб қолган кимсанинг қараши билан қарашаётганини кўрурсиз»** (Муҳаммад: 20).

Жангнинг фарз қилиниши, унга тарғиб қилиниш ва унга ҳозирланишга бўлган буйруқ айнан ўша пайтдаги ҳолат тақозо қилган иш эди. Агар фаразан ўша жойда вазиятни чуқур ўрганган бир қўмондон бўлганида ўз лашкарига албатта фавқулудда ҳолатларга тайёрланишга буюрган бўларди. Шундай экан, ҳамма нарсани билиб турувчи, ҳаммадан олий бўлган буюк Парвардигор қандай қилиб бунга буюрмасин?! Вазият ҳақ билан ботил ўртасида қонли кураш бўлишини тақозо қилаётганди. Абдуллоҳ ибн Жаҳш сарийяси воқеаси мушрикларнинг ўжарлик ва ҳамиятларига қақшатқич зарба бўлиб тушди, уларнинг бутун вужудларидан оромларини тортиб олиб, худди чўғ устида думалаётган ҳолга тушириб қўйди.

Жангга буюрувчи оятлар ўз мазмун моҳиятига кўра қонли курашнинг яқинлашганига, унда узил-кесил ғалаба мусулмон-

лар фойдасига бўлишига далолат қиларди. Чунки, уларда Аллоҳ таоло мусулмонларга мушриклар уларни қаердан чиқарган бўлсалар, уларни ҳам ўша ердан чиқаришни буюрар, уларга ғолиб лашкар асирларга нисбатан қўллаши лозим бўлган ҳукмларни таълим берар эди. Буларнинг ҳаммаси узил-кесил ғалаба мусулмонларники бўлишига ишора эди. Бироқ, ҳар бир киши ўзидаги Аллоҳ йўлида бўлган ғайрат-шижоатини юзага чиқариши учун буни очик айтилмаганди.

Анашукунларда — 2—ҳижрийнингшаъбони, 624— мелодийнинг феввалида — Аллоҳ таолонинг қиблани Байтул-Мақдисдан Масжидул-Ҳаромга ўзгартиришга бўлган буйруғи нозил бўлди. Бунинг натижаси ўлароқ мусулмонлар сафига беқарорлик таратиш мақсадида кириб олган яҳуд ва мунофиқлардан иборат заиф иймонли кишилар ўзларининг ҳақиқий башараларини намоён қилишиб, мусулмонлардан ажралиб кетишди, шу билан мусулмонларнинг сафлари кўпгина алдов ва хиёнат аҳлидан тозаланиб қолди.

Қибланинг ўзгаришида ҳам мусулмонлар мазкур қиблани қўлга киритишлари билангина якунига етадиган янги даврнинг бошланишига нозик ишора бўлса керак. Зотан, бир қавмнинг қибласи душманлари қўли остида бўлиши қизиқ эмасми?! Агар ҳақиқатан душман қўлида бўларкан, мусулмонлар ҳақ устида бўлсалар, ўз қиблаларини бир куни келиб албатта халос қилишлари лозим ва лобид эди.

Мана шундай буйруқ ва ишоралар билан мусулмонларнинг ғайратларига ғайрат қўшилди, Аллоҳ йўлидаги жиҳодга, Аллоҳнинг калимасини олий қилиш учун кечадиган ҳал қилувчи жангда душман билан юзма-юз келишга иштиёқлари кучайди.

* * * *

КАТТА БАДР ЖАНГИ — ИСЛОМДАГИ ДАСТЛАБКИ ҲАЛ ҚИЛУВЧИ ЖАНГ

Жангнинг келиб чиқиш сабаби

Маълумки, Ушайра ғазотида Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Қурайшнинг Маккадан Шомга бораётган карвонига етолмай қолгандилар. Мазкур карвоннинг Шомдан қайтиш вақти яқинлашгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Талҳа ибн Убайдуллоҳ билан Саид ибн Зайдни унинг хабарини билиб келишга шимол томонга юбордилар. Улар Ҳаврога бориб кутиб туришганида Абу Суфён ибн Ҳарб карвонни олиб ўтиб қолди. У иккаласи тезлик билан Мадинага қайтиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга хабарни етказдилар.

Карвонда Макка киборлари ва бошлиқларига қарашли улкан бойликлар бўлиб, у камида эллик минг олтин динарлик мол ортилган мингта туядан иборат эди. Уни бор йўғи қирқтача қуролли кишилар қўриқлаб боришарди.

Бу мусулмонлар Маккаликларга асрлар бўйи оғриғи кетмайдиган қақшатгич иқтисодий зарба беришлари учун ғоят қўлай фурсат эди. Шунинг учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Бу Қурайшнинг бор мол-мулки ортилган карвони, уни қўлга киритиш учун отланинглари, шояд Аллоҳ уни сизларга ўлжа қилиб берса», деб эълон қилдилар.

Ҳеч кимни чиқишга қатъий буюрмадилар, балки ишни тўла ихтиёрийликка қўйдилар. Чунки, ўзлари ҳам карвон ўрнига

Бадрда Макка лашкари билан аёвсиз тўқнашувга дуч келишларини кутмагандилар. Шу боис кўпчилик саҳобалар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг бу юришлари ҳам худди ўтган сарийя ва ғазотларда бўлганидек воқеалар билан яқунланса керак, деган ўйда Мадинада қолиб кетдилар. Шунинг учун Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ҳам уларни бу ғазотдан қолишларини айбламадилар.

Ислом лашкарининг кучи ва лашкарбошилар тайинланиши

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам 310 дан ошиқроқ (313 ё 314 ё 317 киши, 82 ё 83 ё 86 таси муҳожирлардан, 61 та авслик, 170 та хазражликдан иборат) киши билан юришга ҳозир бўлдилар. Бу юришга қаттиқ сафарбарлик бўлмади, тўлақонли тайёргарлик ҳам кўрилмади. Лашкар ичида бор йўғи битта ё иккита от бўлиб, биттаси Зубайр ибн Аввомники, иккинчиси Миқдод ибн Асвадники эди¹, етмишта туяга икки ё уч кишидан бўлиб миниб боришарди, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Али ҳамда Марсад ибн Аби Марсад билан битта туяга миниб боришарди.

Мадинага бошлиқ ва намозга имом қилиб Абдуллоҳ ибн Умму Мактумни қолдирдилар. Равҳога етганларида Абу Лубоба ибн Абдулмунзирни ортига, Мадинага бошлиқ қилиб қайтардилар.

Бош қўмондонлик байроғини Мусъаб ибн Умайр ал-Қураший ал-Абдарийга бердилар, байроқ оқ рангда эди.

Лашкарни икки қисмга бўлдилар:

1. **Муҳожирлар бўлинмаси:** Унинг байроғини Али ибн Аби Толибга бердилар, бу байроқни «Уқоб» дейиларди.
2. **Ансорлар бўлинмаси:** Унинг байроғини Саъд ибн Муозга бердилар. (Ҳар икки байроқ қора рангда эди).

Ўнг қанот қўмондонлигини Зубайр ибн Аввомга, чап қанотни эса Миқдод ибн Амрга топширдилар, айтиб ўтганимиздек,

¹ Бу ҳақда Абу Яъло «Муснад»ида 1/242 (280х), 1/260 (305х), шунингдек Имом Аҳмад «Муснад»ида 1/125, 138 ривоят қилган.

лашкар ичидаги бор йўғи отлиқлар шу иккисигина эди. Орқа тарафни эса Қайс ибн Абу Саъсаъага топширдилар. Умумий қўмондонлик бош қўмондон сифатида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қўлларида қолди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам яхши тайёргарликдан ўтмаган ушбу лашкар билан йўлга отландилар. Мадинадан чиқиб, Маккага олиб борувчи асосий йўлга тушиб олдилар. Равҳо қудуғига етиб боргач, Макка йўлини қўйиб, чапга бурилдилар. Нозиядан ўтиб, Бадр томонга йўл олдилар. Нозия билан Сафро дараси ўрталиғидаги Рухқон водийсидан ўтиб, Сафрога яқинлашдилар. Шу ерда Басбас ибн Амр ал-Жуханий билан Адий ибн Абуз-Зағбо ал-Жуханийни Бадрга, карвон хабарини билишга юбордилар.

Макканинг огоҳлантирилиши

Карвондан жавобгар шахс бўлмиш Абу Суфён ғоят эҳтиёткорлик ва огоҳлик билан ҳаракат қилаётган, Макка йўли хатарлар билан тўла эканлигини билгани боис йўл-йўлакай қарши тарафдан келаётган йўловчилардан сўраб-суриштириб, хабарларни билиб келаётган эди. Табиийки, унга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳобларини унинг карвонини қўлга киритишга сафарбар қилаётганлари хабари ҳам етмай қолмади. Шундан сўнг у Зомзом ибн Амр ал-Ғифорий деган шахсни чопарликка ёллаб, Қурайшни ўз карвонини қутқариш учун етиб келишга чорлади. Зомзом тўхтовсиз юриб Маккага етиб борди ва Батни Водийда туяси устида тик турган ҳолда, туясининг бурнини кесиб, эгарини айлантириб, ёқасини йиртиб: «Эй Қурайш жамоаси! Фалокат! Фалокат! Абу Суфённинг карвонига Муҳаммад асҳоблари билан кўз олайтирди! Молларингиз қўлдан кетди, деб қўрқаман! Ёрдамга, ёрдамга!» деб фарёд кўтарди.

Макка аҳли урушга ҳозирланади

Қурайш тезлик билан жангга ҳозирланди, бақир-чақир билан: «Муҳаммад билан асҳоблари иш Ибн Хазрамийнинг кар-

вони билан бўлгандек ҳамирдан қил суғургандек битади, деб хом хаёл қилишяптими?! Йўқ, ҳаргиз ундай бўлмайди! Биз унга кимлигимизни кўрсатиб қўямиз!» деб шовқин кўтаришди. Ҳеч ким қолмасдан, ё ўзи чиқди ё ўрнига бировни юборди. Қабила бошлиқларидан Абу Лаҳабдан бошқа ҳамма йўлга отланди, ёлғиз у ўзидан қарздор бўлган бир кишини ўз ўрнига юборди. Атроф қабилалардан ҳам одам тўплашди. Қурайш уруғларидан бир Бану Адий чиқишга хоҳиш билдирмади, улардан бошқа ҳеч ким чиқмай қолмади.

Макка лашкарининг қуввати

Лашкар йўлга отланганида унинг таркибида 1300 жангчи, 100 та от, 600 та совут, саноқсиз кўп туялар бор эди. Абу Жаҳл ибн Ҳишом бош қўмондон бўлди, лашкарнинг сарф-харажати Қурайш киборларидан тўққиз киши ўз бўйнига олганди, бир кун тўққизта, бир кун ўнта туя сўйиларди.

Бану Бакр қабиласи муаммо туғдиради

Лашкар йўлга тушишга тайёр бўлиб турган бир пайтда Бану Бакр қабиласи билан адовати борлиги ва улар билан уруш ҳолатида экани Қурайшнинг ёдига тушиб қолди, орқа тарафдан ушбу қабиланинг ҳужумига дучор бўлиб, икки ўт ўртасида қолиш хавфи пайдо бўлди. Ҳатто бу қўрқув уларни йўлга чиқишдан буриб юбораёзди. Бироқ, шунда Иблис уларга Суроқа ибн Молик ибн Жуъшум (Бану Кинона саййиди) суратида кўриниб: «Мен сизларни орқа тарафдан бирон муаммога дуч келишингиздан ҳимоя қиламан», деди.

Макка лашкари йўлга тушади

Шундан сўнг улар диёрларидан Аллоҳ таоло айтгани каби: **«кибру ҳаво билан ўзларини одамларга кўз-кўзлаб чиққан ва Аллоҳнинг йўлидан тўсадиган кимсалар»** (Анфол: 47) бўлиб чиқишди, бор кучларини йиғиб Аллоҳу Расулига қарши

жангга отланишди, уларни ўз карвонларига ҳужум қилмоқчи бўлган Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва у зотнинг асҳобларига қарши чексиз адоват ва нафрат ўраб олганди.

Шимол томонга Бадр йўналишида катта тезлик билан ҳаракатлана бошладилар, аввал Усфон водийсини, сўнг Қудайдни босиб ўтиб, Жухфага етиб бордилар. Шу ерда уларга Абу Суфёндан мактуб етиб келди, унда: «Сизлар албатта карвонингиз, молларингиз ва одамларингизни қутқариш учун чиқдингиз, бироқ уларга Аллоҳнинг ўзи нажот берди. Энди сизлар ортингизга қайтаверинглар», дейилганди.

Карвон қутулиб кетди

Бу воқеа шундай бўлганди: Абу Суфён асосий йўлда юриб борар, бироқ огоҳлик ва ҳушёрликни қўлдан бермай, разведка ҳаракатларини кучайтирган ҳолда борарди. Бадрга яқинлашгач, карвондан илгарилаб кетди ва Маждий ибн Амрга дуч келди. Ундан Мадина лашкари ҳақида сўраган эди: «Бирон шубҳали одамга кўзим тушмади, фақат икки киши туяларини анови тепаликка чўктириб, мешларига сув тўлдириб кетишганини кўрдим», деган жавоб эшитди. Абу Суфён шошганича ўша айтилган жойга борди, туянинг тезакларини титиб кўриб, ичидан чиққан хурмо данакларига тикилиб: «Қасамки, бу Ясрибнинг еми», деди. Сўнг тезлик билан карвон ёнига қайтиб, унинг бошини Бадрнинг чап тарафидан ўтувчи асосий йўлдан ғарбга, денгиз соҳили тарафга қараб бурди. Шу сабабли карвон Мадина лашкари қўлига тушишдан қутулиб қолди.

Макка лашкарининг ортга қайтмоқчи бўлиши ва лашкар ичида бўлиниш содир бўлиши

Ҳалиги мактубни олгач, Макка лашкари ортга қайтишга қасд қилди. Бироқ Қурайшнинг энг катта зўравони Абу Жаҳл такаббурлик ва калондимоғлик билан: «Йўқ, ҳеч қачон ортга қайтмаймиз, Бадрга етиб бориб, у ерда уч кун турамиз, туялар

сўйиб, зиёфатлар уюштирамиз, ўйин-кулги қиламиз. Араблар бизнинг бу жамоамиз ва юришимиз ҳақида эшитиб, умрбод биздан ҳайбатланиб юришсин», деди.

Абу Жаҳлга қарши ўлароқ Ахнас ибн Шурайқ ортга қайтишни маслаҳат берди. Сўзи инобатга олинмагач, унинг ўзи лашкар ичидан ўз қўл остидаги уч юз кишилик Бану Зухра қабиласини ажратиб олиб, ортга қайтиб кетди. Шундай қилиб, Бадр жангида биронта ҳам Бану Зухралик иштирок этмади. Кейинчалик Бану Зухра бу иши учун Ахнас ибн Шурайқдан кўп миннатдор бўлди ва у улар ичида катта шарафга эга бўлди.

Бану Ҳошим ҳам қайтиш истагини билдирганди, Абу Жаҳл уларга қаттиқ тегди ва: «То Маккага қайтгунимизча биздан ажралмайсизлар», деди.

Шундай қилиб, Бану Зухра қайтиб кетганидан кейин Макка лашкари минг кишидан иборат жангчиси билан Бадрга қараб юришда давом этди ва Бадр яқинидаги Бадр водийси ҳудудида, ал-Удватул-Қусвода жойлашган бир тепалик ортига келиб тўхтади.

Ислом лашкарининг танглик ҳолатида тутган йўли (позицияси)

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳали йўлда, Зафирон водийсида эканларида карвоннинг қутулиб кетгани ва Макка лашкарининг келаётгани хабари етиб келди. Хабарларни синчиклаб ўргангач, қонли тўқнашувни четлаб ўтиш иложи йўқлигига ишонч ҳосил қилдилар, журъат ва шижоат, жасорат ва матонат билан жангга кириш шарт, деган хулосага келдилар. Чунки, Макка лашкарини бу минтақада намойишкорона кезиб юришига йўл қўйиб бериш, шубҳасиз, Қурайшнинг ҳарбий обрў-эътибори ортишига, сиёсий нуфузи юксалишига, шу билан бир қаторда мусулмонларнинг ҳайбатлари йўқолишига ва нуфузлари заифлашишига олиб келар ва ҳатто исломий ҳаракат бу воқеадан кейин жонсиз жасадга ўхшаб қолиши, минтақада Исломга нафрат ва адовати бўлган ҳар ким унга ёмонлик қилишга журъат қилаверадиган бўлиб қолиши ҳам мумкин эди.

Қолаверса, Макка лашкарининг гурушни узил-кесил тамомига етказиб қўйиш ва мусулмонларни ўз уйларида янчиб ташлаш мақсадида Мадина сари йўлни давом эттиришдан тўхталишига ҳам ҳеч қандай кафолат йўқ эди. Шундай аҳволда агар Мадина лашкари ортга чекинса, бу мусулмонларнинг ҳайбати ва обрў-эътиборига катта путур етказиши мумкин эди.

Маслаҳатлашув мажлиси

Воқеаларнинг бу тарзда кескин ривожланишини кўриб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олий ҳарбий кенгаш ўтказиб, унда юзага келган аҳволни муҳокама қилдилар ва умуман лашкарнинг ва хусусан қўмондонларнинг фикрларини ўргандилар. Айрим кишиларнинг қалблари кўрқувдан қалтираб қолган, қонли урушга юраклари дов бермаётганди. Улар ҳақида Аллоҳ таоло айтади: **«Бу худди мўминлардан бир гуруҳи (урушни) аниқ ёмон кўриб турган ҳолларида, Парвардигорингиз ҳақ ҳукм билан сизни уйингиздан (жанггоҳга) чиқарган ҳолатга ўхшайди. (Ўшанда) улар гуё кўриб турган ҳолларида ўлимга ҳайдаб кетилаётгандек, Сиз билан аниқ-равшан бўлган ҳақиқат (яъни, урушга чиқиш) тўғрисида баҳслашган эдилар»** (Анфол: 5-6). Лашкар ичидаги нуфузли кишиларга келсак, энг аввал Абу Бакр розияллоҳу анҳу туриб, яхши галарни гапирди. Кейин Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу туриб, у ҳам яхши гапларни гапирди. Сўнгра Миқдод ибн Амр розияллоҳу анҳу туриб: **«Ё Расулуллоҳ, Аллоҳ нимага йўлласа, шуни қилинг, биз сиз билан биргамиз. Аллоҳга қасамки, биз сизга Бану Исроил Мусога айтганидек: «боргин, сен ўзинг ва Парвардигоринг улар билан уришаверинглар. Биз эса мана шу ерда ўтириб кутамиз»** (Моида: 24) демаймиз, балки: **«Боринг, сиз ва Парвардигорингиз улар билан урушинглар, биз ҳам сизлар билан бирга урушамиз»** деймиз. Сизни ҳақ билан юборган Зотга қасамки, агар сиз бизни Баркил-ғимодга етаклаб борсангиз-да, биз сизнинг ортингиздан қолмаймиз», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг бу сўзларидан мамнун бўлиб, ҳаққига дуо қилдилар.

Бироқ, уларнинг ҳар уччаласи муҳожирлардан, муҳожирлар эса лашкарда озчиликни ташкил қиларди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ансор бошлиқларининг фикрларини билишни истадилар. Чунки, улар лашкарнинг асосини ташкил этар, жангнинг оғирликлари асосан улар зиммасига тушарди. Қолаверса, Ақабада тузилган битим бандлари уларга ўз диёрларидан ташқарида жанг қилиш мажбуриятини юкламас эди. Шу боис Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мазкур уч кишининг сўзларидан сўнг, ансорларни назарда тутиб, яна: «Менга ўз фикрингизни билдиринг, эй одамлар!», деб хитоб қилдилар. Ансорларнинг бошлиғи ва байроқдори Саъд ибн Муоз буни сизди ва: «Ё Расулуллоҳ, англашимча, сиз бизни назарда тутаётганга ўхшайсиз?», деди.

«Ҳа», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам.

Шунда у деди: «Биз сизга иймон келтирганмиз, сизни тасдиқлаганмиз, сиз келтирган диннинг ҳақлигига гувоҳлик берганмиз, сизга қулоқ тутиш ва итоат қилишга аҳд берганмиз. Шундай экан, ё Расулуллоҳ, истаган ишингизни қилинг. Сизни ҳақ билан юборган Зотга қасамки, бизни мана бу денгиз ёнига олиб бориб, унга ўзингизни ташласангиз, биздан бирон киши қолмай, ҳаммамиз сизнинг ортингиздан ўзимизни унга ташлаймиз. Истасангиз бизни эртагаёқ душманга рўпара қилинг, биздан бирон норозилик кўрмайсиз. Биз урушда матонатли, тўқнашувда содиқ-хиёнатсиз кишилармиз. Шояд, Аллоҳ биз томонимиздан сизни хурсанд қиладиган ишларни кўрсатса. Аллоҳнинг баракоти билан бизни олға бошлайверинг».

Бир ривоятда айтилишича, Саъд ибн Муоз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга деди: «Балки, сизни ансорлар ўз диёрларидан ташқарида сизга ёрдам бермасликка ўзларини ҳақли деб кўришлари ташвишга солаётгандир? Агар шундай бўлса, мен бутун ансорлар номидан жавоб бериб айтаманки, истаган тарафингизга юринг, истаган кишиларингиз билан алоқа тикланг, истаган кишиларингиздан алоқани узинг, молларимиздан истаганингизча олинг, истаганингизча бизга беринг, биздан олганингиз биз учун қолдирганингиздан яхшироқ, бизни нимага буюрсангиз, бизнинг ишимиз фақат сизга итоат

қилишдир. Аллоҳга қасамки, сиз шу юришда бизни Ғимдоннинг Баркига олиб кетсангиз ҳам, биз сиздан қолмаймиз. Аллоҳга қасамки, агар сиз бизни мана шу денгизга рўпара қилиб, унга шўнғисангиз, биз ҳам сиз билан бирга шўнғиймиз».

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Саъднинг сўзларидан хурсанд бўлдилар, бу сўзлар у зотнинг руҳларини кўтариб юборди. Шундан сўнг: «Йўлга тушинглар ва хурсанд бўлинглар! Аллоҳ таоло менга икки гуруҳдан бирини ваъда қилди. Аллоҳга қасамки, мен ҳозир (мушрик) қавмнинг ҳалокат ўринларини гўё кўз билан кўриб турибман», дедилар.

Ислом лашкари йўлда давом этади

Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Зафирондан кўзғалиб, «Асофир» (сариктепалар) деб номланган тепаликларни босиб ўтиб, «ад-Даббаҳ» деган юртга етдилар, «Ҳаннон» деб аталувчи баланд қумтепани ўнг томонда қолдириб, Бадр яқинида тўхтадилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳолатни ўрганадилар

Ўша жойда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам яқин дўстлари Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу билан бирга аҳволни ўрганиш мақсадида атрофни айланиб чиқдилар. Макка лашкари қароргоҳи атрофида айланиб юрганларида бир қарияга дуч келдилар ва ундан Қурайш ҳақида, Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) ва асҳоблари ҳақида нима хабарлар эшитгани тўғрисида сўрадилар, унда шубҳа туғдирмаслик учун ҳар икки лашкар ҳақидаги хабарлардан сўраб кўрдилар. Лекин қария: «Сизлар кимдан эканингизни айтмагунингизча ҳеч нарса айтмайман», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Аввал сиз айтинг, кейин биз айтамыз», дедилар. «Демак, хабар алмашамиз экан-да», деди қария. «Ҳа, шундай», дедилар.

Қария: «Менга етган хабарга кўра, Муҳаммад ва унинг асҳоблари фалон куни йўлга чиқишган. Агар шу хабар тўғри

бўлса, улар ҳозир фалон жойга — Мадина лашкари келиб тушган жой номини айтди — етган бўлади, Қурайш эса фалон кунни йўлга чиққан, шу хабар тўғри бўлса, улар ҳозир фалон жойга — Қурайш лашкари тушган жойни айтди — келган бўлади», деди.

Сўнгра: «Энди айтинглар, сизлар кимдансизлар ўзи?», деб сўради. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам: «Биз сувдан-миз», дедилар, сўнг бурилиб кетдилар. Қария: «Қайси сувдан? Ироқ сувлариданми?» деганча қолаверди.

Макка лашкари ҳақида муҳим маълумотларнинг қўлга киритилиши

Шу кунни кечга бориб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам душман ҳақида маълумот йиғиш учун яна одам юбордилар. Бу иш учун муҳожирларнинг раҳбарларидан уч кишини — Али ибн Аби Толиб, Зубайр ибн Аввом ва Саъд ибн Аби Ваққосни танладилар ва уларга бир неча кишини ҳамроҳ қилиб бердилар. Улар Бадр сувига (қудуғига) бориб, иккита болани Макка лашкари учун сув олаётганини кўрдилар. Уларни ушлаб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам олдиларига олиб келдилар. Келганларида Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам намоз ўқиётган эканлар. Бошқалар у икки болани сўроққа тутдилар. Улар: «Биз Қурайшнинг сув ташувчиларимиз, сувга юборилгандик», дейишганди, уларнинг сўзларига ишонмасдан калтакладилар. Чунки, уларнинг Абу Суфёнга қарашли болалар бўлиб чиқишини ишташган, қавмнинг дилида ҳали ҳам карвонни қўлга киритиш истаги сўнмаганди. Калтак зарбига чидаёлмасдан: «Ҳа, Биз Абу Суфёнга қарашлимиз», дейишганди, тек қўйишди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам намозларидан фориғ бўлгач, уларга танбеҳ оҳангида: «Тўғри гапиришса урдинглар, ёлғон айтишганда тек қўйдинглар. Бу иккиси тўғри айтди, улар Қурайшга қарашли», дедилар.

Сўнг болалардан Қурайш ҳақида сўрадилар. «Улар ал-Уд-ватул-Қусвода, кўриб турганингиз мана бу тепалик ортида», деб

жавоб беришди. «Уларнинг сони қанча?», деб сўрадилар. «Кўп», деб жавоб беришди. «Қурол-аслаҳалари-чи?», деб сўрадилар. «Билмаймиз», дейишди. «Кунига нечтадан туя сўйишаяпти?», деб сўрадилар. «Бир кун тўққизта, бир кун ўнта», дейишди. «Уларнинг сони тўққиз юзтадан мингтагача экан», дедилар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам, сўнг улардан: «Лашкарда Қурайш киборларидан кимлар бор?», деб сўрадилар. Улар Утба ибн Рабиъа, Шайба ибн Рабиъа, Абул-Бахтарий ибн Ҳишом, Ҳаким ибн Ҳизом, Навфал ибн Хувайлид, Ҳорис ибн Омир, Туайма ибн Адий, Назр ибн Ҳорис, Замъа ибн Асвад, Абу Жаҳл ибн Ҳишом, Умайя ибн Халаф ва бошқалар номини тилга олдилар.

Шундан сўнг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам одамларга юзланиб: «Макка оёқларингиз остига ўзининг жигарпораларини (яъни аслзодаларини) ташлабди», дедилар.

Ёмғир ёғиши

Аллоҳ азза ва жалла шу кеча шундай бир ёмғир ёғдирдики, у мушрикларга катта бало бўлиб, (турган ўринлари балчиққа айланиб) ўринларидан қимирлатмай қўйди, мусулмонлар учун эса раҳмат ёмғири бўлиб, улардан шайтоннинг васвасаларини ювиб кетди ва ерни улар учун юришга қулай қилиб қўйди, қумлар қотиб, оёқлар ботиб кетмайдиган бўлиб қолди.

Ислом лашкари муҳим (стратегик) нуқталарни эгаллайди

Шундан сўнг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам мушриклардан илгарироқ Бадр сувларига етиб бориб, уларни сувни эгаллаб олишдан тўсиб қўйиш учун лашкарни қўзғотдилар ва кечга бориб, Бадрнинг энг яқин қудуғи олдига бориб тушдилар. Шунда Ҳубоб ибн Мунзир ҳарбий мутахассис сифатида у зотга мурожаат қилиб: «Ё Расулulloҳ, сиз шу жойга тушишни маъқул кўрдингизми? Бу ерга тушишни Аллоҳ сизга буюрган бўлиб, биз бу ердан бошқа жойга тушишга ҳақли эмасмизми ёки бу шахсий

фикр, ҳарб режаси ва уруш стратегиясими?» деб сўради. «Йўқ, бу шахсий фикр, ҳарб режаси ва уруш стратегиси», деб жавоб бердилар. «Ё Расулуллоҳ, ундай бўлса, бу маъқул жой эмас. Фикримча, одамларни бу ердан қўзғотиб, Қурайшга энг яқин бўлган сув бўйига тушсак-да, орқадаги қудуқларни кўмиб ташласак, сўнг бир ҳовуз қилиб, унга сув тўлдириб олсак, кейин жангга кирсак, шунда биз сув ича оламиз, душман сувдан маҳрум бўлади», деди. «Тўғри маслаҳат бердингиз», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам. Сўнг лашкарни душманга энг яқин бўлган сув ёнига олиб кетдилар. У ерга ярим тунда етиб бордилар. Сўнгра ҳовузлар қилиб, сув тўлдириб олдилар ва бошқа қудуқларни кўмиб ташладилар.

Кўмондонлик қароргоҳи

Мусулмонлар сув бўйига тушиб, ўрнашиб олганларидан сўнг Саъд ибн Муоз фавқулода ҳолатларни кўзда тутиб ва нафақат ғалабани, балки мағлубиятни ҳам ҳисобга олиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам учун бошқарув қароргоҳи қилиш таклифи билан чиқди, «Ё Расулуллоҳ, сизга бир чодир қуриб берсак ва от-уловингизни тахт қилиб, кейин жангга кирсак. Агар Аллоҳ бизни душманимиздан ғолиб қилса, айни муддао. Бироқ, иш бошқачасига айланиб кетса, сиз уловингизга миниб, ортда қолган қавмимизга бориб қўшилардингиз. Ё Расулуллоҳ, ортимизда шундай кишилар қолганки, улар сизни биздан кўра ҳам кўпроқ яхши кўришади. Агар улар уруш учун чиқаётганингизни билишса, асло қолиб кетмаган бўлишарди. Аллоҳ улар билан сизни ҳимоя қилади, улар сизга садоқат кўрсатишади ва сиз билан жиҳод қилишади», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг сўзларидан мамнун бўлиб, ҳаққига дуо қилдилар. Мусулмонлар жанггоҳнинг шимолий шарқий томонидаги, жанг майдони аниқ кўриниб турадиган бир тепаликка чодир тикдилар. Шу билан бирга, Саъд ибн Муоз бошчилигидаги ансор йигитларидан бир гуруҳи у зотни қароргоҳлари атрофида қўриқлаб турадиган бўлди.

Қўшинни жангга ҳозирлашлари ва тунни ўтказишлари

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам лашкар тайёргарлигини кўздан кечирдилар^[1]. Бўлажак жанг майдонида юриб, қўллари билан ишора қилиб: «Ин ша Аллоҳ, мана бу ер фалончининг эртага ҳалок бўладиган ўрни, мана бу ер эса фалончининг ҳалок бўладиган ўрни», дердилар^[2]. Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тунни ўша ердаги бир дарахт танасига юзланиб намоз ўқиб ўтказдилар. Мусулмонлар хотиржам, эртанги кунга ишонч билан, қалблари иймонга тўлиқ ҳолда тунни ўтказдилар, эрта тонг Парвардигорлари берган хушхабарга шоҳид бўлиш умидида ётиб, уйқуга чўмдилар: **«Ўшанда хотиржам бўлишингиз учун сизларни Ўз тарафидан уйқуга чўмдирган ва поклаб, сизлардан шайтон васвасасини кетказиш учун, дилларингизни бир ва қадамларингизни маҳкам қилиш учун устингизга самодан сув — ёмғир ёғдирган эди»** (Анфол: 11).

Ушбу кеча ҳижратнинг иккинчи йили рамазон ойининг ўн еттинчиси, жума кечаси эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Мадинадан чиқишлари шу ойнинг саккизинчи ёки ўн иккинчисида бўлганди.

Макка қўшинининг жанг майдонидаги аҳволи, улар ичида келишмовчилик чиққанлиги

Қурайш тунни ал-Удватул-Қусводаги қўналғасида ўтказди. Тонг отгач, улар ҳам тепаликдан Бадр водийсига тушиб келишди. Бир нечталари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳовузларига қараб юришди. У зот: «Майли, қўяверинглар», дедилар. Ўша куни улардан ким сув ичган бўлса, ҳаммаси ўлдирилди. Ҳаким ибн Ҳизомгина ўлимдан қутулиб қолди, у кейинчалик

¹ Жомеъут-Термизий, Жиход ҳақидаги боблар: 1/201.

² Муслим Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилган, қаранг: Мишкотул-масобиҳ: 2/543.

Исломни қабул қилиб, мусулмончилиги гўзал бўлди ва қачон қасам ичса: «Бадр куни мени (ҳалокатдан) қутқарган Зотга қасамки», деб қасам ичарди.

Қурайш ўрнашиб олгач, Умайр ибн Ваҳб ал-Жумаҳийни Мадина лашкарининг кучлари ҳақида маълумот йиғиб келишга юборди. Умайр отига миниб лашкаргоҳни айланиб чиқди, қайтиб келиб: «Улар уч юз киши, бироз камроқ ё ошиқроқ бўлишлари ҳам мумкин. Озгина сабр қилсангиз, мен уларнинг пистирмада одамлари ёки қўшимча кучлари бор-йўқлигини билиб келаман», деди. Водийнинг ичкарироқларига бориб келгач: «Ҳеч нарса топмадим. Лекин, эй қурайшликлар, мен кўрдимки, Ясриб туялари ўзлари билан ажал олиб келмоқда. Қавмнинг қиличларидан бошқа суянадиган ва ҳимояланадиган нарсаси йўқ. Аллоҳга қасамки, афтидан улардан ҳар бири ҳеч бўлмаганда сизлардан бир кишини ўлдирмагунча ўлмайди. Агар улар сизларнинг сафларингизга талафот еткизгудек бўлишса, шундан кейин сизлар учун яшашдан ҳаловат қоладими?! Яна ўзингиз ўйлаб кўринг», деди.

Шундан кейин урушишни қаттиқ туриб талаб қилаётган Абу Жаҳлга қарши иккинчи бор, урушсиз Маккага қайтишга чақирувчи муораза (мухолафат) юзага келди. Ҳаким ибн Ҳизом одамлар ичида айланиб, Утба ибн Рабиъа ёнига борди ва унга: «Эй Абул Валид, сиз Қурайшнинг пешвоси ва саййидисиз, сизга кўпчилик итоат қилади. Умрбод яхшилик билан тилга олинишни истайсизми?», деди. У: «Нима қилинг дейсиз, эй Ҳаким?», деди. «Одамларни қайтариб кетинг, Нахла сарийясида ўлдирилган иттифоқчингиз Амр ибн ал-Ҳазрабийнинг ишини ўз бўйингизга олинг», деди. Утба: «Маيلي, шундай қилганим бўлсин, у менинг иттифоқчим эди, хун пули ҳам, молига етган зарар ҳам менинг бўйнимга», деди.

Сўнг Утба Ҳаким ибн Ҳизомга: «Сиз Ибн Ҳанзалия (яъни, Абу Жаҳл, Ҳанзалия унинг онасининг исми) олдига боринг, ундан бошқа биронтаси бу тўғрида жанжал чиқаради деб ўйламайман», деди.

Сўнг Утба ибн Рабиъа хитоб қилиб деди: «Эй Қурайш жамоаси, қасам ичиб айтаманки, сизлар Муҳаммад ва унинг

асҳоблари билан олишиб ҳеч нарсага эришмайсиз. Қасамки, агар уларга талафот етказган тақдирингизда ҳам ўрталарингизда нафрат ошиб, кимдир амакиваччасининг, кимдир холаваччасининг, яна кимдир қайсидир қариндошининг қотилига айланиб, қариндошлар бир-бирини умрбод ёмон кўриб юришига шубҳа йўқ. Орқангизга қайтинг, Муҳаммадни бошқа арабларга қўйиб беринг. Агар уни мағлуб этишса, бу сизлар учун айна муддао бўлади. Борди-ю иш аксинчасига айланса, у сизларни ўзига бирон зиён етказмаган деб топади».

Ҳаким ибн Ҳизом Абу Жаҳлнинг ёнига борди — у совути-ни кийишга тайёрлаётган эди — ва унга: «Эй Абул Ҳакам, Утба мени шундай-шундай гап билан юборди», деди. Шунда Абу Жаҳл: «У Муҳаммад билан унинг асҳобларини кўриб, ўпкаси шишиб кетибди. Йўқ, қасамки, то Аллоҳнинг ўзи Муҳаммад билан бизнинг ўртамазда ажрим қилмагунича энди ҳаргиз ортга қайтиш йўқ! Утбани бу гапни айтишга ундаган нарсани билман. У Муҳаммад ва унинг асҳобларини биз учун лаққа гўшт эканини кўриб, улар ичида ўғли Абу Ҳузайфа ҳам борлиги учун унинг жонига хавф қилиб бу гапни айтган», деди.

Абу Жаҳлнинг: «Унинг ўпкаси шишиб кетибди» деган гапи Утбанинг қулоғига етгач: «Кетида ҳуштак чаладиган у ярамасга менинг ўпкама шишганми, ўзиникими, ҳали билиб олади», деди. Абу Жаҳл ўртада қарама-қаршилик кучайиб кетишидан чўчиб, тезлик билан бунинг тадоригини кўриб қўйиш учун Омир ибн Ҳазрабийни — Абдуллоҳ ибн Жаҳшнинг сарийясида ўлдирилган Амр ибн Ҳазрабийнинг инисини — чақиртирди ва унга: «Мана бу иттифоқчинг (яъни Утба) одамларни ортга қайтириб юбормоқчи бўлаяпти. Мен сенинг кўзларингда қасос алангасини кўриб турибман. Тур, аҳдингни ва акангнинг ўлдирилганини ўртага ташла», деди. Шундан сўнг Омир ўрнидан туриб, орқасини (кетини) яланғочлаб: «Вой акам, вой акам» деб фарёд кўтарди. Шунда қавмнинг ҳамияти кўзғолиб, уруш истаги алангаланди, дилларига туккан шумликлари шиддатли тус олиб, Утбанинг чақириқлари бир четда қолиб кетди. Шундай қилиб, енгилтаклик ақлу ҳикматдан устун келди ва қаршилик бефойда кетди.

Қўшинларнинг юзма-юз келиши

Мушриклар жанггоҳга кириб келиб, қўшинлар ораси яқинлашгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эй Парвардигор! Мана, Қурайш ўзининг бор кибру ҳавоси ва калондимоғлиги билан, пайғамбарингни ёлғончи қилиш ва Сенга қарши урушиш учун келиб турибди. Эй Парвардигор! Сендан мен учун ваъда қилган нусратингни сўрайман. Эй Парвардигор! Уларни шу бугун ҳалок қилгайсан» деб дуо қилдилар.

Утба ибн Рабиъанинг қавм ичида қизил туясига миниб юрганига кўзлари тушиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Агар қавм ичида бирон кишида зиғирча яхшилик бўлса, шу қизил туя соҳибида бўлади. Унинг сўзига киришса хато қилишмайди», дедилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мусулмонларнинг сафларини текислашга киришдилар. Сафларни текисларканлар, ажиб бир воқеа юз берди. Қўлларида камон ўқи бўлиб, шу билан сафни текислаётган эдилар. Савод ибн Ғазийянинг гавдаси сафдан чиқиб турган экан, унинг қорнига камон ўқи билан туртиб: «Текислан, эй Савод», дедилар. Шунда Савод: «Ё Расулуллоҳ, мени оғритдингиз, қасос истайман», деди. У зот қоринларини очиб: «Майли, қасосингни ол», дегандилар, Савод у зотни қучоқлаб, қоринларини ўпди. «Нега бундай қилдинг, эй Савод?», дедилар. Савод деди: «Ё Расулуллоҳ, кўриб турганингиздек, жанг олдида турибмиз. Шу боис сиз билан бўлган охирги ҳолатим баданингизга баданим тегиши бўлишини истадим», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга яхшилик тилаб дуо қилдилар.

Сафларни текислаб чиққач, лашкарга то у зот томонидан якуний буйруқ бўлмагунча жанг бошламасликни буюрдилар, сўнгра жангга хос бўлган баъзи кўрсатмалар бердилар, «Душман яқинлашиб келганда отинглар, найзаларни олдинга чиқаринглар, то ўраб келишмагунича қиличларни ишга солманглар», дедилар. Сўнг Абу Бакр розияллоҳу анху билан бирга чодирга қайтдилар, Саъд ибн Муоз қўриқчилар гуруҳи билан чодир эшиги олдида турди.

Мушриклар ичида Абу Жаҳл ҳам шу куни: «Илоҳим, (бу одам) қариндошлар ўртасини узди, биз билмаган нарсаларни келтирди, бугун уни ҳалок қилгин. Илоҳим, қай биримиз сенга суюмлироқ ва мақбулроқ бўлсак, бугун унга нусрат-ёрдам бергин», деб дуо қилди. Аллоҳ таоло бу ҳақда айтади: «(Эй аҳли Макка), **агар ғалабани истаган бўлсангизлар, мана сизларнинг (зиёнингизга) ғалаба келди. Агар (пайғамбарга қарши урушишдан) тўхтасангизлар, бу ўзингиз учун яхшидир. Агар (яна урушга) қайтсангизлар, Биз ҳам қайтамиз ва гуруҳингиз қанча кўп бўлмасин, сизларни ҳеч нарсадан беҳожат қила олмайди. Албатта, Аллоҳ мўминлар билан биргадир**» (Анфол: 19).

Жангнинг бошланиши

Урушни биринчи бўлиб Асвад ибн Абдуласад ал-Махзумий бошлаб берди, у ахлоқсиз ва ваҳший одам эди, чиқиб келиб: «Аллоҳга аҳд бераманки, уларнинг ҳовузидан ичаман ё уни бузиб ташлайман ё эса ўша ерда ўламан», деди. Унинг қаршисига Ҳамза ибн Абдулмутталиб розияллоҳу анҳу чиқиб борди ва ҳовуз ёнида унга тўқнаш келиб, қиличи билан уриб, оёғини болдиригинг ярмидан узиб ташлади. У оёғидан қон отилган ҳолда орқачасига йиқилди. Бироқ, шунда ҳам қасамининг устидан чиқиш мақсадида ҳовуз томон эмаклай бошлади. Ҳовузга етиб борган жойида Ҳамзанинг иккинчи бор урган қиличи уни асфаласофилинга жўнатди.

Мубораза — яккама-якка олишув

Бу — уруш оловини ёқиб юборган биринчи қатл бўлди. Шундан сўнг Қурайш отлиқларидан, бир оиладан уч киши — Утба ибн Рабиъа, Шайба ибн Рабиъа ва Валид ибн Утба ўртага чиқиб келиб, мубораза (яъни рақиб томонидан яккама-якка олишувга талабгор) талаб қилишди. Уларга ансор ёшларидан уч киши — Авф ибн Ҳорис, Муаввиз ибн Ҳорис — бу иккисининг онаси Афро — ва Абдуллоҳ ибн Равоҳа талабгор бўлиб чиқишди. Мушриклар сўрадилар:

«Сизлар кимсизлар?», деб сўрашди.

«Биз ансорлар жамоасиданмиз», деб жавоб беришди мусулмонлар.

«Сизлар ҳурматга сазовор рақибсизлар, бироқ бизга сизлар керакмассизлар, биз ўз қариндошларимиздан рақиб истаймиз», дейишди. Уларнинг жарчиси:

«Эй Муҳаммад, бизга ўз қавмдошларимиздан бўлган рақибларни чиқар», деб жар солди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эй Убайда ибн Ҳорис, сиз туринг! Эй Ҳамза, сиз туринг! Эй Алий, сиз туринг!» дедилар. Улар ўртага тушиб, рақиблари томон яқинлашганларида улар: «Сизлар кимсизлар?» деб сўрашди. Ўзларини танитишгач: «Ҳа, жуда мос рақиб бўлибсизлар», дейишди. Булар ичида ёши каттароғи бўлган Убайда Утба ибн Рабиъа билан олишадиган бўлди, Ҳамза Шайба билан, Али эса Валид билан олишувга чиқди¹. Ҳамза билан Али ўз рақибларини бир зумда қатл қилишди. Убайда билан рақиб бири-бирига биттадан зарба бериб, иккиси ҳам олган жароҳатидан ҳаракатлана олмай қолишди. Шу пайт Али билан Ҳамза иккалови Утбага ҳужум қилиб, уни ҳам ўлдиришди ва бир оёғи кесилган Убайдани кўтариб майдондан олиб чиқишди. Убайда шу жароҳати туфайли Бадр воқеасидан тўрт ё беш кун кейин, мусулмонлар Мадинага қайтаётганларида Сафро деган жойда вафот этди. Али розияллоҳу анҳу мана бу оятлар улар ҳақида нозил бўлганини қасамёд билан таъкидлардилар: «**Мана шу икки ғаним** (яъни мўминлар билан кофирлар) **Парвардигорлари**(нинг ҳақ дини) **хусусида талашдилар**» (Ҳаж: 19).

Оммавий ҳужум

Мазкур мубораза якуни мушрикларга нисбатан ёмон бошланиш бўлди. Чунки, улар энг яхши чавандоз ва бошлиқларидан

¹ Ибн Исҳоқнинг сўзларига кўра шундай. Аҳмад ва Абу Довуд ривоятларига кўра, Убайда Валид билан, Али Шайба билан, Ҳамза Утба билан олишди. Мишкотул-масобих: 2/343.

уч кишини бирданига йўқотдилар. Шу боис улар ғазаблари қайнаганча мусулмонлар устига ҳаммаси бир бўлиб ёпирилдилар.

Мусулмонлар ихлос билан, Парвардигорларидан ялиниб-ёлбориб мадад ва нусрат сўраб, мушрикларнинг кетма-кет хужумларини қайтариб туришди. Улар «Аҳад, Аҳад» деганлари-ча ўз ўринларида сабот билан мудофаада туришиб, мушрикларга сезиларли талафот етказишди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Роббиларига ялиниб- ёлборадилар

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам лашкарнинг сафларини текислаб қайтганларидан бери тинимсиз Роббиларига илтижо қилаётган, Ундан: «Эй Парвардигор, менга ваъда қилган нусратингни бергин, Парвардигор, Сендан аҳдинг ва ваъдангни сўрайман» деб Ўзи ваъда қилган ғалабани сўраётган эдилар. Жанг қизиби, уруш шиддат билан бораётган, тўқнашув кучайиб, маърака ўзининг чўққисига чиққан пайтда у зот Аллоҳга илтижо қилиб: «Эй Парвардигорим, агар бугун бу жамоа ҳалок бўлса Сенга ибодат қилинмай қўйилади. Парвардигорим, агар истасанг, бугундан бошлаб ҳеч қачон Сенга ибодат қилинмай қўйилади», дедилар, қаттиқ ёлбориб қўлларини осмонга чўзганларидан ридолари елкаларидан тушиб кетди. Абу Бакр Сиддиқ уни елкаларига қайтариб ўраб: «Ё Расулulloҳ, етар, Роббингиздан жуда қаттиқ туриб сўрадингиз», дедилар.

«Парвардигорингиз фаришталарга: “Албатта, Мен сизлар билан биргаман, сизлар иймон келтирган зотларнинг (ғалаба қозонишларига бўлган ишончларини) маҳкамланглар! Мен кофир бўлган кимсаларнинг дилларига қўрқув соламан...”», деб ваҳий қилди» (Анфол: 12).

Пайғамбарига эса: **«Мен сизларга кетма-кет келадиган минглаб фаришталар билан мадад берурман»**, деди (Анфол: 9).

Фаришталарнинг тушиши

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир зум мудрагандек ҳолатга тушдилар, сўнг бошларини кўтариб: «Хушхабар, эй Абу Бакр, ана Жибрил кўринди, елкаларига чанг қўнган», дедилар. Ибн Исҳоқ ривоятида: «Хушхабар, эй Абу Бакр, сизга Аллоҳнинг нусрати келди. Мана, Жибрил отининг тизгинидан тутиб турибди, унинг елкаларига чанг қўнган», дедилар.

Сўнгра Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам совут кийган ҳолларида, **«Яқинда бу жамоат енгилиб, ортларига қараб қочиб қолурлар!»** (Қамар: 45) оятини ўқиганларича чодир эшигидан шитоб билан чиқиб келдилар, бир ҳовуч майда тоштупроқ олиб, Қурайш томонга юзланиб: «Бу юзлар расво бўлсин» деб уларга қараб отиб юбордилар. Биронта ҳам мушрик қолмай, юз-кўзига, оғизларига ўша тоштупроқлар бориб тегди. Бу ҳақда Аллоҳ таоло оят нозил қилдики: «(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам, уларнинг юзига қўлингиздаги бир сиқим тошчаларни) **отган пайтингизда, сиз отмадингиз, балки Аллоҳ отди»** (Анфол: 17).

Қарши ҳужум

Шундан сўнг лашкарга қарши ҳужумга ўтиш ҳақида якуний буйруқ бердилар, «Маҳкам бўлинглар» деб уларни жангга ундадилар, «Муҳаммаднинг жони Қўлида бўлган Зотга қасамки, ким бугун улар билан жанг қилиб, сабр-матонат билан, ажр истаб, олға интилиб, ортига чекинмаган ҳолда ўлдирилса, Аллоҳ албатта уни жаннатга киритади» дедилар. Уларни жангга тарғиб қилиб: «Кенглиги осмонлару ерча бўлган жаннат сари қўзғолинглар!» дедилар. Шунда Умайр ибн Ҳумом: «Бай-бай», деб юборди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ундан: «Нега «бай-бай» дедингиз?» деб сўраган эдилар, у: «Ё Расулуллоҳ, Аллоҳга қасамки, фақат унинг аҳлидан бўлиш орзу-иштиёқи мени шундай дейишга ундади», деди. «Сиз унинг аҳлидансиз», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам. Шунда у халтасидан бир неча дона хурмо чиқариб, ея бошлади,

сўнг: «Агар шу хурмоларни еб тугатгунимча яшасам, бу жуда ҳам узоқ чўзилган ҳаёт бўлади», деди-да, уларни отиб юбориб, жангга шўнғиб кетди ва шу жангда шаҳид бўлди.

Авф ибн Ҳорис Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламдан: «Ё Расулulloҳ, Парвардигорни бандасининг қайси амали кулдиради?» деб сўраган эди, у зот: «Енгини шимариб душманга отилиши», дедилар. Шунда у устидаги совутини ечиб, улоқтирди, сўнг қиличини олиб жангга кириб кетди ва то шаҳид бўлгунича жанг қилди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам қарши ҳужумга ўтиш буйруғини берган пайтга келиб душманнинг ҳужуми анча пасайиб, ғайрат-шижоати ҳам сезиларли даражада сусайиб қолганди. Ушбу доно режанинг мусулмонлар мавқифи (позициялари) кучайишига катта таъсири бўлди. Чунки, улар ҳужумга ўтиш буйруғини олганларида жанговор ғайрат-шижоатлари ҳали барқ уриб турган ҳолда эдилар. Шу боис уларнинг ҳужумлари шиддатли ва давомли тус олди, душман сафларини тирқиратиб, бошларни таналардан жудо қила бошладилар. Қолаверса, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам шахсан ўзлари майдонга тушиб келганларини кўриш уларнинг ғайратларига ғайрат қўшиб юборди. У зот олдинги сафда, мушрикларга энг яқин жойда турар, қатъий ишонч билан баралла: **«Яқинда бу жамоат енгилиб, ортларига қараб қочиб қолурлар!»** (Қамар: 45) ояти-ни ўқирдилар^[1]. Мусулмонлар қаттиқ жанг қилдилар, уларга фаришталар ҳам ёрдам бердилар.

Ибн Саъд Икримадан ривоят қилади: «Ўша куни кимнингдир боши узилиб тушар, унга ким қилич солганини ҳеч ким билмасди, яна кимнингдир қўли узилиб тушар, уни ким чопганини билмай қолишарди».

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумо айтади: «Мусулмонлардан бир киши бир мушрикнинг ортидан қаттиқ қувиб бораркан, бирдан ҳавода қамчининг шувиллаган овозини ва чавандознинг: «Олға, Хайзум!» деган товушини эшитди. Шунда олдида

¹ Бухорий (4875), Аҳмад (1/329) ривоятлари.

кетаётган мушрик бирдан гурсиллаб чалқанчасига йиқилди. Қараса, худди қамчи зарбаси тушгандек, бурни йиртилиб, юзи ёрилиб кетган ва бутун жасади кўкариб кетган экан. Ансорий келиб, бу воқеани Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга айтган эди, у зот: «Рост айтасан, бу учинчи осмондан келган мадад эди», дедилар».^[1]

Абу Довуд ал-Мозиний розияллоҳу анҳу айтади: «Мен қилич кўтариб мушриклардан бири ортидан қувиб бораётган эдим, тўсатдан ҳали қиличим етиб бормасидан унинг калласи учиб тушди. Билдимки, уни бошқа биров ўлдирди. Ансорлардан бири Аббос ибн Абдулмутталибни асирга тушириб олиб келди. Шунда Аббос: «Аллоҳга қасамки, мени бу одам асир олмади, мени асирга туширган одам ялтирбош, гўзал юзли, чавкар от минган киши эди, уни бу ерда кўрмаяпман», деди. Ансорий: «Уни мен асир олдим, ё Расулуллоҳ» деган эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Жим бўл, Аллоҳ сени улуғ фаришта билан мададлади», дедилар».

Алий розияллоҳу анҳу айтади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Бадр куни менга ва Абу Бакрга хитоб қилиб: «Бирингизга Жибрил, бирингизга Микоил ҳамроҳ бўлиб турибди, Исрофил эса жанггоҳ ичида юрибди», дедилар».^[2]

Иблис жанг майдонидан четланади

Иблис юз бераётган воқеаларни кўргач — юқорида айтганимиздек, у Суроқа ибн Молик ибн Жуъшум суратида келган ва ҳали хануз мушриклардан ажралмай келаётган эди — фаришталар мушрикларни нима аҳволга солаётганларини кўргач, жанг майдонини ташлаб, қочишга тутинди. Ҳорис ибн Ҳишом уни Суроқа деб ўйлаб, ушлаб қолмоқчи бўлган эди, унинг кўкрагига мушт тушириб, ерга йиқитди, сўнг жанггоҳни ташлаб чиқиб кетди. Мушрикларнинг: «Ҳой Суроқа, қаёққа? Мен сизларга

¹ Муслим (2/93) ва бошқалар ривояти.

² Аҳмад (1/147), Баззор (1467), Абу Яъло (1/284), Ҳоким (3/134) ривоят қилган, Заҳабий саҳиҳ санаган.

ҳимоячиман, сизлардан асло ажралмайман, деб айтмаганми-динг, ахир?!» деган хитобларига жавобан: «**Мен** (мусулмонлар орасида) **сизлар кўрмаётган нарсани** (яъни, фаришталар борлигини) **кўрмоқдаман. Мен Аллоҳдан кўрқаман. Аллоҳнинг азоби қаттиқдир», деди»** (Анфол: 48), сўнгра шу қочганича бориб, ўзини денгизга отди.

Мушрикларнинг бутунлай тор-мор этилишлари

Мушриклар ичида бесаранжомлик ва муваффақиятсизлик белгилари кўришиб, мусулмонларнинг шиддатли ҳужумлари оқибатида уларнинг сафлари тирқираб кетди. Жанг ниҳоясига яқинлашиб, мушриклар қочишга ва тартибсиз равишда чекинишга тушдилар. Мусулмонлар эса уларни тўла-тўкис мағлуб бўлмагунларича асир олишда ва ўлдиришда давом этишди.

Абу Жаҳлнинг бефойда уринишлари

Туғёнкорлар боши Абу Жаҳл лашкар сафида илк беқарорлик белгилари кўзга ташланган пайт бу сел йўлини тўсишга урина бошлади. Аскарларнинг руҳини кўтаришга ҳаракат қилиб, калондимоғлик билан: «Суроқанинг ташлаб кетиши сизларни умидсизликка туширмасин, у Муҳаммад билан келишиб олган. Утба, Шайба ва Валиднинг ўлими сизларни қўрқитмасин, улар ўзлари шошқалоқлик қилишди. Лот ва Уззога қасамки, биз уларни (мусулмонларни) арқонларга боғлаб, ҳайдаган ҳолдагина ортга қайтамыз. Сизлардан бирон киши улардан ҳеч кимни ўлдирмасин, ҳаммасини қўлга тушириб, қилмишларига минг бор пушаймон қилдирамыз, тавбаларига таянтирамыз», деб сурбетларча шовқин соларди.

Бироқ, ҳеч қанча ўтмай, унинг кеккайишлари ўринсиз экани билиниб қолди, мусулмонларнинг кетма-кет ҳужумлари оқибатида лашкари тутдек тўкилиб, қолган-қутгани ҳеч нарсага қарамай қоча бошлади. Тўғри, мушриклардан бир жамоаси унинг атрофида жипс туриб, қилич ва найзалари билан мустаҳкам девор ва ихота ҳосил қилиб туришди. Бироқ, мусул-

монларнинг хужумлари бўрони олдида бу ихота дош беролмади, девор қулаб, оти устида савлат тўкиб ўтирган мустабид зўравон кўзга ташланди. Ўлим унинг қонини иккита ансорий боланинг қўллари билан симиришга тайёр бўлиб турарди.

Абу Жаҳлнинг ўлдирилиши

Абдурраҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳу айтади: «Бадр куни сафда эдим, ўнгу-сўл томонимга назар ташладим, қарасам икки томонимда иккита ёшгина ўспиринлар турибди. Мен уларнинг ўртасига тушиб қолганим учун хотиржамликни ҳис қилмадим. Шунда улардан бири иккинчисига билдирмай менга паст товушда: «Амаки, менга Абу Жаҳлни кўрсатинг», деди. Мен: «Эй жиян, уни нима қиласан?», деб сўрадим. «Айтишларича, у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ҳақоратлаб сўкар эмиш. Жоним Қўлида бўлган Зотга қасамки, агар уни кўрсам, то иккимиздан биримиз ўлмагунича уни қўймайман», деди. Мен унинг бу шижоатидан ажабландим. Шунда иккинчиси бошқа ёғимдан туртиб, айна шу гапни такрорлади. Одамлар ичида юрган Абу Жаҳлга кўзим тушиши билан у иккисига: «Кўраяпсизларми, сизлар сўраган киши шу бўлади», дедим. Шунда улар у томон интилишди ва қиличлари билан уриб, уни ўлдиришди. Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларига боришди. У зот: «Уни қай бирингиз ўлдирдингиз?» деб сўрадилар. Иккаласи ҳам: «Мен ўлдирдим» деб жавоб беришди. «Қиличларингизни артдингизми?» деб сўрадилар. «Йўқ», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг қиличларига назар солиб: «Тўғри, уни ҳар иккалангиз ўлдирибсиз», дедилар. (Жангдан сўнг) Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Жаҳлнинг нарсаларини Муоз ибн Амр ибн Жамухга ўлжа қилиб беришга ҳукм қилдилар. Ҳалиги икки ўспириннинг бири Муоз ибн Амр ибн Жамух, иккинчиси Муаввиз ибн Афрӯъ эди»^[1].

¹ Саҳиҳул Бухорий (1/444, 2/568), Мишкотул Масобих (2/352). Абу Жаҳлнинг нарсаларини икки ўспириндан бирига беришларига сабаб улардан бири шу жангнинг ўзида шаҳид бўлганди.

Ибн Исҳоқ айтади: Муоз ибн Амр ибн Жамуҳ деди: Мушриклар Абу Жаҳлни қўриқлаб найза ва қиличлари билан ўраб олишгани учун у бамисоли чирмашиб кетган дарахтлар ичидаги етиб бўлмас дарахтга ўхшаб қолган, шу боис қавми: «Абул Ҳакамнинг ёнига етиб бўлмайди», дейишарди. Буни эшитганимдан кейин мен унга етиб боришга қаттиқ қасд қилдим. Имкони бўлиши билан унга ҳамла қилдим ва қиличимнинг зарбаси унинг оёғини болдиридан узиб ташлади. Шунда унинг ўғли Икрима бўйнимга қилич солган эди, қўлим елкамдан узилиб, терисига осилиб қолди. Бироқ, жангга қаттиқ берилиб кетганимдан бунга эътибор бермадим, кун бўйи қўлимни осилтириб жанг қилиб юрдим. Охири бундай юраверишдан қийналиб кетиб, оёғим билан босиб, куч билан тортиб узиб ташладим. Кейин жароҳат ичидаги Абу Жаҳл ёнидан Муаввиз ибн Афрӯъ ўтиб қолиб, уни қиличи билан уриб, чалажон қилиб қўйди. Муаввизнинг ўзи шу куни жангда ҳалок бўлди.

Жанг ниҳоясига етгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Қарангларчи, Абу Жаҳл нима бўлди экан», дедилар. Одамлар уни қидириб ҳар томонга кетишди. Абдуллоҳ ибн Масъуд уни жони узилай-узилай деб турган ҳолда топди, оёғини унинг бўйнига қўйиб туриб, калласини узмоқчи бўлиб соқолидан ушлади ва: «Аллоҳ сени расво қилибди-ку, эй Аллоҳнинг душмани!», деди. У: «Нега расво қиларкан?! Қавми тарафидан ўлдирилган киши бўлиш мен учун ор саналмайди, ўлдирган кишиларингиз ичида мендан кўра улуғроқ ҳеч ким йўқ», деди. Сўнг: «Бугун жанг кимнинг фойдасига якунланди ўзи?» деб сўради. «Аллоҳ ва Расули фойдасига» деб жавоб берди Ибн Масъуд. Сўнг Абу Жаҳл унинг бўйнига оёғини қўйиб олган Ибн Масъудга қараб: «Сен чиқиб бўлмас баландликка оёқ қўйдинг, эй қўйбоқар», деди. Бу билан у Ибн Масъуднинг Маккадалик пайтида қўйбоқарлик қилганига ишора қилди.

Ўртада шу гап-сўз бўлиб ўтганидан сўнг Ибн Масъуд унинг бошини танасидан жудо қилиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келтирди ва: «Ё Расулуллоҳ, мана бу Аллоҳнинг душмани Абу Жаҳлнинг калласи», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Аллоҳу акбар, ваъдасининг устидан чиққан, бандасига нусрат берган, душманларни ёлғиз Ўзи

мағлуб этган Аллоҳга ҳамд бўлсин. Юринг, менга унинг жасадини кўрсатинг», дедилар. Унга кўзлари тушгач: «Бу шу умматнинг Фиръавни эди», дедилар.

Мазкур жангда кўринган иймоннинг гўзал намуналари

Юқорида Умайр ибн Ҳумом ва Авф ибн Ҳорис томонидан содир бўлган ажойиб иккита намунани айтиб ўтгандик. Ушбу жангда улардан ташқари ҳам ақиданинг қуввати ва иймондаги саботни кўрсатиб берадиган ажойиб ҳолатлар рўй берди. Бу маъракада ақида туфайли бир-бирига душманга айланган оталар фарзандлар билан, акалар укалар билан тўқнаш келди ва улар ўртасини қиличлар ажрим қилди, бу жангда мазлумлар ўзларига зулм ўтказганлар билан тўқнаш келиб, аламларига малҳам топдилар.

1. Ибн Исҳоқ Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳобларига: «Менга маълум бўлишича, Бану Ҳошим ва бошқа уруғлардан бир қанча кишилар зўрлик билан олиб чиқилганлар, аслида улар биз билан урушмоқчи эмасдилар. Шундай экан, кимда-ким Бану Ҳошимдан бирон кишига дуч келса, уни ўлдирмасин, кимда-ким Абул-Бахтарий ибн Ҳишомга дуч келса, уни ўлдирмасин, кимда-ким Аббос ибн Абдулмутталибга дуч келса, уни ўлдирмасин, чунки у мажбуран олиб чиқилган», дедилар. Шунда Абу Ҳузайфа ибн Утба: «Оталаримизни, фарзандларимизни, ака-укаларимиз ва қариндош-уруғларимизни ўлдирамиз-у, Аббосни ўлдирмас эканмизми?! Аллоҳга қасамки, агар унга дуч келсам, қиличим билан тилка-пора қилиб ташлайман», деди. Бу гап Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қулоқларига етгач, Умар ибн Хаттобга: «Эй Абу Ҳафс, Расулуллоҳнинг амакисининг юзига қилич билан урилади-ми?!», дедилар. Умар: «Ё Расулуллоҳ, менга изн беринг, унинг ўзини қилич билан чопиб ташлай, Аллоҳга қасамки, у мунофиқ бўлибди», деди.

Абу Ҳузайфа кейинчалик: «Ўша куни айтган гапим туфайли (дўзахи бўлиб қолишдан) кўнглим хотиржам бўлмайди,

менинг бу хатойимни фақат шаҳидлик ювиб кетиши мумкин, деб ўйлайман», деб юрарди. У Ямома куни шаҳид бўлди.

2. Абул-Бахтарийни ўлдиришдан қайтаришларига сабаб — у Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маккада эканларида у зотга озор беришдан қавмни тўсар, ўзи ҳам озор бермасди, у зотга нисбатан бирон ёмонлик истамасди. Қолаверса, у Бану Ҳошим ва Бану Мутталибни яккалаб қўйиш қарори битилган саҳифани йиртиб ташланишига фаол ҳисса қўшганди.

Шунга қарамай, Абул-Бахтарий барибир шу куни ўлдирилди. Сабаби, у ёнида бир шериги билан жанг қилаётганида Мужаззар ибн Зиёд ал-Балавий унга дуч келиб қолиб: «Эй Абул-Бахтарий, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сизни ўлдиришдан бизни қайтарганлар», деди. «Шеригим нима бўлади?», деб сўраган эди: «Шеригингиз тирик қўймаймиз», деди. «Ундай бўлса, мен у билан бирга ўламан», деб, жангдан воз кечмади, шундан сўнг Мужаззар уни ўлдиришга мажбур бўлди.

3. Абдурраҳмон ибн Авф жоҳилият пайти Маккада Умайя ибн Халаф билан ошна эди. Бадр куни Абдурраҳмон унинг ёнидан ўтиб қолди, у ўғли Али ибн Умайянинг қўлидан тутиб турганди. Абдурраҳмоннинг қўлида ўлжа қилиб олган бир неча совут бор эди. Умайя уни кўриб деди: «Мени асир олишни истамайсанми? Мен қўлингдаги бу совутлардан яхшироқ бўлсам керак. Бугунгидек кунни бошдан кечирмагандим. Сизларнинг сутга ҳожатингиз бордир? — яъни, мени асирга олган кишидан серсут туя эвазига ўзимни қутқариб олардим демоқчи» — шунда Абдурраҳмон қўлидаги совутларни ташлаб, иккаласининг қўлидан тутиб, етаклаб кетди.

Абдурраҳмон айтади: Умайя ибн Халаф билан ўғлининг ўртасида борарканман, у мендан: «Ораларингизда кўкрагига туяқуш пати қадаб олган киши ким ўзи?» деб сўради. Мен: «У Ҳамза ибн Абдулмутталиб», дедим. «Ўша одам бугун бизга кунимизни кўрсатди», деди.

Абдурраҳмон айтади: Мен уларни етаклаб бораётганимда тўсатдан Умайяга Билолнинг кўзи тушди — Умайя Маккада Билолни азоблар эди — ва: «Куфрнинг боши Умайя ибн Халаф?! Агар у қутулиб кетса, менинг қутулмаганим бўлсин!» деб қичқирди.

Мен: «Ҳой Билол, бу менинг асирим», дедим. Билол яна: «Агар у қутулиб кетса, менинг қутулмаганим бўлсин!» деди. Мен: «Мени эшитяпсанми ҳой қоравачча?!» десам у яна: «У қутулиб кетса, менинг қутулмаганим бўлсин!» деди. Сўнг бор овози билан: «Эй Аллоҳнинг ансорлари! Куфрнинг боши Умайя ибн Халаф! Агар у қутулиб кетса, менинг қутулмаганим бўлсин!» деб қичқирди. Шундан сўнг улар бизни ўраб, қисиб кела бошладилар. Мен уни ҳимоя қиларканман, бир кишининг қиличи унинг ўғлига тегиб ерга қулатди. Умайя жон аччиғида шундай бақриб юбордики, мен унақасини ҳечам эшитмаганман. Шунда мен: «Ўзингни қутқар, Аллоҳга қасамки, мен сени қутқариб қололмайман», дедим. Шундан сўнг унга қиличлари билан ёпирилишиб, иккаласини ҳам ўлдиришди.

Абдурраҳмон айтарди: «Аллоҳ Билолга раҳм қилсин, совутларимдан айрилганим етмагандек, асиримни ҳам аяб ўтирмади».

Бухорий Абдурраҳмон ибн Авфдан ривоят қилади: «Мен Умайя ибн Халаф билан хатлашиб, у менинг Маккадаги молмулкимни ҳимоя қилишига, мен эса унинг Мадинадаги молини ҳимоя қилишга келишгандик. Бадр куни мен уни ўлимдан сақлаб қолиш учун одамлар ухлаган пайт тоққа олиб чиқиб кетаётган эдим, бирдан унга Билолнинг кўзи тушиб қолди ва ансорлар йиғилиб ўтирган жойга бориб: «Умайя ибн Халаф! Умайя қутулиб кетса, мен қутулмайман!», деб қичқирди. Шунда бир гуруҳ ансорлар у билан бирга изимиздан тушишди. Етиб олишлари хавфи пайдо бўлгач, уларни машғул қилиб туриши учун унинг ўғлини ортда қолдирдим. Бироқ, уни ўлдиришди ва яна ортимиздан югуришди. Умайя семиз одам эди. Улар ортимиздан етиб олишгач, мен унга: «Ерга ёт!», дедим. У ерга ғужанак бўлиб ётган эди, мен ўзимни унинг устига ташлаб, ҳимоя қилмоқчи бўлдим. Бироқ, тагимдан қиличларини тикишиб, охири уни ўлдиришди, ҳатто битталарининг қиличи менинг оёғимни кесиб ҳам кетди». Шундай деб Абдурраҳмон оёғида қолган жароҳат изини бизга кўрсатарди.^[1]

¹ Сахиҳул Бухорий: 1/308.

4. Шу куни Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу тоғаси Ос ибн Ҳишом ибн Муғийрани ўлдирди, қариндошлигига парво ҳам қилмади. Лекин Мадинага қайтгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг асир тушган амакилари Аббосга хитоб қилиб: «Эй Аббос, Исломга кир! Аллоҳга қасамки, сенинг мусулмон бўлишинг мен учун Хаттобнинг (яъни, ўз отасининг) мусулмон бўлишидан ҳам яхшироқ. Сабаби, мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сенинг Исломга киришингни исташларини кўрганман», деди.^[1]

5. Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу мушриклар ичида бўлган ўғли Абдуррахмонга узоқдан туриб қичқирди: «Менинг молларим қаерда қолди, эй ифлос?» деганида ўғли унга жавобан деди:

Бир найза-ю, битта учкур от,
Бошқа мол-мулк битди, йўқолди.

Гумроҳ чолни ўлдирмоқ учун
Яна битта қилич ҳам қолди.

6. Одамлар бири қўйиб бири асир олишга тушиб кетишгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам чодир ичида, Саъд ибн Муоз эса эшик олдида қилич яланғочлаб у зотни қўриқлаб тураркан, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Саъднинг юзида одамлар қилаётган ишдан норозилик аломатини кўрдилар ва: «Эй Саъд, сиз одамдар қилаётган ишни ёқтирмаётганга ўхшайсиз?», дедилар. Саъд: «Ҳа, эй Расулуллоҳ, бу Аллоҳ таоло ширк аҳлининг бошига солган биринчи кўргилик эди, ширк аҳлини қириб ташлаш орқали заифлаштириш уларни тирик қолдиргандан кўра яхшироқ бўларди, деб ўйлайман», деди.

7. Ўша куни Уккоша ибн Миҳсан ал-Асадийнинг қиличи синиб қолди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларига келган эди, у зот унинг қўлига бир калтак тутқазиб: «Шу билан жангга кир, эй Уккоша», дедилар. У Расулуллоҳ соллаллоҳу

¹ Ҳоким «Мустадрак»да ривоят қилган (Шавканий, «Фатҳул қодийр» 2/327).

алайҳи ва салламнинг қўлларидан калтакни олиб, бир силкитган эди, калтак узун ва мустаҳкам, темири оппоқ қиличга айланди. У уруш то мусулмонларнинг тўла-тўқис ғалабаси билан яқунлангунига қадар шу билан жанг қилди. Ўша қилични «авн» (мадад) деб аталар, кейинчалик ҳам барча урушларда уни ёнидан қўймаган, муртадларга қарши жангларда шу қиличи билан жанг қилиб шаҳид бўлган эди.

8. Жанг ниҳоясига етгач, Мусъаб ибн Умайр ал-Абдарий ўзининг акаси, мушриклар сафида туриб мусулмонларга қарши жанг қилган Абу Азиз ибн Умайрнинг ёнидан ўтиб қолди, ансорлардан бири унинг қўлларини боғлаётган экан. Шунда Мусъаб ансорийга: «Буни маҳкам ушла, чунки онасининг пули кўп, яхшигина тўлов тўлаб қутқариб олиши мумкин», деди. Абу Азиз Мусъабга: «Бу ака-укачилигимиз ҳурмати менга қилган яхшилигингми?!» деган эди, у: «Менинг акам сен эмас, мана бу ансорий», деб жавоб берди.

9. Мушрикларнинг мурдаларини чоҳга ташлашга буйруқ бўлгач, Утба ибн Рабиъанинг мурдаси чоҳга ташланганда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг ўғли Абу Ҳузайфанинг юзи қайғудан ўзгариб кетганини кўриб: «Эй Абу Ҳузайфа, отангизнинг ҳолига раҳмингиз келган кўринади?», дедилар. У: «Йўқ, ё Расулуллоҳ, мен отамнинг ўлимида шубҳа қилмаган эдим, бироқ отамни ақлли, ҳалим ва фазлу марҳамат соҳиби деб билардим ва бу сифатлари охир-оқибат уни Исломга етакласа керак, деб умид қилардим. Унинг бошига тушган аҳволни кўриб, умидим чиппака чиққанидан ва у куфрда ўлиб кетганидан хафа бўлдим», деди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Ҳузайфанинг ҳаққига яхшилик тилаб дуо қилдилар ва унга яхши сўзларни айтдилар.

Бадр жангида ҳалок бўлганлар сони

Жанг мушрикларнинг тўла тор-мор қилиниши ва мусулмонларнинг улкан ғалабаси билан тамом бўлди. Унда мусулмонлардан ҳаммаси бўлиб ўн тўрт киши — олти муҳожир ва саккизта ансорий шаҳид бўлди.

Мушриклар эса катта талафот кўришди. Улардан етмиш киши ўлдирилди, етмиш киши асирга олинди, кўпчилиги Қурайшнинг аслзодалари эди.

Жанг тамом бўлгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мушрикларнинг мурдалари устида туриб, уларга: «Сизлар пайғамбарингизга нисбатан нақадар ёмон қавмуқариндош бўлдингиз. Сизлар мени ёлғончи қилдингиз, бошқалар тасдиқладилар. Сизлар мени ёрдамсиз қўйдингиз, бошқалар менга ёрдам бердилар. Сизлар мени диёримдан қувиб чиқардингиз, бошқалар менга бошпана бердилар», дедилар, сўнгра уларни Бадрдаги чоҳлардан бирига ташлаб юборишга буюрдилар.

Абу Талҳадан ривоят қилинади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Бадр жанги куни Қурайш пешволаридан йигирма тўрттасининг жасадини Бадрдаги жуда ифлос қудуқлардан бирига ташлаттирдилар.

Бир қавм устидан ғалаба қозонганларида у ерда уч кун турардилар. Бадрда туришларининг учинчи куни туяларини эгарлатиб миндилар, сўнг юра бошладилар, асҳоблари у кишига эргашдилар. Қудуқнинг лабига бориб турдилар ва уларни номма-ном чақириб: «Эй Фалончи Фалончи ўғли, эй Фалончи Фалончи ўғли, Аллоҳ ва Расулига итоат қилмаганингиздан афсус чекяпсизларми?! Биз Раббимиз ваъда қилган нарсанинг ҳақ эканини топдик, сизлар ҳам Раббингиз ваъда қилган нарсанинг ҳақлигини топдингизми?!» дедилар. Умар розияллоҳу анҳу: «Ё Расулуллоҳ, жонсиз жасадларга гапираяпсизми?!» деган эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Муҳаммаднинг жони Қўлида бўлган Зотга қасамки, менинг сўзларимни сизлар улардан кўра яхшироқ эшитаётганингиз йўқ», дедилар.

Бир ривоятда: «Сизлар улардан яхшироқ эшитолмайсизлар, лекин улар жавоб беришолмайди», дедилар.^[1]

¹ Муттафақун алайх, Мишкотул-масобих: 2/345.

Макка мағлубият хабарини қаршилайди

Мушриклар Бадр майдонидан тартибсиз суратда чекиниб, водий ва дараларга сочилиб кетишди. Мағлубият билан Макка сари йўл олишаркан, хижолатдан бошлари эгилган, унга қай юз билан кириб боришни билишмасди.

Ибн Исҳоқ айтади: Қурайшнинг мағлубияти хабарини биринчи бўлиб Ҳайсумон ибн Абдуллоҳ ал-Хузоий олиб келди. Ундан хабар сўрашганида Утба ибн Рабиъа, Шайба ибн Рабиъа, Абул-Ҳакам ибн Ҳишом, Умайя ибн Халаф ва бошқа Қурайш аслзодаларининг ўлдирилганини айтди. Каъба ёнида ўтирган Сафвон ибн Умайя унинг Қурайш катталари номларини бирма-бир санаганини эшитиб: «Бунинг эси оғиб қолган кўринади, қани, ундан мен ҳақимда сўраб кўринглар-чи», деди. Шунда ундан: «Сафвон ибн Умайя нима бўлди?» деб сўрашди. У: «У Каъба ёнида ўтирибди, Аллоҳга қасамки, мен унинг отаси ва акасининг ўлдирилганни кўрдим», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мавлолари (озод қилган қуллари) Абу Рофеъ айтади: Мен Аббоснинг хизматкори эдим, Ислом бизнинг хонадонимизга кириб келган, Аббос, Уммул Фазл ва мен исломни қабул қилгандик, Аббос исломини яшириб юрарди. Абу Лаҳаб Бадр жангига бормаганди. Мағлубият хабари келгач, эзилиб, ўзини кўйгани жой тополмай қолди, биз эса ўзимизда қувват ва азизлик ҳис қилдик. Мен заиф-кучсиз одам эдим, қадаҳ (коса) ясаш билан шуғулланардим. Бир куни Зам-зам хонасида қадахимни йўниб ўтирган эдим, олдимда Уммул Фазл бор эди, биз келаётган хабарлардан хурсанд эдик. Тўсатдан Абу Лаҳаб бўшашган ҳолда, оёқларини судраганича кириб келди ва хонанинг бир четига, орқасини менинг орқамга қилиб ўтирди. Шу ҳолда ўтираркан, одамлар: «Абу Суфён ибн Ҳорис ибн Абдулмутталиб келди», деб қолишди. Абу Лаҳаб уни ўз олдига чорлади. Абу Суфён унинг ёнига келиб ўтирди, одамлар атрофда тик туришарди. Абу Лаҳаб: «Қани сўзла, эй жияним, нима воқеалар бўлди?», деди. «Бор гап шуки, биз қавм билан тўқнашиб, уларга елкаларимизни тутиб бердик, улар бизни истаганча ўлдиришиб, истаганча асир олишди. Шундай бўлса-да,

мен одамларни заррча айбдор деб билмадим. Биз осмон билан ер оралиғида чавкар отларга минган оппоқ кийимли чавандозларга дуч келдик. Қасамки, улар ҳеч нарсани қолдирмас ва ҳеч ким уларга қарши туролмасди», деди у.

Абу Рофеъ айтади: Мен ҳужранинг танобини қўлим билан тортиб туриб: «Аллоҳга қасамки, улар малоикалар бўлса керак», деган эдим, Абу Лаҳаб қўлини кўтариб, юзимга тарсаки тортиб юборди. Мен унга қаршилиқ кўрсатган эдим, у мени кўтариб ерга урди ва устимга миниб олиб дўппослай кетди. Шунда Уммул Фазл ҳужра устунларидан бирини олиб, у билан Абу Лаҳабнинг бошига туширди, бу зарбадан унинг бошида ёрилди. «Нима, уни хожаси йўқлиги учун заиф санаяпсанми?!», деди Уммул Фазл. Шундан сўнг Абу Лаҳаб бўйнини қисиб, жўнаб қолди. Худо ҳаққи, шу воқеадан бир ҳафтагина ўтгач, Аллоҳ уни адаса касалига (араблар жирканадиган яра-чақа касали) мубтало қилди ва шунинг ортидан ўлиб кетди. Болалари ҳам унинг яқинига йўламасдан, ҳеч ким уни кўмишни ҳам истамасдан шу ҳолда уч кун қолиб кетди. Охир-оқибат шу ҳолда қолиб кетса, иснодга қолишларидан кўрқиб, бир чуқур қазиб, ёғочлар билан суриб унга тушириб, узоқдан тошлар отиб кўмиб ташлашди.

Бадр майдонидаги қақшатқич мағлубият хабарини Макка аҳли ана шу тарзда қаршилади. Бу воқеа уларга жуда қаттиқ таъсир кўрсатди. Ҳатто, мусулмонлар устимиздан кулмасин, деган мақсадда ўлганлар учун овоз чиқариб йиғлашни ҳам ман қилиб қўйишди.

Бадр куни Асвад ибн Мутталибнинг учта ўғли ҳалок бўлганди. Болалари учун дод солиб йиғлагиси келар, ўзи кўзи ожиз одам эди. Кечаларнинг бирида бир аёлнинг овоз чиқариб йиғлаётганини эшитиб қолиб, ғуломига: «Бор, билиб келчи, овоз чиқариб йиғлашга рухсат бўлганмикин, Қурайш ўлганлари учун аза очиб йиғлаётганмикин? Шояд мен ҳам ўғлим Абу Ҳакима учун бир тўйиб йиғласам, аламдан ичларим куйиб кетди ахир», деди. Бола қайтиб келиб: «Бир хотин туясини йўқотиб қўйиб йиғлаётган экан», деди. Шунда Асвад ўзини тутолмай қолиб, ичидан ушбу мисралар отилиб чиқди:

Азизмикан бир туянинг қадри шунча,
Ухламасдан йиғламасанг тўлиб бунча.

Йиғлар бўлсанг Бадр кунин эслаб йиғла,
Завол топган йигитлар чун бағринг тиегла.

Ҳалок бўлди унда Қурайш уруғлари,
Бани Ҳусайс, Бани Махзум улуғлари.

Ярашади Ақил учун чексанг фарёд,
Шерлар шери Ҳорис учун кўтарсанг дод.

Ҳакиманинг отасидек йигит ўлди,
Санайверсам адо бўлмас гуллар сўлди.

Саййидларга Бадр бўлгач сўнгги маъво,
Қолган-қутган «саййидман» деб қилар даъво.

Мадинага ғалаба муждаси етиб келади

Мусулмонлар узил-кесил ғалабага эришганларидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадина аҳлига ғалаба хабарини етказиш учун иккита чопар йўлладилар, Абдуллоҳ ибн Равоҳани Олия (юқори тараф) аҳлига, Зайд ибн Ҳорисани эса Софила (қуйи тараф) аҳлига юбордилар.

Яҳуд ва мунофиқлар бунгача Мадинада ёлғон миш-мишлар тарқатиб, ҳатто Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўлдирилганликлари хабарини ёйишга улгуришганди. Мунофиқлардан бири Зайд ибн Ҳорисани Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг туялари Қасвога миниб келаётганини кўриб: «Ана, Муҳаммад ўлдирилгани рост экан, мана унинг туяси, унинг устида ҳаллослаганича қочиб келаётган анови Зайд эса қўрқувдан нафаси ичига тушиб кетиб гапиролмай ҳам қолган кўринади», деб шовқинлади.

Иккала элчи етиб келгач, мусулмонлар хабар эшитиш иштиёқида уларни ўраб олишди, мусулмонларнинг ғалаба қозонганига ишонч ҳосил қилишгач, ҳамма ёқни шод-хуррамлик тутиб кетди, Мадинанинг чор-атрофи гулдурос таҳлил ва

такбирлар остида ларзага келди. Мадинадаги мусулмонларнинг бошлиқлари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ушбу улкан ғалаба билан муборакбод этиш учун Бадр йўли сари отланишди.

Усома ибн Зайд айтади: «Бизга ғалаба хабари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қизлари Руқайянинг қабри устига тупроқ тортаётган пайтимизда етиб келди, у Усмон ибн Аффоннинг никоҳида бўлиб, Усмон билан мени Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга қараб туриш учун қолдиргандилар».

Ислом лашкари Мадина сари йўл олади

Жанг ниҳоясига етганидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Бадрда уч кун турдилар. Жанггоҳдан қўзғалишаридан олдин лашкар ичида ўлжа хусусида келишмовчилик юзага чиқди. Тортишув кучайиб кетгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг буйруқлари билан ҳамма қўлидаги нарсаларни бир жойга ташлади. Сўнг ушбу муаммони ечиб берувчи ваҳий нозил бўлди.

Убода ибн Сомитдан ривоят қилинади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга Бадрда ҳозир бўлдим. Тўқнашув бўлиб, унда Аллоҳ душманни мағлуб қилгач, бир гуруҳ кишилар душман ортидан қувиб, ўлдириш ва асир олишда давом этдилар, бир гуруҳ эса ғанимат ва ўлжаларни йиғишга киришдилар, яна бир гуруҳ эса Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг атрофларида, душман ғафлатда қўйиб у зотга бирон зиён етказишидан қўрқиб, ҳимоя қилиб турдилар. Қоронғи тушиб, ҳамма жой-жойига қайтгач, ўлжа йиққан кишилар: «Ўлжаларни биз тўплдик, уларда биздан бошқа ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ», дейишса, душман ортидан қувиб кетганлар: «Биз ўлжага ҳаммадан ҳақлироқмиз, чунки душманни ундан узоқлатиб, сизлар учун имконият яратиб бердик», дейишди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг атрофида қолганлар ҳам: «Биз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан қўз-қулоқ бўлиб туриш мақсадида ўрнимиздан жилолмадик»,

дейишди. Шундан сўнг Аллоҳ таоло: «(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам), Сиздан ўлжалар ҳақида сўрайдилар. **Айтинг: «Ўлжалар Аллоҳ ва пайғамбарникидир. Бас, Аллоҳдан қўрқингиз ва ўз ораларингизни ўнглангиз! Агар мўмин бўлсангизлар, Аллоҳ ва Унинг пайғамбарига бўйсунингиз!»** (Анфол: 1) оятини нозил қилди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни мусулмонлар ўртасида тақсимладилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Бадрда уч кун турганларидан сўнг лашкар ҳамроҳлигида Мадина сари йўлга отландилар. Мушрик асирларни ва мушриклардан олинган ўлжаларни ҳам бирга олиб кетдилар, ўлжаларга Абдуллоҳ ибн Каъбни масъул қилиб қўйдилар. Сафро дарасидан ўтгач, дара билан Нозия ўрталиғидаги тепаликда тўхтадилар. Ўша ерда ўлжалардан хумус (бешдан бирини) ажратиб олгач, қолганини мусулмонларга баб-баробар бўлиб бердилар.

Сафрога етганларида Назр ибн Ҳорисни ўлдиришга буйруқ бердилар. У Бадрда мушрикларнинг байроқдори бўлган, Қурайшнинг энг катта жиноятчиларидан бири, Исломнинг ашаддий душманларидан ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга озори энг қаттиқ кимсалардан бири эди. Али ибн Аби Толиб унинг бошини танидан жудо қилди.

Ирқуз-зубяга етганларида Уқба ибн Аби Муийтни қатл қилишга буйруқ бердилар. Юқорида биз унинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нақадар ёмон азиятлар етказганини айтиб ўтганмиз, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам намоз ўқиётганларида сўйилган туянинг қоғоноқини^[1] келтириб, у зотнинг елкаларига ташлаган ҳам, ридоси билан у зотни бўғиб, ўлдириб қўяёзган ҳам мана шу бадбахт эди. Уни қатл қилишга буюрганларида: «Гўдак болаларимни ким қарамоғига олади, эй Муҳаммад?», деган эди: «Ўт», деб жавоб бердилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам^[2]. Уни Осим ибн Собит

¹ Қоғоноқ — бачадонда болани ўраб турадиган парда.

² Саҳиҳ эгалари ривоят қилганлар, қаранг: Сунан Аби Довуд: 3/12.

ал-Ансорий қатл қилди, баъзилар Али ибн Аби Толиб қатл қилган ҳам дейишади.

Бу икки муштумзўрнинг қатл қилиниши уларнинг ўтмишдаги жиноятларига берилган жазо ҳам эди. Зеро, улар нафақат асирлар, балки замонавий тил билан айтганда уруш жиноятчилари ҳам эди.

Муборакбод этувчи вакиллар

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Мадинага юборган икки элчиларидан хушхабарни эшитиб, у зотни муборакбод этиш учун йўлларига пешвоз чиқиб келаётган мусулмонларнинг бошлиқлари у зот билан Равҳога етиб келганларида учрашдилар ва ғалаба билан муборакбод этдилар. Шунда Салама ибн Салома уларга: «Бизни нимага қутляяпсизлар? Аллоҳга қасамки, биз бор-йўғи тушовланган туяларга ўхшаш, тепакал қарияларга тўқнашиб, уларни бўғизладик, холос», деди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам табассум қилдилар ва: «Эй жиян, улар қавмнинг энг шарафли кишилари эди», дедилар.

Усайд ибн Хузайр: «Ё Расулulloҳ, сизни музаффар ва шод-хуррам этган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин! Аллоҳга қасамки, ё Расулulloҳ, менинг Бадрдан қолишимга сабаб — сизни душман билан тўқнашувга бораётганингизни билмагандим, фақат карвон учун бораяпсиз, деб ўйлаган эдим, агар жанг бўлишини билсам, ҳаргиз қолмаган бўлардим», деди. «Рост айтдингиз», дедилар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам.

Шундан сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага музаффар ва ғолиб бўлиб кириб келдилар. Мадина ва унинг атрофларидаги душманлар у кишидан ҳайиқиб қолишди. Мадина аҳлининг жуда кўпчилиги исломни қабул қилишди. Абдуллоҳ ибн Убай ва унинг ҳамтовоқлари ҳам зоҳирда исломга киришди.

Мадинага келганларининг эртаси куни асирларни ҳам етказиб келишди. Уларни асҳоблари ўртасида тақсимладилар ва уларга асирларига яхши муомалада бўлишни буюрдилар.

Асҳоблари у зотнинг тавсияларига амал қилиб, ўзлари хурмо еб, асирларига нон берардилар.

Асирлар масаласи

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага етиб келганларидан сўнг асирлар хусусида асҳобларига маслаҳат солдилар. Абу Бакр: «Ё Расулуллоҳ, улар бизнинг амакиваччаларимиз, қариндош-уруғ ва оға-иниларимиз. Фикримча, улардан фидя (тўлов) олсак, улардан олган маблағлар кофирларга қарши биз учун қувват бўларди. Қолаверса, ажабмаски, Аллоҳ уларни ҳидоятга йўлласса ва бизга ёрдамчиларга айланишса», деди.

«Сиз нима дейсиз, эй Ибн Хаттоб?», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам. Умар: «Аллоҳга қасамки, мен Абу Бакрнинг фикрига қўшилмайман. Аксинча, улар ҳақида менинг фикрим шуки, менга фалончини (яъни, ўзининг қариндошларидан бирини) беринг, бошини танасидан жудо қилай, Алийга Ақил ибн Аби Толибни беринг, бошини танасидан жудо қилсин, Ҳамзага акаси фалончини беринг, бошини танасидан жудо қилсин. Токи қалбимизда мушрикларга нисбатан раҳм-шафқат йўқлигини Аллоҳга билдириб қўяйлик. Қолаверса, улар қавмнинг энг шарафли кишилари, бошлиқ ва қўмондонлари», деди.

Умар айтади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам менинг фикримни олмадилар, Абу Бакрнинг фикрига мойил бўлдилар ва улардан фидя олдилар. Эртаси куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳузурларига борсам, узот билан Абу Бакр икковлари йиғлаб ўтиришган экан. Мен: «Ё Расулуллоҳ, дўстингиз билан сизни нима нарса йиғлатди? Менга ҳам айтинг, агар йиғлайдиган иш бўлса мен ҳам йиғлай, агар йиғлаёлмасам ўзимни йиғлаганга солай», дедим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Улардан фидя олганликлари туфайли биродарларингиз йўлиқадиган иш учун йиғлаяпман. Менга уларнинг азобланишлари мана бу дарахтдан ҳам яқин экани кўрсатилди», деб яқинларидаги бир дарахтга ишора қилдилар.

Аллоҳ таоло қуйидаги оятни нозил қилганди:

«Бирон пайғамбар учун то ерда ғолиб бўлмагунича, асир олиш жоиз эмас эди. (Эй мўминлар), сизлар дунё нарсаларини истамоқдасиз. Аллоҳ эса охират (неъматлари сизларники бўлиши)ни истайди. Аллоҳ қудратли, ҳикматлидир. Агар Аллоҳнинг ҳукми азалийсида (билмасдан қилган хато ни кечиришлиги) ёзиб қўйилмаганида эди, албатта сизларга товон олганинглари сабабли улуғ азоб етган бўлур эди» (Анфол: 67-68).

Баъзи муфассирлар Аллоҳнинг ҳукми азалийсида ёзиб қўйилган нарса: **«Сўнг ё** (уларни озод қилиб юбориш билан) **марҳамат кўрсатурсизлар ё** (уларни қўйиб юбориш учун) **фидятовон олурсизлар»** (Мухаммад: 4) ояти эди, бунда асирлардан фидя олиб, қўйиб юборишга изн берилганди, шу боис ҳам бу иш учун азоб тушмади, фақат ерда мустаҳкам ўрнашиб олмасдан туриб асир олингани учун итоб-танбеҳ нозил бўлди, дейдилар.

Баъзилар эса: **«Йўқ, бу оят кейинроқ нозил бўлган, Аллоҳнинг илми азалийсида ёзилган китобдан мурод — бу уматга ғанимат-ўлжаларни ҳалол қилиб берганлиги ёки Бадр аҳлини Ўзининг тўла раҳмат ва мағфиратига олганидир»**, дейишади.

Иш Абу Бакр Сиддиқнинг маслаҳатига кўра асирлардан фидя олишга қарор топгани учун улардан фидя олинди. Фидя миқдори минг дирҳамдан тортиб тўрт минг дирҳамгача бўлди. Макка аҳли ёзув-чизувга қўли келадиган саводхон халқ бўлиб, Мадина аҳли асосан саводсиз эди. Шу боис тўлашга пули бўлмаган асирлар Мадиналик ўнта боланинг саводини чиқариб қўйиш эвазига ҳам озод қилиндилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир қанча асирларни ҳеч қандай тўловсиз ҳам озод қилиб юбордилар. Муттолиб ибн Ҳантоб, Сойфий ибн Абу Рифоъа, Абу Изза ал-Жумаҳийлар шулар жумласидан бўлиб, кейинроқ Абу Иззани Уҳудда яна асирга тушганида ўлдиришга буюрганлар.

Куёвлари — қизлари Зайнабнинг эри Абул-Осни ҳам қўйиб юбордилар. Зайнаб унинг фидяси учун юборган моллар ичида онаси Хадижа унга тўйи куни тақиб қўйган сирға ҳам бор эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу сирғага кўзлари тушиб, кўнгиллари бузилиб кетди ва асҳобларидан Абул-Осни

шундоқ қўйиб юборишга изн сўрадилар, улар ҳам бунга рози бўлишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абул-Осни қўйиб юборарканлар, унга Зайнабнинг йўлини очиб қўйишини шарт қўйдилар. Шартга мувофиқ у Зайнабнинг ҳижрат қилишига йўл очиб берди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Зайд ибн Ҳориса билан бир ансорийни юбориб, Батни Яъжаж деган жойда кутиб туришларини, Зайнаб етиб келгач, уни бирга олиб келишларини буюрдилар. Улар бориб, Зайнабни бирга олиб келдилар. Унинг ҳижрат қиссаси жуда узун ва аламли кечди.

Асирлар ичида Сухайл ибн Амр ҳам бўлиб, у кучли нотик одам эди. Умар деди: «Ё Расулуллоҳ, Сухайл ибн Амрнинг тишларини қоқиб олинг, тили осилиб, иккинчи сизга қарши гапириб юрмайдиган бўлсин». Бироқ, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг бу талабини рад этдилар, бундай қилиш охирадда Аллоҳнинг азобига дучор қилувчи мусла (инсоннинг қулоқ-бурун каби аъзосини кесиш) бўлишидан қўрқдилар.

Саъд ибн Нуъмон исмли саҳобий умра қилиш учун борганида Абу Суфён уни ушлаб қамаб қўйганди. Асирлар ичида бўлган Абу Суфённинг ўғли Амрни Абу Суфёнга юбордилар, у бунинг эвазига Саъдни қўйиб юборди.

Қуръон мазкур жанг хусусида сўз юритади

Ушбу жанг мавзусида «Анфол» сураси нозил бўлди. Бу сура — таъбир жоиз бўлса — мазкур жанг борасидаги илоҳий изоҳ (ҳисобот) бўлиб, у одатда подшоҳ ва қўмондонларнинг ғалабадан кейин нутқ қиладиган изоҳ ва ҳисоботларидан кескин фарқ қилади.

Аллоҳ таоло аввало мусулмонларнинг диққатини уларда сақланиб қолган ва улардан содир бўлган айрим ахлоқий қусурларга жалб қилди ва бу билан уларнинг ўз нафсларини юксак камолот даражаларига кўтариш ва дилларини бу қусурлардан поклашга чорлади.

Шундан сўнг Аллоҳ таоло Ўзининг бу ғалабадаги қўллаб-қувватлашини, мусулмонларга бўлган ғойибона мадад ва нусратини баён қилди. Буни уларга ўз шижоатлари ва жасоратлари би-

лан мағрурланиб қолиб, нафсларига манманлик ва кибру-ҳаво томир отмаслиги учун, балки Аллоҳга таваккул қилишлари, Унга ва Унинг расулига итоат қилишлари учун зикр қилди.

Сўнгра уларга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни бу қонли тўқнашувга олиб келган юксак мақсад ва ғаразларни баён қилди, уларни жанглarda ғалабага сабаб бўлувчи сифат ва ахлоқларга йўллади.

Сўнг мушрик ва мунофиқларга, яҳудларга ва уруш асирларига хитоб қилиб, уларга ҳақни қабул қилишларига йўллайдиган етук панд-насихатлар қилди.

Сўнгра ғанимат-ўлжалар мавзусида мусулмонларга хитоб қилиб, уларга ушбу масалага оид асос ва қонун-қоидаларни қўйиб берди.

Сўнгра уларга исломий даъват ушбу босқичга кирганидан сўнг муҳтож бўладиган уруш ва тинчликка оид қонун-қоидаларни баён қилди, токи мусулмонларнинг урушлари жоҳилият аҳли урушларидан ажралиб турсин, мусулмонлар ахлоқ-одоб, ўлчов ва намуналарда юксалиб турсинлар, дунё аҳли исломнинг қуруқ дунёқарашдангина иборат эмаслигини, балки у ўзининг аҳлини ўзи чақираётган фикр ва асослар билан амалий равишда тарбияловчи дин эканига ишонч ҳосил қилсин.

Сўнгра ислом давлати қонунларидан ушбу давлат ҳудуди ичида яшаётган мусулмонлар билан унинг ташқарисида яшовчи мусулмонлар ўртасидаги фарқларни барпо қилувчи баъзи бандларни баён қилди.

Ҳижратнинг иккинчи йилида Рамазон рўзаси фарз қилинди, фитр закоти фарз қилинди, закотнинг бошқа нисоб ва ўлчовлари баён қилиб берилди. Фитр закотининг фарз бўлиши ва закотнинг бошқа нисобларини батафсил баён қилиниши камбағал ва муҳтож бўлган, тирикчилик йўлларини топишга қийналиб юрган муҳожирларнинг бўйинларини эзиб турган оғирликларнинг анча енгиллашига сабаб бўлди.

Энг гўзал воқеа ва ажойиб ҳодисалардан бири — иккинчи ҳижрийнинг шавволида мусулмонлар ҳаётларида биринчи бор байрам қилинган ҳайит байрами бўлди. Бу байрам Бадр ғазотида қозонилган улкан ғалаба ортидан келганлиги унинг яна-да

шукуҳли бўлишига сабаб бўлди. Аллоҳ таоло бошларига ғалаба ва азизлик тожини кийдирганидан сўнг келган бу улуғ ҳайит байрами нақадар ажойиб кўриниш эди! Уйларидан чиқиб борарканлар, баланд овозда такбир, таҳлил ва ҳамд айтиб боришган, қалблари Аллоҳга рағбат билан, Ўзи берган неъматларидан ва ато этган ғалабасидан сўнг Унинг раҳмати ва розилигига интилиш билан тўлиб-тошган ҳолда ўқишган ийд намози нақадар гўзал, таърифига тил ожиз намоз эди! Аллоҳ таоло уларга мана шу ҳолатларни эслатиб, шундай марҳамат қилди: **«Ва сизлар ерда (яъни, Маккада) озчилик ва ночор бўлган ҳолингизда, одамлар (яъни, Макка мушриклари) талаб кетишларидан кўрқиб турган пайтингизда сизларга жой бериб (яъни, Мадинага кўчириб) Ўз ёрдами билан қўллаб-қувватлаганини ва шуқр қилишингиз учун покиза ризқлар билан баҳраманд қилганини эслангиз!»** (Анфол: 26).

Бадр ва уҳуд оралиғида бўлиб ўтган жанговор ҳаракатлар

Бадр маъракаси мусулмонлар билан мушриклар ўртасида бўлиб ўтган биринчи қуролли тўқнашув эди. У мусулмонларга чор атрофдаги бутун араблар шоҳид бўлган узил-кесил ғалабани келтирган жанг бўлди. Ушбу жанг натижаларидан бевосита ундан қақшатқич зарба еганлар, яъни мушриклар, шунингдек мусулмонларнинг иззат ва ғалабаси уларнинг диний ва иқтисодий нуфузига салбий таъсир кўрсатишидан хавфда бўлган яҳудлар энг қаттиқ хафа бўлишди. Бадрда мусулмонлар ғалабага эришганларидан бери бу икки гуруҳ ғазаб ва адоват алангасида қовуриларди. Аллоҳ таоло айтганидек: **«Иймон келтирган зотларга энг қаттиқ адоват қилувчи одамлар яҳудийлар ва мушрик бўлган кимсалар эканини кўрасиз»** (Моида: 82). Мадинада бу икки гуруҳнинг сирдош дўстлари ҳам бор бўлиб, улар ўз иззатларини сақлаб қолиш учун исломдан ўзга йўл кўрмагач, ноилож исломга кирган Абдуллоҳ ибн Убай ва унинг асҳоблари эди. Бу учинчи гуруҳнинг алам-аччиғи ҳам аввалги иккала гуруҳникидан кам эмасди.

Улардан ташқари, тўртинчи гуруҳ ҳам бор эди. Улар Мадина атрофларида кўчиб юрувчи бадавийлар эди. Уларни куфр ва иймон масаласи қизиқтирмас, касблари қароқчилик ва талончилик бўлгани учунгина мусулмонларнинг ғалабасидан безовта бўлиб, ҳаловатларини йўқотишди, Мадинада уларни талончилик билан кун кўришдан тийиб қўядиган кучли бир давлатнинг барпо бўлишидан қўрққанликлари туфайли мусулмонларни ёмон кўриб, уларга душманга айланишди.

Демак, маълум бўлдики, Бадрдаги ғалаба мусулмонларнинг шон-шавкат, иззат ва кароматларига қанчалик сабаб бўлган бўлса, бошқа бир неча томонларнинг адоват ва нафратига ҳам шунчалик сабаб бўлди. Табиийки, ҳар бир гуруҳ ўзини мақсадга эриштирувчи деб билган йўлга эргашарди.

Мадина ва унинг атрофидагилар ўзларини мусулмон кўрсатиб, махфий фитна ва тилбириктирувлар йўлига ўтган, яҳудлардан бир тоифаси эса адоватини эълон қилиб, ғазаб ва нафратини ошқор қилар, Макка эса қақшатқич зарба бериш билан таҳдид қилиб, аёвсиз ўч олишни ваъда қилар, бунинг учун оммавий сафарбарликни ҳам бошлаб юборган, ич-ичидан ана шу кун етиб келишини кутиб яшарди:

Ишонаман, биз учун ҳам бир ёруғ кун келиб етар,

Унда ғаним оҳ-фарёди чор-атрофни тутиб кетар.

(Дарҳақиқат, тарихда Уҳуд ғазоти номини олган урушда Қурайш ўз ниятига етди ва бу ғазот мусулмонларнинг шон-шавкат ва ҳайбатларига жиддий таъсир кўрсатган урушга айланди).

Мусулмонлар ана шундай хатарларни бартараф этиш йўлида жуда катта ишларни амалга оширдилар, бунда Расулulloҳ соллалoҳу алайҳи ва салламнинг улкан бошқарувчилик қобилиятлари, у зотнинг мазкур хатарларга нисбатан ғоят огоҳлик ва ҳушёрлик билан ёндашганликлари, уларнинг олдини олиш учун тузган режаларининг нақадар тўғрилиги яққол намоён бўлди. Қуйида ана шулар ҳақида мухтасар шаклда зикр қилиб ўтамыз:

Кудрдаги Бану Сулайм ғазоти

Бадр жангидан сўнг Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга етиб келган илк хабар Бану Сулайм ва Бану Ғатафон қабилаларининг Мадинага ҳужум қилиш учун куч тўплаётгани ҳақидаги хабар бўлди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам зудлик билан ҳаракат қилиб, уларни ўз уйларида янчиб ташлаш учун икки юз отлик билан йўлга чиқдилар ва уларнинг Кудр^[1] деб аталувчи жойдаги манзилларига етиб бордилар. Бану Сулайм водийда 500 та туяни қолдирганча ўзлари тумтарақай қочиб қолдилар. Туяларни мусулмонлар ўлжа сифатида қўлга киритдилар. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг бешдан бирини ажратиб олганларидан сўнг қолганини ҳар бир отликқа иккитадан қилиб бўлиб бердилар, Ясор номли бир қул ҳам қўлга тушган экан, уни озод қилиб юбордилар.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг диёрида уч кун туриб, сўнг Мадинага қайтиб кетдилар.

Ушбу ғазот Бадрдан қайтганларидан етти кун кейин, 2 — ҳижрийнинг шаввол ойида ёки муҳаррамнинг ўртасида бўлиб ўтди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу ғазотга чиқиб кетишларида Мадинага Сибоъ ибн Урфутани халифа қилиб қолдирдилар. Баъзилар: Ибн Умму Мактумни қолдирганлар, ҳам дейишган^[2].

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга суиқасд тайёрланиши

Мушриклар Бадрдаги мағлубият таъсирида алам ва ғазаб алангасида ёнишар, Макка Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарши худди қозондек қайнарди. Шу орада улар ичидан иккита энг зўри чиқиб, ўз назарларида ушбу ихтилоф ва адоватларнинг ҳамда бу хорлик ва хўрликларининг бош сабабчисини,

¹ Кудр — Наждда, Макка билан Шом ўрталиғидаги шарқий тижорат йўли устида жойлашган Бану Сулаймга қарашли сувли ўрин.

² Зодул-маод: 2/90, Ибн Хишом: 2/43, 44.

яъни Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни йўқ қилишга қарор қилишди.

Бадр воқеасидан бир оз ўтиб, Умайр ибн Ваҳб ал-Жумаҳий Сафвон ибн Умайя билан ҳижрда (яъни Каъба ёнида) ўтиришганди. Умайр Қурайш шайтонларидан бири бўлиб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ва асҳобларга Маккадалик пайтларида кўп озорлар етказганди. Унинг ўғли Ваҳб ибн Умайр Бадр асирлари ичида эди. Иккаласи Бадрда ҳалок бўлиб, қудукқа ташланган кишилар ҳақида сўзлашиб ўтиришаркан, Сафвон: «Худо ҳаққи, улардан кейин яшашнинг қизиғи қолмади», деди.

Умайр ҳам: «Тўғри айтасан, худо ҳаққи, агар бўйнимдаги тўлай олмаётган қарзим бўлмаганда ҳамда мендан кейин болачақамнинг зое бўлиб кетишидан қўрқмаганимда эди, ҳозироқ бориб Муҳаммадни ўлдириб келар эдим. Чунки, менинг у ерга боришимга важ бор, ўғлим улар қўлида асир», деди.

Сафвон ҳам темирни қизиғида босиб қолди: «Қарзинг менинг бўйнимга, ўзим тўлайман. Бола-чақанг менинг бола-чақам билан бирга бўлади, ўзим умрбод уларга қараб тураман», деди.

Умайр: «Ундай бўлса, бу гап иккимиз ўртамизда қолсин», деди.

Сафвон ҳам: «Келишдик», деди.

Шундан сўнг Умайр қиличини ўткирлаб, тиғига заҳар суртди ва Мадинага қараб йўлга отланди. Мадинага етиб келиб, туясини масжид эшиги ёнига чўктираётганида бир неча мусулмонлар билан Бадр кунги ғалаба ҳақида гаплашиб турган Умар ибн Хаттобнинг кўзи унга тушди ва: «Қаранглар, бу кўппак Аллоҳнинг душмани Умайр-ку, у бу ерга яхши ниятда келмаган», деди. Сўнг пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига кириб: «Ё Расулulloҳ, анови ит, Аллоҳнинг душмани Умайр белида қиличи билан келибди», деди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Уни олдимга киритинглар», дедилар. Шундан сўнг Умар унинг қиличи тасмасидан маҳкам тутганича бир неча ансор йигитларига: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига кириб, ёнларида ўтиринглар, мана бу ифлосга ҳушёр бўлинглар, чунки бунга ишонч йўқ», деди, сўнг уни ичка-

рига олиб кирди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Умарни унинг бўйнидаги қиличи тасмасидан маҳкам тутиб турганини кўриб: «Уни қўйиб юборинг эй Умар», дедилар, сўнг: «Бери кел эй Умайр», дедилар. Умайр яқин келиб: «Хайрли тонг», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Аллоҳ таоло бизни сенинг бу саломлашувингдан яхшироқ саломлашув билан — жаннат аҳлининг саломи бўлмиш «Ассалом» билан мукааррам қилган эй Умайр», дедилар.

Сўнг: «Нима мақсадда келдинг, эй Умайр?», деб сўрадилар.

У: «Қўлларингизда бўлган асир (ўғлим) учун келдим, унга яхшилик қилинглар», деди.

«Унда нега бўйнингга қилич осиб олдинг?», дедилар.

«Қуриб кетсин қиличи ҳам, бизга унинг нима ҳам фойдаси тегди?!», деди.

«Тўғриси айт, нега келдинг?», дедилар.

«Тўғриси шу, бошқа мақсадим йўқ», деди.

«Йўқ, ундай эмас, Сен Сафвон ибн Умайя билан ҳижрда ўтириб, қудуққа жо бўлган қурайшликлар ҳақида сўзашиб ўтириб: «Агар бўйнимда қарзим ва бола-чақам бўлмасайди, бориб Муҳаммадни ўлдирардим», дединг. Шунда Сафвон мени ўлдиришинг эвазига сенинг қарзингни ҳам, бола-чақангни ҳам ўз зиммасига олди. Лекин Аллоҳнинг Ўзи сени бу ишдан тўсувчидир», дедилар.

Шунда Умайр: «Гувоҳлик бераманки, сиз дарҳақиқат Аллоҳнинг Расулисиз. Эй Расулуллоҳ, биз сизнинг осмондан хабар келтиришингизга ва сизга ваҳий тушишига ишонмас эдик. Аммо, мана бу ишда мен ва Сафвондан бошқа ҳеч ким бўлмаганди. Аллоҳга қасамки, буни сизга фақат Аллоҳнинг Ўзи аён қилган. Мени исломга ҳидоят қилган ва шу ерга етаклаб келган Аллоҳга ҳамд бўлсин», деди ва шаҳодат калимасини айтиб мусулмон бўлди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Биродарингизга динини ўргатинглар, Қуръон ўқитинглар, асирини эса бўшатиб юборинглар», дедилар.

Сафвон эса: «Хурсанд бўлаверинглар, яқинда Бадрдаги ҳамма мусибатни эсдан чиқариб юборадиган бир воқеа хабари келади», дер, ўткинчилардан Умайр ҳақида сўраб-

суриштирарди. Йўловчилардан бири унга Умайрнинг исломга кирганини айтгач, қайтиб Умайр билан гаплашмасликка ва унга нафи тегадиган бирон ишга қўл урмасликка қасам ичди.

Умайр эса Маккага қайтиб келиб, шу ерда яшаб, исломга даъват қила бошлади. Унинг қўлида кўпчилик исломни қабул қилди^[1].

Бану Қайнуқоъ ғазоти

Биз юқорида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам яҳудлар билан тузган шартнома бандларини айтиб ўтган эдик. У зот мазкур шартномага амал қилишга қаттиқ ҳаракат қилиб келдилар. Амалда мусулмонлар тарафидан унинг бирон ҳарфига зид келадиган ҳеч қандай иш содир бўлмади. Аммо, тарихлари алдов, хиёнат ва аҳдни бузиш билан тўла бўлган яҳудлар табиийки, ўзларининг ўша қадимий табиатларига заррача хилоф қилмаган ҳолда мусулмонлар сафлари орасида беқарорлик ва нотинчлик келтириб чиқариш мақсадида турли фириб-найранглар қўзғата ва фитналар чиқара бошладилар. Қуйида улардан айрим намуналар келтирамиз.

Яҳудларнинг фириб-найрангларидан бир шингил

Ибн Исҳоқ айтади: Ёши бир жойга бориб қолган мўйсафид яҳудий Шос ибн Қайс куфри кучли, мусулмонларга нисбатан нафрати баланд ва ҳасади қаттиқ одам эди. Бир куни у авслик ва хазражлик бир неча саҳобаларнинг бир даврада гаплашиб ўтиришганини кўрди, уларнинг аҳил ва иноқликларини, Ислом улар ўртасида жоҳилият даврида бўлган барча эски адоватларни унуттириб юборганини кўриб, аламдан ўзини қўйгани жой тополмай қолди, «Бану Қайла уруғлари бу диёрда иттифоқ бўлишса-я?! Йўқ, улар иттифоқ бўлишса, бу диёрда бизга ўрин қолмайди», деди. Сўнг ёнидаги бир яҳудий йигитга: «Бор, улар ёнига бориб ўтир ва гапни Буёс куни ва ундан олдин бўлиб

¹ Ибн Ҳишом: 1/661-663.

ўтган воқеаларга бур, ўша куни улар айтган шеърлардан айримларини ўқиб бер», деди. Йигит у айтганидек қилди ва қавмни ўша кунги жанг ҳақидаги гап-сўзларга тортиб қўйди. Шунда улар ўзларининг ўша кундаги қаҳрамонликлари ва жасоратлари ҳақида сўзлаб, мақтанишга ва бир-бирларини пастга уришга киришиб кетганларини ўзлари ҳам сезмай қолишди. Охир-оқибат иккала қабила аҳлидан бўлган икки киши бир-бири билан гап таллашиб, бири иккинчисига: «Истасанг, ўша воқеани яна такрорлаймиз!» деб юборди. Бу эса улар орасидаги тарихий ички урушлар ўтини яна қайта ёқишга чақириқ маъносини англатарди. Ҳар икки гуруҳ ғазаб отига миниб: «Бўлди, шундай қилганимиз бўлсин! Зоҳирада учрашамиз! Қуролланинг, қуролланинг!» дейишиб, айтилган жойга қараб отлана бошлади.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга бу воқеанинг хабари етгач, муҳожирлардан бўлган асҳоблари ҳамроҳлигида улар ёнига чиқиб бордилар. Тўпланиб туришган жойга етиб боргач: «Эй мусулмонлар жамоаси! Аллоҳдан қўрқсангиз бўлмайдимиз?! Мен ҳали орангизда бўла туриб сизлар жоҳилият чақириқларига чорлайсизми?! Аллоҳ сизларни Исломга ҳидоятлаб қўйганидан ва у билан сизларни мукаррам қилганидан, у сабабли сизлардан барча жоҳилият ишларини узиб ташлаганидан, у сабабли сизларни куфрдан қутқариб, дилларингизни бир-бирига ошно қилганидан сўнг-а?!», дедилар.

Шундагина қавм ўзларига келдилар, ўзларининг шайтоннинг тўрига илашиб қолганликларини ва душман макрига алданиб қолганликларини англаб етдилар, йиғлаб, иккала қабила аъзолари қучоқлашиб, бир-бирларидан кечирим сўрадилар. Сўнгра Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам билан бирга ортларига қайтдилар. Шундай қилиб, Аллоҳнинг душмани бўлмиш яҳудий Шос ибн Қайснинг макр оловини Аллоҳнинг Ўзи ўчирди^[1].

Бу воқеа яҳудларнинг мусулмонлар орасида фитна ва нотинчликлар келтириб чиқариш ва ислом даъвати йўлига

¹ Ибн Ҳишом: 1/555, 556.

тўсиқлар пайдо қилиш учун тинмай қилаётган ҳаракатларига биргина мисол эди. Бу йўлда улар турли хил режалар остида иш олиб боришарди. Иймони заифроқ кишиларнинг қалбларига шак-шубҳа уруғини қадаш мақсадида ёлғон миш-мишлар тарқатишар, эрталаб тасдиқлаб турган нарсаларини кечга бориб инкор қилишар, иймон келтирган кишилар билан агар ўрталарида молиявий алоқалари бўлса, уларга тирикчилик йўллариини имкон қадар қисишга уринишар, мўминлардан бирон киши улардан қарздор бўлса, эртаю кеч қарзини қисташар, агар ўзлари бирор мўминдан қарздор бўлишса, ноҳақ еб кетишар, уни тўлашдан бўйин товлашар ва: «Бу қарзни ота-бобоннинг динида эканингда олганмиз, сен у диндан қайтдинг, энди сенинг бизда ҳаққинг йўқ», дейишарди^[1].

Улар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан ўрталарида тузилган аҳдногани назар-писанд қилмасдан, то Бадр жангигача мусулмонлар билан ана шундай муомала қилиб келишди, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва асҳоблари уларни инсофга кириб қолар, деган умидда ва минтақада тинчлик барқарор бўлиб туриши учун тишларини тишларига қўйиб сабр қилиб келишарди.

Бану Қайнуқоъ аҳдни бузади

Аллоҳ таоло Бадрда мўминларга улкан нусрат берганини, шундан сўнг уларда иззат ва шон-шавкат ҳосил бўлганини ҳамда узоқ-яқиндагиларнинг қалбларида улардан ҳайиқиш пайдо бўлганини кўриб, мазкур яҳуд тоифаси аламдан ўзларини қўйгани жой тополмай қолишди, ёмонлик ва адоватларини ошқор қилиб, озору тажовузларини кучайтира бошлашди.

Улар ичида адовати энг кучлиси ва ёмонлиги қаттиқроғи Каъб ибн Ашраф эди, — у ҳақда кейинроқ алоҳида тўхталамиз — уччала яҳуд тоифаси ичида энг ёмони эса Бану Қайнуқоъ яҳудлари бўлиб, улар Мадина ичкарасида, ўз исмлари билан

¹ Муфассирлар уларнинг бу каби қилмишларини Оли Имрон сураси ва бошқа суралар тафсирида ёритиб берганлар.

аталувчи маҳаллада яшашар, асосан қуймакорлик (заргарлик), темирчилик ва турли идишлар ясаш билан шуғулланишар, ана шу ҳунарлари боис улардан ҳар бир киши жанговор қурол-яроғларга эга эди. Уларнинг 700 нафар жангга яроқли кишилари бўлиб, Мадина яҳудларининг энг кучлиси эдилар. Мусулмонлар билан ўрталаридаги аҳдномани биринчи бўлиб бузганлар ҳам мана шулар бўлишди.

Аллоҳ таоло Бадрда мусулмонларга ғалаба ато этгач, уларнинг туғёни яна-да зўрайиб, иғво ва фитналари кучайиб кетди, ғалаён ва тартибсизлик келтириб чиқаришлари кенг тус олди, мусулмонларнинг устидан кулиш ва масхара қилишлари авжига чиқди. Уларнинг бозорига кирган ҳар бир мусулмон бирор озорга учрамай чиқиб кетмайдиган бўлиб қолди, ҳатто мусулмонларнинг аёлларига ҳам тажовуз қилишга ўта бошладилар.

Уларнинг ишлари кучайиб, тажовузлари зўрайиб кетгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳаммаларини йиғиб, панд-насихат қилдилар, инсоф ва тўғрилиқка чақирдилар ҳадларидан тажовуз қилишнинг оқибатидан огоҳлантирдилар, лекин уларнинг ёмонликлари кучайса кучайдики, заррача камаймади.

Абу Довуд ва бошқалар Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан шундай ривоят қиладилар: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Бадрда Қурайш устидан ғалабага эришиб, Мадинага қайтиб келганларидан сўнг яҳудларни Бану Қайнуқоъ бозорига йиғиб: “Эй яҳудлар жамоаси, сизларнинг бошингизга ҳам Қурайшнинг бошига тушган иш тушмасидан туриб исломни қабул қилиб қолинглар”, дедилар. Шунда улар: “Эй Муҳаммад! Сен Қурайшнинг жанг қилишни билмайдиган уқувсиз, ғўр кишиларини ўлдирганинг билан кўп ҳам мағрурланма! Мана, биз билан урушиб кўрсанг, ҳақиқий жанг қандай бўлишини билиб оласан! Ҳали сен бизга ўхшаганлар билан тўқнашиб кўрганинг йўқ”, деб жавоб қилишди. Шундан сўнг Аллоҳ таоло ушбу оятларни нозил қилди: «(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам), **куфр йўлини тутган кимсаларга айтинг: “Шак-шубҳасиз (бу дунёда) мағлуб бўласизлар ва (охиратда) жаҳаннамда тўпланажасиз. Нақадар ёмон жой у!”** (Эй яҳудийлар), сиз-

лар учун бири Аллоҳ йўлида жанг қилган, иккинчиси кофир бўлган икки гуруҳ орасидаги тўқнашувда ибратли ҳодиса бўлган эди. Улар (мусулмонлар) ўз кўзлари билан (кофирларнинг) икки баробар кўп эканини кўриб турар эдилар. Аллоҳ эса Ўзи истаган кишиларни ғолиб қилиш билан қўллаб-қувватлайди. Албатта бу воқеада фикр эгалари учун ибрат бордир» (Оли Имрон: 12, 13)»^[1].

Бану Қайнуқоънинг ушбу жавобидан очиқ-ойдин уруш эълон қилиш маъноси кўриниб турарди. Лекин, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ғазабларини ичга ютдилар, мусулмонлар ҳам сабр қилишда давом этдилар.

Бану Қайнуқоъ яҳудларининг эса тобора сурбетликлари кучайиб борди, улар Мадинада нотинчлик ва беқарорлик чиқаришда давом этишди ва бу билан ўзларига ўзлари чоҳ қазиб, охир-оқибат ўзлари учун ҳаёт дарвозаларини ёпиб қўйишди.

Ибн Ҳишом Абу Авндан ривоят қилади: «Бир араб аёли Бану Қайнуқоъ бозорида молини сотгач, бир заргар олдига келиб ўтирди. Ундан юзини очишини талаб қила бошладилар, у кўнмади. Шунда заргар унинг ўзига билдирмасдан кийимининг этагини орқасига боғлаб қўйди. Аёл ўрнидан тургач, унинг аврати очилиб қолди. Улар бундан хохолаб кула бошладилар. Шунда аёл ёрдам сўраб қичқирган эди, мусулмонлардан бири ҳалиги яҳудий заргарга ташланиб, уни ўлдирди. Яҳудлар ҳам мусулмонга ҳужум қилиб, уни ўлдиришди. Шундан сўнг мусулмон кишининг аҳли-оиласи яҳудларга қарши мусулмонлардан ёрдам сўраб, фарёд кўтаришди. Шу билан мусулмонлар ва Бану Қайнуқоъ ўртасида ёмонлик (уруш) келиб чиқди»^[2].

Бану Қайнуқоънинг қамал қилиниши, таслим бўлиши ва сургун қилиниши

Шу воқеадан кейин Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳам сабр косалари тўлди. Мадинага Абу Лубоба ибн

¹ Сунан Аби Довуд маъа Авнил-маъбуд: 3/115, Ибн Ҳишом: 1/552.

² Ибн Ҳишом: 2/47, 48.

Абдулмунзирни халифа қилиб қолдирдилар ва Бану Қайнуқоъ сари лашкар тортиб бордилар, қўшин байроғини Ҳамза ибн Абдулмутталибга бердилар. Қўшинни кўрган Бану Қайнуқоъ ўз қалъаларига кириб ҳимояланишди. Мусулмонлар уларнинг қалъаларини қаттиқ қамалга олиб турдилар. Бу воқеа 2-ҳижрийнинг шаввол ойи ўртасида, шанба куни бўлди ва қамал то зул-қаъданинг бошларига қадар 15 кун давом этди. Аллоҳ таоло уларнинг дилларига қўрқув солди — зотан У бир қавмни расво ва хор қилишни истаса, уларнинг қалбига қўрқув солиб қўяди — ва улар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уларнинг жонлари, моллари, аёллари ва фарзандлари хусусида нима ҳукм қилсалар шунга рози бўлишларини билдиришди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уларни боғлаб қўйишга буюрдилар.

Ана шунда Абдуллоҳ ибн Убай ибн Салулнинг мунофиқлиги очиқ намоён бўлди. У зўр бериб Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламдан уларни афв қилишни талаб қилиб: «Эй Муҳаммад, менинг дўстларимга яхшилик қил», дея бошлади. Чунки, Бану Қайнуқоъ Ҳазражнинг иттифоқчиси саналарди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам унинг сўзига парво қилмаган эдилар, у яна сўзларини қайтарди, у зот эса юзларини ўгириб олдилар. Шунда у Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг совутлари ёқасидан тутиб тортди. «Қўйиб юбор!», дедилар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам, у зотнинг юзлари ғазабдан қизариб кетган эди, сўнгра яна: «Қўйиб юбор, деяпман, башаранг қурсин!», дедилар. Лекин, мунофиқ сурбетларча ёпишиб олиб: «Йўқ, Худо ҳаққи, то менинг дўстларимга — 300 совут кийган, 400 совутсиз кишига — раҳм қилмагунингча қўйиб юбормайман, улар мени қизилу-қорадан (яъни душманларимдан) ҳимоя қилиб келишган, сен уларни бир кунда қириб ташламоқчимисан?! Мен, Худо ҳаққи, бу иш ёмон оқибатга олиб келишидан қўрқаман», деди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам мусулмонлигини изҳор қилганига ҳали бир ой ҳам бўлмаган бу мунофиққа чиройли муомала қилдилар ва унинг ҳурматидан уларнинг қонидан кечдилар, бироқ уларни Мадинадан чиқиб кетишга ва

унинг яқинида яшамасликка амр этдилар. Шундай қилиб Бану Қайнукоъ яҳудлари Мадинадан Шомнинг Азруот деган жойига бош олиб кетдилар ва ҳеч қанча ўтмай кўплари ўлиб йўқ бўлиб кетишди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уларнинг молларини олиб қолдилар. Улар ичидан учта камон, иккита совут, учта қилич ва учта найзани олдилар ва ўлжаларни бешга тақсимладилар. Ўлжаларни йиғишга Муҳаммад ибн Маслама бош-қош бўлди^[1].

Савиқ ғазоти

Сафвон ибн Умайя, яҳудлар ва мунофиқлар ўзларининг тилбириктирув ва ҳарбий амалиялари билан машғул бўлиб туришаркан, Абу Суфён ҳам тек ўтирмаганди. У қавмининг обрў-эътиборини сақлаб қолиш ва куч-қувватини кўрсатиб қўйиш учун зарари камроқ ва таъсири кўзга кўринарлироқ бир иш қилиш ҳақида режа тузиб қўйган ва уни тезроқ амалга оширишга шошилаётганди. Қолаверса, у то Муҳаммад соллalloҳу алайҳи ва салламга қарши жанг қилмагунича бошига жанобат туфайли сув тек-кизмасликни (яъни, аёлларга яқинлашмасликни) назр қилганди. Қасамининг устидан чиқиш мақсадида у 200 отлик билан йўлга отланди ва Мадинадан бир барид^[2] чамаси беридаги Сайб деб аталувчи тоғ ёнбағрига келиб тушди. Бироқ, Мадинага очикдан-очик ҳужум қилишга юраги дов бермасдан, қароқчилардек йўл тутди. Тун қоронғусида билдирмасдан Мадина четидаги маҳаллалар оралаб Ҳуяй ибн Аҳтобникига бориб, эшик қоқди. Бироқ, Ҳуяй кўрқиб эшикни очмади. Шундан сўнг у Бану Назир саййиди ва уларнинг ўша пайтдаги хазинабони Саллом ибн Мишкамникига борди. Саллом уни уйига олиб кириб, меҳмон қилди, шаробга тўйдирди, бўлаётган воқеа-ҳодисаларни бирма-бир сўзлаб берди. Шундан сўнг Абу Суфён тонгга қолмай шериклари ёнига етиб

¹ Зодул-маод: 2/71, 91, Ибн Ҳишом: 2/47-49.

² Барид — 12 милга тенг масофа

бориб, улардан бир гуруҳини босқин учун юборди. Улар Мадина четидаги Урайз деб аталган маҳаллани босқин қилиб, ундаги бир қанча хурмоларни кесиб, ўт қўйиб юборишди, ўша жойда бўлган бир ансорийни ва унинг деҳқончиликдаги шеригини ўлдириб кетишди, сўнгра ҳаммалари Маккага қараб қочиб қолишди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга бунинг хабари етиб келгач, зудлик билан Абу Суфённинг жамоаси ортидан қувиб чиқдилар. Бироқ, улар катта тезлик билан қочиб қолишган, юқларини енгиллатиш мақсадида ёнларида бўлган кўплаб толқон ва бошқа озуқаларини йўл-йўлакай ташлаб кетишган эди. Шу боис улар қочиб қутулишга муваффақ бўлишди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Қарқаратул-Қудр деган жойгача бориб, шу ердан орқаларига қайтдилар. Мусулмонлар кофирлар ташлаб кетган толқонларни олиб кетдилар, шунинг учун бу жанг Савиқ (толқон) жанги номини олди. Бу воқеа Бадр жангидан икки ой кейин, 2-ҳижрийнинг Зул-ҳижжа ойида бўлиб ўтди. Мазкур ғазотда Мадинага Абу Лубоба ибн Абдулмунзирни халифа қилиб кетдилар^[1].

Зу Амр ғазоти

Бу Уҳуд жангидан олдин Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам қўмондонликлари остида бўлиб ўтган энг катта юриш бўлиб, 3 — ҳижрийнинг муҳаррам ойида бўлди.

Бу жангнинг сабаби шу бўлдики, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга Бану Саълаба ва Муҳориб қабилалари катта қўшин йиққани ва Мадина атрофларига ҳужум қилмоқчи эканлиги ҳақида хабар етиб келди. Шундан сўнг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам мусулмонларни жангга сафарбар қилиб, отлиқ ва пиёда бўлиб 450 жангчи билан йўлга отландилар, Мадинага Усмон ибн Аффонни халифа қилиб қолдирдилар.

Йўлда Бану Саълаба қабиласилик Жубор исмли бир кишини қўлга тушириб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам

¹ Зодул-маод: 2/90, 91, Ибн Ҳишом: 2/444, 45.

олдиларига келтиришди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни Исломга даъват қилгандилар, у мусулмон бўлди. Шундан сўнг уни Билолга қўшиб қўйдилар, у мусулмонларни душман ерига бошлаб борди.

Душманлар Мадина қўшинининг келаётгани хабарини эшитгач, қочиб тоғларнинг тепаларига тирқираб кетишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўшинлари билан уларнинг қароргоҳлари бўлмиш «Зу Амр» деган жойга етиб келиб, аъробийларга мусулмонларнинг куч-қудратини кўрсатиб қўйиш ва улар дилига қўрқув солиш мақсадида у ерда бир ой — сафар оyi — тўла ёки шунга яқин муддат турдилар, кейин Мадинага қайтдилар.

Каъб ибн Ашрафнинг ўлдирилиши

Каъб ибн Ашраф Ислом ва мусулмонларга адовати чексиз, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга озори кучли, у кишига қарши уруш қилишга энг кўп чақирувчи кимса эди.

У Бану Набҳоннинг Той қабиласидан, она тарафидан Бану Назирдан эди. Бой-бадавлат, дабдабага берилган, араблар орасида чиройи билан танилган, шоир киши эди. Қўрғони Бану Назир диёри ортида, Мадинанинг жанубий шарқида жойлашганди.

Унга мусулмонларнинг Бадрда ғалаба қозонишгани ва Қурайш улуғларнинг бошига тушган кўргиликлар хабари биринчи етиб келганида ишонқирамасдан: «Йўғ-е, ростданми?! Улар арабларнинг энг улуғзодалари, одамларнинг подшоҳлари-ку! Худо ҳаққи, агар Муҳаммад шу қавмнинг бошига етган бўлса, у ҳолда ернинг ости устидан яхши бўлиб қолади-ку», деди.

Хабарнинг ростлиги аниқ бўлгач, бу Аллоҳнинг душмани Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламини ва мусулмонларни ҳажв қилишга, уларнинг душманларини мадҳ этишга, уларни мусулмонларга қарши ундашга бел боғлади. Бунга ҳам қаноат қилмай, Маккага бориб, Мутталиб ибн Абу Вадоъа ас-Саҳмийникига тушди ва Бадр қудуғига жо бўлган мушрикларга йиғлаб марсиялар ўқий бошлади. Шундай қилиб у Қурайшнинг ҳали ўчиб улгурмаган алам ўтини қайта ўт олдиришга,

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга бўлган адоват ва нафратларини янгилашга муваффақ бўлди ва уларни у зотга қарши жангга чорлашга ҳаракат қилди. Маккада эканида Абу Суфён ва мушриклар ундан: «Бизнинг динимиз яхшироқми, Муҳаммад ва унинг асҳобларининг диними? Қай биримизнинг йўлимизни тўғрироқ деб ўйлайсан?», деб сўрашганда у: «Сизлар улардан кўра тўғрироқ ва афзалроқ йўлдасиз», деб жавоб берди. Бу ҳақда Аллоҳ таоло оят ҳам нозил қилган: **«Китобдан насибадор бўлган кимсаларнинг бут ва санамларга сиғинаётганларини ҳамда кофир кимсалар ҳақида: «Ўшалар иймон эгалари бўлган мусулмонлардан кўра туғрироқ йўлдалар», деяётганларини кўрмадингизми?»** (Нисо: 51).

Сўнг Каъб Мадинага қайтиб келиб, шеърларида саҳобаларнинг аёлларини васфлаб, заҳарли тили билан уларга озор бера бошлади.

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Каъб ибн Ашрафга талабгор борми? У Аллоҳ ва Расулига озор бермоқда», дедилар. Шунда Муҳаммад ибн Маслама, Аббод ибн Бишр, Абу Ноила — унинг исми Силкон ибн Салома бўлиб, ўзи Каъбнинг эмиқдош биродари эди, — Ҳорис ибн Авс ва Абу Абс ибн Жабр бу ишга талабгор бўлиб чиқдилар, гуруҳга Муҳаммад ибн Маслама бош бўладиган бўлди.

Каъб ибн Ашрафнинг ўлдирилиши ҳақидаги ривоятларда келишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Каъб ибн Ашрафга талабгор борми? У Аллоҳ ва Расулига озор бермоқда», деганларида Муҳаммад ибн Маслама ўрнидан туриб: «Мен талабгорман, ё Расулуллоҳ, уни ўлдиришимни истайсизми?», деб сўради. У зот: «Ҳа», дедилар. «Ундай бўлса, менга баъзи бир сўзларни гапиришимга рухсат беринг», деди. «Майли, гапириверинг», дедилар.

Шундан сўнг Муҳаммад ибн Маслама бориб Каъбга: «Бу одам биздан садақа талаб қилавериб қийнаб юборди», деди.

Каъб: «Қасам ичиб айтаманки, ҳали у сизларнинг жонингизга тегиб кетади», деди.

«Биз унга эргашиб қўйганмиз, энди унинг иши то бир ёққа сурилмагунча ташлаб кетолмаймиз. Бизга бир-икки васак (бир

васақ 130 кг) озиқ-овқат қарз бериб турсанг, дегандик», деди Муҳаммад ибн Маслама.

«Майли, гаровга бирон нарсаларингни қўйинглар», деди Каъб.

«Нимани гаровга қўйишимизни истайсан?», сўради Ибн Маслама.

«Аёлларингни гаровга қўйинглар», деди.

«Аёлларимизни сенга қандай ишонайлик, ахир сен араблар ичида чиройинг билан машҳур одам бўлсанг», деди.

«Унда фарзандларингни гаровга қўя қолинглар», деди.

«Йўғ-е, кейинчалик болаларимиз «бир васақ ё икки васаққа гаровга қўйилган» деган иснодни кўтариб юришсинми?! Ундан кўра, агар рози бўлсанг, сенга қуролларимизни гаровга қўяйлик», деди.

Каъб ҳам рози бўлгач, қуролларини келтириб беришга келишишди.

Абу Ноила ҳам худди Муҳаммад ибн Маслама каби Каъб хузурига келиб, у билан бироз шеърхонлик қилган бўлди, сўнг: «Эй Ибн Ашраф, мен аслида олдинга бир ҳожат билан келганман, бировга айтмасанг айтаман», деди.

«Майли, сўзла», деди Каъб.

«Бу одам бошимизга битган бало бўлди, бизни араблар билан душман қилиб қўйди, энди ҳамма араблар бизга қарши бўлиб қолиб, йўлларимизни тўсиб қўйишди, бола-чақалар оч қолиб, ўзимиз жуда қийналиб қолдик», деди Ибн Ноила. Сўнг ўрталарида худди Муҳаммад ибн Маслама билан бўлгандек суҳбат бўлиб ўтди.

Гап орасида Абу Ноила: «Менинг худди шу фикрда бўлган бошқа шерикларим ҳам бор, уларни хузурига олиб келсам, уларга ҳам шундай яхши муомала қилсанг, дегандим», деди.

Шундай қилиб, Ибн Маслама билан Абу Ноила бу сўзлашувдан кўзда тутган мақсадларига эришишди, яъни Каъбнинг олдига қурол-яроғ ва шериклари билан бемалол келишга замин ҳозирлаб олишди.

Шундан сўнг 3-ҳижрий рабиъул-аввал ойининг 14-кечаси, ойдин тунда ушбу гуруҳ аъзолари Расулulloҳ соллalloҳу

алайҳи ва саллам ҳузурларига йиғилишди. Расулуллоҳ сол-
лаллоҳу алайҳи ва саллам уларни Бақийбул ғарқадгача кузатиб
бордилар, сўнг: «Аллоҳнинг номи билан йўлга отланинглар, эй
Парвардигор, буларга Ўзинг мадад бергайсан», деб, уларга оқ
йўл тиладилар. Сўнг уйларига қайтиб, намоз ўқиб, Парварди-
горга муножот қила бошладилар.

Гуруҳ Каъб ибн Ашрафнинг қўрғонига етиб келгач, Абу
Ноила уни исмини айтиб чақирди. Улар олдига чиқмоқчи
бўлиб ўрнидан қўзғолганида яқиндагина уйланган аёли: «Шу
бемахалда қаерга чиқмоқчисиз?! Бу овоздан қон ҳиди келгандек
бўлаяпти» деди. Каъб: «Хавотирланма, булар дўстим Муҳаммад
ибн Маслама билан эмиқдошим Абу Ноила-ку! Олийжаноб ин-
сон ўлимга чақирилса ҳам йўқ демайди», деди, сўнг бошидан
хушбўй ҳидлар таратганича улар олдига чиқиб борди.

Абу Ноила шерикларини аввалдан огоҳлантириб қўйган,
«Мен унинг бошидан ҳидлаш баҳонасида сочидан маҳкам ушлага-
нимда сизлар фурсатни ғанимат билиб, унга ҳужум қиласизлар»,
деган эди. Каъб улар олдига тушиб келиб, бироз гаплашиб тур-
гач, Абу Ноила унга: «Эй Ибн Ашраф, биргалашиб Ажуз дарасига
бориб, ўша ерда гаплашиб ўтирсак, нима дейсан?», деди. «Май-
ли, шуни истасангизлар борақоламиз», деди Каъб, сўнг бирга
юриб кетишди. Йўлда кетиб боришаркан, Абу Ноила: «Бугунги-
дек хушбўй кечани кўрмаганман», деди. Каъб унинг мақтовидан
эриб: «Арабнинг энг хушбўй аёлига уйланганман-да», деди. «Изн
берсанг, бошингдан бир ҳидласам», деди Абу Ноила. «Майли,
ҳидлайқол», деди Каъб. Абу Ноила унинг сочлари орасига қўлини
киритиб, бошидан ҳидлади ва шерикларига ҳам ҳидлатди.

Бироз юришгач: «Яна бир ҳидласам майлими?», деб сўради
ва унинг розилигини олгач, иккинчи бор ҳидлади. Шу билан
Каъб анча хотиржам бўлиб қолди. Яна бироз юришгач: «Яна бир
ҳидласам майлими?», деб сўради. «Майли», дегач, қўлини унинг
сочлари орасига киритиб, бошидан маҳкам ушлаб олгач: «Урин-
глар Аллоҳнинг душманини!», деб хитоб қилди. Ҳаммалари унга
қилич солишга шошилишди, бироқ зарбалари ўринсиз кетди.
Шунда Муҳаммад ибн Маслама ханжарини чиқарди-да, унинг
қорнига тиқиб, куч билан пастга қараб тортди. Шундан сўнг

Аллоҳнинг душмани ерга йиқилиб, жон берди. Жон аччиғида кўтарган қаттиқ фарёди сасидан чор-атрофдаги қўрғонлар аҳли уйғониб кетиб, ҳамма қўрғонларда гулханлар ёруғи кўринди.

Гуруҳ тезлик билан ортга қайтди. Ҳорис ибн Авсга шерикларидан бирининг қиличи тегиб кетиб, жароҳатлаган экан, қон кетиб, ортда қолиб кетди. Гуруҳ Урайзга етиб бориб қарашса, Ҳорис қолиб кетибди. Ўша ерда унинг етиб олишини кутиб туришди. Етиб келгач, уни кўтариб кетишди. Бақибул-ғарқадга етиб келишгач: «Аллоҳу акбар» деб такбир айтишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг такбирлари овозини эшитиб Каъбнинг ўлдирилганини билдилар ва у зот ҳам такбир айтдилар. Ҳузурларига етиб келишгач, у зот: «Юзларингиз ёруғ бўлсин!», дедилар. Улар: «Сизнинг юзингиз ҳам, ё Расулуллоҳ!», деб жавоб беришди ва туғёнкорнинг калласини у зотнинг олдига ташлашди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг ўлими учун Аллоҳга ҳамд айтдилар. Ҳориснинг жароҳатига туфлаб қўйган эдилар, у бутунлай тузалиб кетди ва шундан кейин сира безовта қилмади^[1].

Яҳудлар ўз бошлиқлари Каъб ибн Ашрафнинг қатл этилганини билишгач, саркаш дилларига қўрқув оралади ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тинчликка путур етказишни ва беқарорлик чиқаришни истайдиган ҳамда аҳдномаларни назарписанд қилмайдиган кимсаларга насиҳат фойда бермаслигини кўрсалар, уларга нисбатан куч қўллашдан тўхталиб турмасликларини англаб етишди. Шу боис нафаслари ичида, жим-жим қолаверишни афзал кўришди. Шундан сўнг ўзларини аҳдларга вафо қилаётгандек кўрсатиб юришди. Бошқача қилиб айтганда, захарли илонлар инларига кириб яширинишга мажбур бўлишди.

Шундай қилиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага ташқи тарафдан кутилаётган хавф-хатарларга юзланиш учун бир мунча фурсатга эга бўлдилар, мусулмонлар ҳам ички тарафдан хавф солиб турган ва вақти-вақти билан бадбўй

¹ Ушбу воқеа тафсилотини Ибн Ҳишом (2/51-57), Саҳиҳул Бухорий (1/341, 425, 2/577), Суанан Абу Довуд (2/42, 43) ва Зодул-маоддан (2/91) олдик.

ҳид чиқариб турган ички душман муаммосидан анча-мунча фориғ бўлдилар.

Бухрон ғазоти

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам 300 жангчидан ташкил топган лашкар ҳамроҳлигида 3— ҳижрий рабиъул-охир ойида Ҳижознинг Фуръ тарафидаги Бухрон деган жойга юриш қилдилар. У ерда рабиъул-охир ва жумодул-уло ойлари ичи туриб, сўнг жангсиз Мадинага қайтиб келдилар^[1].

Зайд ибн Ҳориса бошчилигидаги сарийя

Бу Уҳуд жангига қадар мусулмонлар олиб борган энг сўнгги ва энг муваффақиятли жанг бўлиб, 3-ҳижрийнинг жумодул-охира ойида бўлиб ўтди. Унинг тафсилоти қуйидагича: Бадр жангидан сўнг Қурайшни безовталиқ ва беқарорлиқ эгаллади. Сабаби, ёз фасли келиб, унинг Шомга бўлган тижорат мавсуми яқинлашиб қолганди.

Сафвон ибн Умайя — у Қурайшнинг шу йилги Шомга бўлган тижорат карвонига бошлиқ этиб сайланган эди — Қурайшга деди: «Биласиз, Муҳаммад ва унинг асҳоблари бизнинг савдо йўлимизга эгалиқ қилиб олишди, соҳил уларнинг назорати остида, соҳилликлар ҳам улар билан сулҳ тузишган ва аксарияти унга тобе бўлиб кетишган. Нима қилишга ва қайси тарафдан йўл олишга бошимиз қотиб қолди. Агар уйимизда ўтираверсак, тез кунда сармоямизни ҳам еб битирамиз. Тириклигимиз эса фақат ёзда Шомга ва қишда Ҳабашистонга бўлган тижоратимизга боғлиқ бўлиб қолган».

¹ Ибн Ҳишом (2/50, 51) ва Зодул-маод (2/91). Манбаларда ушбу ғазотнинг сабабларини тайин қилишда ихтилофларга дуч келинди. Улардан бирида айтилишича, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга Бану Сулайм қабиласи Мадинага ёки унинг атрофига ҳужум қилиш учун катта қўшин тўплаётгани хабари етиб келган. Бошқа манбада айтилишича, у зот Қурайшни кўзлаб чиққанлар. Ибн Ҳишом шу кейинги фикрни зикр қилган, Ибн Қаййим ҳам шуни танлаган ва ҳатто биринчи фикр ҳақида оғиз ҳам очмаган.

Шу ҳақда бўлиб ўтган баҳсу мунозаралар давомида Асвад ибн Абдулмутталиб Сафвонга янги бир йўлни, яъни, соҳил йўлидан бурилиб, Ироқ йўлига ўтиб олишни таклиф қилди. Бу йўл жуда узоқ йўл бўлиб, Шомга бориш учун Наждни босиб ўтишга тўғри келарди ва Мадинанинг шарқий томонидан анча узоқ масофа наридани ўтиб кетиларди. Қурайшга бу йўл тамоман бегона эди. Асвад ибн Абдулмутталиб Сафвонга Бану Бакр қабиласидан бўлган Фурот ибн Ҳайённи ушбу сафарида йўл кўрсатувчи қилиб олишни маслаҳат берди.

Шундай қилиб, Сафвон ибн Умайя бошчилигидаги Қурайш карвони янги йўл орқали сафарга йўл олди. Бироқ, бу карвоннинг хабари ва унинг йўл режаси аллақачон Мадинага етиб борганди. Сабаби, Салит ибн Нўъмон исмли мусулмон шаробхўрлик йиғинида у пайтда ҳали исломни қабул қилмаган Нуъайм ибн Масъуд ал-Ашжаъий билан ўтириб қолди — бу воқеа ҳали маст қилувчи ичимлик ҳаром қилинмасидан илгари эди — ва шунда кайфи ошиб қолган Нуъайм карвон ва унинг йўналиш режасини батафсил гапириб берди. Салит тезлик билан Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига етиб бориб, бундан у кишини огоҳ қилди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дарҳол Зайд ибн Ҳориса ал-Калбий бошчилигида 100 кишилик қўшин тайёрлаб, йўлга чиқардилар. Зайднинг қўшини тўхтовсиз юриб бориб, карвон Нажд еридаги Қарда номли сувли бир жойда дам олишга тўхтаган пайтда уларни ғафлатда қолдириб, устларига ҳужум қилди ва карвонни тўлалигича қўлга киритди. Сафвон ҳам, карвонни қўриқлаб бораётган бошқа кишилар ҳам бирон қаршилик кўрсатишга қодир бўлмади, зўрға қочиб қутулишди.

Мусулмонлар карвоннинг йўл кўрсатувчиси Фурот ибн Ҳайённи — бир ривоятда яна икки кишини ҳам — асир олишди, карвонда бўлган қиймати юз минглик турли хил идиш ва қумушларни ўлжа қилиб олишди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу ўлжани — бешдан бирини ажратиб олганларидан сўнг — сарийя аъзоларига тақсимлаб бердилар. Фурот ибн Ҳайён у зотнинг қўлларида мусулмон бўлди.

Бу ҳодиса Бадрдан кейин Қурайш бошига тушган энг катта зарба ва ғоят оғир мусибат бўлди. Бу мусибатдан Қурайш тамомила довдираб қолди ва алами яна ҳам зиёдалашди. Энди унинг олдида фақат икки йўл қолганди: ё манманлик ва кибридан воз кечиб, мусулмонлар билан сулҳ ва тинчлик йўлини танлаши ё эса унга ўзининг эски шавкати ва иззатини қайтариб берадиган, шу билан бирга мусулмонларнинг куч-қудратини бутунлай ер билан яксон қилиб, уларни қайта бош кўтара олмайдиган қилиб қўядиган кенг қамровли уруш йўлини танлаши лозим эди. Макка иккинчи йўлни танлади. Қурайш ичида ўч олишга чақириқлар тобора баландроқ янграй бошлади, мусулмонлар билан тўқнашувга зўр бериб кенг қамровдаги тайёргарлик ишлари бошлаб юборилди.

УҲУД ҒАЗОТИ

Қурайшнинг интиқом жангига тайёрланиши

Бадрда етган мағлубият, аслзода ва раҳбарларининг ҳалокати туфайли Макка мусулмонларга қарши алам ва нафрат ўтида қовурилар, дилларда интиқом ва ўч олиш истаклари жўш урарди. Ҳатто Қурайш ўзлари чекаётган мусибат ва аламининг оғирлигини мусулмонларга билдириб қўймаслик учун Бадрда ўлдирилган кишиларига овоз чиқариб йиғлашни ҳам тақиқлаб қўйган, мусулмонлар қўлидаги асирларини тўлов эвазига қутқариш учун ҳам шошилмасликка буюрган эди.

Бадр ғазотидан сўнг Қурайш қасос олиш ташналигини қондириш ва алаמידан чиқиш мақсадида мусулмонларга қарши кенг кўламда уруш қилишга келишиб олганди, энди у ана шу улкан жанг учун тайёрланишга киришди.

Қурайш раҳбарлари ичида Икрима ибн Абу Жаҳл, Сафвон ибн Умайя, Абу Суфён ибн Ҳарб ва Абдуллоҳ ибн Абу Рабиъалар бундай уруш қилишга энг кўп тарафдор кишилар бўлди.

Бу мақсадда энг биринчи қилган ишлари — Абу Суфён қутқариб қолган ва Бадр урушига сабаб бўлган карвонни тўлалигича ушлаб қолиш бўлди. Ундаги тижорат молларининг эгаларига: «Эй Қурайш жамоаси, Муҳаммад сизларга зулм қилди, энг яхши кишиларингизни ўлдирди, энди унга қарши

уруш қилишга мана шу молларингиз билан ёрдам беринглар, шояд шу билан ундан ўчимизни олсак», дейишган эди, улар бунга рози бўлишди. Карвон минг туядан иборат бўлиб, ундаги молларни сотишганда эллик минг динор бўлди. Бу ҳақда Аллоҳ таоло оят нозил қилган эдики: **«Албатта, кофир бўлган кимсалар мол-дунёларини Аллоҳнинг йўлидан тўсиш учун ишлатурлар. Бас, уни сарфлайдилар-у, сўнгра ўша (моллари) ўзларига ҳасрат бўлур, сўнгра мағлуб бўлурлар»** (Анфол: 36).

Сўнгра мусулмонларга қарши урушга ўз ҳиссасини қўшишни истаган аҳбошлар (яъни, Макка атрофларидаги тарқоқ қабилалар), Кинона ва Тихома аҳли учун ихтиёрий иона қилиш (молиявий ёрдам кўрсатиш) эшигини катта очиб қўйишди ва бунинг учун хилма-хил тарғибот-ташвиқот йўллари қўллашди. Ҳатто, Сафвон ибн Умайя шоир Абу Иззани — Бадр жанггида асир тушганида Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам марҳамат кўрсатиб, ҳеч қандай тўловсиз озод қилган ва у зотга қарши бирон ҳаракатга қўшилмасликка аҳд олган шоирни — ўз шеърлари билан қабилаларни мусулмонларга қарши жангга қўзғотишга ундади ва агар шу жангдан омон қайтса уни бойликка кўмиб юборишини, агар ҳалок бўлса қизларини ўз кафолатига олишини ваъда қилди. Абу Изза ҳамият ва ҳиссиётларни қўзғотувчи шеърлари билан қабилаларни жангга тарғиб қила бошлади. Ундан бошқа, Мусофиъ ибн Абдуманоф исмли яна бир шоирни ҳам бу ишга жалб этдилар.

Абу Суфён ҳам Савиқ ғазотидан ноумид ва мақсадга эришолмай, боз устига йўл озуқаларидан айрилиб қайтганидан сўнг ушбу урушга жон-жаҳди билан тарғиб қиларди.

Бунинг устига, яқингинада Зайд ибн Ҳориса бошчилигидаги сарийяда Қурайш бошига тушган ва иқтисодини синдириб ташлаган қақшатқич молиявий зарба шунингсиз ҳам ёниб турган оловга мой сепгандек бўлди ва Қурайш учун чидаб бўлмас алам-оғриқ келтирди. Шундан сўнг Қурайшнинг мусулмонлар билан ҳал қилувчи жанг қилиш учун тайёргарлиги яна ҳам кучайиб кетди.

Қурайш лашкарининг таркиби ва қўмондонлиги

Бир йил деганда Макка урушга батамом ҳозир бўлди, унинг қўшини сафига Қурайш ва унинг иттифоқчилари ҳамда ахбошлардан иборат уч минг жангчи йиғилди. Қурайш раҳбарияти эркаклар орияти қўзғалиши ва ор-номуслари йўлида фидокорлик билан жанг қилишлари учун аёлларни ҳам ўзлари билан бирга олишга қарор қилишди. Лашкар ичида ўн беш чоғли аёл бор эди.

Қўшиннинг ҳаракатланиш қуроллари уч минг туядан, отлик бўлинмаси икки юзта отдан^[1], ҳимоя қуроллари етти юзта совутдан ташкил топганди. Бош қўмондонлик Абу Суфён ибн Ҳарб зиммасида бўлиб, Холид ибн Валид отлик бўлинма қўмондони, Икрима ибн Абу Жаҳл унинг ёрдамчиси этиб тайинланди. Қўшин байроғи Бану Абдуд-Дор уруғи қўлига берилди.

Макка қўшини йўлга тушади

Мана шундай мукамал тайёргарликдан сўнг Макка қўшини Мадинага қараб йўлга тушди. Қадимий адоват ва алам туйғуларидан қалбларда ғазаб ва нафрат алангалари тобора гуриллаб борар, бу эса тезда юз беражак аёвсиз жанглардан дарак берарди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам душманнинг ҳаракат режасини ўрганадилар

АббосибнАбдулмутталибҚурайшнингбарчаҳаракатларини ва ҳарбий тайёргарликларини кузатиб борарди. Лашкар йўлга чиққач, Аббос зудлик билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни қўшин ҳақидаги барча тафсилотлардан огоҳ этиб, мактуб йўллади.

¹ Зодул-маоддаги (2/92) бу фикр машҳурроқ, Фатхул Борийга кўра (7/346) 100 отлик бўлган.

Аббоснинг элчиси катта тезликда ҳаракатланиб, Макка билан Мадина ўртасидаги 500 километрга яқин масофани уч кунда босиб ўтди ва мактубни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга топширди, у зот ўша пайт Кубо масжидида эдилар.

Мактубни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга Убай ибн Каъб ўқиб эшиттирди. Унга мактуб мазмунини сир тутишни буюрдилар ва дарҳол Мадинага қайтиб, муҳожир ва ансор раҳбарлари билан фикр алмашдилар.

Мусулмонларнинг фавқулода ҳолатга тайёрланишлари

Мадинада умумий ҳарбий сафарбарлик ҳолати ҳукм сураб, эркаклар ҳар қандай фавқулода ҳолатга тайёр туриш мақсадида ҳатто намозларда ҳам қуролларини қўймаётган эдилар.

Ансорлардан бир гуруҳи — улар ичида Саъд ибн Муоз, Усайд ибн Ҳузайр ва Саъд ибн Убода ҳам бор эди — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни қўриқлаб юришар, тунлари ҳам у зотнинг эшиклари олдидан қимирламасдилар. Ногаҳоний ҳужумнинг олдини олиш мақсадида Мадинанинг барча кириш жойларига қўриқчилар гуруҳи қўйилганди.

Мусулмонлардан тузилган ҳарбий бўлинмалар душманининг ҳаракат йўналишини ўрганиш мақсадида мушриклар йўл солиши мумкин бўлган барча йўллар атрофида айланиб юрадилар.

Макка қўшини Мадинага яқинлашади

Макка қўшини одатий йўл бўлмиш асосий ҳарбий йўл бўйлаб юришини давом эттириб, Абвоъга етиб келганда Абу Суфённинг аёли Ҳинд бинт Утба ўша ерда бўлган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг оналари қабрини очиб ташлашни таклиф қилди, бироқ қўшин раҳбарияти унинг бу талабини рад қилишди ва бундай ишга қўл уришнинг оқибати ёмон бўлиши билан огоҳлантиришди.

Сўнгра қўшин йўлида давом этиб, Мадинага яқинлашди. Ақиқ водийсига етгач, ўнг томонга бурилиб, Уҳуд тоғи яқинига,

Мадинанинг шимолий тарафида жойлашган Айнайн деб аталган жойга келиб тўхтади ва ўша ерда лашкаргоҳ (лагер) қурди. Бу ҳижрий учинчи йил шаввол ойининг олтисида, жумъа куни бўлганди.

Мудофаа режасини тузиб олиш учун маслаҳат кенгаши

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга Макка қўшини ҳақидаги ҳамма хабарлар тўхтовсиз етказиб турилди. Қўшиннинг келиб тушгани ҳақидаги хабарни олганларидан сўнг у зот олий ҳарбий маслаҳатлашув кенгаши ўтказдилар. Унда мавқиф (позиция) танлаш ҳақида фикр алмашув бўлиб ўтди, кўрган бир тушлари ҳақида хабар бериб: «Аллоҳга қасамки, мен бир яхши туш кўрдим. Бир мол (сигир)нинг сўйилганини кўрдим, қиличимнинг тиғида кичик бир синиқни кўрдим, мустаҳкам совут ичига қўл солганимни кўрдим», дедилар. Сигирни бир қанча асҳобларининг қатл қилинишига таъвил қилдилар, қиличларидаги синиқни аҳли байтларидан бир кишининг шаҳид бўлишига таъвил қилдилар, совутни Мадинага таъвил қилдилар.

Сўнг у зот Мадинадан чиқмай, шу ерда ҳимояланиб туриш фикрини ўртага ташладилар. Агар мушриклар келиб тушган жойларида тураверишса, бефойда тураверишади. Агар Мадинага кириб келишса, эркаклар кўчаларнинг бошларида туриб, аёллар эса томлардан туриб улар билан жанг олиб боришади, дедилар. Шу фикр мувофиқ кўрилиб, мунофиқлар бошлиғи Абдуллоҳ ибн Убай ибн Салул ҳам бунга қўшилди, у бу мажлисда Ҳазраж бошлиқларидан бири сифатида қатнашаётган эди. Бироқ, маълум бўлишича, унинг бу фикрни қўллаб-қувватлаши мазкур фикр ҳарбий жиҳатдан энг тўғри мавқиф бўлгани учун эмас, балки ҳеч кимга билдирмай жангдан узоқлашиш имкони бўлгани учун эди. Бироқ, Аллоҳ таоло уни ва шерикларини илк бор мусулмонлар кўзи олдида шарманда қилишни, уларнинг куфр ва нифоқлари устига ўралиб турган ниқоблари йиртилиб, ҳақиқий башаралари очилиб қолишини ва мусулмонлар энг

оғир дамларда ўз қўйинларига кириб олган илонларни таниб олишларини хоҳлади.

Бадрда иштирок этолмаган ва бошқа бир қанча улуғ саҳобалар эса Мадина ташқарисига чиқиб жанг қилиш таклифи билан чиқдилар ва бу фикрларини қаттиқ туриб ҳимоя қилдилар, ҳатто баъзилари: «Ё Расулуллоҳ, биз бу кунни орзиқиб кутаётган ва Аллоҳдан шундай кун келишини сўраётган эдик. Мана, Аллоҳнинг Ўзи уларни бизнинг ҳузуримизга келтириб қўйди. Келинг, душман рўпарасига чиқиб борайлик, улар бизни қўрқоқлик қилди деб ўйлашмасин», дейишди.

Ушбу фидоийлар бошида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амакилари — Бадрда чиройли имтиҳондан ўтган улуғ саҳобий Ҳамза ибн Абдулмутталиб турган эди. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: «Сизга Китоб нозил қилган Зотга қасамки, то Мадина ташқарисида уларга қарши қиличим билан жанг қилмагунча оғзимга таом олмаганим бўлсин», деб қасамёд қилди^[1].

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу фидоий инсонлар риояси учун ўз фикрларидан қайтдилар ва Мадина ташқарисига чиқиб, душман билан очиқ майдонда жанг олиб боришга қарор қилдилар.

Ислом лашкарининг бўлинмаларга бўлиниши ва жанг майдонига чиқиб бориши

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам жума куни одамлар билан жумъа намозини ўқидилар, уларга ваъз-насиҳатлар қилиб, ғайрат ва шижоатга чорладилар, ғалаба сабр-матонат билан келишини айтиб, душман билан тўқнашувга тайёр бўлишга амр этдилар. Одамлар у зотнинг сўзларини жон қулоқлари билан тинглаб, хурсандлик билан қабул қилдилар. Сўнг аср намозини жамоат билан ўқидилар. Ҳамма йиғилган, Аволий (Мадинанинг юқори тарафи) аҳолиси ҳам ҳозир бўлган

¹ Ас-сийратул-ҳалабийя (2/14).

эди. Сўнг у зот икки дўстлари Абу Бакр ва Умар ҳамроҳлигида уйларига кирдилар, улар ёрдамида бошларига салла, энгиларига икки қават совут (зирҳли ҳарбий либос) кийдилар, белларига қилич тақдилар, сўнг шу ҳолда одамлар олдига чиқиб келдилар.

Одамлар у зотнинг чиқишини кутиб турган эдилар. Чунки, Саъд ибн Муоз билан Усайд ибн Ҳузайр уларга танбеҳ бериб: «Сизлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўзлари истамаган ишга — жанг учун Мадина ташқарисига чиқишга мажбур қилдингизлар, ишни у зотнинг ихтиёрларига қўйишларингиз керак эди», дейишган, шу боис ҳаммалари қилган ишларига пушаймон бўлиб туришган эди. У зот чиқиб келгач: «Ё Расулуллоҳ, биз сизнинг фикрингизга қарши чиқмаслигимиз керак эди, сиз истаган иш бўлсин, Мадинада турамыз десангиз, майли, тураверамиз», дейишди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Пайғамбар эгнига совутини кийганидан сўнг энди то Аллоҳ у билан душмани ўртасида ҳукм қилмагунича уни ечиши жоиз бўлмайди», дедилар^[1].

Шундан сўнг Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўшинни уч гуруҳга бўлдилар:

1. Муҳожирлар гуруҳи, унинг байроғини Мусъаб ибн Умайр ал-Абдарийга бердилар.
2. Ансорларнинг Авс гуруҳи, унинг байроғини Усайд ибн Ҳузайрга бердилар.
3. Ансорларнинг Хазраж гуруҳи, унинг байроғини Ҳубоб ибн ал-Мунзирга бердилар.

Қўшин мингта жангчидан ташкил топган бўлиб, ичларида юзта совут кийган жангчи бор эди. Унинг таркибида битта ҳам отлиқ йўк эди^[2].

¹ Аҳмад, Насойй, Ҳоким, Ибн Исҳоқ ривоят қилганлар, Бухорий «Иътисом»да 28-боб сарлавҳасида зикр қилган

² Ибнул Қаййим (2/92): «Эликта отлиқ ҳам бор эди», дейди. Бироқ, Ибн Ҳажар буни хато санаб, айтади: «Мусо ибн Уқба лашкар ичида биронта ҳам от бўлмаганини таъкидлаган. Воқидийда эса: «Улар билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг битта отлари ва Абу Бурданнинг битта оти бор эди», дейилади» (Фатҳул Борий: 7/350).

Мадинада қолган кишиларга имом бўлиб намоз ўқиб бериш учун Ибн Умму Мактумни халифа қилиб қолдиргач, йўлга чиқишга изн бердилар. Қўшин шимол тарафга қараб кўзғолди. Иккала Саъд Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларида совут кийган ҳолда боришарди.

Вадоеъ тепалигидан ўтиб бораётганларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам яхши қуролланган ва қўшиндан ажралиб турган бир гуруҳга кўзлари тушиб, улар ҳақида сўраган эдилар, улар Хазражнинг иттифоқчилари бўлган яҳудийлар эканини, мушрикларга қарши жангда иштирок этиш истагида чиқишганини айтилди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Улар мусулмон бўлдиларми?», деб сўрадилар. «Йўқ», деб жавоб берилди. Шунда ширк аҳлига қарши куфр аҳлининг ёрдамидан воз кечдилар.

Қўшинни кўздан кечиришлари

Шайхон деб номланган жойга етганларида қўшинни бир сидра кўздан кечириб, ёши кичик ва жанг қилишга қурби етмайди, деб кўрганларини ортга қайтариб юбордилар. Улар ичида Абдуллоҳ ибн Умар ибн Хаттоб, Усома ибн Зайд, Усайд ибн Зухайр, Зайд ибн Собит, Зайд ибн Арқам, Ароба ибн Авс, Амр ибн Ҳазм, Абу Саид ал-Худрий, Зайд ибн Ҳориса ал-Ансорий ва Саъд ибн Ҳаббалар бор эди. Улар ичида Баро ибн Озиб ҳам бўлгани айтилади, бироқ Бароънинг «Саҳиҳул Бухорий»да ривоят қилган ҳадиси унинг ушбу жангда иштирок этганига далил қилади.

Рофиъ ибн Хадиж билан Самура ибн Жундабга ёшлари кичик бўлишига қарамай жангда иштирок этишга ижозат бердилар. Чунки, Рофиъ ибн Хадиж найза отишга мохир эди, шунинг учун унга ижозат бердилар. Буни кўрган Самура: «Мен Рофиъдан кучлиман, курашда уни енгаман», деди. Бу ҳақда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга айтилгач, у зот иккаласини кураштириб кўрдилар. Дарҳақиқат, Самура курашда Рофиъни енгиб қўйгач, унга ҳам жангда иштирок этишга ижозат бердилар.

Уҳуд билан Мадина ўрталиғида тунашлари

Шу ерда эканларида кеч кириб, шом намозини ўқидилар. Кейин хуфтон намозини ҳам ўқиб, кечани шу ерда ўтказишга қарор қилдилар. Эллик кишини тун бўйи лашкароғо атрофини айланиб, қўриқлаб чиқишга ажратдилар ва уларга Каъб ибн Аш-рафни ўлдириш сарийяси қахрамони Муҳаммад ибн Маслама ал-Ансорийни бошлиқ қилиб тайинладилар. Заквон ибн Абдуқайс Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни қўриқлашга бошқош бўлди.

Абдуллоҳ ибн Убай ва унинг шерикларининг исёни

Тонг отишига яқин қўшин йўлга тушиб, бир мунча масофани босиб ўтганларидан сўнг бомдод намозини ўқидилар. Душманга анча яқинлашиб қолишган, ҳар икки тараф бемалол бир-бирини кўриб турарди. Шу ҳолда мунофиқ Абдуллоҳ ибн Убай исён кўтарди, «Нега энди ўзимизни ўлимга тутиб беришимиз керак?!» деб, лашкарнинг қарийб учдан бирини — уч юз жангчини — эргаштириб ортига қайтиб кетди ва бу ишига Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг фикрини олмасдан, бошқаларнинг фикрига эргашиб кетганини рўқач қилиб кўрсатди.

Шубҳасиз, бу ажралишнинг сабаби у айтаётганидек, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг фикрини рад қилганликлари эмасди. Акс ҳолда, унинг Мадина қўшинига эргашиб шу ергача келишининг маъноси бўлмасди ва у аллақачон, қўшин йўлга чиқмасиданоқ ажралиб кетган бўларди. Аслида, унинг бу исёндан кўзлаган асосий ғарази — мана шундай тараф бир вазиятда, душманнинг кўзи олдида мусулмон лашкари ичида парокандалик ва саросима пайдо қилиш, қўшиннинг катта қисмини Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг итоатларидан юлиб олиш ва у кишининг ёнларида қолган қисмини ҳам руҳий-маънавий тушкунликка тушириш бўлиб, буни кўрган душманнинг руҳияти кўтарилиб, шижаоатига шижаоат қўшилишини ва Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам

билан у зотнинг мухлис асҳобларини осонликча ер билан яксон қилишини, шундан сўнг раҳбарлик яна ўзининг қўлига қайтиши учун қулай фурсат вужудга келишини истаган эди.

Ушбу мунофиқнинг кўзлаган режаси амалга ошишига бир баҳя қолди. Яъни, лашкар ичидан икки жамоа — Авсдан Бану Ҳориса ва Хазраждан Бану Салама саросимага тушиб, ортга қайтмоқчи бўлиб қолишди, бироқ, уларга Аллоҳнинг Ўзи ёр бўлиб, тезда ўзларига келишиб, қадамлари яна қайта мустаҳкамланди. Улар ҳақида Аллоҳ таоло айтади: **«Ўша пайт сизларнинг орангиздан икки гуруҳ умидсизликка туша бошлади. Ҳолбуки, Аллоҳ уларга ёр эди. Бас, мўминлар ёлғиз Аллоҳгагина суянсинлар!»** (Оли Имрон: 122).

Абдуллоҳ ибн Ҳаром — Жобир ибн Абдуллоҳнинг отаси — бу мунофиқларга шундай қалтис вазиятда бундай иш тутиш хато бўлишини эслатиб, ортларидан бориб, уларга танбеҳ бера ва ортга қайтишга ундай бошлади, «Бундай қилманглар, келинглар, Аллоҳнинг йўлида жанг қилинглар ёки ҳеч бўлмаса сонимизни кўпайтириб, душманни даф қилиб туринглар», деди. Улар унга жавобан: «Агар сизларнинг жанг қила олишингизни билсак, ортга қайтиб кетмаган бўлардик», дейишди. Шундан сўнг Абдуллоҳ ибн Ҳаром: «Аллоҳ сизларни узоқ қилсин! Тезда Аллоҳ ўз пайғамбарини сизлардан беҳожат қилади!» деганича ортига қайтди.

Бу мунофиқлар ҳақида Аллоҳ таоло шундай дейди: «Уларга: **«Келинглар, Аллоҳ йўлида жанг қилинглар ёки (ҳеч бўлмаса бизнинг саноғимизни кўпайтириш билан душманни) даф қилинглар»**, дейилса, **«Агар жанг бўлишини аниқ билганимизда-ку сизларнинг ортингиздан борган бўлар эдик»**, дейишади. **Ўша куни улар иймондан кўра куфрга яқинроқ эдилар. Улар оғизда кўнгилларида бўлмаган нарсаларни гапирмоқдалар. Аллоҳ эса уларнинг яширган сирларини жуда яхши билувчидир»** (Оли Имрон: 167).

Қўшиннинг қолган қисми Уҳуд сари йўл олади

Ушбу исён ва ажралишдан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўшиннинг қолган қисми — етти юз жанг-

чи — билан душман томон йўлни давом эттирдилар. Мушрикларнинг қароргоҳи мусулмонлар билан Уҳуд ўртасидаги минтақаларда жойлашган бўлиб, уларни Уҳуд яқинига етиб боришлари йўлини тўсиб турарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ким бизни энг яқин йўл билан душманга йўлиқтирмай Уҳудга олиб чиқа олади?», дедилар. Абу Хайсама: «Мен олиб чиқаман, ё Расулуллоҳ», деди, сўнг мушриклар қўшинини чап тарафда қолдириб, Уҳудга Бану Ҳориса қабиласининг экинзорлари оралаб ўтиб борувчи энг яқин йўлга бошлади.

Мазкур йўл Мирбаъ ибн Қайзий номли кўзи ожиз бир мунофиқнинг бўстони оралаб ўтар эди. Бу кимса қўшин дарагини билгач, мусулмонлар юзига тупроқ соча бошлади ва: «Агар Аллоҳнинг элчисиман десанг, бўстони мга қадам босишингга изн бермайман», деди. Уни ўлдиришга чоғланишган эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ўлдирманглар, майли, бунинг кўзигина эмас, қалби ҳам кўр экан», дедилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам йўлда давом этиб, Уҳуд тоғи остидаги бир дарага, водийнинг бир чеккасига тушдилар, қўшинни Мадина тарафига юзлантириб, орқасини тоғ томонга қилиб лашкаргоҳ қилдилар. Шунга кўра, душман қўшини мусулмонлар билан Мадина ўртасини ажратиб турадиган бир кўриниш ҳосил бўлди.

Мудофаа режаси

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам лашкарни сафларга териб, жангга ҳозирлай бошладилар. Қўшин ичидан уста камончилардан ташкил топган эллик кишилик бир гуруҳни ажратиб, уларга Абдуллоҳ ибн Жубайр ибн Нўъмон ал-Ансорий ал-Авсий ал-Бадрийни бошлиқ қилиб тайинладилар ва уларга Қанот водийсининг шимолий тарафидаги, мусулмон лашкаргоҳининг жанубий шарқий томонида, лашкаргоҳдан юз эллик метрча узоқликда жойлашган бир тоғ устига — кейинчалик бу тоғ «Жабал ар-румот» (камончилар тоғи) номини олди — чиқиб ўрнашиб олишни буюрдилар.

Бундан кўзда тутилган мақсад Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг камончиларга айтган сўзларида мужассам бўлганди, у зот уларнинг бошлиқларига шундай дегандилар: «Душман отлиқларини биздан камонлар билан қайтариб турасиз, улар орқа томонимиздан келиб қолишмасин. Жанг бизнинг фойдамизга ҳал бўлса ҳам, зараримизга ҳал бўлса ҳам ўрнингиздан қимирламай туринг, сиз турган томондан ҳужумга дучор бўлиб қолмайлик»^[1]. Камончиларга шундай дедилар: «Орқамизни ҳимоя қилиб туринглар! Бизни ўлдираётганларини кўрсангиз ҳам ёрдамга шошилманглар! Ғанимат олаётганимизни кўрсангиз ҳам бизга шерик бўлишга шошилманглар!»^[2] Бухорий ривоятида: «Агар (ўлаксахўр) қушлар бизга чанг солаётганини кўрсангизлар ҳам то мен ўзим одам жўнатмагунимча мана шу жойингиздан қимирламанглар! Агар қавми мағлуб этиб, ер билан яксон қилганимизни кўрсангизлар ҳам то ўзим одам юбормагунимча ўрнингиздан қимирламанглар!», дедилар^[3].

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу гуруҳни мана шундай ҳарбий буйруқлар билан тоққа жойлаштириш орқали мушрикларнинг отлиқ аскарлари мусулмонларнинг орқа томонидан суқулиб кириб, уларни ўраб олиши мумкин бўлган ягона очиқ жойни беркитган эдилар.

Кўшиннинг қолган қисмини қуйидагича жойлаштирдилар: ўнг қанотга Мунзир ибн Амрни, чап қанотга Зубайр ибн Аввомни қўйдилар, унга Миқдод ибн Асвад кўмак бериб турадиган бўлди. Зубайрга Холид ибн Валиднинг отлиқ аскарларига қаршилиқ кўрсатиш вазифаси юкланганди. Олдинги қаторга мард ва жасурлик билан донг таратган, минглаб кишиларга бас келувчи баҳодир инсонлардан ташкил топган мумтоз бир жамоани қўйдилар.

Бу ҳар томонлама пухта ва ғоят донолик билан ишлаб чиқилган режа бўлиб, унда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи

¹ Ибн Ҳишом: 2/65, 66.

² Ибн Аббосдан Аҳмад, Табароний ва Ҳоким ривоят қилганлар. Қаранг: Фатҳул Борий: 7/350.

³ Сахиҳул Бухорий: Китобул-жиход: 1/426.

ва салламнинг ҳарбий бошқарувчилик маҳоратлари яққол кўриниб турарди. Ҳар қанча маҳорат эгаси бўлмасин, бошқа бирон кўмондон бундан кўра пухтароқ ва тўғрироқ режа ишлаб чиқа олмаган бўларди. У зот жанггоҳга душмандан кейин келиб тушган бўлишларига қарамай, жанг учун энг қулай ва афзал ўринни танлай билдилар, орқа ва ўнг томонларини баланд тоғлар ҳимоя қилиб турарди, жанг қизғин палласига кирган пайтда душман ёпирилиб келиши мумкин бўлган орқа томондаги ягона туйнукни тўсиш билан чап ва орқа томонларини ҳимоя қилдилар. Лашкаргоҳлари учун баландлик жойни танладилар. Боиси, мусулмонлар чекинишларига тўғри келиб қолса, ўша тепаликка чиқиб оладилар, атрофга тумтарақай қочиб, қувиб келаётган душман зарбасига дучор бўлишдан ва асирга тушишдан қутулиб қоладилар. Шу билан бирга душман агар мусулмонлар лашкаргоҳини қўлга киритиш мақсадида бостириб келса, катта талафот кўришга мажбур бўлади.

Душманни эса мабодо ғалабага эришган тақдирида ҳам ғолиблик нашъасидан тўла-тўкис фойдаланиши жуда ноқулай бўлган, ғалаба мусулмонлар томонида бўлганда эса мусулмонларнинг таъқибидан қочиб қутулишлари жуда қийин бўлган пастқам жойни қабул қилишга мажбур қилдилар. Ундан ташқари, лашкарнинг сон жиҳатидан бўлган камчилигини шер-юррак ва баҳодир саҳобаларидан ташкил топган мумтоз жамоани олдинги сафларга қўйиш билан қопладилар.

Шундай қилиб, қўшин учинчи ҳижрий шаввол ойининг еттинчиси, шанба куни тонгида жангга тахт ҳолга келтириб қўйилди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам қўшинни жасоратга чорлайдилар

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам қўшинни то ўзлари буюрмагунларича жанг бошлашдан қайтардилар. Ҳарбий либосларини кийиб, асҳобларини жангга тарғиб қилдилар, душман билан тўқнашганда сабр-матонат кўрсатишга ундадилар, асҳобларини шижоат ва жасоратга илҳомлантира бошладилар.

Кескир қилични қинидан суғуриб: «Ким шу қилични ҳаққини адо этиш шарти билан олади?», деб хитоб қилдилар. Бир неча киши уни олиш учун ўрнидан қўзғолди, улар ичида Али ибн Аби Толиб, Зубайр ибн Аввом, Умар ибн Хаттоблар бор эди. Абу Дужона Симок ибн Хараша у зотнинг ёнларига бориб: «Унинг ҳаққини қандай адо этиш мумкин, ё Расулуллоҳ?», деб сўради. «То эгилиб кетгунича душман юзига уриш билан», деб жавоб бердилар. «Унда мен унинг ҳаққини адо этаман ё Расулуллоҳ!», деди у. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қилични унга бердилар.

Абу Дужона жангга кирганда ҳеч кимни назар-писанд қилмайдиган қўрқмас инсон эди. Унинг қизил пешонабоғи бўлиб, агар уни пешонасига боғлаб олса, то ўлгунимча урушаман, деган маънони билдирарди. Қилични Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан қабул қилиб олгач, у ўша пешонабоғни боғлаб олиб, икки саф оралиғида кибру-ҳаво билан юра бошлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бунга кўриб: «Бу юришни шу каби ўридан бошқа жойда Аллоҳ ёқтирмайди», дедилар.

Макка қўшинининг жангга тайёргарлиги

Мушриклар эса қўшинни сафлар тартибига кўра тузишди. Бош қўмондон Абу Суфён Сохр ибн Ҳарб қўшиннинг марказини эгаллади, ўнг қанотга Холид ибн Валидни, чап қанотга Икрима ибн Аби Жаҳлни қўйди, пиёдаларга Сафвон ибн Умайя, найзабозларга эса Абдуллоҳ ибн Абу Рабиъа бош бўлди.

Байроқ Бану Абдуддор қавмига берилди, чунки байроқдорлик вазифаси — китобнинг бошида айтиб ўтганимиздек — Абдуманоф Қусой ибн Килобдан мерос қолган мансабларни тақсимлаганида Бану Абдуддор чекига тушган, ўшандан бери аждодлар анъанасига содиқ қолишиб, ҳеч бир қавм улардан бу мансабни талашишга ҳақли саналмасди. Шундай бўлса-да, бош қўмондон Абу Суфён Бадр жангида Қурайш қўшинининг байроқдори Назр ибн Ҳорис асирга тушгач, қўшин бошига келган кўргилик ҳақида гапириб, Бану Абдуддорнинг қонини қайнатиш ва ҳамиятини қўзғотиш мақсадида уларга: «Эй Бану

Абдуддор, Бадр куни байроқни сизларга бериб қўйиб, бошимизга нима кўргиликлар келганини кўрдингиз, душман биринчи бўлиб байроқ томонга қараб интилади, агар байроқ йиқилса, қўшин пароканда бўлиб кетади. Шундай экан, қўлингиздан келса байроқни олинглар, бўлмаса қўйинглар, ўзимиз унга кифоя қиламиз», деди.

Абу Суфённинг ўқи нишонга бориб тегди, Бану Абдуддор унинг сўзларидан қаттиқ ғазабланиб, ёқасидан олишга яқин бўлди, «Ҳали биз байроғимизни сенга бериб қўярканмизми?! Эртага душман билан тўқнашган пайт бизнинг кимлигимизни билиб оласан!», деб тўполон кўтаришди. Дарҳақиқат, улар жангда қаттиқ матонат кўрсатишиб, битта ҳам қолмай ҳаммаси ҳалок бўлиб кетишди.

Қурайшнинг сиёсий найранглари

Жанг бошланишига оз қолганда Қурайш мусулмонлар сафлари ичида бўлиниш ва низо келтириб чиқаришга уриниб кўрди. Абу Суфён ансорларга одам юбориб: «Қавмдошимиз билан бизнинг ўртаимизни холи қўйинглар, биз сизларга тегмаймиз, сизлар билан жанг қилиш бизга зарур эмас», деб айттирди. Лекин тоғлар ҳам бас келолмайдиган мустаҳкам иймон олдида бу каби уринишлар нима ҳам қила оларди?! Ансорлар унга жуда қўпол суратда, хунук сўзлар билан жавоб беришди.

Иккала қўшин бир-бирига яқинлашиб, жанг бошланишига санокли дақиқалар қолганда Қурайш айна мақсад йўлида яна бир уринишга қўл урди. У Абу Омир ал-Фосиқ номли — асли исми Абду Амр ибн Сойфий бўлиб, ар-Роҳиб деб аталар, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни ал-Фосиқ деб атагандилар — бир хоинни ансорлар ёнига жўнатди, у жоҳилият пайтида Авснинг раҳбарларидан бўлиб, Мадинага Ислом келгач, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга адоват йўлини танлаган, Мадинадан чиқиб кетиб, Қурайшга бориб қўшилган ва уларни тинмай Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарши урушга гижгилар, Қурайшни: «Қавмим мени кўрса, сўзимни қабул қилиб, жангдан чиқиб кетади», деб ишонти-

риб келарди. У қавмига ўзини танитиб: «Эй Авс жамоаси, мен Абу Омирман», деб қичқирган эди, улар: «Аллоҳ кўзингни кўр қилсин, эй фосиқ!», деб жавоб беришди. Шундан сўнг у: «Қавмимга мендан сўнг ёмонлик етибди», деб ноумид ортига қайтди, жанг бошлангач эса улар билан қаттиқ урушди, уларга тошлар улоқтирди.

Шундай қилиб, Қурайш иймон аҳлининг сафларини бўлиб ташлаш мақсадида уюштирган иккинчи уриниш ҳам чиппакка чиқди. Унинг бу уринишлари сон ва қурол-аслаҳа жиҳатидан устун бўлишига қарамай, мусулмонлардан қаттиқ хайиқаётганига ва дилларида кучли қўрқув борлигига далолат қиларди.

Қурайш аёлларининг тарғибот-ташвиқот ҳаракатлари

Қурайш аёллари ҳам Абу Суфённинг аёли Ҳинд бинт Утба бошчилигида жангга етарлича ҳисса қўшишга уриндилар. Улар сафлар орасида айланиб юришар, чилдирмаларини чалиб, эркакларни жангга чорлаб қўшиқлар айтишар, уларнинг руҳиятини кўтаришга, шижоатларига шижоат қўшишга ҳаракат қилишар, ҳамиятларини қўзғатувчи, уруш ва жанг кишиларининг жангвор туйғуларини ҳаракатга келтирувчи шеърлар ўқишарди. Улар гоҳо байроқдорларга қарата:

Олға, Бану Абдуддор!
Сиз қўшинга байроқдор,
Душманни қилинг абгор!

деб хитоб қилишар, гоҳ қавмларини жангга чорлаб:

Гар ғолиб бўлсангиз қучоқ очамиз,
Пойингизга алвон гуллар сочамиз.
Ортга чекинсангиз, минг лаънат ўқиб,
Юз кўришмас бўлиб сиздан қочамиз,

дея шеърлар ўқишарди.

Жангнинг бошланиши

Ҳар икки гуруҳ бир-бирига яқинлашиб, жанг онлари етиб келди. Жангни биринчи бўлиб мушрикларнинг байроқдори Талҳа ибн Аби Талҳа ал-Абдарий бошлаб берди. У Қурайшнинг энг баҳодир суворийларидан бўлиб, мусулмонлар уни «лашкарнинг қўчқори» деб аташганди. У туяга миниб, ўртага чиқиб келди ва мубораза (яккама-якка олишув)га чақирди. Одамлар унинг шижоатидан бироз ҳайиқиб, олишувга чиқишдан тўхталиб туришди. Шунда Зубайр ибн Аввом у билан олишувга чиқиб борди ва шердек отилиб, унинг туясига миниб олди, сўнг уни ерга улоқтириб, қиличи билан бошини танидан жудо қилди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу ажойиб олишувни кўриб, такбир айтиб юбордилар, мусулмонлар ҳам Зубайрга тасанно айтиб, такбир айтишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ҳар бир пайғамбарнинг ўз ҳаворийси (ёрдамчиси) бўлади, менинг ҳаворийим Зубайрдир», дедилар^[1].

Байроқ атрофида оғир жанг бўлиб ўтиши ва байроқдорларнинг қирилиб кетиши

Шундан сўнг уруш олови гуруллаб, гуруҳлар ўртасида майдоннинг ҳар бир нуқтасида шиддатли жанг бошланиб кетди. Жангнинг асосий оғирлиги мушрикларнинг байроғи атрофида кечди. Бану Абдуддор қавми ўз бошлиқлари Талҳа ибн Аби Талҳа ўлдирилгач, байроқни бирин-кетин қабул қилиб ола бошлади. Аввал унинг укаси Абу Шайба Усмон ибн Талҳа байроқни қўлига олиб:

Байроқдорга ўзга йўл йўқ, фақат жанг!

Ё ўлар, ё душман ҳолин қилар танг!

деганча жангга отилди.

¹ Ас-сийрутал-ҳалабия: 2/18.

Шунда Ҳамза ибн Абдулмутталиб унга ҳамла қилди ва қиличи билан елкасига зарб билан уриб, қўли билан бирга елкасини ҳам чопиб, киндигигача ёриб юборди ва унинг ўпкаси очилиб қолди.

Сўнгра байроқни Абу Саъд ибн Аби Талҳа қўлга олди. Саъд ибн Аби Ваққос отган камон ўқи унинг бўғзига тегиб, тили осилиб қолди ва ўша заҳоти жон берди. Баъзи ривоятларда: «Абу Саъд муборазага чорлаб ўртага чиққан, шунда Али ибн Аби Толиб унга талабгор бўлиб чиқиб, ўлдирган», ҳам дейилади.

Ундан сўнг байроқ Мусофиъ ибн Талҳа ибн Аби Талҳанинг қўлига ўтди. Осим ибн Собит ибн Аби Афлаҳ отган ўқ уни ҳам ер тишлатди. Ундан сўнг байроқни унинг укаси Килоб ибн Талҳа ибн Аби Талҳа қўлга олди, Зубайр ибн Аввом у билан олишиб, охири уни қатл қилди. Ундан сўнг байроқ уларнинг яна бир инилари Жулос ибн Талҳа ибн Аби Талҳанинг қўлига қолди, у Талҳа ибн Убайдуллоҳнинг найзаси зарбидан жон берди. Баъзилар уни Осим ибн Собит Ибн Аби Афлаҳ камон ўқи отиб ўлдирган, ҳам дейишади.

Бу олти нафар жангчининг ҳаммаси битта хонадондан, Абу Талҳа Абдуллоҳ ибн Усмон ибн Абдуддор хонаданидан эди. Уларнинг барчаси мушрикларнинг байроғи остида ўдирилди.

Улардан сўнг байроқни Бану Абдуддор қавмининг бошқа бир вакили Артот ибн Шураҳбил қўлга олди, уни Али ибн Аби Толиб ўлдирди, Ҳамза ибн Абдулмутталиб ўлдирганлиги ҳам айтилади. Сўнг байроқни Шурайҳ ибн Қориз қўлга олди, уни Қузмон — ўзи мусулмон бўлмаган, балки ҳамият қилиб мусулмонлар сафида урушга чиққан мунофиқ — ўлдирди. Ундан сўнг байроқни Абу Зайд Амр ибн Абдуманоф ал-Абдарий қўлга олди, уни ҳам Қузмон ўлдирди. Ундан сўнг уни Шураҳбил ибн Ҳошим ал-Абдарийнинг бир ўғли қўлга олди, уни ҳам Қузмон ўлдирди.

Бу ўнта байроқдор Бану Абдуддор қавмидан бўлиб, битта ҳам қолмай ҳаммаси ҳалок бўлди. Шундан сўнг ушбу қавмдан ҳеч ким қолмагач, байроқни уларнинг Суоб номли бир ҳабаш хизматкорлари қўлга олди. У ўзидан олдин ўлдирилган байроқдор хожаларидан ҳам ўтказиб шижоат ва сабот билан урушди, қилич зарбидан қўллари узилиб кетгач, чўккалаганича байроқни бўйни билан қисиб, то ўлгунича ана шу ҳолда тик тутиб турди.

Охирги дамларида ҳалок бўлар экан: «Эй тангрим, мен маъзур бўлдимми?», деганича йиқилди.

Мана шу ҳабаш бола ўлдирилгандан сўнг байроқ ерга қулади. Уни кўтаргани одам топилмай, шу кўйи оёқ остида қолиб кетди.

Урушнинг бошқа нуқталаридаги аҳвол

Жангнинг бутун оғирлиги байроқ атрофида кечиб турган пайтда майдоннинг бошқа нуқталарида ҳам жанг кучайгандан кучайиб борарди. Мусулмонларнинг сафлари узра иймон руҳи ҳукм сураб, улар мушриклар устига тўғонларни бузиб бораётган тошқин дарё каби шиддат билан бостириб борарканлар: «ўлдир, ўлдир!» деб такрорлашар, бу сўз уларнинг Ухуд кунги шиорлари бўлганди.

Абу Дужона бошига қизил боғичини боғлаб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан олган қиличини маҳкам тутганича, унинг ҳаққини адо этиш мақсадида жангга шўнғиб кетганди. У дуч келганки мушрикни қўймай ўлдирар, мушрикларнинг сафларини ағдар-тўнтар қилиб юрарди.

Зубайр ибн Аввом айтади: Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан қилични менга беришларини сўраганимда бермасдан уни Абу Дужонага берганларида хафа бўлган ва ичимда: «Мен у зотнинг аммалари Софиянинг ўғли бўлсам, ўзим Қурайшдан бўлсам-у, қилични сўраб олдиларига борсам, менга бермадилар-да, мендан кейин сўраб борган шу одамга бердилар. Қани, кўрамыз, нима ҳунарлар кўрсатаркин», деган эдим. Шундан сўнг уни кузата бошладим. У бир қизил пешонабандни олиб, уни пешонасига танғиб олганида ансорлар: «Абу Дужона ўлим боғичини бошига боғлади», дейишди. Шундан сўнг у қуйидаги шеърни ўқиганича жангга шўнғиб кетди:

Дарада аҳд бердим халилимга ман
Тоабад олдинги сафда туришга.

Аллоҳу расулин қиличи билан
Душманга аёвсиз зарба уришга.

Шундан сўнг у дуч келган мушрикни қўймай ўлдира бошлади. Мушриклар ичида бир киши бизнинг жароҳатланган бирон кишимизни қўймай, саранжомлаб қўяётган эди. Абу Дужона билан ўша одам бир-бирига яқин келиб қолишди. Мен Аллоҳдан у иккисини бир-бирига учраштириб қўйишини сўраб дуо қилдим. Иккаласи тўқнашиб, бир-бирига бир-икки зарба уришга ҳаракат қилишди. Мушрик Абу Дужонага қилич урган эди, у қалқони билан тўсди. Шунда қалқон унинг қиличини тишлаб қолди. Абу Дужона фурсатдан фойдаланиб, бир зарб билан мушрикни ер тишлатди^[1].

Сўнг Абу Дужона яна сафлар оралаб, учраганни қиличдан ўтказиб бора туриб, аёл кишилигини билмаган ҳолда Қурайш аёлларининг етакчисига дуч келиб қолди. Абу Дужонанинг ўзи ҳикоя қилади: «Бир одамни кўрдимки, ҳаммани қаттиқ туриб жангга чорлаб юрибди. Шаҳд билан ёнига бориб, боши узра қиличимни кўтарган эдим, бирдан чинқириб юборди. Қарасам, аёл киши экан. Шунда аёл кишини ўлдириш билан Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг қиличлари ҳурматини кетказишни истамадим».

Ўша аёл Ҳинд бинт Утба эди. Зубайр ибн Аввом айтади: «Мен Абу Дужонанинг Ҳинд бинт Утбанинг боши узра қилич кўтарганини, кейин уни қайтариб олганини кўриб: «Аллоҳ ва Расули билувчироқ», дедим»^[2].

Ҳамза ибн Абдулмутталиб ҳам ғабланган шердек ҳамла қиларди. У мисли кўрилмаган хавф-хатарлар остида мушриклар қўшинининг қоқ ўртасига кириб борар, не-не паҳлавонлар унинг зарбаларидан шамол силкитган дарахт барглари мисол тўкилиб қолаётган эди. У мушриклар байроқдорларининг ҳалок этилишида фаол иштирок этиши билан бир қаторда уларнинг бошқа паҳлавонларининг ҳам роса адабини берди. Пировардида урушнинг олдинги қаторида эканида ҳалок этилди, юзма-юз олишувда бирон баҳодир жангчи тарафидан эмас, бал-

¹ Ибн Ҳишом: 2/68, 69.

² Ибн Ҳишом: 2/69.

ки билдирмасдан берилган хиёнаткорона зарба оқибатида ерга қулади.

Аллоҳнинг шери Ҳамза ибн Абдулмутталибнинг ўлдирилиши

Ҳамзанинг қотили Ваҳший ибн Ҳарб ҳикоя қилади: «Мен Жубайр ибн Мутъимнинг қули эдим. Унинг амакиси Туайма ибн Адий Бадр куни ҳалок бўлганди. Қурайш Уҳудга йўл олаётганида Жубайр менга: «Амакимнинг қасосига Муҳаммаднинг амакиси Ҳамзани ўлдирсанг, озодсан», деди. Шундан сўнг мен ҳам одамлар орасида жангга бордим. Ҳабаш бўлганим учун ҳар бир ҳабаш каби найза отишни яхши ўзлаштирган ва нишонни уришда камдан-кам хато қилар эдим. Жанг бошлангач, менинг ишим фақат Ҳамзани кузатиш ва қулай фурсат кутиш бўлди. Мен уни одамлар ичида худди нортуядек савлат тўкиб юрганини, ҳамма унинг олдидан тумтарақай қочиб, ҳеч ким унга бас келолмаётганини кўриб турдим. Худо ҳаққи, мен уни ўлдириш учун фурсат пойлаб, бирон дарахт ё тош ортига беркиниб турар ва яқинроқ келишини кутардим. Тўсатдан менга яқин бир жойда Сибоъ ибн Абдул-уззо пайдо бўлди. Ҳамза уни кўргач: «Бери кел, эй хатначи хотиннинг боласи!», деб қичқирди — унинг онаси аёлларни хатна қиларди — ва бир зарб билан калласини учуриб юборди.

Худди шу пайт найзамни ўқталиб, уни нишонга ола бошладим ва қулай фурсат келиши билан унга қараб отдим, найза унинг қорнидан пастроғидан кириб, оёқлари орасидан чиқди. У мен томонга қараб интилди, бироқ жароҳати бунга йўл бермади. Мен уни ўлгунича кутиб турдим-да, сўнг бориб, найзамни суғуриб олдим. Кейин лашкаргоҳга қайтиб бориб, ўша ерда ўтирдим. Чунки, энди менинг бошқа ишим қолмаган эди, мен уни фақат озод бўлиш учун ўлдирган эдим. Дарҳақиқат, Маккага қайтгач, озод этилдим»^[1].

¹ Ибн Ҳишом: 2/69-72, Саҳиҳул Бухорий: 2/583. Ваҳший Тоиф жангидан сўнг мусулмон бўлди, ўша найзаси билан Мусайлама каззобни ўлдирди, румликларга қарши Ярмак жангида иштирок этди.

Устунликни тўла қўлга киритиш

Аллоҳ ва расулининг шери Ҳамза ибн Абдулмутталибнинг ўлдирилиши билан мусулмонлар улкан йўқотишга дучор бўлишларига қарамай, жангда тўла устунликни ўз қўлларида сақлаб қолдилар. Шу куни Абу Бакр, Умар ибн Хаттоб, Али ибн Аби Толиб, Зубайр ибн Аввом, Мусъаб ибн Умайр, Талҳа ибн Убайдуллоҳ, Абдуллоҳ ибн Жаҳш, Саъд ибн Муоз, Саъд ибн Убода, Саъд ибн Рабиъ, Анас ибн Назр ва бошқаларнинг жангда кўрсатган афсонавий қахрамонликлари мушрикларнинг қатъиятларини синдириб, билак кучларини заифлаштириб юборди.

Аёл қучоғидан қиличлару қалқонлар бағрига

Ўша кунги тенгсиз баҳодирлардан яна бири Ҳанзала ал-Ғасил¹, яъни Ҳанзала ибн Аби Омир бўлиб, у — бироз юқорида баён қилиб ўтганимиз — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам фосиқ деб атаган Абу Омир роҳибнинг ўғли эди. Ҳанзала янги уйланган ва эндигина чимилдиққа кирган бўлиб, жарчининг урушга чорловчи овозини эшитган заҳоти келинчакнинг оғушидан суғурилиб, тўппа-тўғри жиҳодга жўнаб кетганди. Жанг майдонида мушриклар билан тўқнашгач, сафларни ёриб ўтиб, тўппа-тўғри мушрикларнинг бош қўмондони Абу Суфён ибн Ҳарб қаршисига етиб борди ва уни ўлдиришига бир баҳя қолганида шаҳидликка эришди. У Абу Суфёнга ҳамла қилиб, ундан устун келиб турган пайтида Абу Суфёнга ёрдамга етиб келган Шаддод ибн Авс томонидан қатл этилди.

Камончилар гуруҳининг жангга қўшган ҳиссалари

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тоғ устига жойлаштираган камончилар гуруҳи ҳам уруш чамбараги мусулмон қўшин

¹ Ҳанзаланинг лақаби «Ғасил» (ювиб қўйилган) ёки «Ғасилул-малоика» (фаришталар тарафидан ювилган) бўлиб, бунинг сабаби қуйироқда, «Шаҳидларнинг дафн қилиниши» қиссасида келади.

фойдасига айланишига жуда катта ҳисса қўшди. Маккаликларнинг Холид ибн Валид бошчилигидаги отлик аскарлари Абу Омир Фосиқ (бошчилигидаги гуруҳ) кўмагида исломий лашкарнинг чап қанотини ёриб киришга уриниб, уч бора ҳужум уюштирилди. Улар бу билан мусулмонларнинг орқа томонидан бостириб келиб, сафлари ичида парокандалик пайдо қилишни ва шу билан уларни қақшатқич мағлубиятга дучор қилишни кўзлаган эдилар. Лекин, камончилар улар устига ўқ ёғдириб, учала ҳужумларини ҳам бартараф этишга муваффақ бўлдилар^[1].

Мушрикларга мағлубият келади

Урушнинг даҳшатли тегирмон тоши ана шу тариқа айланиб, кичиккина исломий қўшин майдоннинг барча нуқтасида тўла устунликни ўз қўлида сақлаб турди. Бу ҳолат мушрикларнинг энг баҳодир жангчиларини ҳам саросимага тушириб қўйди, уларнинг сафлари ўнгу-сўлидан, олдию-орқасидан тумтарақай бўлиб сочилиб кета бошлади. Гўё уч мингта мушрик бир неча юз эмас, балки ўттиз мингта мусулмонга тўқнашгандек эди. Мусулмонлар жасорат ва иймоннинг энг ёрқин кўринишларини намоён этдилар.

Қурайш мусулмонларнинг ҳужумини қайтариш учун бор имкониятини сарфлагач, ўзининг бунга ожиз ва кучсизлигини тан олди ва ғайрат-шижоати батамом сўнди. Ҳатто, Суоб ўлдирилганидан сўнг ерга қулаган байроққа яқинлашишга, уни баландкўтариб жангчиларнинг бошини биржойга қовуштиришга журъат қилувчи одам топилмади. Оқибатда қўшин чекинишга ва қочишга тушди. Қасос ва интиқом олиш, мусулмонларни янчиб ташлаб, ўз иззат ва шарафларини қайтариб олиш ҳақидаги чақириқлар барчаси унутилди.

Ибн Исҳоқ айтади: Сўнг Аллоҳ таоло мусулмонларга Ўз нусратини нозил қилди, уларга берган ваъдаси устидан чиқди, улар душманларини қиличдан ўтказдилар ва уларни жанггоҳдан су-

¹ Фатхул Борий: 7/346.

риб чиқардилар, мушрикларнинг мағлубияти ҳақида шак-шубҳа қолмади.

Абдуллоҳ ибн Зубайр отаси Зубайр ибн Аввомдан ривоят қилади: «Аллоҳга қасамки, мен Ҳинд бинт Утба ва дугоналарининг ҳеч нарсага қарамай, жон ҳолатда қочишларини, этакларини кўтариб олишганидан болдирлари очилиб қолганини кўриб турардим»^[1].

«Саҳиҳул Бухорий»да Бароъ ибн Озибнинг ҳадисида келади: «Душман билан тўқнаш келганимизда улар қочишди, ҳатто мен аёлларнинг жон ҳолатда тоққа чиқиб боришларини кўрдим, улар болдирларини очиб олишган, халхоллари (оёқларидаги тақинчоқлари) кўриниб турарди»^[2]. Мусулмонлар мушриклар ортидан қувиб, уларни қиличдан ўтказишар ва ўлжаларни қўлга киритишарди.

Камончиларнинг қўпол хатоси

Камсонли исломий қўшин Маккаликлар устидан иккинчи бор, гўзалликда Бадрдаги ғалабадан асло қолишмайдиган улкан ғалабага эришиб турганларида камончилар гуруҳининг кўпчилик аъзолари томонидан содир бўлган жуда қўпол хато вазиятни бутунлай ўзгартириб юбориб, мусулмонларга қақшатқич талафот келтирди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қатл қилинишларига бир баҳя қолишига сабаб бўлди ва мусулмонларнинг Бадрдан сўнг эришган обрў ва ҳайбатларига жуда катта салбий таъсир кўрсатди.

Юқорида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ушбу камончиларга қилган, хоҳ ғалаба, хоҳ мағлубият бўлсин, ҳар қандай ҳолатда ҳам тоғдаги ўринларидан қимирламаслик ҳақидаги қатъий буйруқлари матнини келтириб ўтгандик. Лекин, шу қадар қаттиқ буйруқлар бўлишига қарамай, камончилар мусулмонларнинг душманни қувиб, ўлжаларни қўлга

¹ Ибн Ҳишом: 2/77.

² Саҳиҳул Бухорий: 2/579.

киритишаётганини кўргач, дунё муҳаббати ғолиб келиб, бир-бирларига: «Ўлжа, ўлжа! Биродарларимиз ғолиб бўлишди! Биз нега қараб турибмиз?!», деб хитоб қилишди.

Аммо бошлиқлари Абдуллоҳ ибн Жубайр уларга Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг буйруқларини эслатиб: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сизларга айтган гапларини унутдингизми?!», деди.

Лекин, уларнинг мутлақ кўпчилиги бу огоҳлантиришларга парво қилмасдан: «Худо ҳаққи, биз ҳам тезроқ бориб, ўлжага эришайлик!», дейишиб^[1], қирқ чоғли ё ундан ҳам ошиқроқ киши тоғдаги ўринларини тарк қилишиб, ўлжага шерик бўлиш иштиёқида пастга қараб шошилишди. Оқибатда мусулмонларнинг орқа тарафи ҳимоясиз қолиб, фақат Абдуллоҳ ибн Жубайр билан бирга саккиз-тўққиз жангчигина то изн бўлгунича ёки ҳалок бўлгунларича ўз ўринларида мустаҳкам туравериш аҳди билан қолдилар.

Холид ибн Валид ислом лашкарини қуршаб олиш режасини амалга оширади

Холид ибн Валид олтинга тенг бу фурсатни ғанимат билиб, ислом кўшинининг орқа тарафидан айланиб ўтиш мақсадида ўз отлиқлари билан ўқдек учиб, камончилар тоғига ҳужум уюштирди. Абдуллоҳ ибн Жубайр ва унинг ёнида қолган санокли жангчини бир зумда тинчитиб, орқа томондан мусулмонлар устига бостириб келди. Унинг отлиқларининг ҳайқириғидан мушриклар ҳолат янгича тус олганини билишиб, чекиниб бораётган жойларидан ортларига қайтиб, мусулмонлар устига ёпирилишди. Мушриклардан Амра бинт Алқама ал-Ҳорисия исмли бир аёл шошиб келиб, ерда ётган байроқларини баланд кўтарди, шундан сўнг мушриклар байроқ атрофида жипслашиб, бир-бирларини чорлай бошладилар. Бир жойга жам бўлишгач, мусулмонларга қарши жангга ташландилар. Шундай қилиб, мусул-

¹ Бухорий Бароъ ибн Озиб ҳадисидида келтирган: 1/426.

монлар олди тарафдан ҳам, орқадан ҳам қуршов ичида қолиб, жуда қийин аҳволга тушиб қолдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қуршовда ўзларини мардонавор тутишлари

Ўша пайтда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тўққиз кишилик кичик бир гуруҳ^[1] билан мусулмонларнинг орқаларидан^[2] уларнинг шиддатли жангларини ва мушрикларни таъқиб қилишларини кузатиб турардилар. Шу ҳолда Холиднинг отличлари тўсатдан бостириб келиб қолишди. У зотнинг олдиларида икки йўлдан бири қолганди: ё ўз жонларини сақлаб қолиш учун ёнларидаги тўққиз нафар саҳобалари ҳамроҳлигида зудлик билан хавфсиз жойга чекинишлари ва қуршовда қолган қўшинни тақдир ҳукмига ҳавола қилишлари, ё эса ўз жонларини хатарга қўйиб, асҳобларини ўз атрофларига чорлашлари ва улардан кучли бир жабҳа (фронт) ташкил қилиб, улар воситасида душман қуршовини ёриб, қуршовда қолган қўшиннинг Уҳуд тоғи тепаларига чиқиб олиши учун йўл очиб беришлари керак эди.

Шу ерда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг тенгсиз иқтидорлари ва мислсиз шижоатлари намоён бўлди. У зот асҳобларни ўз ёнларига чорлаб, бор овозлари билан: «Ҳой Аллоҳнинг бандалари, менинг ёнимга!», деб нидо қилдилар. Овозлари мусулмонлардан олдинроқ мушриклар қулоғига етиб боришини била туриб, ана шундай оғир вазиятда ўз жонларини хатарга қўйиб, асҳобларини чорладилар.

Дарҳақиқат, мушриклар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг овозларини эшитиб, мусулмонлардан олдин у киши томон интилдилар.

¹ «Саҳихул Муслим»да (2/107) айтилганидек, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Уҳуд куни 7 ансорий ва 2 муҳожир саҳобалари билан ёлғиз қолгандилар.

² «Холбуки пайғамбар ортингизда сизларни чорламоқда эди» (Оли Имрон: 153) ояти шунга далолат қилади.

Мусулмонларнинг тумтарақай бўлиб кетишлари

Мусулмонлар қуршовга тушиб қолишгач, улардан бир тоифаси ўзларини бутунлай йўқотиб қўйдилар. Кўзларига ўз жонларидан бошқа нарса кўринмай қолиб, орқада нима гап бўлаётганидан беҳабар, жанг майдонини ташлаб, қочишга тушдилар. Улардан баъзилари қочиб бориб, ҳатто Мадинагача етиб бордилар. Айримлари эса тоғ чўққиларига чиқиб кетишди.

Иккинчи бир тоифа эса мушрикларга аралашиб кетиб, тўс-тўполонда ким дўст, ким душманлиги билинмай қолиб, мусулмонлар ичида бир-бирини ўлдириб қўйиш ҳоллари ҳам содир бўлди. Бухорий Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилади: «Уҳуд куни мушриклар очик мағлуб бўлиб туришган пайт Иблис: «Эй Аллоҳнинг бандалари, орқангизга эҳтиёт бўлинг!», деб қичқирди. Шунда олдинги қатордагилар орқага қайтишиб, орқадагилар билан тўқнашиб кетишди. Ҳузайфанинг кўзи бирдан отаси Ямонга тушди ва: «Эй Аллоҳнинг бандалари, отам, отам!» деб қичқирди. Бироқ, улар ўзларини тўхтатиб қололмадилар ва унинг отасини ўлдириб қўйишди. Шунда Ҳузайфа: «Сизларни Аллоҳнинг ўзи кечирсин», деди». Урва айтади: «Ҳузайфада то дунёдан ўтгунича ҳам яхшилиқ сақланиб қолди»^[1].

Ушбу тоифа ичида қаттиқ саросима пайдо бўлиб, кўпчилик гангиб қолганидан нима қилишини ва қайси томонга қараб ҳаракатланишини билмай қолди. Бунинг устига шу пайт: «Муҳаммад ўлдирилди!», деган қичқириқ эшитилиб, бу уларнинг қолган-қутган эс-хушларини ҳам учириб юборди. Кўпчилигининг руҳияти бутунлай тушиб кетди. Баъзилари жангдан тўхтаб, таслим бўлиш учун қуролларини ташладилар, айримлар эса мунофиқлар бошлиғи Абдуллоҳ ибн Убай билан боғланиб,

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/539, 2/581, Фатҳул Борий: 7/351, 362, 363. Бухорийдан бошқалар зикр қилишадикки, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳузайфага отасининг диясини (хун пулини) бермоқчи бўлганларида у: «Отанинг диясини мусулмонларга садақа қилдим», деган, бу иши Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам наздиларида Ҳузайфанинг обрўсини яна ҳам орттирган эди.

уларга Абу Суфёндан омонлик олиб беришни сўраш фикрига тушишди. Шу ҳолда турганларида улар олдидан Анас ибн Назр ўтиб қолди ва: «Нимага қараб турибсизлар?», деб сўради. Улар: «Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ўлдирилганмишлар», дейишди. «Ундай бўлса, у зотдан кейин яшаб нима қиласизлар?! Туринглар, сизлар ҳам Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ўлган иш устида ўлинглар!», деди у, сўнг: «Эй Парвардигор! Мен мана булар — яъни мусулмонлар — қилган ишдан Сендан узр сўрайман, ана улар — яъни мушриклар — қилган ишдан поклигимни Сенга эълон қиламан», деди. Шундай деб олға интилди. Йўлида Саъд ибн Муоз дуч келиб: «Қаерга эй Абу Умар?», деб сўраган эди: «Оҳ, оҳ, жаннатнинг ҳидини топяпман эй Саъд, у Уҳуд томондан келмоқда», деди. Сўнг жангга шўнғиб кетди ва то ўлгунича уришди. Жангдан сўнг унинг жасадини таний олмадилар, фақат сингиси унинг бармоғидан таниб олди. Баданида саксондан ортиқ найза, қилич ва камон ўқидан қолган жароҳатлар бор эди.^[1]

Собит ибн Даҳдох қавмига қараб: «Эй ансорлар жамоаси, агар Муҳаммад (соллalloҳу алайҳи ва саллам) ўлдирилган бўлсалар, Аллоҳ тирик, У ўлмайди! Сизлар динингиз йўлида жанг қилинглар, Аллоҳнинг Ўзи сизларга зафар ва нусрат ато этади!», деб хитоб қилди. Шунда бир қанча ансорлар унинг ёнига тўпланишиб, биргаликда Холиднинг отлиқларига қарши жангга киришди, унинг ўзи Холиднинг найзасидан ҳалок бўлди, бошқа шериклари ҳам ўлдирилдилар^[2].

Муҳожирлардан бир киши қонга беланган бир ансорийнинг ёнидан ўтиб қолди ва: «Эй фалончи, билдингми, Муҳаммад (соллalloҳу алайҳи ва саллам) ўлдирилган эмишлар?», деди. Шунда ансорий : «Муҳаммад (соллalloҳу алайҳи ва саллам) ўлдирилган бўлсалар, рисолат омонатини етказиб қўйганлар. Сизлар динингиз йўлида жанг қилинглар!», деб жавоб берди^[3].

¹ Зодул-маод: 2/93-96, Саҳиҳул Бухорий: 2/579.

² Ас-сийратул-ҳалабия: 2/22.

³ Зодул-маод: 2/96.

Мана шундай руҳлантирувчи ва далда берувчи сўзу ишлар сабабли мусулмон аскарларига маънавий-руҳий куч-қувват қайтиб келди, улар саросимадан қутулиб, эс-хушларини йиғиб олдилар. Таслим бўлиш ёки мунофиқ Ибн Убайга қўшилиш фикридан қайтдилар ва қуролларини қўлга олиб, бошқарув қароргоҳи томонга йўл очиш мақсадида мушрикларга қарши хужум бошлаб юбордилар. Бу орада уларга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўлдирилганлари ҳақидаги хабарнинг ёлғонлиги ҳам маълум бўлиб, бу уларнинг кучига куч қўшиб юборди. Натижада, оғир ва шиддатли жанглардан сўнг қуршовни ёриб чиқишга ва мустаҳкам марказ атрофида жамланишга муваффақ бўлдилар.

Майдонда учинчи бир тоифа ҳам бор эдики, уларнинг бутун фикру зикрлари фақат Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламда бўлди. Бу тоифа қуршовнинг бошиданок жон жаҳдлари билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ёнларига қараб интилдилар. Уларнинг бошида Абу Бакр Сиддиқ, Умар ибн Хаттоб, Али ибн Аби Толиб розияллоҳу анҳум ва бошқалар бор эди. Улар жангнинг олдинги қаторларида эдилар, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нисбатан хавф-хатарни ҳис қилишлари биланок у зотнинг ҳимояларига етиб келдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам атрофларида жангнинг шиддатли тус олиши

Мазкур тоифалар қуршов машаққатларини бошдан кечирар ва мушрикларнинг тегирмони гирдобиде айланар экан, жанг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам атрофларида қизигандан қизиб борарди. Юқорида айтганимиздек, мушриклар қуршовни бошлаган пайтларида у зотнинг ёнларида тўққиз нафар саҳобадан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Мусулмонларга қарата: «Менинг ёнимга келинлар, мен Расулуллоҳман!» деб хитоб қилганларида мушриклар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг овозларини эшитиб, у зотни танишди ва устларига ёпирилиб кела бошлашди, мусулмонлардан олдин ёнларига етиб бориш мақсадида жон-жаҳдлари билан у зот томонга таш-

ланишди. Шунда ўша тўққиз нафар саҳобий билан мушриклар ўртасида шиддатли жанг бўлиб ўтди ва унда муҳаббат, фидо-корлик, жасорат ва қаҳрамонликнинг ғоят нодир кўринишлари намоён бўлди.

Имом Муслим Анас ибн Моликдан ривоят қилади: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Уҳуд куни етти ансор ва икки муҳожир билан ёлғиз қолгандилар. Мушриклар ёпирилиб келишгач: «Жаннат эвазига — ёки жаннатда менинг ҳамроҳим бўлиши эвазига — ким уларни биздан даф қилади?!», дедилар. Шунда ансорлардан бири олдинга ўтиб, то ўлгунича жанг қилди. Кейин яна ёпирилиб кела бошлашгач, яна: «Жаннат эвазига — ёки жаннатда менинг ҳамроҳим бўлиши эвазига — ким уларни биздан даф қилади?!», дедилар. Ансорлардан яна бири олдинга чиқиб, то ўлгунича жанг қилди. Ана шу тарзда бирин-кетин ет-товлари ўлдирилдилар. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам икки — муҳожир — саҳобаларига: «Асҳобларимизга ин-соф қилмадик», дедилар»^[1].

Мазкур етти ансорийнинг охиригиси Амора ибн Язид ибн ас-Сакан эди, у қаттиқ жанг қилди ва оғир жароҳат олиб йиқилди^[2].

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳаётларидаги энг оғир дамлар

Ибн ас-Сакан йиқилганидан сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам икки нафар муҳожир саҳоба билан ёлғиз қолдилар. «Саҳиҳайн»да Абу Усмондан ривоят қилинишича: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларида жанг қилаётган кунларининг бирида Талҳа ибн Убайдуллоҳ ва

¹ Саҳиҳ Муслим: 2/107.

² Бироздан сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларига бир гуруҳ мусулмонлар етиб келиб, кофирларни Амора ёнидан суриб, уни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг яқинларига келтиришди. У зот оёқларини унга тўшадилар ва у Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг оёқларига бош қўйганча вафот этди (Ибн Хишом: 2/81).

Саъд (ибн Аби Ваққос)дан бошқа ҳеч ким қолмаган эди»^[1]. Бу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳаётларидаги энг оғир дамлар эди. Мушриклар учун эса бу дамлар олтинга тенг фурсат бўлиб, улар бу фурсатни қўлдан чиқармаслик учун қаттиқ уринишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни йўқ қилиш мақсадида ҳужумларини асосан у зотга қаратишди. Утба ибн Ваққос отган тош у зотнинг юзларига тегиб, пастки ўнг курак (яъни олдинги тишлар билан озиқ тиш ўртасидаги) тишлари синиб, пастки лаблари ёрилди. Абдуллоҳ ибн Шихоб аз-Зухрий яқинларига келиб, пешоналарига жароҳат етказди. Абдуллоҳ ибн Қамиъа номли ғаддор бир отлик келиб, у зотнинг елкаларига шундай зарб билан қилич солдики, унинг зарбидан бир ойдан кўпроқ елкалари оғриб юрди, бироқ бу зарба у зотнинг икки қават совутларини йиртиб ўтишга қодир бўлмади. Кейин ўша ғаддорнинг иккинчи бор туширган ўшандай қаттиқ зарбаси у зотнинг чаккаларига тегиб, дубулғаларининг ҳалқаларидан иккита ҳалқа юзларини ёриб, ичига кириб қолди. У малъун зарба урар экан: «Мана сенга, мен Ибн Қамиъаман», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам юзларидан қонни артарканлар: «Сени Аллоҳ хор қилсин», дедилар^[2].

«Саҳиҳ»да ривоят қилинишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг тишлари синдирилди, бошлари ёрилди. Шунда юзларидан қонни артарканлар: «Уларни Аллоҳга даъват қилаётган пайғамбарларининг юзини ёрган ва тишларини синдирган қавм қандай нажот топсин?!», дердилар. Шундан сўнг

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/527, 2/581.

² «Қамиъа» араб тилида тубан, пасткаш, хор маъноларини англатади. Шу боис Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг мақтаниб айтган «Мен Қамиъанинг ўғлиман» деган сўзига жавобан айни шу сўз билан ўзақдош феълни ишлатиб: «Ақмаъакаллоҳ», яъни Аллоҳ сени хор қилсин, деб дуо қилдилар (таржимон изоҳи). У зотнинг дуоларини Аллоҳ ижобат қилди. Ибн Оиздан ривоят қилинишича: «Ибн Қамиъа уйига қайтганидан сўнг чорвасини боқиб юриб, тоғ чўққисига чиқиб кетган қўй-эчкиларини қайтариб тушиш учун чиққанида ўзининг бир эчкиси уни қаттиқ сузиб, тоғдан қулатиб юборди ва у парча-парча бўлиб кетди» (Фатҳул Борий: 7/373). Табароний ривоятида: «Аллоҳ унга тоғ эчкисини рўбарў қилди, у уни сузавериб, тилкалаб ташлади» (Фатҳул Борий: 7/366).

Аллоҳ азза ва жалла оят нозил қилдики: «(Эй Муҳаммад), **Сиз учун бу ишда** (яъни бандаларга нажот бериш ёки уларни ҳалок қилиш ишида) **ҳеч бир нарса** (яъни инон-ихтиёр) **йўқдир**. (Аллоҳнинг Ўзи) **ё уларнинг тавбаларини қабул қилар ёки золимликлари сабабли азоблар»** (Оли Имрон: 128).^[1]

Табароний ривоятида: У зот ўша куни: «Пайғамбарининг юзини қонга беллаган қавмга Аллоҳнинг ғзаби қаттиқ бўлди», дедилар. Сўнга бироз муддат тургач: «Эй Парвардигор, қавмимни кечиргайсан, улар билмайдилар», дедилар.^[2]

«Саҳиҳ Муслим»да ривоят қилинишича: «Эй Роббим, қавмимни мағфират қилгин, улар билмайдилар», дедилар.^[3]

Қози Йёзнинг «Аш-Шифо»сида: «Эй Парвардигор, қавмимни ҳидоят қилгин, улар билмайдилар», деганлари ривоят қилинган.^[4]

Шубҳасиз, мушрикларнинг асосий мақсадлари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўлдириш бўлган эди. Бироқ, иккала муҳожир — Саъд ибн Аби Ваққос билан Талҳа ибн Убайдуллоҳ ажойиб қаҳрамонликлар кўрсатиб, мислсиз жасорат билан жанг қилишди ва икки кишигина бўлишларига қарамай, мушрикларга ўз мақсадларига эришишларига йўл қўймадилар. Чунки, ҳар иккаласи арабларнинг энг моҳир камончиларидан бўлиб, тинимсиз ўқлари билан мушрикларни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан суриб ташлашга муваффақ бўлишди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Саъд ибн Аби Ваққосга ўқдонларини қоқиб туриб: «Отинг, ота-онам сизга фидо бўлсин!», дедилар, бу эса унинг нақадар юксак жасорат ва лаёқат эгаси бўлганига далолат қилади. Чунки, у зот Саъддан бошқа биронтасига ота-оналарини биргаликда фидо қилмаганлар.^[5]

Талҳа ибн Убайдуллоҳ ҳақида гапирадиган бўлсак, мушрикларнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам атрофларига

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/582, Саҳиҳ Муслим: 2/108.

² Фатҳул Борий: 7/373.

³ Саҳиҳ Муслим: 2/108.

⁴ Китобуш-шифо битаърифи ҳуҳуқил-мустафо: 1/81.

⁵ Саҳиҳул Бухорий: 1/407, 2/580, 581.

ёпирилиб келишлари воқеасини имом Насоий Жобир розияллоҳу анҳудан шундай ривоят қилади: Мушриклар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ёнларига етиб қолишганида у зот: «Ким уларга қарши тура олади?» дедилар. Шунда Талҳа: «Мен», деди. (Сўнг Жобир ансорларнинг олдинга чиқишлари ва биринкетин шаҳид бўлишларини имом Муслим ривоятидан биз айтиб ўтганимиздек ҳикоя қилгач, сўзида шундай давом этди:) Сўнг Талҳа олдинга чиқиб, бир ўзи ўн бир кишидек олишди, қўлига қилич тегиб, бармоқларини узиб юборганида: «Ҳасс» (яъни, «их» ёки «аҳ») деган эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Агар «Бисмиллаҳ» деганингда эди, фаришталар одамлар кўз ўнгида сени баланд кўтаришган бўларди», дедилар. Шундан сўнг Аллоҳ мушрикларни ортга чекинтирди.^[1]

Ҳокимнинг «Иклил»ида ривоят қилинишича, Талҳа Уҳуд куни ўттиз тўққизта ёки ўттиз бешта жароҳат олган, кўрсаткич ва ўрта бармоғи фалаж бўлиб, ишламай қолган экан.^[2]

«Саҳиҳул Бухорий»да Қайс ибн Абу Ҳозим ривоят қилади: «Мен Талҳанинг шол бўлиб қолган қўлини кўрдим, Уҳуд куни у шу қўли билан Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни ҳимоя қилган эди».^[3]

Термизий ва Ибн Можа ривоят қилган ҳадисда айтилишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўша куни у ҳақида: «Ким ер юзида юрган (яъни тирик) шаҳидни кўришни истаса, Талҳа ибн Убайдуллоҳга қарасин», деганлар.^[4]

Абу Довуд Таёлисий Оиша розияллоҳу анҳудан ривоят қилади: «Абу Бакр Уҳуд кунини эсласа: «У куннинг ҳаммаси Талҳанинг куни бўлганди», дердилар.^[5]

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу у ҳақда яна шундай дерди:

¹ Фатҳул Борий: 7/361, Сунан ан-Насоий: 2/52.

² Фатҳул Борий: 7/361.

³ Саҳиҳул Бухорий: 1/527, 581.

⁴ Термизий: Маноқиб (3740-х), Ибн Можа: Муқаддима (125-х).

⁵ Фатҳул Борий: 7/361.

Убайдуллоҳ ўғли Талҳа, сенга жаннат мунтазир,
Хизматингга ҳури ғилмон, нозу неъмат мунтазир.^[1]

Ана шундай таранг вазият ва оғир дамда Аллоҳ таоло ғойибона нусратини туширди. «Саҳиҳайн»да ривоят қилинган ҳадисда Саъд айтади: «Уҳуд куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўрдим, ёнларида оппоқ кийимли икки киши у зотни ҳимоя қилиб қаттиқ жанг қиларди, мен уларни аввал ҳам кўрмаганман, кейин ҳам кўрмадим». Бир ривоятда: «Улар Жибрил ва Микоил эдилар»^[2].

Саҳобаларнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам атрофларига йиғила бошлашлари

Бу воқеаларнинг ҳаммаси бир неча дақиқа ичида, жуда катта тезликда бўлиб ўтди. Ваҳоланки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдинги қаторларда жанг қилаётган сара саҳобалари ҳолатнинг ўзгарганини кўришлари биланоқ ёки Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг овозларини эшитишлари биланоқ у зотга бирон кўнгилсизлик етишини олдини олиш учун тезлик билан ўша тарафга шошилдилар. Бироқ, улар етиб келишганда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга аллақачон жароҳатлар етган, олтига саҳобалари ўлдирилиб, еттинчиси жароҳатланган, Саъд ва Талҳа шиддатли жанг олиб боришаётганди. Улар етиб келишгач, у зотнинг атрофларида жонли девор ҳосил қилиб, ўраб олишди ва у кишини душман зарбаларидан қаттиқ ҳимоя қилишди. Биринчи бўлиб ёнларига садоқатли дўстлари Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу етиб келди.

Ибн Ҳиббон «Саҳиҳ»ида Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилади: Абу Бакр Сиддиқ деди: «Уҳуд куни ҳамма Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламдан узоқлашиб кетган эди. Би-

¹ Мухтасар тарих Димашқ: 7/82.

² Саҳиҳул Бухорий: 2/580. Муслимда ҳам шунга ўхшаш ривоят келган (Ал-фазоил: 4/1082).

ринчи бўлиб ёнларига мен етиб келдим. Қарасам, олдиларида бир киши у зотни ҳимоя қилиб жанг қилаётган экан. «Илоҳим, Талҳа бўлсин-да, ота-онам унга фидо бўлсин, илоҳим, Талҳа бўлсин-да, ота-онам унга фидо бўлсин», дердим. (Чунки, бу иш ўзимга насиб қилмагани учун у одамнинг менинг қавмимдан бирон киши бўлиб чиқишини истардим.) Зум ўтмай орқамдан Абу Убайда ибн Жарроҳ етиб келди, у ўқдек учиб келаётганди. Иккаламиз Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қараб отилдик. Қарасак, Талҳа у кишининг олдиларида йиқилиб ётибди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Биродарингизга қарашинглар, дарҳақиқат у (жаннатни ўзига) вожиб қилди», дедилар. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам юзларидан жароҳатланиб, дубулғаларининг иккита ҳалқаси юзларининг ичига кириб қолган экан. Мен уларни суғуриб олмоқчи бўлган эдим, Абу Убайда: «Аллоҳ ҳаққи, эй Абу Бакр, шу ишни менга қўйиб беринг», деди. Сўнг ҳалқани тишлари орасига олиб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга озор бермаслик учун қимирлатиб-қимирлатиб суғуриб олди, бироқ ўзининг олди тиши тушиб кетди. Кейин мен иккинчи ҳалқани суғуриб олмоқчи бўлсам, у яна: «Аллоҳ ҳаққи, эй Абу Бакр, шу ишни менга қўйиб беринг», деди. Сўнг уни яна тишлари билан тортиб суғуриб олди, шунда иккинчи тиши ҳам тушиб кетди. Сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Биродарингизга қарашинглар, у (ўзига жаннатни) вожиб қилди», дедилар. Шундан сўнг биз Талҳага юзланиб, уни муолажа қилишга киришдик. Унга ўндан ортиқ зарба етган экан.^[1] «Таҳзибу тарихи димашқ» асарида (7/78) айтилади: «Сўнг биз уни ўша чуқурлардан бирига олиб бордик. Қарасак, унинг баданида найза, камон ўқи, қилич зарбаси аралаш олтмиш нечта ҳам жароҳат бор экан, битта бармоғи кесилиб кетибди. Биз унинг ҳолини яхшилашга ҳаракат қилдик».

Бу орада Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг атрофларига бир гуруҳ баҳодир мусулмонлар келиб йиғилишди.

¹ Зодул-маод: 2/95.

Улар ичида Абу Дужона, Мусъаб ибн Умайр, Али ибн Аби Толиб,^[1] Саҳл ибн Ҳаниф, Молик ибн Синон (Абу Саид ал-Худрийнинг отаси), Умму Аммора Нусайба бинт Каъб ал-Мозиния, Қатода ибн Нуъмон, Умар ибн Хаттоб, Ҳотиб ибн Аби Балтаъа ва Абу Талхалар бор эди.

Мушриклар сиқувининг кучайиши

Мушрикларнинг сони дақиқа сайин кўпайиб боргани учун, табиийки уларнинг мусулмонлар устига ҳамлалари кучайиб, сиқувлари ҳам ортиб борди. Шу орада Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Омир Фосиқ тарафидан тайёрлаб қўйилган бир чуқурга йиқилиб, тиззалари шилиниб кетди. Али у кишининг қўлларидан тутиб, тортиб чиқарди, Талҳа ибн Убайдуллоҳ қучоқлаб, ўринларидан туришларига ёрдам берди.

Нофеъ ибн Жубайр айтади: Мен муҳожирлардан бир кишининг шундай деганини эшитганман: «Уҳудда иштирок этганман. Шунда кўрганманки, камон ўқлари ҳар тарафдан келар, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўртада турар, ўқлар у кишидан четлаб ўтарди. Ўша куни Абдуллоҳ ибн Шиҳоб аз-Зухрийни кўрдимки: «Менга Муҳаммадни кўрсатинглар, у қутулса мен қутулмаганим бўлсин» (яъни, ё у ўлади, ё мен), дер, ваҳоланки Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг ёнгинасида ёлғиз тургандилар. У у зотнинг ёнгиналаридан ўтиб кетди. Кейин Сафвон бу ҳақда уни маломат қилганида: «Худо ҳаққи, мен уни кўрмадим. Аллоҳга қасам ичиб айтаманки, у

¹ Али ибн Аби Толиб айтади: «Уҳуд куни одамлар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам атрофларидан узоқлашиб кетганда мен ўликларни қараб чиқиб, улар ичида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўрмадим, сўнг: «Аллоҳга қасамки, у киши ҳаргиз қочиб кетмаганлар, ўликлар ичидан ҳам топмадим. Демак, Аллоҳ таоло бизнинг қилигимиздан ғазабланиб, пайғамбарини юқорига олиб чиқиб кетган бўлса керак. Энди мен учун то ўлгунимча жанг қилишдан бошқа ишда яхшилик йўқ», дедим-да, қиличимнинг қинини синдириб ташладим, сўнг қавм устига ҳамла қилдим, шунда улар менга ўртани очиб беришди. Қарасам, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг ўрталарида эканлар» (Муснад Абу яъло: 1/416, 546-х).

биздан ҳимояланган. Биз тўрт киши уни ўлдиришга аҳдлашиб чиққан эдик, бироқ бунга муваффақ бўлмадик», деди.^[1]

Ноёб қаҳрамонлик намуналари

Шу куни мусулмонлар тарихда мисли кўрилмаган ноёб қаҳрамонлик ва ажойиб фидокорлик намуналарини кўрсатишди. Абу Талҳа Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларида тирик девор бўлиб туриб олган, у кишини душман ўқларидан сақлаш учун кўксини қалқон қилган эди.

Анас розияллоҳу анҳу айтади: «Уҳуд куни одамлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ёнларидан узоқлашиб кетишган, ёлғиз Абу Талҳа у кишининг ёнларида туриб, қалқони билан тўсиб турарди. У билагига бақувват камончи эди, ўша куни у иккита ё учта камон синдирди. Ўқдониди ўқи бор бирон киши ўтиб кетаётган бўлса, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ўқларингни Абу Талҳага бер», дердилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам душман томонга бўйин чўзиб қарасалар, Абу Талҳа: «Ота-онам сизга фидо бўлсин, қараманг, улар отган ўқлардан биронтаси тегиб кетмасин, кўксим сизга қалқон бўлсин», дерди».^[2]

Анас розияллоҳу анҳудан яна ривоят қилинади: «Абу Талҳа билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам битта қалқон билан ҳимояланишар, Абу Талҳа уста мерган бўлиб, у ўқ отганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бўйинларини чўзиб, унинг ўқи етиб борган жойга қарардилар».^[3]

Абу Дужона ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ҳимоя қилиб, келаётган ўқларга орқасини тутиб, тошдек қотиб турарди.

Ҳотиб ибн Абу Балтаъа Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг муборақ тишларини синдирган Утба ибн Аби Ваққоснинг ортидан бориб, қиличи билан калласини сапчадек

¹ Зодул-маод: 2/97.

² Сахиҳул Бухорий: 2/581.

³ Сахиҳул Бухорий: 1/406.

узиб ташлади, сўнг унинг оти билан қиличини олиб кетди. Саъд ибн Аби Ваққос укаси Утбани ўзи ўлдиришга қасд қилганди, бироқ бу иш унга эмас, Ҳотибга насиб этди.

Саҳл ибн Ҳунайф ҳам қаҳрамон камончилардан бири бўлиб, у Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам билан ўлимга байъатлашган эди. У ҳам мушрикларни даф қилишда фаол иштирок этди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам бевосита ўзлари ҳам камон отардилар. Қатода ибн Нўъмондан ривоят қилинади: «Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам камондан ўқ отдилар, хатто камон эгилган жойидан синиб кетди». Кейин ўша камонни у асраб қўйган ва кейинчалик ҳам унда қолганди. Ўша куни Қатоданинг кўзига жароҳат етган ва кўзи оқиб, юзига тушиб қолган эди, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уни ўз қўллари билан жойига қайтариб қўйдилар, шундан сўнг у тузалиб, аввалгидан ҳам яхшироқ бўлиб кетди.

Абдурраҳмон ибн Авф ҳам катта жасорат билан жанг қилди, оғзига жароҳат етиб, тишлари тўкилиб тушди, йигирмадан ортиқ жойидан жароҳатланди, оёғи шикастланиб, оқсоқ бўлиб қолди.

Абу Саид ал-Худрийнинг отаси Молик ибн Синон Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг юзларидаги қонни сўриб тозалаб қўйди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам унга: «Қонни тупуриб ташланг», деган эдилар, у: «Йўқ, ҳаргиз тупуриб ташламайман», деди, сўнг яна жангга киришиб кетди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам: «Ким жаннат аҳлидан бўлган одамни кўришни истаса, шунга қарасин», дедилар. Молик шу куни шаҳид бўлди.

Умму Амора ҳам жанг қила туриб, бир тўп мусулмонлар ичида Ибн Қамиъага тўқнаш келди. Ибн Қамиъанинг қилич билан берган зарбаси унинг елкасида чуқур жароҳат қолдирди. У ҳам қиличи билан Ибн Қамиъага бир неча зарбалар берди, лекин у устидаги икки қават сонути туфайли қутулиб қолди. Умму Амора шу куни ўн икки жойидан жароҳатланди.

Мусъаб ибн Умайр ҳам Набий соллalloҳу алайҳи ва салламни Ибн Қамиъа ва шерикларидан ҳимоя қилиб, шиддат билан

урушди. Байроқ унинг қўлида эди, уларнинг қилич зарбаларидан ўнг қўли узилиб тушди. Шунда у байроқни чап қўлига олиб, душман қаршисида матонат билан туришда давом этди. Чап қўлини ҳам чопиб ташлашгач, то ўлгунича чўккалаб, байроқни бўйни билан қисиб, тик тутиб турди. Уни Ибн Қамиъа ўлдирди ва кўринишидан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ўхшаб кетгани учун уни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам деган гумонда мушриклар ёнига қайтиб: «Муҳаммад ўлдирилди!», деб ҳайқирди^[1].

Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўлдирилганликлари ҳақида хабар тарқалиши ва бунинг жангга кўрсатган таъсири

Бир неча дақиқа ичида бу хабар мушриклар ичида ҳам, мусулмонлар ичида ҳам тарқалиб улгурди. Бу эса Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга бўлмаган ва қуршовда қолган кўпчилик саҳобаларнинг жанговор азму қарорлари сусайиб кетишига ва маънавий руҳиятлари емирилишига сабаб бўлди. Ҳатто уларнинг сафлари ичида қаттиқ парокандалик ва тартибсизликлар пайдо бўлди. Иккинчи томондан, ушбу хабар мушрикларнинг шиддатли ҳужумлари бироз сусайишига ҳам сабаб бўлди. Чунки, баъзилари ўзларини асосий мақсадларига эришган ҳисоблаб, жангни тўхтатиб, мусулмонларнинг ўликларини мусла (қулоқ, бурун каби аъзосини кесиш) қилишга киришиб кетишди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам жангни давом эттириб, аҳволни ўнглашга муваффақ бўладилар

Мусъаб шаҳид қилинган, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам байроқни Али ибн Аби Толибга топширдилар. Шиддат-

¹ Зодул-маод: 2/97, Ибн Ҳишом: 2/73, 80–83.

ли жанг давом этди ва шу ерда бўлган бошқа саҳобалар ҳам етук қаҳрамонлик ва жасорат намуналарини кўрсатишди.

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам душман сафларини ёриб ўтиб, қуршовда қолган лашкарга қўшилишга муваффақ бўлдилар. Биринчи бўлиб, у кишини Каъб ибн Молик таниди ва бор овози билан: «Эй мусулмонлар! Хушхабар! Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тирик эканлар!», деб қичқирди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мушрикларга у кишининг турган ўринлари маълум бўлиб қолмаслиги учун Каъбга: «Жим бўл» деб ишора қилдилар. Бироқ, Каъбнинг овози мусулмонларнинг қулоқларига етиб борди ва эшитганки одам у зотнинг ёнларига қараб интилиб, атрофларида ўттиз чоғли саҳоба жамланишди.

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳужум қилаётган мушриклар сафини ёриб ўтиб, тоғ даралари сари тартибли равишда чекина бошладилар. Мушриклар чекинишни барбод қилиш мақсадида ҳужумни яна ҳам кучайтиришди. Бироқ, мусулмон баҳодирларнинг матонати олдида бунга муваффақ бўлишолмади.

Мушрикларнинг отлиқ аскарларидан бири — Усмон ибн Абдуллоҳ ибн Муғийра «Қани Муҳаммад?! У қутулса мен қутулмаганим бўлсин!» (яъни, у тирик қолса, менинг ўлганим яхши), деганча Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларига яқинлашиб кела бошлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам у билан тўқнашиш учун ўринларидан қўзғолдилар, бироқ унинг оти бир чуқурга қоқилиб кетди, шунда Ҳорис ибн Симма у билан олишиб, оёғига уриб, ўтиргизиб қўйди, сўнг уни саранжомлаб, қуролини олиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга келиб қўшилди.

Макка суворийларидан Абдуллоҳ ибн Жобир деган яна бириси Ҳорис ибн Симмага ҳамла қилиб, қиличи билан елкасига уриб, ярадор қилди, уни мусулмонлар кўтариб олдилар. Шунда қизил пешонабанд соҳиби, ботир жангчи Абу Дужона Абдуллоҳ ибн Жобирга ҳамла қилиб, қиличи билан калласини сапчадек узиб ташлади.

Мана шундай шиддатли жанг асносида Аллоҳ тарафидан мўминларга ором уйқуси тушиб, Қуръонда айтилгани каби

уларни мудроқ ола бошлади. Абу Талҳа айтади: «Уҳуд куни мудроқ олган кишилар ичида мен ҳам бор эдим, ҳатто қиличим бир неча марта қўлимдан тушиб кетди. Мен уни олардим, у яна тушиб кетарди, яна олардим»^[1].

Ушбу гуруҳ мана шундай матонат билан, тартибли равишда чекиниб, тоғ дараларига етиб олди ва қўшиннинг қолган қисмига ҳам мана шу бежавотир жойга етиб олишлари учун йўл очиб берди, шу билан улар ҳам келиб қўшилишга муваффақ бўлишди. Шундай қилиб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳарбий маҳоратлари олдида Холиднинг маҳорати енгилди.

Убай ибн Халафнинг ўлдирилиши

Ибн Исҳоқ айтади: Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дарага етиб келган ҳам эдиларки, орқаларидан: «Қани Муҳаммад?! У қутулса мен қутулмаганим бўлсин!», деб бақирганича Убай ибн Халаф етиб келди. Мусулмонлар: «Ё Расулulloҳ, биронтамиз унга қарши жангга чиқайликми?», деб сўрашган эди, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Қўяверинглар, келаверсин», дедилар. У яқин келгач, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳорис ибн Симманинг найзасини қўлга олдилар-да, шаҳд билан қўзғолиб унга пешвоз чиқдилар ва совути билан дубулғаси ўртасида очилиб турган ўмровига кўзлари тушиб, найзани ўша ерига шундай урдиларки, унинг зарбидан Убай отидан қулаб, бир неча марта юмалаб кетди. У томоғидаги унча катта бўлмаган жароҳатидан қон сизиб турган холида Қурайш олдига қайтиб бориб: «Худо ҳаққи, мени Муҳаммад ўлдирди», деди. Улар: «Қўй-е, юрагинг чиқиб кетибди, Худо ҳаққи, жароҳатинг оғир эмас», дейишди. Шунда у: «У менга Маккада: «Мен сени ўлдираман», деб айтган эди»^[2], Аллоҳга қасамки, агар юзимга тупурса, тупуги ҳам мени

¹ Саҳиҳ Бухорий: 2/582.

² Бунинг тафсилоти шундай бўлганди: Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маккадаликларида мана шу Убай у киши билан йўлиқиб қолса: «Эй Муҳаммад, менинг бир отим бор, уни ҳар куни бир фарақ маккажўхори

ўлдирган бўларди», деди. Шундан сўнг бу Аллоҳнинг душмани Маккага қайтишаётганида йўлда, Сариф деган жойда ўлди. Абул Асваднинг Урвадан ривоят қилишича, шунингдек, Саид ибн Мусайяб отасидан қилган ривоятда айтилишича, Убай хўкиздек бўкирар ва: «Жоним қўлида бўлган Зотга қасамки, агар менинг бошимга тушган нарса Зул-Мажоз аҳли бошига тушса эди, ҳаммаси ўлиб кетган бўларди», дерди.^[1]

Талҳа Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўтариб олади

Тоққа чекинаётганларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларидан катта бир харсанг чиқиб қолиб, унга чиқмоқчи бўлиб ҳаракат қилдилар, бироқ ёшлари бироз қартайгани, унинг устига икки қават совут кийиб олганлари туфайли чиқолмадилар. Қолаверса, олган жароҳатлари туфайли анча ҳолдан тойган ҳам эдилар. Шунда Талҳа ибн Убайдуллоҳ елкасини у зотга тутиб, тош устига чиқиб олишларига ёрдамлашиб юборди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Талҳа (жаннатни) вожиб қилди», дедилар.^[2]

Мушриклар уюштирган охириги ҳужум

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тоғ дарасидаги бошқарув қароргоҳларига ўрнашиб олганларидан кейин мушриклар мусулмонлар устига сўнгги бор ҳужум уюштирдилар. Ибн Исҳоқ айтади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дарада эканларида Абу Суфён ва Холид ибн Валид бошлиқ бир қанча мушриклар тоққа кўтарила бошладилар. Шунда Расулуллоҳ

билан емлаб боқяпман. Сени шу отим устида ўлдираман», дерди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Йўқ, ин ша Аллоҳ, мен сени ўлдираман», дердилар.

¹ Ибн Ҳишом: 2/84, Ҳоким, Мустадрок: 2/327.

² Ибн Ҳишом: 2/86, Термизий (1692, 3739-х), Аҳмад (1/165) ривоятлари, Ҳоким саҳиҳ санаган (3/374) ва Заҳабий унга мувофиқ бўлган.

соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эй Парвардигор! Уларга биздан устун келиш лойиқ бўлмайди», дедилар. Шундан сўнг Умар ибн Хаттоб бир гуруҳ муҳожирлар ҳамроҳлигида жанг олиб бориб, уларни тоғдан тушириб юбордилар.^[1]

«Мағозий ал-Умавий»да айтилишича, мушриклар тоғ устига чиқиб келишди. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Саъдга: «Уларни қайтаринг!», дедилар. «Бир ўзим қандай қилиб қайтараман?», деди у. У зот яна шу гапларини қайтардилар. Учинчи марта айтганларидан сўнг Саъд ўқдонидан ўқ олиб, мушриклардан бирини отиб ўлдирди. Саъд айтади: «Сўнг ҳалиги ўқни олиб, таниб олдим-да, бошқасига отиб, уни ҳам ўлдирдим. Кейин яна биттасини шу ўқ билан ўлдирдим. Шундан сўнг улар пастга тушиб кетишди. Шундан сўнг: «Бу муборак ўқ» деб, уни ўқдонимга солиб қўйдим». Саъд ўша ўқни то вафот этиб кетгунича ёнида сақлади, сўнг болаларида қолди.^[2]

Шаҳидларни таҳқирлаш

Ушбу ҳужум мушрикларнинг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарши олиб борган энг сўнгги ҳужумлари бўлди. Шундан сўнг улар у кишини ўлдирилган бўлса керак, деган гумонда қароргоҳларига қайтиб, Маккага қайтиб кетишга тайёргарлик кўра бошладилар. Баъзилари — шунингдек, аёллари ҳам — шаҳид бўлган мусулмонларни мусла қилишга — қулоқларини, бурунларини ва жинсий аъзоларини кесишга, қоринларини ёришга тушишди. Ҳинд бинт Утба Ҳамзанинг жигарини суғуриб олиб, чайнай бошлади, кейин ютишга қурби келмай, тупуриб ташлади. Шунингдек, у кесилган қулоқ ва бурунлардан шодалар ясаб, бўйин ва оёқларига тақиб олди.^[3]

¹ Ибн Ҳишом: 2/86.

² Зодул-маод: 2/95.

³ Ибн Ҳишом: 2/90.

Баҳодир мусулмонларнинг урушнинг сўнги лаҳзаларигача жангга ҳозир туришлари

Охирги дамларда паҳлавон мусулмон жангчиларининг жангга ва Аллоҳ йўлида ўзларини фидо қилишга нақадар тайёр эканларини кўрсатиб берадиган иккита воқеа содир бўлди:

1. Каъб ибн Молик айтади: «Мусулмонлар сафида Уҳудда иштирок этдим. Мушрикларнинг ўлган мусулмонларни мусула қилишаётганини кўриб турардим. Қарасам, мушриклардан бири мусулмонлар ичида: «Сўйилган қўйлардек уюлиб кетгурлар», деганча қурол-яроғларини йиғиштириб юрган экан. Шунда қуролланган бир мусулмоннинг ўша мушрикни пойлаб турганини кўриб, ўша томонга қараб юрдим ва орқаларидан иккаласини кузата бошладим. Кофир кўринишидан ҳам, қурол жиҳатидан ҳам мусулмондан устунроқ эди. Иккаласи юзлашгач, мусулмон кофирга қилич солиб, то думбасигача кесиб ташлади ва у иккига бўлиниб кетди. Сўнг мусулмон юзини очиб: «Бопладимми эй Каъб, мен Абу Дужомаман», деди».^[1]

2. Жанг ниҳоялангач, бир гуруҳ мўмина аёллар жанг майдонига келишди. Анас розияллоҳу анҳу айтади: «Мен Оиша бинт Абу Бакр ва Умму Сулайм иккаласини енг шимариб, елкаларида сув солинган мешларни кўтариб, мусулмонларга сув ичириб, бўшаган мешларни яна тўлдириб келиб, яна мусулмонларга сув бериб юрганларини кўрдим»^[2]. Умар розияллоҳу анҳу айтади: «Ансор аёлларидан бўлган Умму Салит Уҳуд кунини бизга мешда сув ташиган эди».^[3]

Ўшандай қахрамон аёллар ичида Умму Айман ҳам бор эди. У айрим мусулмонларнинг чекиниб, Мадинагача кириб боришганини кўргач, улар юзига тупроқ сочиб: «Мана бу урчуқни олгин-да, қиличингни бу ёққа бер», деб, жанг

¹ Ал-бидая ван-ниҳая: 4/17.

² Сахиҳул Бухорий: 288, 2902, 3811, 4064 — ҳадислар.

³ Сахиҳул Бухорий: 2881, 4071 — ҳадислар.

майдонига қараб ошиқди. Етиб келгач, ярадорларга сув бера бошлади. Ҳиббон ибн Арақа унга қараб камондан ўқ узган эди, унинг ўқидан Умму Айман ерга йиқилиб, баданининг баъзи жойлари кўриниб қолди. Шунда бу Аллоҳнинг душмани қотиб кула бошлади. Бу нарса Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга оғир ботди ва учсиз бир камон ўқини Саъд ибн Аби Ваққосга узатиб: «Шу ўқни унга отинг!», деб буюрдилар. Саъд ўқни отган эди, у Ҳиббоннинг томоғига қадалиб қолди ва у гурсиллаганича ерга қулаб, ҳамма ёғи очилиб кетди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам кулдилар, ҳатто озиқ тишлари кўринди. Сўнг: «Саъд унинг ўчини олди, Аллоҳ дуоларини қабул қилсин», дедилар.^[1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дарага етиб олганларидан сўнг

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дарадаги қароргоҳларига ўрнашганларидан кейин Али ибн Аби Толиб бориб, қалқонида Михрос (харсангни ўйиб қилинган ҳовуз ёки Уҳуддаги қудуқ)дан сув келтириб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга тутди. Сув ҳидланиб қолган экан, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни ёқтирмасдан ичмадилар. «Пайғамбарининг юзини қонга белаган кимсага Аллоҳнинг ғазаби жуда қаттиқ бўлади», деганларича юзларидаги қонни ювдилар, бошларидан сув қуйдилар.

Саҳл айтади: «Аллоҳга қасамки, мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг жароҳатини ким ювганини, ким сув қуйиб турганини, нима билан даво қилинганини яхши биламан. Қизлари Фотима жароҳатни ювди, Али ибн Аби Толиб қалқонида сув қуйиб турди. Сув қон келишини тўхтатиш ўрнига, уни баттар кучайтираётганини кўрган Фотима бир бўлак бўйрани куйдириб жароҳатга босди ва шу билан қон тўхтади»^[2].

¹ Ас-сийратул-ҳалабия: 2/22.

² Сахиҳул Бухорий: 2/584.

Муҳаммад ибн Маслама тоза ва ширин сув келтирган эди, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам унда ичдилар ва Муҳаммад ибн Масламанинг ҳаққига дуо қилдилар.^[1]

Жароҳатлари таъсирида пешин намозини ўтириб ўқидилар, мусулмонлар ҳам у кишининг орқаларида ўтириб ўқидилар.^[2]

Абу Суфённинг жангдан сўнг айтган сўзлари ва унинг Умар билан сўзлашуви

Мушриклар йўлга чиқишга тахт бўлганларидан кейин Абу Суфён тоғ устига чиқиб: «Орангизда Муҳаммад борми?», деб қичқирди. Унга жавоб бермадилар. «Орангизда Ибн Абу Қуҳофа (Абу Бакр) борми?», деб қичқирди. Яна жавоб бермадилар. «Орангизда Умар ибн Хаттоб борми?», деб қичқирди. Яна жавоб бермадилар. Чунки, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам унга жавоб қайтаришга ижозат бермаган эдилар. Абу Суфённинг ўзи ҳам, қавми ҳам шу уч кишини Исломнинг асоси ва тиргаги деб билганларидан у фақат шу кишилар ҳақидагина сўради. Мусулмонлар тарафидан жавоб бўлмагач, қавмига қараб: «Улардан қутулибсизлар!», деб қичқирди. Шунда Умар чидай олмай: «Эй Аллоҳнинг душмани! Сен айтган одамларнинг барчаси ҳаёт, Аллоҳ сени хафа қиладиган ишни сақлаб қолди», деб хитоб қилди. Абу Суфён: «Сизларнинг одамларингизни мусла қилишибди, мен бунга буюрганим йўқ, бироқ бундан хафа ҳам бўлмадим», деди.

Кейин: «Яшасин Хубал!», деб қичқирди.

Пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва саллам: «Унга жавоб бермайсизларми?!», дедилар. «Нима деб жавоб берайлик?», деб сўрашганди: «Аллоҳ олийроқ ва буюкроқдир», денглар», дедилар.

Кейин Абу Суфён: «Бизлар учун Уззо бор, сизларнинг Уззонгиз йўқ», деди.

¹ Ас-сийратул-ҳалабия: 2/30.

² Ибн Ҳишом: 2/87.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам яна: «Унга жавоб бермайсизларми?!», дедилар. «Нима деб жавоб берайлик?», деб сўрашганди: «Аллоҳ бизнинг хожамиздир, сизларнинг хожангиз йўқ», денглар», дедилар.

Шундан сўнг Абу Суфён: «Бугунги жанг Бадрга жавоб бўлди, уруш дурангдир, (бир сафар сизлар ғолиб бўлган бўлсангиз, бир сафар биз ғолиб бўлдик)», деди.

Умар: «Йўқ, баробар бўлмади! Бизлардан ўлганлар жаннатда, сизлардан ўлганлар дўзахдадир», деб жавоб берди.

Абу Суфён: «Эй Умар, яқинроқ кел», деган эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Борингчи, нима демоқчи экан», дедилар. Умар яқин борган эди, Абу Суфён: «Худо ҳаққи, тўғриси айт эй Умар, биз Муҳаммадни ўлдирдикми, йўқми?», деб сўради. Умар: «Йўқ, Аллоҳ шоҳид, ҳозир у киши сенинг сўзларингни эшитиб турибдилар», деди. Шунда Абу Суфён: «Сен менинг наздимда (Муҳаммад ўлдирилди деб гап тарқатган) Ибн Қамиъадан ростгўйроқ ва яхшироқсан», деди.^[1]

Бадрда учрашишга ваъдалашув

Ибн Исҳоқ айтади: Абу Суфён қўшини билан йўлга чиқиш олдидан: «Сизлар билан келгуси йил Бадрда учрашамиз!», деб қичқирди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳобларидан бирига: «Келишдик, ўша ерда учрашамиз», деб айтинг» деб буюрдилар.^[2]

Мушрикларнинг ҳаракат йўналишига ишонч ҳосил қилиш

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Али ибн Аби Толибни мушриклар ортидан юбордилар, унга: «Уларнинг ортидан боринг, нима қилишяпти, нима қилишмоқчи, ўрганинг.

¹ Ибн Ҳишом: 2/93, 94, Зодул-маод: 2/94, Саҳиҳул Бухорий: 2/579.

² Ибн Ҳишом: 2/94.

Агар отларини етаклаб, туяларга миниб олишган бўлса, демак, Маккага йўл олишган бўлади. Агар туяларини ҳайдаб, отларга минишган бўлса, Мадинани кўзлаган бўлишади. Жоним Қўлида бўлган Зотга қасамки, агар Мадинани қасд қилган бўлишса, мен Мадинага бориб, улар билан жангга кираман», дедилар. Али айтади: «Қавмнинг изидан бордим. Кўрдимки, улар отларини етаклаб, туяларига миниб, Маккага қараб йўл олишди».^[1]

Ўлган ва яраланганларни сўраб-суриштириш

Курайш кетганидан сўнг одамлар ўлган ва яраланганларни аниқлашга киришдилар. Зайд ибн Собит айтади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Уҳуд куни мени Саъд ибн Рабиъни қидириб топиш учун юбордилар ва: «Уни кўрсанг, мендан салом айтгин ҳамда: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам аҳволингиз қандай, деб сўраяптилар», дегин», дедилар. Мен ўликлар ичида айланиб юриб, уни сўнгги нафасларини олаётган ҳолда топдим. Унинг баданида найза, қилич ва камон ўқларидан қолган етмишдан ортиқ жароҳат бор эди. Мен унга: «Эй Саъд, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сизга салом йўлладилар ва аҳволингиз қандайлиги билан қизиқдилар», дедим. У: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга салом айтгин ва у зотга етказингки, мен жаннатнинг ҳидини топаяпман. Қавмдошларим ансорларга шу сўзларимни етказингки, агар сизлар ҳаёт бўла туриб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга душман қўли етгудек бўлса, Аллоҳ ҳузурда сизлар учун бирон узр йўқдир», деди, сўнг шу оннинг ўзида жон таслим қилди».^[2]

Ярадорлар ичида Усайрим — Амр ибн Собит — ҳам бўлиб, у ҳам сўнгги нафасларини олаётган эди. Шу пайтгача унга исломни қабул қилишни таклиф қилсалар, кўнмай келарди. Уни кўришиб: «Бу Усайрим-ку, нима мақсадда чиққан экан? У биз уни

¹ Ибн Ҳишом: 2/94. «Фатҳул-Борий»да айтилишича, мушриклар ортидан борган киши Саъд ибн Абу Ваққос бўлган экан (7/347).

² Зодул-маод: 2/96.

қўйиб келган эдик, у бу ишни ёқтирмас эди», дейишди. Кейин унинг ўзидан: «Сен нима мақсадда чиққан эдинг? Қавмингнинг ёнини олибми ё Исломга рағбат қилибми?», деб сўрадилар. У: «Йўқ, Исломга рағбат қилиб чиқдим, Аллоҳ ва Расулига иймон келтирдим, сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга жанг қилиб, мана кўриб турганингиз ҳолга тушдим», деб жавоб берди ва ўша заҳоти жон берди. Бу ҳақда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга айтиб беришган эди, у зот: «У жаннат аҳлидан», дедилар. Абу Ҳурайра айтади: «У Аллоҳ учун ҳали бирон марта ҳам намоз ўқимаган эди».^[1]

Қузмонни ҳам ярадорлар ичидан топишди. У паҳлавонларча жанг қилиб, бир ўзи етти ё саккиз мушрикни ўлдирган эди. Оғир жароҳатдан силласи қуриб қолган Қузмонни Бану Зафарнинг ҳовлисига кўтариб келишди ва унга яхшилик билан хушxabар беришди. Шунда у: «Мен фақат қавмининг обрўси учун жанг қилдим, агар шуни ўйламасам, урушга кирмаган бўлардим», деди. Кейин жароҳати кучайиб кетгач, оғриғига чидай олмай у ўзини ўлдирди. Шунгача ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қачон у ҳақда гапирилса: «У дўзах аҳлидан», деб қўяётган эдилар. Ҳа, ватанпарварлик қилиб ёки Аллоҳнинг калимасини олий қилишдан бошқа ҳар қандай мақсад йўлида жангга кирган кишиларнинг оқибати — гарчи улар Ислом байроғи остида ва ҳатто пайғамбар ва саҳобалар билан бирга жангга кирган бўлсалар ҳам — ана шундай ачинарли бўлади.

Бунинг акси ўлароқ, ўликлар ичида Бану Саълабадан бўлган бир яҳудий ҳам бор эди. У қавмига: «Эй яҳудлар жамоаси, Муҳаммадга ёрдам кўрсатиш зиммамиздаги бурч эканини яхши биласизлар», деганида улар: «Бугун шанба куни, (яъни, биз шанба куни жанг қилмаймиз)», деб жавоб беришганди. Шунда у: «Сизлар учун шанба деган нарса йўқ», деди. Сўнг қиличини ва жангга керакли бошқа нарсаларини олиб: «Агар ҳалок бўлсам, мол-мулким Муҳаммаднинг ихтиёрида, у ўзи истаганидек тасар-

¹ Зодул-маод: 2/97, 98, Ибн Ҳишом: 2/88.

руф қилсин», деди, сўнг эрталабдан жангга кириб, то ўлгунича жанг қилди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам у ҳақда: «Мухайриқ яҳудларнинг энг яхшисидир», дедилар.^[1]

Шаҳидларнинг дафн қилиниши

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам шаҳидлар устида туриб: «Мен булар устида гувоҳманки, кимда-ким Аллоҳ йўлида жароҳатланса, Аллоҳ уни қиёмат куни жароҳатидан қон томиб турган ҳолида тирилтиради, қонининг ранги қон рангида, ҳиди эса мушк ҳидида бўлади», дедилар.^[2]

Айрим саҳобалар ўзларига қарашли ўликларни Мадинага олиб кетишган экан, уларни қайтариб олиб келиб, шаҳид бўлган жойларига дафн қилишни, шаҳидларни ювмасдан, темир совут ва теридан қилинган жанговор либосларини ечиб олгач, устидаридаги кийимлари билан дафн қилишни буюрдилар. Икки кишини биттадан кафанга ўрадилар, битта қабрга иккита ва учтадан шаҳидни дафн қилдилар. Қабрга қўйишда: «Қайси бирлари Қуръонни кўпроқ ёд биларди?», деб сўраб, қай бирини кўрсатилса, ўшани биринчи қўйдилар, «Мен қиёмат куни буларга гувоҳман», дедилар.^[3]

Абдуллоҳ ибн Амр ибн Ҳаром билан Амр ибн Жамуҳ иккаласини ўрталарида бўлган ўзаро меҳр-муҳаббат туфайли битта қабрга қўйдилар.^[4]

Ўликлар ичида Ҳанзаланинг жасади кўринмади, уни қидириб, бир четда, баданидан сув томиб турган ҳолда топдилар. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам унинг жасадини малоикалар ювганини айтдилар. Сўнг: «Оиласидан сўрангларчи, нега шундай бўлди экан?», дедилар. Аёлидан сўралганда (Ҳанзала унинг, яъни янги келинчакнинг оғушида эканида жарчининг жангга чорловини эшитиб, шошилиб, ғусл қилмасданоқ чиқиб

¹ Ибн Ҳишом: 2/88, 89.

² Ибн Ҳишом: 2/98.

³ Саҳиҳул Бухорий маъал-фатҳ: 3/248 (1343, 1346, 1348, 1353, 4079-ҳадислар).

⁴ Саҳиҳул Бухорий: 2/584, Зодул-маод: 2/98.

кетганини) айтиб берди. Шундан Ҳанзаланинг номи «Ғасилул-малоика» (фаришталар томонидан ювилган) деб аталди.^[1]

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам амакилари ва эмикдош акалари бўлган Ҳамзанинг жасадига қилинган ваҳшийликни кўриб, қаттиқ изтироб чекдилар. Аммалари Софийя иниси Ҳамзани кўраман деб келганида унинг аҳволига кўзи тушиб қийналмасин, деган ниятда ўғли Зубайрга онасини у ердан олиб кетишни буюрдилар. Бироқ, Софийя: «Нега энди? Эшитишимча, укамнинг жасадини мусла^[2] қилишибди. Аллоҳ йўлида бўлган экан, биз бундан албатта рози бўламиз. Мен Аллоҳдан ажр истаб, ин ша Аллоҳ, албатта сабр қиламан», деди, сўнг инисини бориб кўрди, истиржоъ^[3] айтиб, унга дуо ва истиғфорлар айтди. Кейин Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Ҳамзани Абдуллоҳ ибн Жаҳш билан бирга дафн қилишга буюрдилар, у Ҳамзанинг опасининг ўғли ва эмикдош иниси эди.

Абдуллоҳ ибн Масъуд айтади: «Биз Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни Ҳамза ибн Абдулмутталибга йиғлаганларидан кўра қаттиқроқ йиғлаганларини ҳечам кўрмаганмиз. Уни қибла томонга қўйдилар, сўнг унинг олдида турдилар ва овоз чиқариб, ҳўнг-ҳўнг йиғладилар».^[4]

Шаҳидларнинг аҳволи одамнинг юрак-бағрини эзиб юборадиган қайғули бир кўринишда эди. Хаббоб айтади: «Ҳамза учун битта йўл-йўл бурда (чопон)дан бошқа кафанлик топилмади. Бошини ўрасалар, оёқлари очилиб қолар, оёқларини ўрасалар боши очилиб қоларди. Уни бош томонига тортиб, оёқларини изхир (ўсимлиги) билан ўрадилар».^[5]

Абдуллаҳмон ибн Авф айтади: «Мусъаб ибн Умайр ўлдирилди, у мендан кўра яхшироқ одам эди, битта бурдага

¹ Зодул-маод: 2/94.

² Мусла — қулоқ, бурун каби аъзоларини кесиш.

³ Истиржоъ — *إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ* (Биз Аллоҳникимиз ва албатта Унинг ҳузурига қайтувчимиз) дейишлик.

⁴ Ибн Шозон ривоят қилган. Қаранг: Шайх Абдуллоҳ ан-Наждий: «Мухтасар сийрат ар-расул»: 255 с.

⁵ Аҳмад ривояти, Мишкотул-масобих: 1/14.

кафанланди, бошини ўралса оёқлари очилиб қоларди, оёқларини ўралса боши очилиб қоларди»^[1]. Хаббобдан ҳам худди шундай ривоят қилинган. Унда айтилишича: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам бизга: «У билан бошини ўранглар, оёқларига эса изхир тўшанглар», дедилар».^[2]

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Парвардигорга ҳамду сано айтиб, дуо қилганлари

Имом Аҳмад ривоят қилади: Уҳуд куни мушриклар жўнаб кетишганидан сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Сафларингизни текислангиз, мен Раббим азза ва жаллага ҳамду сано ўқимоқчиман», дедилар. Ҳаммалари у зотнинг орқаларида саф тортиб туришгач, қуйидаги дуоларни ўқидилар:

اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ كُلُّهُ اللَّهُمَّ لَا قَابِضَ لِمَا بَسَطْتَ وَلَا بَاسِطَ لِمَا قَبَضْتَ وَلَا هَادِي لِمَا أَضَلَلْتَ وَلَا مُضِلَّ لِمَنْ هَدَيْتَ وَلَا مُعْطِي لِمَا مَنَعْتَ وَلَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُقَرِّبَ لِمَا بَاعَدْتَ وَلَا مُبَاعِدَ لِمَا قَرَّبْتَ اللَّهُمَّ ابْسُطْ عَلَيْنَا مِنْ بَرَكَاتِكَ وَرَحْمَتِكَ وَفَضْلِكَ وَرِزْقِكَ.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ التَّعِيْمَ الْمُقِيمَ الَّذِي لَا يَحْوُلُ وَلَا يَزُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ التَّعِيْمَ يَوْمَ الْعَيْلَةِ وَالْأَمْنِ يَوْمَ الْخَوْفِ اللَّهُمَّ إِنِّي عَائِدُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا أَعْطَيْتَنَا وَشَرِّ مَا مَنَعْتَ اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْإِيمَانَ وَزَيِّنْهُ فِي قُلُوبِنَا وَكَرِّهْ إِلَيْنَا الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ وَاجْعَلْنَا مِنَ الرَّاشِدِينَ اللَّهُمَّ تَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ وَأَحْيِنَا مُسْلِمِينَ وَأَلْحِقْنَا بِالصَّالِحِينَ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا مَفْتُونِينَ اللَّهُمَّ قَاتِلِ الْكُفْرَةَ الَّذِينَ يَكْذِبُونَ رُسُلَكَ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِكَ وَاجْعَلْ عَلَيْهِمْ رِجْزَكَ وَعَذَابَكَ اللَّهُمَّ قَاتِلِ الْكُفْرَةَ الَّذِينَ أَوْثُوا الْكِتَابَ إِلَهَ الْحَقِّ.

¹ Саҳиҳул Бухорий маъал-фатҳ: 3/168, 169 (1247, 1275, 4045-ҳадислар).

² Саҳиҳул Бухорий маъал-фатҳ: 3/170 (1276, 3897, 3913, 3914, 4047, 4082, 6432, 6448-ҳадислар).

«Эй Аллоҳ, барча мақтовлар фақат Сенгагина хосдир. Эй Аллоҳ, сен мўл-кўл қилган нарсани камайтира олувчи ва Сен камайтирган нарсани кўпайтира олувчи йўқ. Сен адаштирган кимсани ҳидоят қила олувчи ва Сен ҳидоят қилган кишини адаштира олувчи йўқ. Сен бермаган нарсани берувчи ва Сен ато этган нарсани тўхтатиб қолувчи йўқ. Сен узоқлаштирган нарсани яқинлаштирувчи ва Сен яқинлаштирган нарсани узоқлаштира олувчи йўқ. Эй Аллоҳ, бизларга Ўз баракотинг, раҳматинг, фазлинг ва ризқингни кенг-мўл қилгин.

Эй Аллоҳ, мен Сендан битмас туганмас неъмат сўрайман. Эй Аллоҳ, мен Сендан оғир кунда ёрдам, хавф-хатарли кунда омонлик-хотиржамлик сўрайман. Эй Аллоҳ, мен Сендан бизга ато этган нарсаларинг ёмонлигидан ҳам, бермаган нарсаларингнинг ёмонлигидан ҳам паноҳ сўрайман. Эй Аллоҳ, бизларга иймонни суюкли қилгин ва уни қалбларимизда зийнатли қилиб қўйгин. Бизларга куфрни, фосиқлик ва осийликни ёмон кўрсатгин. Бизларни тўғри йўлга йўлланганлардан қилгин. Эй Аллоҳ, бизларни мусулмон ҳолимизда, шарманда бўлмаган ва фитналанмаган ҳолимизда вафот эттириб, мусулмон ҳолимизда тирилтиргин ва солиҳ бандаларинг қаторига қўшгин. Эй Аллоҳ, пайғамбарларингни ёлғончи қиладиган ва Сенинг йўлингдан тўсадиган кофирларни ҳалок қилгин. Уларга Ўз азобуқубатингни юборгин. Эй Аллоҳ, аҳли китоблардан бўлган кофирларни Ўзинг ҳалок қилгин, эй барҳақ Илоҳим!»^[1].

Мадинага қайтишлари, муҳаббат ва фидокорликнинг ноёб намуналари

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шаҳидларни дафн қилишдан ҳамда Аллоҳга ҳамду санолар айтиш ва дуою илтижолар қилишдан фориг бўлганларидан сўнг Мадинага қараб йўл олдилар. Жанг асносида у зотга нисбатан мўминлар тарафидан қандай муҳаббат ва фидокорлик намуналари зоҳир бўлган бўлса, йўл асносида содиқ мўмина аёллар тарафидан

¹ Бухорий «Ал-адабул-муфрад»да (699-х), Аҳмад «Муснад»да (3/424) ривоят қилганлар.

ҳам худди шундай ноёб фидокорлик ва муҳаббат кўринишлари зоҳир бўлди.

Йўлда Ҳамна бинт Жаҳшга дуч келдилар. Унга акаси Абдуллоҳ ибн Жаҳшнинг шаҳид бўлгани хабарини етказишди. У истиржоъ айтиб, акаси ҳаққига истиғфор айтди. Сўнг тоғаси Ҳамза ибн Абдулмутталибнинг шаҳид бўлганини айтишди. Унга ҳам истиржоъ ва истиғфор айтди. Кейин эри Мусъаб ибн Умайрнинг шаҳид бўлгани хабари айтилди. Шунда у фарёд кўтариб, йиғлаб юборди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Аёл кишининг қалбида эри алоҳида ўрин тутади», деб қўйдилар.^[1]

Бану Динор қабиласидан бўлган бир аёлнинг ёнидан ўтдилар, унинг эри, акаси ва отаси Уҳудда шаҳид бўлган эди. Уларнинг хабари айтилганда у: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам нима бўлдилар?», деб сўради. «Аллоҳга шукур, эй умму фулон, у зот сен хоҳлагандек соғ-саломатлар», деб жавоб берилди. «Кўрсатинглар, мен у зотни ўз кўзим билан кўрай», деди. У зотга кўзи тушгач: «Сиз саломат экансиз, бас, бошқа ҳар қандай мусибат биз учун енгил», деди.^[2]

Саъд ибн Муознинг онаси Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам томонга қараб югуриб кела бошлади. Саъд у зотнинг отлари тизгинидан тутиб келаётган эди, «Ё Расулуллоҳ, онам», деди. «Хуш келибди», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам, сўнг у учун тўхтадилар. Етиб келгач, ўғли Амр ибн Муознинг шаҳидлиги муносабати билан таъзия билдирдилар. У: «Сизни саломат кўрдим, бас, мусибатим анча енгиллади», деди. Сўнгра Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Уҳудда шаҳид бўлганларнинг оилалари ҳаққига дуо қилдилар ва: «Эй Умму Саъд, хурсанд бўлинг ва шаҳидларнинг оилаларига хуш-хабар бериб айтингки, уларнинг шаҳидлари ҳаммаси жаннатда йиғилдилар ва ҳаммалари ўз аҳли оилаларига шафоатчи қилиндилар», дедилар. Умму Саъд: «Мингдан-минг розимиз ё Расулуллоҳ, мана шундай хушхабардан кейин энди уларга ким

¹ Ибн Ҳишом: 2/98.

² Ибн Ҳишом: 2/99.

ҳам йиғларди?!», деди, сўнг: «Ё Расулуллоҳ, уларнинг орқасида қолганлар ҳаққига дуо қилинг», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эй Аллоҳ, уларнинг дилларидаги ғам-ғуссани кетказгин, мусибатларига малҳам қўйгин, (шаҳидларнинг) орқаларида қолган аҳли-авлодларини Ўзинг чиройли тарбият қилгин», деб дуо қилдилар.^[1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага кириб келадилар

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шу куни — 3 — ҳижрий шаввол ойининг еттинчиси, шанба куни — кечки пайт Мадинага етиб келдилар. Уйларига келгач, қиличларини қизлари Фотимага узатиб: «Бунинг қонини ювиб ташла эй қизим, Аллоҳга қасамки, у бугун менга содиқ хизмат қилди», дедилар. Али ибн Аби Толиб ҳам қиличини узатиб: «Мана бунинг ҳам қонини ювгин, Аллоҳга қасамки, бу ҳам бугун менга садоқат кўрсатди», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга: «Агар сиз садоқат билан жанг қилган бўлсангиз, сиз билан бирга Саҳл ибн Ҳунайф ва Абу Дужоналар ҳам садоқат билан жанг қилишди», дедилар.

Ҳар икки томондан ўлганлар сони

Кўпчилик ровийлар иттифоқига кўра, мусулмонлардан ўлганлар 70 киши бўлиб, мутлақ кўпчилиги ансорлардан эди. Улардан 65 киши — қирқ биттаси Хазраждан, йигирма тўрттаси Авсдан — шаҳид бўлди. Яҳудлардан бир киши ҳалок бўлди. Муҳожирлардан фақат тўрт киши шаҳид бўлди.

Ибн Исҳоқнинг айтишича, мушриклардан 22 киши ўлдирилган. Бироқ, ушбу жангнинг сийрат ва тарих китобларида зикр қилинган тафсилотларини, жангнинг турли босқичларида ўлдирилган мушриклар сонини чуқурроқ тадқиқ ва таҳқиқ қилиб

¹ Ас-сийратул-ҳалабия: 2/47.

кўрилганда мушриклардан ўлганлар сони йигирма иккита эмас, балки ўттиз еттита экани маълум бўлади, валлоҳу аълам.^[1]

Мадинада фавқулода ҳолат

Мусулмонлар Уҳуд жангидан қайтишган — 3–ҳижрий 8–шаввол якшанба куни — тунни фавқулодда ҳолатда ўтказдилар. Чарчаб, ҳолдан тойган бўлишларига қарамай, шу кеча Мадинанинг барча кириш-чиқиш йўллари, шунингдек, шахсан бош қўмондонлари Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни қўриқлаб чиқдилар. Чунки, уларни ҳар томондан шубҳалар қамраб келаётган эди.

Ҳамроул-асад ғазоти

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шу куни тунни юзага келган ҳолат ҳақида фикр юритган ҳолда ўтказдилар. У зотнинг хавотирлари шундан эдики, мушриклар жанг майдонида қозонилган ғалабанинг самараларини кўрмасдан қайтиб кетишаётганидан пушаймон бўлиб, ортларига қайтишга ва Мадинага қайтадан ҳужум қилишга қарор қилиб қолишлари мумкин эди. Шу боис у зот Макка қўшинини таъқиб қилиш амалиётини ўтказишга қарор қилдилар.

Солномачиларнинг ёзишларича, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Уҳуд жангининг эртаси, яъни 3–ҳижрий шаввол ойининг саккизинчиси, якшанба куни тонггида асҳобларини душман билан тўқнашувга чиқишга чорладилар ва: «Биз билан фақат кеча жангда иштирок этганларгина чиқсин!», дедилар. Абдуллоҳ ибн Убай бирга чиқишга изн сўраган эди: «Йўқ», деб жавоб бердилар. Мусулмонлар оғир жароҳатлар олган ва ҳолдан тойган бўлишларига қарамай, ҳаммалари бу чақириққа «лаббай» деб жавоб бердилар ва Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва

¹ Ибн Ҳишом: 2/122–129, Фатҳул Борий: 7/351, Муҳаммад Аҳмад Башмил: «Уҳуд жанги»: 278–280-с.

салламнинг буйруқларига итоат қилишларини билдирдилар. Жобир ибн Абдуллоҳ жангга чиқишга изн сўраб: «Ё Расулуллоҳ, мен ҳам биронта жангдан қолмай, ҳаммасида сизнинг ёнингизда бўлишни истайман. Бироқ, отам мени сингилларимга бош қилиб қолдирган эди. Изн берсангиз, сиз билан бирга чиқсам», деган эди, унга изн бердилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мусулмонлар билан йўлга чиқиб, Мадинадан саккиз мил узоқликдаги Ҳамроул-асад деган жойгача бордилар ва ўша ерда қароргоҳ тикдилар.

Ўша ерда турганларида Хузоъа қабиласидан бўлган Маъбад ибн Абу Маъбад Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб, исломни қабул қилди. Баъзилар уни мушрик бўлган, бироқ, Хузоъа билан Бану Ҳошим ўртасида бўлган иттифоқчилик туфайли Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ҳамдардлик билдиргани келган, дейишган. У: «Эй Муҳаммад, асҳобларингиз хусусида сизга етган мусибатдан биз ҳам қайғурдик, Аллоҳ сизга офият беришини тилаймиз», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ундан Абу Суфён олди-га бориб, уни чўчитиб қўйишини сўрадилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мушрикларнинг Мадинага қайтишга қарор қилишлари ҳақидаги хавотирлари ўринли бўлиб чиқди. Мушриклар Мадинадан ўттиз олти мил узоқликдаги Равҳоъ деган жойга бориб тушишгач, бир-бирларини маломат қила бошладилар. Баъзилари баъзиларига: «Ҳеч нарсага эриша олмадингиз, уларнинг шавкатини синдириб қўйиб, шу бўйи ташлаб кетавердингиз. Сизларга қарши қўшин тўплашга қурби келадиган бошлиқлари тирик қолаверди. Келинглари, орқага қайтиб, уларни таг-томири билан қуритиб ташлайлик», дейишди.

Афтидан, бу фикр ҳар икки гуруҳнинг моддий ва маънавий куч-қудратини тўғри баҳолай олмайдиган одамдан чиққан юзаки бир фикр эди. Шунинг учун масъул раҳбарлардан бўлган Сафвон ибн Умайя бунга қарши чиқди ва: «Эй қавм, бундай қилманглар! Мен уларнинг жангда иштирок этмай қолган Ҳазражни ҳам қўшиб, сизларга қарши жангга чиқишларидан хавотирдаман. Яхшиси, обрўларингиз борида қайтиб кетаверинглари.

Агар яна қайта урушга кирсангиз, ғолиб бўлишингизга кўзим етмайди», деди. Бироқ, унинг бу гапи мутлақ кўпчиликнинг фикрини ўзгартира олмади ва Макка қўшини Мадинага юриш қилишга қарор қилди.

Абу Суфённинг қўшини йўлга чиқиши арафасида Маъбад ибн Абу Маъбд ал-Хузойй улар олдига етиб келди. Абу Суфён унинг мусулмон бўлганини билмаган эди. Шу боис ундан: «Ортингда нима хабарлар бор, эй Маъбад?», деб сўради. Маъбад унга қарши кучли асаб жангини (психологик уруш) бошлади: «Муҳаммад асҳоблари билан йўлга чиққан, сизларни таъқиб қилиб келмоқда. Уларнинг сони мен илгари асло кўрмаган даражада кўп. Ҳаммалари қасос алангасида ёнишмоқда. Ўша куни жангда иштирок этмаган кишилар бу ишларидан пушаймон бўлиб, қўшин сафига қўшилишган. Сизларга қарши уларнинг ғазаб-нафратлари шу қадар кучлики, мен унақасини асло кўрган эмасман».

Абу Суфён: «Ҳой, қуриб кетгур, нималар деяпсан ўзи?», деди.

«Худо ҳаққи, то отларнинг ёллари кўзга ташланмагунича ёки қўшиннинг олдинги сафлари мана бу тепалик ортидан чиқиб келмагунича юриш бошлашингни маслаҳат бермайман», деди Маъбад.

Абу Суфён: «Худо ҳаққи, биз уларни таг-томири билан қуришиб ташлаш учун ҳужум уюштиришга қарор қилиб турибмиз-ку», деди.

«Ундай қила кўрма, менинг сенга насиҳатим шу», деди у.

Шу билан Макка қўшинининг қатъияти синди, уларни кўрқув ва хавотир эгаллади, жонларининг омонлигини Маккага қайтишда деб кўра бошлашди. Бироқ, Абу Суфён ҳам ислом қўшини таъқиб қилишни тўхтатсин деган ниятда ва тўқнашувдан четлашишга муваффақ бўлиш умидида уларга қарши асаб жанги олиб боришга қарор қилди. Абдулқайс қабиласининг Мадинага қараб бораётган карвони улар ёнидан ўтиб кетаётган эди. Абу Суфён уларга: «Муҳаммадга мендан бир хабар етказа оласизларми? Агар шундай қилсангиз, эвазига Маккага қайтганингиздан сўнг Укоз бозорида мен сизларга

бир туя кўтаргудек майиз бераман», деди. Улар: «Хўп», дейишди. «Ундай бўлса, Муҳаммадга биз уларни таг-томирлари билан йўқ қилиб ташлаш учун яна қайта ҳужум қилмоқчи эканимизни етказиб қўйинглар», деди.

Карвон Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларига ҳали Ҳамроул-асадда экан пайтларида етиб борди ва у зотга Абу Суфённинг сўзларини етказди. Аллоҳ таоло бу ҳақда шундай хабар беради: **«Ундай зотларга айрим кимсалар: «Қурайш одамлари сизларга қарши (саноксиз лашкар) тўплаган; қўрқингиз!» — деганларида бу гап уларнинг иймонларини зиёда қилди ва: «Бизга ёлғиз Аллоҳнинг Ўзи кифоя. У зот энг яхши ишончли вакилдир!» — дедилар. Бас, у юришдан бирон нохушлик етмай Аллоҳнинг неъмат ва фазли билан қайтдилар. Улар Аллоҳнинг ризолигини истадилар. Аллоҳ эса улуғ фазлу марҳамат соҳибидир»** (Оли Имрон: 173-174).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳамроул-асадга якшанба куни келган бўлсалар, душанба, сешанба, чоршанба кунлари — 3— ҳижрий шаввол ойининг 9, 10, 11 кунлари — ўша ерда туриб, сўнг Мадинага қайтиб келдилар. Мадинага қайтишларидан олдин Абу Изза ал-Жумаҳийни — Бадрда асирга тушганида камбағаллиги ва қизларининг кўплиги сабабли Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мусулмонларга қарши бирон ҳаракатга қўшилмаслиги шарт билан марҳамат кўрсатиб қўйиб юборган, бироқ шартни бузиб ва аҳдга хиёнат қилиб, ўз шеърлари билан арабларни мусулмонларга қарши жангга чорлаган ва ўзи ҳам Уҳудга чиққан шоирни — қўлга туширдилар. Шунда у: «Эй Муҳаммад, менга шафқат қилинг, қизларимга раҳмингиз келсин, қайтиб бундай ишга қўл урмасликка сўз бераман», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Бугундан кейин Маккада керилиб: «Муҳаммадни икки марта лақиллатиб кетдим» деб юрмайсан, мўмин киши бир ковакдан (яъни, газанданинг инидан) икки марта чақилишига йўл қўймайди» (яъни, ўзбекларнинг мақолида айтилганидек, қўр ҳассасини бир марта йўқотади), дедилар, сўнг Зубайрга — ёки Осим ибн Собитга — унинг бошини танидан жудо қилишга буюрдилар.

Шунингдек, Макка жосусларидан бир жосусни, яъни Муовия ибн Муғйра ибн Абул-Осни — Абдулмалик ибн Марвоннинг она томондан бобосини — қатл қилишга ҳукм қилдилар. Сабаби, Уҳуд жангидан сўнг мушриклар қайтиб кетишгач, Муовия амакиваччаси Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуникига келган, Усмон Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламдан унга омонлик тилаганида у зот омонлик берган, бироқ уч кун ичида жўнаб кетмаса ўлдирилиши билан огоҳлантирган эдилар. Мадина исломий қўшиндан бўшаб қолгач, у бу ерда Қурайш фойдасига жосуслик қилиб, уч кундан ортиқ қолиб кетди ва қўшин қайтиб келганидан сўнг Мадинадан қочиб чиқиб кетди. Шунда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг буйруқлари билан Зайд ибн Ҳориса билан Аммор ибн Ёсир уни ортидан қувиб етиб, қатл қилдилар.^[1]

Шубҳасиз, Ҳамроул-асад ғазоти мустақил ғазот эмас, балки Уҳуд ғазотининг бир қисми ва унинг саҳифаларидан бир саҳифадир.

Сиз юқорида Уҳуд жангининг барча босқичлари ва тафсилотлари билан танишиб чиқдингиз. Тадқиқотчилар ушбу жангнинг натижаси мағлубият бўлдими, йўқми, деган савол атрофида кўп баҳслар юритишган. Шубҳа йўқки, жангнинг иккинчи босқичида ҳарбий устунлик мушриклар томонида бўлди ва жанг майдони улар назорати остига ўтди. Мусулмонлар томонидан берилган қурбонларнинг сони ҳам анча кўп бўлди, мўминларнинг бир тоифаси мағлубиятни бўйинларига олиб қўйишди. Урушнинг тегирмон тоши Макка лашкари фойдасига айланди. Бироқ, мана шуларнинг ҳаммасини тўла ғалаба ва зафар деб аташга монеълик қиладиган бир неча ишлар бор.

Шубҳа йўқки, Макка қўшини мусулмонлар қароргоҳини истило қилишга қодир бўлмади. Мадина қўшинидан мутлақ кўпчилиги — оммавий тартибсизлик ва қаттиқ пароканда-

¹ Уҳуд ва Ҳамроул-асад ғазотларининг тафсилотини Ибн Ҳишомдан (2/60-129), «Зодул-маод»дан (2/91-108), «Фатҳул Борий маъа Саҳиҳил Бухорий»дан (7/345-377), Абдуллоҳ Наждийнинг «Мухтасар сийрат ар-расул»идан (242-257) олдик. Бошқа манбаларни ҳам ўз ўрнида кўрсатиб ўтдик.

лик юзага келган бўлса-да — қочишга уринмадилар, аксинча, бошқарув қароргоҳи атрофида жипслашиб, матонат билан жангни давом эттирдилар, тарозининг палласи Макка қўшини уларни олдига солиб қувиши даражасига тушиб кетмади. Мадина қўшинидан бирон киши кофирлар қўлига асирга тушмади, кофирлар мусулмонлардан ўлжаларни қўлга кирита олишмади. Мусулмонлар ўз қароргоҳларидан чекинмасдан турган бўлишларига қарамай, кофирлар жангнинг учинчи, ҳал қилувчи босқичини бошлашга ботинишмади. Ўша замондаги ғолибларнинг одатича, мушриклар жанггоҳда икки-уч кун турмадилар, балки жанг майдонини мусулмонлардан олдин тарк қилишга ва Маккага қараб жўнаб кетишга шошилдилар. Мусулмонларнинг бола-чақалари ва мол-мулкларини қўлга киритиш мақсадида Мадинага бостириб боришга журъат қилишолмади. Ваҳоланки, Мадинага бир неча одим қолган, у тўлалигича очиқ ва ҳимоясиз эди.

Мана шулардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Қурайш мусулмонларга жиддий шикаст етказишга муваффақ бўлишдан бошқа нарсага эришолмади, исломий қўшинни қуршаб олганидан сўнг кўзлаган мақсадлари, яъни уларни тамомила қириб ташлаш режаси барбод бўлди. Аслида, кўп ҳолларда ғолибларга ҳам мусулмонларга етгани каби шикастлар етади. Аммо, Қурайшнинг мана шу муваффақиятини ғалаба ва зафар деб аташ асло тўғри бўлмайди.

Аксинча, Абу Суфённинг тезроқ қайтиб кетишга шошилишдан жангнинг учинчи саҳифаси очилгудек бўлса, қўшинининг шармандалимағлубиятгадучор бўлишидан қўрққанлиги маълум бўлади. Унинг Ҳамроул-асад ғазотидаги хатти-ҳаракатларини кузатсак, бу нарса яна ҳам очиқроқ кўринади.

Демак, Уҳуд ғазоти узил-кесил ажрим бўлмаган жанг бўлди. Яъни, ҳар икки томон маълум даражада муваффақиятга ҳам эришди, зарар ҳам кўрди. Ҳар икки томон ҳам жанг майдонидан қочиб кетмаган ва ўз қароргоҳини душман истилосига топшириб қўймаган ҳолда чиқиб кетди.

Аллоҳ таолонинг қуйидаги ояти ҳам шу маънога ишора қилади: **«Бу кофир қавми қувишда сусткашлик қил-**

мангиз! Агар қийналаётган бўлсангизлар, улар ҳам сизлар қийналганингиздек қийналмоқдалар. (Шу билан бирга) **сизлар Аллоҳ томонидан улар умид қилмаган нарсани** (яъни савобни, шаҳидлик неъматига муяссар бўлишни, қолаверса, ғалаба қозонишни) **умид қилмоқдасизлар-ку?! Аллоҳ билим ва ҳикмат эгаси бўлган зотдир»** (Нисо: 104). Ушбу оятда ҳар икки тарафни қийинчилик ва зарар тортишда бир-бирига ўхшатилдики, бу ҳар икки томоннинг ҳолати бир-бирига жуда ўхшаш бўлганини ва ҳар икки томон ғолиб бўлмаган ҳолда жанг майдонини тарк этганини англатади.

Қуръон жанг мавзуси атрофида сўз юритади

Мазкур жанг босқичларининг барчасини босқичма-босқич ёритиб берувчи Қуръон оятлари нозил бўлди. Уларда шу қадар катта талафотга олиб келган сабаблар баён қилиб берилди, мана шундай муҳим паллаларда иймон аҳлининг баъзи тоифаларида ўзларига топширилган вазифаларга нисбатан, шунингдек, ушбу уммат кўлга киритиши ва уни энг яхши уммат сифатида бошқалардан ажратиб туриши лозим бўлган олийжаноб ва улкан мақсадларга нисбатан ҳали-ҳануз мавжуд бўлиб келган кучсиз томонларни кўрсатиб берилди.

Қуръон, шунингдек, мунофиқларнинг ушбу жангдаги ҳатти-ҳаракатлари ҳақида ҳам сўз юритиб, уларни шармандаи-шармисор қилди, ичларидаги Аллоҳ ва расулига бўлган яширин адоватларини очиб ташлади, бу мунофиқлар ва уларнинг фитнаю адоват чиқаришни ўзларига касб қилиб олган яҳудий ҳамтовоқлари томонидан қўзғотилиб, айрим иймони заиф мусулмонлар қалбига ўралашиб қолган шубҳа-гумонлар ва васвасаларни йўқотиб ташлади, ушбу жангнинг келиб чиқишига олиб келган мақтовга сазовор ғоялар ва ҳикматларга ҳам ишора қилди.

Ушбу жанг мавзуси атрофида «Оли Имрон» сурасидан олтинчи оят нозил бўлган бўлиб, уларнинг аввали жангнинг энг биринчи босқичини зикр қилувчи: «(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам), **аҳли оилангиз ҳузуридан чиқиб, мўмин-**

ларни урушадиган жойларига тахт қилиб қўйган пайтин-гизни эсланг!» (Оли Имрон: 121) ояти билан бошланиб, охирида жангнинг натижалари ва ҳикматларини ўз ичига олувчи таълиқ (шарҳу изох) билан яқунланади: **«Аллоҳ мўминларни сизлар бўлган мана шу ҳолатда (яъни ким мўмин-у, ким мунофиқлиги маълум бўлмаган ҳолатда) ташлаб қўювчи эмас. Ҳали у (Уҳудда мунофиқларни мўминлардан ажратиб қўйгани каби) нопокни покдан ажратади. Аллоҳ сизларни ғайб илмидан хабардор қилмади. Лекин Аллоҳ пайғамбарларидан Ўзи истаган зотларни сайлаб олур (ва уни ғайбдан огоҳ қилур). Бас, Аллоҳ ва Унинг пайғамбарларига иймон келтирингиз! Агар иймон келтириб, Аллоҳдан қўрқсангиз, сизлар учун улуғ ажр-мукофот бордир»** (Оли Имрон: 179).

Ушбу ғазот остидаги ҳикмат ва ғоялар

Ибнул Қаййим ушбу мавзуда батафсил сўз юритган.^[1]

Ибн Ҳажар айтади: Уламоларнинг айтишларича, Уҳуд воқеаси ва унда мусулмонларга етган мусибатлар остида кўп улуғ фойдалар ва раббоний ҳикматлар бор. Жумладан:

- Мусулмонларга итоатсизликнинг ёмон оқибатларини ва тақиқланган ишни қилишнинг зарарларини билдириб қўйиш. Зеро, барча кўргиликлар камончиларнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қимирламай туришга буюрган ўринларини ташлаб кетишлари оқибатида содир бўлди;
- Одатда, пайғамбарлар синов ва имтиҳонларга дучор қилиниб, оқибат улар фойдасига бўлади. Бундаги ҳикмат шуки, агар улар доим ғолиб бўлаверсалар, мўминлар сафига улардан бўлмаган кимсалар ҳам кириб қолишар ва ҳақиқий мўминни бошқасидан ажратиб бўлмай қоларди. Аксинча, доим мағлуб бўлаверишса ҳам пайғамбар юборилишдан кўзда тутилган мақсад ҳосил бўлмай қоларди.

¹ Қаранг: Зодул-маод: 2/99-108.

Шу боис содиқни козибдан ажратиб олиш учун ҳар икки иш ўртасини жамлаш ҳикмат тақозосидан бўлди. Аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, мунофиқларнинг нифоқи мусулмонлардан махфий эди, мазкур воқеа содир бўлгач ва мунофиқларнинг нифоқлари тилга ва амалга кўчгач, ҳамма нарса ошкор бўлди, мусулмонлар қўйинларида яшириниб ётган илонларни таниб олдилар ва улар билан ҳушёр бўлиб муомала қиладиган бўлдилар;

- Баъзи ўринларда ғалабанинг кечикишида нафсни енгиш ва унинг кибрини синдириш ҳосил бўлади. Ушбу жангда ҳам имтиҳон келганда мўминлар сабр қилдилар, мунофиқлар эса жазавага тушдилар.
- Аллоҳ таоло мўмин бандаларига Ўзининг каромат ҳовлиси (Жаннат)да шундай мартабаларни ҳозирлаб қўйганки, у мартабаларга эришишга амаллари кифоя қилмайди. Шу боис ана шу мартабаларга эришишлари учун уларга меҳнат ва синов сабабларини тайёрлаб қўйди;
- Шаҳидлик авлиёларнинг (яъни Аллоҳнинг дўстларининг) энг олий мартабаларидан, шу боис уларга шу мартабани ато этди;
- Аллоҳ таоло Ўзининг душманларини ҳалок қилишни истади. Шу боис уларни ҳалокатга элтадиган сабабларга, яъни куфр ҳамда Унинг дўстларига зулму тажовузлар қилишга буриб қўйди. Бу билан мўминларнинг гуноҳларини ўчириб, кофирларни ҳалок қилди.^[1]

¹ Фатхул Борий: 7/347.

УҲУД ВА АҲЗОБ ҒАЗОТЛАРИ ОРАЛИҒИДАГИ ЖАНГОВАР ҲАРАКАТЛАР

Уҳуд фожеаси мусулмонлар учун анча ёмон асоратлар қолдирди. Уларнинг шавкатлари синиб, диллардан ҳайбатлари кетиб қолди, мўминларга ички ва ташқи тарафдан қийинчиликлар кучайди, Мадинани ҳар тарафдан хавф-хатар ўраб кела бошлади. Яҳудлар, мунофиқлар ва бадавий араблар адоватларини очиқдан-очиқ изҳор қила бошладилар, улардан ҳар бир тоифа мўминларни ҳақоратлашга урина бошлади, ҳатто уларни йўқ қилиш ва илдизларини қуритиб ташлаш ҳаракатига тушиб қолишди.

Ушбу жангдан икки ой ўтмасдан Бану Асад қабиласи Мадинага ҳужум қилишга ҳозирланиб қолди. Сўнг 4-ҳижрийнинг сафар ойида Адол ва Қора (عضل وقارة) қабилалари ўнта саҳобанинг ўлимига сабаб бўлган бир ҳийла-найранг уюштиришди. Шу ойнинг ўзида Омир ибн Туфайл ал-Омирийнинг гиж-гижлаши билан бир неча қабилалар етмишта саҳобани ўлдиришди, бу фожеа «Биър Маууна» ҳодисаси деб аталди. Бу орада Бану Назир давомий равишда ўз адоватини ошкор қилиб келди, ҳатто 4-ҳижрийнинг рабиул-аввалида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга суиқасд уюштирди. Бану Ғатафоннинг журъати ортиб, 4-ҳижрийнинг жумодул-увло ойида Мадинага ҳужум қилиш тараддудига тушди.

Уҳуд жангида кетган шавкатлари туфайли мусулмонлар анча пайтгача ана шундай хатарлар таҳдиди остида қолишди.

Лекин, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам олиб борган доно сиёсат ва тадбирлар ушбу оқимларнинг йўлларини тўсиб, мусулмонларга йўқотилган шавкат ва ҳайбатларини яна қайтариб берди, уларни яна янгидан олийлик ва улуғликка эриштирди. У зотнинг бу борада биринчи қўйган қадамлари Қурайш ортидан Ҳамроул-асадгача таъқиб қилиб бориш амалиёти бўлди. Шу билан ислом лашқарининг обрў-эътибори бир қадар сақланиб қолди. Сал кейинроқ эса мусулмонларга ҳайбатларини қайтариб берган ва ҳатто илгаригидан ҳам зиёда ҳайбатга эга қилган бир неча жанговар юришларни олиб бордилар. Қуйида ана шу юришлар ҳақида айрим маълумотлар бериб ўтамиз.

Абу Салама сарийяси

Уҳуд воқеасидан кейин мусулмонларга қарши биринчи бўлиб Бану Асад ибн Хузайма қабиласи хуруж қилди. Хабарчилар Хувайлиднинг икки ўғли Талха ва Салама ўз қавмлари ва уларга тобеъ бошқа уруғлар билан биргаликда Бану Асад ибн Хузайма қабиласини Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарши уруш қилишга чорлаётганлари хабарини келтирдилар.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бунинг олдини олиш мақсадида муҳожир ва ансорлардан иборат 150 кишилик сарийяни юбордилар, унга Абу Саламани амир қилиб, байроқ боғлаб бердилар. Абу Салама Бану Асад ибн Хузаймага ҳали улар урушга йўл олмасларидан туриб, ўз диёрларида эканида етиб бориб, ҳамла қилди. Улар тумтарақай бўлиб кетишди. Мусулмонлар уларга қарашли туя ва қўй подаларини ўлжа қилиб ҳайдаб кетишди ва соғ-саломат, жангсиз Мадинага қайтиб келишди.

Ушбу сарийянинг юборилиши 4-ҳижрий муҳаррам ойининг бошида бўлди. Қайтишда Абу Саламанинг Уҳудда олган жароҳати очилиб кетиб, кўп ўтмай у вафот этди.^[1]

¹ Зодул-маод: 2/108.

Абдуллоҳ ибн Унайснинг махсус топшириқ билан юборилиши

Шу ойнинг — 4-ҳижрий муҳаррамнинг — бешинчи куни хабарчилар Холид ибн Суфён ал-Ҳузалийнинг мусулмонларга қарши қўшин тўплаётгани хабарини келтирдилар. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абдуллоҳ ибн Унайсни уни тинчитиб келишга юбордилар.

Абдуллоҳ ибн Унайс ўн саккиз кун йўқ бўлиб кетди ва муҳаррамнинг йигирма учинчисида, шанба куни Маадинага етиб келди. У Холидни ўлдириб, калласини олиб келган экан. Уни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларига қўйди. Шунда у зот унга бир асо бериб: «Бу асо қиёмат куни сен билан менинг ўртамиздаги белгидир», дедилар. Вафоти яқинлашгач, Абдуллоҳ ибн Унайс ўша асони ўзи билан бирга, кафани ичига қўйишлариин васият қилган экан.^[1]

Ражиъ воқеаси

Шу йилнинг — тўртинчи ҳижрийнинг — сафар ойида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига Адол ва Қора қавмидан кишилар келишиб, улар ичига Ислом кириб борганини айтишиб, уларга дин таълимини берадиган ва Қуръон ўргатадиган кишиларни қўшиб беришларини сўрадилар. Ибн Исҳоқнинг сўзларига кўра, олти нафар саҳобани уларга қўшиб юбордилар, Бухорий ривоятига кўра, улар ўн киши бўлганлар. Ибн Исҳоққа кўра, уларга Марсад ибн Аби Марсад ал-Ғанавийни амир қилиб тайинладилар, Бухорий ривоятига кўра, Осим ибн Собитни — Осим ибн Умар ибн Хаттобнинг бобосини — амир қилдилар. Улар ҳалиги қавм билан бирга жўнаб кетишди. Робиғ билан Жидда оралиғида Ҳижоз еридаги Ҳузайл қабиласига тегишли Ражиъ номли сувли ерга (қудуққа) етишганда улар Ҳузайлнинг Бану Лахён деган маҳалласи аҳлини мусулмонларга қарши ёрдамга

¹ Зодул-маод: 2/109, Ибн Ҳишом: 2/619, 620.

чорлаб, фарёд кўтаришди. Юзга яқин камончилар улар ортидан қувиб бориб, уларни қуршаб олишди. Мусулмонлар бир тепаликка чиқиб олишганди. «Агар таслим бўлиб, олдимизга тушиб келсангиз, бирортангизни ҳам ўлдирмасликка сўз берамиз», дейишди улар. Осим уларга таслим бўлишдан бош тортиб, шериклари билан бирга жанг қилишди ва улардан етти киши камон ўқидан ҳалок бўлишди. Хубайб ибн Адий, Зайд ибн Дасинна ва яна бир киши қолишди. Иккинчи маротаба ўлдирмасликка аҳд берилгач, уччалови улар олдига тушиб бордилар. Бироқ, улар аҳдга хиёнат қилиб, уларни камонларининг ипи билан боғлаб ташлашди. Учинчи киши: «Бу хиёнатнинг бошланиши», деди-да, улар билан боришдан бош тортди. Уни судраб, юришга мажбур қилишди, аммо у оёқ тираб туриб олди. Шундан сўнг уни ўлдиришди. Хубайб билан Зайдни эса Маккага олиб бориб, сотиб юборишди. Бу иккиси Бадрда уларнинг бошлиқларидан баъзиларини ўлдиришган эди. Хубайбни анча вақт қамаб қўйишди, сўнг қатл қилишга қарор қилишиб, Ҳарамдан Танъимга олиб чиқишди. Осиб ўлдирмоқчи бўлиб турганларида Хубайб: «Менга имкон беринглар, икки ракъат намоз ўқиб олай», деди. Улар уни бўшатишди. У икки ракъат намоз ўқиди. Салом бергач: «Аллоҳга қасамки, агар ўлимдан қўрққанидан қилди, дейишларингиз бўлмаса эди, яна ҳам узунроқ ўқиган бўлардим», деди. Сўнг: «Эй Аллоҳ, буларни бирма-бир ҳисобини олгин ва тирқиратиб ҳалок қилгин, улардан бирортасини ҳам қолдирмагин» деб дуо қилди, кейин қуйидаги шеърни ўқиди:

Атрофимда ғанимлар йиғилишиб яйрашди,
Қавму қабилаларни менга қарши қайрашди.

Мени баланд бир дарахт танасига боғлашди,
Хотин, бола-чақани яқинимга чорлашди.

Аллоҳга арз этаман ғурбату аламлардан,
Ўлим олдидан кўрган озору ситамлардан.

Арш соҳибининг Ўзи сабрли қилди жоним,
Шундан эгим тилка-ю, бус-бутундир иймоним.

Менга: «Танла, ё куфр, ёки ўлим» дейилди,
Кўзларимдан ўша дам севинч ёши қуйилди.

Муслим ҳолда ўлсам бас, шунинг ўзи кифоя,
Фарқсиз умрим қай йўсин топишлиги ниҳоя.

Зеро, менинг ўлимим Аллоҳ йўлида бўлар,
Гар истаса жасадим Ўзи муборак қилар.

Қатли олдидан Абу Суфён унга: «Сенинг ўрнингда Муҳаммаднинг бошини танасидан жудо қилишимизни, сен эса ўз уйингда бўлишингни истармидинг?», деган эди: «Йўқ, Аллоҳга қасамки, мен ўз уйимда бўлиб, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга ўзлари турган жойларида битта тикан кириб озор етказишини ҳам истамайман», деди. Шундан сўнг уни осиб ўлдирдилар ва жасадини кўриқлаб тургани одам қўйдилар. Амр ибн Умайя аз-Зомрий тунда яширинча келиб, уни олиб кетиб, дафн қилди. Хубайбни ўлдиришга Уқба ибн Ҳорис бош-қош бўлди. Чунки, Хубайб Бадрда унинг отаси Ҳорисни ўлдирган эди.

«Саҳиҳ»да келганидек, Хубайб қатл олдидан икки рақъат намоз ўқишни биринчи бўлиб суннат қилган экан ва унинг асир бўлиб, қўллари боғлиқ турган ҳолида бир бош узум еб турганини кўришган, ваҳоланки ўшанда Маккада меванинг ўзи бўлмаган экан.

Зайд ибн Дасиннани эса Сафвон ибн Умайя сотиб олиб, отасининг қасосига ўлдирди.

Қурайш Осим ибн Собитнинг жасадидан ўзлари таниб олгудек бирон қисмини олиб келишга вакиллар юборди, чунки Осим Бадрда уларнинг улуғларидан бирини ўлдирган эди. Шунда Аллоҳ таоло булутга ўхшаш арилар тўдасини унинг устига юбориб, жасадини Қурайш элчиларидан ҳимоя қилди. Улар унга яқинлашишга ҳам қодир бўлишмади. Осим бирон мушрикнинг қўли унга тегмаслигига ва ўзи ҳам бирон мушрикка қўл теккизмасликка Аллоҳга аҳду паймон берганди. Бунинг хабари Умар розияллоҳу анҳуга етганда у: «Аллоҳ таоло мўмин бандани

ҳаётида асрагани каби вафотидан кейин ҳам асрайди», деган эди.^[1]

Биър Маъуна ҳодисаси

Ражиъ фожеаси юз берган ўша ойнинг ўзида ундан ҳам ёмонроқ ва даҳшатлироқ яна бир фожеа содир бўлди. Тарихда уни «Биър Маъуна ҳодисаси» деб билинади.

Воқеа шундай содир бўлди: «Мулоъибул-асинна» лақабли Абу Бароъ Омир ибн Молик Мадинага, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келди. Уни Исломга даъват қилган эдилар, қабул қилмади, бироқ инкор ҳам қилмади. «Ё Расулуллоҳ, агар Нажд аҳлини Исломга даъват қилиш учун асҳобларингизни юборсангиз, улар ижобат қилишади, деб умид қиламан», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Мен уларга Нажд аҳли бирон зиён-заҳмат етказишидан хавфдаман», деган эдилар, у: «Мен уларни ўз ҳимоямга оламан», деди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ибн Исҳоқ ривоятига кўра, қирқ кишини, «Саҳиҳ»га кўра, етмиш кишини унга қўшиб юбордилар, — «Саҳиҳ»даги гап тўғрироқ — уларга «Алмуъниқ лиямувта» лақабли^[2], Бану Соида қабиласидан бўлган Мунзир ибн Амрни амир қилиб тайинладилар. Улар мусулмонларнинг энг яхши, энг фозил, энг бообрў ва энг қори кишилари эдилар. Кундузлари ўтин териб, шунинг эвазига аҳли суффалар учун егулик сотиб олиб, кечалари Қуръонни дарс қилиб, намозлар ўқиб, шу зайлда йўл юриб, Бану Омир билан Бану Сулайм ерлари ўртасидаги Биър Маъуна деб аталган бир жойга келиб тушдилар. Шундан сўнг Умму Сулаймнинг акаси Ҳаром ибн Милҳонни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мактублари билан Аллоҳнинг душмани Омир ибн Туфайл ҳузурига юбордилар. Омир мактубга қараб ҳам қўймади. Бир кишига буюрган эди,

¹ Ибн Ҳишом: 2/169-179, Зодул-маод: 2/109, Саҳиҳул Бухорий: 2/568, 569, 585.

² Ўлим учун бўйин боғлаган, маъносини англашиб, шаҳидликка ошиққани учун ана шундай лақаб билан лақабланган.

орқасидан туриб унга найза урди. Найза санчилишидан чиққан қонни кўрган Ҳаром: «Аллоҳу акбар, Каъбанинг Парвардигори-га қасамки, мен (нажотга ёки жаннатга) эришдим», деб хитоб қилди.

Шундан сўнг бу Аллоҳнинг душмани Бану Омир қабиласини мусулмонларга қарши жангга чақирди. Бироқ, улар Абу Бароънинг ҳимоясини риоя қилиб, унинг чақириғини қабул қилишмади. Сўнг Бану Сулаймни жангга чорлаган эди, Усайя, Риъл ва Заквон уруғлари унинг чақириғини қабул қилиб, чиқиб келишди ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг асҳобларига яқинлашиб, уларни ўраб олишди. Ўртада жанг бўлиб, унда барча саҳобалар ўлдирилдилар, фақат бир Каъб ибн Зайд ибн Нажжор исмли саҳобагина тирик қолди, уни ўликлар ичидан ярадор ҳолда топилди. Шундан сўнг у то Хандақ жангигача яшаб, ўша куни ҳалок бўлди.

Амр ибн Умайя аз-Зомрий ва Мунзир ибн Уқба ибн Омир мусулмонларнинг подаларини боқиб юришган эди, воқеа жойида қушларнинг чарх уриб айланаётганини кўриб қолишди. Мунзир тушиб бориб, жангга қўшилиб кетди ва асҳоблар билан бирга ўлдирилди. Амр ибн Умайя аз-Зомрий эса асирга тушди. У ўзининг Музор қабиласидан эканини айтганидан сўнг Омир унинг пешона сочини кесиб ташлаб, онасининг бўйнида бўлган бир қул озод қилиш қарзи эвазига уни озод қилди.

Амр ибн Умайя аз-Зомрий Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга улкан мусибат — етмишта энг фозил мусулмоннинг ҳалокати хабарини келтирди. Бу улкан йўқотиш бутун бошли Уҳуд жангидаги йўқотишга тенг келар, бироқ унда мусулмонлар ошқора тўқнашувда ҳалок бўлган бўлсалар, бунисида ғаддор хиёнат қурбонига айлангандилар.

Амр ибн Умайя йўлда келаётганида Қарқара деган жойда бир дарахт соясида тўхтади. Бану Килоб қабиласидан бўлган икки киши ҳам унинг ёнига келиб тушишди. Улар уйқуга кетишган пайт Амр иккаласини ҳам ўлдирди ва шу билан биродарларининг ўчини олган бўлди. Бироқ, ушбу қабиланинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан тинчлик аҳдномалари бор бўлиб, Амрнинг бундан хабари йўқ эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу

алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб, бўлган воқеани айтиб берган эди: «Сен ўлдирган иккала киши учун дия (хун пули) тўлашим лозим бўпти», дедилар, сўнг мусулмонлардан ва уларнинг яҳудий иттифоқчиларидан ҳалиги иккаласи учун дия жамлашга киришдилар.^[1] Мана шу воқеа Бану Назир ғазотига сабаб бўлди, бу ҳақда қуйироқда зикр қилинади.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир неча кун оралиғида бўлиб ўтган^[2] мазкур икки фожеа туфайли қаттиқ қайғу-аламга тушдилар, алам ва изтироблари ҳаддан зиёд кучайди^[3], асҳобларини хиёнаткорона ўлдирган қавму қабилаларга дуоибад ўқидилар. «Саҳиҳ Бухорий»да Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинишича, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Биър Маъунада асҳобларини ўлдирган кишиларни ўттиз кун дуоибад қилдилар. Бомдод намозида Риъл, Заквон, Лаҳён, Усайя қабилаларини дуоибад қилар, «Усайя Аллоҳ ва расулига осий бўлди», дердилар. Сўнг Аллоҳ таоло пайғамбарига: «Қавмимизга биздан етказингки, биз Раббимизга йўлиқдик, У биздан рози бўлди, биз ҳам Ундан рози бўлдик» деган оят нозил қилди ва биз уни ўқиб юрдик, кейинчалик у мансух бўлди. Шундан сўнггина Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дуойи қунут ўқишни тўхтатдилар.

Бану Назир ғазоти

Айтиб ўтганимиздек, яҳудлар Ислom ва мусулмонларга нисбатан адоват оловида жизғанақ бўлишар, бироқ улар уруш ва жангу жадал кишилари эмас, балки макр-ҳийла ва фириб-найрангга устаси фаранг инсонлар эди. Кину адоватларини ошкор қилишар,

¹ Ибн Ҳишом: 2/183–188, Зодул-маод: 2/109–110, Саҳиҳул Бухорий: 2/584–586.

² Ибн Саъднинг айтишига кўра, ҳар икки фожеанинг хабари Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга бир кечада етиб келган эди (2/53).

³ Ибн Саъд ривоятида (2/54) Анас розияллоҳу анҳу айтади: «Мен Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳеч кимга «Биър Маъуна» фожеаси аҳлига чекканларича изтироб чекканларини кўрмаганман».

мусулмонларга озорлар етказишнинг минг бир ҳийлаларини исташар, бироқ, ўртада урушмаслик ҳақида аҳднома борлиги учун очиқ уруш ҳаракатларидан сақланишарди. Қолаверса, улар Бану Қайнукоъ ва Каъб ибн Ашрафнинг ўлдирилиши воқеаларидан кейин юрак ҳовучлаб қолишган, сукут қилишга ва овоз чиқармасликка мажбур бўлиб қолишганди.

Бироқ, Уҳуд воқеасидан кейин уларда ҳам журъат пайдо бўлиб, ошкора адоват ва хиёнат йўлига ўтишди, мунофиқлар ва Макка мушриклари билан яширинча боғланишиб, мусулмонларга қарши улар фойдасига ишлай бошладилар.^[1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тишларини тишларига қўйиб сабр қилиб келдилар, аммо Биър Маъуна ва Ражий ҳодисаларидан кейин уларнинг юзсизлик ва журъатлари чидаб бўлмас даражага етди, ҳатто Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нисбатан суиқасд уюштиришгача боришди.

Бунинг тафсилоти шундай бўлганди: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир қанча асҳоблари билан улар ҳузурига Амр ибн Умайя аз-Зомрий ўлдириб қўйган ҳалиги икки нафар Бану Килобликнинг хун пулини тўлашга ёрдам беришларини сўраб бордилар. Чунки, ўртадаги аҳднома бандларига кўра бу уларнинг ҳам бўйнига тушарди. Улар: «Ҳа, албатта йиғиб берамиз эй Абул Қосим, унгача сиз мана бу ерда ўтириб туринг», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам кутиш учун уларнинг уйларида бирининг девори остига келиб ўтирдилар. Абу Бакр, Умар, Али ва бошқа бир қанча саҳобалар ҳам у кишининг ёнларида ўтирдилар.

Яҳудлар ёлғиз қолишгач, шайтоннинг сўзига кириб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўлдиришга тил бириктиришди. Бирлари: «Ким мана бу тегирмон тошини олиб, томдан унинг устига ташлаб, бошини янчиб ташлай олади?», деган эди, Амр ибн Жаҳҳош исмли бир бадбахтлари: «Мен қиламан», деди. Шунда Саллом ибн Мишкам: «Қўйинглар, бундай қилманглар! Аллоҳ уни бу макрларингиздан албатта хабар-

¹ Абу Довуд: Хабарун назир боби: 3/116-117.

дор қилади. Бундай қилиш ўртамизда бўлган аҳдномани бузиш демакдир», деб уларни у ишдан қайтаришга уринди. Бироқ, улар шум режаларини амалга оширишга қарор қилишди.

Шунда оламлар Парвардигори ҳузуридан Жибрил алайҳиссалом тушиб келиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни уларнинг шум ният ва режаларидан бохабар қилдилар. У зот дарҳол ўринларидан туриб, Мадинага қараб йўл олдилар. Саҳобалари орқаларидан эргашиб: «Шошилиб туриб кетдингиз, тинчликми?», деб сўрашганда уларга яҳудларнинг суиқасдлари ҳақида айтиб бердилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тезлик билан Муҳаммад ибн Масламани Бану Назир ҳузурига чопар қилиб йўлладилар ва уларга: «Мадинадан чиқиб кетинглар, биз билан бирга турманглар! Сизларга ўн кун муҳлат бераман. Агар шундан кейин бу ерда сизлардан бирон кишини учратсам, бошини кесаман», дедилар. Яҳудларнинг чиқиб кетишдан бошқа иложлари қолмади. Кўчиб кетишга ҳозиргарлик кўра бошлашди. Бироқ, шу орада мунофиқлар бошлиғи Абдуллоҳ ибн Убай уларга: «Маҳкам туринглар, жойларингдан ҳеч қаёққа кетмасдан қаттиқ ҳимояланинглар, мен икки минг одам билан ёнларингизда тураман, сизлар билан бирга жон олиб, жон бераман, сизларга Бану Қурайза билан иттифоқчиларингиз Ғатафон ҳам ёрдам беради», деб элчи юборди, Аллоҳ таоло хабар берганидек: (Абдуллоҳ ибн Убай деди:) **«Қасамки, агар сизлар (Мадинадан) қувиб чиқарилсангизлар, албатта бизлар ҳам сизлар билан бирга чиқиб кетурмиз ва сизлар(га қарши урушиш) тўғрисида ҳеч қачон бирон кимсага итоат этмасмиз. Агар сизларга қарши жанг қилинса, албатта бизлар сизларга ёрдам берурмиз»**, (Ҳашр: 11).

Шу билан яҳудларда ўзларига ишонч пайдо бўлиб, жанг қилиш қарорига келдилар ва раислари Ҳуяй ибн Ахтоб мунофиқлар бошлиғининг ваъдаларидан умидвор бўлиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: «Биз диёримиздан чиқмоқчи эмасмиз, қўлингдан келганини қил», деб одам юборди.

Шубҳасиз, мусулмонларга нисбатан жуда ноқулай бир ҳолат юзага келганди. Чунки, бўлиб ўтган ҳодисалардан сўнг

мана шундай оғир вазиятда турган пайтларида яна рақиблар билан тўқнашувга киришнинг оқибати хайрли бўлмаслиги мумкин эди. Улар арабларнинг ўзларига қарши тиш қайрашаётганини, уларнинг вакил ва элчиларига нисбатан мудҳиш хиёнатларга қўл уришаётганини кўриб туришарди. Боз устига, Бану Назир яҳудларининг куч-қуввати уларнинг таслим бўлиши эҳтимолини узоқлатар ва улар билан бўлажак тўқнашувнинг оғир кечишидан дарак берар эди. Бироқ, Биър Маъуна ва ундан олдинги фожеалардан сўнг жиддийлашиб кетган ҳолат мусулмонларнинг шахс ва жамоатларига қилинаётган хиёнат ва ғаддорлик жиноятларига нисбатан ҳассосликларини анча оширган, бундай жиноятчиларга бўлган нафратларини ҳаддан зиёд тоширган эди. Шу боис улар Бану Назирнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга суиқасд уюштириш ҳаракатидан сўнг, натижа қандай бўлишидан қатъий назар, уларга қарши жанг қилишга қатъий қарор қилдилар.

Ҳуяй ибн Ахтобнинг жавоби етиб келгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Аллоҳу акбар!» деб такбир айтдилар, мусулмонлар ҳам такбир айтдилар. Шундан сўнг қавмга қарши жанг қилишга отландилар. Мадинага Ибн Умми Мактумни халифа қилиб қолдириб, Бану Назир сари юриш бошладилар. Байроқни Али ибн Аби Толибга бердилар. Етиб боргач, уларни қамал қилдилар.

Бану Назир ўз қалъалари дарвозаларни танбалаб, томлари устидан мусулмонлар устига ўқ ва тошлар ёғдира бошладилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни хурмозор ва боғларидан келадиган ёрдамдан маҳрум қилиш мақсадида уларни кесиб ва ёқиб юборишга буюрдилар. Ҳассоннинг шеърида келгани каби:

Бану Луай улуғларига ҳечдир

Бувайрани қоплаб олган аланга.

(Бувайра — Бану Назир хурмозори номи эди.) Бу ҳақда Аллоҳ тало оят ҳам нозил қилдики: «(Эй мўминлар), **сизлар** (Бану Назир хурмозорларидан) **бирон хурмо дарахтини кесдингларми ёки уни ўз танасида турган холида қолдирдингларми, бас**

(сизлар қилган ҳар бир иш) **Аллоҳнинг изни-иродаси билан ва у фосиқ-итоатсиз кимсаларни расво қилиш учун (бўлди)**» (Ҳашр: 5).

Қурайза уларни ёлғизлатиб қўйди, Абдуллоҳ ибн Убай ҳам, иттифоқчилари Ғатафон ҳам хиёнат қилди, ҳеч бирлари уларга на бир ёрдам кўрсатишга ва на бир ғамларини аритишга қўл уришмади. Шунинг учун Аллоҳ таоло уларнинг ҳолини шайтоннинг ҳикоясига ташбеҳ қилди: «(Яҳудийларни мўминларга қаршилиқ қилишга гиж-гижлаётган мунофиқлар) **худди шайтоннинг ўхшашидирлар. Эсланг, у инсонга «Кофир бўл», деган эди. Энди қачонки (инсон) кофир бўлгач, (шайтон унга) «Албатта мен сендан безорман...», деди**» (Ҳашр: 16).

Қамал узоққа чўзилмади, бор-йўғи олти кун давом этди — баъзилар ўн беш кунга чўзилган ҳам дейишган — шундан сўнг Аллоҳ таоло уларнинг дилларига қўрқув солди, натижада улар қуролларини ташлаб, таслим бўлишга тайёрлана бошладилар ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга одам чиқариб, Мадина тарк қилмоқчи эканликларини билдиришди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга бола-чақаларини олиб, қуролларидан ташқари туялари кўтаргудек юклари билан Мадинадан чиқиб кетишга изн бердилар.

Улар бу шартга рози бўлишди ва кўчириб кетиш мақсадида уйларининг эшик-деразаларигача буза бошладилар. Айримлари ҳатто қозиқлару тўсинларгача юкладилар. Сўнгра хотин, бола-чақаларини олиб, олти юз туя юк билан Мадина ташлаб чиқиб кетдилар. Кўпчилиги ва Ҳужай ибн Ахтоб, Саллом ибн Абу Ҳуқайқ каби раислари Хайбарга кўчиб кетишди. Бир тоифаси Шомга кетди. Улардан фақат икки киши — Ёмин ибн Амр билан Абу Саъд ибн Ваҳб Исломни қабул қилиб, мол-мулкларини сақлаб қолишди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Бану Назирнинг қурол-аслаҳаларини олдилар, ерларига, уй-жой ва мол-мулкларига эга бўлдилар. Улардан олинган қуроллар 50 та совут, 50 та дубулға ва 340 та қилични ташкил қилди.

Бану Назирнинг мол-мулки, ерлари ва ҳовли-жойлари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўзларига тегишли

бўлиб, уларни ўзлари истаган ўринга ишлатишга ҳақли бўлдилар, уларни бешга тақсимламадилар. Чунки, уларни Аллоҳ таолонинг Ўзи ғанимат қилиб берди, мусулмонлар от-уловларини ўйнатиб, жанг қилиб қўлга киритмадилар. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уларни хоссатан муҳожирларга тақсимлаб бердилар, ансорлардан фақат икки кишига — Абу Дужона ва Саҳл ибн Ҳунайфга камбағал бўлганлари учун бердилар. Ундан ўз аҳли-оилаларига ҳам йиллик нафақа сифатида бериб турар, қолганини эса Аллоҳ йўлида қурол-аслаҳа ва от-улов сотиб олишга сарфлар эдилар.

Бану Назир ғазоти тўртинчи ҳижрийнинг рабиул-аввалида — 625-йил августда — бўлиб ўтди. Аллоҳ таоло бу ғазот ҳақида тўла бир сура — «Ҳашр» сурасини нозил қилди. Унда яҳудларнинг сургун қилинишини сифатлаб, мунофиқларнинг шармандали маслакларини очиб берди, ўлжа ҳақидаги ҳукмларни баён қилди, муҳожир ва ансорларни мақтади, ҳарбий манфаатлар учун душман еридаги дарахтзорларни кесиш ва ёқиб юбориш жоизлигини, бу нарса ерда бузғунчилик қилишга кирмаслигини баён қилди, мўминларни тақвони лозим тутишга ва охиратга ҳозирланишга буюрди, сура хотимасини Ўзига ҳамду сано айтиш ва Ўзининг исм ва сифатларини баён қилиш билан якунлади.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумо «Ҳашр» сураси ҳақида гап кетса: «Назир сураси дегин», деб қўярдилар.^[1]

Ибн Исҳоқ ва бошқа кўпчилик тарих ва сийрат аҳллари-нинг ушбу ғазот ҳақида ривоят қилган сўзларининг хулосаси шудир.

Абу Довуд, Абдурраззоқ ва бошқалар бу ғазотнинг келиб чиқиши ҳақида бошқа бир сабабни ривоят қилганлар. Яъни, Бадрда мағлубиятга учраган Қурайш кофирлари ушбу жангдан сўнг яҳудларга мактуб йўллаб: «Сизлар қилич-қалқон ва қалъалар эгасисиз. Сизлар бизнинг қабиладошимиз (яъни пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва саллам) билан урушсангиз урушдингиз, акс ҳолда биз фалон-фалон ишларни қиламиз,

¹ Ибн Хишом: 2/190-192, Зодул-маод: 2/71, 110, Саҳиҳул Бухорий: 2/574, 575.

аёлларингизнинг оёқларидаги тақинчоқлари билан бизнинг ўртамизга ҳеч нарса тўсиқ бўла олмай қолади», деб пўписа қилишди. Ушбу мактуб келганидан сўнг яҳудлар хиёнатга иттифоқ қилишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга одам юбориб: «Ўттизта асҳобингиз билан бизнинг ҳузуримизга келинг, биз ҳам ўттиз нафар ҳабр (олим, руҳоний)ни олиб чиқайлик, ўрталиғимиздаги фалон жойда учрашайлик. Улар сизнинг сўзларингизни эшитиб кўришсин. Агар тасдиқлашса ва иймон келтиришса, биз ҳам ҳаммамиз сизга иймон келтирайлик», дейишди. Шундан сўнг Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўттизта саҳобалари билан чиқиб бордилар, яҳудлардан ҳам ўттизта ҳабр чиқди. Бир ялангликка чиқиб боришгач, яҳудлар бир-бирига: «Қандай қилиб уни ўлдиришга имкон топасиз, ваҳоланки ўттизта асҳобининг ичида бўлса, ҳаммаси унинг учун жон беришга тайёр бўлсалар?!», дейишди. Сўнг у зотга одам юбориб: «Олтмиш киши қандай қилиб бир-биримизни тушуна оламиз, яхшиси сиз учта асҳобингиз билан келинг, биздан ҳам учта олим чиқсин, ўшалар сизнинг сўзингизни тасдиқлашса, биз ҳам иймон келтириб, тасдиқлайлик», дейишди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам хўп деб, учта саҳоба билан чиқиб бордилар. Яҳудлар ҳам ҳанжарларини кийимлари ичига яшириб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўлдириш мақсадида чиқиб боришди. Шу орада Бану Назирдан бўлган бир софдил аёл ўзининг ансорлар ичидаги бир қариндошига хабар йўллаб, Бану Назирнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга уюштирмакчи бўлаётган суиқасдидан хабардор қилди. Ҳалиги ансорий зудлик билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ёнларига етиб келиб, эшитган хабарини у зотнинг қулоқларига шипшиди. Яҳудлар ҳали Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларига етиб келмаган эдилар. У зот тезда Мадинага қайтиб кетдилар ва эртасигаёқ улар устига юриш қилиб, қамалга олдилар. Уларга: «Сизлар менинг олдимда фақат аҳд берибгина омон қолишингиз мумкин», дедилар. Улар аҳд беришдан бош тортишди. Ўша куни улар билан уруш олиб бордилар. Эртасига уларни қўйиб, Бану Қурайзага лашкар тортиб бордилар ва уларни аҳднома беришга чақирдилар. Улар аҳднома беришди.

Шундан сўнг қайтиб, яна Бану Назирга лашкар тортиб келдилар. Улар билан уруш олиб бордилар. Охири улар туя кўтаргудек юкларини олиб, қуролларини ташлаб, сургун қилинишга рози бўлишди. Шундан сўнг Бану Назир матоларини, уйларининг эшик-деразаларини туяларга ортишди, уйларини бузиб, қўлга киргудек ёғочларигача олиб кетишди.^[1]

Нажд ғазоти

Мусулмонлар Бану Назир ғазотида жангсиз ва қурбонлар беришсиз эришган ғалабалари туфайли Мадинадаги нуфузларини мустақкамлаб олишди ва мунофиқлар уларга очиқ-ошкор фириб-найранглар қилишга ботинолмай қолишди. Шу билан Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам мусулмонларга Уҳуддан сўнг зиён-заҳматлар етказиб келаётган, уларнинг даъват учун бораётган вакилларини пасткашлик ва хиёнаткорона ҳужум билан ўлдиришга ва ҳатто Мадинага бостириб келишга тайёргарлик кўра бошлашга журъат қилган бадавий араб қабилалари билан ҳисоб-китоб қилиш учун бемалолроқ вақт топиш имконига эга бўлдилар.

Бироқ, ҳали у хиёнаткорларнинг таъзирини бериб қўйиш учун ҳаракат бошламасларидан туриб, хабарчилар Ғатафоннинг Бану Муҳориб ва Бану Саълаба қабилаларидан ташкил топган сахройи араблар тўдалари бир жойга йиғилишаётгани хабарини келтиришди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам улар ҳам бошқа ҳаммаслақлари каби мусулмонларга қарши разолатларга қўл уришмасин деб, бу тошбағир, тўпори бадавийларнинг дилларига қўрқув уруғини ташлаб қўйиш мақсадида Нажд даштлари оша улар устига тезлик билан юриш бошладилар.

Қароқчилик ва босқинчиликни ўзларига касб қилиб олишган бу бадавийлар мусулмонларнинг келаётгани хабарини эшитиб, қўрқиб, тоғларнинг тепаларига чиқиб кетишди. Шундай

¹ Мусаннаф Абдурраззоқ: 5/358-360 (9733-х), Сунаан Аби Довуд: Китобул-хирож вал-файъи вал-имора, боб фий хабарин-назир: 2/154.

қилиб, мусулмонлар бу босқинчи қабилаларнинг попуқларини пасайтириб, дилларига қўрқув солиб қўйдилар. Сўнгра соғ-омон Мадинага қайтиб келдилар.

Ғазотшунос ва сийратшунос олимлар шу ўринда мусулмонлар тўртинчи ҳижрийнинг рабиус-соний ёки жумодул-уло ойида Нажд ўлкасида олиб борган бир ғазот ҳақида ёзишади ва бу ғазотни «Зотур-риқоъ» жанги деб аташади. Шу айтилган пайт оралиғида бир жанг бўлиб ўтгани ҳақиқат. Чунки, Мадинадаги вазият шуни тақозо қилаётган эди. Яъни, Уҳуддан қайтиш олдидан Абу Суфён билан ваъдалашилган муҳлат — Бадр ғазоти вақти яқинлашиб келар, бадавийларнинг димоғи кўтарилиб турган бир пайтда Мадинани бўш қолдириб, Қурайш билан бўлажак мана шундай жиддий жангга чиқиб кетиш ҳарбий-сиёсий жиҳатдан мусулмонлар манфаатига хизмат қилмас эди. Шу боис аввал бадавийларнинг шавкатини синдириб қўйиш ва ёмонликларидан хотиржам бўлиб олиш зарур эди.

Аммо ўша пайтда, яъни тўртинчи ҳижрийнинг рабиул-охир ё жумодул-уло ойида Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам олиб борган бу жанг Зотур-риқоъ ғазоти экани ҳақиқатга тўғри келмайди. Чунки, Абу Ҳурайра ва Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳумо Зотур-риқоъ ғазотида иштирок этганлар. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу Хайбар ғазотидан бир неча кун илгари мусулмон бўлган, Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳу ҳам Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам билан Хайбарда учрашган. Демак, бундан Зотур-риқоъ ғазоти Хайбар ғазотидан кейин бўлгани келиб чиқади. Зотур-риқоъ ғазотининг тўртинчи йилдан кейин бўлганига яна бир далил шуки, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам бу ғазотда хавф намозини ўқиганлар. Хавф намози биринчи бўлиб Усфон ғазотида ўқилган. Хилоф йўқки, Усфон ғазоти Хандақ ғазотидан кейин бўлган. Хандақ ғазоти эса бешинчи йилнинг охирларида бўлган эди.

Иккинчи Бадр ғазоти

Мусулмонлар саҳройи арабларнинг шавкатини синдириб, ёмонликдан тийиб қўйганларидан сўнг энг катта душманлари

билан тўқнашувга ҳозирлана бошладилар. Чунки, йил ўтиб, Уҳуд ғазоти сўнгида Қурайш билан ваъдалашилган пайт яқинлашиб қолганди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Суфён ва унинг қавми билан юзма-юз келиш учун асҳобларини ушбу жангга олиб чиқишлари, иш узил-кесил ҳал бўлиб, мутлақ ғалаба унга лойиқ бўлган кишиларга ёр бўлиши учун уруш тегирмони-ни яна бир бор ишга туширишлари керак эди.

Тўртинчи ҳижрийнинг шаъбонида — 626 йил январ ойи-да — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир минг беш юз жангчи билан ваъдалашилган жойга чиқиб бордилар. Қўшинда ўнта от бор эди, жанг байроғи Али ибн Аби Толибнинг қўлида эди. Мадинага Абдуллоҳ ибн Равоҳани халифа қилиб қолдирдилар ва Бадрга етиб бориб, мушрикларнинг келишини кута бошладилар.

Абу Суфён ҳам икки минг аскар билан йўлга чиқди, унинг қўшинида элликта от бор эди. Қўшин Маккадан бир марҳала узоқликдаги Марруз-Заҳронга етиб келгач, ўша ердаги Мажанна номли бир сув ёнига тушди.

Абу Суфённинг Маккадан чиқишиданоқ шашти анча паст бўлган, мусулмонлар билан кечажак жанг оқибатларини ўйлаб, юрагига қўрқув оралаган, ҳисларини ҳадиксираш эгаллаб олган эди. Марруз-Заҳронга тушгач эса азму қарори бутунлай синиб, ортга қайтишга йўл қидира бошлади. Сўнг шерикларига хитоб қилиб: «Эй Қурайш жамоаси, сизларга серҳосил ва серобчилик йили бўлмаса тўғри келмайди, уловларни ўтлатишингиз, ўзингиз ҳам сут ичишингиз зарур. Бу йил эса кўриб турганингиздек, қурғоқчилик йили бўлди. Мен ортга қайтмоқчиман, сизлар ҳам қайтинглар», деди.

Афтидан, қўрқув ва ҳадик бутун лашкарни ўраб олган эди. Шу боис ҳеч кимдан бу таклифга бир оғиз қарши гап ё юришни давом эттириш ва мусулмонлар билан жангга киришга истак ва чорлов чиқмади.

Мусулмонлар Бадрда душманни кутиб саккиз кун турдилар. Ёнларида бўлган тижорат молларини сотиб, бир дирҳамга икки дирҳамдан фойда қилдилар, сўнг Мадинага қайтиб кетдилар. Энди устунлик тамомила улар қўлига кўчган, ҳайбатлари яна қайта дилларга ўрнашган ва назоратни тўла қўлларига олган

эдилар.

Бу ғазот «Ваъдалашилган Бадр», «Иккинчи Бадр», «Сўнгги Бадр», «Кичик Бадр» деган номлар билан маъруф бўлди.^[1]

Дувматул Жандал ғазоти

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Бадрдан қайтдилар. Минтақага тинчлик-осойишталик ҳукмронлик қила бошлади. Давлатлари барқарор бўлиб, эндиликда мусулмонлар мавқифни тўлалигича ўз назоратлари остига олишлари ва дўсту душманлар ажралиши учун араб оламининг ичкари ҳудудларигача кириб боришга яхши имконият пайдо бўлди.

Кичик Бадр ғазотидан сўнг Мадинада олти ой турдилар. Шундан сўнг у зотга Шом яқинидаги Дувматул Жандал атрофидаги қабилалар йўлтўсарлик қилиб, ўтган-кетганни талаётганлари, Мадинага босқин уюштириш мақсадида каттагина лашкар ҳам жамлашаётгани хабари етиб келди. Шундан сўнг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Мадинага Сибоъ ибн Урфута ал-Ғифорийни халифа қилиб қолдириб, минг кишилиқ қўшин билан бешинчи ҳижрийнинг рабиул-аввал ойдан сўнгги беш куни қолганида йўлга чиқдилар. Бану Узра қабиласидан Мазкур исмли бир кишини йўл кўрсатувчи қилиб олдилар.

Душманни ғафлатда қолдириш мақсадида кундузлари яшириниб, тунлари йўл юриб бордилар. Яқинлашиб боргач, маълум бўлдики, улар узоқроқа жўнаб кетишган экан. Уларнинг чорваларига ва чўпонларига ҳужум қилдилар, қўлга тушган тушиб, қочган қочиб қолди.

Дувматул Жандал аҳолиси эса ҳар тарафга қочиб тумтарақай бўлиб кетди. Мусулмонлар уларнинг диёрига тушиб, ҳеч кимни учратмадилар. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам бир неча кун туриб, кичик-кичик гуруҳ ва бўлинмаларни атрофларга юбордилар. Ҳеч ким топилмагач, Мадинага қайтиб келдилар. Шу ғазотда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Уяйна

¹ Қаранг: Ибн Ҳишом: 2/209, 210, Зодул-маод: 2/112.

ибн Ҳисн билан сулҳ туздилар. Дувматул Жандал Шом тепаликларидоги маъруф бир жой номи бўлиб, у билан Дамашқ ораси беш кунлик йўл, Мадинадан узоқлиги эса ўн беш кунлик йўл эди.

Мана шундай тез ва кескин амалиётлар ҳамда пухта ва оқилона тузилган режалар туфайли Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам минтақада тинчлик-осойишталик ўрнатишга, ҳолатни тўла назоратлари остига олишга, замон чархпалагини мусулмонлар фойдасига айлантиришга, уларни ўраб келаётган ички ва ташқи машаққатлар юқини енгиллатишга ва таранглашган вазиятни юмшатишга муваффақ бўлдилар. Мунофиқлар ҳам анча тинчиб қолишди, яҳудларнинг бир қабиласи сургун қилинди, қолганлари қўшничилик ҳаққини чиройли адо этишга ва аҳду паймонларга вафо қилишга мажбур бўлишди. Саҳройи арабларнинг ҳам попуклари пасайиб қолди, Қурайшнинг ҳам мусулмонлар билан урушишга юраги бетламай қолди. Шундай қилиб, мусулмонлар Исломни ёйиш ва Парвардигори оламнинг рисолатини етказиш учун анча қулай фурсатга эга бўлдилар.

АҲЗОБ (ЖАМОАЛАР) ЖАНГИ

Тинчлик ва хотиржамлик қайтиб келди, бир йилдан ортиқроқ вақт давомида кечган уруш ва жангу жадаллардан сўнг Арабистон оролида осойишталик ҳукм сура бошлади. Бироқ, ўзларининг хиёнат ва ғаддорликлари, макр-ҳийла ва фириб-найранглари натижаси ўлароқ кўп хору зорлик тотишга мажбур бўлган яҳудларнинг кўзлари барибир очилмади, хиёнатлари туйфайли бошларига келган мусибат ва хўрликлардан ибрат олишмади. Улар Хайбарга сургун қилинганларидан кейин мусулмонлар билан бутпарастлар орасида кечган жангларда мусулмонларга қақшатқич мағлубият етишини кутиб яшаётган эдилар. Аммо, давр чархпалаги мусулмонлар фойдасига айланиб, кун сайин уларнинг нуфузлари ошиб, давлатлари мустаҳкамланиб боргач, яҳудлар алам ва нафратдан ўз ёғларига ўзлари қовурила бошлашди.

Шундан сўнг улар мусулмонлар қаршисига янгидан тил бириктирувлар қилишга, уларга тузалмас ва ўнглаб бўлмас даражада оғир зарба беришга тайёргарлик кўришга киришдилар. Мусулмонлар билан юзма-юз жангга киришга ўзларида журъат топишолмагач, мақсадга эришиш учун жуда хавфли бир режа ишлаб чиқдилар.

Яҳудийларнинг бошлиқлари ва Бану Назир раисларидан 20 киши Маккага, Қурайш ҳузурига бориб, уларни Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга қарши уруш қилишга ундадилар ва ўзлари тарафидан уларга катта ёрдамлар ваъда қилдилар. Қурайш

ҳам рози бўлди. Чунки, Қурайш бу таклифда ўзининг Бадрда учрашиш ваъдасига хилоф қилиши билан йўқотган обрўсини қайта тиклаш имкониятини кўрди.

Шундан сўнг бу вакиллар Ғатафон ҳузурига бориб, уларни ҳам Қурайшни чақирган ишга чақирдилар. Ғатафон ҳам рози бўлди. Сўнг улар бошқа араб қабилаларини айланиб, бирма-бир шу ишга чорлай бошладилар. Улардан қабул қилганлари қабул қилди. Шундай қилиб, яҳудларнинг бошлиқлари Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ва мусулмонларга қарши кофир жамоаларни гижгижлаб, қўзғотишга муваффақ бўлишди.

Бунинг оқибатида Қурайш, Кинона ва уларнинг иттифоқчилари бўлмиш Тихома аҳлидан ташкил топган тўрт минг кишилик қўшин Абу Суфён бошчилигида жануб томондан йўлга чиқди, Марруз-Заҳронда уларга Бану Сулайм қабиласи ҳам келиб қўшилди. Шарқ томондан Ғатафон қабилалари — Уяйна ибн Ҳисн бошчилигидаги Бану Фазора қабиласи, Ҳорис ибн Авф бошчилигидаги Бану Мурра қабиласи, Мисъар ибн Руҳайла бошчилигидаги Бану Ашжаъ қабиласи, шунингдек, Бану Асад ва бошқа қабилалар йўлга чиқишди.

Ушбу жамоалар ҳаммаси ўзаро келишув асосида Мадина томонга қараб ҳаракатлана бошлади.

Бир неча кундан сўнг Мадина атрофида ўн минг кишилик улкан қўшин йиғилди. Уларнинг сони Мадинанинг эркагу аёл, ёшу қари барча аҳолиси сонидан ҳам кўп эди.

Агар йиғилган бу гуруҳлар тўсатдан Мадинага бостириб келганида борми, мусулмонларнинг вужудига қиёс қилиб бўлмас даражада улкан хатарга айланар ва ҳатто уларнинг бутунлай қирилиб кетишларига ва таг-томирлари билан йўқ қилиб юборилишларига ҳам олиб келиши мумкин эди. Аммо, Мадинанинг раҳбарияти ҳамиша уйғоқ ва сергак раҳбарият бўлганидан чор-атрофдаги вазиятлардан мудом бохабар бўлиб, кутилажак воқеаларнинг олдини олишга ҳаракат қилиб келарди. Бу сафар ҳам мазкур қўшинлар ҳали ўрнидан қўзғолишга улгурмай туриб, уларнинг хабари Мадинага, раҳбатиятга етиб келди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам зудлик билан олий ҳарбий кенгаш чақириб, Мадинани мудофаа қилиш ре-

жасини ишлаб чиқишга киришдилар. Кенгаш аҳли тарафидан ўртага ташланган таклифларни ўрганиб чиқилгач, улуғ саҳобий Салмон Форсий розияллоҳу анҳу тақдим этган режани амалга оширишга қарор қилдилар.

Салмон: «Ё Расулуллоҳ, биз форс диёрида эканимизда агар қамалга олинсак, атрофимизга хандақ қазиб, ҳимояланардик», деди. Дарҳақиқат, бу жуда оқилона режа бўлиб, шу пайтгача араблар ичида маълум эмасди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам зудлик билан ушбу режани амалга оширишга киришдилар ва ҳар ўн кишига қирқ газдан хандақ қазиш ишини топширдилар. Мусулмонлар бу ишга астойдил, жидду жаҳд билан киришдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзлари ҳам бевосита улар билан бирга ишлаб, уларга намуна кўрсатиб турдилар. Бухорий ривоят қилган ҳадисда Саҳл ибн Саъд айтади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга хандақда эканмиз, тупроқни елкаларимизда ташиб чиқардик. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эй Аллоҳ, охират ҳаётидан бошқа ҳаёт ҳаёт эмасдир, муҳожир ва ансорларни Ўзинг мағфират этгин», дердилар.^[1]

Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Хандаққа чиқдилар. Муҳожирлар ва ансорлар совуқ кунда хандақ қазиётган эдилар. Уларга бу ишларни қилиб берадиган қуллари бўлмаган эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам улардаги машаққат ва очликни кўриб, дедилар:

Эй Аллоҳ, чин ҳаёт фақат охират,
Муҳожир, ансорни этгин мағфират.

Саҳобалар у зотга жавобан дедилар:

Муҳаммадга бердик биз аҳду паймон,
Жиҳод қилажакмиз, борки танда жон!»^[2]

¹ Саҳиҳул Бухорий: Бобу ғазватил-хандақ 2/588.

² Саҳиҳул Бухорий: 1/397, 2/588.

Бухорий Баро ибн Озибдан ривоят қилади: «Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни хандақ тупроғини ташиётганларини кўрдим, қоринларининг териси чангдан кўринмай кетган эди, ваҳоланки у зот сертук эдилар. Мен у зотнинг Ибн Равоҳанинг шеърини ҳиргойи қилаётганларини эшитдим, тупроқ ташиган ҳолларида айтардилар:

Эй Аллоҳ, Сен бўлмасанг, ҳидоят не, билмасдик,
Намоз ҳам ўқимасдик, садақа ҳам қилмасдик.

Ўзинг қил қалбимизни осойишта, хотиржам,
Ҳам ёвга йўлиққанда қадамимиз мустаҳкам.

Устимизга бостириб келмоқдалар ёғийлар,
Кўнмагаймиз фитналаш истасалар боғийлар.

Сўнг охирги мисрани овозларини чўзиб қайтарардилар. Бир ривоятда:

Тамаъ қилиб келдилар устимизга ёғийлар,
Кўнмагаймиз фитналаш истасалар боғийлар.»^[1]

Мусулмонлар жигарларни тилкалаб ташлайдиган қаттиқ очлик азобини ҳис қилишар, бироқ бу нарса уларни завқу шавқ билан меҳнат қилишдан тўсолмас эди. Анас розияллоҳу анҳу айтади: «Хандақ аҳлига бир ҳовучдан арпа бериларди, уни эскириб, ҳидланиб қолган ёғда пишириб, олиб келинарни, қавм оч эди, таомнинг эса томоқда ёқимсиз таъми ва ҳиди бўларди».^[2]

Абу Талҳа айтади: «Биз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга очликдан шикоят қилиб, қоринларимизга биттадан боғлаб олган тошни кўрсатдик. Шунда у зот қоринларини очдилар, қарасак иккита тош боғлаб олган эканлар».^[3]

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/589.

² Саҳиҳул Бухорий: 2/588.

³ Термизий ривояти, Мишкотул-масобийҳ: 2/448.

Шу муносабат билан Хандақ қазиш мобайнида кўрилган пайғамбарлик аломатлари бўлмиш баъзи мўъжизалар ҳақида айтиб кетмоқчимиз:

Жобир ибн Абдуллоҳ Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг очликдан қаттиқ қийналганларини кўриб, бир жонлиқ (улоқ) сўйди, аёли бир соъ арпани туйиб хамир қорди, сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўзларигагина эшиттириб, бир неча асҳоблари билан таомга таклиф қилди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бутун Хандақ аҳлини етаклаб келдилар, улар минг киши эди. Ҳаммалари ўша таомдан еб, тўйдилар. Қозондаги гўшт эса қандай бўлса шундоқлигича қайнаб турар, хамир ҳам нон қилингани сари камаймасдан турган эди.^[1]

Нўъмон ибн Баширнинг синглиси отаси ва тоғасига деб Хандаққа бир ҳовуч хурмо олиб келди ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларидан ўтиб қолди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам хурмоларни ундан сўраб олиб, бир мато устига тўкдилар, сўнг Хандақ аҳлини чорладилар. Ҳаммалари ундан ер, хурмо эса кўпайиб борарди. Ҳатто Хандақ аҳлининг ҳаммаси тўйиб, туриб кетишди, хурмолар эса мато атрофидан тўкилиб турарди.^[2]

Бундан ҳам каттароқ мўъжизалари ҳақида имом Бухорий Жобирдан ривоят қилади: «Хандақ қазиётганимизда жуда ҳам қаттиқ заранг ерга дуч келдик. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдига бориб: «Хандақда жуда ҳам қаттиқ заранг ерга дуч келдик», деб айтишди. «Мен ўзим тушаман», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам, сўнг ўринларидан турдилар, қоринларига тош боғлаб олган эдилар — уч кундан бери туз тотмаган эдик — у зот чўкични қўлларига олиб, зарб билан урган эдилар, ер қумдек уқаланиб кетди.^[3]

Баро айтади: «Хандақнинг бир жойида катта бир харсангтош чиқиб қолиб, чўкичларимизнинг кучи етмай қолди.

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/588, 589.

² Ибн Ҳишом: 2/218.

³ Саҳиҳул Бухорий: 2/588.

Бу ҳақда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга айтган эдик, келиб, чўкични қўлларига олдилар, сўнг: «Бисмиллаҳ» деб бир зарба уриб, унинг бир бўлагини кўчириб юбордилар ва: «Аллоҳу акбар, менга Шом калитлари ато этилди. Аллоҳга қасамки, мен ҳозир унинг қизил қасрларини кўриб турибман», дедилар. Сўнг иккинчи зарба билан харсангнинг яна бир бўлагини синдирдилар ва: «Аллоҳу акбар, менга Форс ерлари ато этилди. Аллоҳга қасамки, мен ҳозир Мадоиннинг оқ қасрини кўриб турибман», дедилар. Сўнг «Бисмиллаҳ» деб, учинчи бор зарба уриб, харсангнинг қолганини бўлиб ташладилар ва: «Аллоҳу акбар, менга Яман калитлари ато этилди. Аллоҳга қасамки, мен шу жойда туриб Санъонинг дарвозаларини кўриб турибман», дедилар.^[1]

Ибн Исҳоқ Салмон Форсий розияллоҳу анҳудан ҳам худди шундай ривоят келтирган.^[2]

Мадинанинг шимолидан бошқа барча тарафи қирралик тошлоқлар (ҳарра) ва тоғлар билан, хурмозор боғлар билан ўралган эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бундай катта қўшин Мадинага фақат шимол томондангина ҳужум қила олиши мумкинлигини билганларидан шу тарафни хандақ билан ўраттирдилар.

Мусулмонлар қазиш ишларини тўхтовсиз давом эттиришар, кун бўйи хандақ қазиб, кечқурун уйларига қайтишарди. Шундай қилиб, хандақ қазиш ишлари кутилган режа бўйича, мушрикларнинг улкан қўшини Мадина ҳудудига етиб келмасидан илгари охирига етказилди.^[3]

Қурайш 4000 кишилиқ қўшини билан келиб, Журф ва Зағоба оралиғида бўлган Румадаги сел сувлари тўпланадиган бир сайхонликка тўхтади. Ғатафон ўзига қўшилган Нажд аҳли билан бирга 6000 кишилиқ лашкари билан Уҳуд яқинидаги Занаб Нақмо деган жойга тушди.

¹ Суанун Насоий: 2/56, Аҳмад: 4/303. Матн Насоийга тегишли эмас. Насоийда: «Саҳоблардан биридан» деб ривоят қилинган.

² Ибн Ҳишом: 2/219.

³ Хандақнинг узунлиги 4455 метр, эни тақрибан 4,67 метр, чуқурлиги 3,3 метр ни ташкил этарди (тарж.)

«Мўминлар у жамоаларни кўрган вақтларида: «Бу Аллоҳ ва пайғамбари бизларга ваъда қилган нарсадир (яъни имтиҳондир). Аллоҳ ва пайғамбарининг сўзи ростдир», дедилар ва (устиларига бостириб келаётган жамоаларнинг сон-саноксизлиги) уларнинг (Аллоҳга бўлган) иймон ва итоатларини янада зиёда қилди, холос» (Аҳзоб: 22).

Бу қўшинни кўриб, мунофиқ ва қўрқоқ кишиларнинг юраклари қалтираб қолди: **«Ўшанда мунофиқлар ва дилларида мараз бўлган кимсалар: «Аллоҳ ва Унинг пайғамбари бизларга фақат ёлғон ваъда қилган эканлар», дея бошладилар»** (Аҳзоб: 12).

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уч минг мусулмон билан чиқиб бордилар ва қўшиннинг орқасини Салъ тоғига қилиб ўрнаштирдилар, улар билан кофирлар ўртасини хандақ ажратиб турарди. Уларнинг шу кунги шиорлари (пароллари) «Ҳа мим, ла юнсоруун» (ҳа мим, уларга нусрат келмайди) деган сўзлар эди.^[1] Мадинага Ибн Умму Мактумни халифа қилиб қолдирдилар. Аёллар ва ёш болаларни Мадинанинг қўрғонларига киритиб қўйдилар.

Мушриклар Мадинага ҳужум бошлаш учун ёпирилиб келиб қарашсаки, улар билан мусулмонлар ўртасини кенг хандақ ажратиб турибди. Шундан сўнг улар мусулмонларни қамал қилиб туришга мажбур бўлишди. Ҳолбуки, диёрларидан чиқаётган пайтларида бунга ҳозиргарлик кўриб келишмаган эди. Чунки, хандақ билан ҳимояланиш — юқорида айтилганидек — арабларга шу пайтгача маълум бўлмаган жанг ҳийлаларидан эди. Шу туфайли бу нарсани умуман ҳисобга олмаган эдилар.

Мушриклар хандақ атрофида ғазаб билан уёқ-буёққа бориб келишар, кесиб ўтиш учун заифроқ нуқтасини қидиришарди. Мусулмонлар эса уларнинг ҳар бир ҳатти-ҳаракатларини диққат билан кузатиб туришар, хандаққа яқинлашиб, уни кесиб ўтишга

¹ Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам урушга киргач тўс-тўполон ё қоронғиликда бир-бирларини таниб олишлари учун асҳобларига шиор — яъни, махфий сўз, парол қилиб берардилар (тарж.). Қаранг: Зодул-маод: 90-с.

ёки тупроқ тўлдириб йўл очишга уринмасликлари учун улар устига камондан ўқ ёғдиришарди.

Қурайш суворийлари хандақ атрофида қамал натижасини кутиб, бефойда тураверишдан чарчашди, чунки бу уларнинг феъл-атворларига тўғри келмасди. Шундан сўнг улар ичидан Амр ибн Абдувуд, Икрима ибн Аби Жаҳл, Зирор ибн Хаттоб ва бошқа бир неча кишилик тўда хандақнинг торроқ жойига от солиб, кесиб ўтишга муваффақ бўлишди ва хандақ билан Салъ ўртасидаги шўрҳок ерга от чоптириб келишди. Али ибн Аби Толиб бошлиқ бир неча мусулмонлар улар томон чиқиб бориб, улар кесиб ўтишган туйнукни тўсиб қўйдилар. Амр муборазага (яккама-якка олишувга) чақирди. Унга Али ибн Аби Толиб талабгор бўлиб чиқди ва унинг ҳамиятига тегадиган бир сўз қилди. Амр мушрикларнинг энг шижоатли ва жасур кишиларидан эди. Шунда у шартта отидан тушди-да, отни қиличи билан чопиб ташлади ва ўзининг юзига шапати уриб, Али томон ваҳшат билан кела бошлади. Икковлари бир-бирларига ташланиб, олиша кетдилар. Охири Али розияллоҳу анҳу уни ўлдиришга муваффақ бўлди. Қолганлари эса чекиниб, ўзларини яна хандаққа уриб, нариги томонига ўтиб олишди. Қаттиқ қўрқиб кетишганидан, чекинаётиб Икрима ҳатто найзасини ташлаб кетди.

Баъзи кунлари мушриклар хандақни кесиб ўтиш ёки унинг устидан йўл солиш учун қаттиқ ҳаракатлар қилиб кўришди. Лекин, мусулмонлар ҳимояда қаттиқ турдилар, улар устига ўқ ёғдириб, ўтишларига имкон бермадилар ва мушрикларнинг бари уринишлари чиппакка чиқди.

Мана шундай шиддатли курашлар билан овора бўлиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам, мусулмонлар ҳам баъзи намозларни ўз вақтида ўқий олишмади. «Саҳиҳайн»да Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Умар ибн ал-Хаттоб розияллоҳу анҳу Хандақ жанги куни кун ботганидан сўнг келди-да, Қурайш кофирларини сўка кетди, «Ё Расулуллоҳ, асрни ўқиёлмадим, ҳатто кун ботаёзди», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Аллоҳга қасамки, мен ҳам ўқимадим», дедилар. Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан Бутҳон водийсига келдик. Ул зот намозга таҳорат қилдилар, биз ҳам

тахорат қилдик. Сўнг асрни кун ботганидан кейин ўқидилар, сўнгра ортидан шомни ўқидилар».^[1]

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам намозни ўтказиб юборганларидан кўп хафа бўлдилар, ҳатто мушрикларни дуоибад қилдилар. Бухорий Али розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда айтилишича, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Хандақ куни: «То кун ботиб кетгунича бизни ўрта (аср) намозидан машғул қилишгани каби (учун) Аллоҳ уларнинг уйларини ва гўрларини ўтга тўлдирсин», деб дуо қилдилар.^[2]

Имом Шофеий ва Аҳмаднинг «Муснад»ларида айтилишича, мушриклар у зотни пешин, аср, шом ва хуфтон намозларидан қолдиришди, сўнг уларни жамлаб ўқиб олдилар. Нававий айтди: «Бу ривоятлар орасини бирлаштириш йўли шуки, Хандақ ғазоти бир неча кун давом этган, униси бир куни бўлган бўлса, бошқаси бошқа кун бўлган бўлиши мумкин».^[3]

Шундан билинадикки, мушрикларнинг кесиб ўтишга бўлган уринишлари ва мусулмонларнинг тинимсиз давом этган қаршиликлари бир неча кун давом этди. Фақат Хандақ иккала қўшин ўртасини ажратиб тургани боис юзма-юз жанг ёки қонли кураш юз бермади ва икки тараф ҳам камондан ўқ узиш билан чекланди.

Мана шу отишмаларда иккала қўшиндан ҳам бир неча киши ҳалок бўлди. Ҳаммаси бўлиб, мусулмонлардан олти киши ва мушриклардан ўн киши ўлдирилди, булар ичидан бириккитасигина қилич зарбидан ўлди.

Мана шу ўқлардан бири Саъд ибн Муоз розияллоҳу анҳуга тегиб, билак томирини (венани) кесиб юборди, уни Қурайшлик Ҳаббон ибн Ариқа деган одам отганди. Саъд шундай дуо қилди: «Эй Аллоҳ, Ўзинг яхши биласанки, мен учун Сенинг пайғамбарингни ёлғончи қилиб, ўз диёридан қувиб чиқарган қавмга қарши жанг қилишдан кўра суюмлироқ иш йўқ. Эй

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/590.

² Саҳиҳул Бухорий: 2/590.

³ Нававийнинг Муслимга шарҳи: 1/227.

Аллоҳ, ўйлайманки, бизларнинг ўртамиздаги урушни шу билан тўхтатдинг. Агар Қурайшга қарши уруш шу билан охирига етмаса, мени Ўзингнинг йўлингда улар билан жанг қилиш учун қолдиргин! Агар урушни тўхтатган бўлсанг, жароҳатимни ёриб юборгин ва ўлимимни шунда қилгин!»^[1] Дуосининг охирида: «То Бану Қурайза хусусида кўнглим шод бўлмагунча мени вафот эттирмагин», деган эди.^[2]

Мусулмонлар жанггоҳ ичра ана шундай машаққатларга юзланишаётган пайтда фитна ва фириб-найранг илонлари инда жим ётмаган, уларнинг жисмларига заҳар сочиш истагида ҳаракатга тушишганди. Бану Назир жинойтчиларининг каттаси Ҳуяй ибн Ахтоб Бану Қурайза диёрига, уларнинг бошлиғи, битим ва аҳдномаларига масъул шахс бўлган Каъб ибн Асад ал-Қуразийникига борди. Унинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан уруш содир бўлганида ўзаро ёрдам бериш хусусида битими бор эди. Ҳуяй уникига келиб, эшигини қоққанида у эшик очмади. Ҳуяйнинг қайта-қайта аврашларидан сўнг у ниҳоят эшигини очди. Шунда Ҳуяй унга: «Эй Каъб, мен сенга умрбод азизлик ва лиммо-лим денгизни келтирдим. Қурайшни казо-казо бошлиқлари билан олиб келиб, Румадаги сайхонликка туширдим. Ғатафонни казо-казо бошлиқлари билан олиб келиб, Уҳуд яқинидаги Занаб Нақмога туширдим. Улар то Муҳаммадни унга эргашганлар билан қўшиб янчиб ташламагунларича ҳеч қаёққа кетмасликка аҳд беришган», деди.

Каъб: «Йўқ, Аллоҳга қасамки, сен менга умрбод хорлик ва суви қуриган булут келтирдинг, унинг чақмоғи ва момақалдиروғи бор-у, бир томчи ҳам ёмғири йўқ. Қуриб кетгур эй Ҳуяй, мени ўз ҳолимга қўй. Мен Муҳаммаддан фақат тўғрилиқ ва вафо кўрганман», деди.

Ҳуяй уёғидан кириб, буёғидан чиқиб, аврайверганидан сўнг охири Каъб ундан Аллоҳ номига қасам ичдириб: «Қурайш ва Ғатафон Муҳаммадга бирон зиён-заҳмат етказолмай қайтиб

¹ Саҳиҳул Бухорий: 3/590.

² Ибн Ҳишом: 3/337.

кетишгудек бўлса, мен сен билан бирга қўрғонингга кираман, бошингга нима тушса, биргалашиб тортаман» деган аҳд олганидан сўнггина сўзларига рози бўлди. Шундай қилиб, Каъб ибн Асад аҳдини бузди ва мусулмонлар билан ўрталарида бўлган битимдан хориж бўлиб, мусулмонларга қарши олиб борилаётган урушда мушриклар сафига қўшилди.^[1]

Дарҳақиқат, шундан сўнг Бану Қурайза яҳудийлари уруш амалиётларини бошлаб юборишди. Ибн Исҳоқ айтади: Софийя бинт Абдулмутталиб Ҳассон ибн Собитнинг қалъасининг юқоридаги хонасида эди, Ҳассон ҳам аёллар ва болалар билан қалъа ичида эди. Софийя айтади: «Шунда бир яҳудий келиб, қалъа атрофида айлана бошлади. Бану Қурайза уруш ҳолатига ўтган ва ўзи билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўрталаридаги битимни узган эди. Бизни улардан ҳимоя қиладиган ҳеч ким қолмаган эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам, мусулмонлар ҳам душман билан овора эдилар. Агар бизга биров бостириб келгудек бўлса, улар бизга ёрдамга келолмас эдилар. Шунда мен: «Эй Ҳассон, кўриб турганингиздек, мана бу яҳудий қалъа атрофида айланиб юрибди. Аллоҳга қасамки, у орқадаги яҳудларни бизнинг очиқ-заиф томонимизга йўллаб қўйишидан кўнглим хотиржам эмас. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан саҳобалари бизга ёрдамга келолмайдилар. Шундай экан, сиз тушиб, уни ўлдилинг», дедим. Ҳассон: «Худо ҳаққи, ўзингиз яхши биласиз, мен бундай қила олмайман», деб жавоб берди. Шунда мен белимни боғладим-да, бир ходани олиб, қалъадан тушиб бориб, уни ўша хода билан уриб ўлдирдим. Сўнгра қалъага қайтиб кириб, Ҳассонга: «Боринг, унинг нарсаларини ўлжа сифатида олиб чиқинг, эркак киши бўлгани учун мен унга қўл теккизим келмади», дедим. Шунда у: «Менга унинг нарсалари керак эмас», деб жавоб берди.^[2]

¹ Ибн Ҳишом: 2/220, 221.

² Ибн Ҳишом: 2/228, Ҳофиз ибн Ҳажарнинг айтишича, Аҳмад кучли иснод билан Абдуллоҳ ибн Зубайрдан ривоят қилган. Фатҳул Борий: 6/285, Саҳиҳул Бухорийнинг 18-боби шарҳи.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг аммалари томонидан амалга оширилган жасурона бу ҳаракатнинг мусулмонларнинг аёллари ва бола-чақаларини сақлаб қолишда жуда катта таъсири бўлди. Чунки, шундан кейин яҳудлар Мадинанинг қўрғон ва қалъалари ислом лашкарининг ҳимоясида эканига ишониб қолишди — ҳолбуки, улар лашкардан батамом холи эди — ва қайта бундай ишларга журъат қилишмади. Аммо, улар мусулмонларга қарши урушда мушрикларга қўшилганликлари исботи сифатида улар қўшинини озик-овқат ва бошқа керакли нарсалар билан таъминлаб туришди, ҳатто мусулмонлар уларнинг озик-овқат ортилган йигирмата туясини олиб ҳам қўйишди.

Бану Қурайзанинг битимни бузгани хабари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ва мусулмонларга етиб келгач, у зот зудлик билан бу хабарнинг ҳақиқатини текширишга киришдилар. Чунки, Бану Қурайзага нисбатан тутиладиган мавқифни аниқлаб олиш ва шунга қараб ҳарбий ҳаракатлар олиб бориш зарурати туғилганди. У зот Саъд ибн Муоз, Саъд ибн Убода, Абдуллоҳ ибн Равоҳа ва Хаввот ибн Жубайрни хабарнинг тагига етиш учун юбордилар ва уларга: «Бориб билинглари-чи, бу қавм ҳақида бизга етган хабар ростми, йўқми? Агар рост бўлса, менга ўзим билиб оладиган бир овоз билан ишора беринглари, одамларга ёйиб юборманглари. Агар қавм ўз аҳдида турган бўлса, буни одамларга эълон қилинглари», деб тайинладилар. Улар яҳудлар яқинига боришгач, аҳвол ғоят жиддийлиги маълум бўлди. Яҳудлар уларни сўкиш ва ҳақоратлар билан қаршиладилар, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шаънларида бўлмағур гаплар айтдилар, «Ким Аллоҳнинг элчиси экан?! Муҳаммад билан бизнинг ўртамизда ҳеч қандай битим ҳам, аҳд ҳам йўқ», дедилар. Элчилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам хузурларига қайтиб боришгач, у зотга ўзларигина тушуниб оладиган қилиб: «Азол ва Қора», дейишди, яъни бу билан яҳудлар худди Азол ва Қора қабилалари Ражиъда қилгани каби хиёнатга қўл уришибди, деган маънога ишора қилдилар.

Ҳақиқатни яширишга ҳар қанча уринишмасин, одамлар аҳволдан хабар топдилар, улар олдида даҳшатли бир хатар пай-

до бўлганди.

Мусулмонлар жуда оғир ва танг ҳолат қаршисида қолдилар. Бану Қурайза орқа томондан зарба бергудек бўлса, уларга қарши турадиган кучнинг ўзи йўқ эди, мусулмонлар олдиларида турган улкан қўшинни ташлаб кетолмас эдилар. Боз устига, аёллар ва бола-чақалар анови хиёнаткорларнинг шундоққина тумшуклари олдида, ночор ва ҳимоясиз ҳолда туришар, Аллоҳ таоло қуйидаги оятда айтган ҳолат юзага келганди: **«Ўшанда кўзлар тиниб, юраклар бўғизларга тиқилиб қолган ва сизлар Аллоҳ ҳақида (турли) гумонлар қила бошлаган эдинглар. Ана ўша жойда мўминлар (яна бир бор) имтиҳон қилиндилар ва (бу даҳшатдан) қаттиқ ларзага тушдилар»** (Аҳзоб: 10-11).

Мунофиқ кимсалардан нифоқ зоҳир бўлиб, айримлари: «Муҳаммад бизга (форс шоҳи) Кисро ва (рум ҳукмдори) Қайсарнинг хазиналарини ваъда қилаётган эди, ваҳоланки бизлардан биримиз бугун ҳожатга боришга қўрқиб ўтирибмиз», деса, бошқа баъзилари қавмдошлари орасида Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга: «Бизнинг уйларимиз душмандан ҳимояланмаган, очиқ-сочиқ ҳолда, ҳовли-жойимиз Мадинанинг ташқарисида эди, бизга изн беринг, уйларимизга қайтайлик», дейишга тушишди. Бану Салама ҳатто мағлубиятга ҳозирлана бошлади. Улар ҳақида Аллоҳ таоло оят нозил қилдики: **«Ўшанда мунофиқлар ва дилларида мараз бўлган (яъни эътиқодлари заиф бўлган) кимсалар: «Аллоҳ ва Унинг пайғамбари бизларга фақат ёлғон ваъда қилган эканлар», дея бошладилар. Ўшанда улардан бир тоифа одам деди: «Эй Ясриб (яъни Мадина) аҳли, сизлар учун (бу қадар кўп сонли ёвга қарши) туриш имкони йўқдир, бас (ўз уйларингизга) қайтиб кетинглар». Улардан яна бир гуруҳ эса «Уйларимиз очиқ-сочиқ (қолган эди)» деб пайғамбардан изн сўрардилар. Ҳолбуки (уйлари) очиқ-сочиқ эмас эди. Улар фақат (жанг майдонидан) қочишнигина истардилар»** (Аҳзоб: 12-13).

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга Қурайзининг хиёнати хабари келгач, бошларини ўраб ётиб олдилар ва шу ҳолда узоқ вақт қолиб кетдилар, ҳатто одамларнинг ваҳималари кучайиб кетди. Сўнг у зот хушҳол кайфиятда ўринларидан ту-

риб келдилар ва: «Аллоҳу акбар! Эй мусулмонлар, Аллоҳнинг ғалабаси ва нусрати билан хушxabарланинглар!», деб хитоб қилдилар. Сўнг юзага келган вазиятдан чиқиш режасини ишлаб чиқишга киришдилар. Мана шу режанинг бир қисми сифатида аёллар ва болаларни ногаҳоний ҳужумдан ҳимоялаш мақсадида Мадинага қўриқчилар юбордилар. Лекин, шу билан бирга, жамоаларни кучсизлантиришга олиб келадиган бирон кескин чора кўриш зарур бўлиб турарди. Шу мақсад йўлида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ғатафон раислари бўлмиш Уяйна ибн Ҳисн ва Ҳорис ибн Авф билан улар ўз қавмларини қайтариб кетишлари эвазига Мадина ҳосилининг учдан иккисини беришга сулҳ тузмоқчи бўлдилар. Ана шунда мусулмонлар аввалдан синашта душманлари бўлмиш Қурайш билан яккама-якка қолиб, уларни узил-кесил мағлуб қилиш имкониятига эга бўлардилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шу ҳақда сўров ўтказар эканлар, иккала Саъддан ҳам фикрларини сўрадилар. Улар: «Ё Расулуллоҳ, агар Аллоҳ сизни шундай қилишга буюрган бўлса, бош устига, буни албатта қабул қиламиз! Аммо агар ўзингиз бизнинг манфаатимизни кўзлаб шундай қилмоқчи бўлсангиз, бизга бунинг кераги йўқ. Чунки, биз худди улар каби бутпараст бўлган пайтимизда ҳам улар Мадина меваларини фақат меҳмон бўлиб келиб ёки сотиб олибгина ейиша оларди. Энди Аллоҳ бизни Ислом билан мукаррам қилиб, унга ҳидоятлаб қўйганидан ва сиз сабабли бизни азиз қилганидан сўнг-а?! Аллоҳга қасамки, биз уларга қиличларимиздан бошқа нарсани раво кўрмаймиз!», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг фикрларини маъқуллаб: «Мен арабларнинг сизларга қарши бир ёқадан бош чиқариб туришганини кўриб, сизларнинг манфаатингиз учун шундай қилсаммикин, дегандим», дедилар.

Сўнг Аллоҳ азза ва жалла — Унга ҳамдлар бўлсин — Ўзи тарафидан душманнинг шаштини пасайтириб, бирдамлигини парчалаб ташлаган бир ишни вужудга келтириб қўйди. Ғатафонлик Нуайм ибн Масъуд ибн Омир ал-Ашжаъий номли бир киши — розияллоҳу анҳу — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб: «Ё Расулуллоҳ, мен мусулмон бўлдим, қавмимнинг бундан хабари йўқ, қандай хизмат бўлса,

тайёрман», деди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Сиз бор-йўғи бир кишисиз, холос. Майли, қўлингиздан келганича душманни биздан қайтаринг. Чунки, уруш дегани макр-ҳийла демақдир», дедилар. У дарҳол Бану Қурайзага қараб йўл олди — жоҳилият пайтида улар билан яқинлиги бор эди — ва улар олдига келиб, шундай деди: «Сизларга нисбатан дўстона муносабатимни, хоссатан сизлар билан ўртамизда яқинлик борлигини яхши биласиз». Улар ҳам: «Ҳа, тўғри айтасиз», дейишди. «Ундай бўлса эшитинглар, Қурайш сизларга ўхшаган эмас. Бу ер сизларнинг диёрингиз, сизларнинг мол-мулкларингиз ва бола-чақаларингиз шу ерда. Бу ердан бошқа жойга кўчиб кетолмайсизлар. Қурайш билан Ғатафоннинг йўриғи бутунлай бошқа. Улар Муҳаммад ва унинг асқоблари билан уруш қилишга келишган. Сизлар уларга ёрдам бермоқдасиз. Уларнинг ватанлари, мол-мулк ва бола-чақалари бошқа жойда. Фурсатини топишса, фойдаланиб қолишади. Йўқса, сизларни Муҳаммаднинг қўлига ташлаб, жўнаб юборишади. Шунда у сизларни аяб ўтирмайди», деди. «Унда нима қилишимиз керак, эй Нуайм?», дейишган эди: «Бир неча кишини гаровга бермагунларича уларга қўшилиб жангга кирманглар», деди. Шунда улар: «Тўғри маслаҳат бердингиз», дейишди.

Шундан сўнг Нуайм улар олдидан чиқиб, тўппа-тўғри Қурайш ҳузурига жўнади. Уларга ҳам: «Менинг сизларга дўстлигимни ва холис муносабатда эканимни билсангизлар керак деб ўйлайман», деган эди: «Ҳа, биламиз», деб жавоб беришди. Шунда у: «Яҳудлар Муҳаммад билан бўлган аҳдларини бузишганидан қаттиқ пушаймон қилишмоқда. Улар Муҳаммадга элчи юбориб, сизлардан бир неча кишини гаров сифатида олиб, унга топширмоқчи эканликларини айтишибди. Шундан сўнг унинг ёнига кириб, сизларга қарши урушишармиш. Менинг сизларга насиҳатим, агар улар сизлардан гаров сўрашса, берманглар», деди. Кейин Ғатафон ҳузурига бориб, уларга ҳам шундай деди.

Бешинчи ҳижрий шаввол ойининг шанба оқшомида мушриклар яҳудларга: «Бу ерда туравериш биз учун жуда ноқулай бўлмоқда, мол-қолларимиз нобуд бўлиб кетаяпти. Тезроқ биз-

га қўшилишлар, Муҳаммадни тезроқ бир ёқли қилайлик», деб элчи юборишди. Яҳудлар уларга: «Бугун шанба бўлиб қолди, шанба куни қилган ишлари туфайли аждодларимизнинг бошига келган мусибатлардан хабарингиз бор. Қолаверса, биз то бир неча кишини гаровга бермагунингизча сизлар билан бирга жангга кирмаймиз», деб жавоб айтиб юборишди. Элчиларидан бу гапни эшитгач, Қурайш ҳам, Ғатафон ҳам: «Худо ҳаққи, Нуайм тўғри айтган экан», дейишди. Яҳудларга яна одам юбориб: «Биз сизларга бирорта ҳам одам юбормаймиз, чиқинглар, тезроқ жанг бошлайлик», дейишди. Шунда Қурайза ҳам: «Худо ҳаққи, Нуаймнинг гапи тўғри экан», деб қолди. Шундай қилиб, ҳар икки гуруҳнинг бир-бирига ишончи йўқолиб, ўрталарида ажралиш юзага келди ва қатъиятлари сусайиб қолди.

Мусулмонлар тинмай Аллоҳ таолога дуо қилиб: «Эй Парвардигор! Бизларнинг айбу нуқсонларимизни Ўзинг яширгин ва қўрқинчларимизни бартараф этгин» деб тилашарди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам аҳзобларга қарши дуо қилиб дедилар: «Эй Китоб нозил қилган ва ҳисоб-китоби тез бўлган эй Аллоҳ, бу жамоаларни Ўзинг мағлуб этгин! Эй Аллоҳ, уларни мағлуб этгин ва титратгин!»^[1]

Аллоҳ таоло Расулининг ва мусулмонларнинг дуоларини ижобат қилди. Мушриклар сафлари ичида ажралиш юзага келганидан ва ўрталарида ўзаро ишончсизлик вужудга келганидан сўнг Аллоҳ таоло улар устига Ўз лашкари бўлмиш бўронни юборди. Бўрон уларнинг чодирларини ағдариб ташлар, қозонларини тўнкариб юборар, арқон қозиқларини суғуриб ташлар эди. Шундай қилиб, улар бир жойда ўрнашолмай қолишди. Бунинг устига, Аллоҳ таоло уларга малоикалардан бўлган лашкарини туширди, малоикалар уларни титратиб, дилларига даҳшат ва қўрқув солдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўша бўронли ва қаттиқ изғиринли тунда Ҳузайфа ибн Ямонни мушрикларнинг хабарини билиб келишга юбордилар. Ҳузайфа уларни юқоридаги

¹ Саҳиҳул Бухорий: Китобул жиҳод: 1/411, Китобул мағозий: 2/590.

аҳволда, кўчишга ҳозирлик кўраётган ҳолда топди ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурига қайтиб, уларнинг кетишаётгани хабарини етказди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шу тонгни Аллоҳ таоло у кишининг душманларини ҳеч нарсага эришолмай, аламлари ичида бўлган ҳолда орқаларига қайтариб юборган ҳолатда кутиб олдилар. Дарҳақиқат, уларга Аллоҳ Ўзи бас келди, У Ўзининг ваъдаси устидан чиқди, Ўзининг лашкарини азиз қилди, бандасига ёрдам берди, фирқаларни ёлғиз Ўзи мағлуб қилди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага қайтиб келдилар.

Саҳиҳроқ қавлга кўра, Хандақ жанги бешинчи ҳижрийнинг шаввол ойида бўлиб ўтди. Мушриклар қўшини мусулмонларни бир ой ёки шунга яқин муддат қамал қилиб турди. Тарихий манбаларни бир-бирига боғлаш ва текширишдан сўнг маълум бўлишича, қамал шавволда бошланиб, зул-қаъдада тамом бўлган. Ибн Саъд ривоятига кўра, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Хандақдан қайтишлари зул-қаъда ойининг тугашига етти кун қолганида, чоршанба кунига тўғри келди.

Аҳзоб жангги катта талафотлар кўрилган жанг бўлмади, балки асаблар жанги бўлди. Унда шиддатли жанг бормади, бироқ у Ислом тарихидаги энг улкан жанглардан бирига айланди. Унда мушрикларнинг куч-қудратлари ҳеч нарсага арзимаслиги кўриниб қолди. У араблардаги ҳеч бир куч Мадинада вужудга келаётган кичиккина бир кучни таг-томиридан йўқотиб юборишга қодир эмаслигини кўрсатиб берди. Чунки, араблар Аҳзоб ғазотида жамлаганидан кўра каттароқ куч-қувват жамлашга қодир эмасдилар. Шунинг учун ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Аллоҳ таоло аҳзобларни аритганидан сўнг: «Энди биз уларга ғазот қиламиз, улар бизга ғазот қилишолмайди, биз улар устига юриш қиламиз», дегандилар.^[1]

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/590.

БАНУ ҚУРАЙЗА ҒАЗОТИ

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага қайтиб келган куни пешин пайти Умму Саламининг уйида ювинаётган эдилар, Жибрил алайҳиссалом келиб: «Сиз қуролингизни қўйдингизми?! Ҳали малоикалар қуролларини қўйганлари йўқ! Ҳозиргина қавмни таъқиб қилишдан қайтиб келдим. Сиз ҳам асҳобларингизни олиб, Бану Қурайза сари отланинг. Мен олдиларингизда юриб, уларнинг қалъаларини титратаман ва қалбларига қўрқув соламан», дедилар ва малоикалар қўшини билан йўлга тушдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам одамларга: «Ким эшитиб, итоат қилувчи бўлса, аср намозини Бану Қурайзага борибгина ўқисин», деб жар солдирдилар. Мадинага Ибн Умми Мактумни халифа қилиб қолдирдилар, байроқни Али ибн Аби Толибга бердилар ва уни Бану Қурайзага йўлладилар. Али уларнинг қалъаларига яқинлашиб борганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шаънларига хунук сўзларни эшитди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзлари ҳам муҳожир ва ансорлар ҳамроҳлигида йўлга чиқиб, Бану Қурайза қудуқларидан Биър Анно деб аталувчи қудуқ ёнига келиб тушдилар. Мусулмонлар у зотнинг буйруқларини ижро қилишга шошилдилар ва жарчининг овозини эшитганлари заҳоти йўлга тушиб, Бану Қурайза сари жўнаб кетдилар. Йўлда эканларида аср вақти бўлди. Шунда баъзилари: «Биз асрни Бану Қурайзада ўқишга буюрилганмиз, шунинг учун етиб бориб, кейин ўқиймиз», дейишиб,

айримлари ҳатто асрни хуфтондан кейин ўқишди. Баъзилари эса: «Йўқ, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу сўзлари билан имкон қадар тезлик билан Бану Қурайзага етиб боришимизни кўзда тутганлар», дейишиб, асрни йўлда ўқиб олдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳар икки тоифани ҳам айбламадилар.

Шундай қилиб, ислом лашкари бирин-кетин Бану Қурайза томон ҳаракатланиб, ҳамма Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ёнларига келиб қўшилди. Қўшин уч минг кишини ташкил қилди, ичларида ўттиз нафар отлиқ бор эди. Муслмонлар Бану Қурайза қалъалари атрофига тушиб, уларни қамалга олдилар.

Қамал қаттиқ қийнаб қўйгач, раислари Каъб ибн Асад уларга учта ишдан бирини танлашни таклиф қилди:

1. Исломни қабул қилиб, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг динларига кириш ва шу билан жонларини, молларини ва бола-чақаларини асраб қолиш. «Унинг Аллоҳ томонидан юборилган пайғамбар ва китобларингизда айтилган ўша набий экани сизларга аллақачон аён бўлди», деди у.
2. Аёлларини ва болаларини ўз қўллари билан ўлдириб, муслмонлар қаршисига қилич яланғочлаб чиқиб бориш ва то ғалаба қозонгунча ёки битта ҳам қолмай қирилиб кетгунча жанг қилиш.
3. Муслмонларни ғафлатда қолдириб, шанба куни бирдан устиларига ҳужум қилиш. Чунки, улар яхудлар шанба куни жанг олиб бормади, деган ишончда бепарво бўлишади.

Бироқ, қавми бу уччала ишдан биттасини ҳам қабул қилмади. Шунда раислари Саъд ибн Асад ғазаб билан: «Сизлардан биронтангиз ҳам онасининг қорнидан тушганидан бери бир кун бўлса ҳам ақлини ишлатган эмас ўзи», деди.

Шундан сўнг Қурайзанинг олдида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳукмларига бўйсуниб, тушиб келишдан ўзга чора қолмади. Бироқ, аввал улар баъзи муслмон иттифоқчилари билан боғланиб, агар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳукмларига бош эгиб тушсалар уларни нима жазо кутаётганини билиб олишни истадилар. Маслаҳатлашиб олиш учун улар ҳузурига Абу Лубобани

жўнатишларини сўраб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга одам юбордилар. Абу Лубоба уларнинг иттифоқчилари бўлиб, мол-мулки ва бола-чақаси уларнинг минтақасида эди. Абу Лубоба келгач, эркаклар унинг истиқболига турдилар, аёллар ва болалар унинг қаршисига келиб йиғлай бошладилар. Абу Лубобанинг уларга раҳми келиб кетди. Улар: «Эй Абу Лубоба, нима дейсиз, Муҳаммаднинг ҳукмига бош эгиб тушсакмикин?», деб сўрашди. У: «Ҳа», деди ва қўли билан бўғзини кўрсатиб, қатл қилинишларига ишора қилди. Сўнг ўша заҳоти ўзининг Аллоҳ ва Расулига хиёнат қилиб қўйганини англаб қолди ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига қайтмай, тўғри Мадинадаги Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг масжидларига бориб, ўзини масжид устунларидан бирига боғлади ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўз қўллари билан ечмасалар, ўзини ҳеч қачон ечмасликка ва умрбод Бану Қурайза диёрига қадам қўймасликка қасам ичди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга унинг хабари етиб келгач: «Агар олдимга келганида унга истиғфор айтган бўлардим. Энди модомики, шундай қилган экан, то Аллоҳ унинг тавбасини қабул қилмагунича мен уни бўшатиб юборолмайман», дедилар.

Абу Лубобанинг ишорасига қарамай, Бану Қурайза барибир Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳукмларига бош эгиб тушишга қарор қилди. Ваҳоланки, яҳудлар узоқ давом этадиган қамалга ҳам бардош беришлари мумкин эди. Чунки, уларнинг озиқ-овқатлари ва сувлари етарли, қудуқлари бор, қалъалари ҳам мустаҳкам эди. Қолаверса, мусулмонлар қаҳратон совуқ ва қаттиқ очликдан қийналишар, ўзлари ҳам ялангда қолишган, аҳзобларга қарши уруш бошланганидан бери тинимсиз ҳарбий амалиётлар ичида юравериб анча ҳолдан тойиб қолишган эди. Лекин, Бану Қурайза ғазоти асаблар жанги эди. Аллоҳ таоло уларнинг дилларига кўрқув солиб қўйди, уларнинг руҳий ҳолатлари емирилиб борди, Али ибн Аби Толиб билан Зубайр ибн Аввом икковлари олға ташланиб, Алий: «Эй иймон жамоаси! Аллоҳга қасамки, мен ё Ҳамза эришганидек шаҳидлика эришаман ё уларнинг қалъасини забт этаман», деб ҳайқирганида эса асаблари буткул дош беролмай қолди.

Ана шунда улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳукмларига таслим бўлишга шошилиб қолишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг эркакларини боғлаб қўйишга буюрдилар, Муҳаммад ибн Масламанинг бошқошлигида уларнинг қўлларига кишан солинди. Аёллар ва болаларни эркаклардан ажратиб, бир четга қилинди. Шунда Авсликлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб: «Ё Расулуллоҳ, Хазражлик биродарларимизнинг иттифоқчилари бўлган Бану Қайнуқоъга қандай ҳукм қилганингиз маълум. Булар бизнинг яқинларимиз эди, энди булар ҳаққида ҳам яхшилик қилсангиз», деб илтимос қилишди. «Булар тўғрисида ўзларингиздан бўлган бир кишининг ҳукм қилишига рози бўласизларми?», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам. «Ҳа», дейишди. «Ундай бўлса, бу ишни Саъд ибн Муознинг зиммасига юклайман», дедилар. Улар: «Розимиз», дейишди.

Шундан сўнг Саъд ибн Муозни олиб келишга одам юбордилар. У Аҳзоб ғазотида билакдаги жон томиридан олган жароҳати туфайли бу жангга чиқолмай Мадинада қолган эди. Уни эшакка миндириб, олиб келдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларига келар экан, атрофини ўраб олишиб: «Эй Саъд, иттифоқчиларингизга мурувват кўрсатинг, уларга яхшилик қилинг. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сизни уларга яхшилик қиласиз деб ҳакам қилдилар», дея бошлашди. Саъд эса уларга бир оғиз сўз айтмай, жим келарди. Ҳадеб гапираверишгач: «Саъд учун Аллоҳ йўлида уни маломатчининг маломати тўхтатолмайдиган фурсат келди», деди. Буни эшитиб, айримлар Мадинага қайтиб кетиб, қавмнинг ҳалокатидан хабар беришди.

Саъд Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига етиб келгач, у зот саҳобаларга: «Саййидингизга пешвоз чиқинглар», дедилар. Уни тушириб ўтқизишди ва: «Эй Саъд, мана булар ҳаммаси сизнинг ҳукмингизга қараб туришибди», дейишди. Саъд: «Уларга менинг ҳукмим ўтадимми?», деб сўради. «Ҳа», дейишди. «Мусулмонларга ҳамми?», деб сўради. «Ҳа», дейишди. У: «Мана шу ердагиларга ҳамми?», деб, одоб ва эҳтиром билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам томонга ишо-

ра қилди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ҳа, менга ҳам», дедилар. «Ундай бўлса, мен уларнинг эркаклари қатл қилиниб, аёллари ва болалари асир қилинишига ва моллари тақсимланишига ҳукм қиламан», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Дарҳақиқат, сиз улар хусусида Аллоҳнинг етти қават осмон устида қилган ҳукмини қилдингиз», дедилар.

Саъднинг ҳукми ғоят адолатли ва инсоф билан қилинган ҳукм эди. Чунки Бану Қурайза ўзи қўл урган қабиҳ хиёнатидан ташқари, мусулмонларни қириб ташлаш учун бир минг беш юзта қилич, икки мингта найза, уч юзта совут, беш юзта темир ва тери қалқонларни жамғариб қўйган эди. Мусулмонлар уларнинг диёрларини забт этишгач, мана шу қуролларни қўлга киритдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг буйруқлари билан Бану Қурайза Бану Нажжорлик Бинтул Ҳорис исмли аёлнинг уйига қамаб қўйилди. Сўнг Мадина бозорида улар учун чуқурлар қазилиб, тўда-тўда қилиб олиб борилиб, ўша чуқурлар устида бошлари кесилди. Ҳали ҳибсда турганлар раислари Каъб ибн Асаддан: «Бизни нима қилишади деб ўйлайсиз?», деб сўрашган эди: «Ҳеч ақлларингизни ишлатмас экансизлар-да?! Кўрмаяпсизларми, чақирувчи одам танламаяпти, кетганлар эса қайтиб келмаяпти?! Аллоҳга қасамки, бу қатлдан бошқа нарса эмас», деб жавоб берди. Улар олти юз билан етти юз киши атрофида эдилар, ҳаммалари қатл қилинди.

Шундай қилиб, қатъий келишув-битимни бузган, мусулмонларнинг ҳаётларидаги энг оғир дамларда уларни қириб ташлаш қасдидаги душманларига ёрдам берган, бу қилмишлари билан ўлим жазосига лойиқ бўлган энг катта уруш жиноятчилари бўлмиш хиёнаткор ва ғаддор илонлар қириб битирилди.

Улар қаторида Бану Назирнинг энг катта иблиси, Аҳзоб жангининг энг катта жиноятчиларидан бири Ҳуяй ибн Ахтоб — уммул мўъминийн Софийя розияллоҳу анҳонинг отаси — ҳам қатл қилинди. Чунки, у Каъб ибн Асадни хиёнатга чорлаган пайтида унга берган аҳдига вафо қилиб, Қурайш ва Ғатафон ортларига қайтиб кетганидан сўнг Бану Қурайза билан бирга унинг қалъасига кириб олган эди. Уни қўлларини бўйнига боғланган

ҳолда олиб келишганда — эғнидаги қимматбаҳо кийимининг ҳар ер ҳар еридан бармоқ учи миқдорида йиртиб олган, ундан мусулмонлар ўлжа сифатида фойдалана олмасликлари учун шундай қилганди, — у Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: «Аллоҳга қасамки, мен сенга душманлик қилганим учун ўзимни маломат қилмайман. Аммо, ким Аллоҳга ғолиб келаман деса, мағлуб бўлар экан», деди. Кейин: «Эй одамлар, майли, Аллоҳнинг амри шу экан, Аллоҳнинг битгани, қадари ва Бану Исроилга ёзиб қўйган қирғини бу», деди, сўнг тиз чўкди ва боши кесилди.

Бану Курайза аёлларидан фақат битта хотинни қатл этилди. Сабаби — у Халлод ибн Сувайд устига тегирмон тошини ташлаб, уни ўлдирган эди. Уни шунинг учун ўлдирилди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам балоғатга етганларни ўлдириб, балоғатга етмаганларни қолдиришга буюрдилар. Балоғатга етмаганлар ичида Атийя ал-Қуразий ҳам бор эди. У мусулмон бўлиб, саҳобалик шарафига муяссар бўлди.

Собит ибн Қайс Зубайр ибн Ботони аҳли-оиласи ва моли билан бирга ўзига ҳадя этишларини сўради — чунки Зубайрнинг Собитга ўтказиб қўйган яхшилиги бор эди, — Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни унга ҳадя қилдилар. Собит: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сени менга бердилар, аҳлинг ва молингни ҳам ҳадя қилдилар. Уларни ўзингга бердим», деди. Зубайр қавмининг ўлдирилганини билгач: «Эй Собит, сенга қилган яхшилигим ҳаққи, мени дўсту ёрларим ёнига юборгин», деб талаб қилди. Собит унинг бошини кесиб, яҳудий дўстлари ёнига равона қилди. У Зубайрнинг Абдурраҳмон исмли ўғлини тирк қолдирди, у мусулмон бўлиб, саҳобалик шарафига эришди.

Умму Мунзир Салмо бинт Қайс ан-Нажжорийя Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан Рифоъа ибн Самавъал ал-Қуразийни ҳадя этишларини сўраган эди, уни унга ҳадя этдилар. У тирик қолди ва мусулмон бўлиб, саҳобаликка эришди.

Шу куни яҳудлар ҳали таслим бўлишларидан олдин бир неча киши исломни қабул қилиб, жонларини, аҳли-оила ва мол-мулкларини сақлаб қолишди.

Шу кеча Амр ибн Саъдий чиқиб кетди — у Бану Қурайзанинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қилган хиёнатига қўшилмаган эди — мусулмон лашкари қўриқчилари бошлиғи Муҳаммад ибн Маслама уни кўрди-ю, кимлигини билгач, йўлини тўсмади. Шу кетишда унинг қаерга кетгани маълум бўлмади.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Бану Қурайзанинг мол-мулкидан бешдан бир қисмини ажратиб олгач, қолганини тақсимладилар. Отлиққа уч ҳисса — икки ҳисса отига, бир ҳисса ўзига, пиёдага бир ҳисса улуш ажратдилар. Асирлардан бир қисмини Саъд ибн Зайд ал-Ансорий қўли остида Наждга юбордилар ва улар эвазига от-улов ва қурол-яроғ сотиб олдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг аёлларидан Райҳона бинт Амр ибн Хунофани ўзларига танлаб олдилар. У то Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам вафот этгунларича ҳам у зотнинг қўли остида бўлди. Ибн Исҳоқ шундай деган^[1]. Аммо Калбийнинг сўзларига қараганда, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни 6-ҳижрийда озод қилиб, уйланганлар ва у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳажжатул-вадоъдан қайтган пайтларида вафот этиб, Бақеъга дафн қилинган^[2].

Бану Қурайзанинг иши охирига етгач, солиҳ банда Саъд ибн Муоз розияллоҳу анҳунинг биз юқорида айтиб ўтган, Аҳзоб ғазотида қилган дуоси ижобат бўлди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам яқинроқ хабар олиб туриш учун унга масжидда бир чодир тиктириб бергандилар. Қурайзанинг иши охирлагач, унинг жароҳати ёрилиб кетди. Оиша розияллоҳу анҳо айтадилар: «Унинг жароҳати (шишиб кетиб) кўкрагининг юқорироғидан ёрилиб кетди. Масжидда Бану Ғифорга қарашли яна бир чодир бор эди. Ўша чодир аҳли ўзлари томон оқиб келаётган қонни кўриб, қўрқиб кетишди ва: «Ҳой чодирдагилар, сизлар томондан оқиб келаётган нарса нима?», деб хитоб қилишди.

¹ Ибн Ҳишом: 2/245.

² Талқиҳу фухуми аҳлил-асар: 12-с.

Маълум бўлишича, Саъднинг жароҳатидан қон отилаётган экан, у шундан вафот этди»^[1].

Икки «Саҳиҳ»да Жобирдан ривоят қилинишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Саъд ибн Муознинг ўлиmidан Раҳмоннинг арши ларзага келди», дедилар.^[2]

Термизий Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилишича, Саъд ибн Муъознинг тобути кўтарилгач, мунофиқлар: «Унинг тобути бунча енгил бўлмаса», дейишди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Чунки, уни малоикалар кўтариб бордилар», дедилар.^[3]

Бану Қурайза қамали пайтида мусулмонлардан бир киши — Халлод ибн Сувайд Қурайзалик бир аёл унинг бошига тегирмон тоши ташлаб юбориши оқибатида ҳалок бўлди. Қамал асносида Абу Синон ибн Миҳсон — Уккошанинг туғишган биродари — вафот этди.

Абу Лубобага келсак, у олти кун устунга боғланган кўйи қолиб кетди. Намоз вақтларида аёли келиб, намоз учун ечиб қўяр, намоздан сўнг яна қайтиб боғланиб оларди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга саҳар пайти Умму Саламанинг уйида эканларида унинг тавбаси мақбул бўлгани ҳақида ваҳий нозил бўлди. Умму Салама ҳужраси эшиги ёнидан туриб: «Эй Абу Лубоба! Хурсанд бўлинг, Аллоҳ тавбангизни қабул қилди», дедилар. Шунда одамлар уни ечиш учун гурра қўзғолдилар. Бироқ, у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан бошқа биров уни ечишига кўнмади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам субҳ намозига чиқиб кела туриб, уни ечиб қўйдилар.

Ушбу ғазот бешинчи ҳижрийнинг Зул-қаъда ойида бўлиб ўтди, қамал йигирма беш кун давом этди.^[4]

Аллоҳ таоло Аҳзоб ва Бану Қурайза ғазотлари ҳақида «Аҳзоб» сурасида бир неча оятлар нозил қилиб, уларда воқеанинг

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/591.

² Саҳиҳул Бухорий: 1/536, Саҳиҳ Муслим: 2/294, Жомеъут-Термизий: 2/225.

³ Жомеъут-Термизий: 2/225.

⁴ Ибн Ҳишом: 2/237, 238, ушбу ғазот тафсилотида қаранг: 2/232-273, Саҳиҳул Бухорий: 2/590, 592, Зодул маод: 2/72-74.

энг муҳим нуқталарини зикр қилди, мўмин ва мунофиқларнинг ҳолатларини, фирқаларни ёрдамсиз қолдирганини ва аҳли китобларнинг хиёнати оқибатларини баён қилиб берди.

УШБУ ҒАЗОТДАН КЕЙИН БЎЛИБ ЎТГАН ЖАНГОВАР ҲАРАКАТЛАР

Саллом ибн Абул Ҳуқайқнинг ўлдирилиши

Куныси Абу Рофиъ бўлган Саллом ибн Абул Ҳуқайқ жамоларни мусулмонларга қарши урушга ундаган ва уларни озиқ-овқат ва пул-мол билан таъминлаб турган яҳуд жиноятчиларининг энг катталаридан бўлиб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга кўп озори теккан эди. Мусулмонлар Бану Қурайзадан фориг бўлишгач, Хазраж Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламдан уни ўлдиришга изн сўради. Маълумки, Каъб ибн Ашрафнинг ўлдирилиши Авсликлар қўли билан бўлганди. Шу туфайли Хазражликлар ҳам ана шундай фазлга эришиш учун бу иш улар қўли билан бўлишини истаб, рухсат олишга шошилдилар.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уни ўлдиришларига изн бердилар, бироқ аёллар ва болаларни ўлдиришдан қайтардилар. Ҳаммаси Хазражнинг Бану Салама уруғидан бўлган, Абдуллоҳ ибн Атик бошчилигидаги беш кишилик гуруҳ бу вазифани адо қилишга отланиб, Абу Рофиънинг қалъаси жойлашган Хайбар томонга йўл олди. Етиб келишганда кун ботиб қолган ва одамлар чорваларини ҳайдаб келишаётган эди. Абдуллоҳ ибн Атик шерикларига: «Сизлар шу ерда ўтириб туринглар, мен бориб, эшикбон билан тиллашиб кўрайчи, зора ичкарига кириб олсам», деди. Сўнг дарвозага яқинроқ бориб,

юзини кийими билан ўраб олиб, гўё ҳожат адо этаётган одамдек ўтирди. Одамлар кириб бўлгач, эшикбон: «Ҳой Аллоҳнинг бандаси, кирсанг тезроқ кириб ол, мен эшикни беркитаман», деб қичқирди.

Абдуллоҳ ибн Атик айтади: «Шунда мен ичкари кириб, бир жойда яшириниб ўтирдим. Ҳамма кириб бўлгач, эшикбон давозаларни қулфлаб, калитларни бир қозиққа илиб қўйди. Мен секин бориб, калитларни олиб, эшикни очдим. Абу Рофиънинг уйида меҳмонлари бор экан, улар унинг болохонасида гаплашиб ўтиришарди. Улар кетишгандан кейин тепага чиқиб бордим ва ўзим очган ҳар бир эшикни ичидан қулфлаб боравердим. Ўзимча айтдимки, қавм агар мендан огоҳ топиб қолса ҳам то уни ўлдиргунимча олдимга етиб келолмайди. Унинг хонасига етиб келдим. У қоронғи уйда аҳли-оиласи ичида бўлиб, мен унинг аниқ қаердалигини билолмадим. Шундан кейин: «Абу Рофиъ!» деб чақирдим. «Ким у?», деди. Шунда мен овоз чиққан томонга яқинлашиб, қилич солдим, лекин ҳаяжондан зарбам хато кетди. У қичқириб юборди. Мен ташқарига чиқиб, бир оз турдим-да, кейин ичкарига кириб: «Нима шовқин, эй Абу Рофиъ?», дедим. (У мени ўз хизматкорларидан деб гумон қилиб:) «Онаниг ўлгур, кимдир менга қилич урмоқчи бўлди!», деди. Шунда мен унга яна қилич уриб яраладим, лекин ўлдиролмадим. Сўнг қиличимнинг учини унинг қорнига тираб, бор оғирлигим билан босдим, ҳатто қилич унинг орқасидан чиққани билинди. Мен унинг ўлганига ишонч ҳосил қилгач, эшикларни бирма-бир очиб, зинапояга етиб келдим. Кеча ойдин эди. Зинапоядан тушарканман, ерга етдим, деган ўйда оёғимни қўйдим. Шунда оёғим тойиб йиқилдим ва болдирим синди. Оёғимни саллам билан чандиб боғлаб олдим-да, бориб, эшик ёнида ўтирдим. То ўлдирганимни аниқ билмагунимча кетмайман, дедим. Хўроз қичқиргач, бир киши девор устига чиқиб: «Ҳижоз аҳлининг тожири Абу Рофиънинг ўлимидан хабардор бўлинглар!» деб қичқирди. Мен шундан сўнг шерикларим ёнига бордим ва: «Кетдик тезда, Аллоҳ Абу Рофиъни ҳалок қилди», дедим. Кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига қайтиб, бўлган воқеани айтиб бердим. У зот: «Оёғингизни узатинг», дедилар. Оёғимни узатган эдим, си-

лаб қўйдилар. Шу билан оёғим бутунлай тузалиб, кўрмагандек бўлиб кетдим».^[1]

Бухорий ривоятида ана шундай дейилган. Ибн Исҳоқ ривоятида айтилишича, гуруҳ аъзоларининг ҳаммаси Абу Рофиъ олдига кириб бориб, уни ўлдиришда иштирок этганлар ва уни қиличи билан босиб ўлдирган киши Абдуллоҳ ибн Унайс бўлган. Унда яна айтилишича, улар тунда уни ўлдиришганидан сўнг Абдуллоҳ ибн Атикнинг оёғи синиб, уни кўтариб олишади ва қалъага сув ўтадиган бир туйнук ичига тушиб олишади, яҳудлар гулхан кўтариб, атрофда югуриб, ҳамма ёқни излаб ҳеч кимни топишолмай қайтиб кетишгач, улар Абдуллоҳ ибн Атикни кўтариб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келадилар.^[2]

Ушбу сарийянинг юборилиши 5-ҳижрийнинг зул-қаъда ёки зул-ҳижжа ойида бўлган эди.^[3]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам аҳзоб ва Қурайзадан фориғ бўлганларидан сўнг тинчлик ва осойишталикка фақат куч ва зўрлик воситасидагина кўнадиган бадавий ва бошқа қабилаларга уларнинг эсини жойига киритиб қўядиган ҳужумкор гуруҳларни юбора бошладилар.

Муҳаммад ибн Маслама сарийяси

Бу Аҳзоб ва Қурайзадан фориғ бўлингандан кейинги биринчи сарийя бўлиб, жангчилари сони ўттиз кишидан иборат эди. Ушбу сарийя Нажд ўлкасининг Бакарот деган жойига қарашли Зарийя ноҳиясидаги Қуртоъ (қишлоғи ёки қабиласи) сари отланиб, 6 — ҳижрийнинг муҳаррам ойи тугашига ўн кун қолганида Бану Бакр ибн Килоб уруғи томон йўлга чиқди. Зарийя билан Мадина оралиғи етти кечалик йўл эди. Сарийя аъзолари етиб бориб, улар устига ҳужум қилишганда ҳаммаси

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/577.

² Ибн Ҳишом: 2/274, 275.

³ Раҳматан лил-аламийн: 2/223.

қочиб, тумтарақай бўлиб кетишди. Мусулмонлар уларнинг туя ва қўй подаларини ҳайдаб кетдилар ва муҳаррамнинг сўнгги кечасида Мадинага етиб келдилар. Улар ўзлари билан бирга Мусайлама каззобнинг топшириғи билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўлдириш мақсадида қиёфасини ўзгартириб йўлга чиққан бану Ҳанифа қабиласи саййиди Сумома ибн Ассол ал-Ҳанафийни ҳам қўлга тушириб олиб келишди. Етиб келишгач, уни масжид устунларидан бирига боғлаб қўйишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг олдида чиқиб: «Нима мақсадинг бор эди эй Сумома?», деб сўрадилар. У: «Ҳеч қандай ёмон ниятим йўқ, эй Муҳаммад. Агар ўлдирсангиз, бир тирик жонни ўлдирасиз. Агар марҳамат кўрсатсангиз, яхшиликни билган одамга марҳамат кўрсатган бўласиз. Агар мол истасангиз, истаганингизча молга эга бўласиз», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг олдидан кетдилар. Кейин иккинчи марта унинг ёнидан ўтаётиб, яна ўша саволларини қайтардилар. У ҳам аввалги жавобини қайтарди. Учинчи марта ҳам юқоридаги савол-жавоб бўлганидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Сумомани қўйиб юборинглар», дедилар. Уни қўйиб юборишди. Шунда Сумома масжидга яқин бир хурмозорга бориб, ғусл қилди, сўнг қайтиб келиб, Исломни қабул қилди. Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: «Аллоҳга қасамки, мен учун ер юзида сизнинг юзингиздан кўра ёқимсизроқ юз йўқ эди, энди сизнинг юзингиз мен учун энг суюмли юзга айланди. Аллоҳга қасамки, мен учун ер юзида сизнинг динингиздан кўра ёқимсизроқ дин йўқ эди, энди сизнинг динингиз мен учун энг суюмли динга айланди. Сизнинг отлиқларингиз мени умра учун бораётганимда қўлга олишди», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни муборакбод этдилар ва умра сафарини давом эттиришга буюрдилар. У Қурайш олдида келганида улар: «Сен ҳам диндан озибсан-да, эй Сумома?!», дейишди. У: «Йўқ, Аллоҳга қасамки, ундай эмас! Балки, мен Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга эргашиб, мусулмон бўлдим. Аллоҳга қасамки, то Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам изн бермагунларича сизларга Ямомадан битта буғдой дони ҳам келмайди!», деди. Ямома Маккани дон-дун би-

лан таъминловчи асосий экинзор ер эди. Сумома юртига қайтиб боргач, Маккага озиқ-овқат етказиб беришни тақиқлаб қўйди. Бунинг оқибатида Қурайш озиқ-овқат тақчиллигидан қаттиқ қийналиб қолди ва Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга мактуб билан мурожаат қилишга мажбур бўлди. Мактубда у зотдан ўрталаридаги қариндошчилик ҳаққи-ҳурмати, Сумомани Маккадан озиқ-овқат тақиқини бекор қилишга чорлаш сўраларди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уларнинг илтимосларини қондирдилар.^[1]

Бану Лаҳён ғазоти

Бану Лаҳён Ражиъда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ўнта саҳобалари хиёнаткорона ўлдирилишига сабаб бўлган қабила бўлиб, уларнинг диёри Хижознинг ичкарасида, Макка ҳудудларига яқин жойда жойлашгани учун ҳамда мусулмонлар билан Қурайш ва аъробийлар орасида кучли зиддиятлар давом этиб тургани боис Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам катта душманга яқин бўлган ўлкаларга кириб боришдан ўзларини тийиб тургандилар. Аҳзоб (жамоалар)нинг кучи кесилиб, қатъиятлари йўқолиб, мавжуд вазиятга маълум даражада кўникишга мажбур бўлишгач, у зот Ражиъда ўлдирилган асҳобларининг ўчини олиш пайти келди деб ҳисобладилар. 6-ҳижрийнинг рабиул-аввал ёки жумодул-уло ойида Мадинага Ибн Умму Мактумни халифа қилиб қолдириб, икки юзта саҳоба ҳамроҳлигида ўзларини Шом сафарига отлангандек кўрсатиб, йўлга отландилар. Сўнг катта тезликда йўл юриб, асҳоблари шаҳид бўлган ўринга, Амаж ва Усфон ўртасидаги Батн Ғурон водийсига етиб келдилар. Асҳоблари ҳаққиға Аллоҳнинг раҳматини сўраб, дуо қилдилар. Бану Лаҳёнликлар мусулмонларнинг дарагини эшитиб, тоғу тошларга қочиб чиқиб кетишди, улардан бирон кишини ҳам тутиш имкони бўлмади. Уларнинг диёрида икки кун турдилар, атрофга сарийялар юбордилар, ле-

1 Зодул маод: 2/119, Саҳиҳул Бухорий (4372-х), Фатҳул Борий: 7/688.

кин ҳеч кимни қўлга туширолмадилар. Шундан сўнг Усфонга қараб юрдилар. Бу юришлари Қурайшнинг қулоғига ҳам етиб бориши учун ўн нафар суворийни Куроул-Ғамимга юбордилар. Сўнг Мадинага қайтиб келдилар. Ушбу юришлари ўн тўрт кун давом этди.

Атрофга кетма-кет сарийлар юборилиши

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам атрофга кетма-кет сарийя ва жанговор гуруҳлар юбордилар. Қуйида уларнинг қисқача баёни билан танишасиз:

1. 6-ҳижрийнинг рабиул-аввал ёки рабиул-охирида Ғамрга юборилган Уккоша ибн Миҳсон бошчилигидаги сарийя. Уккоша қирқ киши билан Ғамрга — Бану Асадга қарашли сувли ерга — кириб борганида қавм тирқираб кетди. Мусулмонлар икки юзта туяни қўлга киритиб, Мадинага ҳайдаб келдилар.

2. 6-ҳижрийнинг рабиул-аввал ёки рабиул-охирида Зул-қассага юборилган Муҳаммад ибн Маслама бошчилигидаги сарийя. Ибн Маслама ўн кишилик гуруҳ билан Бану Саълаба диёри бўлмиш Зул-қассага етиб борганида қавм улар учун юз кишилик пистирма тайёрлаб қўйган эди. Мусулмонлар уйқуга кетганда пистирмадагилар тўсатдан ҳамла қилиб, уларни ўлдириб кетишди, фақат битта Ибн Маслама яраланган ҳолда тирик қолди.

3. 6-ҳижрийнинг рабиул-охирида Зул-қассага юборилган Абу Убайда ибн Жарроҳ бошчилигидаги сарийя. Бу сарийяни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Муҳаммад ибн Масламанинг асҳоблари ўлдирилганидан кейин юбордилар. Абу Убайда қирқ киши билан улар ҳалок бўлган жойга отландилар. Улар тунлари пиёда йўл юриб, тонг пайти Бану Саълаба устига етиб бориб, ҳужум қилдилар. Улар тоғларга қочиб чиқиб кетишди. Фақат бир кишини қўлга олишди. У мусулмон бўлди. Туя ва қўй подаларини ўлжа қилиб олиб келдилар.

4. 6-ҳижрийнинг рабиул-охирида Жамумга юборилган Зайд ибн Ҳориса бошчилигидаги сарийя. Жамум Марруззахрондаги Бану Сулаймга тегишли сувли ер бўлиб, Зайднинг сарийяси у ерга етиб бориб, Музайналик Ҳалима исмли бир

аёлни ушлаб олдилар. У мусулмонларни Бану Сулаймнинг бир маҳалласига йўллаб қўйди. Улар у ерда туя ва қўйларни, шунингдек бирқанча асирларни қўлга киритдилар. Асирлар ичида Ҳалиманинг эри ҳам бор эди. Зайд қўлга киритган нарсалари билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келганидан сўнг у зот музайналик аёлнинг ўзини ҳам, эрини ҳам озод қилдилар.

5. 6-ҳижрийнинг жумодул-уло ойида Ййсга юборилган Зайд бошчилигидаги бир юз етмиш отликдан иборат сарийя. Ушбу сарийя Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг куёвлари Абул-Ос бошчилигидаги Қурайш карвонидаги молларни қўлга киритди. Абул-Оснинг ўзи қочиб қутулди. Кейин у Зайнаб олдига келиб, унинг ҳимоясига кирди ва Зайнабдан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан карвондаги молларни қайтариб беришларини илтимос қилишини сўради. Зайнаб илтимос қилгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам одамларга карвонга тегишли молларни қайтариб беришни маслаҳат бердилар, бироқ ҳеч кимни бунга мажбур қилмадилар. Шунда ҳамма озми, кўпми, каттами, кичикми, нима олган бўлса ҳаммасини қайтариб берди. Абул-Ос Маккага қайтиб, омонатларни эгаларига топширгач, мусулмон бўлиб, Мадинага ҳижрат қилди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга Зайнабни уч йилдан кўпроқ вақт ўтгани ҳолда ўша аввалги никоҳи билан қайтариб бердилар. Бу ҳақда саҳиҳ ҳадисда собит бўлган.^[1] Чунки, муслима аёлларнинг кофирларга ҳаром бўлиши ҳақидаги оят ҳали тушмаган эди. Аммо, уни янгидан никоҳлаб берганлари ёки олти йилдан кейин қайтариб берганлари ҳақидаги ҳадис маъно жиҳатидан ҳам, санад жиҳатидан ҳам саҳиҳ эмас.^[2] Шуниси қизиқки, ушбу заиф ҳадисни ушлаган кишилар Абул-Оснинг саккизинчи йилнинг охирларида, фатҳдан сал олдинроқ мусулмон бўлганини айтишади. Кейин ўз сўзларига қарши

¹ Қаранг: Сунан Абу Довуд: «Агар эр аёлидан кейин мусулмон бўлган бўлса, қанча вақтгача унга аёлини қайтариб бериш мумкин» деб номланган боб.

² Ҳар икки ҳадис ҳақидаги сўзга қаранг: Тухфатул Аҳвазий: 2/195, 196.

хужжат ўлароқ, Зайнабни саккизинчи йилнинг бошларида вафот қилган, дейишади. Биз бу ҳақда «Булуғул-маром»га ёзган шарҳимизда батафсил айтиб ўтганмиз.^[1]

Мусо ибн Уқба бу ҳодиса (яъни Қурайш карвонини қўлга олиш ҳодисаси) еттинчи ҳижрийда Абу Басир ва унинг шериклари томонидан амалга оширилган деган фикрни қувватлаган. Бироқ, бу на саҳиҳ ва на заиф ҳадисга мувофиқ келади.

6. 6-ҳижрийнинг жумодул-охир ойида Ториф ёки Торикқа юборилган Зайд бошчилигидаги сарийя. Зайднинг 15 кишилик бу сарийяси Бану Саълаба устига босиб борди. Бироқ, бадавийлар қочиб қолишди ва устларига Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўшин тортиб келди, деган гумонда қўрқиб кетишди. Мусулмонлар уларнинг 20та туясини қўлга киритиб, тўрт кун деганда қайтиб келдилар.

7. 6-ҳижрийнинг ражаб ойида Қуро водийсига юборилган Зайд бошчилигидаги сарийя. Зайд 12 киши билан душман ҳаракатларини аниқлаш мақсадида Қуро водийсига йўл олди. Шунда водий аҳли уларга ҳужум қилиб, тўққиз кишини ўлдиришди. Уч киши, шу жумладан Зайд қутулиб кетишди.^[2]

8. Хабат (барг) сарийяси. Бу сарийяни 8-ҳижрий ражаб ойида бўлган дейилади. Бироқ, воқеалар оқими далолат қилишича, у Ҳудайбия сулҳидан олдин бўлган. Жобир розияллоҳу анҳу айтади: «Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам биз 300 отлиқни Абу Убайда ибн Жарроҳ амирлигида Қурайш карвонини пойлаш учун юбордилар. Биз қаттиқ очликдан ҳатто дарахт барглари ни едик — шу боис Хабат (барг) сарийяси деб аталди — шундан сўнг бир киши учта туя сўйди, кейин яна учта туя сўйди, кейин яна учта туя сўйди, сўнг Абу Убайда унга яна туя сўйишни ман қилди. Кейин денгиз бизга анбар (кашалот, йирик тишли улкан кит) деб аталган улкан бир жониворни чиқариб ташлади. Ярим ой шунинг гўштидан едик, мойи билан мойландик,

¹ Ибн Ҳажар ҳам «Фатҳул Борий»да (7/498) ушбу сарийяни 6-ҳижрийда бўлиб ўтган ҳодисалар қаторида санаб ўтган.

² Раҳматан лил-олабийн: 2/226, Зодул маод: 2/120-122.

ҳатто семириб, баданларимиз тўлишиб қолди. Абу Убайда унинг қовурғаларидан бирини олиб, лашкар ичидаги энг новча одамни энг баланд туяга миндириб, унинг остидан ўтказганди, у бемалол ўтиб кетди. Биз унинг гўшtidан қовурдоқ қилиб (ёки қуритиб) олдик. Мадинага келгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга воқеани айтиб берган эдик: «У Аллоҳ сизларга чиқариб берган ризқдир, унинг гўшtidан борми, бизлар ҳам есак?», дедилар. Биз унинг гўшtidан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга юбордик».^[1]

Биз воқеалар оқими бу сарийянинг Ҳудайбия сулҳидан олдин бўлганига далолат қилади, дедик. Чунки, мусулмонлар Ҳудайбия сулҳидан кейин Қурайш карвони йўлини тўсмайдиган бўлганлар.

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/625, 626, Саҳиҳ Муслим: 2/145, 146.

БАНУ МУСТАЛИҚ ЁКИ МУРАЙСИЪ ҒАЗОТИ

(5- ёки 6-ҳижрийнинг шаъбони)

Бу ғазот кўлами ва миқёси жиҳатидан улкан ҳарбий юришлар сирасига кирмаса-да, унда бир неча воқеалар бўлиб ўтдики, улар ислом жамияти ичида маълум даражада беқарорлик ва безовталиқ келтириб чиқарди. Бунинг натижаси ўлароқ мунофиқларнинг шармандали башаралари яна бир бор фош бўлди ва исломий жамиятга олижаноблик, каромат ва нафсларнинг покланиши каби ўзига хос суратни бахш этган таъзир чоралари қўлланди. Аввал ғазотнинг ўзи ҳақида сўз юритайлик-да, кейин у воқеаларнинг баёнига ўтамиз.

Бу ғазот кўпчилик тарихчилар фикрига кўра бешинчи йилнинг, Ибн Исҳоқ фикрига кўра 6— йилнинг шаъбон ойида бўлиб ўтган.

Унинг келиб чиқиш сабаби шуки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга Бану Мусталиқ раиси Ҳорис ибн Аби Зирор ўз қавми ва унга тобеъ бошқа араб қабилалари билан бирга мусулмонларга қарши жангга ҳозирланаётгани хабари етиб келди. Шунда Бурайда ибн Ҳасиб ал-Асламийни бу хабарнинг ҳақиқатини аниқлаб келишга юбордилар. Бурайда бориб, Ҳорис ибн Аби Зирор билан учрашиб, сўзлашгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига қайтиб, хабарнинг тўғрилигини билдирди.

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам саҳобаларни жангга сафарбар қилиб, зудлик билан юриш

бошладилар. Йўлга отланишлари шаъбоннинг иккинчи кунда бўлди. Ушбу юришларига илгариги жангларда иштирок этмаган бир гуруҳ мунофиқлар ҳам қўшилиб чиқишди. Мадинага Зайд ибн Ҳорисани халифа қилиб қолдирдилар. Баъзилар Абу Зарни, баъзилар Нумайла ибн Абдуллоҳ ал-Лайсийни қолдирганлар, ҳам дейишган. Ҳорис ибн Аби Зирор Ислом қўшини ҳақида хабар олиб келиши учун бир хабарчи-жосус қўйган экан, мусулмонлар уни ушлаб олиб, ўлдирдилар.

Ҳорис ибн Аби Зирор ва унинг қўшинига Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг лашкар тортиб келаётганлари ва унинг жосусини ўлдирганлари хабари етгач, улар қаттиқ қўрқувга тушиб қолишди ва Ҳорис атрофига йиғилган араб қабилалари тарқалиб кетишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мурайсиёга — Қудайд ноҳиясидаги соҳилга яқин сувли жойга — етиб келдилар ва жангга ҳозирландилар. Асҳобларини сафларга тиздилар, муҳожирлар байроғини Абу Бакр Сиддиққа, ансорлар байроғини Саъд ибн Убодага бердилар. Бир муддат икки тараф бир-бирига камондан ўқ узишдилар, сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг буйруқлари билан мусулмонлар шиддат билан ҳамла қилиб, буткул ғалабага эришдилар, мушриклар мағлуб бўлиб, ўлганлари ўлиб, қолганлари чекинишди. Мусулмонлар аёллар ва болаларни, чорва ҳайвонларини қўлга киритдилар. Мусулмонлардан фақат бир киши ўлдирилди, уни ҳам бир ансорий адашиб, душмандан деб ўйлаб ўлдириб қўйди.

Тарихчи ва сийратчилар ана шундай ёзадилар. Ибнул Қаййим бу фикрга қўшилмаган. Унинг фикрича, ўртада жанг бўлмаган, мусулмонлар улар устига бостириб келишган ва болачақа ва мол-мулкларини қўлга киритишган, саҳиҳ ҳадисда келганидек, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Бану Мусталиқни ғафлатда қолдириб, устларига ҳужум қилганлар. У шундай деб бу ҳақдаги ҳадисни келтиради.^[1]

Асирлар ичида қавм саййиди Ҳориснинг қизи Жувайрия ҳам бўлиб, у Собит ибн Қайсининг улушига тушди. Собит у би-

¹ Қаранг: Саҳиҳул Бухорий: Китобул итқ: 1/ 345, Фатҳул Борий: 5/202, 7/431.

лан мукотабликка (яъни, маълум тўлов эвазига озод қилишга) келишганда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг тўловини адо қилдилар, сўнг унга уйландилар. Шундан сўнг мусулмонлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ушбу уйланишлари шарофати билан Бану Мусталиқдан асирга олиниб, мусулмон бўлган юз хонадон аҳлини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қудалари деган эҳтиром билан озод қилиб юбордилар.^[1]

Энди ушбу ғазот асносида юз берган воқеаларга келсак, уларнинг асосий сабабчиси мунофиқлар бошлиғи Абдуллоҳ ибн Убай ва унинг дўстлари бўлгани боис, аввало уларнинг ислом жамияти ичидаги кирдикорларидан баъзиларини келтириб ўтишни лозим топдик.

Мунофиқларнинг Бану Мусталиқ ғазотидан олдинги кирдикорлари

Аввал ҳам бир неча бор айтиб ўтганимиздек, Абдуллоҳ ибн Убай Исломни ва мусулмонларни ёмон кўрар, айниқса унинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нафрати беқиёс эди. Чунки, Авс ва Хазраж уни ўзларига бошлиқ қилиб, бошига тож кийдиришга келишиб турган бир даврда Мадинага Ислом кириб келиб, Ибн Убай бир четга сурилиб қолганди. У ўзининг подшоҳликдан маҳрум бўлишига асосий айбдор деб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўрарди.

Унинг бу нафрат ва адовати Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳижратларидан тортиб то у ўзини мусулмонликни қабул қилганини даъво қилгунича ҳам давом этиб келганди. Бир куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Саъд ибн Убодани кўриб келиш учун эшакка миниб бораётиб, Абдуллоҳ ибн Убай ўтирган мажлис олдидан ўтиб қолдилар. Шунда у енги билан бурнини тўсиб: «Бизга чангитманглар!», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу мажлис аҳлига Қуръон ўқиб

¹ Зодул маод: 2/112, 113, Ибн Ҳишом: 2/289, 290, 294, 295.

берганларида у: «Уйингизда ўтиринг, мажлисларимизга келиб, бизга озор берманг!», деди.^[1]

Бу унинг мусулмонликни даъво қилишдан олдинги ҳолати эди. Бадрдан кейин ўзини мусулмон қилиб кўрсатгач ҳам Аллоҳ ва Расулига ҳамда мўминларга адоват қилишда давом этди, ислом жамиятини парчалаб ташлаш ва мусулмонлар бирдамлигини заифлаштириш учун тинмай бош қотирарди, Ислом душманларини дўст тутарди. Айтиб ўтганимиздек, у Бану Қайнуқоъ ишига ҳам аралашди. Шунингдек, Уҳуд ғазотида ҳам мусулмонларни бўлиб ташлаш, сафлари ичида парокандалик ва тушқунлик пайдо қилиш учун қўлидан келган ҳамма ишни қилди.

Бу мунофиқнинг энг катта макрларидан ва мусулмонларни алдаш кўринишларидан яна бири шу эдики, мусулмонлик даъво қилганидан кейин ҳар жума Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам хутбага чиққанларида у ўрнидан туриб, қавмга қараб: «Бу киши сизларнинг ичларингиздаги Аллоҳнинг элчиси, Аллоҳ сизларни у сабабли азиз ва мукаррам қилди. Сизлар бу кишига ёрдам берингилар, уни қўллаб-қувватланглар, унга қулоқ солиб, итоат қилинглар», деб хитоб қилиб, сўнг ўрнига ўтирар, шундан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам хутба бошлардилар. Бу мунофиқнинг юзсизлиги шу даражага етдики, Уҳуддан кейинги жумада — шунча қабиҳ хиёнат ва ёмонлик қилганидан кейин — яна илгари айтадиган сўзларини айтиш мақсадида ўрнидан турган эди, мусулмонлар унинг этагидан тортиб: «Ўтир, эй Аллоҳнинг душмани! Сен шунча қилгиликни қилганингдан кейин энди бунга лойиқ эмассан!» дейишди. У одамларнинг елкалари оша ташқарига йўл оларкан: «Худо ҳаққи, мен унинг ишини қўллаб-қувватлаш учун ўрнимдан турган бўлсам-у, улар менга худди бирон ёмон гап қилиб қўйган одамдек муомала қилишади-я!», деб шовқин солди. Остонада унга йўлиққан бир ансорий: «Ҳой қуриб кетгур, қайт орқангга, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сенга истиғфор айтадилар», деган эди: «Мен унинг истиғфориға зор эмасман», деди.

¹ Ибн Ҳишом: 1/584, 587, Саҳиҳул Бухорий: 2/924, Саҳиҳ Муслим: 2/ 109.

Унинг Бану Назир билан ҳам мустаҳкам алоқалари бўлиб, мусулмонларга қарши улар билан тил бириктириб иш қиларди. Аллоҳ таоло улар ҳақида оят нозил қилганди: «(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам,) **мунофиқ кимсалар ўзларининг аҳли китоблардан (яхудийлардан) бўлган кофир биродарларига: «Қасамки, агар сизлар (Мадинадан) қувиб чиқарилсангизлар, албатта бизлар ҳам сизлар билан бирга чиқиб кетурмиз ва сизлар(га қарши урушиш) тўғрисида ҳеч қачон бирон кимсага итоат этмасмиз. Агар сизларга қарши жанг қилинса, албатта бизлар сизларга ёрдам берурмиз», дейишларини кўрмадингизми? Аллоҳ гувоҳлик берур-ки, улар шак-шубҳасиз ёлғончидирлар»** (Ҳашр: 11).

Ундан ташқари, Ибн Убай ва шериклари Аҳзоб ғазотида ҳам безовталиқ ва беқарорлиқ келтириб чиқариш ва мўминлар қалбига кўрқув ва даҳшат солиш мақсадида елиб-югуришди. Аллоҳ таоло улар ҳақида айтади:

«Ўшанда мунофиқлар ва дилларида мараз бўлган (яъни эътиқодлари заиф бўлган) кимсалар: «Аллоҳ ва Унинг пайғамбари бизларга фақат ёлғон ваъда қилган эканлар», дея бошладилар. Ўшанда улардан бир тоифа одам деди: «Эй Ясриб (яъни Мадина) аҳли, сизлар учун (бу қадар кўп сонли ёвга қарши) туриш имкони йўқдир, бас (ўз уйларингизга) қайтиб кетинглар». Улардан яна бир гуруҳ эса «Уйларимиз очиқ-сочиқ (қолган эди),» деб пайғамбардан изн сўрадилар. Ҳолбуки (уйлари) очиқ-сочиқ эмас эди. Улар фақат (жанг майдонидан) қочишнигина истардилар. Агар уларнинг (мунофиқларнинг) устига (Мадинанинг турли) томонларидан (бостириб) кирилса-да, сўнгра улардан фитна (яъни мусулмонларга хиёнат қилиш) талаб қилинса, шак-шубҳасиз улар кўп (иккиланиб) турмасдан (хиёнатга розилик) берган бўлур эдилар. Ҳолбуки, улар илгари ортга чекинмасликлари ҳақида Аллоҳга аҳду паймон берган, Аллоҳга берилган аҳду паймон эса (қиёмат кунида) сўралгувчи эди. (Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам), айтинг: «Агар сизлар ўлишдан ё ўлдирилишдан қочсангизлар, бу қочиш сизларга бирон фойда бермас, демак сизлар жуда оз (яъни ажалларингиз

етгунча) **фойдаланурсизлар, холос. Айтинг: «Агар Аллоҳ сизларга ёмонликни ирода қилса, қай бир кимса сизларни ундан асрай олур, ёки У зот сизларга марҳаматни ирода қилса (ким уни тўса олур)?!» Улар ўзлари учун Аллоҳдан ўзга бирон дўст, бирон ёрдамчи топа олмаслар. Аллоҳ сизларнинг орангиздаги (жиҳодга) тўсқинлик қиладиган ва ўз дўстларига «Биз томонга ўтинглар» дейдиган кимсаларни аниқ билур. Улар жангга камдан-кам, сизларга (яъни сизларнинг ғалаба қозониб, ўлжаларга эга бўлишингизга) бахилликлари келган ҳолдагина келурлар. Бас, қачон (ёв томонидан) хавф келса, сиз уларни ўлим ўраб (шайтонлаб) қолган кимса каби кўзлари ўйнаб, сиз томонга қараётганларини кўрурсиз. Энди қачон хавф кетса, улар яхшилик (яъни ўлжалар) устида очкўзлик қилиб сизларни ўткир тиллар билан ранжитурлар. Улар (сидқидилдан) иймон келтирмаганлар, бас (шу сабабли) Аллоҳ уларнинг амалларини беҳуда кетказди. Бу Аллоҳга осон бўлган ишдир. Улар (яъни мунофиқлар кўрқоқликлари сабабли кофир фирқалар Мадина атрофидан тарқаб кетганларидан кейин ҳам) у фирқаларни кетмаган деб ўйлайдилар, ва агар у фирқалар (яна қайтиб) қолсалар (мунофиқлар шаҳарда — сизларнинг ичингизда эмас, балки саҳрода) кўчманчи бадавийлар орасида бўлиб, сизларнинг ҳоли-хабарларингиз ҳақида сўраб-билиб туришни дўст тутадилар. Агар улар сизларнинг орангизда бўлганларида ҳам камдан-кам жанг қилган бўлур эдилар» (Ахзоб: 12-20).**

Зотан, Ислом душманларининг ҳаммаси, яҳудлар ҳам, мунофиқлар ҳам, мушриклар ҳам Исломнинг ғалабаси мусулмонларнинг моддий томондан устунликлари ҳамда қурол-аслаҳа ва қўшиннинг сон жиҳатидан кўплигидан эмаслигини, бунинг ягона сабаби — ислом жамиятига ҳукмрон бўлган ва бу динга алоқадор ҳар бир кишида кўриниб турган олий ахлоқ ва юксак қадриятлар эканини яхши билишарди. Яна улар бу файзу бараканинг ёлғиз манбаи — мазкур ахлоқ ва қадриятларни ўзида мужассам этган ва бу борада мислсиз намуна соҳиби бўлган Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам

эканликларини ҳам жуда яхши англашарди. Ундан ташқари, беш йилга чўзилган жангу жадаллардан сўнг улар бу динни ва унинг аҳлини қурол воситасида йўқ қилиб бўлмаслигига ҳам ишонч ҳосил қилишган эди. Шу боисдан ҳам энди улар бу динга қарши ахлоқий меъёрлар ва урф-одатлар орқали зўр бериб кенг қамровли ташвиқот уруши (провакация) олиб боришга қарор қилдилар ва ўзларининг бу сохта ташвиқотлари учун энг биринчи нишон қилиб Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг шахсиятини танладилар. Мунофиқлар мусулмонлар сафлари ичидаги бешинчи колонна (яъни, жосус ва қўпоровчилар) мақомида бўлганлари ва Мадина аҳлидан эканликлари боис мусулмонлар билан бевосита алоқага киришиб, исталган пайтда уларнинг ҳис-туйғуларига таъсир ўтказиш имкониятига эга эдилар. Шунинг учун ҳам бу маккорона уруш вазифаси мунофиқларнинг ва уларнинг бошлиқлари бўлмиш Абдуллоҳ ибн Убайнинг зиммасига юкланди.

Уларнинг бу режалари Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уммул мўъминийн Зайнаб бинт Жаҳшга — асранди ўғиллари Зайд ибн Ҳориса талоқ қилганидан сўнг — уйланганларидан сўнг ошкор бўлди. Араб урф-одати бўйича асранди ўғил ҳамма жиҳатдан ҳақиқий ўғил мақомида саналар, шу туфайли асранди ўғилнинг аёли уни асраб олган отаси учун маҳрам деб билинарди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Зайнабга уйланганларидан сўнг мунофиқлар у зотга қарши фитна қўзиш учун ўзларича иккита айб топишди:

Биринчи: Зайнаб У зотнинг бешинчи аёллари бўлди, ваҳоланки Қуръон тўрттадан ошиқ аёлга уйланишга изн бермаганди. Бу никоҳ қандай дуруст бўлиши мумкин?!

Иккинчи: Зайнаб у зотнинг — асранди — ўғилларининг хотини эди. Ўз ўғлининг аёлига уйланиш араблар урф-одатича, энг катта гуноҳлардан саналарди.

Шу боис улар ҳар хил гап-сўз ва иғволарни кўпайтириб юборишди, ўзларича афсоналар тўқиб чиқаришди. Гўёки, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам Зайнабни тасодифан кўриб қолиб, унга ошиқу беқарор бўлиб қолганмишлар ва ўғиллари Зайд бундан хабар топгач, аёлини талоқ қилиб, у зот уйланишлари учун

йўл очиб берганмиш. Мунофиқлар мана шу бўҳтон гапни шу даражада ёйишга муваффақ бўлишдики, ҳатто бу баъзи тафсир ва ҳадис китоблар саҳифаларида то ҳозирги замонгача етиб келган. Бу гап эътиқоди заиф кишиларга қаттиқ таъсир кўрсатди, ҳатто Куроъни Каримда диллар учун шифо бўлувчи очиқ оятлар нозил бўлди. Аллоҳ таоло Аҳзоб сурасини қуйидаги сўзлари билан бошлаганлиги ҳам бу бўҳтоннинг нақадар катта миқёсда ёйилганидан дарак беради: **«Эй Пайғамбар, Аллоҳдан қўрқинг ва кофир, мунофиқ кимсаларга бўйсунманг! Албатта Аллоҳ билувчи ва ҳикмат эгаси бўлган зотдир»** (Аҳзоб: 1).

Ушбу айтиб ўтганларимиз мунофиқларнинг Бану Мусталиқ ғазотидан илгариги қилмишларидан айрим лавҳа ва кўринишлар эди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам буларнинг ҳаммасини сабр-бардош билан, ҳалимлик ва кечиримлилик билан кўтариб келардилар. Мусулмон оммаси ҳам уларнинг ёмонликларидан эҳтиёт бўлишга ҳаракат қилишар ёки уларнинг қилмишларига тоқат қилиб чидаб келишарди. Чунки, уларнинг кимликларини Аллоҳ таоло қуйидаги оятда айтганидек қилмишлари орқали аллақачон яхши таниб олишган эди.: **«Кўрмайдилармики, улар ҳар йили бир-икки марта балога — фитналарга йўлиқмоқдалар. Шундан кейин ҳам на тавба қиладилар ва на панд-насиҳат оладилар»** (Тавба: 126).

Мунофиқларнинг Бану Мусталиқ ғазотидаги қилмишлари

Мунофиқлар Бану Мусталиқ ғазотида иштирок этиш учун чиқишганида Аллоҳ таолонинг мана бу оятининг ҳақиқий исботига айландилар: **«Агар улар сизларнинг орангиздан чиққанларида ҳам, сизларга фақат ортиқча зиён бўлган ва ўрталарингизда сизларни фитнага солиш учун югуриб-елиб юрган бўлур эдилар»** (Тавба: 47). Улар ўз заҳарларини сочиш учун иккита қулай фурсат топдилар ва мусулмонлар сафлари ичида кучли асабий таранглик ҳолатини пайдо қилишга ва Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга қарши қабих

бўхтон қўзғотишга муваффақ бўлдилар. Қуйида бу ҳақда ба-тафсил айтиб ўтамыз:

1) Мунофиқларнинг: «Қасамки, агар Мадинага қайтсак, албатта кучлилар кучсизларни ундан қувиб чиқаргай» деганликлари

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ғазотдан фориғ бўлиб, Мурайсиёда турган кунлари эди. Умар ибн Хаттобнинг Жаҳжоҳ ал-Ғифорий исмли бир хизматчиси Синон ибн Вабар ал-Жуҳаний номли бир ансор йигити билан сув олиш пайтида тикилинчда жанжаллашиб қолиб, уришиб кетишди. Шунда Жуҳаний: «Эй ансорлар жамоаси!», деб, Жаҳжоҳ эса: «Эй муҳожирлар жамоаси!», деб қичқиришди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам буни эшитиб: «Мен ҳали ораларингизда бўла туриб, сизлар жоҳилият чақириқларига чақирмоқдамисиз?! Қўйинглар ундай сассиқ гапларни!», деб танбеҳ бердилар. Бу ҳодиса Абдуллоҳ ибн Убайнинг қулоғига етиб боргач, ғазабдан ўзини қўйгани жой тополмай қолди. Атрофида бир гуруҳ қавмдошлари бўлиб, улар ичида Зайд ибн Арқам деган ёшгина ўсмир ҳам бор эди. Ибн Убай: «Ҳали шундай қилишдими?! Бизнинг юртимизда биз билан жанжаллашишга ва бизга зўрлик қилишга журъат қилишадими?! Аллоҳга қасамки, биз билан уларнинг мисоли аввалгилар айтганидек: «Итингни семиртирсанг, ўзингни қопади!» дегандан бошқача эмас! Билиб қўйинглар, қасамки, агар Мадинага қайтсак, албатта кучлилар кучсизларни ундан қувиб чиқаргай!», деди. Сўнг олдидагиларга қараб: «Бунга ўзингиз сабабчисизлар, уларга юртингизни бериб қўйдингиз, мол-мулкингизни бўлиб бердингиз! Қасамки, агар уларга бунчалик қўли очиқлик қилмасангиз эди, бошқа юртларга кўчиб кетган бўлишарди», деди.

Зайд ибн Арқам бу гапдан амакисини хабардор қилди, амакиси эса Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга айтиб берди. Ўша пайтда Умар ҳам у зот ҳузурларида эди, у: «Абод ибн Бишрга буюринг, унинг бошини танидан жудо қилади», деди. «Қандай қилиб, эй Умар?! Ахир одамлар: «Муҳаммад ўз асҳобларини ўлдирмоқда», дейишади-ку! Йўқ! Одамларга эълон

қилинг, тезда йўлга тушамиз», дедилар. Бу пайт одатда йўлга чиқилмайдиган бир соат эди. Одамлар йўлга тушдилар. Шунда Усайд ибн Ҳузайр Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларига келиб, салом берди ва: «Бевақт йўлга отланибсизми?», деб сўради. «Биродарингиз — яъни, Ибн Убай — айтган гапни эшитмадингизми?!», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам. «Йўқ, нима депти?», деди Усайд. «Унинг айтишича, Мадинага қайтгандан сўнг кучлилар ундан кучсизларни чиқариб юборармишлар», дедилар. Шуда Усайд: «Ё Расулуллоҳ, агар истасангиз сиз уни Мадинадан чиқариб юборасиз! Аллоҳга қасамки, унинг ўзи кучсиз ва хор, сиз эса кучли ва азизсиз!», деди, сўнгра яна: «Ё Расулуллоҳ, ундан хафа бўлманг. Чунки, қавми унинг бошига тож кийдиришга ҳозиргарлик кўриб турган кунларда Аллоҳ сизни бизга етказди, шу боис у сизни ўз салтанатини тортиб олган одам сифатида кўради», деди.

Сўнг шу юришда одамларни тўхтовсиз юргизиб, кечаси билан ҳам йўл босиб, эртасига ҳам то кун қиздириб, одамлар иссиқдан қийнала бошлагунларича юрдилар. Кейин дам олиш учун тўхташга рухсат бердилар. Одамлар қаттиқ чарчаганларидан ёнлари ерга тегар-тегмас, қотиб ухлаб қолдилар. У зот одамларни гап-сўзлардан буриш учун шундай қилгандилар.

Ибн Убай Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Зайд ибн Арқам орқали унинг гапларидан хабар топганларини билгач, у зот ҳузурларига бориб, барча гапларидан тонди ва: «Аллоҳга қасамки, бундай гап оғзимдан чиққани йўқ», деди. Шу ерда ҳозир бўлган ансорлар ҳам: «Ё Расулуллоҳ, балки бола унинг гапини яхши англамай, нотўғри етказиб келгандир», дейишди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг сўзини қабул қилдилар.

Зайд айтади: «Мен гўё тухматчи бўлиб қолиб, ҳаддан ортиқ ғам-қайғуга ботиб, уйдан чиқолмай қолдим. Шундан сўнг Аллоҳ таоло «Мунофиқун» сурасидаги қуйидаги оятларни нозил қилди: «(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам), **қачон мунофиқлар сизнинг олдингизга келсалар: «Гувоҳлик берамизки, сиз шак-шубҳасиз Аллоҳнинг пайғамбаридирсиз»** дерлар. Аллоҳ, дарҳақиқат, сиз Ўзи-

нинг пайғамбари эканлигингизни билур, яна Аллоҳ у мунофиқларнинг шак-шубҳасиз ёлғончи эканликларига ҳам гувоҳлик берур. Улар ўзларининг (мусулмон эканликлари ҳақида ичган ёлғон) қасамларини қалқон қилишиб олиб, (одамларни) Аллоҳнинг йўлидан тўсдилар! Уларнинг қилгувчи бўлган амаллари нақадар ёмондир! Бунга сабаб уларнинг (тилларида) иймон келтириб, сўнгра (дилларида) кофир бўлганларидир. Бас, уларнинг диллари муҳрлаб қўйилди. Энди улар (иймоннинг ҳақиқатини) англай олмаслар! Қачон сиз уларга боқсангиз уларнинг жисмлари (кўринишлари, кийган кийимлари) сизни ҳайратга солур, сўзлаганларида эса сўзларига (оҳангдор, фасоҳатли бўлгани учун берилиб) қулоқ солурсиз. (Лекин уларнинг диллари иймон ва яхшилиқдан холи бўлгани учун) улар гўё (деворга) йўлаб қўйилган (чирик) ёғочларга ўхшайдилар. Улар (юраксизликлари сабабли) ҳар бир қичқириқ-овозни устларига (тушаётган бирон бало-офат деб) гумон қиладилар. Улар душмандирлар. Улардан эҳтиёт бўлинг! Уларни Аллоҳ лаънатлагай! Қандай адашмоқдалар-а! Қачон уларга: «Келинлар, Аллоҳнинг пайғамбари сизлар учун мағфират сўрар», дейилса, албатта улар бошларини буриб кетурлар ва уларни кибр-ҳаво қилган ҳолларида юз ўгиришларини кўрурсиз. (Эй Мухаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам), сиз улар учун мағфират сўрадингизми ёки мағфират сўрамадингизми уларга баробардир — Аллоҳ уларни ҳаргиз мағфират қилмас! Албатта Аллоҳ бундай фосиқ-итоатсиз қавмни ҳидоят қилмас. Улар (ўзларининг тобеъларига): «Аллоҳнинг пайғамбари ҳузуридаги кишиларга инфоқ-эҳсон қилманглар, токи улар тарқалиб кетсинлар», дейдиган кимсалардир. Ҳолбуки осмонлар ва Ер хазиналари ёлғиз Аллоҳникидир. Лекин мунофиқлар (буни) англамаслар. Улар: «Қасамки, агар Мадинага қайтсак, албатта кучлилар кучсизларни ундан қувиб чиқарур», дерлар. Ҳолбуки куч-қудрат Аллоҳники, Унинг пайғамбариники ва мўминларникидир. Лекин мунофиқлар (буни) билмаслар» (Мунофиқун: 1-8). Сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам

мени чақиртириб, бу оятларни ўқиб бердилар ва: «Аллоҳ сенинг сўзларингни тасдиқлади», дедилар»^[1].

Бу мунофиқнинг ўғли Абдуллоҳ ибн Абдуллоҳ ибн Убай мухлис саҳоба ва солиҳ кишилардан эди. У отасидан безор бўлиб, Мадина дарвозаси ёнида қилич яланғочлаб турди. Отаси келганида унга: «Аллоҳга қасамки, то Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам рухсат бермагунларича шу ердан буёғига ўтмайсан. Зеро, у зот кучли-азиз ва сен кучсиз-хорсан», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам келиб, изн берганларидан кейингина унинг йўлини очиб қўйди. Абдуллоҳ ибн Абдуллоҳ ибн Салул Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга айтарди: «Ё Расулуллоҳ, агар уни қатл эттирмоқчи бўлсангиз, ўзимга буюринг, мен ўзим сизга унинг бошини келтираман».^[2]

2) Уйдирма воқеаси

Уммул мўъминийн Оиша розияллоҳу анҳо шаънига қилинган ифк — уйдирма воқеаси ҳам мана шу ғазотда содир бўлди. У шундай бўлганди: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сафарга аёлларидан бировини бирга олмоқчи бўлсалар, қуръа воситасида олиб чиқардилар. Ушбу сафарларида у зотга аёлларидан Оиша розияллоҳу анҳо ҳамроҳ бўлган, чунки қуръа унинг чекига тушган эди. Ғазотдан қайтаётганларида дам олиш учун бир манзилда тўхтадилар. Шунда Оиша ҳожат учун бир четга чиқиб келгач, қараса, бировдан ориятга (қарзга) олиб, тақиб турган маржони йўқолибди. Қайтиб бориб, ўша жойда маржонни қидириб, анча ҳаяллаб қолди. Бу орада лашкар йўлга отланиб, Оишанинг ҳавдажини (яъни, туя устига ўрнатиладиган кажавасини) туяга чиқариб-тушириб туришга тайинланган одамлар ҳавдажни Оиша унинг ичида бўлса керак, деган ўйда туяга ўрнатиб, йўлга чиқиб кетдилар. Ҳавдажнинг енгиллигига эътибор ҳам беришмади. Чунки, Оиша ёш қиз бўлганидан вазни ҳам

¹ Саҳиҳ Бухорий: 1/499, 2/727–729, Саҳиҳ Муслим (2584–х), Термизий (3312–х), Ибн Ҳишом: 2/290–292.

² Ибн Ҳишом: 2/292, Шайх Абдуллоҳ ан-Наждий: «Мухтасар сийрат ар-расул» (277-с).

енгил, оғирлиги деярли билинмасди. Ундан ташқари, ҳавдажни кўтариб-туширишга бир неча киши қаралашар, агар бир-икки киши кўтарса ҳам ичида одам йўқлиги билиниши мумкин эди. Оиша маржонни топиб, қайтиб келиб қараса, манзилда ҳеч қолмабди. Менинг йўқлигимни билиб, қидириб келиб қолишса керак, деган гумонда ўша жойда кутиб ўтирди. Аллоҳ ўз ишига ғолиб зот, ишларни Арши устидан Ўзи истаганидек тадбир қилади. Оишанинг кўзига уйқу ғолиб келиб, ухлаб қолди. Бир вақт Сафвон ибн Муаттал деган саҳобанинг: «Инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожиуун, бу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг жуфтиҳалоллари-ку?!» деган сўзларидан уйғониб кетди ва дарҳол юзини тўсиб олди. Сафвон ухлаб қолиб, лашкардан орқада қолиб кетган экан. У Оишани кўриб, таниди. Чунки, ҳижоб ояти тушмасидан олдин уни кўриб юрарди. У истиржоъ (инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожиъувн деб) айтгач, туясини унинг яқинига олиб келиб чўктирди. Оиша туяга миниб олгач, уни етаклаганича йўлга тушиб, кун қиздира бошлаган пайт лашкар дам олишга тўхтаган пайтларида орқадан етказиб келди. Йўлда келгунларича на Оиша, на Сафвон бир оғиз ҳам сўз қотмадилар. Одамлар уларни кўргач, ҳар ким нима деса деб, ҳар хил гап-сўз кўпайди. Аллоҳнинг душмани бўлмиш ифлос Абдуллоҳ ибн Убай ич-ичидан тошиб келаётган нифоқ ва ҳасад захрини пуркаш учун қулай фурсатга эга бўлди, туҳмат ва бўҳтон гапларни ошириб-тошириб гапиришга ва чоратрофга ёйишга тушди. Ёнидаги ҳамтовоқлари ҳам бунда унга яхшигина кўмакчи бўлишди. Мадинага келганларидан сўнг туҳмат аҳлининг бозори чаққонлашиб, гап-сўз кўпайгандан кўпайди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сукут сақлар ва ҳеч нарса демасдилар. Бу ҳақда ваҳий ҳам тушавермагач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Оишадан ажралиш ҳақида асҳобларига маслаҳат солдилар. Али розияллоҳу анҳу очиқ айтмаса-да, ишора билан уни қўйиб, бошқасига уйланишга маслаҳат берди. Усома ва бошқалар ундан ажралмасликка ва душманларнинг гап-сўзларига парво қилмасликка маслаҳат беришди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам минбарга кўтарилиб, ўзларини Абдуллоҳ ибн Убайнинг

озорларидан ҳимоя қиладиган одам сўрадилар. Шунда Авс саййиди Усайд ибн Ҳузайр уни ўлдиришга рағбат билдирган эди, унинг бу гапидан Саъд ибн Убоданинг қабилачилик ҳамияти тутиб қолди. Чунки, у Ҳазраж қабиласининг саййиди бўлиб, Ибн Убай шу қабиладан эди. Иккала қабила саййидлари ўртасида гап-сўз айланиб, оқибатда икки қабиланинг жанжалига айланиб кетаёзди. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам минбардан тушиб, тинчлантирганларидан кейингина тинчланишди.

Оиша ушбу сафардан қайтганидан сўнг бетоб бўлиб бир ой ётиб қолган, ўзига қилинаётган бу тухматдан мутлақо хабари йўқ эди. Фақат биргина нарса унинг кўнглини нохуш қилиб турар, у ҳам бўлса илгарилари бетоб бўлганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан кўрадиган лутфу марҳамат ва эътиборни бу сафар кўрмаётган эди. Бироз тузалиб қолгач, бир куни тунда Умму Мистаҳ деган аёл билан бирга ҳожатга чиқиб келишаётганда Умму Мистаҳ устидаги кийимига ўралашиб мункиб кетди ва: «Яшшамагур Мистаҳ», деб ўғлини қарғади. Оиша унинг бу гапини ёқтирмасдан, Бадр жангида қатнашган одамни қарғаш яхши эмаслигини айтиб танбеҳ берганида у бўлган воқеаларни бирма-бир айтиб берди (Мистаҳ ҳам ушбу тухматчиларга аралашиб қолган эди). Шундан сўнг Оиша Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ота-онасиникида туриб даволанишга изн сўради. Мақсади улардан хабарни яхшироқ сўраб-суриштириш эди. Изн бўлгач, улар ҳузурига бориб, ҳамма гапдан тўла хабар топди ва йиғлаб юборди. Шу йиғлаганича икки кеча-ю бир кундуз тинмай йиғлади. Кўзига уйқу ҳам қўнмас, кўз ёши ҳам тинмасди. Ҳатто, йиғидан жигарим тилка-пора бўлиб кетса керак, деган гумонга ҳам борди. Мана шу ҳолатда ётганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам келдилар. Аввал шаҳодат калималарини айтдилар, кейин: «Эй Оиша, менга сен ҳақингда шундай-шундай гаплар етди. Агар сен бу гаплардан пок бўлсанг, Аллоҳ тез орада сенинг поклигингни кўрсатади. Агар гуноҳга қўл урган бўлсанг, Аллоҳга истиғфор айт, тавба қил. Чунки, банда гуноҳини эътироф этиб, тавба қилса, Аллоҳ унинг тавбасини қабул қилади», дедилар.

Шу гапдан сўнг Оишанинг кўз ёшлари тўхтади ва ота-онасидан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сўзларига жавоб беришларини сўради. Улар ҳам нима деб жавоб қилишни билмадилар. Шунда унинг ўзи деди: «Аллоҳга қасамки, билишимча, сизлар бу гап-сўзни эшитганигиздан сўнг у дилингизга ўрнашиб, ҳатто сизлар унинг ростлигига ишониб ҳам қолибсизлар. Агар мен ҳозир сизларга: «Мен бундан покман» десам ҳам — поклигимга эса Аллоҳнинг Ўзи шоҳид — сизлар менга ишонмайсизлар, агар гуноҳни эътироф этсам — Аллоҳ Ўзи менинг бу гуноҳдан поклигимни яхши билиб турибди — сизлар бунга ишонасизлар. Қасамки, мен сизлар билан ўртамиздаги ҳолатга Юсуфнинг отаси айтган қуйидаги сўзлардан бошқа ўхшаш тополмайман: **«Энди (менинг ишим) чиройли сабр қилмоқдир. Сизлар сўзлаётган бу нарса устида мадад сўраладиган зот ёлғиз Аллоҳдир»** (Юсуф: 18)».

Шундан сўнг тескари ўгирилиб, ётиб олди. Ўша вақтнинг ўзидаёқ ваҳий нозил бўлиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам юзларида табассум порлай бошлади. Ваҳий тушиб бўлгач, биринчи айтган гаплари: «Эй Оиша, дарҳақиқат, Аллоҳ Ўзи сени оқлади!», дейиш бўлди. Шунда онаси Оишага: «Тур, олдиларига бор», деган эди, у ўзининг айбсизлигига ишонганидан ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг унга бўлган муҳаббатига кўнгли хотиржам бўлганидан: «Аллоҳга қасамки, олдиларига бормайман, фақат Аллоҳгагина ҳамд айтаман», деди.

Ушбу туҳмат воқеаси муносабати билан Аллоҳ таоло «Нур» сурасида қуйидаги ўн оятни нозил қилди:

«Шак-шубҳасиз бу бўҳтонни (вужудга) келтирган кимсалар ўзларингиздан бўлган бир тўдадир. Уни сизлар ўзларингиз учун ёмонлик деб ўйламанглар, балки у сизлар учун яхшиликдир Улардан (яъни бўҳтончилардан) ҳар бир киши учун ўзи касб қилган гуноҳ(га яраша жазо) бордир. Уларнинг орасидаги (гуноҳнинг) каттасини кўтарган кимса учун улуғ азоб бордир. (Эй мўминлар), сизлар (бу бўҳтонни) эшитган пайтингизда, мўмин ва мўминалар бир-бирлари ҳақида яхшиликни ўйлаб: «Бу очиқ бўҳтон-ку!» десалар

бўлмасмиди?! Улар (яъни Оишани бандом қилмоқчи бўлганлар ўз даъволарига) **тўртта гувоҳ келтирсалар бўлмасмиди?! Энди агар гувоҳ келтира олмасалар, у ҳолда Аллоҳ наздида улар ёлғончидирлар. Агар сизларга дунё ва охиратда Аллоҳнинг фазлу-марҳамати бўлмаса эди, албатта сизларни тинмай сўзлаган нарса — бўҳтонларингиз сабабли улуғ азоб ушлаган бўлур эди. Ўшанда сизлар уни тилдан тилга олиб, оғизларингиз билан ўзларингиз аниқ билмаган нарсани сўйлар ва буни енгил иш деб ўйлар эдингизлар. Ҳолбуки у Аллоҳ наздида улуғ (гуноҳдир). Уни эшитган пайтингизда: «Бу (миш-мишни) сўзлаш биз учун жоиз эмасдир. Эй пок Парвардигор, бу улуғ бўҳтон-ку!» десангизлар бўлмасмиди?! Агар мўмин бўлсангизлар, ҳаргиз унга ўхшаган нарсаларга қайтмасликларингизни Аллоҳ сизларга панд-насихат қилур. Ва Аллоҳ сизларга Ўз оятларини баён қилур. Аллоҳ илм ва ҳикмат соҳибидир. Албатта иймон келтирган кишилар ўртасида бузуқликлар ёйилишини истайдиган кимсалар учун дунёда ҳам, охиратда ҳам аламли азоб бордир. Аллоҳ билур, сизлар билмассиз. Агар сизларга Аллоҳнинг фазлу-марҳамати ва Аллоҳнинг меҳрибон ва раҳмли экани бўлмаса эди (албатта сизларга бу қилмишларингиз учун азобни нақд қилган бўлур эди)» (Нур: 11-20).**

Тухматчилардан Мистаҳ ибн Асоса, Ҳассон ибн Собит ва Ҳамна бинт Жаҳшга саксон даррадан урилди. Хабис Абдуллоҳ ибн Убай иухматчиларнинг каттаси ва бу ишдаги энг катта гуноҳкор шахс бўлишига қарамай, унга жазо берилмади. Чунки, дунёда олинган жазо охират азобини енгиллатарди, Аллоҳ таоло эса унга охиратда улкан азобни ваъда қилганди. Ёки бўлмаса, илгарироқ уни ўлдиришдан тийилган сабаб туфайлими, ҳар ҳолда унга жазо бермадилар.

Шундай қилиб, Мадина устини қоплаган шак-шубҳа, изтироб ва безовталиқ булутлари ниҳоят, бир ой деганда тарқалди, мунофиқлар бошлиғи шармандаи шармисор бўлиб, шундан кейин одамлар ичида бош кўтариб юролмай қолди. Ибн Исҳоқ айтади: «Шундан сўнг Ибн Убай бирон ножўя иш қилиб қўйса, ўзининг қавмдошлари ҳам уни жеркиб берадиган ва айбини

юзига соладиган бўлиб қолдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Умарга: «Кўрдингизми эй Умар?! Сиз ўлдиришни талаб қилган куни уни ўлдирган бўлганимда, унинг тарафдорлари жунбушга келган бўлишарди. Бугун энди уларнинг ўзларига буюрсам ҳам уни иккиланмай ўлдиришади», дедилар. Шундан сўнг Умар айтган эди: «Қасамки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ишлари менинг ишимдан кўра мислсиз даражада баракотли эканини билдим».^[1]

Мурайсиъ ғазотидан кейинги ҳарбий ҳаракатлар

1) 6-ҳижрийнинг шаъбонида Дувматул Жандалдаги Бану Калб диёрига юборилган Абдурраҳмон ибн Авф бошчилигидаги сарийя.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абдурраҳмонни олдиларига ўтиргизиб, унга ўз қўллари билан салла ўрадилар, сўнг унга уруш одобларига оид тавсиялар бердилар. Унга: «Агар улар сизга итоат қилсалар, ҳукмдорларининг қизига уйланинг», дедилар. Абдурраҳмон ибн Авф етиб боргач, уларни уч кун исломга даъват қилдилар. Қавмнинг барчаси исломни қабул қилди. Абдурраҳмон уларнинг раисининг қизи бўлмиш Тамозур бинт ал-Асбағга уйланди. У Абдурраҳмоннинг Абу Салама исмили ўғлининг онаси эди.

2) 6-ҳижрийнинг шаъбонида Фадакдаги Бану Саъд ибн Бакр қабиласига юборилган Али ибн Аби Толиб бошчилигидаги сарийя.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга Фадакдаги бир жамоа яҳудларга мадад бериш учун келмоқчи экани ҳақида хабар келди. Шундан сўнг Алийни икки юз кишига бош қилиб, улар устига юбордилар. Улар кундузлари яшириниб, тунда йўл босиб бордилар ва уларнинг бир жосусини ушлаб олдилар. У ўзининг Бану Саъд тарафидан Хайбарга юборилган элчи эканига, уни

¹ Ибн Ҳишом: 2/293.

яхудларга Хайбар хурмолари эвазига ёрдам бериш таклифи билан юборганликларига иқрор бўлди. Сўнг у Бану Саъднинг тўпланиб турган жойини кўрсатиб берди. Алийнинг жамоаси уларга тўсатдан ҳамла қилиб, 500 туя ва 2000 қўй-эчкини ўлжа қилиб олдилар, Бану Саъд бола-чақаларини олиб қочиб қолди. Уларнинг бошлиқлари Вабар ибн Улайм эди.

3) 6-ҳижрийнинг рамазонида Водий ал-Қурога юборилган Абу Бакр Сиддиқ ёки Зайд ибн Ҳориса бошчилигидаги сарийя.

Фазора қабиласининг бир уруғи Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламга суиқасд қилмоқчи бўлганида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Бакр Сиддиқни улар устига юбордилар. Салама ибн Акваъ айтади: «Мен Абу Бакр билан бирга чиққандим. Бамдод намозини ўқиганимиздан сўнг унинг буйруғи билан ҳужумга ўтдик. Ўлганлар ўлиб, қолганлар қочаётган эди, бир гуруҳ одамларни кўрдим, улар ичида болалар ҳам бор эди. Мен улар тоққа чиқиб кетиб қолишларидан кўрқиб, улар ортидан қувиб етдим ва улар билан тоғ оралиғига камон ўқи отдим. Улар камон ўқини кўриб, тўхтаб қолишди. Ораларида эгнига теридан тикилган кийим кийиб олган Умму Қирфа исмли бир аёл, унинг ёнида эса унинг қизи ҳам бўлиб, у арабларнинг энг сулув қизларидан эди. Мен уларни олдимга солиб, Абу Бакрнинг ёнига келтирдим. Абу Бакр ўлжадан тушган улушлар қаторида унинг қизини ҳам менга берди. Мен унга қўлимни ҳам теккизмадим. Чунки, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Бакрдан Умму Қирфанинг қизини сўраган эканлар. Уни Маккага юбориб, эвазига ўша ерда бўлган мусулмон асирларини қутқариб олдилар.

Умму Қирфа Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга суиқасд қилиш мақсадида хонадони аҳлидан ўттизта отлиқни тайёрлаган шайтон хотин эди. У жазосини олди, ўттиз отлиқ ҳам ўлдирилди.

4) 6-ҳижрийнинг шавволида Уранийларга юборилган Курз ибн Жобир ал-Фихрий бошчилигидаги сарийя.

Бунга сабаб, Укал ва Урайна қабиласидан бир неча киши мусулмонлик изҳор қилиб, Мадинада яшаб турдилар, сўнг Мадина

на ҳавоси ёқмай касал бўлиб қолдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни туялар боқиладиган яйловга юбордилар ва туяларнинг сутларидан ва сийдикларидан ичишни тавсия қилдилар. Улар соғайиб олгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг чўпонини ўлдириб, туяларни ҳайдаб кетишди, исломдан сўнг куфрга қайтишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг изидан Курз ал-Фихрийни 20 та саҳобий билан юбордилар. Ураниларни дуоибад қилиб: «Эй Аллоҳ, уларни йўлдан адаштириб қўйгин, уларга йўлни билагузукдан ҳам торайтириб қўйгин», дедилар. Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло уларни йўлдан адаштириб қўйди ва мусулмонлар уларга етиб олдилар. Уларнинг қўл-оёқлари кесилиб, кўзлари ўйиб олинди, ўзларини то ўлгунларича тошлоқнинг бир четига ташлаб қўйилди. Шундай қилиб, улар қилган ишларининг жазосини тортишди. Улар ҳақидаги Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадис «Саҳиҳул Бухорий»да келтирилган.

Тарихчилар шундан кейин Амр ибн Умайя аз-Зомрийнинг Салама ибн Аби Салама ҳамроҳлигидаги сарийясини зикр қиладилар ва уни 6— ҳижрийнинг шавволида бўлган, дейдилар. У Маккага Абу Суфёнга суиқасд қилиш учун борганди. Чунки, Абу Суфён бир аъробийни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга суиқасд қилиш учун юборганди. Лекин, ҳар иккиси ҳам суиқасд қилишга муваффақ бўлишмади. Айтишларича, Амр йўлда уч кишини ўлдирган экан. Амр шаҳид Хубайбнинг жасадини ҳам шу сафарида олган (яъни, осилган жойидан олиб дафн қилган), дейишади. Маълумки, Хубайб Ражиъ ҳодисасидан бир неча кунлар ёки ойлар ўтиб шаҳид қилинган. Ражиъ ҳодисаси эса 4-ҳижрийнинг сафар ойида бўлган. Билмадим, тарихчилар иккита алоҳида сафарни аралаштириб юборишганми, ёки ҳар икки иш ўша 4-йилдаги битта сафарнинг ўзида бўлганми, буниси қоронғи бўлиб қолди. Аллома Мансурпурий ушбу сарийянинг жанг ёки тўқнашув сарийяси бўлганини инкор этади, валлоҳу аълам.

Булар Аҳзоб ва Бану Қурайза ғазотларидан кейин бўлиб ўтган жанг ва сарийялар эди. Улардан бирортасида ҳам шиддатли жанглар бўлмади, фақат енгил тўқнашувлар бўлиб ўтди. Ушбу

жанговор ҳаракатлар фақатгина разведка-кузатув ҳаракатлари ёки тиниб-тинчимаётган аъробийлар ва душманларнинг эсини жойига киргизиб қўйиш ҳаракатлари эди. Воқеалар ривожига диққат қилинганда маълум бўладики, давр чархпалаги кунлар ўтгани сайин тезлашиб борар, ислом душманларининг маънавиятлари тинимсиз емирилиб ва нураб борар, уларда энди ислом даъватини синдириш ва шон-шавкатини эгиб ташлашга тобора умид қолмаётган эди. Бу нарса Ҳудайбия сулҳи билан янада яққол намоён бўлди. Ушбу сулҳ Ислонинг куч-қудратини тан олиш ва Араб жазирасида унинг ўзига хос салмоқли ўрни борлигини эътироф этиш, дегани эди.

ҲУДАЙБИЯ УМРАСИ

(6-ҳижрий зул-қаъда оёи)

Ҳудайбия умрасининг сабаби

Араб жазирасидаги аҳвол мусулмонлар фойдасига кескин ривожлана бошлагач, ислом даъватининг муваффақияти ва улкан фатҳ-ғалаба куртаклари нишона бера бошлади. Мусулмонларнинг олти йилдан бери мушриклар тарафидан тўсиб турилган Масжиди Ҳаромда ибодат қилиш ҳақ-ҳуқуқларини қайта ўрнатишга бўлган тайёргарлик ҳаракатлари бошланиб қолди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Мадинада кўрган тушларида ўзларини асҳоблари билан биргаликда Масжиди Ҳаромга кирганларини ва Каъбанинг калитини олганларини, Байтуллоҳни тавоф ва умра қилганликларини, баъзилар сочларини қирдириб, баъзилар қисқартирганини кўрдилар. Бу тушларини асҳобларига айтиб бердилар, уларнинг кўнгиллари сурурга тўлиб, Маккага шу йил кириб борар эканмиз, деб хурсанд бўлдилар. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам умра қилиш ниятида эканларини айтиб, асҳобларини сафарга ҳозирланишга чорладилар.

Мусулмонларни сафарбар қилишлари

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам чор-атрофдаги қишлоқлар аҳли бўлмиш бошқа арабларни ҳам ўзлари билан

бирга сафарга чиқишга чорладилар. Аъробийлардан кўплари бунга рағбат билдиришмади. Шундан сўнг у зот покиза кийимларини кийиб, туялари Қасвоъга миниб, йўлга отландилар. Мадинага Ибн Умму Мактумни — ёки Нумайла ал-Лайсийни — халифа қилиб қолдирдилар. Мадинадан 6-ҳижрий зул-қаъда ойининг бошида, душанба куни 1400 (баъзи ривоятларда 1500) саҳоба ҳамроҳлигида йўлга чиқдилар. Аёлларидан Умму Салама розияллоху анҳо ҳамроҳ бўлди. Одатда мусофирнинг доимий ҳамроҳи бўлган қиндаги қиличдан бошқа ҳеч қандай жанговор қурол-аслаҳаларни олмадилар.

Мусулмонлар Маккага қараб йўл оладилар

Шундай қилиб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Маккага қараб йўл олдилар. Зул-Ҳулайфага етгач, ҳадийларига (яъни, Маккага бориб қурбонлик қилиш учун олган жонлиқларига) белги тақдилар, уруш учун чиқмаётганларини билдириб, умра учун эҳром боғладилар. Олдинроқ Ҳузоалик бир кишини Қурайшнинг хабарини билиб келиш учун юбордилар. Усфонга етганларида ҳалиги одам етиб келиб: «Каъб ибн Луай сизга қарши аҳбошни^[1] ва бошқа бир қанча жамоатларни йиғибди, улар сизга қарши уруш қилишмоқчи ва сизни Байтуллоҳдан тўсишмоқчи», деди.

Пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва саллам асҳобларига маслаҳат солиб: «Нима дейсизлар, уларга ёрдамга келган қабилаларнинг бола-чақаларига ҳужум қилиб, уларни қўлга олайликми? Агар ўтираверсалар, маҳрум бўлиб ўтириб

¹ Аҳбош дегани сизнинг зеҳнингизга келаётгани каби ҳабашлар эмас. Улар Бану Кинона ва бошқа уруғлар бўлиб, Маккадан олти мил узоқликдаги Хубший тоғига нисбатланиб, аҳбош деб аталганлар. Ўша тоғ ёнбағрида Бану Ҳорис ибн Абду Манот ибн Кинона, Бану Мусталик, Ҳаё ибн Саъд ибн Умар ва Бану Хувн ибн Хузайма қабилалари тўпланиб, Қурайшга иттифоқчи бўлишган, «Токи ҳаёт давом этаркан ва мана шу тоғ ўрнида тураркан, биз бошқаларга қарши сизлар билан бирга бир тану бир жонмиз», деб қасамд қилишган, шу тоғга нисбатланиб «Қурайш аҳбоши (яъни, хубшийлари)» деб аталишган (Муъжамул булдон: 2/214).

қолаверишади. Агар (бола-чақаларини қутқариш учун) етиб келишса, Аллоҳ кесилишга маҳкум этган бўйинлар бўлади. Ёки бўлмаса, Байтуллоҳга қараб бораверсак-да, ким йўлимизни тўсиб чиқса, шу билан жанг қилсак?», дедилар. Шунда Абу Бакр деди: «Аллоҳ ва Расули билувчироқ. Биз фақат умра учун келдик, биров билан урушиш мақсадида келмадик. Лекин, кимда-ким бизни Байтуллоҳдан тўсса, у билан жанг қиламиз». Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ундай бўлса, кетдик», дедилар ва ҳаммалари йўлга тушдилар.

Қурайшнинг мусулмонларни Байтуллоҳдан тўсишга уринишлари

Қурайш Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг келётганларидан хабар топгач, кенгаш ўтказиб, унда мусулмонларни қандай қилиб бўлмасин, Каъбадан тўсишга қарор қабул қилди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам аҳбошлар билан жанг қилишдан воз кечганларидан сўнг Бану Каъблик бир киши Қурайшнинг Зу-Тувога келиб тушганини, Холид ибн Валид бошчилигида 200 отлиқ Маккага элтувчи асосий йўл устида, Куроъул-Ғамимда пойлаб турганининг хабарини келтирди. Холид ўз суворийлари билан мусулмонларни ўтказмаслик мақсадида уларнинг йўллари устида туриб олган, ҳар икки томон бир-бирини кўриб турарди. Холид мусулмонларнинг пешин намози ўқиётганларида кузатиб туриб, уларнинг рукуъ ва сужуд қилишларини кўргач: «Уларга намозда турганларида тўсатдан ҳамла қилсак бўларкан», деб ўйлади. Сўнг аср намозида турганларида улар устига ҳужум қилиш ниятида кутиб турди. Бироқ, шу орада Аллоҳ таоло хавф намози ҳукмини туширди ва Холид фурсатни бой берди.

Қонли тўқнашувдан четланиш учун йўлни ўзгартиришлари

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Танъим орқали Ҳарамга олиб борувчи асосий йўлни чап то-

монда қолдириб, ўнг томонга, даралар орасидаги эгри-бугри йўл орқали кета бошладилар. Бу йўл Санийятул Мурор орқали Макканинг қуйи томонидаги Худайбия пасттекислигига олиб чиқарди. Холид мусулмон кўшинининг изидан кўтарилган чанг-тўзонни кўриб, уларнинг йўлни ўзгартирганларини билди ва Қурайшни огоҳлантириш учун Макка сари елдек учиб кетди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам йўлда давом этиб, Санийятул Мурорга етиб борганларида туялари ерга чўкди. Одамлар «Ҳал, ҳал» (яъни, чух, чух) деб уни тургизишга ҳарчанд уринмасинлар, туя ўрнидан қўзғолмади. Шунда улар: «Қасвонинг қайсарлиги тутди», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Қасвонинг қайсарлиги тутгани йўқ, унинг бундай феъли йўқ, уни филни тўхтатиб қолган Зот тўхтатди», дедилар. Сўнг: «Улар менга Аллоҳнинг ҳурматларини улуғлайдиган бирон иш таклиф қилсалар, уни албатта қабул қиламан», дедилар. Кейин туяни ҳайдадилар, у ўрнидан туриб, бурилиб юриб кетди, сўнг Худайбиянинг бир четига, камсувли бир ҳовуз ёнида тўхтадилар. Суви камлигидан ундан зўрға ҳовучлаб сув олинар ва тез орада уни тугатиб ҳам қўяёзишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ташналикдан шикоят қилишгач, ўқдонларидан битта камон ўқини олиб, уни ўша ҳовузга солишни буюрдилар. Шундан сўнг ундан сув қайнаб чиқа бошлади ва ҳаммалари ташналикларини қондирдилар.

Будайл Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан Қурайш ўртасида воситачилик қилади

Шу орада Будайл ибн Варқоъ ал-Хузойй бир қанча хузоаликлар билан бирга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларига келди. Хузоа Тихома (яъни, Макка ва унинг атрофи) аҳли ичида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сир сандиғи ҳисобланарди (яъни, Маккада бўлаётган гап-сўзларни у зотга еказиб турарди). Будайл: «Мен Каъб ибн Луайни (ўз одамлари билан) Худайбиядаги бир неча қудуқлар атрофига тушган ҳолда қолдириб келдим. Улар серсут туялар-у, болали аёлларгача олиб чиқишган. Сиз билан жанг қилишмоқчи, сиз-

ни Байтуллоҳдан тўсишмоқчи», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Биз биров билан урушгани келмаганмиз, умра қилиш учун келганмиз. Урушлар Қурайшнинг тинкасини қуритиб, уларга анча зиён етказди. Агар истасалар, улар билан маълум муддат урушмаслик ҳақида битим тузамиз ва улар мен билан одамлар ўртасига тушмайдилар. Агар мен ғолиб бўлсам, улар ҳам одамлар кирган нарсага киришни истасалар кирадилар, истамасалар куч тўплаб турганлари қолади. Агар урушдан бошқасига кўнмасалар, жоним қўлида бўлган Зотга қасамки, бу иш устида ҳатто бир ўзим ёлғиз қолсам ҳам, то Аллоҳ ўз ишини ғолиб қилгунича жанг қиламан», дедилар.

Будайл: «Бу гапларингизни уларга етказаман», деди ва Қурайш ҳузурига бориб: «Мен ҳозир олдингизга ўша одам олдиндан келаяпман, у менга бир қанча гапларни айтди. Агар истасангиз у гапларни сизларга етказаман», деди.

Қурайшнинг нодон кишилари: «Бизга унинг гапларининг кераги йўқ, гапирмай қўяқол», дейишди. Фикрли кишилари эса: «Майли, эшитганларингни сўзла-чи», дедилар. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан эшитган гапларини уларга айтиб берди. Шундан сўнг Қурайш Микраз ибн Ҳафсни жўнатди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг келаётганини кўриб: «Бу одам хиёнаткор одам» дедилар. У етиб келгач, унга ҳам Будайл ва унинг шерикларига айтган гапни айтдилар. У қайтиб бориб, Қурайшга бу гапларни етказди.

Қурайш элчилари

Шундан сўнг Киноналик Ҳулайс ибн Алқама деган киши: «Истасангиз мен унинг олдига бориб келаман», деди. «Майли, бор», дейишди унга. У яқинлашиб келганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳобларига: «Бу одам фалончи, у қурбонликларни эҳтиром қиладиган қавм аҳлидан, қурбонликка аталган жонлиқларни унинг олдига чиқариб қўйинглар», дедилар. Одамлар қурбонликка аталган жонлиқларни олдинга чиқариб, «лаббайка» айтган ҳолда унинг истиқболига чиқдилар. Бу ҳолатни кўргач: «Субҳаналлоҳ! Бу кишиларни Байтуллоҳдан

тўсиш мумкин эмас!» деди. Қурайш олдига қайтиб келгач: «Мен жонлиқларга белги тақилганини кўрдим, уларни Байтуллоҳдан тўсиш тўғри эмас, деб ўйлайман», деди. У билан Қурайш ўртасида бир қанча гап-сўзлар бўлиб ўтди.

Урва ибн Масъуд ас-Сақафий: «Бу одам сизларга тўғри йўл таклиф қилибди, уни қабул қилинглр. Менга изн беринглр, ўзим ҳам бир бориб келай», деди. Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларига келиб, у зот билан гаплаша бошлади. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга ҳам Будайлга айтган гапларини айтдилар. Шу гаплар орасида Урва: «Эй Муҳаммад! Айтингчи, агар сиз ўз қавмингизни қириб ташласангиз, сиздан аввал биронта арабни ўз аҳлини қириб битирганини эшитганмисиз?! Агар бошқача бўлса, қасамки, мен сизнинг атрофингизда обрў-эътиборлик одамларни кўрмаяпман, фақат қаёқдаги бетайин, қаланғи-қасанғилар йиғилиб олганини кўраяпман. Бундайлар сизни ташлаб қочиб кетишлари аниқ», деди. Шунда Абу Бакр унга: «Лотнинг базрини^[1] ялагур! Биз у зотни ташлаб қочарканмизми?!», деди. «Ким у?», деди Урва. «Абу Бакр», дейишди. Урва: «Нафсим кўлида бўлган Зотга қасамки, агар сенинг менга ўтказиб қўйган яхшилигинг бўлмаганда эди, сенга қандай жавоб қилишимни ўзим билардим», деди. Сўнг у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан гаплашишда давом этди. Гапираркан, у зотнинг соқолларини ушлаб қўярди^[2]. Шунда Муғийра ибн Шуъба кўлида қилич, бошида дубулға билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг бошлари устида туриб, Урва у зотнинг соқолларига қўл узатганда қиличининг қини билан унинг қўлига уриб: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг соқолларидан қўлингни торт», деди. «Бу ким бўлди?», деди Урва.

¹ Базр — аёллар жинсий аъзоси, клитор.

² Араблар одатича, гаплашаётган одамнинг соқолига қўл теккизиш унга ҳурмат-эҳтиром ва лутф белгиси бўлиб саналар, хусусан тенгдошлар бирига ана шундай муомала қилишарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Урвани хафа қилмаслик учун унинг бу ишидан кўз юмган бўлсалар, Муғийра Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламга мушрикнинг қўлини теккизмаслик учун уни бу ишдан ман қилганди. (Фатхул Борий.)

«Муғийра ибн Шуъба», дейишди. Урва: «Эй хоин, кечагина мен сенинг хиёнатинг шалтоғини тозалаб юрмаганмидим?!», деди унга. Муғийра мушриклик пайтида бир қавм билан сафарда бўлиб, кейин уларни ўлдириб, молларини тортиб олган, кейин Мадинага келиб, мусулмон бўлганди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга: «Исломингни қабул қиламан, аммо молингнинг менга кераги йўқ», дегандилар. Муғийра Урванинг жияни эди.

Кейин Урва саҳобаларнинг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга бўлган муносабатларини, у зотни қандай ҳурмат-эҳтиром қилишларини кузата бошлади. Сўнг қайтиб боргач: «Эй қавмим, қасамки, мен кўп подшоҳлар, шу жумладан Қайсар, Кисро ва Нажоший ҳузурида бўлганман. Аллоҳга қасамки, бирон бир подшоҳни аёнлари Муҳаммаднинг асҳоблари Муҳаммадни улуғланича улуғлаганини кўрмаганман. Қасамки, агар у тупурса, тупуги ерга тушмай, улардан бирининг қўлига тушади ва у уни юзига ва баданига суради. Агар бир ишга буюрса, уни адо этишга шошилишади. Таҳорат қилса, таҳоратига сув беришга (ёки таҳоратидан ортган сувни) талашиб, уришиб кетишга яқин бўлишади. У гапирса, овозларини чиқармай, жим қулоқ солишади. Уни ҳурмат қилганларидан юзига тик боқишмайди. У сизларга маъқул ишни таклиф қилмоқда, уни қабул қилинглар», деди.

У уларнинг қўлларини сизлардан тўсган Зотдир

Қурайшнинг ақлсиз ва жангари ёшлари ўз раҳбарларининг сулҳга рағбат билдиришаётганини кўриб, сулҳни барбод қилувчи бир режага қўл уришга қасд қилдилар. Яъни, тунда яширинча бориб, мусулмонлар қароргоҳи ичига кириб, уруш олови ёқилишига сабаб бўладиган ҳодисалар уюштиришга қарор қилдилар. Бу режани амалга ошириш мақсадида 70-80 чоғли ёшлар тунда Танъим тоғидан ошиб тушиб, мусулмонлар қароргоҳига сездирмай кириб олишга ҳаракат қилишди. Бироқ, қўриқчилар бошлиғи Муҳаммад ибн Маслама уларнинг ҳаммасини қўлга тушириб, асир олди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сулҳга рағбатлари

бўлгани учун уларни кечириб, қўйиб юбордилар. Бу ҳақда Аллоҳ таоло оят нозил қилди: **«У (Аллоҳ) Макканинг ичида (яъни Худайбияда) сизларни уларнинг (Макка мушрикларининг) устига ғолиб қилганидан кейин уларнинг қўлларини сизлардан, сизларнинг қўлларингизни улардан тўсган (яъни ўрталарингизда сулҳ пайдо қилган) зотдир»** (Фатх: 24).

Усмон ибн Аффон Қурайшга элчи бўлиб боради

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Қурайш уларнинг бу сафардан кўзлаган мақсадлари уруш эмаслигига аниқ ишонч ҳосил қилиши учун ўзлари томонидан бир элчи юборишга қарор қилдилар. Умар ибн Хаттобни юбормоқчи бўлганларида у узр айтиб: «Ё Расулуллоҳ, Маккада менга озор етгудек бўлса, Бану Адий ибн Каъб қавмидан бўлган мен учун ҳамият қилиб, ғазаби келадиган ҳеч кимим йўқ. Яхшиси, Усмон ибн Аффонни юборинг, Маккада унинг уруғлари бор, у истагингизни амалга ошира олади», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Усмонни чақириб, уни Қурайш ҳузурига йўлладилар. Унга: «Сиз уларга биз уруш учун келмаганимизни, мақсадимиз фақат умра қилиш эканини билдиринг ва уларни Исломга даъват қилинг», дедилар. Маккада яшаб турган мўмин ва мўминалар билан кўришиб, уларга ғалаба онлари яқин қолганини, Аллоҳ азза ва жалла Ўз динини Маккада ғолиб қилишини, шунда ҳеч ким иймонини яшириб юрмаслигини етказишни буюрдилар.

Усмон йўлга чиқиб, Балдахда турган қурайшликлар ёнидан ўтиб бораркан, улар ундан қаерга бораётганини сўрашди. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни нима мақсадда юборганларини айтгач: «Майли, вазифангизни адо этаверинг», дейишди. Абон ибн Саид ибн Ос Усмонни ҳурмат қилиб, уни ўз отига миндирди ва ўз ҳимоясига олиб, Маккагача кузатиб келди. Усмон Қурайш раҳбарларига Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сўзларини етказди. Вазифасини адо этиб бўлганидан сўнг улар унга Байтуллоҳни бемалол тавоф қилавериши мумкинлигини айтишди. Бироқ, у бу таклифни рад этди ва то Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тавоф

қилмагунларича тавоф қилмаслигини билдирди.

Усмоннинг ўлдирилгани ҳақида хабар тарқаш ва Ризвон байъати

Қурайш юзага келган вазият ҳақида ўзаро маслаҳатлашиб, сўнг бир қарорга келиш ва шундан сўнг Усмонга бирон жавоб айтиб юбориш учун бўлса керак, Усмонни ўз олдиларида ушлаб қолдилар. Усмон ҳадеганда қайтавермагач, мусулмонлар орасида «Усмон ўлдирилган», деган гап тарқалди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга бугап етиб келгач: «То қавм билан тўқнашмагунча бу ердан кетмаймиз», дедилар. Сўнг асҳобларини байъатга (яъни, қўл бериб аҳдлашишга) чақирдилар. Ҳамма у зотнинг ҳузурларига шошилдилар ва ортга қочмасликка байъат бердилар. Бир жамоат ўлимга тайёрликлари ҳақида байъат берди. Биринчи бўлиб Абу Синон ал-Асадий байъат берди. Салама ибн Акваъ уч қайта — байъатнинг бошида, ўртасида ва охирида — ўлимга байъат берди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир қўлларини иккинчи қўлларига қўйиб туриб: «Бу Усмон номидан», дедилар. Байъат тамом бўлганидан сўнг Усмон етиб келиб, у ҳам байъат қилди. Ушбу байъатга фақат бир киши — мунофиқлардан бўлган Жадд ибн Қайс деган кимса қўшилмади.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу байъатни бир дарахт остида туриб олдилар, Умар у зотнинг қўлларидан ушлаб олган, Маъқил ибн Ясор эса дарахт шохини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга тегиб кетмаслиги учун кўтариб турарди. Ушбу байъат Ризвон (яъни, розилик) байъати номини олди. Аллоҳ таоло у ҳақда қуйидаги оятни нозил қилди: «(Эй Мухаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам,) **дарҳақиқат Аллоҳ мўминлардан — улар дарахт остида сизга байъат қилаётган вақтларида — рози бўлди**» (Фатҳ: 18).

Сулҳ битими ва унинг бандлари

Вазиятнинг танглигини англаган Қурайш зудлик билан Суҳайл ибн Амрни сулҳ тузиш учун юборди ва сулҳ битими ичи-

да албатта мусулмонларнинг бу йил қайтиб кетишлари ҳақида банд бўлиши лозимлигини таъкидлаб: «Чунки, араблар у бизнинг розилигимизсиз, зўрлик билан Маккага киргани ҳақида ҳеч қачон гапириб юришмасин», дейишди. Суҳайл Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига отланди. Унинг келаётганини кўриб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ишларингиз энгиллик томонга ўзгарди, қавм бу одамни юборибдими, демак сулҳни истаётган экан», дедилар. Суҳайл келиб, узоқ гаплашди. Охири қуйидагича сулҳ битимига келишдилар:

1. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва мусулмонлар бу йил Маккага кирмай қайтиб кетадилар, келгуси йили мусулмонлар Маккага келиб, уч кун турадилар, ёнларида қиндаги қиличдан бошқа қуроллари бўлмайдди, уларга ҳеч қандай қаршилиқ кўрсатилмайдди;
2. Томонлар ўртасида ўн йил муддатга уруш ҳаракатлари тўхтатилади, ўртада тинчлик ҳукм суриб, улар бир-бирларидан қўлларини тиядилар;
3. Ким Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) иттифоқи ва аҳдига киришни истаса, кираверади. Ким Қурайш иттифоқи ва аҳдига киришни истаса, кираверади. Ҳар икки томон иттифоқига кирган қавм-қабилалар ўша томон вакили ҳисобланади. Ушбу қавм-қабилалар тарафидан қилинган ҳар қандай тажовуз ҳам ўша томоннинг тажовузи деб эътибор қилинади;
4. Қурайшликлардан кимки валийсининг (яъни, оила бошлиғи ёки хўжайини) изнисиз Муҳаммадга (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) бориб қўшилса — яъни қочиб борса — уни қайтариб берилади. Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) тарафдорларидан ким Қурайшга бориб қўшилса — яъни, қочиб борса — унга қайтариб берилмайдди;

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сулҳ бандларини ёзиш учун Алийни чақириб, унга айтиб ёздира бошладилар: «Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм...» Суҳайл бунга рози бўлмасдан: «Раҳмон дегани нималигини биз билмаймиз, «Бисмикаллоҳумма» деб ёз», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу

алайҳи ва саллам у айтганидек ёзишга буюрдилар. Сўнг: «Бу — Муҳаммад Расулуллоҳ имзолаган битимдир...», дегандилар, Суҳайл: «Агар сизни Расулуллоҳ деб билганимизда, Байтуллоҳдан ҳам тўсмаган, сизга қарши уруш ҳам қилмаган бўлардик, «Муҳаммад ибн Абдуллоҳ» деб ёз», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Гарчи сизлар ёлғон санасангизда, мен ҳақиқатан Аллоҳнинг расулиман», дедилар, Алийга эса: «Расулуллоҳ» сўзини ўчириб, ўрнига «Муҳаммад ибн Абдуллоҳ» деб ёзишни буюрдилар. Али бу сўзни ўчиришга кўнмаган эди, ўз қўллари билан ўчириб қўйдилар. Шундан сўнг сулҳ битими ёзиб битирилди. Сулҳга келишилгач, Хузоа Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам иттифоқларига кирди — улар китобнинг бошида айтиб ўтганимиздек, Абдулмутталиб замонидан бери Бану Ҳошимга иттифоқчи саналишар, ушбу иттифоққа киришлари ўша эски битимни таъкидлаш мақсадида бўлганди, — Бану Бакр эса Қурайш иттифоқига кирди.

Абу Жандалнинг қайтариб берилиши

Сулҳ шартлари ёзилаётган пайт Суҳайлнинг ўғли Абу Жандал кишанларини судраганича келиб қолди, у Макканинг қуйи тарафидан чиқиб келиб, ўзини мусулмонлар орасига отди. Шунда Суҳайл: «Сулҳ шартига кўра биринчи бўлиб шуни қайтариб беришингизни сиздан талаб қиламан», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ҳали битимни ёзиб тугатганимиз йўқ-ку», дегандилар: «Ундай бўлса, сиз билан ҳеч қачон ҳеч қандай ажримга келишолмаймиз», деди. «Мен учун унга ижозат беринг», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам. «Йўқ, ижозат бермайман», деди Суҳайл. «Ижозат бера қолинг», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам. «Йўқ, асло ижозат бермайман», деди Суҳайл. Шундан сўнг Суҳайл Абу Жандалнинг юзига тарсаки тушириб, ёқасидан бўғиб, судраб кетди. Абу Жандал бор овози билан бақариб: «Ҳой мусулмонлар! Мушрикларга қайтариламанми?! Ўз динимда фитнага учрайманми?!» дея бошлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга: «Эй Абу Жандал, сабр қил, Аллоҳдан савоб умид қил. Ал-

батта, Аллоҳ сенга ва сен каби бошқа заифларга кенглик беради. Биз қавм билан сулҳ туздик. Уларга Аллоҳнинг номи билан аҳд бердик, улар ҳам аҳд бердилар. Биз уларга берган аҳдимизга хиёнат қилмаймиз», дедилар.

Умар ибн Хаттоб ўрнидан сакраб турди ва Абу Жандалга яқинлашиб, у билан ёнма-ён юрган ҳолда: «Эй Абу Жандал, сабр қил, улар мушриклар, уларнинг қони итнинг қони билан баробар», деганича қиличининг сопини унга яқинлаштира бошлади. Кейинчалик Умар: «Қиличимни олиб отасини урсайди, дегандим, лекин у отасини аяди», деган эди. Шундай қилиб, сулҳ шарти амалга оширилиб, Абу Жандални мушрикларга қайтариб берилди.

Умра ихромидан чиқиш учун жонлиқларнинг сўйилиши ва сочларнинг олиниши

Сулҳ битими ёзиб бўлингач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам одамларга: «Туринглар, жонлиқларингизни сўйинглар!», дедилар. Шунда (изтиробнинг зўридан одамлар қулоқларига ишонмагандек,) ҳеч ким ўрнидан қимирламади. Буйруқларини уч марта қайтарганларидан кейин ҳам ҳеч ким уни бажаришга шошилмагач, ўрниларидан туриб, Умму Саламининг олдига кирдилар ва одамлардан содир бўлган ҳолатни айтиб бердилар. Шунда Умму Салама: «Ё Расулуллоҳ, улар буйруғингизни адо этишларини истасангиз, ўзингиз чиқиб, ҳеч кимга лом-мим демасдан, жонлиғингизни сўйинг ва сартарошингизни чақириб, сочингизни олдилинг», деб маслаҳат берди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ташқарига чиқиб, ҳеч кимга индамасдан, жонлиқларини бўғизладилар ва сартарошни чақириб, сочларини қирдирдилар. Буни кўрган одамлар гурра-гурра туриб, жонлиқларини сўйишга ва бир-бирларининг сочларини қиришга тушдилар. Бир туя ёки сигирни етти киши шерик бўлиб сўйдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мушрикларнинг жиғига тегиш учун ҳам аввалда Абу Жаҳлники бўлган, бурнига кумуш ҳалқа тақилган туяни қурбонлик қилдилар. Сочларини қирдирганларга уч бор, қисқартирганларга бир бор

мағфират сўраб дуо қилдилар. Шу сафар асносида Аллоҳ таоло Каъб ибн Ужра шаънида оят нозил қилиб, унда бирон узр сабабли сочини олдириб юборган одамнинг рўза тутиш ёки садақа бериш ёки жонлиқ сўйиш билан тўлайдиган фидяси (жаримаси) ни баён қилиб берди.

Муҳожир аёлларни қайтариб беришдан бош тортганликлари

Ҳижрат қилиб келган мўмина аёлларнинг валийлари Ҳудайбия сулҳи шартларига асосан уларни қайтариб юборишларини талаб қилганларида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг бу талабларини рад этдилар. Чунки, битимнинг бу хусусдаги бандида гап фақат эркаклар хусусида кетган, «Биздан бирон киши сизнинг олдингизга борса, гарчи сизнинг динингизда бўлса ҳам, бизга қайтариб берасиз»,^[1] дейилган, аёллар ҳақида ҳеч нарса дейилмаган эди. Аллоҳ таоло бу ҳақда оят нозил қилди:

«Эй мўминлар, қачон сизларга (Макка кофирларининг қўли остида қолган) **мўминалар ҳижрат қилиб келсалар, сизлар улар**(нинг иймонлари)**ни имтиҳон қилиб кўринглар** (яъни улар ўз эрларини ёмон кўриб ёки сизлардан бирондангизга ишқи тушиб қолгани учун эмас, балки фақат дини Ислом учун ҳижрат қилганлари ҳақида сизларга қасам ичсинлар).— **Аллоҳ уларнинг** (дилларидаги) **иймонларини** (ҳам) **жуда яхши билгувчидир.**— **Бас, агар сизлар уларнинг** (ҳақиқий) **мўмина эканликларини билсангизлар, у ҳолда уларни кофирларга қайтарманглар!** — **У мўминалар** (кофирлар) **учун ҳам ҳалол эмас ва у** (кофир)лар **(мўмина)лар учун ҳалол эмасдир,**— **ва уларга** (яъни сизларнинг олдингизда қолган мўминаларнинг Маккада қолган кофир эрларига мана шу хотинлари учун) **сарфлаган махрларини** (қайтариб) **беринглар. Қачон сизлар у** (мўминалар)ларга **махрларини берсангизлар сизлар**

¹ Сахиҳул Бухорий: 1/380.

га уларни никоҳларингизга олишда бирон гуноҳ йўқдир. (Шунингдек) **сизлар ҳам кофираларнинг билак-қўлларидан ушламанглар** (яъни, сизларнинг хотинларингиз кофира бўлган ҳолларида кофир қавмлари билан қолишни истаса, сизлар уларнинг йўлларини тўсиб никоҳларингизда сақламанглар)» (Мумтаҳана: 10).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳижрат қилиб келган аёлларни Аллоҳ таолонинг қуйидаги оятлари бўйича имтиҳон қилардилар: **«Эй пайғамбар, қачон сизнинг олдингизга мўминлар келишиб, сизга ўзларининг Аллоҳга бирон нарсани шерик қилмасликларига, ўғирлик қилмасликларига, зино қилмасликларига, (камбағаллик ёки шарманда бўлишдан қўрқиб) ўз болаларини ўлдирмасликларига, ва қўл-оёқлари ўртасида тўқиб оладиган бўхтонни қилмасликларига** (яъни фарзандсизлик сабабли ўз эрларидан ажралиб қолмаслик учун бирон ташландиқ болани топиб, гўё у қўл-оёқлари ўртасидан чиққандек, яъни ўзлари туққандек эрларига «Мана шу бола сендан бўлди», деб бўхтон қилмасликка) **ҳамда бирон яхши ишда сизга итоатсизлик қилмасликларига қасамёд қилсалар сиз уларнинг қасамёдларини қабул қилинг ва улар учун Аллоҳдан мағфират сўранг! Албатта Аллоҳ мағфиратли, меҳрибондир»** (Мумтаҳана: 12). Қай бир аёл шу шартларга иқрор бўлса, унга: «Байъатингни (яъни, қасамёдингни) қабул қилдим», дердилар, сўнг уни кофирларга қайтариб бермасдилар.

Мана шу ҳукм тушгач, мусулмонлар ўз никоҳларида бўлган кофира аёлларни талоқ қилдилар. Умар розияллоҳу анҳу шу қуни мушрика ҳолича қолаётган иккита аёлини талоқ қилди. Кейин улардан бирига Муовия, иккинчисига Сафвон ибн Умайя уйланган эди.

Ушбу битимдан келиб чиқувчи хулосалар

Худайбия сулҳини у олиб келган натижалар билан бирга яхшилаб ўрганиб кўрган одамга унинг мусулмонлар учун шубҳасиз, улкан фатҳ-ғалаба бўлгани маълум бўлади. Чунки, Қурайш шу пайтгача мусулмонларни умуман эътироф этмай

келарди, аксинча, уларни таг-томири билан қуритиб ташлашга уриниб келар ва бир кун келиб албатта уларнинг ниҳоясини кўришни умид қиларди, ўзининг Араб жазирасидаги диний етакчилиги ва дунёвий обрў-эътиборидан келиб чиқиб, ислом даъватини одамлардан тўсиш учун қўлидан келган ҳамма ҳаракатни қиларди. Шундай бир қабиланинг сулҳга мойил бўлишининг ўзиёқ мусулмонларнинг куч-қудратларини тан олиш маъносини англатар, Қурайш энди ортиқ уларга қарши курашишга қодир эмаслигини билдирарди.

Сулҳнинг учинчи банди мазмунига кўра, Қурайш ўзининг дунёвий обрў-эътиборини ҳам, диний етакчилигини ҳам унутган, эндиликда унга фақат ўз жонидан бошқа нарса кўринмай қолган, бутун Араб жазираси аҳолисининг ҳаммаси Исломга кириб кетса ҳам бу нарса Қурайшга аҳамиятсиз бўлиб қолган ва бунга заррача аралашини ҳақида ўйламаётган ҳам эди. Шунинг ўзи ҳам Қурайшга нисбатан жуда катта муваффақиятсизлик эмасми?! Мусулмонларга нисбатан улкан фатҳ ва ғалаба эмасми?! Мусулмонлар билан душманлари ўртасида бўлиб келаётган қонли жангларнинг асосий мақсади — мусулмонлар назарида — қирғинбарот, одамларни ўлдириш ва мол-дунёларни қўлга киритиш, душманни мажбурлаб Исломга олиб кириш эмасди. Балки, мусулмонларнинг бу урушлардан кўзлаган асосий мақсадлари — одамлар учун дин ва ақида соҳасида тўла эркинлик яратиш бериш эди: «(Бу Қуръон) **Парвардигорингиз томонидан (келган) Ҳақиқатдир. Бас, хоҳлаган киши иймон келтирсин, хоҳлаган кимса кофир бўлсин**» (Каҳф: 29), инсонларни улар истаган ақида ва диндан ҳеч ким тўсмаслиги лозим эди. Ушбу сулҳ орқали айни шу мақсадга тўла-тўқис эришилдики, кўп ҳолларда урушларда қозонилган улкан ғалабалар орқали ҳам бундай натижага эришиб бўлмасди. Мана шу эркинлик туйфайли мусулмонлар даъватда жуда катта муваффақиятларни қўлга киритдилар. Ҳудайбия сулҳидан олдин уларнинг сони уч мингдан ортмагани ҳолда, икки йил ўтиб, Макка фатҳи олдидан исломий лашкарнинг сони ўн минг кишини ташкил этди.

Сулҳнинг иккинчи банди ҳам мазкур улкан ғалабанинг иккинчи қисми эди. Урушни биринчи бўлиб мусулмонлар бош-

ламаган эдилар, уни Қурайш бошлаган эди. Аллоҳ таоло айтганидек: **«Улар ўзлари аввал-бошда сизларга қарши** (жанг қилишни) **бошлаган»** (Тавба: 13). Аммо мусулмонларнинг жанг-говор юриш ва ҳаракатларидан мақсад — Қурайшни ҳовуридан тушириб қўйиш, Аллоҳнинг йўлидан тўсишдан тийиб қўйиш ва мусулмонлар билан тенг ҳуқуқлилик асосида муомала қилишга мажбур қилиб қўйиш эди. Уруш ҳаракатларини ўн йил муддатга тўхтатиш ҳақидаги битимга эришиш Қурайшнинг зўравонликларига қўйилган чек-чегара ва урушни биринчи бўлиб бошлаганларнинг муваффақиятсизлиги, кучсизланиши ва инқирозга учраётганига далил эди.

Сулҳнинг биринчи банди эса Қурайшнинг Масжиди Ҳаромдан тўсишига қўйилган чек-чегара бўлиб, бу ҳам унинг мағлубиятига далил эди. Ушбу банднинг Қурайш фойдасига хизмат қилган биргина қисми — унинг фақат шу йилгина мусулмонларни Байтуллоҳдан тўсишга қодир бўлиши эди.

Қурайш мазкур учта ютуқни мусулмонлар қўлига бериб, бунинг муқобилида фақат битта устунликни қўлида сақлаб қолди. У ҳам бўлса, сулҳнинг тўртинчи банди эди. Аммо, ўйлаб кўрилса, бу устунлик ҳам жуда арзимас ва мусулмонлар учун деярли зарарсиз устунлик эди. Маълумки, мусулмон киши модомики мусулмон бўларкан, ҳеч қачон Аллоҳу расулидан ва ислом диёридан қочиб кетмайди. Фақат Исломдан очиқ-ошкор ёки махфий равишда қайтиб, муртад бўлган кимсагина қочиб кетиши мумкин. Муртад кимсанинг эса мусулмонларга кераги йўқ, бундай кимсанинг ислом жамиятидан ажралиши унинг ичида қолишидан кўра яхшироқ. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сўзлари ҳам мана шу мазмунга ишора қилади: «Ким биздан уларга кетса, уни Аллоҳ узоқ қилсин».^[1] Аммо Макка аҳлидан мусулмон бўлган киши учун энди Мадинага паноҳ истаб келишига йўл тўсилган бўлса-да, Аллоҳнинг ери кенг. Мадина мусулмонлар учун ҳижрат диёрига айланишидан анча олдин Ҳабашистон уларга ўз қучоғини очганини эслашнинг ўзи кифоя.

¹ Саҳиҳ Муслим: Худайбия сулҳи боби: 2/105.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қуйидаги сўзлари билан ана шунга ишора қилгандилар: «Ким улардан бизга келмоқчи бўлса, тез фурсатда Аллоҳ унга кенглик ва чиқиш йўлларини ҳозирлаб беради».^[1]

Бундай эҳтиёт ва ҳимоя чорасини кўриб қўйиш зоҳиран Қурайшнинг устунлиги бўлиб кўринса-да, аслида унинг қаттиқ хавотирга тушганидан, қўрқувдан юраги ўйнаб, мадорсизланиб бораётганидан ва бутпараст вужудининг инқирозидан қаттиқ ташвишланаётганидан дарак берарди. Афтидан, улар ўзларининг жар ёқасига келиб қолишганини ва мана шундай эҳтиёт чорасини кўриш зарурати туғилганини ҳис қилишганди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мусулмонлардан Қурайшга қочиб борган кишини қайтариб беришни талаб қилмасликка рози бўлишлари эса у зотнинг Исломнинг вужуди ва куч-қуввати мустаҳкам эканига қаттиқ ишонишларига далил эди. Демак, бундай шартдан қўрқмаса ҳам бўлаверарди.

Мусулмонларнинг ғам-ғуссага ботишлари ва Умарнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан баҳслашуви

Ушбу сулҳ бандларининг асл ҳақиқати мана шу. Бироқ, бу ерда мусулмонларга оғир ботган ва уларни қаттиқ хафа қилган иккита иш бор эди:

Биринчиси: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга: «Албатта Байтуллоҳга бориб, уни тавоф қиламиз», деб хабар бергандилар. Нега энди Байтуллоҳни тавоф қилмай қайтмоқдалар?!

Иккинчиси: У зот соллаллоҳу алайҳи ва саллам Аллоҳнинг элчиси ва ҳақ дин устида бўлсалар, Аллоҳ таоло Ўз динини ғолиб қилишни ваъда қилган бўлса, нега энди у зот Қурайшнинг босимини қабул қилдилар ва сулҳда уларга ён бердилар?!

Мана шу иккита нарса шак-шубҳа, васваса ва гумонлар ўчоғига айланиб, мусулмонларнинг ҳис-туйғуларини тирнаётган ва шу

¹ Саҳиҳ Муслим: Ҳудайбия сулҳи боби: 2/105.

туфайли келиб чиққан ғам-алам уларга сулҳ оқибатлари ҳақида фикр юритишга имкон бермаётган эди. Энг қаттиқ алам чекканлардан бири Умар ибн Хаттоб бўлса ажаб эмас. Ҳатто, у Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам хузурларига келиб: «Ё Расулulloҳ, биз ҳақ устида, улар эса ботилда эмасмилар?!», деди. «Шундай», дедилар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам. «Биздан ўлганлар жаннатда, улардан ўлганлар дўзахда эмасмилар?!», сўради у. «Ҳа, шундай», дедилар яна Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам. «Ундай бўлса нега динимиз тўғрисида уларга ён бермоқдамиз ва Аллоҳ улар билан бизнинг ўртамизда ажрим қилмасидан туриб орқага қайтмоқдамиз?!», деди. «Эй Ибн Хаттоб, мен Аллоҳнинг элчисиман, У Зотга итоатсизлик қилмайман ва У мени ҳаргиз ташлаб қўймайди», дедилар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам. «Ахир сиз албатта Байтуллоҳга борамиз, уни тавоф қиламиз», демаганмидингиз?!», деди Умар. «Ҳа, шундай деганман. Бироқ, бу йил борамиз, деб айтганманми?!», дедилар. «Йўқ», деди. «Сиз албатта Байтуллоҳга борасиз ва уни тавоф қиласиз!», дедилар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам.

Шундан сўнг Умар ғзаби босилмаган ҳолда Абу Бакрнинг олдига борди ва унга ҳам Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга айтган гапларини айтди. Абу Бакр ҳам унга худди Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам қайтарганларидек жавоб қайтарди. Сўнг: «Сиз тоабат у зотни этақларини маҳкам ушлайверинг. Аллоҳга қасамки, у зот ҳақ устидалар», деди.

Шундан сўнг Аллоҳ таоло: «(Эй Муҳаммад соллalloҳу алайҳи ва саллам), **токи Аллоҳ сизнинг гуноҳингиздан илгари ўтган ва кейин кел(ади)ган нарсалар** (барча гуноҳларингиз) **ни мағфират қилиши учун ва сизга Ўз неъматини комил қилиб бериб, сизни Тўғри йўлга ҳидоят қилиши учун ҳамда Аллоҳ сизга қудратли Ёрдам бериши учун дарҳақиқат Биз сизга очиқ-равшан фатҳ — ғалаба ато этдик»** (Фатҳ: 1-3) деб бошланувчи сурани нозил қилди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Умарни ёнларига чорлаб, ушбу сурани унга ўқиб бердилар. Умар: «Ё Расулulloҳ, фатҳ шуми?», деб сўраган эди: «Ҳа», деб жавоб бердилар. Шундан сўнг Умарнинг кўнгли ўрнига тушиб, ортига қайтди.

Кейинроқ Умар ўзининг ишидан қаттиқ пушаймон бўлиб юрган эди. Унинг ўзи бу ҳақда шундай дейди: «Ўша куни гапирган гапларимдан қўрқиб, хатойимга каффорат бўлармикин, деб садақа, намоз, рўза ва қул озод қилиш каби жуда кўп амаллар қилиб юрдим».^[1]

Заиф-ночор кишилар муаммосининг ҳал бўлиши

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага қайтиб келиб, ўрнашганларидан сўнг Маккада азобга дучор бўлаётган мусулмонлардан бири Мадинага қочиб келди. У Қурайшнинг иттифоқчиси бўлган Сақиф қабиласидан Абу Басир деган киши эди. Қабиласи уни қайтариб олиб кетиш учун икки кишини юборди. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: «Аҳдга мувофиқ, Абу Басирни бизга беришингизни талаб қиламиз», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Басирни улар қўлига топширдилар. Улар уни олиб кетишаркан, Зул Ҳулайфага етишганда тамадди қилгани тўхтаб, ёнларида бўлган хурмоларини еб ўтиришди. Шунда Абу Басир улардан бирининг қиличини мақтади. У қиличини қинидан суғуриб, кўз-кўз қилиб: «Ҳа, бу жуда зўр қилич, мен уни бир неча марта синаб, тажрибадан ўтказганман», деди. Абу Басир: «Қани, бир кўрайчи», деди. У қилични узатган эди, Абу Басир шу заҳоти у билан унинг ўзини саранжомлаб қўйди.

Иккинчиси эса жон ҳолатда қочиб, Мадинага келди ва ҳаллослаганича масжидга кириб келди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни кўриб: «Бу бирон даҳшатли нарсани кўрган чиқади», дедилар. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларига келиб: «Шеригимни ўлдирди, энди мени ҳам ўлдирмоқчи!», деди. Шу орада Абу Басир ҳам етиб келиб: «Ё Расулуллоҳ, сиз мени уларга қайтариб бериб, зиммангизга

¹ Ушбу сулҳ ҳақидаги маълумотларни қуйидаги китоблардан батафсил билиб олишингиз мумкин: Фатҳул-борий: 7/439–458, Саҳиҳул Бухорий: 1/378–381, 2/598, 600, 717, Саҳиҳ Муслим: 2/104–106, Ибн Ҳишом: 2/308–322, Зодул маод: 2/122–127, Тариху Умар ибн Хаттоб: 39–40-с.

олган мажбуриятингизни бажардингиз. Кейин Аллоҳнинг ўзи мени улардан қутқарди», деди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам: «Қургур, ёнида бирон шериги бўлса, анча-мунчасининг додини беришга ярайди бу», дедилар. Буни эшитган Абу Басир агар бу ерда қолса, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уни уларга қайтариб беришларини тушунди ва Мадинадан чиқиб кетиб, денгиз соҳилига бориб жойлашди. Шундан сўнг мушриклар қўлидан қочиб қутулган Абу Жандал ибн Суҳайб ҳам унга келиб қўшилди. Бирин-кетин Қурайшдан қочиб келган мусулмонлар унинг атрофида тўпланиб, бир жамоани ташкил қилдилар. Улар Қурайшнинг Шомга йўл олган карвонларини талаб, одамларини ўлдириб, молларини тортиб ола бошладилар. Шундан сўнг Қурайш Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга одам юбориб, ўртадаги қариндошлик ҳаққи-ҳурмати, улардан қочиб борган одамларни ўз ҳузурларида олиб қолишларини ва қайтариб юбормасликларини сўради. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уларни Мадинага чақириб олдилар.^[1]

Қурайш баҳодирларидан бир нечасининг мусулмон бўлиши

Ҳижратнинг еттинчи йили, мазкур сулҳ воқеасидан кейин Амр ибн Ос, Холид ибн Валид ва Усмон ибн Талҳа Исломни қабул қилдилар. Улар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ҳузурларига келишганида у зот: «Макка бизга ўзининг жигарпораларини (яъни, аслзодаларини) тақдим этди», дедилар.^[2]

¹ Юқоридаги манбаларга қаранг.

² Кўпинча бу учала саҳобанинг мусулмон бўлган йили ҳақида турлича маълумотларга дуч келинади. Аксарият тарих китобларида бунинг 8–йилда содир бўлганини айтилади. Лекин Амр ибн Оснинг Нажоший ҳузурларида мусулмон бўлгани ҳикояси маълум ва машҳур. Холид билан Усмон ибн Талҳанинг исломни қабул қилишлари Амр ибн Оснинг Ҳабашистондан қайтган пайтига тўғри келган. Амр Ҳабашистондан қайтиб келгач, Мадинага қараб йўл олади. Йўлда унга Холид ибн Валид билан Усмон йўлиқади. Учовлари Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ҳузурларига бориб, мусулмон бўладилар. Бу эса уларнинг ҳижрий 7–йилда мусулмон бўлганликларига далолат қилади, валлоҳу аълам.

ИККИНЧИ БОСҚИЧ. ЯНГИ ДАВР

Худайбия сулҳи Ислом ва мусулмонлар ҳаётида янги даврнинг бошланиши бўлди. Зотан, Қурайш Ислом душманлари ичида энг қудратлиси, энг ашаддийси ва энг тажовузкори эди. Унинг уруш майдонидан тинчлик-осойишталик воҳасига ўтиши билан Қурайш, Ғатафон ва яҳудлардан ташкил топган катта учликнинг энг кучли қаноти синди. Қурайш Араб жазирасида бутпарастлик тимсоли ва бутпарастларнинг етакчиси бўлиб келгани туфайли унинг чекиниши билан барча бутпарастларнинг шашти анча пасайиб, душманлик кайфиятлари сезиларли даражада камайди. Шунинг учун ҳам ушбу сулҳдан кейин Ғатафондан душманлик ҳаракатлари деярли кўрилмади. Аслида, уларни жанг майдонига асосан яҳудларнинг гиж-гижлаши олиб келганди.

Яҳудларга келсак, улар Мадинадан сургун қилинганларидан кейин Хайбарни макр-ҳийла, фитна ва ғаламислик уясига айлантириб олишган, энг катта шайтонлари ўша ерда тухум қўйиб, бола очишар, зўр бериб фитна оловини ёқишар, Мадина атрофидаги саҳройи арабларни гиж-гижлашар, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни ва мусулмонларни бутунлай йўқ қилиб юбориш ёки ҳеч бўлмаганда уларга улкан талофот ва зиён-заҳмат етказиш тўғрисида тинимсиз бош қотиришарди. Шунинг учун ҳам Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг мазкур сулҳдан кейинги энг биринчи одимлари ушбу фитна уясини янчиб ташлаш учун юриш қилиш бўлди.

Ундан ташқари, сулҳдан сўнг бошланган бу янги босқич мусулмонларга ислом даъватини ёйиш ва етказиш учун жуда катта имкониятлар очиб берди. Уларнинг бу соҳадаги ҳаракатлари анча фаоллашиб, даъват йўлидаги ҳаракатлари ҳарбий ҳаракатлардан устун кела бошлади. Шу боис биз ушбу босқични икки қисмга бўлиб ўрганишни мақсадга мувофиқ кўрдик:

1) Даъват соҳасидаги фаолият ёки подшоҳлар ва амирларга мактублар йўллаш;

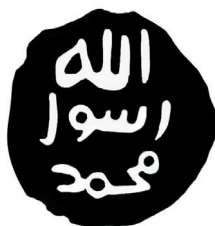
2) Ҳарбий-жанговор ҳаракатлар.

Биз ҳарбий ҳаракатлар босқичи ҳақида сўз юритишдан аввал подшоҳ ва амирларга мактублар йўлланиши мавзусини ёритиб ўтмоқчимиз. Чунки, исломий даъват табиийки, барча нарсдан муқаддам қўйилади. Аслида, мусулмонлар бошдан ўтказган мусибату аламлар, фитна-ю урушлар, безовталигу беқарорликларнинг ҳаммаси мана шу даъват йўлида бўлган эди.

Подшоҳлар ва амирларга мактублар йўлланиши

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Худайбиядан қайтиб келганларидан сўнг, 6-йилнинг охирларида подшоҳларни Исломга даъват қилиб, мактублар йўлладилар.

Подшоҳларга мактуб йўллашлари олдидан у зотга: «Подшоҳлар фақат муҳр қўйилган хатларни ўқишади», дейилгач, кумушдан узук ясаптириб, унга «Муҳаммад Расулulloҳ», деб нақш урдирдилар. Ушбу нақш уч сатрга жойлашган бўлиб, бир сатрда «Муҳаммад», яна бир сатрда «Расул», яна бир сатрда «Аллоҳ» калималари битилганди^[1]. Мана бу шаклда:

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/872, 873.

Асҳоблари орасидан билим ва тажрибага эга бўлган кишиларни танлаб олиб, уларни подшоҳлар ҳузурига элчи сифатида юбордилар. Аллома Мансурпурий таҳқиқига кўра, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мазкур элчиларни ҳижрий еттинчи йилнинг муҳаррамида, Хайбарга юриш қилишларидан бир неча кун олдин юборганлар.^[1] Қуйида ушбу мактубларнинг матнлари ҳамда уларнинг таъсир ва натижалари билан танишасиз.

1. Ҳабашистон подшоҳи Нажошийга мактуб

Ушбу Нажошийнинг исми Асҳама ибн Абжар бўлиб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳижрий 6— йилнинг охирида ёки еттинчи йилнинг муҳаррамида Амр ибн Умайя аз-Зомрийни мактуб билан унинг ҳузурига юбордилар. Табарий ушбу мактуб матнини келтирган. Лекин, уни диққат билан ўқиб чиқилса, у Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳудайбиядан кейин йўллаган мактуб эмаслиги, балки анча илгари, Жаъфар ва шериклари Ҳабашистонга ҳижрат қилган пайтларида Жаъфардан бериб юборган мактуб экани маълум бўлади. Ушбу мактуб сўнггида мазкур муҳожирлар ҳақида битилган қуйидаги сўзлар келади: «Мен сизларга амакиваччам Жаъфарни бир қанча мусулмонлар билан юбордим. Ҳузурингизга етиб боргач, улар сизнинг меҳмонингиз бўлсинлар ва сиз уларга жабр-зулм қилманг».

Байҳақий Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Нажошийга ёзган мактублари матнини Ибн Исҳоқдан қуйидагича ривоят қилади:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Бу Муҳаммад Расулulloҳнинг Ҳабашистон подшоси Асҳама Нажошийга мактубидир. Ҳидоятга эргашган, Аллоҳ ва Расулига иймон келтирган ҳамда бир Аллоҳдан ўзга барҳақ маъбуд йўқ, У ёлғиз ва шериксиз, Унинг жуфти ҳам, фарзанди ҳам йўқ, Муҳаммад Аллоҳнинг бандаси ва элчиси, деб гувоҳлик берган кишиларга салом бўлсин.

¹ Раҳматан лил-аламийн: 1/171.

Мен сизни Исломга даъват қиламан. Мен Аллоҳнинг элчисиман. Исломни қабул қилинг, саломат қоласиз. **«Эй аҳли китоб, бизга ҳам, сизга ҳам баб-баробар бўлган бир сўзга келингиз — ёлғиз Аллоҳгагина ибодат қилайлик, Унга ҳеч нарса-ни шерик қилмайлик ва бир-бировларимизни Аллоҳдан ўзга худо қилиб олмайлик. Агар улар (яъни аҳли китоблар) ушбу даъватдан юз ўгирсалар, у ҳолда сизлар (эй мўминлар): «Гувоҳ бўлинглар, биз мусулмонлар — ягона Аллоҳга итоат қилгувчилармиз», деб айтингиз!»** (Оли Имрон: 64). Агар юз ўгирсангиз, бутун насоро қавмларингиз гуноҳи сизнинг зиммангизга бўлади».^[1]

Улуғ муҳаққиқ олим доктор Ҳамидуллоҳ яқин ўтмишда ўзи дуч келган бир мактуб матнини келтиради, — ушбу матн Ибнул Қаййим келтирган матн билан фақат битта калимада фарқ қилади — доктор ушбу матнни чуқур таҳқиқ қилган ва бунда кўпгина замонавий илмий-тадқиқот усулларида фойдаланган. Ушбу матн кўриниши қуйидагича:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Муҳаммад Расулуллоҳдан Ҳабашистон подшоси Нажошийга. Ҳидоятга эргашган кишига салом бўлсин. Аммо баъд...

Мен сизга Ундан ўзга барҳақ маъбуд йўқ бўлган, Угина ёлғиз подшоҳ, барча айб-нуқсондан пок ва саломат, (ўзи хоҳлаган бандаларини дунё бало-офатлари ва охират азобидан) омон қилувчи, (бандаларнинг амалларини) кўриб-кузатиб турувчи бўлган Аллоҳни мақтайман. Ийсо ибн Марям Аллоҳнинг покиза ва бокира Марямга етказган руҳи ва калимаси эканига, У Одамни ўз қўли билан яратгани каби Марям Ийсога Унинг руҳи ва нафҳаси билан ҳомиладор бўлган эканига гувоҳлик бераман. Мен шериксиз ва ягона Аллоҳга даъват қиламан, мудом Унинг тоатида бўлишга, менга итоат қилишга ва менга келган нарсага иймон келтиришга чақираман. Дарҳақиқат, мен Аллоҳнинг элчисиман ва сизни ҳамда итоатингиз остидаги кишиларни Аллоҳ азза ва жаллага даъват

¹ Байҳақий: Далалилун-нубувва: 2/308, Ҳоким: Мустадрок: 2/623.

қиламан. Мен сизга етказиб қўйдим ва насихат қилдим, сиз менинг насихатимни қабул қилинг. Ҳидоятга эргашган кишиларга салом бўлсин».^[1]

Муҳтарам докторнинг таъкидлашича, бу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳудайбия сулҳидан кейин Нажошийга ёзган мактуб матни экан. Далилларга назар ташлагач, ушба матннинг саҳиҳлиги борасида шубҳа қолмайди. Аммо, бу Ҳудайбиядан кейин ёзилган айни ўша мактуб эканига далиллар мавжуд эмас. Байҳақий Ибн Исҳоқдан ривоят қилиб келтирган мактуб матни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳудайбиядан кейин подшоҳ ва амирларга юборган мактубларга жуда ўхшаб кетади. Чунки, ундан **«Эй аҳли китоб, бизга ҳам, сизга ҳам баб-баробар бўлган бир сўзга келингиз»** деб бошланувчи ояти карима ўрин олган бўлиб, кўп мактублари мазкур оятни ўз ичига олган эди. Ундан ташқари, бу мактубда Нажошийнинг Асҳама деган исми аниқ-равшан битилган. Аммо Доктор Ҳамидуллоҳ келтирган матнга келсак, у менимча, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Асҳаманинг вафотидан кейин унинг ўрнига келган халифасига ёзган мактуб бўлиши эҳтимоли кўпроқ. Унда унинг исми битилмагани сабаби ҳам шу бўлса керак.

Ушбу мактубларнинг тартиби борасида менда уларнинг мазмуни далолат қилаётган ички гувоҳликдан бошқа ҳеч қандай далиллар мавжуд эмас. Қизиғи шундаки, Доктор Ҳамидуллоҳ Байҳақий Ибн Аббос ривояти билан келтирган мактуб матнини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Асҳаманинг вафотидан кейин унинг ўрнига ўтирган подшоҳга ёзган мактуб эканини таъкидлайди. Ҳолбуки, ушбу мактуб матнида Асҳаманинг исми аниқ-равшан қилиб ёзиб қўйилган. Аллоҳ Ўзи билгувчиروқ.^[2]

¹ «Расул акрамки сиёсий зиндаги (урду тилида): 108, 109, 122-125-саҳифалар, «Зодул маод»да: «Ҳидоятга эргашган кишиларга салом бўлсин» деган ибора ўрнида «Сиз Исломи қабул қилинг» ибораси келган (3/60).

² Доктор Ҳамидуллоҳ: «Расул акрамки сиёсий зиндаги»: 108-114, 121-131 саҳифалар.

Амр ибн Умайя аз-Зомрий Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мактубларини Нажошийга етказгач, у мактубни олиб, кўзларига суртди, сўнг тахтидан ерга тушиб, Жаъфар ибн Аби Толибнинг қўлида мусулмон бўлди. Кейин у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қуйидагича жавоб ёзиб юборди:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Муҳаммад Расулуллоҳга Нажоший Асҳамадан. Эй пайғамбар, сизга Ундан ўзга барҳақ маъбуд йўқ бўлган Ягона Аллоҳнинг саломи, раҳмати ва баракоти бўлсин. Аммо баъд...

Эй Расулуллоҳ, менга сизнинг Ийсо ҳақида зикр қилиб ўтган мактубингиз етиб келди. Осмон ва ернинг Раббига қасамки, Ийсо сиз зикр қилгандан заррача ортиқ эмасдир, у худди сиз айтгандекдир. Дарҳақиқат, биз сиз олиб келган динни танидик. Амакиваччангиз ва асҳобларингиз бизнинг меҳмонимиз бўлдилар. Мен сизнинг Аллоҳнинг ҳақиқий пайғамбари эканингизга чин дилдан гувоҳлик бераман. Мен дарҳақиқат, сизга ва амакиваччангизга байъат бердим ва унинг қўлида бутун оламлар Рабби бўлмиш Аллоҳга таслим бўлдим-бўйсундим».^[1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Нажошийдан Жаъфар бошчилигидаги Ҳабашистон муҳожирларини жўнатиб юборишни сўраган эдилар. Нажоший муҳожирларни Амр ибн Умайя аз-Зомрийга қўшиб, иккита кемага солиб, кузатиб юборди. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Хайбарда эканларида у зот ҳузурларига етиб келдилар.^[2]

Ушбу Нажоший тўққизинчи ҳижрийнинг ражабида Табук ғазотидан сўнг вафот этди. Унинг вафоти куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу ҳақда хабар бердилар ва ғойибона жаноза ўқидилар. Унинг вафотидан сўнг ўрнига тахтага ўтирган подшоҳга ҳам мактуб йўлладилар. Бироқ, бу подшоҳ мусулмон бўлганми, йўқми, буниси маълум эмас.

¹ Зодул маод: 3/61.

² Ибн Ҳишом: 2/359.

2. Миср подшоси Муқавқисга мактуб

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Миср ва Искандария ҳукмдори, Муқавқис лақабли Журайж ибн Маттога^[1] қуйидаги мактубни йўлладилар:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Аллоҳнинг бандаси ва элчиси Муҳаммаддан Қибт ҳукмдори Муқавқисга. Ҳидоятга эргашганларга салом бўлсин. Аммо баъд, мен сизни Исломга даъват қиламан. Исломни қабул қилинг, саломат қоласиз. Исломни қабул қилинг, Аллоҳ сизга икки қарра ажр ато этади. Агар бош тортсангиз, бутун Қибт аҳлининг гуноҳи сизнинг зиммангизда бўлади. **«Эй аҳли китоб, бизга ҳам, сизга ҳам баббаробар бўлган бир сўзга келингиз — ёлғиз Аллоҳгагина ибодат қилайлик, Унга ҳеч нарсани шерик қилмайлик ва бир-бировларимизни Аллоҳдан ўзга худо қилиб олмайлик. Агар улар (яъни аҳли китоблар) ушбу даъватдан юз ўгирсалар, у ҳолда сизлар (эй мўминлар): «Гувоҳ бўлинглар, биз мусулмонлар — ягона Аллоҳга итоат қилгувчилармиз», деб айтингиз!»** (Оли Имрон: 64)».

Ушбу мактубни етказиш учун Ҳотиб ибн Аби Балтаъани танладилар. Ҳотиб Муқавқис ҳузурига киргач, унга: «Сиздан илгари ҳам бир подшоҳ ўтган ва қўл остидагиларга ўзини: «Мен сизларнинг энг олий Парвардигорингиздирман», деганди. Шундан сўнг Аллоҳ уни ҳам охират, ҳам дунё азоби билан ушлади ва ундан ўч олди. Сиз бошқалардан ибрат олинг, бошқалар сиздан ибрат олишмасин», деди.

Муқавқис: «Бизнинг ўз динимиз бор, ундан кўра яхшироқ дин бўлмаса, биз асло уни тарк қилмаймиз», деди.

Ҳотиб деди: «Биз сизни бошқа барча динлар ўрнига кифоя қилувчи Ислом динига чақирамиз. Бу пайғамбар одамларни даъват қилди. Унга қарши энг қаттиқ курашган Қурайш бўлди, энг қаттиқ адоват қилганлар яҳудлар бўлдилар, энг яқин

¹ Алома Мансурпурий «Раҳматан лил-олабийн» китобида келтирган маълумот бўйича унинг исми шундай. Аммо, Доктор Ҳамидулло фикрича, унинг исми Бинямин бўлган экан. Қаранг: «Расул акрамки сиёсий зиндаги»: 141-саҳифа.

муносабатда бўлганлар насронийлар бўлдилар. Қасамки, Мусонинг Ийсо ҳақидаги башорати қандай бўлса, Ийсонинг Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) ҳақларидаги башорати ҳам худди шундай бўлди. Биз сизни Қуръонга даъват қилишимиз сизнинг Таврот аҳлини Инжилга даъват қилишингиздан фарқи йўқ. Ҳар бир пайғамбарнинг давридаги халқлар унинг уммати саналади ва улар унга итоат қилишлари лозим бўлади. Сиз ҳам ушбу пайғамбарнинг даврида яшаб турибсиз. Биз сизни Масиҳнинг динидан қайтармаймиз, балки унга буюрамиз».

Муқавқис деди: «Мен бу пайғамбарнинг ишларига назар солиб, унинг ёмон нарсага буюрмаётганини ва яхши нарсадан қайтармаётганини билдим. Билишимча, у адашган сеҳргар ҳам, алдоқчи фолбин ҳам эмас. Мен унда яширин нарсаларни чиқариш ва махфий суҳбатларнинг хабарини айтиб беришдек нубувват аломатини ҳам топдим. Мен ўйлаб кўраман».

Шундай деб у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мактубларини олиб, фил тишидан ясалган қутичага солиб, жориясига берди. Сўнг арабча ёзадиган котибини чақириб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қуйидаги мактубни ёздирди:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Муҳаммад ибн Абдуллоҳга Қибт ҳукмдори Муқавқисдан. Сизга салом бўлсин. Аммо баъд... Мен мактубингизни ўқидим, сиз унда зикр қилган нарсани ва сиз нимага чақираётганингизни тушундим. Билдимки, пайғамбар чиқибди. Мен уни Шомдан чиқади, деб ўйлардим. Мен сизнинг элчингизга иззат-икром кўрсатдим. Сизга Қибтда мартабаси баланд бўлган иккита жория ва кийим-кечак жўнатдим. Миниб юришингиз учун бир хачир ҳам ҳадя қилдим. Сизга салом бўлсин».

Унинг қилган иши мана шунга чекланди, ўзи исломни қабул қилмади. Икки жориянинг исмлари Мория ва Сийрин эди. Хачирнинг лақаби Дулдул бўлиб, у то Муовиянинг давригача яшадди.^[1] Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Морияни ўзларига

¹ Зодул маод: 3/61.

олиб қолдилар, у ўғиллари Иброҳимга она бўлди. Сийринни эса Ҳассон ибн Собит ал-Ансорийга бердилар.

3. Форс ҳукмдори Кисрога мактуб

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Форс ҳукмдори Кисрога қуйидаги мактубни йўлладилар:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Аллоҳнинг элчиси Муҳаммадан Форс ҳукмдори Кисрога. Ҳидоятга эргашган, Аллоҳ ва Расулига иймон келтириб, ягона ва шериксиз Аллоҳдан бошқа барҳақ маъбуд йўқ эканига ва Муҳаммад Унинг бандаси ва элчиси эканига гувоҳлик берган кишиларга салом бўлсин. Мен сизни Исломга даъват қиламан. Зотан, мен тирикларни огоҳлантириш ва кофирлар сўз (азоб)га лойиқ бўлишлари учун бутун инсониятга юборган Аллоҳнинг элчисиман. Исломни қабул қилинг, саломат қоласиз. Агар бош тортсангиз, бутун мажусийларнинг гуноҳи зиммангизда бўлади».

Ушбу мактубни олиб боришга Абдуллоҳ ибн Ҳузофа ас-Саҳмийни танладилар. Абдуллоҳ мактубни Баҳрайн ҳокимига етказди. Баҳрайн ҳокими мактубни ўзининг одамлари орқали юборганми, ёки Абдуллоҳ ас-Саҳмийнинг ўзини юборганми, буниси аниқ эмас. Нима бўлганда ҳам, мактуб ўқиб эшиттирилгач, Кисро уни майдалаб йиртиб ташлади ва кибр билан: «Менинг раиятимдан бўлган ҳақир бир қул қандай қилиб ўз исмини менинг исмимдан олдин ёзади?!», деди. Бу хабар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга етиб келгач, у зот: «Аллоҳ унинг мулкини парчалаб ташласин», дедилар. Дарҳақиқат, у зот айтганларидек бўлди. Кисро ўзининг Ямандаги омили (ҳокими) Бозонга мактуб йўллаб: «Кучли одамларингдан иккитасини Ҳижозлик бу кимсага юбор, улар уни ҳузуримга етказиб келсинлар», деб буюрди.

Бозон бу иш учун ўзининг иккита одамини танлади. Улардан бири Қаҳрамон Бонавайҳ исмли ҳисобчиси ва котиби, иккинчиси эса Хархисрав исмли форс йигити эди.^[1] Бу иккисини мактуб билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига

¹ Тарих Ибн Халдун: 2/37.

йўллади. Мактубда у зотга шу икки киши билан бирга Кисро ҳузурига етиб боришни буюрганди. Иккаласи Мадинага келиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан учрашишди. Улардан бири: «Шаҳаншоҳ (подшолар подшоси) Кисро шоҳ Бозонга мактуб йўллаб, сизни унинг ҳузурига етказиб борадиган одам юборишни амр этган. Бозон мени сизни олиб кетиш учун юборди», деди ва буйруққа бўйсунмасликнинг оқибати ёмон бўлиши билан огоҳлантирди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни эртаси куни келишга буюрдилар.

Айни шу дамда Кисрога қарши ўз хонадони ичида катта кўзғолон бошланган, бу кўзғолон унинг қўшини Рум қўшинидан шармандали мағлубиятга учраши оқибатида кўтарилганди. Кисронинг ўғли Шеруя ўз отасини ўлдириб, тахтини қўлга киритди. Бу воқеа еттинчи йил жумодул-увло ойининг ўнинчисида, сешанба кечаси содир бўлди.^[1] Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ваҳий орқали ушбу хабардан воқиф бўлдилар ва эртаси куни ҳалиги иккаласига бу ҳақда хабар бердилар. Улар: «Нима деётганингизни биялпсизми ўзи?! Биз сизни бундан кўра енгилроқ нарса билан айблаб турган эдик. Энди мана шу гапларингизни ёзиб, бундан шоҳимизни хабардор қилишимизни истайсизми?!», дейишди. «Ҳа, мана шу гапларимни унга етказинглар ва унга айтингларки, яқин орада менинг диним ва салтанатим Кисронинг мулки етиб борган жойларга етади ва от ва туяларнинг қадами етган ерларга ча етиб боради. Унга айтингларки, агар исломни қабул қилса, мен унга ўзининг қўли остидаги барча мулкани бераман ва қавмига подшоҳ қилиб қўяман», дедилар. Иккаласи Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларидан чиқиб, Бозон ҳузурига етиб бориб, унга бўлган гапларни айтиб беришди. Бироздан сўнг Шеруянинг ўз отасини қатл қилгани ҳақидаги мактуб етиб келди. Шеруя хатида Бозонга: «Отам сенга у ҳақда мактуб йўллаган киши ҳақида сабр қил, то менинг амрим етмагунича уни безовта қилма!», деб буюрганди.

¹ Фатхул Борий: 8/127, Тарих Ибн Халдун: 2/37.

Ушбу воқеа Бозоннинг ва унга қўшилиб Ямандаги форс аҳлининг Исломга киришларига сабаб бўлди.^[1]

4. Рум подшоси Қайсарга мактуб

Имом Бухорий узун бир ҳадис ичида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Рум подшоси Қайсарга ёзган мактубини келтиради:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Аллоҳнинг бандаси ва пайғамбари Муҳаммаддан Рум ҳукмдори Ҳирақлга. Ҳидоятга эргашган кишиларга салом бўлсин. Аммо баъд, мен сизни Исломга даъват этаман. Исломни қабул қилинг, саломат бўласиз, Аллоҳ сизга икки карра ажр беради. Агар юз ўғирсангиз, қўл остингиздагиларнинг гуноҳи ҳам сизнинг зиммангдадир. **«Эй аҳли китоб, бизга ҳам, сизга ҳам баб-баробар бўлган бир сўзга келингиз — ёлғиз Аллоҳгагина ибодат қилайлик, Унга ҳеч нарсани шерик қилмайлик ва бир-бировларимизни Аллоҳдан ўзга худо қилиб олмайлик».** Агар улар (яъни аҳли китоблар) ушбу даъватдан юз ўғирсалар, у ҳолда сиз (мўминлар): **«Гувоҳ бўлинглар, биз мусулмонлар — ягона Аллоҳга итоат қилувчилармиз», деб айтингиз!»** (Оли Имрон: 64)^[2].

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу мактубни олиб боришга Диҳя ибн Халифа ал-Калбийни танладилар ва унга бу мактубни Қайсарга етказиб бериши учун Бусро ҳокимига етказишни буюрдилар.

Имом Бухорий Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилишича, Абу Суфён ибн Ҳарб розияллоҳу анҳу унга шундай хабар берган экан:

Қурайш карвонида эканида Ҳирақл унга одам юборди. Бу воқеа Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Суфён ҳамда Қурайш кофирлари билан сулҳ тузган даврда бўлиб, улар савдогарчилик билан Шомда эдилар. Қурайшликлар Ийлийё деган

¹ Хузарий: «Тарихи умами исломийя»: 1/147, Фатҳул Борий: 8/127–128.

² Саҳиҳул Бухорий: 1/ 4, 5.

жойда Ҳирақл хузурига келишди^[1]. Ҳирақл уларни ўз мажлисига чорлади. Унинг атрофида Рум зодагонлари бор эди. Сўнгра уларни ва таржимонини чақириб, деди: «Ўзини пайғамбар деб даъво қилаётган одамга қайсинингиз насаб жиҳатидан яқинроқсиз?» Абу Суфён айтади: «Булар ичида унга насабда энг яқинроғи менман», дедим. Ҳирақл: «Уни менга яқинроқ олиб келинглари, шерикларини ҳам яқин келтириб, унинг орқасига қўйинглари», деди. Сўнг таржимонига деди: «Уларга айт, мен бундан (пайғамбарлик даъвосидаги) одам ҳақида сўрайман, агар ёлғон гапирса, ёлғон айтаяпти денглари.» Аллоҳга қасам ичиб айтаманки, агар мени ёлғончи қилишларидан уялмаганимда у (Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам) ҳақида албатта ёлғон айтган бўлар эдим. Сўнг у ҳақида мендан энг аввал: «Ораларингизда унинг насаби қандай?» деб сўради. «У бизнинг ичимизда насл-насабли» дедим. «Ундан аввал ҳам сизлардан бирор киши у (айтаётгандек) сўзларни айтганми?» деб сўради. «Йўқ», дедим. «Аждодларидан биронтаси подшоҳ ўтганми?» деб сўради. «Йўқ», дедим. «Унга шарафли инсонлар эргашаяптими, заиф инсонларми?» деб сўради. «Заиф инсонлар», дедим. «Улар кўпайишяптими, озайишяптими?» деб сўради. «Кўпайишмоқда», дедим. «Улардан бирортаси унинг динига кирганидан сўнг у динни ёмон кўриб қайтиб кетаяптими?» деб сўради. «Йўқ», дедим. «Сизлар уни айтаётган шу сўзларини айтишидан олдин ёлғончиликда айблармидингиз?» деб сўради. «Йўқ», дедим. «У хиёнат қиладими?» деб сўради. «Йўқ, ва лекин биз ҳозир у билан сулҳдамыз, бу муддат ичида нима қилади, билмайман» дедим. (Абу Суфён) деди: «Шу сўзлардан бошқа бирор сўзни гап ичига киритишимга имкон бўлмади.» «У билан жанг қилдингизларми?» деб сўради. «Ҳа»,

¹ Ўша кунлари Рум подшоси Қайсар Аллоҳ унга Форс устидан ғалаба ато этгани шукронасига Ҳимсдан Ийлиёга — Байтул Мақдисга — келгани (Қаранг: Саҳиҳ Муслим: 2/99). Форсликлар Кисро Абрузни ўлдириб, Рум билан сулҳга эришишган ва ўз истилолари остида бўлган Рум ерларини Қайсарга топширишган, насоролар Масиҳ алайҳиссалом осилган деб ишонинадиган хочни ҳам унга қайтариб беришган, Қайсар 629 йил (7-ҳижрий) ўша хочни ўз ўрнига ўрнатиш ва эришилган улкан ғалаба муносабати билан Аллоҳга шукроналик бажо келтириш учун Ийлиёга (Байтул Мақдисга) келган эди.

дедим. «Жангларингиз (натижаси) қандай бўлди?» деб сўради. «У билан ўртамиздаги жанг тенгма-тенг, гоҳо у ғалаба қозонади, гоҳо биз», дедим. «У сизларни нимага буюради?» деб сўради. «Аллоҳнинг ёлғиз ўзига ибодат қилинглар, унга бирор нарса-ни шерик қилманглар, ота-боболарингиз айтган нарсаларни тарк қилинглар, дейди ва бизни намозга, тўғрилиқка, покликка, қариндош-уруғлар билан алоқа қилишга буюради», дедим.

Ҳирақл таржимонга деди: «Унга айт: Мен сендан унинг насаби ҳақида сўраган эдим, унинг ичларингизда насл-насаби тоза одам эканини айтдинг. Пайғамбарлар худди шундай, ўз қавмининг насабида юборилади. Сендан: «Ораларингизда бошқа бирор киши ҳам шу сўзларни айтганми?» деб сўраган эдим, «Йўқ» дединг. Агар аввал ҳам бирор киши шу сўзларни айтган бўлганида, ўзидан аввалгиларнинг сўзига эргашаётган одам экан, дер эдим. «Аждодларидан биронтаси подшоҳ ўтганми?» деб сўраган эдим, «Йўқ», дединг. Агар ота-боболаридан биронтаси подшоҳ бўлса, мен уни отасининг подшоҳлигини талаб қилаётган одам экан, дер эдим. «Сизлар уни шу сўзларни айтишидан олдин ҳам ёлғончиликда айблармидингиз?» деб сўрадим. «Йўқ», дединг. Мен биламанки, у Аллоҳга нисбатан ёлғонни сўзласа, одамларга ёлғон сўзлашни ҳам ҳаргиз тарк қилмаган бўлар эди. «Унга шарафли инсонлар эргашаяптими, заиф инсонларми?» деб сўраган эдим, «Заифлар эргашаяпти», дединг. Ваҳоланки, ўшалар пайғамбарларнинг ҳақиқий тобеълари бўлур. «Улар кўпайишяптими, озайишяптими?» деб сўраган эдим, «Кўпайишяпти», дединг. Иймон иши то камолига етгунича ана шундай бўлиб бораверади. «Бирор киши унинг динига кирганидан сўнг у динни ёмон кўриб қайтиб кетаяптими?» деб сўраган эдим, «Йўқ», деб айтдинг. Иймоннинг тиниқлиги қалбларга аралашганда ана шундай бўлади. «У хиёнат қиладими?» деб сўраган эдим, «Йўқ» деб жавоб бердинг. Шунингдек, пайғамбарлар хиёнат қилмайдилар. «У сизларни нимага буюради?» деб сўрасам, у сизларни Аллоҳнинг ёлғиз ўзига ибодат қилишга, Унга бирор нарса-ни шерик қилмасликка буюришини, бутларга сиғинишдан қайтаришини ва намозга, тўғрилиқка, покликка буюришини айтдинг. Агар айтаётган

сўзларинг ҳақ бўлса, аниқки, у тез орада мана шу оёқларим турган жойни ҳам эгаллайди. Мен унинг чиқишини билардим, лекин сизлардан бўлади деб ўйламаган эдим. Қасамки, агар унинг ҳузурига етиб боришни билсам, албатта у билан учрашишга енг шимарган бўлар эдим, унинг ҳузурисида бўлсам, албатта, унинг оёқларини ювган бўлар эдим».

Шундан сўнг у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мактубларини чорлатиб, уни ўқиди. Ҳирақл мазкур сўзларни айтгач ва хатни ўқиб бўлгач, у ерда шовқин-сурон кучайиб, овозлар кўтарилиб кетди ва бизни чиқариб юборишди. Ташқарига чиққач, шерикларимга: «Абу Кабша^[1] ўғлининг иши шу даражада кучайиб кетибдики, ундан Бану Асфар (яъни, Рум) шоҳи ҳам хавфга тушаяпти» дедим. То Аллоҳ мени Исломга мушарраф этгунича ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳақларида «У тез орада албатта зафар қозонади» деб ўйлайверардим.^[2]

Бу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мактублари Қайсарга қандай таъсир қилгани ҳақида Абу Суфён ўз кўзлари билан кўрган воқеа эди. Қайсар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг элчилари бўлмиш Диҳя ибн Халифа ал-Калбийни яхши ҳурматлаб, бир қанча кийим-кечак ва молдунёлар билан кузатди. Диҳя йўлда қайтаётиб, Ҳисмо деган жойга етганида Жузом қабиласидан бўлган кишилар унинг йўлини тўсиб, бор-будини қолдирмай тортиб олишди. Шундан сўнг у Мадинага қайтгач, уйига ҳам бормаи, тўғри Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб, бўлган воқеани айтиб берди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам

¹ Абу Кабша — Вазз ибн Ғолиб ал-Хузозий бўлиб, у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг она томондан боболари Ваҳб ибн Абдуманофнинг она томондан бобосидир. Абу Кабша аввалда мушрик бўлиб, кейин Шом диёрига бориб, насронийликни қабул қилганди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзлари олиб келган янги дин билан Қурайшнинг динига қарши чиққач, у зотни ўша бобокалонларига ўхшатишар ва айблаш мақсадида унга нисбатлашар эди (Байҳақий, «Далоилун-нубувва»: 1/82, 83, Абу Ҳотим, «Ас-сийратун-набавия»: 44-с).

² Саҳиҳул Бухорий: 1/4, Саҳиҳ Муслим: 2/97-99.

Зайд ибн Ҳорисани 500 кишилиқ қўшин билан Водил-қуродан нарироққа, Ҳисмога юбордилар. Зайднинг қўшини Жузомга ҳамла қилиб, уларни қирғинбарот қилди, аёлларини асир қилиб, чорва ҳайвонларини ҳайдаб кетди. Ғаниматлар 1000та туя, 5000та қўй-эчки ва 100 нафар аёллар ва болаларни ташкил этди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан Жузом қабиласи ўртасида тинчлик битими бор эди. Ушбу қабиланинг бошлиқларидан бири Зайд ибн Рифоъа ал-Жузомий зудлик билан (ўзларининг бу ишга аралашмаганлари тўғрисида) ҳужжат-далил тақдим қилди. У ва бир неча қавмдошлари Ислумни қабул қилишган ва йўлтасарлар ҳужуми пайтида Диҳяга ёрдам беришган эди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг сўзларини қабул қилиб, ўлжалар ва асирларни қайтариб беришга буюрдилар.

Аксарият тарихчилар ушбу ғазотни Ҳудайбиядан олдин бўлган, деб ёзганлар. Аммо, бу тўғри эмас. Чунки, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Қайсарга Ҳудайбиядан кейин мактуб йўллаганлар. Шунинг учун Ибнул Қаййим: «Бу воқеа Ҳудайбиядан кейин бўлганига ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ», дейди.^[1]

5. Баҳрайн ҳокими Мунзир ибн Совийга мактуб

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Баҳрайн ҳокими Мунзир ибн Совийни Ислумга даъват қилиб, мактуб йўлладилар. Уни Ало ибн Ҳазрабий етказиб борди. Мунзир Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қуйидагича жавоб мактуби йўллади:

«Аммо баъд, эй Аллоҳнинг пайғамбари! Мен сизнинг мактубингизни Баҳрайн аҳлига ўқиб эшиттирдим. Улар ичидан Ислумни ёқтириб, қабул қилганлар ҳам бўлди, қабул қилишни истамаганлар ҳам бўлди. Менинг еримда мажусий ва яҳудийлар ҳам мавжуд. Менга улар ҳақидаги амрингизни юборинг».

¹ Зодул маод: 2/122, «Талқиҳу фуҳум аҳлил-асар» хошияси: 29-с.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга шундай ёзиб юбордилар:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Муҳаммад Расулуллоҳдан Мунзир ибн Совийга. Сизга салом бўлсин. Мен сизга Ундан ўзга барҳақ маъбуд йўқ бўлган ягона Аллоҳни мақтайман ва Муҳаммад Аллоҳнинг бандаси ва элчиси эканига гувоҳлик бераман. Аммо баъд, мен сизга Аллоҳни эслатаман. Ким насиҳат олса, ўзи учун олган бўлади. Ким менинг элчиларимга итоат қилса ва уларнинг буйруқларига бўйсунса, менга итоат қилган бўлади. Ким уларга яхши муносабатда бўлса, менга яхши муносабатда бўлган бўлади. Менинг элчиларим сизни яхшилик билан тилга олишди. Мен сизни ўз қавмингизга вакил-бошлиқ қилдим. Сиз мусулмонларни исломлари билан қўйиб қўйинг, гуноҳ аҳлларини афв қилдим, сиз ҳам улардан қабул қилинг. Сиз модомики, салоҳият (яхшилик) устида бўлар экансиз, биз сизни амалингиздан бўшатмаймиз. Ким яҳудий ё мажусийлигида қолишни истаса, унга жизя лозим бўлади».^[1]

6. Ямома ҳокими Ҳавза ибн Алийга мактуб

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ямома ҳокими Ҳавза ибн Алийга қуйидагича мактуб йўлладилар:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Муҳаммад Расулуллоҳдан Ҳавза ибн Алийга. Ҳидоятга эргашганларга салом бўлсин. Билингки, диним туя ва отлар (яъни, одам оёғи) етган жойгача етади. Исломни қабул қилинг, саломат қоласиз ва сизни ўз қўл остингиздагиларга бош қилиб қўяман».

Ушбу мактубни етказишга Салит ибн Амрал-Омирийни танладилар. Салит муҳрланган мактубни олиб, Ҳавза ҳузурига етказиб борди. Ҳавза уни яхши кутиб олиб, иззат-икром кўрсатди. Мактуб ўқиб эшиттирилгач, у қуйидагича жавоб ёзиб юборди: «Сиз нақадар яхши ва гўзал ишга чақирмоқдасиз. Араблар ичида менинг ҳайбатим бор. Ишнинг (яъни, пайғамбарликнинг) бир қисмини менга ажратсангиз, мен сизга эргашаман». У Салитни

¹ Зодул маод: 3/61, 62.

совға-саломлар билан сийлаб, унга яхши сарполар кийдириб жўнатди.

Салит буларнинг ҳаммасини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келтириб, бўлган воқеаларни айтиб берди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг мактубини ўқиғач: «Агар бир парча ерни сўраса ҳам бермаган бўлардим. Ўзи ҳам, қўлидаги мулки ҳам барбод бўлсин», дедилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Макка фатҳидан қайтганларидан сўнг Жибрил алайҳиссалом келиб, Ҳавзанинг ўлганини хабар бердилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Мендан сўнг Ямомадан бир каззоб чиқиб, пайғамбарлик даъво қилади, сўнг уни ўлдирилади», дедилар. Бир киши: «Уни ким ўлдиради, ё Расулуллоҳ?», деб сўради. «Сиз ва дўстларингиз», деб жавоб бердилар. Дарҳақиқат, у зот айтганларидек бўлди.

7. Дамашқ ҳокими Ҳорис ибн Абу Шамир ал-Ғассонийга мактуб

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга қўйидагича мактуб йўлладилар:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳим. Муҳаммад Расулуллоҳдан Ҳорис ибн Абу Шамрга. Ҳидоятга эргашган ва Аллоҳга иймон келтириб, тасдиқлаган кишиларга салом бўлсин. Мен сизни шериксиз, ягона Аллоҳга иймон келтиришга чақираман, шунда мулкингиз сақланиб қолади».

Ушбу мактубни етказишга Бану Асад ибн Ҳузайма қабиласидан Шужоъ ибн Ваҳбни танладилар. У олиб борган мактубни Ҳорис отиб юборди ва: «Ким мендан мулкимни тортиб оларкан?! Мен унинг устига юриш қиламан», деди ва исломни қабул қилмади.^[1] Сўнг у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарши уруш қилиш учун Қайсардан изн сўради, Қайсар уни бу фикридан қайтарди. Шундан сўнг Ҳорис Шужоъни кийим-кечак ва совға-саломлар бериб, чиройли кузатиб қўйди.

¹ Зодул маод: 3/63, Ҳузарий, Муҳозарот тарихил-умамил-исломийя: 1/146.

8. Умон подшосига мактуб

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Умон^[1] шоҳи Жайфар ва унинг укаси Абд ибн Жуландийга мактуб йўлладилар:

«Бисмиллаҳир роҳманир роҳим. Муҳаммад Расулуллоҳдан Жуландий ўғиллари Жайфар ва Абдга. Ҳидоятга эргашганларга салом бўлсин. Аммо баъд, мен сизларни Исломга даъват қиламан. Исломни қабул қилинглар, саломат қоласизлар. Зотан, мен тирикларни огоҳлантириш ва кофирлар сўз (азоб)га лойиқ бўлишлари учун бутун инсониятга юборган Аллоҳнинг элчисиман. Агар Исломга иқрор бўлсангизлар, сизларни волий (ҳоким) қиламан. Агар Исломга иқрор бўлишдан бош тортсангизлар, мулкингиз завол топади, менинг отлиқларим сизларнинг диёрингизга кириб боради ва менинг пайғамбарлигим сизларнинг мулкингизга ғолиб бўлади».

Ушбу мактубни олиб боришга Амр ибн Ос розияллоҳу анҳуни танладилар. Амр айтади: Умонга етиб боргач, аввал Абднинг ҳузурига йўл олдим. Чунки, у акасидан кўра ҳалимроқ ва хулқи яхшироқ эди. Мен унга: «Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сенга ва акангга юборган элчилариман», дедим. У: «Акам ёшда ҳам, мулкда ҳам мендан муқаддамроқ, мен сени унинг ҳузурига олиб бораман, мактубингни у ўқиши керак», деди. Сўнг: «Ўзи сен нимага даъват қилмоқдасан?», деб сўради. Мен: «Шериксиз, ягона Аллоҳга даъват қиламан, ундан ўзга маъбудлардан воз кечишга ва Муҳаммад Аллоҳнинг бандаси ва элчиси деб гувоҳлик беришга чақираман», дедим. У: «Эй Амр, сен қавм саййидининг ўғлисан, отанг қандай фикрда? Чунки, биз ундан ўрнак олсак арзийди», деди. «Отам Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга иймон келтирмай ўтиб кетди. Мен унинг ҳам Исломни қабул қилган ва у зотни тасдиқлаган бўлишини истаяган бўлардим. Менинг ўзим ҳам то Аллоҳ мени Исломга ҳидоят қилмагунича унинг фикрида эдим», дедим. «Сен унга қачондан

¹ Аксар ўзбекча нашрларда Умон салтанатини ҳам Иордания-Урдун пойтахти Аммонни ҳам Уммон деб атайдилар. Тўғриси эса, салтанати **Умон**, Урдун пойтахти **Аммондир**.

эргашдинг?», деб сўради. «Яқиндан бошлаб», дедим. «Исломни қаерда қабул қилдинг?», деди. «Нажоший ҳузурида», дедим ва Нажошийнинг ҳам Исломни қабул қилганини айтдим. «Унинг қўл остидаги қавмлари нима қилди?», деди. «Улар ҳам унга эргашишди», дедим. «Рухонийлар ва роҳиблар ҳамми?», деди. «Ҳа», дедим. «Оғзингга қараброқ гапир, эй Амр, дунёда ёлғончиликдан ёмонроқ сифат бўлмайди», деди. «Ёлғон гапирмаяпман, бизнинг динимизда ёлғончилик ҳаром саналади», дедим. «Ҳирақл Нажошийнинг мусулмон бўлганини билмаган бўлса керак-да», деди. «Ундай эмас», дедим. «Қаердан биласан?», деди. «Нажоший унга хирож тўлаб турарди. Исломни қабул қилиб, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга эргашганидан сўнг унга бир дирҳам ҳам тўламасликка қасам ичибди. Бу гап Ҳирақлга етгач, укаси Найёқ: «Қулинг сенга хирож тўламаслигига ва сенинг динингдан бошқа янги бир динни қабул қилишига индамай тураверасанми?!», деганида Ҳирақл: «Биров бир динга рағбат билдириб, уни ўзига ихтиёр қилган бўлса, мен нима ҳам қилардим?! Қасамки, салтанатимдан кўзим қиймайди, бўлмаса аллақачон мен ҳам у қилган ишни қилардим» дебди», дедим. «Ўйлаброқ гапир, эй Амр», деди. «Аллоҳга қасамки, рост гапиряпман», дедим. «Менга айтчи, у (пайғамбар) нимага буюради-ю, нимадан қайтаради?», деди Абд. «Аллоҳ азза ва жалланинг тоатига буюради ва Унинг маъсиятидан қайтаради. Яхшилиқка, қариндошлар билан алоқа қилишга буюради, зулму тажовуздан, зинодан, ичкиликдан, бут-санамларга сиғинишдан қайтаради», дедим. «У нақадар яхши ишларга чақирар экан! Агар акам менинг гапимга кўнса, бориб Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга иймон келтирган ва уни тасдиқлаган бўлардик. Аммо акам салтанатини тарк қилиб, бировга қарам бўлишга кўзи қиймайди», деди. Агар Исломни қабул қилса, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни ўз қавмига подшоҳ қилиб қўядилар, бойлардан закотни олиб, фақирларига беради», дедим. «Бу ажойиб иш-ку! Закот деганинг нима?», деб сўради. Мен унга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам молларда белгилаб берган садақотлар ҳақида айтиб бердим. Туялардан ҳам садақот олинишини эшитиб: «Эй Амр, ўт-ўлан еб, сув ичиб юрган шу яйловдаги чорвалардан ҳам

садақа олинадими?», деб сўради. «Ҳа», дедим. «Қасамки, ўзининг кўпсонлилигига ва (мусулмонлар кўли етишидан) узоқдалигига ишониб, менинг қавмим бунга кўнмаса керак», деди.

Мен бир неча кун унинг уйида турдим. У акаси билан боғланиб, менинг ҳамма гапларимни унга етказиб турди. Сўнг бир куни акаси мени ўз ҳузурига чақирди. Кириб борганимда ёрдамчилари билагимдан маҳкам тутишди. У: «Кўйиб юборинглар!», дегач, мени қўйиб юборишди. Мен ўтирмақчи бўлган эдим, ўтиришимга йўл қўйишмади. Мен унга қараган эдим: «Нима хизмат билан келдинг?», деди. Унга муҳрланган мактубни узатдим. У мактубнинг муҳрини бузиб, уни охиригача ўқиб чиқди. Сўнг уни укасига узатди. У ҳам худди акаси каби ўқиди, бироқ акасидан кўра мулойимроқ экани кўриниб турарди. Кейин у: «Қани айтчи, Қурайш қандай муносабат билдирди?», деб сўради. Мен: «Айримлари динга рағбат билдириб, айримлари эса қилич кучи билан мағлуб бўлиб, унга эргашишди», дедим. «Бошқаларчи?», деди. «Одамлар Исломга рағбат билдириб, уни ихтиёр қилишди. Аллоҳ берган ҳидоят ва ўз ақллари билан шу пайтгача ўзларининг залолатда юрганликларини тушуниб етишди. Бу атрофда сиздан бошқа ҳеч ким қолмади, деб ўйлайман. Агар бугун сиз ҳам Исломни қабул қилмасангиз ва унга эргашмасангиз, отлар туёқлари остида қоласиз ва мулкингиз хароб бўлади. Исломни қабул қилинг, саломат қоласиз ва у (пайғамбар) сизни ўз қавмингизга ҳоким қилиб қўяди. Устингизга қўшин киритилишига йўл қўйманг», дедим. Шунда у: «Бугун мени холи қолдир, эртага кел», деди.

Мен яна укасиникига бордим. У менга: «Эй Амр, мен унга агар салтанатга бўлган ўчлиги ғолиб келмаса, Исломни қабул қилади, деб умид қиламан», деди. Эртаси куни ҳузурига борсам, киришга изн бермади. Укасининг олдига қайтиб бориб, у билан учраша олмаганимни айтдим. У мени акаси билан учраштирди. Шунда Жайфар менга: «Мен сен даъват қилган иш ҳақида ўйлаб кўрдим. Агар мен бировга унинг қўшини бу ерга етиб келмасдан туриб ўз мулкимни топшириб қўйсам, у ҳолда арабларнинг энг заифи бўлган бўламан. Агар қўшини етиб келса ҳам шундай жангга йўлиқадики, бу у кўрган жанглардек бўлмайди»,

деди. Мен: «Хўп, мен эртага йўлга чиқаман», дедим. Менинг қайтаётганимни билгач, укаси у билан холи қолиб: «Биз унга бас келолмаймиз, у кимга элчи юборган бўлса, ҳаммаси унга ижобат қилибди», деди. Эртаси куни у мени ҳузурига чорлаб, ўзи ҳам, укаси ҳам Исломни қабул қилдилар, пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламни тасдиқладилар, менга садақот (закотлар)ни йиғишга ва улар ўртасида ҳукм қилишга имкон яратиб бердилар, қаршилиқ билдирганлар устидан менга ёрдамчи бўлдилар.^[1]

Ушбу ҳикоянинг оқими мазкур ака-укаларга мактуб юборилиши бошқа подшоҳларга мактублар юборилишидан анча кейин бўлганига далолат қилади. Бу воқеа фатҳдан ҳам кейинроқ бўлган бўлиши керак.

Ушбу мактублар орқали Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ер юзи подшоҳларининг кўпларига ўз даъватларини етказдилар. Улардан баъзилари иймон келтиришди, баъзилари инкор қилишди. Лекин, шундай бўлса-да, у зот у кофирларнинг фикрларини машғул қилдилар ва ўз динлари ва номларини уларга танитиб қўйдилар.

¹ Зодул маод: 3/62, 63.

ҲУДАЙБИЯ СУЛҲИДАН КЕЙИНГИ ҲАРБИЙ ҲАРАКАТЛАР

Ғоба ёки Зу-Қарад ғазоти

Ушбу ғазот Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга қарашли лиқоҳ (бўғоз ва соғин туялар)ни талончилик билан ҳайдаб кетган Бану Фазоралик бир гуруҳ ортидан таъқиб қилиш амалиёти эди.

Бу Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Ҳудайбиядан кейин ва Хайбардан олдин олиб борган биринчи ғазотдир. Имом Бухорий унинг Хайбар жангидан уч кун илгари бўлганини ривоят қилган, имом Муслим ҳам Салама ибн Акваъ ҳадисига суюниб, ана шундай ривоят қилган. Кўпчилик тарихчилар унинг Ҳудайбиядан олдин бўлганини айтишган, лекин «Саҳиҳайн»даги гап уларнинг сўзларидан кўра саҳиҳроқдир.^[1]

Ушбу ғазот қаҳрамони Салама ибн Акваъдан келтирилган ривоятлар хулосаси қуйидагичадир:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ғуломлари Рабоҳни яйловдаги соғин туяларига юборгандилар. Мен ҳам

¹ Қаранг: Саҳиҳул Бухорий: Зоту Қарад ғазоти ҳақидаги боб: 3/603, Саҳиҳ Муслим: Зу Қарад ва бошқа ғазотлар ҳақидаги боб: 2/ 113-115, Фатҳул Боррий: 7/ 460, 461, 463, Зодул маод: 2/ 120. ушбу ғазотнинг Ҳудайбиядан кейин бўлганига имом Муслим Абу Саид ал-Худрийдан ривоят қилган бошқа бир ҳадис ҳам далолат қилади. Қаранг: Китобул-ҳаж: 2/1001.

Абу Талҳанинг отига миниб, у билан бирга эдим. Тонг пайти Абдурраҳмон ал-Фазорий туялар уюрига ҳужум қилиб, туябоқарни ўлдириб, туяларни ҳайдаб кетди. Шунда мен: «Эй Рабоҳ, манави отни олгинда, уни Абу Талҳага бериб қўй ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга хабарни етказ», дедим. Кейин ўзим бир тепалик устига чиқиб, Мадина томонга юзланиб, уч бор: «Ё сабоҳо!» (яъни, фалокатли тонг), деб қичқирдим. Сўнг босқинчилар ортидан югуриб, қўйидаги сўзларни айтганча уларга камон ота бошладим:

Ибн Акваъ бошингга итнинг кунин солади
Пасткашларнинг аҳволи бугун забун бўлади.

Қасамки, мен уларга камон отиб, отларини қулатар, агар отлиқлардан биронтаси орқага қайтса, дарахт ортига яширин олиб, камондан ўқ узиб, ерга қулатар эдим. Улар тоғ оралиғидаги бир дарага киришгач, мен тоққа кўтарилиб, тепадан уларни тошбўронга тутдим. Шу алфозда уларни таъқиб қилавериб, охиروқибат уларни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг туяларини ташлаб кетишга мажбур қилдим. Кейин яна уларнинг ортидан таъқиб қилишда ва камон отишда давом этдим, ҳатто улар ўзларини енгиллатиш мақсадида ўттизта устки кийим ва ўттизта найзани ташлаб кетишди. Улар ташлаб кетган нарсалар устига тошлардан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва асҳоблари таниб оладиган белги қўйиб, ортларидан боравердим. Улар бир дарага етиб бориб, ўша жойда овқатлангани ўтиришди. Мен тепаликдаги бир харсанг устига чиқиб ўтирдим. Шунда улардан тўрт нафари мен турган жойга кўтарила бошладилар. Мен: «Мени танийсизларми?! Мен Салама ибн Акваъман! Мен сизлардан истаган одамимни қувиб ета оламан, сизлардан биронтангиз ҳам мени қувиб етишга қодир бўлмайсиз», дедим. Шундан сўнг улар қайтиб кетишди. Шундан сўнг то Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг суворийлари дарахтлар оралаб келишаётганига кўзим тушмагунича шу ерда ўтирдим. Энг олдинда Ахрам, ундан кейин Абу Қатода, унинг ортидан Микдод ибн Асвад етиб келишди. Ахрам Абдурраҳмон билан тўқнашиб, унинг отини қиличи билан чопиб ташлади. Шунда Абдурраҳмон уни найзаси билан ҳалок

қилиб, отига миниб олди. Сўнг Абу Қатода Абдуррахмоннинг ортидан бориб, уни ўлдирди. Қолганлар қочиб қолишди. Мен уларнинг ортидан яёв чошиб борардим. Кун ботишга яқин улар Зу-Қарад деган бир сувли жойга бурилиб, сув ичмоқчи бўлишган эди, менинг югуриб келаётганимни кўриб, сув ҳам ичмай қочишда давом этишди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам отлиқлар билан хуфтонда етиб келдилар. Мен: «Ё Расулulloҳ, уларнинг ташналикдан силласи қуриб қолган. Мени юзта одам билан юборсангиз, уларнинг бор-будини қўлга киритиб, ўзларини бўғиб олиб келаман», дедим. У зот: «Шунча нарсага эга бўлдиниз, майли энди қўяверинг. Улар аллақачон Ғатафонга етиб бориб, меҳмон бўлишяпти», дедилар.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Бугун отлиқларимиз ичида энг яхшиси Абу Қатода, пиёдаларимиз ичида энг яхшиси Салама бўлди», дедилар. Сўнг менга ўлжадан икки улуш — бир пиёда ва бир отлиқнинг улушини бердилар. Сўнг то Мадинагача мени туяларига мингаштириб келдилар».

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу ғазотга чиқишларида Мадинага Ибн Умму Мактумни халифа қилиб қолдирдилар, байроқни Миқдод ибн Амрга бердилар.^[1]

Хайбар ва Водил-Қуро ғазотлари (7 ҳижрий, муҳаррам)

Хайбар Мадинанинг шимолий тарафида 80 мил узоқликда жойлашган, қўрғонлари ва экинзорлари бор каттагина шаҳар эди. Ҳозирда у иқлими ҳаёт учун анча номувофиқ бир қишлоқдир.

Ғазотнинг сабаби

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам душманнинг учта қанотидан энг кучли қаноти бўлган Қурайшдан кўнгиллари тинчиб, Худайбия сулҳидан сўнг ундан тамомила хотиржам

¹ Юқоридаги икки манба ва Зодул маод: 2/120.

бўлгач, минтақада тинчлик-барқарорлик қарор топиши ва осойишталик ҳукм суриши учун ҳамда мусулмонлар давомий қонли урушлардан бўшаб, Аллоҳнинг рисолатини етказиш ва даъват қилиш фурсатига эга бўлишлари учун энди қолган икки қанот билан, яъни яҳудлар ва Нажд қабилалари билан ҳисоб-китоб қилиб олишни кўнгилларига тугдилар.

Хайбар фитналар ва макр-ҳийлалар ўчоғига, ҳарбий келишувлар марказига, адоват ва уруш чиқариш майдонига айланиб қолганидан мусулмонлар диққат-эътиборларини энг биринчи навбатда ўша ерга қаратишлари лозим бўлиб қолган эди.

Қолаверса, аҳзоб-гуруҳларни мусулмонларга қарши қайраганлар ва Бану Қурайзани хиёнаткорликка ундаганлар ҳам мана шу хайбарликлар бўлиб, улар ислом жамияти ичидаги жосуслик уяси бўлган мунофиқлар ва душманнинг учинчи қаноти бўлган Ғатафон ва саҳро араблари билан ҳам мустаҳкам алоқада бўлиб келган эдилар. Шу билан бирга улар ўзлари ҳам урушга киришга ҳозирлик кўришган, бу хатти-ҳаракатлари билан мусулмонларни анча қийин аҳволга тушишларига сабаб бўлишган, ҳатто улар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга суиқасд уюштириш режасини ҳам тузишган, уларнинг фитналарини бартараф этиш мақсадида мусулмонлар бир неча тадбирларни амалга оширишга ва уларнинг раҳбарлари бўлмиш Саллом ибн Абул Ҳуқайқ ва Асир ибн Зорамларни қатл қилишга мажбур бўлишган эди. Аммо ўша пайтда улар билан узил-кесил ҳисоб-китоб қилиб қўйишнинг имкони бўлмаганди. Чунки, мусулмонлар қаршисида улардан кўра ашаддийроқ ва қудратлироқ душман — Қурайш турарди. Мана энди Қурайшнинг душманчилигига барҳам берилгач, бу жинойтчилар билан ҳисоб-китоб қилиб қўйиш фурсати етиб келган эди.

Хайбарга юришнинг бошланиши

Ибн Исҳоқнинг ёзишича, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳудайбиядан қайтиб келгач, зул-ҳижжа ойи ва муҳаррамнинг бир неча куни Мадинада турдилар, кейин муҳаррамнинг қолган қисмида Хайбарга отландилар.

Муфассирларнинг сўзларига кўра, Хайбар Аллоҳ таолонинг қуйидаги оятида берган ваъдаси эди: «(Эй мўминлар), **Аллоҳ сизларга ўзларингиз оладиган кўпдан-кўп ўлжалар ваъда қилди. Энди мана бу** (Худайбия сулҳини ва Хайбар жангида қўлга киритадиган ўлжаларингиз)ни эса нақд қилиб қўйди» (Фатх: 20).

Исломий қўшиннинг сони

Мунофиқлар ва иймони заиф кишилар Худайбия ғазотида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга бўлишдан ўзларини четга тортишгани туфайли Аллоҳ таоло улар хусусида пайғамбарига шундай амр қилди: «**Ҳали сизлар** (Хайбар жангида қўлга киритган) **ўлжаларини олиш учун кетаётган вақтингизда** (жиҳодга чиқмасдан) **қолган кимсалар: «Бизлар ҳам** (ўша ўлжалардан олиш учун) **сизларга эргашишимизга** (йўл) **қўйинглар»,** дерлар. Улар Аллоҳнинг каломини ўзгартирмоқчи бўладилар. Айтинг: «**Ҳаргиз бизларга эргашмайсизлар!** Аллоҳ илгари мана шундай дегандир». Энди улар: «**Йўқ, сизлар бизларга ҳасад-бахиллик қилмоқдасизлар»,** дерлар. **Йўқ, улар камдан-кам нарсаларнигина англрлар»** (Фатх: 15).

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Хайбарга йўл олишларидан олдин ўзлари билан бирга фақат жиҳодга рағбати бўлган кишиларгина чиқишини эълон қилдилар. Шубоис бу юришга фақат Худайбиядаги дарахт остида байъат қилган бир минг тўрт юз саҳобий чиқдилар.

Мадинага Сибоъ ибн Урфута ал-Ғифорийни халифа қилиб қолдирдилар. Ибн Исҳоққа кўра, Нумайла ибн Абдуллоҳ ал-Лайсийни қолдирганлар. Муҳаққиқлар наздида биринчи сўз тўғрироқ.^[1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Хайбарга чиқиб кетганларида Абу Ҳурайра мусулмон бўлиб Мадинага келди ва

¹ Фатхул Борий: 7/465, Зодул маод: 2/133.

Сибоъ ибн Урфутани бомдод намозида топди. Намоздан сўнг у Сибоънинг олдига борди. Сибоъ уруш анжомлари билан таъминлагач, Абу Ҳурайра Хайбарга, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ёнларига бориб қўшилди. Мусулмонлар уни ва шерикларини ўз улушларига шерик қилдилар.

Мунофиқларнинг яҳудларни хабардан огоҳ қилишлари

Мунофиқлар дарҳол яҳудлар фойдасига ишлашга киришдилар. Уларнинг бошлиғи Абдуллоҳ ибн Убай Хайбар яҳудларига: «Муҳаммад сизлар билан урушиш учун устингизга бостириб бормоқда, эҳтиётингизни кўринглар! Ундан қўрқманглар, чунки сизлар сон жиҳатидан ҳам, қурол-яроғ жиҳатидан ҳам ундан устунсизлар. Муҳаммаднинг тобелари озчилик, қуроллари ҳам жуда оз» деган мазмунда хабар йўллади. Шундан сўнг Хайбар аҳли Кинона ибн Абул Ҳуқайқ билан Ҳавза ибн Қайсни кўмак сўраб Ғатафонга юбордилар. Чунки, Ғатафон Хайбар яҳудларининг иттифоқчиси ва мусулмонларга қарши кўмакчилари эди. Яҳудлар агар мусулмонлар устидан ғалаба қозонишса, Хайбар мевалари ҳосилининг тенг ярмини Ғатафонга беришни ваъда қилдилар.

Хайбар сари

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Хайбар йўналишида аввал Иср тоғидан, сўнг Саҳбодан ўтиб, Ражий водийсида тўхтадилар. Ғатафонгача бир кеча-кундузлик йўл қолган эди. Ғатафон ҳам урушга ҳозирланиб, яҳудларга мадад бериш учун Хайбар томон йўл олди. Анча йўл босишгач, орқадан қандайдир шоқвин-сурон овозини эшитишиб, мусулмонлар аҳли-оилаларимиз ва мол-мулкларимизга ҳужум қилишган бўлса керак, деган гумонда орқага қайтиб кетишди. Шу қайтганларича Хайбарни мусулмонлар билан ёлғиз қолдиришди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам қўшинни бошлаб бораётган икки йўл кўрсатувчини — улардан бирининг исми

Ҳусайл эди — ўз ҳузурларига чақирдилар, улардан Хайбарга шимол томондан — яъни, Шом тарафдан — кириб бориш ва яҳудларни Шомга қараб қочишлари йўлини тўсиб қўйиш ва шу билан бирга улар билан Ғатафон ўртасини тўсиш учун энг яхши йўлни суриштирдилар.

Улардан бири: «Мен сизни бошлаб бораман, ё Расулуллоҳ», деди. Сўнг қўшинни бошлаб бораркан, йўлда бир чорраҳа устидан чиқдилар. Йўлбошчи: «Ё Расулуллоҳ, бу йўлларнинг ҳар бири орқали мақсадга етиб бориш мумкин», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга бу йўлларнинг номларини бирма-бир айтишни буюрдилар. Улардан бирининг номи Ҳазан (маҳзунлик) экан, унга юрмадилар. Яна бирининг исми Шос (ғализ ер) экан, унга ҳам юрмайдиган бўлдилар. Учинчисининг номи Ҳотиб (ўтинчи ёки ёқилғи) экан, унга юришга ҳам кўнгиллари чопмади. Қолган битта йўлнинг исми Марҳаб (кенглик) экан, ана шу йўлга юришни ихтиёр этдилар.

Йўлда бўлиб ўтган айрим воқеалар

1. Салама ибн Акваъдан ривоят қилинади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга Хайбарга йўл олдик ва тунда юриб борарканмиз, кимдир биров Омирга: «Эй Омир, бизга ҳиргойиларингдан эшиттирсангчи», деб қолди. Омир шоир киши эди, одамларнинг олдига тушиб, шеър ўқий бошлади:

Эй Аллоҳ, Сен бўлмасанг, ҳидоят не, билмасдик,
Намоз ҳам ўқимасдик, садақа ҳам қилмасдик.

Мағфират эт, йўлингда фидо бўлсин жонимиз
Сабру бардош ато эт жангга кирган онимиз.

Қичқириб шиддат билан ташланмоқда ёғийлар,
Парво қилмасмиз ҳарчанд қичқирмасин боғийлар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ким бу?», деб сўрадилар. «Омир ибн Акваъ», дейишган эди: «Аллоҳ уни Ўз раҳматига олсин», дедилар. Шунда бир киши: «Ё Расулуллоҳ, (бу

дуоингиз билан унга шаҳидлик) вожиб бўлди, унинг баҳодирлиги билан фойдаланиб туришимизга қўйсангиз эди», деди.^[1]

Чунки, улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир инсонга хоссатан мағфират ва раҳмат сўрасалар, унинг шаҳид бўлишини яхши билишарди.^[2] Дарҳақиқат, бу жангда ҳам шундай бўлди.

2. Хайбардан бериқоқда, Саҳбо деган жойда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам аср намозини ўқиғач, егулик чақирган эдилар, фақат толқон олиб келинди. Уни сувга аралаштириб, ҳаммалари шундан едилар. Кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шом ўқиш учун турдилар ва оғизларини чайқадилар, одамлар ҳам оғизларини чайдилар. Таҳорат қилмасдан намоз ўқидилар,^[3] кейин хуфтонни ҳам ўқидилар.^[4]

3. Хайбарга яқинлашиб қолганларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тўхташга буйруқ бердилар, қўшин тўхтади. У зот: «Эй Аллоҳ! Эй етти осмон ва улар соя солган нарсалар Парвардигори, етти (қават) ер ва устидаги нарсалар Парвардигори, шайтонлар ҳамда улар йўлдан оздирганларнинг Парвардигори, шамоллар ва улар ташиган-учирган нарсалар Парвардигори бўлган Эй Аллоҳ! Мен Сендан ушбу шаҳарнинг, унинг аҳлининг ва ундаги нарсаларнинг яхшилигини сўрайман. Ушбу шаҳарнинг, унинг аҳлининг ҳамда ундаги нарсаларнинг ёмонлигидан паноҳ тилайман», деб дуо қилдилар, сўнг: «Аллоҳнинг исми билан, олға!», дедилар.^[5]

Ислон қўшини Хайбар остонасида

Мусулмонлар тонготарига бориб жанг бошланган тунни Хайбарга жуда яқин жойда ўтказдилар. Яҳудийлар уларни сезмай

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/603, Саҳиҳ Муслим: 2/115.

² Саҳиҳ Муслим: 2/115.

³ Саҳиҳул Бухорий: 2/603.

⁴ Мағозий ал-Воқидий: Хайбар ғазоти: 112-с.

⁵ Ибн Ҳишом: 2/329 ва бошқалар.

қолдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тунда бир қавмга етиб келсалар, тотонготмагунчауларга яқинлашмасдилар. Тонг отгач, ғира-ширада бомдодни ўқиганларидан сўнг мусулмонлар йўлга отландилар. Хайбар аҳли ҳеч нарсадан беҳабар, белкурак ва кетмонларини кўтариб, экинзор ерларига қараб чиқиб кела бошладилар. Кутилмаганда бостириб келаётган қўшинга кўзлари тушгач: «Муҳаммад! Худо ҳаққи, Муҳаммад қўшини билан бостириб келмоқда!», деб шовқин кўтаришиб, шаҳарга қараб қочишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Аллоҳу акбар! Хайбар хароб бўлсин! Аллоҳу акбар! Хайбар хароб бўлсин! Биз қачон бир қавмнинг ҳовлиларига (яъни устларига) тушсак, ўша огоҳлантирилган кимсаларнинг кунлари жуда ёмон бўлмай», деб хитоб қилдилар.^[1]

Хайбар қалъалари

Хайбар икки қисмга бўлинган бўлиб, биринчи қисми бешта қалъадан ташкил топганди:

- 1) Ноъим қалъаси;
- 2) Соъб ибн Муоз қалъаси;
- 3) Зубайр қалъаси;
- 4) Убай қалъаси;
- 5) Назор қалъаси.

Булардан аввалги учта қалъа Натот деб номланган минтақада жойлашган, қолган иккитаси эса Шиқ деб номланган минтақада эди.

Иккинчи, Катиба номи билан маъруф бўлган қисми эса учта қалъадан ташкил топганди:

- 1) Қамус қалъаси (бу қалъа Бану Назирлик Абул Ҳуқайқ оиласига тегишли эди);
- 2) Ватих қалъаси;
- 3) Сулолим қалъаси.

¹ Сахиҳул Бухорий: 2/603, 604.

Хайбарда мазкур саккизта қалъадан бошқа ҳам қалъа ва қўрғонлар мавжуд бўлса-да, улар кичик-кичик бўлиб, мустақкамликда бу қалъалар даражасида эмасди.

Шиддатли жанглар асосан Хайбарнинг биринчи қисмида бўлиб ўтди. Иккинчи қисмидаги учта қалъа эса жангчилари кўп бўлишига қарамай, жангсиз таслим бўлди.

Ислом қўшини қароргоҳи

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир жойни қўшин учун қароргоҳ қилиб танладилар. Шунда Хубоб ибн Мунзир номли саҳоба келиб: «Ё Расулуллоҳ, бу ерга тушишни сизга Аллоҳ амр этдими ёки ўзингиз шунга раъй қилдингизми?», деб сўради. «Ўзим раъй қилдим», деб жавоб бердилар. «Ё Расулуллоҳ, бу жой Натот қалъасига жуда яқин, Хайбарнинг барча жангчилари ўша ерда. Улар бизнинг аҳволимиздан хабардор бўлиб туришади, биз эса уларнинг аҳволидан воқиф бўлмаймиз. Уларнинг камон ўқлари бизга етиб келиши мумкин, бизнинг ўқларимиз уларга етиб бормайди. Биз уларнинг тунги ҳужумларидан омонликда эмасмиз. Ундан ташқари, бу ер хурмозорлар оралиғида, пастқам ва ҳавоси бузуқ жой экан. Агар сиз лозим кўрсангиз, мана шу камчиликлардан холи бўлган бошқа бирон жойни қароргоҳ қилсак», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг сўзларини маъқул кўриб, қўшинни бошқа жойга кўчирдилар.

Жангга тайёрланиш ва ғалаба башорати

Хайбарга кириб келинган кеча — айрим ривоятларда бир неча жанг ва уринишлардан кейин — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эртага бу байроқни бир кишига бераманки, Аллоҳ унинг қўлида фатҳ-ғалаба ато этади, у Аллоҳ ва Расулини яхши кўради, Аллоҳ ва Расули ҳам уни яхши кўрадилар», дедилар. Одамлар тун бўйи байроқни қай биримизга бераркинлар, деб, ҳаяжонланиб тонг отгирдилар. Тонг отгач, ҳаммалари байроқни қўлга киритиш орзусида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига етиб боришди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи

ва саллам: «Алий ибн Аби Толиб қаерда?», деб сўрадилар. «Унинг кўзи оғрияпти экан, ё Расулуллоҳ», дейишди. «Унга одам юборинглар», дедилар. Уни чақириб келишгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг кўзларига туфладилар ва дуо қилган эдилар, кўзлари тузалиб, оғриқдан асар ҳам қолмади. Сўнг байроқни унга бердилар. Алий: «Ё Расулуллоҳ, мен улар билан то биздек (яъни мусулмон) бўлмагунларича жанг қиламан», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Шошилмасдан, оғир-босиқлик билан улар орасига кириб бориб, энг аввал уларни Исломга даъват қилинг ва зиммаларидаги Аллоҳнинг ҳаққини уларга англадинг. Аллоҳга қасамки, сиз туфайли Аллоҳ бир кишини ҳидоят қилиб қўйиши сиз учун қизил туялар бўлишидан кўра ҳам яхшироқдир», дедилар.

Жангнинг бошланиши ва Ноъим қалъасининг фатҳ қилиниши

Яхудийлар ислом қўшинини кўриб, шаҳарга қочиб киришгач, қалъаларига кириб яшириндилар ва табиийки, жангга ҳозирлик кўра бошладилар.

Мусулмонлар уларнинг саккизта қалъасидан биринчи бўлиб Ноъим қалъасига ҳужум қилдилар.

Ушбу қалъа стратегик ўрни жиҳатидан яхудларнинг биринчи мудофаа чизиғи эди. Қолаверса, бу яхудларнинг минг кишига арзигулик паҳлавонлари бўлмиш Марҳабнинг қалъаси эди.

Алий ибн Аби Толиб мусулмонларни мана шу қалъага бошлаб бориб, яхудларни Исломга даъват қилди. Улар унинг даъватини рад этдилар ва раислари Марҳаб бошчилигида мусулмонлар қаршисига чиқдилар. Майдонга чиқиб келган Марҳаб яккама-якка олишувга талабгор чақирди. Салама ибн Акваъ айтади: «Хайбарга етиб борганимиздан кейин уларнинг бошлиқлари Марҳаб қўйидаги шеърни ўқиганича қилич ўйнатиб чиқиб келди:

Марҳаб деса бутун Хайбар билади,
Кўз олдига зўр паҳлавон келади.

Уруш қизиб, жанг авжига чиққанда
Марҳаб билан ким тўқнашса, ўлади.

Амаким Омир қуйидаги шеърни ўқиганича унга талабгор бўлиб чиқди:

Хайбар билар менинг Омирлигимни
Зўр полвону жангга қодирлигимни.

Шундан сўнг иккаласи бир-бирига бир-икки зарба бердилар. Омир Марҳабнинг қиличи зарбасини қалқони билан тўсди. Сўнг у энгашиб туриб, яҳудийнинг болдирига қилич урмоқчи бўлди, чунки унинг қиличи калтароқ эди. Шунда қиличи қайтиб келиб, ўзининг тиззасининг кўзига тегди ва у шу жароҳатдан вафот этди. У ҳақда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Унга иккита ажр бор — шундай деб икки бармоқларини бирлаштирдилар — зеро, у қаттиқ ҳаракат қилувчи мужоҳид эди. Камдан-кам араб кишиси у каби сифатга эга бўлиб юради», дедилар.^[1]

Шундан сўнг Марҳаб иккинчи бор яккама-якка олишувга талабгор чорлаб: «Марҳаб деса бутун Хайбар билади...» деб юқоридаги шеърини айтди. Унга Али ибн Аби Толиб талабгор бўлди. Салама ибн Акваъ айтади: Али шундай деди:

Онам мени номлаган Шер деб,
Қўрқмас бўлсин мисоли шер деб.

Арслон каби жангга кираман,
Душманларнинг додин бераман.

Шундан сўнг Али Марҳаб билан олишиб, унинг бошини танидан жудо қилди, сўнг унинг қўли билан ғалабага эришилди.^[2]

¹ Саҳиҳ Муслим: 2/115, Саҳиҳул Бухорий: 2/603.

² Манбалар ўртасида Марҳабни ўлдирган киши ҳақида, у ўлдирилган ва қалъа фатҳ этилган кун тўғрисида ихтилофлар мавжуд. Биз мазкур воқеа ривожини Имом Бухорий ривоят қилган ҳадислар оқимидан чиқариб олдик.

Алий розияллоҳу анҳу уларнинг қалъаларига яқинлашган пайт бир яҳудий қалъа деворидан бошини чиқариб: «Сен кимсан?», деб сўради. «Мен Али ибн Аби Толибман», деб жавоб берди. «Мусога нозил қилинган нарсага қасамки, сизлар олий-ғолиб бўлдингизлар», деди у (Алийнинг маъноси олий эканига ишора қилиб).

Сўнгра Марҳабнинг укаси Ёсир чиқиб, яккама-якка олишувга талабгор чорлади. Унга Зубайр талабгор бўлиб чиқди. Зубайрнинг онаси Софийя: «Ё Расулуллоҳ, у ўғлимни ўлдирадими?», деган эди: «Йўқ, ўғлингиз уни ўлдиради», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам. Дарҳақиқат, Зубайр уни қатл қилди.

Ноъим қалъаси теварагида шиддатли жанглар кечди. Унда яҳудларнинг талайгина жангчилари ўлдирилгач, уларнинг қаршиликлари анча сусайди ва мусулмонларнинг ҳужумларига бардош беролмай қолдилар. Манбаларга қараганда, ушбу жанг бир неча кун давом этиб, мусулмонлар унда қаттиқ қаршиликка дуч келганлар. Бироқ, охир-оқибат яҳудларнинг қаршиликлари синиб, ушбу қалъани мусулмонларга ташлаб, Соъб қалъасига чекиндилар.

Соъб ибн Муоз қалъасининг забт этилиши

Соъб қалъаси куч-қувват ва мустаҳкамликда Ноъим қалъасидан кейин иккинчи ўринда турарди. Мусулмонлар Ҳубоб ибн Мунзир ал-Ансорий бошчилигида ушбу қалъага ҳужум қилиб, уни уч кун қамал қилиб турдилар. Учинчи куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу қалъанинг забт этилишини сўраб Аллоҳга хос дуо қилдилар.

Ибн Исҳоқ ривоятига кўра, Аслам қабиласидан Бану Саҳм уруғи Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб, қийналиб қолганликлари ва қўлларида ҳеч вақо йўқлигидан шикоят қилдилар. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эй Парвардигор! Ўзинг уларнинг аҳволидан, қувватлари қолмаганидан, менинг қўлимда ҳам уларга берадиган ҳеч нарса йўқлигидан хабардорсан. Ўзинг уларга бу қалъалар ичидан энг

бойроғини ва озиқ-овқати ва гўшт-ёғи кўпроғини фатҳ қилиб бергин», деб дуо қилдилар. Эртаси куни Аллоҳ таоло Соъб ибн Муоз қалъасини мусулмонларга фатҳ қилиб берди. Хайбарда бу қалъадан кўра озиқ-овқат ва гўшт-ёғи сероброқ қалъа йўқ эди.^[1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дуо қилганларидан кейин мусулмонларни мазкур қалъага ҳужум қилишга чорлаганларида ҳужумчиларнинг энг олдинги сафларини Бану Аслам эгаллади. Қалъа олдида яккама-якка олишув ва жанглар кечгач, шу куни кун ботишидан олдинроқ қалъа фатҳ этилди. Мусулмонлар у ерда бир неча манжаниқ ва даббобаларни^[2] қўлга киритдилар.

Ибн Исҳоқ ривоятида келган ана шу қаттиқ очлик туфайли қўшин ичидаги баъзи кишилар эшакларни сўйиб, қозонлар остига ўт қалаган эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бундан хабар топиб, хонаки эшак гўшти ейишдан қайтардилар.

Зубайр қалъасининг забт этилиши

Ноям ва Соъб қалъалари фатҳ этилгач, Натотнинг барча қалъаларидаги яҳудийлар Зубайр қалъасига кўчиб ўтдилар. Бу қалъа тоғ чўққисида жойлашган мустаҳкам қалъа бўлиб, мустаҳкамлигидан ва чиқиб бориш оғирлигидан унга отлиқлар ҳам, пиёдалар ҳам чиқишга қодир бўлмасдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу қалъани уч кун қамал қилиб турганларидан сўнг яҳудийлардан бир киши келиб: «Эй Абул Қосим, бир ой қамал қилиб турсангиз ҳам, уларнинг парвосига келмайди. Чунки, уларнинг ер остида ичимлик сувлари ва булоқлари бор. Тунда чиқиб, сув ичиб, яна қалъаларига қайтиб кириб олишади. Уларга ичадиган сувлари йўлини тўсиш билангина ёлиб бўлишингиз мумкин», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг сув йўллари тўсиб қўйдилар. Шундан кейин улар чиқиб, қаттиқ

¹ Ибн Ҳишомдан қисқартма: 2/332.

² Манжаниқ — тош отар, даббоба эса девор тешар оғир қуроллар бўлиб, ҳозирги тўп ва танкларнинг қадимий кўринишларидир.

урушдилар, мусулмонлардан бир киши, яҳудийлардан ўн чоғлик одам ўлдирилди. Охир-оқибат, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам қалъани фатҳ қилдилар.

Убай қалъасининг забт этилиши

Зубайр қалъаси фатҳ этилгач, яҳудийлар Убай қалъасига кўчиб ўтиб, ўша ерни истехкомга айлантириб олдилар. Мусулмонлар уларни қамалга олдилар. Яҳудийларнинг паҳлавонларидан икки киши бирин-кетин яккама-якка олишувга талабгор чорлаб чиқдилар. Мусулмонларнинг баҳодирлари талабгор бўлиб чиқиб, уларни қатл қилдилар. Иккинчи бўлиб чиққан олишувчини ўлдирган киши машҳур баҳодир, қизил пешонабоғ соҳиби Абу Дужона Симок ибн Хараша ал-Ансорий эди. Абу Дужона уни ўлдиргач, қалъага қараб интилди. Мусулмон кўшини ҳам унинг ортидан қалъага кириб бордилар. Қалъа ичкарасида бир муддат шиддатли жанг боргач, яҳудийлар қалъадан чекиниб, биринчи қисмнинг энг охири қалъасига — Назор қалъасига кўчиб ўтдилар.

Назор қалъасининг забт этилиши

Бу қалъа мазкур қисмдаги қалъалар ичида энг мустаҳками бўлиб, яҳудийлар мусулмонлар ҳар қанча куч сарфламасинлар, уни забт эта олмасликларига деярли ишонишарди. Шунинг учун ҳам аввалги тўрт қалъани аёллар ва болалардан бўшатиб қўйишгани ҳолда бу қалъада аҳли-аёллари ва бола-чақаларини ҳам олиб ўтиришган эди. Мусулмонлар қалъани қаттиқ қамал қилиб, ҳар томондан кучли сиқувга олишди. Бироқ, қалъа баланд тоғ устида бўлганидан унга ҳужум қилишга йўл тополмаётган эдилар. Яҳудийлар қалъадан чиқишга ва мусулмонлар билан урушишга журъат қилишмас, бироқ, тепадан туриб мусулмонларга камон ўқлари ва тошлар ёғдириб, қаттиқ қаршилик кўрсатишарди.

Назор қалъасини забт этиш қийинлигини кўрган Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам манжаниқларни ишга солишга буйруқ бердилар. Мусулмонлар манжаниқлар ёрдамида қалъа

деворидан дарча очишга муваффақ бўлишгач, қалъа ичкарасига бостириб кирдилар ва шиддатли жанглардан сўнг яҳудийлар узил-кесил мағлуб бўлдилар. Бошқа қалъалардан чиқиб кетишгани каби чиқиб кетишга имкон тополмай, бола-чақаларини ҳам мусулмонлар қўлида қолдириб, ўз жонларини сақлаб қолиш учун қочиб қолдилар.

Ушбу мустаҳкам қалъа забт этилиши билан Хайбарнинг биринчи қисми –яъни, Натот ва Шиқ қисмидаги қалъалар батамом фатҳ этилди. Мазкур қалъа забт этилгач, яҳудийлар бу ерда жойлашган бошқа кичик-кичик қалъаларнинг барини ташлаб, Хайбарнинг иккинчи қисмига қочиб ўтдилар.

Хайбарнинг иккинчи қисмининг забт этилиши

Хайбарнинг Натот ва Шиқ қисми тўла фатҳ этилгач, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўшинни Хайбарнинг иккинчи қисмига, яъни Қамус (Бану Назирлик Абул Ҳуқайқнинг қалъаси), Ватиҳ ва Сулолим қалъалари жойлашган Катоба сари йўлладилар. Натот ва Шиқ қисмидан қочиб келганларнинг ҳаммаси шу қалъаларга келиб ўрнашган ва уларни қаттиқ истеҳкомга айлантиришган эди.

Тарихчилар мазкур уч қалъадан бирортасини забт этиш учун жанг кечганми, йўқми, деган савол устида ихтилоф қилганлар. Ибн Исҳоқ ривояти оқимидан Қамус қалъасини забт этиш учун жанг олиб борилгани, ушбу қалъа ҳеч қандай музокараларсиз, фақат жанг билан қўлга олингани очиқ маълум бўлади.^[1]

Аммо, Воқидийнинг таъкидлашича, Хайбарнинг ушбу қисмидаги барча қалъалар музокара йўли билан таслим бўлган. Эҳтимол, Қамус қалъасини забт этиш учун жанг бориши мобайнида уни топшириш учун музокара бўлиб ўтгандир. Аммо, қолган икки қалъа мусулмонларга жангсиз, музокара йўли билан таслим бўлди.

¹ Ибн Ҳишом: 2/331–337.

Нима бўлганда ҳам, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу Катиба ноҳиясини қаттиқ қамалга олдилар ва қамал ўн тўрт кун давом этиб, яҳудийлар шунча кун қалъаларидан ташқарига чиқмадилар. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга қарши манжаниқларни ишга солмоқчи бўлганларида ҳалок бўлишларига ишонч ҳосил қилган яҳудийлар у зотдан сулҳ талаб қилдилар.

Музокара

Абул Ҳуқайқнинг ўғли Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга одам чиқариб, қалъадан тушиб, у зот билан сўзлашишга изн сўради. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам рози бўлдилар. Шундан сўнг у тушиб келди ва у зот билан музокара олиб бориб, ўзига қарашли бу қўрғонлар аҳлини болачақалари билан биргаликда ҳаётлари сақланиб қолиши эвазига қалъаларини жангсиз топшириб, Хайбардан чиқиб кетишга, эгиларидаги кийимларидан бошқа бутун мол-мулк, боғ-роғ, тилла-кумуш, чорва ҳайвонлари ва қурол-аслаҳаларини қолдириб кетишга келишувга эришди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Агар бирон нарсани мендан яширишга уринсангиз, сизлардан Аллоҳнинг ҳам, пайғамбарининг ҳам ҳимояси соқит бўлади», деб огоҳлантирдилар.

Абул Ҳуқайқнинг икки ўғли аҳдни бузганлик учун қатл этилишлари

Ушбу келишувга қарамай, Абул Ҳуқайқнинг икки ўғли кўп мол-дунёларини ва Ҳуяй ибн Ахтобнинг олтин-кумушлари солинган тери халтани яшириб қўйдилар, Ҳуяй уни Бану Назир сургуни пайтида ўзи билан олиб чиққан эди.

Ибн Исҳоқ айтади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига Кинона ибн Рабиъни олиб келинди. Бану Назирнинг хазиначиси унинг олдида эди. Ўша хазиначилар ҳақида сўраган эдилар, у улар яширилган жойни билишини инкор этди. Шунда яҳудлардан бири: «Мен Кинонанинг кун бўйи мана бу вай-

рона ичида айланиб юрганини кўрган эдим», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга: «Агар уларни сенинг ерингдан топиб олсак, сени ўлдирамиз, шунга розимисан?», дегандилар, у: «Ҳа», деди. Ўша вайронани қазिशга буюрдилар. У ердан хазинанинг бир қисми топилди. Сўнг қолган қисмини сўраган эдилар, уни топширишдан бош тортди. Шундан сўнг уни Зубайрнинг ихтиёрига бердилар ва то хазинани чиқариб бермагунича унга азоб беришни буюрдилар. Зубайр чақмоқтош вазифасини ўтовчи ёғоч билан унинг кўкрагига ура бошлади, ҳатто у ўлишга яқин бўлди. Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни Муҳаммад ибн Масламага бердилар, Ибн Маслама уни Ноъим қалъаси девори тагида ўтирганида бошига тегирмон тоши ташланиб, ҳалок қилинган иниси Маҳмуд ибн Масламининг қасосига қатл қилди.

Ибнул Қаййимнинг зикр қилишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абул Ҳуқайқнинг икки ўғлини қатл қилишга буюрдилар. Уларнинг молларини яшириб қўйишгани ҳақида эътироф қилган киши Кинонанинг амакиваччаси эди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Софийя бинт Ҳужай ибн Ахтобни асира қилиб олдилар, унга Кинона ибн Абул Ҳуқайқ яқиндагина уйланган эди.

Ўлжалар тақсимоти

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам яҳудларни Хайбардан сургун қилмоқчи бўлганларида улар: «Эй Муҳаммад! Бизга шу ерда қолишга ижозат беринг. Биз бу ерларга ишлов бериб, экин экамиз. Бу ишни биз сизлардан кўра яхшироқ биламиз», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламининг ва асҳобларининг бундай ишларни қилиб берадиган хизматчилари йўқ эди, ўзларининг эса бу ишларга вақтлари бўлмас эди. Шунинг учун то Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзлари истаган пайтгача ҳар бир экиндан чиққан ҳосилни тенг бўлишиб олиш шарти билан уларни Хайбарда қолдирдилар. Абдуллоҳ ибн Равоҳа ҳосилни чамалаб, бўлиб берарди.

Хайбар ерини 36 бўлакка бўлдилар, ҳар бир бўлак 100та улушдан иборат бўлди ва жами 3600та улушни ташкил қилди. Бунинг тенг ярми, яъни 1800 улуши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ва мусулмонларга тегишли эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам оддий бир мусулмоннинг улушича улушга эга бўлдилар. Қолган ярмини, яъни 1800 улушни мусулмонларнинг эҳтиёжлари ва уларнинг бошларига тушиши мумкин бўлган ишларга сарфланадиган бўлди. Мусулмонларнинг улушлари 1800 улушга тақсимланишининг сабаби — бу Аллоҳ таолонинг Худайбия аҳлига ато этган тухфаси бўлиб, улар жами 1400 киши эдилар. Улар ичида 200 отлиқ ҳам бор бўлиб, ҳар бир отга икки улушдан, пиёда аскарга бир улушдан тайин қилинди. Жами ўлжалар 1800 улушга тақсимланиб, отлиққа уч улуш, пиёдага бир улушдан тегди.^[1]

Хайбардан олинган ўлжалар жуда кўп эди. Бунга Имом Бухорий ривоят қилган Ибн Умар розияллоҳу анҳумонинг: «Хайбарни фатҳ этгунимизга қадар қорнимиз тўйиб овқат емаган эдик» деган сўзларини ҳамда Оиша розияллоҳу анҳонинг: «Хайбар фатҳ этилгач: «Энди хурмога тўядиган бўлдик» дедик» деб айтган сўзларини далил қилиб келтириш мумкин. Муҳожирлар Мадинага қайтганларидан сўнг ансорлар тарафидан уларга совға қилинган хурмозорларни ўз эгаларига қайтариб бердилар. Чунки, энди уларнинг Хайбарда ўз хурмозорлари бор эди.

Жаъфар ибн Аби Толиб ва ашъарийларнинг етиб келиши

Мана шу ғазот пайтида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амакиваччалари Жаъфар ибн Аби Толиб шериклари билан етиб келди. Абу Мусо ва бошқа ашъарийлар ҳам улар билан бирга келдилар.

Абу Мусо айтади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг пайғамбар қилиб юборилганлари хабари етган-

¹ Зодул маод: 2/137.

да биз Яманда эдик. Шундан сўнг иккита иним билан бирга қавмимиздан жами 50 дан ошиқроқ киши у зотнинг ёнларига ҳижрат қилиб йўлга чиқдик. Минган кемамиз бизни Ҳабашистонга, Нажошийнинг мулкига олиб бориб ташлади. У ерда биз Жаъфар ибн Аби Толиб ва асҳоблари билан учрашдик. Жаъфар бизга: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бизни бу ерга юборганлар ва шу ерда туришга буюрганлар. Сизлар ҳам биз билан тураверинглар», деди. Биз у билан бирга қолдик. Мадинага келишимиз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Хайбарни фатҳ қилган пайтларига тўғри келди. У зот Хайбардан бизга ҳам улуш ажратдилар. Хайбар фатҳида иштирок этмаган кишилардан фақат бизга — Жаъфар ва асҳобларига ҳамда улар билан кемада бирга келган кишиларга — улуш ажратдилар.^[1]

Жаъфар етиб келганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга пешвоз чиқдилар ва пешонасидан ўпиб: «Қасамки, қай бирига кўпроқ хурсанд бўлишимни билмай қолдим, Хайбарнинг фатҳигами, Жаъфарнинг келганигами?», дедилар.^[2]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Амр ибн Умайя аз-Зомрийни Нажоший ҳузурига мактуб билан юборганларида ундан Жаъфар ва ҳамроҳларини жўнатиб юборишини сўраган эдилар. Шундан сўнг Нажоший уларни иккита кемага миндириб, жўнатиб юборган эди. Улар ўн олти киши бўлиб, аҳли-аёл ва бола-чақалари ҳам бирга эди. Қолган муҳожирлар илгарироқ Мадинага етиб келишган эди.^[3]

Софийяга уйланишлари

Кинона ибн Абул Ҳуқайқни хиёнаткорлиги учун қатл қилдиргач, унинг аёли Софийяни асирлар орасига қўшиб қўйганликларини айтиб ўтган эдик. Асирларни бир жойга

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/443, Фатҳул Борий: 7/484–487.

² Зодул маод: 2/139, Табароний, «Ал-муъжамус-сағир»: 1/19

³ Хузорий, «Тарихул-умамил-исломийя»: 1/128.

йиғилгач, Дихя ибн Халифа ал-Калбий Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб, асиралар ичидан бирон-та жорияни унга беришларини сўради. «Бориб, биттасини танлаб олинг», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам. У Софийя бинт Ҳуяйни танлаб олди. Шунда бир киши у зот ҳузурларига келиб: «Ё Расулуллоҳ, сиз Дихяга Қурайза ва Бану Назирнинг саййидаси Софийя бинт Ҳуяйни берибсиз, у фақат сизга муносиб эди», деди. «Дихяга айтинглар, уни олиб келсин», дедилар. Дихя Софийяни келтиргач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга кўз ташладилар, сўнг Дихяга: «Бунинг ўрнига бошқа биронтасини олинг», дедилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Софийяни Исломга даъват қилган эдилар, у мусулмон бўлди. Шундан сўнг уни озод қилиб, уйландилар. Озод этилишини унинг маҳри қилиб белгиладилар. Мадинага қайтишда йўлда Саҳбоъда тўхтадилар. Умму Сулайм Софийяни ювиб-тараб, келинликка тайёрлади. Шу куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам куёв бўлиб тонг оттирдилар. Сўнг хурмо, сарёғ ва толқондан тайёрланган ҳайс деган таом билан валима — зиёфат бердилар. Йўлда уч кунни у билан ўтказдилар.^[1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Софийянинг юзида кўкарган жойни кўриб, бунинг сабабини сўраган эдилар: «Ё Расулуллоҳ, сиз келишингиздан олдинроқ бир туш кўрган эдим. Тушимда ой ўрнидан кўчиб, менинг бағримга келиб тушди. Қасамки, сиз ҳақингизда ҳеч гап йўқ эди. Кўрган тушимни эримга айтиб берган эдим, у: «Ҳали сен Мадинадаги подшоҳни орзу қилиб қолдингми?!», деб юзимга тарсаки туширди», деди.

Заҳарланган қўй гўшти воқеаси

Хайбар фатҳ этилиб, уруш ҳаракатлари тинганидан сўнг яҳудийлардан Саллом ибн Мишкамнинг хотини Зайнаб бинт

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/54, 2/604, 606, Зодул маод: 2/137.

Ҳорис Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қовурилган қўй гўшти келтирди. Аввал у зот қўйнинг қайси бўлагини суюб ейишларини сўраб-суриштириб, қўлини яхши кўришларини билгач, ўша қисмига кўпроқ заҳар қўшди, бошқа жойларини ҳам заҳарлаб, кейин у зотга олиб келиб, олдиларига қўйди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам гўштнинг қўл қисмидан олиб, тишладилар. Уни чайнаб кўриб, ютмасдан чиқариб ташладилар ва: «Бу суяк менга ўзининг заҳарли экани ҳақида хабар бермоқда», дедилар. Кейин ҳалиги аёлни чақиртирдилар. У эътироф этди. Ундан: «Нега бундай қилдинг?», деб сўраган эдилар: «Агар подшоҳ бўлса, ундан қутуламан. Агар пайғамбар бўлса, унга хабар берилади, дедим», деди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни афв этдилар.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларида Бишр ибн Бароъ ибн Маърур исмли саҳоба ҳам бор эди. У ҳам ўша гўшздан бир тишлам еб, ютиб юборган эди, шунинг таъсиридан вафот этди.

Ривоятларда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам у аёлни кечирганлари ё қатл қилдирганлари ҳақида ихтилофлар бор. Уларнинг хулосаси шуки, аввал уни кечирган эдилар. Кейин Бишр вафот этгач, унинг қасосига аёлни қатл қилдирдилар.^[1]

Хайбардаги жангларда ҳар икки тарафдан берилган қурбонлар сони

Хайбарда бўлиб ўтган жангларда мусулмонлардан жами 16 киши шаҳид бўлди. Улардан тўрттаси муҳожирлардан, бир киши Ашжаъдан, бир киши Асламдан, бир киши Хайбар аҳлидан ва қолганлари ансорлардан эди.

Баъзи ривоятларда ушбу жангларда мусулмонлардан 18 киши шаҳид бўлгани айтилади.

¹ Қаранг: Зодул маод: 2/139, 140, Фатҳул Борий: 7/497. Ушбу қисса Бухорий (1/449, 2/610, 860) ва Ибн Ҳишомда (2/337, 338) муфассал ва мухтасар шаклда ривоят қилинган.

Аллома Мансурпурий 19 кишини зикр қилади, сўнг: «Мен чуқур текшириб, 23 кишининг исмидан воқиф бўлдим, улардан биттасини фақат Табарий зикр қилган, яна биттасини фақат Воқидий зикр қилган, бир киши заҳарланган гўшт таъсирида вафот этган, яна бир кишининг Бадрда шаҳид бўлганми ёки Хайбарда экани ҳақида ихтилофлар бор, тўғрироғи у Бадрда шаҳид бўлган», дейди.^[1]

Яҳудийлардан эса 93 киши ўлдирилди.

Фадак

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Хайбарга борганларида Муҳаййиса ибн Масъудни Фадак яҳудийларини Исломга даъват қилиш учун юборгандилар. Фадак аҳли жавобни пайсалга солиб туришди. Аллоҳ таоло Хайбарни фатҳ қилиб бергач, уларнинг дилларига қўрқув тушиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга одам юбориб, худди Хайбар аҳли қилганидек, Фадак ҳосилининг тенг ярмини бериш шарти билан сулҳ таклиф қилдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу таклифни қабул қилдилар. Фадакдан келувчи даромад Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўзларига хос қилинди. Чунки, мусулмонлар уни от чоптириб, жанг билан қўлга киритмадилар.^[2]

Водил Қуро

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Хайбардан фориг бўлганларидан сўнг Водил Қурога қараб бурилдилар. У ерда яҳудийларнинг бир жамоаси бўлиб, улар билан бирга арабларнинг бир жамоаси ҳам истиқомат қиларди.

У ерга кириб борганларида яҳудийлар уларни камондан ўк ёғдириб кутиб олдилар. Шу ерда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қуллари Мидъам ҳалок бўлди. Одамлар: «Унга

¹ Раҳматан лил-аламийн: 2/268-270.

² Ибн Ҳишом: 2/337, 353.

жаннат муборак бўлсин!», дейишган эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Йўқ, жоним қўлида бўлган Зотга қасамки, унинг Хайбар куни ҳали тақсим қилинмаган ғаниматдан олган бир бўлак матоси унга ўт бўлиб ўралмоқда», дедилар. Бу гапдан сўнг бир киши битта ё иккита оёқ кийим ипини келтириб берди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Битта — ёки иккита — оловли ип», деб қўйдилар.^[1]

Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳобларини жангга тайёрлаб, сафларга тиздилар. Ўз байроқларини Саъд ибн Убодага бердилар, яна бир байроқни Ҳубоб ибн Мунзирга, яна бир байроқни Саҳл ибн Ҳунайфга, яна бир байроқни Аббод ибн Бишрга бердилар. Сўнг қавмни Исломга даъват қилдилар. Улар бош тортишди ва ичларидан бир киши яккама-якка олишувга талабгор чорлаб олдинга чиқди. Унга Зубайр ибн Аввом талабгор бўлиб чиқди ва ўлдирди. Кейин бошқа бирови чиққан эди, уни ҳам ўлдирди. Учинчи бўлиб чиққан жангчига Али ибн Аби Толиб розияллоҳу анҳу талабгор бўлиб чиқди ва ўлдирди. Шундай қилиб, улардан бирин-кетин ўн бир киши ўлдирилди. Ҳар биттаси ўлдирилганидан сўнг қолганларини Исломга даъват қилардилар.

Ўша куни намоз вақти бўлганида асҳоблари билан намоз ўқир, кейин яна қайтиб, уларни Исломга ва Аллоҳу Расулига даъват қилардилар. Кечгача ана шундай жанг олиб бордилар. Эртаси куни яна жанг бошланиб, кун найза бўйи бўлмасидан улар таслим бўлишиб, Водил Қурони куч билан фатҳ қилдилар. Аллоҳ уларнинг мол-мулкларини мусулмонларга ўлжа қилиб берди. У ердан кўплаб матолар ва уй жиҳозларини қўлга киритдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Водил Қуроода тўрт кун турдилар. У ердан олинган ўлжаларни асҳобларига тақсим қилиб бердилар. Экинзор ерларни ва хурмозорларни яҳудийлар қўлига топшириб, уларни ҳам Хайбар аҳли каби омил (ишчи) сифатида қолдирдилар.^[2]

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/608.

² Зодул маод: 2/146, 147.

Таймоъ

Таймоъ яҳудийлари Хайбар, Фадак ва Водил Қуронинг таслим бўлганини эшитишгач, мусулмонларга ҳеч қандай қаршилик кўрсатмай, аксинча, ўзлари сулҳ таклифи билан келдилар. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг таклифларини қабул қилдилар. Шундай қилиб, улар ўз уйларида қолдилар.^[1] Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга қуйидаги васиқани ёзиб бердилар: «Бу Муҳаммад Расулulloҳ Бану Одияга ёзиб берган ҳужжатдир. Улар бизнинг зиммамизда (ҳимоямизда) бўлиб, жизя тўлаб турадилар. Уларга тажовуз қилинмайди, улар сургун ҳам қилинмайдилар. Улар туну-кун омонликдадирлар». Ушбу ҳужжатни Холид ибн Саид ёзди.^[2]

Мадинага қайтишлари

Шундан сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага қараб йўл олдилар. Йўлда одамлар бир водийга тушиб келаётганларида баланд овозда: «Аллоҳу акбар, Аллоҳу акбар, Ла илаҳа иллаллоҳ», деганларида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Овозларингизни пасайтиринглар! Зеро, сизлар қар ё ғойиб зотга дуо қилмаяпсизлар, балки эшитувчи ва яқиндаги Зотга дуо қилмоқдасизлар», дедилар.^[3]

Мана шу сафарларидан қайтишларида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тунда йўл босиб, тонгга яқин ухлагани ётдилар. Билолга: «Бу кеча бизга қўриқчи бўлинг» (яъни, бизни намозга уйғотинг), дедилар. Билолнинг ҳам туясига суюниб ўтирганича кўзи илиниб қолди. Шу ухлаганларича қуёш қиздира бошлаганда уйғондилар. Биринчи бўлиб Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уйғондилар. Кейин бу водийдан чиқиб, бир мунча юрганларидан сўнг тўхтаб, бомдод намози-

¹ Зодул маод: 2/147.

² Ибн Саъд: 1/279.

³ Саҳиҳул Бухорий: 2/605.

ни ўқидилар. Баъзи ривоятларда бу воқеанинг ушбу сафардан бошқа бир сафарда бўлгани ҳам айtilган.^[1]

Хайбар жанги тафсилотларини яхшилаб ўрганилгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қайтиб келишлари 7-ҳижрий сафар ойининг охирларига ёки рабиул-аввал ойига тўғри келгани маълум бўлди.

Абон ибн Саид бошчилигидаги сарийя

Уруш ҳаром қилинган ойлар ниҳоясига етганидан кейин, атрофда бадавийлар тиш қайраб турган ва мусулмонларни ғафлатда қолдириб, талончилик ва қароқчилик қилишга тайёр бўлиб турган ҳолда Мадинани бутунлай ҳимоясиз қолдириб кетиш маъқул иш эмаслигини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳар қандай ҳарбий қўмондондан-да яхшироқ ҳис қилардилар. Шунинг учун ўзлари Хайбарга йўл оларканлар, бадавийларнинг дилига қўрқув солиб қўйиш мақсадида Абон ибн Саид бошчилигидаги бир сарийяни Наждга йўллаган эдилар. Ушбу сарийя ўзига юклатилган вазифани адо этганидан сўнг қайтиб келиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан Хайбарда учрашди. Бу пайтда ул зот Хайбарни фатҳ этиб бўлган эдилар.

Кўпчилик фикрича, бу сарийянинг юборилиши 7-ҳижрийнинг сафар ойида бўлган ва унинг зикри Бухорийда келган. Ибн Ҳажар: «Мен бу сарийянинг ҳолидан воқиф бўлмадим», дейди.^[2]

¹ Ибн Ҳишом: 2/340. Бу жуда машҳур воқеалардан бўлиб, ҳадис китобларининг деярли барчасида ривоят қилинган. Қаранг: Зодул маод: 2/147.

² Фатҳул Борий: 7/491.

ЕТТИНЧИ ЙИЛДА БЎЛИБ ЎТГАН БОШҚА САРИЯ ВА ҒАЗОТЛАР

Зотур-риқоъ ғазоти

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам душманнинг учта қанотидан энг кучли икки қанотини синдиришга муваффақ бўлганларидан кейин энди бутун диққат-эътиборларини учинчи қанотга қаратиш учун тамомила фориг бўлдилар. Учинчи қанот — Нажд даштликларида изғиб юрган тошбағир ва жангари бадавийлар бўлиб, вақти-вақти билан талончилик ва қароқчилик қилиб, осойишталикка путур етказишарди.

Ушбу бадавийларнинг бошини бириктириб турадиган шаҳар ё қишлоқлари бўлмагани ва улар қалъа ёки қўрғонларда истиқомат қилишмагани боис улар устидан тўла ҳукмронлик ўрнатиш ва ёмонлик ўтларини батамом ўчириб ташлаш Макка ва Хайбар аҳлига нисбатан анча қийин кечиши маълум эди. Уларга фақатгина эсларини жойига келтириб қўйиш ва дилларига қўрқув солиб қўйиш мақсадида уюштириладиган фавқулодда ҳамлаларгина фойда берарди. Шу боис мусулмонлар бирин-кетин ана шундай ҳамлаларни уюштириб турдилар.

Мадина атрофларида бочқинчилик мақсадида йиғилишиб турадиган бадавийларнинг шавкатини синдириб қўйиш учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг эслари-

ни жойига киритиб қўядиган бир ҳарбий юриш ўтказдилар. Бу юриш тарихда Зотур-риқоъ ғазоти номи билан маълум.

Аксарият тарихчилар ушбу ғазотнинг тўртинчи ҳижрийда бўлганини айтишган. Бироқ, Абу Мусо ал-Ашъарий ва Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳумонинг ушбу ғазотда иштирок этганликлари унинг Хайбар ғазотидан кейин бўлганига далолат қилади. Аниқроғи, у 7-ҳижрийнинг рабиул-аввал ойида бўлиб ўтган.

Сийратшуносларнинг бу ғазот ҳақида айтган сўзларининг хулосаси шуки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга Ғатафоннинг Бану Анмор ёки Бану Муҳориб ва Бану Саълаба қабилалари йиғилганлиги хабари етиб келди. Шундан сўнг зудлик билан улар устига 400 та ёки 700 та саҳобалари билан юриш қилдилар. Мадинага Абу Зарни ёки Усмон ибн Аффонни халифа қилиб қолдирдилар. Уларнинг диёрларига етиб бориб, Мадинадан икки кунлик йўл узоқликдаги Нахл деб аталган жойга тушдилар. Ўша ерда Ғатафондан бўлган бир гуруҳга дуч келдилар. Ҳар икки томон бир-бирига яқинлашиб, рақиб томонни чўчитишга ҳаракатлар бўлди, бироқ ўртада жанг бўлмади. Шу куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мусулмонлар билан хавф намозини ўқидилар. Бухорий ривоят қилишича: «Намозга иқомат айтилгач, у зот бир тоифа билан икки рақъат ўқидилар, сўнг улар орқага ўтишди ва иккинчи тоифа билан икки рақъат ўқидилар. Шундай қилиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг намозлари тўрт рақъат, қавмнинг намози икки рақъат бўлди.^[1]

Бухорий Абу Мусо розияллоҳу анҳудан шундай ривоят келтиради: «Биз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан чиқдик, олти кишининг ўртасида битта туя бўлиб, уни навбатлашиб минардик. Шунда оёқларимиз ёрилиб кетди. Менинг ҳам оёқларим ости ёрилиб, тирноқларим кўчиб кетди. Оёқларимизга латталар боғлаб олдик. Шунинг учун бу ғазот «Зотур-риқоъ» (ямоқли) деб номланди.^[2]

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/407, 408, 2/593.

² Саҳиҳул Бухорий: 2/592, Саҳиҳ Муслим: 2/118.

Бухорий Жобир розияллоху анхудан яна ривоят қилади: «Биз Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам билан Зотур-риқоъ ғазотига чиққан эдик. Бир сояли дарахт олдига етиб келиб, уни Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва салламга қолдирдик, у зот ўша ерга тушдилар. Одамлар бутазорга тарқалиб, буталар соясига тушдилар. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам қиличларини дарахт шохига илиб қўйиб, дам олгани ётдилар. Биз ухлаб ётганимизда мушриклардан бир киши келиб, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва салламнинг қиличларини суғуриб олиб: «Мендан кўрқасанми?», деб сўрабди. У зот: «Йўқ», деб жавоб берибдилар». «Сени ким мендан ҳимоя қила олади?», деб сўрабди. «Аллоҳ», дебдилар. Бир вақт Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам бизларни чақириб қолдилар. Борсак, олдиларида бир аъробий ўтирибди. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам: «Бу одам мен ухлаётган пайтда келиб, қиличимни суғуриб олибди. Уйғонсам, у қилич яланғочлаб турибди. Шунда у мендан: «Сени мендан ким ҳимоя қила олади?», деди. Мен: «Аллоҳ», дедим. Мана, у олдимда ўтирибди», дедилар. Сўнг Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам унга ҳеч қандай итоб қилмадилар». Абу Авона ривоятида: «Шунда унинг қўлидан қилич тушиб кетди. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам уни қўлларига олиб: «Сени мендан ким ҳимоя қила олади?», дедилар. У: «Менга шафқат қилинг», деб илтимос қилди. «Аллоҳдан ўзга барҳақ маъбуд йўқлигига ва менинг Аллоҳнинг элчиси эканимга гувоҳлик берасанми?», дедилар. Аъробий: «Мен сизга қарши урушмасликка ва сиз билан урушадиган қавм билан бирга бўлмасликка аҳд бераман», деди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам уни қўйиб юбордилар. У қавмига бориб: «Мен ҳозир одамларнинг энг яхшиси олдидан келдим», деди».^[1]

Бухорий ривоятида: Мусаддад Абу Авонадан, у Абу Бишрдан ривоят қилади: «Ҳалиги кишининг исми Ғаврас ибн Ҳорис эди, у исломни қабул қилди».^[2]

¹ Абдуллоҳ Наждий, Мухтасар сийратир-расул: 264-с, Фатхул Борий: 7/428.

² Сахиҳул Бухорий: 2/593.

Ибн Ҳажар айтади: «Воқидий ушбу қиссанинг сабабини сўзларкан, аъробийнинг исми Дуъсур бўлиб, у исломни қабул қилганини ёзади. Бироқ, унинг сўзлари зоҳиридан бу бошқа ғазотдаги бошқа қисса экани кўринади. Валлоҳу аълам».^[1]

Мана шу ғазотдан қайтишларида мушрикларнинг бир аёлини асирга туширдилар. Унинг эри Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳобларидан бировининг қонини тўкмагунча ортга қайтмасликни назр қилиб чиқди ва тунда мусулмонлар дам олаётган жойга етиб келди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам икки кишини мусулмонларни қўриқлаб туришга пойлоқчи қилиб қўйган эдилар. Улар Аббод ибн Бишр ва Аммор ибн Ёсир эдилар. Ҳалиги мушрик яқинлашганида Аббод намоз ўқиётган эди, уни камон ўқи билан яралади. У ўқни суғуриб ташлаб, намозида давом этди. Ана шу тарзда унга кетма-кет учта ўқ тегди. Шунда ҳам у намозини бузмади. Намозидан салом бергач, шеригини уйғотди. Шунда у: «Субҳаналлоҳ! Мени уйғотиб қўйсанг бўлмасмиди?!», деган эди: «Бир сурани ўқиб турган эдим, уни бўлгим келмади», деб жавоб берди.^[2]

Ушбу ғазотнинг аъробийлар дилига қўрқув солиб қўйишда катта таъсири бўлди. Агар шу ғазотдан кейинги сарийялар тафсилотига назар ташласак, Ғатафон қабилалари мана шу ғазотдан сўнг бош кўтаришга журъат қилолмади қолишганини, аксинча, бора-бора овозлари ўчиб, айримлари таслим бўлиб, айримлари мусулмон бўлишганини кўрамиз. Ҳатто, ушбу аъробийларнинг бир неча қабилалари Макка фатҳида мусулмонлар сафида турганликларини, Ҳунайн жангида ҳам иштирок этиб, ўлжаларга эга бўлишганини, Фатҳ ғазотидан қайтишганидан сўнг ҳузурларига закот йиғувчилар келганида закотларини берганликларини кўриш мумкин.

Шу билан аҳзобларнинг қанотлари сифатида кўрилган ҳар уччала қанот тўла-тўқис синдирилиб, минтақада тинчлик-осой-

¹ Фатҳул Борий: 7/428.

² Зодул маод: 2/112. Мазкур ғазот тафсилотлари билан танишишни истасангиз Ибн Ҳишом (2/203-209), Зодул маод (2/110-112) ва Фатҳул Борийга (7/417-428) мурожаат қилинг.

ишталик ҳукм сура бошлади. Шундан сўнг мусулмонлар айрим минтақаларда айрим қабилалар тарафидан содир бўлган исён ва тажовузларни осонлик билан бартараф этишга қодир бўлдилар. Ва ҳатто энди катта мамлакатлар ва диёрларни фатҳ қилиш учун тайёргарликлар бошланиб қолди. Чунки, ўлканинг ичкарасидаги вазиятлар энди тўлалигича Ислом ва мусулмонлар фойдасига ривожланаётган эди.

Ушбу ғазотдан қайтганларидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзлари то 7-ҳижрийнинг шаввол ойигача ғазотга чиқмадилар. Шу муддат оралиғида бир неча сарийялар юбордилар. Қуйида уларнинг айрим тафсилоти билан танишасиз:

1) 7-ҳижрийнинг сафар ёки рабиул-аввал ойида Қудайддаги Бану Мулавваҳ қабиласи устига юборилган Ғолиб ибн Абдуллоҳ ал-Лайсий бошчилигидаги сарийя

Бану Мулавваҳ Башир ибн Сувайднинг ҳамроҳларини ўлдиришган бўлиб, ушбу сарийя улардан қасос олиш мақсадида юборилди. Улар тунда бориб, қабиллага ҳамла қилиб, ўлдирганларини ўлдириб, чорваларини ҳайдаб кетишди. Ортларидан душманнинг каттагина қўшини қувиб чиқди ва мусулмонларга яқинлашиб қолганларида ёмғир қуйиб, улкан сел оқими икки гуруҳ ўртасини тўсиб қўйди. Мусулмонлар саломат қайтиб келдилар.

2) 7-ҳижрийнинг жумодус-сония ойида юборилган Ҳисмо сарийяси

Бу ҳақда подшоҳларга мактублар йўлланиши ҳақидаги саҳифаларда айтиб ўтилди.

3) 7-ҳижрийнинг шаъбон ойида Турабага юборилган Умар ибн Хаттоб бошчилигидаги 30 кишилик сарийя

Улар тунда йўл босиб, кундузлари яшириниб боришаркан, барибир Ҳавозин бундан хабар топиб, қочиб қолдилар. Умар уларнинг маҳаллаларига бориб, ҳеч кимни учратолмай, Мадид

нага қайтиб кетдилар.

4) 7-ҳижрийнинг шаъбон ойида Фадак ноҳиясидаги Бану Мурра қабиласига юборилган Башир ибн Саъд ал-Ансорий бошчилигидаги 30 кишилик сарийя

Улар бориб, қавмнинг қўйларини ва туяларини ҳайдаб кетишди. Тунда душман ортларидан қувиб етиб келиб, уларни камондан ўққа тутишди. Башир ва шерикларининг ўқлари тугаб қолиб, натижада барчаси душман томонидан ўлдирилдилар. Биргина Башир жароҳатланган ҳолда топилиб, Фадакка олиб келинди ва то жароҳати тузалгунича яҳудлар олдида туриб, сўнг Мадинага қайтиб келди.

5) 7-ҳижрийнинг рамазон ойида Майфаъадаги Бану Увол ва Бану Абд ибн Саълаба қабилаларига – баъзи ривоятларда Жухайнадаги Хурақотга – юборилган Ғолиб ибн Абдуллоҳ ал-Лайсий бошчилигидаги 130 кишилик сарийя

Сарийя айтилган жойга етиб келиб, қавмга ҳужум қилди ва қаршиларидан чиққанларни ўлдириб, туялар ва қўйларни ҳайдаб кетди. Мана шу сарийяда Усома ибн Зайд Наҳик ибн Мирдос деган одамни «Ла илаҳа иллаллоҳ» деб айтганидан кейин ўлдириб қўйди. Мадинага қайтганларидан сўнг бу ҳақда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга айтиб берилгач, у зот Усоманинг бу ишини номаъқул санадилар ва: «Қандай қилиб «Ла илаҳа иллаллоҳ» деганидан сўнг ўлдирасан?!», дедилар. «У бу калимани жонини сақлаб қолиш учун айтганди», деди Усома. «Қалбини ёриб кўрмабсан-да, ростми, ёлғонлигини билардинг?!», дедилар.

6) 7-ҳижрийнинг шаввол ойида Хайбарга юборилган Абдуллоҳ ибн Равоҳа бошчилигидаги 30 отлиқдан иборат сарийя

Сабаби, Усайр — ёки Башир — ибн Зорим Ғатафонни мусулмонлар билан урушиш учун жамлашга уринаётган эди. Шунда ушбу сарийя аъзолари бориб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни Хайбарга бошлиқ қилиб қўйишларини айтиб, уни

Мадинага Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келишга кўндирдилар. У ўттизта шериги билан йўлга чиқди. Йўлда келаётганларида Қарқара Ниёр деган жойда иккала гуруҳ ўртасида келишмовчилик чиқиб, охир-оқибат бу урушга ай-ланиб кетди ва Усайр ҳам, унинг шериклари ҳам ўлдирилди. Воқидий бу сарийяни 6-йилнинг шавволида, Хайбар жангидан бир неча ой илгари бўлганини айтади.

7) 7-ҳижрийнинг шаввол ойида Яман ва Жаборга (Ғатафонга қарашли ер номи) – ёки Фазора ва Узрага – юборилган Башир ибн Саъд ал-Ансорий бошчилигидаги 300 кишилик сарийя

Ушбу сарийя Мадина атрофига босқинчилик уюштириш мақсадида жамланган каттагина кўшин билан тўқнашиш учун юборилган эди. Улар кундузлари яшириниб, тунлари йўл юриб, етиб борганларида душман бундан хабар топиб қолиб, қочиб кетишга улгурди. Башир кўплаб туяларни қўлга киритди ва икки кишини асир олиб, Мадинага олиб келди. Улар иккаласи ҳам му-сулмон бўлдилар.

8) Абу Ҳадрад ал-Асламий бошчилигидаги Ғобага юборилган сарийя

Ибнул Қаййим ушбу сарийяни 7-йилда Умратул-Қазодан олдин бўлиб ўтган сарийялар қаторида келтирган. Унинг қисқача баёни шундан иборатки, Жушам ибн Муовия қавмидан бир киши кўпчиликни йиғиб, Ғобага келган, мақсади Қайсни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарши урушга олиб чиқиш эди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Ҳадрадни икки киши билан бирга уларнинг хабарини аниқлаб келишга юбордилар. Улар қавм жойлашган ерга кун ботиш пай-тида етиб келдилар ва Абу Ҳадрад бир тарафга, иккала шериги бошқа тарафга яшириндилар. Қавмнинг чўпони унинг чор-валарини ҳадеганда ҳайдаб келавермай, қоронғи тушиб кетгач, қавмнинг раиси чорваларидан хавотир олиб, ёлғиз ўзи чиқиб келиб, Абу Ҳадраднинг ёнидан ўтаётганида Абу Ҳадрад отган камон ўқи уни ерга қулатди, ўқ унинг юрагига теккан экан, бир калима сўз айтишга улгирмай жони чиқди. Абу Ҳадрад унинг

калласини кесиб олди. Сўнг баланд овозда «Аллоҳу акбар!» деб такбир айтганича қавм тарафга қараб югурди. Унинг иккала шериги ҳам такбир айтиб югурдилар. Саросимага тушиб қолган қавм орқа-олдига қарамай қочишга тушди. Учта мусулмон жуда кўп туя ва қўйларни ҳайдаб кетдилар.

Қазо умраси

Муҳаддис уламолардан Ҳокимнинг айтишича, мутавотир хабарларга кўра, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам зул-қаъда ойида асҳобларини ўтган йилги умраларининг қазосини қилиш учун сафарга чорладилар. Ҳудайбияда ҳозир бўлганлардан бирор киши ҳам қолмаслигини тайинладилар. Ҳудайбиядан кейин шаҳид бўлганлардан бошқа ҳамма йўлга отланди. Улардан бошқа саҳобалар ҳам умрага отландилар. Йўлга чиққанларнинг сони аёлу болалардан ташқари икки минг киши бўлди.^[1]

Мадинага Увайф ибн Азбат ад-Дийлийни — ёки Абу Руҳм Ал-Ғифорийни — халифа қилиб қолдирдилар. Олтмишта туяни ҳадй (қурбонлик) қилиш учун олдилар, уларни Ножия ибн Жундуб ал-Асламий қарамоғига топширдилар. Шундай қилиб, барча мусулмонлар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан биргаликда талбия айтган ҳолда йўлга тушдилар. Қурайшнинг хиёнат қилишидан қўрқиб, эҳтиётан қурол-яроғларни ҳам ўзлари билан олдилар. Яъжужга етиб борганларида барча қуролларни — қалқонлар, ўқдонлар, найзалар ва ўқ-ёйларни қолдириб, уларга Авс ибн Хавлий ал-Ансорий бошчилигида 200 кишини қўриқчи қилиб қолдирдилар, йўловчининг доимий ҳамроҳи бўлмиш киндаги қиличлар билангина Маккага кириб бордилар.^[2]

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам туялари Қасвога миниб олгандилар, атрофларида мусулмонлар қилич таққан ҳолда, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан кўзларини узмасдан, талбия айтиб боришарди.

¹ Фатҳул Борий: 7/500

² Фатҳул Борий:7/500, Зодул маод: 2/151.

Мушриклар Каъбанинг шимол тарафидаги Куъайқиъон тоғига чиқиб олиб, мусулмонларни кузатиб туришарди. Улар бир-бирларига: «Хузурингизга Ясрибнинг иситмаси ҳолдан тойдириб қўйган кишилар келишмоқда», дейишган эди. Шунинг учун ҳам Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳобларига тавофнинг аввалги учта айланишини рамл билан (яъни лўкиллаб югуриб) ўтказишга, икки рукн ўртасини эса юриб ўтказишга буюрдилар. Асҳобларини аяганлари учунгина тавофни бошидан охиригача югуриб ўтказишга буюрмадилар. Уларни югуришга буюришлари сабаби — мушрикларга мусулмонларнинг куч-қувватларини кўрсатиб қўйиш учун бўлган эди.^[1] Шунингдек, уларни изтибоъга — яъни, ўнг елкаларини очиб олишга ва ридонинг иккала тарафини ҳам чап елкалари устига ташлаб олишга буюрдилар.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маккага Ҳажун тоғига олиб борувчи тепаликдан кириб келдилар. Мушриклар саф тортиб, у зотга қараб туришарди. То рукнга етиб бориб, унга ҳассаларини теккизиб, ўпгунларича тинимсиз талбия айтиб бордилар. Кейин Байтулоҳни тавоф қилдилар, мусулмонлар ҳам у зот билан бирга тавоф қилдилар. Абдуллоҳ ибн Равоҳа қилич тақиб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларида ражз-шеър ўқиб борди:

Эй кофирлар, ўтингиз ўнгу сўлга,
Йўл бўшатинг келаётган Расулга.

Раҳмон унга Китобини индирди,
Неки яхши хислат борки, билдирди.

Унинг ушбу сўзларини ҳақ билдим
Тасдиқ этиб, чин дилдан амал қилдим:

«Энг яхши жанг Аллоҳ йўлидаги жанг»,
Мен инондим бу сўзга чин қалбимдан.

Бизлар Қуръон амрича жанг қиламиз,
Кофирларнинг ҳолини танг қиламиз.

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/218, 2/610, 611, Саҳиҳ Муслим: 1/412.

Қиличлар зарбидан бошлар учади,
Дўст оҳ тортиб дўстин қабрин кучади.

Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисда айтилишича, Умар розияллоҳу анҳу: «Эй Ибн Равоҳа! Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларида, Аллоҳнинг Ҳарамида шеър айтасанми?!», деганларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Қўяверинг, эй Умар! Бу уларга камон ўқи ёғдиргандан ҳам ёмонроқ таъсир қилмоқда», дедилар.^[1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ва мусулмонларнинг уч марта югуриб айланганларини кўрган мушриклар: «Иситма ҳолдан тойдирган деган кишиларингиз шуларми?! Улар фалончи-фалончилардан ҳам бақувватроқ-ку!», дейишди.^[2]

Тавоф қилиб бўлганларидан сўнг Сафо ва Марва ўртасида саъй қилдилар. Саъйдан сўнг Марва олдида жонлиқларини бўғизладилар ва: «Жонлиқларни бўғизлайдиган жой шудир, Макканинг ҳамма жойида ҳам бўғизлаш жоиз», дедилар. Сўнг сочларини олдирдилар. Мусулмонлар ҳам у зот қилган амалларни бажардилар. Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Яжужга, қуролларга қараб туришга бир қанча кишиларни юбордилар. У ерда қолганлар ҳам келишиб, умра амалларини адо қилдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маккада уч кун турдилар. Тўртинчи куннинг тонгида мушриклар Алийнинг олдида келишиб: «Соҳибингга айт, вақт тугади, чиқиб кетсин», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маккадан чиқиб кетиб, Сарифга бориб турдилар.

Маккадан чиқиб кетмоқчи бўлиб турганларида Ҳамзанинг қизчаси: «Амаки! Амаки!» деб эргаша бошлади. Шунда Али уни қўлига олди. Алий, Жаъфар ва Зайд қизчани кафолатга олишни таллашиб қолдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни Жаъфарга ҳукм қилдилар. Чунки, Жаъфарнинг аёли қизчага хола эди.

¹ Имом Термизий ривояти: 2/107.

² Имом Муслим ривояти: 1/412.

Мана шу сафарларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маймуна бинт Ҳорис ал-Омирийяга уйландилар. У зот Жаъфар ибн Аби Толибни Маймунага совчиликка юборганларида у ихтиёрини Аббоснинг қўлига топширди. Чунки, Аббоснинг аёли Уммул Фазл унинг опаси эди. Аббос уни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга узатди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маккадан чиққанларида орқаларидан Маймунани етказиб бориши учун Абу Рофиъни қолдирдилар. Сўнг Сарифда унга уйландилар.^[1]

Ушбу умранинг Қазо умраси деб аталишига сабаб — ё Ҳудайбия умрасининг қазоси бўлгани учун ё эса Ҳудайбияда келишилган сулҳ тақозосига кўра бўлгани учундир. Муҳаққиқлар мазкур иккинчи сабабни тўғрироқ санаганлар.^[2]

Бу умра тўртта ном билан: Қазо, Қазийя, Қасос ва Сулҳ умраси номлари билан аталиб қолган.^[3]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу умраларидан қайтиб келганларидан сўнг бир неча сарийялар юбордилар:

1) 7-ҳижрийнинг зул-ҳижжа ойида юборилган Абул Авжо бошчилигидаги 50 кишилик сарийя

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни Бану Сулаймни Исломга даъват қилиш учун юбордилар. Улар: «Сен даъват қилаётган нарсага ҳожатимиз йўқ», дейишди. Сўнг икки ўртада уруш бўлиб, унда Абул Авжо яраланди ва душмандан икки киши асир олинди.

2) 8-ҳижрийнинг сафар ойида Фадакдаги Башир ибн Саъднинг шериклари ҳалок бўлган жойга юборилган Ғолиб ибн Абдуллоҳ бошчилигидаги сарийя

Ушбу сарийя 200 кишидан иборат бўлиб, улар душманнинг бир қанча кишиларини ўлдириб, чорваларини қўлга киритиб, қайтдилар.

¹ Зодул маод: 2/152.

² Зодул маод: 1/172, Фатҳул Борий: 7/500.

³ Фатҳул Борий: 7/500.

3) 8-ҳижрийнинг рабиъул-аввалида юборилган Зоту Атлаҳ сарийяси

Бану Қузоъа мусулмонларга босқин уюштириш учун каттагина қўшин йиққан эди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Каъб ибн Умайр ал-Ансорийни ўн беш кишига бош қилиб улар ҳузурига юбордилар. Улар душманга рўпара келиб, уларни Исломга даъват қилдилар. Душман уларнинг даъватини қабул қилмасдан, уларга камондан ўқ ёғдириб, барчаларини шаҳид қилишди. Фақат бир киши ўликлар орасидан жароҳатланган ҳолда топилди.^[1]

4) 8-ҳижрийнинг рабиъул-аввалида Бану Ҳавозинга юборилган Зоту ирқ сарийяси

Бану Ҳавозин душманларга тўхтовсиз ёрдам бериб келарди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уларга қарши Шужоъ ибн Ваҳб бошчилигида йигирма беш кишилик сарийя юбордилар. Улар душманнинг чорва молларини ҳайдаб келдилар ва ўзлари бирон кор-ҳолга учрамадилар.^[2]

¹ Раҳматан лил-аламийн: 2/231.

² Раҳматан лил-аламийн: 2/231, Ибнул Жавзий, Талқиҳу фуҳуми аҳлил-асар: 33-саҳифа ҳошияси.

МУЪТА ЖАНГИ

Бу уруш Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳаётликларида мусулмонлар олиб борган энг оғир жанг ва энг қонли тўқнашув сифатида тарихга кирди. У 8-ҳижрийнинг жумодулувло ойида — 629-милодийнинг август ёки сентябрида — бўлиб ўтди ва насроний ўлкаларни фатҳ этишга тайёргарлик ва дебоча бўлиб қолди.

Муъта — Шомнинг Балқоъ ўлкасидаги бир қишлоқ номи бўлиб, у билан Байтул Мақдис ораси икки босқич йўл эди.

Жангнинг сабаби

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳорис ибн Умайр ал-Аздийни мактуб билан Бусро ҳокимига юборгандилар. Йўлда унга Шомнинг Балқо ўлкасига Қайсар тарафидан ҳоким қилиб қўйилган Шураҳбил ибн Амр ал-Ғассоний дуч келиб қолди ва бошини танидан жудо қилдирди.

Элчи ва чопарларни ўлдириш энг қабиҳ жиноятлардан саналар, бундай қилиш уруш эълон қилиш билан баробар, балки ундан-да ортиқроқ иш ҳисобланарди. Ушбу хабар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга жуда қаттиқ таъсир қилди ва уларга қарши уч минг кишилик қўшин ҳозирладилар.^[1] Бу жуда

¹ Зодул маод: 2/155, Фатҳул Борий: 7/511.

катта қўшин бўлиб, Аҳзоб жангидан бошқа бирон жанг учун ҳали бунчалик кўп сонли қўшин жамламаган эдилар.

Лашкарбошилар тайинлаш- лари ва уларга йўл-йўриқлар кўрсатишлари

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўшинга Зайд ибн Ҳорисани амир қилиб тайинладилар ва: «Агар Зайд ҳалок бўлса Жаъфар, Жаъфар ҳалок бўлса Абдуллоҳ ибн Равоҳа амир бўлади», дедилар.^[1] Оқ рангли байроқ тикиб, уни Зайд ибн Ҳорисага бердилар.

Уларга Ҳорис ибн Умайр ўлдирилган жойга бориб, у ердагиларни Исломга даъват қилишни, агар қабул қилмасалар, Аллоҳдан мадад сўраб, уларга қарши уруш қилишни буюрдилар. «Аллоҳнинг номи билан ва Аллоҳ йўлида, Аллоҳга кофир бўлганларга қарши жангга киринглар. Хиёнаткорлик ва ғаддорлик қилманглар. Гўдак болани, аёл кишини, мўйсафидни ва ибодатхонада узлатга чекинган роҳибни ўлдирманглар. Хурмо ва бошқа дарахтларни кесманглар, уй-жойларни вайрон қилманглар», деб насиҳат қилдилар.^[2]

Қўшинни кузатиб қолишлари ва Абдуллоҳ ибн Равоҳанинг йиғлаши

Исломиё қўшин йўлга чиқиши олдидан одамлар йиғилиб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амирлари ҳақларига дуо-у саломлар йўлладилар. Шунда қўшиннинг қўмондонларидан бири Абдуллоҳ ибн Равоҳа йиғлаб юборди. Ундан йиғиси сабабини сўрашганда: «Аллоҳга қасамки, мен ҳаёти дунёни яхши кўрганимдан ёки сизлардан айрилишни истамага-

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/611.

² Мухтасарус-сийра: 327-с. Ушбу ҳадис Саҳиҳ Муслим, Сунан Абу Довуд, Сунан ат-Термизий, Сунан Ибн Можа ва бошқа ҳадис тўпламларида турлича лафзлар билан ривоят қилинган.

нимдан йиғламадим. Лекин, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Аллоҳнинг Китобидан дўзах зикр этилган: «**Сизлардан ҳар бирингиз унга тушгувчидирсиз. (Бу) Парвардигорингиз (амрига биноан) вожиб бўлган ҳукмдир**» (Марям: 71) оятини ўқиганларини эшитдим. Унга тушганимдан кейин қайтиб чиқа оламанми, йўқми, билмайман. Шунинг учун йиғламоқдаман», деди. Мусулмонлар: «Аллоҳ сизларни саломат асраб, душманларни даф қилиб, соғ-саломат ва ғаниматлар билан қайтиб келишингизга насиб этсин», дедилар. Шунда Абдуллоҳ ибн Равоҳа ушбу шеърни ўқиди:

Мен Раҳмоннинг мағфиратин тилайман,
Қоним оқсин, шаҳидликни сўрайман.

Майли қилич, майли найза урсинлар,
Баданимни бурда-бурда қилсинлар.

Ҳавас қилсин жасадимни кўрганлар,
Шаҳид бўлиш умидида юрганлар.

Шундан сўнг қўшин йўлга тушди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни то Вадоеъ тепаликларигача кузатиб бордилар, сўнг тўхтаб, хайрлашдилар.^[1]

Қўшиннинг ҳаракат йўналиши ва унинг кутилмаган оғир вазиятга дуч келиши

Исломиий қўшин шимол йўналиши бўйлаб ҳаракатланиб бориб, шимолий Ҳижоз яқинидаги Шомга қарашли Маъон деган жойга бориб тушди. Ўша жойда уларга Ҳирақл юз минг кишилик Рум лашкари билан Балқоънинг Маъоб деган жойида тургани, уларга Лахм, Жузом, Балқайн, Баҳро ва Бали қабилаларидан яна юз минг киши келиб қўшилгани ҳақида хабар етиб келди.

¹ Ибн Ҳишом: 2/373, 374, Зодул маод: 2/156.

Маъондаги маслаҳат мажлиси

Мусулмонлар узоқ мусофир юртда бу қадар қудратли ва кўпсонли қўшинга дуч келишни хаёлларига ҳам келтирмаган эдилар. Бор йўғи уч минг кишидан ташкил топган бир қўшин уммондек чек-чегараси кўринмайдиган, икки юз минг кишилик улкан қўшин қаршисига чиқсинми, йўқми? Мусулмонлар мана шу савол қаршисида тараддудланиб туриб қолдилар ва икки кеча Маъонда мана шу масала атрофида фикр алмашдилар, баҳсу мунозара қилдилар. Охири Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни юзага келган аҳволдан хабардор қилиб мактуб йўллашга, шундан сўнг у зот қўшимча куч ё бирон буйруқ юборишларини кутиб, у зотнинг буйруқларига кўра иш қилиш фикрига тўхтадилар.

Бироқ, Абдуллоҳ ибн Равоҳа бу фикрга эътироз билдирди ва: «Эй қавм! Аллоҳга қасамки, сизлар аслида ҳозир ўзингиз ёқтирмай турган ишни — шаҳидликни талаб қилиб чиққансиз. Биз одамлар билан саноқ, куч-қудрат ва кўплик эътибори билан жанг қилмаймиз. Биз фақат Аллоҳ бизни у билан мукаррам этган мана шу дин туфайли жанг қиламиз. Шундай экан, жангга отланинг! Албатта, икки яхшилиқнинг бирига — ё ғалабага ёки шаҳидликка эришасиз», деб уларни шижоатлантирди. Шундай қилиб, кенгаш Абдуллоҳ ибн Равоҳа чақирган ишни қилишга иттифоқ қилди.

Ислом қўшини душман томонга яқинлашади

Ислом қўшини Маъонда икки кечани ўтказганидан сўнг душман ерига қараб йўл олди. Балқоъ қишлоқларидан Шориф деб аталувчи бир қишлоқда уларни Ҳирақлнинг қўшини қаршилади. Душман яқинлашиб кела бошлагач, мусулмонлар орқароқ қайтиб, Муъта деган жойда қароргоҳ тикдилар ва урушга ҳозирлана бошладилар. Ўнг қанотга Қутба ибн Қатода ал-Узрийни, чап қанотга Убода ибн Молик ал-Ансорийни қўйилди.

Жанг бошланиши ва қўмондонлар алмашиниши

Шундай қилиб иккала қўшин Муътада тўқнаш келди ва шиддатли жанг бошланиб кетди. Уч минг киши икки юз минг кишилиқ лашкарга қарши жанг қилаётган эди. Бутун дунёнинг ақли шошиб, ҳайратдан лол қоладиган ажиб бир манзара эди бу! Лекин, иймон руҳи ҳукм суриб турган муҳитда бундай ажойиботлар одатий ҳолга айланади!

Байроқни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг суюмли кишилари бўлмиш Зайд ибн Ҳориса қўлга олди ва фақат ўзи каби Ислom баҳодирларигина қодир бўладиган мислсиз мардлик ва қаҳрамонлик билан жангга шўнғиб кетди. Тинимсиз жанг қилиб, охири душман найзаларидан ерга қулади.

Сўнг байроқ Жаъфар ибн Аби Толибнинг қўлига ўтди. У ҳам жанг майдонида мислсиз мардлик ва қаҳрамонлик намуналарини кўрсатди. Эгар устида жанг қилиш қийинлашиб қолгач, отидан сакраб тушиб, унга қилич тортиб юборди, сўнг яна шиддат билан жангга кириб кетди. Душман қиличи унинг байроқ тутган ўнг қўлини чопиб ташлаган эди, байроқни чап қўли билан тутиб қолди. Чап қўли ҳам кесилиб кетгач, байроқни азудлари (қўлнинг чиғаноқдан елкагача бўлган қисми) билан бағрига босганича тик тутиб турди. То шаҳид бўлгунича шу зайлда туриб берди. Айтишларича, бир рум аскарлари уни қиличи билан уриб, икки бўлакка бўлиб ташлаган экан. Аллоҳ таоло жаннатда унга икки қанот ато этган бўлиб, у ўша қанотлари билан истаган жойига учиб юради. Шунинг учун ҳам у Жаъфар ат-тайёр (учувчи Жаъфар) ва Жаъфар зул-жаноҳайн (икки қанотли Жаъфар) деб аталди.

Имом Бухорий Нофеъдан ривоят қилишича, Ибн Умар унга ўша куни Жаъфарнинг жасади устида турганини айтиб: «Мен унда элликта қилич ва найза зарбалари изини санадим, улардан бирортаси ҳам орқа томонида эмасди», деди.^[1]

¹ Сахиҳул Бухорий: 2/611.

Бошқа бир ривоятда Ибн Умар айтади: «Мен ҳам ўша ғазотда бор эдим. Жаъфар ибн Аби Толибни қидириб, ўлганлар орасидан топдик. Унинг жасадида тўқсондан ортиқроқ қилич ва найза асарларини топдик.^[1] Ал-Амрийнинг Нофеъдан қилган ривоятида: «Буларнинг ҳаммасини унинг жасадининг олди тарафида топдик», деб қўшимча қилинган.^[2]

Жаъфар ана шундай баҳодирларча жанг қилиб, шаҳид бўлгач, байроқни Абдуллоҳ ибн Равоҳа қўлига олиб, отга минганича олдинга интилди. Ўзида бироз тараддуд топгандек бўлгач, ўз-ўзини жангга ундаб шундай шеър ўқиди:

Онт ичаман эй нафсим,
 Албат жангга кирасан,
 Истасанг, истамасанг
 Майдон ичра турасан.
 Барча ҳайё-ҳуй қилиб,
 Жангга отланиб турса,
 Сенга нима бўлдики,
 Жаннатдан юз бурасан?!

Шундай деб, у майдонга тушди. Шу пайт амакисининг ўғли унга бир бўлак гўшт узатиб: «Мана буни еб олинг, қувват бўлади. Чунки, шу кунларда анча уриниб қолдингиз», деди. Гўштни унинг қўлидан олиб, бир тишлади, сўнг отиб юбориб, қўлига қиличини олиб, жангга кириб кетди ва қаттиқ жанг қилиб, шаҳид бўлди.

Байроқ Аллоҳнинг қиличларидан бир қиличга ўтди

Шунда Бану Ажлон қабиласидан Собит ибн Ақрам исмли бир киши байроқни қўлига олиб: «Эй мусулмонлар! Ичларин-

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/611.

² Қаранг: Фатҳул Борий: 7/512. Иккала ҳадиснинг зоҳирига қаралса, жароҳатлар сониди икки хил гап айтилган бўлиб чиқади. Бироқ, иккинчи ҳадисдаги зиёдалик камон ўқларидан қолган изларни ҳам қўшиб айтилган бўлиши керак.

гиздан бир кишини амирликка танланглар!», деб хитоб қилди. «Сени танлаймиз», дейишган эди, у: «Мен эплай олмайман», деди. Шундан сўнг Холид ибн Валидни амир этиб танладилар. Холид байроқни қўлига олиб, шиддат билан жангга отилди. Имом Бухорий Холид ибн Валиддан ривоят қилади: «Муъта куни менинг қўлимда тўққизта қилич синди, охири қўлимда бир яманий энлик қилич қолди».^[1] Бир ривоятда: «Муъта куни менинг қўлимда тўққизта қилич бўлиниб кетди. Охири яманий қиличим чидаб берди».^[2]

Расулulloҳ соллалoҳу алайҳи ва саллам Муъта куни, жанг майдонидан хабарлар етиб келмасидан олдин, ваҳий орқали хабар қилиб, дедилар: «Байроқни Зайд олди, бас нобуд бўлди. Сўнг Жаъфар олди, у ҳам нобуд бўлди. Сўнг Ибн Равоҳа олди, у ҳам нобуд бўлди — сўзларканлар, кўзларидан ёш оқарди — сўнг байроқ Аллоҳнинг қиличларидан бир қилич қўлига ўтди. Шундан сўнг Аллоҳ уларга фатҳ ато этди».^[3]

Жангнинг ниҳояси

Ҳарқанча шижоатли бўлмасин, ҳарқанча матонат ва жасорат билан жанг қилмасин, барибир бу кичик лашкарнинг Рум лашкаридан бўлган чек-чегарасиз уммоннинг қудратли тўлқинлари олдида бардош бериши жуда қийин эди. Ана шундай оғир дамда Холид ибн Валид ўзининг тенгсиз ҳарбий маҳоратини намоён қилиб, мусулмонларни улар тушиб қолган қийин аҳволдан олиб чиқиб кетишга муваффақ бўлди.

Ушбу жангнинг қай йўсинда ниҳоясига етгани борасида ривоятлар турлича келган. Барча ривоятларни синчиклаб ўрганилгач, уларнинг хулосаси сифатида айтиш мумкинки, Холид ибн Валид бошчилигидаги Ислом қўшини ўша куни бутун кун бўйи Рум лашкари қаршисида матонат билан жанг олиб

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/611.

² Саҳиҳул Бухорий: 2/611.

³ Саҳиҳул Бухорий: 2/611.

борди. Холид қўмондон сифатида румликлар қалбига қўрқув олиб кирадиган ва мусулмонларни эсон-омон улар чангалидан олиб чиқиб кетадиган бир ҳарбий ҳийла ишлатиш зарурлигини ҳис қилиб турарди. Чунки, очиқдан-очиқ чекиниш билан мусулмонлар румликларнинг таъқибларидан саломат қутулиб кетишлари жуда ҳам мушкул эди.

Шунинг учун урушнинг иккинчи куни у қўшиннинг тартибини ўзгартирди ва олдини орқага, ўнгини чапга қилиб қайтадан жойлаштириб чиқди. Душман қўшиннинг кўриниши кечагидан бошқача эканига кўзи тушгач, мусулмонларга қўшимча мадад етиб келибди, деб ўйлаб, дилларига қўрқув оралади. Томонлар бир-бирига тўқнашиб, бир мунча жанг олиб борилгач, Холид мусулмонларни аста-аста ва тартибли равишда ортга чекинтира бошлади. Румликлар буни мусулмонларнинг макр-ҳийласи сифатида қабул қилиб, уларни ҳийла билан саҳро ичкарисига олиб киришга уриниш деб баҳоладилар ва мусулмонлар ортидан таъқиб қилмасликка қарор қилдилар.

Шундай қилиб душман мусулмон қўшини ортидан таъқиб қилишни тўхтатди ва ўз юртига қараб йўл олди. Мусулмонлар ҳам эсон-омон Мадинага қайтиб келдилар.

Икки томондан ўлдирилганлар сони

Ўша куни мусулмонлардан жами ўн икки киши шаҳид бўлди. Румликлардан неча киши ўлдирилгани борасида маълумотлар мавжуд эмас. Лекин, жангнинг тафсилотлари улардан анча кўп аскар ўлганига далолат қилади.

Ушбу жангнинг таъсири

Ушбу жангда мусулмонлар гарчи уларни жангга етаклаган мақсадга — қасос олишга эришолмаган бўлсалар-да, унинг мусулмонлар обрў-эътибори ошишига жуда катта таъсири бўлди. Чунки, у бутун араб дунёсини ҳайратга солиб қўйди. Араблар тасаввурида Рум давлати ер юзидаги энг қудратли давлат бўлиб, унга қарши туриш дегани ўзини ҳалокатга ташлаш ва

ажали ортидан қувиш билан баробар эди. Уч минг кишилик бу кичик қўшиннинг икки юз минг аскарга эга бўлган қудратли ва чек-чегарасиз қўшин билан тўқнашиши, кейин жангдан даярли зиён-заҳматсиз қайтиб келиши даврнинг энг ажабтовур ҳодисаси эди. Бу воқеа мусулмонларнинг араб олами шу пайтгача таниган ва билганидан бутунлай бошқа намунадаги инсонлар эканига, улар Аллоҳ таоло тарафидан қўллаб-қувватланиб ва мададланиб турганликларига, уларнинг йўлбошчилари ҳақиқатан Аллоҳнинг элчиси эканига далолат қилиб турарди. Шунинг учун ҳам шу пайтгача мусулмонларга қарши хурж қилишда давом этиб келаётган кўпгина араб қабилалари шу жангдан кейин Исломга мойил бўлиб, Бану Сулайм, Ашжаъ, Ғатафон, Зубён, Фазора ва бошқа қабилалар Исломни қабул қилишди.

Муъта жанги румликлар билан қонли тўқнашувларнинг бошланиши бўлиб, румга қарашли ерларнинг фатҳ қилинишига ҳозиргарлик ва мусулмонларнинг узоқ ўлкаларни эгаллашларига муқаддима сифатида тарихга кирди.

Зотус-салосил жанги

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Шом тепаликларидида турувчи араб қабилаларининг Муъта жангида тутган мавқифларини, яъни уларнинг румликларга қўшилиб мусулмонларга қарши урушга киришганини кўрганларидан кейин бундай воқеа яна қайтиб такрорланмаслиги учун у қабилаларни румликлардан ажратиб юборадиган ва мусулмонлар билан муносабатлари илиқлашишишга сабаб бўладиган жуда катта доно сиёсат олиб бориш зарурлигини ҳис қилдилар.

Бу режаларини амалга ошириш учун Амр ибн Осни танладилар. Чунки, унинг ота томонидан бувиси Балий қабиласидан эди. Муъта жангидан кейин, саккизинчи ҳижрий жумодул-охира ойида уни мазкур қабила билан муносабат ўрнатишга юбордилар. Баъзи ривоятларда Қузозъа қабиласидан бир гуруҳ Мадина атрофига босқин уюштириш учун йиғилгани хабари келгач, Амрни ўшалар устига юборганлар, деган фикр ҳам айтилган.

Бизнингча, ҳар иккала сабаб бириккан бўлиши ҳам мумкин.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Амр ибн Осга битта оқ ва битта қора байроқ тикиб бердилар ва уни муҳожир ва ансорлардан ташкил топган уч юз кишилик жамоага бош қилиб юбордилар, ичларида ўттизта отлиқ ҳам бор эди. Унга йўл-йўлакай Балий, Узра ва Балқайн қабилаларидан ёрдам олишни буюрдилар. Ушбу қўшин кундузлари яшириниб, тунлари йўл босиб, душман диёрига яқинлашгач, Амрга душманнинг сони анча кўплиги ҳақида хабар етиб келди. Шундан сўнг у Рофиъ ибн Макис ал-Жуханийни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам хузурларига қўшимча куч сўраб юборди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Убайда ибн Жарроҳни икки юз кишилик жамоа билан унга мададга юбордилар. Унга ҳам алоҳида байроқ тикдилар. Ушбу жамоа ичида Абу Бакр ва Умар каби катта саҳобалар ҳам бор эди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Убайдани Амрга бориб қўшилишга ва у билан ихтилоф қилмасликка буюрдилар. Етиб бориб қўшилгач, Абу Убайда намозда имомлика ўтмоқчи бўлганида Амр унга: «Сиз менга ёрдам учун келгансиз, мен бошлиқман», деди. Абу Убайда унга итоат қилди ва Амр имом бўлиб намоз ўқиб турди.

Қўшин Қузоъа диёрига кириб бориб, уни бошидан охиригача забт этиб борди. Охирида бир гуруҳга дуч келиб, унга ҳамла қилди. Гуруҳ дош беролмай, қочиб, ҳар тарафга тирқираб кетди.

Шундан сўнг Амр ибн Ос ўзларининг соғ-саломат эканликлари ва жанг ҳақидаги хабарларни билдириш учун Авф ибн Молик ал-Ашжаъийни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга чопар қилиб юборди.

Зотус-салосил — ёки Зотус-сулосил — Водил-қуро ортидаги бир диёр бўлиб, у билан Мадина оралиғи 10 кунлик йўл эди. Ибн Исҳоқ ривоят қилишча, мусулмонлар Жузом диёридаги Салсал номли бир қудуқ ёнида тўхтаган эдилар. Шу боис ушбу жанг Зотус-салосил деб аталиб қолди.^[1]

¹ Ибн Ҳишом: 2/623-626, Зодул маод: 2/157.

Хазирага юборилган Абу Қатода сарийяси

Ушбу сарийяни 8-ҳижрийнинг шаъбон ойида юбордилар. Сабаби — Бану Ғатафон Нажд ўлкасидаги Муҳориб қавмига қарашли Хазира деган жойда жамланаётгани хабари етиб келди. Шу боис Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга қарши Абу Қатодани ўн беш кишилик сарийяга бош қилиб юбордилар. Сарийя у ерга етиб бориб, баъзиларини ўлдириб, асир ва ғаниматлар билан ўн беш кун деганда Мадинага қайтиб келди.^[1]

¹ Талқиҳ фухуми аҳлил-асар: 33-с.

МАККАНИНГ ФАТҲ ҚИЛИНИШИ

Ибнул Қаййим шундай ёзади: «Макка фатҳи — Аллоҳ у билан Ўз динини, элчисини, Ўзининг лашкари ва омонатли жамоасини азиз қилган, у билан Ўз шахрини ва бутун оламга ҳидоят маёғи қилган уйини кофир ва мушриклар қўлидан қутқарган буюк ғалаба эди. У — самовот аҳлини шодлантирган ва осмону фалакка ўз азизлик чодирини ўрнатган ғалаба эди. У сабабли одамлар Аллоҳнинг динига тўп-тўп бўлиб кирдилар, бутун ер юзи у туфайли зиёга тўлди».^[1]

Ушбу ғазотнинг сабаби

Маълумки, Ҳудайбия сулҳи бандларидан бирига кўра, истаган қабила Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг иттифоқи ва аҳдига, истаган қабила Қурайшнинг иттифоқи ва аҳдига кира олар эди. Ҳар икки томон иттифоқига кирган қавм-қабилалар ўша томон вакили ҳисобланар, ушбу қавм-қабилалар тарафидан қилинган ҳар қандай тажовуз ҳам ўша томоннинг тажовузи деб эътибор қилинарди.

Мазкур бандга кўра, Ҳузоъа қабиласи Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам иттифоқларига кирган, Бану Бакр қабиласи эса Қурайш иттифоқига кирган ва ҳар икки қабила бир-бири билан

¹ Зодул маод: 2/160.

сулҳ ҳолатига ўтган эди. Бу икки қабила ўртасида жоҳилият даврида бўлган қадимий адоват Ислом келиб, ушбу сулҳ тузилиши билан барҳам топган ва улар бир-бирларидан омонликда яшаб туришган эди. Бану Бакр ушбу фурсатдан фойдаланиб қолишга ва Хузоъадан эски ўчларини олишга қарор қилдилар. Саккизинчи хижрийнинг шаъбон ойида Навфал ибн Муовия ад-Дийлий бошчилигидаги бир гуруҳ Бану Бакрликлар Ватир деган жойда турган Хузоъа қабиласига тунда босқин уюштириб, бир қанча одамларини ўлдиришди. Ўртада уруш бўлиб, бунда Қурайш ҳам Бану Бакрга қурол-яроғ билан ёрдам берди, тун қоронғилигидан фойдаланиб, унда айрим қурайшликлар ҳам иштирок этдилар. Хузоъа Ҳарамга қараб чекинди. Бану Бакр улар ортидан қувиб Ҳарамгача келди. Айримлар: «Эй Навфал, Ҳарамга келиб қолдик. Ҳарамда қон тўкишдан илоҳингдан қўрқ, илоҳингдан!», дедилар. Шунда Навфал баралла: «Бугун ҳеч қандай илоҳ деган нарса йўқ, эй Бану Бакр! Ўчларингни олинглар! Қасамки, Ҳарам ичида ўғирлик қиласизлар-у, Ҳарам ичида ўчларингни ололмайсизларми?!», деди.

Хузоъа Маккага киргач, Будаил ибн Варқоъ ал-Хузоъийнинг ҳовлисидан ва уларнинг Рофиъ исмли мавлолари уйидан паноҳ топди.

Амр ибн Солим ал-Хузоъий зудлик билан Мадинага, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига етиб борди. У зотни масжидда, одамлар ичида ўтирган ҳолларида топди ва тик турганича ушбу мазмунда шеър ўқиди:

Қавмимизнинг дўсти, улфати^[1]

Муҳаммадга бош эгиб келдик.

Қон-қардошлик ҳаққи-ҳурмати^[2]

Кўзимиздан ёш тўкиб келдик.

¹ Абдулмутталиб даврдан давом этиб келаётган Хузоъа билан Бану Ҳошим ўртасидаги иттифоққа ишора.

² Абдуманофнинг онаси — яъни Қусойнинг аёли Хуббо — хузоъалик эканига ишора.

Расулуллоҳ мўминлар ичра
Тўлин ойдек барқ уриб турар.

Шумхабардан тўлқинлар ичра
Безовта денгиздек ўзгарар.

Ёрдамингиз биздан аяманг,
Аллоҳ Ўзи сизга ёр бўлсин.

Мўминларни мададга чорланг,
Душманимиз хору зор бўлсин.

Қурайш аҳдга хиёнат қилиб,
Бузди тузган аҳду паймонин.

Бизни заиф-нотавон билиб,
Ишга солди қилич-камонин.

Бизга ҳужум қилиб Ватирда
Қоронғуда ўлдирди, қирди.

Намоз ўқиб турган ҳолида
Мўминларни қонга ботирди.^[1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Сизга мадад берилади, эй Амр ибн Солим», дедилар. Сўнг осмонда бир булут кўринди. Уни кўрсатиб: «Бу булут Бану Каъбга мадад олиб тушмоқда», дедилар.

Кейинроқ Будаил ибн Варқоъ ал-Хузоъий ҳам бир гуруҳ хузоъаликлар билан чиқиб, Мадинага, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келди ва у ҳам ўзларига етган фалокат ҳақида хабар бериб, Қурайшнинг Бану Бакрга ёрдам кўрсатганини билдирди. Сўнг Маккага қайтиб кетди.

Абу Суфён сулҳни янгилаш учун Мадинага отланади

Шубҳасиз, Қурайш ва иттифоқчиларининг бу қилмиши жуда катта хиёнат ва ўртадаги аҳдни очиқдан-очиқ бузиш

¹ Исломни қабул қилган эканликларига ишора.

бўлиб, буни ҳеч нарса билан оқлаб бўлмас эди. Ўзининг бу хиёна-ти жавобсиз қолмаслигига ақли етган Қурайшнинг пайтавасига қурт тушиб, қандай қилиб бўлмасин, бу қилмишининг ёмон оқибатини олдини олиш ҳаракатига тушиб қолди. Шу мақсадда ўтказилган маслаҳат кенгаши қарори билан Қурайш етакчиси Абу Суфён сулҳни янгилаб келиш учун Мадинага вакил қилиб юборилди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам аллақачон асҳобларига Қурайшнинг ўз хиёнати ортидан кўражак чоратадбири тўғрисида хабар бериб: «Хали кўрасизлар, Абу Суфён битимни мустаҳкамлаш ва муддатини узайтириш учун келиб қолса керак», деган эдилар.

Абу Суфён Мадина сари борар экан, Усфонга етганида Мадинадан Маккага қайтаётган Будаил ибн Варқоъга йўлиқди. Уни ҳойнаҳой Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларидан қайтаётган бўлса керак, деган гумонда: «Қаердан келаяпсан, эй Будаил?», деб сўради. «Хузоъа билан мана бу соҳил ва водий атрофларини кезиб келаяпман», деди у. «Муҳаммад ҳузурига бормадингми?», деб сўради. У: «Йўқ», деди.

Будаил Маккага қараб кетгач, Абу Суфён: «Агар у Мадинадан келаётган бўлса, туяси албатта Мадина емидан еган бўлади», деди-да, унинг туяси чўккан жойга бориб, тезагини титиб кўрди. Тезак ичида хурмо данаклари борлигини кўргач: «Қасамки, Будаил Муҳаммад олдига борибди», деди.

Абу Суфён Мадинага келиб, қизи Умму Ҳабиба — уммул муъманийн — олдига кирди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг тўшакларига ўтирмоқчи бўлганида Умму Ҳабиба тўшакни йиғиштириб қўйди. Ундан: «Эй қизим, мени бу тўшакка раво кўрмадингми ёки тўшакни менга раво кўрмадингми?», деб сўраган эди, у: «Бу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг тўшаклари, сиз мушрик, нажассиз», деб жавоб берди. Абу Суфён: «Қасамки, мендан кетганингдан сўнг сенга ёмонлик етибди», деди.

Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларига чиқиб бориб, у зотга муддаосини сўзлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга бирон нарса деб жавоб айт-

мадилар. Кейин у Абу Бакр олдига бориб, ундан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан гаплашиб кўришини илтимос қилди. Абу Бакр унинг илтимосини рад қилди. Кейин у Умар ибн Хаттобга шундай илтимос билан борди. Умар: «Ҳали мен сизлар учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга воситачилик қиламанми?! Аллоҳга қасамки, зиғирдек баҳона топилса, ҳеч иккиланмай сизлар билан жангга кирган бўлардим», деб жавоб берди. Кейин у Али ибн Аби Толиб олдига кирди. Унинг олдида Фотима ва эмаклаб юрган ўғли Ҳасан бор эди. Унга: «Эй Алий, сен менга қариндошчилик жиҳатидан энг яқин одамлардансан. Мен ҳожат билан келганман. Қандай келган бўлсам шундайимча ноумид қайтмаслигим керак. Сен менинг номимдан Муҳаммадга воситачилик қилгин», деди. Алий: «Қуриб кетгур, ҳой Абу Суфён, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир ишга азм қилган бўлсалар, бизнинг унга аралашишга ҳаддимиз сиғмайди», деди. Кейин Абу Суфён Фотимага қараб: «Сен мана бу ўғлингга буюрсанг-да, у одамларга омонлик берса, шунда у тоабад арабларнинг саййидига айланарди», деди. Фотима: «Қасамки, менинг ўғлим ҳали одамларга омонлик берадиган бўлгани йўқ. Қолаверса, ҳеч ким Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарши бировга омонлик бермайди!», деб жавоб берди.

Шунда Абу Суфённинг кўзига дунё қоронғи бўлиб кетди, паришон ва умидсиз ҳолга тушиб, Али ибн Аби Толибга: «Эй Абул Ҳасан, мен жуда қийин аҳволга тушиб қолдим, менга бирон маслаҳат кўрсатгин», деди. Алий: «Қасамки, сенга бирон фойдали маслаҳат беришга ожизман. Фақат, шуни айтишим мумкинки, сен Бану Кинонанинг саййидисан. Одамлар ўртасида туриб, омонлик сўрагин-да, кейин уйингга жўнаб кет», деди. «Бунинг фойдаси тегади, деб ўйлайсанми?», деди. «Йўқ, ундай деб ўйламайман. Бироқ, сен учун бундан бошқа йўл кўрмайпман», деб жавоб берди Алий. Шундан сўнг Абу Суфён масжидга кириб, одамлар ичида туриб: «Эй одамлар, мен одамлардан омонлик сўрайман», деди. Сўнг туясига миниб жўнаб кетди.

Маккага боргач, Қурайшундан: «Нима хабар олиб келдинг?», деб сўради. У деди: «Муҳаммаднинг олдига бориб, мақсадимни

айтсам у бирон жавоб айтмади. Кейин Ибн Аби Қуҳофанинг олдига бордим, унда ҳам бирон яхшилик топмадим. Кейин Умар ибн Хаттобга бордим, унда чексиз адоват туйдим. Кейин Али ҳузурига бордим. У менга яхши муомала қилди ва бир маслаҳат берди, мен у айтган ишни қилиб келдим. Бироқ, бунинг фойдаси тегиш-тегмаслигини билмайман». «У нима маслаҳат берди?», деб сўрашди. «Одамлардан омонлик сўрагин, деди. Мен унинг айтганини қилдим», деди. «Муҳаммад буни инобатга олдими?», дейишган эди: «Йўқ», деб жавоб берди. Шунда қурайшликлар: «Ҳой бечора, бу одам сенинг устингдан кулибди, холос», дейишди. «Йўқ, қасам ичиб айтаманки, мен шундан бошқа йўл кўрмадим», деди у.

Ғазотга тайёргарлик кўриш ва буни махфий тутишга уришиш

Табароний ривоятига кўра, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам битимнинг бузилгани хабари келишидан уч кун олдин Оишага ўзларининг жанговор кийим ва аслаҳаларини ҳозирлаб қўйишни ва буни ҳеч кимга айтмасликни тайинладилар. Абу Бакр унинг олдига кирганида: «Эй қизим, бу нима тайёргарлик?», деб сўради. Оиша: «Аллоҳга қасамки, билмайман», деб жавоб берди. Абу Бакр ҳайрон бўлиб: «Ҳозир Бану Асфар (яъни, румликлар) билан уруш қилиш фурсати эмас-ку! Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қаерга юриш қилмоқчи эканлар?!», деди. «Қасам ичиб айтаманки, хабарим йўқ», деди Оиша. Шу гапдан кейин учинчи куни тонг пайтида Амр ибн Солим ал-Хузойй қирқ отлиқ ҳамроҳлигида етиб келиб, юқоридаги шеърини ўқиган воқеа юз берди. Одамлар битим бузилганини шунда билдилар. Амрдан сўнг Будайл келди, ундан сўнг Абу Суфён етиб келди. Шундан сўнг одамлар воқеадан тўла хабардор бўлдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам урушга тайёрланишга буюрдилар ва Маккага юриш қилишларини эълон қилдилар, «Эй Парвардигор! Бизларнинг хабаримизни Қурайшдан беркитгин, токи биз улар устига тўсатдан кириб борайлик», деб Аллоҳга дуо қилдилар.

Ушбу юриш йўналишини атрофдагилардан яшириш ва одамлар диққатини бошқа тарафга буриб юбориш, кўрган кўзга мусулмонлар шу томонга юриш қилмоқчи деган гумон пайдо бўлиши ва шу ҳақда гап тарқалиши мақсадида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам 8-ҳижрий рамазон ойининг биринчи кунида Мадинадан уч барид^[1] узоқликдаги, Зу-Хашаб ва Зу-Марва ўрталиғида жойлашган Батн Изом деган жойга Абу Қатода ибн Рибъий бошчилигида саккиз кишилик сарийя юбордилар. Ушбу сарийя йўлга чиқиб, айтилган томонга етиб борганида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Маккага қараб йўлга чиққанлари хабари етиб бориб, улар ҳам йўлни ўзгартириб, у зотнинг орқаларидан етиб олдилар.^[2]

Ҳотиб ибн Аби Балтаъа Қурайшга Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни кўзлаб йўлга чиққанлари ҳақида хабар ёзиб, мактуб йўллади. Уни бир аёлга бериб, Қурайшга етказиб бориши эвазига маълум хизмат ҳақи ҳам берди. У аёл хатни соч турмаклари орасига яшириб, йўлга чиқди. Шундан сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга Ҳотибнинг қилган иши ҳақида осмондан хабар нозил бўлди. У зот Алий, Миқдод, Зубайр ибн Аввом ва Абу Марсад ал-Ғанавийни аёлнинг изидан жўнатдилар. Уларга: «Боринглар, Хох деган бир боққа етганларингда бир аёлни топасизлар, унда Қурайшга ёзилган мактуб бор», дедилар. Улар

¹ Барид — 12 милга тенг узунлик ўлчови.

² Ушбу сарийя йўлда Омир ибн Азбат деган кишига дуч келди. У уларга исломий салом билан салом берди. Бироқ, сарийя аъзоларидан Муҳаллим ибн Жассома уни ўзаро адовати туфайли ўлдириб, туясини ва матоларини қўлга киритди. Шундан сўнг Аллоҳ таоло: «**Эй мўминлар, қачон Аллоҳ йўлида жиход учун сафарга чиқсангиз (душманларингизни) аниқ таниб олинглар ва бу ҳаёти дунёнинг нарчасини истаб сизларга салом берган кишига: «Сен мўмин эмассан!» деманглар! Зеро, Аллоҳнинг ҳузурида беҳисоб ўлжалар бордир**» (Нисо: 94) оятини нозил қилди. Улар Муҳаллимни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга истиғфор айтсалар деган умидда у зот ҳузурига олиб келдилар. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни ўз олдиларида кўргач, уч бор: «Эй Аллоҳ, Муҳаллимни мағфират қилмагайсан», дедилар. Шундан сўнг у кўз ёшларини этагига артганича ўрнидан турди. Ибн Исҳоқ ривоят қилишича, унинг қавми кейинроқ Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга истиғфор айтдилар, деган экан. Қаранг: Зодул маод: 2/150, Ибн Ҳишом: 2/626-628.

от чоптириб, айтилган жойга етиб бордилар ва у ерда бир аёлни топдилар. Уни уловдан тушириб: «Ёнингда мактуб борми?», деб сўрадилар. У: «Менда ҳеч қандай мактуб йўқ», деди. Унинг юкларини текшириб, ҳеч нарса тополмадилар. Шундан сўнг Али унга: «Аллоҳга қасам ичиб айтаманки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ёлғон айтмаганлар, биз ҳам алдамаяпмиз. Қасамки, ё ўзинг хатни чиқариб берасан ё биз сени ечинтирамиз», деди. Аёл иш жиддий тус олаётганини кўргач: «Тескари ўгирил», деди, сўнг соч турмагини ечиб, унинг орасидан хатни чиқариб берди. Хатни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга олиб келиб топширдилар. Хат «Ҳотиб ибн Аби Балтаъадан Қурайшга» деб бошланган ва ортидан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг улар устига юриш қилмоқчи эканлари хабари битилган эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳотибни чақиртириб: «Бу нимаси эй Ҳотиб?!», дедилар. Ҳотиб: «Ё Расулуллоҳ, менга (куфр ё муртадлик ҳукмини чиқаришга) шошилманг. Қасамки, мен Аллоҳ ва Расулига иймон келтирувчиман, муртад ҳам бўлмадим, динимни ҳам ўзгартирмадим. Лекин, мен Қурайшга келгиндиман, уларнинг асидан эмасман. Менинг қариндош-уруғим ва аҳли-оилам улар қўли остида. Қурайш ичида уларни ҳимоя қиладиган бирор яқин кишим йўқ. Сизнинг атрофингиздаги бошқа кишиларнинг эса у ерда ҳимоя қиладиган кишилари бор. Шунинг учун мен уларга шу йўл билан яқинларимни ҳимоя қилдиришни истаган эдим», деди. Умар ибн Ҳаттоб: «Буни менга қўйиб беринг ё Расулуллоҳ, бошини танасидан жудо қилай, чунки у Аллоҳ ва Расулига хиёнат қилди ва аниқ мунофиқ бўлди», деган эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ахир у Бадрда иштирок этган. Қаердан биласиз эй Умар, Аллоҳ Бадр аҳлини билганидан кейин: «Истаган ишингизни қилаверинг, мен сизларни кечирдим» деган бўлса?!», дедилар. Шунда Умар йиғлаб: «Аллоҳ ва Расули билувчироқ», деди.^[1]

Шундай қилиб, Аллоҳ таоло хабарлар йўлини тўсди ва Қурайшга мусулмонларнинг урушга ҳозирланаётгани хабари етиб бормади.

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/422, 2/612.

Ислом лашкари Макка сари йўл олади

Саккизинчи ҳижрий муборак рамазон ойининг ўнинчи куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам 10 000 (ўн минг) саҳобадан ташкил топган қўшин билан Мадинадан Маккага қараб йўлга чиқдилар. Мадинага Абу Руҳм ал-Ғифорийни халифа қилиб қолдирдилар.

Жуҳфага етганларида — ёки ундан сал ўтганларида — амакилари Аббос ибн Абдулмутталибга дуч келдилар. У аҳли-оиласи билан мусулмон бўлиб, ҳижрат қасдида келаётган эди. Сўнг Абвоъга етганларида амакиваччалари Абу Суфён ибн Ҳорис ва амаваччалари Абдуллоҳ ибн Аби Умайяга йўлиқдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу иккисидан кўп озор ва масхара-ларга йўлиққан эдилар. Шу боис улардан юз ўгирдилар. Шунда Умму Салама Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: «Амакиваччангиз билан амаваччангиз сизнинг юз ўгиришингиз туйфайли бахтсиз бўлиб қолмасинлар», деди. Сўнг Али Абу Суфён ибн Ҳорисга: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг юз томонларига ўтиб, Юсуфнинг акалари Юсуфга айтган куйидаги сўзларни айтинг: **«Улар дедилар: Аллоҳга қасамки, Аллоҳ сени бизлардан афзал қилмишдир. Бизлар эса, шак-шубҳасиз, адашувчилардан бўлдик»** (Юсуф: 91). У зот бошқа бировнинг ўзларидан кўра чиройлироқ сўз айтувчи бўлишини истамайдилар», деб ўргатди. Абу Суфён у ўргатганидек қилди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: **«У деди: «Бу кун сизлар айбланмайсиз. Аллоҳ сизларни мағфират қилгай. У зот раҳм қилувчиларнинг раҳмлироғидир»** (Юсуф: 92) ояти билан жавоб қилдилар. Шундан сўнг Абу Суфён бир қанча байтлар ўқиди. Улар ичида жумладан, шундай мазмундаги сўзлар бор эди:

«Қасамки, Лот Муҳаммаддан устун келсин деб
Жангга кирган пайтимда мен гумроҳ эканман.

Мана энди фурсат етиб ҳидоят топдим
Ўзим қувиб солган кишим мени Аллоҳга йўллади».

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг кўкрагига уриб: «Сиз мени қувиб солган эдингизда-а?», дедилар.^[1]

Ислом лашкари Марруз-Заҳронга тушади

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам, одамлар ҳам рўзадор ҳолда борар эдилар. Усфон билан Қудайд ўрталиғидаги Қудайд деган жойга етганларида оғизларини очдилар, одамлар ҳам оғизларини очдилар. Сўнг юришни давом эттириб, хуфтон маҳали Марруз-Заҳронга — Фотима водийсига — бориб тўхтадилар. Лашкарга гулхан ёқишни буюрдилар, ўн мингта гулхан ёқилди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳуни лашкар қўриқчиларига бош этиб тайинладилар.

Абу Суфён Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларида

Мусулмонлар Марруз-Заҳронга тушганларидан сўнг Аббос Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг оқ хачирларини миниб олиб, бирон киши учраб қолса-ю, Қурайшга хабар етказса, шунда улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам улар устига кириб боришларидан олдин ўзлари у зотдан омонлик сўраб истиқболларига чиқишса, деган илинжда айланиб юрди.

Аллоҳ Қурайшдан хабарларни тўсиб қўйган, улар қўрқув ва ҳадик ичида, энди нима бўларкин, деб кутиб юришган эди. Шу кеча Абу Суфён атрофдан хабар олиш учун шаҳар ташқарисига

¹ Ибн ишом: 4/41, 42, Байҳақий: Далоилун-нубувва: 5/28.

Шундан сўнг Абу Суфённинг исломий ҳаёти жуда гўзал кечди. Айтишларича, у Исломни қабул қилган кунидан бошлаб уялганидан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг юзларига тик боқмаган экан. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам уни яхши кўрардилар, унга жаннат башоратини берганлар ва: «У Ҳамзанинг ўринбосари бўлади, деб умид қиламан», деганлар. Вафоти яқинлашганда: «Менга йиғи-сиғи қилманглар, Аллоҳга қасамки, мен Исломни қабул қилганимдан бери тилимдан ёмон сўз чиқмади», деган экан (Зодул маод: 2/162, 163).

чиққан, Ҳаким ибн Хузом ва Будаил ибн Варқоъ ҳам унга ҳамроҳ бўлган эдилар.

Аббос айтади: Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг хачирларини миниб, айланиб юрган эдим, бирдан қулоғимга Абу Суфён ва Будаил ибн Варқоънинг овозлари чалинди. Абу Суфён: «Ҳеч қачон бу тунгидек кўп гулхан кўрмаган эдим», деган эди, Будаил: «Қасамки, бу Хузоъа қабиласи бўлиши керак, уруш уларни ўт ёқишга мажбур қилган бўлса керак», деди. Абу Суфён: «Йўқ, Хузоъанинг сони анча оз, улар бунча кўп гулхан ёқишмайди», деди.

Мен Абу Суфённинг овозини таниб: «Абу Ҳанзаламисан?», дедим. У ҳам менинг овозимни таниб: «Абул Фазл, сенмисан?», деди. Мен: «Ҳа», дедим. «Ўзи нима гап, ота-онам сенга фидо бўлсин?», деб сўради. Мен: «Булар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва у кишининг одамлари, тонг отгач Қурайшнинг ҳолига вой бўлади», дедим.

«Бирон чораси йўқмикин, ота-онам сенга фидо бўлсин?», деди у. «Қасам ичиб айтаманки, агар сени қўлга туширсалар, албатта бошингни олдирадилар. Яхшиси, сен мана бу хачирга мингашгин-да, мен сени Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига олиб бориб, сенга омонлик олиб берай», дедим. Шундан сўнг у менинг орқамга мингашди, иккала шериги эса орқага қайтиб кетишди.

Мен у билан келарканман, қай бир гулхан ёнидан ўтсам, у ерда ўтирганлар: «Ким бу?», дейишар, мени Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг хачирлари устида кўришгач: «Ҳа, бу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг амакилари, у зотнинг хачирларини миниб олибди», дейишарди. Умар ибн Ҳаттобнинг гулхани ёнидан ўтаётганимда у ҳам: «Ким бу?», деб сўради ва ўрнидан турди. Абу Суфёнга кўзи тушгач: «Бу Аллоҳнинг душмани Абу Суфён-ку?! Ҳеч қандай сулҳсиз ва битимсиз ҳолатда сени менга келтириб берган Аллоҳга ҳамд бўлсин!», деди. Сўнг тезлик билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам томонга қараб юриб кетди. Мен хачирни тезлатиб, ундан ўзиб кетдим ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларига кириб бордим. Орқамдан Умар кириб келиб: «Ё Расулуллоҳ, Абу Суфён ўз

оёғи билан келибди, уни менга қўйиб беринг, бошини танидан жудо қилай», деди. Мен: «Ё Расулуллоҳ, мен уни ҳимоямга олдим», дедим. Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларига ўтириб, у зотнинг бошларидан тутиб: «Қасамки, бу кеча мендан бошқа ҳеч ким у зотга мурожаат қилмайди», дедим. Умар бу ҳақда қайта-қайта гапиравергач: «Бас қил, эй Умар! Аллоҳга қасамки, агар бунинг ўрнида Бану Адий ибн Каъб одамларидан бирови бўлганида бу гапингни айтмаган бўлардинг», дедим. Шунда Умар: «Шошма, эй Аббос! Аллоҳга қасамки, сенинг мусулмон бўлишинг мен учун отам Хаттобнинг — агар у Исломни қабул қилса — мусулмон бўлишидан ҳам суюмлироқдир. Сабаби, мен биламанки, сенинг мусулмон бўлишингдан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Хаттобнинг мусулмон бўлишидан кўра кўпроқ севинадилар», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эй Аббос, уни ўзингиз билан олиб кетинг. Эрталаб менинг олдимга олиб келасиз», дедилар. Эрталаб мен уни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига олиб келдим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга кўзлари тушгач: «Шўринг қурисин, эй Абу Суфён, сенга бир Аллоҳдан ўзга ибодатга лойиқ зот йўқлигини билиш фурсати келмадими?!», дедилар. У: «Ота-онам сизга фидо бўлсин, сиз нақадар ҳалим, нақадар бағрикенг ва нақадар силаи раҳм қилувчи зотсиз! Дарҳақиқат, ўзим ҳам ўйладим, агар Аллоҳдан ўзга бошқа бирон илоҳ бўлганида, аллақачон менга бирон фойдаси теккан бўларди», деди.

«Шўринг қурисин эй Абу Суфён, сенга менинг Аллоҳнинг Расули эканимни билиш вақти келмадими?!», дедилар. У: «Ота-онам сизга фидо бўлсин, сиз нақадар ҳалим, нақадар бағрикенг ва нақадар силаи раҳм қилувчи зотсиз! Аммо бу хусусда ҳануз кўнгилда иккиланиш бор», деди. Шунда Аббос: «Ҳой шўринг қуригур! Бошингдан ажраб қолмасингдан туриб исломни қабул қилиб, «Ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадун расулуллоҳ», деб гувоҳлик бера қолсангчи!», деди. Шундан сўнг Абу Суфён шаҳодат калималарини айтиб, Исломни қабул қилди.

Аббос: «Ё Расулуллоҳ, Абу Суфён фахрни яхши кўрадиган одам, унга бирон илтифот кўрсатиб қўйсангиз бўларди», деган

эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Хўп, ким Абу Суфённинг ҳовлисига кириб олса, у омонликда! Ким уйига кириб, эшигини беркитиб олса, у омонликда! Ким Масжиди Ҳаромга кириб олса, у омонликда!», деб эълон қилдилар.

Ислом лашкари Марруз-Заҳронни тарк этиб, Маккага йўл олади

Шу куни — 8-ҳижрий рамазон ойининг ўн еттинчиси, сешанба куни — тонг пайтида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Марруз-Заҳронни тарк этиб, Маккага йўл олдилар. Абу Суфён Аллоҳнинг лашкарларини бир кўриб қўйсин, деган мақсадда Аббосга уни даранинг тор бир жойида тўхтатиб туришни тайинладилар. Аббос уни айтилган жойда тўхтатиб турди. Қабилалар ўз байроқларини кўтариб унинг олдидан ўта бошладилар. Ҳар бир қабила ўтаётганида Абу Суфён: «Ким булар, эй Аббос?», деб сўрар, Аббос уларнинг номини айтиб, масалан: «Бу Сулайм», деса: «Сулаймнинг менга нима дахли бор», деб қўяр, кейинги қабила ўтаётганида яна: «Эй Аббос, булар кимлар?», деб сўрар, «Бу Музайна», деса: «Музайнанинг менга нима дахли бор», дер эди. Шу тариқа ҳар бир ўтиб бораётган қабила ҳақида сўраб туриб, бу қабиланинг унга дахли йўқлигини айтар эди. Охирида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам муҳожир ва ансорлардан иборат катта бир гуруҳ билан ўтдилар, уларнинг темир дубулғалари ичидан фақат кўзлари кўриниб турарди. Абу Суфён: «Субҳаналлоҳ, эй Аббос, булар кимлар?», деб сўради. «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам муҳожир ва ансорлар ҳамроҳлигида ўтиб бормоқдалар», деди Аббос. «Буларга ҳеч қандай куч-қувват бас кела олмайди», деди Абу Суфён, сўнг: «Эй Абул Фазл, қасамки, бугун жиянингнинг мулки жуда улканлашиб кетибди», деди. Аббос: «Эй Абу Суфён, бу мулк эмас, нубувват!», деган эди, «Ҳа, шундай», деди.

Саъд ибн Убода ансорларнинг байроқдори эди. У Абу Суфённинг олдидан ўтаётиб: «Бугун қирғинбарот кунидир, бугун ҳурматлар ҳалол қилинадиган (яъни, Ҳарамда ҳам жанг қилиш мумкин бўладиган) кундир, бугун Аллоҳ Қурайшни хор қилди»,

деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Суфённинг ёнидан ўтаётганларида у: «Ё Расулуллоҳ, Саъд айтган гап тўғрими?», деб сўради. «У нима деди?», дегандилар: «Шундай-шундай, деб айтди», деди. Усмон билан Абдурраҳмон ибн Авф: «Ё Расулуллоҳ, Саъд Қурайшни қирғин қилишдан ҳам тоймайди, деб қўрқамиз», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Йўқ, аксинча, бугун Каъба улуғланадиган кун, бугун Аллоҳ Қурайшни азиз қилган кун», дедилар, сўнг Саъдни чақиртириб, ундан байроқни олиб қўйдилар ва унинг ўғли Қайса бердилар. Бу билан байроқ Саъддан бутунлай олиб қўйилмаганини англатдилар. Баъзи ривоятларда уни Зубайрга олиб бердилар ҳам дейилган.

Қурайш учун кутилмаган ҳол

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Суфённинг ёнидан ўтиб кетганидан сўнг Аббос унга: «Қавмингни қутқариб қолишга шошил!», деди. Шундан сўнг Ау Суфён елдек учиб Маккага кириб борди ва бор овози билан: «Эй Қурайш жамоаси! Муҳаммад сизлар унга асло бас келолмайдиган катта қўшин билан келмоқда! Ким Абу Суфённинг ҳовлисига кириб олса, у омонликда!», деб қичқирди. Шунда хотини Ҳинд унинг мўйловига чанг солиб: «Ўлдиришлар (қавмига «хушхабар» етказаман деб югуравериб) оёқлари шилиниб кетган бу бақалоқ ёғидишни (бочкани)! Душманнинг элчиликка топган одамини қаранг-а!», деб ўқирди. Абу Суфён унга парво қилмай: «Ҳой шўринг қурғурлар! Бунинг гапига алданиб қолманглар! Муҳаммад ҳақиқатдан ҳам сизлар бас келолмайдиган қўшин билан келган! Ким Абу Суфённинг ҳовлисига кириб олса, у омонликда!», деб қичқирди. Одамлар: «Аллоҳ сени ҳалок қилсин! Ҳовлинг бизга нима қилиб берарди?!», дейишди. У яна: «Ким уйига кириб, эшигини беркитиб олса, у омонликда! Ким Масжидга кириб олса, у омонликда!», деб қичқирди. Шундан сўнг одамлар уйларига ва масжидга қараб тарқалиб кетишди, қаланғи-қасанғи ва жанжалкаш кимсаларни ишга солиб қўйиб: «Буларни қўшин қаршисига чиқарамиз, иш Қурайш фойдаси-

га оғса, биз ҳам буларга қўшиламыз, аксинча бўлса, ўзимиздан сўралган нарсани беришга мажбур бўламыз», дейишди. Қурайшнинг енгилтак ва нодон кишилари эса Икрима ибн Аби Жаҳл, Сафвон ибн Умайя ва Сухайл ибн Амрга қўшилишиб, муслмонларга қарши жанг қилиш учун Хандамада тўпланишди. Улар ичида Бану Бакр қабиласидан Ҳимос ибн Қайс деган одам ҳам бўлиб, у аввалроқ қуролларини тайёрлаётганида хотини ундан: «Бу нима тайёргарлик?», деб сўраган, у: «Муҳаммад ва унинг асҳобларига қарши жангга», деганди. Хотини: «Муҳаммаднинг қўшинига ҳеч ким бас келолмайди», деганида у: «Умид қиламанки, улардан баъзиларини сенга хизматкор қилиб бераман», деганди ва қуйидаги шеърни ўқиганди:

Ғаним бостириб келса
 Мен тайёрман урушга.
 Ўткир қилич-у найзам
 Тахт душманни қиришга.

Шу одам ҳам Хандамада йиғилганлар орасида эди.

Ислом лашкари Зу-Тувода

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам йўлларида давом этиб, Зу-Тувоба етиб келдилар. Аллоҳ таолога У ато этган буюк фатҳ шукронасини бажо келтириб, тавозе билан бошларини эгиб олган, соқоллари эгарнинг қошига тегиб борар эди. Шу ерда лашкарни тақсимладилар. Холид ибн Валидни ўнг қанотга бош қилиб, Макканинг қуйи тарафидан киришга амр қилдилар. Аслам, Сулайм, Ғиффор, Музайна, Жухайна каби араб қабилалари Холиднинг гуруҳига кирганди. Унга: «Агар Қурайш қаршилиқ кўрсатса, қиличдан ўтказинглар, сизлар билан Сафода учрашамиз», дедилар.

Зубайр ибн Аввомни чап қанотга бош қилиб тайинладилар, у Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг байроқдори бўлди. Унга Макканинг юқори тарафидан — Кадоъдан — кириб боришни ва Ҳажунга байроқ тикиб, у зотни ўша ерда кутиб ту-

ришни тайинладилар.

Абу Убайдани пиёдаларга ва қуролсиз кишиларга бош қилдилар, унга Батни Водийни эгаллашини, Маккага Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларида кириб боришини буюрдилар.

Ислом лашкари Маккага кириб келади

Қўшиннинг қисмлари ўзларига белгилаб берилган йўналишлар бўйича ҳаракатланиб, Маккага кириб бордилар.

Холиднинг гуруҳи йўлда учраган мушрикларни тинчитиб бораверди. Унинг гуруҳидаги мусулмонлардан Курз ибн Жобир ал-Фихрий билан Хунайс ибн Холид ибн Рабиъа ҳалок бўлди. Бу иккаласи лашкардан ажралиб, бошқа йўлга тушиб қолишганди. Холид ибн Валид Хандамада Қурайшнинг нодон жангарилари билан тўқнашиб, ўртада бир оз жанг кечди. Мушриклар ўн икки жангчисидан айрилиб, орқага чекинишди. Мусулмонларга қарши жангга қуролларини тайёрлаган ҳалиги Ҳимос ибн Қайс исмли кимса ҳам чекиниб, зўрға уйига етиб олди ва хотинига эшикни танбалаб олишни буюрди. Хотини: «Ҳалиги айтган баландпарвоз гапларингиз қаерда қолди?!», деб сўраган эди, қуйидаги мазмундаги шеър билан жавоб берди:

Бугун ўзинг Хандамада бўлганигда,
 Не ҳодиса бўлганини кўрганигда,
 Кўрганигда Икрималар қочишини,
 Сафвонларнинг теру қонга ботишини,
 Эшитсайдинг қиличларнинг жарангини,
 Мусулмонлар тортган наъра оҳангини,
 Қилмас эдинг мени бундоқ кин-маломат,
 Севинардинг қайтганимга соғ-саломат.

Холид Макка ичида кезиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан Сафода учрашди.

Зубайр эса илгарироқ бориб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг байроқларини Ҳажунга — Фатҳ масжиди ўрнига — тикди, у ерда бир чодир ўрнатиб, то Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам келгунларига қадар шу ерда турди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Масжиди Ҳаромга кириб, уни бутлардан тозалайдилар

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам муҳожир ва ансорлар қуршовида Масжиди Ҳаромга кириб келдилар. Ҳажари асвад ёнига келиб, уни ўпдилар, Байтуллоҳни тавоф қилдилар. Байтуллоҳ атрофида 360 та бут-санам бор эди. Қўлларидаги камон билан уларни туртиб: «**Ҳақиқат** (яъни, Исом) **келди ва ботил** (яъни, куфр) **ўчиб-йўқолди. Чунки ботил йўқолувчи нарсадир**» (Исро: 81), «**Айтинг: «Ҳақ келди** (ва ботил-динсизлик йўқ бўлди). **Энди ботил** (янги динсизликни) **бошлай ҳам олмас**, (эски динсизликни) **қайтара ҳам олмас**» (Сабаъ: 49) дердилар, бутлар юзтубан қуларди.

Тавофни туялари устида ўтирган ҳолда қилдилар, у кунини эҳром киймаган эдилар, тавоф билан кифояландилар. Тавофдан сўнг Усмон ибн Талҳани чақириб, ундан Каъбанинг калитини олдилар ва Каъба эшигини очтириб, унинг ичига кирдилар. Каъба ичида суратлар бор эди. Иброҳим ва Исмоил алайҳиссаломларнинг фолчўплар билан фол кўраётганлари тасвирланган суратни кўриб: «Аллоҳ мушрикларни ҳалок қилсин, қасамки, икковлари ҳам асло фол кўрмаганлар», дедилар. Каъба ичида ёғочдан ясалган кабутар тимсолини кўриб, уни ўз қўллари билан синдириб ташладилар, суратларни ўчиртириб ташладилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Каъба ичида намоз ўқишлари, сўнг Қурайш олдида хутба қилишлари

Сўнгра Каъба эшигини ичкаридан беркитдилар, Усома ва Билол ҳам бирга эдилар, эшик қаршисидаги деворга юз-

ланиб, девордан уч газ берида турдилар, иккита устунни чап томонларига, битта устунни ўнг томонларига, учта устунни орқа томонларига қилган ҳолларида икки рақъат намоз ўқидилар — у пайтда Байтуллоҳнинг олти устунни бор эди — сўнг Байтуллоҳ ичида айланиб юриб, унинг ҳамма томонида такбир ва тавҳид калималарини айтдилар, сўнг эшикни очдилар. Қурайш у зот нима қилишларини кутиб, масжидни тўлдириб саф-саф бўлиб туришарди. Эшик остонаси устида туриб, қўлларини эшикнинг икки кесақисига қўйиб, шундай хутба қилдилар:

«Аллоҳдан ўзга ибодатга лойиқ зот йўқ, У ёлғиздир, Унинг шериги йўқдир, У ваъдасига вафо қилди, бандасига нусрат берди, гуруҳларни ёлғиз Ўзи мағлуб этди. Билиб қўйинглар, барча ўч олиш, мол ёки қон менинг ушбу икки оёғим остидадир. Фақат Байтуллоҳнинг мутасаддилиги ва ҳожиларни суғориш бундан мутаснодир. Билиб қўйинглар, қасдсиз — қамчи ва асо билан — одам ўлдириш худди қасддан ўлдирган кабидир, унинг дияси (хун пули) оғир: юз туя, ундан қирқтаси бўғоз бўлиши керакдир. Эй Қурайш жамоаси! Аллоҳ сизлардан жоҳилият такаббурлигини ва ота-боболар билан фахрланишни кетказди. Барча инсонлар Одамдан, Одам эса тупроқдандир». Сўнг қуйидаги оятни ўқидилар: **«Эй инсонлар, дарҳақиқат Биз сизларни бир эркак (Одам) ва бир аёл (Ҳавво)дан яратдик ҳамда бир-бирларингизни танишинглар учун сизларни (турли-туман) халқлар ва қабила-элатлар қилиб қўйдик. Албатта сизларнинг Аллоҳ наздидаги энг ҳурматлироғингиз тақводорроғингиздир. Албатта Аллоҳ билувчи ва огоҳдир»** (Хужурот: 13).

Бу кун сизлар айбланмайсиз

Сўнгра: «Эй Қурайш жамоаси! Мени сизларга қандай муомала қилади деб ўйлайсизлар?», деб сўрадилар. Улар: «Яхшилик! Улуғ биродар ва улуғ биродарнинг ўғли!», деб жавоб беришди. Шунда: «Мен сизларга Юсуф ўз оғаларига айтганидек: **«Бу кун сизлар айбланмайсиз»** деб айтаман. Бораверинглар, сизлар озодсизлар», дедилар.

Каъбанинг калити ўз эгаларига қайтарилади

Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам масжидда ўтирдилар. Али розияллоҳу анҳу қўлида Каъбанинг калитини тутганича: «Ё Расулуллоҳ, Аллоҳ сизга саловоту саломлар йўлласин, бизга ҳижобат (яъни Каъбага тегишли ишларга мутасаддилик) билан сиқояни (яъни, ҳожиларни замзам билан суғоришни) жамлаб берсангиз», деди. Бир ривоятда: Бу сўзни айтган киши Аббос эди, дейилади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Усмон ибн Талҳа қани?», дедилар. Уни чақириб келинди. Унга: «Калитингизни олинг, эй Усмон! Бугун яхшилик ва вафо кунидир», дедилар. Ибн Саъд «Табақот»да ривоят қилишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга калитни бераётди: «Олинглар, у тоабат сизларда бўлади. Уни сизлардан фақат золимгина тортиб олиши мумкин. Эй Усмон, Аллоҳ сизларни Ўз Уйига омонатдор қилди. Энди шу Уй ортидан сизларга келадиган нарсалардан яхшилик билан еяверинглар!», дедилар.

Билол Каъба устида азон айтади

Намоз вақти бўлди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Билолга Каъба устига чиқиб азон айтишни буюрдилар. Абу Суфён ибн Ҳарб, Аттоб ибн Усайд ва Ҳорис ибн Ҳишом Каъба тагида ўтирган эдилар. Аттоб: «Аллоҳ Усайдни (яъни, отамни) мукаррам қилган экан, бу гапларни эшитмай ўтиб кетди, эшитганда жизғанаги чиқиб қоларди», деди. Ҳорис: «Аммо, мен Аллоҳга қасамки, агар унинг ҳақлигини билсам, албатта эргашардим», деди. Абу Суфён: «Қасамки, мен ҳеч нарса демайман. Агар гапирсам, мана бу майда тошлар ҳам гапимни етказишади», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг олдиларига чиқиб келиб: «Сизлар нима деганларингизни биламан», дедилар ва уларга ўзлари айтган гапларни айтиб бердилар.

Шунда Ҳорис ва Аттоб: «Гувоҳлик берамизки, сиз ҳақиқатан Аллоҳнинг пайғамбари экансиз. Аллоҳга қасамки, бу гапларимизни ўзимиздан бошқа бирон киши эшитмаган эдики, сизга бориб етказибди деб ўйласак», дейишди.

Фатҳ намози ёки шукр намози

Ўша куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Умму Ҳониъ бинт Аби Толибнинг ҳовлисига кириб, ғул қилдилар ва унингуйидасаккизракъат намоз ўқидилар. Чошгоҳвақти бўлгани учун баъзилар бунини чошгоҳ намози деб гумон қилишади. Аслида, бу фатҳ намози эди. Умму Ҳониъ ўзининг иккита қайноғасини ўз ҳимоясига олганини айтганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Сиз ҳимоянгизга олган кишини биз ҳам ҳимоямизга олдик, эй Умму Ҳониъ!», дедилар. Чунки, Умму Ҳониънинг иниси Али ибн Аби Толиб у иккисини ўлдирмоқчи бўлганда Умму Ҳониъ уларни уйга киритиб, устидан қулфлаб қўйганди. Шундан сўнг у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга бу ҳақда айтганида у зот ҳалиги жавобни бердилар.

Бир неча ашаддий жиноятчини қатл қилишга буюришлари

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўша куни тўққиз нафар энг катта жиноятчи кимсаларнинг қонларини ҳалол қилдилар, уларни агарчи Каъбанинг пардаси остида бўлсалар ҳам тутиб ўлдиришга буюрдилар. Улар Абдулуззо ибн Хатол, Абдуллоҳ ибн Саъд ибн Аби Сарҳ, Икрима ибн Аби Жаҳл, Ҳорис ибн Нуфайл ибн Ваҳб, Мақис ибн Субоба, Ҳаббор ибн Асвад, Ибн Хатолга тегишли, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўп ҳажв қилиб қўшиқ айтиб юрган иккита қўшиқчи қиз, Бану Абдилмутталиб қавмига қарашли Сора исмли бир чўри аёл. Ҳотибнинг хати шу аёлдан топилганди.

Булардан Ибн Аби Сарҳни Усмон розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларига олиб келиб, омонлик тилаб, жонини сақлаб қолди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳобларидан бирон киши туриб, уни ўлдиришини истаб, бир муддат унга омонлик бермай турдилар, кейин Исломини қабул қилдилар. Чунки, у аввал Исломни қабул қилиб, ҳижрат ҳам қилган, кейин муртад бўлиб, Маккага қайтиб кетган эди.

Икрима ибн Аби Жаҳл Яманга қочиб кетди. Аёли унга омонлик тилаб келган эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам омонлик бердилар. Шундан сўнг аёли бориб, уни қайтариб келди. У Исломни қабул қилди ва исломи гўзал бўлди.

Ибн Хатол Каъбанинг пардасига осилиб олган эди. Бир киши келиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга буни айтганида: «Ўлдир!», дедилар. У бориб, уни ўлдирди.

Мақис ибн Субобани эса Нумайла ибн Абдуллоҳ ўлдирди. Мақис аввал мусулмон бўлган, кейин бир ансорийга тажовуз қилиб, уни ўлдирган ва муртад бўлиб, мушрикларга келиб қўшилган эди.

Ҳорис Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга Маккадаликларида кўп озор бергани, уни Али қатл қилди.

Ҳаббор ибн Асвад Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қизлари Зайнаб ҳижратга чиқиб кетаётганида уни уриб йиқитган, Зайнаб тошга йиқилиб, ҳомиласидан айрилган эди. Ҳаббор Макка фатҳи куни қочиб кетди, кейин Исломни қабул қилиб, исломи гўзал бўлди.

Қўшиқчи қизлардан бири қатл қилинди, яна бирига омонлик тиланиб, жони сақланиб қолди ва мусулмон бўлди. Сора ҳам омонлик олиб, мусулмон бўлди.

Ибн Ҳажар ёзади: Абу Маъшарнинг зикр қилишича, қони ҳалол қилинганлар орасида Ҳорис ибн Талотил ал-Ҳузозий ҳам бор эди, уни Али қатл қилди. Ҳокимнинг зикр қилишича, қони ҳалол қилинганлар ичида Каъб ибн Зухайр ҳам бор эди. Унинг қиссаси машҳур. Кейинроқ у келиб, мусулмон бўлди ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни мадҳ этди. Улар ичида Ваҳший ибн Ҳарб ҳам бор эди. Абу Суфённинг хотини Ҳинд бинт Утба ҳам бор эди, у мусулмон бўлди. Ибн Хатолнинг чўриси Арнаб ҳам қатл қилинди, Умму Саъд қатл қилинди. Ибн Исҳоқ ушбу номларни келтириб, санокни саккизта эркак ва олтита аёлга етказган. Эҳтимолки, Арнаб билан Умму Саъд ҳалиги иккита қўшиқчи қиз бўлсалар, уларнинг исмлари куня ва лақаблари эътибори билан бошқача қилиб айтилган бўлиши мумкин.^[1]

¹ Фатҳул Борий: 8/11, 12.

Сафвон ибн Умайя ва Фазола ибн Умайрнинг Ислонни қабул қилишлари

Сафвоннинг номи қатл қилишга буюрилган кишилар ичида йўқ эди. Бироқ, у Қурайшнинг энг катта раҳбарларидан бўлгани учун ўз жонига хавф қилиб, қочиб кетган эди. Умайр ибн Ваҳб ал-Жумаҳий Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан унга омонлик сўраган эди, у зот омонлик бердилар, бунинг тасдиғи сифатида Маккага кийиб келган саллаларини ҳам бериб юбордилар. Умайр Сафвоннинг ортидан бориб, уни Жиддада Яманга борувчи кемага минмоқчи бўлиб турган жойидан қайтариб олиб келди. Сафвон Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан икки ой ўз ихтиёрига қўйишларини сўради, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга тўрт ой ихтиёр бердилар. Сўнг Сафвон Ислонни қабул қилди. Аёли ундан олдин мусулмон бўлганди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни аввалги никоҳларида қолдирдилар.

Фазола журъатли киши эди. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тавоф қилаётганларида у кишини ўлдириш мақсадида ёнларига яқинлашди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг кўнглидаги ниятини айтиб бердилар, шунда у мусулмон бўлди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам фатҳнинг иккинчи кунида қилган хутбалари

Фатҳнинг эртаси куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам одамларга хутба қилдилар. Аллоҳга ҳамду сано айтиб, Уни Ўзига лойиқ бўлганидек улуғладилар, сўнг шундай дедилар: «Эй одамлар! Албатта, Аллоҳ Маккани осмонлару ерни яратган кунида Ҳаром (ҳурматли) қилган, у Аллоҳнинг ҳаром қилиши билан то қиёматгача ҳаромдир. Аллоҳга ва охират кунига иймон келтирган ҳеч бир киши учун унда қон тўкиш, унинг ўт-ўланларини юлиб-синдириш ҳалол бўлмайди. Агар бирон кимса Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унда жанг қилганини баҳона қил(иб қон тўкмоқчи бўл)са, айтинглarki, Аллоҳ Ўз Ра-

сулига изн берди, сизларга изн бермади. Менга ҳам фақат куннинг маълум соатидагина изн берди. Бугун унинг ҳурмати кеча қандай бўлса ўшандай ҳолига қайтди. Ҳозир бўлганлар ҳозир бўлмаганларга етказиб қўйсин».

Бир ривоятда: «Унинг тикани буталмайди, ови ҳуркитилмайди, унда тушириб қолдирилган нарсалар олинмайди — танитиш учун олган киши бундан мустасно, — ўти юлинмайди», дедилар. Шунда Аббос: «Ё Расулуллоҳ, фақат изхирга (хушбўй ўсимлик) рухсат беринг, чунки уни уйларига ва темирчиликка ишлатишади», деган эди, «Фақат изхирга рухсат», дедилар.

Ўша куни Ҳузоъа ўзларининг жоҳилият пайтида ўлдирилган битта одами учун Бану Лайдан бир кишини ўлдиришди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шу хусусда сўзлаб: «Эй Ҳузоъа жамоаси, одам ўлдиришдан қўлингизни тийинглар! Гарчи фойдаси бўлса ҳам, қатл кўпайиб кетди. Сизлар бир одамни ўлдирибсиз, мен албатта унинг хун пулини тўлайман. Шувақтдан эътиборан ким бировни ўлдирса, унинг аҳли икки ишдан бирига ихтиёрлидир: истасалар қотилнинг қонини тўкадилар, истасалар хун пулини оладилар», дедилар.

Бир ривоятда: Яман аҳлидан бўлган Абу Шоҳ исмли бир киши туриб: «Ё Росулуллоҳ, (ушбу хутбани) менга ёзиб беринг» деган эди, у зот: «Абу Шоҳга ёзиб беринглар» дедилар.^[1]

Ансорлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маккада қолиб кетадилар деб хавотирга тушишлари

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг киндик қонлари тўкилган ерлари ва ватанлари бўлмиш Макка фатҳ этилгач, ансорлар ўзаро: «Нима дейсизлар, Аллоҳ таоло Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ўз ерлари ва шаҳарларини фатҳ

¹ Юқоридаги ривоятлар ушбу манбалардан олинди: Саҳиҳул Бухорий: 1/22, 216, 247, 328, 329, 2/615, 617, Саҳиҳ Муслим: 1/437-439, Ибн Ҳишом: 2/415, 416, Абу Довуд: 1/276.

қилиб бергач, энди шу ерда қолиб кетмасмикинлар?», дедилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу пайтда Сафо тоғида қўл кўтариб дуо қилиб турган эдилар. Дуоларидан фориг бўлгач: «Нима дедингизлар?», деб сўрадилар. Улар: «Йўқ, ҳеч нарса, ё Расулуллоҳ», дейишди. Қайта-қайта сўраганларидан кейин нима деганларини айтиб беришди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Йўқ, Аллоҳ сақласин, энди ҳаётим ҳам, мамотим ҳам сизлар билан», дедилар.

Байъат олишлари

Аллоҳ таоло Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ва мусулмонларга Маккани фатҳ қилиб бергач, Макка аҳлига ҳақиқат зоҳир бўлди ва Исломдан ўзга нажот йўли йўқлигини билишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга бўйсуниб, байъат беришга йиғилишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Сафо тоғида ўтириб, одамлардан байъат олдилар, Умар ибн Хаттоб сал пастроқда туриб, одамларнинг байъатини қабул қилиб турарди. Улар у зотга қўлдан келганича қулоқ солиш ва итоат қилишга байъат бердилар.

«Мадорик»да айтилишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам эркаклардан байъат олиб бўлгач, аёллардан байъат ола бошладилар. У зот Сафода, Умар сал пастроқда ўтириб, у зотнинг амрлари билан аёллардан байъат қабул қилар ва уларга у зотнинг сўзларини етказиб турарди. Абу Суфённинг аёли Ҳинд бинт Утба ҳам байъат беришга келди, у Ҳамзага қилган қилмиши туфайли Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни таниб қолишларидан қўрқиб, қиёфасини ўзгартириб олганди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам аёлларга: «Мен сизлар билан Аллоҳга бирон нарсани ширк келтирмасликларингга байъатлашаман», дедилар. Умар аёллардан Аллоҳга ширк келтирмасликка байъат қабул қилди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «ва ўғирлик қилмасликларига», дегандилар, Ҳинд: «Абу Суфён хасис одам, мен унинг молидан олсам, ёмон бўладими?», деб сўради. Шунда Абу Суфён: «Нима олсанг, сенга ҳалол», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу

алайҳи ва саллам кулдилар ва уни таниб: «Сен Ҳиндмисан?», дедилар. У: «Ҳа, ўтган ишларни кечиринг ё Расулulloҳ, Аллоҳ сизни кечирсин», деди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «ва зино қилмасликларига», дегандилар, Ҳинд: «Озод-ҳур аёл ҳам зино қиладими?!», деди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «ўз болаларини ўлдирмасликларига», дегандилар, Ҳинд: «Биз уларни кичикликларидан тарбия қилиб бердик, катта бўлишгач, сизлар уларни ўлдирдингизлар, сизлар ва улар буни яхши биласизлар», деди — Унинг ўғли Ҳанзала ибн Аби Суфён Бадр куни ўлдирилган эди, — унинг бу гапидан Умар кулавериб, думалаб қолди, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам эса табассум қилиб қўйдилар.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «ва бўҳтон қилмасликларига», дегандилар, Ҳинд: «Қасамки, бўҳтон қабиҳ ишдир, сиз бизни фақат тўғрилиқ ва улуғ ахлоққа буюрасиз», деди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «биронта ҳам яхши ишда бизга итоатсизлик қилмасликларига», дегандилар, Ҳинд: «Аллоҳга қасамки, кўнглимизда сизга итоатсизлик қилиш фикри бўлса, бу ерда ўтирмас эдик», деди.

Қайтиб келгач, Ҳинд бут-санамини синдириб ташлади ва: «Биз сен билан алданиб юрган эканмиз», деди.^[1]

«Саҳиҳ»да айтилишича, Ҳинд бинт Утба Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб: «Ё Расулulloҳ, мен ер юзида сизнинг хонадон аҳлингиздан кўра хор бўлишини истаган бирон хонадон аҳли йўқ эди. Энди бугун ер юзида мен учун сизнинг хонадон аҳлингиздан кўра азизроқ бўлишини истаган бирон хонадон аҳли йўқдир. Яна, жоним Қўлида бўлган Зотга қасамки, ё Расулulloҳ, Абу Суфён хасис одам, унинг молдан оиламизга едирсам, менга гуноҳ бўладими?», деди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Фақат яхшилик билан инфоқ қилсанг, зарари йўқ», дедилар.^[2]

¹ Насафий: Мадорикут-танзил: Байъат ояти тафсири.

² Саҳиҳул Бухорий (3825, 7161), Фатҳул Борий: 7/ 175, 13/148.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг Маккада туришлари ва унда қилган ишлари

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Маккада одамларни ҳидоят ва тақвога йўллаб ва Ислом рамз-белгиларини янгилаб ўн тўққиз кун турдилар. Шу кунлар мобайнида Абу Усайд ал-Хузоъийга буюриб, Ҳарам ҳудудини янгилашди, Исломга даъват қилиш учун ва Макка атрофидаги бут-санамларни буздириш учун сарийялар юбордилар. Барча бут-санамлар синдирилиб, Маккада: «Ким Аллоҳга ва охират кунига иймон келтирган бўлса, уйда бирорта ҳам санамни қўймай, синдириб ташласин!», деб жар солинди.

Юборилган сарийялар

1. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам фатҳдан хотиржам бўлганларидан сўнг 8-ҳижрий рамазон ойдан беш кун қолганда Холид ибн Валидни Уззо номли бутни бузиш учун юбордилар. Уззо Қурайшнинг ва барча Бану Кинонанинг энг катта бутуи бўлиб, Нахла деган жойда эди. Унинг мутасаддилиги Бану Шайбон қабиласи қўлида эди. Холид ўттиз отлиқ билан бориб, уни бузиб ташлади. Қайтиб келгач, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ундан: «Бирон нарса кўрдингизми?», деб сўрадилар. У: «Йўқ», деган эди: «Сиз уни бузмабсиз. Боринг, қайтадан бузиб келинг!», дедилар. Холид ғазаб билан қиличини яланғочлаб қайтиб борган эди, яланғоч, сочлари тўзғиган бир қора хотин унинг олдига чиқиб келди. Бутга қараб турувчи ходим унга қичқира бошлади. Холид у хотинни қиличи билан чопиб иккига бўлиб ташлади. Сўнг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига қайтиб, у зотни бу ишдан хабардор қилди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам: «Ҳа, Уззо ўша эди. Дарҳақиқат, у сизларнинг юртингизда маъбуда бўлишдан абадул-абад умидини узди», дедилар.

2. Шу ойда Амр ибн Осни Сувоъ номли бутни бузиб келиш учун юбордилар. У Ҳузайл қабиласининг бутуи бўлиб, Макканинг шимоли-шарқида 150 километр узоқликдаги Рихот деган жойда

эди. Амр ибн Ос бут ёнига етиб борганида ходим ундан: «Нима қилмоқчисан?», деб сўради. «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мана бу бутни бузишимни буюрганлар», деди Амр. «Бу сенинг қўлингдан келмайди», деди у. «Нега?», деган эди, «У бунга йўл қўймайди», деди. «Сан ҳали ҳам ботилда юрибсанми?! Шўринг қурисин, бу ўзи эшитадими ё кўрадимми?!», деди Амр, сўнг бориб бутни синдириб ташлади. Шерикларига буюриб, унга тегишли хонани ҳам буздириб юборди. Унинг ичидан ҳеч нарса топмадилар. Сўнг Амр: «Энди нима дейсан?!», деди ходимга. У: «Аллоҳга таслим бўлдим», деди.

3. Шу ойнинг ўзида Саъд ибн Зайд ибн ал-Ашҳалийни йигирмата отлиқ билан Манотни бузишга юбордилар. Манот Қудайднинг Мушаллал деган жойида бўлиб, Авс, Хазраж, Ғассон ва бошқа қабилалар бути эди. Саъд келганида бутнинг ходими ундан: «Нима истайсан?», деб сўради. «Манотни бузмоқчиман», деган эди, «Билганингни қил», деб ундан четланди. Саъд бутга яқинлашган чоқ яланғоч, сочлари тўзғиган бир қора хотин чиқиб, кўкрагига муштлаб, дод сола бошлади. Ходим унга: «Эй Манот, сенга осий бўлган кимсалардан бири қаршингда турибди!», деди. Шунда Саъд у хотинни қатл қилди ва бутни синдириб, вайрон қилди. Унга қарашли хонадан ҳеч нарса топилмади.

4. Холид ибн Валид Уззони вайрон қилиб келганидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни шу йилнинг шавволида Бану Жузайма қабиласига жанг қилиш учун эмас, уларни Исломга даъват қилиш учун юбордилар. У 350 кишилиқ муҳожирлар, ансорлар ва Бану Сулаймликлардан ташкил топган жамоа билан йўлга чиқди ва улар ҳузурига етиб бориб, Исломга даъват қилди. Улар ўз динларидан чиқиб, исломни қабул қилганларини англашиш мақсадида «мусулмон бўлдик», деб айтиш ўрнига «собиъ бўлдик, собиъ бўлдик» (яъни, диндан чиқдик), дея бошлашди. Шунда Холид уларни ўлдиришга ва асир олишга буюрди, сўнг олинган асирларни қўли остидагиларга биттадан бўлиб берди. Кейин бир куни уларга ўз асирларини ўлдиришни буюрди. Ибн Умар ва асҳоблари буйруққа бўйсунидан бош тортишди. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига қайтгач, бўлган воқеани айтиб берганларида у зот қўлларини кўтариб,

икки марта: «Эй Парвардигор! Мен Холиднинг қилган ишидан поклигимни Сенга эълон қиламан», дедилар.^[1]

Фақат Бану Сулайм ўз асирларини ўлдиришган, муҳожир ва ансорлар ўлдирмаган эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Алийни юбордилар, у ўлдирилган кишиларнинг диясини (хун пулини) ва улар кўрган талафотларни тўлаб келди. Шу иш хусусида Холид билан Абдурахмон ибн Авф жанжаллашиб қолгандилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга бунинг хабари етгач: «Шошма эй Холид! Асҳобларимни тинч қўй! Аллоҳга қасамки, Уҳуд тоғича олтининг бўлиб, уни Аллоҳ йўлида сарф қилсанг ҳам, асҳобларимдан бирининг эрталаб ёки кечқурун қилган озгина амалига етолмайсан», дедилар.^[2]

Макка фатҳи ғазоти тафсилоти мана шундан иборат. У бутпарастликни таг-томири билан йўқотиб ташлаган ва Арабистон ярим оролида унинг сақланиб қолишига ўрин ҳам, сабаб ҳам қолдирмаган ҳал қилувчи ғазот ва буюк ғалаба бўлди. Жуда кўп қабилалар мусулмонлар билан бутпарастлар ўртасида кечаётган тўқнашув ва жанглар охири нима билан тугаганини кутиб туришар, ким ҳақ бўлса, ўша Ҳарам устидан ҳукмронликни қўлга киритишини жуда яхши билишар, бундай ишонч-эътиқод уларда ярим аср илгари, фил эгалари бу Байтни истило қилиш қасдида келганида ҳалокатга дучор бўлиб, қурт-қумурсқалар томонидан чайнаб ташланган сомонга ўхшаб қолган пайтда шакланган эди.

Ҳудайбия сулҳи мана шу фатҳга тайёрланиш ва унинг муқаддимаси бўлган эди. Чунки, айна шу сулҳдан кейин одамлар эмин-эркин ҳаракатланишга қодир бўлишган, бир-бирлари билан бемалол сўзлашиш ва баҳсу мунозаралар олиб бориш имкониятига эга бўлишган, бунинг оқибатида жуда кўп кишилар Исломни қабул қилиш бахтига мушарраф бўлган эдилар. Буни шундан ҳам билса бўладики, ўтган урушларда уч мингдан зиёд

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/450, 2/622.

² Ушбу ғазот тафсилотлари қуйидаги китоблардан олинди: Ибн Ҳишом: 2/389–437, Саҳиҳул Бухорий: Китабу фазоили асҳабин-набий (3673-х), Фатҳул Борий: 8/3-27, Саҳиҳ Муслим: 1/437-439, 2/102, 103, 130, Зодул маод: 2/160-168.

жангчиси бўлмаган ислом лашкари мана шу ғазотга келиб ўн минг нафарга етган эди.

Ушбу ҳал қилувчи жанг одамларнинг кўзларини очди ва уларни Исломдан тўсиб турган охирги тўсиқларни ҳам олиб ташлади. Ушбу фатҳ орқали мусулмонлар бутун Арабистон ярим ороли устидан ўз назоратларини ўрнатдилар ва ҳам диний, ҳам дунёвий етакчиликни тўлалигича ўз қўлларига олдилар.

Ҳудайбия сулҳидан кейин мусулмонлар фойдасига айлана бошлаган даврон чархпалаги ушбу фатҳ ортидан бутунлай мусулмонлар манфаатига ишлай бошлади. Арабларнинг қавму қабилалари олдида энди Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига бош эгиб келиш ва Исломни қабул қилиш ҳамда унинг даъватини оламга ёйилишига кўмак кўрсатишдан ўзга йўл қолмади.

УЧИНЧИ БОСҚИЧ

Бу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳаётларининг охирги босқичи бўлиб, узоқ давом этган ҳаракатлар, йигирма йилдан ортиқ муддат мобайнидаги тўкилган тер ва чекилган машаққатлар, дуч келинган безовталиқ, фитна ва беқарорликлар, олиб борилган қонли уруш ва маъракалар ортидан исломий даъват қўлга киритган натижаларни ўзида мужассам этгандир.

Макка фатҳи шу йиллар давомида мусулмонлар эришган энг катта ғалаба бўлиб, у туфайли замона зайли бутунлай ўзгариб, араб жазирасидаги муҳит тамомила ўзгача тус олди. Дарҳақиқат, фатҳ ўзидан олдинги ва кейинги давр ўртасини ажратиб турувчи чегара бўлиб қолди. Зеро, Қурайш араблар назарида диннинг ҳимоячилари ва асосий кўмакчилари саналар, бошқа араблар бу хусусда уларга тобеъ эдилар. Қурайшнинг бўйсунishi араб жазирасида бутпарастлик динига барҳам берилиши маъносини англатарди.

Ушбу босқични икки саҳифага бўлиш мумкин:

- 1) Уруш ва жиҳодлар саҳифаси;
- 2) Турли элат ва қабилаларнинг Исломни қабул қилишга ошиқишлари саҳифаси.

Ҳар иккала саҳифа ҳам ушбу босқичда бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва ҳали униси, ҳали буниси навбатма-навбат бўлиб турган бўлса-да, биз ҳар икки саҳифага тегишли воқеа-ҳодисаларни алоҳида-алоҳида зикр қилишни истадик. Уруш ва жангу жадаллар саҳифасини ўзидан олдинги воқеаларга

боғлиқроқ ва муносабати кўпроқ эканлигини назарга олиб, тартибда уни муқаддам қилдик.

Ҳунайн ғазоти

Макка фатҳи арабларни эсанкиратиб қўйган яшиндек тез ва кутилмаган зарба ортидан юз бергани туфайли яқин атрофдаги қабилалар унга қарши чора-тадбир қўллаш имконсиз эканини англаб, таслим бўлишдан ўзга чора топмадилар. Бироқ, Ҳавозин ва Сақиф каби айрим қудратли ва зўравон қабилалар таслим бўлишдан бош тортишди ва Наср, Жушам, Саъд ибн Бакр ва Бану Ҳилол қабилалари улар атрофига бирлашишди. Булар барчаси Қайс Айлон аймағидан эдилар. Бу буюк ғалабани бўйин эгиб қаршилашга уларнинг ғурур ва кибрлари йўл қўймади ва барчалари Молик ибн Авф ан-Назрий қўли остида жамланиб, мусулмонларга қарши юриш қилишга қарор қилдилар.

Душманнинг юриш бошлаши ва Автосга келиб тушиши

Бош қўмондон Молик ибн Авф мусулмонларга қарши юриш бошлашга қарор қилгач, қўшин билан бирга уларнинг мол-мулклари, аҳли-аёл ва бола-чақаларини ҳам қўшиб, йўлга отланди ва Автос деган жойга бориб тўхтади. Автос Ҳавозин диёридаги Ҳунаинга яқин бир водий бўлиб, Ҳунайн водийсидан бошқа, алоҳида бир водий эди. Ҳунайн водийси эса Зул-мажознинг ёнгинасида, Макканинг Арафот тарафида бўлиб, у билан Макка ўртасида ўн милдан ошиқроқ масофа бор эди.^[1]

Урушларда тажриба орттирган мўйсафид қўмондон фикрини хато санайди

Автосга бориб тушишгач, одамлар қўмондон атрофида йиғилишди. Улар ичида Дурайд ибн Сумма исмлиқ бир мўйсафид

¹ Фатхул Борий: 8/27, 42.

хам бўлиб, у ҳаётида жуда кўп жанг кўрган, тажрибали ва жанг илмидан яхши хабардор бўлган шижоатли киши эди. Аммо ҳозирда анча кексайиб қолган бўлиб, фақатгина фикр, маслаҳат беришдан бошқа нарсага қодир бўлмай қолган эди. Дурайд: «Қаердамиз ўзи?», деб сўради. «Автосдамиз», дейишди. «Ҳа, отлар учун қулай жой, баланд қоятошлик ҳам эмас, ўта юмшоқ ҳам эмас. Туяларнинг бўкириши, эшакларнинг ҳанграши, қўй-эчкиларнинг маъраши ва болаларнинг йиғилари эшитилияптими?», деди. «Ҳа, Молик ибн Авф жангчиларга қўшиб, уларнинг мол-мулклари, аҳли-аёл ва бола-чақаларини ҳам олиб чиққан», дейишди. У Моликни чақириб, ундан нега бундай қилганини сўради. Молик: «Ҳар бир жангчи ўзининг ортида аҳли-оиласи ва мол-мулки турганини ҳис қилиб, уларни деб жанг қилади, дедим», деди. «Ҳой бечора чўпон, Худо ҳаққи, қочаётган одамни бирон нарса тўхтатиб қолишга қодирми?! Агар урушнинг тегирмон тоши сенинг фойданга айланса, қилич ва найза тутган жангчинг ўзи сенга кифоя қилади. Аксинча бўлиб қолса, ҳам болачақандан, ҳам мол-мулкиндан айрилиб, расво бўласан-ку!», деди мўйсафид. Сўнг у уруғ-қабилалар ва уларнинг бошлиқлари ҳақида сўраб-суриштиргач: «Эй Молик, сен Ҳавозиннинг ҳаммасини жанг майдонига олиб келиб, яхши иш қилмабсан. Уларни юртнинг ичкарисига ва қавмларининг баланд ўринларига чиқариб қўйиб, ёш-ялангларни отга миндириб қўй. Агар ғалаба сенга ёр бўлса, улар ортингдан келиб қўшиладилар. Агар мағлуб бўлсанг, фақат ўзинг зиён тортасан, аҳлинг ва молингни асраб қоласан», деди.

Лекин, бош қўмондон Молик унинг бу талабини рад этди ва: «Қасамки, асло ундай қилмайман. Сен қариб қолиб, ақлинг ҳам суюлиб қолган. Қасам ичиб айтаманки, ё Ҳавозин менга итоат қилади, ё эса мен қиличимнинг учига ўзимни босиб, уни орқамдан чиқариб юбораман», деди, Дурайднинг фикри ва сўзлари амалга ошишини истамади. Шундан сўнг қавм: «Сенга итоат қиламиз», дейишди. Шунда Дурайд: «Бу шундай кунки, мен унда бор бўлиб, бор эмасман, йўқ бўлиб, йўқ эмасман», деди ва шундай мазмунда шеър ўқиди:

Қанийди ёш бўлиб қолсам,
Куч-қувватга тўлиб қолсам,

Учқур отга миниб олиб,
Жанггоҳ ичра елиб қолсам.

Душманнинг ислом лашкари ҳақида маълумот йиғишга уриниши

Мусулмонларнинг куч-қувватлари ҳақида маълумот йиғиб келишга юборган жосуслари Молик ҳузурига бўшашиб қайтиб келишди. «Ҳой, шўринг қургурлар, нима гап ўзи?!», деб сўраган эди: «Чавқар отларга минган оппоқ кийимли одамларни кўрдик. Қасамки, улар қаршисида бўшашиб, мана шу ҳолга тушдик», дейишди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам душман кучини ўрганишга уринишлари

Душманнинг юриш бошлагани хабари келгач, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Абу Ҳадрад ал-Асламийни бориб, одамлар ичида туришга ва уларнинг хабарларини ўрганиб келишга юбордилар. У ўзига юклатилган вазифани адо этиб, қайтиб келди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Маккадан Ҳунайнга йўл оладилар

Саккизинчи ҳижрий шаввол ойининг олтинчиси, шанба кунида Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Маккани тарк этдилар — бу Маккага кириб келганларининг ўн тўққизинчи куни эди — ва ўн икки минг аскар билан йўлга отландилар. Уларнинг ўн минги Макка фатҳи учун У зот билан бирга Мадинадан келган аскарлар, икки минги эса Макка аҳлидан қўшилган кишилар бўлиб, кўплари Исломга янги кирганлар эди. Сафвон ибн Умайядан юзта совутни бошқа қурол-яроғлари билан бирга вақтинча ишлатишга олиб турдилар. Маккага Аттоб ибн Усайдни волий қилдилар.

Оқшом пайти бир отлиқ келиб: «Мен фалон тоғ устига чиққан эдим, Ҳавозинни бола-чақалари-ю, мол-қўйлари билан Ҳунайнда жамланиб туришганини кўрдим», деб хабар берди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам табассум қилдилар ва: «Улар ин ша Аллоҳ, мусулмонларнинг эртанги ўлжаларидир», дедилар. Шу кеча лашкар қўриқчилигини Анас ибн Аби Марсад ал-Ғанавий ихтиёрий равишда ўз бўйнига олди.^[1]

Ҳунайнга бораверишда «Зоту анвот» деб номланган бир катта дарахтни кўрдилар. Одатда араблар унга қуролларини осишиб, унинг остида қон чиқариб, ибодат қилишарди. Шунда қўшиндаги кишилардан баъзилари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга: «Бизга ҳам ана шундай «зоту анвот» қилиб берсангиз», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Аллоҳу акбар! Муҳаммаднинг жони Қўлида бўлган Зотга қасамки, сизлар худди Мусонинг қавми Мусога айтган гапни айтдингизлар. Улар: «Эй Мусо, бизга ҳам худди уларникига ўхшаган илоҳ ясаб бергин», дейишганида Мусо: «Сизлар жаҳолатга ботган қавм экансизлар», деганди. Ўтганларнинг йўли шудир. Қасамки, сизлар ҳам ўзингиздан олдин ўтганларнинг йўлларига эргашмоқдасиз», дедилар.^[2]

Баъзилар қўшин сонининг кўплигига қараб: «Бугун ҳаргиз енгилмаймиз», дейишди. Бу гап Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга жуда оғир ботган эди.

Ислом лашкари кутилмаганда камончилар ҳужумига дуч келади

Ислом лашкари шавволнинг ўнинчи куни сешанбадан чоршанбага ўтар кечаси Ҳунайнга етиб келди. Молик ибн Авф улардан олдинроқ келиб, қўшинини водий ичига киритиб қўйган, йўлларга, кириш жойларига, даралар ва сўқмоқларга пистирма-

¹ Сунан Аби Довуд: 2/10.

² Термизий: 4/412, Муснаду Аҳмад: 5/218.

лар қўйиб, мусулмонлар кўриниши билан улар устига ўқ ёмғири ёғдиришга, сўнг бирданига шиддат билан ҳужумга ўтишга буюрган эди.

Саҳарга яқин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам лашкарни жангга ҳозирлаб, уларга байроқлар тикиб, қисмларга ажратдилар. Тонг қоронғусида мусулмонлар Ҳунайн водийсига яқинлашиб, пистирмалардан беҳабар, пастга туша бошладилар. Шунда тўсатдан улар устига ўқлар ёмғирдек ёғила бошлади, душман аскарлари кутилмаганда шиддат билан ҳамлага ўтишди. Мусулмонлар саросимага тушиб, ортга чекинишга тушдилар ва ҳеч кимга қарамай қоча бошладилар. Ҳатто, Иломни яқингинада қабул қилган Абу Суфён ибн Ҳарб: «Уларнинг чекинишлари то Қизил денгизгача етиб боради-ёв», деди. Жабала — ёки Қалада — ибн Ҳанбал: «Мана, бугун сеҳр бекор бўлди», деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эй одамлар, менинг ёнимга келинлар! Мен Расулуллоҳман! Мен Муҳаммад ибн Абдуллоҳман!», деб, ўнг томонга қараб юрдилар. Ўша пайт у зотнинг ёнларида муҳожир ва ансорлардан жуда озчилик кишилар қолган эди. Ибн Исҳоқ тўққиз киши, Нававий эса ўн икки киши қолганини айтганлар. Тўғрироғи, Аҳмад ва Ҳоким «Мустадрак»да Ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилган сўздир. Унга кўра: «Ҳунайн куни мен Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга эдим. Одамлар у зот ёнларидан кетиб қолиб, фақат муҳожир ва ансорлардан саксон киши маҳкам турди. Бизлар пиёда эдик, душманга орқа ўгирмадик». Термизий Ибн Умар розияллоҳу анҳумодан ривоят қилган ҳадисда: «Ҳунайн куни кўрдимки, одамлар тирқираб кетишган, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ёнларида юз киши ҳам қолмаган эди».^[1]

Ўша дамда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг бе-назир шижоатлари зоҳир бўлди. Ҳачирларини кофирлар томон суриб:

¹ Муснад Аҳмад: 1/453, 454, Ҳоким: 2/117, Термизий: 4/173 (1689-х), Фатхул Борий: 8/29, 30, Муснад Аби Яъло: 3/388, 389.

«Мен набийман, ёлғонмас сўзим,
Абдулмутталиб ўғли ўзим»,

деб хитоб қила бошладилар.

Абу Суфён ибн Ҳорис у зотнинг хачирлари тизгинидан тутган, Аббос эса узангисидан ушлаб, уни тезлатмасдан туришарди. Кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам хачирдан тушиб, Парвардигорларидан нусрат сўраб: «Эй Парвардигор! Нусратингни туширгайсан», деб илтижо қилдилар.

Мусулмонларнинг ўзларини ўнглаб олишлари ва жангнинг шиддатли тус олиши

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам амакилари Аббосга саҳобаларга қараб нидо қилишга буюрдилар. Аббос овози ўткир одам эди. У айтади: «Шунда мен бор овозим билан: «Ҳой Самура аҳли (яъни, Ҳудайбияда самура дарахти остида байъат берганлар), қаердасиз?!», деб қичқирдим. Менинг овозимни эшитган саҳобалар мен томонга қараб худди сигир ўз боласига қараб интилганидек интила бошладилар ва: «Ҳо лаббай, ҳо лаббай!», дея бошладилар.^[1] Баъзи бирлари туясининг бошини бурмоқчи бўлиб, тиқилинчда бунинг уддасидан чиқа олмай, совутини бўйнига ташлаб, қиличи билан қалқонини оларди-да, туясидан сакраб тушиб, овоз келаётган томонга қараб чопишарди. Шундай қилиб, юз чоғли одам у зот атрофларида йиғилиб, жанг бошладилар.

Сўнг чақириқ ансорларга қаратилиб: «Ҳой ансорлар жамоаси, ҳой ансорлар жамоаси!», деб нидо қилинди. Кейин Бану Ҳорис ибн Ҳазражга қараб нидо қилинди. Шундай қилиб, мусулмонларнинг жамоалари жанг майдонини қандай ташлаб кетган бўлсалар, худди ўшандай, бирин-кетин йиғилиб келдилар. Шундан сўнг икки ўртада жанг қизигандан қизиби кетди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам жанггоҳни кузатарканлар: «Ана

¹ Саҳиҳ Муслим: 2/100.

энди жанг авж палласига чиқди», дедилар. Сўнг ердан бир сиқим тупроқ олиб, душман томонга қараб сочиб юбордилар ва: «Юзлари майиб бўлсин», деб дуо қилдилар. Душман лашкари ичида инсон зоти борки, ҳаммасининг кўзига ўша тупроқдан кирди. Шундан сўнг уларнинг кучлари заифлашиб, ишлари орқага қараб кетди.

Душманнинг шашти пасайиши ва бутунлай тор-мор бўлиши

Ўша бир сиқим тупроқ отилганидан бир неча соат ўтмасдан душман хунук суратда мағлубиятга учради, Сақифнинг ўзидан етмишга яқин одам ўлдирилди ва мусулмонлар душманнинг мол-ҳоли, бола-чақаси ва қурол-аслаҳаларини қўлга киритдилар.

Аллоҳ таоло қуйидаги оятларида айни шу ҳолатга ишора қилган эди: **«Аллоҳ сизларни кўп ўринларда ғолиб қилди. Хунайн кунини (эсланглар)! Ўшанда сизларни кўп эканлигингиз мағрур қилиб қўйган эди, аммо у (яъни, саноғингизнинг кўплиги) сизларни ҳеч нарсадан беҳожат қила олмади (қутқариб олмади) ва сизларга кенг ер торлик қилиб қолди, сўнг юз ўгирган ҳолингизда чекиндингиз! Кейин Аллоҳ пайғамбарига ва мўминларга Ўз томонидан хотиржамлик нозил қилди ҳамда сизлар кўрмаган бир лашкарни (яъни, фаришталарни) туширди ва кофир бўлган кимсаларни азобга дучор қилди. Кофирларнинг жазоси шудир** (Тавба: 25-26).

Душманни таъқиб қилиш ҳаракати

Душман қақшатгич мағлубиятга учрагач, улардан бир гуруҳи Тоифга қараб, яна бир гуруҳи Нахла тарафга, яна бир гуруҳи Автос томонга қараб чекинди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Абу Омир ал-Ашъарий бошлиқ бир гуруҳ таъқибчиларни Автосга юбордилар. Иккала гуруҳ ўртасида бир оз жанг бўлиб, мушриклар тор-мор этилдилар. Шу жангда гуруҳ қўмондони Абу Омир ал-Ашъарий ҳалок бўлди.

Яна бир гуруҳ мусулмон суворийлари душманнинг Нахлага қараб чекинган гуруҳи ортидан таъқиб қилиб бордилар. Ушбу таъқиб давомида Дурайд ибн Симма ўлдирилди, уни Рабиъа ибн Руфайъ ўлдирди.

Мушрикларнинг кўп қисми Тоифга қараб қочишган эди. Ўлжалар жамланганидан сўнг уларни таъқиб қилиб боришга Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ўзлари бош бўлдилар.

Ўлжалар

Ўлжалар олти мингта асир, йигирма тўрт минг туя, қирқ мингдан ортиқ қўй-эчки ва тўрт минг увқия кумушни ташкил қилди.^[1] Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уларни йиғдириб, Жиърона деган жойда ҳибс қилдириб қўйдилар. Масъуд ибн Амр ал-Ғифорийни уларни қўриқлаб туришга бош қилиб қўйдилар ва то Тоиф ғазотидан фориғ бўлмагунларича уларни тақсим қилмадилар.

Асирлар орасида Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг эмиқдош сингиллари Шаймоъ бинт Ҳорис ас-Саъдийя ҳам бор эди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келтирилганда у ўзини таништирди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уни бир белгиси орқали танидилар ва унга иззат-икром кўрсатиб, ридоларини ёзиб, унинг устига ўтиргиздилар. Сўнг унга марҳамат кўрсатиб, қавмига қайтариб юбордилар.

Тоиф ғазоти

Аслида, бу ғазот Ҳунайн ғазотининг давоми эди. Чунки, Ҳавозин ва Сақиф қўшини қолдиқларининг асосий қисми бош қўмондонлари Молик ибн Авф ан-Насрий бошчилигида Тоифга кириболиб, ўша ерда ҳимояланган эдилар. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Ҳунайндан фориғ бўлиб, ўлжаларни Жиъронага йиғдирганларидан сўнг шу ойнанинг ўзида, яъни 8-ҳижрийнинг

¹ 1 увқия — 12 дирҳам ёки 37,44 граммга тенг оғирлик ўлчови.

шаввол ойда улар устига юриш қилдилар.

Аввалроқ қўшиннинг олдинги қисми сифатида Холид ибн Валидни минг киши билан юбордилар, сўнг ўзлари ҳам Тоифга қараб йўлга чиқдилар. Йўлда Нахлатул-Ямония деган жойдан, сўнг Қарнул-манозилдан, сўнг Лийядан ўтдилар. Молик ибн Авфнинг шу ерда жойлашган қалъасини буздириб юбордилар. Сўнг йўлда давом этиб, Тоифга етиб бордилар ва Тоиф қалъаси яқинига тушиб, ўша ерда лашкаргоҳ қурдилар. Шундан сўнг қалъа аҳлини қамалга олдилар.

Қамал анча муддат давом этди. Имом Муслим Анас розияллоху анҳудан ривоят қилишича, қамал муддати қирқ кунга чўзилган. Сийратшунослар бунга зид фикрларни ҳам айтишган. Йигирма кун, ўн кундан ошиқ, ўн саккиз кун, ўн беш кун, деган фикрлар айтилган.^[1]

Қамал муддати ичида ўзаро отишмалар давом этиб турди. Қамалнинг дастлабки босқичида қалъа аҳли мусулмонлар устига тинимсиз ўқ ёғдиришди, ўқлар худди мўр-малахдек ёғиларди. Мусулмонлардан бир қанчаси жароҳатланиб, ўн икки киши ҳалок бўлди. Шундан сўнг улар лашкаргоҳни жилдириб, бугунги Тоиф масжиди ўрнига кўчиб ўтишга мажбур бўлдилар.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Тоифликларга қарши манжаниқни ишга солишга буйруқ бердилар. Манжаниқдан отилган тошлар қалъа деворида ёриқлар ва ўпирилишлар пайдо қилди. Мусулмонлардан бир нечалари даббоба остига кириб, у билан қалъа деворини тешиб, ичкарига киришга ҳаракат қилдилар.^[2] Бироқ, душман улар устига қиздирилган темир парчаларини улоқтира бошлади, шунда улар ортга қайтишга мажбур бўлишди, улардан баъзилари душман ўқларидан ҳалок бўлдилар.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам — душманни таслим бўлишга мажбур этиш мақсадида уруш сиёсатининг бир

¹ Фатхул Борий: 8/45.

² Даббоба (танкнинг аждоди) — ёғочдан ясалган оғир ғилдиракли қурол тури бўлиб, ундан қалъа ва қўрғонларнинг деворларини тешиш ва бузиш учун фойдаланилар эди.

қисми сифатида — уларнинг токзорларини кесиб, ёқиб юборишга буюрдилар. Мусулмонлар токзорларни аёвсиз кесдилар. Сақиф Аллоҳ ҳаққи ва қариндошлик ҳаққи-ҳурмати уларни кесмасликни сўрагач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Аллоҳ ва қариндошлик ҳаққи-ҳурмати тоқларни кесишни тўхтаттирдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Қай бир қул қалъадан тушиб, бизнинг ҳузуримизга келса, у озоддир», деб жар солдирдилар. Шундан сўнг йигирма уч киши тушиб келди.^[1] Улар ичида Абу Бакара ҳам бор эди — қалъага сув тортадиган ёғоч ғалтакка (арабчада бакара) осилиб тушгани учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни Абу Бакара деб куняладилар — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни озод қилдилар ва ҳар бирини биттадан мусулмонга бириктириб, озик-овқатидан хабардор бўлиб туришни топширдилар. Бу нарса қалъа аҳлига жуда ёмон таъсир қилди.

Қамал чўзилгандан чўзилиб, қалъа таслим бўлавермагач — қалъа аҳли бир йиллик қамалга бардош бергудек тайёргарлик кўриб олишганди — ва мусулмонлар ўқлар ёмғири ва қиздирилган темир парчаларидан анчагина зиён-заҳмат тортишгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Навфал ибн Муовия ад-Дийлийга маслаҳат солганларида у: «Улар гўё инидаги тулки, агар сабр-бардош билан пойласангиз, ушлайсиз. Борди-ю ташлаб кетсангиз ҳам сизга ҳеч қандай зарар етказолмайди», деди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қамални бекор қилиб, ортга қайтишга қарор қилдилар. Умар ибн Хаттобга буюриб, одамларга: «Ин ша Аллоҳ, эртага қайтиб кетамиз», деб эълон қилдирдилар. Бу гап одамларга оғир ботди ва: «Нега энди, фатҳ қилмай қайтиб кетамизми?!», дейишди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Жангга отланинглар!», деб буйруқ бердилар. Жангга кириб, яна жароҳатлар олишди. Шундан сўнг: «Ин ша Аллоҳ, эртага қайтиб кетамиз», деб эълон қилдирган эдилар, ҳамма буни хурсандлик билан

¹ Сахиҳул Бухорий: 2/620.

қабул қилиб, йўлга тайёрлана бошлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг бу ишига қулиб қараб турардилар.

Йўлга тушиб олишгач, асҳобларига:

«*Бизлар қайтувчилармиз, тавба қилувчилармиз, ибодат қилувчилармиз, Раббимизга ҳамд айтувчилармиз*», деб айтишлар», дедилар.

У зотдан Сақифни дуоибад қилиш сўралганда: «Эй Парвардигор! Сақифни ҳидоят қилиб, уларни (мусулмон ҳолларида) келтиргин», деб дуо қилдилар.

Жиъронада ўлжалар тақсимоти

Тоифдан қамални бекор қилиб, Жиъронага қайтиб келганларидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўн кундан кўпроқ муддат ўлжаларни тақсимламай, Ҳавозин тавба қилиб вакиллар юборишини ва йўқотган нарсаларини қайтариб олишини кутиб турдилар. Лекин Ҳавозиндан дарак бўлмади. Шундан сўнг ўлжага кўз тикиб турган қабилалар бошлиқлари-ю, Макка зодагонлари кўнглини тинчитиш учун ўлжаларни тақсимлашни бошладилар. Қалблари Исломга янги ошно қилинаётган кишиларга биринчи бўлиб, катта миқдорда улушлар ажратиб бердилар.

Абу Суфён ибн Ҳарбга қирқ увқия кумуш ва юзта туя бердилар. «Ўғлим Язидга ҳам», деган эди, яна шунча бердилар. «Ўғлим Муовияга ҳам», деган эди, яна шунча бердилар. Ҳаким ибн Ҳизомга юзта туя бердилар, яна юзта сўраган эди, яна юзта туя бердилар. «Аш-шифоъ»да айтилишича, Сафвон ибн Умайяга юзта туя бердилар, кейин яна юзта, кейин яна юзта бердилар.^[1] Ҳорис ибн Ҳорис ибн Каладага юзта туя бердилар. Шунингдек, Қурайшнинг бошқа раисларига ҳам юзталаб, элликталаб, қирқталаб туялар бердилар. Ҳатто, одамлар орасида «Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) камбағал бўлиб қолишдан қўрқмайдиган одамнинг беришидек бермоқда», деган гап тарқалиб кетди. Аъробийлар у зот ёнларига мол сўраб кела бош-

¹ Қози Иёз: Аш-шифаъ би таърифи ҳуқуқил-мустофа: 1/86.

ладилар, хатто тиқилинчда у зотни суриб, бир дарахт ёнига олиб бориб қўйишди, устиларидаги ридолари ҳам тушиб қолди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эй одамлар! Ридоимни қайтариб беринглар. Жоним Қўлида бўлган Зотга қасамки, агар менда Тиҳома дарахтлари сонича туялар бўлса ҳам, уларни сизларга бўлиб берган бўлардим. Шундан сўнг мени на бахил, на қўрқоқ, на ёлғончи деб билмаган бўлардингиз», дедилар.

Кейин ўзларининг туялари ўркачидан бир дона тукни олдилар-да, қўлларини баланд кўтариб: «Эй одамлар! Аллоҳга қасамки, сизларнинг ўлжаларингиздан хумус (бешдан бир қисми)дан ташқари менга мана шу тукча ҳам нарса керакмас, хумус ҳам яна ўзингизга қайтарилади», дедилар.

Қалблари Исломга ошно қилинувчи кишиларга бериб бўлганларидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Зайд ибн Собитга қолган барча ўлжаларни келтиришни буюрдилар, сўнг уларни одамларга бўлиб бердилар. Ҳар бир пиёданнинг улуши ё тўртта туя, ё қирқта қўй бўлди. Отлиқлар эса ўн икки-тадан туя ёки бир юз йигирматадан қўй олдилар.

Ансорларнинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан хафа бўлишлари

Ушбу тақсимот доно бир сиёсатдан келиб чиқиб қилинганди. Бироқ, бошда бу нарсани тушуниб етилмаслиги оқибатида анча-мунча гап-сўзлар ҳам ўртага чиқди.

Ибн Исҳоқ Абу Саид ал-Худрийдан ривоят қилади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Қурайш ва бошқа араб қабилаларига мўл-кўл мол-дунё улашиб, ансорларга бермагач, бундан ансорларнинг диллари ранжиди ва улар ичида ҳар хил гап-сўз кўпайиб қолди. Ҳатто, айримлари: «Қасамки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўз қавмларига қўшилиб кетдилар», ҳам дейишди. Саъд ибн Убода у зот олдиларига кириб: «Ё Расулуллоҳ, ансорлар мана бу ўлжа тақсимида қилган ишингиз туфайли сиздан ранжиб қолишди, қавмингизга тақсимлаб бердингиз, бошқа араб қабилаларига ҳам жуда кўп нарсалар бердингиз, лекин ансорларга ҳеч нарса тегма-

ди», деди. «Сиз ўзингиз нима фикрдасиз, эй Саъд?», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам. Саъд: «Ё Расулуллоҳ, мен ҳам қавмимнинг бир одамиман», деди. «Қавмингизни мана бу қўрғонга йиғинг», дедилар. Саъд чиқиб, ансорларни айтилган жойга йиғди. Муҳожирлардан ҳам бир неча кишилар келишган эди, уларни ҳам киритди. Кейин яна бир гуруҳ келган муҳожирларни қайтариб юборди. Сўнг Саъд Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига кириб: «Ансорлар йиғилишди», деб хабар берди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг олдиларига келдилар. Аллоҳга ҳамду сано айтдилар, сўнг: «Эй ансорлар жамоаси! Айтишларича, сизлар мендан ранжибсизлар ва айрим гап-сўзлар қилибсизлар. Мен сизларга борган пайтимда залолатда эмасмидингиз, Аллоҳ сизларни ҳидоят қилмадимми?! Камбағал эмасмидингиз, Аллоҳ сизларни бой қилмадимми?! Бир-бирингизга душман эмасмидингиз, Аллоҳ қалбларингизни бирлаштирмадимми?!», дедилар. Улар: «Ҳа, шундай. Аллоҳ ва Расулининг фазлу марҳамати беқиёс», дедилар.

Сўнг: «Менинг сўзларимга жавоб бермайсизларми, эй ансорлар жамоаси?!», дедилар. Улар: «Нима деб жавоб берамиз ё Расулуллоҳ? Миннат ва фазлу марҳамат Аллоҳ ва Расулига хосдир», дедилар. «Агар истасангизлар: «Сиз ёлғончига чиқарилган ҳолда келдингиз, биз сизни тасдиқладик, заиф-ночор ҳолда келдингиз, биз сизга ёрдам кўрсатдик, қувилган ҳолда келдингиз, биз сизга жой бердик, камбағал ҳолда келдингиз, биз сизга кўмак бердик», дейишларингиз мумкин эди ва бу гапингиз тўғри ҳам бўлар эди», дедилар.

Яна дедилар: «Эй ансорлар жамоаси, арзимаган озгина дунёни деб хафа бўлдингизларми?! Мен бир қавмнинг мусулмон бўлиб қолишини истаб, уларга ўша дунёни бергандим. Сизларни эса ўз исломингизга топшириб қўйгандим. Эй ансорлар жамоаси, одамлар қўй ва туяларни олиб кетишгани ҳолда сизлар ўз диёрингизга Аллоҳнинг расулини олиб қайтишингизга рози бўлмайсизларми?! Муҳаммаднинг жони Қўлида бўлган Зотга қасамки, агар ҳижрат бўлмаганида мен ансорлардан бири бўлган бўлардим. Ҳамма одамлар бир водийга юриб, ансорлар бошқа бир

водийга юрсалар, мен ансорлар водийсини йўл тутган бўлардим. Эй Парвардигор! Ансорларни, ансорларнинг фарзандларини, ансорлар фарзандларининг фарзандларини Ўз раҳматингга олгин!»

Одамлар йиғлайвериб, соқоллари хўл бўлиб кетди ва: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бизнинг улушимиз бўлишига розимиз!», деб гувиллашди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам кетдилар ва одамлар ҳам тарқалиб кетишди.^[1]

Ҳавозиндан вакиллар келиши

Ўлжалар тақсимлаб бўлинганидан сўнг Ҳавозиндан элчилар келишди. Улар ўн тўрт киши бўлиб, бошлиқлари Зуҳайр ибн Су-род деган киши эди. Улар ичида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг эмиқдош амакилари Абу Бурқон ҳам бор эди. Улар ҳаммалари мусулмон бўлиб, байъат беришди, сўнг: «Ё Расулуллоҳ, сиз асирга олган кишилар орасида оналар, опа-сингиллар, амма-холалар бор, улар қавмнинг ор-номусларидир» деб, қуйидаги сўзлар билан бошланувчи бир неча байтларни ўқишди:

«Эй Аллоҳнинг пайғамбари, сиздан шафқат кутиб келдик,
Умид қилиб карамингиз, кўзларимиз тикиб келдик.

Шафқатингиз дариг тутманг оқ сут берган оналардан,
Амма-хола, опа-сингил, заиф-ночор болалардан».

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Атрофимда қанча одамлар борлигини кўриб турибсизлар. Мен учун гапнинг энг яхшиси энг тўғриси дир. Айтинглар, фарзандларингиз ва аёлларингиз сизлар учун қадрлироқми, мол-дунёларингизми?», дедилар. Улар: «Обрў-номусларимизга ҳеч нарсани тенг кўрмаймиз», деб жавоб беришди. «Ундай бўлса, намоздан — яъни, пешин намозидан — сўнг туриб: «Биз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни мўминларга воситачи қилиб, мўминларни эса Расулуллоҳ

¹ Ибн Ҳишом: 2/499, 500, Бухорий ҳам шу мазмунда ривоят қилган: 2/620, 621.

соллаллоҳу алайҳи ва салламга воситачи қилиб, асирларимизни қайтариб беришларини сўраймиз», денглар», дедилар. Пешин намозидан сўнг элчилар ўринларидан туриб, мазкур сўзларни айтдилар. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Менинг қўлимда ва Бану Абдулмутталиб қавми қўлида бўлган асирлар сизларники, энди сизлар учун одамлардан сўраб кўраман», дедилар. Шунда муҳожир ва ансорлар ҳам: «Бизнинг қўлимиздагилар ҳам Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламники», дейишди. Акраъ ибн Ҳобис: «Аммо, мен ва Бану Тамим асирларимизни бермаймиз», деди. Уяйна ибн Ҳисн ҳам: «Мен ва Бану Фазора ҳам бермаймиз», деди. Аббос ибн Мирдос: «Мен ва Бану Сулайм ҳам бермаймиз», деган эди, Бану Сулайм: «Бизнинг асирларимиз Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламники», дейишди. Аббос ибн Мирдос уларга: «Сизлар мени бебурд қилдингиз», деди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Дарҳақиқат, бу қавм мусулмон бўлиб келди, мен уларнинг асирлари тақсими-ни пайсалга солиб турган эдим. Уларга танлаш ихтиёрини бердим, улар бола-чақалари ва аёлларини (мол-дунёларидан) афзал кўришди. Энди кимнинг қўлида уларга қарашли асирлар бўлса, кўнглидан чиқариб, қайтариб беришни истаса, шундай қилсин. Ким ўз ҳаққидан воз кечишни истамаса, ҳозир уларга қайтариб бераверсин, эвазига Аллоҳ бизга берадиган ўлжаларнинг биринчисидан унга олти баробар қилиб берамиз», дедилар. Одамлар: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам учун кўнглимиздан чиқардик», деб жавоб беришди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Биз қай бирларингиз рози бўлиб, қай бирларингиз рози бўлмаганини билолмаймиз. Боринглар, ичларингиздан вакиллар келиб, нима қарорга келганингизни бизга билдирсинлар», дедилар. Шундай қилиб, Ҳавозинга аёллари ва бола-чақалари қайтариб берилди. Ёлғиз Уяйна ибн Ҳисн ўз қўлида асира бўлган бир кампирни қайтариб беришга кўнмади. У ҳам кейинроқ қайтариб берди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам асирларга бир сидра кийим ҳадя қилдилар.^[1]

1 Ҳавозин асирлари қиссаси Бухорий ва Фатҳул Борийда зикр қилинган: 5/201.

Умра қилиб, Мадинага қайтишлари

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Жиъронадаги ўлжалар тақсимотидан фориғ бўлганларидан кейин у ердан умрага ният қилиб, Маккага қайтдилар ва умрани адо қилгач, Мадинага қараб жўнадилар. Маккага Аттоб ибн Усайдни волий қилиб тайинладилар. Мадинага 8-ҳижрий зул-қаъда ойдан олти кун қолганида кириб келдилар.^[1]

Макка фатҳидан қайтганларидан сўнг юборган сарийлари

Узоқ давом этган ушбу муваффақиятли сафардан қайтиб келганларидан сўнг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам келаётган элчиларни қабул қилиб ва атрофларга закот йиғувчи омиллар ва даъватчиларни юбориб ҳамда Аллоҳнинг динига киришга ва араблар шоҳид бўлиб турган воқеий ҳаётга таслим бўлишга кибри йўл қўймаётган кишиларга босим ўтказиб Мадинада турдилар. Қуйида ушбу ишларнинг қисқача тафсилоти билан танишасиз.

Закот йиғувчилар

Юқорида айтиб ўтганимиздек, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Мадинага саккизинчи йилнинг охирларида кириб келдилар. Тез орада тўққизинчи ҳижрийнинг боши, яъни муҳаррам ойи бошланди ва Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам қабилаларга закот йиғувчи кишиларни (омилларни) юбордилар. Қуйида уларнинг рўйхатини келтирамиз:

1	Уяйна ибн Ҳисни	Бану Тамимга
2	Язид ибн Ҳусойни	Аслам ва Ғифор қабилаларига

¹ Тарихи Ибн Холдун: 2/48, Зодул маод: 2/160 — 201, Ибн Ҳишом: 2/389-501, Сахиҳул Бухорий: 2/612-622, Фатҳул Борий: 8/3-58.

3	Аббод ибн Башир ал-Ашҳалийни	Сулайм ва Музайна қабилаларига
4	Рофиъ ибн Макисни	Жуҳайнага
5	Амр ибн Осни	Бану Фазорага
6	Заҳҳок ибн Суфённи	Бану Килобга
7	Башир ибн Суфённи	Бану Каъбга
8	Ибнул-Лутбийя ал-Аздийни	Бану Зубёнга
9	Муҳожир ибн Аби Умайяни	Санъога (ўша ерда эканида Асвад ал-Ансий унга қарши чиқди)
10	Зиёд ибн Лабидни	Ҳазрамавтга
11	Адий ибн Хотимни	Той ва Бану Асад қабилаларига
12	Молик ибн Нувайрани	Бану Ҳанзалага
13	Зибриқон ибн Бадрни	Бану Саъднинг бир қисмига
14	Қайс ибн Осимни	Бану Саъднинг иккинчи қисмига
15	Ал-Алоъ ибн ал-Хазрабийни	Баҳраинга
16	Алий ибн Аби Толибни	Нажронга садақа ва жизяларни йиғишга юбордилар

Ушбу омилларнинг ҳаммаси ҳам 9-ҳижрийнинг муҳаррам ойида юборилмаганлар, балки айримларининг юборилиши улар юборилган қабилаларнинг исломни қабул қилган вақтларигача ортга сурилган. Омиллар юборишга шу қадар эътибор қаратилиши 9-ҳижрийнинг муҳаррамида бошланди. Бу эса Ҳудайбия сулҳидан кейин исломий даъватнинг нақадар кенг кўламда муваффақият қозонганига далолат қилади. Макка

фатҳидан кейин эса одамлар Аллоҳнинг динига тўп-тўп бўлиб кириб келдилар.

Сарийялар

Қабилаларга закот йиғувчилар юбориш билан бир қаторда Араб жазирасининг айрим минтақаларида тинчликни барқарорлаштириш мақсадида бир неча сарийялар ҳам юбориш зарурати ҳам пайдо бўлди. Қуйида уларнинг қисқача тафсилоти билан танишасиз:

1) 9-ҳижрийнинг муҳаррамида Бану Тамимга юборилган Уяйна ибн Ҳисн бошчилигидаги эллик отлиқдан иборат сарийя

Ушбу сарийяда муҳожир ва ансорлардан ҳеч ким иштирок этмади. Сарийя юборилишига сабаб — Бану Тамим бошқа қабилаларни мусулмонларга қарши гижгижлаган ва уларни жизя тўлашларини ман қилган эди.

Уяйна ибн Ҳисн кундузлари яшириниб, тунлари йўл юриб бориб, уларга саҳрода ҳужум қилди. Қавм қочиб, тумтарақай бўлиб кетди. Улардан ўн бир эркак, йигирма бир аёл ва ўттизта болани қўлга олиб, Мадинага келтирди. Уларни Рамла бинт Ҳориснинг ҳовлисига туширилди.

Улар ордидан қавмнинг бошлиқларидан ўнтаси етиб келиб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг эшиклари олдида келишиб: «Эй Муҳаммад, чиқ бизнинг олдимизга!», деб қичқиришди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам улар олдига чиқиб келдилар. Улар у зотга ёпишиб, ҳаммаси ҳар томондан гапира бошладилар. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам улар билан бироз тургач, масжидга кириб, пешин намозини ўқидилар, сўнг масжид саҳнида ўтирдилар. Улар фахрланиш ва мақтанишда мусобақа қилиш рағбатини изҳор қилишди ва ичларида энг гапга чечан ва нотик бўлган Уторид ибн Ҳожибни олдинга чиқаришди. У бисотидаги гаплардан гапириб бўлгач, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ислом нотикларидан Собит ибн Қайс ибн Шаммосни унинг гапларига жавоб айтишга чиқардилар. Кейин улар

шоирлари Зибриқон ибн Бадрни чиқаришди, у ўзларини мақтаб шеър ўқиди. Унга ислом шоири Ҳассон ибн Собит ўша заҳоти муносиб шеърини жавоб қайтарди.

Нотиқ ва шоирлар мусобақаси ниҳоясига етгач, Ақраъ ибн Ҳобис: «Унинг нотиғи бизнинг нотиғимиздан нотиқроқ, шоири ҳам бизнинг шоиримиздан шоирроқ экан, овозлари ҳам бизнинг овозимиздан баландроқ, сўзлари ҳам бизнинг сўзларимиздан олийроқ», деди. Сўнг улар Исломни қабул қилишди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни муносиб мукофотладилар ва уларга аёллари ва болаларини қайтариб бердилар.^[1]

2) 9-йил сафар ойида Тураба яқинидаги Табола қасабасининг Ҳасъам номли қишлоғига юборилган Қутба ибн Омир бошчилигидаги сарийя

Қутба йигирма кишилик жамоа билан ўнта туяга навбатлашиб минишиб, айтилган манзилга етиб бориб, ҳамла қилди. Икки ўртада қаттиқ жанг бўлиб, ҳар икки томондан кўплаб жароҳатланганлар бўлди. Ўлдирилганлар орасида Қутба ибн Омирнинг ўзи ҳам бор эди. Мусулмонлар туялар ва қўй-эчкиларни қўлга киритдилар, бир қанча хотинларни асира қилиб, Мадинага келтирдилар.

3) 9-йил рабиул-аввал ойида Бану Килобга юборилган Заҳҳок ибн Суфён ал-Килобий бошчилигидаги сарийя

Бу сарийя Бану Килоб қабиласини Исломга даъват қилиш учун юборилди. Улар бош тортишди ва икки ўртада уруш бўлиб, мусулмонлар уларни енгдилар ва улардан бир кишини ўлдирдилар.

¹ Тарихчилар мана шу равишда, ушбу сарийянинг 9-ҳижрийда юборилганини айтганлар. Бирок, бу унча тўғри эмас. Чунки, воқеалар оқими Ақраъ ибн Ҳобиснинг бундан илгари мусулмон бўлмаган эканини кўрсатади. Ҳолбуки, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳавозин асирларини қайтариб беришни сўраганларида Ақраъ ибн Ҳобис: «Аmmo мен ва Бану Тамим асирларимизни бермаймиз», дегани айтиб ўтилган эди. Бу эса унинг мазкур сарийядан олдинроқ исломни қабул қилганига далил бўлади.

4) 9-ҳижрийнинг рабиул-аввалида Жудда соҳилларига юборилган Алқама ибн Мужаззир ал-Мудлижий бошчилигидаги уч юз кишилик сарийя

Ушбу сарийя Жудда соҳиллари яқинида қароқчилик қилиш ва Макка аҳлини талаш мақсадида йиғилган ҳабашлар гуруҳига қарши юборилди. Алқама денгиздан ўтиб, оролга етиб борганида мусулмонларнинг келаётганидан дарак топган қароқчилар тўдаси қочиб қутулишди.

5) 9-ҳижрий рабиул-аввал ойида Той қабиласининг Фулс номли бутини вайрон қилиш учун юборилган Али ибн Аби Толиб бошчилигидаги сарий

Бир юз эллик кишидан иборат ушбу сарийя юзта туя ва элликта отга минган ҳолда йўлга чиқишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга битта қора ва битта оқ байроқ тикиб бердилар. Ушбу сарийя тонг пайти Оли Ҳотим маҳалласига ҳужум қилиб, бутни вайрон қилдилар ва асирлар, қўй-эчки ва туяларни қўлга киритдилар. Асирлар ичида Адий ибн Ҳотимнинг опаси ҳам бор эди, Адийнинг ўзи эса Шомга қочиб кетди. Мусулмонлар Фулсга қарашли хонадан учта қилич ва учта совут топдилар. Йўлда ғаниматларни бўлишиб олдилар, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга тегишлисини (хумусни) ажратиб қўйдилар. Ҳотим оиласидан бўлган асирларга тегмадилар.

Мадинага келганларидан сўнг Адий ибн Ҳотимнинг опаси Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан раҳм-шафқат кўрсатишларини сўраб: «Ё Расулуллоҳ, (ортимдан келувчи) вакилим ғойиб бўлди, отам ўтиб кетган, ўзим бир кампирман, қўлимдан бирон хизмат ҳам келмайди, менга раҳм қилиб қўйиб юборинг, Аллоҳ сизга раҳм қилсин», деди. «Вакилинг ким эди?», деб сўрадилар. «Адий ибн Ҳотим», деб жавоб берди. «Аллоҳ ва Расулидан қочиб кетган Адийми?», дедилар, сўнг ўтиб кетдилар. Эртаси куни аёл Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга яна кечаги сўзлари билан мурожаат қилди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам кечаги гапларини айтиб, ўтиб кетдилар. Учинчи куни яна сўраган эди, унга марҳамат қилиб, озод

қилдилар. Унинг ёнида бўлган бир киши — аёл уни Али бўлса керак деб ўйлайди — унга: «У зотдан улов ҳам сўра», деб ўргатди. Сўраган эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга улов беришни буюрдилар.

Адий ибн Ҳотимнинг опаси Шомга, укаси Адийнинг олдига келиб, унга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан кўрган муомалани айтиб берди ва: «У киши отанг ҳам қилолмайдиган ишни қилдилар. Сен истасанг ҳам, истамасанг ҳам у кишининг олдига боришинг керак», деди. Шундан сўнг Адий ҳеч қандай омонлик олмаган ҳолда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келди. У зотнинг уйларига кириб ўтирганидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Нега қочиб кетасан? «Ла илаҳа иллаллоҳ» дейишдан қочасанми?! Бир Аллоҳдан ўзга ибодатга лойиқ зот борлигини биласанми?!», дедилар у: «Йўқ», деди. У билан бир муддат гаплашдилар, сўнг: «Сен «Аллоҳу акбар» деган сўздан қочасан. Ахир Аллоҳдан кўра буюкроқ бирон зот борлигини биласанми?!», дедилар. У: «Йўқ», деди. «Яҳудлар Аллоҳнинг ғазабига дучор бўлган, насоролар эса адашган кишилардир», дедилар. Шунда Адий: «Мен ҳаниф (яъни, ҳақдан оғмаган Иброҳим алайҳиссалом динидаги) муслимман», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг юзлари қувончдан ёришиб кетди. Сўнг уни ансорлардан бирининг ҳовлисига туширдилар. У эрта-ю кеч Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб, у зотнинг суҳбатларидан баҳраманд бўлиб турди.^[1]

Ибн Исҳоқнинг Адий ибн Ҳотимдан қилган ривоятида айтилади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уйларида уни ўз олдига ўтиргизиб: «Эй Адий ибн Ҳотим, сен ракусий^[2] эмасмидинг?!», дедилар. Адий айтади: «Мен: Ҳа, шундай», деб жавоб бердим. «Қавминг эришган ғаниматларнинг тўртдан бирини олиб қўймасмидинг?!», дедилар. «Ҳа, шундай қилардим», дедим. «Бундай қилиш сенинг динингда ҳаром қилинган эди»,

¹ Зодул маод: 2/205.

² Насронийя ва собийя ўртасидаги бир дин аҳли.

дедилар. Мен: «Ҳа, тўғри айтасиз», дедим ва у кишининг бировлар билмайдиган ишларни биладиган ҳақ пайғамбар эканини билдим».^[1]

Аҳмад ривоятида: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эй Адий, Исломни қабул қил, саломат қоласан», дедилар. «Мен диндорман», деб жавоб бердим. «Мен сенинг динингни сендан кўра яхшироқ биламан», дедилар. «Қандай қилиб динимни мендан яхшироқ биласиз?», дедим. «Сен ракусия аҳлидансан, қавмингнинг ўлжаларидан тўртдан бирини ейсан, шундай эмасми?!», дедилар. «Ҳа, тўғри», дедим. «Бундай қилиш сенинг динингда ҳалол эмас», дедилар. Шундан сўнг мен у кишининг сўзларига тавозеъ билан қулоқ солиб турдим».^[2]

Бухорийнинг Адийдан қилган ривоятида айтилади: «Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларида эдим, бир киши муҳтожликдан шикоят қилиб келди, кейин яна бир киши йўлтўсарлардан шикоят қилиб келди. У зот: «Эй Адий, Ҳийра шаҳрини кўрганмисан? Агар умринг узун бўлса, албатта кўрасанки, йўловчи аёл туя устидаги ҳавдажида Ҳийрадан сафар қилиб, Каъбани тавоф қилади, Аллоҳдан бошқа ҳеч кимдан кўрқмайди (яъни, ҳеч қандай йўлтўсарлар бўлмайди). Агар умринг узун бўлса, албатта Кисронинг хазиналарини фатҳ қилинганини кўрасан. Агар умринг узун бўлса, албатта кўрасанки, бир одам кафтини тўлдириб тилла ёки кумуш кўтариб олиб, уни оладиган одамни қидириб тополмайди...», дедилар». Ҳадис охирида Адий Айтади: «Мен аёл кишининг туя устида Ҳийрадан сафар қилиб, Каъбани тавоф қилганини ва йўлда Аллоҳдан ўзга ҳеч кимдан кўрқмаганини кўрдим. Кисро ибн Ҳурмузнинг хазиналарини фатҳ этган кишилар орасида бўлдим. Агар умрларингиз узун бўлса, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтган кафтини тўлдириб тилла ё кумуш кўтариб юрган одамни албатта кўрасизлар».^[3]

¹ Ибн Ҳишом: 2/581.

² Муснад Имом Аҳмад: 4/257, 258.

³ Сахиҳул Бухорий: 1413, 1417, 3595, 6023, 6539, 6540, 6563, 7443, 7512–ҳадислар.

Табук ғазоти

(9-ҳижрийнинг ражаб оyi)

Макка фатҳи ғазоти ҳақ билан ботил ўртасини ажрим қилиб берган ғазот бўлиб, ушбу ғазотдан кейин араб дунёсида Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳақ пайғамбарликлари ҳақида умуман шубҳага ўрин қолмади. Шу боис воқеалар оқими тамоман ўзгариб, одамлар Аллоҳнинг динига тўп-тўп бўлиб кириб келдилар. Буни биз қуйироқда элчилар келиши ҳақидаги бўлимда келтириб ўтадиган сатрлардан ва Ҳажжатул вадодда ҳозир бўлган ҳожилар ададидан ҳам билиб олса бўлади. Шундай қилиб, ички муаммолар барҳам топиб, мусулмонлар Аллоҳнинг шариатини таълим бериш ва Ислом даъватини ёйиш учун яхшигина фурсатга эга бўлдилар.

Ғазотнинг сабаби

Лекин, шу билан бирга, асоссиз равишда мусулмонларга қарши душманлик мавқифини тутган ташқи бир куч ҳам ўртага чиқдики, у ўша даврда ер юзидаги энг кучли ҳарбий қудратга эга бўлган румликлар эди. Аввал айтиб ўтилгани каби, бу адоват Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг элчилари бўлмиш Ҳорис ибн Умайр ал-Аздийни Шураҳбил ибн Амр ал-Ғассоний тарафидан ўлдирилиши билан бошланган эди. Ўшанда Ҳорис Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Бусро ҳокимига йўллаган мактубларини олиб кетаётган эди. Шу воқеадан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Зайд ибн Ҳориса бошчилигидаги сарийяни юборган, бу сарийя аъзолари Муътада румликлар билан қаттиқ тўқнаш келишган, золимлардан ўч олишга муваффақ бўлинмаган эса-да, ушбу тўқнашув чор-атрофдаги араблар дилида ўзининг жуда кучли таъсирини қолдирган эди.

Рум шоҳи Қайсар Муъта жангининг мусулмонлар фойдасига хизмат қилганидан ва шундан сўнг кўплаб араб қабилалари Қайсардан мустақилликка эришиб, мусулмонлар билан иттифоққа

киришга интила бошлаганидан кўз юмиши мумкин эмасди. Чунки, бу унинг ҳудудлари сари яқинлашиб келаётган жуда катта хатардан дарак берар ва араблар билан ёнма-ён жойлашган Шом диёрларига нисбатан таҳдид ҳисобланар эди. Шунинг учун у мусулмонлар енгиб бўлмас катта қудратга айланмасларидан туриб ва Румга қўшни араб минтақаларида беқарорлик ва қўзғолонлар пайдо бўлмасдан туриб уларни янчиб ташлашга ва батамом тормор қилишга аҳд қилди.

Мана шуларни назарда тутган Қайсар Муъта жангидан бир йил ҳам ўтмай, румликлар ва уларга тобеъ бўлган Ғассон ва бошқа араб қабилалари иштирокида жуда катта қўшин ҳозирлай бошлади ва ҳал қилувчи қонли урушга тайёрлана бошлади.

Румликлар ва Ғассоннинг урушга тайёргарлиги ҳақидаги умумий хабарлар

Румликларнинг мусулмонлар билан аёвсиз урушга тайёргарлик кўраётганлари ҳақидаги хабарлар Мадинага тўхтовсиз келиб турар, Мадина аҳлини ҳар лаҳза хатарга дуч келиш хавфи ўраб олган, ҳатто бирон ғайри оддий овоз эшитилса, уни румликлар ҳужуми эмасмикин, деган хавотир билан кутиб олинадиган бўлиб қолганди. Бу нарса Умар ибн Хаттоб билан бўлган қуйидаги воқеада ҳам яққол кўринади. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шу йили — 9-ҳижрийда — бир ой аёлларидан ийло қилган (яъни, уларга яқинлашмасликка қасам ичган), улардан четланиб, бир ҳужрани маскан тутган эдилар. Саҳобалар аввал бошда бу ишнинг ҳақиқатига тушунолмай, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам аёлларини талоқ қилган бўлсалар керак, деган гумонга боришди ва кўнгилларини ташвиш, хавотир ва безовталиқ эгаллади. Умар ибн Хаттоб ушбу воқеа ҳақида сўзлар экан, шундай дейди: «Менинг бир ансорий биродарим бор эди. Биз Мадинанинг Аволийсида яшаганимиз боис навбат билан Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига бориб турардик. У мен йўқлигимда бўлган ишлар хабарини менга етказиб келар, мен ҳам у йўқлигида бўлган ишлар хабарини унга етказиб

турардим. Ўша кунлари Ғассон подшоҳларидан бирининг Мадина устига ҳужум қилиши ҳақида хабарлар тарқалган ва бизнинг дилларимиз хавотир билан тўлган эди. Бир куни ансорий биродарим эшикни қаттиқ қоқиб: «Оч, оч!», дея бошлади. Шунда мен: «Нима гап, Ғассоний бостириб келдимми?», деб сўрадим. У: «Ундан ҳам ёмонроқ хабар, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам аёлларидан четланибдилар», деди...»^[1]

Бошқа бир ривоятда айтади: «Ғассонликлар бизга қарши урушга тайёрланаётганлари ҳақида гап-сўзлар юрган кунлар эди. Биродарим ўзининг навбати куни шаҳарга тушиб кетди ва хуфтон маҳали қайтиб келиб, эшигимни қаттиқ ура бошлади ва: «Ухлаяптими у?», деб сўради. Мен қўрқиб кетдим ва шошилиб унинг олдига чиқиб: «Нима бўлди? Ғассон бостириб келдимми?», деб сўрадим. У: «Йўқ, бундан ҳам ёмонроқ иш бўлди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам аёлларини талоқ қилибдилар», деди...»^[2]

Бу эса мусулмонларнинг румликларга нисбатан тутган ғоят хавотирли муносабатларидан дарак берарди. Боз устига, ушбу хавотирли хабарлар Мадинага келиб турган кунлари мунофиқлардан содир бўлган бир иш дард устига чипқон бўлди. Мунофиқлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг барча жабҳаларда ғалабага эришаётганларини ва ер юзидаги ҳеч бир шоҳу султондан қўрқмасликларини, у зотнинг йўлларига тўғаноқ бўлаётган ҳар қандай тўсиқлар эриб битаётганини кўриб туриб ҳам, дилларида яширин мақсадларини амалга ошириш ниятидан қайтмаган эдилар, исломга ва мусулмонлар бошига ёмонлик етишини кутиб яшашдан чарчамаган эдилар. Қадимий орзулари ушалишига бир баҳя қолгандек туюлган шу кунларда улар зоҳирда масжид суратида, аслида эса ўз фитна ва макр-ҳийлаларига ўчоқ бўлиши учун бир марказ барпо қилдилар. У Зирор (мўминларга зарар етказиш) масжиди бўлиб, уни куфрни кучайтириш ва мўминлар орасига тафриқа солиш ҳамда Аллоҳ ва Расулига қарши урушган кимсаларга кўз тутиш учун қурган эдилар. Сўнг

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/ 730.

² Саҳиҳул Бухорий: 1/ 334.

улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ушбу масжидларида намоз ўқиб беришларини сўрадилар. Бу билан уларнинг мақсадлари мўминларни чалғитиш, мўминларга қарши у ерда тўқилажак фитна ва фириб-найранг тўрларидан уларни ғофил қолдириш, унга кириб-чиқаётган кимсалардан мўминлар эътиборини буриш бўлиб, бу бино мунофиқлар ва уларнинг хориждаги ҳамтовоқлари учун бежавотир гўшага айланишини истаган эдилар. Лекин, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам урушга ҳозиргарлик билан банд бўлганлари учун у ерда намоз ўқишни кейинга қолдирдилар. Мунофиқлар ниятларига эришолмадилар, Аллоҳнинг Ўзи уларни шарманда қилди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ғазотдан қайтиб келганларидан сўнг ушбу масжидда намоз ўқиш ўрнига, аксинча, уни буздириб юбордилар.

Рум ва Ғассоннинг тайёргарлиги ҳақида хос хабарлар

Шу орада Шомдан Мадинага мой келтирган нибтлик савдогарлар Ҳирақл қирқ минг аскардан иборат улкан қўшин жамғаргани, унинг бош қўмондонлигини Рум лашкарбошиларида бирига топширгани, бу қўшин сафига Лахм, Жузом ва бошқа насроний араб қабилаларини ҳам жалб этгани, қўшиннинг олдинги қисми Балқога етгани ҳақида хабар келтирдилар. Шу билан мусулмонлар кўз ўнгида уларни нақадар кенг кўламдаги хатар кутиб тургани яна-да очиқ маълум бўлди.

Вазиятни яна-да оғирлаштирадиган ҳолат

Вазият шуниси билан ҳам оғир эдики, бу давр ёзнинг айна қаттиқ қизиган кунларига тўғри келган, қурғоқчилик ва иқтисодий танглик сабабли одамлар жуда қийин аҳволда турган, унинг устига мевалар энди пишиб келаётган ва одамлар боғ-роғлари ва соя-салқин жойларида ўтиришни ёқтирадиган ва сафарга чиқишни ёқтирмайдиган бир пайт эди. Боз устига, масофа ҳам узоқ, йўл эса оғир ва машаққатли эди.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам йўлга чиқишга қатъий қарор қабул қиладилар

Лекин, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам вазиятга бундан кўра чуқурроқ ёндашиб, воқеалар ривожини тийрак нигоҳ билан кузатиб, донолик билан таҳлил қилиб бораётган эдилар. Охир-оқибат, агар мана шундай қалтис шароитда Румга қарши урушга эриниб, сусткашлик қилинса, румликларни Ислom ҳукми ва нуфузи остидаги минтақаларда кезиб юришига ва Мадинага бостириб келишига йўл қўйиб берилса, бу исломий даъватга ва мусулмонларнинг ҳарбий шон-шавкатларига жуда ёмон таъсир кўрсатади, деган хулосага келдилар. У ҳолда Ҳунаиндаги қақшатқич мағлубиятдан сўнг ўзининг охирги нафасларини олаётган жоҳилият яна қайта жонланиши, мусулмонларга ёмонлик етишини кутиб юрган ва Абу Омир ал-Фосиқ воситасида Рум шоҳи билан алоқада бўлиб турган мунофиқлар Рум қўшини мусулмонларга олди томондан ҳамла қилган чоғда орқадан туриб улар орқасига пичоқ уриши тайин эди. Оқибатда у зот ва асҳоблари Ислomни ёйиш учун сарфлаган шунча куч-ҳаракатлар зое бўлиб, давомий қонли жанглар ва ҳарбий амалиётлар орқасидан улар эришган барча муваффақиятлар қўлдан бой берилар эди.

Мана шулардан келиб чиқиб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ҳар қанча оғир ва машаққатли ҳолат бўлмасин, йўлга отланишга ва румликлар билан уларнинг ўз ҳудудларида уруш олиб боришга, уларни Ислom диёрига бостириб келишларига йўл қўймасликка қатъий қарор қилдилар.

Румликларга қарши урушга тайёргарлик эълон қилиниши

Шундан сўнг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам саҳобаларига урушга тайёрланиш ҳақида фармон бердилар. Макка аҳлига ва бошқа араб қабилаларига элчи юбориб, уларни ҳам бу урушга сафарбар қилдилар. Кўпинча, жангга чиқмоқчи бўлсалар, уни бошқалардан сир тутишга уринардилар. Бу сафар

вазиятнинг ғоят оғирлиги ва шароитнинг ўта қийинлигидан келиб чиқиб, Румга қарши урушга отланаётганлари ҳақида очиқ эълон қилдилар, одамлар мукамал тайёргарлик кўришлари учун уларга ҳолатни очиқ баён қилдилар ва уларни жиҳодга тарғиб қилдилар. Бароъа сурасида мусулмонларни матонатга чорловчи ва жиҳодга ундовчи оятлар нозил бўлди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни Аллоҳ йўлида инфоқ қилишга ва энг яхши молларини сарфлашга ундадилар.

Мусулмонлар жангга ҳозирлик кўришда мусобақалашадилар

Мусулмонлар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Румга қарши урушга чорловчи овозларини эшитгач, ўша заҳоти ушбу фармонга бўйсунилганга шошилдилар ва зудлик билан урушга ҳозирлик кўра бошладилар. Чор-атрофдан қавму қабилалар Мадинага оқиб кела бошлади. Мусулмонлардан бирон киши ҳам ушбу жангдан қолишни истамади, — қалбларида мараз бўлган кимсалар ва холис мусулмонлардан уч киши бундан мустасно — ҳатто, камбағал ва муҳтож кишилар ҳам румликларга қарши жангга чиқиш истагини билдириб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ўзлари учун от-улов ва қурол-аслаҳалар сўраб келишарди, **«Уларга: «Сизларни миндириб юборадиган улов йўқ-ку», деганингизда (жиҳод учун) ишлатиладиган бирон нарса топа олмаганлари учун ғамгин бўлишиб, кўзларидан ёш тўкиб, қайтиб кетишарди»** (Тавба: 92).

Ундан ташқари, мусулмонлар уруш тайёргарлиги учун пул-мол сарф қилиш ва садақотлар беришда ҳам ўзаро мусобақага киришдилар. Усмон ибн Аффон Шомга юборишга бир карвон тайёрлаб қўйган эди, 200 (икки юз) туялик ўша карвонини устидаги анжомлари билан, яна 200 (икки юз) увқия кумушни ҳам қўшиб, Аллоҳ йўлида садақа қилди. Сўнг яна 100 (юзта) туяни эгар-жабдуқлари билан келтириб берди. Сўнг 1000 (минг) динор келтириб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг этакларига тўкди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бу тилла-

ларни этакларида айлантириб туриб: «Усмонга бугундан кейин нима иш қилса ҳам зарари йўқдир», дедилар.^[1] Усмон кейин ҳам қайта-қайта садақа қилди, ҳатто унинг садақаси миқдори пуллардан ташқари 900 (тўққиз юз) туя ва 100 (юз) отга етди.

Абдурраҳмон ибн Авф 200 (икки юз) увқия кумуш келтириб берди. Абу Бакр Сиддиқ бор молини — яъни, 4000 (тўрт минг) дирҳам — келтириб берди, аҳли-оиласи учун Аллоҳу Расулидан бошқа нарсани қолдирмади. Буни у ҳаммадан биринчи бўлиб олиб келган эди. Умар ибн Хаттоб ярим мол-дунёсини келтирди. Аббос ҳам анчагина мол келтирди. Талҳа, Саъд ибн Убода, Муҳаммад ибн Масламалар ҳам кўп пул-мол келтириб бердилар. Осим ибн Адий тўқсон васақ^[2] хурмо олиб келди. Бошқалар ҳам озми, кўпми, ўз садақаларини келтириб беришди. Ҳатто, баъзилар бир-икки муд (ҳовуч) бўлса ҳам топганича нарса келтирдилар. Аёллар ҳам қодир бўлганларича билагузук, сирға, узук каби ҳар хил тақинчоқларини юбордилар.

Мунофиқлардан бошқа ҳеч ким бу ишдан четда қолгиси келмади, фақат мунофиқларгина **«Мўминлар орасидан ўз хоҳиши билан садақотлар қилувчи кишиларни ва (инфоқ-эҳон қилиш учун) кучлари етган нарсани топиб келган кишиларни айблаб, масҳара қилишарди»** (Тавба: 79).

Ислом лашкари Табукка йўл олади

Қўшиннинг тайёргарлиги шу тарзда амалга оширилгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага Муҳаммад ибн Маслама ал-Ансорийни халифа қилиб қолдирдилар, айримлар Сибоъ ибн Урфутани халифа қилганлар ҳам дейишган. Ўз аҳли-оилаларига Али ибн Аби Толибни бош-қош қилиб қолдирдилар. Мунофиқлар ҳар хил пичинг гаплар қилишгач, Али ҳам йўлга чиқиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга етиб олди. Шунда у зот: «Менга нисбатан Ҳоруннинг Мусога

¹ Жомеъут-Термизий: Усмон ибн Аффоннинг сифатлари: 2/211.

² Васақ — 130,6 кг миқдорига тенг бўлган ўлчов.

нисбатан тутган ўрнида бўлишга рози бўлмайсизми?! Фақат, (ўртадаги фарқ шуки,) мендан кейин пайғамбар йўқдир», деб, уни яна Мадинага қайтариб юбордилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам пайшанба куни Табукни қасд қилиб, шимол томонга қараб ҳаракатланишни бошладилар. Қўшин жуда ҳам улкан — 30000 (ўттиз минг) жангчидан иборат — бўлиб, мусулмонлар ҳар қанча мол сарфлаганларига қарамай, уни мукаммал ва тўла-тўқис жиҳозлаш имкони бўлмаган, қўшинда озиқ-овқат ва от-уловга бўлган қаттиқ тақчиллик сезилиб турарди. Ўн саккиз киши битта туяни навбатлашиб минишар, кўпинча очликдан дарахт барглари еишиганидан оғизлари шишиб, ёрилиб кетарди. Туялар тақчиллигига қарамай, уларнинг қоринлари ичидаги сувларни ичиш мақсадида уларни сўйишга ҳам мажбур бўлишарди. Шу боисдан ушбу қўшин «жайшул-усра» (қийинчилик лашкари) деб ном олди.

Исломий қўшин Табукка қараб борар экан, йўлда Ҳижрдан — харсанг тошларни кесиб ўзларига уйлар солиб олган Самуд қавми диёри бўлмиш Қуро водийсидан — ўтдилар. У ердаги қудуқдан сув ичмоқчи бўлганларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Унинг сувидан ичманглар, таҳорат ҳам олманглар! Ўша сувдан хамир қорган бўлсангиз, уни туяларга бериб юборинглар, ундан ўзларингиз еманглар!», деб буюрдилар ва Аллоҳнинг пайғамбари Солиҳ алайҳиссаломнинг туялари сув ичгани келадиган қудуқдан сув тортиб ичишга буюрдилар.

«Саҳиҳайн»да Ибн Умардан ривоят қилинишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳижрдан ўтаётганларида: «Ўзларига зулм қилган кимсаларнинг турар жойларига киргудек бўлсангиз, фақат йиғлаган ҳолда киринглар, токи уларга етган бало сизларга ҳам етиб қолмасин», дедилар, сўнг бошларини ўраб олиб, то водийдан ўтиб кетгунча юришни тезлатдилар.^[1]

Йўлда қўшин қаттиқ ташналикдан қийналиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга шикоят қилганларида у зот Аллоҳга дуо қилдилар. Шунда Аллоҳ таоло бир булут юбо-

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/637.

риб, ёмғир ёғдириб берди, одамлар шу билан сувга бўлган эҳтиёжларини қондирдилар.

Табукка яқин қолганида: «Ин ша Аллоҳ, эртага Табук чашмасига етиб борасизлар. Унга чошгоҳ маҳалидагина етиб борасизлар. Ким аввал етиб борса, то мен бормагунимча унинг сувига қўл теккизмасин!», дедилар. Муоз айтади: «Биз борганимизда икки киши аввалроқ етиб келган экан. Булоқдан оёқ кийимнинг ипидек ингичка бўлиб, озгина сув оқиб чиқаётган эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳалиги икковидан: «Булоқ сувига тегдиларингми?», деб сўрадилар. Улар: «Ҳа», дейишди. Уларни койиб, Аллоҳ истагинича сўзларни айтдилар. Сўнг булоқдан ҳовучларида оз-оздан сув олиб, бир оз миқдорда сув тўплаб, у билан юз-қўлларини ювдилар, кейин уни булоққа қайтариб тўккан эдилар, ундан тўлиб-тошиб сув чиқа бошлади. Ҳамма шу сувдан баҳраманд бўлди. Кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Эй Муоз, агар умринг узун бўлса, мана шу атрофларни боғ-роғ билан тўлганини кўрасан», дедилар.^[1]

Йўлда — бир ривоятда Табукка етганларида — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Бу кеча қаттиқ бўрон бўлади. Шунда ҳеч кимингиз ўрнидан турмасин. Туяси борлар туясини маҳкам тушовлаб қўйсин», дедилар. Тунга бориб қаттиқ бўрон турди. Бир киши ўрнидан турган экан, уни шамол учириб, Тоййиъ тоғларига олиб бориб ташлади.^[2]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам одатлари бўйича, йўлда пешин билан асрни ва шом билан хуфтонни улардан бирининг вақтида жамлаб ўқиб бордилар.

Ислом қўшини Табукда

Ислом лашкари Табукка тушиб, лашкаргоҳ қурди ва душман билан тўқнашувга ҳозирлана бошлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу

¹ Муслим: 2/246.

² Муслим: 2/246.

алайҳи ва саллам одамларга пурмаъно сўзлар билан жуда таъсирчан ваъз-насихат қилдилар, уларни дунё ва охираат яхшиликка чорладилар, хушхабар берувчи ва огоҳлантирувчи сўзлар билан мурожаат қилдилар. Шу билан уларнинг руҳиятларини кўтардилар, озиқ-овқат ва моддий таъминот етишмаслигидан юзага келган бўшлиқни тўлдирдилар ва яраларига малҳам қўйдилар. Румликлар ва уларнинг иттифоқчилари эса Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг бостириб келганлари хабарини эшитиб, дилларига қўрқув оралади ва мусулмонлар билан тўқнашишга юраклари бетламай, мамлакат бўйлаб, ўз ҳудудлари ичида тарқалиб кетишди. Бу эса жазира ичкарисида ва унинг атрофларида мусулмонларнинг ҳарбий обрў-эътиборлари ошишига жуда катта таъсир кўрсатди, бу билан мусулмонлар ғоят муҳим ва катта сиёсий устунликни қўлга киритдиларки, эҳтимол, душман билан амалий равишда тўқнашган чоғларида ҳам бу даражада юксак нуфузга эриша олмасликлари мумкин эди.

Айла ҳокими Юҳанна ибн Руъба келиб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан сулҳга эришди ва жизя тўлади. Жарбоъ ва Азруҳ аҳллари ҳам келиб, жизя беришди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга омонлик хати ёзиб бердилар. Мийноъ аҳли ўзларидан чиққан ҳосилнинг тўртдан бирини беришга сулҳ туздилар. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Айла соҳибига қуйидаги хатни ёзиб бердилар: «Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Бу Аллоҳ томонидан ва Аллоҳнинг элчиси Муҳаммад пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам томонларидан Юҳанна ибн Руъбага ва бутун Айла аҳлига берилган омонлик хатидир. Уларнинг кемалари ва қуруқликдаги қарвонлари Аллоҳнинг, Муҳаммад пайғамбарнинг ва у билан бирга бўлган Шом аҳли ва денгиз аҳлининг ҳимоясидадир. Улардан (яъни Айла аҳлидан) қай бир киши аҳдни бузса, унинг жони омонда бўлса ҳам, моли талонда бўлиб, уни олганлар учун ҳалолдир. Уларни ўзлари истаган сувдан ёки юрмоқчи бўлган қуруқлик ва сув йўлидан тўсиш мумкин эмасдир».

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Холид ибн Валид-ни 420 отлиқ билан Дувматул Жандал ҳокими Укайдир ҳузурига

юбордилар ва унга: «Сиз уни сигир овлаётган ҳолда топасиз», дедилар. Холид етиб бориб, унинг қалъасидан кўз илғарлик масофада турганида бир ёввойи сигир келиб, шохларини қаср дарвозасига ишқалай бошлади. Шунда Укайдир уни овлаш учун чиқиб келди. Тун ойдин эди. Холид ибн Валид ўз отлиқлари билан бориб, уни қўлга тушириб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келтирди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам унинг қонидан кечдилар ва у билан сулҳ туздилар. Сулҳга кўра у 2000та туя, 800 бош қул-чўри, 400та совут, 400та найза берди ва жизя тўлашга рози бўлди. Унга ҳам Юҳанна билан бирга Дувма, Табук, Айла ва Таймоъга қилган ҳукмларини қилиб, уларга омонлик хати ёзиб бердилар.

Румликлар фойдасига ишлаётган қабилалар ҳам бундан буёғига эски хожаларига суяниш вақти ўтганига ишонч ҳосил қилишиб, мусулмонлар томонга юз бура бошладилар. Шундай қилиб, ислом давлатининг ҳудудлари кенгайиб, бевосита Рум чегараларига етиб борди.

Мадинага қайтишлари

Ислом лашкари Табукдан музаффар ва ғолиб бўлиб, бирон талафот кўрмай қайтиб келди. Аллоҳ таолонинг ўзи мўминларни машаққатли урушга киришдан озод қилди. Йўлда қайтаётганларида бир тор дара ичида мунофиқлардан ўн икки нафари Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга суиқасд қилишга уринишди. Бу шундай бўлди: Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ўша дарадан ўтиб бораётганларида Аммор у зотнинг туялари тизгинидан тутиб бораётган, Ҳузайфа ибн ал-Ямон туяни ҳайдаб бораётган эди. Одамлар эса водий ора-лаб юриб бораётган эдилар. Ҳалиги мунофиқлар қулай фурсатдан фойдаланиб қолмоқчи бўлишди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам икки саҳоба ҳамроҳлигида юриб борарканлар, орқадан кимларнингдир шарпаси сезилди. Юзларига ниқоб тутган бир гуруҳ кишилар ёпирилиб келаётган эди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Ҳузайфага буюрдилар, у қўлидаги таёқ билан улар минган туяларнинг бошларига ура бошлади ва

туялар хуркиб, ортга тисарилдилар. Аллоҳ таоло уларнинг дилига қўрқув солиб қўйди ва улар тезлик билан орқаларига қайтиб, одамлар ичига сингиб кетишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг исмларини ва қилмоқчи бўлган ишларини айтиб бердилар. Шу боисдан Ҳузайфа розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сирлари соҳиби деб аталарди. Бу ҳақда Аллоҳ таоло оят ҳам нозил қилган эди: **«Улар ўзлари етолмаган нарса (яъни пайғамбар жонига суиқасд қилишга) қасд қилган эдилар»** (Тавба: 74).

Узоқдан Мадинанинг белгилари кўрингач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Бу Тоба (пок шаҳар), бу эса бизни яхши кўрадиган ва биз ҳам уни севадиган тоғ — Ухуддир», дедилар. У зотнинг келаётганлари хабарини эшитган одамлар кутиб олгани чиқиб келдилар. Аёллар ва болалар қўшинни зўр қувонч билан, «Толаъал бадру» деб бошланувчи, «Бизларга Вадъ тепаликларидан тўлин ой кўринди, то қиёмат шукр айтмоқ зиммамизга вожиб бўлди», деган мазмундаги қўшиқни куйлаб кутиб олишди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Табукдан қайтиб, Мадинага кириб келишлари 9-ҳижрийнинг ражаб ойига тўғри келади.^[1] Ушбу ғазотга бориб келишларига эллик кун кетди. Ундан йигирма кунда Табукда турдилар, қолганини йўлда ўтказдилар. Ушбу ғазот Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам иштирок этган охириги ғазотдир.

¹ Бу Ибнүл Қаййимнинг фикри бўлиб, у Ибн Исҳоқ айтган фикрдан кўра тўғрироқдир. Унинг айтишича, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қайтиб келишлари рамазонга тўғри келган экан. У ҳолда у зотнинг Табукка йўл олишлари 2-ражаб, пайшанба кунига, яъни октябр ойининг 25-кунига тўғри келади. Ваҳоланки, йилнинг бу даври иссиқ бир мунча пасайган, айниқса эрталаб ва кечкурунлари анча салқин тушиб қолган пайт бўлади. Хурмо ҳосиллари ҳам пишиб, йиғиштирилган бўлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам эса Табукка қаттиқ иссиқда, хурмолар энди пишиб етилаётган кунларда йўл олганлар. Қолаверса, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шу йилнинг шаъбон ойида, қизлари Умму Кулсум вафот этганида Мадинада бор эдилар. Саҳиҳ гап шуки, у зот Мадинага ражаб ойида қайтиб келганлар, Табукка йўл олишлари эса бундан эллик кун муқаддам, жумодул-уло ойида бўлган.

Ушбу ғазотдан қолиб кетганлар

Табук ғазоти унинг ўзигагина хос бўлган сабаб ва шарт-шароитлар туфайли Аллоҳ таоло томонидан мўминлар учун жуда катта имтиҳон бўлди. Унда бошқа шу каби ўринларда бўлганидек, мўминлар бошқалардан ажралдилар. Аллоҳ таоло айтганидек: **«Аллоҳ мўминларни сизлар бўлган мана шу ҳолатда (яъни ким мўмин-у, ким мунофиқлиги маълум бўлмаган ҳолатда) ташлаб қўювчи эмас. Ҳали у (Уҳудда мунофиқларни мўминлардан ажратиб қўйгани каби) нопокни покдан ажратади»** (Оли Имрон: 179). Чин мўминлардан ҳеч қайсилари ушбу ғазотдан ўзларини четга олмасдан, ҳаммалари унга чиқиб бордилар, ҳатто ундан қолиш мунофиқлик белгиси бўлиб саналиб қолди. Бирон киши ундан қолиб кетган бўлса, бу ҳақда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга хабар берилганида у зот: «Қўяверинглар, агар у одамда яхшилик бўлса, Аллоҳ ўзи уни сизларга етказиб қўяди. Агар бошқача бўлса, Аллоҳ ундан сизларни қутқарган бўлади», дердилар. Ушбу ғазотдан фақат бирон узрлари бўлган кишиларгина ёки Аллоҳ ва Расулини ёлғончи санаган мунофиқларгина ёлғондан узр айтишиб ё умуман узр ҳам айтмасдан қолдилар. Тўғри, ҳақиқий мўминлардан уч нафари ҳам ҳеч қандай узрли сабабсиз қолиб кетишди. Улар Аллоҳнинг синовига дучор бўлиб, кейин Аллоҳ уларнинг тавбаларини қабул қилган кишилар эди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага кириб келгач, энг аввал масжидга кириб, икки ракъат намоз ўқидилар, сўнг одамларнинг узр-маъзур айтишларини эшитиб ўтирдилар. Мунофиқлар — саксондан ортиқроқ киши — келиб, ҳар хил узрлар айтиб, қасам ичишди. Уларнинг зоҳирий сўзларини қабул қилиб, байъат қилдилар. Улар учун истиғфор айтиб, дилларини Аллоҳга топширдилар.

Аммо, уч нафар чин мўминлар — Каъб ибн Молик, Мурора ибн Рабиъ ва Ҳилол ибн Умайя — эса тўғриси, яъни ҳеч қандай узрсиз қолишганини айтишга қарор қилдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам саҳобаларни бу уч киши билан гаплашишдан ман қилдилар. Улардан батамом алоқалар узиб

қўйилди, уларга нисбатан мусулмонларнинг муомалалари ўзгарди. Ер ҳам уларни сиғдирмай қолди, кенг ер кўзларига тор бўлиб, жуда оғир ва танг аҳволда қолдилар. Жазо чоралари бошланганидан қирқ кун ўтгач, уларга аёлларидан ҳам четланиш буюрилди. Фақат эллик кундан кейингина Аллоҳ таоло уларнинг тавбаларини қабул қилиб, оят нозил қилди:

«Яна ўша уч кишининг (тавбаларини ҳам қабул қилдики), то уларга кенг ер торлик килиб қолгунча ва диллари сиқилиб, Аллоҳнинг (ғазабидан) фақат Ўзига тавба қилиш билангина қутулиш мумкин эканини билгунларича (тавбалари қабул бўлмай) қолдирилган эди. Сўнгра (Аллоҳ) тавба қилишлари учун уларга тавба йўлини очди. Албатта, Аллоҳ тавбаларни қабул қилгувчи, меҳрибондир» (Тавба: 118).

Мусулмонлар кўп хурсанд бўлдилар ва уларни муборакбод этдилар, уччовларининг эса шодликларининг чек-чегараси йўқ эди. Улар тавбалари мақбул бўлгани шукронасига садақот ва хайру эҳсонлар қилдилар. Бу кун уларнинг ҳаётларидаги энг бахтли кун бўлиб қолди.

Ҳақиқий узр сабабли чиқолмай қолган кишилар ҳақида Аллоҳ таоло қуйидаги оятни нозил қилди: **«Ожиз-нотавонларга, хасталарга ва (жиҳод учун) бергани ҳеч нарса топа олмаётган кишиларга — агар улар Аллоҳ ва Унинг пайғамбари учун холис бўлсалар, бирон хараж — гуноҳ йўқдир»** (Тавба: 91).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага яқинлашганларида улар ҳақида шундай деган эдилар: «Мадинада шундай кишилар борки, сизлар қаерга борган бўлсангиз, қай бир водийни босиб ўтган бўлсангиз, улар сизлар билан бирга бўлдилар, уларни узр ушлаб қолди». «Ё Расулуллоҳ, улар Мадинададиларми?», деб сўралганда: «Улар Мадинадалар», деб жавоб бергандилар.

Ушбу ғазотнинг таъсири

Ушбу ғазотнинг Араб жазирасида мусулмонларнинг нуфузлари ортиши ва кучайишига жуда катта таъсири бўлди. Одамлар араб оламида Исломдан ўзга бирон куч яшаб қололмаслигига

амин бўлдилар. Мусулмонлар бошига кулфат ёғилишини кутиб яшаётган жоҳил ва мунофиқ кимсаларнинг сўнгги умидлари ҳам пучга чиқди. Чунки, улар бор орзу-умидларини румликларга боғлаган эдилар. Мана шу ғазотдан кейин улар ҳам писиб, биқиниб юришга мажбур бўлдилар, воқеъга таслим бўлишдан ўзга чора топмадилар.

Эндиликда мусулмонларнинг мунофиқларга юмшоқ ва мулойимлик билан муомала қилишларига ўрин қолмади. Аллоҳ таоло уларга қаттиққўллик билан муомала қилишга буюрди, садақаларини қабул қилишдан, уларга жаноза намози ўқишдан, уларга истиғфор айтиш ва қабрлари устида туришдан қайтарди. Уларнинг масжид исми билан қуриб олишган макр-ҳийла ва фитна ўчоқларини бузиб ташлашга буюрди. Уларни шармандаю шармисор қиладиган ва шундан кейин уларни таниб олиш қийин бўлмайдиган оятларни туширдик, ушбу оятларда гўё уларни исмлари билан зикр қилингандек, Мадина аҳли гап ким ҳақида бораётганини аниқ-тиниқ билиб турарди.

Ушбу ғазотнинг араб оламидаги таъсирини шундан ҳам билса бўладик, араб қабилалари Макка фатҳидан сал аввалроқдан бошлаб ва ундан кейин анча-мунча Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига вакиллар юбора бошлаган бўлсалар, бу ғазотдан кейин энди уларнинг нисбати мисли кўрилмаган даражада ортиб кетди.^[1]

Ушбу ғазот мавзусида Қуръон оятлари нозил бўлиши

Бароъа сурасининг кўпгина оятлари ушбу ғазот мавзуси доирасида нозил бўлди. Улардан баъзилари ғазотга чиқиб кетишдан олдин, баъзилари чиқилгандан кейин — сафарда эканларида, баъзилари эса Мадинага қайтиб келганларидан сўнг нозил бўлди. Оятлар ғазотнинг айрим ҳолат ва кўринишларини,

¹ Ибн Ҳишом: 2/515-537, Зодул маод: 3/2-13, Саҳиҳул Бухорий: 1/252, 414, 2/633-637, Саҳиҳ Муслим: 2/246, Фатҳул Борий: 8/110-126.

мунофиқларнинг шармандали ишларини, ушбу ғазотда ишти-рок этган ёки этмаган мужоҳид ва мухлис мўминларнинг фази-латларини ва шу каби ишлар баёнини ўз ичига олган эди.

Шу йили бўлиб ўтган баъзи муҳим воқеалар

Шу йили тарихий аҳамиятга молик айрим воқеалар бўлиб ўтди:

1. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Табукдан қайтиб келганларидан кейин Уваймир ал-Ажлоний билан аёли ўртасида «лиъон»^[1] содир бўлди.

2. Зино қилганини эътироф этиб келган Ғомид қабиласилик аёлга тошбўрон қилиш ҳукми ижро этилди, уни ҳомиласини туққанидан ва ўғлини сутдан ажратганидан сўнг тошбўрон қилинди.

3. Ҳабашистон подшоҳи Асҳама Нажоший шу йилнинг ра-жаб ойида вафот этди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга Мадинада ғойибона жаноза намозини ўқидилар.

4. Шаъбон ойида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам-нинг қизлари Умму Кулсум вафот этди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам кўп қайғурдилар, Усмонга: «Агар учинчи қизим бўлса, уни ҳам сизга берган бўлардим», дедилар.

5. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Табукдан қайтганларидан сўнг мунофиқлар бошлиғи Абдуллоҳ ибн Убай ибн Салул вафот этди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга истиғфор айтдилар, унга жаноза ўқидилар. Умар розияллоҳу анҳу у зотни бундай қилишдан қайтаришга уриниб кўрди. Кейинроқ Умарнинг фикрини тўғри санаб, оят нозил бўлди.

¹ Лиъон — аёлини зино устида ушлаганини даъво қилган одам агар бу даъвосига тўртта гувоҳ келтира олмаса, аёли ҳам гуноҳига иқрор бўлмаса, ҳар иккаласи қози олдида ўзининг ҳақлигини айтиб, тўрт марта гувоҳлик беради ва бешинчисида эр: «Агар гапим ёлғон бўлса, менга Аллоҳнинг лаънати бўлсин», деб қасам ичади, аёл ҳам бешинчисида: «Агар унинг гапи рост бўлса, менга Аллоҳнинг лаънати бўлсин», дейди (Тарж.).

Абу Бакр розияллоҳу анҳу бошчилигида ҳаж ибодати адо этилиши

Шу йил, яъни 9-ҳижрийнинг зул-қаъда ёки зул-ҳижжа ойида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳуни мусулмонларга бош бўлиб ҳаж ибодатини адо этиши учун юбордилар.

Кейин Бароъа сурасининг аввалидаги кофирлар билан аҳдларни бекор қилиниши ҳақидаги оятлар нозил бўлди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам арабларнинг қонлар ва моллар ҳақидаги аҳдлар борасидаги одатларича, Али ибн Аби Толиб розияллоҳу анҳуни ушбу оятларни эълон қилиш учун ўзлари томонидан вакил қилиб юбордилар. Али Аражда ёки Зожнонда Абу Бакрга етиб олди. Абу Бакрнинг: «Амир бўлиб келаяпсизми, тобеъ бўлибми?», деган саволига: «Тобеъ бўлиб», деб жавоб берди. Маккага етиб боргач, Абу Бакр одамларга ҳаж ибодатларини адо этишда бош-қош бўлдилар. Наҳр (қурбон ҳайити) куни Али ибн Аби Толиб Жамрада туриб, одамларга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам етказишга буюрган нарсани эълон қилди, аҳд эгаларининг аҳдини бекор қилди ва уларга тўрт ой муҳлат берди. Шунингдек, ўртада ҳеч қандай аҳд бўлмаган қавмларга ҳам тўрт ой муҳлат белгилади. Мусулмонлар билан тузилган аҳдида турган ва уларга қарши ҳеч қандай ҳаракатларга қўшилмаган кишиларнинг аҳдларини то муҳлати тамом бўлгунига қадар қолдирди.

Абу Бакр розияллоҳу анҳу одамлар ичида: «Билиб қўйинглар, бу йилдан кейин мушрик ҳаж қилмайди, Байтни яланғоч одам тавоф қилмайди» деб эълон қилдирди.

Бу эълон Араб жазирасида бутпарастликнинг тамомила битгани ва бу йилдан кейин энди қайтиб келмаслигини эълон қилиш ўрнида бўлди.^[1]

¹ Саҳиҳ Бухорий: 1/220, 451, 2/626, 671, Зодул маод: 3/25, 26, Ибн Ҳишом: 2/543-546.

Ғазотларга бир назар

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ғазот ва сарийяларига чуқурроқ назар ташласак, на биз, на урушлар ва уларнинг асоратлари ҳақида фикр юритган ҳар қандай одам қуйидаги хулосага келишдан ўзга чора тополмаймиз:

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам пайғамбарларнинг саййиди, нубувват ва рисолатда энг улуғи бўлиш билан бир қаторда дунёдаги энг катта ва энг зўр, энг фаросатли ва энг ҳушёр қўмондон бўлганлар, бу борада у зот танҳо даҳо эдилар. У киши ўзлари кирган ҳар бир жангга фақат зийраклик, шижоат ва тадбир тақозо қилган ҳолат ва томондан кирганлар. Шунинг учун ҳам биронта жангда ҳам қўшинни жангга ҳозирлаш, стратегик ўринларни эгаллаш, тўқнашув учун энг яхши ва афзал ўринларни белгилаш, жангни бошқаришнинг энг афзал режасини танлай билиш каби раҳбарлик ва бошқарувга оид бирон бир хато сабабли мағлубиятга учрамадилар. Балки, бу борада дунё таниган қўмондонларнинг биронтасида мавжуд бўлмаган, фақат ўзларига хос бошқарув санъатига эга эканликларини кўрсатдилар. Уҳуд ва Ҳунайнда содир бўлган айрим қусурли ҳодисалар эса қўшин аъзоларидаги баъзи заифликлар (Ҳунайнда) ёки (Уҳудда) у зотнинг буйруқларига амал қилмаслик, белгилаб берилган ҳарбий режа бўйича ҳаракат қилмаслик туфайли содир бўлди.

Мана шу ҳар икки жангда ҳам мусулмонлар чекинаётган пайтда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг тенгсиз маҳоратлари ярқ этиб кўзга ташланди. У зот ўзлари — Уҳудда бўлгани каби — душман қаршисида матонат билан туришга ва донолик билан уларнинг режаларини чиппакка чиқаришга қодир бўлдилар ёки — Ҳунайнда бўлганидек — жангнинг оқимини ўзгартириб юборишга ва мағлубиятни ғалабага айлантиришга қодир бўлдилар. Ваҳоланки, воқеалар хатарли тарзда ривожланиб турган, қақшатқич мағлубият қўшинни ўраб турган ва уларнинг мияларини фақат жонларини қутқариб қолиш фикригина чулғаб турган пайт эди.

Бу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг фақат ҳарбий бошқарувдаги маҳоратлари эди. Бошқа жихатдан эса, у

зот ушбу ғазотлар сабабли араб оламида тинчлик-осойишталик ўрнатишга, фитна оловини ўчиришга, Ислом ва бутпарастлик ўртасидаги курашда душманларнинг шон-шавкати синдиришга, уларни сулҳга мажбур қилишга ва даъватни ёйиш учун йўл очишга муваффақ бўлдилар. Ундан ташқари, ушбу жанглар у зотнинг асҳоблари ичидаги ҳақиқий мухлис кишиларни ботинларида нифоқ ўрнашган ғаддор ва хиёнаткор кимсалардан ажратиб берди.

У зот соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўмондонлардан катта бир гуруҳини етиштириб чиқардилар. Кейинчалик улар Ироқ ва Шом майдонларида Форс ва Рум қўшинларига қарши уруш олиб бориб, урушлар режасини тузиш ва жангни бошқариш соҳаларида душманларидан анча устун эканликларини намён этдилар, душманларни ўз ерлари ва диёрларидан суриб чиқаришга, қанчадан-қанча боғларни, чашмаларни, экинзорларни ва улуғ-гўзал жойларни қолдириб кетишга, қанчадан-қанча ўзлари вақтичоғлик қилган неъматларни ташлаб кетишга мажбур қилдилар.

Шунингдек, ушбу ғазотлар туфайли Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мусулмонларни уй-жой, ер-мулк, ҳунар ва иш жойларига эга қилдилар, мол-мулк ва ҳовли-жойларини ташлаб келган қочқинлар муаммосини ҳал қилдилар, қурол-аслаҳалар, от-уловлар, асбоб-анжом ва нафақалар ҳозирладилар. Буларнинг барини заррача ҳам зулм, тажовуз, туғён ва зўрликларсиз амалга оширдилар.

Жоҳилият даврида уруш оловлари ёқилишига сабаб бўлган ва урушлардан кўзда тутилган ғараз ва мақсадларини бутунлай ўзгартириб юбордилар. Уруш дегани жоҳилият тушунчаси бўйича, талон-тарож, ўлдириш, босқинчилик, зулм, тажовуз, ўч олиш, қасос ташналигини қондириш, заифларни эзиб-янчиб ташлаш, шаҳар-қишлоқларни харобага айлантириш, биноларни вайрон қилиш, аёлларнинг ҳурматларини поймол қилиш, кексалар ва гўдакларга шафқатсизлик, экин ва наслларни қуритиш, ер юзига бузғунчилик ва фасод келтириш маъносида бўлган бўлса, энди у Ислом тушунчаси бўйича, олий мақсадлар ва улуғ гоёларни рўёбга чиқариш мақсадида олиб бориладиган, инсо-

ний жамият ҳамма замон ва маконларда у сабабли иззатга эришадиган жиҳодга айланди. Уруш деган тушунча инсонни зулм ва зўравонлик низомидан қутқариб, инсофу адолат низомига олиб чиқадиган, кучли кучсизни ейдиган низомдан қутқариб, интиқом олинар пайтда кучлилар кучсизга айланадиган низомга олиб чиқадиган жиҳод маъносини англата бошлади, «**Парвардигоро, бизни эгалари золим бўлган бу шаҳардан озод қил ва бизга ўз ҳузурингдан бир дўст бергин, бизга ўз ҳузурингдан бир ёрдамчи қилгин**», деяётган эркаклар, аёллар ҳамда **болалардан иборат бўлган бечоралар** (ни озод қилиш) **йўлида**» (Нисо: 75) олиб бориладиган олийжаноб кураш маъносига кўчди, Аллоҳнинг ерини ғаддорлик, хиёнаткорлик, гуноҳ ва тажовузкорликдан поклаш ва тинчлик-осойишталик, меҳр-мурувват ва ҳақ-хуқуқларни риоя қилишни ўрнатадиган жиҳод маъносини англата бошлади.

Шунингдек, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам урушлар учун олийжаноб қоидалар белгилаб, лашкарни ҳам, қўмондонларни ҳам уларга риоя қилишга буюрдилар, ҳеч қачон ушбу қоидалар доирасидан чиқишга руҳсат бермадилар. Сулаймон ибн Бурайда отаси (Бурайда ал-Асламий) розияллоҳу анҳудан ривоят қилади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бирон лашкар ёки сарийяга амир тайинласалар, уни ўзи ҳақида Аллоҳдан тақво қилишга ва ёнидаги мусулмонларга яхшилик қилишга буюрардилар, сўнг айтардилар: «Аллоҳнинг исми билан, Аллоҳ йўлида жанг қилинглар! Аллоҳга кофир бўлган кимсаларга қарши урушинглар! Жанг қилинглар, лекин хиёнат қилманглар, (ўлжалардан) билдирмай олманглар, мусла қилманглар (яъни қулоқ-бурун каби аъзоларни кесманглар), ёш болани ўлдирманглар!» (Имом Муслим ривояти). Динни енгил-қулай кўрсатишга чақириб: «Осон кўрсатинглар, қийин кўрсатманглар. Хурсанд қилинглар, нафратлантирманглар», дердилар (Имом Бухорий ривояти).

Душман диёрига тунда кириб борсалар, то тонг отгунича уруш бошламасдилар. Ўт билан куйдиришдан қаттиқ қайтарганлар, ҳимоясиз кишини ўлдиришдан қайтарганлар, аёлларни ўлдириш ва калтаклашдан қайтарганлар, талончилик-

дан қайтарганлар, «Талончилик билан қўлга киритилган ўлжа ўлимтиқдан кўра ҳалолроқ эмас», дердилар. Қаттиқ зарурат тушмаган ва бундан бошқа йўл қолмаган ҳолатдан бошқа пайтда экин-тикинларни пайхон қилишдан, насларни қиришдан, боғ-роғларни кесишдан қайтарганлар. Маккани фатҳ қилиш пайтида: «Жароҳат олиб ётган кишини ўлдирманглар, қочаётганни қувманглар, асирга тушганни ўлдирманглар», деганлар. Элчига ўлим йўқ, деган суннатни жорий қилганлар, муоҳидни (у ёки давлати билан тинчлик аҳд-битим бўлган кишини) ўлдиришдан қаттиқ қайтарганлар, ҳатто: «Ким бир муоҳидни ўлдирса, жаннатнинг ҳидини ҳам топмайди. Ваҳоланки, унинг ҳиди қирқ йиллик масофадан билиниб туради», деганлар. Бундан бошқа ҳам, урушларни жоҳилият кирлигидан тозалаб, муқаддас жиҳодга айлантириб қўйган яна бир қанча қонун-қоидалар тузиб бердилар.^[1]

Одамлар Аллоҳнинг динига тўп-тўп бўлиб кириб келадилар

Макка фатҳи ғазоти — аввал ҳам айтиб ўтганимиздек — бутпарастликнинг илдизига болта урган, ҳал қилувчи ғазот бўлган эди. Араблар шу ғазот туфайли ҳақни ботилдан ажратиб олдилар, кўнгилларидан шубҳалар ариб, исломни қабул қилишга шошилдилар.

Амр ибн Салама айтади: Биз одамларнинг йўли устидаги бир сувли жойда турардик. Уёқ-буёққа ўтиб турган карвонлардан атрофда бўлаётган воқеалар ҳақида ва бу киши — яъни, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам — ҳақида сўрардик, улар: «Ҳа, у ўзини Аллоҳ томонидан юборилган пайғамбар деб айтади, унга Аллоҳдан ваҳий тушар эмиш, Аллоҳ унга фалон нарсаларни ваҳий қилибди», дейишар, шунда мен уларнинг сўзларини ёдлаб қолардим, у сўзлар менинг қалбимга маҳкам ўрнашиб қоларди. Араблар фатҳни кутиб, Исломни қабул

¹ Зодул маод: 2/64, 68.

қилишни пайсалга солиб туришар, «Уни қавми билан якка-ма-якка қўйиб қўйинглар, агар қавмига ғолиб бўлса, ҳақиқий пайғамбар бўлади», дейишарди. Макка фатҳ этилгач, ҳамма қабилалар Исломни қабул қилишга ошиқдилар. Отам ҳам қавми ичида биринчи бўлиб Исломни қабул қилди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларига бориб келгач: «Аллоҳга қасам ичиб айтаманки, мен сизларнинг олдингизга ҳақиқий пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларидан келаяпман. У зот: «Фалон вақтда мана бу намозни ўқинглар, фалон вақтда мана бу намозни ўқинглар, намоз вақти бўлганида бирингиз азон айтинг, Қуръонни кўпроқ ўқий оладиганингиз имом бўлсин», дедилар», деди...^[1]

Бу ҳадис Макка фатҳи воқеалар ривожига ва Исломнинг ғолиб бўлишига, шунингдек, арабларнинг Исломга нисбатан ўз муносабатларини аниқлаб олишларига ва уни қабул қилишларига нақадар катта таъсир кўрсатганига далил бўлади. Табук ғазотидан кейин бу нарса яна-да яққолроқ кўзга ташланди. Шунинг учун шу икки йил — яъни, тўққизинчи ва ўнинчи ҳижрий — ичида Мадинага тўхтовсиз элчилар ва вакиллар келганига, одамлар Аллоҳнинг динига тўп-тўп бўлиб кирганликларига гувоҳ бўламиз. Ҳатто, Фатҳ ғазотида ўн минг кишини ташкил этган ислом қўшини орадан бир йил ўтмай Табук ғазотида ўттиз минг кишига етди. Ҳажжатул вадоеъга келиб эса, мусулмонлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам атрофларида такбир, ҳамд ва тасбеҳлар билан уфқларни тўлдириб ва еру осмонни ларзага келтириб, мавж уриб турган юз минг кишилик — ёки бир юз қирқ тўрт минг кишилик — улкан уммонга айланганига гувоҳ бўлиш мумкин.

Элчилар

Ғазотшунослар етмишдан ортиқ қабила ва юртлардан элчилар келганини санайдилар. Бу ерда уларни бирма-бир айтиб

¹ Сахиҳул Бухорий: 2/615, 616.

ўтишга бизнинг имкониятимиз йўқ, уларнинг тафсилотига киришишдан унча катта фойда ҳам ҳосил бўлмайди. Шунинг учун бу ерда улар ичидан тарихий аҳамиятга молик ва ўзига хос ўрни бўлганларинигина зикр қилиб ўтаемиз. Ўқувчи ёдида тутишини истардикки, қабилалар вакиллари асосан фатҳдан кейин келган бўлсалар-да, улар ичида фатҳдан илгарироқ келганлари ҳам бор:

1) Абдул Қайс элчилари:

Ушбу қабиладан икки бор вакиллар келган. Биринчиси хижратнинг бешинчи йилида ёки ундан ҳам илгарироқ бўлган эди. Ушбу қабиладан Мунқиз ибн Ҳайён деган киши тижорат билан Мадинага келади ва Ислумни ўрганиб, мусулмон бўлади. Сўнг қавмига Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мактубларини олиб қайтади. Қавми ҳам мусулмон бўлиб, шаҳри ҳаромда 13 ёки 14 киши у зот ҳузурларига вакил бўлиб келдилар. Шу келган сафарларида улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга иймон ҳақида, ичимликлар ҳақида савол беришган эди. Уларнинг каттаси Ал-Ашажжул Асрий бўлиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга: «Сизда Аллоҳ суюдиган иккита хислат: ҳалимлик ва оғир-босиқлик бор экан», дегандилар.

Иккинчи бор уларнинг вакиллари бошқа элчилар келаётган йилда келишди. Бунда уларнинг сони қирқ нафарни ташкил қилди. Ичларида Жоруд ибн Алоъ ал-Абдарий ҳам бўлиб, у аввал насроний динида эди, сўнг исломни қабул қилиб, исломи жуда гўзал бўлган эди.^[1]

2) Давс элчилари:

Бу қабила элчилари еттинчи йилнинг бошларида, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Хайбарда эканларида келишган эди. Биз юқорида Туфайл ибн Амр ад-Давсийнинг мусулмон бўлгани ҳақида айтиб ўтгандик. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва сал-

¹ Шарҳу Саҳиҳил Муслим лин-Нававий: 1/33, Фатҳул Борий: 8/85, 86.

лам Маккадалик пайтларида исломни қабул қилган, сўнг қавмига қайтиб бориб, уларни исломга даъват қилган, аммо қавми исломни қабул қилишга шошилмаган эди. Шунда у уларнинг мусулмон бўлишларидан умиди узилиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб, қавмини дуоибад қилишларини сўраган эди. Шунда у зот: «Эй Парвардигор, Давсни Ўзинг ҳидоят қилгин», деб дуо қилгандилар. Шундан сўнг улар исломни қабул қилишди ва Туфайл еттинчи йилнинг бошларида қавмидан етмиш-саксон хонадонни бошлаб, ўша пайтда Хайбарда бўлган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб қўшилди.

3) Фарва ибн Амр ал-Жузомийнинг элчиси:

Фарва Рум қўшинидаги араб қўмондонларидан бири ва румликларнинг араб ерларидаги волийси эди. Маъон ва унинг атрофидаги Шом ерлари унга қарашли эди. У 8-ҳижрийда мусулмонларнинг Муъта жангида кўрсатган матонат, жасорат ва садоқатларини кўргач, бундан таъсирланиб, исломни қабул қилди. Ўзининг мусулмон бўлганини билдириб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга элчи юборди, у зотга ҳадя қилиб бир оқ хачир ҳам юборди. Румликлар унинг мусулмон бўлганидан хабар топишгач, уни ҳибсга олишди, сўнг исломдан қайтиш ёки ўлимни танлаш ихтиёрини беришди. У ўлимни ихтиёр этди. Шундан сўнг уни Фаластиндаги Афроъ деб номланувчи жойда бошини танидан жудо қилишиб, жасадини осишди.^[1]

4) Судоъ элчилари:

Бу воқеа 8-ҳижрийда, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Жиъронадан қайтганларидан сўнг бўлди. У зот соллаллоҳу алайҳи ва саллам тўрт юз кишилик бир гуруҳни Яманнинг бир тарафига юриш қилиш учун юбордилар. Судоъ қабиласининг манзили ҳам шу атрофда эди. Ушбу гуруҳ Садри Қанот деган жойда қароргоҳ қилиб турганида Зиёд ибн Ҳорис ас-Судой

¹ Зодул маод: 3/45.

бундан хабар топиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига етиб келди ва: «Мен сизга ортимда қолган кишилардан элчи бўлиб келдим. Қўшинни ортга қайтаринг, мен қавмимга кафилман», деди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўшинни Садри Қанотдан ортга қайтардилар. Зиёд ибн Ҳорис ас-Судой қавмига келиб, уларни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келишга кўндирди. Улардан ўн беш киши у зот ҳузурларига келиб, Исломга байъат бердилар. Сўнг қавмларига қайтиб бориб, уларни даъват қилдилар. Қавмда Ислом ёйилиб, Ҳажжатул вадодо улардан юз киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга ҳаж қилдилар.

5) Каъб ибн Зуҳайр ибн Аби Салмонинг келиши:

У шоирлар хонадони вакили ва арабларнинг энг донгдор шоирларидан бўлиб, шеърларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ҳажв қиларди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам 8-йили Тоиф ғазотидан қайтганларидан сўнг Каъб ибн Зуҳайрга укаси Бужайр ибн Зуҳайр мактуб йўллади. Мактубида у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маккада у кишини ҳажв қилиб, озор бериб юрган бир неча кишини ўлдиртирганларини, қолган-қутган Қурайш шоирлари ҳар тарафга қочиб кетишганини айтиб, агар жонингдан умидинг бўлса, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига қараб уч, чунки у киши тавба қилиб келган бирон кишини ҳам ўлдирмаяптилар. Акс ҳолда, ўз жонингни қутқариш ташвишини қилавер, деб ёзди. Шундан сўнг ака-укалар ўртасида бир неча ёзишмалар бўлиб ўтди, Каъбнинг кўзига дунё қоронғи бўлиб, ўз жонидан хавф қилиб, Мадинага келди ва Жуҳайналик бир кишининг уйига тушди. Бомдод намозини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга ўқигач, Жуҳайналикнинг маслаҳати билан Каъб у зотнинг ёнларига бориб ўтирди ва қўлини у зотнинг қўлларига қўйди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни танимас эдилар. Сўнгра у: «Ё Расулуллоҳ, Каъб ибн Зуҳайр тавба қилиб, мусулмон бўлиб, сиздан омонлик тилаб келди. Агар уни ҳузурингизга олиб келсам (исломи ва тавбасини) қабул қиласизми?», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ҳа», деган эдилар,

«Мен Каъб ибн Зухайрман», деди. Шунда ансорлардан бири сакраб ўрнидан туриб, унинг бошини танидан жудо қилишга изн сўради. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Унга тегма, чунки у қилган ишларидан пушаймон бўлиб, тавба қилиб келган», дедилар.

Шунда Каъб ўзининг «Бонат Суад» деб бошланувчи машҳур қасидасини ўқиди. Унда жумладан, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан узр сўраб ва у зотни мақтаб айтилган қуйидаги мазмундаги сўзлар бор эди:

Дерлар: Пайғамбар сени ўлдиришга чоғланмиш,
Дедим: Умид риштаси афвларига боғланмиш.
Шошманг, сизга ёр бўлсин Парвардигорнинг Ўзи,
Туширмишдир У сизга ҳикмат булоғи — Сўзин.

Мени қатл айламанг миш-мишларга ишониб,
Гуноҳим йўқ у қадар, гарчи кетмасман тониб.

Менга тушган ғам-кулфат филни ҳам йиқитарди
Пайғамбар раҳм қилмаса, куним аниқ битарди.

Қўлимни бердим энди, асло тортиб олиш йўқ,
У зотнинг сўзлари сўз, энди бугун ўлиш йўқ.

Қуёш мисол оламга нур улашар пайғамбар,
У Аллоҳнинг қиличи, ғолиб ҳамда музаффар.

Сўнг у шеърининг давомида Қурайш муҳожирларини мақтади. Чунки, тавба қилиб келганида улардан бирон киши ҳам у ҳақда ёмон сўз айтмаганди. Сўз орасида ансорлардан бири уни ўлдиришга изн сўраганини эслатиб, улар шаънига бироз тил теккизиб ўтди. Бироқ, мусулмон бўлиб, исломи чиройли бўлганидан кейин бу сўзларидан хижолат бўлиб, ансорларни мақтаб, улар ҳақида алоҳида шеър ҳам битди.

6) Узра элчилари:

Бу элчилар 9-ҳижрийнинг сафар ойида келишди. Улар ўн икки киши бўлиб, ораларида Ҳамза ибн Нўъмон ҳам бор эди.

Улардан қайси қавмдан эканликлари сўралганда: «Биз Қусойнинг она тарафидан ака-укалари бўлмиш Бану Узра қабиласиданмиз, бизнинг қабиламиз Қусойга мададкор бўлган ва Маккадан Хуззоа билан Бану Бакрни суриб чиқарган. Бизнинг (Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам билан) қариндошлигимиз бор», деб жавоб беришди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уларни яхши кутиб олдилар, уларга Шомнинг фатҳи ҳақида хушхабар бердилар, фолбинлардан савол сўрашдан ва Аллоҳдан бошқага атаб жонлиқ сўйишлардан қайтардилар. Улар Исломни қабул қилиб, Мадинада бир неча кун тургач, юртларига қайтиб кетдилар.

7) Балий элчилари:

Улар 9-ҳижрийнинг рабиул-аввалида келиб, Исломни қабул қилиб, Мадинада уч кун турдилар. Бошлиқлари Абуз-Зубайб меҳмоннавозлик қилишда ажр бўлиш-бўлмаслиги ҳақида савол қилди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам: «Ҳа, хоҳ бойга, хоҳ камбағалга қилган ҳар бир яхшилигинг садақадир», дедилар. Меҳмондорчилик вақти ҳақида сўраган эди: «Уч кун», деб жавоб бердилар. Адашиб қолган қўй ҳақида сўраганида: «У ё сенга ё биродарингга ё бўрига» дедилар. Адашган туя ҳақида сўраган эди: «Сенинг у билан нима ишинг бор?! Суви^[1] ўзи билан, ковуши (оёғи) ўзи билан, (чанқаса) сувга боради, ўт-ўланларни ейди. То эгаси топиб олгунича уни тек қўй» дедилар.

8) Сақиф элчилари:

Улар 9-ҳижрийнинг рамазон ойида элчи бўлиб келишди. Уларнинг исломни қабул қилишлари қуйидагича бўлганди: Бошлиқлари Урва ибн Масъуд ас-Сақафий Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам 8-ҳижрийнинг зул-қаъдасида Тоиф ғазотидан қайтиб келиб, ҳали Мадинага етиб келмасларидан у зот хузурига келган ва исломни қабул қилиб, қавмига қайтиб бориб, уларни ҳам исломга даъват қилганди. У қавмининг саййиди ва раҳбари,

¹ Туянинг бир неча кунлаб сув ичмай юра олишига ишора.

улар учун энг суюмли кишилардан бўлгани учун қавми унга итоат қилишини умид қилган эди. Бироқ, исломга даъват қила бошлагач, ғазабланган қавми уни ҳар тарафдан ўққа тутиб, ҳалок этишди. Орадан бир неча ой ўтиб, улар ўзаро маслаҳатга йиғилишди. Атрофдаги исломни қабул қилиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга байъат берган қабилаларга бас кела олмасликларига кўзлари етгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига элчи юборишга қарор қилишди. Бу ишни Абдуёлил ибн Амрга топширмақчи бўлишганида у кўнмади. Қайтиб келганидан сўнг унинг бошига ҳам Урванинг кунини солишларидан қўрқиб: «Ёнимга ҳамроҳлар қўшиб берсаларинг, шундагина боришим мумкин», деди. Улар унга иттифоқдошлардан икки кишини ва Бану Моликдан уч кишини қўшиб беришди. Жами олти киши бўлиб, йўлга отланишди, ораларида Усмон ибн Абил-Ос ас-Сақафий ҳам бор бўлиб, у улар ичида энг ёши эди.

Мадинага келишгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга Қуръон эшитишлари ва одамларнинг намоз ўқишларини кўришлари учун масжид четида бир чодир тиктириб бердилар. Улар шу ерда туриб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бот-бот кўришиб турдилар, у зот уларни исломга даъват қилардилар. Бошлиқлари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ўзлари учун бир сулҳ битими ёзиб беришларини, улар учун зинога, маст қилувчи ичимлик ичишга, судхўрликка изн берилишини, бутлари Лотни ҳам уларга қўйиб берилишини, уларни намоз ўқишдан ва бут-санамларини ўз қўллари билан синдиришдан озод қилинишини сўради. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг бу талабини қатъиян рад этдилар. Шундан сўнг улар ўзаро маслаҳатлашиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга бўйсуниб ва таслим бўлишдан ўзга чора йўқлигини кўришгач, исломни қабул қилишди. Бироқ, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга Лотни бузишни уларга топширмасликларини, Сақиф уни ҳеч қачон ўз қўли билан вайрон қилмаслигини шарт қилишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг бу талабларини қабул қилиб, қўлларига хат қилиб бердилар. Уларга Усмон ибн Абил-Ос ас-Сақафийни амир қилиб тайинладилар. Чунки,

унинг Исломни ўрганишга, дин ва Қуръон таълимига қаттиқ рағбати борлигини кўргандилар. Сабаби, элчилар ҳар куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига боришар, Усмон ибн Абил-Осни юклари олдида қолдириб кетишарди. Қайтиб келиб, кун қизигида ухлаб ётишар, Усмон эса Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олдиларига бориб, Қуръон ўрганар ва дин ҳақида саволлар сўрарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дам олаётган бўлсалар, Абу Бакр олдида бориб, ундан дин ўрганарди.

(Усмон ибн Абил-Оснинг Сақифга кўп яхшилиги сингган, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам вафотларидан кейин айрим қабилалар муртадликка юз тутган кунлари Сақиф ҳам муртадликни ихтиёр этмоқчи бўлганида Усмон ибн Абил-Ос уларга: «Эй Сақиф жамоаси! Исломни охиргилардан бўлиб қабул қилган эдингиз, энди биринчилардан бўлиб ундан муртад бўлиб кетмангиз!» деб хитоб қилиб, уларга панд-насиҳатлар қилган, шундан сўнг улар муртадликдан тийилиб, исломда маҳкам туриб қолишган эди).

Элчилар Сақиф ҳузурига қайтиб келишгач, дабдурустдан уларга ҳақиқатни айтишга журъат қилмадилар. Уруш ва жанг хавфидан сўзлаб, ўзларини ғам-ғуссали кўрсатиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг улардан зинокорлик, шаробхўрлик, судхўрлик ва шу каби ёмон ишларни тарк қилишни талаб қилганларини, акс ҳолда жанг қилмоқчи эканликларини айтдилар. Сақифнинг жоҳилий ҳамияти қўзиб, то икки-уч кунгача жанг қилиш фикрида қаттиқ турдилар. Сўнгра Аллоҳ уларнинг қалбларига қўрқув солиб, элчиларга: «Майли, бориб, унинг талабларини қабул қилиб келинглар», дейишди. Шундагина элчилар уларга ҳақиқатни билдириб, ўзлари тузган сулҳ битимни кўрсатдилар. Шундай қилиб, Сақиф қавми Исломни қабул қилди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Холид ибн Валид бошчилигида бир неча кишиларни Лотни бузиб ташлаш учун юбордилар. Муғйра ибн Шуъба қўлига чўкични олиб, шерикларига: «Мен ҳозир сизларни Сақиф устидан кулдираман», деди. Сўнг чўкич билан бир уриб туриб, гуп этиб қулади. Бу

қолдан Тоиф аҳли ларзага келди ва: «Аллоҳ Муғийранинг адабини берди, олиҳа уни ҳалок қилди», дейишди. Шунда Муғийра сакраб ўрнидан туриб: «Аллоҳ сизларни ҳалок қилсин, бу тошу кесақдан қилинган оддий бир нарса-ку!», деди, сўнг бир зарб билан эшикни синдириб, унинг девори устига чиқди, унинг ортидан бошқалар ҳам девор устига чиқишиб, Лотни ер билан яксон қилдилар, ҳатто пойдеворигача қазиб, унинг остида бўлган зеб-зийнат ва либосларни чиқариб олдилар. Сақиф ҳанг-манг бўлиб қолди. Холид ўз гуруҳи билан бирга ҳалиги зеб-зийнат ва либосларни олиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига қайтди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўша куниёқ уларни тақсимлаб бердилар, пайғамбарига нусрат бергани ва динини азиз қилгани учун Аллоҳга ҳамд айтдилар.^[1]

9) Яман шоҳларининг мактуби:

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Табукдан қайтганларидан сўнг Ҳимяр ҳукмдорларидан мактуб келди. Улар — Ҳорис ибн Абдукуллол, Нуъайм ибн Абдукуллол, Нуъмон, Қайлу Зий-Руъайн, Ҳамдон ва Муофир бўлиб, уларнинг элчиси Молик ибн Мурра ар-Раҳовий эди. Улар исломни қабул қилишганини, ширк ва мушриклардан ажралишганини айтиб юборишган эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга мактуб йўллаб, мўминларнинг ҳақ-ҳуқуқ ва мажбуриятларини баён қилиб бердилар, муоҳидларга (Ислом ҳукми остидаги ўзга дин вакилларига) модомики, улар жизя тўлаб туришган бўлса, Аллоҳнинг ва Расулининг зиммасини (ҳимоясини) бердилар. Улар ҳузурига Муоз ибн Жабал розияллоҳу анҳу бошчилигида асҳобларидан бир неча нафарини юбордилар. Муозни Аданнинг юқори минтақасига, Сакун билан Сакасик оралиғига волий қилдилар, у қози ва ҳоким, шунингдек, садақа ва жизя йиғувчи омил вазифасини бажариб, уларга беш вақт намозда имом бўлиб турди. Абу Мусо ал-Ашъарий розияллоҳу анҳуни қуйи

¹ Зодул маод: 3/26-28, Ибн Ҳишом: 2/537-542.

минтақага — Зубайд, Маъраб, Замаъ ва Соҳилга волий қилдилар. Ҳар иккисига: «Осон-қулай қилинглари, қийинлаштирманглари, хушхабар беринглари, нафратлантirmanглари, ўзаро келишиб иш тутинглари, ихтилоф қилманглари», дедилар. Муоз шу кетганича Яманда турди, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам вафот этганларида ҳам у Яманда эди. Абу Мусо ал-Ашъарий эса Ҳажжатул Вадоъда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келди.

10) Ҳамадон элчилари:

Улар 9-ҳижрийда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Табукдан қайтганларидан кейин келишди. Уларга сўраган нарсалари ҳақида аниқ-тиниқ жавоблар ёзиб бердилар. Уларга Молик ибн Наматни амир қилиб тайинладилар ва уни ўз қавмидан мусулмон бўлганлар устига волий қилдилар. Мусулмон бўлмаганларини Исломига даъват қилишга Холид ибн Валид бошчилигида бир жамоани юбордилар. Холид олти ой уларни Исломига даъват қилиб турди, бироқ улар қабул қилишмади. Шундан сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Али ибн Аби Толибни Холиднинг изидан юбордилар. У етиб келиб, Ҳамадон аҳлига Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг мактубларини ўқиб эшиттирди ва уларни Исломига даъват қилди. Шундан сўнг улар ҳаммаси Иломига қабул қилдилар. Али уларнинг мусулмон бўлганлари хабарини Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ёзиб юборди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мактубни ўқигач, Аллоҳга шукроналик бажо келтириб, саждага бош қўйдилар. Сўнг саждадан бошларини кўтариб, икки бор: «Ҳамадонга Аллоҳнинг саломи бўлсин», дедилар.

11) Бану Фазора элчилари:

Ушбу қавмнинг ўндан ошиқ кишидан иборат элчилари ҳам 9-ҳижрийда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Табукдан қайтганларидан сўнг келдилар. Ўзларининг мусулмон бўлганликларини билдириб, диёрларидаги қурғоқчиликдан шикоят қилдилар. Шундан сўнг Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи

ва саллам минбарга кўтарилиб, қўлларини кўтариб, ёмғир сўраб дуо қилдилар: «Эй Аллоҳ! Бандаларингни ва жониворларингни суғоргин! Раҳматингни сочгин ва ўлик ерларингга ҳаёт бахш этгин! Эй Аллоҳ! Бизни фойдали бўлган, ўт-ўланларни ўстирадиган, зарар етказмайдиган, кеч эмас, тезда бўладиган мўл-кўл ёмғир билан суғоргин! Эй Аллоҳ! Раҳмат ёмғири ёғдиргин, азоб, вайронагарчилик, ғарқ қилиш ва ҳалокат ёмғири эмас! Эй Аллоҳ! Бизларни фойдали ёмғир билан суғоргин ва бизларга душманлар устидан нусрат ато этгин!»^[1]

12) Нажрон элчилари:

Нажрон — Маккадан Яман томонга боришда етти марҳала масофадаги, етмиш учта қишлоқдан иборат катта бир ўлка бўлиб, чопқир от минган киши учун бир кунлик йўл эди. Унинг юз мингта жангчиси бўлиб, насронийлик динида эдилар.^[2]

Нажроннинг олтмиш кишидан иборат элчилари 9-ҳижрийда келишди. Улардан йигирма тўрт киши қавмнинг улуғлари бўлиб, учтаси Нажроннинг энг катта бошлиқлари эди. Бирлари оъқиб — яъни, ҳукумат ишларини бошқарувчи лавозимида бўлиб, исми Абдулмасиҳ эди. Иккинчилари саййид — сиёсий ва маърифий ишларга масъул шахс бўлиб, исми Айҳам ёки Шурахбил эди. Учинчилари усқуф (епископ) — диний раҳбар ва руҳоний етакчи лавозимидаги шахс бўлиб, исми Абу Ҳориса ибн Алқама эди.

Элчилар Мадинага келиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан учрашдилар, ўрталарида савол-жавоблар бўлди. У зот уларни Исломга даъват қилдилар, уларга Қуръон ўқиб бердилар. Лекин, улар Исломни қабул қилмадилар. Сўнг улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан Қуръон Ийсо алайҳиссалом ҳақида нима дейишини сўрадилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шу куни уларга жавоб бермадилар. Кейин Аллоҳ таолонинг қўйидаги оятлари нозил бўлди: «**Албатта Ийсонинг** (отасиз туғилишининг) **мисоли Аллоҳ наздида**

¹ Зодул маод: 3/48.

² Фатҳул Борий: 8/94.

худди Одамнинг мисоли кабидирки, уни тупроқдан яратиб, сўнгра «Бўл», деди. Бас, у (жонли одам) бўлди. (Бу) Парвардигорингиз томонидан бўлган ҳақ сўздир. Бас, шубҳа қилувчилардан бўлманг! Энди Сизга келган мана шу ҳақ маълумотдан кейин (насронийлардан) кимда-ким Сиз билан талашиб-тортишмоқчи бўлса, (ундай кимсаларга) айтинг: «Келинглар, ўғилларимизни ва ўғилларингизни, аёлларимиз ва аёлларингизни, ўзларимизни ва ўзларингизни чорлаб-йиғайлик, сўнгра Аллоҳга тазарруъ билан илтижо қилайлик-да, ёлғончиларни Аллоҳ лаънат қилишини сўрайлик» (Оли Имрон: 59-61).

Эртаси эрталаб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга Аллоҳ таолонинг Ийсо алайҳиссалом ҳақидаги мазкур оятларини ўқиб бердилар ва ўзаро фикрлашиб олишлари учун ўша куни уларни ўз ҳолларига қўйиб қўйдилар. Улар Ийсо алайҳиссалом ҳақида айтилган гапларга иқрор бўлишдан бош тортдилар. Эртаси куни уларнинг на Ийсо алайҳиссалом ҳақидаги гапни ва на Исломни қабул қилишни истамаганларини кўрган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни оятда айтилганидек мубоҳалага (яъни, ҳаммалари бир жойга йиғилиб, ёлғончиларга Аллоҳнинг лаънاتини сўрашга) чақирдилар. Ўзлари набиралари Ҳасан ва Ҳусайнни олиб, қизлари Фотима ҳамроҳлигида чиқиб бордилар. Элчилар у зотнинг бу ишга астойдил киришганларини кўришгач, ўзлари холи қолиб, маслаҳатлашишди. Бир-бирларига: «Асло бундай қила кўрманглар. Қасамки, агар рост пайғамбар бўлса, унинг лаънати бизни уради ва уруғ-аймоғимизгача қуритиб ташлайди, ўзимиз ҳам, биздан кейинги авлодларимиз ҳам бу лаънатдан қутулолмайди, ер юзида биздан бир тирноқ ҳам қолмай ҳаммамиз ҳалок бўлиб кетамиз», дейишди. Шундан сўнг улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ўз ишларида ҳакам қилишга келишдилар. У зот ҳузурларига келиб: «Биз сиз сўраган нарсани беришга тайёрмиз», дейишди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг жия тўлашларига рози бўлдилар ва икки мингта ҳулла (кийим тури) беришлари шарти билан сулҳ туздилар. Унинг мингтасини ражаб ойида, мингтасини сафар

ойида берадиган бўлишди. Ҳар бир ҳулла билан бирга бир увқия (яъни, 12 дирҳам ёки 37,44 граммга тенг оғирликдаги кумуш) ҳам беришадиган бўлди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга Аллоҳу Расулининг ҳимоясини бердилар. Уларга ўз динларида қолишга тўла эркинлик бериб, бу ҳақда хат қилиб бердилар. Улар у зотдан жизяларни йиғиб олиш учун омонатли бир кишини юборишни сўрадилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларга умматнинг энг омонатли кишиси бўлмиш Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анҳуни юбордилар.

Кейинроқ улар ичида ҳам Ислом ёйила бошлади. Айтишларича, сайид билан оъқиб иккаласи Нажронга қайтгач, Исломни қабул қилишган экан. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам улардан закот ва жизяларини йиғиб олишга Али розияллоҳу анҳуни юборганликлари ҳам айтилган. Маълумки, закот фақат мусулмонлардан олинади.^[1]

13) Бану Ҳанифа элчилари:

Ушбу қабиладан 9-йили ўн етти кишидан иборат элчилар келди. Ичларида Мусайлима Каззоб — Бану Ҳанифалик Мусайлима ибн Сумома ибн Кабир ибн Ҳабиб ибн Ҳорис — ҳам бор эди. Улар ансорлардан бир кишининг уйига тушишди, сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларига бориб, Исломни қабул қилишди. Мусайлима Каззоб борасида ҳар хил ривоятлар келган. Барча ривоятларни текшириб кўриб, шундай ҳулосага келиш мумкинки, Мусайлимадан ҳаволаниш, калондимоғлик ва бошлиқликка интилиш содир бўлган ва у элчилар билан бирга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларида ҳозир бўлмаган. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам аввал яхши сўз ва чиройли муомала билан унинг кўнглига йўл топишга уринганлар, бу ишлар фойда бермаслигини кўргач, унда бир ёмонликни туйганлар.

Бундан сал илгари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тушларида ер юзи хазиначарига эга бўлганларини, қўлларига ик-

¹ Фатхул Борий: 8/94-95, Зодул маод: 3/38-41.

кита тилла билагузук тушганини, уларга эътибор қаратиб турганларида: «Уларни пуфлаб ташланг!» деган ваҳий бўлганини, пуфлаганларида улар йўқ бўлиб қолганини кўргандилар ва бу икки билагузукни ўзларидан кейин пайғамбарлик даъво қилиб чиқадиган иккита каззобга таъвил қилгандилар. Мусайлима калондимоғлик қилиб: «Муҳаммад ўзидан кейин ишни (яъни, халифаликни) менга қолдирса, шундагина унга эргашаман», деганидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам нотиклари Собит ибн Қайс ибн Шаммос ҳамроҳлигида келиб, Мусайлима ўз шериклари билан ўтирган давра устида тўхтадилар ва улар билан сўзлаша бошладилар. Мусайлима у зотга: «Истасанг, сенга бу ишни қўйиб берамиз, ўзингдан кейин уни бизга қолдирасан», деди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўлларида бўлган бир бўлак новдани кўрсатиб: «Агар мендан шу новдани сўрасанг ҳам бермаган бўлардим. Аллоҳнинг ҳукмидан ҳаргиз қочиб қутулолмайсан. Агар юз ўгириб кетсанг, албатта Аллоҳ сени ҳалок қилади. Аллоҳга қасамки, менга тушимда хабари берилган одам сенсан деб ўйлайман. Мана бу Собит менинг номимдан сенга жавоб айтади», дедилар, сўнг кетдилар.^[1]

Охир-оқибат, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтган иш содир бўлди. Мусайлима Ямомага қайтиб келгач, шу иш ҳақида бош қотира бошлади ва ниҳоят, ўзини пайғамбарликда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга шерик қилинганини эълон қилди ва пайғамбарлик даъво қила бошлади. Қофияли сўзлар айта бошлади, қавмига маст қилувчи ичимлик ва зинкорликни ҳалол қилиб берди. Шу билан бирга у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг пайғамбарликларига ҳам гувоҳлик берарди. Қавми у билан фитналаниб, унга эргашди ва уни олқишлай бошлади. Шундай қилиб, унинг иши катталашиб, доврўғи ошиб, ҳатто «Ямоманинг раҳмони», деб атала бошлади. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга мактуб йўллаб: «Мен пайғамбарликда сенга шерик қилиндим. Бу ишнинг ярми бизга, ярмига Қурайш эгалик қилсин», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/627, 628, Фатҳул Борий: 8/87-93.

алайҳи ва саллам унга: **«Бу Ер шак-шубҳасиз Аллоҳникидир. Уни Ўзи хоҳлаган бандаларига мерос қилиб берур. Оқибат-натижа эса тақводорларники (Аллоҳдан кўрққанларники) бўлур»** (Аъроф: 128) деб жавоб йўлладилар.^[1]

Ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Мусайлиманинг элчилари Ибн Наввоҳа билан Ибн Усол Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келишганда у зот уларга: «Менинг Аллоҳнинг элчиси эканимга гувоҳлик бера-сизларми?», деб сўрадилар. Улар: «Биз Мусайлима Аллоҳнинг элчиси деб гувоҳлик берамиз», дейишди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Аллоҳ ва Расулига иймон келтирдим. Агар элчини ўлдиришни дуруст кўрганимда, албатта сизларни ўлдирган бўлардим», дедилар.^[2]

Мусайлиманинг пайғамбарлик даъво қилиб чиқиши нубувватнинг 10-йилида бўлди. У Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳунинг халифалик даврида, 12-ҳижрийнинг рабиул-аввал ойида бўлиб ўтган Ямома жангида ўлдирилди. Уни Ҳамзанинг қотили Ваҳший ўлдирди. Ёлғон пайғамбарларнинг иккинчиси Асвад ал-Ансий Яманда чиқди. Уни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг вафотларидан бир кун олдин Файруз ўлдирди ва бошини кесиб олди. Бу ҳақда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ваҳий тушиб, асҳобларига хабар бердилар. Кейинроқ бу ҳақда Ямандан Абу Бакр розияллоҳу анҳуга хабар келди.^[3]

14) Бану Омир ибн Соъсоъа элчилари:

Улар ичида Аллоҳнинг душмани Омир ибн Туфайл, Арбад ибн Қайс — Лабиднинг она томондан иниси, — Холид ибн Жаъфар ва Жаббор ибн Асламлар бор эди. Булар ҳаммаси қавмнинг раислари ва шайтонлари эди. Омир Биър Маъуна ҳодисасида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг асҳоблари хи-

¹ Зодул маод: 3/31, 32.

² Имом Аҳмад ривояти, Мишкотул масобийҳ: 2/347.

³ Фатҳул Борий: 8/93.

ёнаткорона ўлдирилишига сабаб бўлган кимса эди. Ушбу элчилар гуруҳи Мадинага келишлари олдидан Омир билан Арбад ўзаро тил бириктириб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга суиқасд уюштиришга келишиб олишди. Мадинага келишгач, Омир Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан гаплаша бошлади, Арбад эса у зотнинг орқаларига айланиб ўтиб, қиличини шартта қинидан суғурмоқчи бўлган эди, бир қаричча суғурганидан сўнг Аллоҳ таоло унинг қўлини қотириб қўйиб, суғуролмай қолди. Шундай қилиб, Аллоҳ таоло Ўз пайғамбарини уларнинг шарридан сақлаб қолди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларни дуоибад қилдилар. Қайтиб кетишганидан сўнг Аллоҳ таоло Арбад устига яшин тушириб, туяси билан қўшиб куйдириб юборди. Омир эса Салуллик бир (фохиша) аёлнинг уйига тушган ерида бўйнига ғудда (без, яра) чиқиб, шундан вафот этди. Ўлаётиб: «Туянинг ғуддасига ўхшаган ғудда билан, Салулиянинг уйида ўлиб кетавераманми?!», дерди.

«Саҳиҳул Бухорий»да айтилишича, Омир Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларига келиб: «Уч нарсадан биттасини танланг: шаҳар аҳли сизники, саҳро аҳли меники бўлсин, ёки мен сиздан кейин халифангиз бўлай, ё эса сизга қарши Ғатафонда мингта айғир, мингта байталда урушга чиқаман», деди. Шундан сўнг у бир аёлнинг уйида балога учраб, ўлар чоғида: «Туянинг ғуддасидек ғудда билан, фалончи аёлнинг уйида ўламанми?! Менга отимни келтиринглар!», деди, сўнг отига минган жойида жони чиқди.

15) Тужийб элчилари:

Ушбу қавм элчилари садақотларини фуқароларига тарқатиб, ортганини олиб келишди. Улар ўн уч кишидан иборат бўлиб, Қуръон ва суннатларни таълим олдилар, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан талайгина нарсаларни сўраб, ёздириб олдилар. Улар Мадинада узоқ қолмадилар. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг қайтишларига ижозат бергач, юклари олдида қолдирган бир ёш болани у зот ҳузурларига юбордилар. Бола келиб: «Ё Расулulloҳ, мени ўз диёримдан сизнинг

хузурингизга келтирган нарса фақат битта, яъни Аллоҳдан гуноҳларимни кечиреши ва мени раҳмати остига олишини ҳамда бойлигимни қалбимда қилишини сўраб дуо қилсангиз, деб келганман», деди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг ҳаққиға дуо қилдилар. Шундан сўнг бу бола энг қаноатли инсонлардан бўлиб, одамлардан муртадлиқ содир бўлган даврларда динида маҳкам туриб, бошқаларни ҳам маҳкам туришга чақириб, насиҳатлар қилиб турди. Унинг насиҳати билан кўпчилик динида собит қолди. Ушбу элчилар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан 10-йили Ҳажжатул Вадоъда яна бир марта учрашдилар.

16) Тойъ (طَيْب) элчилари:

Ушбу қавм элчилари ичида Зайд ал-Хайл деган киши ҳам бор эди. Улар билан Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўрталарида сўзлашувлар бўлди. У зот уларга Исломни таклиф қилдилар. Улар мусулмон бўлиб, исломлари чиройли бўлди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Зайд ҳақида: «Менга араблардан бирон кишининг фазилатлари ҳақида айтилган бўлса, у одамнинг ўзини кўрганимда, айтилган даражада эмаслигини кўрардим. Лекин, Зайд ал-Хайл тўғрисида муболаға қилинмаган экан», дедилар, сўнг уни Зайд ал-Хайр деб номладилар.

Ҳоказо, икки йил мобайнида — тўққизинчи ва ўнинчи йиллари Мадинага бирин-кетин элчилар келиб турди. Тарихчилар Яман аҳлидан, Азд, Қузоъалик Бану Саъд Ҳузайм, Бану Омир ибн Қайс, Бану Асад, Бахроъ, Хавлон, Муҳориб, Банул Ҳорис ибн Каъб, Ғомид, Банул Мунтафик, Саломони, Бану Абс, Музайна, Мурод, Зубайд, Кинда, Зу Мурра, Ғассон, Бану Ийш ва Нахъ қабилаларидан ҳам элчилар келганини зикр қилганлар. Икки юз кишидан иборат Нахъ элчилари энг сўнгида — 11-ҳижрийнинг муҳаррам ойида келган. Мазкур элчилар асосан 9— ва 10— йиллари келган бўлиб, фақат баъзиларигина 11-йили келишган.

Элчиларнинг бирин-кетин келишлари исломий даъватнинг Араб жазирасида тўлиқ қабул қилинганига, Исломнинг таъсир доираси мисли кўрилмаган даражада кенгайиб кетганига ва арабларнинг Мадинага эҳтиром ва улуғлаш назари билан қарай

бошлаганликларига, улар олдида Исломга таслим бўлишдан ўзга чора қолмаганига далолат қилади. Дарҳақиқат, Мадина Араб жазирасининг пойтахтига айланиб улгурган, бундан кўз юмиш мумкин эмасди. Лекин, бу дегани ўша диёрлар аҳллариининг дилларига Ислом мустаҳкам ўрнашиб қолди, дегани эмасди. Чунки, улар орасида табиатларига чуқур илдиз отиб кетган жангарилик, босқинчилик, тажовузкорлик каби иллатлардан тўла халос бўлиб улгурмаган, ўз раисларига эргашибгина мусулмон бўлган ва Ислом таълимотлари ҳали қалбларига чуқур кириб бормаган жоҳил кишилар кўплаб топиларди.

Қуръони карим улардан баъзиларини қуйидагича тавсифлаганди: **«Аъробийлар куфру нифоқда қаттиқроқ ва Аллоҳ Ўз пайғамбарига нозил қилган нарсаларнинг чегараларини билмасликка лойиқроқдирлар. Аллоҳ билим ва Ҳикмат соҳибидир. Аъробийлар орасида шундай кимсалар ҳам борки, қилган садақасини (ўзи учун) зиён деб билади ва сизларга (мўминларга) балолар келишига кўз тутиб туради. (Барча) ёмон бало(лар) ўзларига бўлсин! Аллоҳ эшитувчи, билувчидир»** (Тавба: 97-98).

Улардан баъзиларини эса қуйидагича мақтаганди: **«Аъробийлар орасида Аллоҳга ва охират кунига иймон келтирадиган ва қиладиган инфоқ-эҳсонини Аллоҳ даргоҳида қурбат (яқинлик) ҳосил қилиш ва пайғамбар дуосига (мушарраф бўлиш) деб биладиган зотлар ҳам бор. Огоҳ бўлсинларким, ўша инфоқ-эҳсонлари ўзлари учун қурбатдир. Аллоҳ уларни Ўз раҳматига дохил қилажак. Албатта Аллоҳ мағфиратли, меҳрибондир»** (Тавба: 99).

Аммо, уларнинг Макка, Мадина ва Сақифда яшайдиганлари ва кўпгина Яман ва Баҳрайнликлари ичида Ислом мустаҳкам илдиз отган, улар ичида кибор саҳобалар ва улуғ зотлар бор эди.^[1]

¹ Хузайр: «Мухозарот тарихил-умами-исламия» : 1/144. Мазкур элчи ва вакиллар келишлари тафсилоти билан қуйидаги манбалардан чуқурроқ танишиш мумкин: Саҳиҳул Бухорий: 1/13, 2/626-630, Ибн Ҳишом: 2/501-503, 510-514, 537-542, 560-601, Зодул маод: 3/26-60, Фатҳул Борий: 8/83-103.

Даъватнинг муваффақияти ва таъсири

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳаётларининг сўнгги кунлари билан танишишдан аввал бироз ортга боқиб, у зот ҳаётларининг мазмунига айланган ва у сабабли бошқа пайғамбарлардан имтиёзли бўлиб, Аллоҳ бошларига аввалгилар-у охиргиларнинг саййиди деган тожни кийдиришига мушарраф этган буюк амалга бир сидра кўз югуртириб ўтиш фойдадан холи бўлмаса керак.

У зот соллаллоҳу алайҳи ва салламга: **«Эй (кийимларига) ўралиб олган зот, кечаси (бедор бўлиб, намозда) туринг!»** (Муз-заммил: 1-2) ва **«Эй (либосларига) бурканиб олган зот, турингда, (инсонларни охират азобидан) огоҳлантиринг!»** (Муддассир: 1-2) деган амри илоҳий нозил бўлганидан сўнг у зот ўринларидан турдилар ва шу турганларича йигирма йилдан кўпроқ вақт ер юзидаги энг улкан омонат юкини, бутун башариятнинг юкини, бутун ақиданинг оғирлигини, турли майдонлардаги оғир ва шиддатли курашлар юкини елкаларида кўтариб юрдилар.

У зот жоҳилий тушунча ва дунёқарашларга ғарқ бўлган, нафс ҳаво арқонларига чамбарчас боғланган, ернинг жозибадор тилсимларига мафтун бўлган инсоний қалб майдонларидаги жиҳод ва кураш юқларини ҳам ўз елкаларига олган эдилар. Ўз асҳобларининг қалбларини уларга ўрнашган жоҳилона ҳаёт чўкиндиларидан халос қилиб, ҳали тамом бўшамасларидан туриб, бошқа майдонда бошқа бир кураш — балки узоқ давомли курашлар бошланиб кетди. Бу — эндигина униб чиқаётган покиза ниҳолни ерга чуқур илдиз отишидан, танаси осмонга бўй чўзиб, чор-атрофларни соялантиришидан олдин суғуриб, юлиб ташлаш учун жон-жаҳдлари билан интилаётган кимсаларга, Аллоҳнинг ва Унга иймон келтирганларнинг душманларига қарши бошланган курашлар силсиласи эди. Араб жазирасидаги жангу жадаллардан бўшаб улгурмасларидан туриб, жазиранинг шимолий ҳудудлари бўйлаб бу янги умматга чанг солиш учун тайёргарлик кўра бошлаган Рум қўшинларига қарши жангга киришларига тўғри келди.

Бу пайтда ҳали биринчи бўлиб бошлаган курашлари, яъни қалбларни тозалаш маъракаси ҳали тамомига етмаган эди. Зеро,

бу жанг абадий давом этадиган жанг эди. Чунки, бу жангдаги асосий рақиб — шайтони лаин бўлиб, у ўзининг инсонлар қалбида олиб борадиган фаолиятини бир лаҳза бўлсин, бўшаштиришни асло истамайди.

Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам Аллоҳнинг дини учун турли майдонларда давом этаётган жангларда сабот билан турар, у кишига дунё оқиб келаётган пайтда ҳам бир хилда фақирона ҳаёт кечирар, мўминлар у зотнинг атрофларида омонлик ва осойишталик неъматларидан баҳраманд бўлиб турган ҳолда ҳам у зот ўз ҳаракат ва жиҳодларида бир маромда давом этиб турар, чиройли сабр билан, кечалари қоим бўлиб, Парвардигорларига ибодат қилишда, Унинг Китобини тартил билан тиловат қилишда ва Унга ихлос билан тўлиқ бандалик қилишда Аллоҳ буюрганидек турар эдилар.^[1]

Йигирма йилдан ортиқ давом этган тинимсиз курашлар ичра ана шундай ҳаёт кечирдилар, ҳеч нарса у кишини асосий мақсадларидан бура олмади. Натижада Ислом даъвати ақл бовар қилмас даражада улкан масофаларда муваффақият қозонди, бутун Араб жазираси бу ҳақдин билан динланиб, унинг уфқларидан жаҳолат ғуборлари кетиб, мажруҳ ақллар соғайиб, бутпарастликни тарк этибгина қолмай, ҳатто бутларни синдирувчиларга айландилар. Энди уфқлар тавҳид садолари билан тўлиб, намозга чақирувчи азон овозлари саҳролар орасидаги янги иймон фазолари бўйлаб ҳавога тараларди. Ҳофизлар Қуръон оятларини тиловат қилганларича, дунё бўйлаб Аллоҳнинг ҳукмларини жорий қилиш учун тарқалдилар.

Тарқоқ элат ва қабилалар бирлашди. Инсон ўзига ўхшаган бандалар қуллигидан қутулиб, ягона Аллоҳнинг қулига айланди. Эзувчилар ва эзилувчилар, хўжайинлар ва қуллар, ҳокимлар ва маҳкумлар, золимлар ва мазлумлар деган айирмалар йўқолиб, ҳамма инсонлар фақат Аллоҳнинг бандаларига, дўст-биродар, оға-ини, Аллоҳнинг ҳукмлари олдида баробар бўлган тенг ҳуқуқли инсонларга айландилар. Аллоҳ улардан жоҳилият такаббурлиги-

¹ Сайид Кутб: «Фий зилалил Қуръан» (29/168, 169).

ни ва ота-боболар билан фахрланишни кетказди. Бу жамиятда арабнинг ажамдан, ажамнинг арабдан, оқ танлининг қора танлидан ортиқлиги қолмади. Бу ерда афзаллик тақводагина бўлиб, кимнинг тақвоси ортиқ бўлса, афзаллик ўша одамда бўлиб қолди. Инсонларнинг ҳаммаси Одам алайҳиссалом зурриёти, Одам алайҳиссалом эса тупроқдан яратилгандир.

Шундай қилиб — мана шу даъват фазилатидан — араблар бирлиги, инсоният бирлиги, ижтимоий адолат, ҳам дунёвий муаммо ва масалаларда, ҳам ухровий масалаларда башарий бахт-саодат вужудга келди, давр чархпалаги ўзгарди, ер юзида ўзгаришлар содир бўлди, тарих ғилдираги тўғри изига тушди, тафаккур мезони ўзгарди.

Ушбу даъват келишидан олдин оламга жоҳилият руҳи ҳукмронлик қилар, оламнинг қалби бузилиб кетган, руҳи айниб кетган эди. Ундаги ўлчов ва миқёсларга халаллик етган, олам зулм ва қулдорлик ҳукмронлиги остида қолган эди. Бир томонда ҳаддан ортиқ тўқлик ва дабдабали ҳаёт, иккинчи томонда эса ўта ночорлик ва маҳрумлик яққол кўзга ташланиб турар, ҳамма ёқни куфр ва залолат зулматлари қоплаб олганди. Самовий динлар мавжуд бўлишига қарамай, уларга ўзгартиришлар киритиб юборилган ва ўта заифлашиб кетган, қалбларга таъсири йўқолиб, қотиб қолган расм-русумлардангина иборат, жонсиз ва руҳсиз жасадга айланиб қолган эди.

Ушбудаъватбашариятҳаётида ўз вазифасини ўтай бошлагач, башар руҳи ваҳму хурофотлардан, қуллик ва ҳуқуқсизликдан, бузилиш ва айнишдан, чиркинлик ва ахлоқсизликдан халос бўлди. Инсоний жамият зулму туғёндан, тарқоқлик ва емирилишдан, табақавий тафовутлардан, ҳокимларнинг истибдоди-ю, қоҳинларнинг зўравонликларидан халос бўлди. Бу даъват оламини поклик ва тозалик, ижобийлик ва бунёдкорлик, ҳуррият ва янгилиниш, билим ва маърифат, иймон ва ишонч, адолат ва каромат, ҳаётни юксалтириш ва тараққий эттириш учун тинимсиз ҳаракат ва ҳаётда ҳар бир ҳақ эгасига ўз ҳақ-ҳуқуқини бериш асосида бошқатдан бино қилди.

Ушбу ўзгариш ва тараққиётлар туфайли Араб жазираси ўз тарихида мисли кўрилмаган муборак уйғониш даврига шоҳид

бўлди, у умрининг ўша ажойиб кунларида мислсиз ёруғлик таратиб, қуёшдек порлади.^[1]

Ҳажжатул Вадъ

Даъват ва рисолатни етказиш иши камолига етди, худодликни якка Аллоҳга исботлаш ва Ундан бошқасидан рад қилиш ва рисолатни Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга исботлаш асосида янги жамият барпо қилиш тўла амалга ошди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қалбларидаги ички бир туйғу у зотга дунёдаги вазифалари ниҳояланиб бораётгани ҳақида хабар бергандек бўлди. Бинобарин, 10-ҳижрийда Муоз розияллоҳу анҳуни Яманга кузатаётганларида унга айтган сўзлари орасида: «Эй Муоз, сиз мен билан энди кўришолмаслигингиз мумкин, балки менинг масжидим ва қабрим ёнидан ўтарсиз», деган сўзлар бор эди. Шунда Муоз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ажралиб қолишини ўйлаб йиғлаган эди.

Аллоҳ таоло Ўз пайғамбари соллаллоҳу алайҳи ва салламга йигирма йилдан ошиқ вақт унинг йўлида жуда кўп машаққатлар чеккан даъватлари самарасини кўришни насиб этди. Макка атрофида араб қабилалари вакиллари ва намоёндалари у зотдан диннинг қонун-қоида ва аҳкомларини ўрганишлари учун ва у зот омонатни етказганлари, рисолатни адо қилганлари ва умматга насихат қилганлари хусусида улардан гувоҳлик олишлари учун йиғилдилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мабрур ва машҳуд бўлган мана шу ҳажни адо этиш қасдини эълон қилдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга ҳаж қилиш истагида Мадинага одам ёғилиб кела бошлади.^[2] Зул-қаъда ойдан сўнги беш кун қолганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва

¹ Саййид Кутб: «Ма за хосирал олам бинҳитотил-муслимийн» китоби муқаддимаси, 14-с.

² Имом Муслим Жобир розияллоҳу анҳудан ривоят қилган: Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳажлари ҳақидаги боб: 1/394.

саллам сафарга ҳозирландилар.^[1] Бошларини ювиб, сочларини мойлаб, изор ва ридоларини кийдилар, қурбонликка аталган жонлиқларга белги тақдилар, сўнг пешиндан кейин йўлга чиқиб, асрдан олдинроқ Зул-ҳулайфага етиб келдилар ва асрни икки ракъат қилиб ўқидилар. Шу ерда кечани ўтказдилар. Тонг отгач, асҳобларига: «Бу кеча Раббим тарафидан менга бир элчи келиб: «Мана шу муборак водийда намоз ўқинг ва «ҳаж ичра умра» деб ният қилинг, деди», дедилар.^[2]

Пешин намозини ўқишдан олдин эҳром учун ғусл қилдилар. Сўнг Оиша розияллоҳу анҳо ўз қўллари билан у зотни зарира (бир турли хушбўйлик) билан хушбўйлаб қўйдилар, бошларига ва баданларига мушк суртиб қўйдилар, ҳатто хушбўйлик излари у зотнинг бошлари ва соқолларида кўриниб турарди, кейин уларни шу ҳолича қолдирдилар, ювиб ташламадилар. Шундан сўнг изор ва ридоларини (эҳром либоси) кийиб, икки ракъат пешинни ўқидилар. Сўнг намозгоҳларида ҳаж ва умрани қўшиб «Қирон» ҳажига ният қилдилар. Шундан сўнг туялари Қасвоъга миниб, «лаббайка» айтиб, йўлга чиқдилар.

Маккага яқинлашганларида Зу Туво деган жойда кечани ўтказдилар. Сўнг шу куни — 10-ҳижрий зул-ҳижжа ойининг тўртинчи куни тонг пайтида, бомдод намозини ўқиганларидан кейин ғусл қилиб, Маккага кириб бордилар. Йўлда саккиз кунни ўтказгандилар, бу ўртача масофа эди. Масжиди Ҳаромга кириб келиб, Каъбани тавоф қилдилар, сўнг Сафо ва Марва оралиғида саъй қилдилар. Умрадан сўнг эҳромдан чиқмадилар, чунки қирон ҳажига ният қилиб, жонлиқлар олиб келгандилар. Макканинг юқори тарафига, Ҳажунга тушиб, ўша ерда турдилар. Кейин то ҳаж тавофигача бошқа тавоф қилмадилар.

Қурбонлик учун жонлиқ келтирмаган асҳобларига эҳромларини умра эҳромига айлантиришни, Байтуллоҳни тавоф қилиб, Сафо ва Марва оралиғида саъй қилишгач, эҳромдан чиқишни буюрдилар. Уларнинг бунга бироз иккиланишаётганларини кўриб:

¹ Фатҳул Борий: 8/104.

² Имом Бухорий Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилган: 1/207.

«Агар ўтиб кетган ишимни қайтара олганимда эди, қурбонликка жонлиқ келтирмаган бўлардим, жонлиқларим бўлмаганида эҳромдан чиққан бўлардим», дедилар. Шундан сўнг жонлиқ келтирмаган кишилар у зотга итоат қилиб, эҳромдан чиқдилар.

Зул-ҳижжанинг саккизинчи куни — Тарвия куни — Минога йўл олдилар. У ерда беш вақт намозни — пешин, аср, шом, хуфтон ва бомдод намозларини ўқидилар. Сўнг бироз туриб, кун чиққанидан кейин Арафотга йўл олдилар. Намирада у зот учун чодир тикиб қўйилган экан, ўша чодирга тушдилар. Кун тиккадан ўтгач, Қасвони эгарлатиб миндилар ва Батни Водийга бордилар. Атрофларида 124 000 (бир юз йигирма тўрт минг) ёки 144 000 (бир юз қирқ тўрт минг) одам йиғилган ҳолда уларга қуйидаги пурмаъно сўзлари билан хутба қилдилар:

«Эй одамлар, менинг сўзимга яхшилаб қулоқ тутинглар! Чунки, билмайманки, бу йилдан кейин бу ўринда сизлар билан ҳеч қачон учрашмаслигим мумкин».^[1]

«Албатта, қонларингиз ва молларингиз ушбу ойингиз, ушбу юртингиз ва ушбу кунингиз ҳурматидек ҳаромдир. Огоҳ бўлинглар! Жоҳилият ишларидан ҳар бир нарса мана шу икки оёғим остига ташлангандир (бекор қилингандир). Жоҳилиятдаги қонлар (яъни, қасослар) ҳам бекор қилинди. Қонларимиздан мен биринчи бўлиб бекор қиладиган қон Рабиъа ибн ал-Ҳориснинг ўғлининг қонидир — у Бану Саъдга эмизиш учун берилган эди ва уни Ҳузайл қабиласи қатл қилганди — Жоҳилиятдаги рибо ҳам бекор қилинди. Риболаримиздан мен биринчи бўлиб бекор қиладиган рибо Аббос ибн Абдулмутталибнинг рибосидир. Унинг ҳаммаси бекор қилинди».

«Аёллар хусусида Аллоҳдан қўрқинглар! Зеро, сизлар уларни Аллоҳнинг омонати билан олдингиз, уларнинг фаржларини Аллоҳнинг калимаси ила ҳалол қилиб олдингиз. Сизлар учун уларнинг зиммасида сиз ёмон кўрган бирор кишига тўшакларингизни бостирмаслик мажбурияти бор. Агар ўшани қилсалар уларни ачитмайдиган қилиб уринглар. Улар учун сиз-

¹ Ибн Ҳишом: 2/603.

нинг зиммангизда маъруф йўл билан ризқлари ва кийимлари мажбурияти бор».

«Дарҳақиқат, мен сизларга маҳкам ушласангиз ҳеч қачон адашмайдиган нарсани — Аллоҳнинг Китобини қолдирдим».^[1]

«Эй одамлар, мендан сўнг пайғамбар йўқдир, сизлардан сўнг бошқа уммат йўқдир. Бас, Раббингизга ибодат қилингиз, беш вақт намозингизни ўқингиз, бир ой рўзангизни тутингиз, молларингизнинг закотини кўнгилдан чиқариб адо қилингиз, Раббингизнинг Байтини ҳаж қилингиз, бошлиқларингизга итоат қилингиз, Раббингизнинг жаннатига дохил бўлгайсиз».^[2]

«Сизлар мен ҳақимда сўраласизлар. Ўшанда нима деб жавоб берасизлар?», дедилар. «Албатта етказганингизга, адо этганингизга ва насиҳат қилганингизга гувоҳлик берамиз», дейишди.

Шунда у зот кўрсаткич бармоқларини осмонга қаратиб, сўнг у билан одамларга ишора қилиб, уч бор: «Парвардигор, Ўзинг гувоҳ бўл!», дедилар.^[3]

Арафотда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сўзларини Рабиъа ибн Умаййя ибн Халаф баланд овозда одамларга етказиб турган эди.^[4]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам хутбадан фориг бўлганларидан сўнг у зотга Аллоҳ таолонинг қуйидаги оятлари нозил бўлди: **«Бугун сизларга динингизни комил қилдим, неъматимни бенуқсон, тўкис қилиб бердим ва сизлар учун (фақат) Исломни дин бўлишига рози бўлдим»** (Моида: 3). Ушбу оятлар нозил бўлганида Умар розияллоҳу анҳу йиғлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ундан: «Нега йиғлаяпсиз?», деб сўраганларида: «Динимизда зиёдалашиб бораётган эдик. Энди у комил бўлибди. Одатда, қай бир нарса комил бўлса, унга нуқсонлар кира бошлайди. Шунинг учун йиғладим», деди. «Тўғри айтасиз», дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам.^[5]

¹ Саҳиҳ Муслим: 1/397.

² Ибн Жарир, Ибн Асокир ривоятлари. Қаранг: Маъданул-аъмол (1108, 1109-х).

³ Саҳиҳ Муслим: 1/397.

⁴ Ибн Ҳишом: 2/605.

⁵ Абу Шайба ва Ибн Жарир ривоятлари, Тафсири Ибн Касир: 2/15, Ад-дуррулмансур: 2/456.

Хутбадан сўнг Билол азон айтиб, сўнг иқома айтди. Расулulloҳ соллалллоҳу алайҳи ва саллам жамоатга имом бўлиб, пешинни ўқидилар. Сўнг Билол иқома айтди, аср намозини ўқидилар. Икки намоз ўртасида бошқа ҳеч қандай намоз ўқимадилар. Сўнг туяларига миниб, мавқифга бордилар. Туялари Қасвонинг қорнини тошларга қилдилар. Пиёдалар у зотнинг олди тарафларида бўлиб қолди. Қиблага қараб турдилар ва шу туришларида то қуёш тўла ботгунча турдилар.

Сўнг Усомани орқаларига мингаштириб, Муздалифага келдилар. У ерда шом ва хуфтонни битта азон ва икки иқома билан ўқидилар, ўртада ҳеч қандай нафл намоз ўқимадилар. Сўнг бомдод бўлгунича ётдилар. Бомдод вақти бўлгач, азон ва иқома билан бомдодни ўқидилар. Кейин Қасвога миниб, Машъарул Ҳаромга келдилар ва қиблага юзланиб, дуо қилдилар, такбир, таҳлил ва тавҳид калималари айтдилар. То тонг ёришиб кетгунича шу ҳолда турдилар.

Кун чиққанидан сўнг Фазл ибн Аббосни мингаштириб, Муздалифадан Минога қараб йўл олдилар. Батни Муҳассарга келганларида бир оз тезладилар. Сўнгра Жамратул Куброга чиқадиган ўрта йўлга тушдилар. Дарахт олдидаги Жамрага келиб — у ҳозирги Жамратул Кубро бўлиб, ўша замонда унинг олдида дарахт бор эди, уни Жамратул Ақаба ва Жамратул увло деб аталади — еттига тош отдилар, ҳар бир тошни отганда такбир айтдилар. Тошларни Батни Водийдан отдилар. Кейин қурбонлик сўйиладиган жойга бордилар. Олтмиш учта туяни ўз қўллари билан бўғизладилар. Сўнг Алийга бердилар, қолган ўттиз еттига туяни у сўйди. Ҳаммаси бўлиб юзта туя сўйдилар, уни ҳам ўз қурбонликларига шерик қилдилар. Сўнгра ҳар бир туянинг гўшtidан оз-оздан олдириб, қозонга солдириб пиширтирдилар. Икковлари ундан еб, шўрвасидан ичдилар.

Кейин Расулulloҳ соллалллоҳу алайҳи ва саллам уовларига миниб, Байтуллоҳга бориб, ифоза тавофи қилдилар. Маккада пешинни ўқигач, Замзамдан сув тортиб, одамларга тарқатаётган Бану Мутталиб қавми олдига бордилар ва уларга: «Тортинглар, Бану Абдилмутталиб! Одамлар сизларнинг сувчилигингизга голиб бўлиб кетишидан қўрқмаганимда мен ҳам сизлар билан

бирга сув тортган бўлардим», дедилар. Улар бир челақда сув узатишди, ундан ичдилар.^[1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қурбонлик куни — яъни, зул-ҳижжанинг ўнинчи куни ҳам чошгоҳ вақти кулранг хачирга минган ҳолда хутба қилдилар. Али ибн Аби Толиб у кишининг гапларини одамларга етказиб турди. Баъзилар тик турган, баъзилар ўтирган ҳолда у зотнинг хутбаларини тингладилар. Ушбу хутбаларида кечаги хутбаларида ўтган баъзи сўзларни яна такрор айтиб ўтдилар. Бухорий ва Муслим Абу Бакра розияллоҳу анҳудан шундай ривоят қиладилар: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қурбонлик куни бизга хутба қилиб: «Албатта, замон Аллоҳ тало осмонлару ерни яратган кунидаги ҳолатида айланиб турибди. Бир йил ўн икки ойдан иборат. Бундан тўрт ойи ҳаром ойлардир, учтаси бирин-кетин: зул-қаъда, зул-ҳижжа ва муҳаррам, ҳамда икки жумодий ва шаъбон ўртасидаги ражаб ойи» дедилар.

«Бугун қандай кунлигини биласизларми?», дедилар. Улар: «Аллоҳ ва Расули билувчироқ», дейишди. У зот бироз жим турдилар, энди биз уни бошқача ном билан атасалар керак, деб ўйлаб турган эдик: «Қурбонлик куни эмасми?!», дедилар. Биз: «Ҳа, шундай ё Расулуллоҳ», дедик. «Бу қайси шаҳар? Баладул-ҳаром эмасми?!», дедилар. Биз: «Ҳа, шундай ё Расулуллоҳ», дедик. «Сизларнинг қонларингиз, молларингиз, обрў-номусларингиз мана шу шаҳрингиз, мана шу ойингиз, мана шу кунингизнинг ҳаромлигидек ҳаромдир».

«Яқинда сизлар Раббингизга йўлиқасиз, У зот сизларни амалларингиз ҳақида сўроққа тутади. Огоҳ бўлингиз, менадан сўнг бир-бирингизнинг бўйнингизга қилич соладиган кофирларга айланиб кетманглар!».

«Огоҳ бўлингиз, етказдимми?!», дедилар. Биз: «Ҳа», дедик. «Парвардигоро, Ўзинг гувоҳ бўлгайсан. Шу ерда ҳозир бўлганлар ҳозир бўлмаганларга етказсинлар! Зеро, баъзи етказувчилар бўладики, ўзидан кўра яхшироқ англайдиган кишиларга етказдилар», дедилар.

¹ Саҳиҳ Муслим: 1/397-400.

Бир ривоятда: «Огоҳ бўлингиз, ҳар бир жиноят қилувчи фақат ўзининг зарарига жиноят қилади. Огоҳ бўлингиз, отанинг жинояти боласининг зарарига, боланинг жинояти отасининг зарарига бўлмайди. Огоҳ бўлингиз, шайтон сизларнинг бу диёрингизда маъбуд бўлишдан бутунлай умидини узди. Аммо, сизлар арзимас деб кўрган ишларингизда ҳам у учун итоат ҳосил бўлиб, у шундан ҳам рози бўлади».^[1]

Ташриқ кунлари Минода туриб, ҳаж ибодатларини адо этдилар, унинг тартиб-қоидаларини таълим бердилар, Аллоҳни зикр қилдилар, Иброҳим алайҳиссаломдан бери келаётган суннатларни барпо қилдилар, ширк белгилари ва асоратларини ўчирдилар.

Ташриқ кунларининг бирида ҳам хутба қилдилар. Абу Довуд ҳасан санад билан Сарроъ бинт Наҳбондан ривоят қилади: «Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам руъус куни (ташриқ кунларининг иккинчиси) бизларга хутба қилиб: «Бу ташриқ кунларининг ўртаси эмасми?!», дедилар.^[2] Бу кундаги хутбалари ҳам худди қурбонлик кунидаги хутбаларидек бўлди. Бу хутбаларини «Наср» сураси нозил бўлиши ортидан қилдилар.

Минодан қайтишнинг иккинчи куни, яъни зул-ҳижжанинг ўн учинчи куни Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Минодан қайтиб, водийнинг Бану Кинона тарафидаги ёнбағирга тушдилар. Ўша куннинг қолган қисмини ва тунни шу ерда ўтказдилар. Пешин, аср, шом ва хуфтонни ўқидилар, сўнг ётиб дам олдилар. Эртаси куни Байтуллоҳга йўл олдилар ва видолашув тавофини қилдилар, одамларни ҳам шундай қилишга буюрдилар.

Ҳажнинг барча расм-русумлари тамомига етгач, тин олиб, роҳатланиш учун эмас, балки Аллоҳ учун кураш ва Аллоҳ йўлидаги жиҳодни яна давом эттириш учун Мадинаи Мутаҳҳарага қараб йўл олдилар.^[3]

¹ Термизий ривояти: 2/38, 135, Ибн Можа ривояти, Мишкотул масобийҳ: 1/234.

² Абу Довуд ривояти: 1/269.

³ Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ҳажлари тафсилоти билан қуйидаги манбалардан танишишингиз мумкин: Саҳиҳул Бухорий: 1 ва

Охирги марта сарийя юборишлари

Рум давлатининг кибру ҳавоси уни Аллоҳ ва Расулига иймон келтирган инсонларга яшаш ҳуқуқини беришдан ҳам бош тортадиган қилиб қўйди, бу давлат ўз фуқаролари ичидан Исломга кирган кишиларни аёвсиз ўлдира бошлади. Буни Рум томонидан Маъонга волий бўлиб турган Фарва ибн Амр ал-Жузомийнинг қатл этилиши мисолида ҳам кўриш мумкин.

Румдан бу қадар кеккайиш ва журъат содир бўлаётганини кўрган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Румнинг эсини жойига киритиб қўйиш ва ҳудуд яқинида яшовчи араблар қалбига ишончни қайтариш учун, омма онгига черковнинг зўравонлигини тийиб қўювчи куч йўқ, Исломга кириш дегани ўз жонини хатарга гирифтор этиш демакдир, деган фикр сингиб қолмаслиги учун 11-ҳижрийнинг сафар ойида улкан қўшинни сафарга ҳозирлашга киришдилар. Унга амир қилиб Усома ибн Зайд ибн Ҳорисани танладилар ва Фаластиннинг Балқоъ ва Дорум ҳудудларига қараб от суришга амр қилдилар.

Одамлар лашкарбошининг ёши кичиклиги жиҳатидан баъзи эътирозларни билдиришди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Сизлар унинг амир бўлишидан норози бўлсаларингиз, бундан аввал унинг отасининг амир бўлишига ҳам рози бўлмаган эдингизлар. Аллоҳга қасамки, у албатта амирликка лойиқ эди ва мен учун энг суюмли одамлардан эди. Бу (яъни, унинг ўғли) ундан кейин менга энг суюмли кишилардандир», дедилар.^[1]

Шундан сўнг одамлар Усоманинг атрофида йиғилиб, унинг лашкари сафига кира бошладилар. Қўшин йўлга отланиб, Мадинадан бир фарсах масофадаги Журфга бориб тўхтаган пайтда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг касалликлари ҳақида етиб келган хавотирли хабарлар уни тўхтаб туришга

2/631, Саҳиҳ Муслим: «Пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳажлари» боби, Фатҳул Борий, Китоби маносик, 3-мужаллад, 8/103-110, Ибн Ҳишом: 2/601-605, Зодул маод: 1/196, 218-240.

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/612.

ва Аллоҳнинг у зот ҳақларидаги ҳукмини кутиб туришга мажбур қилди. Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло ушбу қўшинни Абу Бакр Сиддиқнинг халифаликларида энг биринчи юборилажак қўшин бўлишини ирода қилган экан.^[1]

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/612, Ибн Ҳишом: 2/606, 612.

ПОКИЗА УМРНИНГ СЎНГИ КУНЛАРИ. РАФИҚИ АЪЛО САРИ

Видолашувнинг илк белгилари

Даъват такомиллашиб, Ислом вазият устидан тўла ҳукмронликни қўлга киритгач, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳисларидан ҳаёт ва тириклар билан видолашув кўринишлари белги бера бошлади, бу у зотнинг сўзлари ва ҳаракатларида сезила бошлади.

Ҳар йили рамазон ойида фақат ўн кун эътикоф қилиш одатлари бўлгани ҳолда, бу йил йигирма кун эътикоф қилдилар. Ҳар йили рамазонда Қуръонни Жибрил алайҳиссаломдан бир бор ўтказиб олардилар, бу йил икки мартаба ўтказдилар. Ҳажжатул Вадодда (видолашув ҳажжида): «Билмайманки, балки сизлар билан бу йилдан кейин бу ўринда учраша олмасам керак», дедилар. Жамратул Ақабада (тош отиладиган жойда): «Ҳажнинг барча расм-русумларини мендан ўрганиб олинглар, балки мен сизлар билан бу йилдан кейин энди ҳаж қила олмасман», дедилар. Ташриқ кунларининг ўртанчи кунинда у зотга «Наср» сураси нозил бўлди. Бу видолашув сураси ва ўзлари учун ўлим даракчиси эканини тушундилар.

11-ҳижрийнинг сафар ойи бошларида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам Уҳудга чиқиб, шаҳидларга яна бир бор намоз ўқидилар, ўликлар билан ҳам, тириклар билан ҳам видолашгандек

бўлдилар. Сўнгра қайтиб келиб, минбарга кўтарилиб: «Мен сизлардан олдин бориб турувчидирман ва мен сизларга шоҳиддирман. Қасамки, мен ҳозир ҳавзимга боқиб турибман. Менга ер ҳазиналарининг калитлари — ёки ернинг калитлари — ато этилди. Қасамки, мен сизларнинг мендан кейин мушрик бўлиб кетишингиздан қўрқмайман, балки ўша (ер ҳазиналари борасида) талашиб-тортишинингиздан қўрқаман», дедилар.^[1]

Бир куни ярим тунда Бақиъга чиқиб, унда ётган маййитларга истиғфор айтдилар ва: «Ассалому алайкум, эй қабристон аҳли! Яхши инсонлар эришган нарсага эришганингиз муборак бўлсин. Фитналар қоронғу тун зулматлари каби бири бирини қувиб, келмоқда, кейингиси аввалгисидан ёмонроқ», дедилар, «Албатта, биз ҳам сизларнинг ортингиздан эргашувчимиз», деб уларга хушxabар бердилар.

Беморликларининг бошланиши

11-ҳижрий сафар ойининг йигирма саккизи ёки йигирма тўққизида, душанба куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Бақиъдан бир жанозада иштирок этиб қайтаётганларида, йўлда бошларига оғриқ кириб, истмалари кўтарилиб кетди. Истманинг ҳарорати бошларига боғлаб олган мато устидан ҳам билиниб турарди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам беморликларида 11 кун одамларга имом бўлиб намоз ўқиб турдилар, беморликлари ҳаммаси бўлиб 13 ёки 14 кун давом этди.

Умрларининг сўнги ҳафтаси

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам анча оғирлашиб қолдилар ва аёлларидан: «Эртага кимникидаман? Эртага кимникидаман?», деб сўрай бошладилар. Аёллари ҳам у зотнинг

¹ Муттафақун алайҳ, Саҳиҳул Бухорий: 2/585, Фатҳул Борий: 3/ 248 (1344, 3596, 4042, 4085, 6426, 6590-ҳадислар), Саҳиҳ Муслим: 4/1795 (2296-ҳ).

муродларини тушуниб, ўзлари истаган жойда бўлишларига изн бердилар. Шундан сўнг бошлари боғлиқ ҳолда, Фазл ибн Аббос билан Али ибн Аби Толибнинг ўртасида оёқларини судраб босганларича Оишанинг уйига кўчиб ўтдилар ва ҳаётларининг сўнги ҳафтасини шу ерда ўтказдилар.

Оиша розияллоҳу анҳо муъаввизот (Фалақ ва Нос сураси) ҳамда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ўрганган дуоларни ўқиб, у зотнинг қўлларига дам солиб, баракот умидида у зотни ўз табаррук қўллари билан силар эди.

Вафотларидан беш кун олдин

Вафотларидан беш кун олдин, чоршанба куни дардлари зўрайиб, истманинг қаттиқлигидан беҳуш бўлиб қолдилар. Ўзларига келгач: «Хар хил қудуқларнинг сувидан етти меш сув келтириб, устимдан қуйинглар, одамлар олдига чиқиб, уларга васият қилай», дедилар. У зотни тоғорага ўтқизиб, то ўзлари: «Бас, кифоя», демагунларича устларидан сув қўйдилар.

Шундан сўнг сал енгил тортгандек бўлдилар. Бошлари боғлиқ, елкаларини чойшаб билан ўраган ҳолда масжидга кириб, минбарга чиқиб ўтирдилар. Бу охириги марта минбарга ўтиришлари эди. Аллоҳга ҳамду сано айтдилар, сўнг: «Эй одамлар, менга яқинроқ келинглар», дедилар. Ҳамма дув этиб у зотнинг яқинларига борди. Уларга панду насихатлар қилдилар. Гаплари орасида: «Яҳуд ва насороларга Аллоҳнинг лаънати бўлсин, пайғамбарлари қабрларини масжид қилиб олишди», дедилар. Бир ривоятда: «Яҳуд ва насороларни Аллоҳ ҳалок қилсин, пайғамбарлари қабрларини масжид қилиб олишди», дедилар^[1], «Менинг қабримни сиғиниладиган бутга айлантириб олманглр!», дедилар.^[2]

Ўзларини қасосга кўндаланг қилиб: «Кимнинг орқасига дарра урган бўлсам, мана, менинг орқамга ҳам дарра уриб, қасосини

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/62, Имом Молик: «Муваддо»: 360-бет.

² Имом Молик: «Муваддо»: 65-бет.

олсин. Кимни ҳақоратлаб обрўсини тўкан бўлсам, мана, менинг ҳам обрўйимни тўкиб, ўчини олсин», дедилар.

Сўнг минбардан тушиб, пешинни ўқидилар. Кейин яна минбарга чиқиб ўтирдилар ва ҳалиги гапларини такрорладилар. Шунда бир киши: «Сизда менинг уч дирҳам ҳаққим бор», деган эди, «Эй Фазл, унга дирҳамларини бериб қўйинг», дедилар. Сўнгра ансорлар ҳақида васият қилиб: «Сизларни ансорларга яхшилик қилишга васият қиламан, чунки улар менинг энг яқин ва сирдош кишиларимдир. Улар ўз зиммаларидаги вазифаларини адо этдилар, энди оладиган ҳақ-ҳуқуқлари қолди. Шундай экан, уларнинг яхшилик қилувчиларидан (яхшиликларини) қабул қилиб, ёмонлик қилувчиларидан (ёмонликларини) кечиринглар», дедилар. Бир ривоятда: «Одамлар кўпаядилар, ансорлар эса камаядилар, ҳатто таомнинг тузига ўхшаб қоладилар. Кимки, бировга фойда ёки зарар етказа оладиган бирон ишга волий (раҳбар) бўлса, уларнинг (яъни, ансорларнинг) яхшиларидан (яхшилигини) қабул қилсин ва ёмонларидан (ёмонлигини) кечирсин!», дедилар.^[1]

Кейин: «Албатта, Аллоҳ бир бандасига истаганича дунё ноз-неъматларидан ато этиш ёки Ўзининг ҳузуридаги нарсани танлаш ихтиёрини берди, банда Аллоҳнинг ҳузуридаги нарсани танлади», дедилар. Абу Саид ал-Худрий айтади: «Шунда Абу Бакр: «Сизга ота-оналаримиз фидо бўлсин», деб йиғлади. Биз ажабландик, ҳатто баъзилар: «Бу мўйсафидга қаранглар! Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам бир бандага Аллоҳ дунё ноз-неъматларини ё Ўзининг ҳузуридаги нарсани танлаш ихтиёрини берганини айтсалар, у «Сизга ота-оналаримиз фидо бўлсин», деб йиғлаяпти», дейишди. Кейин билсак, ихтиёр берилган киши Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ўзлари эканлар. Абу Бакр ичимиздаги энг олим киши экан».^[2]

Шундан сўнг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам айтдилар: «Албатта, одамлар ичида Абу Бакрдан кўра менга ўзининг

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/536.

² Муттафақун алайҳ, Мишкотул масобийх: 2/546.

суҳбати ва молида марҳаматлироқ бўлган бирон киши йўқдир. Агар Раббимдан бошқа бировни халил (яқин дўст) қилганимда эди, албатта Абу Бакрни халил қилган бўлардим. Лекин Ислом дўст-биродарлиги афзалдир. Ушбу масжиддаги Абу Бакрнинг дарчасидан бошқа барча дарчаларни беркитиб ташлансин!»^[1]

Тўрт кун олдин

Вафотларидан тўрт кун олдин, пайшанба куни қаттиқ дард чекиб ётган ҳолларида: «Келинлар, мен сизларга бир хат битиб берай, шундан сўнг сизлар асло адашмайсизлар», дедилар. У зотнинг олдиларида бир неча кишилар, шу жумладан Умар розияллоҳу анҳу ҳам бор эди. Умар: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга оғриқ ғолиб бўлди, (хат ёзиш у зотга оғирлик қилади,) ҳузуримизда Аллоҳнинг китоби бор, шу ўзи кифоя» деди. Бошқалар унга қарши чиқишиб, ғала-ғовур кўпайди. Баъзилар: «(Қоғоз-қалам) келтиринлар, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам хат ёзиб берсинлар», деса, бошқалар Умарнинг гапини қўллаб-қувватлардилар. Шунда ул зот: «Туринлар бу ердан!» деб уларни чиқариб юбордилар.^[2]

Шу куни уч нарсани васият қилдилар: яҳуд, насоро ва мушрикларни Араб жазирасидан бутунлай чиқариб юборишни васият қилдилар, ўзларидан кейин ҳам элчиларни худди у зот қандай қилган бўлсалар, ўшандай кутиб олиб, кузатишни васият қилдилар. Учинчи васиятлари ровийнинг эсидан кўтарилиб қолган экан. Балки, Китобу Суннатни маҳкам тутишга бўлган васиятдир ёки Усоманинг қўшинини тўхтатмаслик ҳақидаги васият бўлиши ҳам мумкин ё эса: «Намозга ва қўл остингиздаги (қул-чўриларингиз ҳақида) бепарво бўлманг», деган сўзларидир.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам қаттиқ дард тортиб ётган бўлишларига қарамай, то шу кунгача — яъни,

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/516.

² Саҳиҳул Бухорий: 1/22, 429, 449, 2/638.

вафотларидан 4 кун олдин, пайшанба кунигача барча намозларни ўзлари ўқиб бериб турдилар. Шу куни шом намозини ҳам ўзлари ўқиб бердилар, унда «Вал-мурсалат» сурасини қироат қилдилар.

Хуфтон пайтига бориб, дардлари зўрайиб, масжидга чиқишга ҳам ҳоллари келмай қолди. Оиша розияллоҳу анҳо айтадилар: «Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Одамлар намозни ўқидиларми?», деб сўрадилар. «Йўқ, ё Расулуллоҳ, улар сизни кутишмоқда», дедик. «Менга тоғорага сув солиб беринглар», дедилар. Биз айтганларини қилдик. Шундан сўнг ғусл қилдилар. Кейин ўрниларидан тураётиб, ўзларидан кетиб қолдилар. Ўзларига келгач: «Одамлар намоз ўқишдими?», деб сўрадилар. Шу ҳол, яъни, ювиниб, масжидга чиқишга уриниб, беҳол бўлишлари иккинчи ва учинчи марта такрорланганидан кейин Абу Бакр одамларга намоз ўқиб берсин, деб одам чиқардилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳаётларининг қолган кунлари мобайнида 17та намозни, яъни, пайшанба куни хуфтон намозидан бошлаб, душанба куни бомдод намозигача^[1] Абу Бакр ўқиб берди^[2].

Оиша розияллоҳу анҳо одамлар доим меҳробда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўриб ўрганиб қолганларидан у зотнинг ўринларида Абу Бакрни кўриб, уни ёқтирмай қолишларидан қўрқиб, икки-уч бор Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламга мурожаат қилиб, Абу Бакрни имомликдан озод қилишга ҳаракат қилиб кўрди.^[3] Бироқ, у зот бунга кўнмадилар ва: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Сиз аёллар Юсуф (қиссасидаги) аёлларнинг нақд ўзисиз. Абу Бакрга айтинглар, одамларга имом бўлиб намоз ўқисин», дедилар.^[4]

¹ Бухорий маъал фатҳ: 2/193 (681-ҳадис), Муслим: 1/315 (100-х), Муснад Аҳмад: 6/229.

² Муттафақун алайҳ, Мишкотул-масобийҳ: 2/102.

³ Бухорий маъал фатҳ: 7/747 (4445-ҳадис), Муслим: 1/313 (93, 94-х).

⁴ Сахиҳул Бухорий: 1/99.

Уч кун олдин

Жобир розияллоҳу анҳу айтади: Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг вафотларидан уч кун олдин шундай деганларини эшитганман: «Огоҳ бўлингиз! Сизлардан бирон киши фақат Аллоҳга яхши гумон қилган ҳолда вафот этсин».^[1]

Бир ё икки кун олдин

Шанба ёки якшанба кунига келиб Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам бироз енгиллик ҳис қилгандай бўлдилар ва икки киши қўлтиқларидан олган ҳолда пешин намозига чиқдилар. Абу Бакр намоз ўқиб бераётган эди. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўриб, ортга чекинмоқчи бўлган эди, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга: «Ўрнингизда туринг» деб ишора қилдилар ва: «Мени унинг ёнига ўтқизинглар», дедилар. Шундан сўнг у зотни Абу Бакрнинг чап томонига ўтиргиздилар. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам намоз ўқий бошладилар, Абу Бакр розияллоҳу анҳу иқтидо қилиб, одамларга у зотнинг такбирларини эшиттириб турди.^[2]

Бир кун олдин

Вафотларидан бир кун олдин — якшанба куни — Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам ғуломларини озод қилиб юбордилар, бисотларидаги 6 ё 7 динор пулларини садақа қилдилар, қурол-аслаҳаларини мусулмонларга ҳадя қилдилар. Кечқурун Оиша розияллоҳу анҳо чироқларини бир аёлниқига юбориб: «Чироғимизга идишингдаги мойдан озроқ қуйиб бериб тургин», деб сўради.^[3] Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг

¹ Табақот Ибн Саъд: 2/255, Муснад Аби Довуд ат-Таёлисий: 246-бет (1779-х), Муснад Аби Яъло: 4/193 (2290-х).

² Саҳиҳул Бухорий маъал фатҳ: 2/195, 238, 239 (683, 712, 713-х).

³ Табақот Ибн Саъд: 2/229.

совутлари эса бир яҳудий қўлида 30 соъ арпа эвазига гаровда эди.^[1]

Ҳаётларининг сўнгги куни

Анас ибн Молик ривоят қилади: «Душанба куни одамлар бомдод намозида турган эдилар, Абу Бакр имом бўлиб намоз ўқиётган эди. Тўсатдан Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Оишанинг хужралари пардасини очиб, бизга қарадилар. Сўнг табасум қилиб жилмайдилар. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам намозга чиқсалар керак, деган гумонда Абу Бакр сафга қўшилиш учун ортга тисарила бошладилар. Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўриб хурсанд бўлганимиздан намоздан чиқиб кетаёздик. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам бизга қараб: «Намозингизни давом эттиринглар» деб ишора қилдилар ва пардани туширдилар».^[2]

Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам кейинги намоз вақтига етмадилар.

Чошгоҳ вақти Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам қизлари Фотимани чақириб, унинг қулоғига шивирладилар, Фотима йиғлади. Кейин яна чақириб, қулоғига шивирладилар, у бу сафар хурсанд бўлиб кулди. Оиша айтади: «Биз кейинчалик Фотимадан бу ҳақда сўраганимизда у: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам шу касалликларида вафот этишларини айтдилар, шунда мен йиғладим. Кейингисида аҳли оилалари ичидан биринчи бўлиб у зотнинг ортларидан борадиган киши мен бўлишимни айтдилар, шунда мен хурсанд бўлиб кулдим», деб жавоб берди».^[3]

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам Фотимага бутун олам аёлларининг саййидаси эканини ҳам хушхабар бердилар.^[4]

¹ Саҳиҳул Бухорий (2068, 2096, 2200, 2251, 2252, 2386, 2509, 2513, 2916, 4167-ҳадислар).

² Саҳиҳул Бухорий маъа Фатҳил Борий: 2/193 (680, 681, 754, 1205, 4448-ҳадислар).

³ Саҳиҳул Бухорий: 2/638.

⁴ Айрим ривоятлар ушбу суҳбат ва башорат у зот умрларининг сўнгги кунида эмас, балки сўнгги ҳафтаси ичида бўлганига ҳам далолат қилади. «Раҳматан лил алабийн»: 1/282.

Фотима Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг дард азобида қийналишларини кўриб: «Воҳ, отам тортган дард-аламлар-а!», деган эди, у зот: «Бугундан кейин отангга дард-алам етмайди», дедилар.^[1]

Ҳасан ва Ҳусайнни чақириб, ўпдилар ва уларга яхшилик қилишга васият қилдилар, аёлларини чақириб, уларга панд-насихатлар қилдилар.

Оғриқ тобора кучайиб борарди. Хайбарда оғизларига олган заҳар ўз таъсирини кўрсатаётган эди. Ҳатто у зот: «Эй Оиша, Хайбарда еган заҳарли таом аламини ҳануз тортаман. Ҳозир ўша заҳар таъсиридан томирим узилганини ҳис қилдим», дедилар.^[2]

Юзларига йўл-йўл ёпинчиқларини ташлаб олган эдилар, нафаслари бўғилиб кетгач, юзларини очдилар ва мана шундай ҳолатда туриб: «Яҳудий ва насронийларга Аллоҳнинг лаънати бўлсин, пайғамбарларининг қабрларини масжид қилиб олишди» деб, уларнинг қилмишларидан (умматларини) огоҳлантирдилар, «Араб ерида ҳаргиз икки дин қолмасин!», дедилар, бу сўзлар охирги сўзлари ва васиятлари бўлди.^[3]

Одамларга: «Намозга, намозга (маҳкам бўлинглар) ва қўлларингиз остида бўлганлар (ҳақ-ҳуқуқларига риоя қилинглар!)», деб васият қилдилар, буни бир неча марта такрорладилар.^[4]

Жон беришлари

Жон таслим қилиш вақти Оиша у зотнинг бошларини қучоғига олди. У шундай дейди: «Аллоҳнинг менга инъоми бўлиб, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам менинг уйимда, менинг кунимда ва менинг бағримда жон бердилар. Ўлимлари олдида Аллоҳ таоло менинг тупугим билан у зотнинг тупуқлари-

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/641.

² Саҳиҳул Бухорий: 2/637.

³ Саҳиҳул Бухорий: 1/634 (435, 1330, 1390, 3453, 3454, 4441, 4443, 4444, 5815, 5816-ҳадислар), Табақот Ибн Саъд: 2/254.

⁴ Саҳиҳул Бухорий: 2/637.

ни бирлаштирди. Абдурраҳмон — ибн Абу Бакр — кирди, қўлида мисвок бор эди. Мен Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни суяб ўтирган эдим. У зотнинг мисвокка қараётганларини кўрдим ва мисвокни яхши кўришларини эслаб: «Сизга мисвокни олиб берайми?», дедим. Бошлари билан ҳа, деб ишора қилдилар. Мисвокни берган эдим, қаттиқлик қилди. «Юмшатиб берайми?», дедим. Бошлари билан ҳа, деб ишора қилдилар. Мисвокни юмшатиб берган эдим, уни (оғизларида) юргиздилар. (Бир ривоятда: яхшилаб мисвок қилдилар.) Олдиларида бир идишда сув бор эди, қўлларини сувга теккизиб, сўнг уни юзларига суртиб туриб: «Ла илаҳа иллalloҳ, албатта ўлимнинг сакароти (мастлиги) бор...», дедилар.^[1]

Мисвок қилганларидан сўнг қўлларини ёки бармоқларини кўтардилар, кўзларини шифтга тикдилар ва лаблари қимирлай бошлади. Оиша лабларига қулоқ тутганида узот шундай деяётган эканлар: «Ўзинг уларга инъом қилган пайғамбарлар, сиддиқлар, шаҳидлар ва солиҳлар билан бирга қилгайсан. Эй Аллоҳ, мени мағфират қил ва раҳматингга ол. Мени Рафиқи Аълога етказ. Эй Аллоҳ, Рафиқи Аълога».^[2]

Сўнгги калимани уч марта қайтардилар, сўнг қўллари пастга тушди. Шу ҳолда Рафиқи Аълога етишдилар. Инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожиуун.

Бу ҳодиса 11-ҳижрий рабиъул-аввал ойининг 12-куни, душанба куни чошгоҳ маҳали юз берди. Пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ёшлари 63га тўлиб, тўрт кун ўтган эди.

Саҳобаларнинг чуқур қайғу остида қолишлари

Улкан мусибат хабари тарқалиб, Мадина аҳлининг кўзига дунё қоронғи бўлиб қолди. Анас розияллоҳу анҳу айтади: «Мен Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам бизларга (Мадинага) кириб келган кундан кўра нурафшонроқ ва гўзалроқ

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/640.

² Саҳиҳул Бухорий: 2/638-641.

кунни кўрмадим, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам вафот этган кундан кўра қоронғироқ ва ёқимсизроқ кунни ҳам кўрмадим».^[1]

У зот вафот этганларида қизлари Фотима: «Воҳ, Рабби чорлаганида ижобат қилган отам! Жойлари Фирдавс жаннатидан бўлган отам! Мусибатингиз хабарини Жибрилга берамиз, вой отам!», деб йиғлади.^[2]

Умарнинг муносабати

Умар ибн Хаттоб: «Айрим мунофиқлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни вафот этди деб даъво қилишмоқда. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўлганлари йўқ, худди Мусо ибн Имрон Рабби ҳузурига кетиб, қавмидан 40 кун йўқ бўлиб, ўлди деб гап тарқалганидан кейин қайтиб келгани каби Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳам Раббилари ҳузурига кетдилар. У зот албатта қайтиб келадилар ва ўзларини ўлди деб айтган кишиларнинг қўл-оёқларини кесадилар», дея бошлади.^[3]

Абу Бакрнинг муносабати

Абу Бакр Сунҳдаги уйдан отлик тушиб келди. Масжидга кириб, одамларга бир оғиз ҳам гапирмай, тўғри Оишанинг уйларига кирди ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ёнларига борди. У зот йўл-йўл матога ўраб қўйилган эдилар. Юзларини очиб, бўса олди. Сўнг йиғлаб туриб: «Ота-онам сизга фидо

¹ Доримий ривояти, Мишкотул масобийҳ: 2/547. Анасдан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага кириб келган куни Мадинанинг ҳамма тарафи ёришиб кетган эди. Вафот этган кунлари ҳамма тарафи қоронғилашиб кетди. У зотни дафн қиларканмиз, қўллар ҳали Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қабрлари тупроғини қоқмай туриб, қалбларимиз ҳам ўзгариб, илгаригидек бўлмай қолди» (Жомийут Термизий: 5/588, 589).

² Саҳиҳул Бухорий: 2/641.

³ Ибн Хишом: 2/655.

бўлсин, Аллоҳ сизга иккита ўлимни жамламайди. Сиз ўзингизга битилган ўлимни ўлибсиз», деди.

Сўнг ташқарига чиқди. Умар одамларга гапириб турган эди. Абу Бакр унга: «Ўтиринг эй Умар!», деди. Умар унга парво қилмай гапираверди. Шунда Абу Бакр ташаҳхуд айтиб, гап бошлаган эди, одамлар Умарни тарк этиб, унга юзландилар. Абу Бакр шундай деди: «Аммо баъд. Сизлардан қай бир киши Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга ибодат қилиб келган бўлса, билсинки, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам вафот этдилар. Сизлардан қай бир киши Аллоҳга ибодат қилиб келган бўлса, Аллоҳ ўлмайдиган барҳаёт Зотдир. Аллоҳ айтади: **«Муҳаммад фақат бир пайғамбар, холос. Ундан илгари ҳам пайғамбарлар ўтгандир. Бас, агар у (яъни Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам) вафот қилса ёки ўлдирилса, кетингизга (куфрга) қайтиб кетасизми?! Кимда-ким кетига қайтиб кетса, Аллоҳга бирон зиён етказа олмас, (балки фақат ўзига зарар қилади, холос). Аллоҳ эса (йўлларида қайтмай) шукр қилувчи бандаларини муносиб мукофотлайди»** (Оли Имрон: 144).

Ибн Аббос айтади: «Аллоҳга қасам ичиб айтаманки, одамлар то Абу Бакр тиловат қилмагунча ушбу оятни Аллоҳ нозил қилганини гўё билмагандек, уни биринчи бор эшитиб тургандек қабул қилдилар. Кимни кўрмай, мана шу оятни ўқиётганини эшитардим».

Ибн Мусайяб айтади: Умар деди: «Аллоҳга қасамки, Абу Бакрнинг ушбу оятни ўқиганини эшитганимдан кейингина мен унинг ҳақ эканини билдим ва оёқларимдан мадор кетиб, ерга ўтириб қолдим. Шундагина Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳақиқатан вафот этганларини англадим».^[1]

Муборак жасадларининг тупроққа топширилиши

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг муборак жасадлари ерга қўйилишидан олдин хилофат (ўринбосарлик) ма-

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/640, 641.

саласида бир қарорга келиш қийин кечди. Бану Соида шийпонида муҳожирлар ва ансорлар ўртасида бўлиб ўтган қизгин баҳс-мунозара ва савол-жавоблардан сўнг охири Абу Бакр розияллоҳу анҳуни халифа қилиб сайлашга иттифоқ қилдилар. Душанба куни шу билан кеч кириб, тун қоронғуси тушди. Одамлар мана шу ғоят муҳим масалани ҳал қилиб олмагунларича — сешанба тонгигача — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг жасади шарифлари ётган ўринларида, йўл-йўл матога ўралган кўйи қолди. Аҳли-оилалари ҳужра эшигини ичкаридан беркитиб олишганди.

Сешанба куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўйлаклари устидан ювдилар. Ювишда Аббос, Алий, Аббоснинг икки ўғли Фазл ва Қусам, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг озод қилган қуллари Шуқрон, Усома ибн Зайд ва Авс ибн Хавло иштирок этдилар. Аббос, Фазл ва Қусам муборак жасадни уёқ-буёққа ўгириб турдилар, Усома билан Шуқрон сув қуйиб туришди, ювиш ишини Али бажарди, Авс кўкраги билан суяб турди.^[1]

Уч марта сув ва сидр билан ювдилар, ювиш учун Саъд ибн Хайсаманинг Кубодаги Ғарс номли қудуғи сувидан фойдаландилар, у зот ҳаётликларида шу сувдан ичишни хуш кўрардилар.

Шундан сўнг муборак жасадларини пахтадан бўлган оппоқ учта яманий матога қаватма-қават қилиб кафанладилар, уларнинг ичида на кўйлак, на салла бор эди.^[2]

У зотни қаерга дафн қилиш ҳақида ҳам бироз тортишув бўлди. Абу Бакр: «Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг: «Ҳар бир пайғамбар қаерда жон таслим қилган бўлса, ўша ерга дафн қилинган», деганларини эшитганман» деганидан сўнг Абу Талҳа у зотнинг вафот этган ўрин-тўшақларини йиғиштириб, унинг ўрнида лаҳад шаклида қабр қазиди.

Одамлар бирин-кетин, ўнта-ўнтадан бўлиб, ҳужрага кириб, имомга эргашмаган ҳолда, ҳар ким ўзи танҳо Расулуллоҳ

¹ Ибн Можа: 1/521.

² Табақот Ибн Саъд: 2/277-281.

соллаллоҳу алайҳи ва салламга жаноза ўқидилар, аввал у зотнинг аҳли-оилалари ва қариндошлари, сўнгра муҳожирлар, сўнгра ансорлар, сўнгра ёш болалар, сўнгра аёллар ёки аввал аёллар, кейин ёш болалар кириб намоз ўқидилар.^[1]

Сешанба куни ва чоршанбага ўтар кечанинг кўп қисми шу билан ўтди. Оиша розияллоҳу анҳо айтади: «Биз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг дафн қилинганларини чоршанбага ўтар тунда — бир ривоятда: туннинг сўнгида — белкураклар товушидан билдик».^[2]

¹ Имом Молик, Муваддо: 1/231, Табақот ибн Саъд: 2/288-292.

² Муснад Аҳмад: 6/62, 274. У зотнинг рафиқи аълога етишишлари тафсилоти билан қўйидаги манбалар орқали танишиш мумкин: Саҳиҳул Бухорий (Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг бемор бўлишлари ҳақидаги боб ва ундан кейинги бир неча боблар), Саҳиҳ Муслим ва Мишкотул масобийх (Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг вафотлари ҳақидаги боб), Ибн Ҳишом: 2/649-665, «Талқиҳу фуҳуми аҳлил-асар: 38, 39-саҳифа, «Раҳматан лил алабийн»: 1/277-286. (Вақтлар таъйини асосан охириги манбадан олинди).

ПАЙҒАМБАР ХОНАДОНИ

1) Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг хонадонлари Маккада ҳижратдан олдин у зотнинг ўзлари ва аёллари **Хадича бинт Хувайлиддан** ташкил топган эди. Унга 25 ёшларида уйланган эдилар. Ўшанда Хадича 40 ёшда эдилар. У биринчи уйланган аёллари бўлиб, устига уйланмаганлар. Ундан бир неча ўғил-қизлар кўрдилар. Ўғилларидан бирортаси ҳам яшаб қолмади. Қизлари — Зайнаб, Руқайя, Умму Кулсум ва Фотима эди. Зайнаб ҳижратдан олдин холаваччаси Абул Ос ибн Рабиъга турмушга чиқди. Руқайяга, унинг вафотидан кейин эса Умму Кулсумга Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу уйланганлар. Фотимага эса Али ибн Аби Толиб розияллоҳу анҳу Бадр билан Уҳуд жанглари орасида уйландилар ва ундан Ҳасан, Ҳусайн, Зайнаб ва Умму Кулсум номли фарзандлар вужудга келди.

Маълумки, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир қанча ҳикматлар тақозосига кўра, тўрттадан ортиқ аёлга уйланишлари ҳалоллиги билан умматдан ажралиб турганлар. У зот жами ўн учта аёлни ўз никоҳларига олганлар ва вафот этганларида тўқизта аёллари бор эди. Аёлларидан иккитасига қўшилмаганлар. Иккита аёллари у зот ҳаётлик пайтларида вафот этишганди. Улардан бири Хадича ва иккинчиси уммул масокийн Зайнаб бинт Хузайма эди. Қуйида уларнинг номларини ва улар ҳақида қисқача маълумотларни бериб ўтамиз.

2) **Савда бинт Замъа**. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга пайғамбарликнинг 10-йили шаввол ойида, Хадича

вафотларидан бир ойча ўтиб уйланганлар. У илгари Сакрон ибн Амр исмли амакиваччаси никоҳида бўлган ва эри вафот этганди. Савда 54-ҳижрий шаввол ойида Мадинада вафот этган.

3) **Оиша бинт Абу Бакр Сиддиқ.** Унга пайғамбарликнинг 11-йили шаввол ойида, Савдадан бир йил кейин ва ҳижратдан икки йил-у беш ой илгари уйланганлар. Уйланганларида у олти ёшда эди. Унга ҳижратдан етти ой ўтиб, Мадинада қўшилганлар. Ўшанда у тўққиз ёшга кирган эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ундан бошқа қиз хотинга уйланмаганлар. У Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг энг суюкли аёли, уммат аёлларининг энг билимдони ва энг олимаси эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг бошқа аёллардан афзаллигини сариднинг (таом тури) бошқа таомлардан афзаллигига ўхшатганлар. У 57 ёки 58-ҳижрийнинг 17-рамазонида вафот этган ва Бақиъга қўйилган.

4) **Ҳафса бинт Умар ибн Хаттоб.** Унинг эри Хунайс ибн Хузофа ас-Саҳмий Бадр ва Уҳуд жанглари оралиғида вафот этганди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга 3-ҳижрийнинг шаъбонида уйландилар. 45-ҳижрийнинг шаъбон ойида, 60 ёшида Мадинада вафот этган ва Бақиъга дафн этилган.

5) Бану Ҳилол ибн Омир ибн Саъсаъа қабиласидан бўлган ва мискинларга раҳм-шафқати кучлилигидан уммул масокийн (мискинлар онаси) номини олган **Зайнаб бинт Хузайма.** У олдин Абдуллоҳ ибн Жаҳшнинг никоҳида эди. Абдуллоҳ Уҳудда шаҳид бўлгач, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам 4-ҳижрийда унга уйландилар. Орадан уч ой ўтиб, 4-ҳижрийнинг рабиул-охир ойида Зайнаб вафот этди. Унинг жанозасини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўқидилар ва Бақиъга дафн этдилар.

6) **Умму Салама Ҳинд бинт Аби Умайя.** У аввал Абу Саламининг никоҳида бўлиб, ундан фарзандлари ҳам бор эди. Абу Салама 4-ҳижрийнинг жумодул-охирида вафот этганди. Шу йили шаввол ойининг охирларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга уйландилар. Умму Салама энг билимдон ва оқила аёллардан эди. У 59-ҳижрийда — бир қавлда 62-ҳижрийда — 84 ёшида вафот этган ва Бақиъга қўйилган.

7) Бану Асад ибн Хузайма қабиласидан **Зайнаб бинт Жаҳш** ибн Рабоб. У Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ам-маларининг қизи бўлиб, Пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва салламнинг асранди ўғиллари ҳисобланган Зайд ибн Ҳорисанинг никоҳида эди. Зайд талоқ қилиб, иддаси чиққанидан сўнг Аллоҳ таоло ўз пайғамбари соллalloҳу алайҳи ва салламга «**Бас, қачонки Зайд ундан** (яъни Зайнабдан) **ҳожатини адо қилгач** (яъни уни талоқ қилгач), **Биз сизни унга уйлантирдик**» (Аҳзоб: 37) оятини нозил қилди, бу ҳақда Аҳзоб сурасида асранди ўғилнинг ҳукмини баён қилувчи оятлар нозил қилди, биз қуйироқда бунга алоҳида тўхталиб ўтамиз. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам унга 5-ҳижрийнинг — 4-ҳижрийда деб ҳам айтилган — зул-қаъда ойида уйландилар. Зайнаб ғоят ибодатли ва садақага қўли очиқ инсонлардан эди. У 20-ҳижрийда 53 ёшида вафот этди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламдан сўнг у зотнинг аёллари ичидан биринчи бўлиб у вафот этди. Жанозасини Умар ибн Хаттоб ўқиган ва Бақиъга дафн қилинган.

8) **Жувайрия бинт Ҳорис**. У Хузоанинг Банул Мусталиқ қабиласи бошлиғи Ҳориснинг қизи эди. Банул Мусталиқ асирлари ичида бўлиб, Собит ибн Қайс ибн Шимоснинг улушига тушганди. Собит уни маълум ҳақ эвазига озод қилишга келишгач, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам унинг озод бўлиш ҳақини тўладилар ва 6-ҳижрий — 5-ҳижрий ҳам дейилган — шаъбонида унга уйландилар. У ўз қавмининг жуда катта баракотига сабаб бўлганди. Чунки, мусулмонлар Банул Мусталиқдан 100 хонадон аҳлини Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг қудалари деган эътибор билан озод қилиб юборгандилар. У 56-ҳижрий — ёки 55-ҳижрий — рабиул-аввал ойида 65 ёшида вафот этди.

9) **Умму Ҳабиба Рамла бинт Аби Суфён**. У Убайдуллоҳ ибн Жаҳшнинг никоҳи остида бўлиб, ундан Ҳабиба исмли қизи ҳам бор эди. Эри билан бирга Ҳабашистонга ҳижрат қилганди. Убайдуллоҳ ўша ерда диндан қайтиб, насронийликни қабул қилди, кейин вафот этди. Умму Ҳабиба эса исломда ва ҳижратда собит турди. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам 7-ҳижрий муҳаррамида Амр ибн Умайя аз-Зомрий орқали Нажошийга

мактуб йўллаганларидан сўнг Нажоший Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам номларидан Умму Ҳабибага совчи бўлиб, уни у зотга олиб берди, ўзининг ёнидан 400 динор маҳр ҳам берди. Сўнг уни Шурахбил ибн Ҳасана ҳамроҳлигида Мадинага юборди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни Хайбар жангидан қайтганларидан сўнг хотин қилдилар. У 42 ёки 44 ёки 50-ҳижрийда вафот этди.

10) **Софийя бинт Ҳужай ибн Ахтоб.** У яҳудларнинг Бану Назир қабиласи бошлиғи Ҳужай ибн Ахтобнинг қизи бўлиб, Хайбар асиралари орасида эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни ўзларига танлаб олдилар ва унга Исломни таклиф қилдилар. У Исломни қабул қилди. Шундан сўнг уни озод қилдилар ва унга уйландилар. Бу воқеа 7-ҳижрийда Хайбар фатҳидан сўнг бўлди. Хайбардан Мадинага қайтишларида Хайбардан 12 мил узоқликдаги Саддус-сахбоъ деган жойда у билан чимилдиққа кирдилар. Софийя 50-ҳижрийда (52 ёки 36-ҳижрийда ҳам дейилган) вафот этди ва Бақиъга дафн этилди.

11) **Маймуна бинт Ҳорис.** У Уммул-Фазл Лубоба бинт Ҳориснинг синглиси эди. Унга 7-ҳижрийнинг зул-қаъда ойида, қазо умрасини адо этганларидан кейин уйланганлар ва Маккадан 9 мил узоқликдаги Сариф деган жойда қўшилганлар. У 61-ҳижрийда (63-ҳижрийда, 38-ҳижрийда ҳам дейилган) Сарифда вафот этган ва ўша ерга дафн этилган. Қабри жойлашган ўрин ҳозирда ҳам маълум.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу ўн битта аёлга уйланганлар, улардан икки нафари — Хадича ва уммул масокийн Зайнаб — у зот ҳаётлик пайтларида вафот этишган, қолган тўққиз нафари эса у зотнинг орқаларида қолган.

Никоҳларига олгач, қўшилмаган икки нафар аёлнинг бири Бану Килобдан, иккинчиси Киндадан Жуванийя исмли аёл эди. Булар борасида ихтилоfli фикрлар бор бўлиб, улар ҳақида сўзлашнинг ҳожати бўлмаса керак.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг икки нафар жориялари ҳам бор эди. Бири Муқавқис у зотга ҳадя қилиб юборган Мория Қибтия бўлиб, ундан Иброҳим исмли ўғиллари туғилган. Иброҳим гўдаклик чоғидаёқ, Расулуллоҳ соллаллоҳу

алайҳи ва саллам ҳали ҳаётлик пайтларида, 10-ҳижрийнинг 28 ёки 29 шаввол куни (632-мелодий 27 январда) вафот этган.

Иккинчи жориялари назрлик ёки қурайзалик Райҳона бинт Зайд эди. Қурайза асиралари ичидан бу жорияни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўзларига танлаб олганлар. Бир қавлга кўра, у Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг аёлларидан саналади, уни озод қилганлар ва уйланганлар. Ибн-нул Қаййим биринчи фикрни устунроқ санаган. Абу Убайда яна икки жориялари бўлганини, улардан бири асиралардан бўлган Жамила исмли жория, иккинчиси Зайнаб бинт Жаҳш совға қилган жория эканини айтади.^[1]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳаётларига чуқурроқ назар солган одамга маълум бўладики, у зот айни кучга тўлган пайтларида умрларининг 30 йилдан кўпроғини ёши ўтган аёллар — аввал Хадича, кейин эса Савда билан ўтказганларидан сўнг умрлари сўнггида бунча кўп аёлларга уйланишлари бирдан нафсларида уйғониб қолган тийиқсиз ва шу қадар кўп сонли аёллар билангина босилиши мумкин бўлган кучли шаҳватни қондириш учун эмас, балки бундан кўра улуғроқ ва олийроқ мақсад ва ғаразлар учун бўлган эди ва ҳар бир турмуш қуришлари остида ўзига хос сабаб ва ҳикматлар мавжуд эди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абу Бакр ва Умарнинг қизлари Оиша ва Ҳафсага уйланиш билан бу икковларига кўев бўлишлари, шунингдек, қизлари Фотимани Али ибн Аби Толибга, бошқа икки қизлари Руқайя ва Умму Кулсумни эса Усмон ибн Аффонга беришлари Ислом учун ўта оғир вазиятларда фидо-корлик намуналарини кўрсатган ва имтиҳондан чиройли ўтган мазкур тўрт улуғ саҳоба билан алоқаларни мустаҳкамлашга уринганликларига далолат қиларди.

Араблар қадим-қадимдан қудачиликка эҳтиром назари билан қарашар, қуда-анда тутиниш улар наздида турли-туман уруғ ва элатлар орасининг яқинлашиши рамзи сифатида

¹ Зодул маод: 1/29.

кўриларди. Қудаларга қарши уруш қилиш ва улар ерига босқин уюштиришни ўзлари учун энг оғир шармандалик ва ор деб кўришарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам оналаримиздан бир нечаларига уйланиш билан улар мансуб бўлган қабилаларнинг Исломга бўлган адоватини синдиришни ва нафрат ўтини ўчиришни қасд қилгандилар. Мисол учун, Умму Салама Бану Махзум қабиласидан бўлиб, Абу Жаҳл ва Холид ибн Валидлар ушбу қабилага мансуб эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Умму Саламага уйланганларидан сўнг Холиднинг мусулмонларга нисбатан Уҳудда кўринган адовати бутунлай ўзгарди, ҳатто кўп ўтмай у ўзи қизиқиб ва ихтиёрий равишда Исломни қабул қилди. Шунингдек, Абу Суфён ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унинг қизи Умму Ҳабибага уйланганларидан кейин у зотга қарши урушга кирмади. Бундай ҳолни Банул Мусталиқ ва Бану Назир қабилалари мисолида ҳам кўриш мумкин. Улар ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг қабиладошлари Жувайрия ва Софийяга уйланганларидан сўнг аввалгидек адоват ва нафрат изҳор қилишдан тўхталишди. Жувайрия ўз қавми учун жуда баракотли аёл бўлиб қолди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга уйланганларидан кейин саҳобалар унинг қавмидан бўлган юз хонадон аҳлини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қудалари деган эътибор билан асирликдан озод қилиб юбордилар. Бундай катта мурувват қалбларга ўз таъсирини кўрсатмай қолмади.

Бу ерда ушбу айтиб ўтилганларнинг ҳаммасидан кўра ҳам каттароқ ва муҳимроқ бир иш ҳам бор эди. Яъни, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам одоб-ахлоқ, маданият ва маърифат тушунчаларидан узоқ бўлган қавмларни тарбиялашга ва уларни жамиятни ҳурмат қиладиган зиёли инсонлар қилиб етиштиришга буюрилган эдилар.

Ислом жамияти биносига асос бўлувчи қонун-қоидалар эркакларнинг аёллар билан аралашиб юришларига йўл қўймас, шу боис аёлларни бевосита тарбиялаш осон бўлмас эди. Ҳолбуки, аёлларни ушбу асосий мезон ва қоидалар асосида тарбиялашга бўлган эҳтиёж эркакларни тарбиялашга бўлган эҳтиёждан ортиқ бўлса бор эдики, кам эмасди.

Шундай экан, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам мана шу мақсад учун кифоя қилгудек ҳар хил ёш ва қобилият эгалари бўлган аёлларни танлаб олишлари ва уларни тарбия қилишлари, уларга шариат ва аҳкомларни ўргатишлари, уларни шаҳарлигу сахройи, ёшу қари, қизу жувонларни тарбия қилувчи муаллима-лар қилиб етиштиришлари зарур эди. Шундан сўнг улар аёллар ўртасида тарғибот ва таблиғ ишларини олиб боришга ўзлари кифоя қилишарди.

Уммуҳотул муъминийн (мўминларнинг оналари) бўлмиш Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам аёлларининг у зотнинг уй ичидаги ҳолатларини нақл қилиш ва умматга етказиш ишида жуда катта ҳиссалари бор. Улар ичидан узоқроқ умр кўрганлари ва хусусан, Оиша розияллоҳу анҳо Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг сўзлари ва ишларидан жуда кўп нарсаларни ривоят қилганлар.

Ундан ташқари, у зотнинг яна бир никоҳлари ҳам борки, у чуқур илдиз отган жоҳилий бир урф-одатни — асранди фарзанд ҳақидаги қоидани бузиб ташлаш учун бўлган эди. Жоҳилият даврида араблар орасида асранди ўғил ҳақиқий ўғил эга бўлган барча ҳурмат ва ҳуқуқларга баб-баробар эга бўлар эди. Бу қоида қалбларга ўрнашиб, илдиз отиб кетган бўлиб, уни бекор қилиш осон иш эмас эди. Лекин, бу қоида никоҳ, талоқ, мерос ва бошқа муомалот масалаларида Ислом ўрнатган асос ва мезонларга зид келар ва Ислом жамиятдан йўқ қилишни истаган кўпгина фаҳшу бузуқликларни келтириб чиқарар эди.

Аллоҳ таоло ушбу қоиданинг парчаланиши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қўллари билан ва у зотнинг ўз шахсиятларида бўлишини тақдир қилди. Аммаларининг қизи Зайнаб асранди ўғиллари — Зайд ибн Муҳаммад номини олган — Зайд ибн Ҳорисанинг никоҳида бўлиб, ўрталарида келиш-мовчилик юзага келган ва ҳатто Зайд уни талоқ қилиш қасдига тушиб қолган эди. Бу ҳақда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга айтганида у зот уни бу ишдан қайтарган эдилар. Зеро, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам юзага келган вазиятдан келиб чиқибми ёки Аллоҳ азза ва жалланинг билдириши биланми, хуллас агар Зайд уни талоқ қилса, иддаси чиққанидан

кейин унга ўзлари уйланишларига тўғри келишини билгандилар. Бу ҳодиса эса мушриклар Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга ва мусулмонларга қарши қутуриб ётган оғир пайтларда бўлаётган эди. У зот, агар ушбу никоҳ вужудга келгудек бўлса, мунофиқлар, мушриклар ва яҳудларнинг ўзларига қарши қўзғатадиган таънаю маломатларидан, иғвою фитналаридан чўчиётган, қолаверса бу иғволар айрим иймони заиф мусулмонларга ҳам ўз таъсирини кўрсатишидан хавфсираётган эдилар. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам бу уйланиш босқичи мана шундай оғир ва чигал дамларга тўғри келишини истамаганларидан Зайд талоқ ҳақида сўз очганида уни бу ишдан қайтараётган эдилар.

Бироқ, Аллоҳ таоло Ўз Расулининг бундай тараддудланиши ва хавфсирашига рози бўлмади ва у зотни қуйидаги сўзлари билан итоб-маломат қилди: «(Эй Муҳаммад соллalloҳу алайҳи ва саллам), **сиз Аллоҳ** (Исломга ҳидоят қилиш билан) **инъом-марҳамат қилган ва сиз** (қулликдан озод қилиб, ўзингизга ўғил қилиб олиш билан) **инъом қилган кишига** (яъни Зайд ибн Хорисага): **«Жуфтингни ўз ҳузурингда ушлагин** (яъни талоқ қилишга шошмагин), **Аллоҳдан кўрққин», деб Аллоҳ ошкор қилувчи бўлган нарсани ичингизга яширдингиз ва Аллоҳдан кўрққингиз ҳақроқ бўлгани ҳолда, сиз одамлардан** (яъни уларнинг таъна қилишларидан) **кўрқдингиз»** (Аҳзоб: 37).

Охир-оқибат, Зайд барибир Зайнабни талоқ қилди ва иддаси чиққанидан сўнг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам унга Бану Қурайза қамали давом этиб турган кунлари уйландилар. Зотан, Аллоҳ таоло ушбу никоҳни вожиб қилган ва у зотга бу борада на ихтиёр ва на эътирозга ўрин қолдирган, ҳатто бу никоҳга шахсан Ўзи бош-қош бўлиб, қуйидаги оятини нозил қилган эди: **«Бас, қачонки Зайд ундан ҳожатини адо қилгач** (яъни уни талоқ қилгач), **Биз сизни унга уйлантирдик. Токи мўминларга асранди болалари ўз хотинларидан ҳожатларини адо қилишгач** (яъни уларни талоқ қилишгач) **уларнинг хотинларига** (уйланишларида) **танглик бўлмаслиги учун** (шундай) **қилдик. Ва Аллоҳнинг амри иродаси қилингувчи бўлди»** (Аҳзоб: 37). Бу эса асранди ўғил ҳақидаги қондани амалий равишда парчалаш учун

бўлганди. Аввалроқ уни оғзаки равишда бекор қилинган эди: **«Уларни ўз оталари (исми) билан чақиринглар. Шу Аллоҳ наздида тўғрироқдир»** (Ахзоб: 5), **«Муҳаммад сизлардан бирон кишининг отаси эмасдир, балки у Аллоҳнинг пайғамбари ва пайғамбарларнинг сўнггисидир. Аллоҳ барча нарсани билгувчи бўлган зотдир»** (Ахзоб: 40).

Қанчадан-қанча чуқур илдиз отиб кетган урф-одатлар борки, уларни оғзаки гапнинг ўзи билан йўқотиб ёки ўзгартириб бўлмайди. Бунинг учун шу ишга даъват қилаётган кишининг ўзи амалий равишда унга бош-қош бўлиши ва ўрнак кўрсатиши керак бўлади. Худайбия умрасида худди шу ҳол мусулмонлардан содир бўлганди. У ердаги инсонлар Урва ибн Масъуд ас-Сақафий ўз кўзи билан кўрганидек, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам таҳорат қилсалар, таҳоратларидан ортган сувни талашиб-тортишиб юз-кўзларига суртадиган, у зотнинг тупурган тупуқларини ҳам ерга туширмасдан илиб олишга уринадиган фидокор мусулмонлар эди. Бу мусулмонлар дарахт тагида ўлимга ёки ташлаб кетиб қолмасликка байъат беришга ошиққан, ораларида Абу Бакр Сиддиққа ва Умар ибн Хаттобга ўхшаган зотлар бўлган инсонлар эди. Мана шундай фидоий саҳобалар сулҳ битими тузилганидан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг туриб, жонлиқларини бўғизлаш ва сочларини олдиришга бўлган амрларига итоат қилишга шошилмадилар, улардан ҳеч ким ўрнидан қўзғолмади. Бу ҳолдан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қўнғиллари оғриб, изтиробга тушдилар. Шунда уммул муъминийн Умму Салама у кишига ўзлари туриб, ҳеч кимга бир оғиз ҳам гап қотмасдан, қурбонлиқларини бўғизлашни маслаҳат бердилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам у айтганидек қилганларидан сўнг ҳамма саҳобалар у зотга эргашишга шошилиб қолдилар ва қурбонлиқларини бўғизлашга ошиқдилар. Мана шу ҳодисада чуқур илдиз отиб кетган одатни йўқотиш учун оғзаки гап билан амалий равишда қилинган иш ўртасидаги фарқ аниқ-равшан кўринади.

Мунофиқлар ушбу никоҳ борасида жуда кўп фитна гапларни тарқатишди, ёлғон ва бўҳтондан иборат даъволарни ўртага ташлашди. Бу гапларнинг баъзилари айрим иймони заиф

мусулмонларга ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Бўлиб ҳам, Зайнаб Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг бешинчи турмушлари бўлганди, мусулмонлар эса тўрттадан ортиқ аёлга уйланишни ҳалол деб билмасдилар. Боз устига, Зайд Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга ўғил сифатида кўрилар, ўз ўғлининг аёлига уйланиш энг ёмон фаҳш ишлардан саналарди. Аллоҳ таоло «Аҳзоб» сурасида ҳар икки мавзунини етарли суратда очиқ-равшан баён қилиб берувчи оятларни нозил қилди. Шундан сўнг мусулмонлар асранди ўғил Исломда ҳақиқий ўғил сифатида эътироф этилмаслигини ва Аллоҳ таоло уйланиш масаласида Ўз Расулига баъзи олий ғараз ва мақсадлар сабабли бошқалар учун берилмаган имтиёзларни берганини билиб олдилар.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам уммуҳотул муъминийн бўлмиш ўз аёллари билан ғоят гўзал, шарафли ва олийжаноб турмуш кечириб ўтдилар. Улар ҳам ўз навбатида ул зотнинг бошқалар тоқат қила олмайдиган даражада содда ва ўта фақирона ҳаёт кечиришларига сабр-тоқат билан ёндошиб, шараф, қаноат, тавозеъ, эрга хизмат ва унинг ҳаққини адо этиш борасида юксак даража соҳибалари бўлдилар. Анас розияллоҳу анҳу айтади: «Мен Пайғамбар соллalloҳу алайҳи ва салламнинг то вафот этиб кетгунларича ҳам (уйларида) на юмшоқ оқ нонни ва на қовурилган қўй гўштини кўрганларини билмайман». Уммул муъминийн Оиша розияллоҳу анҳо жиянлари Урва ибн Зубайрга айтишларича: «Биз ҳилолни (янги ойни) кузатардик, икки ой ўтиб кетарди, Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам хонадонларида қозон осилмас эди». Урва: «Унда нима билан тирикчилик қилардинглар?», деб сўраганида: «Хурмо ва сув билан», деб жавоб берганлар.^[1] Бу ҳақда ривоят қилинган жуда кўп асарларни келтириш мумкин.

Ана шундай фақирона ҳаёт кечиришларига қарамай, улардан дашном ва маломатга лойиқ иш содир бўлмади. Фақат — инсонлик тақозосига кўра ва янги бир ҳукмнинг жорий бўлишига сабаб бўлиб қолиши учун — бир марта шундай

¹ Саҳиҳул Бухорий: 2/956.

бир иш бўлганида Аллоҳ таоло улар учун танлаш оятини нозил қилди: **«Эй пайғамбар, жуфтларингизга айтинг: «Агар сизлар ҳаёти дунёни ва унинг зебу-зийнатларини истайдиган бўлсангизлар, у ҳолда келинлар, мен сизларни (ўша нарсалардан) баҳраманд этай ва чиройли кузатиш билан кузатай. Агар Аллоҳни, Унинг пайғамбарини ва охираат диёрини истайдиган бўлсангизлар, ҳолда шак-шубҳасиз, Аллоҳ сизларнинг орангиздаги чиройли амал қилгувчилар учун улуғ мукофот — жаннатни тайёрлаб қўйгандир».** (Ахзоб: 28-29). Улар ҳам ғоят шарафли ва олийжаноб инсонлар бўлганларидан Аллоҳ ва Расулини танладилар, улардан биронталари ҳам дунёни ихтиёр этишга майл билдирмадилар.

Шунингдек, кўп сонли бўлишларига қарамай, улардан кундошлардан содир бўладиган ҳолатлар содир бўлмади. Фақат айримларидан инсончилик тақозосига кўра енгилгина бир иш содир бўлганида Аллоҳ таоло буни маломат қилди, шундан сўнг бу иш улардан қайтиб содир бўлмади. Бу нарсани Аллоҳ таоло «Таҳрим» сурасида қуйидагича баён қилади:

1. Эй пайғамбар, нега сиз жуфтларингизнинг розилигини истаб Аллоҳ сиз учун ҳалол қилган нарсани ҳаром қилиб олурсиз?! Аллоҳ мағфиратли, меҳрибондир.

И з о ҳ. Ушбу ояти карима нозил бўлишининг сабаблари ҳақида бир неча ривоятлар мавжуд бўлиб, улардан бири «Саҳиҳул-Бухорий»да келтирилган қуйидаги ривоятдир. Пайғамбар алайҳис-салом жуфти ҳалоллари Зайнаб бинт Жаҳш (Аллоҳ ундан рози бўлсин)нинг хоналарида истироҳат қилиб, онамиз қуйиб берган асал шарбатидан ичиб ўтирар эканлар, бошқа аёллари Оиша ва Ҳафса оналаримизнинг (Аллоҳ улардан рози бўлсин) рашклари келиб пайғамбар алайҳис-салом бу ердан чиқиб қайси биримизнинг олдимизга кирсалар: «Маъофийр (ўзи лаззатли, ammo саримсоққа ўхшаган бадбўй таом) едингизми», деймиз деб келишиб оладилар ва Расулulloҳ олдиларига кирганларида ҳар иккалалари ўша сўзни айтадилар. Шунда ҳар қандай бадбўй хидни ёмон кўрадиган пайғамбаримиз: «Йўқ, мен фақат Зайнабнинг олдида асал шарбати ичган эдим», деб қайта асал тановул қилмасликка қасам ичганларида юқоридаги оят нозил бўлади.

2. **Дарвоқе, Аллоҳ сизлар учун** (маълум миқдорда каф-форат-эваз тўлаб) **қасамларингиздан қутулиб чиқишни буюрган-ку. Аллоҳ ҳожаларингиздир. У билгувчидир ва ҳикмат соҳибидир.**

3. **Пайғамбар жуфтларидан бирига** (яъни Ҳафсага) **бир сўзни пинҳона айтганини эсланг!** Энди **қачонки** (Ҳафса) у (сир) **ҳақида** (Оишага) **хабар бергач ва Аллоҳ** (Жаброил фаришта воситасида пайғамбарни Ҳафсанинг қилмишидан) **воқиф қилгач** у (Ҳафсага ўзи воқиф бўлган нарсанинг) **баъзисини билдирди ва баъзисидан юз ўғирди-билдирмади. Бас, қачонки** (пайғамбар Ҳафсага ўзи воқиф бўлган нарсанинг баъзиси ҳақида) **хабар бергач, у:** «**Ким сизга бу хабарни берди?**» деган эди, (пайғамбар) «**Менга билгувчи ва хабардор зот хабар берди**», деди. 4. (Эй Ҳафса, Оиша) **агар сизлар** (бу қилмишларингиз учун) **Аллоҳга тавба қилсангизлар** (ўзларингизга яхшироқ бўлур). **Чунки сизларнинг дилларингиз** (ҳақ йўлдан) **тойиб кетди!** (Аммо) **агар сизлар** (пайғамбарнинг) **зиёнига** (яъни у зот билан аёллари ўртасини бузадиган ишлар устида) **бир-бирингизга ёрдам берсангизлар, у ҳолда шак-шубҳасиз Аллоҳнинг Ўзи ҳам, Жаброил ҳам, аҳли солиҳ мўминлар ҳам унинг мададкоридирлар. Яна, булардан кейин фаришталар ҳам** (пайғамбарга) **ёрдамчидир. 5. Эҳтимол Парвардигори — агар у сизларни талоқ қилса — унга сизлардан яхшироқ жуфтларни муслима, мўмина** (Аллоҳ ва Унинг пайғамбарига) **итоат этгувчи тавба-тазарру қилгувчи, обида** (мудом Аллоҳнинг йўлида) **кетгувчи жувон ва қизларни алмаштириб берур»** (Таҳрим: 1-5).

Қолаверса, кўпхотинлилик мавзусини чўзиб ўтиришга ҳожат ҳам йўқ, аслида. Европа халқлари ҳаётини кузатган, ушбу асосдан юз ўгиришлари оқибатида улар бошдан кечираётган аламлар, изтироб ва бахтсизликлардан хабардор бўлган, улар содир этаётган фаҳшу разолат ва жиноятларга ҳамда уларнинг бошига келаётган балою офатларга гувоҳ бўлган инсон учун мана шу нарсаларнинг ўзи ҳам Исломдаги кўпхотинлилик асосининг нақадар адолатли низом эканига етарлича далил бўлади. Албатта, бу нарсаларда қалб кўзи очик ва ақлли кишилар учун ибратлар бор.

КЎРИНИШЛАРИ ВА ХУЛҚ-АТВОРЛАРИ

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам васфидан қалам ожиз бўладиган даражада гўзал қадду-қомат ва мукаммал одоб-ахлоқ билан ажралиб турардилар. Бунинг таъсирида қалблар у зотни улуғлаш билан тўлиб-тошар, одамларнинг у зотни ас-раб-авайлаш ва ҳурмат-эҳтиром кўрсатишлари борасида дунёда бошқа бирон кишига насиб қилмаган мартабага эришган эдилар. Атрофларида яшаб турган кишилар у зотни телбавор севишар, у зотга тирноқча заҳмат етиши ўрнига ўз бўйинлари синдирилишига рози бўлишар эди. Башар авлодидан бирон кимсага ато этилмаган ва фақат ўзларига хос бўлган камолот сифатлари у зотни одамларга шу қадар суюкли қилиб қўйган эди. Қуйида биз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг камолу жамолларини тўла ифодалаб беришга ожизлигимизни эътироф этган ҳолда, шу ҳақда келган ривоятларни қисқача баён қиламиз.

Ташқи кўринишларининг гўзаллиги

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага ҳижрат қилиб бораётганларида Умму Маъбад ал-Хузоия исмли аёлнинг чодирини ёнида бир тўхтаб ўтгандилар. Ўша аёл эрига у зотни қуйидагича таърифлаган эди: «Ғоят кўркем, юзларидан нур ёғилиб турувчи, гўзал хулқли, боши ва қорнини на катталиқ, на кичиклик билан айблаб бўлади, ҳусндор ва гўзал, кўз қорачиғи

тим қора, киприклари узун, овозларида бироз майинлик бор, бўйни салгина узун, кўзининг оқи тиниқ оқ, қошлари камон, сочлари қоп-қора, сукут сақлаганида виқор, сўзлаганида эса кўркамлиқ балқиб туради, узоқдан қараганда ғоят келишган ва кўркамлиқ, яқиндан кўрганда ғоят гўзал ва ёқимли, сўзлари ширин ва дона-дона, сергап ҳам, камгап ҳам эмас, сўзлари худди ипга терилган мунчоқдек, ўртабўйли, кўрган киши на пакана ва на дароз деб айблай олади, икки новда ўртасида турган энг чиройли ва кўркамлиқ бўлиб турган учинчи новда, ёнида ҳамроҳлари ҳам бор, улар унинг сўзларига жим туриб қулоқ солишади ва буйруқларини бажаришга ошиқишади, улар унинг амрига мунтазир бўлиб, ёнидан нари кетишмайди, у қовоқ уювчи ҳам, бировни камситувчи ҳам эмас».^[1]

Алий ибн Аби Толиб розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг васфларини мана бундай таърифлаган эди: «У зотнинг бўйлари ўта узун ҳам, ўта паст ҳам эмас, ўрта бўйли эдилар. Сочлари ўта жингалак ҳам, ўта силлиқ ҳам эмас, жингалаклиқ ва силлиқлик ўртасида эди. Баданлари семиз ҳам, юзлари гўштдор ва дум-думалоқ ҳам эмас эди. Юзлари бироз думалоқликка мойил, тиниқ оқ эди. Кўзларининг қорачиғи тим қора, киприклари узун, елка ва бўғин суяклари катта, кўкракларидан қоринларигача майин ва энсиз тук билан қопланган, баданлари жундор эмасди. Оёқ-қўллари залворли, юрганда худди қияликдан тушиб келаётгандек тез-тез юрардилар. Ўгирилиб қарамоқчи бўлсалар, бутун гавдалари билан бурилар эдилар. Икки кифтлари ўртасида пайғамбарлик муҳри бор эди, у зот охирги пайғамбар эдилар. У зот ғоят қўли очиқ, ниҳоятда журъатли, ўта ростгўй, аҳдига вафодор, хулқ-атвори мулойим, ўта самимий инсон эдилар. Дастлаб кўрган кишини ҳайбатлари босар, яқиндан таниган одам эса у кишини яхши кўриб қоларди. У зот ҳақларида сўзлаган одам: «Мен у зотдан аввал ҳам, кейин у кишига ўхшаганини кўрмадим», дер эди».^[2]

¹ Зодул маод: 2/54.

² Ибн Ҳишом: 1/401, 402, Жомиъут Термизий: 4/303.

Бир ривоятда Али розияллоҳу анҳу айтади: «Бошлари катта, бўғин суяклари йўғон, кўкракдан қорингача чўзилган майин тукли, юрганда қияликдан тушиб келаётгандек зарб билан юрардилар».^[1]

Жобир ибн Самура розияллоҳу анҳу айтади: «У зотнинг оғизлари каттароқ, кўзларининг оқида бироз қизиллик бор, оёқ кафтлари гўштсизроқ эди».^[2]

Абут-Туфайл розияллоҳу анҳу айтади: «Оппоқ, кўркам юзли, ўрта бўйли эдилар».^[3]

Анас ибн Молик розияллоҳу анҳу айтади: «Кенг елкали, тиниқ рангли эдилар, ранглари жуда оқ ҳам, қора ҳам эмас эди. Соч-соқолларидаги оқ туклар сони йигирматага ҳам бормасди».^[4]

Анас ибн Молик розияллоҳу анҳу яна: «Икки чаккаларида бир оз оқ толалар бор эди», деган. Бошқа бир ривоятда эса: «Бошларида (яъни сочларида) озгина оқи бор эди холос», дейди.^[5]

Абу Жухайфа розияллоҳу анҳу айтади: «Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг пастки лаблари остида, соқолларида бир озгина оқини кўрдим».^[6]

Абдуллоҳ ибн Буср розияллоҳу анҳу айтади: «Соқолларида бир нечагина оқ толалари бор эди».^[7]

Бароъ розияллоҳу анҳу айтади: «Хушқад, кенг елкали эдилар, сочлари қулоқларининг юмшоғига етарди. Мен у зотни қизил ҳуллада^[8] кўрдим, у кишидан кўра чиройлироқ инсонни асло кўрмаганман».^[9]

¹ Жомиъут Термизий: 4/303.

² Саҳиҳ Муслим: 2/258.

³ Саҳиҳ Муслим: 2/258.

⁴ Саҳиҳул Бухорий: 1/502.

⁵ Саҳиҳул Бухорий: 1/502, Саҳиҳ Муслим: 2/259.

⁶ Саҳиҳул Бухорий: 1/501, 502.

⁷ Саҳиҳул Бухорий: 1/502.

⁸ Хулла — икки қисмдан: елкага ташланадиган ридо ва белдан пастига ўраладиган изордан иборат кийим (мато).

⁹ Саҳиҳул Бухорий: 1/502.

Олдинлари аҳли китобларга мувофақат қилишни истаб, сочларини пешоналарига тушириб юрардилар, кейинчалик бошларида фарқ очиб юрадиган бўлдилар.^[1]

Бароъ розияллоҳу анҳу айтади: «Одамларнинг энг гўзал юзлиси ва гўзал хулқлиси эдилар».^[2]

Ундан: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг юзлари қиличдекмиди?»», деб сўрадилар. У: «Йўқ, ойдек эди», деб жавоб берди. Бир ривоятда: «Юзлари думалоқроқ эди», деди.^[3]

Рубаййиъ бинт Муаввиз розияллоҳу анҳо айтади: «Мен у зотни кўрсам, порлаб турган қуёшни кўргандек бўлардим»^[4].

Жобир ибн Самура розияллоҳу анҳу айтади: «Мен у зотни ойдин кечада кўрдим. Эгниларида қизил ҳулла (либос) бор эди. Мен бир ойга, бир Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарардим. Назаримда у киши ойдан-да гўзалроқ эдилар».^[5]

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу айтади: «Мен Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан гўзалроқ бирон кимсани кўрмадим. Гўё қуёш у кишининг юзларида юргандек бўларди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан кўра тезроқ юрувчи бирон кишини кўрмадим. Гўё ер у киши учун йиғилиб келгандек бўларди. Биз қийналиб, ҳансираб қолардик, у зот эса хотиржам кетаверар эдилар».^[6]

Каъб ибн Молик розияллоҳу анҳу айтади: «Хурсанд бўлсалар, юзлари ойдек ёришиб кетарди».^[7]

Бир марта Оиша розияллоҳу анҳонинг ҳузурида оёқ кийимларини ямаб ўтириб терлаб кетдилар. Оиша ип йигириб ўтирарди. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг юзларидан нур ёғила бошлади. Буни кўрган Оиша ҳайратланиб деди: «Аллоҳга қасамки, агар ҳозир сизни Абу Кабир ал-Хузалий

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/503.

² Саҳиҳул Бухорий: 1/502, Саҳиҳ Муслим: 2/258.

³ Саҳиҳул Бухорий: 1/502, Саҳиҳ Муслим: 2/259.

⁴ Доримий ривояти, Мишкотул масобийҳ: 2/517.

⁵ Термизий (Шамоил: 2-бет) ва Доримий ривоятлари, Мишкотул масобийҳ: 2/518.

⁶ Жомийут Термизий: 4/306, Мишкотул масобийҳ: 2/518.

⁷ Саҳиҳул Бухорий: 1/502.

кўрганида эди, ўзининг мана бу шеърига ҳаммадан кўра сизнинг ҳақлироқ эканингизни билган бўлар эди:

Боқсанг унинг нур ёғилган юзига
Чақмоқда ёришган оқ булут дейсан».^[1]

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу у зотни кўрган чоқ шундай дердилар:

Яхшиликка чорлар Амин Мустафо
Зулматни ёритган ойдек мусаффо.^[2]

Ҳазрат Умар розияллоҳу анҳу Зуҳайрнинг Ҳарим ибн Синон ҳақида айтган қуйидаги шеърини ўқирди:

Агар бўлмасайдинг фарзанди башар,
Бўлардинг ойдинда нур сочган қамар.

Сўнгра: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ана шундай эдилар», дерди.^[3]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ғазаблансалар, юзлари қизариб кетар, гўё ёноқларига анор сиқиб қўйилгандек бўлиб кетарди.^[4]

Жобир ибн Самура розияллоҳу анҳу айтади: «Болдирлари бироз ингичка эди. Кулсалар фақат табасум қилиб қўярдилар. У зотнинг юзларига боқиб, кўзларига сурма тортилган деб ўйлардим, аслида сурма қўйилмаган бўларди».^[5]

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу айтади: «У зотнинг тишлари жуда чиройли эди».^[6]

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумо айтади: «Курак тишларининг ораси очиқ бўлиб, гапирган пайтларида тишлари орасидан нур таралаётгандек бўларди».^[7]

¹ Ибн Асокир: Таҳзибу тарихи Димашк: 1/325.

² Хулосатус-сияр: 20-бет.

³ Хулосатус-сияр: 20-бет.

⁴ Мишкотул масобийҳ: 1/22, Имом Термизий ривояти: 2/35.

⁵ Жомийут Термизий: 4/306.

⁶ Имом Муслим ривояти: 3/1107 (1479-ҳ).

⁷ Доримий ривояти, Мишкотул масобийҳ: 2/518.

«У зотнинг бўйинлари кумушдек соф, худди чизилган суратнинг бўйнидек, қовоқларининг четлари эгикроқ, соқоллари қалин, пешоналари кенг, қошлари ингичка ва ёйсимон бўлиб, бир-бирига туташмаган, бурунлари нозик ва узунроқ, ёноқлари текис, бўғизлари остидан киндикларигача чўзилган майин туклардан ташкил топган узун чизик бўлиб, қоринларида ҳам, кўкракларида ҳам бошқа жунлари бўлмаган. Елка ва билаклари жундор, қоринлари билан кўкраклари бир текис, кўкраклари кенг, билакларининг кафтга яқин қисми узун, кафтлари кенг, болдир ва билаклари залворли, товонларининг ерга тегмайдиган қисми аниқ билиниб турувчи, қадамларининг учлари чўзинчоқ, юрсалар шахдам қадам ташлаб, энгил юрар эдилар.^[1]

Анас розияллоҳу анҳу айтади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг кафтларидан кўра мулойимроқ бўлган на ипак, на бошқа нарсани ушламадим ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг бўйидан кўра хушбўйроқ бирон ҳидни топмадим». Бир ривоятда: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳидларидан ёки бўйларидан кўра хушбўйроқ на мушк, на анбар ва на бошқа бирон хушбўйлик топмадим».^[2]

Абу Жўҳайфа розияллоҳу анҳу айтади: «У зотнинг қўлларини олиб, юзимга босдим. Қўллари қордан-да муздек ва мушқдан-да хушбўйроқ эди».^[3]

Жобир ибн Самура розияллоҳу анҳу болалик пайтини эслаб айтади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам юзимни силадилар, қўлларида салқинлик ёки хушбўйликни ҳис қилдим, уларни гўё атторнинг қутисидан чиқаргандек эдилар».^[4]

Анас розияллоҳу анҳу айтади: «Терлари маржондек эди. (Онам) Умму Сулайм: «У (яъни терлари) хушбўйларнинг хушбўйи», деди».^[5]

Жобир розияллоҳу анҳу айтади: «Бир йўлдан юриб ўтган бўлсалар, у зотдан кейин шу йўлдан юрган одам хушбўй ҳидларидан —

¹ Хулосатус-сияр: 19, 20-бетлар.

² Саҳиҳул Бухорий: 1/503, Саҳиҳ Муслим: 2/257.

³ Саҳиҳул Бухорий: 1/502.

⁴ Саҳиҳ Муслим: 2/256.

⁵ Саҳиҳ Муслим: 2/256.

ёки терларининг хушбўй ҳидидан — у зотнинг бу ердан ўтганини билиб оларди».^[1]

Икки кураклари орасида терилари рангида кабутар тухумидек катталиқда хотамун-нубувват (пайғамбарлик муҳри) бор эди, у чап кураklarининг тепа қисмида бўлиб, устида бўртиб чиққан дона-дона холлар бор эди.^[2]

Руҳий камолотлари ва олий ахлоқлари

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тилларининг фасоҳати ва сўзларининг балоғатида ҳам бошқалардан яққол ажралиб турардилар ва бу борада энг афзал мақомда ва энг олий ўринда эдилар. Таъблари етук, тиллари равон, сўзлари таъсирли ва маънолари равшан ҳамда ортиқча такаллуфдан холи бўлиб, пурмаъно сўзлар ато этилган ва гўзал ҳикматлар билан хосланган эдилар. Арабларнинг лаҳжаларини яхши билар ва ҳар бир қабила аҳлига уларнинг лаҳжасида хитоб қилар ва уларнинг тилларида сўзлар эдилар. У зотда бадавийларга хос сўзамоллик ва чиройли гапириш ҳамда шаҳарликларга хос аниқ-тиниқ иборалар қўллаб, сермазмун сўзлаш жамланган бўлиб, бу борада, албатта, ваҳий орқали илоҳий мададга ҳам эга эдилар.

У зотни Аллоҳ таолонинг Ўзи ҳалимлик, чидамлилик, қодир бўла туриб кечириб юбориш, азиятларга сабр қилиш сифатлари билан одоблантирган эди. Ҳар қандай ҳалим одамдан ҳам гоҳ сабр косаси тўлиб, чидаёлмай қолиши ҳоллари учраб туради. Бироқ, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга озор кучайгани сари у зотнинг сабрлари зиёда бўлиб борди, жоҳилларнинг жаҳолати кучайгани сари у зотнинг ҳалимликлари ошиб борди. Оиша розияллоҳу анҳо айтади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қачон икки иш ўртасини танлашга ихтиёрли бўлсалар, модомики гуноҳ бўлмаса енгилроғини олардилар. Агар гуноҳ бўлса, ундан энг узоқ одам бўлардилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу

¹ Доримий ривояти, Мишкотул масобийҳ: 2/517.

² Саҳиҳ Муслим: 2/259, 260.

алайҳи ва саллам ўзлари учун ўч олмаганлар, фақат Аллоҳнинг ҳурматлари поймол этилса, Аллоҳ учун ўч олардилар».^[1] У зот одамларнинг энг ғазабдан узоқроғи ва розиликка энг шошувчироғи эдилар.

Саховат ва жўмардликда тенгсиз эдилар, фақирликдан хавфи йўқ кишининг улашишидек улашардилар. Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам одамларнинг энг сахийси эдилар. Рамазонда Жибрил алайҳиссалом билан учрашганларида яна ҳам сахий бўлиб кетардилар. Жибрил алайҳиссалом Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан Рамазоннинг ҳар кечаси учрашарди ва у билан Қуръонни дарс қилишарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг яхшилик қилишдаги сахийликлари эсаётган шамолдан ҳам тез эди».^[2]

Жобир розияллоҳу анҳу айтади: «У зотдан бирон нарса сўралса, ҳеч қачон йўқ демасдилар».^[3]

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам журъат, шижоат, мардлик каби сифатларда тутган ўринлари ҳам маъруф ва машҳур. У зот энг шижоатли кишилардан эдилар. Жанг майдонларида бир неча бор манаман деган жасур ва шижоатли кишилар ҳам ташлаб қочган оғир лаҳзаларда ҳам мардонавор турганлар, олдинга интилиб, ортга чекинмай, саросимага тушмай, душманга қарши жанг қилганлар. Ваҳоланки, ҳар қандай жасур қаҳрамондан ҳам бир ёки бир неча бор жанг майдонидан чекиниш содир бўлади. Али розияллоҳу анҳу айтади: «Жанг қизиби, ҳолатлар танглашган ва даҳшатдан кўзлар қизарган пайтларда биз Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг орқаларига ўтиб, жон сақлар эдик. Бирон бир одам у кишидан кўра душманга яқинроқ бўлмас эди».^[4] Анас розияллоҳу анҳу айтади: «Мадина аҳли бир кеча ногаҳоний бир товушдан

¹ Саҳиҳул Бухорий: 1/503.

² Саҳиҳул Бухорий: 1/502.

³ Саҳиҳул Бухорий: 1/502.

⁴ Қози Йёз, «Аш-шифо»: 1/89, сиҳоҳ ва сунан асҳобларидан ҳам шу мазмундаги ҳадислар ривоят қилинган.

хузурсиз бўлди. Шунда одамлар овоз томонга қараб юрдилар. Улар йўлда ортга қайтаётган Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга йўлиқдилар. У зот Абу Талҳанинг отини яйдоқ ми-ниб, бўйинларида қиличлари билан, ҳодиса хабарини билиб, қайтаётган эканлар. Одамларга: «Қўрқманглар, қўрқманглар, ҳеч гап йўқ!», дедилар.^[1]

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ҳаёлари ҳам жуда кучли бўлиб, бировларга тик боқмас эдилар. Абу Саид ал-Худрий айтади: «Чимилдиқдаги келинчақдан ҳам ҳаёлироқ эдилар. Бирон нарсани ёқтирмасалар, юзларидан билинарди. Бировнинг юзига тик қараб турмасдилар, кўзларини ерга тикиб турардилар. Ерга боқиб туришлари осмонга қарашларидан кўпроқ бўларди. Назарлари асосан мулоҳазадан иборат бўлар, ҳаёлари кучлилигидан ва олижанобликлари туфайли бировга у ёқтирмайдиган сўз билан мурожаат қилмасдилар, бировдан ўзларига ёқмаган бирон иш содир бўлса, унинг номини атамадан: «Одамларга нима бўлдики, шундай ишни қилишяпти?!», дердилар.

Фараздақнинг қуйидаги байтлари у зот шаънига энг муносиб келар эди:

Ерга тикар ҳаёла, маҳобатла кўзини

Табассумла сўзлагай ҳар бир айтган сўзини.

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам одамларнинг энг адолатлиси, энг ифбатлиси, энг ростгўйи, энг омонатлиси эдилар. Буни у зотнинг душманлари ҳам тан олишарди. Пайғамбар бўлишларидан илгариёқ «Амин» (омонатли) деб ном олгандилар. Ҳали Ислом келмасидан, жоҳилият даврида ҳам одамлар у кишини ўз можароларига ҳакам қилиб, ҳузурларига келишарди. Имом Термизий Али розияллоҳу анҳудан келтирган ривоятда Абу Жаҳл Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга: «Биз сени ёлғончи санамаймиз, лекин сен келтирган нарсани инкор қиламиз», деган эди. Шундан сўнг Аллоҳ таоло: «Зотан, улар сиз-

¹ Саҳиҳ Муслим: 2/252, Саҳиҳул Бухорий: 1/407.

ни ёлғончи қилмайдилар, балки бу золимлар Аллоҳнинг оятларини инкор қиладилар» (Анъом: 33) оятини нозил қилди.^[1]

Ҳирақл Абу Суфёндан: «Сизлар уни шу айтаётган сўзларини айтишидан олдин ёлғончиликда айблармидингиз?» деб сўраганида у: «Йўқ», деб жавоб берганди.

У зот ғоят тавозеъли, кибрдан узоқ киши эдилар. Ўзлари учун одамларни подшоҳлар учун тургандек туришдан қайтарардилар. Мискинлар ҳолидан хабар олардилар, камбағал-мискинлар билан бирга ўтирардилар, қулнинг чорловини ҳам қабул қилардилар, асҳоблари ичида улардан бири каби ўтирардилар. Оиша розияллоху анҳо айтади: «Ўз пойабзалларини ямар, кийимларини тикар, сизлардан бирингиз ўз уйида нима ишларни қилса, у зот ҳам шуни қилардилар. Оддий инсон эдилар, кийимларини ўзлари тозалар, қўйларини соғар, ўз юмушларини ўзлари қилар эдилар».^[2]

У зот аҳдларга энг вафодор, қариндошлар билан алоқани энг ўрнига келтирувчи, одамларга энг шафқатли, энг меҳрибон ва энг раҳмдил, муомала борасида энг одобли, хулқ-атвор жиҳатидан энг оддий, ёмон ахлоқлардан энг узоқ киши эдилар. Ёмон ишларни қилувчи, ҳаёсиз сўзларни сўзловчи, бозорларда шовқин қилувчи эмас эдилар. Ёмонликка ёмонлик қайтармас, балки авф қилар ва кечирар эдилар. Бирон кишини ўз ортларидан юришга қўймасдилар. Ейиш-ичишда ҳам, кийим-кечакда ҳам қул-чўриларидан юқори бўлмасдилар. Ўзларига хизмат қилган кишига хизмат қилар, ходимларига ҳеч қачон «уфф» демасдилар. Уларни бирон ишни қилгани ёки қилмагани учун койиб, уришмас эдилар. Мискинларни яхши кўрар, улар билан суҳбатлашиб ўтирар, жанозаларида иштирок этар эдилар, камбағални камбағаллиги учун камситмас эдилар. Сафарларидан бирида қўй сўйиб, таом ҳозирлашга буюрдилар. Шунда бир киши: «Мен сўяман», деди. Бирови: «Мен терисини шиламан», деди, яна бирови: «Мен пишираман», деди. Расулulloҳ

¹ Мишкотул масобийҳ: 2/521.

² Мишкотул масобийҳ: 2/520.

соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Мен ўтин териб келаман», дедилар. Улар: «Сиз қўяверинг, ўзимиз кифоя қиламиз», дейишди. «Кифоя қилишларингизни биламан. Лекин, сизлардан ажралиб туришни истамайман. Зеро, Аллоҳ таоло бандасини шериклари ичида ажралиб кўришиб туришини ёқтирмайди», дедилар, сўнг туриб, ўтин териб келдилар.^[1]

Ҳинд бинт Аби Ҳоланинг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни таърифлаб айтган сўзларига қулоқ тутайлик, у жумладан, шундай дейди: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам жиддий ва серташвиш, доим фикрга чўмган инсон эдилар, роҳат нималигини билмасдилар, керагидан ортиқча сўзламасдилар, кўп сукут сақлардилар. Гапирганда оғизларини очиб, бошидан охиригача аниқ-тиниқ қилиб гапирардилар, оғизларининг чети билан гапирмасдилар, дона-дона қилиб, ортиқча чўзмай, жуда қисқа ҳам қилмай, сермазмун ва пурмаъно иборалар билан сўзлардилар, беписанд ва таҳқирловчи сўзлардан йироқ эдилар. Озгина неъматни ҳам кўп санардилар, бирон нарсани камситмас, таомни айбламас ва мақтамас ҳам эдилар. Агар бирон нарса ҳаққа зид келиб қолса, то уни ўз ўрнига келтирмагунча у зотнинг ғазабларига ҳеч нарса бас келолмасди. Ўз шахсиятлари учун ғазабланмас ва ўз манфаатлари учун бировдан устун келмас эдилар. Ишора қилмоқчи бўлсалар, кафтлари билан тўла ишора қилардилар. Ажаблансалар, кафтларини айлантирар, ғазаблансалар, юз ўтирар ва қўлларини силтаб қўяр эдилар. Хурсанд бўлсалар, кўзларини юмардилар, кулгилари табассумдан иборат бўлиб, тишлари дўл доначаларидек бўлиб кўринар эди. Кераксиз сўзлардан тилларини тияр эдилар. Асҳобларини яқин олардилар, уларни бир-бирларидан фарқламас эдилар. Ҳар бир қавмнинг улуғини ҳурматлар ва уни ўз қавмига бошлиқ қилиб тайинлар эдилар. Одамларга ҳушёр қарардилар, улардан ҳеч бир кишига бирон ёмонлик қилмаган ҳолда эҳтиёт чорасини кўриб қўяр эдилар.

Асҳобларини йўқлаб турардилар, одамларнинг аҳволи ҳақида одамлардан сўраб-суриштириб турардилар. Яхшилик-

¹ Хулосатус-сияр: 22-бет.

ни яхши санар ва унга рағбатлантирар, ёмонликни ёмон санаб, унинг пайини қирқишга ҳаракат қилар эдилар. Ишлари мўътадил, ихтилофдан узоқ эди. Одамларнинг ғафлатга тушишидан ёки малолланиб қолишидан ташвиш қилиб, доим ҳушёр турардилар. Ҳар қандай ҳолат учун тайёргарликлари бор эди. Ҳақдан қосирлик қилмасдилар, ҳақдан бошқасига ўтиб ҳам кетмасдилар.

У зотнинг ёнларига энг яхши одамлар жамланган эди. У зотнинг наздларида одамларнинг энг яхшилари энг холис насихат қилувчилари, даражаси энг улуғлари эса бировларга ҳамдард ва қўллаб-қувватловчи бўлувчилари эди.

У зотнинг ўтиришлари ҳам, туришлари ҳам фақат зикр билан бўлар эди. Ўзлари учун хос жой тайёрлатмасдилар, мажлисларда қаер бўш бўлса, ўша ерга ўтирардилар ва одамларни ҳам шунга буюрардилар. Сухбатдошларидан ҳар бирига етарлича аҳамият қаратар, улардан ҳеч бири бошқа бировни у зотга ўзидан кўра яқинроқ санамас эди. Қай бир одам бирон ҳожати юзасидан у зот билан бирга ўтириб ё туриб сўзлашиб қолса, то у одам ўзи кетмагунича сабр қилиб турардилар. Биров бир нарса сўраса, унга албатта сўраган нарсасини бериб ёки ҳеч бўлмаса, ширин сўз билан қайтарар эдилар. Ҳаммага бирдек бағри кенглик билан муомала қилар, одамларга меҳрибон отага айланиб қолган эдилар. У зотнинг наздларида ҳамма одамлар ҳақ олдида баробар бўлиб, фақат тақволари билангина бир-бирларидан афзал бўла олардилар.

Мажлислари ҳалимлик, ҳаё, сабр ва омонат мажлиси бўлиб, унда овозлар кўтарилмас, ҳурматлар камситилмас, бир-бирларига тақво билан меҳр кўрсатишар, каттани ҳурмат қилиб, кичикка раҳм қилишар, ҳожатмандга кўмак қўлин чўзишар, ғарибнинг кўнглини овлашар эди.

Очиқ чеҳра, хушфеъл ва хушмуомала эдилар. Қўпол, тошбағир, бақироқ, оғзи шалоқ, таънакор ва маддоҳ эмасдилар. Кўнгиллари истамаган нарсага рағбат билдирмасдилар. Ўзларини уч нарсадан: риёдан, бойликдан ва кераксиз нарсани сўзлашдан ажратган эдилар. Одамларни уч нарсада тарк қилгандилар: бировни мазаммат қилмасдилар, уялтирмасдилар,

айбини қидирмасдилар. Фақат савобидан умидвор бўладиган ўринлардагина гапирардилар. Сўзласалар, суҳбатдошлари худди бошларига қуш қўниб тургандек қимирламай қулоқ солишарди, у зот сукут қилиб тургандагина гапиришарди. У зотнинг олдларида низолашмасдилар, бир киши гапириб бўлгунича бошқалари жим қулоқ солишарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам асҳоблари кулган нарсадан кулардилар, улар ажабланган нарсадан ажабланардилар, бегона одамнинг қўпол гапларига сабр қилардилар. «Ҳожатманд одамнинг бирон нарса сўраб турганини кўрсангиз, унга инъом-эҳсон қилинлар», дердилар, мақтовни фақат яхшиликка жавоб тариқасида бўлишини талаб қилардилар.^[1]

Хорижа ибн Зайд розияллоҳу анҳу айтади: «Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам виқор билан ўтирардилар, йиғиштириниб ўтирганларидан бирон аъзолари ортиқча чиқиб турмасди. Кўп сукут қилардилар, заруратсиз ўринда сўзламасдилар, ноўрин гапирган одамдан юз ўгирардилар. Кулгилари табассум эди, гаплари дона-дона, ортиқча ҳам, кам ҳам бўлмасди. Асҳоблари ҳам у зот ҳузурларида кулсалар, у зотнинг ҳурматлари учун ва у зотдан ўрнак олиб, фақат табассум қилишарди.^[2]

Хуллас, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам беназир камолот сифатлари билан безанган зот эдилар. Парвардигорнинг Ўзи у зотга одоб берган ва одобларини чиройли қилган эди. Аллоҳ таоло у зотни мақтаб: **«Албатта сиз улуғ Хулқ устидадирсиз»** (Қалам: 4) деб марҳамат қилган эди. Мана шу улуғ хислатлар у зотни дилларга яқин ва қалбларга суюмли қилган, кўнгиллар унга қараб талпинадиган йўлбошчига айлантирган эди, қавмларининг душманчилигини юмшатиб, одамларнинг Аллоҳнинг динига тўп-тўп бўлиб киришларига сабаб бўлган эди.

Биз санаб ўтган бу хислатлар у зотнинг олий сифатлари ва камолот кўринишларидан қисқагина сатрлар, холос. Аслида, у

¹ Қози Иёз, Аш-шифо: 1/121-126, шунингдек, Термизий, Шамоил.

² Қози Иёз, Аш-шифо: 1/107.

зотнинг улуғ хислатлари ва буюк сифатлари моҳияти идрок этиб бўлмас даражада олий ва тубига етиб бўлмас даражада чуқурдир. Парвардигорнинг нури билан зиёланиб, камолотнинг энг олий чўққисига эришган ва хулқи Қуръонга айланган, борлиқдаги энг буюк бу инсоннинг моҳиятини ким ҳам тўла ёритиб бера оларди?!

Эй пок Парвардигор! Иброҳимга ва унинг аҳли оиласига савобу раҳмат ёғдирганинг каби Муҳаммадга ва унинг аҳли оиласига ҳам савобу раҳмат ёғдиргин. Албатта Сен мақтовли ва улуғ Зотсан.

Эй пок Парвардигор! Иброҳимга ва унинг аҳли оиласига хайру баракот ато этганингдек Муҳаммадга ва унинг аҳли оиласига ҳам хайру баракот ато этгин. Албатта Сен мақтовли ва улуғ Зотсан.

Софийюрраҳмон Муборакпурий
Ал-жомийъатус-салафия, Банорас, Ҳиндистон

*Ўзбек тилига таржимаси 14 рамазон
1429-ҳижрийда (14.09.2008) ниҳоясига етди.*

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБАЛАР

1. Итҳафул-варо би-ахбари уммил-қуро. Нажмуддин Абулқосим Амр ибн Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Ҳошимий (вафоти 885х-).
2. Ал-иҳсан битартиби саҳиҳи ибн Ҳиббан. Абу Ҳотим ибн Ҳиббон ал-Бустий (270-354-х).
3. Ихбарул-киром би-ахбарил-масжидил-ҳаром. Шиҳобуддин Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Асадий (вафоти 1066-х).
4. Ал-адабул-муфрад. Имом Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (194-256-х).
5. Ал-Истийъаб. Абу Амр Юсуф ибн Абдул-Бар (368-463-х).
6. Усудул-ғоба фий маърифатис-саҳоба. Иззуддин Ибн ал-Асир Абул-Ҳасан Али ибн Муҳаммад ал-Жазарий (555-630-х).
7. Ал-исоба фий тамйиз-ис-саҳоба. Ҳофиз Ибн Ҳажар Аҳмад ибн Али ибн Муҳаммад (773-852-х).

8. Ал-асном. Абул Мунзир Ҳишом ибн Муҳаммад ал-Калбий (вафоти 204-х).
9. Ансабул-ашроф. Аҳмад ибн Яҳё ибн Жобир ал-Балозарий (вафоти 279-х).
10. Ал-бидая ван-ниҳая. Ҳофиз Ибн Касир Абул-Фидаъ Исмоил ибн Амр ибн Касир ад-Димашқий (вафоти 774-х).
11. Тариху арзил-қуръан (урдуча). Саййид Сулаймон ан-Надвий (вафоти 1373-х).
12. Тарихул-умам вал-мулук. Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Жарир ат-Табарий (224-310-х).
13. Тарих Ибн Халдун (Ал-ибар ва дийванул-мубтадаъ вал-хабар). Аллома Абдурраҳмон ибн Муҳаммад ибн Халдун (вафоти 808-х).
14. Ат-тарихус-сағир. Имом Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (194-256-х).
15. Тариху Умар ибн ал-Хаттоб. Абул-Фараж Абдурраҳмон ибн ал-Жавзий (вафоти 597-х).
16. Тарихул-Яъқубий. Яъқубий Аҳмад ибн Абу Яъқуб ибн Жаъфар (вафоти 292-х).
17. Тухфатул-Аҳвазий шарҳ Жомиъ-ит-Термизий. Абул-Ало Абдурраҳмон ибн Абдурраҳим ал-Муборакпурий (вафоти 1353-х).
18. Тафсир-ут-Табарий (Жамиъул-баян). Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Жарир ат-Табарий (224-310-х).

19. Тафсир-ул-Қуртубий (Ал-жамиъ ли-аҳкамил-қуръан). Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Аҳмад ал-Ансорий ал-Қуртубий (вафоти 671-х).
20. Тафсир Ибн Касир. Ҳофиз Ибн Касир Абул-Фидаъ Исмоил ибн Амр ибн Касир ад-Димашқий (вафоти 774-х).
21. Талқиҳуфухумиаҳлил-асар. Абул-Фараж Абдурраҳмон ибн ал-Жавзий (вафоти 597-х).
22. Таҳзибу тарихи димашқ. Ибн Асокир Али ибн Ҳасан ибн Ҳибатуллоҳ (вафоти 571-х).
23. Жомиъут-Термизий. Абу Ийсо Муҳаммад ибн Ийсо ибн Савра ат-Термизий (209-279-х).
24. Жамҳарату ансobil-араб. Ибн Ҳазм Абу Муҳаммад Али ибн Аҳмад ибн Саид ибн Ҳазм ал-Андалусий (384-456-х).
25. Жамҳаратун-насаб. Абул Мунзир Ҳишом ибн Муҳаммад ибн ас-Соиб ал-Калбий (вафоти 204-х).
26. Хулосатус-сияр. Муҳиббуддин Абу Жаъфар Аҳмад ибн Абдуллоҳ ат-Табарий (вафоти 674-х).
27. Диросот фий тарихил-араб (1-жузъ: Тарихул-араб қоблал-ислам). Доктор ас-Саййид Абдул-Азиз Солим.
28. Ад-дуррул-мансур. Жалолуддин Абдурраҳмон ибн Аби Бакр ас-Суютий (вафоти 911-х).
29. Далоилун-нубувва. Исмоил ибн Муҳаммад ибн ал-Фазл ат-Таймий ал-Асбахоний (457-535-х).

30. Далоилун-нубавва. Абу Нуъайм Аҳмад ибн Абдуллоҳ ибн Аҳмад ал-Асбаҳоний (336-430-х).
31. Далоилун-нубувва. Абу Бакр Аҳмад ибн Ҳусайн ал-Байҳақий (384-458-х).
32. Раҳматан лил-аламийн. Қози Муҳаммад Сулаймон Салмон ал-Мансурпурий (вафоти 1930-м).
33. Расул Акрам ки сиёсий зиндаги (урдуча). Доктор Муҳаммад Ҳамидуллоҳ.
34. Ар-равзул-унуф.?? Абул-Қосим Абдурраҳмон ибн Абдуллоҳ ибн Аҳмад ас-Суҳайлий (508-581-х).
35. Зодул-маъод. Ибнул Қаййим Шамсуддин Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Бакр ибн Айюб (691-751-х).
36. Сабаик-уз-заҳаб. Муҳаммад Амин ибн Али ибн Муҳаммад Саид ас-Сувайдий ал-Бағдодий (вафоти 1346-х).
37. Сифр-ут-таквин (Аҳли китобларнинг «Қадимий аҳд» сифрларидан бири номи).
38. Сунан Аби Довуд. Абу Довуд Сулаймон ибн ал-Ашъас ас-Сижистоний (202-275-х).
39. Ас-сунан ул-кубро. Абу Бакр Аҳмад ибн Ҳусайн ибн Али ал-Байҳақий (384-458-х).
40. Сунан Ибн Можа. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Язид ибн Можа ал-Қазвиний (209-273-х).
41. Ас-сунан ул-мужтабо лин-Насайй. Абу Абдурраҳмон Аҳмад ибн Шуайб ан-Насойй (215-303-х).

42. Ас-сийратул-ҳалабийя. Али ибн Бурҳониддин ал-Ҳалабий аш-Шофиъий (975-1044-х).
43. Ас-сийратун-набавийя. Абу Ҳотим Муҳаммад ибн Ҳиббон ибн Аҳмад ат-Таймий ал-Бустий (270-354-х).
44. Ас-сийратун-набавийя. Абу Муҳаммад Абдулмалик ибн Ҳишом ибн Айюб ал-Ҳимярий (вафоти 213 ёки 218-х).
45. Шарҳус-сунна. Имом Ал-Ҳусайн ибн Масъуд ал-Фарро ал-Бағавий (436-516-х).
46. Шарҳу Саҳиҳ Муслим. Абу Закариё Муҳйиддин Яҳё ибн Шараф ан-Нававий (вафоти 676-х).
47. Шарҳул-маваҳиб-ил-ладуния. Муҳаммад ибн Абдулбоқий ибн Юсуф аз-Зарқоний ал-Мисрий (вафоти 1122-х).
48. Аш-шифоъ. Қози Абул-Фазл Иёз ибн Мусо ибн Иёз ас-Сибтий (446-544-х).
49. Шамоил ут-Термизий. Абу Ийсо Муҳаммад ибн Ийсо ибн Савра ат-Термизий (209-279-х).
50. Саҳиҳул Бухорий. Имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (194-256-х).
51. Саҳиҳ Муслим. Имом Муслим ибн ал-Ҳажжож ал-Қушайрий (206-261-х).
52. Саҳифату ҳабқуқ (Аҳли китобларнинг «Қадимий аҳд» сифрларидан бири номи).
53. Ат-табақотул-кубро. Муҳаммад ибн Саъд (168-230-х).

54. Ал-ақдул-фарид. Абу Умар Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Абду Роббуҳ ал-Андалусий (246-328).
55. Авнул-маъбуд шарҳ Сунан Аби Довуд. Абут-Тийб Шамсул-ҳақ ал-Азимободий (1274-1329-х).
56. Фатҳул-Борий. Ҳофиз Ибн Ҳажар Аҳмад ибн Али ибн Муҳаммад ал-Асқалоний (773-852-х).
57. Фатҳул-Қодийр. Муҳаммад ибн Али ибн Муҳаммад аш-Шавконий (вафоти 1250-х).
58. Қалоидул-жуман. Абул-Аббос Аҳмад ибн Али ал-Қалақшандий (вафоти 821-х).
59. Қалбу жазиратул-араб. Фуод Ҳамза.
60. Ал-камил фит-тарих. Иззуддин ибн ал-Асир Абул Ҳасан Али ибн Муҳаммад ал-Жазарий аш-Шайбоний (555-630-х).
61. Канзул-уммал. Алоуддин Али ал-Муттақий ибн Ҳисомуддин ал-Бурҳонпурий ал-Ҳиндий (вафоти 975-х).
62. Ал-лисон. Ибн Манзур Жамолуддин Абул-Фазл Муҳаммад ибн Муқрим ибн Али ал-Ансорий (630-711-х).
63. Мажмаъуз-завоид. Ҳофиз Нуруддин Али ибн Абу Бакр ал-Ҳайсамий (807-х).
64. Муҳозарот тарихил-умамил-исламиёя. Муҳаммад ибн Афибий ал-Божурий ал-Хузорий (1289-1345-х).
65. Мухтасар сийратир-расул соллаллоҳу алайҳи ва саллам. Шайх Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб ан-Наждий (вафоти 1242-х).

66. Мадарикут-танзил. Ҳофизуддин Абдуллоҳ ибн Аҳмад ан-Насафий (вафоти 701-х).
67. Муруж-уз-заҳаб ва маъадин-ул-жавҳар. Абул Ҳасан Али ибн Ҳусайн ибн Али ал-Масъудий (вафоти 346-х).
68. Ал-мустадрак алас-саҳиҳайн. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Ҳамдавия ал-Ҳоқим ан-Найсобурий (321-405-х).
69. Муснад-ул-имом Аҳмад. Имом Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Ҳанбал аш-Шайбоний (164-241-х).
70. Муснад-ул-Баззор. Абу Бакр Аҳмад ибн Амр ибн Абдулҳолиқ ал-Баззор (вафоти 292-х).
71. Муснад Халифа ибн Хайёт. Халифа ибн Хайёт Шабул-Усфурий (вафоти 240-х).
72. Муснад-уд-Доримий. Имом Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдуррахмон ибн ал-Фазл ибн Баҳром ад-Доримий (181-255-х).
73. Муснад Абу Довуд ат-Таёлисий. Абу Довуд Сулаймон ибн Довуд ибн ал-Жоруд ал-Форсий ал-Басрий ат-Таёлисий (204-х).
74. Муснад Аби Яъло. Абу Яъло Аҳмад ибн Али ибн ал-Мусанно ат-Тамимий (210-307-х).
75. Мишкотул-масобийҳ. Валийюддин Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ал-Хатиб ат-Табризий (вафоти 8-ҳижрий асрда).
76. Ал-мусаннаф ли-бн Аби Шайба. Абу Бакр Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Аби Шайба ал-Абсий (вафоти 235-х).

77. Ал-мусаннаф ли-Абдирраззоқ. Абу Бакр Абдурраззоқ ибн Ҳамом ас-Санъоний (126-211-х).
78. Ал-маъориф. Ибн Қутайба ад-Дайнурий Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Муслим (213-276-х).
79. Ал-муъжамул-авсат. Ҳофиз Абул-Қосим Сулаймон ибн Аҳмад ат-Табароний (260-360-х).
80. Ал-муъжамус-сағийр. Ҳофиз Абул-Қосим Сулаймон ибн Аҳмад ат-Табароний (260-360-х).
81. Муъжамул-булдан. Ёқут ал-Ҳамвий Шихобуддин Абу Абдуллоҳ Ёқут ибн Абдуллоҳ ал-Ҳамвий ар-Румий ал-Бағдодий (вафоти 626-х).
82. Мағозий ал-Воқидий. Муҳаммад ибн Умар ибн Воқид (вафоти 207-х).
83. Ал-мунаммиқ фий ахбар қурайш. Муҳаммад Ҳабиб ал-Бағдодий (вафоти 245-х).
84. Ал-маваҳиб-ул-ладуня. Шихобуддин Абул-Аббос Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Қасталоний (вафоти 923-х).
85. Муваттоъ ал-Имом Молик. Имом Молик ибн Анас ал-Асбаҳий (93-169-х).
86. Натаижул-афҳам фий тақвимил-араби қоблал-ислам. Маҳмуд Пошо ал-Фалакий.
87. Насабу Қурайш. Абу Абдуллоҳ ал-Мусъаб ибн Абдуллоҳ ибн ал-Мусъаб аз-Зубайрий (156-236-х).
88. Насабу маъад вал-яманил-кабир. Абул-Мунзир Ҳишом ибн Муҳаммад ал-Калбий (204-х).

89. Ниҳаятул-араб фий маърифати қобаил-ил-араб. Абул-Аббос Аҳмад ибн Али ал-Қалақшандий (вафоти 821-х).
90. Вафоул-вафо. Нуруддин Али ибн Аҳмад ал-Мисрий ас-Самхудий (844-911-х).
91. Ал-яману абрат-тарих. Аҳмад Хусайн Шарафуддин.

МУНДАРИЖА

НОШИРДАН	3
МУҚАДДИМА	7
АРАБ ДИЁРЛАРИ ВА ҚАВМЛАРИ	9
Араб диёрлари.....	9
Араб қавмлари.....	10
АРАБЛАРДА ҲУҚМ ВА БОШҚАРУВ СИЁСАТИ	22
Яман шоҳлиги	22
Ҳийра ҳокимлиги.....	25
Шом подшоҳлиги.....	28
Ҳижоз амирлиги	29
Бошқа арабларнинг ҳукм юритиш тизими.....	35
Сиёсий аҳвол	36
АРАБЛАРНИНГ ДИНЛАРИ	38
Диний аҳвол.....	49
ЖОҲИЛИЯТДАГИ АРАБ ЖАМИЯТИНИНГ КЎРИНИШЛАРИ	51
Ижтимоий аҳвол:.....	51
Иқтисодий аҳвол	55
Хулқий аҳвол.....	55
РАСУЛУЛЛОҲ СОЛЛАЛЛОҲУ АЛАЙҲИ ВА САЛЛАМНИНГ НАСЛ-НАСАБЛАРИ ВА ОИЛАЛАРИ	59

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам насаблари.....	59
Пайғамбар хонадони:	60
РАСУЛУЛЛОҲ СОЛЛАЛЛОҲУ АЛАЙҲИ ВА САЛЛАМНИНГ ТАВАЛЛУДЛАРИ ВА РИСОЛАТГАЧА БЎЛГАН ҚИРҚ ЙИЛ.....	68
Таваллудлари.....	68
Бану Саъдда.....	69
Кўксининг ёрилиши	72
Мушфиқ она бағрига.....	73
Меҳрибон бобо қарамоғида.....	73
Ғамхўр амаки хонадонида.....	74
Хосиятли бола.....	74
Роҳиб Баҳийро.....	75
Ҳарбул фижар.....	76
Хайрли иттифоқ.....	76
Оғир ҳаёт	77
Муҳаммад соллalloҳу алайҳи ва салламнинг Ҳадижа розияллоҳу анҳога уйланишлари	78
Каъбанинг қайта қурилиши.....	80
Муҳаммад соллalloҳу алайҳи ва салламнинг рисолатдан аввалги умумий сийратлари.....	82
НУБУВВАТ ВА РИСОЛАТ СОЯЛАРИДА.....	85
Ҳиро ғорида	85
Жибрийл ваҳий олиб тушди.....	86
Ваҳийнинг тўхтаб қолиши	89
Жибрил иккинчи марта ваҳий олиб тушди.....	91
Аллоҳ даъвати билан қоим бўлишга буйруқ ва унинг асослари	92
ДАЪВАТ ДАВРЛАРИ ВА УЛАРНИНГ БОСҚИЧЛАРИ.....	97
ДАЪВАТ ЖИҲОДИНИНГ БИРИНЧИ БОСҚИЧИ.....	98
Ваҳийнинг турлари	98
Махфий даъватнинг дастлабки уч йили	99
Биринчилар.....	100

Намоз	102
ИККИНЧИ БОСҚИЧ. ОШКОРА ДАЪВАТ	105
Даъватни ошкор қилиш ҳақидаги биринчи илоҳий амр.....	105
Яқин қариндош-уруғларни даъват қилиш	106
Сафо тоғи устида.....	107
Ҳожиларни даъватга қулоқ солишдан тўсиш учун маслаҳат мажлиси	111
Курайшнинг даъватга қарши қўллаган турли услублари	113
1. Масхаралаш, ҳақоратлаш, истехзо, ёлғонга чиқариш	114
2. Шубҳалар кўзғаш, ёлғон даъволарни кўпайтириш	115
3. Одамларни Қуръонга қулоқ солишдан тўсиш ва аввалгиларнинг афсоналарини Қуръонга қарши қўйиш.....	121
Мўминларга қилинган зулмлар	122
Мушрикларнинг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга бўлган муносабатлари.....	128
Курайш вакиллари Абу Толиб ҳузурда.....	128
Курайш Абу Толибга пўписа қилади	129
Курайш яна Абу Толиб ҳузурда	130
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламга қарши тажовузлар.....	131
Арқам ҳовлиси.....	138
Ҳабашистонга қилинган биринчи ҳижрат	139
Мушрикларнинг мусулмонлар билан бирга сажда қилишлари ва муҳожирларнинг қайтиши	140
Ҳабашистонга қилинган иккинчи ҳижрат.....	142
Курайшнинг Ҳабашистон муҳожирларига қарши макр қилиши.....	142
Азобни кучайтириш ва Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни йўқ қилишга уриниш.....	146
Ҳамза ибн Абдул Муттолибнинг Исломни қабул қилиши.....	150
Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг Исломга кириши.....	151
Курайш вакили Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ҳузурларида	158
Курайш бошлиқлари Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам билан музокара олиб боришади.....	161
Абу Жаҳлнинг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни ўлдиришга қасд қилиши.....	163
Савдолашиш ва ён беришлар	164

Курайшнинг боши қотиб, ўйга толиши ва яҳудлар билан алоқа боғлаши	166
Абу Толиб ва яқин қариндошларнинг муносабати	167
Алоқаларнинг батамом узилиши. Зулм ва зўравонлик битими	168
Абу Толиб дарасида уч йил	169
Битимнинг бекор қилиниши	170
Курайшнинг Абу Толибга жўнатган охирги вакиллари	173
Маҳзунлик йили. Абу Толибнинг вафоти.....	176
Ҳадижа розияллоҳу анҳонинг вафоти	178
Кетма-кет ғам қайғулар.....	179
Савда розияллоҳу анҳога уйланишлари	180
Сабр ва матонат омиллари	180
1. Аллоҳга бўлган иймон	181
2. Кўнгилларни асир этган раҳнамолик.....	181
3. Масъулиятни ҳис қилиш	185
4. Охиратга ишониш.....	186
5. Куръон	186
6. Муваффақият ва нусрат башоратлари	188
УЧИНЧИ БОСҚИЧ. ИСЛОМ ДАЪВАТИ МАККА ТАШҚАРИСИДА.....	193
Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Тоифда	193
Исломи қабилалар ва шахсларга тақлиф қилиш	199
Исломига тақлиф қилинган қабилалар.....	200
Маккалик бўлмаган мўъминлар.....	201
Ясриблик олти нафар солиҳ кишилар	206
Мавзудан бироз четга чиқиш	208
Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Оиша розияллоҳу анҳога уйланишлари.....	208
Исро ва Меърож	208
БИРИНЧИ АҚАБА БАЙЪАТИ.....	217
Исломининг элчиси Мадинада	218
Орзу қилинган муваффақият.....	218
ИККИНЧИ АҚАБА БАЙЪАТИ.....	222
Музокаранинг бошланиши ва Аббоснинг масъулиятнинг нақадар улканлигини тушунтириши	223

Байъатнинг бандлари.....	224
Байъат масъулияти нечоғли улканлигини яна бир бор таъкидлаш.....	225
Байъатнинг ижро этилиши.....	226
Ўн икки раҳбар.....	227
Хазраж раҳбарлари.....	227
Авс раҳбарлари.....	228
Битимни фош қилган шайтон.....	228
Ансорларнинг Қурайшга зарба беришга тайёрликлари.....	228
Қурайш Ясриб раисларига ҳужжат тақдим этади.....	229
Қурайшнинг хабар тўғрилигини аниқлаши ва байъат берганларнинг ортидан қувиши.....	229
ИЛК ҲИЖРАТЛАР.....	231
Дорун-надвада.....	234
Кенгашнинг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламни ўлдириш ҳақидаги энг ёвуз қарорни қабул қилиши.....	236
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ҳижрат қилишлари.....	237
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг уйлари қуршаб олиниши.....	238
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам ўз уйларини тарк этадилар.....	239
Уйдан ғоргача.....	240
Ғорда.....	241
Мадинага йўл олишлари.....	243
Кубога тушиш.....	249
Мадинага кириш.....	251
МАДИНАДАГИ ДАВР – ДАЪВАТ, ЖИҲОД ВА ЗАФАРЛАР ДАВРИ.....	254
Мадинадаги давр: даъват ва жиҳод босқичлари.....	254
БИРИНЧИ БОСҚИЧ. МАДИНА АҲОЛИСИ ВА УЛАРНИНГ ҲИЖРАТ ПАЙТИДАГИ ҲОЛАТЛАРИ.....	255
Янги жамият барпо қилиш.....	264
Масжиди набавияни қуриш.....	264
Мусулмонларни бир-бирлари билан оға-ини тутинтириш.....	266
Исломиё иттифоқ битими.....	268
Мазкур маънавий тадбирларнинг жамиятга таъсири.....	270

Яхудлар билан битим тузилиши.....	274
ҚОНЛИ КУРАШ	277
Курайшнинг пўписа (провокация)лари ва Абдуллоҳ ибн Убай билан боғланишлари.....	277
Ал-масжид ул-Ҳаромдан ман қилиш қарорининг эълон қилиниши	278
Курайш муҳожирларга таҳдид қилади.....	279
Жангга изн берилиши.....	280
Бадр жангидан олдин бўлиб ўтган ғазот ва сарийялар.....	282
1. Сайфул-баҳр сарийяси.....	283
2. Робиг сарийяси.....	283
3. Харрор сарийяси.....	284
4. Абвоъ ёки Ваддон ғазоти	284
5. Бувот ғазоти.....	285
6. Сафавон ғазоти	285
7. Зул-ушайра ғазоти	285
8. Нахла сарийяси	286
КАТТА БАДР ЖАНГИ – ИСЛОМДАГИ ДАСТЛАБКИ ҲАЛ ҚИЛУВЧИ ЖАНГ	292
Жангнинг келиб чиқиш сабаби	292
Ислом лашкарининг кучи ва лашкарбошилар тайинланиши.....	293
Макканинг огоҳлантирилиши.....	294
Макка аҳли урушга ҳозирланади	294
Макка лашкарининг қуввати.....	295
Бану Бакр қабиласи муаммо туғдиради.....	295
Макка лашкари йўлга тушади	295
Карвон қутулиб кетди.....	296
Макка лашкарининг ортга қайтмоқчи бўлиши ва лашкар ичида бўлиниш содир бўлиши	296
Ислом лашкарининг танглик ҳолатида тутган йўли (позицияси)	297
Маслаҳатлашув мажлиси.....	298
Ислом лашкари йўлда давом этади	300
Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳолатни ўрганадилар	300
Макка лашкари ҳақида муҳим маълумотларнинг қўлга киритилиши.....	301
Ёмғир ёғиши.....	302

Ислом лашкари муҳим (стратегик) нуқталарни эгаллайди.....	302
Қўмондонлик қароргоҳи	303
Қўшинни жангга ҳозирлашлари ва тунни ўтказишлари.....	304
Макка қўшинининг жанг майдонидаги аҳволи, улар ичида келишмовчилик чиққанлиги	304
Қўшинларнинг юзма-юз келиши	307
Жангнинг бошланиши	308
Мубораза — яккама-якка олишув	308
Оммавий ҳужум.....	309
Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Роббиларига ялиниб-ёлборадилар	310
Фаришталарнинг тушиши.....	311
Қарши ҳужум	311
Иблис жанг майдонидан четланади.....	313
Мушрикларнинг бутунлай тор-мор этилишлари.....	314
Абу Жаҳлнинг бефойда уринишлари.....	314
Абу Жаҳлнинг ўлдирилиши.....	315
Мазкур жангда кўринган иймоннинг гўзал намуналари	317
Бадр жангида ҳалок бўлганлар сони	321
Макка мағлубият хабарини қаршилайди	323
Мадинага ғалаба муждаси етиб келади	325
Ислом лашкари Мадина сари йўл олади.....	326
Муборакбод этувчи вакиллар	328
Асирлар масаласи.....	329
Куръон мазкур жанг хусусида сўз юритади.....	331
Бадр ва ухуд оралиғида бўлиб ўтган жанговор ҳаракатлар	333
Кудрдаги Бану Сулайм ғазоти	335
Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга суиқасд тайёрланиши.....	335
Бану Қайнуқоъ ғазоти	338
Яҳудларнинг фириб-найрангларида бир шингил	338
Бану Қайнуқоъ аҳдни бузади	340
Бану Қайнуқоънинг қамал қилиниши, таслим бўлиши ва сургун қилиниши	342
Савиқ ғазоти	344
Зу Амр ғазоти.....	345
Каъб ибн Ашрафнинг ўлдирилиши.....	346

Бухрон ғазоти	351
Зайд ибн Ҳориса бошчилигидаги сарийя.....	351
УҲУД ҒАЗОТИ.....	354
Курайшнинг интиқом жангига тайёрланиши	354
Курайш лашкарининг таркиби ва қўмондонлиги.....	356
Макка қўшини йўлга тушади	356
Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам душманнинг ҳаракат режасини ўрганадилар	356
Мусулмонларнинг фавқулода ҳолатга тайёрланишлари.....	357
Макка қўшини Мадинага яқинлашади.....	357
Мудофаа режасини тузиб олиш учун маслаҳат кенгаши.....	358
Ислом лашкарининг бўлинмаларга бўлиниши ва жанг майдонига чиқиб бориши	359
Қўшинни кўздан кечиришлари	361
Уҳуд билан Мадина ўрталиғида тунашлари	362
Абдуллоҳ ибн Убай ва унинг шерикларининг исёни	362
Қўшиннинг қолган қисми Уҳуд сари йўл олади	363
Мудофаа режаси	364
Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қўшинни жасоратга чорлайдилар	366
Макка қўшинининг жангга тайёргарлиги	367
Курайшнинг сиёсий найранглари.....	368
Курайш аёлларининг тарғибот-ташвиқот ҳаракатлари	369
Жангнинг бошланиши	370
Байроқ атрофида оғир жанг бўлиб ўтиши ва байроқдорларнинг қирилиб кетиши	370
Урушнинг бошқа нуқталаридаги аҳвол	372
Аллоҳнинг шери Ҳамза ибн Абдулмутталибнинг ўлдирилиши	374
Устунликни тўла қўлга киритиш	375
Аёл қучоғидан қиличлару қалқонлар бағрига	375
Камончилар гуруҳининг жангга қўшган ҳиссалари.....	375
Мушрикларга мағлубият келади.....	376
Камончиларнинг қўпол хатоси.....	377
Холид ибн Валид ислом лашкарини қуршаб олиш режасини амалга оширади	378
Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қуршовда ўзларини мардонавор тутишлари.....	379

Муслмонларнинг тумтарақай бўлиб кетишлари	380
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам атрофларида жангнинг шиддатли тус олиши	382
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ҳаётларидаги энг оғир дамлар	383
Саҳобаларнинг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам атрофларига йиғила бошлашлари	387
Мушриклар сиқувининг кучайиши	389
Ноёб қаҳрамонлик намуналари.....	390
Набий соллalloҳу алайҳи ва салламнинг ўлдирилганликлари ҳақида хабар тарқалиши ва бунинг жангга кўрсатган таъсири	392
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам жангни давом эттириб, аҳволни ўнглашга муваффақ бўладилар	392
Убай ибн Халафнинг ўлдирилиши.....	394
Талҳа Набий соллalloҳу алайҳи ва салламни кўтариб олади	395
Мушриклар уюштирган охириги ҳужум	395
Шаҳидларни таҳқирлаш	396
Баҳодир муслмонларнинг урушнинг сўнги лаҳзаларигача жангга ҳозир туришлари.....	397
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам дарага етиб олганларидан сўнг	398
Абу Суфённинг жангдан сўнг айтган сўзлари ва унинг Умар билан сўзлашуви.....	399
Бадра учрашишга ваъдалашув.....	400
Мушрикларнинг ҳаракат йўналишига ишонч ҳосил қилиш	400
Ўлган ва яраланганларни сўраб-суриштириш.....	401
Шаҳидларнинг дафн қилиниши.....	403
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламнинг Парвардигорга ҳамду сано айтиб, дуо қилганлари.....	405
Мадинага қайтишлари, муҳаббат ва фидокорликнинг ноёб намуналари.....	406
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Мадинага кириб келадилар.....	408
Ҳар икки томондан ўлганлар сони	408
Мадинада фавқулода ҳолат	409
Ҳамроул-асад ғазоти	409
Қуръон жанг мавзуси атрофида сўз юритади.....	415
Ушбу ғазот остидаги ҳикмат ва ғоялар.....	416

УҲУД ВА АҲЗОБ ҒАЗОТЛАРИ ОРАЛИҒИДАГИ ЖАНГОВАР ҲАРАКАТЛАР	418
Абу Салама сарийяси	419
Абдуллоҳ ибн Унайсининг махсус топшириқ билан юборилиши	420
Ражиъ воқеаси	420
Биър Маъуна ҳодисаси.....	423
Бану Назир ғазоти.....	425
Нажд ғазоти	432
Иккинчи Бадр ғазоти	433
Дувматул Жандал ғазоти.....	435
АҲЗОБ (ЖАМОАЛАР) ЖАНГИ.....	437
БАНУ ҚУРАЙЗА ҒАЗОТИ.....	454
УШБУ ҒАЗОТДАН КЕЙИН БЎЛИБ ЎТГАН ЖАНГОВАР ҲАРАКАТЛАР	463
Саллом ибн Абул Ҳуқайқнинг ўлдирилиши	463
Муҳаммад ибн Маслама сарийяси.....	465
Бану Лаҳён ғазоти.....	467
Атрофга кетма-кет сарийялар юборилиши	468
БАНУ МУСТАЛИҚ ЁКИ МУРАЙСИЪ ҒАЗОТИ	472
(5- ёки 6-ҳижрийнинг шаъбони).....	472
Мунофиқларнинг Бану Мусталиқ ғазотидан олдинги кирдикорлари.....	474
Мунофиқларнинг Бану Мусталиқ ғазотидаги қилмишлари	479
1) Мунофиқларнинг: «Қасамки, агар Мадинага қайтсак, албатта кучлилар кучсизларни ундан қувиб чиқаргай» деганликлари.....	480
2) Уйдирма воқеаси.....	483
Мурайсиъ ғазотидан кейинги ҳарбий ҳаракатлар.....	488
1) 6-ҳижрийнинг шаъбонида Дувматул Жандалдаги Бану Калб диёрига юборилган Абдурраҳмон ибн Авф бошчилигидаги сарийя.	488
2) 6-ҳижрийнинг шаъбонида Фадақдаги Бану Саъд ибн Бакр қабиласига юборилган Али ибн Аби Толиб бошчилигидаги сарийя.....	488
3) 6-ҳижрийнинг рамазонида Водий ал-Қурога юборилган Абу Бакр Сиддиқ ёки Зайд ибн Ҳориса бошчилигидаги сарийя.....	489
4) 6-ҳижрийнинг шавволида Уранийларга юборилган Курз ибн Жобир ал-Фихрий бошчилигидаги сарийя.	489

ҲУДАЙБИЯ УМРАСИ	492
Худайбия умрасининг сабаби	492
Муслмонларни сафарбар қилишлари	492
Муслмонлар Маккага қараб йўл оладилар	493
Қурайшнинг муслмонларни Байтуллоҳдан тўсишга уринишлари	494
Қонли тўқнашувдан четланиш учун йўлни ўзгартиришлари	494
Будайл Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам билан Қурайш ўртасида воситачилик қилади	495
Қурайш элчилари	496
У уларнинг қўлларини сизлардан тўсган Зотдир	498
Усмон ибн Аффон Қурайшга элчи бўлиб боради.....	499
Усмоннинг ўлдирилгани ҳақида хабар тарқаш ва Ризвон байъати	500
Сулҳ битими ва унинг бандлари.....	500
Абу Жандалнинг қайтариб берилиши.....	502
Умра ихромидан чиқиш учун жонлиқларнинг сўйилиши ва сочларнинг олиниши	503
Муҳожир аёлларни қайтариб беришдан бош тортганликлари	504
Ушбу битимдан келиб чиқувчи хулосалар	505
Муслмонларнинг ғам-ғуссага ботишлари ва Умарнинг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам билан баҳслашуви.....	508
Заиф-ночор кишилар муаммосининг ҳал бўлиши	510
Қурайш баҳодирларидан бир нечасининг муслмон бўлиши	511
ИККИНЧИ БОСҚИЧ. ЯНГИ ДАВР	512
Подшоҳлар ва амирларга мактублар йўлланиши	513
1. Ҳабашистон подшоҳи Нажошийга мактуб	514
2. Миср подшоси Муқавқисга мактуб	518
3. Форс хукмдори Кисрога мактуб.....	520
4. Рум подшоси Қайсарга мактуб	522
5. Баҳрайн ҳокими Мунзир ибн Совийга мактуб	526
6. Ямома ҳокими Ҳавза ибн Алийга мактуб	527
7. Дамашқ ҳокими Ҳорис ибн Абу Шамир ал-Ҳассонийга мактуб	528
8. Умон подшосига мактуб.....	529
ҲУДАЙБИЯ СУЛҲИДАН КЕЙИНГИ ҲАРБИЙ ҲАРАКАТЛАР	533
Ғоба ёки Зу-Қарад ғазоти	533

Хайбар ва Водил-Қуро ғазотлари (7 ҳижрий, муҳаррам).....	535
Ғазотнинг сабаби.....	535
Хайбарга юришнинг бошланиши	536
Исломиё кўшиннинг сони.....	537
Мунофиқларнинг яҳудларни хабардан огоҳ қилишлари.....	538
Хайбар сари.....	538
Йўлда бўлиб ўтган айрим воқеалар.....	539
Ислом кўшини Хайбар остонасида.....	540
Хайбар қалъалари.....	541
Ислом кўшини қароргоҳи.....	542
Жангга тайёрланиш ва ғалаба башорати.....	542
Жангнинг бошланиши ва Ноём қалъасининг фатҳ қилиниши	543
Соъб ибн Муоз қалъасининг забт этилиши.....	545
Зубайр қалъасининг забт этилиши	546
Убай қалъасининг забт этилиши	547
Назор қалъасининг забт этилиши	547
Хайбарнинг иккинчи қисмининг забт этилиши.....	548
Музокара	549
Абул Ҳуқайқнинг икки ўғли аҳдни бузганлик учун қатл этилишлари	549
Ўлжалар тақсмоти.....	550
Жаъфар ибн Аби Толиб ва ашъарийларнинг етиб келиши.....	551
Софийяга уйланишлари	552
Заҳарланган кўй гўшти воқеаси	553
Хайбардаги жангларда ҳар икки тарафдан берилган қурбонлар сони.....	554
Фодак	555
Водил Қуро.....	555
Таймоъ	557
Мадинага қайтишлари.....	557
Абон ибн Саид бошчилигидаги сарийя.....	558
ЕТТИНЧИ ЙИЛДА БЎЛИБ ЎТГАН БОШҚА САРИЯ ВА ҒАЗОТЛАР.....	559
Зотур-риқоъ ғазоти	559
1) 7-ҳижрийнинг сафар ёки рабиул-аввал ойида Қудайддаги Бану Мулаваҳ қабиласи устига юборилган Ғолиб ибн Абдуллоҳ ал-Лайсий бошчилигидаги сарийя	563

2) 7-ҳижрийнинг жумодус-сония ойида юборилган Ҳисмо сарийяси	563
3) 7-ҳижрийнинг шаъбон ойида Турабага юборилган Умар ибн Хаттоб бошчилигидаги 30 кишилик сарийя.....	563
4) 7-ҳижрийнинг шаъбон ойида Фадак ноҳиясидаги Бану Мурра қабиласига юборилган Башир ибн Саъд ал-Ансорий бошчилигидаги 30 кишилик сарийя.....	564
5) 7-ҳижрийнинг рамазон ойида Майфаъадаги Бану Увол ва Бану Абд ибн Саълаба қабилаларига — баъзи ривоятларда Жуҳайнадаги Хурақотга — юборилган Ғолиб ибн Абдуллоҳ ал-Лайсий бошчилигидаги 130 кишилик сарийя.....	564
6) 7-ҳижрийнинг шаввол ойида Хайбарга юборилган Абдуллоҳ ибн Равоҳа бошчилигидаги 30 отликдан иборат сарийя	564
7) 7-ҳижрийнинг шаввол ойида Яман ва Жаборга (Ғатафонга қарашли ер номи) — ёки Фазора ва Узрага — юборилган Башир ибн Саъд ал-Ансорий бошчилигидаги 300 кишилик сарийя	565
8) Абу Ҳадрад ал-Асламий бошчилигидаги Ғобага юборилган сарийя	565
Қазо умраси	566
1) 7-ҳижрийнинг зул-ҳижжа ойида юборилган Абул Авжо бошчилигидаги 50 кишилик сарийя	569
2) 8-ҳижрийнинг сафар ойида Фадакдаги Башир ибн Саъднинг шериклари ҳалок бўлган жойга юборилган Ғолиб ибн Абдуллоҳ бошчилигидаги сарийя.....	569
3) 8-ҳижрийнинг рабиъул-аввалида юборилган Зоту Атлаҳ сарийяси.....	570
4) 8-ҳижрийнинг рабиъул-аввалида Бану Ҳавозинга юборилган Зоту ирқ сарийяси.....	570
МУЪТА ЖАНГИ.....	571
Жангнинг сабаби	571
Лашкарбошилар тайинлашлари ва уларга йўл-йўриқлар кўрсатишлари.....	572
Қўшинни кузатиб қолишлари ва Абдуллоҳ ибн Равоҳанинг йиғлаши.....	572
Қўшиннинг ҳаракат йўналиши ва унинг кутилмаган оғир вазиятга дуч келиши ...	573
Маъондаги маслаҳат мажлиси.....	574
Ислом қўшини душман томонга яқинлашади	574
Жанг бошланиши ва қўмондонлар алмашиниши	575
Байроқ Аллоҳнинг қиличларидан бир қиличга ўтди.....	576
Жангнинг ниҳояси.....	577
Икки томондан ўлдирилганлар сони	578
Ушбу жангнинг таъсири	578
Зотус-салосил жанги.....	579
Ҳазирага юборилган Абу Қатода сарийяси.....	581

МАККАНИНГ ФАТҲ ҚИЛИНИШИ	582
Ушбу ғазотнинг сабаби.....	582
Абу Суфён сулҳни янгилаш учун Мадинага отланади.....	584
Ғазотга тайёргарлик кўриш ва буни махфий тутишга уриниш.....	587
Ислом лашкари Макка сари йўл олади.....	590
Ислом лашкари Марруз-Заҳронга тушади.....	591
Абу Суфён Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларида.....	591
Ислом лашкари Марруз-Заҳронни тарк этиб, Маккага йўл олади.....	594
Қурайш учун кутилмаган ҳол.....	595
Ислом лашкари Зу-Тувода.....	596
Ислом лашкари Маккага кириб келади.....	597
Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Масжиди Ҳаромга кириб, уни бутлардан тозалайдилар.....	598
Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Каъба ичида намоз ўқишлари, сўнг Қурайш олдида хутба қилишлари.....	598
Бу кун сизлар айбланмайсиз.....	599
Каъбанинг калити ўз эгаларига қайтарилади.....	600
Билал Каъба устида азон айтади.....	600
Фатҳ намози ёки шукр намози.....	601
Бир неча ашаддий жиноятчини қатл қилишга буюришлари.....	601
Сафвон ибн Умайя ва Фазола ибн Умайрнинг Исломни қабул қилишлари.....	603
Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам фатҳнинг иккинчи кунида қилган хутбалари.....	603
Ансорлар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маккада қолиб кетадилар деб хавотирга тушишлари.....	604
Байъат олишлари.....	605
Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Маккада туришлари ва унда қилган ишлари.....	607
Юборилган сарийлар.....	607
УЧИНЧИ БОСҚИЧ	611
Хунайн ғазоти.....	612
Душманнинг юриш бошлаши ва Автосга келиб тушиши.....	612
Урушларда тажриба орттирган мўйсафид қўмондон фикрини хато санайди.....	612
Душманнинг ислом лашкари ҳақида маълумот йиғишга уриниши.....	614

Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам душман кучини ўрганишга уринишлари	614
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам Маккадан Ҳунайнга йўл оладилар	614
Ислom лашкари кутилмаганда камончилар ҳужумига дуч келади	615
Муслмонларнинг ўзларини ўнглаб олишлари ва жангнинг шиддатли тус олиши	617
Душманнинг шашти пасайиши ва бутунлай тор-мор бўлиши	618
Душманни таъқиб қилиш ҳаракати	618
Ўлжалар	619
Тоиф ғазоти	619
Жиъронада ўлжалар тақсимоти	622
Ансорларнинг Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва салламдан хафа бўлишлари	623
Ҳавозиндан вакиллар келиши	625
Умра қилиб, Мадинага қайтишлари	627
Макка фатҳидан қайтганларидан сўнг юборган сарийялари	627
Закот йиғувчилар	627
Сарийялар	629
1) 9-ҳижрийнинг муҳаррамида Бану Тамимга юборилган Уяйна ибн Ҳисн бошчилигидаги эллик отликдан иборат сарийя	629
2) 9-йил сафар ойида Тураба яқинидаги Табола қасабасининг Ҳасъам номли қишлоғига юборилган Кутба ибн Омир бошчилигидаги сарийя	630
3) 9-йил рабиул-аввал ойида Бану Килобга юборилган Заҳҳок ибн Суфён ал-Килобий бошчилигидаги сарийя	630
4) 9-ҳижрийнинг рабиул-аввалида Жудда соҳилларига юборилган Алқама ибн Мужаззир ал-Мудлижий бошчилигидаги уч юз кишилик сарийя	631
5) 9-ҳижрий рабиул-аввал ойида Той қабиласининг Фулс номли бутини вайрон қилиш учун юборилган Али ибн Аби Толиб бошчилигидаги сарийя	631
Табук ғазоти	634
(9-ҳижрийнинг ражаб ойи)	634
Ғазотнинг сабаби	634
Румликлар ва Ғассоннинг урушга тайёргарлиги ҳақидаги умумий хабарлар	635
Рум ва Ғассоннинг тайёргарлиги ҳақида хос хабарлар	637
Вазиятни яна-да оғирлаштирадиган ҳолат	637
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам йўлга чиқишга қатъий қарор қабул қиладилар	638
Румликларга қарши урушга тайёргарлик эълон қилиниши	638

Муслмонлар жангга ҳозирлик кўришда мусобақалашадилар.....	639
Ислом лашкари Табукка йўл олади.....	640
Ислом қўшини Табукда.....	642
Мадинага қайтишлари.....	644
Ушбу ғазотдан қолиб кетганлар.....	646
Ушбу ғазотнинг таъсири.....	647
Ушбу ғазот мавзусида Қуръон оятлари нозил бўлиши.....	648
Шу йили бўлиб ўтган баъзи муҳим воқеалар.....	649
Абу Бакр розияллоху анҳу бошчилигида ҳаж ибодати адо этилиши.....	650
Ғазотларга бир назар.....	651
Одамлар Аллоҳнинг динига тўп-тўп бўлиб кириб келадилар.....	654
Элчилар.....	655
1) Абдул Қайс элчилари:.....	656
2) Давс элчилари:.....	656
3) Фарва ибн Амр ал-Жузомийнинг элчиси:.....	657
4) Судоъ элчилари:.....	657
5) Каъб ибн Зуҳайр ибн Аби Салмонинг келиши:.....	658
6) Узра элчилари:.....	659
7) Балий элчилари:.....	660
8) Сақиф элчилари:.....	660
9) Яман шоҳларининг мактуби:.....	663
10) Ҳамадон элчилари:.....	664
11) Бану Фазора элчилари:.....	664
12) Нажрон элчилари:.....	665
13) Бану Ҳанифа элчилари:.....	667
14) Бану Омир ибн Соъсоъа элчилари:.....	669
15) Тужийб элчилари:.....	670
16) Тойъ (طَيْء) элчилари:.....	671
Даъватнинг муваффақияти ва таъсири.....	673
Ҳажжатул Вадъ.....	676
Охирги марта сарийя юборишлари.....	683
ПОКИЗА УМРНИНГ СЎНГИ КУНЛАРИ. РАФИҚИ АЪЛО САРИ.....	685
Видолашувнинг илк белгилари.....	685

Беморликларининг бошланиши.....	686
Умрларининг сўнги ҳафтаси	686
Вафотларидан беш кун олдин.....	687
Тўрт кун олдин	689
Уч кун олдин	691
Бир ё икки кун олдин.....	691
Бир кун олдин.....	691
Ҳаётларининг сўнги куни.....	692
Жон беришлари.....	693
Саҳобаларнинг чуқур қайғу остида қолишлари	694
Умарнинг муносабати.....	695
Абу Бакрнинг муносабати.....	695
Муборак жасадларининг тупроққа топширилиши.....	696
ПАЙҒАМБАР ХОНАДОНИ.....	699
КЎРИНИШЛАРИ ВА ХУЛҚ-АТВОРЛАРИ	711
Ташқи кўринишларининг гўзаллиги.....	711
Руҳий камолотлари ва олий ахлоқлари	717
Фойдаланилган манбалар	725

